ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΑΡ. 89

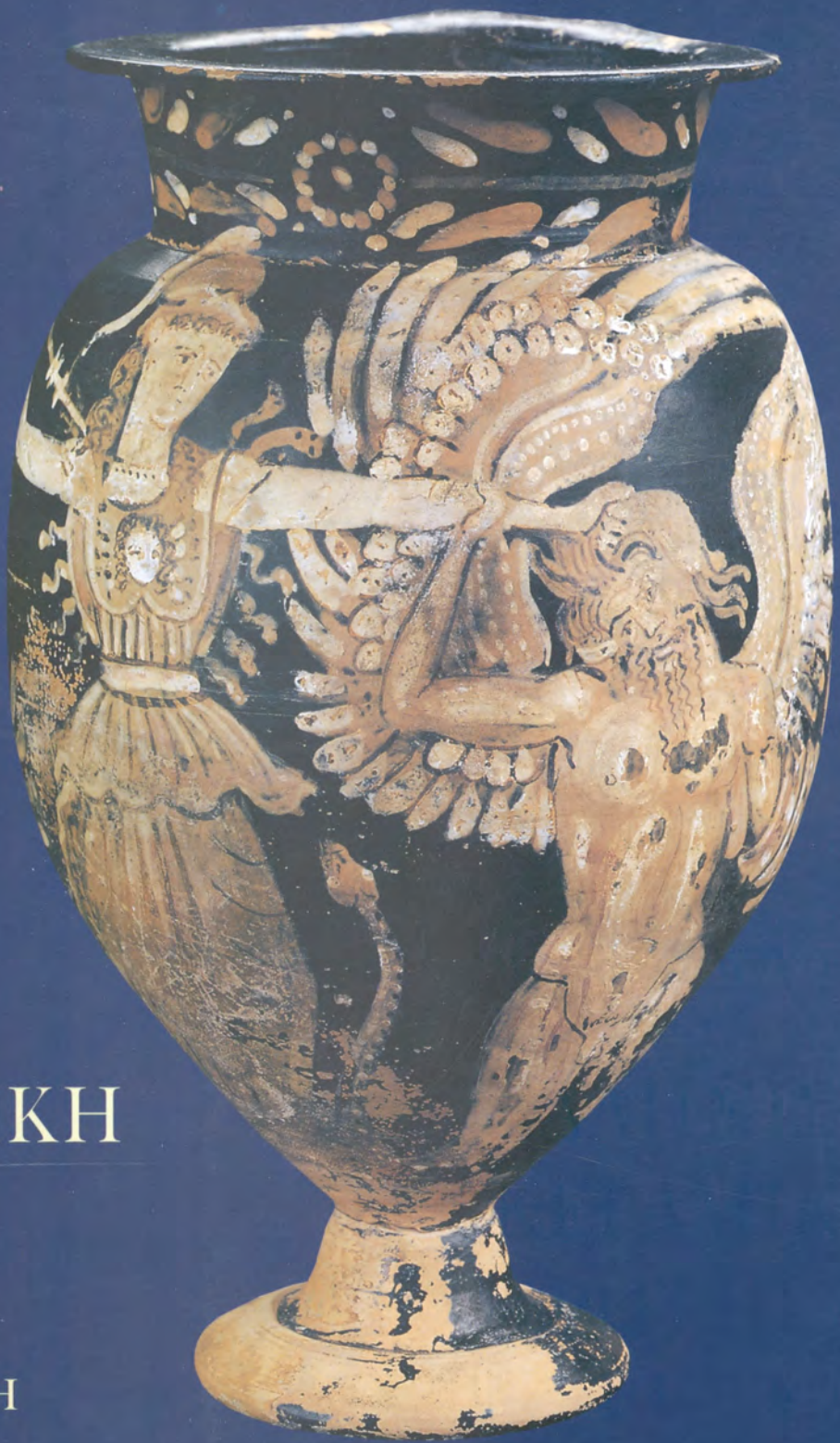

ΜΑΡΙΑ ΕΓΓΛΕΖΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΚΡΗΤΗΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

ΑΘΗΝΑ 2005

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΚΡΗΤΗΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Ντιάνα Ζαφειροπούλου
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ Βίκυ Κρεββατά
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Χελένα Τζανέκα
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ Κατερίνα Ηλιοπούλου
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΕΣ ΤΟΞΟ Ο.Ε.
ΕΚΤΥΠΩΣΗ Δημήτριος Ε. Ταμπακόπουλος

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Πανεπιστημίου 57, 105 64 Αθήνα
www.tap.gr

ISSN 1108-1244
ISBN 960-214-436-X

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΑΡ. 89

Μαρία Εγγλέζου

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΚΡΗΤΗΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

ΑΘΗΝΑ 2005
ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

Στους γονείς μου
και στη μνήμη του παππού μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 13
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ 25

ΜΕΡΟΣ Α'

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ 31

Α. ΔΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ 31
ΑΠΟΛΛΩΝΙΑ 31

Β. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ 34
ΚΝΩΣΟΣ 34
Ο ΑΠΟΘΕΤΗΣ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ 34
Η «ΑΝΕΞΕΡΕΥΝΗΤΗ ΕΠΑΥΛΗ» 46
ΟΙ ΚΛΙΒΑΝΟΙ ΚΑΙ Η ΔΕΞΑΜΕΝΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟ ΚΕΦΑΛΙ 67
ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΣ 73
ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΓΛΑΥΚΟΥ 80
ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΟΙ 87
ΤΟ ΙΕΡΟ - ΟΙΚΙΑ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΕΙΟΥ 89
Ο ΤΑΦΟΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΣΕΡΑΓΙΑ ΣΤΑ ΣΠΗΛΙΑ 91
Ο ΑΠΟΘΕΤΗΣ - ΙΕΡΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ «ΟΙΚΙΑΣ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ» ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ 92

Γ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ 94
ΑΡΧΑΙΑ ΛΥΤΤΟΣ 94
ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΣΤΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ ΠΕΔΙΑΔΟΣ 110

Δ. ΝΟΤΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗ 112
ΤΟ ΤΑΦΙΚΟ ΚΤΙΣΜΑ ΣΤΗ ΓΟΡΤΥΝΑ 112
Η ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΤΡΥΠΗΤΗ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ 113
Ο ΤΑΦΟΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΛΑΓΟΛΙΟ ΦΑΙΣΤΟΥ 113
ΤΟ ΘΟΛΩΤΟ ΚΤΙΣΜΑ - ΤΑΦΟΣ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΠΑΥΛΟ ΦΑΙΣΤΟΥ 114
Ο ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΟΣ ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΜΕ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΤΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΒΟΛΟ ΣΤΟΝ ΑΗ ΓΙΑΝΝΗ ΦΑΙΣΤΟΥ 116
ΟΙ ΥΣΤΕΡΟΚΛΑΣΙΚΟΙ - ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΑΣΚΙΔΙΑ ΚΑΜΗΛΑΡΙΟΥ ΦΑΙΣΤΟΥ 119
Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΔΥΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΣΤΗ ΦΑΙΣΤΟ 130

Ε. ΔΙΑΦΟΡΑ 137

ΜΕΡΟΣ Β'

ΚΕΡΑΜΙΚΗ 147
ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ 147

ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΧΗΜΑΤΩΝ 149

Α. ΑΓΓΕΙΑ ΠΟΣΗΣ 149
ΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ 149
Ο ΚΑΝΘΑΡΟΣ 166
Ο ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ - Η ΠΡΟΧΟΪΣΚΗ 186
Ο ΣΚΥΦΟΣ 189

Β. ΑΓΓΕΙΑ ΟΙΝΟΥ 195
Η ΠΡΟΧΟΥΣ 195
Η ΟΙΝΟΧΟΗ 204
Ο ΚΡΑΤΗΡΑΣ 218
Η ΛΑΓΥΝΟΣ 221
Η ΟΛΠΗ 223
ΤΟ ΣΦΑΙΡΙΚΟ ΠΡΟΧΟΪΔΙΟ 226
Ο ΑΜΦΟΡΕΑΣ 227
Ο ΚΑΔΟΣ (SITULA) 230

Γ. ΑΓΓΕΙΑ ΓΙΑ ΕΛΑΙΑ - ΠΟΙΚΙΛΑ ΥΓΡΑ 232
ΤΟ ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ - Ο ΨΕΥΔΟΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ 232
Ο ΑΣΚΟΣ 237
ΤΟ ΦΛΑΣΚΙ 240
Η ΥΔΡΙΑ - ΘΗΛΑΣΤΡΟ 242
Η ΥΔΡΙΑ 244
ΤΟ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ 247

Δ. ΑΓΓΕΙΑ ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑΣ ΧΡΗΣΗΣ 249
ΤΟ ΠΙΝΑΚΙΟ 249
Ο ΔΙΣΚΟΣ - ΠΙΑΤΕΛΑ 255
Η ΑΛΑΤΟΘΗΚΗ 256
ΤΟ ΣΚΥΦΙΔΙΟ 257
Η ΦΙΑΛΗ ΤΥΠΟΥ «MEDUSA BOWL» 266

Ε. ΑΓΓΕΙΑ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΧΡΗΣΗΣ 268
Η ΛΕΚΑΝΗ 268
Ο ΚΑΔΟΣ 274

Ο ΛΕΒΗΣ 276
Ο ΛΥΧΝΟΣ 282

ΣΤ. ΜΑΓΕΙΡΙΚΑ ΣΚΕΥΗ 284
Η ΧΥΤΡΑ 284
Ο ΑΡΥΤΗΡΑΣ 286
Η ΛΟΠΑΣ 288
ΤΟ ΤΗΓΑΝΟΣΧΗΜΟ ΣΚΕΥΟΣ 292

Ζ. ΑΓΓΕΙΑ ΚΑΛΛΩΠΙΣΜΟΥ 294
Η ΣΤΑΜΝΟΕΙΔΗΣ ΠΥΞΙΔΑ 294

Η. Η ΥΔΡΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ «HADRA» 295
Η ΑΠΛΗ (ΤΥΠΟΥ «S») 295
Η ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ 303

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ 317

Α. ΑΓΓΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ» 318
ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ 318
ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ 322
ΦΥΤΙΚΑ 322
ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ 329
ΖΩΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ 333
ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ 339
ΠΟΙΚΙΛΑ ΘΕΜΑΤΑ 342

Β. ΑΓΓΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ «HADRA» 350
ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ 350
Ι. ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ «ΔΑΦΝΗΣ» (ΟΜΑΔΑ «L») 353
ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ 355
ΛΑΙΜΟΣ 355
ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ 361
ΚΥΡΙΑ ΜΕΤΟΠΗ 363
ΠΙΣΩ ΟΨΗ 369
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ 371
ΜΟΡΦΕΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΚΑΙ ΖΩΩΝ 373
ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΟΙ 377
ΙΙ. ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ «ΔΕΛΦΙΝΙΟΥ» (ΟΜΑΔΑ «D») 381

Γ. ΑΓΓΕΙΑ ΜΕ ΠΛΑΣΤΙΚΟ ΔΙΑΚΟΣΜΟ 386
ΣΧΕΣΗ ΕΓΧΩΡΙΑΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ 389
ΤΟΠΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ 392
1) ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ 393
2) ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΦΑΙΣΤΟΥ 396
3) ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΛΥΤΤΟΥ 401

ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ 404
ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ ΣΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ 404

SUMMARY 413
ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ 418
ΠΙΝΑΚΕΣ 1-120

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο κύριος λόγος για την εκπόνηση της μελέτης αυτής ήταν η παρουσίαση ενός μεγάλου συνόλου ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη, με τεράστια όμως προβλήματα, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις έλειπαν οι σαφείς στρωματογραφικές ενδείξεις, ενώ τα ίδια τα ευρήματα εμφάνιζαν αρκετές ιδιαιτερότητες οι οποίες σχετίζονταν κυρίως με την προέλευσή τους από ποικίλες γεωγραφικές περιοχές, αλλά και με τον ξεχωριστό ψυσιογνωμικό χαρακτήρα τους. Εξάλλου, οι ελάχιστες ή αποσπασματικές ανασκαφικές πληροφορίες και, σε αρκετές ακόμη περιπτώσεις, οι παντελώς ανύπαρκτες από τον εγγύτερο ή τον ευρύτερο κρητικό χώρο, οι οποίες σε αντίθετη περίπτωση θα μπορούσαν να διαφωτίσουν ορισμένα ζητήματα που ανακύπτουν στην παρούσα μελέτη, δεν αφήνουν και πολλά περιθώρια για τη συναγωγή συμπερασμάτων με γενικότερη ισχύ ή για την παρουσίαση οριστικών προτάσεων και λύσεων αναφορικά με την ελληνιστική κεραμική από την κεντρική Κρήτη.

Για το λόγο αυτό θεωρείται ουσιαστική η δημοσίευση και άλλων ανασκαφικών συνόλων από τον κρητικό χώρο, καθώς τα στοιχεία που θα προκύψουν από τη μελέτη τους οπωσδήποτε θα συμβάλουν στην καλύτερη γνώση της ελληνιστικής κεραμικής από το γεωγραφικό αυτό χώρο και στην επίλυση προβλημάτων, κυρίως χρονολογικών, τυπολογικών ή ιστορικών. Πάντως, το κεραμικό υλικό που παρουσιάζεται σε αυτήν τη μελέτη, παρά τις ιδιαιτερότητες, τις ελλείψεις ή τον προβληματικό στις περισσότερες περιπτώσεις χαρακτήρα του, δεν παύει να αποτελεί ένα αξιόλογο σύνολο της εγχώριας ελληνιστικής κεραμικής.

Στα κεφάλαια του Α΄ Μέρους τα ανασκαφικά σύνολα από την κεντρική Κρήτη, δημοσιευμένα ή αδημοσίευτα, παρουσιάζονται σε κατάλογο κατά γεωγραφικές περιοχές, με σύντομη αναφορά στις συνθήκες εύρεσής τους, ενώ μια μικρή ενότητα αφιερώνεται σε αγγεία με προβληματική ή ασαφή προέλευση. Στα κεφάλαια του Β΄ Μέρους, και στο μέτρο πάντοτε του δυνατού, εξετάζεται η καταγωγή της μορφής των αγγείων, η τυπολογική εξέλιξη των σχημάτων και ακόμη η χρονολογική τοποθέτησή τους. Επίσης, τα αγγεία ταξινομούνται σύμφωνα με τη χρήση ή τη λειτουργικότητά τους, όπου αυτή είναι αναγνωρίσιμη, και παράλληλα σχολιάζονται κατασκευαστικά χαρακτηριστικά τους, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις είναι καθοριστικά για την προέλευσή τους. Στα κεφάλαια Α-Γ του Γ΄ Μέρους παρουσιάζονται οι κατηγορίες της γραπτής διακόσμησης των αγγείων και εκείνης με τον ανάγλυφο διάκοσμο, ενώ σε επιμέρους ενότητες εξετάζονται αναλυτικά τα διακοσμητικά θέματά τους και γίνεται προσπάθεια αναγνώρισης συγκεκριμένων αγγειογράφων, καθώς επίσης και τοπικών εργαστηρίων. Επίσης, σε ιδιαίτερο κεφάλαιο επιχειρείται μια έρευνα για την ανίχνευση της σχέσης ανάμεσα στην εγχώρια ελληνιστική κεραμική και στη σύγχρονη ή την πρωιμότερη μεταλλοτεχνία, κυρίως σε ό,τι αφορά τον ανάγλυφο διάκοσμο των αγγείων. Τέλος, με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν από την εξέταση του υλικού, διατυπώνονται ορισμένες απόψεις ή συμπεράσματα για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής, όχι μόνο για την κεντρική Κρήτη αλλά και για το νησί γενικότερα. Οπωσδήποτε, τα δεδομένα αυτά στηρίχθηκαν σε ορισμένες περιπτώσεις σε ανεπαρκείς ανασκαφικές πληροφορίες και για το λόγο αυτό μπορούν μελλοντικά να διαφοροποιηθούν, να βελτιωθούν ή να εμπλουτισθούν με στοιχεία από νεότερες έρευνες.

Τις θερμότερες ευχαριστίες μου εκφράζω στον καθηγητή Π. Θέμελη, με την εποπτεία του οποίου εκπονήθηκε και εγκρίθηκε η σχετική διδακτορική διατριβή από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστήμιου Ρεθύμνου. Τον ευχαριστώ από καρδιάς για την αμέριστη ηθική συμπαράστασή του στην πορεία της εργασίας μου αλλά και για τις χρήσιμες υποδείξεις και παρατηρήσεις του, καθώς η μελέτη αυτή δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την αδιάκοπη υποστήριξή του. Επίσης, εγκάρδιες ευχαριστίες οφείλω στους καθηγητές Ν. Σταμπολίδη και Στ. Δρούγου, μέλη της τριμελούς επιτροπής, καθώς επίσης και στις καθηγήτριες-καθηγητές Β. Παπά, Ελ. Σερμπέτη-Παπουτσάκη, Α. Jonston, Ν. Φαράκλα, μέλη της επταμελούς επιτροπής.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζω στο φίλο και συνάδελφο Γ. Ρεθεμιωτάκη, για την υπόδειξη του θέματος της διδακτορικής διατριβής και για την άδεια δημοσίευσης του υλικού από τη Λύττο. Επίσης, ευχαριστώ ειλικρινά τους φίλους και συναδέλφους Ε. Γραμματικάκη, Αγγ. Λεμπέση, Αντ. Βασιλάκη και Ν. Δημοπούλου, για την παραχώρηση του δικαιώματος παρουσίασης αδημοσίευτου υλικού από ανασκαφές τους.

Τα σχέδια των αγγείων έγιναν κυρίως από τη φίλη Α. Thomas, αλλά και από τη σχεδιάστρια Κ. Ασιρινάκη. Τις ευχαριστώ εγκάρδια.

Επίσης, θερμές ευχαριστίες οφείλω στο Ίδρυμα «ΨΥΧΑ», ιδιαιτέρως στον πρόεδρό του Γ. Σακελλαράκη, για τη χορήγηση οικονομικής ενίσχυσης στο τελικό στάδιο της εργασίας αυτής.

Αισθάνομαι ακόμη βαθιά ευγνωμοσύνη για όσους προσέφεραν τη συμπαράσταση και την ηθική ή πρακτική βοήθειά τους κατά την εκπόνηση της μελέτης μου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Διοικητικό Συμβούλιο του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, που δέχθηκε να συμπεριλάβει την εργασία αυτή στις εκδόσεις του. Ιδιαιτέρως ευχαριστώ την προϊσταμένη της Διεύθυνσης Δημοσιευμάτων Ντ. Ζαφειροπούλου για την όλη εποπτεία του έργου, καθώς και τη Β. Κρεββατά για την επιμέλεια του κειμένου και τη Χ. Τζανέκα για την καλλιτεχνική επιμέλεια της μελέτης.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

AA	*Archäologischer Anzeiger*
AAA	*Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*
AΔ	*Αρχαιολογικόν Δελτίον*
AE	*Αρχαιολογική Εφημερίς*
AJA	*American Journal of Archaeology*
AM	*Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*
AnnMusGrRdAlex	*Annuaire du Musée Gréco-Romain d'Alexandrie*
AntK	*Antike Kunst*
ArchEspArq	*Archivo español de arqueología*
ARepLond	*Archaeological Reports*
ASAtene	*Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente*
BABesch	*Bulletin antieke beschaving. Annual Papers on Classical Archaeology*
BCH	*Bulletin de correspondance hellénique*
BdA	*Bollettino d'Arte del Ministero della Pubblica Istruzione*
BICS	*Bulletin. Institute of Classical Studies, University of London*
BSA	*The Annual of the British School at Athens*
BullSocArchAlex	*Bulletin de la Société d'Archéologie d'Alexandrie*
CVA	*Corpus Vasorum Antiquorum*
Έργον	*Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*
GazArch	*Gazette Archéologique*
Hesperia	*Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens*
IstMitt	*Istanbuler Mitteilungen*
JIAN	*Journal International d'Archéologie Numismatique*
JdI	*Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*
JEA	*The Journal of Egyptian Archaeology*
JFieldA	*Journal of Field Archaeology*
JHS	*Journal of Hellenic Studies*
ΚρητΧρον	*Κρητικά Χρονικά*
MonPiot	*Monuments et mémoires. Fondation E. Piot*
ΠΑΕ	*Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*
RendAccNapoli	*Rendiconti della Accademia di archeologia, lettere e belle arti, Napoli*
RM	*Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung*
SIMA	*Studies in Mediterranean Archaeology*
TAPS	*Transactions of the American Philosophical Society*

Adriani 1936 — A. Adriani, La nécropole de Mustapha Pacha, *AnnMusGrRdAlex*, 1933/34-1934/35 (1936).

Adriani 1940 — A. Adriani, Fouilles et découvertes, *AnnMusGrRdAlex* 1935-1939 (1940), 15-163.

Adriani 1952α — A. Adriani, Nouvelles découvertes dans la nécropole de Hadra, *AnnMusGrRdAlex*, 1940-1950 (1952), 1-27.

Adriani 1952β — A. Adriani, Travaux de fouilles et de restaurations dans la région d'Abousir (Maréotis), *AnnMusGrRdAlex*, 1940-1950 (1952), 129-159.

Agora IV — H.R. Howland, *Greek Lamps and their Survivals, The Athenian Agora* IV, Princeton 1958.

Agora X — M. Lang - M. Crosby, *Weights, Measures and Tokens, The Athenian Agora* X, Princeton 1964.

Agora XII — B.A. Sparkes - L. Talcott, *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th c. B.C. The Athenian Agora* XII, Princeton 1970.

Agora XXII — S. Rotroff, *Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Moldmade Bowls, The Athenian Agora* XXII, Princeton 1982.

Agora XXIX	S. Rotroff, *Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, The Athenian Agora* XXIX, Princeton 1997.
Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*	Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας*, Αθήνα 1994.
Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*	Ι.Μ. Ακαμάτης, *Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα*, Αθήνα 1993.
Alèria 1960-1968	J. Jehasse - L. Jehasse, *La nécropole préromaine d'Alèria* (1960-1968), *Gallia Suppl.* XXV, Paris 1973.
Alt-Ägina II, 1	E. Walter (επιμ.), *Alt-Ägina* II, 1, Mainz am Rhein 1982.
Amyx 1945	D.A. Amyx, A New Pelike by the Geras Painter, *AJA* 49 (1945), 510.
Amyx 1958	D.A. Amyx, The Attic Stelai: Vases and other Containers, *Hesperia* 27 (1958), 163-310, πίν. 47-50.
Ανατολική Μεσόγειος	Ν. Σταμπολίδης - Α. Καρέτσου, *Ανατολική Μεσόγειος, Κύπρος-Δωδεκάνησα-Κρήτη, 16ος-6ος αι. π.Χ.*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, ΥΠΠΟ, ΚΓ' ΕΠΚΑ, Ηράκλειο 1998.
Anderson 1954	J.K. Anderson, Excavation at a Kofina Ridge, Chios, *BSA* 49 (1954), 156-157.
Anderson-Stojanović 1987	V.R. Anderson-Stojanović, The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria, *AJA* 91 (1987), 105-122.
Andriomenou 1975	An. Andriomenou, Vases et lampes de bronze dans les Collections Privées d'Athènes, *BCH* 99 (1975), 554-559.
Ανδρόνικος 1955	Μ. Ανδρόνικος, Ελληνιστικός τάφος Βέροιας, *AE* 1955, 22-50.
Ανδρόνικος 1984	Μ. Ανδρόνικος, *Βεργίνα: Οι βασιλικοί τάφοι*, Αθήνα 1984.
Antioch IV, 1	Fr. Waagé, Ceramics and Islamic Coins, *Antioch on the Orontes* IV, 1, Wisconsin 1948.
Apollonia I	I. Venediko *et al.*, *Apollonia: Les fouilles dans la nécropole d'Apollonia en 1947-1949*, Sofia 1963.
Arias - Hirmer 1962	P. Arias - M. Hirmer, *A History of Greek Vase Painting*, London 1962.
Arkades	D. Levi, Arkades, una città cretese, *ASAtene* X-XII (1927-1929).
AvP XI, 1-2	O. Ziegenhaus - G. de Luca, *Altertümer von Pergamon* XI; *Das Asklepieion*, 1: *Der südliche Temenosbezirk in hellenistischer und frührömischer Zeit*, Berlin 1968. 2: *Der nördliche Temenosbezirk*, Berlin 1975.
Βαλαβάνης 1991	Η. Βαλαβάνης, *Παναθηναϊκοί αμφορείς από την Ερέτρια*, Αθήνα 1991.
Barr-Sharrar - Borza 1982	B. Barr-Sharrar - E.N. Borza, *Macedonian Metal Vases in Perspective: Some Observations on Context and Tradition. Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times*, Studies in the History of Art, τ. 10. Symposium Series I, National Gallery of Art, Washington 1982.
Beazley 1941	J.D. Beazley, Some Inscriptions on Vases, IV, *AJA* 45 (1941), 593-602.
Bernardini, *Vasi dello stile di Gnathia*	M. Bernardini, *Vasi dello stile di Gnathia, Vasi a vernice nera*, Il Museo Provinciale «S. Castromediano» di Lecce, Bari.
Bielefeld 1970	E. Bielefeld, *Eine Fundgruppe griechischer Vasen in Deckfarben-Technik*, München 1970.
BMC of Coins 1886	*A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Crete and the Aegean Islands*, London 1886.
Boardman - Hood 1957	J. Boardman - S. Hood, A Hellenic Fortification Tower on the Kefala Ridge at Knossos, *BSA* 52 (1957), 224-230, πίν. 45-46.
Boardman 1974	J. Boardman, *Athenian Black Figure Vases*, London 1974.
Boardman 1975	J. Boardman, *Athenian Red Figure Vases, The Archaic Period*, London 1975.
Βοκοτοπούλου, *Ελληνική Τέχνη*	Ι. Βοκοτοπούλου, *Αργυρά και χάλκινα έργα Τέχνης, Ελληνική Τέχνη*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997.
Bosanquet - Dawkins 1902-1903	R.C. Bosanquet - R.M. Dawkins, Excavations at Palaikastro II, The Pottery, *BSA* IX, V (1902-1903), 297-328.
Bothmer 1984	D. von Bothmer, A Greek and Roman Treasury, *Metropolitan Museum of Art Bulletin* 1984, 1-74.
Boulter 1953	C.G. Boulter, Pottery of the Mid-Fifth Century from a Well in the Athenian Agora, *Hesperia* 22 (1953), 59-115, πίν. 21-41.
Boulter 1963	C.G. Boulter, Graves in Lenormant Street, Athens, *Hesperia* 32 (1963), 113-137, πίν. 36-53.
Bovon - Bruneau 1966	An. Bovon - Ph. Bruneau, Huiliers hellénistiques, *BCH* 90 (1966), 131-143.
Braun 1970	K. Braun, Der Dipylon-Brunnen B1, Die Funde, *AM* 85 (1970), 114 κ.ε.

Braunert 1950-1951	H. Braunert, Auswärtige Gäste am Ptolemäerhof, *JdI* 65-66 (1950-1951), 231-263.
Brommer 1967	F. Brommer, *Die Metopen der Parthenon*, Deutsches Archäologisches Institut, Mainz 1967.
Broneer 1935	O. Broneer, Excavations in Corinth, 1934, *AJA* 39 (1935), 53-75.
Broneer 1947	O. Broneer, Investigations at Corinth, 1946-1947, *Hesperia* 16 (1947), 233-247.
Broneer 1958	O. Broneer, Excavations at Isthmia, Third Campaign, 1955-1956, *Hesperia* 27 (1958), 1-37.
Brooklyn	B.F. Cook, A Hadra Vase in the Brooklyn Museum, *Brooklyn Museum Annual* 10 (1968), 114-138.
Bruneau 1970	Ph. Bruneau, Tombes d'Argos, *BCH* 94 (1970), 437-531.
Burrows - Ure 1907-1908	R.M. Burrows - P.N. Ure, Excavations at Rhitsona in Boeotia, *BSA* 14 (1907-1908), 226-318, πίν. VII-V.
Buschor 1958	E. Buschor, *Medusa Rondanini*, Stuttgart 1958.
Callaghan 1984	P.J. Callaghan, Knossian Artists and Ptolemaic Alessandria, *Alessandria e il mondo ellenistico-romano. Studi in onore di Achille Adriani*, III, Roma 1984, 789-794, πίν. CXXIV.
Candela 1985	M. Candela, Situle metalliche e ceramiche a beccuccio nel IV e III secolo a.C. Origine e diffusione, *BABesch* 60 (1985), 24-71.
Cary 1951	M. Cary, *A History of the Greek World from 323 to 146 B.C.*, London 1951.
Caskey 1960	J. Caskey, Objects from a Well at Isthmia, *Hesperia* 29 (1960), 168-176, πίν. 54-56.
Catling - Waywell 1977	H.W. Catling - G.B. Waywell, A Find of Roman Marble Statuettes at Knossos, *BSA* 72 (1977), 85-106, πίν. 18-23.
Clara Rhodos III	G. Jacopi, *Scavi nella Necropoli di Jalisso, 1924-28, Clara Rhodos* III, Studi e materiali pubblicati a cura dell'Istituto storico archeologico di Rodi.
Coldstream 1968	J.N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery*, London 1968.
Coldstream 1973	J.N. Coldstream, Knossos 1951-1961: Orientalizing and Archaic Pottery from the Town, *BSA* 68 (1973), 33-63, πίν. 11-26.
Coldstream - Catling 1996	J.N. Coldstream - H.W. Catling, *Knossos North Cemetery, Early Greek Tombs*, *BSA*, Suppl. 28, 1996, I-IV.
Comstock - Vermeule, *GERB*	M. Comstock - C. Vermeule, *Greek, Etruscan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts Boston*, Boston 1974.
R.M. Cook 1960	R.M. Cook, *Greek Painted Pottery*, London 1960.
B.F. Cook 1966	B.F. Cook, An Alexandrian Tomb-Group Re-examined, *AJA* 70 (1966), 325-330.
B.F. Cook 1984	B.F. Cook, Some Groups of Hadra Vases, *Alessandria e il mondo ellenistico-romano. Studi in Onore di Achille Adriani*, III, Roma 1984, 795-803.
Corbett 1949	P.E. Corbett, Attic Pottery of the Later Fifth Century from the Athenian Agora, *Hesperia* 18 (1949), 298-351.
Corbett 1955	P.E. Corbett, Palmette Stamps from an Attic Black-Glaze Workshop, *Hesperia* 24 (1955), 172-186.
Corinth IV, II	O. Broneer, *Terracotta Lamps*, *Corinth* IV, II, Cambridge, Massachusetts 1930.
Corinth VII, III	G.R. Edwards, *Corinthian Hellenistic Pottery*, *Corinth* VII, III, Princeton 1975.
Coulson - Leonard 1981	W.D.E. Coulson - A. Leonard, *Cities of the Delta* I: *Naukratis*, American Research Center in Egypt, Report no. 4, 1981.
Courby 1992	F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris 1922.
Cumont 1924	F. Cumont, Pégase et l'Apothéose. A propos d'un vase d'Alexandrie, *BullSocArchAlex* 20 (1924), 193-195.
Daszewski 1985	W.A. Daszewski, *Corpus of Mosaics from Egypt* I. *Hellenistic and Early Roman Period*, Mainz am Rhein 1985.
Dated Hadra Vase	B.F. Cook, A Dated Hadra Vase in the Brooklyn Museum, *The Brooklyn Museum Annual* X (1968-1969), 115-138.
Délos XVIII	W. Deonna, *La mobilier délien*, *Délos* XVIII, Paris 1938.
Délos XXVII	Ph. Bruneau *et al.*, *L'îlot de la Maison des comédiens*, *Délos* XXVII, Paris 1970.
Délos XXXI	A. Laumonier, *La céramique hellénistique à reliefs*, I, *Ateliers «ioniens»*, *Délos* XXXI, Paris 1977.
Demetrias I	V. Milojčić - D. Theocharis (επιμ.), *Demetrias* I, Bonn 1976.
Δρούγου 1988	Στ. Δρούγου, Τα πήλινα κτερίσματα του μακεδονικού τάφου στην πλατεία Συντριβανίου Θεσσαλονίκης, *AE* 1988, 77-79.

Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*	Στ. Δρούγου, Ημίτομοι σκύφοι με πλαστικές επίθετες αχιβάδες, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*, Θεσσαλονίκη 1990, 90-96.
Δρούγου, *Λύχνοι Πέλλας*	Στ. Δρούγου, *Ανασκαφή Πέλλας 1957-1964, Οι πήλινοι λύχνοι*, Αθήνα 1992.
Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*	Στ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας*, Αθήνα 1980.
Ducrey *et al.* 1976	P. Ducrey, V. Hadjimichali, O. Picard, Recherches à Latô, *BCH* 100 (1976), 253-267.
Dura-Europos IV, 1	D.H. Cox, *The Greek and Roman Pottery, The Excavations at Dura-Europos*, Final Report IV, Part 1:2, New Haven 1949.
Edgar 1911	M.C.C. Edgar, *Greek Vases*, Catalogue général des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, 1911.
Edwards 1956	G.R. Edwards, Hellenistic Pottery, *Small Objects from the Pnyx*, *Hesperia* Suppl. 10, 1956, 79-112.
Edwards *et al.* 1965	G.R. Edwards, G.D. Weinberg, V.R. Grace, H.S. Robinson, P. Throckmorton, E.K. Ralph, *The Antikythera Shipwreck Reconsidered*, *TAPS*, New Series, τ. 55, 3, Philadelphia 1965.
Effenterre 1948	H. Van Effenterre, La Crète et le monde Grec de Platon à Polybe, Paris 1948.
Ελεύθερνα II	Θ. Καλπαξής κ.ά., *Ελεύθερνα-Τομέας* II, *Ένα ελληνιστικό σπίτι («Σπίτι Α») στη θέση Νησί*, Ρέθυμνο 1994.
Β΄ ΕλλΚερ	*Β΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμεική, Ρόδος 22-25 Μαρτίου 1989*, Αθήνα 1990.
Γ΄ ΕλλΚερ	*Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμεική, Θεσσαλονίκη 24-27 Σεπτεμβρίου 1991*, Αθήνα 1994.
Δ΄ ΕλλΚερ	*Δ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμεική, Μυτιλήνη, Μάρτιος 1994*, Αθήνα 1994.
ΕλλΚερΚρήτης	*Ελληνιστική Κεραμική από την Κρήτη*, Χανιά 1997.
Ephesos IX, ii/ii	V. Mitsopoulos-Leon, *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos. Kleinfunde* 1. *Teil, Keramik hellenistischer und römischer Zeit, Forschungen in Ephesos* IX, ii/ii, Wien 1991.
Eretria II	I. Metzger, *Die hellenistische Keramik in Eretria*, *Eretria, Ausgrabungen und Forschungen* II, Bern 1969.
EtThas VII	L. Ghali-Kahil, La céramique grecque (Fouilles 1911-1956), *Etudes Thasiennes* VII, Paris 1960.
Ζερβουδάκη 1984	Η. Ζερβουδάκη, *Φαιδρός Κρατήρ...* από τη Ρόδο, *ΑΔ* 39 (1984), Μελέτες, 124-139, πίν. 45-50.
Fabric Analysis	P.J. Callaghan - R.E. Jones, Hadra Hydriae and Central Crete: A Fabric Analysis, *BSA* 80 (1985), 1-17, πίν. 1-4.
Fortetsa	J.K. Brock, *Fortetsa*, *BSA* Suppl. 2, 1957.
Forti 1962	L. Forti, Gli unguentari del primo periodo ellenistico, *RendAccNapoli* 37 (1962), 143-157.
Forti 1965	L. Forti, *La ceramica di Gnathia*, Napoli 1965.
Fouilles de Delphes IV	Ch. Picard, P. de la Coste-Messelière, *Monuments figurés, La Sculpture. Art archaïque: Les trésors «Ioniques»*, *Fouilles de Delphes* IV, Paris 1928.
Fraser 1972	P.M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, 1977.
Fucks 1969	W. Fucks, *Die Skulptur der Griechen*, München 1969.
Furtwängler 1893	A. Furtwängler, *Meisterwerke der griechischen Plastik, Kunstgeschichtliche Untersuchungen & Dervient*, Leipzig - Berlin 1893.
Furumark 1941	A. Furumark, *The Mycenaean Pottery, Analysis and Classification*, Stockholm 1941.
Ghali-Kahil 1960	L.B. Ghali-Kahil, Un lagynos au Musée du Caire, *MonPiot* 51 (1960), 73-91.
Gortina I	α) J. Papadopoulos, Ceramica a vernice nera, β) P. Rendini, Ceramica acroma, *Gortina* I, Monografie della Scuola Archeologica Italiana di Atene e delle Missioni italiane in Oriente, III, Roma 1988, 169-198 και 229-256 αντίστοιχα.
Gortina II	J. Paradopoulos, Ceramica fine di età ellenistica, *Gortina* II, Pretorio, il Materiale degli Scavi Colini 1970-1977, Monografie della Scuola Archeologica Italiana di Atene e delle Missioni italiane in Oriente, VII, Roma 1997, 111-124.
Green 1976	J.R. Green, *Gnathia Pottery in the Akademisches Kunstmuseum*, Bonn 1976.
Green 1979	J.R. Green, Ears of Corn and other Offerings, *Studies in Honour of Arthur Dale Trendall*, Sydney 1979, 81-90, πίν. 20-22.

Griffith 1935	G.T. Griffith, *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Cambridge 1935.
Guadrado 1977-1978	E. Guadrado, Ugüentarios cerámicos en el mundo ibérico. Aportación Cronología, *ArchEspArq* (1977-1978), 389-404.
Guarducci, *IC*	M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae* I, Roma 1935.
Guerrini 1964	L. Guerrini, Vasi di Hadra. Tentativo di sistemazione cronologica di una classe ceramica, *Studi Miscellanei* 81 (1964).
Hadjimichali 1971	V. Hadjimichali, Recherches à Latô, *BCH* 95 (1971), 167-222.
Hadra I	A.H. Enklaar, Chronologie et peintres des hydries de Hadra, *BABesch* 60 (1985), 106-151.
Hadra II	A.H. Enklaar, Les hydries de Hadra II: Formes et ateliers, *BABesch* 61 (1986), 4-65.
Hadra Vases	A.H. Enklaar, *The Hadra Vases*, Amsterdam 1992.
Hama III, 2	A. Papanicolau-Christensen - Ch. Friis Johansen, *Les poteries hellénistiques et les terres sigillées orientales*, *Hama* III, 2, Copenhague 1971.
Hampe - Gropengiesser 1967	R. Hampe - H. Gropengiesser, Aus der Sammlung des Archäologischen Instituts der Universität Heidelberg, *Werke der Kunst in Heidelberg*, II, Berlin - Heidelberg - N. York 1967.
Haspels 1936	C.H.E. Haspels, *Attic Black Figured Lekythoi*, Paris 1936.
Hayes 1971	J. Hayes, Four Early Roman Groups from Knossos, *BSA* 66 (1971), 249-275, πίν. 38-41.
Hayes 1983	J.W. Hayes, The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The Pottery, *BSA* 78 (1983), 97-169, πίν. 5-7.
Hayes 1984	J. Hayes, *Greek and Italian Black-Gloss Wares and Related Wares in the Royal Ontario Museum, A Catalogue*, Toronto 1984.
Hayes, *Metalware*	J.H. Hayes, *Greek, Roman and Related Metalware in the Royal Ontario Museum*, Toronto 1984.
Hill 1947	D.K. Hill, Bacchic Erotes at Tarentum, *Hesperia* 16 (1947), 248-255, πίν. LXVII.
Histria II	E. Condurachi (επιμ.), *Histria* II, Bucuresti 1966.
Hood *et al.* 1964	S. Hood, P. Warren, G. Cadogan, Travels in Crete 1962, *BSA* 59 (1964), 50-99, πίν. 9-17.
IHV	B.F. Cook, *Inscribed Hadra Vases in the Metropolitan Museum of Art*, 1966.
Ikaros 2	L. Hannestad, *The Hellenistic Pottery from Failaka, «with a Survey of Hellenistic Pottery in the Near East»*, *Ikaros, The Hellenistic Settlements*, 2, Jutland Archaeological Society Publications, XVI:2, 1983.
Inscrizioni	E. Breccia, *Inscrizioni greche e latine, Le Caire*, Impression de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, Catalogue général du Musée d'Alexandrie, 1911.
Ιωαννίδου-Καρέτσου 1973	Α. Ιωαννίδου-Καρέτσου, Δοκιμαστική έρευνα εις Αγίαν Πελαγίαν Ηρακλείου Κρήτης, *ΠΑΕ* 1973, 200-212, πίν. 208-221.
Kabirion I	P. Wolters - G. Bruns, *Das Kabirenheiligtum bei Theben*, I, Berlin 1940.
Kabirion III	U. Heimberg, *Die Keramik des Kabirions*, *Das Kabirenheiligtum bei Theben*, III, Berlin 1982.
Kabirion IV	K. Braun - Th.E. Haevernick, *Bemalte Keramik und Glas aus dem Kabirenheiligtum bei Theben*, *Das Kabirenheiligtum bei Theben*, IV, Berlin 1981.
Καλτσάς 1983	Ν. Καλτσάς, Από τα ελληνιστικά νεκροταφεία της Πύλου, *ΑΔ* 38 (1983), Μελέτες, 1-77, πίν. 1-40.
KCG	B. Homann-Wedeking, A Kiln Site at Knossos: The Cistern Group, *BSA* 45 (1970), 175-192.
KDS	J.N. Coldstream, *Knossos, The Sanctuary of Demeter*, *BSA* Suppl. 8, 1973.
Kerameikos V, 1	K. Kübler, *Ergebnisse der Ausgrabungen, die Nekropole des 10. bis 8. Jahrhunderts*, *Kerameikos* V, 1, Berlin 1954.
Kerameikos IX	U. Knigge, *Der Südhügel*, *Kerameikos* IX, Berlin 1976.
Kerameikos XI	J. Scheibler, *Griechische Lampen*, *Kerameikos* XI, Berlin 1976.
KKG	B. Homann-Wedeking, A Kiln Site at Knossos, The Kiln Group, *BSA* 45 (1970), 165-175.
Kopcke 1964	G. Kopcke, Golddekorierte attische Schwarzfirniskeramik des vierten Jahrhunderts v. Chr., *AM* 79 (1964), 22-84.
Κουλεϊμάνη-Βοκοτοπούλου 1975	Ι. Κουλεϊμάνη-Βοκοτοπούλου, *Χαλκαί κορινθουργείς πρόχοι*, Αθήνα 1975.

KRS	P.J. Callaghan, KRS 1976: Excavations at a Shrine of Glaukos, Knossos, *BSA* 73 (1978), 1-30.
KSP	P.J. Callaghan, Knossos 1975: Minoan *Paralipomena* and Post-Minoan Remains, *BSA* 76 (1981), 90-101.
Labraunda II, 1	P. Hellström, *Pottery of Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass*, *Labraunda* II, 1, Lund 1965.
Lacroix 1934	L. Lacroix, *La faune marine dans la décoration des plats à poissons*, 1934.
Lamb 1929	W. Lamb, *Greek and Roman Bronzes*, London 1929.
La Rosa 1984	V. La Rosa, Ceramiche del tipo Hadra da Festòs, *Alessandria e il mondo ellenistico-romano, Studi in onore di Achille Adriani*, III, Roma 1984, 804-818, πίν. CXXIV-CXXIX.
La Rosa - Portale 1996-1997	V. La Rosa - E.C. Portale, Le case ellenistiche ad Ovest del Piazzale I a Festòs, *ASAtene* LXXIV-LXXV, nuova serie LVIII-LIX (1996-1997), 215-395.
Λεμπέση 1985	Α. Λεμπέση, *Το Ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου* Ι, *Χάλκινα κρητικά τορεύματα*, Αθήνα 1985.
Leroux 1913	G. Leroux, *Lagynos. Recherches sur la céramique et l'art ornamental hellénistique*, Paris 1913.
LPW	P. Callaghan, The Little Palace Well and Knossian Pottery of the Later Third and Second Centuries B.C., *BSA* 76 (1981), 35-58, πίν. 1-4.
Machioro 1910	V. Machioro, Per la chronologia dei Vasi Canosini, *RM* 25 (1910), 168-196.
Μακαρόνας 1963	Χ. Μακαρόνας, *ΑΔ* 18 (1963), Χρονικά, 193-195, πίν. 224-228.
Manganaro 1978	G. Manganaro, Epigrafia e Istituzione di Creta, *Antichità Cretesi*, II, *Studi in Onore di D. Levi*, Catania 1978, 39-58.
Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982	Σ. Μαρκουλάκη - Β. Νινιού-Κινδελή, Ελληνιστικός λαξευτός τάφος Χανίων, *ΑΔ* 37 (1982), Μελέτες, 7-118, πίν. 1-32.
McPhee - Trendall 1987	I. McPhee - A.D. Trendall, Greek Red-Figured Fish-Plates, *AntK*, Beiheft 14, Basel 1987.
Médéon V	C. Vatin *et al.*, *Médéon de Phocide* V, *Tombes hellénistiques, Objets de metal, monnaies*, Paris 1976.
Medusa Rondanini	P.J. Callaghan, The Medusa Rondanini and Antiochus III, *BSA* 76 (1981), 59-101.
Menzel, *Antike Lampen*	H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz 1969.
Merriam 1885	A. Merriam, Inscribed Sepulchral Vases from Alexandria, *AJA* 1 (1885), 18 κ.ε.
Merseyside County Museums	P.J. Callaghan, Three Hadra Hydriae in the Merseyside County Museums, *BICS* 30 (1983), 123-129, πίν. 16-18.
H. Metzger 1951	H. Metzger, *Les représentations dans la céramique attique du IV siècle*, *BEFAR*, 172, Paris 1951.
I.R. Metzger 1973	I.R. Metzger, Piraeus-Zisterne, *ΑΔ* 26 (1973), Μελέτες, 41-94.
Mijinbrugge 1931	M. Van der Mijinbrugge, *The Cretan Koinon*, New York 1931.
Μικρογιαννάκης 1967	Εμμ. Μικρογιαννάκης, *Η Κρήτη κατά τους ελληνιστικούς χρόνους*, Αθήνα 1967.
Miller 1974	S.G. Miller, Menon's Cistern, *Hesperia* 43 (1974), 194-245, πίν. 29-49.
Miller 1979	S.G. Miller, *Two Groups of Thessalian Gold*, University of California Publications in Classical Studies, 8, Berkeley - Los Angeles - London 1979.
Mingazzini 1967	P. Mingazzini, Qual'era la forma del vaso chiamato dai greci kothon?, *AA* 1967 (*JdI* 82), 344-361.
Mitten - Doeringer 1968	D.G. Mitten - S.F. Doeringer, *Master Bronzes from the Classical World*, Cambridge 1968.
Mollard-Besques 1963	S. Mollard-Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite Grecs et Romains* II, *Myrina*, Paris 1963.
Morel 1981	J.P. Morel, *La céramique campanienne: Les formes*, *BEFAR*, 244, Paris 1981.
Mosso 1910	A. Mosso, *Excursioni nel Mediterraneo e gli scavi di Creta*, Milano 1910.
Mountjoy 1986	P.A. Mountjoy, *Mycenaean Decorated Pottery: A Guide to Identification*, *SIMA* 73, Göteborg 1986.
Μπουραζέλης 1981	Κ. Μπουραζέλης, Παρατηρήσεις στις συνθήκες του βασιλιά Αντιγόνου με την Ελεύθερνα και την Ιεράπυτνα, *ΑΕ* 1981, 114-125.
Néroutsos 1888	T. Néroutsos, *L'Ancienne Alexandrie*, Paris 1888.
Noble 1974	J.V. Noble, The Technique of Attic Vase Painting, *AJA* 64 (1960), 307-318, πίν. 84-87.
Nuovo vaso	A. di Vita, Un nuovo vaso della Necropoli alessandrina di Hadra, *BdA* 41 (1956), 97-103.
Oliver 1977	A. Oliver Jr., *Silver for the Gods: 800 Years of Greek and Roman Silver*, Toledo 1977.

Olynthus V	D.M. Robinson, *Mosaics, Vases and Lamps of Olynthus Found in 1928 and 1931*, *Olynthus* V, Baltimore - London 1933.
Olynthus XIII	D.M. Robinson, *Vases Found in 1934 and 1938*, *Olynthus* XIII, Baltimore 1950.
Ormerod 1924	H.A. Ormerod, *Piracy in the Ancient World*, London - Liverpool 1924.
Ovidi 1994	S. Ovidi, Un contributo al corpus delle hydrie di Hadra, *BdA* 80/81 (1994), 1-36.
Pagenstecher 1909	R. Pagenstecher, Die Calenische Reliefkeramik (*JdI-EH* 8), Berlin 1909.
Pagenstecher 1913	R. Pagenstecher, Die Gefässe in Stein und Ton, Knochenschnitzereien, *Expedition Ernst von Sieglin*, *Die griechisch-ägyptische Sammlung Ernst von Sieglin* II, iii, Leipzig 1913.
Palace of Minos	A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, I, II, New York 1964.
Παπαβασιλείου 1910	Γ.Α. Παπαβασιλείου, *Περί των εν Ευβοίᾳ αρχαίων τάφων*, Αθήνα 1910.
Παρασκευάς 1997	Π. Παρασκευάς, Η εξωτερική πολιτική του Πτολεμαίου Δ' Φιλοπάτορος στην Κρήτη (221-204 π.Χ.), *Κρητολογικά Γράμματα* 13 (1997), 13-26.
Parlasca 1982	Kl. Parlasca, Zur Hellinistischen Reliefkeramik Kleinasiens, *BABesch* 57 (1982), 176-180.
Parović-Pečikan 1974	M. Parović-Pečikan, *Nekropoli Olvii Ellinisticeskogo Vremeni*, Kiev 1974.
Πατσιαδά 1983	Β. Πατσιαδά, Κεραμική του τύπου της «Δυτικής Κλιτύος» από τη Ρόδο, *ΑΔ* 38 (1983), Μελέτες, 105-210, πίν. 49-84.
Payne 1931	H. Payne, *Necrocorinthia. A Study of Corinthian Art in the Archaic Period*, Oxford 1931.
Pendlebury 1963	J.D.S. Pendlebury, *The Archaeology of Crete*, London 1963.
PergForsch 2	J. Schäfer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, *Pergamenische Forschungen* 2, Berlin 1968.
Pfrommer 1985	M. Pfrommer, Milet 1983-1984: 2.a. Klassische und hellenistische Keramik aus dem Heroon III, *IstMitt* 35 (1985), 39-76.
Pfrommer 1987	M. Pfrommer, *Studien zu alexandrinischer und grossgriechischer Toreutik frühhellenistischer Zeit*, Archäologische Forschungen, 16, Berlin 1987.
Pfühl - Möbius 1977	E. Pfühl - H. Möbius, *Ostgriechische Grabstelen* I-II (1977).
Picard 1938-1939	Ch. Picard, Le génie aux griffons et aux dauphins, *BullSocArchAlex* 32 (1938-1939), 3-20.
Pierobon 1979	R. Pierobon, Lagynos: funzione e forma, *Rivista di Studi Liguri* 45 (1979), 27-50.
Popham *et al.* 1984	M.R. Popham *et al.*, *The Minoan Unexplored Mansion at Knossos*, *BSA* Suppl. 17, 1984.
Pottier 1913	E. Pottier, Vases hellénistiques à fond blanc, *MonPiot* 20 (1913), 163-179, πίν. 11-12.
Priene	T. Wiegand - H. Schrader (επιμ.), *Priene*, *Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*, Berlin 1904.
Προσκυνητοπούλου 1979	Ρ. Προσκυνητοπούλου, Δύο χάλκινοι κάδοι από τη Σκιλλουντία Ηλείας, *ΑΔ* 34 (1979), Μελέτες, 110-125, πίν. 46-48.
Rayet - Collignon 1888	O. Rayet - P. Collignon, *Histoire de la céramique grecque*, Paris 1888.
Rehm Delphinion 140	Εμμ. Μικρογιαννάκης, Χρονολόγηση της Συνθήκης: Rehm Delphinion 140, *Β' Κρητολογικό Συνέδριο*, τ. Α', Αθήνα 1968, 130-134.
Ρεθεμιωτάκης 1984	Γ. Ρεθεμιωτάκης, Ανασκαφική Έρευνα στη Λύττο, *Λύκτος* I, 1984, 49-65.
Reinach 1892	S. Reinach, *Antiquités du Bosphore Cimmérien*, Paris 1892.
Rethemiotakis 1991	G. Rethemiotakis, A Chest-Shaped Vessel and Other LMIIIC Pottery from Kastelli Pediada, *La Crète Mycénienne, Actes de la Table Ronde par l'Ecole française d'Athènes (Athènes, 25-28 Mars 1991)*, *BCH* Suppl. XXX, 407-421.
Richter 1915	G. Richter, *The Metropolitan Museum of Art, Greek, Etruscan and Roman Bronzes*, New York 1915.
Richter 1946	G.M.A. Richter, A Fourth-Century Bronze Hydria in New York, *AJA* 50 (1946), 361-367, πίν. XXII-XXVIII.
Richter 1959	G.A. Richter, Calenian Pottery and Classical Greek Metalware, *AJA* 63 (1959), 241-249, πίν. 51-60.
Richter - Milne 1935	G.A. Richter - M.J. Milne, *Shapes and Names of Athenian Vases*, New York 1935.
A. Ridder 1915	A. de Ridder, *Les bronzes antiques du Louvre*, Paris 1915.
G. Rider 1966	G. le Rider, Monnaies crétoises du Ve au 1er siècle av. J.C., *Etudes Crétoises* XV, Paris 1966.
Rizza - Scrinari 1968	G. Rizza, V. Santa Maria Scrinari, *Il Santuario sull'Acropoli di Gortina*, I, Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente, II, Roma 1968.

Robinson *et al.* 1930	D.M. Robinson, C.G. Harcum, J.H. Iliffe, *A Catalogue of the Greek Vases in the Royal Ontario Museum of Archaeology*, Toronto 1930.
Robinson 1942	D.M. Robinson, New Greek Bronze Vases, A Commentary on Pindar, *AJA* 46 (1942), 172-197.
Robinson 1962	H.S. Robinson, Excavations at Corinth, 1960, *Hesperia* 31 (1962), 95-133, πίν. 33-48.
Rolley 1967	Cl. Rolley, *Les Bronzes, Monumenta Graeca et Romana*, τ. V, 1, Leiden 1967.
Rönne - Fraser 1953	T. Rönne - P.M. Fraser, A Hadra Vase in the Ashmolean Museum, *JEA* 39 (1953), 84-94, πίν. V.
Rotroff 1982	S. Rotroff, Silver, Glass and Clay, Evidence for the Dating of Hellenistic Luxury Tableware, *Hesperia* 51 (1982), 329-337, πίν. 83-84.
Rotroff 1983	S. Rotroff, Three Cistern Systems on the Kolonos Agoraios, *Hesperia* 52 (1983), 257-297, πίν. 50-62.
Rotroff 1984	S. Rottoff, Ceramic Workshops in Hellenistic Athens, *Ancient Greek and Related Pottery, Proceedings of the International Vase Symposium in Amsterdam, 12-15 April 1984*, Amsterdam 1984, 173-177.
Rotroff 1991	S. Rotroff, Attic West Slope Vase Painting, *Hesperia* 69 (1991), 59-102, πίν. 14-46.
Rotroff - Oakley 1992	S. Rotroff - J.H. Oakley, *Debris from a Public Dining Place in the Athenian Agora*, *Hesperia* Suppl. 25, Princeton 1992.
Rumpf 1927	A. Rumpf, *Chalkidische Vasen, Mit Benutzung der Volarbeiten von Georg Loeschke*, Berlin 1927, 45, 123.
Σακελλαράκης 1993	Γ. Σακελλαράκης, *Μουσείο Ηρακλείου*, Εικονογραφημένος οδηγός, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1993.
Salamine VIII	L. Jehasse, *La céramique à vernis noir du rempart méridional*, *Salamine de Chypre* VIII, Paris 1978.
Salzmann 1982	D. Salzmann, *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken von den Anfängen bis zum Beginn der Tesseratechnik*, Berlin 1982.
Samaria-Sebaste III	J.W. Crowfoot, G.M. Crowfoot, K.M. Kenyon, *Samaria-Sebaste* III, *Reports of the Work in the Joint Expedition 1931-1935 and of the British Expedition 1935, The Objects from Samaria*, London 1957.
Sanders 1982	I.F. Sanders, *Roman Crete*, Warmister, Wilts 1982.
Σαρικάκης 1968	Θ.Χ. Σαρικάκης, Οι αγώνες της Κρήτης εναντίον των Ρωμαίων, *Β΄ Κρητολογικό Συνέδριο*, τ. Α΄, Αθήνα 1968, 137-141.
SCE I	E. Gierstad, *Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931*, *The Swedish Cyprus Expedition* I, Stockholm 1934.
SCE IV, 3	O. Vessberg - A. Westholm, *The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus*, *The Swedish Cyprus Expedition* IV, 3, Stockholm 1956.
Schaal 1923	H. Schaal, *Griechische Vasen aus Frankfurt Sammlungen*, Frankfurt 1923.
Schneider-Herrman 1964	G. Schneider-Herrman, Tarentiner situla in Leiden, *BABesch* 39 (1964), 115-121.
Sciatbi	E. Breccia, *La necropoli di Sciatbi. Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée d'Alexandrie*, Caire 1912.
Sepulchral Vases	R. Pagenstecher, Dated Sepulchral Vases from Alexandria, *AJA* 13 (1909), 387-416.
Shaw 1978	J.W. Shaw, Excavations at Kommos (Crete) during 1977, *Hesperia* 47 (1978), 111-154, πίν. 33-44.
Shear 1969	T.L. Shear, Jr., The Athenian Agora: Excavations of 1968, *Hesperia* 38 (1969), 382-417, πίν. 101-108.
Shear 1970	T.L. Shear, Jr., The Monument of the Eponymous Heroes in the Athenian Agora, *Hesperia* 39 (1970), 145-222.
Simon - Hirmer 1976	E. Simon - M.A. Hirmer, *Die griechischen Vasen*, München 1976.
Six 1888α	J. Six, Vases polychromes sur fond noir de la période archaïque, *GazArch* 13 (1888), 193-210.
Six 1888β	J. Six, Vases polychromes sur fond noir de la période archaïque (suite et fin), *GazArch* 13 (1888), 281-294.
Sparkes 1962	B.A. Sparkes, The Greek Kitchen, *JHS* 82 (1962), 121-137, πίν. IV-VIII.
Sparkes 1975	B.A. Sparkes, Illustrating Aristophanes, *JHS* 95 (1975), 133.

Spyridakis 1969	S. Spyridakis, The Italian Cult of Tyche Protogenia, *Historia* 18 (1969), 42-48.
Spyridakis 1970	S. Spyridakis, *Ptolemaic Itanos and Hellenistic Crete*, University of California Press, Berkeley - Los Angeles - London 1970.
Σπυριδάκης 1981	Σ. Σπυριδάκης, Cretan Soldiers Overseas, *Κρητολογία* 12-13 (1981), 49-83.
Σπυριδάκης 1985	Σ. Σπυριδάκης, Οι Πτολεμαίοι και η Κρήτη, *Αριάδνη* 3 (1985), 5-49.
Σπυριδάκης 1986	Σ. Σπυριδάκης, Κρητικοί πόλεμοι: Η χώρα των ετεοκρητών στην Ελληνιστική εποχή, *ΚρητΧρον* 26 (1986), 51-81.
Stronach 1978	D. Stronach, *Pasargadae, A Report on the Excavations Conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961 to 1963*, Oxford 1978.
Strong 1966	D.E. Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, London 1966.
Stylistic Progression	P.J. Callaghan, Stylistic Progression in Hellenistic Crete, *BICS* 30 (1983), 31-39, πίν. 4.
Σωτηριάδης 1906	Γ. Σωτηριάδης, Εκ τάφων της Αιτωλίας, *AE* 1906, 68-87, πίν. 4.
Talcott 1936	L. Talcott, Vases and Kalos Names from an Agora Well, *Hesperia* 5 (1936), 333-354.
Tarsus I	H. Goldmann, *The Hellenistic and Roman Periods, Excavations at Gözlü Kule, Tarsus* I, Princeton 1950.
H. Thompson 1934	H. Thompson, Two Centuries of Hellenistic Pottery, *Hesperia* 3 (1934), 311-480.
Thompson - Scranton 1943	H.A. Thompson - R.L. Scranton, Stoas and City Walls on the Pnyx, *Hesperia* 12 (1943), 269-383.
D.B. Thompson 1954	D.B. Thompson, Three Centuries of Hellenistic Terracottas I, B and C, *Hesperia* 23 (1954), 72-107, πίν. 18-24.
D.B. Thompson 1973	D.B. Thompson, *Ptolemaic Oinochoae and Portraits in Faience: Aspects of the Ruler Cult*, Oxford 1973.
Tocra I	J. Boardman - J. Hayes, *Excavations at Tocra (1963-1965). The Archaic Deposits*, *BSA* Suppl. 4, 1966.
Tocra II	J. Boardman - J. Hayes, *Excavations at Tocra, The Archaic Deposits*, *BSA* Suppl. 10, 1973.
Tomis	M. Bucovala, *Necropole ellenistice la Tomis*, Constantsa 1967.
Trefoil Style	P.J. Callaghan, The Trefoil Style and Second Century Hadra Vases, *BSA* 75 (1980), 33-47.
Trendall 1967	A.D. Trendall, *The Red-figured Vases of Lucania, Campania and Sicily*, 1967.
Τσάκος 1977	Κ. Τσάκος, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι στη Σάμο, *ΑΔ* 32 (1977), Μελέτες, 344-420, πίν. 119-141.
UM	L.H. Sackett *et al.*, *Knossos: From Greek City to Roman Colony, Excavations at the Unexplored Mansion*, II, *BSA* Suppl. 21, 1992.
Ure 1913	P.N. Ure, *Black Glaze Pottery from Ritsona in Boeotia*, London - Edinburgh - Glascow - New York - Toronto - Melbourne - Bombay 1913.
Vanderpool 1946	E. Vanderpool, The Rectangular Rock-cut Shaft, *Hesperia* 15 (1946), 265-336, πίν. 25-69.
Vanderpool *et al.* 1962	E. Vanderpool, J.R. Mc Credie, A. Steinberg, Koroni: A Ptolemaic Camp on the East Coast of Attica, *Hesperia* 31 (1962), 26-61.
Vickers 1985	M. Vickers, Artful Crafts: The Influence of Metalwork on Athenian Painted Pottery, *JHS* 105 (1985), 108-128.
Vickers - Gill, *Artful Crafts*	M. Vickers - D. Gill, *Artful Crafts: Ancient Greek Silverware and Pottery*, Oxford 1994, 123-153.
Vickers *et al.* 1986	M. Vickers, O. Impley, J. Allan, *From Silver to Ceramic*, Oxford 1986.
Vlastos 1899	M.P. Vlastos, Les monnaies de bronze de Tarente, *JIAN* 1899, 1-8.
Vokotopoulou 1975	I. Vokotopoulou, Le trésor de vases de bronze de Votonosi, *BCH* 99 (1975), 733-736, εικ. 4, 754-756, εικ. 16-17.
Watzinger 1901	C. Watzinger, Vasenfunde aus Athen, *AM* 26 (1901), 50-102.
Weinberg 1960	G.D. Weinberg, Excavations at Tarrha, 1959, *Hesperia* 29 (1960), 90-108, πίν. 28-35.
Willetts 1955	R.F. Willetts, *Aristocratic Society in Ancient Crete*, London 1955.
Wiseman - Mano-Zissi 1976	J. Wiseman - D. Mano-Zissi, Stobi: A City of Ancient Macedonia, *JFieldA* 3 (1976), 269-303.
Wooley 1962	Sir L. Wooley, *Ur Excavations* IX, *The Neo-Babylonian and Persian Periods*, London, British Museum - Philadelphia, University Museum 1962.
Wuilleumier 1930	P. Wuilleumier, *Le Trésor de Tarente*, Paris 1930.

Χανιώτης 1987 Άγγ. Χανιώτης, *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, τ. Α', Κρήτη 1987, 234-284.
Χαριτωνίδης 1958 Σ.Ι. Χαριτωνίδης, Ανασκαφή κλασσικών τάφων παρά την πλατείαν Συντάγματος, *AE* 1958, 1-152.
Χαριτωνίδης 1979 Σ.Ι. Χαριτωνίδης, Ανασκαφή παρά τον Άγ. Δημήτριον τον Λουμπαρδιάρην εν Αθήναις, *AE* 1979, 161-187.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα πήλινα αγγεία από την κεντρική Κρήτη, που δημοσιεύονται σε αυτήν τη μελέτη, αποτελούν ένα μεγάλο σύνολο ελληνιστικής κεραμικής. Στη συντριπτική πλειονότητά τους αποδίδουν προϊόντα της εγχώριας παραγωγής και προέρχονται κυρίως από οικιστικά ή ταφικά σύνολα, ακόμη από ιερά ή φρεάτια, χωρίς να απουσιάζουν και τα διάσπαρτα μεμονωμένα ευρήματα, τα οποία έχουν συνηθέστερα ελλιπείς ή αδιευκρίνιστες ανασκαφικές ενδείξεις[1] (Χάρτης 1· Διάγραμμα 1).

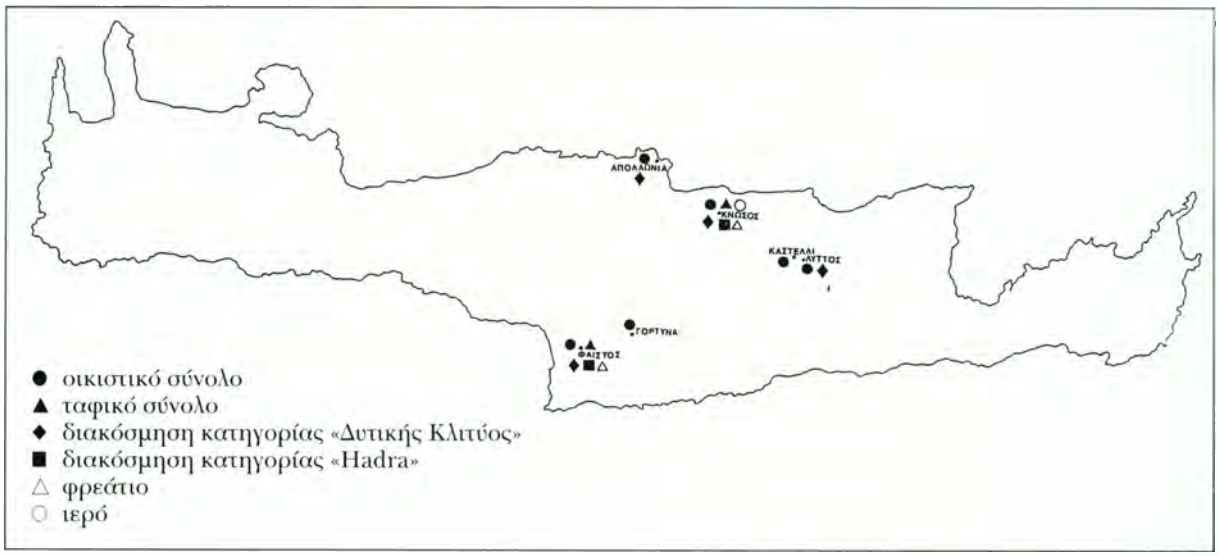

Χάρτης 1. Χάρτης ελληνιστικών θέσεων κεντρικής Κρήτης.

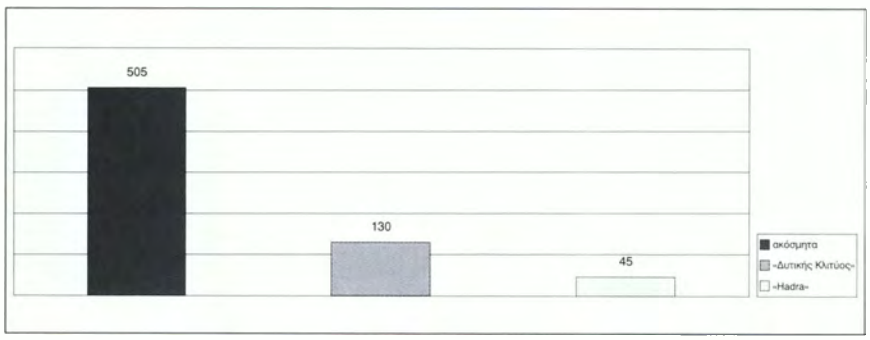

Διάγραμμα 1. Σύνολο αγγείων από την κεντρική Κρήτη.

1. Στα τυχαία ευρήματα περιλαμβάνονται αγγεία από περισυλλογές, κατασχέσεις ή παραδόσεις, συχνά χωρίς διαπιστωμένη προέλευση ή άλλες ανασκαφικές ενδείξεις. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι ανάμεσά τους υπάρχουν και αγγεία με αξιόλογη διακόσμηση, όπως οι πρόχοι με λαιμό 672 και 673, καθώς επίσης και σχήματα που χαρακτηρίζονται τόσο για τη σπανιότητα των μορφολογικών στοιχείων τους όσο και για την ιδιαιτερότητα των κατασκευαστικών γνωρισμάτων τους, πρβλ. σχετικά τον κάνθαρο κρητικού τύπου 661, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

Κύριος λόγος για τη μελέτη των αγγείων αυτών ήταν η παρουσίαση μιας συστηματικής, στο μέτρο πάντοτε του δυνατού, διαπραγμάτευσης ενός υλικού αποσπασματικά γνωστού έως σήμερα, κυρίως από επιμέρους άρθρα των αρχαιολόγων της Αγγλικής και της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής[2]. Η ύπαρξη μιας μελέτης στην οποία θα εξετάζεται η προβληματική των κατηγοριών της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη, καθώς επίσης και η χρονολόγηση των αγγείων, με κύριο στόχο τη συγκρότηση ενός τυπολογικού-χρονολογικού συστήματος, κρίθηκε ιδιαιτέρως αναγκαία.

Η μορφολογική εξέταση και η τυπολογική ταξινόμηση των αγγείων είναι βασικός στόχος αυτής της εργασίας. Τα γνωστά χρονολογημένα ανασκαφικά σύνολα είναι σπάνια[3], επειδή τα περισσότερα ευρήματα προέρχονται από μη στρωματογραφημένες επιχώσεις, όπου λείπουν τα σχετικά ανασκαφικά στοιχεία που θα μπορούσαν να στηρίξουν τις χρονολογικές τοποθετήσεις, ενώ και οι ενδείξεις, όπου υπάρχουν, είναι συχνά επισφαλείς ή ασαφείς. Ο δεσμευτικός αυτός παράγοντας έχει ως αποτέλεσμα την ένταξη των τυπολογικών ομάδων μέσα σε ευρύτερα χρονολογικά πλαίσια. Η ένταξη επιχειρείται αναγκαστικά με κριτήρια τα οποία στηρίζονται κυρίως στη μορφή, χωρίς όμως να παραβλέπεται και η διακόσμηση των αγγείων. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται ανάλογα ή παραπλήσια παραδείγματα σχετικά καλύτερα χρονολογημένα, από γειτονικές κυρίως περιοχές[4], ενώ σε πολλές περιπτώσεις γίνεται προσπάθεια τυπολογικής σύγκρισης και με αγγεία από περιοχές εκτός Κρήτης[5]. Καλύτερη χρονολογική βάση στους τύπους των αγγείων προσφέρουν το στρώμα καταστροφής της αρχαίας Λύττου (221/220 π.Χ.), της Απολλωνίας (171 π.Χ.) ή της Φαιστού (περί το 150 π.Χ.)[6]. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα σχήματα σημαντικού αριθμού αγγείων αποτελούν συντηρητική επανάληψη παλαιότερων κλασικών τύπων, έτσι ώστε συχνά η χρονική τοποθέτησή τους να είναι αρκετά δύσκολη, πράγμα που οδηγεί σε ευρύτερη χρονολόγησή τους[7].

Μολονότι το χρονολογικό πρόβλημα είναι σημαντικό, τα ίδια τα αγγεία παρουσιάζουν αξιόλογη και μεγάλη ποικιλία σχημάτων. Παράλληλα, το χρονικό διάστημα που καλύπτουν εκτείνεται από τα τέλη του 4ου έως το α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ., γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για τη μελέτη της κεραμικής αυτής της περιόδου, καθώς προσφέρει τη δυνατότητα σε αρκετές περιπτώσεις για την οργάνωση μιας ικανοποιητικής τυπολογικής-χρονολογικής βάσης. Αντίθετα, σε άλλες περιπτώσεις

---

2. Για σχετικές εργασίες, βλ. *KRS*, 1-30· *Trefoil Style*, 33-47· *LPW*, 35-58· *Medusa Rondanini*, 59-101· *KSP*, 97-101· *Stylistic Progression*, 31-39, πίν. 4· *Merseyside County Museums*, 123-129, πίν. 16-18· Callaghan 1984, 789-794, πίν. CXXIV· *Fabric Analysis*, 1-17, πίν. 1-4· *UM*, 100-136, πίν. 80-118· *KDS*, 27-46· La Rosa 1984, 804-818, πίν. CXXIV-CXXIX· V. La Rosa, *Β΄ ΕλλΚερ*, 160-166, πίν. 82-85· C. Portale, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 249-256, πίν. 203-207· *Gortina* I, 169-198 και 229-256· *Gortina* II, 111-124· Ιωαννίδου-Καρέτσου 1973, 200-212, πίν. 208-221.

3. Τα χρονολογημένα ανασκαφικά σύνολα από την κεντρική Κρήτη που παρουσιάζονται σε αυτήν τη μελέτη περιλαμβάνουν το κεραμικό υλικό από το στρώμα καταστροφής της αρχαίας Λύττου και τα δημοσιευμένα αγγεία από τα οικιστικά σύνολα της Απολλωνίας και της Φαιστού.

4. Χρήσιμες προς την κατεύθυνση αυτή αποδεικνύονται οι δημοσιεύσεις ανασκαφικών συνόλων από άλλες περιοχές της Κρήτης, βλ. σχετικά *Ελεύθερνα* II, 82 κ.ε.· Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 7-117, πίν. 1-32.

5. Κύρια βοηθήματα για τη μελέτη του υλικού υπήρξαν οι δημοσιεύσεις ανασκαφών τόσο από την Αττική, την Κόρινθο, τη Ρόδο και τη Μακεδονία όσο και από τον ευρύτερο μεσογειακό χώρο, βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 311-476. Εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι η χρονολόγηση των ομάδων από την αθηναϊκή Αγορά ανταποκρίνεται στην αναθεώρηση της χρονολόγησης που έχει προτείνει η Rotroff, βλ. S.I. Rotroff, *Appendix, Revised Chronology of Published Athenian Hellenistic Groups, The Athenian Agora* XXII, 107-112. Βλ. επίσης *Agora* XXIX· *Corinth* VII, III· Πατσιαδά 1983, 105-210, πίν. 49-84· Δρούγου-Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*· *Sciathi*· *PergForsch* 2.

6. Για τη χρονολόγηση των ανασκαφικών αυτών συνόλων, βλ. στα αντίστοιχα εισαγωγικά κεφάλαια του περιγραφικού καταλόγου.

7. Το στοιχείο αυτό χαρακτηρίζει ιδιαίτερα την κεραμική από την αρχαία Λύττο, ενώ ανάλογο φαινόμενο, αλλά σε περιορισμένη κλίμακα, παρατηρείται και στην κεραμική από την περιοχή της Κνωσού ή της Μεσαράς. Για περισσότερες παρατηρήσεις, βλ. στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια και για την εξέλιξη των σχημάτων.

η δυνατότητα διαγραφής της πλήρους εξελικτικής πορείας των σχημάτων είναι αρκετά περιορισμένη, επειδή τα ευρήματα δεν καλύπτουν ολόκληρη τη χρονική έκταση των τύπων που εκπροσωπούν. Παρά το γεγονός ότι το κεραμικό υλικό που εξετάζεται σε αυτήν τη μελέτη συγκροτεί ένα αξιόλογο δείγμα της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη, θεωρείται χρήσιμο να δημοσιευθούν σε εύλογο χρονικό διάστημα και άλλα χρονολογημένα ανασκαφικά σύνολα από τον υπόλοιπο κρητικό χώρο, τα οποία θα συμβάλουν καθοριστικά στον εμπλουτισμό και στην καλύτερη γνώση της ελληνιστικής κεραμικής από την Κρήτη γενικότερα.

Το γεωγραφικό πλαίσιο διαμορφώθηκε σύμφωνα με τα τωρινά δεδομένα και περιλαμβάνει τις περιοχές που ανήκουν στο νομό Ηρακλείου, εκτός από το χώρο των Μαλίων, ο οποίος αρχαιολογικά-διοικητικά υπάγεται στην ανατολική Κρήτη. Από τα σύνολα της κεραμικής με προέλευση την κεντρική Κρήτη, ορισμένα δεν περιλαμβάνονται σε αυτήν τη μελέτη, ενώ άλλα παρουσιάζονται αποσπασματικά, καθώς ήταν αδύνατον να χρησιμοποιηθεί για την εργασία αυτή ολόκληρο το ανασκαφικό υλικό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κεραμικό σύνολο από το στρώμα καταστροφής της Απολλωνίας, από το οποίο παρουσιάζονται μόνο τα δημοσιευμένα αγγεία. Πιθανότατα στο μέλλον να ακολουθήσει πλήρης δημοσίευση του υλικού, έτσι ώστε να γίνει σαφέστερη η εικόνα από το χώρο αυτό[8].

Τα αγγεία που περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο είναι εξακόσια ογδόντα τρία (683), αρκετά από τα οποία ήταν καταγεγραμμένα από τους ανασκαφείς τους, ενώ άλλα παρέμεναν ακατάγραφα, γεγονός το οποίο σχετίζεται και με το έως σήμερα περιορισμένο επιστημονικό ενδιαφέρον για την ελληνιστική κεραμική ενός ιδιαίτερα σημαντικού γεωγραφικού χώρου όπως είναι η Κρήτη. Μαζί με τα μεγάλα ανασκαφικά σύνολα παρουσιάζονται σε ειδικό κατάλογο και μικρότερες ομάδες ή μεμονωμένα αγγεία, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις ξεχωρίζουν για την άριστη ποιότητά τους. Δυστυχώς, οι ανασκαφικές ενδείξεις τους είναι συχνά ανύπαρκτες ή ελάχιστα διευκρινιστικές, ώστε μόνον η γενική τοποθέτησή τους μέσα στα ευρύτερα πλαίσια του ισχύοντος τυπολογικού-χρονολογικού συστήματος μπορεί να προταθεί. Σε ό,τι αφορά αυτήν ακόμη την προέλευσή τους, και αν κανείς την υποπτεύεται σε ορισμένα παραδείγματα, ωστόσο δύσκολα μπορεί να την επιβεβαιώσει.

Οι τύποι που σχολιάζονται, εγχώριοι ή εισηγμένοι, λιγότερο ή περισσότερο γνωστοί και διαδεδομένοι, καταγράφονται και ταξινομούνται, ενώ για αρκετούς από αυτούς δημιουργούνται παραλλαγές ή ποικιλίες, οι οποίες στηρίζονται κυρίως σε επιμέρους μορφολογικές διαφοροποιήσεις του σχήματος και συχνά σχετίζονται με διαφορετικές κεραμικές παραδόσεις. Προς αυτή την κατεύθυνση συγκεντρώθηκαν και μελετήθηκαν πολλά ευρήματα από παλιές αλλά και νεότερες ανασκαφές, ενώ κοντά σε αυτά προστέθηκαν και αρκετά άλλα, τα οποία προέρχονται από παραδόσεις, κατασχέσεις ή περισυλλογές, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μια όσο το δυνατόν ευρύτερη βάση για τη συγκρότηση ενός πληρέστερου τυπολογικού-χρονολογικού συστήματος.

Αποφασιστική σημασία για την καλύτερη προσέγγιση και κατανόηση της κεραμικής έχουν τα χρονολογημένα ανασκαφικά σύνολα, ταφικά ή οικιστικά, τα οποία όμως σπανίζουν μέσα στο σύνολο των αγγείων από την κεντρική Κρήτη. Εκτός από ελάχιστα κλειστά σύνολα κεραμικής, τα οποία χρησιμοποιούνται ως σταθερά σημεία αναφοράς για τη διαγραφή της εξελικτικής πορείας των σχημάτων, για το υπόλοιπο υλικό χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο η μορφολογική εξέταση. Μολονότι η προσπάθεια αποφυγής μορφολογικών συγκρίσεων με αγγεία από άλλες, εκτός Κρήτης, περιοχές είναι αδιάκοπη, στις περισσότερες περιπτώσεις αποδεικνύεται ανεπιτυχής, για το λό-

8. Ευχαριστώ θερμά τις συναδέλφους Αγγ. Λεμπέση και Ν. Δημοπούλου, για την πρόθυμη παραχώρηση της μελέτης του υλικού από την ανασκαφή της Απολλωνίας. Στην εργασία αυτή εξετάζονται τελικά μόνο τα ήδη κατά καιρούς δημοσιευμένα αγγεία, καθώς δεν κατέστη δυνατόν να χορηγηθεί άδεια συνολικής δημοσίευσης της ελληνιστικής κεραμικής από τον παραπάνω χώρο.

γο ότι απουσιάζουν τα εγχώρια όμοια ή παραπλήσια παραδείγματα των τύπων. Αντίθετα, η συγκριτική μέθοδος εφαρμόζεται χωρίς επιφύλαξη στις περιπτώσεις όπου πρέπει να δηλωθεί η γεωγραφική διάδοση κάποιου σχήματος. Συχνά επίσης παρουσιάζεται και το πρόβλημα του χρονολογικού κενού αναφορικά με την τυπολογική εξέλιξη των αγγείων, καθώς απουσιάζουν τα ανάλογα παραδείγματα ή οι ενδιάμεσες χρονολογικές αντιστοιχίες από άλλες περιοχές της Κρήτης.

Η οργάνωση και η παρουσίαση της εξελικτικής πορείας των σχημάτων στηρίχθηκε κατά κύριο λόγο στη λειτουργικότητα ή στη χρήση των αγγείων, μολονότι η ανίχνευση του προορισμού τους δεν είναι σε κάθε περίπτωση απόλυτα εξακριβωμένη. Βασικός οδηγός για την ταξινόμηση αυτή αποτέλεσε η πρόσφατη μελέτη της S. Rotroff για την ελληνιστική κεραμική από τον αττικό Κεραμεικό, η οποία είχε ως αφετηρία την παλαιότερη εργασία του G.R. Edwards για την ελληνιστική κεραμική της Κορίνθου[9]. Μοναδικά σημαντικά βοηθήματα υπήρξαν επίσης οι σχετικές εργασίες των P. Callaghan και N. Coldstream για την περιοχή της Κνωσού ή των V. La Rosa, C. Potrale και J. Papadopoulos για την περιοχή της Μεσαράς, ενώ χρήσιμες πληροφορίες για τη μελέτη των αγγείων της κατηγορίας «Hadra» προσέφεραν οι σχετικές εργασίες του A. Enklaar. Τέλος, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι μελέτες που αναφέρονται σε κεραμικά σύνολα από περιοχές εκτός Κρήτης χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για να καταδειχθούν οι τυπολογικές, χρονολογικές ή άλλης μορφής σχέσεις της ελληνιστικής κεραμικής από την Κρήτη με ανάλογα σύνολα από άλλες απομακρυσμένες περιοχές ή ακόμη για να υπογραμμιστούν οι τυχόν μορφολογικές ομοιότητες ή διαφοροποιήσεις τους.

9. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 5-7.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Α. ΔΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

ΑΠΟΛΛΩΝΙΑ (Χάρτης 1)

Ανασκαφικά δεδομένα

Η ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το 1971 έως το 1976 στις παρυφές του ακρωτηρίου Σούδα κοντά στο σημερινό οικισμό της Αγίας Πελαγίας, όπου τοποθετείται η Απολλωνία, έφερε στο φως οικοδομήματα ελληνιστικών χρόνων, θεμελιωμένα επάνω σε προϊστορικά στρώματα (ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ ΙΙΙ)[10]. Η αρχαιολογική έρευνα αποκάλυψε αρχικά τμήμα στενού πλακόστρωτου δρόμου, ο οποίος οδηγούσε, το πιθανότερο, από την ακτή στην κορυφή του ακρωτηρίου. Ο δρόμος περνούσε ανάμεσα από δύο κτισμάτα, το δυτικό (Ι), ίσως ιδιωτική οικία, και το ανατολικό (ΙΙ), επιμελέστερης κατασκευής, το οποίο πρέπει να ταυτίζεται με το Πρυτανείον-Ανδρείον της ελληνιστικής πόλης. Στο εσωτερικό του χώρου υπήρχε εστία επάνω σε παλαιότερη εσχάρα, ενώ ανάμεσα στα ευρήματα που περισυνελέγησαν από το τμήμα μεταξύ των δύο κτισμάτων εντοπίστηκαν και τρεις έντυπες λαβές ροδιακών αμφορέων, οι οποίες χρονολογούνται με βάση τις επιγραφές τους ανάμεσα στο 280-220 π.Χ. και το 220-180 π.Χ. Στον ίδιο επίσης χώρο βρέθηκαν δύο νομίσματα, χρονολογούμενα στο 387-384 π.Χ. (αργυρή δραχμή Βοιωτών) και περί το 300 π.Χ. (χάλκινο νόμισμα, πιθανώς Αρκαδίας Κρήτης). Επίσης, από τα κτίσματα αυτά προήλθε κεραμική, κυρίως κλασικών-ελληνιστικών χρόνων, ενώ τα βαθύτερα στρώματα στο οικοδόμημα ΙΙ επιβεβαίωσαν την κατοίκηση του χώρου και κατά τους ΥΜ ΙΙΙ-γεωμετρικούς χρόνους.

Σε μικρή απόσταση ΒΑ. του προαναφερθέντος συγκροτήματος ερευνήθηκαν αποσπασματικά τρία σπίτια, από τα οποία το τρίτο ήταν καλύτερης κατασκευής και διατήρησης. Από την επίχωση των δωματίων, εκτός από ελάχιστα χάλκινα ή σιδερένια μικροαντικείμενα, περισυνελέγη κεραμική, η οποία σύμφωνα με τους τύπους των αγγείων και τα διακοσμητικά θέματα ανήκει κυρίως στον 3ο-αρχές 2ου αι. π.Χ. Δυτικά των τριών αυτών κτισμάτων και ΒΑ. των οικοδομημάτων Ι και ΙΙ αποκαλύφθηκε συγκρότημα εννέα δωματίων, ενώ ανατολικότερα ένα δεύτερο δώδεκα δωματίων με δρόμο ανάμεσα, κατασκευασμένο από μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες. Στα περισσότερα δωμάτια διαπιστώθηκε στρώμα στάχτης, από το οποίο περισυνελέγησαν πολλά κεραμίδια, κομμάτια πιθαριών, μία έντυπη λαβή θασιακού αμφορέα του 3ου αι. π.Χ. και κεραμική του 3ου-αρχών του 2ου αι. π.Χ., ενώ από τα βαθύτερα στρώματα προήλθε κεραμική ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ ΙΑ χρόνων. Η χρονολόγηση της κεραμικής σύμφωνα με τη στρωματογραφική έρευνα μπορεί να τοποθετηθεί στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο πριν από το 171 π.Χ., καθώς τα περισσότερα αγγεία προέρχονται από το στρώμα καταστροφής της αρχαίας πόλης[11], ενώ χρήσιμη αποβαίνει και η συγκριτική μορφολογική εξέταση των ευρημάτων.

---

10. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 27 (1972), Χρονικά, 620· 29 (1973-1974), Χρονικά, 899-900· *ΑΑΑ* V (1972), 230-243· *Έργον* 1975, 202· *ΠΑΕ* 1973, 200-212· *ΑΔ* 31 (1976), Χρονικά, 354-357· *ARepLond* 22 (1975-1976), 30· *ΚρητΧρον* 26 (1974), 32. Για την Απολλωνία, βλ. επίσης Ν. Φαράκλας κ.ά., Οι επικράτειες των αρχαίων πόλεων της Κρήτης, στη σειρά *Ρίθυμνα* αριθ. 6, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1998.

11. Για την ταύτιση του ανασκαφικού στρώματος με την καταστροφή της Απολλωνίας από τους Κυδωνιάτες το 171 π.Χ. και τη χρονολόγηση των ευρημάτων, βλ. *ΚρητΧρον* 26 (1974), 32.

Κατάλογος ευρημάτων

1. (ΜΗ20699). Πρόχους σε σχήμα «τουλίπας». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 27 και 89β).
Ύψ. 0,09, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,063 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Βάση από δύο επάλληλα στενά δακτυλίδια, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω επιφάνειας. Σώμα ωοειδές, ελάχιστα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα. Χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αγγεία αριθ. 39, 628 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 159, εικ. 115, F4363.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

2. (ΜΗ20698). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη η λαβή (Πίν. 90).
Ύψ. άνευ λαβής 0,19, διάμ. βάσης 0,058 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη με οριζόντια νεύρωση, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, έντονα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα, με συνεχές περίγραμμα έως το τριφυλλόσχημο χείλος. Στο σώμα σχηματοποιημένο ανθέμιο (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αγγεία αριθ. 644, 365.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

3. (ΜΗ29579). Κάνθαρος γωνιώδης. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 13ε και 83δ).
Ύψ. 0.115, διάμ. βάσης 0,042, διάμ. χείλους 0,094 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό με κοκκινωπές κηλίδες. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση στενή, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα με σχετικά γωνιώδες περίγραμμα, που καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές. Στη ρίζα του χείλους και στη μέγιστη διάμετρο του σώματος οριζόντιες χαράξεις. Μεταξύ των λαβών κρεμάμενη ταινία, γύρω από την οποία περιελίσσεται λεπτότερη. Κυματοειδής γραμμή κάτω (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αγγεία αριθ. 26, 163 (πιο άτονη η καμπύλη του σώματος) και τα αριθ. 358, 26, 163 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

4. (ΜΗ21852). Κάνθαρος «καλαθόσχημος». Συμπληρωμένο το ήμισυ περίπου του σώματος (Πίν. 84α).
Ύψ. 0,17, διάμ. βάσης 0,09, διάμ. χείλους 0,11 μ.
Πηλός γκριζωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, αραιό, μερικώς απολεπισμένο. Εγχάραξη και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση πλατιά, βαθμιδωτή, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα, που καταλήγει σε χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές, με πλαστικά πηνία στη ράχη. Στον ώμο χαρακτό κυματοειδές κλαδί με γραπτά άνθη, οριζόμενο επάνω από σειρά στιγμών και βαμμένη χάραξη και κάτω από δύο βαμμένες παράλληλες χαράξεις με σταγόνες ενδιάμεσα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *PergForsch* 2, 55, πίν. 15, D65 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.). Για την εξέλιξη του σχήματος, βλ. *Corinth* VII, III, 76-78. Για τα κοσμήματα, βλ. *Kabirion* IV, πίν. 18, αριθ. 6 (αριθ. 277).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

5. (ΜΗ22098). Κάνθαρος γωνιώδης. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 14α και 83δ).
Ύψ. 0,19, διάμ. βάσης 0,10, διάμ. χείλους 0,14 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο. Εγχάραξη και λευκό εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση πλατιά, από δύο επάλληλα δακτυλίδια με αναβαθμό στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με οριζόντια αυλάκωση στο μέσον του ύψους. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, ελαφρώς καμπύλος, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές, με προσφύσεις στις απολήξεις. Στο λαιμό χαρακτό κυματοειδές κλαδί με γραπτά εξίτηλα άνθη, οριζόμενο επάνω από χάραξη και κάτω από εγχάρακτη σπείρα μεταξύ χαρακτών γραμμών και γραπτών στιγμών (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 153. Βλ. επίσης για τη σπείρα *PergForsch* 2, πίν. 10, D28.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

6. (ΜΗ29708). Ομφάλιο φιάλης τύπου «Medusa bowl» (Πίν. 105γ).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Μέσα σε δύο ομόκεντρες άβαφες αυλακώσεις ανάγλυφο κεφάλι Μέδουσας από φθαρμένη μήτρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 427, όπου περισσότερη βιβλιογραφία.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

7. (ΜΗ29090). Κάνθαρος με απλό χείλος. Συγκολλημένος. Λείπει τμήμα του σώματος και η μία λαβή (Πίν. 81γ).
Ύψ. 0,083, διάμ. βάσης 0,033 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο στο ανώτερο σώμα.
Βάση κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια με κυλινδρικό στέλεχος, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν ημισφαιρικό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβές μεγάλες, ταινιωτές, με πεπλατυσμένες, ελαφρώς λοξές αποφύσεις στον ώμο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 420. Βλ. επίσης K. Braun, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 31, πίν. 5δ (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Braun 1970, πίν. 54, αριθ. 7 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 319-320, εικ. 5, A29 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Rotroff 1983, 265, σχέδ. 2, αριθ. 28, πίν. 53 (290-260 π.Χ.)· Vanderpool *et al.* 1962, 37, πίν. 20, αριθ. 35 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Miller 1974, 201, πίν. 30, αριθ. 4-5 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 152, με σχετική βιβλιογραφία.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

8. (ΜΗ29091). Λέβης σταμνοειδής. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 108γ).
Ύψ. 0,395, διάμ. βάσης 0,19, διάμ. χείλους 0,175 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα ομοιόχρωμο με τον πηλό. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, με ελαφρώς καμπύλο ώμο, που καταλήγει σε χείλος κατακόρυφο. Στους ώμους δύο οριζόντιες ταινιωτές λαβές με αυλάκωση στον άξονα. Ολόβαφη η βάση. Στο σώμα κλαδί με φύλλα δάφνης προς τα δεξιά, οριζόμενο από πλατιές ταινίες ανάμεσα σε στενότερες. Στον ώμο καμπυλόγραμμες εγκάρσιες ταινίες. Ταινία στη ρίζα του χείλους (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 460, 461, 488 (για το σχήμα και τη διακόσμηση). Βλ. τα αριθ. 450, 452 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *Sciatbi*, πίν. XLIII, 60, XLIV, 62 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· La Rosa 1984, 806, σχέδ. 2, αριθ. 3 (F5692, τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

9. (ΜΗ20660). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο ολόκληρο σχεδόν το κάτω τμήμα (Πίν. 78α).
Ύψ. 0,128, διάμ. βάσης 0,056, διάμ. χείλους 0,106 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους. Έντονα ίχνη τροχού εσωτερικά.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 11, 333, 334.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

10. (ΜΗ22097). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 106β).
Ύψ. 0,145, διάμ. βάσης 0,13, διάμ. χείλους 0,135 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, εσωτερικά. Άβαφη εξωτερικά.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου με ελαφρώς κυρτό περίγραμμα. Χείλος πλατύ, επίπεδο, με περιμετρική αυλάκωση. Στη ρίζα του χείλους λαβές οριζόντιες, ταινιωτές, με αυλάκωση στον άξονα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 368, 371 και 618 (με βαθύτερο σώμα) και το αριθ. 496 (για το χείλος). Βλ. επίσης H. Thompson 1934, 348, εικ. 28, C6 (β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Β. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

ΚΝΩΣΟΣ (Χάρτης 1)

Ο ΑΠΟΘΕΤΗΣ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ (Αναδιπλ. Χάρτης)

Ανασκαφικά δεδομένα

Στις αρχές του 1938, μετά από καθίζηση του εδάφους εξαιτίας των συνεχών βροχοπτώσεων, ήλθε στο φως το ανώτερο τμήμα φρεατίου, διανοιγμένου πίσω από την πρόσοψη της «Ανεξερεύνητης Έπαυλης» στην Κνωσό, γεγονός που οδήγησε στη διενέργεια ολιγοήμερης ανασκαφικής έρευνας, η οποία πραγματοποιήθηκε σε δύο χρονικές περιόδους[12]. Στην πρώτη φάση έγινε καθαρισμός του φρεατίου σε βάθος 12,20 μ., ενώ στη δεύτερη έφθασε μέχρι τα 18 μ., χωρίς όμως να ολοκληρωθούν οι εργασίες, καθώς τα αναβλύζοντα νερά κάλυψαν το κατώτερο τμήμα του. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο χρονικό διάστημα μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης ανασκαφικής έρευνας κεραμικό υλικό, κυρίως ρωμαϊκών αλλά και ελληνιστικών χρόνων, «κύλησε» λόγω των συνεχών βροχοπτώσεων από τα ανώτερα στρώματα και αναμείχθηκε με παλαιότερη κεραμική. Τα ρωμαϊκά όστρακα περισυνελέγησαν και αποτέλεσαν χωριστή ομάδα. Όμως, το σοβαρότερο πρόβλημα δημιουργούσε η ελληνιστική κεραμική, η οποία είχε εισχωρήσει από τα ανώτερα στα κατώτερα στρώματα.

Για την επίλυση του προβλήματος ο Callaghan[13] συγκρότησε καταρχήν μια ομάδα με όμοιου τύπου αγγεία, που βρέθηκαν σε μεγάλη ποσότητα, έτσι ώστε με μεγάλη πιθανότητα να θεωρούνται σύγχρονα με το γέμισμα του αποθέτη. Στη συνέχεια περιέλαβε στην ίδια ομάδα και όσα παραδείγματα από την επίχωση του αποθέτη είχαν κοινά μορφολογικά γνωρίσματα με το παραπάνω «ομοιογενές» σύνολο, ενώ στην τελική φάση της ταξινόμησης απέδωσε στην ομάδα αυτή και ορισμένα όμοιου τύπου δείγματα, τα οποία είχαν εντοπιστεί σε άλλα, σχεδόν σύγχρονα ανασκαφικά σύνολα από την περιοχή της Κνωσού. Στα κατώτερα 1-2 μ. του φρεατίου βρέθηκαν κομμάτια από αρχαϊκά πιθάρια και κεραμίδες, χωρίς όμως σύγχρονη κεραμική. Το δεδομένο αυτό επιτρέπει την υπόθεση για μακρόχρονη χρήση των πίθων, στοιχείο γνωστό και από άλλα οικιστικά σύνολα ελληνιστικών χρόνων της κεντρικής Κρήτης[14]. Το γέμισμα του φρεατίου, μολονότι ήταν ομοιογενές από το βάθος των 5 μ. μέχρι το στρώμα των αρχαϊκών πίθων, παρουσίαζε μεγαλύτερη ομοιογένεια μεταξύ των 9-12 μ., όπου βρέθηκαν πολυάριθμα ακέραια αγγεία με χαρακτηριστικά σχήματα.

Αντίθετα, η κεραμική από το ανώτερο γέμισμα, εξαιτίας του διαφορετικού μορφολογικού χαρακτήρα που παρουσίαζε, μελετήθηκε από τον Callaghan χωριστά. Η χρονολογική τοποθέτηση της κεραμικής από το κυρίως γέμισμα του αποθέτη στηρίζεται κυρίως στη μορφολογική συγκριτική εξέταση με τη χρονολογημένη κεραμική από το στρώμα καταστροφής της Απολλωνίας (171 π.Χ.) και της Φαιστού (150 π.Χ.)[15], γεγονός που επιτρέπει την υπόθεση για τοποποθέτηση των αγγείων στο γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Επίσης, και το ανώτερο στρώμα, πάχους 2,50 μ. περίπου, περιείχε κεραμική σύγχρονη με εκείνη του κυρίως γεμίσματος, γεγονός που υποδηλώνει την ταυτόχρονη εναπόθεση στο φρεάτιο της κεραμικής και των δύο ομάδων. Ανάμεσα στα θραύσματα υπήρχαν και χαρακτηριστικοί τύποι αγγείων του τέλους του 3ου-αρχών του 2ου αι. π.Χ., που φαίνεται

12. Βλ. σχετικά G.M. Young, Archeology in Greece, 1937-1938, *JHS* 58 (1938), 232-233.

13. Βλ. σχετικά *LPW*, 35-58.

14. Βλ. σχετικά *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 94, εικ. 44· *ΚρητΧρον* 21 (1969), 153-76· *ΑΔ* 27 (1972), Χρονικά, 495-496· *ΠΑΕ* 1973, 211-212.

15. Βλ. *ΑΑΑ* V (1972), 230-244· *ΠΑΕ* 1973, 200-212.

ότι σχετίζονται με τον υπερκείμενο χώρο της «Ανεξερεύνητης Έπαυλης», όπου στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ., σύμφωνα με τις ανασκαφικές πληροφορίες, έγιναν εκτεταμένες ισοπεδώσεις και οικοδομικές επεμβάσεις. Επομένως, η παρουσία της κεραμικής αυτής στο ανώτερο στρώμα του φρεατίου μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη, μολονότι η απροσδιόριστη προέλευση των αγγείων σε συνδυασμό με το ευρύ χρονικό διάστημα που καλύπτουν, δεν επιτρέπουν την ένταξή τους σε κλειστό ανασκαφικό σύνολο. Η δημοσίευση της κεραμικής από το ανώτερο στρώμα έχει ως στόχο την παρουσίαση ορισμένων πρωιμότερων τύπων από το κυρίως γέμισμα, έτσι ώστε να υπάρχει πληρέστερη γνώση της εξελικτικής πορείας του σχήματός τους. Ο χρονολογικός προσδιορισμός των αγγείων προκύπτει κυρίως από τη μορφολογική εξέταση με παράλληλα από την Κνωσό[16], ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις στηρίζεται σε δεδομένα, τα οποία σχετίζονται με την καλλιτεχνική δραστηριότητα ορισμένων αγγειογράφων της εποχής αυτής.

Κατάλογος ευρημάτων

Το κυρίως γέμισμα

11. [1(SMP 5857)]. Κύπελλο κυλινδρικό. Το κατώτερο τμήμα (Πίν. 2).
Σωζ. ύψ. 0,044 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με αβαθή κυκλική αυλάκωση στην κάτω κοίλη επιφάνεια.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 9, 333, 334. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 88, H14/1 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 200-175 π.Χ.

12. [2(SMP 5858)]. Κύπελλο κυλινδρικό[17]. Συγκολλημένο. Λείπουν η λαβή και τμήμα του σώματος (Πίν. 2).
Ύψ. 0,086, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. χείλους 0,073 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με αβαθή κυκλική αυλάκωση στην επίπεδη κάτω επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *UM*, πίν. 93-5, H22/2 (200-175 π.Χ.), H23/2 (β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.), H25/3 (μετά το 175 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

13. [4(SMP 5860)]. Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Λείπει τμήμα του σώματος (Πίν. 2 και 78α).
Ύψ. 0,082, διάμ. βάσης 0,043 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση «ψευδοδακτυλιόσχημη», με αβαθή κυκλική αυλάκωση στη σχεδόν επίπεδη κάτω επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα. Μασιοειδής απόφυση στο κέντρο του πυθμένα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 183. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 96, H28/2 (β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

14. [5(SMP 5861)]. Πρόχους κυλινδρική. Τρία θραύσματα από το χείλος και τον ώμο (Πίν. 18γ).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό-κοκκινωπό. Καστανό και λευκό εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Ώμος ελαφρώς κυρτός. Χείλος πλατύ, σχεδόν οριζόντιο, με στενή ανάγλυφη ταινία στη ρίζα, οριζόμενη από χαρακτές γραμμές. Στη ζώνη του ώμου κύκνοι σε σειρά, που συγκρατούν με τα ράμφη καμπυλόγραμμες ταινίες με διπλές απολήξεις. Κάτω, δύο παράλ-

16. Τα ανασκαφικά σύνολα που κατά κύριο λόγο χρησιμοποιούνται για τη χρονολογική τοποθέτηση των αγγείων προέρχονται από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», καθώς μορφολογικά ανταποκρίνονται καλύτερα στους τύπους από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου.

17. Ανάλογο σχήμα έχει και το κυλινδρικό κύπελλο αριθ. 3 (SMP 5859) από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο, βλ. *LPW*, 38, σχέδ. 1.

ληλες χαράξεις με κυματοειδή ταινία ενδιάμεσα, υπογραμμισμένες από σειρά στιγμών (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 216 (για το σχήμα). Βλ. για τη διακόσμηση Guerrini 1964, πίν. XI, Α7 («ζ. του δρομέα», τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 230-200 π.Χ.

15. [6(SMP 5862)]. Θραύσμα από τον ώμο κυλινδρικής πρόχου (Πίν. 18γ).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό-κοκκινωπό, μερικώς απολεπισμένο. Καστανό και λευκό εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Στον ώμο κύκνος προς τα δεξιά, χωρίς άκρα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 14 (για το σχήμα) και το αριθ. 132 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 230-200 π.Χ.

16. [7(SMP 5863)]. Θραύσμα από το χείλος και τον ώμο κυλινδρικής πρόχου (Πίν. 20).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Καστανό και λευκό εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Ώμος σχεδόν ευθύγραμμος, με χείλος χοντρό και ανάγλυφη ταινία στη ρίζα, πλαισιωμένη από χαρακτές γραμμές. Στη ζώνη του ώμου διπλές γιρλάντες με κλαδί ελιάς ενδιάμεσα, οριζόμενες κάτω από δύο παράλληλες χαράξεις. Στα σημεία ένωσης συνδυασμοί ταινιών με τριγωνικές απολήξεις. Επάνω από τις γιρλάντες δελφίνια σε εραλδική σύνθεση (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 16, 214, 247 (για το σχήμα). Βλ. για τη διακόσμηση *ΑΔ* 18 (1963), Χρονικά, 325, πίν. 375α (α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 200-150 π.Χ.

17. [8(SMP 5864)]. Πρόχους κυλινδρική. Συγκολλημένη. Λείπουν τμήματα του σώματος (Πίν. 20).
Ύψ. 0,20, διάμ. χείλους 0,085 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, κυλινδρικό, με ελαφρώς κυρτό ώμο. Χείλος σχεδόν οριζόντιο. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα. Έντονα ίχνη τροχού εσωτερικά. Ανάγλυφη στενή ταινία, οριζόμενη από χαρακτές γραμμές, στη ρίζα του χείλους. Δύο παράλληλες χαράξεις στο ύψος της λαβής.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 16, 214, 247.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 200-175 π.Χ.

18. [9(SMP 5865)]. Τέσσερα συγκολλημένα όστρακα από τον ώμο και το χείλος κυλινδρικής πρόχου (Πίν. 20).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 17).

19. [10(KSM 21)]. Πρόχους κυλινδρική. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 20 και 86α)[18].
Ύψ. 0,154, διάμ. βάσης 0,062, διάμ. χείλους 0,123 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, μερικώς απολειπισμένο.
Βάση στενή, δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με σχεδόν ευθύγραμμο ώμο. Χείλος στραμμένο προς τα έξω, όπου ανάγλυφη στενή ταινία στη ρίζα ανάμεσα σε χαρακτές γραμμές. Δύο παράλληλες χαράξεις στο ύψος της λαβής. Έντονες αυλακώσεις εσωτερικά.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 204.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

20. [11(SMP 5866)]. Πρόχους κυλινδρική. Συγκολλημένη. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 21).
Ύψ. 0,20, διάμ. βάσης 0,083 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Εγχάραξη και εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, κυλινδρικό, ελαφρώς διογκωμένο στο μέσον του ύψους. Ώμος ευθύγραμμος, με χείλος στραμμένο προς τα έξω, όπου υποτυπώδης ανάγλυφη ταινία στη ρίζα. Στη ρίζα της ταινιωτής λαβής δύο παράλληλες χαράξεις με εξίτηλες στιγμές ενδιάμεσα, οριζόμενες κάτω από γραπτή κυματοειδή ταινία. Στον ώμο ίχνη καμπυλόγραμμων χαράξεων (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 226, 400.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα.

18. Ανάλογο σχήμα έχει και η κυλινδρική πρόχους KSM/22 από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο, ύψ. 0,11 μ., η οποία φυλάσσεται στο Μουσείο Ηρακλείου.

21. [12(SMP 5867)]. Δύο θραύσματα από τον ώμο και το χείλος κυλινδρικής πρόχου (Πίν. 18γ).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Ώμος ελαφρώς κυρτός. Χείλος στενό, οριζόντιο, με υποτυπώδη ανάγλυφη ταινία στη ρίζα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 131, 212. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 98, H28/20 (λίγο πριν από το 220 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

22. [13(SMP 5868)]. Θραύσμα από τον ώμο και το χείλος κυλινδρικής πρόχου (Πίν. 19).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Ώμος κυρτός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω και χαρακτή γραμμή στη ρίζα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 21, 131, 212.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 230-200 π.Χ.

23. [14(SMP 5869)]. Τέσσερα όστρακα από τον ώμο κυλινδρικής πρόχου (Πίν. 21).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Στον ώμο κυματοειδής εξίτηλη ταινία με στικτούς ρόδακες στους κόλπους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 14 (για το σχήμα) και τα αριθ. 74, 400 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 230-200 π.Χ.

24. [15(SMP 5870)]. Πρόχους κυλινδρική. Λείπει το ανώτερο σώμα και η λαβή (Πίν. 21).
Ύψ. 0,123, διάμ. βάσης 0,053 μ.
Πηλός ωχροκάσιανος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, ανομοιόμορφο.
Βάση «ψευδοδακτυλιόσχημη», επίπεδη στην κάτω επιφάνεια, με κυκλική αυλάκωση. Χείλος σχεδόν οριζόντιο, με υποτυπώδη ανάγλυφη ταινία στη ρίζα. Έντονα ίχνη τροχού εσωτερικά. Μαστοειδής απόφυση στο κέντρο του πυθμένα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 183, 200 (για τον τύπο της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 94, H23/2 (200-175 π.Χ.), πίν. 96, H28/2 (175-150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' μισό του 2ου αι. π.Χ.

25. [16(SMP 5871)]. Πρόχους κυλινδρική. Συγκολλημένη. Λείπουν τμήματα του σώματος και η λαβή (Πίν. 21).
Ύψ. 0,225, διάμ. βάσης 0,10 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, ανομοιόμορφο, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 24, 18 (για τον τύπο της βάσης και του χείλους αντίστοιχα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

26. (Αριθ. 17). Κάνθαρος γωνιώδης. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένες οι λαβές και τμήματα του σώματος (Πίν. 14α και 83δ).
Ύψ. 0,115, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. χείλους 0,078 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο. Εγχάραξη και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση στενή, κωνική, από δύο επάλληλα δακτυλίδια, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα γωνιώδες, με δύο παράλληλες χαράξεις στο κατώτερο τμήμα και μία στη ρίζα του χείλους. Στον ώμο, ανάμεσα στις λαβές, δύο κρεμάμενα χαρακτά τόξα, οριζόμενα από γραπτή ταινία επάνω και κυματοειδή κάτω (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 3, 163, 358.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 170-150 π.Χ.

27. (Αριθ. 18). Κάνθαρος γωνιώδης. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 14α και 83δ).
Ύψ. 0,098, διάμ. βάσης 0,036, διάμ. χείλους 0,073 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση κωνική, με αβαθή οριζόντια αυλάκωση, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα γωνιώδες. Λαβές ταινιωτές. Χαρακτή γραμμή στη ρίζα του χείλους, στο ύψος των λαβών και στη μέγιστη διάμετρο του σώματος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα τον προηγούμενο κάνθαρο (αριθ. 26).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

28. [19(SMP 5872)]. Κάνθαρος γωνιώδης. Λείπουν οι λαβές και το μισό περίπου τμήμα του σώματος (Πίν. 14α).
Ύψ. 0,092, διάμ. βάσης 0,038 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση κωνική, με δύο παράλληλες χαράξεις, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, όπου μαστοειδής απόφυση. Σώμα γωνιώδες. Χείλος στραμμένο προς τα έξω, με δύο παράλληλες χαράξεις στη ρίζα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τον προηγούμενο κάνθαρο (αριθ. 27).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

29. (Αριθ. 20). Κάνθαρος γωνιώδης. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 14α και 83δ).
Ύψ. 0,092, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. χείλους 0,077 μ.

Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 26-28.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα.

30. [21(SMP 5873)]. Κυπέλλο ημισφαιρικό. Το ανώτερο τμήμα (Πίν. 5).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με χάραξη στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 189, 224, 227.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

31. [22(SMP 5874)]. Κύπελλο ημισφαιρικό. Το κατώτερο τμήμα (Πίν. 5).
Διάμ. βάσης 0,044 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση επίπεδη, με κυκλική αβαθή αυλάκωση.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 189.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

32. [23(SMP 5875)]. Κύπελλο αμφικωνικό. Συγκολλημένο. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 9β).
Σωζ. ύψ. 0,047, διάμ. βάσης 0,039 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα αμφικωνικό, με χάραξη στο ύψος της ακμής. Λαιμός σχετικά στενός, με κυρτό περίγραμμα, χωρίς διαμορφωμένο χείλος. Λαβή ταινιωτή. Στον ώμο ίχνη κλαδιού και συστρεφόμενης ταινίας (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 320 και τα αριθ. 152, 164 (για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 95, H24/4 (200-175 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

33. (Αριθ. 24). Κύπελλο αμφικωνικό. Λείπει το μισό περίπου τμήμα (Πίν. 9β).
Σωζ. ύψ. 0,075, διάμ. βάσης 0,041 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο. Εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση ελαφρώς κοίλη. Σώμα αμφικωνικό, με χαρακτή γραμμή στο ύψος της ακμής. Διπλή χάραξη στη ρίζα του λαιμού. Στον ώμο χαρακτό κλαδί με σχηματοποιημένα γραπτά εξίτηλα φύλλα και άνθη (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το προηγούμενο (αριθ. 32) και το αριθ. 237. Βλ. επίσης τα αριθ. 152, 164 (για τον τύπο της βάσης) και τα αριθ. 139, 394 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *PergForsch* 2, πίν. 10, 12, D31 (περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.), D14 (α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

34. [25(SMP 5876)]. Κύπελλο αμφικωνικό. Συγκολλημένο. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 9β).
Σωζ. ύψ. 0,082, διάμ. βάσης 0,041 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση επίπεδη, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα αμφικωνικό, με διπλή χάραξη στον ώμο και στο χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 24, 183, 200 (για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 96, H27/2 (150-125 π.Χ.), H28/2 (175-150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

35. [27(SMP 5878)]. Κύπελλο γωνιώδες[19]. Λείπει το μισό περίπου τμήμα και η λαβή (Πίν. 7).
Ύψ. 0,054, διάμ. βάσης 0,039 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα γωνιώδες, με την ακμή ψηλά τοποθετημένη. Χείλος σχεδόν οριζόντιο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 86, 194.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

36. [28(KSM 38)]. Κύπελλο γωνιώδες. Ακέραιο (Πίν. 7 και 79γ).
Ύψ. 0,055, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,105 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 35).

37. [29(KSM 3)]. Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη. Λείπουν τμήματα της βάσης, του σώματος και του χείλους (Πίν. 25).
Σωζ. ύψ. 0,19 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Κωνικό το σωζόμενο τμήμα της βάσης, με αυλάκωση εσωτερικά και μαστοειδή απόφυση στο κέντρο

19. Στο Μουσείο Ηρακλείου φυλάσσονται έξι ακόμη όμοιου σχήματος κύπελλα, ύψ. 0,05-0,06 μ., αποσπασματικής διατήρησης πλην ενός.

της κάτω επιφάνειας. Σώμα ωοειδές, ελάχιστα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα. Λαιμός ψηλός, ευρύς, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Στο λαιμό, ανάμεσα σε οριζόντιες χαράξεις, κλαδί με φύλλα κισσού και στικτούς ρόδακες. Στον ώμο καμπυλόγραμμες χαράξεις, πλαισιωμένες από φύλλα και στιγμές με συνδυασμούς ταινιών στα σημεία ένωσης (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 170, 173 (για το σχήμα και τη διακόσμηση) και το αριθ. 159 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 89-90, H15/8, H16/16 αντίστοιχα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

38. [30(SMP 5879)]. Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 25).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό-μελανό, μερικώς απολεπισμένο. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 37). Στο λαιμό χαρακτό κλαδί με φύλλα ελιάς. Στον ώμο κύκνοι προς τα δεξιά, που με τα ράμφη τους συγκρατούν καμπυλόγραμμες ταινίες με διπλές απολήξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 14 (για τη διακόσμηση του ώμου).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

39. [31(SMP 5880)]. Πρόχους σε σχήμα «τουλίπας». Συγκολλημένη. Ασυμπλήρωτη (Πίν. 27).
Ύψ. 0,155, διάμ. βάσης 0,072 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, ελάχιστα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Χαρακτή γραμμή στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 1 και τα αριθ. 433, 525 (για τον τύπο της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 220-175 π.Χ.

40. [32(KSM4)]. Πρόχους σε σχήμα «τουλίπας». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 27 και 89β).
Ύψ. 0,185, διάμ. βάσης 0,08, διάμ. χείλους 0,125 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση στενή, δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν αμφικωνικό, ελάχιστα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα. Χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή. Διπλή χάραξη στη ρίζα του χείλους και στο ύψος της λαβής.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 628. Βλ. επίσης *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 159, εικ. 115, F4363· *ΚρητΧρον* 21 (1969), 168, πίν. Ι.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

41. [33(SMP 5881)]. Πρόχους σε σχήμα «τουλίπας». Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 27).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ανοιχτό καστανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο. Σχεδόν κατακόρυφο το ανώτερο τμήμα του σώματος, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα την προηγούμενη πρόχου (αριθ. 40), όπου σχετικά παραδείγματα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

42. [34(SMP 5882)]. Δύο θραύσματα από το ανώτερο σώμα πρόχου σε σχήμα «τουλίπας» (Πίν. 27).
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 41).

43. (Αριθ. 35). Κρατήρας κωδωνόσχημος. Συγκολλημένος. Λείπει η βάση (Πίν. 37β και 96β).
Σωζ. ύψ. 0,238, διάμ. χείλους 0,333 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Εγχάραξη και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα. Χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω, με περιμετρική αυλάκωση. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές, υπερυψωμένες. Δύο άβαφες χαράξεις στο κατώτερο τμήμα του σώματος και τρεις στη ρίζα του χείλους. Στο σώμα, σε ζώνη οριζόμενη από ζεύγη παράλληλων χαράξεων με σειρά στιγμών ενδιάμεσα, χαρακτός μαίανδρος με παραπληρωματικούς στιγμωτούς γραπτούς ρόδακες. Στο ύψος των λαβών, στη μία όψη, χαρακτή κληματίδα με ελικοειδείς βλαστούς. Πίσω χαρακτό σχηματοποιημένο κόσμημα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 360 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *Délos* XXXI, πίν. 14, αριθ. 6000, 6001, πίν. 22, αριθ. 6201, πίν. 108, αριθ. 6002. Πρβλ. και το αριθ. 221 (γενικά για την κληματίδα). Βλ. επίσης για το κόσμημα στην πίσω όψη, *Agora* XXIX, 60, σχέδ. 1, αριθ. 106, 107.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί το 150 π.Χ.

44. [36(SMP 5883)]. Θραύσμα από τη βάση κρατήρα (Πίν. 38α).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό χρώμα για τα κοσμήματα.
Στη βάση ανάμεσα σε παράλληλες ταινίες γραπτό «ιωνικό κυμάτιο» (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 647 (για το σχήμα και τη διακόσμηση). Βλ. επίσης Πατσιαδά 1983, πίν. 66, αριθ. 116-17 (3ος-2ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

45. (KSM 11). Αμφορίσκος. Συγκολλημένος. Μερικώς συμπληρωμένος. Λείπουν οι λαβές και το επάνω τμήμα του λαιμού (Πίν. 16)[20].
Σωζ. ύψ. 0,13, διάμ. βάσης 0,042 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Λευκό επίθετο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση ελαφρώς κοίλη κάτω. Σώμα ωοειδές. Λαιμός κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με οριζόντιες αυλακώσεις. Στον ώμο μαίανδρος, οριζόμενος από δύο αυλακώσεις που γεμίζουν με στιγμές. Κάτω κυματοειδής ταινία (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *UM*, πίν. 91, H17/4 (β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.). Πρβλ. τα αριθ. 152, 164 (για τον τύπο της βάσης) και τα αριθ. 187, 213 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 94, H28/10, πίν. 101, H31/3 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

46. (Αριθ. 37). Αμφορίσκος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 17α και 84γ).
Ύψ. 0,125, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. χείλους 0,065 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ωοειδές, με κυλινδρικό λαιμό, ευρύτερο προς τα επάνω. Λαβές ταινιωτές, με οξυκόρυφες ράχες. Παράλληλες αυλακώσεις στο λαιμό και στη ρίζα των λαβών.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα τον προηγούμενο (αριθ. 45).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

47. [38(SMP 5884)]. Αμφορίσκος. Λείπουν ο λαιμός, οι λαβές και τμήμα του σώματος (Πίν. 17α).
Σωζ. ύψ. 0,073, διάμ. βάσης 0,036 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση επίπεδη, με αβαθή κυκλική αυλάκωση. Παράλληλες χαράξεις στην κοιλιά και στη βάση του λαιμού. Μαστοειδής απόφυση στο κέντρο του πυθμένα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

48. [39(KSM 32)]. Φιάλη τύπου «Medusa bowl». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 106α).
Ύψ. 0,055, διάμ. χείλους 0,16 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα ρηχό, ημισφαιρικό. Η διακόσμηση οργανώνεται σε ζώνες οριζόμενες από χαράξεις στο εσωτερικό της φιάλης. Στο κέντρο του πυθμένα επτάφυλλος ρόδακας, οριζόμενος από καμπύλες ταινίες με «φιόγκους» στα σημεία ένωσης και θυσανωτές τις απολήξεις. Δύο βουκράνια διαμετρικά αντίθετα. Ζεύγος παράλληλων χαράξεων κάτω από το χείλος (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 427 (για το σχήμα και τη διακόσμηση). Πρβλ. για το ρόδακα *Corinth* VII, III, πίν. 54, αριθ. 129 (225-200 π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 149-50, αριθ. 17, πίν. 52β (3ος-2ος αι. π.Χ.)· *PergForsch* 2, πίν. 10, D2, πίν. 11, D6, D27 (περί το 200 π.Χ.). Πρβλ. τα αριθ. 649, 658 (για το βουκράνιο). Βλ. επίσης Bielefeld 1970, 12, 15 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· V. La Rosa, *B′ ΕλλΚερ*, πίν. 82a-e, m.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα.

49. [40(SMP 5885)]. Άωτο σκυφίδιο[21]. Μερικώς συγκολλημένο. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 54α).
Ύψ. 0,053, διάμ. βάσης 0,082 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Στον πυθμένα τέσσερα εμπίεστα ανθέμια σε ακτινωτή διάταξη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 88, 220, 276. Βλ. επίσης *Agora* XXIX, σχέδ. 61, αριθ. 956 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

50. [42(KSM 58)]. Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 51 και 104).
Ύψ. 0,07, διάμ. βάσης 0,077, διάμ. χείλους 0,16 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια,

20. Στο Μουσείο Ηρακλείου φυλάσσονται τέσσερα ακόμη όμοιου τύπου αγγεία, ακόσμητα, θραυσματικής κατάστασης πλην ενός.

21. Όμοιο σχήμα έχει και το άωτο σκυφίδιο αριθ. 41 (SMP 5886), που φυλάσσεται στο Μουσείο Ηρακλείου, βλ. *LPW*, 45, σχέδ. 5.

με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 229. Βλ. επίσης *KSP*, 99, σχέδ. 10, αριθ. 362 (1ος αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 371, εικ. 55, D9 (150-125 π.Χ.)· *Agora* XXIX, σχέδ. 63, αριθ. 1017 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

51. [43(KSM 59)]. Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 51).
Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,05, διάμ. χείλους 0,126 μ.
Πηλός ωχροκάστανος. Άβαφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο. Σώμα ευρύ, ρηχό, με λοξότμητο προς τα μέσα χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 79, 80, 185, 391.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 150-125 π.Χ.

52. (KSM 48). Πρόχους με λαιμό. Λείπει το μισό περίπου τμήμα (Πίν. 26).
Ύψ. 0,077, διάμ. βάσης 0,039 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Καστανό χρώμα στη ζώνη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 364, 395.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

53. (KSM 62). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 6α και 79α).
Ύψ. 0,067, διάμ. βάσης 0,03, διάμ. χείλους 0,062 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο.
Βάση επίπεδη. Σώμα βαθύ, ελάχιστα αμφικωνικό. Λαβή ταινιωτή, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 193. Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* II, 95, σχέδ. 22, αριθ. Κ135.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

54. [44(SMP 5887)]. Θραύσμα από το λαιμό και το χείλος υδρίας (Πίν. 66β).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό στη ζώνη του χείλους.
Χείλος κυρτό, με πλατιά αυλάκωση στη ρίζα, όπου ίχνη από την απόληξη της λαβής.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τον τύπο *UM*, 110-111, πίν. 92, H18/17-20 (175-150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

55. [45(SMP 5888)]. Λεκάνη. Συγκολλημένη. Λείπουν τμήμα της βάσης και το μισό περίπου σώμα (Πίν. 59α).
Ύψ. 0,10 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Εσωτερικά στο χείλος καστανοκόκκινο επίχρισμα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με χείλος πλατύ, επίπεδο. Οριζόντιες ταινιωτές λαβές στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 268, 626. Βλ. επίσης *Gortina* I, 190, σχέδ. 185, αριθ. 78 (150-125 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

56. (MH30440). Λύχνος. Συγκολλημένος. Λείπουν η λαβή και ο μυκτήρας (Πίν. 62β και 110).
Ύψ. 0,038, σωζ. μήκ. 0,071, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. οπής πλήρωσης 0,026 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφος.
Βάση πλατιά, αδιαμόρφωτη. Σώμα πλατύ, αρτόσχημο, χωρίς διαμορφωμένο περιχείλωμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. γενικά *Agora* IV, αριθ. 436, 440 (τελευταίο τέταρτο του 3ου-γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 15, 42 (HT 33A).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

57. (MH30441). Λύχνος. Λείπει η λαβή (Πίν. 62β και 110).
Ύψ. 0,03, σωζ. μήκ. 0,082, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. οπής πλήρωσης 0,02 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Καστανό ανομοιόμορφο χρώμα στο επάνω τμήμα.
Βάση πλατιά, ελάχιστα κοίλη, με υποτυπώδη διαμόρφωση. Σώμα με αμφικωνικό περίγραμμα. Αδιαμόρφωτο περιχείλωμα γύρω από την οπή πλήρωσης. Μυκτήρας σχετικά βραχύς, με καμπύλη απόληξη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. γενικά για το σχήμα *Agora* IV, αριθ. 455 (τελευταίο τέταρτο του 3ου-γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 16, 24, 42 (HT 34A).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

58. (MH30442). Λύχνος. Λείπει η λαβή (Πίν. 110).
Ύψ. 0,027, σωζ. μήκ. 0,092, διάμ. βάσης 0,042, διάμ. οπής πλήρωσης 0,022 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Καστανό ανομοιόμορφο χρώμα στην απόληξη του μυκτήρα, όπου ίχνη καύσης.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα τον προηγούμενο (αριθ. 57).

59. (MH30443). Λύχνος. Λείπει η λαβή (Πίν. 110).
Ύψ. 0,028, σωζ. μήκ. 0,09, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. οπής πλήρωσης 0,023 μ.

Πηλός γκριζωπός, ακάθαρτος. Καστανό ανομοιόμορφο χρώμα στην απόληξη του μυκτήρα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα τα αριθ. 57, 58.

60. (MH30444). Λύχνος. Συμπληρωμένη η λαβή (Πίν. 62β και 110).
Ύψ. 0,02, σωζ. μήκ. 0,109, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. οπής πλήρωσης 0,021 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος, με ίχνη καύσης. Καστανό χρώμα στο επάνω τμήμα.
Όμοιος με τους αριθ. 57, 58, 59, όμως με πιο γωνιώδες περίγραμμα και με αυλάκωση γύρω από την οπή πλήρωσης.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. επίσης *Agora* IV, αριθ. 457 (τελευταίο τέταρτο του 3ου-γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 16, 42, 43 (HT 34B).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

61. [49(SMP 5889)]. Λοιπάς. Τμήμα του σώματος (Πίν. 65α).
Σωζ. ύψ. 0,044 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφη.
Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα. Χείλος στραμμένο προς τα έξω, κοίλο εσωτερικά για την υποδοχή πώματος. Χαρακτή γραμμή στη ρίζα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 281. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 100, H28/39-40 (α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 104, H37/15 (1ος αι. π.Χ.). Για την εξέλιξη του σχήματος, βλ. *Corinth* VII, III, 124-25, αριθ. 659-670, πίν. 29, 62.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

62. [50(SMP 5890)]. Λοπάς. Τμήμα του σώματος (Πίν. 64β).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφη.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 61), με μόνη διαφορά ότι εδώ το περίγραμμα του σώματος είναι περισσότερο γωνιώδες.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

63. [51(SMP 5891)]. Λοπάς. Τμήμα του σώματος (Πίν. 65α).
Όμοια με τις αριθ. 61 και 62, με μόνη διαφορά ότι εδώ ο ώμος είναι σχεδόν κατακόρυφος.

64. [52(SMP 5892)]. Τηγανόσχημο σκεύος. Τμήμα του σώματος (Πίν. 66α).
Ύψ. 0, 038 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ρηχό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος επίπεδο, στραμμένο προς τα έξω. Αυλάκωση στην εσωτερική περίμετρο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *UM*, πίν. 100, H28/38 (β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

65. (Cat. 34). Μικρογραφικός αρυτήρας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 64α και 111β).
Ύψ. 0,094, διάμ. βάσης 0,039, διάμ. χείλους 0,069 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος, με κηλίδες καύσης κατά τόπους. Άβαφος.
Βάση στενή, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν αμφικωνικό. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, χωρίς διαμορφωμένο χείλος. Λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους. Παράλληλες αβαθείς χαράξεις στο σώμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. γενικά για το σχήμα Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 120-122, όπου σχετικά παραδείγματα και βιβλιογραφία.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

66. (Cat. 35). Μικρογραφικός αρυτήρας. Λκέραιος (Πίν. 64α και 111β).
Ύψ. 0,076, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. χείλους 0,07 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος, με κηλίδες καύσης κατά τόπους. Άβαφος.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 65), με μόνη διαφορά ότι εδώ το σώμα είναι σφαιρικό, πεπιεσμένο.

67. (Cat. 36). Μικρογραφικός αρυτήρας. Ακέραιος (Πίν. 64α και 111β).
Ύψ. 0,078, διάμ. βάσης 0,052, διάμ. χείλους 0,06 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος, με κηλίδες καύσης κατά τόπους. Άβαφος.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 66), με μόνη διαφορά ότι εδώ το σώμα είναι περισσότερο σφαιρικό.

Το επιφανειακό γέμισμα

68. (Cat. 30). Ασκός τύπου «guttus». Λείπουν ο λαιμός και ολόκληρη σχεδόν η λαβή (Πίν. 43γ).
Σωζ. ύψ. 0,06, διάμ. βάσης 0,064 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Εξωτερικά επίχρισμα μελανό, θαμπό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω. Σώμα χαμηλό, με γωνιώδες περίγραμμα και οριζόντιες αυλακώσεις στη ρίζα του στενού λαιμού. Λαβή μικρή, δακτυλιόσχημη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. *Agora* XXIX, 173, αριθ. 1143, σχέδ. 71, πίν. 83 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

69. (Cat. 31). Ασκός τύπου «guttus». Λείπουν ο λαιμός και ολόκληρη σχεδόν η λαβή (Πίν. 43γ).
Σωζ. ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,054 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Εξωτερικά επίχρισμα μελανό, θαμπό, μερικώς απολεπισμένο.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 68).

70. [53(SMP 5283)]. Κύπελλο κυλινδρικό. Μερικώς συγκολλημένο. Λείπει το μισό περίπου τμήμα (Πίν. 1).
Ύψ. 0,087, διάμ. βάσης 0,041 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση πλατιά, «ψευδοδακτυλιόσχημη», με αβαθή κυκλική αυλάκωση στην κάτω κοίλη επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με σχεδόν τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 336. Βλ. για τον τύπο του χείλους *UM*, πίν. 95, H24/2 (200-175 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 220-200 π.Χ.

71. [54(SMP 5294)]. Κύπελλο κυλινδρικό. Μερικώς συγκολλημένο. Λείπει τμήμα του σώματος (Πίν. 2).
Ύψ. 0,091, διάμ. βάσης 0,039 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση «ψευδοδακτυλιόσχημη», ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα. Μαστοειδής απόφυση στο κέντρο του πυθμένα. Έντονα ίχνη τροχού εσωτερικά.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 127, 336, 392. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 87, H13/2 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

72. [55(KSM 25)]. Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 3).
Ύψ. 0,082, διάμ. βάσης 0,041, διάμ. χείλους 0,071 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη, με κυκλική αυλάκωση στην κάτω επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα. Μαστοειδής απόφυση στο κέντρο του πυθμένα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 127, 179, 183. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 87, H13/2 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 93, H22/2 (200-175 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

73. [56(SMP 5895)]. Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 20).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, μερικώς απολεπισμένο. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Ώμος σχεδόν ευθύγραμμος, με χείλος οριζόντιο και ανάγλυφη ταινία στη ρίζα, πλαισιωμένη από χαρακτές γραμμές. Στον ώμο ανθέμια, οριζόμενα κάτω από δύο παράλληλες χαράξεις με στιγμές ενδιάμεσα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 213 (για το σχήμα) και το αριθ. 76 (για τον τύπο των ανθεμίων). Βλ. επίσης *PergForsch* 2, πίν. 11, D11 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

74. [57(SMP 5896)]. Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 20).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, μερικώς απολεπισμένο. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια στο σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 73). Στον ώμο κυματοειδής γραμμή, χαρακτή και γραπτή, με στιγμωτούς ρόδακες στους κόλπους ανάμεσα σε ζεύγη παράλληλων χαράξεων, όπου οι κάτω γεμίζουν με στιγμές και κυματοειδή γραμμή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 23, 400 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 180-160 π.Χ.

75. [58(KSM 18)]. Πρόχους κυλινδρική. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 20 και 86α).
Ύψ. 0.194, διάμ. βάσης 0,091, διάμ. χείλους 0,167 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, μερικώς απολεπισμένο. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση «ψευδοδακτυλιόσχημη», ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή. Στη ρίζα του χείλους ανάγλυφη στενή ταινία, πλαισιωμένη από χαρακτές γραμμές. Στο ύψος της λαβής δύο παράλληλες χαράξεις με στιγμές ενδιάμεσα, οριζόμενες κάτω από κυματοειδή ταινία. Στον ώμο δελφίνια προς τα αριστερά (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 213 (για τον τύπο του χείλους). Βλ. για τον τύπο των δελφινιών Adriani 1940, 111, εικ. 49.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

76. (Αριθ. 59). Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη. Λείπει η βάση (Πίν. 23 και 87).
Σωζ. ύψ. 0,185, διάμ. χείλους 0,144 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, βραχύς, με χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με νεύρωση στον άξονα. Στο λαιμό χαρακτό κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού. Στον ώμο, σε σειρές, στιγμές, αστράγαλος και κυματοειδής ταινία. Στο σώμα, μεταξύ δύο ανιωνών δελφινιών, ανθέμιο μέσα σε τραπεζιόσχημο πλαίσιο. Μικρότερα ανθέμια στα άκρα της σύνθεσης (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 93, 432, 433, 489. Βλ. για τον τύπο του δελφινιού *UM*, πίν. 90, Η16/17· Guerrini 1964, πίν. I, A15. Για τις απολήξεις του τρίπλευρου θέματος, βλ. *IHV*, πίν. III, XI, αριθ. 9 (213 π.Χ.), πίν. VII, XVi, αριθ. 27 (πριν από το 219 π.Χ.)· Guerrini 1964, πίν. I, A10 (πίσω όψη)· Robinson *et al.* 1930, II, πίν. XCVIII, 620-C458, 621-C457. Για τον τύπο του ανθεμίου, βλ. *Sciatbi*, II, πίν. XXXV, αριθ. 42.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 225-200 π.Χ.

77. [60(SMP 5897)]. Άωτο σκυφίδιο[22]. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 52).
Ύψ. 0,035 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *UM*, πίν. 81, Η12/18-19 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, σχέδ. 59, αριθ. 877 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

78. [62(SMP 5899)]. Άωτο σκυφίδιο. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 52).
Ύψ. 0,028, διάμ. βάσης 0,043 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα κασιανοκόκκινο, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με μασιοειδή απόφυση στο κέντρο. Σώμα ρηχό, καλυκωτό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 130, 136. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 87, Η13/7 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

79. [63(SMP 5900)]. Άωτο σκυφίδιο. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 51).
Ύψ. 0,043 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με μασιοειδή απόφυση στο κέντρο. Σώμα ρηχό, ημισφαιρικό, με χείλος λοξότμητο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 137. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 88, Η14/6 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, σχέδ. 63, αριθ. 1006-1008 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

80. [64(SMP 5901)]. Άωτο σκυφίδιο. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 51).
Ύψ. 0,0425 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 79), με μόνη διαφορά ότι εδώ τα τοιχώματα είναι σχεδόν ευθύγραμμα.

81. [65(SMP 5902)]. Άωτο σκυφίδιο[23]. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 50).
Ύψ. 0,038, διάμ. χείλους 0,128 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 80), με μόνη διαφορά ότι εδώ το χείλος είναι ελάχιστα καμπύλο προς τα μέσα.

82. [67(KSM 28)]. Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 58 και 106β).
Ύψ. 0,135, διάμ. βάσης 0,101, διάμ. χείλους 0,29 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό εσωτερικά στο χείλος και στη ράχη των λαβών. Άβαφη εξωτερικά.
Βάση χαμηλή, κωνική. Σώμα βαθύ, σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με ελαφρώς καμπύλο περίγραμμα. Χείλος πλατύ, επίπεδο, στραμμένο προς τα κάτω, με περιμετρική χάραξη. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές κάτω από το χείλος, με αυλάκωση στον άξονα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 10, 368, 371.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

---

22. Όμοιο σχήμα έχει και το άωτο σκυφίδιο αριθ. 61 (SMP 5898), το οποίο δεν περιλαμβάνεται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. σχετικά *LPW*, 54, σχέδ. 9.

23. Όμοιο σχήμα έχει και το άωτο σκυφίδιο αριθ. 66 (SMP 5903), βλ. *LPW*, 54, σχέδ. 9.

83. (KSM 53). Κάνθαρος «καλαθόσχημος». Μερικώς συγκολλημένος. Λείπει το μισό περίπου τμήμα (Πίν. 14β και 83ε).
Ύψ. 0,064, διάμ. βάσης 0,059, διάμ. χείλους 0,075 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, ανομοιόμορφο.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα, που απολήγει σε χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές. Οριζόντια αυλάκωση στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 355 και το αριθ. 332 (για τον τύπο της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

84. (MH29505). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 6β και 79β).
Ύψ. 0,071, διάμ. βάσης 0,052, διάμ. χείλους 0,107-0,112 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με οριζόντια περιμετρική νεύρωση, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, όπου κυκλική αυλάκωση. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό. Λαβή ταινιωτή, με πλαστικό φύλλο κισσού στη ράχη. Δύο παράλληλες αυλακώσεις στο πέρας του σώματος. Χαρακτά πολύγωνα σε ολόκληρη την επιφάνεια (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 332 (για τον τύπο της βάσης) και το αριθ. 635 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης Bruneau 1970, 496, σχέδ. 163, 164, αριθ. 185.18 (τέλη του 3ου-α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· *PergForsch* 2, σχέδ. 10, 1-2 (α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· S. Rotroff, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 22, πίν. 3δ (3ος αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, πίν. 19, αριθ. 605-607 (περί το 150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

85. (KSM 15). Μικρογραφικός σταμνοειδής λέβης. Ακέραιος (Πίν. 61 και 109α).
Ύψ. 0,105, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. χείλους 0,091 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφος.
Βάση στενή, κωνική, συμπαγής. Σώμα βαθύ, ωοειδές, με βραχύ και ευρύ λαιμό. Χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 329, 495.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

86. [68(SMP 5904)]. Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Λείπει η λαβή (Πίν. 7).
Ύψ. 0,049, διάμ. χείλους 0,094 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ασύμμετρο, με έντονα γωνιώδες περίγραμμα. Χείλος σχεδόν οριζόντιο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 35-36, 264-266.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

87. [69(SMP 5905)]. Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Λείπει η λαβή (Πίν. 7).
Ύψ. 0,051, διάμ. χείλους 0,10 μ.
Πηλός κιτρινωπός, ακάθαριος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα γωνιώδες, με την ακμή σχετικά χαμηλά. Ώμος ελαφρώς κυριός. Χείλος σχεδόν οριζόντιο, με χαρακτή γραμμή στη ρίζα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το προηγούμενο (αριθ. 86) και τα αριθ. 243, 390, 398. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 102, H35/4-5 (1ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

88. [70(SMP 5906)]. Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Λείπει το μισό περίπου τμήμα (Πίν. 54α).
Ύψ. 0,093, διάμ. βάσης 0,14 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση στενή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω και οριζόντια χάραξη στην εσωτερική περίμετρο. Στο κέντρο του πυθμένα δύο χαρακτοί ομόκεντροι κύκλοι, περικλειόμενοι από τέσσερα εμπίεστα ανθέμια, σταυρωτά τοποθετημένα μέσα σε κυκλική ζώνη από εγκάρσιες χαρακτές γραμμές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 49, 276. Βλ. επίσης *Agora* XXIX, σχέδ. 61, αριθ. 256, 258 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, εικ. 37, 16 (μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

89. [71(SMP 5907)]. Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 52).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,12 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *UM*, πίν. 100, H28/35 (α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Η «ΑΝΕΞΕΡΕΥΝΗΤΗ ΕΠΑΥΛΗ» (Αναδιπλ. Χάρτης)

Ανασκαφικά δεδομένα

Η ανασκαφική έρευνα στο χώρο της «Ανεξερεύνητης Έπαυλης» διενεργήθηκε κατά τα έτη 1968-69 και 1971-73, με σκοπό την αποκάλυψη του οικοδομήματος σε ολόκληρη την έκταση που κατείχε, καθώς μόνον η ανατολική πρόσοψη δυτικά του Μικρού Ανακτόρου είχε έλθει στο φως από τον A. Evans[24]. Το οικοδόμημα των μινωικών χρόνων είχε σφραγιστεί από επάλληλες μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις, οι οποίες, σύμφωνα με τη στρωματογραφική έρευνα, κάλυπταν το μεγάλο χρονικό διάστημα από την εποχή του Σιδήρου έως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Οι ανασκαφικές μαρτυρίες από τις προγενέστερες της ελληνιστικής φάσης χρονικές περιόδους είναι σχετικά λίγες. Σε ό,τι αφορά την ελληνιστική περίοδο, η έρευνα αποκάλυψε κυρίως φρεάτια ή λάκκους απόρριψης οστράκων σε σκόρπιες οικοδομικές νησίδες, ενώ κατά τόπους εντοπίστηκαν υπολείμματα δαπέδων ή θεμέλια τοίχων.

Τόσο η ελληνιστική όσο και η ρωμαϊκή περίοδος εκπροσωπούνται ικανοποιητικά στο χώρο της «Ανεξερεύνητης Έπαυλης». Όμως, κατά την έρευνα διαπιστώθηκε σοβαρή διατάραξη ελληνιστικών στρωμάτων από τους Ρωμαίους, που κατοίκησαν αργότερα σε αυτήν τη θέση, με αποτέλεσμα η ανασκαφική μαρτυρία να παρουσιάζει κενά. Συνολικά προέκυψαν, σύμφωνα με την ταξινόμηση του Callaghan, είκοσι έξι σύνολα ελληνιστικής κεραμικής, τα οποία στην πλειονότητά τους προέρχονται από στρώματα δαπέδων ή αποθέτες, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις ανήκουν σε γεμίσματα φρεατίων ή λάκκους απόρριψης οστράκων. Ο χρονολογικός προσδιορισμός των κεραμικών ομάδων στηρίζεται κυρίως στη μορφολογική σύγκριση με καλύτερα χρονολογημένα παραδείγματα από άλλα ανασκαφικά σύνολα της Κνωσού, καθώς τα ανασκαφικά δεδομένα συχνά δεν παρέχουν ασφαλή χρονολογική στήριξη. Το δεδομένο αυτό οδηγεί αναγκαστικά στη δημιουργία ενός ευρύτερου χρονολογικού πλαισίου για την ελληνιστική κεραμική από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη».

Κατάλογος ευρημάτων

Αποθέτης Η12

90. (Αριθ. 1). Κάνθαρος με πλαστικό χείλος. Ακέραιος (Πίν. 10α).
Ύψ. 0,102, διάμ. βάσης 0,057, διάμ. χείλους 0,096 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια με βραχύ στέλεχος, κοίλη στην κάτω επιφάνεια και με αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ημισφαιρικό, με κατακόρυφες ραβδώσεις. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με πλαστικό χείλος. Λαβές μεγάλες, με πεπλατυσμένες, σχεδόν οριζόντιες αποφύσεις στη ράχη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 423. Βλ. επίσης Rotroff 1983, 286, σχέδ. 2, πίν. 53, αριθ. 26 (περί το 300 π.Χ.)· *Agora* XXIX, 85, σχέδ. 6, αριθ. 38 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 3ου αι. π.Χ.

91. (Αριθ. 5). Κύπελλο σε σχήμα «τουλίπας». Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 9α).
Ύψ. 0,113, διάμ. βάσης 0,049, διάμ. χείλους 0,072 μ. Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση πλατιά, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Bielefeld 1970, 16 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· Shaw 1978, πίν. 38d, C355, C358, C404-405, πίν. 39f, C443, C600 (2ος αι. π.Χ.)· *ΑΔ* 42 (1987), Χρονικά, πίν. 309β (α' μισό του 2ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

24. Βλ. σχετικά *ARepLond* 19 (1972-1973), 51-57 και *UM*. Για τη μινωική φάση της «Ανεξερεύνητης Έπαυλης», βλ. Popham *et al.* 1984.

92. (Αριθ. 6). Κύπελλο σε σχήμα «τουλίπας». Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 9α).
Ύψ. 0,116, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. χείλους 0,07 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 91), με μόνη διαφορά ότι εδώ το σώμα είναι πιο επίμηκες και η βάση στενότερη.

93. (Αριθ. 7). Κύπελλο με λαιμό. Μερικώς συγκολλημένο (Πίν. 8).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Βάση κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα βαθύ, σχεδόν ημισφαιρικό. Λαιμός ψηλός, ευρύς, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 90 (για τον τύπο της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 80, H12/3 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

94. (Αριθ. 8). Κύπελλο με λαιμό. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 8).
Διάμ. βάσης 0,043 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 93), με μόνη διαφορά ότι εδώ ο λαιμός είναι βραχύτερος.

95. (Αριθ. 11). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Λείπουν η λαβή και τμήμα του σώματος (Πίν. 1).
Ύψ. 0,115, διάμ. βάσης 0,075 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Βάση πλατιά, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, κυλινδρικό, με τοίχωμα που κλίνει ελαφρώς προς τα μέσα και καταλήγει σε χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 486. Βλ. επίσης *Agora* XII, πίν. 11, αριθ. 197 (μέσα του 5ου αι. π.Χ.)· *UM*, πίν. 78, H8/11 (μέσα του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί το 300 π.Χ.

96. (Αριθ. 13). Κύπελλο κυλινδρικό. Μερικώς συγκολλημένο (Πίν. 1).
Διάμ. βάσης 0,061 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το προηγούμενο (αριθ. 95).

97. (Αριθ. 17). Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Λείπει η λαβή (Πίν. 6γ).
Ύψ. 0,043, διάμ. βάσης 0,057, διάμ. χείλους 0,09 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση πλατιά, επίπεδη. Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα, που καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 345.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

98. (Αριθ. 21). Άωτο σκυφίδιο. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα του σώματος (Πίν. 49δ).
Ύψ. 0,038 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ρηχό, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα. Στο κέντρο του πυθμένα, μέσα σε τρεις ομόκεντρους κύκλους από εγκάρσια χαρακτά γραμμίδια, εμπίεστα ανθέμια, ακτινωτά τοποθετημένα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. H. Thompson 1934, 317, εικ. 3, A14 (α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, σχέδ. 62, αριθ. 966-967, 971 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

99. (Αριθ. 22). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 49δ).
Ύψ. 0,029, διάμ. βάσης 0,066, διάμ. χείλους 0,091 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα κασιανοκόκκινο, ανομοιόμορφο.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, με αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ρηχό, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. Rotroff 1983, 266, σχέδ. 3, αριθ. 33 (325-300 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί το 300 π.Χ.

100. (Αριθ. 23). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 50).
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα κασιανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω κοίλης επιφάνειας. Σώμα ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 25, αριθ. K173-K174 (3ος αι. π.Χ.). Βλ. Rotroff 1983, 267, σχέδ. 5, αριθ. 35 (285-250 π.Χ.)· *Agora* XXIX, σχέδ. 62, αριθ. 991 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

101. (Αριθ. 24). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Λείπει το μισό περίπου τμήμα του σώματος (Πίν. 50).
Ύψ. 0,082, διάμ. βάσης 0,115, διάμ. χείλους 0,21 μ.

Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως καστανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη κάτω, με αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Corinth* VII, III, πίν. 2, αριθ. 23 (περί το 300 π.Χ.)· *Agora* XXIX, σχέδ. 63, αριθ. 1018 (περί το 300 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

102. (Αριθ. 26). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Ασυγκόλλητο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 48).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, με κυκλική αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ευρύ, ρηχό. Χείλος πλατύ, οριζόντιο, με διπλή αυλάκωση στην επίπεδη επιφάνεια και ισάριθμες στο ανώτερο τμήμα του τοιχώματος. Στο κέντρο του πυθμένα, μέσα σε χαρακτό κύκλο, γραπτό άνθος με λογχοειδή πέταλα, οριζόμενο από συστήματα κυματοειδών γραμμών και εγκάρσιων γραμμιδίων σε δύο σειρές (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Demetrias* I, πίν. 29, αριθ. 4-5· *Agora* XII, 307, αριθ. 1016. Βλ. για τη διακόσμηση *Corinth* VII, III, πίν. 45, αριθ. 129 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 142-143, σχέδ. 1, αριθ. 1, πίν. 49α-β (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

103. (Αριθ. 27). Πινάκιο με έσω νεύον χείλος. Τμήμα του σώματος (Πίν. 46γ).
Ύψ. 0,045 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, αραιό.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ευρύ, ρηχό, με χείλος πλατύ, ελάχιστα στραμμένο προς τα μέσα. Εσωτερικά ομόκεντρες άβαφες χαράξεις.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Samaria-Sebaste* III, 221, σχέδ. 37, αριθ. 8-9 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, σχέδ. 46, πίν. 61, αριθ. 650, 652-654.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

104. (Αριθ. 28). Λεκάνη μικρογραφική. Συγκολλημένη. Λείπει το μισό περίπου τμήμα του σώματος (Πίν. 57).
Ύψ. 0,046, διάμ. βάσης 0,046, διάμ. χείλους 0,129 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Εσωτερικά, επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη κάτω. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με χείλος πλατύ, επίπεδο, στραμμένο ελαφρώς προς τα κάτω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 447. Βλ. επίσης H. Thompson 1934, 469, σχέδ. 122, Λ59 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

105. (Αριθ. 29). Λέβης σταμνοειδής. Μερικώς συγκολλημένος. Ασυμπλήρωτος (Πίν. 60β).
Σωζ. ύψ. 0,098, διάμ. χείλους 0,07 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Εγχάραξη και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου. Ώμος ελάχιστα πλάγιος, με χείλος κατακόρυφο. Ίχνη οριζόντιων λαβών στον ώμο. Στο ανώτερο τμήμα του σώματος, ανάμεσα σε διπλές παράλληλες ταινίες, χαρακτό κυματοειδές κλαδί με γραπτά φύλλα προς τα αριστερά. Στον ώμο σιαγόνες, οριζόμενες από ταινίες (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 460, 461, 488. Βλ. επίσης *Sciatbi*, πίν. XLIV (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

106. (Αριθ. 30). Υδρία τύπου «Ο» της κατηγορίας «Hadra». Τμήματα από τη βάση και το χείλος (Πίν. 66β).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Καστανόμαυρο χρώμα για τις ταινίες.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, εξογκωμένο στους ώμους. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος από πλαστικό δακτυλίδι. Κυλινδρικές οι οριζόντιες λαβές. Ταινιωτή η κατακόρυφη. Ολόβαφη η βάση και η ζώνη του χείλους. Ταινίες στη ρίζα του ώμου και του λαιμού, όπου κρέμονται σταγόνες. Στη ρίζα της κατακόρυφης λαβής κύκλος. Επάνω από τις οριζόντιες πεταλόσχημο θέμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 250. Βλ. επίσης για το σχήμα και τη διακόσμηση *Hadra* II, 46, 48, σχέδ. 5 (Alex. 15610). Πρβλ. για τη διακόσμηση και *KDS*, πίν. 25, H79-83 (4ος-3ος αι. π.Χ.)· *KKG*, πίν. 12d-e.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

107. (Αριθ. 32). Αμφορίσκος. Συγκολλημένος. Λείπουν το ανώτερο τμήμα και οι λαβές (Πίν. 15β).
Σωζ. ύψ. 0,145, διάμ. βάσης 0,052 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση ελάχιστα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με παράλληλες

αυλακώσεις που επαναλαμβάνονται στον ώμο, όπου ίχνη από τις ρίζες των λαβών.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 288, 509. Για παραδείγματα κλασικών χρόνων, βλ. *UM*, πίν. 76, Η5/4, πίν. 78, Η9/5, πίν. 79, Η10/3.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

108. (Αριθ. 33). Αμφορίσκος. Λείπει το μισό περίπου τμήμα (Πίν. 15β).
Ύψ. 0,15, διάμ. βάσης 0,04 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 107), με μόνη διαφορά ότι εδώ οι παράλληλες αυλακώσεις στο λαιμό είναι αραιότερες.

109. (Αριθ. 34). Αμφορίσκος. Μερικώς συγκολλημένος. Λείπει τμήμα του λαιμού (Πίν. 15β).
Ύψ. 0,155, διάμ. βάσης 0,046 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω. Πυκνές οριζόντιες αυλακώσεις στο λαιμό και διπλές στον ώμο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

110. (Αριθ. 35). Μικρογραφική πρόχους κοινής χρήσης. Μερικώς συγκολλημένη. Λείπει ολόκληρη σχεδόν η λαβή (Πίν. 36).
Σωζ. ύψ. 0,081, διάμ. βάσης 0,046 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα κολουροκωνικό, με συνεχές περίγραμμα μέχρι το ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω χείλος. Παράλληλες χαράξεις στο μέσον του σώματος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αγγείο αριθ. 636 (οψιμότερο, α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

111. (Αριθ. 36). Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη (Πίν. 22β).
Ύψ. 0,163, διάμ. βάσης 0,069, διάμ. χείλους 0,117 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση πλατιά, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με περιμετρική αυλάκωση. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός βραχύς, ευρύς, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με καμπύλο περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 94, 489 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 80, Η12/10 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 93, Η19/1 (οψιμότερη, λίγο πριν από το 220 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

112. (Αριθ. 37). Υδρία τύπου «D» της κατηγορίας «Hadra». Τμήμα από το λαιμό (Πίν. 76α).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Λαιμός κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω. Χείλος πλατύ, επίπεδο, στραμμένο ελαφρώς προς τα κάτω. Στο λαιμό ανθέμιο. Στην περίμετρο του χείλους εγκάρσιες πινελιές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 546, 582 (για το ανθέμιο) και τα αριθ. 73, 76 (γενικά για τον τύπο του ανθεμίου). Βλ. επίσης *Hadra* I, 123, σχέδ. 8d, Alex. 9398 (περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

113. (Αριθ. 40). Ασκός «πτηνόσχημος». Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 43β).
Ύψ. 0,20, διάμ. βάσης 0,088 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Στο ανώτερο τμήμα επίχρισμα καστανόχρωμο, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Στόμιο κυκλικό, με πλαστικό δακτυλίδι. Λαβή τοξωτή, ταινιωτή, με αυλάκωση στη ράχη. Ζεύγος οριζόντιων χαράξεων στο ανώτερο σώμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Sciathi*, πίν. LIX, αριθ. 135 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Braun 1970, πίν. 54, αριθ. 17 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 341, εικ. 21, Β31.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

114. (Αριθ. 41). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Μερικώς συγκολλημένη. Λείπουν τμήματα του σώματος (Πίν. 29).
Διάμ. βάσης 0,111 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Επιφάνεια λεία.
Βάση δακτυλιόσχημη, με μικρή κυκλική αυλάκωση στο κέντρο της κάτω κοίλης επιφάνειας. Σώμα βαθύ, ωοειδές. Λαιμός λεπτός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με τριφυλλόσχημο χείλος. Παράλληλες αυλακώσεις στη ρίζα του λαιμού. Πλαστικά πηνία στις απολήξεις της λαβής. Ανάγλυφο κεφάλι Αθηνάς στη ρίζα της.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 208 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

115:α-γ. (Αριθ. 42-44). Πρόχοι κοινής χρήσης. Τμήματα από τη βάση και το σώμα (Πίν. 35).
Διάμ. βάσης 0,083, 0,086, 0,085 μ., αντίστοιχα.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Καστανό αραιό χρώμα στο ανώτερο σώμα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, εξογκωμένο στους ώμους. Λαιμός κυλινδρικός, με χείλος ελάχιστα στραμμένο προς τα έξω (πλατύ, επίπεδο στο 115:α). Λαβές ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. γενικά για τον τύπο *UM*, πίν. 79, H10/9-12 (4ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

116. (Αριθ. 46). Λέβης κυλινδρικός. Τμήμα από τη βάση (Πίν. 59β).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Εξωτερικά άβαφος. Εσωτερικά επίχρισμα μελανό, αραιό.
Βάση δακτυλιόσχημη, ευρύτερη προς τα κάτω, με αυλάκωση στη σύνδεση με το κυλινδρικό σώμα. Κοίλη η κάτω επιφάνεια με περιμετρική αυλάκωση.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

117. (Αριθ. 47). Λέβης κυλινδρικός. Τμήμα από τη βάση (Πίν. 59β).
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 116), με μόνη διαφορά ότι εδώ η βάση είναι επίπεδη, με κυκλική αυλάκωση.

118. (Αριθ. 48). Λέβης κυλινδρικός. Τμήμα από τη βάση (Πίν. 59β).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Εξωτερικά άβαφος. Εσωτερικά επίχρισμα κοκκινωπό.
Βάση «ψευδοδακτυλιόσχημη», κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με κυκλική αυλάκωση. Βαθιά οριζόντια αυλάκωση στη σύνδεση με το κυλινδρικό σώμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 406 (για τον τύπο της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 100, H28/37 (οψιμότερος, μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

119. (Αριθ. 49). Χύτρα. Το ανώτερο σώμα. Συγκολλημένη (Πίν. 62γ).
Διάμ. χείλους 0,16 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος, με κηλίδες καύσης κατά τόπους. Άβαφη.
Σώμα σφαιρικό, με συνεχές περίγραμμα έως το χείλος, που στρέφεται προς τα έξω. Νεύρωση στη ρίζα του χείλους. Κυκλική βάθυνση εσωτερικά, για την υποδοχή πώματος. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 32, αριθ. K266 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XII, πίν. 94, αριθ. 1943 (πρωιμότερη, αρχές του 5ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

120. (Αριθ. 50). Αρυτήρας. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 63β).
Σωζ. ύψ. 0,109 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφος.
Σώμα σφαιρικό, με συνεχές περίγραμμα έως το χείλος, που στρέφεται έντονα προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Corinth* VII, III, πίν. 27, αριθ. 649 (περί το 300 π.Χ.)· Ι. Μιχαηλίδου-Νικολάου, *Β′ ΕλλΚερ*, πίν. 103, αριθ. 113 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 61δ (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

121. (Αριθ. 51). Λοπάς. Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη (Πίν. 65α).
Ύψ. 0,095, διάμ. χείλους 0,21 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος, με κηλίδες καύσης κατά τόπους. Άβαφη.
Σώμα χωρίς βάση, με γωνιώδες περίγραμμα έως το χείλος, που στρέφεται προς τα έξω. Κυκλική βάθυνση εσωτερικά, για την υποδοχή πώματος. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές, με αυλάκωση στον άξονα. Παράλληλες χαράξεις στο ανώτερο σώμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 61 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

122. (Αριθ. 53). Λοπάς. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 64β).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος, με κηλίδες καύσης. Άβαφη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. την προηγούμενη (αριθ. 121).

123. (Αριθ. 54). Τηγανόσχημο σκεύος. Τμήματα από το σώμα (Πίν. 65γ).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος, με κηλίδες καύσης κατά τόπους. Άβαφο.
Βάση πλατιά, επίπεδη. Σώμα ευρύ, αβαθές, με τοίχωμα ευρύτερο προς τα επάνω. Χείλος επίπεδο, στραμμένο προς τα έξω. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

124. (Αριθ. 55). Λεκάνη. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 57).
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Σώμα με ελάχιστα κυρτό περίγραμμα. Ώμος καμπύ-

λος, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Στο σώμα χαρακτή κυματοειδής γραμμή, οριζόμενη από παράλληλες γραμμές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τον τύπο του χείλους H. Thompson 1934, 469, σχέδ. 122, Λ60 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

125. (Αριθ. 57). Λεκάνη. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 57).
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με χείλος στραμμένο έντονα προς τα έξω. Ανάγλυφη ταινία στη ρίζα του.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 464, 497, 498 (για τον τύπο του χείλους). Βλ. επίσης H. Thompson 1934, 469, σχέδ. 122, Β40 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

126. (Αριθ. 58). Λεκάνη. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 58).
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Εξωτερικά άβαφη. Εσωτερικά επίχρισμα μελανό, αραιό.
Σώμα με καμπύλο περίγραμμα. Χείλος πλατύ, οριζόντιο. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές, υπερυψωμένες. Παράλληλες αυλακώσεις στο ύψος των λαβών.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 496. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 93, Η19/6 (225-200 π.Χ.)· *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 28, Κ224 (για το χείλος, β′ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η13

127. (Αριθ. 1). Κύπελλο κυλινδρικό. Τμήμα από τη βάση και το ανώτερο σώμα (Πίν. 1).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο.
Βάση «ψευδοδακτυλιόσχημη», επίπεδη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 71, 336, 392. Βλ. για τον τύπο της βάσης *UM*, πίν. 87, Η13/11.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

128. (Αριθ. 3). Κύπελλο γωνιώδες. Λείπει το μισό περίπου τμήμα (Πίν. 7).
Ύψ. 0,053 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση ελαφρώς κοίλη. Σώμα ρηχό, γωνιώδες, με χείλος σχεδόν οριζόντιο, στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 296-298.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

129. (Αριθ. 4). Κάνθαρος γωνιώδης. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 13ε).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Λευκό χρώμα και εγχάραξη για τα κοσμήματα.
Στον ώμο, ανάμεσα σε παράλληλες χαρακτές γραμμές, κυματοειδής γραμμή, οριζόμενη επάνω από γραπτή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 4, 166.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

130. (Αριθ. 6). Άωτο σκυφίδιο. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα (Πίν. 52).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με περιμετρική αυλάκωση, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 78, 136. Βλ. επίσης Braun 1970, 164, σχέδ. 16, αριθ. 166 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ)· *PergForsch* 2, 36, πίν. 3, C5 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 436, Α9, Α71 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 245, σχέδ. 48, αριθ. 3-4 (3ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

131. (Αριθ. 10). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 19).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Ώμος ελαφρώς κυρτός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω και οριζόντια χάραξη στη ρίζα. Στον ώμο στιγμωτοί ρόδακες, οριζόμενοι κάτω από δύο παράλληλες χαράξεις και κυματοειδή γραμμή με λοξές πινελιές ενδιάμεσα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 21-22, 212, 434. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 98, Η28/20 (230-220 π.Χ.). Πρβλ. και το αριθ. 363 (για το ρόδακα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου π.Χ.

132. (Αριθ. 12). Προχοΐσκη. Το σώμα. Συγκολλημένη (Πίν. 16).
Σωζ. ύψ. 0,089 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.

Βάση επίπεδη. Σώμα ωοειδές. Στον ώμο ζώνη με κύκνους και δελφίνια εναλλάξ, οριζόμενη από άβαφες χαράξεις, που γεμίζουν με στιγμές (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 133, 134, 206, 207 (για το σχήμα) και το αριθ. 15 (για τον κύκνο). Βλ. για το δελφίνι Guerrini 1964, πίν. I, A/1.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

133. (Αριθ. 13). Αμφορίσκος. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 16).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα ωοειδές. Στη ρίζα του λαιμού ίχνη παράλληλων χαράξεων. Στον ώμο κρεμάμενα τόξα με σταγόνες στο εσωτερικό και κατακόρυφα γραμμίδια στα σημεία ένωσης (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 132 (για το σχήμα) και το αριθ. 140 (για τα κοσμήματα). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 89, H15/12· *Corinth* VII, III, πίν. 39, αριθ. 428 (περί το 250 π.Χ.)· *Demetrias* I, πίν. 36, XVIII, αριθ. 1 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

134. (Αριθ. 14). Αμφορίσκος ή προχοΐσκη. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 16).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοιος στο σχήμα με τον προηγούμενο (αριθ. 133). Στον ώμο περιδέραιο, οριζόμενο από χαρακιές γραμμές πλαισιωμένες από στιγμές. Κάτω κυματοειδής ταινία (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τη διακόσμηση *Demetrias* I, πίν. 39, αριθ. 3.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

135. (Αριθ. 20). Όστρακο από το σώμα υδρίας τύπου «D» της κατηγορίας «Hadra» (Πίν. 76α).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Σε ζώνη που ορίζεται από παράλληλες ταινίες, δελφίνια προς τα αριστερά με στιγμωτό ρόδακα ανάμεσα (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τον τύπο των δελφινιών *UM*, πίν. 98, H28/27 (230-200 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η14

136. (Αριθ. 4). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο (Πίν. 52).
Ύψ. 0,031, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. χείλους 0,093 μ.
Πηλός κασιανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με μαστοειδή απόφυση και αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 78, 130, 145, 312, 327. Βλ. επίσης *Samaria-Sebaste* III, 245, σχέδ. 48, αριθ. 7-8 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

137. (Αριθ. 5). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 51).
Ύψ. 0,035, διάμ. βάσης 0,045 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό, με χείλος λοξότμητο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 79. Βλ. επίσης *Agora* XXIX, αριθ. 1007, σχέδ. 63. Βλ. για τον τύπο της βάσης *UM*, πίν. 88, H14/1-2 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

138. (Αριθ. 8). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 19).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Ώμος ευθύγραμμος, με χείλος στραμμένο προς τα έξω, όπου ανάγλυφη στενή ταινία στη ρίζα. Στον ώμο, ανάμεσα σε οριζόντια χάραξη επάνω και δύο παράλληλες κάτω, που γεμίζουν με στιγμές, χαρακτό κλαδί με άνθη προς τα αριστερά (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 212. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 98, H28/20 (230-220 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

139. (Αριθ. 9). Προχοΐσκη. Συγκολλημένη. Λείπει ο λαιμός και η λαβή (Πίν. 16).
Διάμ. βάσης 0,04 μ.
Πηλός γκρίζος. Επίχρισμα μελανό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση ελαφρώς κοίλη, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα

ωοειδές. Ίχνη από παράλληλες αυλακώσεις στο λαιμό. Στον ώμο ζεύγη σχηματοποιημένων ενάλληλων φύλλων σε πυκνή διάταξη, οριζόμενα από παράλληλες χαράξεις και γραπτές στιγμές (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 134-136, το αριθ. 332 (για το σχήμα της βάσης) και τα αριθ. 33, 394 (για τα κοσμήματα). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 88, Η14/1-2.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

140. (Αριθ. 10). Αμφορίσκος ή προχοΐσκη. Τμήμα από τον ώμο (Πίν. 16).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Στον ώμο κρεμάμενα τόξα, που γεμίζουν με σταγόνες. Ενδιάμεσα κατακόρυφες γραμμές με οξυκόρυφες απολήξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 133 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

141. (Αριθ. 12). Υδρία τύπου «D» της κατηγορίας «Hadra». Τμήμα από το λαιμό (Πίν. 76α).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό χρώμα για τα κοσμήματα.
Στο λαιμό ανάμεσα σε ταινίες αστράγαλος (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 209 (για τον αστράγαλο). Βλ. επίσης *Brooklyn*, 118-119, σχέδ. 5-7 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η15

142. (Αριθ. 2). Κύπελλο κυλινδρικό. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 2).
Διάμ. βάσης 0,044 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση «ψευδοδακτυλιόσχημη», επίπεδη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα κυλινδρικό, ελάχιστα ευρύτερο προς τα επάνω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 127 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 87, Η13/1 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.). Πρβλ. τα αριθ. 333-334 (για το άνοιγμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

143. (Αριθ. 3). Κάνθαρος γωνιώδης. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 13ε).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα. Χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Στον ώμο γιρλάντες με στιγμωτούς ρόδακες. Κάτω δύο παράλληλες χαράξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 356-357 (για το σχήμα) και το αριθ. 208 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

144. (Αριθ. 4). Φιάλη τύπου «Medusa bowl». Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 55γ).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Εγχάραξη και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Στο εσωτερικό τοίχωμα καμπυλόγραμμες ταινίες δεμένες σε «φιόγκους», με διπλές απολήξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 427 (για το σχήμα και τα κοσμήματα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

145. (Αριθ. 6). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 53).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό, ανομοιόμορφο.
Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα τα αριθ. 78, 136, 312, 327.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

146. (Αριθ. 9). Πρόχους με λαιμό. Τμήματα από τη βάση και το χείλος (Πίν. 24).
Διάμ. βάσης 0,053 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση στενή, κωνική, με αβαθή κυκλική αυλάκωση στην κάτω κοίλη επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, ελαφρώς εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα, σχεδόν ευθύγραμμο στο ανώτερο. Λαιμός σχετικά ψηλός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω. Στο λαιμό ταινία με φύλλα και άνθη κισσού, οριζόμενη από χαρακτές γραμμές. Στον ώμο στιγμές υπογραμμισμένες από κυματοειδή γραμμή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 159 (για το σχήμα) και το αριθ. 196 (για τη διακόσμηση, χωρίς όμως ρόδακες).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

147. (Αριθ. 10). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 24).
Όμοια σε σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 146).
Στο λαιμό, ανάμεσα σε παράλληλες χαράξεις, φύλλα και άνθη ελιάς ή μυρτιάς προς τα δεξιά από αραιωμένο πηλό και λευκό χρώμα εναλλάξ (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 171, 197 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 92, H18/14 (175-150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

148. (Αριθ. 11). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το λαιμό (Πίν. 24).
Όμοια σε σχήμα με τις πρόχους αριθ. 146, 147. Στο λαιμό κυματοειδείς ταινίες από λευκό χρώμα και αραιωμένο πηλό (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 159 (για το κόσμημα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

149. (Αριθ. 14). Τμήμα από το χείλος υδρίας με ελαφρώς κοίλο τοίχωμα εσωτερικά (Πίν. 76β).
Πηλός κιτρινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό στην εξωτερική ζώνη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τον τύπο *UM*, πίν. 87, H13/19 (πρωιμότερο παράδειγμα, αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 200-175 π.Χ.

150. (Αριθ. 16). Τηγανόσχημο σκεύος. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 66α).
Ύψ. 0,026 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη, με ομόκεντρες αυλακώσεις. Σώμα ευρύ, ρηχό, που ανοίγει ελαφρώς προς τα επάνω. Χείλος πλατύ, επίπεδο, κατακόρυφο στην εσωτερική περίμετρο για την υποδοχή πώματος. Λαβή οριζόντια, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 161, 462 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

151. (Αριθ.17). Λοπάς. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 64β).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφη.
Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα. Χείλος που ανοίγει ελαφρώς προς τα έξω, κοίλο στο εσωτερικό τοίχωμα. Λαβή οριζόντια, κυλινδρική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 61 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 100, H28/39-40 (175-150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η16

152. (Αριθ. 2). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 5).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ημισφαιρικό, ελάχιστα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
Στο σώμα ίχνη από τη ρίζα της ταινιωτής λαβής.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 344, 487 και τα αριθ. 33, 164 (για τον τύπο της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

153. (Αριθ. 4). Κάνθαρος γωνιώδης. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 14α).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Εγχάραξη και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με ελάχιστα κυρτό περίγραμμα. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, καμπύλος, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές. Στο λαιμό χαρακτό αβακωτό, πλαισιωμένο από γραπτά φυτικά κοσμήματα, οριζόμενο από χαράξεις που γεμίζουν κάτω με στιγμές (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 5 (για το σχήμα) και το αριθ. 422 (για το κόσμημα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

154. (Αριθ. 5). Κάνθαρος «καλαθόσχημος». Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 15α).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Στον ώμο, μέσα σε μετόπη οριζόμενη από ταινίες, περιδέραιο με σταγόνες, εξαρτημένο από κυματοειδή χαρακτή γραμμή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 355 (για το σχήμα) και το αριθ. 358 (για τα κοσμήματα). Βλ. επίσης H. Thompson 1934, 374, εικ. 59, D25 (μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, πίν. 39, αριθ. 190, 494 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· *Demetrias* I, πίν. 39, XX, αριθ. 3.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

155. (Αριθ. 6). Κάνθαρος με «ανάγλυφα πέταλα». Το κατώτερο σώμα (Πίν. 13γ).

Διάμ. βάσης 0,049 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση χαμηλή, κωνική, με περιμετρική αυλάκωση, κοίλη κάτω. Σώμα σχεδόν ημισφαιρικό, με κατακόρυφα «ανάγλυφα πέταλα», οριζόμενα από παράλληλες αυλακώσεις και σειρά στιγμών επάνω (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 191, 201, 657 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

156. (Αριθ. 10). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Τμήμα από το σώμα. Μερικώς συγκολλημένο (Πίν. 48).
Ύψ. 0,03, διάμ. βάσης 0,055 μ.
Πηλός κασιανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω. Σώμα ευρύ, γωνιώδες, με πλατύ προεξέχον χείλος. Στην εξωτερική περίμετρο του χείλους αυλάκωση και διπλή στην εσωτερική.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 26, αριθ. Κ198 (3ος-2ος αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, σχέδ. 52, αριθ. 748 (200-175 π.Χ.), σχέδ. 53, αριθ. 756 (175-150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

157. (Αριθ. 11). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 52).
Ύψ. 0,032, διάμ. βάσης 0,045 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, ακάθαρτος. Επίχρισμα κοκκινωπό εσωτερικά και στη ζώνη του χείλους.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 312 (για το σχήμα). Βλ. επίσης Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 128, σχέδ. 21, Π1367 (τέλη του 3ου-α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

158. (Αριθ. 14). Πρόχους σε σχήμα «τουλίπας». Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 27).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Στον ώμο κυματοειδές κλαδί κισσού, γύρω από ταινία οριζόμενη από χαρακτές γραμμές, και γραπτή κυματοειδής ταινία κάτω (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 1, 39 (για το σχήμα) και τα αριθ. 162, 166 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

159. (Αριθ.15). Πρόχους με λαιμό. Τμήματα από το σώμα (Πίν. 24).
Διάμ. βάσης 0,046 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση χαμηλή, στενή, κωνική. Σώμα ωοειδές, ελάχιστα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα. Λαιμός ευρύς, ψηλός, με χείλος σχεδόν οριζόντιο. Στο λαιμό, ανάμεσα σε παράλληλες χαράξεις, πλοχμός με στιγμές και παραπληρωματικά φύλλα κισσού. Στον ώμο, κάτω από σειρά στιγμών και κυματοειδή γραμμή, καμπυλόγραμμες ταινίες με «φιόγκους» στα σημεία ένωσης και διπλές θυσανωτές απολήξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 146-148, 656 (για το σχήμα). Βλ. *UM*, πίν. 89, Η15/8 (για τη διακόσμηση στον ώμο, αρχές του 2ου αι. π.Χ.), το αριθ. 201 (για τη διακόσμηση στο λαιμό) και το αριθ. 427 (για τις ταινίες στο σώμα). Βλ. επίσης *PergForsch* 2, πίν. 11, 18, D27 (200 π.Χ.), D69 (γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.) αντίστοιχα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

160. (Αριθ. 19). Λεκάνη. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 58).
Ύψ. 0,112, διάμ. βάσης 0,079 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Εσωτερικά επίχρισμα καστανοκόκκινο. Εξωτερικά άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με ελαφρώς καμπύλα τοιχώματα. Χείλος οριζόντιο, με αυλάκωση στη ρίζα. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 10, 82, 368, 618 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

161. (Αριθ. 24). Τηγανόσχημο σκεύος. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 66α).
Διάμ. βάσης 0,26 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη, με ομόκεντρες αυλακώσεις. Σώμα αβαθές, με τοιχώματα ανοιχτά, που καταλήγουν σε κατακόρυφο χείλος. Ίχνη οριζόντιας ταινιωτής λαβής στο σώμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 150 (για το σχήμα) και το αριθ. 462 (ιδιαίτερα για τη βάση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η17

162. (Αριθ. 1). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Λείπει η βάση (Πίν. 12).
Σωζ. ύψ. 0,137, διάμ. χείλους 0,10 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Σώμα βαθύ, καλυκωτό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 474, 475, 661 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

163. (Αριθ. 2). Κάνθαρος γωνιώδης. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 14α).
Ύψ. 0,11, διάμ. βάσης 0,039 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό. Αραιωμένος πηλός και λευκό εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση στενή, κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, κοίλη κάτω. Σώμα σχετικά γωνιώδες, με χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές, με πλαστικό πηνίο στη ράχη. Χαράξεις στη ρίζα του χείλους και στην κοιλιά. Στον ώμο, ανάμεσα σε στενές ταινίες, πλατύτερη ταινία, όπου περιελίσσεται κυματοειδής με στιγμωτούς ρόδακες (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 3, 26, 358 (για το σχήμα) και το αριθ. 165 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 91, Η17/4 (β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η18

164. (Αριθ.1). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 5).
Ύψ. 0,09 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 152, 629, 630.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

165. (Αριθ. 3). Κάνθαρος «καλαθόσχημος». Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 15α).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο, μερικώς απολεπισμένο. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Οριζόντια χάραξη στη ρίζα του χείλους. Στον ώμο, ανάμεσα στις λαβές, μετόπη από πλατιά ταινία, την οποία διατρέχει κυματοειδής με στιγμωτούς ρόδακες στους κόλπους (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 154, 355 (για το περίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 163 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 91, Η17/4.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

166. (Αριθ. 4). Κάνθαρος «καλαθόσχημος». Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 15α).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα και τη διακόσμηση τον προηγούμενο (αριθ. 165).

167. (Αριθ. 7). Σκύφος «μεγαρικός». Τμήματα από το σώμα (Πίν. 18α).
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο.
Στο σώμα φυτικά κοσμήματα. Επάνω αστράγαλος και «ιωνικά αυγά» σε δύο ζώνες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Délos* XXXI, πίν. 2, αριθ. 2283, 9635, πίν. 13-14, αριθ. 2380, 1750.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

168. (Αριθ. 8). Πινάκιο με πτυχωτό χείλος. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 47α).
Ύψ. 0,038 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση σχετικά στενή, δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω. Σώμα ευρύ, ρηχό, με πλατύ περίδρομο και αυλάκωση στην εξωτερική περίμετρο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 156.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

169. (Αριθ. 10). Οινοχόη. Τμήμα από το λαιμό (Πίν. 28).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός, λευκό και τριανταφυλλί χρώμα για τα κοσμήματα.
Στο λαιμό, ανάμεσα σε τοξωτές ταινίες, κατακόρυφα λογχοειδή φύλλα, που γεμίζουν με ενάλληλα μικρότε-

ρα. Ανάμεσα στις κάτω απολήξεις στιγμωτοί ρόδακες (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 670 (για το περίγραμμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

170. (Αριθ.11). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 25).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο, ανομοιόμορφο. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα σχεδόν αμφικωνικό, με διακρινόμενο ώμο. Λαιμός ψηλός, σχετικά ευρύς, με χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω. Στο λαιμό, ανάμεσα σε παράλληλες χαράξεις, όπου η κάτω υπογραμμίζεται από στιγμές και κυματοειδή γραμμή, καμπυλόγραμμες ταινίες δεμένες σε «φιόγκους», με διπλές απολήξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 187 (για το σχήμα) και το αριθ. 159 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *Perg-Forsch* 2, πίν. 18, D69 (γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 144-146, σχέδ. 2, πίν. 50δ, αριθ. 9 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

171. (Αριθ.12). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 25).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, μερικώς απολεπισμένο. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια σε σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 170). Στο λαιμό, σε ζώνη οριζόμενη από παράλληλες χαράξεις, όπου η κάτω υπογραμμίζεται από σειρά στιγμών και κυματοειδή ταινία, φύλλα και άνθη μυρτιάς ή ελιάς προς τα δεξιά. Ενδιάμεσα στιγμωτοί ρόδακες (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 147, 197, 212 (για τα κοσμήματα). Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 18, Κ41 (περί το 300 π.Χ.)· *Alt-Ägina* ΙΙ, 1, πίν. 51, αριθ. 668.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

172. (Αριθ.13). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 26).
Πηλός κοκκινωπός. Επίχρισμα μελανό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια στο σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 171). Στο λαιμό, ανάμεσα σε παράλληλες χαράξεις, ταινία και ελικοειδής βλαστός (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τη διακόσμηση *KDS*, 38, πίν. 19, G8 (α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

173. (Αριθ.15). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 26).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια στο σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 172) (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 170 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η20

174. (Αριθ. 3). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από τη βάση (Πίν. 4).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολειπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 342, 417.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

175. (Αριθ. 4). Αμφορίσκος ή προχοΐσκη. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 16).
Διάμ. βάσης 0,031 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Εξωτερικά επίχρισμα μελανό, εσωτερικά κοκκινωπό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 132, 139 (για το σχήμα της βάσης).
Χρονολόγηση: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

176. (Αριθ. 5). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από τη βάση (Πίν. 19).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 332 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η21

177. (Αριθ. 3). Όστρακο από το σώμα αγγείου (Πίν. 76α).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Εγχάραξη και κασιανό χρώμα για τα κοσμήματα.
Δύο γρύπες αντωποί, με ανθέμιο στο μέσον – σώζεται ο αριστερός και ίχνη από το ανθέμιο (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. Guerrini 1964, πίν. I, A6 (για το γρύπα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

178. (Αριθ. 4). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 24).
Πηλός κασιανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Λαιμός ψηλός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Κάτω από οριζόντια χάραξη ρόδακας με χαρακιά πέταλα ανάμεσα σε βουκράνια (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τη διακόσμηση *Hadra* I, 138, σχέδ. 19, R325 (260-225 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η22

179. (Αριθ. 1). Κύπελλο κυλινδρικό. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 3).
Διάμ. βάσης 0,047 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως καστανό.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με κυκλική αυλάκωση.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 127 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

180. (Αριθ. 6). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 4).
Διάμ. βάσης 0,044 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 174, 342 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 225-200 π.Χ.

181. (Αριθ. 7). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το λαιμό (Πίν. 24).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Ίχνη από κλαδί ελιάς ή μυρτιάς (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 171, 197 (για το κόσμημα). Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* II, 84, σχέδ. 18, K41.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

182. (Αριθ. 8). Πρόχους κυλινδρική (Πίν. 21).
Τμήμα από τον ώμο, όπου μαίανδρος από αραιωμένο πηλό (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 213, 323 (για το κόσμημα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η23

183. (Αριθ. 1). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 3).
Ύψ. 0,08, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,066 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα κυλινδρικό, ελαφρώς διογκωμένο στο μέσον του ύψους, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 13 και τα αριθ. 24, 200 (ιδιαίτερα για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

184. (Αριθ. 5). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 53).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 157. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 89, H16/12-13 (α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

185. (Αριθ. 7). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 51).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 51, 79, 80, 391.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

186. (Αριθ. 8). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 52).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο.
Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα, όπου περιμετρική αυλάκωση.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα H. Thompson 1934, 371, εικ. 55, D7 (γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 259, σχέδ. 53, αριθ. 3 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 1025, σχέδ. 63.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

187. (Αριθ. 9). Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη. Λείπει το κατώτερο τμήμα (Πίν. 24).
Σωζ. ύψ. 0,192, διάμ. χείλους 0,135 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα ωοειδές, διογκωμένο στο μέσον του ύψους. Λαιμός ψηλός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα και νεύρωση στον άξονα. Στο λαιμό μαίανδρος σε προοπτική ανάμεσα σε παράλληλες χαράξεις, όπου η κάτω υπογραμμίζεται από στιγμές και κυματοειδή ταινία. Στο σώμα Πήγασος σε καλπασμό (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 170 (για το σχήμα) και το αριθ. 323 (για το μαίανδρο). Βλ. επίσης *Hadra* I, 136, σχέδ. 17b, P.11515. Πρβλ. για τον Πήγασο *Corinth* VII, III, πίν. 84, αριθ. 943 (225-200 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

188. (Αριθ. 13). Λεκάνη. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 57).
Ύψ. 0,105 μ.
Πηλός κασιανοκόκκινος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, που καταλήγει σε χείλος με καμπύλο περίδρομο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Gortina* I, 231, σχέδ. 199, αριθ. 209 (2ος αι. π.Χ.)· *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 29, Κ238 (β΄ μισό του 3ου-2ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η25

189. (Αριθ. 1). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 5).
Διάμ. βάσης 0,039 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Βάση ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω, υπογραμμισμένο από χαρακτή γραμμή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 30, 31, 224, 227, 273, 274 και τα αριθ. 34, 200 (για τη βάση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Μέσα του 2ου αι. π.Χ.

190. (Αριθ. 4). Κύπελλο κυλινδρικό. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 3).
Διάμ. βάσης 0,043 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα κασπανοκόκκινο.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη κάτω, με κυκλική αβαθή αυλάκωση. Έντονα ίχνη τροχού εσωτερικά.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 13, 183. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 93-94, H22/2 (200-175 π.Χ.), H23/2 (β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Μέσα του 2ου αι. π.Χ.

191. (Αριθ. 5). Κάνθαρος με «ανάγλυφα πέταλα». Τμήμα από το σώμα (Πίν. 13γ).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα σχεδόν σφαιρικό, όπου «ανάγλυφα πέταλα». Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Στο λαιμό, ανάμεσα σε χαρακτές γραμμές, ταινία με φύλλα και καρπούς κισσού (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 155, 201, 657 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

192. (Αριθ. 6). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 48).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Σώμα ευρύ, ρηχό, με χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 228, 233. Βλ. επίσης *KSP*, 90, αριθ. 283 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 265, σχέδ. 56, αριθ. 2 (2ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Μέσα του 2ου αι. π.Χ.

193. (Αριθ. 7). Κυπέλλο ημισφαιρικό. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 6α).
Ύψ. 0,069, διάμ. βάσης 0,036 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο.
Βάση επίπεδη, με έντονα ίχνη τροχού. Σώμα βαθύ, σχεδόν αμφικωνικό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 53. Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* II, 95, σχέδ. 22, Κ135 (3ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

194. (Αριθ. 8). Κύπελλο γωνιώδες. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 7).
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα. Χείλος σχεδόν οριζόντιο, στραμμένο προς τα έξω.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 35, 36.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Μέσα του 2ου αι. π.Χ.

195. (Αριθ. 9). Άωτο σκυφίδιο. Μερικώς συγκολλημένο (Πίν. 53).
Ύψ. 0,045, διάμ. βάσης 0,045 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση ψηλή, δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, καλυκωτό, με χείλος σιραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *PergForsch* 2, 36, πίν. 3, C9 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.) και το αριθ. 620 (ιδιαίτερα για τη βάση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

196. (Αριθ. 10). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 24).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Αραιωμένος πηλός και λευκό εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Στο λαιμό πλατιά ταινία, οριζόμενη από φύλλα κισσού και υπογραμμισμένη από δύο παράλληλες κυματοειδείς γραμμές (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 146 (για το σχήμα και τη διακόσμηση). Βλ. επίσης για τα κοσμήματα *KSP*, 99, σχέδ. 10, αριθ. 376 (230-200 π.Χ.)· S. Rotroff, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 2β (β΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

197. (Αριθ. 11). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το λαιμό (Πίν. 24).
Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα. Στο λαιμό κλαδί ελιάς (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 171, 181 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 92, H18/14.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η26

198. (Αριθ. 2). Φιάλη τύπου «Medusa bowl». Τμήμα από το σώμα με το ανάγλυφο κεφάλι της Μέδουσας (Πίν. 55γ).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό. Λευκό χρώμα και εξίτηλο γαλάζιο ή τριανταφυλλί για τα κοσμήματα.
Στο κέντρο του πυθμένα κεφάλι Μέδουσας σε υψηλό ανάγλυφο, περικλειόμενο από γραμμές σε ακτινωτή διάταξη. Σε δεύτερη ζώνη, οριζόμενη από διπλές παράλληλες αυλακώσεις με πυκνά εγκάρσια χαρακτά γραμμίδια ανάμεσα, καμπυλόγραμμες ταινίες δεμένες σε «φιόγκους», με θυσανωτές διπλές απολήξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 427 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 200-175 π.Χ.

Αποθέτης Η27

199. (Αριθ. 1). Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 26).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Λαιμός ψηλός, στενός, με χείλος πλατύ, σχεδόν οριζόντιο, στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με νεύρωση στον άξονα, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 259.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η28

200. (Αριθ.1). Κύπελλο κυλινδρικό. Το κατώτερο τμήμα (Πίν. 2).
Διάμ. βάσης 0,045 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Έντονα ίχνη τροχού εσωτερικά.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 12, 13, 183. Βλ. επίσης *UM*, H23/2 (β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.) και τα αριθ. 24, 34, 183 (ιδιαίτερα για τη βάση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

201. (Αριθ. 3). Κάνθαρος με «ανάγλυφα πέταλα». Τμήμα από το σώμα (Πίν. 13γ).
Διάμ. βάσης 0,041 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση στενή, κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, κοίλη κάτω, με αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με «ανάγλυφα πέταλα». Λαιμός ευρύς, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Στον ώμο κυματοειδής γραμμή, ανάμεσα σε χαρακτές. Στο λαιμό πλοχμός με στιγμές (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 155, 191, 657 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

202. (Αριθ. 4). Κάνθαρος «καλαθόσχημος». Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 15α).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα, που καταλήγει σε χείλος ελάχιστα στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές. Στη ρίζα του χείλους δύο παράλληλες άβαφες χαράξεις, που γεμίζουν με στιγμές. Ανάμεσα στις λαβές γιρλάντα με χαρακτό στέλεχος και γραπτά φύλλα ελιάς, οριζόμενη κάτω από κυματοειδή ταινία. Επάνω δελφίνια εραλδικά, με στιγμές ενδιάμεσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 165, 166, 355 (για το περίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 16 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *Corinth* VII, III, πίν. 55, αριθ. 541 (α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

203. (Αριθ. 5). Μικρογραφικός κάνθαρος κρητικού τύπου. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 10δ).
Διάμ. βάσης 0,046 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση ψηλή, κωνική, με πλαστικό δακτυλίδι, κοίλη κάτω. Σώμα βαθύ, καλυκωτό. Ώμος στενός, λοξότμητος. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω. Λαβές ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 211.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

204. (Αριθ. 8). Πρόχους κυλινδρική. Μερικώς συγκολλημένη (Πίν. 21).
Διάμ. βάσης 0,047 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση «ψευδοδακτυλιόσχημη», κοίλη κάτω. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με σχεδόν ευθύγραμμο ώμο. Χείλος οριζόντιο, στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα και νεύρωση στον άξονα. Υποτυπώδης ανάγλυφη ταινία στη ρίζα του χείλους. Δύο παράλληλες χαράξεις στο ύψος της λαβής. Μαστοειδής απόφυση στο κέντρο του πυθμένα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 25 (για το περίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 183 (για τη βάση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

205. (Αριθ. 9). Οινοχόη. Τμήμα από το σώμα. Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη (Πίν. 29).
Σωζ. ύψ. 0,131, διάμ. βάσης 0,05 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Στον ώμο χαρακτό κλαδί με φύλλα δάφνης, οριζόμενο από διπλές παράλληλες χαράξεις με στιγμές ανάμεσα και κυματοειδή ταινία κάτω (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 208 (για το περίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 357 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

206. (Αριθ. 10). Προχοΐσκη. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 16).
Διάμ. βάσης 0,046 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση επίπεδη. Σώμα ωοειδές. Στον ώμο χαρακτό κλαδί με φύλλα κισσού, οριζόμενο από διπλές παράλληλες χαράξεις με στιγμές ενδιάμεσα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 132, 133 (για το περίγραμμα του σώματος). Βλ. για τα κοσμήματα *PergForsch* 2, πίν. 12, D17 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

207. (Αριθ. 11). Προχοΐσκη. Μερικώς συγκολλημένη (Πίν. 17α).
Σωζ. ύψ. 0,084, διάμ. βάσης 0,051 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση επίπεδη, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα ωοειδές, με ίχνη από τη ρίζα της ταινιωτής λαβής. Στον ώμο κυματοειδής γραμμή με δελφίνια στους κόλπους, οριζόμενα επάνω από δύο άβαφες χαράξεις με στιγμές ενδιάμεσα. Κάτω χαρακτή και γραπτή κυματοειδής γραμμή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 132-134, 139, 206 (για το σχήμα) και το αριθ. 210 (για το δελφίνι). Βλ. επίσης *IHV*, πίν. V, 17, 90.9.34· *Brooklyn*, 118-119, σχέδ. 5-7· Guerrini 1964, πίν. II, A19, 21, πίν. IV, C2· Adriani 1952α, σχέδ. 15, 17, Alex. P.2091.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

208. (Αριθ. 12). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Μερικώς συγκολλημένη (Πίν. 29).
Διάμ. βάσης 0,08 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση χαμηλή, κωνική, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, με λαιμό λεπτό, ψηλό, ευρύτερο προς τα επάνω. Χείλος τριφυλλόσχημο, με περιμετρική αυλάκωση. Δύο πλαστικά δακτυλίδια στη ρίζα του λαιμού. Στον ώμο, κάτω από σειρά στιγμών, ίχνη γιρλάντας με διπλές απολήξεις στα σημεία ένωσης (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αγγείο αριθ. 114 (για το σχήμα, πρωιμότερο, α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.) και το αριθ. 143 (για τα κοσμήματα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

209. (Αριθ. 13). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Τμήματα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 29).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Ώμος πλατύς. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, που καταλήγει σε τριφυλλόσχημο χείλος. Στον ώμο ζώνη με κύκνους προς τα αριστερά, οριζόμενη επάνω από δύο χαράξεις που γεμίζουν με αστράγαλο. Κάτω κυματοειδής γραμμή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 208 (για το σχήμα). Βλ. για τον αστράγαλο *UM*, πίν. 97, H14/12 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

210. (Αριθ. 15). Αμφορίσκος. Τμήμα από τον ώμο (Πίν. 17α).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Στον ώμο δελφίνια προς τα δεξιά, οριζόμενα επάνω από δύο παράλληλες χαράξεις με στιγμές ενδιάμεσα. Κάτω κυματοειδής γραμμή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 207 (για τον τύπο του δελφινιού).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

211. (Αριθ. 16). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Μερικώς συγκολλημένος. Ασυμπλήρωτος (Πίν. 11).
Διάμ. χείλους 0,188 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Ίχνη εξίτηλης διακόσμησης.
Βάση στενή, βαθμιδωτή, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, καλυκωτό, με στενό λοξότμητο ώμο. Λαιμός ευρύς, που ανοίγει προς τα επάνω. Λαβές ταινιωτές. Εξίτηλες απολήξεις ταινιών στο λαιμό (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 203 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

212. (Αριθ. 17). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από τη βάση και το ανώτερο σώμα (Πίν. 18γ).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, κοίλη κάτω. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω. Ώμος σχεδόν ευθύγραμμος. Χείλος στραμμένο προς τα έξω, με αβαθή αυλάκωση στη ρίζα. Στον ώμο, ανάμεσα σε διπλές παράλληλες χαράξεις, κλαδί ελιάς (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 138 (για το περίγραμμα του σώματος), το αριθ. 211 (ιδιαίτερα για τη βάση) και το αριθ. 171 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* II, 84, K41, πίν. 28, σχέδ. 18 (περί το 300 π.Χ.)· *Tarsus* I, πίν. 134D· *PergForsch* 2, πίν. 12, D19 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 230-220 π.Χ.

213. (Αριθ. 18). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 21).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Ώμος κυρτός, με χείλος χοντρό, οριζόντιο, στραμμένο προς τα έξω. Στη ρίζα του χείλους ανάγλυφη λεπτή ταινία, υπογραμμισμένη από αυλάκωση. Στον ώμο μαίανδρος οριζόμενος από διπλές χαράξεις, όπου η κάτω υπογραμμίζεται από στιγμές και κυματοειδή γραμμή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 74 (για το περίγραμμα του σώματος) και τα αριθ. 182, 323 (για το μαίανδρο). Βλ. επίσης *Hadra* I, 136, σχέδ. 17b (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

214. (Αριθ. 19). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 19).
Πηλός γκριζωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, με-

ταλλικό. Αραιωμένος πηλός, λευκό και τριανταφυλλί χρώμα για τα κοσμήματα.
Στον ώμο, ανάμεσα σε διπλές χαράξεις, όπου η κάτω υπογραμμίζεται από στιγμές και κυματοειδή γραμμή, κληματίδα με φύλλα αμπέλου και βότρυς (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 16, 17, 247 (για το σχήμα). Βλ. για τη διακόσμηση Adriani 1940, 111-12, σχέδ. 48:2, 49:1.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

215. (Αριθ. 22). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 19).
Πηλός κασταvοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια σε σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 214). Στον ώμο, ανάμεσα σε χαρακτές γραμμές, όπου η κάτω υπογραμμίζεται από κυματοειδή, βουκράνια και «candelabra» εναλλάξ (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 178, 658 (για το βουκράνιο). Βλ. επίσης V. La Rosa, *Β΄ ΕλλΚερ*, πίν. 82m (α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.). Πρβλ. για το «candelabrum» *UM*, πίν. 117, αριθ. 58· Guerrini 1964, πίν. IV, C7 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

216. (Αριθ. 23). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 19).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια στο σχήμα με την αριθ. 14. Στον ώμο, ανάμεσα σε διπλές χαράξεις, όπου η κάτω υπογραμμίζεται από κυματοειδή γραμμή, χαρακτό κλαδί με φύλλα αμπέλου και στικτούς ρόδακες (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 221, 602 (για την κληματίδα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

217. (Αριθ. 28). Πινάκιο με πτυχωτό χείλος. Τμήμα από τη βάση και το σώμα (Πίν. 47α).
Πηλός κασταvόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Εγχάραξη και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, με αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ευρύ, με ελαφρώς καμπύλο περίγραμμα. Χείλος πλατύ, με διπλή αυλάκωση. Ζεύγη χαράξεων χωρίζουν το εσωτερικό τοίχωμα σε ζώνες. Στο κέντρο του πυθμένα, μέσα σε κύκλο, ιρέχουσα σπείρα, οριζόμενη από φολιδωτό κόσμημα. Στο χείλος καμπύλα εγκάρσια χαρακτά γραμμίδια (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 26, Κ198 (3ος-2ος αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 143, σχέδ. 1, αριθ. 1 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 820, σχέδ. 56. Βλ. για τα κοσμήματα *PergForsch* 2, πίν. 10, 21, D28, D80, αντίστοιχα (μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, πίν. 40, αριθ. 537 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.), αριθ. 546 (μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

218. (Αριθ. 29). Μυροδοχείο ή ψευδοαμφορίσκος. Μερικώς συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 42).
Διάμ. βάσης 0,048 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη στο κέντρο της κάτω επιφάνειας. Σώμα ατρακτόσχημο, με βραχύ πόδι. Λαιμός ψηλός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω, που καταλήγει σε χείλος με κρεμαστή απόληξη. Ίχνη οριζόντιων λαβών (;) στον ώμο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 89, σχέδ. 38, Π5614, Π5618 (με περισσότερο καμπύλο περίγραμμα, τέλη του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

219. (Αριθ. 30). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο (Πίν. 52).
Ύψ. 0,03, διάμ. βάσης 0,05, διάμ. χείλους 0,11 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω. Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 136. Βλ. επίσης Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 132, σχέδ. 21, Π1365, Π1367 (τέλη του 3ου-α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 194-95, σχέδ. 70, 343.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

220. (Αριθ. 33). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 53).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 49. Βλ. επίσης *LPW*, 45, σχέδ. 5, αριθ. 41 (150-125 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

221. (Αριθ. 34). Κρατήρας κιονωτός. Τμήματα από το σώμα (Πίν. 37α).
Πηλός κοκκινωπός. Επίχρισμα καστανόχρωμο. Εγχάραξη και καστανό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα σφαιρικό. Λαιμός σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου. Χείλος χοντρό, πλατύ, επίπεδο, με βάθυνση στην εσωτερική περίμετρο. Λαβές διπλές, κατακόρυφες, κυλινδρικές, που καταλήγουν στη ρίζα του χείλους. Ολόβαφο το κατώτερο σώμα. Στη μία όψη του ώμου, επάνω από παράλληλες ταινίες, άλογα σε καλπασμό προς τα δεξιά. Στη δεύτερη βουκράνια. Στο λαιμό κληματίδα με φύλλα αμπέλου. Ταινίες στο χείλος (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 187 (για τον τύπο του αλόγου). Βλ. επίσης Guerrini 1964, πίν. V, C9, C10 (235-220 π.Χ.)· *Hadra* I, 142.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

222. (Αριθ. 36). Λέβης κυλινδρικός. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 60α).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό εσωτερικά και εξωτερικά στη ράχη της λαβής.
Σώμα ευρύ, κυλινδρικό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές, με νεύρωση στον άξονα. Διπλή χάραξη στο ύψος των λαβών.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 251 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Μέσα του 2ου αι. π.Χ.

223. (Αριθ 37). Λέβης κυλινδρικός. Τμήμα από τη βάση και το ανώτερο σώμα (Πίν. 59β).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό εσωτερικά, στη ζώνη του χείλους και στη λαβή.
Βάση πλατιά, κοίλη κάτω, που χωρίζεται από το σώμα με βαθιά αυλάκωση. Λαβές ταινιωτές. Στον ώμο δύο παράλληλες χαράξεις.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 118 (για τη βάση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η29

224. (Αριθ. 1). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 5).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Σώμα βαθύ, με χείλος χοντρό, υπογραμμισμένο από χαρακτή γραμμή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 30, 189, 227.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα 2ου αι. π.Χ.

225. (Αριθ. 4). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 53).
Διάμ. βάσης 0,044 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 231, 620.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

226. (Αριθ. 5). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 22α).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω. Ώμος ευθύγραμμος, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Δύο χαράξεις στη ρίζα του ώμου. Στενή ανάγλυφη ταινία στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 20, 400. Βλ. επίσης *KCG*, 183, σχέδ. 30 (125-100 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η30

227. (Αριθ. 1). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 5).
Ύψ. 0,09, διάμ. βάσης 0,034 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Βάση στενή, ελαφρώς κοίλη. Σώμα βαθύ, σφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Οριζόντια χάραξη στη ρίζα του.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 30, 189, 224.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

228. (Αριθ. 4). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Μερικώς συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 48).
Ύψ. 0,03, διάμ. βάσης 0,057, διάμ. χείλους 0,152 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό, ανομοιόμορφο εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Σώμα ευρύ, ρηχό, με ευθύγραμμα τοιχώματα. Χείλος πλατύ, με κρεμάμενο άκρο και αυλάκωση στην εσωτερική περίμετρο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 192, 233, 650.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

229. (Αριθ. 5). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 52).
Ύψ. 0,057, διάμ. βάσης 0,062, διάμ. χείλους 0,125 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα με-

λανό, μεταλλικό εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 50. Βλ. επίσης H. Thompson 1934, 371, εικ. 55, σχέδ. 117, D9 (γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 128, σχέδ. 21 αριθ. 1265, 1275.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

230. (Αριθ. 6). Μυροδοχείο. Τμήμα από τη βάση και το λαιμό (Πίν. 42).
Διάμ. βάσης 0,026 μ.
Πηλός γκρίζος. Άβαφο. Υπόλευκες γραμμές κυκλικά στην κοιλιά και στο λαιμό.
Βάση δισκόμορφη, κοιλιά επιμήκης, λαιμός ψηλός.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 134, σχέδ. 30, αριθ. 59· Bruneau 1970, 499, 501, σχέδ. 165, αριθ. 185.19 (β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

231. (Αριθ. 7). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 54α).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό έως κόκκινο.
Βάση στενή, κωνική. Σώμα καλυκωτό, με τονισμένη την ακμή. Χείλος στραμμένο έντονα προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 225, 620.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η31

232. (Αριθ. 1). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 53).
Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,059, διάμ. χείλους 0,129 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με κυκλική αυλάκωση στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 620. Βλ. επίσης *Samaria-Sebaste* III, 234, σχέδ. 43, αριθ. 5 (β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· *PergForsch* 2, 36, πίν. 3, C7 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

233. (Αριθ. 2). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Μερικώς συγκολλημένο (Πίν. 48).
Ύψ. 0,045, διάμ. βάσης 0,065 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση στενή, κωνική, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα ευρύ, ρηχό, με χείλος καμπύλο, στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 228, 650.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η32

234. (Αριθ. 1). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 5).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση στενή, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα με σχεδόν ευθύγραμμα τοιχώματα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 242, 245. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 102-103, H33/9, H35/6, H37/2 (1ος αι. π.Χ.)· *ARepLond* 24 (1977-1978), 82, εικ. 36.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

235. (Αριθ. 2). Κύπελλο κυλινδρικό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 3).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 275.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

236. (Αριθ. 3). Κύπελλο γωνιώδες. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 7).
Πηλός κιτρινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 264-266, 350, 390, 398.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.

237. (Αριθ. 4). Κύπελλο αμφικωνικό. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 9β).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 32-34 (πρωιμότερα, 150-125 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

238. (Αριθ. 5). Σκύφος «μεγαρικός». Τμήμα από το σώμα (Πίν. 18α).
Πηλός γκρίζος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Από την περίμετρο του ελλείποντος μεταλλίου εκ-

φύονται φύλλα άκανθας. Στον κάλυκα ανθέμια ανάμεσα σε δελφίνια. Κάτω από την ακόσμητη ζώνη του χείλους σειρά με ρόδακες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τη διακόσμηση *Délos* XXXI, πίν. 33, αριθ. 2437, πίν. 60, αριθ. 2010.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.

239. (Αριθ. 6). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 52).
Ύψ. 0,053 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό εσωτερικά και εξωτερικά, στη ζώνη του χείλους.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Samaria-Sebaste* III, 332-334, σχέδ. 80, αριθ. 1-2, 4 (1ος αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 1025, σχέδ. 63 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

240. (Αριθ. 9). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 48).
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Επίχρισμα καστανοκόκκινο εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Σώμα ευρύ, με σχεδόν ευθύγραμμο τοίχωμα. Χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *UM*, πίν. 102, H35/15 (1ος αι. π.Χ.)· *KSP*, 90, αριθ. 283 (1ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

Αποθέτης Η33

241. (Αριθ. 5). Κύπελλο κυλινδρικό. Τμήμα από τη βάση (Πίν. 3).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο, αραιό, μερικώς απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα της βάσης *KSP*, 99, V340 (70-25 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.

242. (Αριθ. 8). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από τη βάση (Πίν. 5).
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 234 (για το περίγραμμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

243. (Αριθ. 10). Κύπελλο γωνιώδες. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 7).
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Σώμα γωνιώδες, με χείλος σχεδόν οριζόντιο και χάραξη στη ρίζα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 87, 390, 398.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.

244. (Αριθ. 18). Λοπάς. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 64β).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος, με κηλίδες καύσης. Άβαφη.
Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα. Χείλος καμπύλο, με αυλάκωση στη ρίζα, κοίλο εσωτερικά. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές, κολλημένες στο χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *KSP*, 93, V326, V327 (1ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Η37

245. (Αριθ. 1). Κύπελλο ημισφαιρικό. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 5).
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση στενή, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα με ευθύγραμμο περίγραμμα. Έντονα ίχνη τροχού εσωτερικά.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 234. Βλ. επίσης *KSP*, 99, σχέδ. 10, αριθ. 341 (70-25 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

246. (Αριθ. 3). Κύπελλο γωνιώδες. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 7).
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Σώμα γωνιώδες, με την ακμή χαμηλά. Χείλος στραμμένο προς τα έξω, με αβαθή χάραξη στη ρίζα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 243. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 102, H35/4-5 (1ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

247. (Αριθ. 4). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 22α).
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Επίχρισμα καστανοκόκκινο στη ζώνη του χείλους.
Ώμος ελαφρώς κυρτός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Δύο παράλληλες χαράξεις στη ρίζα του χείλους και του ώμου.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 17-18.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

248. (Αριθ. 5). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 48).
Πηλός γκρίζος. Επίχρισμα μελανό.
Σώμα ευρύ, ρηχό. Χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω, με αυλάκωση στην εξωτερική και στην εσωτερική περίμετρο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *KSP*, 90, σχέδ. 5, αριθ. 283 (1ος αι. π.Χ.)· *UM*, πίν. 102, H35/13-14 (1ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

249. (Αριθ. 7). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 53).
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα κοκκινωπό στη ζώνη του χείλους.
Σώμα ευρύ, καλυκωτό, με οριζόντια αυλάκωση, που καταλήγει σε χείλος στραμμένο έντονα προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 88, 276. Βλ. επίσης *KDS*, 46, σχέδ.17, J22 (τέλη του 1ου αι. π.Χ.)· *KSP*, 259, σχέδ. 9, 16-17 (τέλη του 1ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

250. (Αριθ. 10). Υδρία τύπου «Ο» της κατηγορίας «Hadra». Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 67α).
Πηλός καστανόχρωμος, εύθρυπτος, με προσμείξεις. Καστανόχρωμη διακόσμηση.
Ώμος ευθύγραμμος. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος πλατύ, οριζόντιο, κοίλο κάτω. Παράλληλες ταινίες στον ώμο, στη ρίζα του λαιμού και στο χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Guerrini 1964, πίν. IX, F17 (περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.) και το αριθ. 106 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

251. (Αριθ. 12). Λέβης κυλινδρικός. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 60α).
Πηλός ωχροκάστανος, εύθρυπτος, με προσμείξεις. Επίχρισμα μελανό στη ζώνη του χείλους και στη ράχη των λαβών.
Σώμα κυλινδρικό, με ώμο ελαφρώς κυρτό. Χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές. Δύο χαράξεις στη ρίζα του χείλους και του ώμου.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 222.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

252. (Αριθ. 13). Λοπάς. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 64β).
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση κυκλική. Σώμα με ευθύγραμμο περίγραμμα, ευρύτερο προς τα επάνω. Χείλος που ανοίγει προς τα έξω, κοίλο εσωτερικά για την υποδοχή πώματος. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές, με κυματοειδές περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. Hayes 1971, 266, 268, σχέδ. 17, αριθ. 44· *KSP*, 260, 39.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

ΟΙ ΚΛΙΒΑΝΟΙ ΚΑΙ Η ΔΕΞΑΜΕΝΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟ ΚΕΦΑΛΙ (Αναδιπλ. Χάρτης)

Ανασκαφικά δεδομένα

Οι κλίβανοι στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι αποκαλύφθηκαν το 1937, μετά από βαθιά άροση, σε αγρό στις νοτιοανατολικές παρυφές του λόφου. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη διενέργεια ολιγοήμερης ανασκαφικής έρευνας από την ομάδα της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής, τα αποτελέσματα της οποίας δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *JHS* το ίδιο έτος[25], ενώ σχετικά πληρέστερη δημοσίευση ακολούθησε το 1950 από τη B. Homann-Wedeking[26].

Η διατήρηση των κλιβάνων ήταν αποσπασματική, καθώς βρέθηκε μόνο τμήμα του κυρίως χώρου, ενώ με βάση την κεραμική που περιείχαν χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. Ο πρωιμότερος κλίβανος Α ήταν κυκλικός σε κάτοψη, με άνοιγμα προς τα ανατολικά. Στο εσωτερικό υπήρχαν δύο μικροί ακανόνιστοι τοίχοι και αμελούς κατασκευής κυκλική οροφή, που στήριζε το δάπεδο του χώρου εναπόθεσης των αγγείων. Τμήμα των πλευρικών τοιχωμάτων ήταν λαξευμένο στο φυσικό βρά-

25. Βλ. σχετικά G.M. Young, Archeology in Greece, 1936-1937, *JHS* 57 (1937), 137-138.
26. Βλ. σχετικά *KKG*, 165-175· *KCG*, 175-192.

χο, ενώ το υπόλοιπο είχε κατασκευαστεί από ακανόνιστους λίθους με λάσπη ενδιάμεσα. Ο κλίβανος Α χρονολογήθηκε, με βάση τους τύπους των αγγείων που βρέθηκαν στο δάπεδο, στον 4ο αι. π.Χ. Αντίθετα, ο μεταγενέστερος κλίβανος Γ, θεμελιωμένος σε ψηλότερο επίπεδο από τον προηγούμενο, ήταν ελλειψοειδής σε κάτοψη και διατηρούσε μόνο το δυτικό τοίχο σε ύψος ελάχιστων εκατοστών. Ωστόσο, στο βορειότερο άκρο του βρέθηκαν λείψανα ενός τοίχου, τα οποία ανήκαν στον πρωιμότερο κλίβανο Β.

Σε μικρή απόσταση βόρεια του κλιβάνου Α αποκαλύφθηκε η δεξαμενή Δ, με σωζόμενο βάθος 4-4,50 μ. και διαμέτρο 0,65 μ., με σταδιακή αύξηση στα κατώτερα στρώματα. Βόρεια του πυθμένα είχε διανοιχθεί σήραγγα, η οποία τελικά δεν ερευνήθηκε. Το γέμισμα είχε σφραγιστεί με ακανόνιστους λίθους, ενώ το κατώτερο τμήμα της δεξαμενής ήταν λαξευμένο στο βράχο και είχε καλυφθεί με σκληρό ασβεστοκονίαμα. Επιπλέον, κατά διαστήματα στα βαθύτερα στρώματα υπήρχαν στηρίγματα σε διαμετρικά αντίθετα σημεία. Στο δάπεδο της δεξαμενής βρέθηκαν θραύσματα κάδων και μεγάλης λεκάνης. Το κυρίως γέμισμα, πάχους 1 μ. περίπου, περιείχε ομοιογενή κεραμική του β′ μισού του 2ου αι. π.Χ., που ρίχτηκε διαμιάς. Τα αγγεία αυτά πρέπει αρχικά να είχαν συγκεντρωθεί σε χώρο απόρριψης έξω από το φρεάτιο, καθώς ορισμένα θραύσματα βρέθηκαν σκορπισμένα στο ανώτερο γέμισμα. Εκτός όμως από τα όστρακα αυτά, το ίδιο στρώμα περιείχε ελάχιστα θραύσματα αγγείων, σύγχρονων με την κεραμική του κυρίως γεμίσματος, και ολιγάριθμα μινωικά και γεωμετρικά όστρακα, ενώ ανάμεσά τους βρέθηκε μικρή πήλινη μήτρα με ρόδακα.

Κατάλογος ευρημάτων

253. (ΜΗ29488). Κάδος με κωνικά εξάρματα. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 107β).
Ύψ. 0,468, διάμ. βάσης 0,138, διάμ. χείλους 0,165-0,19 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφος.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα «καλαθόσχημο», με κωνικά εξάρματα σε δύο σειρές. Στόμιο ελλειψοειδές. Λαβή αψιδωτή, ελλειπτικής διατομής, που καταλήγει σε χείλος αδιαμόρφωτο. Παράλληλες χαράξεις στο ύψος των εξαρμάτων.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 638.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

254. (ΜΗ30435). Κάδος με κωνικά εξάρματα. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 107β).
Ύψ. 0,335, διάμ. βάσης 0,13, διάμ. χείλους 0,16-0,17 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφος.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 253), με μόνη διαφορά ότι εδώ το σώμα είναι σχεδόν σφαιρικό, ενώ το στόμιο ορίζεται από κατακόρυφη ταινία.

255. (ΜΗ30436). Κάδος απλός. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 108β).
Ύψ. 0,327, διάμ. βάσης 0,093, διάμ. χείλους 0,12-0,145 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφος.
Βάση χαμηλή, κωνική, ελάχιστα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Το στόμιο ορίζεται από κατακόρυφη, ελάχιστα πτυχωτή ταινία. Λαβή αψιδωτή, ταινιωτή, με αβαθή αυλάκωση στο μήκος και πλαστικό έξαρμα στην κορυφή.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

256. (ΜΗ30437). Κάδος με κωνικά εξάρματα. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 107β).
Ύψ. 0,35, διάμ. βάσης 0,134, διάμ. χείλους 0,18 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφος.
Σώμα σφαιρικό χωρίς ιδιαίτερη βάση, με αυλακώσεις στο ύψος των εξαρμάτων. Στόμιο από κατακόρυφη ταινία. Λαβή αψιδωτή, ελλειπτικής διατομής.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

257. (ΜΗ30438). Κάδος με κωνικά εξάρματα. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 108α).
Ύψ. 0,36, διάμ. βάσης 0,135, διάμ. χείλους 0,155-0,182 μ.
Όμοιος με τον αριθ. 253, χωρίς όμως χαράξεις στο ύψος των κωνικών εξαρμάτων.

258. (ΜΗ30439). Κάδος με κωνικά εξάρματα. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 108α).
Ύψ. 0,35, διάμ. βάσης 0,116, διάμ. χείλους 0,15 μ.

Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφος.
Όμοιος με τον αριθ. 254.

259. (ΜΗ29489). Πρόχους με λαιμό[27]. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 26 και 89α).
Ύψ. 0,225, διάμ. βάσης 0,09, διάμ. χείλους 0,142 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Εξωτερικά επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Εσωτερικά άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές, ελάχιστα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα. Ώμος πλατύς, σχεδόν οριζόντιος. Λαιμός στενός, κυλινδρικός, με χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 199. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 96, Η27/3 (125-100 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

260. (ΜΗ29473). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 30 και 91).
Ύψ. 0,25, διάμ. βάσης 0,07 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο στη ζώνη του χείλους και στη ράχη της λαβής.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με τριφυλλόσχημο χείλος και ανάγλυφη ταινία στη ρίζα. Δύο χαράξεις στο λαιμό. Λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους, με νεύρωση στον άξονα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 366, 367, 401.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

261. (ΜΗ29474). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη.
Ύψ. 0,255, διάμ. βάσης 0,075 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 260).

262. (ΜΗ29475). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 29 και 90).
Ύψ. 0,21, διάμ. βάσης 0,074 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα. Λαιμός ψηλός, λεπτός, με τριφυλλόσχημο χείλος. Παράλληλες χαρακτές γραμμές στη ρίζα του λαιμού και δύο κάτω από το χείλος. Χαρακτό φολιδωτό κόσμημα σε ολόκληρο το σώμα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Agora* XXIX, αριθ. 490, σχέδ. 48 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.) και τα αριθ. 84, 635 (για το κόσμημα). Βλ. επίσης *Gortina* I, 184, σχέδ. 180, αριθ. 70b· *PergForsch* 2, 117, αριθ. G3, πίν. 51· Bruneau 1970, 496, σχέδ. 163-164, αριθ. 185.18 (τέλη του 3ου-α' μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 127, σχέδ. 20· *Tarsus* I, 219, αριθ. 113· *Hama* III, 2, αριθ. 84· *Corinth* VII, III, 103, αριθ. 605-607 (περί το 150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

263. (ΜΗ29476). Οινοχόη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη. Λείπει το ανώτερο τμήμα του λαιμού (Πίν. 77 και 120β).
Σωζ. ύψ. 0,20 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα ωοειδές. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 279 (για το περίγραμμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

264. (ΜΗ29477). Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 7 και 80α).
Ύψ. 0,056, διάμ. βάσης 0,041, διάμ. χείλους 0,085 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα γωνιώδες, με την ακμή προς τη βάση. Ώμος ελαφρώς κυρτός. Χείλος σχεδόν οριζόντιο. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 347, 378, 380. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 100, Η29/3, Η30/2 (150-125 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

265. (ΜΗ29478). Κύπελλο γωνιώδες. Λείπουν η λαβή και τμήματα του σώματος (Πίν. 80α).
Ύψ. 0,052, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,09 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 264).

266. (ΜΗ29479). Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 80α).

27. Στο Μουσείο Ηρακλείου φυλάσσονται επίσης τρεις όμοιου σχήματος πρόχοι με λαιμό, με προέλευση το ίδιο ανασκαφικό σύνολο.

Ύψ. 0,042, διάμ. χείλους 0,097 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Άβαφο.
Όμοιο με τα αριθ. 264, 265.

267. (ΜΗ29480). Σκύφος ημισφαιρικός. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 18β και 85δ).
Ύψ. 0,088, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,152 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με παράλληλες χαράξεις στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. γενικά για το σχήμα *Corinth* VII, III, πίν. 6, 36, αριθ. 190, 921, αντίστοιχα (γ΄ τέταρτο και μέσα του 2ου αι. π.Χ., αντίστοιχα)· H. Thompson 1934, 372, εικ. 56, D14 (γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.). Επίσης, τα αριθ. 529, 636, 637 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

268. (ΜΗ29481). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 59α και 107α).
Ύψ. 0,13, διάμ. βάσης 0,105, διάμ. χείλους 0,245 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, με καμπύλο περίγραμμα. Χείλος επίπεδο, με αυλάκωση στην εξωτερική περίμετρο. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές, τοποθετημένες κάτω από το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 10, 55, 368, 371.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

269. (ΜΗ29482). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 52 και 104).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,054, διάμ. χείλους 0,115 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 186, 239. Βλ. για την καμπύλη του περιγράμματος Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, σχέδ. 21, Π1265 (μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 123-124, σχέδ. 23, πίν. 1, αριθ. 12-13 (μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 371, σχέδ. 55, D8 (γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

270. (ΜΗ29497). Άωτο σκυφίδιο[28]. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 53).
Ύψ. 0,03, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,116 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 225, 231. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 100, H30/8 (150-125 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

271. (ΜΗ29498). Πινάκιο[29] με προεξέχον χείλος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 49α).
Ύψ. 0,026, διάμ. βάσης 0,043, διάμ. χείλους 0,132 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. 240. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 102, H35/13-15 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

272. (ΜΗ29499). Πινάκιο με προεξέχον χείλος[30]. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 49α).
Ύψ. 0,03, διάμ. βάσης 0,057, διάμ. χείλους 0,185 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 228, 233.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

273. (ΜΗ29483). Κύπελλο ημισφαιρικό[31]. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 5 και 79α).

---

28. Από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο προέρχονται έντεκα όμοιου σχήματος και μεγέθους άωτα σκυφίδια, τα οποία φυλάσσονται στη δυτική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου.

29. Από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο προέρχονται επτά όμοιου σχήματος και μεγέθους πινάκια, τα οποία φυλάσσονται στη δυτική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου.

30. Τρία πινάκια όμοιου σχήματος και μεγέθους, που προέρχονται από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο, φυλάσσονται στη δυτική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου.

31. Δύο όμοιου σχήματος και μεγέθους ημισφαιρικά κύπελλα, που προέρχονται από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο, φυλάσσονται στη δυτική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου.

Ύψ. 0,108, διάμ. βάσης 0,05, διάμ. χείλους 0,12 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Βάση ελαφρώς κοίλη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω και οριζόντια χάραξη στη ρίζα. Λαβή ταινιωτή, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 189, 224, 227. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 95-96, H27/2 (125-100 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 125-100 π.Χ.

274. (MH29484). Κύπελλο ημισφαιρικό[32]. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 79α).
Ύψ. 0,082, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,095 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 273).

275. (MH29485). Κύπελλο κυλινδρικό[33]. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 3 και 78α).
Ύψ. 0,095, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. χείλους 0,078 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση επίπεδη, με ίχνη τροχού. Σώμα ψηλό, κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω. Λαβή ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 235. Βλ. επίσης *KSP*, 91, εικ. 5, V.284 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

276. (MH29487). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 54α και 104).
Ύψ. 0,098, διάμ. βάσης 0,10, διάμ. χείλους 0,28 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, απολεπισμένο κατά τόπους.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Κυκλική αβαθής κοιλότητα στο κέντρο του πυθμένα, όπου τρία εμπίεστα ανθέμια, ακτινωτά τοποθετημένα, περιβάλλονται από κύκλο με πυκνές λοξές γραμμές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 49, 88. Βλ. επίσης *Agora* XXIX, αριθ. 956, 958, σχέδ. 61 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.)· *PergForsch* 2, 36, πίν. 3, C9 (γ' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

277. (MH29486). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 54α και 104).
Ύψ. 0,65, διάμ. βάσης 0,083, διάμ. χείλους 0,235 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Καστανοκόκκινο ανομοιόμορφο επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους και κατά τόπους στο σώμα.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 276), με τη διαφορά ότι εδώ δεν υπάρχει κυκλική βάθυνση και εμπίεστη διακόσμηση στον πυθμένα.

278. (MH29490). Οινοχόη χωρίς προχοή. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 31β και 92β).
Ύψ. 0,38, διάμ. βάσης 0,105, διάμ. χείλους 0,12 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση ψηλή, κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια με αυλάκωση στο κατώτερο, κοίλη κάτω. Σώμα επίμηκες, ωοειδές, με ώμο σχεδόν οριζόντιο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, από διπλό πλαστικό δακτυλίδι. Λαβή δίλοβη, με ενάλληλα χαρακτά φύλλα στον άξονα. Δύο παράλληλες χαράξεις στο ανώτερο σώμα και ισάριθμα πλαστικά δακτυλίδια στη ρίζα του λαιμού.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 409, 527, 603 (για το περίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 661 (για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης Guerrini 1964, πίν. IX, F17 (ιδιαίτερα για το λαιμό).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

279. (MH29491). Οινοχόη. Το κατώτερο σώμα. Συγκολλημένη. Ασυμπλήρωτη (Πίν. 77).
Σωζ. ύψ. 0,165, διάμ. βάσης 0,062 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 263 (για το περίγραμμα του σώματος) και τα αριθ. 267, 637 (για το σχήμα της βάσης).

---

32. Από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο προέρχονται δεκατέσσερα ακόμη, όμοιου σχήματος και μεγέθους ημισφαιρικά κύπελλα, κατασκευασμένα από πηλό καθαρό, καστανό έως κοκκινωπό. Είναι γανωμένα με μελανό επίχρισμα, σε ορισμένες περιπτώσεις μεταλλικό, και συχνά ανομοιόμορφο.

33. Στη δυτική αποθήκη του Μουσείου φυλάσσονται δώδεκα, όμοιου σχήματος και μεγέθους κυλινδρικά κύπελλα, τα οποία προέρχονται από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

280. (ΜΗ30430). Ληκύθιο. Ακέραιο. Μικροφθορές κατά τόπους (Πίν. 46β).
Ύψ. 0,13, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. χείλους 0,038 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελάχιστα διαμορφωμένη εξωτερικά, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, με παράλληλες αυλακώσεις. Λαιμός ψηλός, στενός, κυλινδρικός, με χείλος καλυκωτό, όπου υποτυπώδες έξαρμα στη ρίζα. Πλαστικός δακτύλιος στη βάση του λαιμού. Λαβή κατακόρυφη, ελλειπτικής διατομής, με έντονες νευρώσεις στο μήκος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 678, 679. Βλ. επίσης H. Thompson 1934, 389, εικ. 76, D62 (μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

281. (ΜΗ29493). Λοπάς. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 64β και 111γ).
Ύψ. 0,055, διάμ. χείλους 0,153 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Σώμα χωρίς ιδιαίτερη βάση, με περίγραμμα γωνιώδες και χείλος στραμμένο προς τα έξω. Στην εσωτερική περίμετρο περίγυρος για την υποδοχή πώματος. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 61-63. Βλ. επίσης *Corinth* VII, III, πίν. 29-30, αριθ. 670-671, 683-685 αντίστοιχα (150-146 π.Χ.)· H. Thompson 1934, 467, εικ. 121, D72, E141 (γ΄ και τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., αντίστοιχα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

282. (ΜΗ29494). Χύτρα. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 63α και 111α).
Ύψ. 0,138, διάμ. χείλους 0,13 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, απολεπισμένο.
Σώμα σφαιρικό, πεπιεσμένο, χωρίς βάση, με περίγραμμα συνεχές έως το στραμμένο προς τα έξω χείλος. Παράλληλες χαράξεις στη ρίζα του. Στην εσωτερική περίμετρο περίγυρος για την υποδοχή πώματος. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 396, 397, 530. Βλ. επίσης H. Thompson 1934, 390, εικ. 77, D70-D71 (γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, πίν. 27-28, αριθ. 656-658 (146 π.Χ.)· *SCE* IV, 3, εικ. 29, αριθ. 12 (150-50 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

283. (ΜΗ29501). Κάνθαρος «καλυκωτός». Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 84β).
Ύψ. 0,205, διάμ. βάσης 0,048, διάμ. χείλους 0,09 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επιφάνεια λεία, με επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση χαμηλή, κωνική, με κυλινδρική κοιλότητα στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με ανάγλυφα λογχόσχημα φύλλα. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με κατακόρυφο χείλος και πλατύ περίγυρο στη ρίζα. Από τον ώμο εκφύονται οι οριζόντιες ελεύθερες κυλινδρικές λαβές, με καμπύλες προς τα μέσα τις απολήξεις.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Corinth* VII, III, 74, πίν. 14, 51, αριθ. 376, πρωιμότερος (α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 74, 76, σχέδ. 8 (α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

284. (ΜΗ29492). Σκύφος «μεγαρικός». Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 85β).
Ύψ. 0,075, διάμ. χείλους 0,13 μ.
Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό. Εξωτερικά ανάγλυφη διακόσμηση.
Σώμα ημισφαιρικό, με χείλος ελάχιστα στραμμένο προς τα έξω. Στο κέντρο του πυθμένα ρόδακας με τριπλή σειρά ενάλληλων φύλλων άκανθας περιμετρικά. Στο σώμα κυματοειδείς βλαστοί με φύλλα αμπέλου και βότρυς. Στη ζώνη του χείλους διπλός μαίανδρος, σβάστικα και ορθογώνια πλαίσια με εγγεγραμμένες χιαστές γραμμές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τα κοσμήματα *Alt-Ägina* II, 1, 83, πίν. 49, αριθ. 657· *Délos* XXXI, πίν. 46, αριθ. 1491, 1494, πίν. 12, αριθ. 1728, 8077, 9316, 67E, 1653.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

285. (ΜΗ29496). Λάγυνος. Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη. Λείπει η βάση (Πίν. 38β και 96γ).
Σωζ. ύψ. 0,112, διάμ. χείλους 0,043 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα κιτρινωπό. Καστανό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα αρτόσχημο, λαιμός λεπτός, ψηλός, που καταλήγει σε χείλος δακτυλιόσχημο, με γραπτή ταινία στη ρίζα. Λαβή ταινιωτή, με νευρώσεις στον άξονα, κοίλη εσωτερικά. Στον ώμο καμπυλόγραμμες ταινίες με βότρυς στους κόλπους, περικλειόμενες από στιγμές και παράλληλες γραμμές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. γενικά για το σχήμα Leroux 1913, 15-44· H. Thompson 1934, 404, εικ. 92, E72 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 124-125, 192, σχέδ. 29, αριθ. 180 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

286. (ΜΗ30478). Υδρία με σπείρες τύπου «Hadra». Λείπουν το ανώτερο τμήμα του λαιμού και η κατακόρυφη λαβή. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 112γ). Σωζ. ύψ. 0,42, διάμ. βάσης 0,112, διάμ. λαιμού 0,085 μ. Πηλός καστανόχρωμος, με προσμείξεις. Άβαφη. Καστανό αραιό χρώμα για τη διακόσμηση.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός στενός, κυλινδρικός, χωριστός. Λαβές μικρές, οριζόντιες, κυλινδρικές. Ταινία γύρω από τη βάση και τη ρίζα του λαιμού. Στην κύρια όψη, ανάμεσα στις λαβές, κλαδί κισσού περικλειόμενο από ταινίες. Πίσω ζεύγος κρεμάμενων ελίκων από τη ρίζα της λαβής. Στα πλάγια των οριζόντιων λαβών έλικες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. γενικά για το σχήμα την υδρία Alex. 22691 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.). Βλ. επίσης *Hadra Vases* 1992, Μέρος Β′, 41-42, πίν. 13-15.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΣ (Αναδιπλ. Χάρτης και Σχέδ. 1)

Ανασκαφικά δεδομένα

Το ιερό της Δήμητρας ήταν κτισμένο στους πρόποδες του λόφου των Γυψάδων, νότια του ανακτόρου της Κνωσού. Μολονότι η ύπαρξη του χώρου ήταν γνωστή ήδη από το 1927, η συστηματική έρευνα άρχισε μόλις το 1957 με την εποπτεία του M.S. Hood και ολοκληρώθηκε το 1960 από τον J.N. Coldstream[34]. Τα λείψανα των αποκαλυφθέντων κτιρίων ήταν εν μέρει θεμελιωμένα σε πρωιμότερα μινωικά στρώματα. Η αρχαιότερη οικοδομική φάση ανήκε σε αναλημματικό τοίχο χρονολογούμενο περί το 700 π.Χ., σύμφωνα με την κεραμική που βρέθηκε σε αποθέτες της θεμελίωσης. Ο ναός, που διατηρούσε τμήμα μόνο της βόρειας πλευράς, σε κάτοψη φαίνεται ότι ήταν ορθογώνιος, τετράστυλος πρόστυλος ή δίστυλος εν παραστάσει, με προσανατολισμό από Α. προς Δ. Τα μοναδικά αρχιτεκτονικά μέλη που ήλθαν στο φως ήταν δύο πώρινα δωρικά κιονόκρανα του 5ου αι. π.Χ., ενώ στο χώρο νοτιοανατολικά του ναού εντοπίστηκαν τέσσερις κυβόλιθοι, οι οποίοι πιθανότατα ανήκαν σε περίβολο σύγχρονο με το οικοδόμημα.

Δυτικά του ναού αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχου από τρία διαφορετικά είδη τοιχοποιίας. Παρά την ποικιλία στην κατασκευή του τοίχου, τα τρία τμήματα φαίνεται ότι ήταν σύγχρονα μεταξύ τους και χρονολογήθηκαν στον 3ο αι. π.Χ., με βάση την κεραμική του αποθέτη που βρέθηκε στη θεμελίωση. Αξίζει να αναφερθεί ότι λείψανα κτιρίων ρωμαϊκών χρόνων εντοπίστηκαν στο χώρο βορειοδυτικά του ναού, όπου βρέθηκαν και ίχνη πρώιμων κλιβάνων, επάνω στους οποίους θεμελιώθηκε αργότερα κάποιο κτίριο, πιθανότατα αγροικία. Στο χώρο νοτιοανατολικά του ναού αποκαλύφθηκε η θεμελίωση ορθογώνιου οικοδομήματος με αποθέτη κάτω από το δάπεδο, που περιείχε θραύσματα γλυπτών από το διάκοσμο του ναού. Η απόρριψη των γλυπτών στο χώρο αυτό έγινε πριν από την ανέγερση του κτιρίου, η οποία προσδιορίζεται χρονικά περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., από νόμισμα που βρέθηκε στην επίχωση του κτίσματος.

Εκτός από τον αποθέτη Α με κεραμική γεωμετρικών χρόνων, που εντοπίστηκε στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου επάνω από την επίχωση ΥΜ ΙΙ κτίσματος, όλοι σχεδόν οι υπόλοιποι της σειράς (Β-G) προέρχονται από το χώρο βορειοδυτικά του ιερού. Πρόκειται για ανασκαφικά σύνολα με, κατά κανόνα, ομοιογενή κεραμική και άφθονα πήλινα ειδώλια, που καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τα τέλη του 5ου έως το α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Από αυτούς, οι αποθέτες Β-C χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους, ενώ οι D-G τοποθετούνται στην ελληνιστική περίοδο. Ο αποθέτης Η, που εντοπίστηκε στο χώρο νοτιοανατολικά του ιερού, ήταν ένας αρκετά μεγάλος λάκκος απόρριψης αναθημάτων με συχνή διατάραξη σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του ιερού, καθώς

34. Βλ. σχετικά *KDS*.

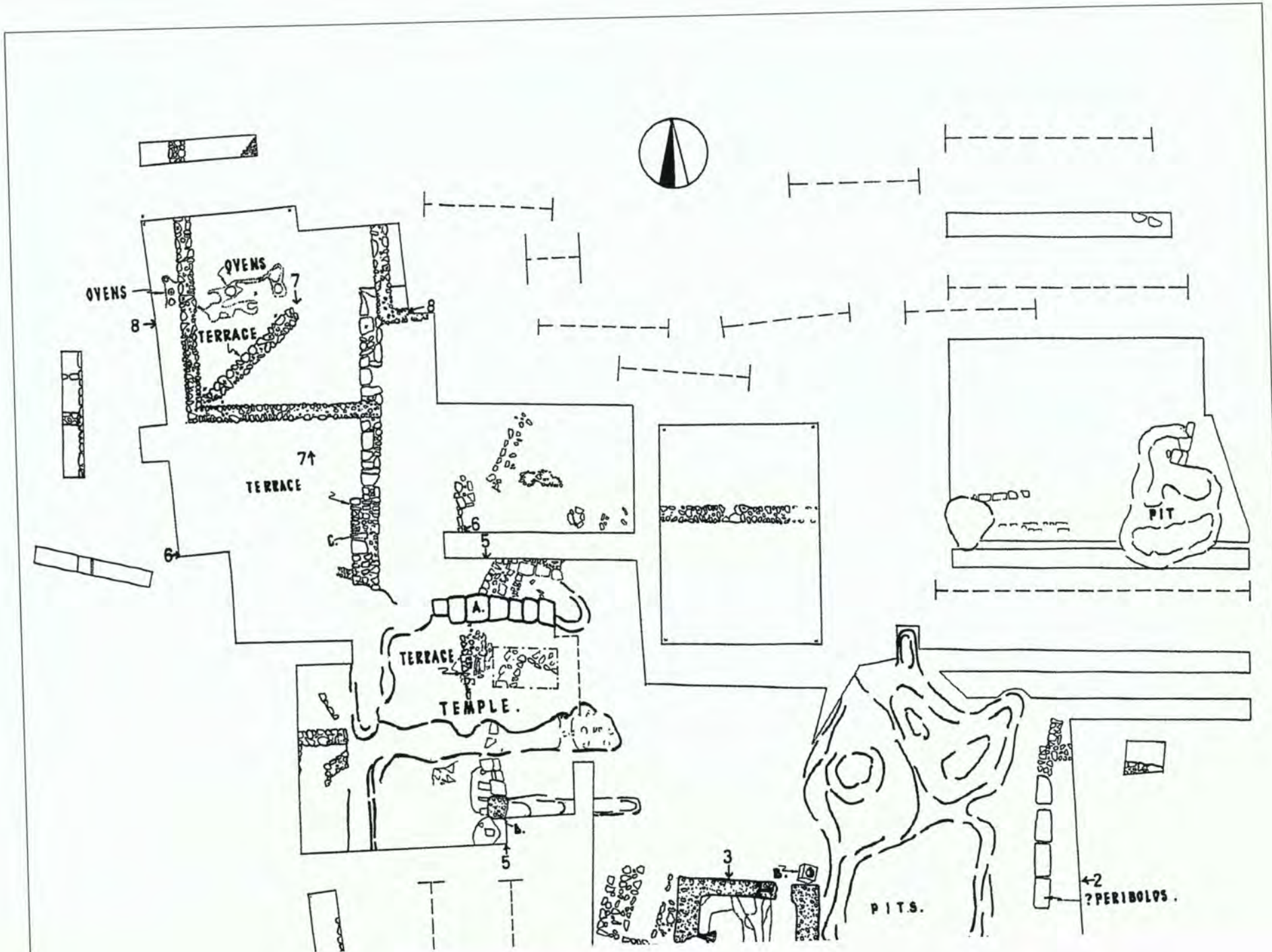
OVENS
OVENS
8
TERRACE
7
8
7
TERRACE
6
6
5
A.
TERRACE
TEMPLE.
B.
5
3
B.
PITS.
PIT
2
?PERIBOLOS.

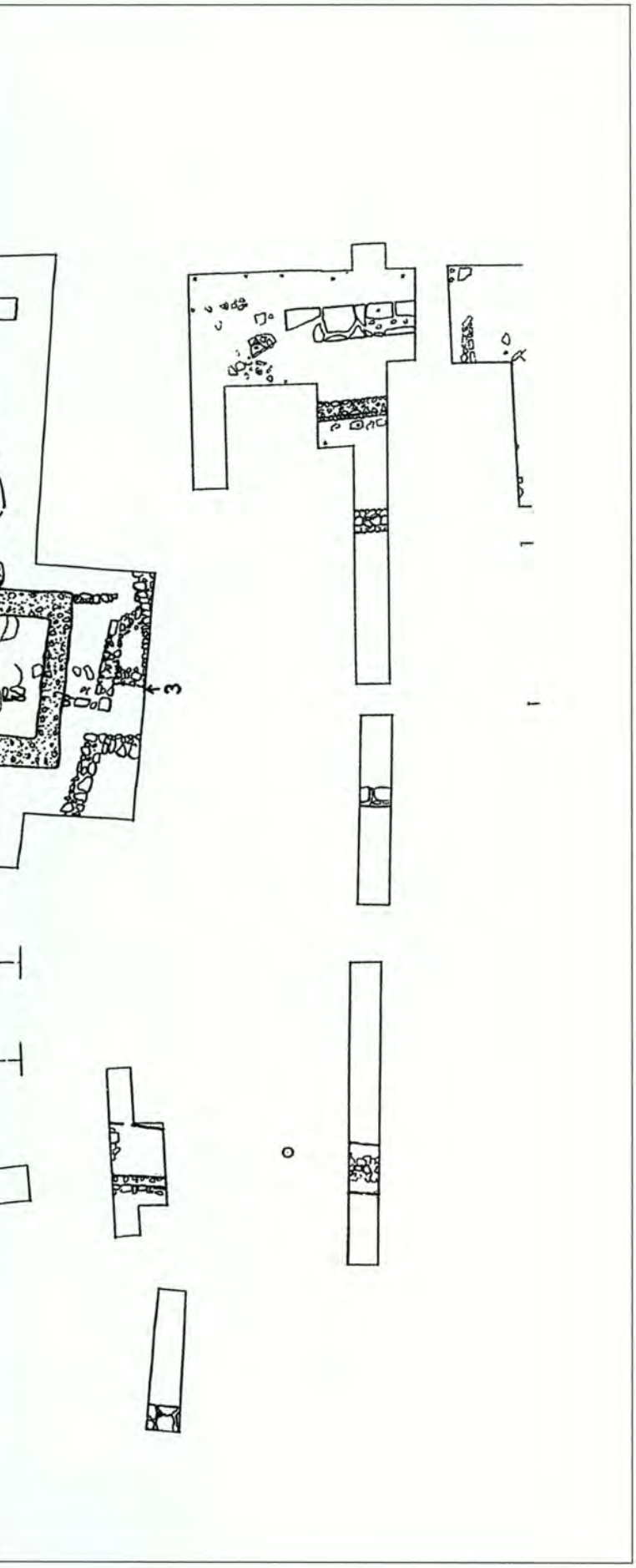

Σχέδ. 1. Το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό.

η κεραμική που περιείχε κάλυπτε τρεις συνεχείς αιώνες, από τον 5ο έως τον 3ο αι. π.Χ. Τέλος, ο αποθέτης J, ρωμαϊκών χρόνων, αποκαλύφθηκε στη βορειοδυτική γωνία του χώρου, ενώ ο αποθέτης Κ συγκροτείται ουσιαστικά από θραύσματα κεραμικής μη στρωματογραφημένα, τα οποία προέρχονται από διάφορα σημεία του χώρου.

Κατάλογος ευρημάτων

Αποθέτης D

287. [Αριθ. 11 (SMP 1204)]. Βάση καλυκωτή, πιθανότατα κανθάρου (Πίν. 76β).
Διάμ. βάσης 0,044 μ.
Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 292. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 93, H22/4 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

288. [Αριθ. 12 (SMP 1205)]. Αμφορίσκος ή προχοΐσκη. Τμήμα από το λαιμό (Πίν. 84γ).
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο.
Παράλληλες χαράξεις στο λαιμό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 107-109, 509.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

289. [Αριθ. 15 (SMP 1208)]. Αμφορίσκος ή προχοΐσκη. Το σώμα (Πίν. 16).
Σωζ. ύψ. 0,098, διάμ. βάσης 0,041 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό έως κόκκινο.
Βάση ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Οριζόντιες αυλακώσεις στον ώμο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 107-109 (για το περίγραμμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 3ου αι. π.Χ.

290. [Αριθ. 16 (SMP 1209)]. Μικρογραφική όλπη. Συγκολλημένη. Ασυμπλήρωτη (Πίν. 38γ).
Ύψ. 0,09, διάμ. βάσης 0,029, διάμ. χείλους 0,035 μ.
Πηλός γκρίζος. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση επίπεδη, με υποτυπώδη διαμόρφωση εξωτερικά. Σώμα ωοειδές. Λαιμός βραχύς, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους, με οξυκόρυφη ράχη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 556. Βλ. επίσης Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 78-80, σχέδ. 33 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

291. [Αριθ. 18 (SMP 1211)]. Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Λείπει η λαβή (Πίν. 6γ).
Ύψ. 0,057, διάμ. βάσης 0,032, διάμ. χείλους 0,083 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη, στενή. Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα, που καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 345. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 81, H12/15 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Ε

292. [Αριθ. 11 (SMP 1227)]. Κανθάρος κρητικού τύπου. Το κατώτερο σώμα (Πίν. 11).
Διάμ. βάσης 0,075 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση καλυκωτή, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω κοίλης επιφάνειας. Πλαστικό δακτυλίδι στη μετάβαση προς το βαθύ καλυκωτό σώμα, όπου μαστοειδής απόφυση στο κέντρο του πυθμένα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 307-309 (για το περίγραμμα του σώματος) και τα αριθ. 603, 605, 613, 617 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

293. [Αριθ. 12 (SMP 1228)]. Πρόχους με λαιμό. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 23 και 87).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Εγχάραξη και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Σώμα σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Στο λαιμό χαρακτό κλαδί με γραπτά φύλλα κισσού, υπογραμμισμένο από δύο χαράξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 76, 432, 433, 489, 525 (για το σχήμα). Βλ. για τα κοσμήματα *PergForsch* 2, πίν. 9, 13, D1, D33, D35 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

294. [Αριθ. 19 (SMP 1235)]. Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 51).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,129 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με μικρή μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω επιφάνειας. Σώμα ευρύ, ελάχιστα γωνιώδες, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Agora* XXIX, αριθ. 1006, σχέδ. 63 (β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 249, σχέδ. 49, αριθ.13 (3ος-2ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

295. [Αριθ. 20 (SMP 1236)]. Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 50).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,061 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με μικρή μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω κοίλης επιφάνειας. Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Samaria-Sebaste* III, 249, αριθ. 12-13 (3ος-2ος αι. π.Χ.)· *Tarsus* I, σχέδ. 180, αριθ. 67 (β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

296. [Αριθ. 21 (SMP 1237)]. Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο (Πίν. 6γ).
Ύψ. 0,067, διάμ. χείλους 0,103 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Καστανόχρωμη κηλίδα στην κύρια όψη του σώματος.
Βάση ελαφρώς κοίλη. Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα, που καταλήγει σε χείλος σχεδόν οριζόντιο, στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *UM*, πίν. 81, H12/16 (πρωιμότερο, α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

297. [Αριθ. 22 (SMP 1238)]. Κύπελλο γωνιώδες. Ακέραιο (Πίν. 6γ).
Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. χείλους 0,08 μ.
Πηλός κιτρινωπός, καθαρός. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 296).

298. [Αριθ. 23 (SMP 1239)]. Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 6γ).
Ύψ. 0,048, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. χείλους 0,083 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Όμοιο με τα αριθ. 296, 297.

299. [Αριθ. 24 (SMP 1240)]. Μικρογραφική όλπη. Λείπουν τμήμα του λαιμού και η λαβή (Πίν. 38γ).
Ύψ. 0,099, διάμ. βάσης 0,03 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 290.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

300. [Αριθ. 25 (SMP 1241)]. Μικρογραφική όλπη. Λείπουν τμήμα του λαιμού και η λαβή (Πίν. 38γ).
Σωζ. ύψ. 0,09, διάμ. βάσης 0,024 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 299).

301. [Αριθ. 26 (SMP 1242)]. Μικρογραφική όλπη. Λείπει η λαβή (Πίν. 38γ).
Ύψ. 0,10, διάμ. βάσης 0,025 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, μερικώς απολεπισμένο.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 300), με μόνη διαφορά ότι εδώ η βάση είναι αδιαμόρφωτη εξωτερικά.

302. (Αριθ. 31). Λύχνος. Ακέραιος (Πίν. 62β και 110).
Ύψ. 0,021, μήκ. 0,099, διάμ. βάσης 0,051, διάμ. οπής πλήρωσης 0,032 μ.
Πηλός γκρίζος, ακάθαρτος. Άβαφος.
Χωρίς βάση, με περιμετρική αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με βραχύ μυκτήρα και αδιαμόρφωτο περιχείλωμα γύρω από την οπή πλήρωσης. Λαβή οριζόντια, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Agora* IV, αριθ. 431 (220-180 π.Χ.), πίν. 15, 41 (ΗΤ 32).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

303. (Αριθ. 32). Λύχνος. Λείπουν η λαβή και η απόληξη του μυκτήρα (Πίν. 62β και 110).
Ύψ. 0,026, σωζ. μήκ. 0,101, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. οπής πλήρωσης 0,027 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Καστανό χρώμα στο μυκτήρα.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 302).

304. (Αριθ. 33). Λύχνος. Ακέραιος (Πίν. 62β και 110).
Ύψ. 0,032, μήκ. 0,127, διάμ. βάσης 0,048, διάμ. οπής πλήρωσης 0,027 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Καστανό χρώμα στο εμπρόσθιο τμήμα.
Βάση με υποτυπώδη διαμόρφωση. Σώμα γωνιώδες, με αδιαμόρφωτο περιχείλωμα γύρω από την οπή πλήρωσης. Μυκτήρας βραχύς, με καμπύλη απόληξη. Λαβή οριζόντια, ταινιωτή.
Όμοιος με τους αριθ. 302, 303.

Αποθέτης F

305. [Αριθ. 1 (SMP 1251)]. Κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Ασυμπλήρωτος (Πίν. 11).
Ύψ. 0,17, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,097 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση πλατιά, κωνική, κοίλη κάτω. Σώμα βαθύ, καλυκωτό, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές, με πλαστικά πηνία στις απολήξεις και ανάγλυφα κεφάλια Σιληνών στις ρίζες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 162, 474 (για το περίγραμμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

306. [Αριθ. 2 (SMP 1252)]. Κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Ασυμπλήρωτος (Πίν. 11).
Σωζ. ύψ. 0,165, διάμ. χείλους 0,117 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 305), με μόνη διαφορά ότι εδώ δεν υπάρχει πλαστικός διάκοσμος.

307. [Αριθ. 3 (SMP 1253)]. Κάνθαρος κρητικού τύπου. Το κατώτερο σώμα (Πίν. 11).
Σωζ. ύψ. 0,103, διάμ. βάσης 0,041 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση από πλατύ εχίνο, με κυλινδρικό στέλεχος, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, καλυκωτό, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 292 (για το περίγραμμα του σώματος) και τα αριθ. 431, 432 (για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 93, H19/1 (230-220 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

308. [Αριθ. 4 (SMP 1254)]. Κάνθαρος κρητικού τύπου. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 11).
Σωζ. ύψ. 0,076, διάμ. βάσης 0,064 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση καλυκωτή, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω κοίλης επιφάνειας. Πλαστικό δακτυλίδι στη μετάβαση προς το βαθύ καλυκωτό σώμα με το «χαμηλωμένο πυθμένα».
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 292 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

309. [Αριθ. 5 (SMP 1255)]. Κάνθαρος κρητικού τύπου. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 11).
Διάμ. βάσης 0,061 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα κατανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση ψηλή, βαθμιδωτή, με κωνική βάθυνση κάτω και αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα βαθύ, καλυκωτό.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

310. [Αριθ.13 (SMP 1263)]. Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 50).
Ύψ. 0,027 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με μαστοειδή απόφυση στην κάτω κοίλη επιφάνεια. Σώμα ευρύ, ρηχό, με καμπύλο περίγραμμα. Χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Samaria-Sebaste* III, 249, σχέδ. 49, αριθ. 7 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 984, σχέδ. 62 (περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

311. [Αριθ. 14 (SMP 1264)]. Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 50).
Ύψ. 0,03, διάμ. βάσης 0,045 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 310).

312. [Αριθ. 15 (SMP 1265)]. Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Λείπει τμήμα του σώματος (Πίν. 53).
Ύψ. 0,035, διάμ. βάσης 0,042, διάμ. χείλους 0,112 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση στενή, δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 49, 157, 620. Βλ. επίσης *Samaria-Sebaste* III, 245, σχέδ. 48, αριθ. 8 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' μισό του 2ου αι. π.Χ.

313. [Αριθ. 26 (SMP 1273)]. Μόνωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Μερικώς συμπληρωμένο (Πίν. 55α).
Ύψ. 0,053, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. χείλους 0,105 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Επίχρισμα ωχροκάστανο.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν ημισφαιρικό, με χείλος ελάχι-

στα στραμμένο προς τα μέσα. Λαβή οριζόντια, ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 94-95, σχέδ. 42 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Weinberg 1960, 105-106, πίν. 29b, g (4ος αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 862, σχέδ. 58 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

314. [Αριθ. 27 (SMP 1277)]. Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Λείπει η λαβή (Πίν. 6γ).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. χείλους 0,084 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη, με ίχνη τροχού. Σώμα γωνιώδες, με χείλος σχεδόν οριζόντιο, στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *UM*, πίν. 95, Η15/8 (β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

315. [Αριθ. 28 (SMP 1278)]. Κύπελλο γωνιώδες. Ακέραιο (Πίν. 6γ).
Ύψ. 0,058, διάμ. βάσης 0,035, διάμ. χείλους 0,08 μ.
Πηλός ωχροκάστιανος, ακάθαριος. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 314).

316. [Αριθ. 29 (SMP 1279)]. Μικρογραφική όλπη. Ακέραιη (Πίν. 38γ).
Ύψ. 0,098, διάμ. βάσης 0,024, διάμ. χείλους 0,032 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό έως κοκκινωπό, απολεπισμένο.
Όμοια με την αριθ. 301.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

317. [Αριθ. 30 (SMP 1280)]. Μικρογραφική όλπη. Ακέραιη (Πίν. 38γ).
Ύψ. 0,103, διάμ. βάσης 0,032, διάμ. χείλους 0,039 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
Όμοια με την αριθ. 290.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

318. (Αριθ. 47). Λύχνος. Λείπει η λαβή (Πίν. 62β).
Ύψ. 0,022, σωζ. μήκ. 0,09, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. οπής πλήρωσης 0,031 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Καστανό χρώμα στο εμπρόσθιο τμήμα.
Χωρίς βάση. Σώμα γωνιώδες, με αδιαμόρφωτο περιχείλωμα γύρω από την οπή πλήρωσης. Μυκτήρας βραχύς, με καμπύλη απόληξη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Agora* IV, αριθ. 452 (200-140 π.Χ.), πίν. 16, 42 (HT 34A).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' μισό του 2ου αι. π.Χ.

319. (Αριθ. 48). Λύχνος. Συγκολλημένος. Λείπουν η λαβή, τμήματα του σώματος και η απόληξη του μυκτήρα (Πίν. 110).
Ύψ. 0,029, σωζ. μήκ. 0,094, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. οπής πλήρωσης 0,028 μ.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 318).

Αποθέτης G

320. [Αριθ. 1 (SMP 1297)]. Κύπελλο αμφικωνικό. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 9β και 81α).
Σωζ. ύψ. 0,065, διάμ. βάσης 0,042 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, ανομοιόμορφο. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση ελαφρώς κοίλη. Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα. Οριζόντια χάραξη στο ύψος της ακμής. Διπλές χαράξεις στη ρίζα του λαιμού με στιγμές ενδιάμεσα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 32.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' μισό του 2ου αι. π.Χ.

321. [Αριθ. 2 (SMP 1298)]. Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το κατώτερο σώμα (Πίν. 86α).
Διάμ. βάσης 0,08 μ.
Πηλός κασιανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Βάση δακτυλιόσχημη, με λοξό περίγραμμα, κοίλη κάτω, όπου κυκλική αυλάκωση.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 510. Βλ. επίσης για το σχήμα της βάσης *UM*, πίν. 88, Η14/1 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

322. [Αριθ. 3 (SMP 1299)]. Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 21 και 86α).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Ώμος ελαφρώς κυρτός. Χείλος οριζόντιο, στραμμένο προς τα έξω, υπογραμμισμένο από δύο ανάγλυφες ταινίες. Στον ώμο κρίνα και ανθέμια εναλλάξ (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τα κοσμήματα *PergForsch* 2, πίν. 11, D4, D11 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

323. [Αριθ. 4 (SMP 1300)]. Όστρακο από το χείλος κλειστού αγγείου, πιθανότατα πρόχου (Πίν. 120β).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Μαίανδρος σε προοπτική (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 82, 213 (για το μαίανδρο). Βλ. επίσης *Stylistic Progression*, 35-36.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

324. [Αριθ. 10 (SMP 1306)]. Τμήμα από το χείλος ευρύστομου αγγείου, πιθανότατα κρατήρα (Πίν. 37β).
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κόκκινο, απολεπισμένο. Εγχάραξη και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Στη ζώνη του χείλους εγχάρακτο δικτυωτό, υπογραμμισμένο από χαρακτό κλαδί με φύλλα κισσού (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το κόσμημα *Alt-Ägina* II, 1, πίν. 41, αριθ. 546 (3ος αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 164, αριθ. 66, πίν. 59α (α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 27, Π1345.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

325. [Αριθ.15 (SMP 1311)]. Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 50).
Ύψ. 0,038 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 128, σχέδ. 21, Π1265 (α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 249, σχέδ. 49, αριθ.13 (3ος-2ος αι. π.Χ.)· *Tarsus* I, 216, σχέδ. 180g.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Αποθέτης Κ

326. (Αριθ. 20). Ιχθυοπινάκιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 47β και 102γ).
Διάμ. βάσης 0,14 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με ζεύγος διαμπερών οπών στο πάχος. Σώμα ευρύ, με αβαθή κοιλότητα στο κέντρο του πυθμένα, οριζόμενη από αυλάκωση.
Εσωτερικά φύλλα δάφνης, πλαισιωμένα από στιγμές. Στον πυθμένα ενάλληλα κρεμάμενα τόξα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Antioch* IV, 1, πίν. I, H1 (α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.). Βλ. για τα κοσμήματα *PergForsch* 2, πίν. 12, D19 (γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

327. (Αριθ. 22). Άωτο σκυφίδιο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 53).
Ύψ. 0,03, διάμ. βάσης 0,052 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. H. Thompson 1934, 436, σχέδ. 117, D5 (γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΓΛΑΥΚΟΥ (Αναδιπλ. Χάρτης)

Ανασκαφικά δεδομένα

Το ιερό του Γλαύκου εντοπίστηκε στις παρυφές της ακρόπολης της Κνωσού, σε απόσταση 300 μ. δυτικά της κεντρικής αυλής του μινωικού ανακτόρου και 200 μ. νότια της «Ανεξερεύνητης Έπαυλης». Αφορμή για την ανασκαφική έρευνα που πραγματοποίηθηκε το 1976 από την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή σε συνεργασία με την ΚΓ΄ ΕΠΚΑ υπήρξε η ανεύρεση αρχαίων κτισμάτων κατά τις εργασίες για την ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο Βλαχάκη[35]. Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε επάλληλες οικοδομικές φάσεις με διαταραγμένη στρωματογραφία. Η παλαιότερη ανήκε

35. Βλ. σχετικά *ARepLond* 24 (1976-1977), 3, εικ. 1, αριθ. 5· *KRS*, 1-30, πίν. 1-9.

στους υπομινωικούς χρόνους, ενώ η αμέσως επόμενη, που διατηρούσε λείψανα από δάπεδο οικίας, χρονολογήθηκε με βάση τα σχήματα των αγγείων στην ανατολίζουσα περίοδο. Σε μεταγενέστερη χρονική περίοδο στη θέση της εγκαταλελειμμένης οικίας οικοδομήθηκε ορθογώνιος χώρος, στο δάπεδο του οποίου βρέθηκαν σκεύη οικιακής χρήσης με ασαφή χρονολόγηση. Το πιθανότερο είναι η κεραμική αυτή να ανήκει στην αρχαϊκή περίοδο, καθώς τα ευρήματα από το επόμενο στρώμα χρονολογήθηκαν λίγο μετά το 500 π.Χ. Στη συνέχεια, στο παχύ στρώμα επίχωσης που κάλυψε την πρωιμότερη φάση, εντοπίστηκε πήλινο δάπεδο με άφθονη κεραμική, πολλά αναθηματικά αγγεία αλλά και πήλινα ανάγλυφα πλακίδια, τα οποία χρονολογήθηκαν με μορφολογικά κριτήρια και εντάχθηκαν στα ευρύτερα χρονικά πλαίσια του 3ου-α΄ μισού του 1ου αι. π.Χ. Από την τελική φάση κατοίκησης του χώρου στους ρωμαϊκούς χρόνους ήλθαν στο φως λείψανα κτίσματος, το οποίο είχε οικοδομηθεί επάνω στο παχύ στρώμα καταστροφής της προηγούμενης ελληνιστικής περιόδου.

Κατάλογος ευρημάτων

328. (Αριθ. 9). Σκύφος αττικού τύπου. Ακέραιος (Πίν. 85α).
Ύψ. 0,088, διάμ. χείλους 0,076 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα με έντονα καμπύλο περίγραμμα στο μέσον του ύψους, που καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές οριζόντιες, πεταλόσχημες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 562-565.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

329. (Αριθ. 34). Μικρογραφικός σταμνοειδής λέβης. Ακέραιος (Πίν. 62α).
Ύψ. 0,148, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,097 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό στη ζώνη του χείλους και στη ράχη των λαβών.
Βάση κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές. Λαιμός ευρύς, βραχύς, με χείλος πλατύ, οριζόντιο. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 85, 495. Βλ. για τη βάση *UM*, πίν. 80, H12/10 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

330. (Αριθ. 41). Μικρογραφικός σταμνοειδής λέβης. Συγκολλημένος. Μερικώς συμπληρωμένος (Πίν. 61).
Ύψ. 0,13, διάμ. χείλους 0,136 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, στη ζώνη του χείλους και στη ράχη των λαβών.
Βάση χαμηλή, κωνική, ελάχιστα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, βραχύς, που ανοίγει προς τα επάνω. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές, λοξά τοποθετημένες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 115:β (για τη βάση).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

331. (Αριθ. 45). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο (Πίν. 1 και 78α).
Ύψ. 0,0885, διάμ. βάσης 0,046, διάμ. χείλους 0,078 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα κυλινδρικό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με σχεδόν τριγωνικό περίγραμμα.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

332. (Αριθ. 46). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 1).
Ύψ. 0,0885, διάμ. βάσης 0,046, διάμ. χείλους 0,072 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, με κοκκινωπές κηλίδες από την άνιση όπτηση.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα κυλινδρικό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 127, 179. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 87, 93, H13/2, H22/2 (225-200 π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 220-200 π.Χ.

333. (Αριθ. 47). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 1).
Ύψ. 0,083, διάμ. βάσης 0,039, διάμ. χείλους 0,083 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.

Βάση στενή, δακτυλιόσχημη, με κυκλική αυλάκωση στην κάτω κοίλη επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 9, 11, 334. Βλ. επίσης το αριθ. 142 (για το άνοιγμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 200-175 π.Χ.

334. (Αριθ. 48). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Λείπει η λαβή και τμήμα του σώματος (Πίν. 1).
Ύψ. 0,085, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,074 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 333), με μόνη διαφορά ότι εδώ η κάτω επιφάνεια της βάσης φέρει μαστοειδή απόφυση.

335. (Αριθ. 49). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο (Πίν. 1).
Ύψ. 0,089, διάμ. βάσης 0,041, διάμ. χείλους 0,074 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση πλατιά, «ψευδοδακτυλιόσχημη», ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, κυλινδρικό, ελάχιστα ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με καμπύλο περίγραμμα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 300-250 π.Χ.

336. (Αριθ. 50). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 1).
Ύψ. 0,09, διάμ. βάσης 0,035, διάμ. χείλους 0,075 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση πλατιά, «ψευδοδακτυλιόσχημη», με κυκλική αυλάκωση στην κάτω, ελαφρώς κοίλη επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, ελάχιστα ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 70-71, 392. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 87-88, H13/2, H14/2 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 220-200 π.Χ.

337. (Αριθ. 51). Μικρογραφικό κυλινδρικό κύπελλο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 2 και 78α).
Ύψ. 0,077, διάμ. βάσης 0,041, διάμ. χείλους 0,069 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

338. (Αριθ. 52). Μικρογραφικό κυλινδρικό κύπελλο. Ακέραιο (Πίν. 2 και 78α).
Ύψ. 0,074, διάμ. βάσης 0,041, διάμ. χείλους 0,069 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 337).

339. (Αριθ. 54). Μικρογραφικό κυλινδρικό κύπελλο. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 2).
Ύψ. 0,063, διάμ. βάσης 0,032, διάμ. χείλους 0,048 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα κυλινδρικό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 275. Βλ. επίσης Ducrey *et al.* 1976, 265, σχέδ. 542 (β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

340. (Αριθ. 55). Μικρογραφικό κυλινδρικό κύπελλο. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 3).
Ύψ. 0,056, διάμ. βάσης 0,034, διάμ. χείλους 0,055 μ.
Πηλός κιτρινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα κοκκινωπό στη ζώνη του χείλους και στη ράχη της λαβής.
Βάση επίπεδη. Σώμα κυλινδρικό, με τονισμένη την ακμή γύρω από την επιφάνεια στήριξης.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *UM*, πίν. 102, H33/5-7, H35/1-3 (1ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

341. (Αριθ. 56). Κύπελλο ημισφαιρικό. Ασυγκόλλητο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 4).
Ύψ. 0,066, διάμ. βάσης 0,034, διάμ. χείλους 0,08 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, κατά τόπους απολεπισμένο.
Βάση επίπεδη. Σώμα σφαιρικό, ελαφρώς πεπιεσμένο, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με καμπύλο περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 174, 417, 487, 569.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

342. (Αριθ. 57). Κύπελλο ημισφαιρικό. Ασυγκόλλητο (Πίν. 4).
Ύψ. 0,069, διάμ. χείλους 0,085 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 341).

343. (Αριθ. 58). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 4).
Ύψ. 0,057, διάμ. βάσης 0,03, διάμ. χείλους 0,072 μ.

Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, απολεπισμένο.
Βάση επίπεδη. Σώμα σφαιρικό, ελάχιστα εξογκωμένο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 164, 567, 629-630, 666.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

344. (Αριθ. 59). Κύπελλο ημισφαιρικό. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 5).
Ύψ. 0,053, διάμ. βάσης 0,033, διάμ. χείλους 0,072 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό, ελάχιστα γωνιώδες, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 152.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

345. (Αριθ. 63). Κύπελλο γωνιώδες. Ακέραιο (Πίν. 6γ).
Ύψ. 0,0545, διάμ. βάσης 0,042, διάμ. χείλους 0,0815 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα. Χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με καμπύλο περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 97, 291.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί το 300 π.Χ.

346. (Αριθ. 64). Κύπελλο γωνιώδες. Ακέραιο (Πίν. 6γ).
Ύψ. 0,055, διάμ. βάσης 0,035, διάμ. χείλους 0,086 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Άβαφο. Κοκκινωπές κηλίδες κατά τόπους.
Βάση επίπεδη. Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα. Χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 128, 296-298.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

347. (Αριθ. 65). Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 7).
Ύψ. 0,055, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,091 μ.
Πηλός κιτρινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα γωνιώδες, με την ακμή ψηλά τοποθετημένη. Χείλος σχεδόν οριζόντιο. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 35-36. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 89, Η16/7 (α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-100 π.Χ.

348. (Αριθ. 66). Κύπελλο γωνιώδες. Τμήμα από το σώμα. Συγκολλημένο (Πίν. 7).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,033, διάμ. χείλους 0,093 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα. Χείλος σχεδόν οριζόντιο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 86, 379.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.

349. (Αριθ. 67). Κύπελλο γωνιώδες. Λείπει η λαβή.
Ύψ. 0,045, διάμ. χείλους 0,06 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα βαθύ, με γωνιώδες περίγραμμα. Χείλος σχεδόν οριζόντο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. Hayes 1971, 260, 267, σχέδ. 10, 16, αριθ. 16 και 36, αντίστοιχα (τέλη του 1ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

350. (Αριθ. 68). Μικρογραφικό γωνιώδες κύπελλο. Ακέραιο (Πίν. 7 και 79γ).
Ύψ. 0,0315, διάμ. βάσης 0,029, διάμ. χείλους 0,065 μ.
Πηλός καστανός, ακάθαρτος. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 236.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 1ος αι. π.Χ.

351. (Αριθ. 70). Κύπελλο με λαιμό. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 8 και 80β).
Ύψ. 0,103, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. χείλους 0,064 μ.
Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, κατά τόπους απολεπισμένο.
Βάση ψηλή, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, κωνική στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 93.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

352. (Αριθ. 72). Μικρογραφικός κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Λείπει η μία λαβή (Πίν. 11 και 82).
Ύψ. 0,098, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,063 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, απολεπισμένο κατά τόπους. Αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση κωνική, από τρία επάλληλα δακτυλίδια, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές. Στο λαιμό σταγόνες οριζόμενες από παράλληλες χαράξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 203, 211 (για το πε-

ρίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 661 (ιδιαίτερα για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 95, H24/1, H24/5 (α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

353. (Αριθ. 73). Μικρογραφικός κάνθαρος. Συγκολλημένος (Πίν. 76β και 120β).
Ύψ. 0,065, διάμ. βάσης 0,03, διάμ. χείλους 0,065 μ. Πηλός κασιανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Εγχάραξη, λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, επίπεδη κάτω. Σώμα ημισφαιρικό. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές. Στο λαιμό χαρακτό κλαδί με φύλλα δάφνης, υπογραμμισμένο από δύο κυματοειδείς γραμμές (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τα κοσμήματα Πατσιαδά 1983, 152-153, πίν. 55β, σχέδ. 9, αριθ. 26 (α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

354. (Αριθ. 74). Μικρογραφικός αμφορίσκος. Μερικώς συγκολλημένος (Πίν. 17α και 84γ).
Ύψ. 0,10, διάμ. βάσης 0,03, διάμ. χείλους 0,065 μ. Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, απολεπισμένο κατά τόπους. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση βαθμιδωτή, από τρία επάλληλα δακτυλίδια, επίπεδη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με παράλληλες χαράξεις. Λαβές ταινιωτές. Στον ώμο ζεύγη χαρακτών γραμμών, όπου οι επάνω γεμίζουν με στιγμές και οι κάτω με κυματοειδείς ταινίες. Ενδιάμεσα τοξωτή γραμμή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 206-207 (για το περίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 352 (για το σχήμα της βάσης). Βλ. για τη διακόσμηση Πατσιαδά 1983, 159, 168, 184-185, πίν. 56β, αριθ. 48, πίν. 61γ, αριθ. 84, πίν. 71β-ε, αριθ. 146, 149-150, 147, πίν. 72α-β, αριθ. 153, 151 (β′ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

355. (Αριθ. 75). Μικρογραφικός «καλαθόσχημος» κάνθαρος. Ακέραιος (Πίν. 14β και 83ε).
Ύψ. 0,078, διάμ. βάσης 0,042, διάμ. χείλους 0,06 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα. Χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές. Οριζόντια αυλάκωση στη μέγιστη διάμετρο του σώματος. Δύο χαράξεις στη ρίζα του χείλους που γεμίζουν με στιγμές. Ανάμεσα στις λαβές σταγόνες υπογραμμισμένες από ταινία (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 83, 156 (για το περίγραμμα του σώματος). Βλ. επίσης Καλτσάς 1983, 34, σχέδ. 6, αριθ. 1656 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.). Πρβλ. τα αριθ. 331-332 (για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 88, H14/1 (β′ μισό του 3ου αι. π.Χ.). Πρβλ. το αριθ. 358 (για τη διακόσμηση). Βλ. *Corinth* VII, III, πίν. 39, αριθ. 494, 464 (3ος αι. π.Χ.)· *PergForsch* 2, εικ. 3, αριθ. 3.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

356. (Αριθ. 76). Μικρογραφικός «καλαθόσχημος» κάνθαρος. Ακέραιος (Πίν. 14β και 84α).
Ύψ. 0,064, διάμ. βάσης 0,028, διάμ. χείλους 0,047 μ. Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα με σιγμοειδές περίγραμμα. Λαβές ταινιωτές. Οριζόντια χάραξη στη μέγιστη διάμετρο του σώματος. Δύο παράλληλες χαράξεις στη ρίζα του χείλους. Πρβλ. για το σχήμα τον προηγούμενο (αριθ. 355).

357. (Αριθ. 77). Κάνθαρος «καλαθόσχημος». Συγκολλημένος. Ασυμπλήρωτος (Πίν. 15α και 83ε).
Ύψ. 0,093, διάμ. βάσης 0,036, διάμ. χείλους 0,07 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση στενή, βαθμιδωτή, με κυκλική αυλάκωση στην κάτω επίπεδη επιφάνεια. Σώμα βαθύ, με σιγμοειδές περίγραμμα. Λαβές ταινιωτές (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 355-356 (για το σχήμα) και το αριθ. 353 (για τα κοσμήματα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

358. (Αριθ. 78). Κάνθαρος γωνιώδης. Μερικώς συγκολλημένος (Πίν. 14α).
Ύψ. 0,10, διάμ. βάσης 0,042, διάμ. χείλους 0,068 μ. Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 3, 26, 163 (για το περίγραμμα του σώματος) και τα αριθ. 154, 355 (για τα κοσμήματα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

359. (SMP 391). Μικρογραφικός «καλαθόσχημος» κάνθαρος. Συγκολλημένος. Ασυμπλήρωτος (Πίν. 84α).
Ύψ. 0,069, διάμ. βάσης 0,028, διάμ. χείλους 0,041 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, αραιό.
Όμοιος στο σχήμα με τον αριθ. 356, με μόνη διαφορά ότι εδώ το σώμα είναι επίμηκες.

360. (Αριθ. 79). Μικρογραφικός κωδωνόσχημος κρατήρας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 96β).
Ύψ. 0,086, διάμ. βάσης 0,048, διάμ. χείλους 0,079 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Άβαφος.
Βάση πλατιά, κωνική, με οριζόντιες αυλακώσεις, επίπεδη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα κωδωνόσχημο, με χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 402. Βλ. επίσης *KKG*, πίν. 13Α, αριθ. α (τέλη του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί το 300 π.Χ.

361. (Αριθ. 80). Μικρογραφικός κιονωτός κρατήρας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 96α).
Ύψ. 0,08, διάμ. χείλους 0,055 μ.
Πηλός καστανός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση κωνική, από επάλληλα άνισα δακτυλίδια. Σώμα σχεδόν ημισφαιρικό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές διπλές, κατακόρυφες, κυλινδρικές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. γενικά για το σχήμα Ducrey *et al.* 1976, 254-56, σχέδ. 1-3· La Rosa 1984, 807, πίν. CXXVIII, εικ. 3, αριθ. 8.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

362. (Αριθ. 82). Μικρογραφικός σταμνοειδής λέβης με ψευδοπροχοή. Συγκολλημένος. Ασυμπλήρωτος (Πίν. 108γ).
Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,037, διάμ. χείλους 0,047 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Καστανοκόκκινο χρώμα στη ζώνη του χείλους και στις λαβές.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη κάτω. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με ώμο πλάγιο. Χείλος κατακόρυφο. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές, επάνω στον ώμο, με ψευδοστοχοή ανάμεσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 8, 460, 461, 488 (γενικά για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

363. (Αριθ. 83). Σκύφος ημίτομος. Συγκολλημένος. Τμήμα από το σώμα (Πίν. 85γ).
Ύψ. 0,08 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο. Λευκό χρώμα, αραιωμένος πηλός και εγχάραξη για τα κοσμήματα.
Σώμα ημισφαιρικό, χωρίς διαμορφωμένη βάση, με τρία γυναικεία ανάγλυφα κεφάλια για στηρίγματα. Εξωτερικά στη ρίζα του χείλους διπλή χάραξη με στιγμές ενδιάμεσα. Ακολουθούν χαρακτά κρεμάμενα τόξα με στιγμωτούς ρόδακες στο εσωτερικό. Κατακόρυφες χαράξεις στα σημεία ένωσης με στιγμές στις απολήξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Agora* XXIX, αριθ. 311, 315, σχέδ. 20· Δρούγου 1988, 77-79· *Médéon* V, 40, εικ. 44-45. Πρβλ. για τη διακόσμηση *Dura-Europos* IV, 1, πίν. II, αριθ. 35.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

364. (Αριθ. 84). Μικρογραφική πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη (Πίν. 26).
Ύψ. 0,076, διάμ. βάσης 0,035, διάμ. χείλους 0,052 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, ακάθαρτος. Επίχρισμα κιτρινωπό.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη κάτω. Σώμα βαθύ, ωοειδές. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 52, 395.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

365. (Αριθ. 85). Μικρογραφική τριφυλλόστομη οινοχόη. Συγκολλημένη (Πίν. 28 και 90).
Ύψ. 0,085, διάμ. βάσης 0,035 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, ελάχιστα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα. Λαιμός ψηλός, στενός, κυλινδρικός, με τριφυλλόσχημο χείλος. Λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους. Χαρακτά κρεμάμενα τόξα στον ώμο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 2, 628 (για το περίγραμμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

366. (Αριθ. 86). Μικρογραφική τριφυλλόστομη οινοχόη. Συγκολλημένη (Πίν. 30).
Ύψ. 0,079, διάμ. βάσης 0,028 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό στη ζώνη του χείλους και στη ράχη της λαβής.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός βραχύς, κυλινδρικός, με χείλος τριφυλλόσχημο. Λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 260, 261, 401.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

367. (Αριθ. 87). Μικρογραφική τριφυλλόστομη οινοχόη. Μερικώς συγκολλημένη (Πίν. 30 και 92α).
Ύψ. 0,087, διάμ. βάσης 0,032 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανοκόκκινο χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια σε σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 366), με μόνη διαφορά ότι εδώ ο λαιμός είναι βραχύτερος. Στον ώμο ανθέμια. Στο σώμα, κάτω από τρέχουσα σπείρα, παράσταση κυνηγιού με αίγαγρο ανάμεσα σε δύο σκυλιά. Ολόβαφη η ζώνη του χείλους και η ράχη της λαβής (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τη διακόσμηση τις υδρίες «D», Alex. 23356, Tübingen 4836 S./16 και Alex. 32047. Βλ. αντίστοιχα *Hadra Vases*, πίν. 344, 354 και J.-Y. Empereur - M.D. Nenna, *Necropolis* I, *Les hydries de Hadra*, Institut Français d'Archéologie Orientale, Alexandrie, Le Caire 2001, 232-234, σχέδ. 7.1-7.3.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

368. (Αριθ. 88). Μικρογραφική λεκάνη. Συγκολλημένη. Ασυμπλήρωτη (Πίν. 58).
Ύψ. 0,07, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,125 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 10, 55, 268, 371, 618.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

369. (Αριθ. 89). Μικρογραφική λεκάνη. Ακέραιη (Πίν. 107α).
Ύψ. 0,046, διάμ. βάσης 0,033, διάμ. χείλους 0,078 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Εσωτερικά επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 496 (για το περίγραμμα του σώματος). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 93, H19/6 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

370. (Αριθ. 90). Μικρογραφική λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 107α).
Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,034, διάμ. χείλους 0,075 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Καστανό χρώμα στη ζώνη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 368.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

371. (Αριθ. 91). Μικρογραφική λεκάνη. Συγκολλημένη. Ασυμπλήρωτη.
Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,026, διάμ. χείλους 0,065 μ.
Πηλός κιτρινωπός, ακάθαρτος. Καστανό χρώμα στη ζώνη του χείλους.
Βάση στενή, κωνική, επίπεδη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου με ελαφρώς κυρτό περίγραμμα. Χείλος πλατύ, επίπεδο, με αυλάκωση στην εξωτερική περίμετρο. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 10, 55, 368, 618.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος-1ος αι. π.Χ.

372. (Αριθ. 92). Μικρογραφικός σταμνοειδής λέβης. Ακέραιος (Πίν. 108γ).
Ύψ. 0,069, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. χείλους 0,045 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Καστανό χρώμα στη ζώνη του χείλους και στις ράχες των λαβών.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα το αριθ. 362.

373. (Αριθ. 106). Λύχνος. Ακέραιος (Πίν. 110).
Ύψ. 0,028, μήκ. 0,099, διάμ. βάσης 0,023, διάμ. οπής πλήρωσης 0,015 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, με προσμείξεις. Επίχρισμα κοκκινωπό, θαμπό.
Κατασκευή με μήτρα. Σώμα από δύο μέρη, με αδιαμόρφωτη βάση. Στην επάνω επιφάνεια γύρω από την οπή πλήρωσης ερωτιδείς πλαισιώνουν γυναικείο κεφάλι. Προσωπείο Σιληνού στη ρίζα του μυκτήρα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. γενικά για τον τύπο Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 138· Mentzel, *Antike Lampen*, 21, σχέδ. 18.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

374. (Αριθ. 107). Λύχνος. Ακέραιος (Πίν. 110).
Ύψ. 0,023, μήκ. 0,108, διάμ. βάσης 0,043, διάμ. οπής πλήρωσης. 0,018 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, με προσμείξεις. Καστανό χρώμα στην απόληξη του μυκτήρα.
Βάση πλατιά, αδιαμόρφωτη. Σώμα με αμφικωνικό περίγραμμα, γωνιώδες. Αδιαμόρφωτο περιχείλωμα γύρω από την οπή πλήρωσης. Μυκτήρας βραχύς, με καμπύλη απόληξη. Λαβή οριζόντια, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Agora* IV, αριθ. 464 (τελευταίο τέταρτο του 3ου-γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 16, 24, 42 (HT 34 Variants).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

375. (Αριθ. 108). Λύχνος. Ακέραιος (Πίν. 110).
Ύψ. 0,028, μήκ. 0,108, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. οπής πλήρωσης 0,021 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Καστανό χρώμα στο εμπρόσθιο τμήμα.

Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 374), αλλά με πιο γωνιώδες περίγραμμα.

376. (Αριθ. 109). Λύχνος. Συγκολλημένος. Ασυμπλήρωτος. Λείπει η λαβή (Πίν. 110).
Ύψ. 0,026, μήκ. 0,095, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. οπής πλήρωσης 0,021 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Καστανό χρώμα στο εμπρόσθιο τμήμα.

Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 375).

377. (Αριθ. 110). Λύχνος. Ακέραιος. Μικροαποκρούσεις στο περιχείλωμα (Πίν. 110).
Ύψ. 0,027, μήκ. 0,116, διάμ. βάσης 0,046, διάμ. οπής πλήρωσης 0,022 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, ακάθαρτος. Κασιανό χρώμα στο εμπρόσθιο τμήμα.
Όμοιος με τους αριθ. 375, 376.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΟΙ (Αναδιπλ. Χάρτης)

Ανασκαφικά δεδομένα

Η ανασκαφική έρευνα στη θέση Αμπελόκηποι της Κνωσού πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 1989-1991, με σκοπό την επέκταση των πανεπιστημιακών κτιρίων[36]. Ο χώρος ήταν ήδη γνωστός ως τμήμα του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού των ιστορικών χρόνων. Συνολικά ήλθαν στο φως 118 τάφοι, κυρίως ορθογώνιοι λακκοειδείς, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, που περιείχαν από μία ταφή ο καθένας. Σε ανώτερα στρώματα αποκαλύφθηκαν είκοσι καλυβίτες, ενώ τρεις ημιυπέργειοι κτιστοί τάφοι-μαυσωλεία του 1ου αι. μ.Χ. ερευνήθηκαν στη βόρεια πλευρά του χώρου. Στην πλειονότητά τους οι ελληνιστικοί τάφοι ήταν λιτά κτερισμένοι, ενώ το επικρατέστερο είδος αγγείου ανάμεσα στα πήλινα κτερίσματα ήταν το μυροδοχείο. Με εξαίρεση τον τάφο 89 που περιείχε νόμισμα της Αχαϊκής Συμπολιτείας (151-146 π.Χ.), η χρονολόγηση της κεραμικής των υπόλοιπων τάφων στηρίζεται σε εξωτερικά κριτήρια, κατά κύριο λόγο στη σύγκριση με χρονολογημένα παράλληλα από την Κρήτη ή άλλα ελληνιστικά κέντρα, δεδομένο που αναγκαστικά οδηγεί σε ευρύτερη χρονολόγηση.

Κατάλογος ευρημάτων

378. [MH29452 (Γ. 92)]. Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 79γ).
Ύψ. 0,047, διάμ. βάσης 0,041, διάμ. χείλους 0,089 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 35, 36, 194, 347.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

379. [MH29453 (Γ. 92)]. Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Ασυμπλήρωτο (Πίν. 79γ).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,035, διάμ. χείλους 0,093 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 348.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

380. [MH29454 (Γ. 46)]. Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 7 και 79γ).
Ύψ. 0,052, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,093 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 264. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 100, H29/3, H30/2 (150-125 π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

36. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 46 (1991), Χρονικά, 391-392.

381. [ΜΗ29455 (Τ. 39)]. Μυροδοχείο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 42 και 98).
Ύψ. 0,355, διάμ. βάσης 0,078, διάμ. χείλους 0,079 μ. Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση δισκόμορφη, με ψηλό στέλεχος, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, με τη μέγιστη διάμετρο στο ύψος των ώμων. Λαιμός στενός, ψηλός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω, με λοξότμητο χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 667. Βλ. επίσης *KCG*, 183, πίν. 14C, D (125-100 π.Χ.)· *Gortina* I, 191-192, σχέδ. 185-186, αριθ. 91 (περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· Φ. Ζαφειροπούλου - Π. Χατζηδάκης, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 198, 202α, Β14960 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

382. [ΜΗ29456 (Τ. 52)]. Μυροδοχείο. Το σώμα. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 98).
Σωζ. ύψ. 0,125, διάμ. βάσης 0,038 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δισκόμορφη, επίπεδη στην κάτω επιφάνεια, που χωρίζεται από το χαμηλό πόδι με χάραξη. Σώμα ωοειδές, έντονα διογκωμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 184, πίν. 36, αριθ. 310 (2ος αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

383. [ΜΗ29457 (Τ. 48)]. Ψευδοαμφορίσκος. Το σώμα. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 98).
Σωζ. ύψ. 0,13, διάμ. βάσης 0,037 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη με σχετικά ψηλό πόδι και έντονα καμπυλωμένη κοιλιά. Στο ύψος των ώμων δύο οριζόντιες ψευδολαβές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Καλτσάς 1983, 57, σχέδ. 21, αριθ. 1720 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.)· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 184, σχέδ. 58, πίν. 37, αριθ. 309 (μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 10, Π1243, Π1244 (αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

384. [ΜΗ29458 (Τ. 48)]. Μυροδοχείο. Το σώμα (Πίν. 98).
Σωζ. ύψ. 0,134, διάμ. βάσης 0,034 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 383).

385. [ΜΗ29459 (Τ. 44α)]. Μυροδοχείο. Ακέραιο (Πίν. 42 και 98).
Ύψ. 0,20, διάμ. βάσης 0,039, διάμ. χείλους 0,037 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο. Καστανό χρώμα στη ζώνη του χείλους.
Βάση δισκόμορφη. Κοιλιά επιμήκης. Λαιμός ψηλός με λοξότμητο χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 133-134, σχέδ. 30, πίν. 7, αριθ. 57 (2ος αι. π.Χ.)· Φ. Ζαφειροπούλου - Π. Χατζηδάκης, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 202α, Β14902 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.

386. [ΜΗ29460 (Τ. 103)]. Μυροδοχείο. Συγκολλημένο. Ελάχιστα συμπληρωμένο (Πίν. 98).
Ύψ. 0,065, διάμ. βάσης 0,02, διάμ. χείλους 0,027 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση δισκόμορφη με λεπτό πόδι. Κοιλιά ωοειδής. Λαιμός ψηλός, με χείλος λοξότμητο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 162, πίν. 22, σχέδ. 47, αριθ. 192 (β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 56, πίν. 26, Π1402 (μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 42β, αριθ. 9984 (1ος αι. π.Χ.)· *Kerameikos* IX, πίν. 69, αριθ. 387 (μέσα του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 71, αριθ. 402/1, 403/1-2 (1ος αι. π.Χ.)· Φ. Ζαφειροπούλου - Π. Χατζηδάκης, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 202β (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.

387. [ΜΗ29461 (Τ. 46)]. Μυροδοχείο. Ακέραιο (Πίν. 98).
Ύψ. 0,081, διάμ. βάσης 0,024, διάμ. χείλους 0,025 μ. Πηλός γκρίζος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση δισκόμορφη, που χωρίζεται με χάραξη από το λεπτό πόδι. Κοιλιά ωοειδής. Λαιμός ψηλός, με χείλος λοξότμητο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 160, πίν. 22, αριθ. 179 (2ος αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 57, πίν. 26, Π1404 (β΄ μισό του 2ου-1ος αι. π.Χ.)· *Kerameikos* IX, πίν. 96, Ε101/2 (2ος αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.

388. [ΜΗ29462 (Τ. 89)]. Μυροδοχείο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 98).
Ύψ. 0,12, διάμ. βάσης 0,032, διάμ. χείλους 0,032 μ. Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση δισκόμορφη, με χαμηλό πόδι. Σώμα ωοειδές, με λαιμό χονδρό και χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Bruneau 1970, 483, σχέδ. 116, αριθ. 61.14 (β΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.),

491, σχέδ. 143-144, αριθ. 85.3, 85.4 (τέλη του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

389. [ΜΗ30482 (Τ. 101)]. Λύχνος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 110).

Ύψ. 0,032, μήκ. 0,109, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. οπής πλήρωσης 0,017 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 60.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

ΤΟ ΙΕΡΟ - ΟΙΚΙΑ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΕΙΟΥ (Αναδιπλ. Χάρτης)

Ανασκαφικά δεδομένα

Κατά τις εργασίες για τη διάνοιξη δρόμου, που πραγματοποιήθηκαν το 1995 στο χώρο νότια του κεντρικού κτιρίου του Βενιζέλειου νοσοκομείου, αποκαλύφθηκαν λείψανα αναλημματικών τοίχων από αργολιθοδομή, οι οποίοι ήταν θεμελιωμένοι επάνω σε στρώμα από καμένο χώμα. Οι κατασκευές φαίνεται ότι ανήκαν πιθανότατα σε ιερό, καθώς άφθονα θραύσματα πήλινων ειδωλίων του τύπου Δήμητρας-Κυβέλης περισυνελέγησαν από το χώρο, ενώ η κεραμική, κυρίως ελληνιστικών χρόνων, προήλθε από διαταραγμένες επιχώσεις. Ανάλογη στρωματογραφική εικόνα παρουσίαζε και το τμήμα ανατολικότερα του πιθανολογούμενου ιερού, όπου αποκαλύφθηκαν θεμέλια τοίχου, ενώ άφθονα όστρακα περισυνελέγησαν από τον περιβάλλοντα χώρο. Η κεραμική από τα κτίσματα αυτά παρουσιάζεται ως ενιαίο σύνολο, ενώ ο χρονολογικός προσδιορισμός των ευρημάτων στηρίζεται στη μορφολογική εξέταση και στη σύγκριση με χρονολογημένα αγγεία, γεγονός που οδηγεί στην ευρύτερη χρονολόγηση των τύπων.

Κατάλογος ευρημάτων

390. (ΜΗ29232). Κύπελλο γωνιώδες. Συγκολλημένο (Πίν. 7 και 80α).
Ύψ. 0,061, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. χείλους 0,096 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 236, 264-266, 380. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 100, Η30/2, πίν. 102, Η35/4-5 (τέλη του 2ου-1ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

391. (ΜΗ29234). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 51 και 104).
Ύψ. 0,044, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. χείλους 0,115 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με μασιοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω κοίλης επιφάνειας. Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό, με λοξότμητο χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 51, 79, 80, 185. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 95, Η24/3 (200-175 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' μισό του 2ου αι. π.Χ.

392. (ΜΗ29235). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 3 και 78α).
Ύψ. 0,09, διάμ. βάσης 0,048, διάμ. χείλους 0,074 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση πλατιά, «ψευδοδακτυλιόσχημη», ελάχιστα κοίλη στην κάτω επιφάνεια, όπου κυκλική αυλάκωση. Σώμα κυλινδρικό, ελάχιστα ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με σχεδόν τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 71, 127, 336. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 87, Η13/2 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

393. (ΜΗ29236). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 78α).
Ύψ. 0,094, διάμ. βάσης 0,049, διάμ. χείλους 0,072 μ.

Πηλός κασιανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, ανομοιόμορφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 392).

394. (ΜΗ29237). Πρόχους κυλινδρική. Τμήμα από το τοίχωμα (Πίν. 21 και 86α).
Ύψ. 0,11 μ.
Πηλός κασιανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Ώμος ευθύγραμμος, με χείλος στραμμένο προς τα έξω, υπογραμμισμένο από υποτυπώδη δακτύλιο. Στον ώμο, ανάμεσα σε άβαφη χαρακτή γραμμή επάνω και διπλή κάτω, λογχοειδή ενάλληλα φύλλα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 19 (για το περίγραμμα του σώματος) και τα αριθ. 33, 139 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

395. (ΜΗ29238).Μικρογραφική πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 26 και 89α).
Ύψ. 0,122, διάμ. βάσης 0,057, διάμ. χείλους 0,10 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Κηλίδα μελανού απολεπισμένου χρώματος στην κύρια όψη.
Βάση σχεδόν επίπεδη, με κυκλική αυλάκωση. Σώμα βαθύ, ωοειδές. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 52, 364.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

396. (ΜΗ29239). Χύτρα. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 63α και 111α).
Ύψ. 0,155, διάμ. χείλους 0,135 μ.
Πηλός γκρίζος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Σώμα με συνεχές περίγραμμα έως το χείλος, που στρέφεται προς τα έξω. Εξωτερικά διατρέχεται από πλαστικό δακτύλιο, εσωτερικά από περίγυρο για την υποδοχή πώματος. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 282, 530.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

397. (ΜΗ29240). Χύτρα. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη.
Ύψ. 0,17, διάμ. χείλους 0,13 μ.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 396).

398. (ΜΗ29249). Κύπελλο γωνιώδες. Συμπληρωμένη η λαβή (Πίν. 79γ).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. χείλους 0,092 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Όμοιο με το αριθ. 380.

399. (ΜΗ29250). Πρόχους κυλινδρική. Συμπληρωμένη (Πίν. 19 και 86α).
Ύψ. 0,112, διάμ. βάσης 0,052, διάμ. χείλους 0,09 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, ανομοιόμορφο. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, με κυκλική αυλάκωση στην κάτω επιφάνεια. Σώμα κυλινδρικό, με σχεδόν ευθύγραμμο ώμο, που καταλήγει σε χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα. Στον ώμο δελφίνια προς τα δεξιά, οριζόμενα από διπλές άβαφες χαράξεις, όπου η κάτω γεμίζει με στιγμές (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τη βάση *UM*, πίν. 88, Η14/1 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.) και τα αριθ. 76, 656 (για το δελφίνι).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

400. (ΜΗ29251). Πρόχους κυλινδρική. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη η λαβή και τμήματα του σώματος (Πίν. 21 και 86α).
Ύψ. 0,20, διάμ. βάσης 0,085, διάμ. χείλους 0,135 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, ανομοιόμορφο. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με αβαθή κυκλική αυλάκωση. Σώμα βαθύ, κυλινδρικό, με ευθύγραμμο ώμο, που ορίζεται στη ρίζα από δύο χαράξεις. Χείλος χοντρό, σχεδόν οριζόντιο. Μασιοειδής απόφυση στο κέντρο του πυθμένα. Έντονες αυλακώσεις στο εσωτερικό τοίχωμα. Στη ζώνη του ώμου κυματοειδής ταινία με στικτούς ρόδακες στους κόλπους (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 20, 226 (για το περίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 23 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

401. (ΜΗ29252). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 30 και 91).
Ύψ. 0,245, διάμ. βάσης 0,075 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη. Μελανό χρώμα στη ζώνη του χείλους και στη ράχη της λαβής.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός χωριστός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με παράλληλες αυλακώσεις κατά διαστήματα. Πλαστικό έξαρμα στη ζώνη του χείλους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 260, 261, 366 (για το περίγραμμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

402. (ΜΗ29254). Μικρογραφικός κωδωνόσχημος κρατήρας. Συμπληρωμένος (Πίν. 96β).
Ύψ. 0,066, διάμ. βάσης 0,033, διάμ. χείλους 0,044 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαριος. Άβαφος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 360.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

403. (ΜΗ29258). Μικρογραφικός αρυτήρας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 63β και 111β).
Ύψ. 0,09, διάμ. βάσης 0,062, διάμ. χείλους 0,081 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα σφαιρικό, πεπιεσμένο, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή κατακόρυφη, συμπληρωμένη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα H. Thompson 1934, 341, σχέδ. 21, B32, 348, σχέδ. 29, C8, 373, σχέδ. 58, D19· *Agora* XXIX, αριθ. 1481-1482, σχέδ. 111 (3ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

404. (ΜΗ29261). Προχοΐδιο σφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 96ε).
Ύψ. 0,08, διάμ. βάσης 0,028, διάμ. χείλους 0,071 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα κοκκινωπό, μερικώς απολεπισμένο εσωτερικά και εξωτερικά.
Βάση στενή, ελαφρώς κοίλη. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με παράλληλες αβαθείς χαράξεις στη μέγιστη διάμετρο. Χείλος πλάγιο, στραμμένο προς τα έξω. Λαβή με σχεδόν τετράγωνη διατομή και αυλακώσεις στη ράχη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 537, 639.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Ο ΤΑΦΟΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΣΕΡΑΓΙΑ ΣΤΑ ΣΠΗΛΙΑ (Αναδιπλ. Χάρτης)

Ανασκαφικά δεδομένα

Στην τοποθεσία Σεράγια, που βρίσκεται στην περιοχή νότια του ανακτόρου της Κνωσού, αποκαλύφθηκε το 1967 λαξευτός ορθογώνιος τάφος, όπου σε αβαθή λάκκο στην ανατολική πλευρά του δαπέδου βρέθηκε σκελετός με ελάχιστα πήλινα κτερίσματα[37]. Τα ολιγάριθμα αγγεία από την ταφή αποδίδουν τύπους χρονολογούμενους γενικά στον 3ο-2ο αι. π.Χ., δεδομένο που προκύπτει από τη συγκριτική μορφολογική εξέταση, η οποία αποτελεί τη μοναδική μέθοδο χρονολόγησης της κεραμικής από τον τάφο αυτό.

Κατάλογος ευρημάτων

405. (ΜΗ29819). Μυροδοχείο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο το κατώτερο σώμα (Πίν. 42 και 98).
Ύψ. 0,455, διάμ. χείλους 0,078 μ.
Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός στενός, σχετικά ψηλός, που καταλήγει σε χείλος από πλατύ λοξότμητο δακτυλίδι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 84, πίν. 40α (αριστερά, 200-175 π.Χ.)· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 157, πίν. 22, αριθ. 164 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 60, Π2104 (α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

37. Κοντά στον τάφο βρέθηκε και δεύτερος, ίδιας κατασκευής αλλά ακτέριστος, βλ. σχετικά *ΑΔ* 22 (1967), 486, πίν. 360ζ.

406. (ΜΗ30432). Λέβης κυλινδρικός. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 60α).
Ύψ. 0,168, διάμ. βάσης 0,195, διάμ. χείλους 0,232 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Εσωτερικά επίχρισμα αραιό, καστανοκόκκινο. Εξωτερικά άβαφος. Βάση «ψευδοδακτυλιόσχημη», ελάχιστα υπερυψωμένη στην κάτω επιφάνεια, όπου περιμετρική αυλάκωση. Σώμα κυλινδρικό. Χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 118, 223.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος-2ος αι. π.Χ.

407. (ΜΗ30433). Μυροδοχείο. Ακέραιο (Πίν. 43α).
Ύψ. 0,197, διάμ. βάσης 0,024, διάμ. χείλους 0,028 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα τεφρό, θαμπό.
Βάση δισκόμορφη, που χωρίζεται από το ψηλό πόδι με χάραξη. Σώμα επίμηκες. Λαιμός λεπτός, με λοξότμητο χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 26, Π1402 (μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 160, πίν. 22, αριθ. 179· *Kerameikos* IX, 187, πίν. 96, Ε101.1 (2ος αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

Ο ΑΠΟΘΕΤΗΣ - ΙΕΡΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ «ΟΙΚΙΑΣ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ» ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ (Αναδιπλ. Χάρτης)

Ανασκαφικά δεδομένα

Η κεραμική που παρουσιάζεται στον ακόλουθο κατάλογο προέρχεται πιθανότατα από αναθηματικό αποθέτη, ενώ δεν μπορεί να αποκλειστεί και το ενδεχόμενο τα αγγεία να αποτελούσαν τον εξοπλισμό κάποιου ιερού κοντά στην περιοχή της «Οικίας των Τοιχογραφιών», νότια του Βασιλικού δρόμου του Ανακτόρου της Κνωσού[38]. Επειδή τα ανασκαφικά δεδομένα είναι ανύπαρκτα για τη χρονολογική τοποθέτηση της κεραμικής, απομένει μόνον η σύγκριση με τύπους εγχώριους ή ευρύτερα γνωστούς. Με βάση τη μορφολογική εξέταση προκύπτει ότι τα αγγεία θα μπορούσαν να χρονολογηθούν στο 2ο αι. π.Χ., με μεγαλύτερη πιθανότητα στο β′ μισό του, χωρίς όμως τη δυνατότητα σαφέστερου προσδιορισμού.

Κατάλογος ευρημάτων

408. (ΜΗ29500). Κύπελλο με λαιμό. Συμπληρωμένο τμήμα του χείλους και της βάσης (Πίν. 8 και 80β).
Ύψ. 0,155, διάμ. βάσης 0,049, διάμ. χείλους 0,083 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επιφάνεια λεία, με επίχρισμα κοκκινωπό, απολεπισμένο.
Βάση κωνική, από επάλληλα άνισα δακτυλίδια, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο. Σώμα ψηλό, ωοειδές. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος πλατύ, επίπεδο, στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 352 (για το περίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 259 (για το χείλος).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

409. (ΜΗ30423). Οινοχόη χωρίς προχοή. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 93α).
Ύψ. μέχρι το χείλος 0,40, διάμ. βάσης 0,108, διάμ. χείλους 0,115 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Επιφάνεια λεία. Άβαφη.
Βάση κωνική, με οριζόντιες αυλακώσεις, κοίλη κάτω.

38. Βλ. σχετικά Pendlebury 1963, 358, πίν. XLII, 3.

Σώμα επίμηκες, ωοειδές, με ώμο πλατύ, σχεδόν οριζόντιο. Ζεύγη παράλληλων χαράξεων στο κατώτερο σώμα και ισάριθμων στο ανώτερο και στον ώμο. Στο κατώτερο σώμα τέσσερα ανάγλυφα φύλλα άκανθας, με αναδιπλωμένες απολήξεις και χαρακτά σχηματοποιημένα άνθη ενδιάμεσα. Λαιμός στενός, ψηλός, κυλινδρικός, με δύο παράλληλα εξάρματα στη ρίζα. Χείλος πλατύ, επίπεδο, με ανάγλυφα «ιωνικά αυγά» στην περίμετρο. Λαβή κατακόρυφη, διπλή, στρεπτή, υπερυψωμένη του χείλους, πλαισιωμένη στην επάνω και κάτω απολήξη από κυλινδρικά σιελέχη που καταλήγουν σε ανάγλυφους ρόδακες και σπείρες αντίστοιχα. Πλαστικό φύλλο στη ράχη της λαβής, που στερεώνεται με δακτύλιο, και ανάλογο στη ρίζα, όπου πρόσθετο ανάγλυφο κεφάλι Έρωτα. Στην απόληξη της λαβής στο εσωτερικό του χείλους ανάγλυφο κεφάλι Σατύρου.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 278 (για το περίγραμμα του σώματος) και το αριθ. 527 (για το σχήμα της λαβής).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

410. (ΜΗ30424). Κάνθαρος «καλυκωτός». Ακέραιος. Συγκολλημένες οι λαβές (Πίν. 84β).
Ύψ. μέχρι το χείλος 0,129, διάμ. βάσης 0,035, διάμ. χείλους 0,07 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επιφάνεια λεία. Εξωτερικά επίχρισμα κοκκινωπό, απολεπισμένο. Εσωτερικά άβαφος.
Βάση στενή, κωνική, με κυλινδρική κοιλότητα στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με κατακόρυφες χαράξεις. Λαμός ευρύς, ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος κατακόρυφο και πλαστικό περίγυρο στη ρίζα. Στη βάση του ώμου υψώνονται οι λεπτές κυλινδρικές ελεύθερες λαβές, που καμπυλώνουν προς τα μέσα και κάτω ψηλότερα από το επίπεδο του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 283, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

411. (ΜΗ30425). Κάνθαρος «καλυκωτός». Ακέραιος (Πίν. 84β).
Ύψ. μέχρι το χείλος 0,124, διάμ. βάσης 0,036, διάμ. χείλους 0,07 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επιφάνεια λεία. Εξωτερικά επίχρισμα κοκκινωπό, απολεπισμένο. Εσωτερικά άβαφος.
Όμοιος στο σχήμα με τον προηγούμενο (αριθ. 410), με μόνη διαφορά ότι δεν φέρει χαράξεις στο σώμα.

412. (ΜΗ29502). Κάνθαρος «καλυκωτός». Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 84β).
Ύψ. μέχρι το χείλος 0,15, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,082 μ.
Πηλός ωχροκάσιανος, καθαρός. Επιφάνεια λεία. Εξωτερικά επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο. Άβαφος εσωτερικά.
Όμοιος με τον αριθ. 283, με μόνη διαφορά ότι στο σώμα έχει κατακόρυφες αυλακώσεις.

413. (ΜΗ29503). Κάνθαρος «καλυκωτός». Συγκολλημένος (Πίν. 84β).
Ύψ. μέχρι το χείλος 0,128, διάμ. βάσης 0,034, διάμ. χείλους 0,07 μ.
Πηλός ωχροκάσιανος, καθαρός. Επιφάνεια λεία. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο. Εσωτερικά άβαφος.
Όμοιος με τον αριθ. 411.

414. (ΜΗ30426). Κάνθαρος «καλυκωτός». Συγκολλημένος (Πίν. 84β).
Ύψ. μέχρι το χείλος 0,165, διάμ. βάσης 0,033, διάμ. χείλους 0,112 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επιφάνεια λεία. Εσωτερικά άβαφος. Εξωτερικά κηλίδες μελανού χρώματος στη ρίζα των λαβών.
Όμοιος με τον αριθ. 410, με μόνη διαφορά ότι στο σώμα έχει κατακόρυφα «ανάγλυφα πέταλα» και στις ρίζες των λαβών επίθετα γυναικεία κεφάλια από την ίδια μήτρα.

415. (ΜΗ30427). Κάνθαρος «καλυκωτός». Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 84β).
Ύψ. μέχρι το χείλος 0,172, διάμ. βάσης 0,037, διάμ. χείλους 0,112 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επιφάνεια λεία. Εσωτερικά άβαφος. Εξωτερικά επίχρισμα κοκκινωπό, απολεπισμένο.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 414).

416. (ΜΗ29504). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Ακέραιο (Πίν. 102δ).
Ύψ. 0,025, διάμ. βάσης 0,036, διάμ. χείλους 0,13 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Επιφάνεια λεία.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ευρύ, ρηχό, με χείλος πλατύ, επίπεδο, κρεμάμενο ελαφρώς προς τα έξω. Αυλακώσεις στην εσωτερική και εξωτερική περίμετρο του χείλους. Στο κέντρο του πυθμένα, μέσα σε κύκλο οριζόμενο από αυλάκωση, κεφάλι Μέδουσας σε υψηλό ανάγλυφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *UM*, πίν. 100, Η30/10 (150-125 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Γ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

ΑΡΧΑΙΑ ΛΥΤΤΟΣ (Σχέδ. 2-3)

Ανασκαφικά δεδομένα

Η αρχαία Λύκτος ή Λύττος[39] ήταν κτισμένη επάνω σε λόφο, βορειοανατολικά του σημερινού χωριού Ξιδάς της επαρχίας Πεδιάδος. Από τα σωζόμενα λείψανα των κτισμάτων και τις νεκροπόλεις, φαίνεται ότι η έκταση που κατείχε ήταν μεγαλύτερη από 1.000 στρέμματα. Η έρευνα στο χώρο της αρχαίας Λύττου πραγματοποιήθηκε σε δύο ανασκαφικές περιόδους. Η πρώτη διενεργήθηκε το 1970 σε αγρό στη νότια κλιτύ του λόφου της αρχαίας πόλης[40]. Στο μεγαλύτερο τμήμα του χώρου η επίχωση ήταν ελάχιστη, εξαιτίας των συνεχών αρόσεων, με αποτέλεσμα οι τοίχοι του ανασκαφέντος κτίσματος να έχουν καταστραφεί εντελώς στο νότιο τμήμα, ενώ στο βόρειο διατηρούνταν δύο έως τρεις δόμοι από τη θεμελίωση. Συνολικά αποκαλύφθηκαν τρία δωμάτια αποσπασματικής διατήρησης (Σχέδ. 2). Στο ανατολικό τμήμα του αγρού ήλθαν στο φως ο δυτικός και ο βόρειος τοίχος δωματίου, όπου στη γωνία την οποία σχημάτιζαν βρέθηκε στρώμα από απανθρακωμένα ξύλα μαζί με οστέινα μικροαντικείμενα. Επίσης, από το βορειοδυτικό τμήμα του κεντρικού χώρου περισυνελέγησαν θραύσματα αρχαϊκών πίθων με ανάγλυφη διακόσμηση[41], ενώ κάτω από αυτά βρέθηκαν μελαμβαφή και άβαφα αγγεία μαζί με χάλκινο φθαρμένο νόμισμα της Λύττου[42]. Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα και τα κινητά ευρήματα η εγκατάλειψη της οικίας μπορεί να τοποθετηθεί χρονικά περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. και να σχετιστεί με την καταστροφή της αρχαίας Λύττου το 221/220 π.Χ.

Το 1983 διενεργήθηκε η δεύτερη ανασκαφική έρευνα στο ανατολικό τμήμα του λόφου της αρχαίας Λύττου σε απόσταση 100 μ. περίπου βορειοανατολικά της πρώτης[43]. Η αρχαιολογική σκαπάνη αποκάλυψε τέσσερα δωμάτια ελληνιστικού κτίσματος (Σχέδ. 3). Από αυτά, το μεγαλύτερο διατηρούσε στο κέντρο τρεις από τις αρχικά τέσσερις βάσεις των ξύλινων κιόνων, που σχημάτιζαν τετράγωνο και περιέκλειαν κτιστή εσχάρα, ενώ δίπλα υπήρχε και κτιστή τράπεζα. Στο καμένο στρώμα, πάχους 0,50-0,60 μ., το οποίο κάλυπτε τους χώρους και κυρίως το δάπεδο του δεύτερου δωματίου βρέθηκαν άφθονα σπασμένα και καμένα αγγεία, θραύσματα αρχαϊκών πίθων και πολλοί απανθρακωμένοι καρποί μαζί με κομμάτια από καμένα ξύλα. Τα ανασκαφικά στοιχεία σε συνδυασμό με τους τύπους των αγγείων συνηγορούν για τη σύνδεση του ανασκαφικού στρώματος με το ιστορικό γεγονός της καταστροφής της αρχαίας Λύττου, δεδομένο που επιτρέπει και το συσχετισμό του στρώματος με εκείνο από την πρώτη δοκιμαστική έρευνα. Επίσης, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η καταστροφή της πόλης το 221/220 π.Χ., γεγονός που επιβεβαιώνεται και από την ανασκαφική μαρτυρία, μπορεί να θεωρηθεί ότι προσφέρει ένα ασφαλές terminum ante quem για τη χρονολογική και την τυπολογική κατάταξη της κεραμικής, όχι μόνον από τη Λύττο αλλά και από τον ευρύτερο κρητικό χώρο.

---

39. Για τη γλωσσική μορφή του ονόματος Λύκτος-Λύττος πρέπει να σημειωθεί ότι η πρώτη είναι παλαιότερη και συναντάται ήδη στον Όμηρο, ενώ η δεύτερη είναι νεότερη και απαντά για πρώτη φορά το 249 π.Χ. σε συνθήκη των Λυττίων και των συμμάχων τους με το βασιλιά Αντίοχο Β' του βασιλείου των Σελευκιδών, βλ. *Rehm Delphinion* 140, 132. Γενικά για την ιστορία της πόλης, βλ. Sanders 1982, 147-149· Guarducci, *IC*, 179 κ.ε. Βλ. επίσης σχετικά σχόλια στα κεφάλαια για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής και για το ιοπικό εργαστήριο της Λύττου.

40. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 26 (1971), Χρονικά, 491-496.

41. Η συνεύρεση αρχαϊκών πίθων και ελληνιστικής κεραμικής έχει διαπιστωθεί και σε άλλες περιοχές της κεντρικής Κρήτης, όπως στην Απολλωνία, την Κνωσό ή τη Φαιστό, βλ. *ΠΑΕ* 1973, 211· *LPW*, 36· *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 94, εικ. 44.

42. Βλ. N. Svoronos, *Numismatique de la Crète ancienne*, 1890, 232, πίν. XXII, 29.

43. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 38 (1983), Χρονικά, 354, πίν. 151α· Ρεθεμιωτάκης 1984, 49-65.

417. (ΜΗ19287). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 4 και 78β).
Ύψ. 0,078, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. χείλους 0,10 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό, ελάχιστα πεπιεσμένο, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με καμπύλο περίγραμμα, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 342, 568, 570.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

418. (ΜΗ19288). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 51 και 104).
Ύψ. 0,063, διάμ. βάσης 0,053, διάμ. χείλους 0,113 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση κωνική, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω επιφάνειας. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. H. Thompson 1934, 318, εικ. 117, Α20 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Miller 1974, 223-224, σχέδ. 4, αριθ. 30· Rotroff 1983, 267, σχέδ. 5, αριθ. 35 (285-250 π.Χ.)· Ö. Özyiğit, *Β΄ΕλλΚερ*, 95-96, πίν. 56α (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Demetrias* I, πίν. 29, αριθ. 3 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

419. (ΜΗ19344). Αλατοθήκη. Συμπληρωμένη (Πίν. 49γ και 103β).
Ύψ. 0,046, διάμ. βάσης 0,054, διάμ. χείλους 0,067 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο στη ζώνη του χείλους.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *KDS*, 41, σχέδ. 13, Η48 (β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.)· *Sciatbi*, 72, πίν. LVI, 117 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XII, αριθ. 949 (350-325 π.Χ.)· *Olynthus* V, 351, πίν. 232, αριθ. 765 (αρχές του 4ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 1083, σχέδ. 65 (περί το 275 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

420. (ΜΗ19293). Κάνθαρος με απλό χείλος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 10β και 81γ).
Ύψ. 0,135, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. χείλους 0,088 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο κατά τόπους.
Βάση κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια με βραχύ στέλεχος, κοίλη κάτω. Κυκλική αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ημισφαιρικό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβές μεγάλες, ταινιωτές, με πεπλατυσμένες, ελαφρώς λοξές αποφύσεις στον ώμο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 7, όπου περισσότερα παραδείγματα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

421. (ΜΗ19289). Κάνθαρος με ιδιόμορφες λαβές. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένη η βάση (Πίν. 10γ και 81δ).
Ύψ. 0,107, διάμ. χείλους 0,072 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο κατά τόπους. Αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Σώμα ημισφαιρικό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές, με πλαστικά μηνία στην ένωση με το χείλος. Οριζόντια χάραξη στο ύψος των λαβών. Τρεις παράλληλες χαράξεις στη ρίζα του χείλους. Στον ώμο χαρακτό κλαδί με αντίρροπα φύλλα ελιάς (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 664 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *ARepLond* 1984-1985, 128, σχέδ. 21 (250-225 π.Χ.)· *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 18, Κ41 (περί το 300 π.Χ.)· Adriani 1952α, νεκρόπολη El Manara, 26, σχέδ. 21/15 (250-210 π.Χ.). Βλ. για τη διακόσμηση Kopcke 1964, 50, αριθ. 264, 266, πίν. 43, αριθ. 328, πίν. 46· K. Braun, *Γ΄ΕλλΚερ*, πίν. 5β-γ (α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

422. (ΜΗ19290). Κάνθαρος με ιδιόμορφες λαβές. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένες οι λαβές, η βάση και τμήματα του σώματος (Πίν. 10γ και 81δ).
Ύψ. 0,125, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. χείλους 0,078 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό. Εγχάραξη και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με γωνιώδη τη μετάβαση στον ψηλό κυλινδρικό λαιμό. Χείλος στραμμένο προς τα έξω. Στο λαιμό χαρακτά γεωμετρικά κοσμήματα, αβακωτό και λαβύρινθος σε δύο ομάδες μετοπών, εναλλάξ τοποθετημένων (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 654, 665 (για το σχήμα και τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 65, εικ. 9, F4324 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.). Πρβλ. για τα κοσμήματα Δρούγου - Τουράτσογλου,

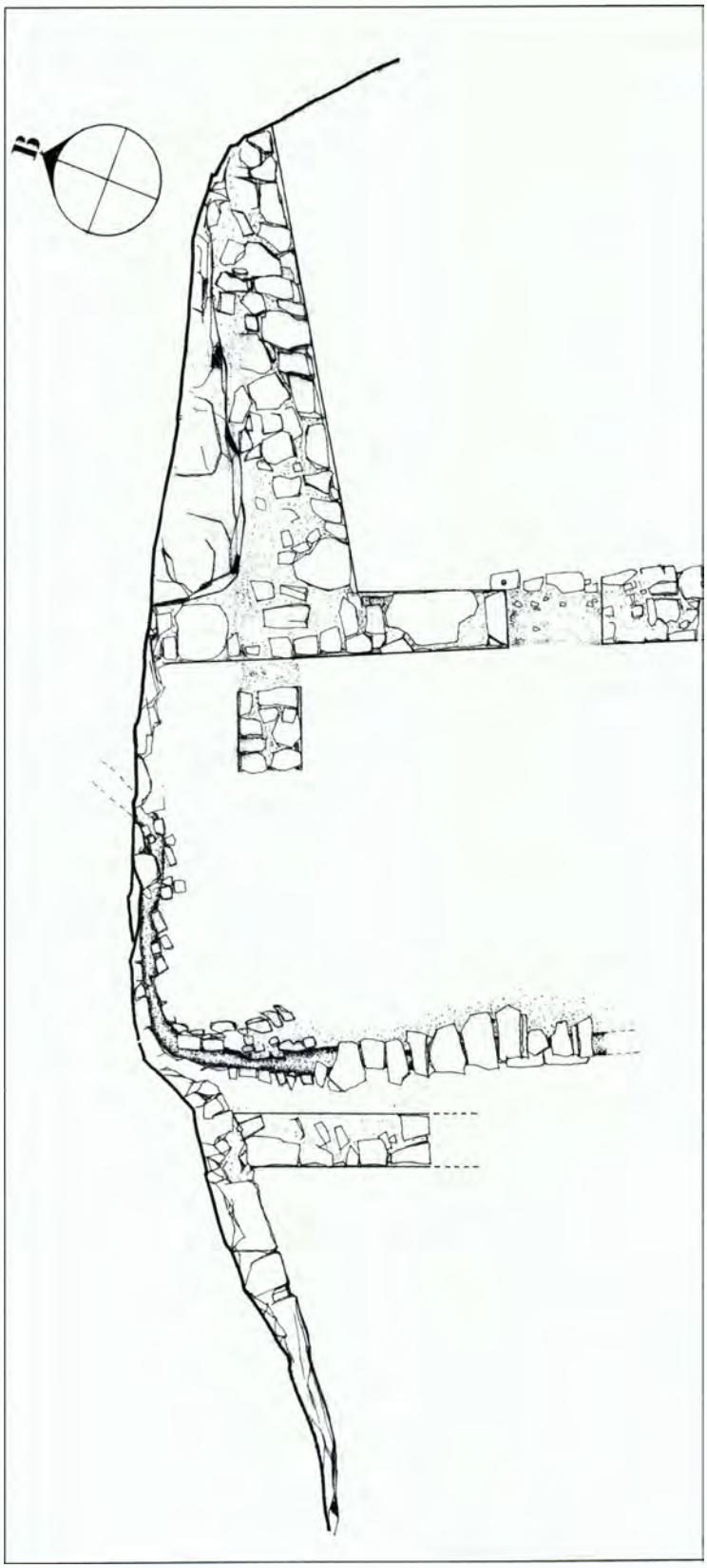

Σχέδ. 2. Η ανασκαφική έρευνα στη Λύττο (1).

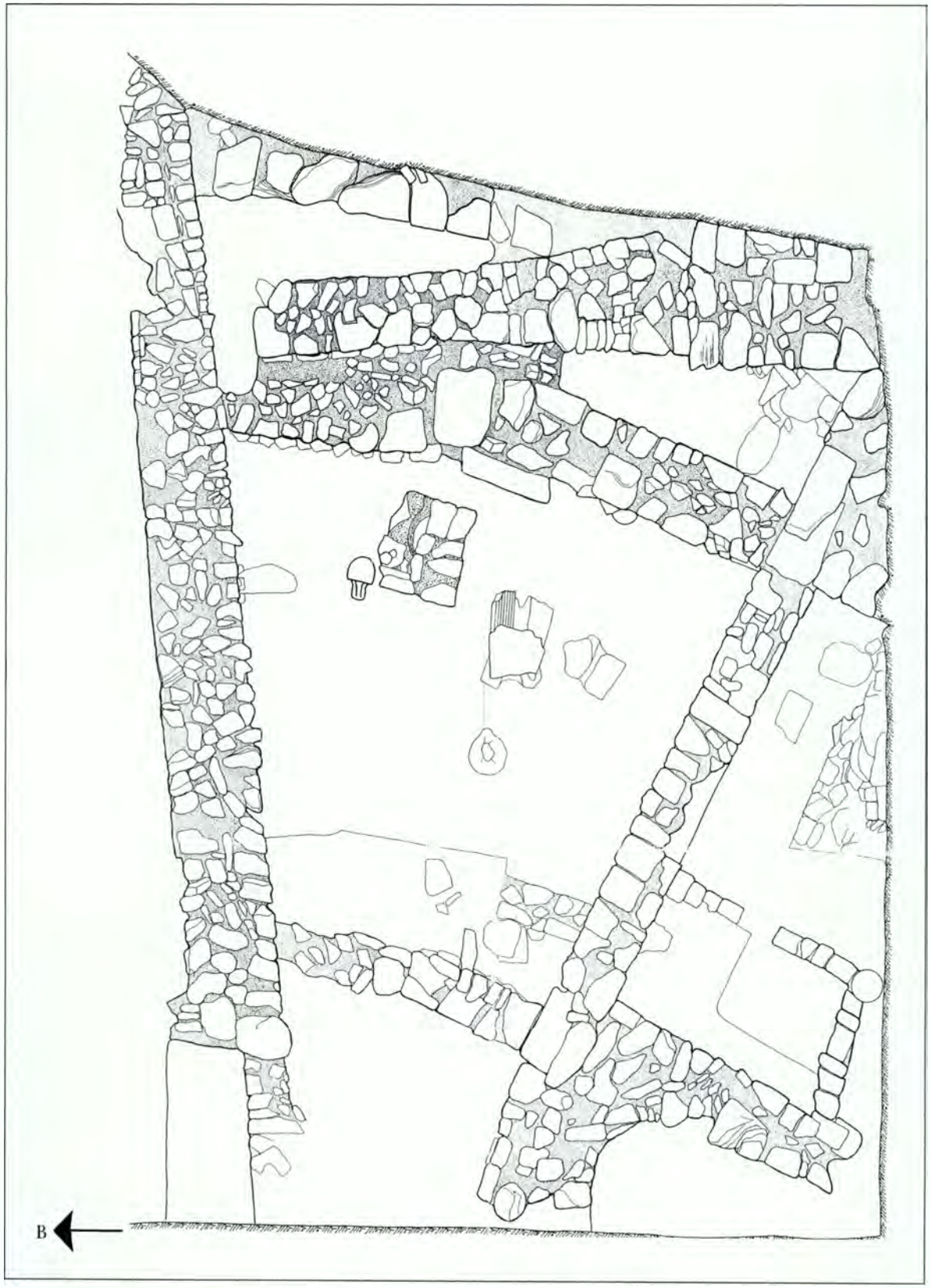

Σχέδ. 3. Η ανασκαφική έρευνα στη Λύττο (2).

Τάφοι Βεροίας, 162, πίν. 51, Π1422· *ΑΔ* 30 (1975), Χρονικά, 120, πίν. 69β (3ος αι. π.Χ.)· *Alt-Ägina* II, 1, 73-74, αριθ. 545, 547-549, πίν. 41 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· Δ. Κυριακού, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 192-193, πίν. 141 (α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, πίν. 59β, 60α, β, 61β, 62α, 68α, 69γ, 70δ, 79α, 80β.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 230-220 π.Χ.

423. (ΜΗ19296). Κάνθαρος με πλαστικό χείλος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 10α και 81β).
Ύψ. 0,118, διάμ. βάσης 0,066, διάμ. χείλους 0,125 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση κωνική, από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, κοίλη κάτω, με κυκλική αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ημισφαιρικό, πεπιεσμένο. Λαιμός ευρύς, βραχύς, με πλαστικό χείλος. Λαβές μεγάλες, ημικυλινδρικές, με πεπλατυσμένες, ελαφρώς λοξές απολήξεις. Το κέντρο του πυθμένα περιβάλλεται από τρεις ομόκεντρους κύκλους με πυκνά κυκλικά κτυπήματα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Rotroff 1983, πίν. 53, αριθ. 25-26 (περί το 300 π.Χ.)· D.B. Thompson 1954, πίν. 20b (τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 24a (γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.)· *Sciatbi*, πίν. LIII (αρχές του 3ου αι. π.Χ.). Βλ. γενικά για την καταγωγή του σχήματος *Agora* XII, 122, πίν. 29, σχέδ. 7, αριθ. 700-708.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

424. (ΜΗ19292). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 12 και 82).
Ύψ. 0,23, διάμ. βάσης 0,068, διάμ. χείλους 0,095 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, αρκετά απολεπισμένο.
Βάση κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω. Λαβές ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 292 (για το περίγραμμα του σώματος). Βλ. ιδιαίτερα για το σχήμα της βάσης Bielefeld 1970, 16 (220-200 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

425. (ΜΗ19328). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 28 και 90).
Ύψ. 0,355, διάμ. βάσης 0,10, διάμ. χείλους 0,089-0,14 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, ανομοιόμορφο, απολεπισμένο στο ανώτερο σώμα.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με συνεχές περίγραμμα έως το τριφυλλόσχημο χείλος. Λαβή ταινιωτή, με νεύρωση στο μήκος, που εκφύεται από το σώμα και καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα H. Thompson 1934, 320, εικ. 5, A36 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Vanderpool *et al.* 1962, 38, πίν. 21, αριθ. 41 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 468, σχέδ. 34 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· *Sciatbi*, πίν. XLIX, 78 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Morel 1981, 377, πίν. 181, 5645a, 1, 5645b, 1 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

426. (ΜΗ19299). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 31α και 92α).
Ύψ. 0,20, διάμ. βάσης 0,065, διάμ. χείλους 0,05 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός λεπτός, σχετικά ψηλός, με τριφυλλόσχημο χείλος. Λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους. Στον ώμο και στο λαιμό παράλληλες αυλακώσεις.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 505, 506 (για το σχήμα). Βλ. επίσης Weinberg 1960, πίν. 32h, αριθ. 50 (4ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

427. (ΜΗ19286). Φιάλη τύπου «Medusa bowl». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 55γ και 105γ).
Ύψ. 0,07, διάμ. χείλους 0,20 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό. Λευκό επίθετο χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό. Η διακόσμηση οργανώνεται σε ζώνες στο εσωτερικό της φιάλης. Στο κέντρο του πυθμένα κεφάλι Μέδουσας σε υψηλό ανάγλυφο, οριζόμενο από δύο ομόκεντρους χαρακτούς κύκλους. Ακολουθεί ζώνη από γραπτά ημικύκλια, πλαισιωμένα επάνω από δύο χαρακτούς ομόκεντρους κύκλους, που περικλείουν ελλειψοειδείς ολόβαφες σταγόνες μέσα σε κύκλους. Στην ανώτερη ζώνη ταινίες δεμένες σε «φιόγκους», με θυσανωτές απολήξεις. Στην περιφέρεια του χείλους ομόκεντρες αυλακώσεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 48, 198, 655 (για το σχήμα και τη διακόσμηση). Βλ. επίσης Hadjimichali 1971, 204-208, εικ. 40-42· V. La Rosa, *Β΄ΕλλΚερ*, 161-162, πίν. 82d (a-e) (λίγο πριν από το 150 π.Χ.)· *Gortina* II, 114, αριθ. 12, πίν. I:1 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 230-220 π.Χ.

428. (ΜΗ19295). Κάδος μικρογραφικός (situla). Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 41β και 97β).
Ύψ. 0,11, διάμ. βάσης 0,049, διάμ. χείλους 0,06 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα κωδωνόσχημο, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα. Λαβή ταινιωτή, αψιδωτή, που απολήγει στο χείλος, με εμπίεστα ανθέμια στις προσφύσεις. Ανάμεσα στις απολήξεις της λαβής, σε διαμετρικά αντίθετα σημεία, ψευδοπροχοή σε σχήμα λεοντοκεφαλής και ανάγλυφο γυναικείο κεφάλι.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *CVA Limoges* 44, πίν. 36, αριθ. 11 (79-86) (4ος-3ος αι. π.Χ.)· *CVA Genève* I, 69, πίν. 41, αριθ.13 (MF 184) (4ος-3ος αι. π.Χ.)· Hayes 1984, 131, αριθ. 221· Candela 1985, 35, C17 (περί το 325 π.Χ.)· Green 1979, 82, αριθ. 14 (περί το 325 π.Χ.)· *Aléria* 1960-1968, 269, 281, 295, πίν. 110, 129, αριθ. 752, 817 και 899, αντίστοιχα· Morel 1981, 398, αριθ. 6520, πίν. 198· Προσκυνητοπούλου 1979, 110-126.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

429. (ΜΗ19301). Μόνωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένη η λαβή και τμήματα του χείλους (Πίν. 54β και 105α).
Ύψ. 0,059, διάμ. βάσης 0,06, διάμ. χείλους 0,116 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 313 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* ΙΙ, 95, σχέδ. 22, Κ141-142 (4ος αι. π.Χ.)· Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 94-95, πίν. 26β, με μόνη διαφορά ότι εδώ οι λαβές είναι οριζόντιες (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Weinberg 1960, πίν. 29, αριθ. 52, 66-67 (μέσα του 4ου αι. π.Χ.). Βλ. για την καταγωγή του σχήματος *Agora* XII, 124, πίν. 30.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

430. (ΜΗ19308). Μόνωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 105α).
Ύψ. 0,056, διάμ. βάσης 0,057, διάμ. χείλους 0,122 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό τελείως απολεπισμένο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 429).

431. (ΜΗ19294). Κύπελλο με λαιμό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένη η λαβή και τμήματα του σώματος (Πίν. 8 και 80β).
Ύψ. 0,106, διάμ. βάσης 0,042, διάμ. χείλους 0,074 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο κατά τόπους. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση από πλατύ εχίνο και κυλινδρικό στέλεχος, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές. Λαιμός βραχύς, ευρύς, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή. Από ένας ρόδακας σε κάθε όψη. Στο λαιμό λογχόσχημα φύλλα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 94 (με περισσότερο σφαιρικό σώμα) και το αριθ. 432 (για το σχήμα της βάσης). Βλ. για τη διακόσμηση *Corinth* VII, III, πίν. 40, αριθ. 546 (250-225 π.Χ.)· Rotroff 1991, πίν. 31-32, αριθ. 64-65, 68a-b, αντίστοιχα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

432. (ΜΗ19297). Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 22β και 87).
Ύψ. 0,197, διάμ. βάσης 0,075, διάμ. χείλους 0,123 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση από πλατύ εχίνο και κυλινδρικό στέλεχος, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, ελάχιστα εξογκωμένο στο ανώτερο τμήμα. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με σχεδόν τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 76, 293, 489, 525, 672 (για το περίγραμμα του σώματος). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 93, Η19/1 (λίγο πριν από το 220 π.Χ.)· Bielefeld 1970, 9, 11 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

433. (ΜΗ19298). Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 22β και 86β).
Ύψ. 0,18, διάμ. βάσης 0,12, διάμ. χείλους 0,12 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, ελάχιστα εξογκωμένο στο ανώτερο τμήμα. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με σχεδόν τριγωνικό περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα την προηγούμενη (αριθ. 432).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

434. (ΜΗ19291). Πρόχους κυλινδρική. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 19 και 85ε).
Ύψ. 0,197, διάμ. βάσης 0,078, διάμ. χείλους 0,154 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο κατά τόπους.

Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο. Σώμα ψηλό, κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω. Ώμος σχεδόν ευθύγραμμος, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με σχεδόν τριγωνικό περίγραμμα, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους. Δύο παράλληλες αυλακώσεις ορίζουν κάτω τη ζώνη του ώμου. Ανάγλυφη ταινία στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 131, 138, 212.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 230-220 π.Χ.

435. (ΜΗ19342). Δίωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 55β και 105β).
Ύψ. 0,058, διάμ. βάσης 0,058, διάμ. χείλους 0,13 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους και στις λαβές.
Βάση ελαφρώς κοίλη. Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 484.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

436. (ΜΗ29177). Λέβης σταμνοειδής με προχοή (Πίν. 61 και 109α).
Ύψ. 0,145, διάμ. βάσης 0,11, διάμ. χείλους 0,15 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, με κυλινδρική προχοή ανάμεσα στις λαβές. Χείλος ευθύγραμμο, ευρύτερο προς τα επάνω, με περίγυρο εσωτερικά για την υποδοχή πώματος. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 372 (για το περίγραμμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

437. (ΜΗ19311). Μυροδοχείο. Συγκολλημένο (Πίν. 41γ και 98).
Ύψ. 0,123, διάμ. βάσης 0,028, διάμ. χείλους 0,025 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση δισκόμορφη, με υποτυπώδη διαμόρφωση ποδιού. Κοιλιά σχεδόν σφαιρική. Λαιμός ελαφρώς ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος λεπτό, ταινιωτό, στραμμένο προς τα κάτω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1983, 57, σχέδ. 21, πίν. 8γ, αριθ. 1651 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Η. Thompson 1934, 335, εικ.15, Β7 (α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· Ακαμάτη, *Τάφοι Ηέλλας*, 155, σχέδ. 40, αριθ. 154 (α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· *Tarsus* I, πίν. 135, αριθ. 248.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.

438. (ΜΗ19312). Μυροδοχείο. Συμπληρωμένος ο λαιμός και η βάση (Πίν. 41γ και 98).
Ύψ. 0,103μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 437), με μόνη διαφορά ότι εδώ ο ώμος φέρει υπόλευκες εξίτηλες ταινίες.

439. (ΜΗ19313). Μυροδοχείο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένος ο λαιμός και τμήμα της βάσης (Πίν. 41γ και 98).
Ύψ. 0,135, διάμ. βάσης 0,03 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση μικρή, κωνική, επίπεδη κάτω. Πόδι χαμηλό. Σώμα επίμηκες, με τονισμένη την ακμή του ώμου. Λαιμός ψηλός, σχετικά ευρύς.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 88, σχέδ. 37, αριθ. 5580, 6080/5, (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Kerameikos* IX, πίν. 68, 96, αριθ. 378, 380 και Ε91-93, Ε95-96, αντίσοιχα (μέσα του 3ου αι. π.Χ.)· *SCE* IV, 3, εικ. 24, αριθ. 27-29 (τέλη του 4ου-μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· *Alt-Ägina* II, 1, πίν. 56, αριθ. 706 (3ος αι. π.Χ.)· Α. Ωνάσογλου, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 31α (περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

440. (ΜΗ19314). Φλασκί. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο στην περιφέρεια. Λείπουν οι λαβές και ο λαιμός (Πίν. 99β).
Σωζ. ύψ. 0,145, πάχ. 0,06 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Το αγγείο στερείται βάσης. Σώμα με κυρτή τη μία επιφάνεια, όπου δύο χαρακτοί ομόκεντροι κύκλοι. Ελάχιστα κοίλη η άλλη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Hadjimichali 1971, 197-199, εικ. 29-30, αριθ. 248 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Καλτσάς 1983, 72-73, πίν. 7γ, αριθ. 1649 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

441. (ΜΗ19309). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης με κυλινδρική προχοή. Το κατώτερο τμήμα. Συγκολλημένη (Πίν. 36 και 95).
Σωζ. ύψ. 0,165, διάμ. βάσης 0,086 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.

Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, με κυλινδρική προχοή. Στον ώμο ίχνη από τη ρίζα της κατακόρυφης ταινιωτής λαβής. Δύο παράλληλες χαράξεις στον ώμο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 491, 492. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 79, H10/8 (μέσα του 4ου αι. π.Χ.)· *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, 886, πίν. 661δ (τέλη του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

442. (ΜΗ19310). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης με κυλινδρική προχοή. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένο το ανώτερο σώμα (Πίν. 36 και 95).
Ύψ. 0,185, διάμ. βάσης 0,075, διάμ. χείλους 0,097 μ. Πηλός πορτοκαλέρυθρος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με βραχεία κυλινδρική προχοή στον ώμο. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός. Λαβή ταινιωτή, με νεύρωση στο μήκος.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

443. (ΜΗ19305). Μικρογραφικό κωνικό κύπελλο. Συμπληρωμένο (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,036, διάμ. χείλους 0,06 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 446. Βλ. επίσης *KKG*, πίν. 12Β (4ος αι. π.Χ.)· *KDS*, πίν. 15, Ε29 (3ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

444. (ΜΗ19306). Μικρογραφικό τρίωτο αγγείο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,036, διάμ. βάσης 0,037, διάμ. χείλους 0,048 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Agora* XII, 186, πίν. 46, αριθ. 1433 (350-325 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

445. (ΜΗ19307). Μικρογραφικός κρατήρας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,039, διάμ. χείλους 0,065 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφος.
Βάση επίπεδη. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου. Χείλος οριζόντιο, με περιμετρική χάραξη. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές, υπερυψωμένες του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 473. Βλ. επίσης Χαριτωνίδης 1979, πίν. 42στ· *Agora* XII, 186, πίν. 46, αριθ. 1421-1425, 1432-1434 (4ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

446. (ΜΗ19300). Μικρογραφικό κωνικό κύπελλο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 76β και 120β).
Ύψ. 0,07, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,075 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση επίπεδη. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με λοξότμητο περίγραμμα γύρω από την επιφάνεια στήριξης. Χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή κατακόρυφη, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 443.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

447. (ΜΗ19302). Λεκάνη μικρογραφική. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 56 και 106β).
Ύψ. 0,057, διάμ. βάσης 0,062, διάμ. χείλους 0,147 μ. Πηλός κοκκινωπός ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με πλατύ επίπεδο χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 104.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

448. (ΜΗ19315). Ιχθυοπινάκιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 47β και 102γ).
Ύψ. 0,042, διάμ. βάσης 0,10, διάμ. χείλους 0,225 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση ψηλή δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια με ζεύγος διαμπερών οπών στο πάχος. Σώμα ευρύ, με υποτυπώδη βάθυνση στο κέντρο του πυθμένα, ο οποίος ορίζεται από ομόκεντρη αυλάκωση. Χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα κάτω και έξω. Διπλή αυλάκωση στην εσωτερική περιφέρεια και στο μέσον του τοιχώματος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Agora* XXIX, αριθ. 739, σχέδ. 52 (275-250 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

449. (ΜΗ19327). Ιχθυοπινάκιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 47β και 102γ).
Ύψ. 0,035, διάμ. βάσης 0,10, διάμ. χείλους 0,20 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ευρύ, με χείλος στραμμένο προς τα κάτω. Χάραξη στην εσωτερική περίμετρο. Κυκλική βάθυνση στο κέντρο του πυθμένα, οριζόμενη από αυλάκωση.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 27, Κ203-204, Κ209-210 (3ος αι. π.Χ.)· *Salamine* VIII, 35, σχέδ. 22, αριθ. 64 (3ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

450. (ΜΗ19316). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 47γ και 103α).
Ύψ. 0,052, διάμ. βάσης 0,13, διάμ. χείλους 0,275 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Εσωτερικά επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο. Εξωτερικά επάλειψη ομοιόχρωμη με τον πηλό και καστανόχρωμη διακόσμηση.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ευρύ, με χείλος πλατύ, επίπεδο, που διατρέχεται στην εξωτερική περίμετρο από χαρακτή γραμμή. Εξωτερικά, σε ζώνη οριζόμενη από πλατιές ταινίες, ζεύγη φύλλων δάφνης. Στο χείλος πλατιές εγκάρσιες γραμμές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Aléria* 1960-1968, 199, πίν. 99, αριθ. 380 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· *Salamine* VIII, 36, εικ. 23, αριθ. 81 (3ος αι. π.Χ.)· *Eretria* II, πίν. 2, αριθ. 26 (μέσα του 3ου αι. π.Χ.). Πρβλ. τα αριθ. 8, 460, 461, 488 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης La Rosa 1984, σχέδ. 2, αριθ. 3 (F5692) (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

451. (ΜΗ19317). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 50 και 103γ).
Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,075, διάμ. χείλους 0,19 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ευρύ, με καμπύλο περίγραμμα και αυλάκωση στο πέρας.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 514. Βλ. επίσης *Gortina* I, 182, σχέδ. 176, 179, αριθ. 58 (3ος-2ος αι. π.Χ.)· *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 25, Κ181· *Corinth* VII, III, 42-43, σχέδ. 5, πίν. 46, αριθ. 164 (γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

452. (ΜΗ19318). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 47γ και 103α).
Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,12, διάμ. χείλους 0,265 μ.
Πηλός καστανόχρωμος. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ευρύ, με ελαφρώς καμπύλο περίγραμμα. Χείλος πλατύ, επίπεδο, με ζεύγος διαμπερών οπών. Αυλάκωση στην περιφέρεια του πυθμένα και διπλή στο χείλος. Στο εσωτερικό τοίχωμα, ανάμεσα σε παράλληλες ταινίες, κλαδί με φύλλα δάφνης. Εγκάρσιες γραμμές στο χείλος (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 450 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

453. (ΜΗ19319). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 48 και 102δ).
Ύψ. 0,037, διάμ. βάσης 0,08, διάμ. χείλους 0,22 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
Όμοιο με τα αριθ. 450, 452, με μόνη διαφορά ότι εδώ το χείλος είναι κοίλο στην κάτω επιφάνεια.

454. (ΜΗ19320). Πινάκιο με πτυχωτό χείλος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 46δ).
Ύψ. 0,045, διάμ. βάσης 0,063, διάμ. χείλους 0,21 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα ωχροκάστανο, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ευρύ, με ελαφρώς καμπύλο περίγραμμα. Χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα έξω, με δύο περιμετρικές αυλακώσεις. Ζεύγος διαμπερών οπών στο πάχος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα H. Thompson 1934, 316, εικ. 2, Α3 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Vanderpool *et al.* 1962, 35, πίν. 21, σχέδ. 8, αριθ. 25 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Miller 1974, 235, σχέδ. 5, αριθ. 41 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· *Kabirion* III, πίν. 16, αριθ. 359-360 (μέσα του 3ου αι. π.Χ.)· Braun 1970, πίν. 163, σχέδ. 11, αριθ. 20 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

455. (ΜΗ19321). Πινάκιο με πτυχωτό χείλος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 46δ και 102β).
Ύψ. 0,045, διάμ. βάσης 0,063, διάμ. χείλους 0,198 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα κοκκινωπό, μερικώς απολεπισμένο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 454).

456. (ΜΗ19343). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 48 και 102δ).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,088, διάμ. χείλους 0,215 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα ωχροκάστανο, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ευρύ, βαθύ, με σχεδόν ευθύγραμμο τοίχωμα. Χείλος πλατύ, ελάχιστα στραμμένο προς τα έξω, με αυλάκωση στην εξωτερική περίμετρο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 26, αριθ. Κ198 (3ος-2ος αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 739-740, σχέδ. 52 (γ′ και τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., αντίστοιχα)· *Aléria* 1960-1968, πίν. 132, αριθ. 308 (γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.). Βλ. ιδιαίτερα για το σχήμα του χείλους *Gortina* I, 181, σχέδ. 17, αριθ. 57.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

457. (ΜΗ19345). Πινάκιο με προεξέχον χείλος. Συμπληρωμένο το μισό περίπου (Πίν. 48 και 103α).
Ύψ. 0,057, διάμ. βάσης 0,078, διάμ. χείλους 0,218 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Εξωτερικά άβαφο. Εσωτερικά καστανοκόκκινοι ομόκεντροι κύκλοι.
Σχήμα όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 456), με μόνη διαφορά ότι εδώ το χείλος χωρίζεται με οριζόντια αυλάκωση.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 10 (ιδιαίτερα για το περίγραμμα του χείλους). Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 28, αριθ. Κ225 (β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

458. (ΜΗ19303). Λύχνος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένη η λαβή και τμήματα του σώματος (Πίν. 109β).
Ύψ. 0,036, μήκ. 0,106, διάμ. βάσης 0,031, διάμ. οπής πλήρωσης 0,031 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, ακάθαρτος, καμένος. Άβαφος.
Βάση αδιαμόρφωτη. Σώμα χαμηλό, πλατύ, καμπύλο στον ώμο, χωρίς διαμορφωμένο περιχείλωμα. Μυκτήρας βραχύς και πλατύς, με καμπύλη απόληξη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 519. Βλ. επίσης *Agora* IV, τύπος 23C, αριθ. 234-235 (α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 8, 36· Δρούγου, *Λύχνοι Ηέλλας*, 35, πίν. 7, αριθ. 25 (4ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

459. (ΜΗ19304). Λύχνος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος. Λείπει η λαβή (Πίν. 109β).
Ύψ. 0,036, σωζ. μήκ. 0,091, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. οπής πλήρωσης 0,028 μ.
Πηλός κασταυοκόκκινος, ακάθαρτος, καμένος. Άβαφος.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 458), με μόνη διαφορά ότι εδώ, στο επάνω μέρος και γύρω από την οπή πλήρωσης, διαμορφώνεται κυρτό περιχείλωμα με περιμετρική αυλάκωση.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

460. (ΜΗ19330). Λέβης σταμνοειδής. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένο το κάτω μισό περίπου του σώματος (Πίν. 60β και 108γ).
Ύψ. 0,345, διάμ. χείλους 0,16 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Επιφάνεια φθαρμένη. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα σφαιρικό. Ώμος ελάχιστα πλάγιος, όπου δύο οριζόντιες ταινιωτές λαβές. Χείλος κατακόρυφο. Στο ανώτερο σώμα και στον ώμο, ανάμεσα σε ταινίες, κλαδί με φύλλα δάφνης. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 8, 461, 488 (για το σχήμα και τη διακόσμηση). Βλ. επίσης La Rosa 1984, σχέδ. 2, αριθ. 3-5 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.). Πρβλ. τα αριθ. 450, 452 (για τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

461. (ΜΗ19332). Λέβης σταμνοειδής. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος.
Ύψ. 0,50, διάμ. χείλους 0,25 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 460).

462. (ΜΗ19336). Τηγανόσχημο σκεύος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 66α).
Ύψ. 0,048, διάμ. βάσης 0,38, διάμ. χείλους 0,47 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με ομόκεντρες αυλακώσεις στην επίπεδη κάτω επιφάνεια. Τοιχώματα ανοιχτά προς τα επάνω, με αυλάκωση στο πέρας και ζεύγος διαμπερών οπών στο πάχος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 150, 161.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

463. (ΜΗ19337). Δίσκος-πιατέλα. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 49β).
Ύψ. 0,062, διάμ. βάσης 0,267, διάμ. χείλους 0,368 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη, διακρινόμενη από το σώμα με οριζόντια χάραξη. Σώμα ευρύ, ρηχό, με καμπύλο περίγραμμα. Χείλος έντονα στραμμένο προς τα έξω. Περιμετρική αυλάκωση στον πυθμένα και στο πέρας του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 515. Βλ. επίσης *KDS*, 30, σχέδ.15, Η68-Η69 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

464. (ΜΗ19338). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 55δ).
Ύψ. 0,16, διάμ. βάσης 0,36, διάμ. χείλους 0,50 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση επίπεδη, διακρινόμενη από το σώμα με οριζόντια χάραξη. Σώμα ευρύ, σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου. Χείλος έντονα στραμμένο προς τα κάτω. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές. Πλαστική ταινία στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 125, 497, 498. Βλ. επίσης Hadjimichali 1971, 202, σχέδ. 39, αριθ. 426 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

465. (MH19339). Λέβης σταμνοειδής. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 61).
Ύψ. 0,245, διάμ. βάσης 0,104, διάμ. χείλους 0,19 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα ωχροκάστανο, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός βραχύς, με καμπύλο περίγραμμα. Χείλος επίπεδο, στραμμένο προς τα έξω. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές. Πλαστικό έξαρμα στη ρίζα του ώμου.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 495. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 78, H9/8 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 32, K267.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

466. (MH19340). Μαγειρικό σκεύος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 65β και 112α).
Ύψ. 0,152, διάμ. βάσης 0,30, διάμ. χείλους 0,29 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα ωχροκάστανο, απολεπισμένο.
Βάση επίπεδη. Σώμα κυλινδρικό, με ευρύ στόμιο που κλίνει προς τα μέσα, τονισμένο από τρεις παράλληλες αυλακώσεις. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές, με αύλακα στο μήκος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *UM*, πίν. 77, H5/11 (με γωνιώδες περίγραμμα, α' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

467. (MH19346). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 56 και 106β).
Ύψ. 0,113, διάμ. βάσης 0,18, διάμ. χείλους 0,28 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφη. Εσωτερικά ομόκεντροι κύκλοι μελανού χρώματος.
Βάση επίπεδη, διακρινόμενη από το κωνικό σώμα με αυλάκωση. Χείλος καμπύλο, στραμμένο προς τα έξω. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *UM*, πίν. 78, H8/12 (περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

468. (MH19348). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 56).
Ύψ. 0,132, διάμ. βάσης 0,54, διάμ. χείλους 0,73 μ. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση επίπεδη. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου. Χείλος στραμμένο προς τα έξω, με οριζόντια νεύρωση στη ρίζα. Ομόκεντρες αυλακώσεις στον πυθμένα. Λογχόσχημα χαρακτά φύλλα περιμετρικά. Λαβές συμπαγείς, τραπεζιόσχημες στο κατώτερο σώμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 464, 497, 498 (για το χείλος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

469. (MH19350). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 56).
Ύψ. 0,154, διάμ. βάσης 0,322, διάμ. χείλους 0,463 μ. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση επίπεδη, ελάχιστα διαμορφωμένη εξωτερικά. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 467.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

470. (MH29093). Μικρογραφικό κύπελλο. Ακέραιο (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,036, διάμ. βάσης 0,039, διάμ. χείλους 0,029 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα κολουροκωνικό. Λαβή ταινιωτή, που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 522. Βλ. επίσης *KDS*, πίν. 13, 15, D19-20, E28-30 αντίστοιχα (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

471. (MH29094). Μικρογραφικό κύπελλο. Συγκολλημένο (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,029, διάμ. βάσης 0,031, διάμ. χείλους 0,039 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα. Χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή κυλινδρική, υπερυψωμένη του χείλους.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

472. (MH29095). Μικρογραφικό κύπελλο. Ακέραιο (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,039, διάμ. βάσης 0,03, διάμ. χείλους 0,039 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα σφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή κυλινδρική, υπερυψωμένη του χείλους.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

473. (MH29771). Μικρογραφικός κρατήρας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,033, διάμ. βάσης 0,034, διάμ. χείλους 0,092 μ. Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφος.
Όμοιος με τον αριθ. 445.

474. (MH29096). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος (Πίν. 12 και 82).
Ύψ. 0,134, διάμ. βάσης 0,057, διάμ. χείλους 0,084 μ. Πηλός γκριζωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό. Λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση ψηλή, κωνική, με πλαστικό δακτυλίδι, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με στενό λοξότμητο ώμο και «χαμηλωμένο πυθμένα». Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές, με πλαστικά πηνία στις επάνω προσφύσεις. Στο λαιμό κλαδί ελιάς (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 162, 528, 661 (για το περίγραμμα του σώματος) και τα αριθ. 658-660 (ιδιαίτερα για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης Bielefeld 1970, 12, 15 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· *UM*, πίν. 93, H22/3 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.). Βλ. για τη διακόσμηση Kopcke 1964, πίν. 40, αριθ. 1 (240)· Πατσιαδά 1983, 169-170, σχέδ.18, αριθ. 89-90, 92, πίν. 62β, γ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

475. (MH29768). Μικρογραφικός κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Λείπουν οι λαβές και η βάση (Πίν. 82).
Σωζ. ύψ. 0,062, διάμ. χείλους 0,049 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 474), με μόνη διαφορά ότι εδώ ο ώμος υπογραμμίζεται από αυλάκωση.

476. (MH29097). Μόνωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Λείπουν η λαβή και τμήμα του σώματος (Πίν. 54β και 105α).
Ύψ. 0,066, διάμ. βάσης 0,05, διάμ. χείλους 0,128 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Όμοιο με τα αριθ. 429, 430.

477. (MH29099). Κύπελλο με λαιμό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 8 και 80β).
Ύψ. 0,089, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. χείλους 0,083 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση στενή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με στενό λοξότμητο ώμο. Λαιμός ευρύς, που ανοίγει προς τα επάνω. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Weinberg 1960, πίν. 29, h72 (4ος αι. π.Χ.). Βλ. για το σχήμα της βάσης *KRS*, 10, σχέδ. 6, αριθ. 23 (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

478. (MH29765). Κύπελλο με λαιμό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 8 και 80β).
Ύψ. 0,11, διάμ. βάσης 0,041, διάμ. χείλους 0,078 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Εξωτερικά επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Βάση στενή, κωνική, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές, με ευρύ κυλινδρικό λαιμό. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *UM*, πίν. 76, H5/2-3 (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

479. (MH29100). Ονοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 36 και 95).
Ύψ. 0,138, διάμ. βάσης 0, 054, διάμ. χείλους 0,08 μ. Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφη. Κηλίδες καύσης εξωτερικά.
Βάση ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 492 (γενικά για το περίγραμμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

480. (MH29770). Μόνωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 55α και 105α).
Ύψ. 0,055, διάμ. βάσης 0,054, διάμ. χείλους 0,107 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Βάση κωνική, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω κοίλης επιφάνειας. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με κατακόρυφη πλατιά ταινία στο πέρας. Λαβή οριζόντια, κυλινδρική, πεταλόσχημη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *KDS*, πίν. 14, E1 (375-350 π.Χ.)· *UM*, πίν. 77, H7/3 (375-350 π.Χ.)· *Agora* XII, 127, πίν. 31, αριθ. 776 (375-350 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

481. (MH29101). Αλατοθήκη. Ακέραιη (Πίν. 49γ και 103β).
Ύψ. 0,035, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. χείλους 0,077 μ. Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό στη ζώνη του χείλους.
Βάση δακτυλιόσχημη, συμπαγής. Σώμα ημισφαιρικό με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 419. Βλ. επίσης *KDS* 30, σχέδ. 15, F12 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.)· Rotroff 1983, 267, σχέδ. 5, αριθ. 6, πίν. 51 (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.)· *Agora* XII, 296, πίν. 33, αριθ. 839 (350-325 π.Χ.)· *Agora* XXIX, αριθ. 1086-1087, σχέδ. 65 (β′ τέταρτο

του 3ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 318, σχέδ. 4, Α20 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

482. (ΜΗ29758). Αλατοθήκη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 49γ και 103β).
Ύψ. 0,041, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. χείλους 0,066 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

483. (ΜΗ29769). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 51 και 104).
Ύψ. 0,062, διάμ. βάσης 0,048, διάμ. χείλους 0,10 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο, με εξαίρεση την κάτω επιφάνεια της βάσης.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, με ελάχιστα καμπύλο περίγραμμα. Χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 418. Βλ. επίσης *Corinth* VII, III, πίν. 44, αριθ. 32 (περί το 250 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

484. (ΜΗ29772). Δίωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 55β και 105β).
Ύψ. 0,069, διάμ. βάσης 0,05, διάμ. χείλους 0,135 μ.
Πηλός γκρίζος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο στη ζώνη του χείλους και στις λαβές.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελάχιστα κοίλη κάτω. Σώμα ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα έξω και χάραξη στη ρίζα. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές, υπερυψωμένες του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 435.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

485. (ΜΗ29781). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 50 και 103γ).
Ύψ. 0,052, διάμ. βάσης 0,058, διάμ. χείλους 0,11 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με μαστοειδή απόφυση στην κάτω κοίλη επιφάνεια. Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 100. Βλ. επίσης *Agora* XXIX, αριθ. 1004, 1006, σχέδ. 63 (β′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, πίν. 2, αριθ. 27 (περί το 250 π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 249, σχέδ. 49, αριθ. 11 (3ος αι. π.Χ.)· *Tarsus* I, σχέδ. 180, J-K (τέλη του 4ου-μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

486. (ΜΗ29102). Κύπελλο κυλινδρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 1 και 78α).
Ύψ. 0,084, διάμ. βάσης 0,046, διάμ. χείλους 0,063 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος, με κηλίδες καύσης. Επίχρισμα μελανό στη ζώνη του χείλους και στη ράχη της λαβής.
Βάση πλατιά, επίπεδη. Σώμα ψηλό, κυλινδρικό, με ελαφρά κλίση προς τα μέσα γύρω από την επιφάνεια στήριξης και ελάχιστη μείωση προς τα επάνω. Χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 95. Βλ. επίσης *KRS*, 16, πίν. 5, αριθ. 43-44 (4ος αι. π.Χ.)· Hadjimichali 1971, 201, σχέδ. 36, αριθ. 213-214 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

487. (ΜΗ29767). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 4 και 78β).
Ύψ. 0,07, διάμ. βάσης 0,041, διάμ. χείλους 0,10 μ.
Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Όμοιο με το αριθ. 417, με μόνη διαφορά ότι εδώ η βάση είναι έντονα κοίλη κάτω.

488. (ΜΗ29773). Λέβης σταμνοειδής. Τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 61).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό χρώμα για τα κοσμήματα (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 8, 460, 461.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

489. (ΜΗ29760). Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 22β και 87).
Ύψ. 0,081, διάμ. βάσης 0,072, διάμ. χείλους 0,118 μ.
Πηλός καστανοκκόκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 432, όπου περισσότερα παραδείγματα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

490. (ΜΗ29103). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 35 και 95).
Ύψ. 0,22, διάμ. βάσης 0,088, διάμ. χείλους 0,095 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.

Βάση ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός κυλινδρικός, με πυκνές οριζόντιες αυλακώσεις. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *UM*, πίν. 79, H10/8-9 (β' μισό του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

491. (MH29763). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 36 και 95).
Ύψ. 0,267, διάμ. βάσης 0,099, διάμ. χείλους 0,091 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, απολεπισμένο.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 490), με μόνη διαφορά ότι εδώ υπάρχει κυλινδρική προχοή στον ώμο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, 886, πίν. 661δ (τέλη του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

492. (MH29784). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης με ηθμό. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 36 και 95).
Ύψ. 0,158, διάμ. βάσης 0,06, διάμ. χείλους 0,087 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καμένος, ακάθαρτος. Επίχρισμα βαθυκάστανο εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους και στη ράχη της λαβής.
Όμοια σε σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 491), με μόνη διαφορά ότι εδώ στο στόμιο υπάρχει ηθμός.

493. (MH29764). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 35 και 95).
Ύψ. 0,265, διάμ. βάσης 0,083, διάμ. χείλους 0,091 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, απολεπισμένο.
Όμοια με την αριθ. 490.

494. (MH29766). Όλπη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 39α και 96δ).
Ύψ. χωρίς τη λαβή 0,132, διάμ. βάσης 0,042, διάμ. χείλους 0,032 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα καστανό, εξίτηλο στο ανώτερο τμήμα του σώματος και στη ράχη της λαβής.
Βάση επίπεδη. Σώμα βαθύ, ωοειδές, με συνεχές περίγραμμα μέχρι το χείλος, που στρέφεται ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ελλειπτικής διατομής, έντονα υπερυψωμένη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 557, 558. Βλ. επίσης Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 82, σχέδ. 35, αριθ. 5603 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

495. (MH29104). Λέβης σταμνοειδής. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 61 και 109α).
Ύψ. 0,195, διάμ. βάσης 0,087, διάμ. χείλους 0,15 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, απολεπισμένο.
Όμοιος με τον αριθ. 465.

496. (MH29780). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 58 και 106β).
Ύψ. 0,115, διάμ. βάσης 0,07, διάμ. χείλους 0,21 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, ανομοιόμορφο εσωτερικά και εξωτερικά στο ανώτερο τοίχωμα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ημισφαιρικό. Χείλος πλατύ, επίπεδο, με αυλάκωση στο πάχος. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές, πεταλόσχημες. Διπλή χάραξη περιτρέχει το σώμα στο ύψος των λαβών.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 126, 369. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 93, H19/6 (225-200 π.Χ.). Πρβλ. και τα αριθ. 10, 618 (για το χείλος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

497. (MH29785). Λεκάνη. Το μισό περίπου τμήμα. Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη (Πίν. 56).
Ύψ. 0,135, διάμ. βάσης 0,278, διάμ. χείλους 0,415 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, μερικώς καμένος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Όμοια με την αριθ. 464, με μόνη διαφορά ότι εδώ την κάτω επιφάνεια της βάσης ορίζει περιμετρική αυλάκωση.

498. (MH29793). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 56).
Ύψ. 0,15, διάμ. βάσης 0,345, διάμ. χείλους 0,345 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη. Εσωτερικά καστανόχρωμες ομόκεντρες ταινίες.
Όμοια με τις αριθ. 464, 497.

499. (MH29794). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 106β).
Ύψ. 0,235, διάμ. βάσης 0,50, διάμ. χείλους 0,70 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη. Εσωτερικά καστανόχρωμες ομόκεντρες ταινίες.
Όμοια με τις αριθ. 497, 498, με μόνη διαφορά ότι εδώ τη ρίζα του χείλους περιτρέχει πλαστική πλατιά ταινία, με οριζόντια νεύρωση στο μέσον του ύψους. Στο πέρας του χείλους οριζόντια κυλινδρική λαβή.

500. (MH29783). Λεκάνη. Τμήμα από το σώμα. Συγκολλημένη (Πίν. 58).

Ύψ. 0,058, διάμ. βάσης 0,07, διάμ. χείλους 0,18 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, με ελαφρώς καμπύλο τοίχωμα. Χείλος κατακόρυφο, με κρεμαστό κυμάτιο στη ρίζα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το χείλος *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 29, Κ241 (β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· Miller 1974, σχέδ. 6, αριθ. 58 (α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

501. (ΜΗ29105). Λοπάς. Συγκολλημένη (Πίν. 64β και 111γ).
Ύψ. 0,056, διάμ. βάσης 0,145, διάμ. χείλους 0,17 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος, με έντονες κηλίδες καύσης. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ευρύ, κυλινδρικό. Χείλος στραμμένο προς τά έξω. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *UM*, πίν. 77, Η5/10 (α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

502. (ΜΗ29762). Χύτρα. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 63α και 111α).
Ύψ. 0,145, διάμ. χείλους 0,113 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Εξωτερικά επίχρισμα καστανό, απολεπισμένο.
Σώμα σφαιρικό χωρίς βάση, με συνεχές περίγραμμα μέχρι το ελάχιστα στραμμένο προς τα έξω χείλος, όπου εσωτερικά κυκλική βάθυνση για την υποδοχή πώματος. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 120 (για το περίγραμμα του σώματος). Βλ. επίσης Ι. Μιχαηλίδου-Νικολάου, *Β΄ ΕλλΚερ*, πίν. 103, αριθ. 122 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

503. (ΜΗ29790). Λοπάς. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 65α και 111γ).
Ύψ. 0,058, διάμ. χείλους 0,124 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, μερικώς καμένος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Σώμα ημισφαιρικό, πεπιεσμένο, με συνεχές περίγραμμα μέχρι το σχεδόν κατακόρυφο χείλος, όπου εσωτερικά κυκλική βάθυνση για την υποδοχή πώματος. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *KKG*, 174, σχέδ. 12 (4ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

504. (ΜΗ29786). Τηγανόσχημο σκεύος. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 65γ).
Ύψ. 0,032, διάμ. βάσης 0,317, διάμ. χείλους 0,33 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, μερικώς καμένος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση ελαφρώς κοίλη κάτω. Σώμα με σχεδόν κατακόρυφα τοιχώματα. Πυθμένας ελάχιστα κυρτός.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 31, Κ257 (β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· Η. Thompson 1934, 419, εικ. 106, Ε140 (τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

505. (ΜΗ29106). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Λείπει τμήμα από το λαιμό και το χείλος (Πίν. 31α και 92α).
Ύψ. με τη λαβή 0,20, διάμ. βάσης 0,065 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφη.
Όμοια με την αριθ. 426, με μόνη διαφορά ότι εδώ ο λαιμός είναι βραχύτερος, χωρίς παράλληλες χαράξεις.

506. (ΜΗ29761). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 31α και 92α).
Ύψ. 0,16, διάμ. βάσης 0,059 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, απολεπισμένο.
Όμοια με τις αριθ. 426, 505.

507. (ΜΗ29782). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Το ανώτερο τμήμα του λαιμού και η λαβή. Συγκολλημένη (Πίν. 90).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
Στην απόληξη της ταινιωτής με ραβδώσεις λαβής ανάγλυφο κεφάλι Σιληνού, με φθαρμένα χαρακτηριστικά.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 425, 670.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

508. (ΜΗ29787). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 28 και 91).
Ύψ. 0,165, διάμ. βάσης 0,08 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, με υποτυπώδη διαμόρφωση, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, με συνεχές περίγραμμα μέχρι το τριφυλλόσχημο στόμιο. Λαβή κατακόρυφη, κυλινδρικής διατομής.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

509. (ΜΗ29776). Αμφορίσκος ή προχοΐσκη. Τμήμα από το σώμα και το λαιμό. Συγκολλημένος (Πίν. 16).
Σωζ. ύψ. 0,089 μ.

Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Σώμα σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός. Οριζόντιες αυλακώσεις στον ώμο και στο λαιμό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 107, 288.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

510. (MH29777). Τμήμα βάσης κυλινδρικής πρόχου. Συγκολλημένο (Πίν. 19).
Διάμ. βάσης 0,094 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 321. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 88, H14/7 (225-200 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

511. (MH29759). Ιχθυοπινάκιο. Το μισό περίπου τμήμα από το σώμα. Συγκολλημένο (Πίν. 47β και 102γ).
Ύψ. 0,07, διάμ. βάσης 0,085, διάμ. χείλους 0,225 μ.
Πηλός γκρίζος, καμένος. Μελανό επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους. Υπόλευκο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα καλυκωτό, με χείλος πλατύ, σχεδόν οριζόντιο, που περιτρέχουν δύο αυλακώσεις. Ζεύγος διαμπερών οπών στο πάχος. Στο κέντρο του πυθμένα αβαθής κοιλότητα. Εσωτερικά ομόκεντρες ταινίες. Δύο ομόκεντροι κύκλοι με λοξά γραμμίδια ενδιάμεσα, περιμετρικά στον πυθμένα. Στο χείλος εγκάρσιες πινελιές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Agora* XXIX, αριθ. 748, σχέδ. 52 (200-175 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

512. (MH29778). Πινάκιο με έσω νεύον χείλος. Το κατώτερο τμήμα. Συγκολλημένο (Πίν. 46γ).
Διάμ. βάσης 0,133 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με μικρή μαστοειδή απόφυση στην κάτω κοίλη επιφάνεια. Περιμετρική αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης, όπου ζεύγος διαμπερών οπών στο πάχος. Σώμα ευρύ, ρηχό. Στον πυθμένα πέντε ομόκεντροι κύκλοι από λοξά χαρακτά γραμμίδια με οκτώ εμπίεστα ανθέμια στο εσωτερικό τους, συνδεόμενα μεταξύ τους με χαρακτά τόξα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα και τη διακόσμηση *Agora* XXIX, αριθ. 780, 782, σχέδ. 54, πίν. 67 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 131, σχέδ. 115, A7 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

513. (MH29098). Πινάκιο με πτυχωτό χείλος. Συγκολλημένο (Πίν. 46δ και 102β).
Ύψ. 0,058, διάμ. βάσης 0,066, διάμ. χείλους 0,191 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Όμοιο με τα αριθ. 454, 455.

514. (MH29107). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 50 και 103γ).
Ύψ. 0,058, διάμ. βάσης 0,094, διάμ. χείλους 0,22 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Όμοιο με το αριθ. 451.

515. (MH29792). Δίσκος-πιατέλα. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 49β).
Ύψ. 0,03, διάμ. βάσης 0,22, διάμ. χείλους 0,295 μ.
Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα υπόλευκο. Διακόσμηση καστανοκόκκινη.
Βάση δακτυλιόσχημη, επίπεδη κάτω, με διπλή περιμετρική αυλάκωση. Σώμα ευρύ, ρηχό, με χείλος έντονα στραμμένο προς τα έξω. Περιμετρική νεύρωση στον πυθμένα. Στα εσωτερικά τοιχώματα, ανάμεσα σε ταινίες, ενάλληλες γωνίες εναλλασσόμενες με εγκάρσιες γραμμές. Στον πυθμένα ίχνη ομόκεντρων ταινιών.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 463 (για το σχήμα). Βλ. για τη διακόσμηση *KDS*, 30, σχέδ. 15, H72-73, πίν. 24, H68-78 (4ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

516. (MH29108). Μόνωτο σκυφίδιο. Λείπει τμήμα του σώματος (Πίν. 54β).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,045, διάμ. χείλους 0,11 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Όμοιο με τα αριθ. 429, 430, 476.

517. (MH29109). Μόνωτο σκυφίδιο. Λείπουν η λαβή και τμήμα του τοιχώματος (Πίν. 54β και 105α).
Ύψ. 0,057, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,118 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 516).

518. (MH29791). Φλασκί. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 99β).
Ύψ. 0,352, διάμ. σώματος 0,278, πάχ. 0,088 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Επίχρισμα καστανόχρωμο, απολεπισμένο.
Σώμα δισκόμορφο, με επίπεδη τη μία και ελάχιστα κυρτή την άλλη επιφάνεια. Ορθογώνια επιφάνεια στήριξης, με αβαθή κοιλότητα στο κέντρο. Στον πυρήνα κάθε όψης κυκλική βάθυνση. Λαιμός στενός, βραχύς, με καλυκωτό στόμιο. Λαβές μικρές, κατακόρυφες, δι-

πλές, κυλινδρικές, με αποτύπωμα δακτύλου στη ρίζα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Miller 1974, 203, 231, πίν. 31, αριθ. 22· *Samaria-Sebaste* III, 173-175, εικ. 24· *Ikaros* 2, 40-42, πίν. 31· *Dura-Europos* IV, 1, 36, εικ. 8, αριθ. 203.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

519. (ΜΗ30479). Λύχνος. Λείπει η λαβή. Αποκρούσεις στο περιχείλωμα και στην απόληξη του μυκτήρα (Πίν. 109β).
Ύψ. 0,031, σωζ. μήκ. 0,097, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. οπής πλήρωσης 0,028 μ.
Πηλός κασιανοκόκκινος, ακάθαρτος. Κηλίδες καύσης στο κάτω τμήμα.
Όμοιος με τους αριθ. 458, 459.

520. (ΜΗ30480). Λύχνος. Λείπει η λαβή. Ελαφρές αποκρούσεις στην απόληξη του μυκτήρα (Πίν. 109β).
Ύψ. 0,027, σωζ. μήκ. 0,087, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. οπής πλήρωσης 0,021 μ.
Πηλός κασιανοκόκκινος, ακάθαρτος. Μελανό χρώμα στο επάνω τμήμα.
Βάση αδιαμόρφωτη. Σώμα με αμφικωνικό περίγραμμα, γωνιώδες. Λοξό περιχείλωμα γύρω από την οπή πλήρωσης. Μυκτήρας βραχύς, με καμπύλη απόληξη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Agora* IV, αριθ. 425, 429 (τέλη του β′ τετάρτου του 3ου-τέλη του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα), πίν. 15, 41 (HT30C)· Δρούγου, *Λύχνοι Πέλλας*, αριθ. 82, 83 (μέσα του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΣΤΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ ΠΕΔΙΑΔΟΣ

Ανασκαφικά δεδομένα

Η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο του παιδικού σταθμού Καστελλίου Πεδιάδος, που πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 1987-1990, έφερε στο φως αξιόλογο κτίριο νεοανακτορικών χρόνων με πλούσια και αντιπροσωπευτική της περιόδου κεραμική[44]. Την προϊστορική φάση είχε καλύψει, σε ολόκληρη σχεδόν την έκταση του οικοπέδου, ελληνιστικό στρώμα, που διατηρούσε ελάχιστα λείψανα τοίχων και τμήμα δρόμου σε διαγώνια, ως προς τα κτίρια, διάταξη. Από την ελληνιστική επίχωση περισυνελέγησαν άφθονες αγνύθες, κομμάτια από αρχαϊκούς πίθους[45], ελάχιστα μελαμβαφή όστρακα και άβαφα μικρογραφικά κύπελλα. Η τυπολογική κατάταξη στηρίζεται κυρίως στη συγκριτική μορφολογική εξέταση με παραδείγματα από άλλες, γειτονικές κυρίως περιοχές, δεδομένο που οδηγεί στην κατά προσέγγιση χρονολόγηση της κεραμικής, χωρίς τη δυνατότητα σαφέστερου προσδιορισμού.

Κατάλογος ευρημάτων

521. (ΜΗ29581). Μικρογραφικό κυλινδρικό κύπελλο. Ακέραιο (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,05, διάμ. βάσης 0,031, διάμ. χείλους 0,041 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 11, 13 (γενικά για το περίγραμμα του σώματος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

522. (ΜΗ29582). Μικρογραφικό κύπελλο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,043, διάμ. βάσης 0,036, διάμ. χείλους 0,026 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφο.
Όμοιο με το αριθ. 470.

523. (ΜΗ29583). Μικρογραφικό κύπελλο. Συμπληρωμένη η λαβή (Πίν. 120β).

44. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 46 (1991), Χρονικά, 396.
45. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο συνεύρεσης αρχαϊκών πίθων και ελληνιστικής κεραμικής στην αρχαία Λύττο, το Μικρό Ανάκτορο της Κνωσού, τη Φαιστό και την Απολλωνία, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για τα ανασκαφικά δεδομένα.

Ύψ. 0,042, διάμ. βάσης 0,037, διάμ. χείλους 0,03.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 522).

524. (ΜΗ29584). Μικρογραφικό κύπελλο. Συμπληρωμένο (Πίν. 120β).
Ύψ. 0,042, διάμ. βάσης 0,039, διάμ. χείλους 0,024 μ.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 523).

525. (ΜΗ29797). Πρόχους με λαιμό. Τμήματα από το ανώτερο σώμα και τη βάση (Πίν. 23).
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, βραχύς, με χείλος στραμμένο προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 293, 433 (για το σχήμα).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

526. (ΜΗ29798). Υδρία ή πρόχους. Ο λαιμός και τμήμα του ώμου. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 77).
Σωζ. ύψ. 0,089, διάμ. χείλους 0,116 μ.
Πηλός πορτοκαλέρυθρος, ακάθαρτος. Άβαφη με καστανόχρωμη διακόσμηση.
Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με οριζόντιες νευρώσεις στη ρίζα. Χείλος στραμμένο έντονα προς τα έξω. Ολόβαφη η ρίζα του λαιμού και η επάνω επιφάνεια του χείλους. Στο λαιμό ακανόνιστες οξυκόρυφες γωνίες, υπογραμμισμένες από πλατιά ταινία.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τη διακόσμηση *KDS*, πίν. 24, Η68 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

Δ. ΝΟΤΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗ

ΤΟ ΤΑΦΙΚΟ ΚΤΙΣΜΑ ΣΤΗ ΓΟΡΤΥΝΑ

Ανασκαφικά δεδομένα

Το φθινόπωρο του 1973, κατά τη διάρκεια εργασιών διαμόρφωσης στο χώρο της Γεωργικής Σχολής στη Γόρτυνα, αποκαλύφθηκε ελληνιστικό ταφικό οικοδόμημα με συστάδα τάφων ποικίλων τύπων, χρονολογούμενων στους όψιμους ελληνιστικούς-πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Επίσης, ήλθε στο φως μαυσωλείο ρωμαϊκών χρόνων[46]. Οι τάφοι, στην πλειονότητά τους διαλυμένοι, περιείχαν κυρίως χάλκινα, επίχρυσα ή ασημένια κτερίσματα, ενώ η έλλειψη πήλινων αγγείων ήταν σχεδόν παντελής, καθώς ένας μόνο λύχνος τύπου Εφέσου αναφέρεται. Αντίθετα, το ταφικό οικοδόμημα, που αποτελούνταν από έναν ορθογώνιο χώρο με δύο ημικυκλικές κτιστές κόγχες στο βόρειο και στο νότιο άκρο, έδωσε χαρακτηριστική κεραμική του 2ου αι. π.Χ. Τα ανασκαφικά στοιχεία δεν παρέχουν ουσιαστική χρονολογική στήριξη για τα δύο αγγεία, που εντοπίστηκαν στην ανατολική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου[47]. Για το λόγο αυτό, ο χρονολογικός προσδιορισμός στηρίζεται κυρίως στη συγκριτική μορφολογική εξέταση με παράλληλα από γειτονικές περιοχές, ενώ δεν λείπουν και οι συγκρίσεις με τύπους από άλλους, πιο απομακρυσμένους χώρους.

Κατάλογος ευρημάτων

527. (ΜΗ21198). Οινοχόη χωρίς προχοή. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη η βάση (Πίν. 32α και 92β).
Ύψ. 0,485, διάμ. χείλους 0,12 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα κοκκινωπό, απολεπισμένο.
Σώμα ωοειδές, επίμηκες, με σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω. Χείλος πλατύ, επίπεδο, ελάχιστα στραμμένο προς τα κάτω. Λαβή διπλή, στρεπτή, με πλαστικό πηνίο στο σημείο ένωσης με το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. γενικά για το περίγραμμα του σώματος Guerrini 1964, πίν. IX, F17 (περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· A. Enklaar, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 85 (υδρία «Hadra», Cassel T.496, αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· *Hadra* II, 57, σχέδ. 27, L16 (Alex. 10198), 210-190 π.Χ. Πρβλ. ιδιαίτερα για το σχήμα της λαβής *Gortina* I, 179, σχέδ. 175, αριθ. 53.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

528. (ΜΗ21199). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Ελάχιστα συμπληρωμένος (Πίν. 12 και 82).
Ύψ. 0,33, διάμ. βάσης 0,115, διάμ. χείλους 0,16 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα καστανό, απολεπισμένο.
Βάση κωδωνόσχημη, με πλατιά επιφάνεια στήριξης, έντονα κοίλη κάτω. Δύο πλαστικά δακτυλίδια στην ένωση με το βαθύ καλυκωτό σώμα, που διαμορφώνεται με «χαμηλωμένο πυθμένα». Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, καμπύλος στο μέσον του ύψους με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές, με αυλακώσεις στον άξονα. Πλαστικά πηνία στο σημείο ένωσης με το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 474, 661 (για το σχήμα του σώματος). Βλ. επίσης τα αριθ. 606, 608, 614, 676 (για το σχήμα της βάσης).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

46. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, 889-894, πίν. 665.

47. Στην αρχική παρουσίαση του ταφικού συνόλου δημοσιεύεται και μία υδρία, η οποία όμως δεν βρέθηκε μαζί με τα υπόλοιπα κτερίσματα του τάφου στην ανατολική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου, όπου φυλάσσονται. Πιθανότατα το αγγείο έχει αποσπαστεί από το ανασκαφικό σύνολο όπου ανήκει και έχει τοποθετηθεί σε διαφορετικό χώρο. Σε περίπτωση εντοπισμού της υδρίας θα ακολουθήσει μελλοντικά συμπληρωματική παρουσίασή της.

Η ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΤΡΥΠΗΤΗ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ

Ανασκαφικά δεδομένα

Στον οικισμό της Τρυπητής, που βρίσκεται στα νότια παράλια της κεντρικής Κρήτης, ανατολικά της αρχαίας Λεβήνας, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως το καλοκαίρι του 1992 κτίσμα υστεροελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων, θεμελιωμένο επάνω σε βραχώδη λόφο σε μικρή απόσταση από την παράκτια ζώνη. Η έρευνα αποκάλυψε δύο δωμάτια και το περίγραμμα ενός τρίτου, κτισμένα με αργούς λίθους και καλυμμένα με κεράμωση κορινθιακού τύπου, ενώ εσωτερικά υπήρχαν κτιστά θρανία κατά μήκος των τοίχων. Η κεραμική που περισυνελέγη από τον ανεσκαμμένο χώρο ανήκει στο 2ο-1ο αι. π.Χ. και ήταν κυρίως οικιακής χρήσης. Τα δύο αγγεία που περιλαμβάνονται στον κατάλογο αποτελούν προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου, ενώ η χρονολόγηση στηρίζεται στη συγκριτική μορφολογική εξέταση, εξαιτίας της έλλειψης επαρκών ανασκαφικών στοιχείων, δεδομένο το οποίο οδηγεί σε ευρύτερα χρονικά πλαίσια.

Κατάλογος ευρημάτων

529. (ΜΗ29799). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 30 και 91).
Ύψ. 0,245, διάμ. βάσης 0,085 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο εξωτερικά και εσωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, ψηλός, κυλινδρικός, με οριζόντια εγκοπή στη ρίζα. Χείλος τριφυλλόσχημο, με αυλάκωση στην εσωτερική και στην εξωτερική περίμετρο. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 637 (με λεπτότερο λαιμό). Βλ. επίσης *ΑΔ* 42 (1987), Χρονικά, πίν. 311γ.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα.

530. (ΜΗ29800). Χύτρα. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 63α και 111α).
Ύψ. 0,215, διάμ. χείλους 0,21 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Σώμα χωρίς βάση, σφαιρικό πεπιεσμένο, πλατύ, κάτω με περίγραμμα συνεχές έως το κατακόρυφο, καμπύλο εσωτερικά χείλος. Λαβές κατακόρυφες ταινιωτές. Οριζόντιες χαράξεις στο ύψος των λαβών και στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 396, 397 (γενικά για το σχήμα). Βλ. επίσης για το περίγραμμα του σώματος C. Schauer, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 120a, από την Ολυμπία (1ος αι. π.Χ.).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

Ο ΤΑΦΟΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΛΑΓΟΛΙΟ ΦΑΙΣΤΟΥ

Ανασκαφικά δεδομένα

Το 1976, κατά τις εργασίες για τη διάνοιξη χαντακιού σε αγροτικό δρόμο προς το Λαγολιό κοντά στον Άη Γιάννη της Φαιστού, αποκαλύφθηκε τάφος εντελώς κατεστραμμένος, που περιείχε δύο υδρίες «L» τύπου «Hadra»[48]. Η χρονολόγηση των υδριών στηρίζεται κυρίως στη συγκριτική εξέταση με τις χρονολογημένες υδρίες της κατηγορίας «Hadra» από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας, οι οποίες συνηγορούν για τη χρονολόγηση των αγγείων στις τελευταίες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ.

48. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 31 (1976), Χρονικά, 360, πίν. 283ε. Ανάμεσα στα ευρήματα του τάφου αναφέρεται και ένας λύχνος, που δεν κατέστη δυνατόν να εντοπισιεί.

531. (MH22045). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 73 και 119).
Ύψ. 0,505, διάμ. βάσης 0,124, διάμ. χείλους 0,145 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Μελανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση ψηλή, κωνική, με διαμορφωμένο δακτύλιο, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, επίμηκες, με τονισμένη τη μετάβαση στο σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, καμπύλο κάτω. Ταινιωτές με αυλακώσεις στη ράχη οι λαβές, ελάχιστα υπερυψωμένες οι οριζόντιες. Στην επάνω επιφάνεια του χείλους ταινίες και εγκάρσια γραμμίδια εξωτερικά. Στο λαιμό δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Στη ρίζα του λαιμού ταινία με σταγόνες. Στο ανώτερο τμήμα του σώματος από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω, διπλή γραμμή κάτω και ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Στο επάνω μισό της κύριας μετόπης, ανάμεσα σε σειρές από γραμμίδια, κλαδί δάφνης με μικρά φύλλα. Στην πίσω όψη, από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, κρεμάμενες έλικες. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 621 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *Hadra* II, 57, σχέδ. 24, Alex. 9739. Πρβλ. το αριθ. 534 (για τη διακόσμηση της κύριας μετόπης).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 220-200 π.Χ.

532. (MH22046). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Λείπει το ανώτερο τμήμα και η κατακόρυφη λαβή (Πίν. 117).
Σωζ. ύψ. 0,30, διάμ. βάσης 0,095 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επίχρισμα ωχροκάστανο. Μελανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση ψηλή, κωνική, με διαμορφωμένο δακτύλιο, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, επίμηκες, με «χαμηλωμένο πυθμένα» και τονισμένη τη μετάβαση στο σχεδόν ευθύγραμμο ώμο. Οι οριζόντιες λαβές κυλινδρικές, υπερυψωμένες. Στον ώμο ζεύγη αντίρροπων λογχοειδών φύλλων. Στο ανώτερο τμήμα του σώματος από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη επάνω και κάτω από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Στη μετόπη της κύριας όψης διαγώνιες δικτυωτές ταινίες, με επτάφυλλο ρόδακα στο σημείο ένωσης, περικλειόμενο από στιγμωτούς. Από ένας επτάφυλλος ρόδακας στα πλάγια της μετόπης. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Hadra* II, 56-57, σχέδ. 25, Alex. 22674· *IHV*, πίν. III, 90.9.29 (213 π.Χ.), 90.9.37 (213-212 π.Χ.). Βλ. για το κόσμημα στο λαιμό Guerrini 1964, πίν. XV, B:3. Για τη διακόσμηση της κύριας μετόπης, βλ. επίσης *IHV*, πίν. III, 90.9.29 (213 π.Χ.), πίν. VII, 90.9.18.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 220-210 π.Χ.

ΤΟ ΘΟΛΩΤΟ ΚΤΙΣΜΑ - ΤΑΦΟΣ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΠΑΥΛΟ ΦΑΙΣΤΟΥ

Ανασκαφικά δεδομένα

Στις αρχές του 20ού αιώνα, κατά τη διάρκεια αρχαιολογικής έρευνας από τον ιταλό αρχαιολόγο-περιηγητή, A. Mosso, στην περιοχή της Μεσαράς, με σκοπό τον εντοπισμό θέσεων της εποχής του Χαλκού, ήλθε στο φως στη θέση Άγιος Παύλος Φαιστού η ανωδομή ενός θολωτού κτίσματος, η οποία θα μπορούσε να ανήκει σε τάφο[49]. Η έρευνα που διενεργήθηκε στον περιβάλλοντα χώρο αποκάλυψε τμήματα τοίχου τα οποία ανήκαν σε οικοδόμημα ελληνιστικών χρόνων, ενώ η ανευρεθείσα κεραμική συνηγορούσε στην ταύτιση του χώρου με αποθηκευτικό. Εκτός από δύο υδρίες «L»

49. Βλ. σχετικά Mosso 1910, 16-17.

της κατηγορίας «Hadra», στη σύντομη παρουσίαση της κεραμικής αναφέρονται επίσης από τον Mosso αμφορείς με διακόσμηση, θραύσματα από πινάκια ή άλλα είδη αγγείων και επτά πήλινοι αστράγαλοι, που όμως δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα. Τα ανασκαφικά δεδομένα ως προς τους τύπους των αγγείων δεν είναι διαφωτιστικά. Για το λόγο αυτό, ο χρονολογικός προσδιορισμός των δύο υδριών στηρίζεται στη συγκριτική εξέταση με τις καλύτερα χρονολογημένες υδρίες από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις, που οδηγεί σε ευρύτερη χρονολόγηση, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

Κατάλογος ευρημάτων

533. (ΜΗ4949). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη η βάση (Πίν. 72 και 117). Ύψ. 0,434, διάμ. βάσης 0,132, διάμ. χείλους 0,168 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Ώμος πλατύς, ελάχιστα πλάγιος. Λαιμός σχετικά βραχύς, κυλινδρικός, ανεπαίσθητα ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, οριζόντιο, καμπύλο κάτω. Λαβές ταινιωτές, με αυλακώσεις. Υπερυψωμένες οι οριζόντιες. Στην επάνω επιφάνεια του χείλους ταινίες και εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με κρεμάμενες σταγόνες, δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Στο σημείο ένωσης σειρά από κατακόρυφα γραμμίδια. Στο ανώτερο τμήμα του σώματος από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και διπλή γραμμή κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Η κύρια μετόπη διαιρείται σε δύο ζώνες από οριζόντια γραμμή, όπου στην ανώτερη κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού προς τα δεξιά. Στην πίσω όψη ζεύγος κρεμάμενων ελίκων από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές. Ολόβαφο το σωζόμενο τμήμα της βάσης (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Hadra* II, 53, σχέδ. 15, Alex. 5269 (250 π.Χ.). Βλ. για το κόσμημα στο λαιμό *Hadra* I, 120, σχέδ. 6b, Alex. 5863. Βλ. για τη διακόσμηση της κύριας μετόπης *Hadra* I, 120, σχέδ. 6g, Alex. 5863, σχέδ. 6h, Alex. 5269, σχέδ. 6i, Alex. 5275A. Βλ. για τις έλικες *Hadra* I, 120, σχέδ. 6n, Alex. 4938· Guerrini 1964, πίν. XV, B, 3.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ.

534. (ΜΗ4950). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Ελάχιστα συμπληρωμένη (Πίν. 73 και 119). Ύψ. 0,498, διάμ. βάσης 0,116, διάμ. χείλους 0,15 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα. Βάση ψηλή, κωνική, με διαμορφωμένο δακτύλιο, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, επίμηκες, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Ώμος σχεδόν οριζόντιος. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, καμπύλο κάτω. Λαβές πλατιές, ταινιωτές, με αυλακώσεις στο μήκος, ελάχιστα υπερυψωμένες οι οριζόντιες. Στην επίπεδη επιφάνεια του χείλους ταινίες και εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με κρεμάμενες σταγόνες, δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Στο σημείο ένωσης κατακόρυφη στιγμωτή γραμμή. Στο ανώτερο τμήμα του σώματος από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και διπλή γραμμή κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Η κύρια μετόπη διαιρείται από οριζόντια γραμμή σε δύο ζώνες. Στην ανώτερη κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού. Στην κάτω σταγόνες σε σειρά με στιγμωτές απολήξεις. Στην πίσω όψη από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής κρεμάμενες έλικες. Εγκάρσιες ταινίες στις λαβές. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 584 (για το σχήμα και το κόσμημα στο λαιμό). Βλ. για τη διακόσμηση της κύριας μετόπης Guerrini 1964, πίν. VII, E, 2 (228 π.Χ.), E, 4 (227-226 π.Χ.). Πρβλ. το αριθ. 621 (για τις έλικες). Βλ. επίσης *Hadra* I, 134-135, σχέδ.16, v (Alex. R.329).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί το 200 π.Χ.

Ο ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΟΣ ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΜΕ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΤΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΒΟΛΟ ΣΤΟΝ ΑΗ ΓΙΑΝΝΗ ΦΑΙΣΤΟΥ

Ανασκαφικά δεδομένα

Το Σεπτέμβριο του 1993, μετά από βλάβη στο δίκτυο άρδευσης στον αγρό της Π. Φασουλάκη, νοτιοδυτικά του οικισμού Άη Γιάννης της Φαιστού, ήλθε στο φως γεωμετρικός τάφος με υπερκείμενο κτιστό τετράγωνο ταφικό περίβολο, ο οποίος περιείχε δύο θηκοειδείς ορθογώνιους τάφους, κατασκευασμένους με ξεστούς πωρόλιθους και καλυμμένους με πλάκες[50]. Τα αγγεία που περισυνελέγησαν από τους ήδη συλημένους κατά την αρχαιότητα τάφους ανήκαν στην ελληνιστική περίοδο. Στην πλειονότητά τους ήταν θραυσματικής κατάστασης και είχαν διασκορπισιεί μαζί με διαλυμένα οστά σε ολόκληρη σχεδόν την έκταση του περιβόλου. Το εσωτερικό του γεωμετρικού τάφου, που στεγαζόταν με θόλο δομημένη κατά το εκφορικό σύστημα, είχε καλύψει παχύ στρώμα επίχωσης με διαταραγμένη στρωματογραφία. Τα όστρακα τα οποία περισυνελέγησαν από τον καθαρισμό του χώρου καλύπτουν ένα ευρύτατο χρονικό διάστημα από τους γεωμετρικούς έως τους ελληνισιτικούς χρόνους. Η συγκεχυμένη αυτή ανασκαφική εικόνα του τάφου με τα μη στρωματογραφημένα όστρακα δεν προσφέρει τη δυνατότητα για ασφαλή χρονολόγηση της κεραμικής. Για το λόγο αυτό, ο χρονολογικός προσδιορισμός των αγγείων θα στηριχθεί στη σύγκριση με χρονολογημένα παράλληλα από γειτονικές κυρίως περιοχές, δεδομένο που αναγκαστικά οδηγεί σε ευρύτερη χρονολόγηση της κεραμικής.

Κατάλογος ευρημάτων

535. (ΜΗ29667). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 4 και 79α).
Ύψ. 0,066, διάμ. βάσης 0,051, διάμ. χείλους 0,101 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό, με τη μέγιστη διάμετρο ψηλά τοποθετημένη. Χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 164, 343, 567, 629, 630.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

536. (ΜΗ29668). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 5 και 79α).
Ύψ. 0,07, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,085 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 535).

537. (ΜΗ29670). Προχοΐδιο σφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 96ε).
Ύψ. 0,059, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,061 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα κασιανοκόκκινο, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση στενή, επίπεδη. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με χείλος ελάχιστα λοξό προς τα έξω και οριζόντια χάραξη στη ρίζα. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 404, 639.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

538. (ΜΗ29685). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένη η βάση (Πίν. 12 και 82).
Ύψ. 0,172, διάμ. χείλους 0,108 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
Σώμα βαθύ, καλυκωτό, που συνδέει με τον ευρύ κυλινδρικό λαιμό στενός λοξότμητος ώμος. Χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές, με αυλάκωση στον άξονα. Πλασιτικά πηνία στην ένωση με το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 653 (γενικά για το σχήμα).
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

50. Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε από το συνάδελφο Αντ. Βασιλάκη, ο οποίος πρόθυμα μου παραχώρησε το σχετικό υλικό. Τον ευχαριστώ θερμά.

539. (MH29086). Κάνθαρος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένη η βάση (Πίν. 77 και 120β).
Ύψ. 0,057, διάμ. χείλους 0,106 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, ανομοιόμορφο.
Σώμα ημισφαιρικό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ελάχιστα καμπύλος στο μέσον του ύψους, με χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές, με αυλάκωση στον άξονα. Πλαστικά πηνία στην ένωση με το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 421.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

540. (MH29705). Αμφορέας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 39γ και 97α).
Ύψ. 0,488, διάμ. βάσης 0,125, διάμ. χείλους 0,118 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφος, με λεία επιφάνεια.
Βάση ψηλή, κωδωνόσχημη, με βαθιά κοιλότητα κάτω. Σώμα ωοειδές, επίμηκες. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος ευρύ, κωδωνόσχημο. Λαβές ταινιωτές, με ραβδώσεις στον άξονα. Πλαστικά πηνία στην ένωση με το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 611, το αριθ. 604 (για το περίγραμμα του σώματος) και τα αριθ. 606, 608 (για το χείλος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

541. (MH29714). Αμφορέας. Το ανώτερο σώμα (Πίν. 97α).
Σωζ. ύψ. 0,165, διάμ. χείλους 0,132 μ.
Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 540).

542. (MH29704). Υδρία. Το κατώτερο σώμα. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 100β).
Σωζ. ύψ. 0,345, διάμ. βάσης 0,137 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, αρκετά απολεπισμένο, ανομοιόμορφο.
Όμοια με τις αριθ. 613, 617.

543. (MH29689). Μικρογραφική υδρία. Ακέραιη (Πίν. 100β).
Ύψ. 0,103, διάμ. βάσης 0,026, διάμ. χείλους 0,031 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 615-617.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

544. (MH29691). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 69 και 116).
Ύψ. 0,41, διάμ. βάσης 0,106, διάμ. χείλους 0,138 μ.
Πηλός ωχροκάστιανος, καθαρός. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια στο σχήμα με τις αριθ. 577, 579, με μόνη διαφορά ότι εδώ η βάση δεν έχει διαμορφωμένο δακτύλιο. Στην επιφάνεια του χείλους ταινίες και εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με κρεμάμενες σταγόνες, δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα και ακανόνιστος στιγμωτός ρόδακας στο σημείο ένωσης. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και δύο παράλληλες κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Στιγμές περιτρέχουν τις τρεις πλευρές της κύριας μετόπης, όπου αντίρροπα φύλλα δάφνης ενώνονται στο κέντρο με συστάδα στιγμών. Στην πίσω όψη, από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, ζεύγος οξυκόρυφων γωνιών ανάμεσα σε διπλές κρεμάμενες έλικες. Στον άξονα της κατακόρυφης λαβής ζεύγη φύλλων προς τα κάτω, ανάμεσα σε ταινίες. Εγκάρσιες πινελιές στις οριζόντιες. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 577 (για το κόσμημα στο λαιμό, την κατακόρυφη λαβή και για το σχήμα των ελίκων). Βλ. για τη διακόσμηση στην κύρια μετόπη *IHV*, 31-32, πίν. VI/24/90.9.31, VII/26/90.9.33, χωρίς στιγμωτούς ρόδακες στο κέντρο· *Hadra* I, 120, σχέδ. 6k (Alex. 9017)· Guerrini 1964, πίν. VI, D21/22 (260-240 π.Χ.)· *Fabric Analysis*, πίν. 1a (BM 1926.7-13.1).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ.

545. (MH29692). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 69 και 116).
Ύψ. 0,405, διάμ. βάσης 0,125, διάμ. χείλους 0,165 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια στο σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 544), με μόνη διαφορά ότι εδώ ο λαιμός είναι ευρύτερος. Ολόβαφη η εσωτερική ζώνη του χείλους. Στην επάνω επιφάνεια ομόκεντρες ταινίες και περιμετρικά εγκάρσια γραμμίδια. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με σταγόνες, δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα με κύκλο στο σημείο ένωσης. Στην πίσω όψη του ώμου διπλές έλικες. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και δύο παράλληλες κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Ακόσμητη η κύρια μετόπη. Στην πίσω όψη, από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, ίχνη οξυκόρυφων γωνιών ανάμεσα σε διπλές κρεμάμενες έλικες. Στον άξονα της κατακόρυφης λαβής ζεύγη

φύλλων προς τα κάτω ανάμεσα σε ταινίες. Εγκάρσιες πινελιές στις οριζόντιες. Ολόβαφη η βάση με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το κόσμημα στο λαιμό *Hadra* I, 122, σχέδ. 7a (Alex. 5270, 250 π.Χ.). Πρβλ. και τα αριθ. 578, 580-582 (για την ακόσμητη μετόπη) και το αριθ. 577 (για τις έλικες).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ.

546. (MH29693). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη η βάση και κατά τόπους (Πίν. 69 και 114-115).
Ύψ. 0,395, διάμ. χείλους 0,143 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια στο σχήμα με την αριθ. 577. Ολόβαφη η εσωτερική ζώνη του χείλους. Στην άνω επίπεδη επιφάνεια του χείλους, ανάμεσα σε ταινίες, λοξά γραμμίδια επαναλαμβανόμενα περιμετρικά. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με κρεμάμενες σταγόνες, ανθέμιο μέσα από έλικες. Στην πίσω όψη του ώμου ζεύγη ελίκων. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και δύο παράλληλες κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Ακόσμητη η κύρια μετόπη. Στην πίσω όψη, από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, ίχνη κρεμάμενων διπλών ελίκων. Στο μήκος της λαβής ζεύγη φύλλων προς τα κάτω ανάμεσα σε ταινίες. Ταινίες κατά μήκος των οριζόντιων λαβών με ελικοειδείς απολήξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 582 (για το ανθέμιο), το αριθ. 545 (για την ακόσμητη μετόπη και τις έλικες στον ώμο) και το αριθ. 544 (για τις κρεμάμενες έλικες στην πίσω όψη).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ.

547. (MH29694). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 74 και 119).
Ύψ. 0,51, διάμ. βάσης 0,12, διάμ. χείλους 0,148μ .
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επιφάνεια ελαφρώς αδρή. Καστανό εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση ψηλή, κωνική, με διαμορφωμένο δακτύλιο, έντονα κοίλη εσωτερικά. Σώμα επίμηκες, ωοειδές, με σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με πλατύ επίπεδο χείλος. Λαβές ταινιωτές, πλατιά η κατακόρυφη, υπερυψωμένες οι οριζόντιες, με αυλακώσεις στο μήκος. Στην άνω επιφάνεια του χείλους ομόκεντρες ταινίες και εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Κύκλος στο σημείο ένωσης. Ταινία με σταγόνες στη ρίζα του λαιμού. Στο ανώτερο τμήμα της κύριας μετόπης κυματοειδές κλαδί με φύλλα κισσού, οριζόμενο από ταινία ανάμεσα σε γραμμές επάνω και δύο παράλληλες ταινίες κάτω. Στα πλάγια, ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές. Ίχνη χρώματος στη βάση (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Hadra* II, 57, σχέδ. 27, L16 (Alex. 10198) (210-190 π.Χ.) και το αριθ. 580 (για το κόσμημα στο λαιμό). Βλ. επίσης *Hadra* I, 125-126, σχέδ. 10a, 11b (Alex. 5273, 238 π.Χ. και Alex. 5271, 239 π.Χ. αντίστοιχα) και τα αριθ. 533, 579 (για τη διακόσμηση της κύριας μετόπης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

548. α) Υδρία «L» τύπου «Hadra». Τμήμα λαιμού με ανθέμιο (Πίν. 115).
β) Υδρία «L» τύπου «Hadra». Ο λαιμός με γραπτή σβάστικα (Πίν. 115).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β' μισό του 3ου αι. π.Χ.

549. α) Υδρία «L» τύπου «Hadra». Τμήμα λαιμού με κλαδί κισσού (Πίν. 115).
β) Υδρία «L» τύπου «Hadra». Ο λαιμός με δάφνινο στεφάνι και στικτή γραμμή στον άξονα (Πίν. 115).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β' μισό του 3ου αι. π.Χ.

550. α)Υδρία «L» τύπου «Hadra». Τμήμα από το σώμα, όπου φύλλα δάφνης (Πίν. 115).
β) Υδρία «L» τύπου «Hadra». Τμήμα ώμου με απολήξεις ταινιών (Πίν. 115).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β' μισό του 3ου αι. π.Χ.

551. (MH29801). Υδρία. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 45 και 101α).
Ύψ. 0,415, διάμ. βάσης 0,118, διάμ. χείλους 0,15 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, ανομοιόμορφο στο ανώτερο και κατώτερο σώμα. Εξηρημένη ζώνη στο σώμα, όπου καστανόχρωμη διακόσμηση. Ίχνη λευκού εξίτηλου κοσμήματος στο λαιμό.
Βάση πλατιά, δισκόμορφη, βαθμιδωτή εσωτερικά. Σώμα ωοειδές, εξογκωμένο στο ανώτερο τμήμα. Ώμος πλατύς, σχεδόν οριζόντιος. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος από στενό δακτυλίδι και λοξό κρεμαστό κυμάτιο. Αυλάκωση στην εσωτερική περίμετρο. Οριζόντιο έξαρμα στη ρίζα του λαιμού. Κυλινδρική η κατακόρυφη λαβή. Λεπτές κυλινδρικές, πεπιεσμένες προς το σώμα οι

οριζόντιες. Στο κατώτερο τμήμα του λαιμού σειρά λευκών εξίτηλων στιγμών με κρεμάμενες σταγόνες. Στο σώμα, ανάμεσα σε τρέχουσα σπείρα επάνω και κάτω, ζώνη με ανθέμια και σχηματοποιημένα κρίνα εναλλάξ. Στα πλάγια της κύριας όψης ορθογώνια διαχωριστικά πλαίσια με τρέχουσα σπείρα στο εσωτερικό (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» και τύπου «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 617 (για το περίγραμμα του σώματος). Βλ. ιδιαίτερα για το σχήμα της βάσης Kopcke 1964, πίν. 27/1-3. Πρβλ. για το κόσμημα στο λαιμό *Hadra* I, 138d (Alex. 16175, περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, πίν. 39, αριθ. 494 (β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.). Βλ. για τη διακόσμηση του σώματος *Hadra* I, 134, σχέδ. 16i (Alex. 5864, 218 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β' μισό του 3ου αι. π.Χ.

ΟΙ ΥΣΤΕΡΟΚΛΑΣΙΚΟΙ - ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΑΣΚΙΔΙΑ ΚΑΜΗΛΑΡΙΟΥ ΦΑΙΣΤΟΥ

Ανασκαφικά δεδομένα

Περί τα τέλη του 1985, κατά τις εργασίες δενδροφύτευσης στον αγρό του Ν. Καδιανάκη στη θέση Ασκίδια Καμηλαρίου της περιοχής Φαιστού, αποκαλύφθηκε λακκοειδής τάφος που περιείχε κεραμική του 3ου αι. π.Χ., κατά κύριο λόγο υδρίες «L» τύπου «Hadra»[51]. Η ανασκαφική έρευνα, η οποία διενεργήθηκε το επόμενο καλοκαίρι, περιορίστηκε σε μικρό τμήμα του αγρού και έφερε στο φως περί τα εξήντα αγγεία, στην πλειονότητά τους θραυσματικής διατήρησης, τα οποία προήλθαν από απλούς λακκοειδείς τάφους ανοιγμένους στο φυσικό έδαφος[52]. Η διατάραξη που διαπιστώθηκε στο χώρο ήταν εκτεταμένη, καθώς οι παλαιότερες ταφές είχαν αναμειχθεί με νεότερες, ενώ διαλυμένα οστά και κρανία βρέθηκαν διάσπαρτα σε όλη την έκταση του ανεσκαμμένου χώρου. Η ανασκαφική αυτή εικόνα αποκλείει κάθε προσπάθεια στρωματογραφικής έρευνας και ακριβούς χρονολόγησης της κεραμικής των τάφων. Για το λόγο αυτό, ο χρονολογικός προσδιορισμός των αγγείων στηρίζεται στη συγκριτική μορφολογική εξέταση με παράλληλα από γειτονικές ή άλλες περιοχές. Το δεδομένο αυτό οδηγεί σε ευρύτερη χρονολόγηση των ευρημάτων, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα μορφολογικά χαρακτηριστικά επιτρέπουν την υπόθεση για χρήση του νεκροταφείου επί δύο σχεδόν συνεχείς αιώνες, δηλαδή από τα τέλη του 4ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Κατάλογος ευρημάτων

552. (ΜΗ28941). Κύπελλο σε σχήμα «τουλίπας». Ακέραιο (Πίν. 9α και 80γ).
Ύψ. 0,099, διάμ. βάσης 0,037, διάμ. χείλους 0,07 μ. Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση βαθμιδωτή, με μαστοειδή απόφυση κάτω. Σώμα βαθύ, με συνεχές περίγραμμα μέχρι το στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω χείλος. Λαβή ταινιωτή, με καμπύλο περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 91, 92 (με πιο ραδινές αναλογίες). Βλ. επίσης για το σχήμα της βάσης *UM*, πίν. 76, Η5/2 (α' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου αι. π.Χ.

51. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 40 (1985), Χρονικά, 295, πίν. 130δ-ε.

52. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η έκταση του νεκροταφείου φαίνεται να είναι μεγαλύτερη και οι τάφοι δείχνουν να εκτείνονται στους παρακείμενους αγρούς.

553. (ΜΗ28942). Κύπελλο με λαιμό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένη η λαβή και τμήματα του σώματος (Πίν. 8 και 80β).
Ύψ. 0,123, διάμ. βάσης 0,057, διάμ. χείλους 0,085 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα καστανοκόκκινο, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση πλατιά, κωνική, με μαστοειδή απόφυση στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Weinberg 1960, πίν. 29h, αριθ. 72 (4ος αι. π.Χ.)· *UM*, πίν. 76, H5/2-3 (α′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.). Βλ. επίσης για το σχήμα της βάσης *KDS*, πίν. 14, E8-9 (μέσα του 4ου αι. π.Χ.)· *KKG*, 171, εικ. 4a, 5, πίν. 13A, b-c (4ος αι. π.Χ.)· *KRS*, 7, σχέδ. 5, αριθ. 13 (τέλη του 5ου αι. π.Χ.)· *UM*, πίν. 77, H7/6 (α′ μισό του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 4ος αι. π.Χ.

554. (ΜΗ28945). Ψευδοαμφορίσκος. Ακέραιος (Πίν. 41γ και 98).
Ύψ. 0,102, διάμ. βάσης 0,024, διάμ. χείλους 0,0106 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφος.
Βάση στενή, κωνική, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Από το κοντόχοντρο πόδι αναπτύσσεται σφαιρική κοιλιά, μέχρι το στενό κυλινδρικό λαιμό. Χείλος από πλαστικό λοξότμητο δακτυλίδι. Στο ύψος του ώμου δύο σύμφυτες οριζόντιες ταινιωτές ψευδολαβές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Kerameikos* IX, πίν. 67, αριθ. 358, 1 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.)· *Alt-Ägina* II, 1, πίν. 56, αριθ. 705-706 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 108, σχέδ. 16, αριθ. 6, 8 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

555. (ΜΗ26658). Μόνωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 55α και 105α).
Ύψ. 0,064, διάμ. βάσης 0,054, διάμ. χείλους 0,121 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Καστανό χρώμα στη ζώνη του χείλους και στη λαβή.
Βάση χαμηλή, κωνική, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω επιφάνειας. Σώμα ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα μέσα. Λαβή οριζόντια, κυλινδρική.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 313. Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* II, πίν. 32, σχέδ. 22, K141, 142 (με επίπεδη βάση, 4ος αι. π.Χ.)· Weinberg 1960, 105-106, πίν. 29, τάφος 7β (4ος αι. π.Χ.)· Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 95, σχέδ. 42, Π5601, Π5616 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.). Γενικά για την καταγωγή του σχήματος, βλ. *Agora* XII, πίν. 30, 127, αριθ. 766 (περί το 430 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

556. (ΜΗ26641). Όλπη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 38γ και 96δ).
Ύψ. 0,135, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. χείλους 0,05 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφη.
Βάση επίπεδη, διακρινόμενη από το ωοειδές σώμα με οριζόντια αυλάκωση. Λαιμός βραχύς, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. σχετικά Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 80-81, σχέδ. 34, Π5607, Π5608 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

557. (ΜΗ26654). Όλπη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη η λαβή και τμήματα του σώματος (Πίν. 39α και 96δ).
Ύψ. 0,135, διάμ. βάσης 0,05, διάμ. χείλους 0,035 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα καστανόχρωμο στη ζώνη του χείλους.
Βάση επίπεδη. Σώμα κυλινδρικό, στενότερο στο επάνω μέρος, με συνεχές περίγραμμα μέχρι το στραμμένο προς τα έξω χείλος. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 494. Βλ. επίσης Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 82-83, σχέδ. 35, Π5590 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

558. (ΜΗ26655). Όλπη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 39α και 96δ).
Ύψ. 0,129, διάμ. βάσης 0,058, διάμ. χείλους 0,034 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφη.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 557), με μόνη διαφορά ότι εδώ το σώμα είναι ευρύτερο στο κατώτερο τμήμα.

559. (ΜΗ28951). Ληκύθιο αρυβαλλοειδές. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 102α).
Ύψ. 0,122, διάμ. βάσης 0,043, διάμ. χείλους 0,04 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επιφάνεια απολεπισμένη. Επίχρισμα μελανό.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός στενός, κυλινδρικός στο κατώτερο τμήμα, με κωνικό άνοιγμα. Χείλος καλυκωτό. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή. Ίχνη γραπτού ανθεμίου στο σώμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τον τύπο *KDS*, πίν. 21, H16 (375-350 π.Χ.)· *Olynthus* XIII, πίν. 103-106 (α′ μισό του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.

560. (MH28952). Ληκύθιο αρυβαλλοειδές. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 102α).
Ύψ. 0,117, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,036 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 559), με μόνη διαφορά ότι εδώ η βάση είναι πιο πλατιά.

561. (MH28953). Ληκύθιο αρυβαλλοειδές. Ακέραιο (Πίν. 101β).
Ύψ. 0,103, διάμ. βάσης 0,038, διάμ. χείλους 0,029 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό. Λευκό χρώμα για τη διακόσμηση.
Όμοιο στο σχήμα με τα αριθ. 559, 560. Στο σώμα δύο αντωπά γυναικεία κεφάλια πλαισιώνουν κωνικό αντικείμενο (κάτοπτρο). Στην πίσω όψη ανθέμιο. Στο λαιμό κατακόρυφες ταινίες. Γύρω από τη ρίζα «ιωνικά αυγά».
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για τον τύπο *Olynthus* V, πίν. 139 (4ος αι. π.Χ.)· *Apollonia* I, 375, πίν. 44-45 (γ′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.

562. (MH28946). Σκύφος αττικού τύπου. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 17β και 85α).
Ύψ. 0,104, διάμ. βάσης 0,048, διάμ. χείλους 0,089 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα με τοιχώματα έντονα καμπύλα στο μέσον του ύψους. Λαβές πεταλόσχημες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 328. Βλ. επίσης *Corinth* VII, III, πίν. 13, αριθ. 320/331 (περί το 300 π.Χ.)· *Médéon* V, 69, εικ. 129-30, αριθ. 115, 2 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 3ου αι. π.Χ.

563. (MH28947). Σκύφος αττικού τύπου. Συγκολλημένος (Πίν. 17β και 85α).
Ύψ. 0,092, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. χείλους 0,09 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, με κόκκινο χρώμα στην κάτω επιφάνεια, όπου δύο γραπτοί μελανόχρωμοι κύκλοι. Σώμα με καμπύλα τοιχώματα στο μέσον του ύψους. Λαβές πεταλόσχημες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Agora* XII, 260, σχέδ. 4, πίν. 17, αριθ. 352 (περί το 330 π.Χ.)· *Médéon* V, 43, εικ. 52-53, αριθ. 59Α.4 (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

564. (MH28948). Σκύφος ατικού τύπου. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 17β και 85α).
Ύψ. 0,077, διάμ. βάσης 0,034, διάμ. χείλους 0,073 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα το αριθ. 562.

565. (MH28949). Σκύφος αττικού τύπου. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 17β και 85α).
Ύψ. 0,094, διάμ. βάσης 0,049, διάμ. χείλους 0,092 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, αμαυρό.
Βάση δακτυλιόσχημη, με κόκκινο χρώμα στην κάτω επιφάνεια, όπου δύο γραπτοί μελανόχρωμοι κύκλοι. Σώμα με καμπύλα τοιχώματα στο μέσον του ύψους. Λαβές πεταλόσχημες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *KRS*, 5, σχέδ. 4, αριθ. 5-8 (β′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.)· *Médéon* V, 43, εικ. 54-55, αριθ. 59Α.5 (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, πίν. 13, αριθ. 310 (350 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

566. (MH28950). Σκύφος αττικού τύπου. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 17β και 85α).
Ύψ. 0,11, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. χείλους 0,087 μ. Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα με τοιχώματα έντονα καμπύλα στο μέσον του ύψους. Λαβές ταινιωτές, με αυλάκωση στο μήκος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Corinth* VII, III, 70-71, πίν. 13-14, αριθ. 344, 363 (325 π.Χ.)· *Agora* XII, σχέδ. 4, αριθ. 352 (περί το 330 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

567. (MH26639). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 5 και 79α).
Ύψ. 0,08, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,11 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 164, 535, 343, 619, 629, 630.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

568. (MH25872). Κύπελλο ημισφαιρικό. Ακέραιο (Πίν. 4 και 79α).
Ύψ. 0,071, διάμ. βάσης 0,039, διάμ. χείλους 0,098 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με σχεδόν καμπύλο περίγραμμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 341, 417, 487.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

569. (ΜΗ26640). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 4 και 78β).
Ύψ. 0,067, διάμ. βάσης 0,046, διάμ. χείλους 0,104 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 568), με μόνη διαφορά ότι εδώ το σώμα είναι ελαφρώς πεπιεσμένο.

570. (ΜΗ26652). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένη η λαβή και τμήματα του σώματος (Πίν. 4 και 78β).
Ύψ. 0,075, διάμ. βάσης 0,053, διάμ. χείλους 0,095 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 341, 569.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

571. (ΜΗ26638). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο το μεγαλύτερο τμήμα του σώματος (Πίν. 4 και 78β).
Ύψ. 0,058, διάμ. βάσης 0,044, διάμ. χείλους 0,101 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
Βάση επίπεδη. Σώμα καμπύλο στο κατώτερο τμήμα, σχεδόν ευθύγραμμο στο ανώτερο, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με καμπύλο περίγραμμα. Οριζόντια χάραξη γύρω από την επιφάνεια στήριξης.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 569 (πιο σφαιρικό).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

572. (ΜΗ28943). Λύχνος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 109β).
Ύψ. 0,031, μήκ. 0,119, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. οπής πλήρωσης 0,025 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφος. Επιφάνεια λεία.
Βάση πλατιά, επίπεδη. Σώμα σφαιρικό, πλατύ. Στο άνω μέρος αυλάκωση γύρω από την οπή πλήρωσης. Μυκτήρας σχετικά επιμήκης, με καμπύλη απόληξη και μεγάλη οπή καύσης. Λαβή οριζόντια, ταινιωτή με αυλάκωση στο μήκος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Agora* IV, αριθ. 290 (360-260 π.Χ.), πίν. 38 (HT 25 A)· Δρούγου, *Λύχνοι Πέλλας*, 51, πίν. 20, αριθ. 84 (μέσα του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

573. (ΜΗ28944). Λύχνος. Ακέραιος (Πίν. 109β).
Ύψ. 0,027, μήκ. 0,108, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. οπής πλήρωσης 0,023 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφος.
Όμοιος με τον προηγούμενο (αριθ. 572), με μόνη διαφορά ότι εδώ το περιχείλωμα είναι αδιαμόρφωτο και ο μυκτήρας βραχύς, με τριγωνική απόληξη.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

574. (ΜΗ29043). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Μερικώς συγκολλημένη. Λείπει η βάση και το μισό σχεδόν τμήμα του σώματος (Πίν. 113β).
Σωζ. ύψ. 0,39 μ.
Πηλός ωχροκάστανος. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα σφαιρικό, με ελαφρώς καμπύλη τη μετάβαση προς τον ευθύγραμμο ώμο. Λαιμός κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, οριζόντιο, καμπύλο κάτω. Στρεπτή η κατακόρυφη λαβή, με πλαστικό πηνίο στη ράχη. Κυλινδρικές με αυλάκωση στο μήκος οι οριζόντιες. Στην περίμετρο του χείλους εγκάρσια γραμμίδια. Στο λαιμό δάφνινο στεφάνι με αντίρροπα φύλλα. Ταινία με σταγόνες στη ρίζα του. Στην κύρια όψη του σώματος μετόπη ανάμεσα σε παράλληλες ταινίες και ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια. Με οριζόντια γραμμή διαιρείται σε δύο ζώνες, όπου στην ανώτερη κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού. Από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής κρέμεται ζεύγος διπλών ελίκων. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Brooklyn*, 114, εικ. 1, αριθ. 68.149 (254 π.Χ.)· *Hadra* II, 53, σχέδ. 12, Alex. P.1880. Πρβλ. το αριθ. 533 (για τη διακόσμηση της κύριας μετόπης και για τις έλικες). Βλ. επίσης *Hadra* I, 120, σχέδ. 6i, 5275A, σχέδ. 6n, 4938.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 255-245 π.Χ.

575. (ΜΗ29040). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 72 και 114).
Ύψ. 0,425, διάμ. βάσης 0,123, διάμ. χείλους 0,15 μ.
Πηλός ωχροκάστιανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση κωνική, με διαμορφωμένο δακτύλιο, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Ώμος σχεδόν οριζόντιος. Λαιμός κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, οριζόντιο, καμπύλο στην κάτω επιφάνεια. Ταινιωτή με αυλάκωση στο μήκος η κατακόρυφη λαβή. Πλαστικό πηνίο στην ένωση με το χείλος. Κυλινδρικές, υπερυψωμένες οι οριζόντιες λαβές. Ολόβαφη η εσωτερική ζώνη του χείλους. Ταινίες στο άνω μέρος. Εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με κρεμάμενες σταγόνες στην κάτω, στεφάνι από αντίρροπα φύλλα δάφνης. Στο σημείο ένωσης, μέσα σε στιγμές, κύκλος με εγγεγραμμένο

σταυρό. Στον ώμο ζεύγη αντίρροπων λογχοειδών φύλλων. Στο ανώτερο τμήμα του σώματος από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη επάνω και κάτω από πλατιές ταινίες ανάμεσα σε λεπτότερες. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Στην κύρια όψη κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού. Στην πίσω, από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, ζεύγος κρεμάμενων διπλών ελίκων. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα. Εγκάρσιες πτυελιές στις λαβές και στο πηνίο (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Brooklyn*, 114, εικ. 1, 68.149 (254 π.Χ.)· Guerrini 1964, πίν. II, B, 1, Alex. 5269 (250 π.Χ.). Βλ. για τη διακόσμηση στο λαιμό *Brooklyn*, ό.π. (254 π.Χ.)· *Hadra* I, 119, σχέδ. 5a, Alex. 21910. Βλ. για το κόσμημα στον ώμο *Hadra* I, 119, σχέδ. 5c, Alex. 4941· Guerrini 1964, πίν. II, XV, B, 3. Βλ. για τη διακόσμηση της κύριας μετόπης *Hadra* I, 119, σχέδ. 5h, Alex. 21910, 120 και σχέδ. 6h, i, Alex. 5269, 5275A αντίστοιχα. Βλ. για τις έλικες *Hadra* I, σχέδ. 6, o, 5275A.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 255-245 π.Χ.

576. (MH25869). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη. Λείπει το ανώτερο τμήμα του λαιμού και η κατακόρυφη λαβή (Πίν. 68β και 114).

Σωζ. ύψ. 0,39, διάμ. βάσης 0,11, διάμ. λαιμού 0,09 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.

Βάση κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Καμπύλη η μετάβαση στο σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω. Ταινιωτές με αυλάκωση στο μήκος και ελαφρώς υπερυψωμένες οι οριζόντιες λαβές. Στο λαιμό ίχνη από δάφνινο στεφάνι και ταινία με σταγόνες γύρω από τη ρίζα. Στην κύρια μετόπη, οριζόμενη από ταινίες επάνω και κάτω και ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών, τρεις στιγμωτοί ρόδακες. Στιγμές γύρω από τις τρεις πλευρές της μετόπης. Ολόβαφη η βάση με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα. Εγκάρσιες πτυελιές στις λαβές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Brooklyn*, 114, εικ. 1 (254 π.Χ.)· *Hadra* II, 53, σχέδ.12, Alex. P.1880 (260-240 π.Χ.)· *Hadra* I, πίν. 1a, Alex. 5270 (250 π.Χ.). Πρβλ. για τους ρόδακες *Hadra* I, 119, σχέδ. 5g, Alex. 9179.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 260-240 π.Χ.

577. (MH29039). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 70 και 115).

Ύψ. 0,39, διάμ. βάσης 0,12, διάμ. χείλους 0,14 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.

Βάση χαμηλή, κωνική, με διαμορφωμένο δακτύλιο στο κατώτερο τμήμα, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Καμπύλη η μετάβαση στο σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, οριζόντιο, κοίλο στην κάτω επιφάνεια. Πλατιές ταινιωτές, με αυλακώσεις στο μήκος οι λαβές. Στην άνω επιφάνεια του χείλους ταινίες και εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με σταγόνες γύρω από τη ρίζα και επάνω, δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Στο σημείο ένωσης χιαστές γραμμές μέσα σε στιγμές. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και διπλές κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Στην κύρια μετόπη κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού προς τα δεξιά. Στην πίσω όψη, από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, ζεύγος οξυκόρυφων γωνιών ανάμεσα σε διπλές κρεμάμενες έλικες. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα. Στον άξονα της κατακόρυφης λαβής ζεύγη φύλλων ανάμεσα σε ταινίες. Στις οριζόντιες λαβές εγκάρσιες γραμμές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Hadra* II, 53, σχέδ. 16, Alex. 9175 (250-240 π.Χ.)· Edgar 1911, 45, αριθ. 26244 (243 π.Χ.)· Guerrini 1964, πίν. VI, D16. Βλ. για τη διακόσμηση Guerrini 1964, πίν. XVII, D16. Πρβλ. τα αριθ. 544, 546 (για τις έλικες). Βλ. επίσης Guerrini 1964, D16· *Hadra* I, 123, σχέδ. 8f, 9398.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ.

578. (MH25867). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 68β και 114).

Ύψ. 0,388, διάμ. βάσης 0,12, διάμ. χείλους 0,14 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.

Όμοια σε σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 577). Στην άνω επιφάνεια του χείλους ταινίες και εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με σταγόνες, δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Στο σημείο ένωσης ακανόνιστος κύκλος μέσα σε στιγμές. Στο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και διπλή κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια

στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Στιγμές γύρω από τις τρεις πλευρές της κύριας ακόσμητης μετόπης. Στην πίσω όψη ζεύγος κρεμάμενων ελίκων από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα. Εγκάρσιες ταινίες στις λαβές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 544 (για το κόσμημα στο λαιμό). Βλ. επίσης Coulson - Leonard 1981, 53, εικ. 21, Alex. 9398· *Hadra* I, 123, σχέδ. 8a, b, 9398, 8818. Πρβλ. το αριθ. 580 (για την ακόσμητη μετόπη). Βλ. επίσης Guerrini 1964, πίν. VII, E, 8 (περί το 240 π.Χ.). Πρβλ. για τις έλικες *Hadra* I, 123, σχέδ. 8e, Alex. P.1881.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ.

579. (MH25868). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένο το μεγαλύτερο τμήμα του λαιμού και μέρος του σώματος (Πίν. 70 και 116).

Ύψ. 0,40, διάμ. βάσης 0,115, διάμ. χείλους 0,136 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.

Όμοια σε σχήμα με την αριθ. 577. Στην άνω επιφάνεια του χείλους ταινίες και εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Στον ώμο στιγμωτός ρόδακας. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και δύο κάτω. Ζεύγη ενάλληλων φύλλων δάφνης και στιγμές στα ορθογώνια πλαίσια της κύριας όψης, δικτυωτά στην πίσω. Στην κύρια μετόπη κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού προς τα δεξιά. Από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής οξυκόρυφες γωνίες, πλαισιωμένες από υποτυπώδεις κρεμάμενες έλικες. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα. Στο μήκος της κατακόρυφης λαβής ζεύγη φύλλων δάφνης ανάμεσα σε ταινίες. Εγκάρσιες πινελιές στις οριζόντιες (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 580 (για το ρόδακα). Βλ. επίσης *Hadra* I, 120, σχέδ. 6e, Alex. 9017· Edgar 1911, 37, πίν. XV, 26.229. Πρβλ. για τη διακόσμηση στην κύρια όψη *Hadra* I, 120, σχέδ. 6g, Alex. 5863 και 122, σχέδ. 7d, Alex. 5288, σχέδ. 7e, Alex. 21896. Πρβλ. για τις έλικες *Hadra* I, 124, σχέδ. 9h, Alex. 5274 (240 π.Χ.). Πρβλ. τα αριθ. 577, 582 (για το θέμα στην κατακόρυφη λαβή). Βλ. επίσης Guerrini 1964, πίν. XII, A, 8.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ.

580. (MH29041). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 69 και 114).

Ύψ. 0,37, διάμ. βάσης 0,10, διάμ. χείλους 0,137 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.

Βάση χαμηλή, κωνική, με υποτυπώδη δακτύλιο, κοίλη κάτω. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Λαιμός σχετικά βραχύς, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, καμπύλο κάτω. Πλατιές, ταινιωτές, με αυλακώσεις στο μήκος οι λαβές. Ταινίες στην άνω επιφάνεια του χείλους. Στο λαιμό δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Στο σημείο ένωσης κύκλος με στιγμή στο κέντρο, περικλειόμενος από στιγμές. Ταινία στη ρίζα του λαιμού. Στον ώμο στιγμωτός ρόδακας. Στο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και διπλές κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Ακόσμητη η κύρια μετόπη. Στην πίσω όψη από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής κρεμάμενες ελλειψοειδείς έλικες. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα. Εγκάρσιες ταινίες στις λαβές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Hadra* I, πίν. 1b, Alex. 5274 (240 π.Χ.). Πρβλ. για το κόσμημα στο λαιμό *Hadra* I, 123, σχέδ. 8b, Alex. 8818, 125, σχέδ. 10a, Alex. 5273 (238 π.Χ.), 126, σχέδ. 11b, Alex. 5271 (239 π.Χ.). Πρβλ. το αριθ. 579 (για το ρόδακα) και τα αριθ. 546, 578, 582 (για την ακόσμητη μετόπη). Πρβλ. για τις έλικες *Hadra* I, 144, πίν. 5c-d, Alex. 22691 (Izbat el Maklûf).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 245-235 π.Χ.

581. (MH29042). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 71 και 116).

Ύψ. 0,38, διάμ. βάσης 0,122, διάμ. χείλους 0,132 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.

Όμοια σε σχήμα με την προηγούμενη (αριθ. 580). Ταινίες στην άνω επιφάνεια του χείλους. Εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα, με στιγμωτούς ρόδακες στις αιολήξεις. Στο σημείο ένωσης κύκλος μέσα σε στιγμές. Ταινία με κρεμάμενες σταγόνες στη ρίζα του λαιμού. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω, διπλές κάτω και ισάριθμες στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Ακόσμητη η κύρια μετόπη. Στην πίσω όψη ζεύγος κρεμάμενων ελίκων από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 578, 580 (για το κόσμημα στο λαιμό) και τα αριθ. 578, 580, 582 (για την ακόσμητη μετόπη). Πρβλ. για τις έλικες *Hadra* I, 124, σχέδ. 9g, Alex. 9722.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ.

582. (MH29037). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 71 και 117).
Ύψ. 0,39, διάμ. βάσης 0,127, διάμ. χείλους 0,15 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια σε σχήμα με την αριθ. 580, με μόνη διαφορά ότι εδώ η βάση είναι πιο πλατιά, με διαμορφωμένο δακτύλιο στο κατώτερο τμήμα. Στην άνω επιφάνεια του χείλους ταινίες. Εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με σταγόνες, δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Στο σημείο ένωσης ανθέμιο, στεφανωμένο από στιγμωτούς ρόδακες. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και δύο κάτω. Στα πλάγια των οριζόντιων λαβών ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια με στιγμές στις μακρές πλευρές. Ακόσμητη η κύρια μετόπη. Στην πίσω όψη, από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, οξυκόρυφες γωνίες, πλαισιωμένες από κρεμάμενες έλικες. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα. Ζεύγη λογχοειδών φύλλων ανάμεσα σε ταινίες στο μήκος της κατακόρυφης λαβής. Εγκάρσιες πινελιές στις οριζόντιες (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 546 (για το ανθέμιο). Βλ. επίσης La Rosa 1984, 807, πίν. CXXVII, 3, αριθ. 7. Πρβλ. τα αριθ. 545, 546, 578, 580, 581 (για την ακόσμητη μετόπη). Πρβλ. για τις έλικες *Hadra* I, 119, σχέδ. 5k, Alex. 9179. Πρβλ. τα αριθ. 544-546, 577, 579 (για το θέμα στην κατακόρυφη λαβή).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ.

583. (MH29036). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 71 και 117).
Ύψ. 0,39, διάμ. βάσης 0,118, διάμ. χείλους 0,14 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια σε σχήμα με την αριθ. 577. Ταινίες στην άνω επιφάνεια του χείλους και εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα ανάμεσα σε ταινίες με κυματοειδείς τις απιολήξεις στην πίσω όψη του ώμου. Στο σημείο ένωσης κύκλος με εγγεγραμμένο σταυρό και στιγμές. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και διπλή κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Στην κύρια μετόπη ανθέμιο και στιγμωτοί ρόδακες. Στην πίσω όψη τρεις κατακόρυφες ταινίες με ζεύγη ενάλληλων φύλλων ενδιάμεσα, εκτεινόμενες στη ράχη της κατακόρυφης λαβής. Διπλές κρεμάμενες έλικες στα άκρα. Εγκάρσιες πινελιές στις οριζόντιες λαβές. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 575, 580, 581 (για το κόσμημα στο λαιμό). Βλ. για τη διακόσμηση στην κύρια μετόπη B.F. Cook 1984, 796, πίν. CXXV, 1-2, London 1926.7-13.2 (περί το 240 π.Χ.)· *Hadra* I, πίν. 1b, Alex. 5274 (240 π.Χ.). Βλ. για τις έλικες *Hadra* I, 128, σχέδ. 12n, p, Alex. 19124 και Caire 26233, αντίστοιχα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 250-240 π.Χ. ή λίγο αργότερα.

584. (MH29038). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 73 και 118).
Ύψ. 0,45, διάμ. βάσης 0,105, διάμ. χείλους 0,135 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση ψηλή, κωνική, με διαμορφωμένο δακτύλιο, κοίλη κάτω. Σώμα ωοειδές, επίμηκες, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Τονισμένη η μετάβαση στο σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, κοίλο κάτω. Πλατιές ταινιωτές με αυλακώσεις στη ράχη οι λαβές. Στην άνω επιφάνεια του χείλους ταινίες. Εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες με κρεμάμενες σταγόνες στην κάτω, δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Στο σημείο ένωσης κατακόρυφη στιγμωτή γραμμή. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες επάνω και διπλή κάτω. Ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Δικτυωτή ταινία διαιρεί την κύρια μετόπη σε δύο διακοσμητικές ζώνες. Στην ανώτερη κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού προς τα αριστερά. Στην κάτω κυματοειδής γραμμή ανάμεσα σε στιγμές. Στην πίσω όψη, από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, ζεύγος κρεμάμενων διπλών ελίκων. Ολόβαφη η βάση, με εξηρημένη ταινία στο κατώτερο τμήμα. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Hadra* I, 134, 149, πίν. 3c, d, Alex. 5864 (218 π.Χ.)· *IHV*, πίν. II, 90.9.17 (215 π.Χ.), 90.9.13 (213 π.Χ.). Βλ. για το κόσμημα στο λαιμό Guerrini 1964, πίν. VII, E10· *Hadra* I, 134, σχέδ. 16d, Alex. 29589· *IHV*, πίν. II, 90.9.13 (213 π.Χ.), πίν. III, 90.9.14. Βλ. για τη διακόσμηση

της κύριας μετόπης *Hadra* I, 134-135, σχέδ. 16ο, Alex. 4936 και σχέδ. 16ρ, Alex. R.329· *IHV*, πίν. II, 90.9.17 (215 π.Χ.), 90.9.13 (213 π.Χ.), πίν. III, 90.9.37. Βλ. για τις έλικες *Hadra* I, 135, σχέδ. 16ι, Alex. 4562, ν, Alex. R.329.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 220-210 π.Χ.

585. Υδρία «L» τύπου «Hadra». Ο λαιμός και τμήμα από το ανώτερο σώμα (Πίν. 114).
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Στο λαιμό δάφνινο στεφάνι από αντίρροπα φύλλα, με στικτή κατακόρυφη γραμμή στο σημείο ένωσης. Στην κύρια μετόπη κλαδί κισσού, οριζόμενο κάτω από γραμμή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 584 (για το κόσμημα στο λαιμό και στην κύρια όψη), το αριθ. 574 (για το θέμα στη μετόπη) και το αριθ. 549:α (για το κόσμημα στο λαιμό).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

586. (MH29049). Υδρία τύπου «AS» της κατηγορίας «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 67β και 113α).
Ύψ. 0,413, διάμ. βάσης 0,15, διάμ. χείλους 0,123 μ. Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφη. Καστανό εξίτηλο χρώμα για τη διακόσμηση.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός στενός, κυλινδρικός, με χείλος από πλαστικό λοξότμητο δακτυλίδι. Λαβές πλατιές, ταινιωτές. Ταινία στη ρίζα του λαιμού και στο μήκος των οριζόντιων λαβών. Δύο παράλληλες στο σώμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 623, 643, 648 (γενικά για το σχήμα). Βλ. επίσης La Rosa 1984, πίν. 128, αριθ. 4, 9, πίν. 129, αριθ. 1, 2· *Hadra* I, 107, 110-111, σχέδ. 1d (Alex. 5266, λιγότερο σφαιρικό). Βλ. για τη βάση *UM*, πίν. 78, H8/7 (περί το 350 π.Χ.) και για το χείλος πίν. 75, H4/7 (α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.), πίν. 76, H5/7 (α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 78, H8/12.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

587. (MH26659). Μικρογραφική υδρία τύπου «AS» της κατηγορίας «Hadra». Συμπληρωμένος ο λαιμός και η κατακόρυφη λαβή (Πίν. 67β και 113α).
Ύψ. 0,13, διάμ. βάσης 0,049 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη. Καστανό χρώμα για τη διακόσμηση.
Βάση χαμηλή, κωνική, με μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω επιφάνειας. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Ταινιωτές οι οριζόντιες λαβές. Ταινία στη ρίζα του λαιμού και στο μήκος των λαβών. Δύο παράλληλες στο σώμα. Ολόβαφη η βάση.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα και τη διακόσμηση την προηγούμενη (αριθ. 586).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. ή και αργότερα.

588. (MH26660). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 33 και 93β).
Ύψ. 0,295, διάμ. βάσης 0,115, διάμ. χείλους 0,11 μ. Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος ελαφρώς κυριό εξωτερικά. Λαβή ταινιωτή, που εκφύεται από τον ώμο και καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 91-94, σχέδ. 39-41, πίν. 25γ-δ, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

589. (MH26646). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Ελάχιστα συμπληρωμένη (Πίν. 33 και 93β).
Ύψ. 0,297, διάμ. βάσης 0,107, διάμ. χείλους 0,12 μ. Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο έντονα προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, που εκφύεται από τον ώμο και καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα την προηγούμενη (αριθ. 588).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

590. (MH26647). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Ακέραιη. Ελάχιστα συμπληρωμένη στο χείλος (Πίν. 33 και 93β).
Ύψ. 0,255, διάμ. βάσης 0,09, διάμ. χείλους 0,099 μ. Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 588-589.

591. (MH26648). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένο το μεγαλύτερο τμήμα της λαβής (Πίν. 34 και 93β).
Ύψ. 0,282, διάμ. βάσης 0,092, διάμ. χείλους 0,117 μ. Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα κιτρινωπό, απολεπισμένο.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με οριζόντιο έξαρμα στη ρίζα. Χείλος πλατύ, επίπεδο. Λαβή ταινιωτή, με ενάλληλα χαρακτά λογχοειδή φύλλα στον άξονα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 588.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

592. (ΜΗ26642). Μικρογραφική οινοχόη/πρόχους. Συμπληρωμένη η λαβή (Πίν. 34 και 94).
Ύψ. 0,113, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,041 μ.
Πηλός καστανέρυθρος, καθαρός. Επίχρισμα καστανόχρωμο, απολεπισμένο.
Βάση χαμηλή, κωνική, επίπεδη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 633.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

593. (ΜΗ26643). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 35 και 94).
Ύψ. 0,17, διάμ. βάσης 0,065, διάμ. χείλους 0,05 μ.
Πηλός καστανέρυθρος, καθαρός. Άβαφη.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός στενός, κυλινδρικός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω, με καμπύλο χείλος. Λαβή ταινιωτή, που εκφύεται από τον ώμο και καταλήγει στο λαιμό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 594, 596.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

594. (ΜΗ26653). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 35 και 94).
Ύψ. 0,178, διάμ. βάσης 0,08, διάμ. χείλους 0,055 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφη. Επιφάνεια φθαρμένη.
Βάση χαμηλή, κωνική, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με τη μέγιστη διάμετρο στο ύψος του ώμου, όπου διαμορφώνεται ακμή. Λαιμός βραχύς, κυλινδρικός, με δύο παράλληλες χαράξεις στο πέρας. Λαβή ταινιωτή, που εκφύεται από τον ώμο και καταλήγει στο λαιμό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 593, 596.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

595. (ΜΗ26656). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 34 και 94).
Ύψ. 0,152, διάμ. βάσης 0,051, διάμ. χείλους 0,067 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 591, 599.

596. (ΜΗ26657). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη (Πίν. 35 και 94).
Ύψ. 0,215, διάμ. βάσης 0,075, διάμ. χείλους 0,055 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη. Επιφάνεια φθαρμένη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 593, 594.

597. (ΜΗ26644). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 32β και 93β).
Ύψ. 0,205, διάμ. βάσης 0,086, διάμ. χείλους 0,101 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, ελαφρώς κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό, με συνεχές περίγραμμα έως τον ευρύ κυλινδρικό λαιμό, που καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με αυλακώσεις στο μήκος, που εκφύεται από τον ώμο και καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 589. Βλ. επίσης Adriani 1940, πίν. XXX, αριθ. 25.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

598. (ΜΗ26645). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Ελάχιστα συμπληρωμένη (Πίν. 32β και 93β).
Ύψ. 0,272, διάμ. βάσης 0,118, διάμ. χείλους 0,111 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 597, 600, 601.

599. (ΜΗ26649). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 34 και 93β).
Ύψ. 0,315, διάμ. βάσης 0,105, διάμ. χείλους 0,13 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, ακάθαρτος. Άβαφη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 591, 592, 632, 633.

600. (ΜΗ26650). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 32β και 93β).
Ύψ. 0,305, διάμ. βάσης 0,11, διάμ. χείλους 0,114 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα κιτρινωπό, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 588, 598, 601.

601. (ΜΗ26651). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένος ο λαιμός και η λαβή (Πίν. 33 και 94).
Ύψ. 0,288, διάμ. βάσης 0,117 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Άβαφη.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 589, 598, 600.

602. (ΜΗ28954). Υδρία-θήλαστρο. Ακέραιη (Πίν. 44α και 99γ).
Ύψ. 0,135, διάμ. βάσης 0,031, διάμ. χείλους 0,047 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση στενή, κωνική, με μικρή μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της κάτω επιφάνειας. Σώμα ωοειδές, με τη μεγαλύτερη διάμετρο στο ύψος του σχεδόν οριζόντιου ώμου. Λαιμός κυλινδρικός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο. Κυλινδρική προχοή, με μείωση στο πέρας στην αντίθε-

τη πλευρά της κατακόρυφης ταινιωτής λαβής. Πλατιές ταινιωτές, ελάχιστα υπερυψωμένες οι οριζόντιες λαβές. Ταινίες περιτρέχουν τη βάση και την άνω επιφάνεια του χείλους. Στη ρίζα του λαιμού ταινία με σταγόνες. Στο κέντρο κεφάλι ελαφιού προς τα αριστερά. Στον ώμο κληματίδα. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη επάνω και κάτω από δύο παράλληλες ταινίες. Κατακόρυφες γραμμές στα πλάγια των οριζόντιων λαβών. Στην κύρια μετόπη φτερωτή μορφή σε μετωπική στάση, με τα χέρια προς τα πλάγια, όπου ανθέμια. Από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής ζεύγος κρεμάμενων υποτυπωδών ελίκων. Εγκάρσιες ταινίες στις λαβές και στην προχοή (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 622 (για το σχήμα). Βλ. για την κληματίδα Adriani 1940, σχέδ. 49, 1 (επάνω) και για το ανθέμιο Adriani 1952α, 18, σχέδ. 14 (κάτω) (τέλη του 3ου αι. π.Χ.). Πρβλ. για τη φτερωτή μορφή *ΕλλΚερΚρήτης*, 126, εικ. 30 (ΕΑΜ 2563, τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

603. (ΜΗ29048). Οινοχόη χωρίς προχοή. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 31β και 92β).

Ύψ. 0,404, διάμ. βάσης 0,102, διάμ. χείλους 0,135 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα καστανόχρωμο, απολεπισμένο.

Βάση καλυκωτή, έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Διπλό πλαστικό δακτυλίδι στη σύνδεση με το ωοειδές επίμηκες σώμα. Ώμος πλατύς, σχεδόν οριζόντιος. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, ελάχιστα στραμμένο προς τα κάτω. Λαβή ταινιωτή, με αυλακώσεις στο μήκος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Adriani 1936, 142, εικ. 61, δεξιά (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· A. Enklaar, *Β' ΕλλΚερ*, πίν. 85 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· *Hadra* II, 57, σχέδ. 27, L16 (Alex. 10198), 210-190 π.Χ. Πρβλ. τα αριθ. 605, 613 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-α' μισό του 2ου αι. π.Χ.

604. (ΜΗ29051). Υδρία. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη. Λείπει ο πυθμένας (Πίν. 46α και 101α).

Ύψ. 0,414, διάμ. βάσης 0,105, διάμ. χείλους 0,106 μ. Πηλός γκρίζος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, αρκετά απολεπισμένο.

Βάση ψηλή, κωδωνόσχημη, έντονα κοίλη εσωτερικά. Πλαστικό δακτυλίδι στη σύνδεση με το ωοειδές επίμηκες σώμα. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, στενότερος στο μέσον του ύψους, όπου οριζόντιο έξαρμα. Χείλος πλατύ, επίπεδο, με περιμετρική αυλάκωση. Κυλινδρική πεπιεσμένη η κατακόρυφη λαβή, που διακλαδίζεται στη ράχη, όπου το ένα σκέλος απολήγει στη ρίζα του λαιμού και το δεύτερο περικλείει το χείλος. Κυλινδρικές πεταλόσχημες, πεπιεσμένες προς το σώμα οι οριζόντιες λαβές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. σχετικά *Nuovo vaso*, 100, εικ. 5· Guerrini 1964, πίν. X, F, 22 (α' μισό του 2ου αι. π.Χ.). Πρβλ. τα αριθ. 540, 610, 611, 676 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α' μισό του 2ου αι. π.Χ.

605. (ΜΗ28955). Αμφορέας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 41α και 97α).

Ύψ. 0,362, διάμ. βάσης 0,10, διάμ. χείλους 0,115 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.

Βάση καλυκωτή, έντονα κοίλη εσωτερικά. Πλαστικό δακτυλίδι στην επιφάνεια στήριξης και στη σύνδεση με το ωοειδές σώμα. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με καλυκωτό χείλος και πλαστικό δακτυλίδι στη ρίζα. Λαβές κυλινδρικές, που εκφύονται από τον ώμο και απολήγουν στο χείλος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. γενικά για το σχήμα Βαλαβάνης 1991, πίν. 5-13. Πρβλ. τα αριθ. 292, 613 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-α' μισό του 2ου αι. π.Χ.

606. (ΜΗ28956). Αμφορέας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 40 και 97α).

Ύψ. 0,24, διάμ. βάσης 0,071, διάμ. χείλους 0,073 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.

Βάση κωδωνόσχημη, με πλατιά επιφάνεια στήριξης, έντονα κοίλη εσωτερικά. Οριζόντια αυλάκωση στο ύψος της ακμής. Σώμα ωοειδές. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με οριζόντιο έξαρμα στη ρίζα. Χείλος κωδωνόσχημο, με δύο παράλληλα εξάρματα στη ρίζα. Λαβές ταινιωτές, που εκφύονται από τον ώμο και καταλήγουν στη ρίζα του χείλους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 608, 528, 540, 604, 609, 610, 611, 614, 676 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

607. (ΜΗ28957). Αμφορέας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 41α και 97α).

Ύψ. 0,32, διάμ. βάσης 0,091, διάμ. χείλους 0,088 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.

Βάση πλατιά, βαθμιδωτή, με ψηλό κυλινδρικό στέλεχος και βαθιά κοιλότητα εσωτερικά. Σώμα ωοειδές. Λαιμός σχετικά βραχύς, κυλινδρικός, ευρύτερος

προς τα επάνω, με χείλος βαθμιδωτό. Λαβές ταινιωτές, που εκφύονται από τον ώμο και καταλήγουν στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 609, 610. Βλ. ιδιαίτερα για το σχήμα της βάσης *KDS*, 34, σχέδ. 16, Ε40, Η101 (β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

608. (ΜΗ28958). Αμφορέας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 40 και 97α).
Ύψ. 0,293, διάμ. βάσης 0,081, διάμ. χείλους 0,086 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο. Ίχνη εξίτηλης ταινίας στο σώμα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 606.

609. (ΜΗ28959). Αμφορέας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 40 και 97α).
Ύψ. 0,29, διάμ. βάσης 0,085, διάμ. χείλους 0,118 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 607.

610. (ΜΗ28960). Αμφορέας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος. Λείπει ο πυθμένας (Πίν. 40 και 97α).
Ύψ. 0,358, διάμ. βάσης 0,097, διάμ. χείλους 0,095 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, απολεπισμένο.
Βάση κωδωνόσχημη, με ψηλό κυλινδρικό στέλεχος, έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, επίμηκες. Λαιμός στενός, κυλινδρικός. Χείλος καλυκωτό. Λαβές ταινιωτές, με νεύρωση στο μήκος, που εκφύονται από τον ώμο και απολήγουν στη ρίζα του χείλους.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 605, 607, 609. Βλ. επίσης *Sciatbi*, πίν. XXXV, αριθ. 42 (με χαμηλότερο πόδι, τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· Kopcke 1964, πίν. 26. Πρβλ. ιδιαίτερα για το σχήμα της βάσης *KDS*, 34, σχέδ. 16, Ε40.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

611. (ΜΗ29796). Αμφορέας. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 39γ και 97α).
Ύψ. 0,352, διάμ. βάσης 0,077, διάμ. χείλους 0,087 μ. Πηλός ωχροκάσιανος, καθαρός. Επίχρισμα υπόλευκο, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 540, 541.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

612. (ΜΗ29044). Υδρία. Ακέραιη (Πίν. 44β και 101α).
Ύψ. 0,318, διάμ. βάσης 0,085, διάμ. χείλους 0,12 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση πλατιά, κωνική, έντονα κοίλη εσωτερικά. Υποτυπώδες έξαρμα στη σύνδεση με το ωοειδές σώμα. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος από κρεμαστό κυμάτιο και πλαστικό δακτυλίδι. Αυλάκωση περιμετρικά. Ταινιωτή η κατακόρυφη λαβή, που εκφύεται από τον ώμο και καταλήγει στη ρίζα του χείλους. Κυλινδρικές πεπιεσμένες προς το σώμα οι οριζόντιες λαβές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Sciatbi*, πίν. XXXV, αριθ. 43 (με ραβδώσεις στο σώμα και πιο κοντόχοντρες αναλογίες, αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Kopcke 1964, πίν. 24.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

613. (ΜΗ29045). Υδρία. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 44β και 100β).
Ύψ. 0,34, διάμ. βάσης 0,11, διάμ. χείλους 0,108 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο. Επιφάνεια φθαρμένη.
Βάση καλυκωτή, έντονα κοίλη εσωτερικά, με διπλό δακτυλίδι στην επιφάνεια στήριξης. Πλαστικό δακτυλίδι στη σύνδεση με το ωοειδές σώμα. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με πλαστικό δακτυλίδι στη ρίζα. Χείλος πλατύ, από κρεμαστό «κυμάτιο» και πλαστικό δακτυλίδι. Κυλινδρική πεπιεσμένη η κατακόρυφη λαβή, που εκφύεται από τον ώμο και καταλήγει στο λαιμό. Λεπτές κυλινδρικές, πεπιεσμένες προς το σώμα οι οριζόντιες. Ίχνη εξίτηλης απολεπισμένης διακόσμησης στο ύψος των λαβών, με ανθέμια και στιγμωτά πλαίσια εναλλάξ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 612 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

614. (ΜΗ29046). Υδρία. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 44β και 100β).
Ύψ. 0,30, διάμ. βάσης 0,10, διάμ. χείλους 0,097 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση κωδωνόσχημη, έντονα κοίλη εσωτερικά, με αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ωοειδές, με πλατύ, σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα κάτω. Ταινιωτή η κατακόρυφη λαβή. Λεπτές κυλινδρικές, πεπιεσμένες προς το σώμα οι οριζόντιες λαβές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 615 (για το σχήμα) και τα αριθ. 528, 606, 608 (για το σχήμα της βάσης).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

615. (ΜΗ29047). Υδρία. Συγκολλημένη. Ελάχιστα συμπληρωμένη (Πίν. 45 και 100β).
Ύψ. 0,338, διάμ. βάσης 0,089, διάμ. χείλους 0,112 μ.

Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 614).

616. (ΜΗ25870). Υδρία. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 45 και 100β).
Ύψ. 0,343, διάμ. βάσης 0,099, διάμ. χείλους 0,121 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 612, 615.

617. (ΜΗ29050). Υδρία. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 45 και 100β).
Ύψ. 0,37, διάμ. βάσης 0,098, διάμ. χείλους 0,128 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση καλυκωτή, κοίλη εσωτερικά, με διπλό δακτυλίδι στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ωοειδές, με πλατύ, σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω. Χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα κάτω, με περιμετρική αυλάκωση. Κυλινδρική η κατακόρυφη λαβή, που εκφύεται από τον ώμο και απολήγει στο λαιμό. Λεπτές κυλινδρικές, πεπιεσμένες προς το σώμα οι οριζόντιες λαβές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 613.
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΔΥΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΣΤΗ ΦΑΙΣΤΟ

(Σχέδ. 4)

Ανασκαφικά δεδομένα

Κατά την ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε το 1965-1966 από την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή στο χώρο του Μινωικού Ανακτόρου της Φαιστού, αποκαλύφθηκε δυτικά της πλατείας του θεάτρου ελληνιστικός οικισμός κτισμένος επάνω σε άνδηρα, με κατεύθυνση προς Ν. Συνολικά ήλθαν στο φως εννέα χώροι, στους οποίους δόθηκε η αρίθμηση από a-m, ενώ ερευνήθηκαν αποσπασματικά άλλοι τρεις και μια πλακόστρωτη αυλή, όπου βρέθηκε ένα φρεάτιο. Το ελληνιστικό στρώμα είχε δύο φάσεις. Το επιφανειακό εκπροσωπεί την τελευταία φάση κατοίκησης της Φαιστού, δηλαδή τους χρόνους λίγο πριν από την καταστροφή της από τη Γόρτυνα, που τοποθετείται χρονικά κοντά στο 150 π.Χ.[53]. Η ομάδα των αγγείων που προέρχεται από το στρώμα αυτό αποτελεί κλειστό σύνολο κεραμικής, δεδομένο που παρέχει ένα ασφαλές terminum ante quem για την τυπολογική κατάταξη των αγγείων. Η παλαιότερη φάση, που βρέθηκε κάτω από τα δάπεδα του επιφανειακού στρώματος, περιείχε ενδιαφέρουσα κεραμική του τέλους του 3ου-αρχών του 2ου αι. π.Χ. Η τυπολογική ταξινόμηση και η χρονολογική τοποθέτηση της κεραμικής, εκτός από τα στρωματογραφικά δεδομένα, θα στηριχθεί και σε παράλληλα από γειτονικές κυρίως περιοχές. Επίσης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι στο τέλος του καταλόγου περιλαμβάνονται και ορισμένα αγγεία από τον οικισμό Χάλαρα της Φαιστού και τον περιβάλλοντα χώρο του Μινωικού Ανακτόρου.

Κατάλογος ευρημάτων

Χώρος e

618. (F5130a). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 58 και 107α).
Ύψ. 0,105, διάμ. βάσης 0,073, διάμ. χείλους 0,105 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Εσωτερικά επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, σχεδόν ημισφαιρικό. Χείλος πλατύ, επίπεδο με αυλάκωση στο πάχος.

53. Βλ. σχετικά V. La Rosa, *Β' ΕλλΚερ*, 160 κ.ε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 268, 368, 371 (για το σχήμα του σώματος) και το αριθ. 10 (ιδιαίτερα για το χείλος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

619. (F5130b). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 79α).
Ύψ. 0,063, διάμ. βάσης 0,042, διάμ. χείλους 0,093 μ.
Πηλός κιτρινωπός, καθαρός. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 343, 567, 629, 630 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

Χώρος f

620. (F4895). Άωτο σκυφίδιο. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 53 και 104).
Ύψ. 0,052, διάμ. βάσης 0,063, διάμ. χείλους 0,17 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 225, 232 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *KSP*, 89, σχέδ. 5, αριθ. 278 (1ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί το 150 π.Χ.

621. (F5113). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένο το κατώτερο σώμα (Πίν. 74 και 119).
Ύψ. 0,48, διάμ. χείλους 0,15 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επιφάνεια με καστανόχρωμη λεία επάλειψη. Διακόσμηση καστανόχρωμη της κατηγορίας «Hadra».
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 533, 534 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

622. (F4875). Υδρία-θήλαστρο. Συγκολλημένη. Λείπει το κατώτερο τμήμα και η μία οριζόντια λαβή (Πίν. 44α και 100α).
Σωζ. ύψ. 0,145, διάμ. χείλους 0,05 μ.
Πηλός κιτρινωπός, καθαρός. Επιφάνεια με ομοιόχρωμη λεία επάλειψη. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τη διακόσμηση.
Σώμα σφαιρικό. Ώμος σχεδόν οριζόντιος. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο. Ταινιωτή με αυλάκωση στο μήκος η κατακόρυφη λαβή. Κυλινδρικές οι οριζόντιες. Στο ανώτερο σώμα, στην αντίθετη πλευρά της κατακόρυφης λαβής, κυλινδρική προχοή. Στη ρίζα του λαιμού και του ώμου στιγμές. Παράλληλες ταινίες στο ύψος των λαβών. Ενδιάμεσα και στα πλάγια της προχοής ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια, περικλειόμενα από ταινίες. Ίχνη χρώματος στο χείλος και στις λαβές (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 602 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

623. (F2355a+F2355b)[54]. Το ανώτερο τμήμα υδρίας τύπου «AS» της κατηγορίας «Hadra» και θραύσμα από την οριζόντια λαβή. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 67β και 113α).
Σωζ. ύψ. 0,17, διάμ. χείλους 0,134 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επιφάνεια με σχεδόν ομοιόχρωμη λεία επάλειψη. Διακόσμηση καστανοκόκκινη.
Ώμος πλατύς, ελάχιστα πλάγιος. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος πλατύ, επίπεδο. Λαβή ταινιωτή. Ταινίες στη ρίζα του ώμου, του λαιμού και στο χείλος. Ζεύγος ελίκων πίσω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 586, 587, 643, 648 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

624. (F5709)[55]. Οινοχόη τριφυλλόστομη. Ο λαιμός (Πίν. 91).
Σωζ. ύψ. 0,095 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, απολεπισμένο κατά τόπους εξωτερικά και εσωτερικά στη ζώνη του χείλους. Αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Στη ρίζα του λαιμού παράλληλες χαράξεις, με κρεμάμενες σταγόνες και στιγμές ενδιάμεσα. Κάτω από το χείλος ταινία, οριζόμενη από φύλλα και άνθη κισσού (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. H. Thompson 1934, 350, C13 (175-150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Αρχές του 2ου αι. π.Χ.

---

54. Τα δύο αυτά συνανήκοντα θραύσματα προέρχονται από το χώρο δυτικά του ανακτόρου, σε αντιστοιχία με τις οικίες γεωμετρικών χρόνων δυτικά της πρόσοψης του αρχαιότερου ανακτόρου.

55. Το θραύσμα προέρχεται από το χώρο νοτιοδυτικά της πλατείας του θεάτρου του μινωικού ανακτόρου.

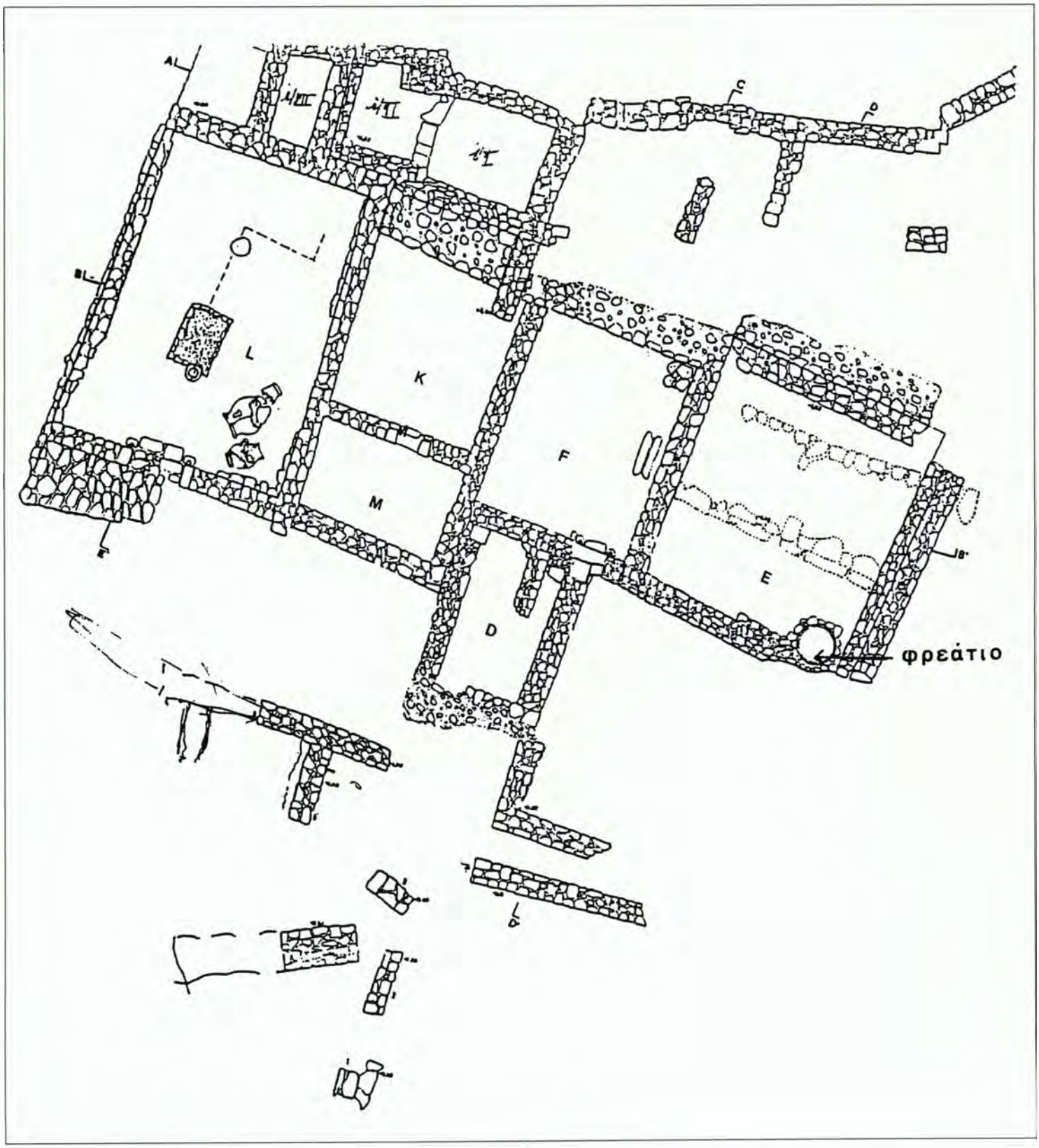

Σχέδ. 4. Ο οικισμός δυτικά της πλατείας του μινωικού ανακτόρου στη Φαιστό.

625. (F5696). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 59α και 107α).
Ύψ. 0,085, διάμ. βάσης 0,081, διάμ. χείλους 0,223 μ.
Πηλός καστανός, ακάθαρτος. Επάλειψη ομοιόχρωμη με τον πηλό. Επιφάνεια λεία.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ευρύ, ημισφαιρικό, με χείλος επίπεδο, στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 10 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 28, Κ223, Κ229 (γενικά, β΄ μισό του 3ου-2ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

626. (F5277). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 107α).
Ύψ. 0,098, διάμ. βάσης 0,0845, διάμ. χείλους 0,254 μ.
Πηλός καστανός, καθαρός. Επάλειψη ομοιόχρωμη με τον πηλό. Επιφάνεια λεία.
Βάση στενή, δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, γωνιώδες στο ανώτερο τμήμα. Χείλος πλατύ, επίπεδο, με αυλάκωση στην εξωτερική περίμετρο και στο πάχος. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές, πεπιεσμένες στη ρίζα του χείλους. Οριζόντιες χαράξεις στο ύψος των λαβών.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 55 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 28, Κ225 (γενικά, β΄ μισό του 3ου-2ος αι. π.Χ.)· Braun 1970, 186, σχέδ. 28, αριθ. 152 (μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 367, 469, σχέδ. 122, C65 (μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 75-150 π.Χ.

627. (F5308). Λεκάνη. Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη (Πίν. 107α).
Σωζ. ύψ. 0,12, διάμ. χείλους 0,213 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Άβαφη.
Σώμα βαθύ, σχεδόν ημισφαιρικό, με χείλος επίπεδο, κοίλο στην κάτω επιφάνεια. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές, με κεντρική αυλάκωση, τοποθετημένες κάτω από το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 160, 618 (για το σχήμα). Βλ. επίσης για το χείλος *UM*, πίν. 87, Η13/21-22 (περί το 200 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

628. (F5276). Πρόχους σε σχήμα «τουλίπας». Συγκολλημένη (Πίν. 27 και 89β).
Ύψ. 0,17, διάμ. βάσης 0,065, διάμ. χείλους 0,13 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, αραιό. Διακόσμηση χαρακτή.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, ωοειδές, εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή. Στον ώμο χαρακτό κυματοειδές κλαδί με σχηματοποιημένα φύλλα και άνθη κισσού (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 1, 39-42 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

629. (F5267a). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο. Συμπληρωμένο (Πίν. 79α).
Ύψ. 0,073, διάμ. βάσης 0,041, διάμ. χείλους 0,096 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 567, 619.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

630. (5267b). Κύπελλο ημισφαιρικό. Συγκολλημένο (Πίν. 79α).
Ύψ. 0,061, διάμ. βάσης 0,04, διάμ. χείλους 0,091 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 629), με μόνη διαφορά ότι εδώ η βάση είναι επίπεδη με περιμετρική αυλάκωση.

631. (F5682). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Λείπει ο λαιμός. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 34 και 94).
Σωζ. ύψ. 0,258, διάμ. βάσης 0,105 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός στενός. Λαβή ταινιωτή. Παράλληλες χαράξεις στο ανώτερο σώμα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

632. (F5700). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Το σώμα. Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη (Πίν. 94).
Σωζ. ύψ. 0,322, διάμ. βάσης 0,108 μ.
Πηλός κοκκινωπός, ακάθαρτος. Άβαφη.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός στενός, κυλινδρικός, με χαράξεις στη ρίζα. Έντονα ίχνη τροχού εσωτερικά. Στον ώμο ίχνη από τη ρίζα της ταινιωτής λαβής.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 599.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

633. (F5701). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Το σώμα. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 94).
Σωζ. ύψ. 0,234, διάμ. βάσης 0,09 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Άβαφη.

Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, με πλάγιο ώμο. Λαιμός χωριστός, κυλινδρικός.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 592, 595, 599.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

634. (F5706). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Το σώμα. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 94).
Σωζ. ύψ. 0,231, διάμ. βάσης 0,115 μ.
Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα κιτρινωπό.
Βάση έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Χαράξεις στη ρίζα του λαιμού. Στον ώμο ίχνη από τη ρίζα της λαβής.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Το φρεάτιο στο χώρο ε δυτικά του ανακτόρου

635. (F5453). Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη (Πίν. 25 και 89α).
Ύψ. 0,16, διάμ. βάσης 0,065, διάμ. χείλους 0,087 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, σιλπνό, μεταλλικό. Διακόσμηση χαρακτή.
Βάση χαμηλή, κωνική, με βαθιά κοιλότητα στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ελάχιστα αμφικωνικό. Λαιμός στενός, κυλινδρικός, με χείλος πλατύ, επίπεδο και αυλάκωση στη ρίζα. Λαβή δίλοβη, κυλινδρική, με πλαστικό κόμβο στη ράχη. Οριζόντια χάραξη στη ρίζα του λαιμού. Χαρακτά πεντάγωνα στο σώμα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 170, 669 (για το σχήμα) και το αριθ. 84 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης V. La Rosa, *Β΄ ΕλλΚερ*, 163, υποσημ. 30 (F4414).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

636. (F5454). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη (Πίν. 94).
Ύψ. 0,16, διάμ. βάσης 0,053 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επάλειψη ομοιόχρωμη με τον πηλό. Επιφάνεια λεία.
Βάση έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό στο κατώτερο τμήμα και κολουροκωνικό στο ανώτερο, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

637. (F5455). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 30 και 91).
Ύψ. 0,23, διάμ. βάσης 0,066 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επάλειψη ομοιόχρωμη με τον πηλό.
Βάση έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός. Τριφυλλόσχημο χείλος. Λαβή ταινιωτή.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 529. Βλ. επίσης *ΑΔ* 42 (1987), Χρονικά, πίν. 311γ (175-150 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

638. (F5456). Κάδος με κωνικά εξάρματα. Το σώμα. Συγκολλημένος (Πίν. 108α).
Σωζ. ύψ. 0,188, διάμ. βάσης 0,103 μ.
Πηλός κιτρινωπός, ακάθαρτος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 253, 257.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Λίγο πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

639. (F5572). Προχοΐδιο σφαιρικό. Ελάχιστα συμπληρωμένο (Πίν. 39β και 96ε).
Ύψ. 0,072, διάμ. βάσης 0,031, διάμ. χείλους 0,057 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα κοκκινωπό, απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 404, 537.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

640. (F5177a). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης[56]. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 95).
Ύψ. 0,29, διάμ. βάσης 0,09, διάμ. χείλους 0,10 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Άβαφη.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος πλατύ, επίπεδο. Λαβή ταινιωτή, με πλατιά αυλάκωση στο μήκος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 592, 595, 599, 633.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., πιθανότατα περί τα τέλη.

641. (F5177b). Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (από φρεάτιο που βρέθηκε σε τομή ΝΔ. του οικισμού) (Πίν. 95).
Ύψ. 0,277, διάμ. βάσης 0,085, διάμ. χείλους 0,084-0,10 μ.

56. Το αγγείο αυτό και το αριθ. 640 (F5177a) προέρχονται από φρεάτιο, που βρέθηκε σε τομή ΝΔ. του οικισμού.

Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα κιτρινωπό.
Βάση έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, με έντονα ίχνη τροχού στην επιφάνεια. Λαιμός κυλινδρικός, ελάχιστα πεπιεσμένος προς τα μέσα στο σημείο απόληξης της ταινιωτής λαβής, που φέρει κεντρική νεύρωση. Χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 3ου αι. π.Χ., πιθανότατα περί τα τέλη.

Οικισμός Χάλαρα

642. (F3939). Υδρία «L» της κατηγορίας «Hadra». Συγκολλημένη. Μερικώς συμπληρωμένη. Λείπει η βάση (Πίν. 75 και 120α).
Σωζ. ύψ. 0,49, διάμ. χείλους 0,18 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επιφάνεια φθαρμένη κατά τόπους. Επάλειψη με κιτρινωπό χρώμα. Διακόσμηση καστανόχρωμη, εντελώς εξίτηλη.
Σώμα ωοειδές, με πλάγιο ώμο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω. Χείλος πλατύ, επίπεδο, με αυλάκωση στο πάχος. Ταινιωτή, με αυλάκωση στο μήκος η κατακόρυφη λαβή. Κυλινδρικές πεπιεσμένες προς το σώμα οι οριζόντιες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. *Hadra* II, 57, σχέδ. 24 (Alex. 93739, 220-210 π.Χ.), σχέδ. 27 (Alex. 10198, 210-190 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

643. (F5668). Υδρία τύπου «AS» της κατηγορίας «Hadra». Συγκολλημένη. Λείπει το κατώτερο σώμα (Πίν. 68α).
Σωζ. ύψ. 0,322, διάμ. χείλους 0,122 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα κιτρινωπό. Διακόσμηση καστανόχρωμη.
Σώμα ωοειδές, εξογκωμένο στο επάνω τμήμα, με ώμο πλατύ, σχεδόν οριζόντιο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, κοίλο στην κάτω επιφάνεια. Λαβές ταινιωτές, με αυλακώσεις στο μήκος. Στη ρίζα του λαιμού ταινία με κρεμάμενες σταγόνες. Στο ανώτερο σώμα δύο παράλληλες ταινίες. Στη ράχη των οριζόντιων λαβών ταινία με ελικοειδείς απολήξεις. Από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής κρεμάμενες έλικες.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 623 (για το σχήμα). Βλ. επίσης *Hadra* II, σχέδ. 17/L6 (περί το 240 π.Χ.)· *Hadra* I, 110-111, σχέδ. 1d (Alex. 5266).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β′ μισό του 3ου αι. π.Χ.

644. (F3948). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 28 και 90).
Ύψ. 0,20, διάμ. βάσης 0,073 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό έως κοκκινωπό, απολεπισμένο κατά τόπους. Λευκό εξίτηλο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, έντονα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα. Λαιμός στενός, με τριφυλλόσχημο χείλος. Λαβή ταινιωτή, υπερυψωμένη του χείλους, με πλαστική ταινία στο μήκος. Δύο παράλληλες χαράξεις στο ύψος της λαβής. Ίχνη λευκής διακόσμησης στον ώμο και στο λαιμό (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 2, 365 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 175-150 π.Χ.

645. (F5733). Μικρογραφική υδρία ή οινοχόη/πρόχους. Το ανώτερο σώμα (Πίν. 34 και 94).
Σωζ. ύψ. 0,09, διάμ. χείλους 0,06 μ.
Πηλός κιτρινωπός, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Κασιανό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα με κατακόρυφα τοιχώματα. Ώμος πλάγιος. Λαιμός κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο. Λαβή κατακόρυφη, ταινιωτή. Ταινία στο χείλος. Στο λαιμό στεφάνι από αντίρροπα φύλλα. Κατακόρυφη γραμμή στο σημείο ένωσης. Στον ώμο, ανάμεσα σε πλατιές ταινίες, σειρά στιγμών και ζεύγη αντίρροπων φύλλων χωρίς μίσχους. Στην πίσω όψη ορθογώνια ενάλληλα πλαίσια, οριζόμενα στα πλάγια από κλαδιά με ζεύγη φύλλων προς τα κάτω. Εγκάρσιες πινελιές στη λαβή (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 602, 622 (για το σχήμα) και το αριθ. 575 (για το κόσμημα στον ώμο). Βλ. επίσης *Hadra* I, 124, σχέδ. 9a (Alex. 9722).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

646. (F4466). Λέβης σταμνοειδής. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 62α και 109α).
Ύψ. 0,245, διάμ. βάσης 0,115, διάμ. χείλους 0,22 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, ανοιχτός, καθαρός. Επιφάνεια με λεία κιτρινωπή επάλειψη. Εσωτερικά επίχρισμα καστανόχρωμο, ανομοιόμορφο. Εξωτερικά διακόσμηση καστανόχρωμη.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ημισφαιρικό. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός. Χείλος πλατύ, με αυλάκωση στην εξωτερική περίμετρο και στο πάχος, κοίλο κάτω. Λαβές κατακόρυφες, ταινιωτές, με αυλάκωση στο μήκος. Στο ανώτερο σώμα πλατιά ταινία ανάμεσα σε στενότερες. Στο λαιμό, ανάμεσα σε ταινίες όπου κρεμάμενες σταγόνες στην

κατώτερη, κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού. Ολόβαφες οι ράχες των λαβών (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *KRS*, 13, σχέδ. 8, αριθ. 29-31 (πρωιμότερα, 4ος αι. π.Χ.). Βλ. επίσης το αριθ. 626 (για το χείλος).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

647. (F4323). Κρατήρας κωδωνόσχημος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος (Πίν. 38α και 96β).
Ύψ. 0,23, διάμ. βάσης 0,122, διάμ. χείλους 0,185 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επιφάνεια με λεία κιτρινωπή επάλειψη. Εσωτερικά επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Εξωτερικά διακόσμηση καστανοκόκκινη.
Βάση πλατιά, ψηλή, βαθμιδωτή, έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ημισφαιρικό. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος πλατύ, επίπεδο. Λαβές οριζόντιες, κυλινδρικές, υπερυψωμένες. Στο σώμα παράλληλες ταινίες και σειρά στιγμών στη βάση. Στον ώμο σταγόνες σε δύο σειρές με στιγμές ενδιάμεσα. Στο λαιμό κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού. Ανάμεσα στις λαβές σταυροειδές κόσμημα με στικτές κεραίες. Εγκάρσιες πινελιές στο πάχος του χείλους και στις λαβές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα και τη διακόσμηση Ducrey *et al.* 1976, 254-255, σχέδ. 1-2, αριθ. 549/550 (3ος αι. π.Χ.). Πρβλ. για το σχήμα της βάσης τα αριθ. 44, 606, 607, 609. Βλ. επίσης Α. Γιαννικουρή κ.ά., *Β΄ ΕλλΚερ*, πίν. 102γ (3ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

648. (F4168). Υδρία τύπου «AS» της κατηγορίας «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη (Πίν. 113α).
Ύψ. 0,445, διάμ. βάσης 0,138, διάμ. χείλους 0,13 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επιφάνεια με λεία κιτρινωπή επάλειψη. Διακόσμηση καστανόχρωμη.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, με πλατύ, σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, κοίλο στην κάτω επιφάνεια. Πλατιά ταινιωτή η κατακόρυφη λαβή, με αυλάκωση στο μήκος. Κυλινδρικές πεπιεσμένες και λοξά τοποθετημένες στο σώμα οι οριζόντιες. Διακόσμηση όμοια με των αριθ. 623, 643, με μόνη διαφορά ότι εδώ από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής εκφύονται τρεις γραμμές σε ακτινωτή διάταξη.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

649. (F4870). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Ο λαιμός. Συγκολλημένος (Πίν. 91).
Σωζ. ύψ. 0,067, διάμ. χείλους 0,056 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, ανομοιόμορφο. Αραιωμένος πηλός, λευκό και κόκκινο χρώμα για τα κοσμήματα.
Λαιμός σχετικά ευρύς, με αυλάκωση στο πέρας του τριφυλλόσχημου χείλους. Λαβή στρεπτή. Κάτω από δύο σειρές με φύλλα και άνθη κισσού καμπυλόγραμμες ταινίες με κροσσωτές απολήξεις και βουκράνιο ενδιάμεσα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 637 (για το σχήμα) και το αριθ. 658 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *Hadra Vases*, Μέρος Β΄, 20-21, 29-33, πίν. 40Α.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Ε. ΔΙΑΦΟΡΑ

Τα αγγεία που περιλαμβάνονται στον ακόλουθο κατάλογο, άλλοτε προέρχονται από παλιές ανασκαφές σε περιοχές της κεντρικής Κρήτης, άλλοτε πάλι αποτελούν ευρήματα με διαπιστωμένη ή άγνωστη προέλευση, ενώ σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις απουσιάζουν οι σαφείς χρονολογικές-ανασκαφικές ενδείξεις. Η παρουσίαση των παραδειγμάτων αυτών αποσκοπεί στην πληρέστερη εξέταση της αδημοσίευτης ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη, στο μέτρο πάντοτε του δυνατού. Επιπλέον, με βάση τα κατασκευαστικά, μορφολογικά ή διακοσμητικά γνωρίσματα των αγγείων επιχειρείται η ένταξή τους σε ένα, κατά προσέγγιση, τυπολογικό-χρονολογικό πλαίσιο. Για τον τυπολογικό προσδιορισμό χρησιμοποιήθηκαν όμοιοι ή παραπλήσιοι τύποι από περιοχές της κεντρικής Κρήτης, κυρίως από την Κνωσό, ενώ αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι αρκετά από τα σχήματα αποδίδουν τοπικές παραλλαγές ευρύτερα γνωστών τύπων. Σε μια δεύτερη περίπτωση η μορφολογική εξέταση συμπληρώνεται με παράλληλα από άλλες γειτονικές περιοχές, χωρίς ακόμη να απουσιάζουν και οι τυπολογικές συγκρίσεις με παραδείγματα από τον ευρύτερο μεσογειακό χώρο.

Κατάλογος ευρημάτων

650. (MH3834). Πινάκιο. Ακέραιο. «Οικία Κνωσού». Ανασκαφή Hogarth (1900) (Πίν. 49α).
Ύψ. 0,037, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,145 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους.
Βάση χαμηλή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με ανάγλυφο δίσκο στο κέντρο. Σώμα ευρύ, αβαθές, με χείλος πλατύ, στραμμένο προς τα κάτω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 228, 233.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα.

651. (MH2501). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Ακέραιος. Ανασκαφή Hogarth (1900). Θέση Γυψάδες Κνωσού (Πίν. 12 και 82).
Ύψ. 0,14, διάμ. βάσης 0,06, διάμ. χείλους 0,111 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση κωνική, από επάλληλα πλαστικά δακτυλίδια, κοίλη κάτω. Σώμα βαθύ, καλυκωτό, με οριζόντια αυλάκωση στο μέσον του ύψους. Ώμος στενός, λοξότμητος. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, ελάχιστα καμπύλος, με χείλος στραμμένο προς τα έξω και αυλάκωση στη ρίζα. Λαβές ταινιωτές, με πλαστικά πηνία στην ένωση με το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 305-309, 474 (γενικά για το σχήμα) και το αριθ. 661 (ιδιαίτερα για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 91, 95, H18/5-6, H24/5 (2ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

652. (MH2502). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Ελάχιστα συμπληρωμένος. Ανασκαφή Hogarth (1900). Θέση Γυψάδες Κνωσού (Πίν. 11 και 82).
Ύψ. 0,185, διάμ. βάσης 0,065, διάμ. χείλους 0,12 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση από ανεστραμμένο εχίνο, με επίθετο λεπτό πλαστικό δακτυλίδι, που ενώνει με το βαθύ καλυκωτό σώμα χαμηλό κυλινδρικό στέλεχος. Ώμος στενός, λοξότμητος, με ευρύ κυλινδρικό λαιμό, που ανοίγει προς τα επάνω και καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές, με πλαστικά πηνία στην ένωση με το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα τον προηγούμενο (αριθ. 651).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

653. (MH2504). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Τμήμα από το ανώτερο σώμα. Συγκολλημένος. Ανασκαφή Hogarth (1900). Θέση Γυψάδες Κνωσού (Πίν. 12).
Σωζ. ύψ. 0,111, διάμ. χείλους 0,125 μ.
Πηλός κασιανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο. Εγχάραξη, αραιωμένος πηλός και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα βαθύ, με σχεδόν κατακόρυφα τοιχώματα και έντονες αυλακώσεις εσωτερικά. Ώμος στενός, λοξότμητος, με λαιμό ευρύ, κυλινδρικό, που καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Στο λαιμό χαρακτό κλαδί με γραπτά λογχόσχημα φύλλα και άνθη (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 651,652 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

654. (ΜΗ2505). Κάνθαρος με ιδιόμορφες λαβές. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένη η βάση και τμήματα του σώματος. Ανασκαφή Hogarth (1900). Θέση Γυψάδες Κνωσού (Πίν. 81δ).
Ύψ. 0,132, διάμ. χείλους 0,096 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Εγχάραξη και λευκό χρώμα για τα κοσμήματα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 422, 665.

655. (ΜΗ634). Φιάλη τύπου «Medusa bowl»[57]. Συγκολλημένη. Ελάχιστα συμπληρωμένη. Ασπρίτσι Πεδιάδος (Πίν. 106α).
Ύψ. 0,064, διάμ. χείλους 0,175 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό. Διακόσμηση χαρακτή και γραπτή. Αραιωμένος πηλός, λευκό και κόκκινο χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα ευρύ, ρηχό, σχεδόν ημισφαιρικό. Η διακόσμηση οργανώνεται σε ζώνες στο εσωτερικό της φιάλης. Στο κέντρο του πυθμένα κεφάλι Μέδουσας σε υψηλό ανάγλυφο, οριζόμενο από διπλή αυλάκωση, με εγκάρσια χαρακτά γραμμίδια ενδιάμεσα. Όμοια αυλάκωση στο χείλος. Στο σώμα καμπυλόγραμμες ταινίες δεμένες σε «φιόγκους» στα σημεία ένωσης, με διπλές θυσανωτές απολήξεις (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 427 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί το 200 π.Χ. ή λίγο αργότερα.

656. (ΜΗ29580). Πρόχους με λαιμό[58]. Ακέραιη. Ασπρίτσι Πεδιάδος (Πίν. 24 και 89α).
Ύψ. 0,188, διάμ. βάσης 0,072, διάμ. χείλους 0,129 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, με μαστοειδή απόφυση στην κάτω κοίλη επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, ελάχιστα εξογκωμένο στο κατώτερο τμήμα. Λαιμός ευρύς, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα και νεύρωση στη ράχη. Στο λαιμό δελφίνια προς τα δεξιά, ανάμεσα σε άβαφες χαράξεις, όπου η κάτω υπογραμμίζεται από κυματοειδή ταινία. Στον ώμο σειρά στιγμών και κυματοειδής γραμμή (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 159 (για το σχήμα) και τα αριθ. 76, 399 (για το δελφίνι).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

657. (ΜΗ293). Κάνθαρος με «ανάγλυφα πέταλα». Συγκολλημένος. Συμπληρωμένη η μία λαβή και τμήματα του σώματος. Αστρίτσι Πεδιάδος (Πίν. 83β).
Ύψ. 0,092, διάμ. βάσης 0,047, διάμ. χείλους 0,11 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο. Λευκό χρώμα και αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 155, 201 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

658. (ΜΗ18454). Κάνθαρος με δακτυλιόσχημες λαβές. Ελάχιστα συγκολλημένος. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 83α).
Ύψ. 0,127, διάμ. βάσης 0,051, διάμ. χείλους 0,085 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός, λευκό και κόκκινο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση κωνική, με πλαστικό δακτυλίδι, κοίλη εσωτερικά. Σώμα βαθύ, ημισφαιρικό, με συνεχές περίγραμμα έως το χείλος, που στρέφεται ελαφρώς προς τα έξω. Λαβές δακτυλιόσχημες, ταινιωτές. Οριζόντιες βαμμένες χαράξεις χωρίζουν την επιφάνεια σε τρεις ζώνες. Στο χείλος ανθέμιο, πλαισιωμένο από κλαδιά ελιάς. Στο σώμα βουκράνιο ανάμεσα σε καμπυλόγραμμες ταινίες, δεμένες σε «φιόγκους» στα σημεία ένωσης, που απλώνονται και κάτω από τις λαβές. Στο κατώτερο σώμα κυματοειδείς κατακόρυφες ταινίες (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα και τη διακόσμηση Bielefeld 1970, 12, 15 (220-200 π.Χ.). Πρβλ. το αριθ. 474 (για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 93, Η22/3 (κοντά στο 220 π.Χ.). Πρβλ. το αριθ. 427 (για τη διακόσμηση). Βλ. επίσης *Hadra* I, 136

57. Βλ. σχετικά *ASAtene* IV-V (1921-1922), 173· *Medusa Rondanini*, 63· *Fabric Analysis*,16.
58. Βλ. σχετικά *Fabric Analysis*,16· *KCG*, 182.

«ζωγράφος του μαιάνδρου» (220-200 π.Χ.)· *Corinth* VII, III, 76-82, πίν. 15, αριθ. 408 (250 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

659. (MH29465). Κάνθαρος με δακτυλιόσχημες λαβές. Συγκολλημένος. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 13β και 83α).
Ύψ. 0,125, διάμ. βάσης 0,053, διάμ. χείλους 0,10 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός, λευκό και κόκκινο χρώμα για τα κοσμήματα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
Όμοιος σε σχήμα και διακόσμηση με τον προηγούμενο (αριθ. 658), με μόνη διαφορά ότι εδώ δεν υπάρχει το βουκράνιο.

660. (MH29466). Κάνθαρος με δακτυλιόσχημες λαβές. Ακέραιος. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 83α).
Ύψ. 0,093, διάμ. βάσης 0,039, διάμ. χείλους 0,059 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, στιλπνό, μεταλλικό. Αραιωμένος πηλός, λευκό και κόκκινο χρώμα για τα κοσμήματα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 658, 659.

661. (MH18392). Κάνθαρος κρητικού τύπου. Συγκολλημένος. Άγνωσης προέλευσης (Πίν. 13α και 82).
Ύψ. 0,18, διάμ. βάσης 0,073, διάμ. χείλους 0,114 μ. Πηλός ωχροκάσιανος, καθαρός. Επίχρισμα λευκό, απολεπισμένο. Κόκκινο επίθετο χρώμα για τη διακόσμηση.
Βάση κωνική, από τρία επάλληλα δακτυλίδια, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα βαθύ, καλυκωτό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος στραμμένο προς τα έξω. Λαβές ταινιωτές, με ανάγλυφη ταινία στον άξονα. Πλαστικά πηνία στις επάνω προσφύσεις. Στη ρίζα των λαβών γυναικεία ανάγλυφα κεφάλια. Στο σώμα ίχνη γραπτού ανθεμίου. Στο λαιμό ενάλληλες αντίρροπες γωνίες, που σχηματίζουν ρόμβο με εγγεγραμμένο σταυρό στο κέντρο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 474, 528 (για το σχήμα του σώματος) και το αριθ. 352 (ιδιαίτερα για το σχήμα της βάσης). Βλ. επίσης *UM*, πίν. 91, H18/5-6, πίν. 95, H24/1, H24/5.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

662. (MH29464). Κάνθαρος κυλινδρικός. Ακέραιος. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 13δ και 83γ).
Ύψ. 0,082, διάμ. βάσης 0,059, διάμ. χείλους 0,089 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, με κυκλική βάθυνση στο κέντρο της κάτω επιφάνειας. Σώμα βαθύ, με σχεδόν κατακόρυφα τοιχώματα, χωρίς διαμορφωμένο χείλος. Λαβές διπλές, κυλινδρικές, που διακλαδίζονται στο ύψος της ράχης και περικλείουν το χείλος.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα S. Rotroff, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 2β (β΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· A. Shöne-Denkinger, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 11α, δεξιά, από τον Κεραμεικό (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

663. (MH29568). Άωτο σκυφίδιο. Ακέραιο. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 104).
Ύψ. 0,045, διάμ. βάσης 0,073, διάμ. χείλους 0,042 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο.
Βάση πλατιά, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με ζεύγος διαμπερών οπών στο πάχος. Σώμα ευρύ, με χείλος στραμμένο προς τα μέσα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 81 (για το σχήμα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 2ος αι. π.Χ.

664. (MH29570). Μικρογραφικός κάνθαρος με ιδιόμορφες λαβές. Λείπει η μία λαβή. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 81δ).
Ύψ. 0,064, διάμ. βάσης 0,031, διάμ. χείλους 0,041 μ. Πηλός κοκκινωπός καθαρός. Επίχρισμα μελανό.
Όμοιος με τον αριθ. 421.

665. (MH6273). Κάνθαρος με ιδιόμορφες λαβές. Συγκολλημένος. Άγνωστης προέλευσης. Αγοράστηκε από τη χήρα Ιω. Μητσοτάκη το 1909 (Πίν. 81δ).
Ύψ. 0,138, διάμ. βάσης 0,049, διάμ. χείλους 0,092 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο. Λευκό χρώμα και εγχάραξη για τα κοσμήματα (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 422, 654 (για το σχήμα και τη διακόσμηση).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

666. (MH29571). Κύπελλο ημισφαιρικό. Ακέραιο. Άγνωσης προέλευσης (Πίν. 79α).
Ύψ. 0,068, διάμ. βάσης 0,048, διάμ. χείλους 0,104 μ. Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Άβαφο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. τα αριθ. 164, 343, 567.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

667. (MH29470). Μυροδοχείο. Ακέραιο. Άγνωσης προέλευσης (Πίν. 43α).

Ύψ. 0,278, διάμ. βάσης 0,064, διάμ. χείλους 0,071 μ. Πηλός καστανόχρωμος, ακάθαρτος. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 381.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

668. (MH29572). Μυροδοχείο. Ακέραιο. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 41γ και 98).
Ύψ. 0,15, διάμ. βάσης 0,043, διάμ. χείλους 0,031 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Οριζόντιες ταινίες στον ώμο. Ολόβαφο το χείλος και το ανώτερο τμήμα του λαιμού.
Βάση πλατιά, δακτυλιόσχημη, με μικρή μαστοειδή απόφυση στην κάτω κοίλη επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός σχετικά χοντρός, με χείλος ταινιωτό, που κλίνει προς τα κάτω.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Agora* XII, πίν. 63, αριθ. 1491-1492 (τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.)· Β. Αλλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 45α-β (τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου αι. π.Χ.

669. (MH29471). Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 25 και 89α).
Ύψ. 0,165, διάμ. βάσης 0,071, διάμ. χείλους 0,087 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, μερικώς απολεπισμένο. Διακόσμηση χαρακτή και γραπτή από εξίτηλο χρώμα.
Όμοια στο σχήμα με την αριθ. 635. Παράλληλες αυλακώσεις χωρίζουν την επιφάνεια του σώματος σε ζώνες. Στην κοιλιά χαρακτό κλαδί με γραπτά φύλλα και άνθη κισσού (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

670. (MH19160). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 28 και 90).
Ύψ. 0,255, διάμ. βάσης 0,092 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, θαμπό, ανομοιόμορφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη κάτω, με περιμειρική αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης. Σώμα ωοειδές, με συνεχές περίγραμμα μέχρι το τριφυλλόσχημο χείλος. Λαβή κυλινδρική, με ραβδώσεις εξωτερικά, υπερυψωμένη του χείλους. Στην επάνω πρόσφυση ανάγλυφο κεφάλι, πιθανότατα κωμικού. Στη ρίζα της λαβής προσωπείο Σιληνού.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 425.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 3ος αι. π.Χ.

671. (MH29567). Οινοχόη τριφυλλόστομη. Συγκολλημένη. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 31α και 92α).
Ύψ. με τη λαβή 0,285, διάμ. βάσης 0,073 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα καστανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο.
Βάση στενή, κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές με πλατύ, σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος τριφυλλόσχημο. Λαβή ελλειπτικής διατομής με αυλάκωση στον άξονα, υπερυψωμένη του χείλους. Στην επάνω πρόσφυση ανάγλυφο γυναικείο κεφάλι. Στη ρίζα του λαιμού διπλή χάραξη και «ιωνικά αυγά».
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. γενικά για το σχήμα και τη διακόσμηση Ανδρόνικος 1955, 41, εικ. 19 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· *Medeon* V, 61, σχέδ. 107-108, αριθ. 75.5 (3ος αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

672. (MH29709). Πρόχους με λαιμό. Συγκολλημένη η βάση. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 23 και 87).
Ύψ. 0,243, διάμ. βάσης 0,082, διάμ. χείλους 0,129 μ. Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μεταλλικό, μερικώς απολεπισμένο. Αραιωμένος πηλός, λευκό και κόκκινο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση από πλατύ εχίνο και κωνικό στέλεχος, κοίλη εσωτερικά. Βαθιά εγκοπή στη σύνδεση με το ωοειδές σώμα, που είναι ελάχιστα εξογκωμένο στο ανώτερο τμήμα. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος οριζόντιο, σιραμμένο προς τα έξω. Λαβή ταινιωτή, με τριγωνικό περίγραμμα και κεντρική νεύρωση στον άξονα. Στο σώμα παράσταση Γιγαντομαχίας. Αριστερά η Αθηνά, όρθια, φορεί ποδήρη χιτώνα με κόλπο και απόπτυγμα. Στο στήθος φέρει αιγίδα με γοργόνειο και στο κεφάλι κράνος. Με το υψωμένο δεξί χέρι κρατεί δόρυ, που στρέφει προς τον πληγωμένο στα αριστερά της γίγαντα. Με το τεντωμένο αριστερό πιέζει την ανδρική μορφή προς το έδαφος, κρατώντας την από τα μαλλιά. Ο γίγαντας αποδίδεται γυμνός, φτερωτός, γενειοφόρος με φιδίσια άκρα. Από τη ρίζα της λαβής προς τη δεξιά πλευρά του αγγείου κάλυκας με ανθέμιο και παραπληρωματικό άνθος. Στο λαιμό κλαδί από αντίρροπα φύλλα δάφνης και στικτός κύκλος με στιγμή στο σημείο ένωσης (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 76 (για το σχήμα). Βλ. επίσης Bielefeld 1970, 5, 9, 11. Πρβλ. ιδιαίτερα για τον τύπο του ανθεμίου *Hadra* I, 126-129, «ζωγράφος των Κενταύρων».

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 220-200 π.Χ.

673. (1839). Πρόχους με λαιμό[59]. Πρώην συλλογή Ν. Μεταξά (Πίν. 88).
Πηλός κασιανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, ανομοιόμορφο, μερικώς απολεπισμένο. Αραιωμένος πηλός, λευκό και κόκκινο χρώμα για τα κοσμήματα.
Όμοια με την προηγούμενη (αριθ. 672), με μόνη διαφορά ότι εδώ προστίθεται πλαστικό πηνίο στην ένωση της λαβής με το χείλος. Στο σώμα ανδρική καθιστή φτερωτή μορφή προς τα αριστερά, με ιμάτιο που τυλίγει το κατώτερο σώμα, ενώ ο κορμός παραμένει ακάλυπτος. Πιθανόταια πρόκειται για γενειοφόρο άνδρα, που με το τεντωμένο δεξί χέρι κρατεί στεφάνι ενώ το αριστερό φέρεται προς τα πίσω. Στην πίσω όψη, κάτω από τη ρίζα της λαβής, ανθέμιο πλαισιωμένο από μεγαλύτερα. Στο λαιμό θέμα ανάλογο με εκείνο της προηγούμενης πρόχου, με μόνη διαφορά ότι εδώ το κεντρικό στέλεχος αντικαθιστούν λογχοειδή φύλλα σε σειρά, ενώ στο σημείο ένωσης τα ζεύγη των αντίρροπων φύλλων σχηματίζουν απλό ρόμβο (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. την προηγούμενη πρόχου (αριθ. 672).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου αι. π.Χ.

674. (485). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη. Ιεράπετρα (;)[60]. Πρώην συλλογή Γιαμαλάκη (Πίν. 72 και 118).
Ύψ. 0,44, διάμ. χείλους 0,12 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Σώμα ωοειδές, επίμηκες. Ώμος σχεδόν οριζόντιος. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο. Ταινιωτή με αύλακα στον άξονα η κατακόρυφη λαβή. Ταινιωτές, ελάχιστα υπερυψωμένες οι οριζόντιες, με αυλακώσεις στο μήκος. Στην άνω επιφάνεια του χείλους τρέχουσα σπείρα και εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό στεφάνι από αντίρροπα φύλλα δάφνης και στικτή κατακόρυφη γραμμή στο σημείο ένωσης. Στη ρίζα του λαιμού ταινία με σταγόνες. Στον ώμο τρέχουσα σπείρα. Στο ανώτερο τμήμα του σώματος οριζόντιες ταινίες επάνω και κάτω, πλαισιωμένες από γραμμές. Στα πλάγια των οριζόντιων λαβών ορθογώνια πλαίσια με κατακόρυφες ευθύγραμμες και κυματοειδείς γραμμές, δεμένες στο μέσον του ύψους. Στην κύρια όψη ανθέμιο πλαισιωμένο από ημιανθέμια και από δύο τετράφυλλους ρόδακες. Στη ρίζα της κατακόρυφης λαβής τρεις παράλληλες γραμμές με κυματοειδείς ενδιάμεσα, περικλειόμενες από ζεύγος ελίκων. Επάνω από τις οριζόντιες λαβές ημιανθέμιο. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές. Ίχνη χρώματος στη βάση (διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Hadra* I, πίν. 3a-b, 5871 (225-210 π.Χ.), 3c-d, 5864 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας (218 π.Χ.). Για το κόσμημα στο λαιμό και στον ώμο, βλ. *Hadra* I, 132, σχέδ. 15, c. AE 205 (230-210 π.Χ.), σχέδ. 15, d 24869. Για τη διακόσμηση της κύριας όψης, βλ. *IHV*, πίν. IV, 13/90.9.10· Edgar 1911, 40, 26234· B.F. Cook 1984, πίν. CXXV, 3-4. Βλ. για τον τύπο των ελίκων στην πίσω όψη *Hadra* I, 134-135, σχέδ. 16, s. 5864, πίν. 3c-d (218 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: 220-210 π.Χ.

675. (690). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Ελάχιστα συμπληρωμένη. Ιεράπετρα (;). Πρώην συλλογή Γιαμαλάκη (Πίν. 72 και 118).
Ύψ. 0,44, διάμ. βάσης 0,117, διάμ. χείλους 0,15 μ.
Πηλός ωχροκάστανος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Καστανό αραιωμένο χρώμα για τα κοσμήματα.
Βάση κωνική, με διαμορφωμένο δακτύλιο. Σώμα ωοειδές, επίμηκες, με «χαμηλωμένο πυθμένα». Ώμος σχεδόν οριζόντιος. Λαιμός κυλινδρικός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, κοίλο κάτω. Λαβές ταινιωτές, με αυλακώσεις στον άξονα. Ταινίες στην άνω επιφάνεια του χείλους. Εγκάρσια γραμμίδια περιμετρικά. Στο λαιμό στεφάνι από αντίρροπα φύλλα δάφνης, ανάμεσα σε ταινίες με σταγόνες. Η κάτω φέρει κυματοειδείς απολήξεις στην πίσω όψη του ώμου. Στο σημείο ένωσης ρόμβος με εγγεγραμμένο σταυρό και στιγμές. Στο ανώτερο σώμα από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη από ταινία πλαισιωμένη από γραμ-

59. Η βάση του αγγείου ανήκει σε λαιμό μυροδοχείου που έχει συγκολληθεί ανάστροφα σε αυτήν τη θέση.
60. Η ένδειξη αυτή αναγράφεται στον περιγραφικό κατάλογο της συλλογής Γιαμαλάκη, ενώ η υδρία, σύμφωνα με τα κατασκευαστικά-μορφολογικά γνωρίσματα, εντάσσεται στο σύνολο των ανάλογων αγγείων από την περιοχή της Φαιστού. Τα ίδια δεδομένα ισχύουν και για την επόμενη υδρία (αριθ. 674). Βλ. επίσης στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματος της υδρίας «L» τύπου «Hadra» και για τη διακόσμησή της.

μές επάνω και δύο κάτω. Στα πλάγια των οριζόντιων λαβών ορθογώνια δικτυωτά πλαίσια. Στην κύρια μετόπη, που χωρίζεται με γραμμή σε δύο ζώνες, κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού στην επάνω. Από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής τρεις κατακόρυφες γραμμές πλαισιωμένες από διπλές έλικες. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα *Hadra* II, 54, σχέδ. 18, I.7, Alex. 5273 (238 π.Χ.). Βλ. για το κόσμημα στο λαιμό *Hadra* I, 125, σχέδ. 10b, Alex. 5273 (238 π.Χ.) και για τη διακόσμηση της κύριας μετόπης Guerrini 1964, πίν. VII, E, 4. Βλ. επίσης B.F. Cook 1984, 796. Για το σχήμα και τις έλικες, πρβλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 12-13, πίν. 147-149, Alex. 5274 (240 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Περί το 240 π.Χ.

676. (ΜΗ7663). Υδρία «L» τύπου «Hadra». Συγκολλημένη. Συμπληρωμένη. Από τάφο στην περιοχή Γόρτυνας. Δωρεά Γ. Μητσοτάκη (Πίν. 75).
Ύψ. 0,73, διάμ. βάσης 0,16, διάμ. χείλους 0,18 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Επίχρισμα ομοιόχρωμο. Μελανό επίθετο χρώμα για τα κοσμήματα. Βάση ψηλή, κωδωνόσχημη, έντονα κοίλη κάτω. Σώμα επίμηκες, με σχεδόν οριζόντιο ώμο. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος πλατύ, επίπεδο. Πλατιά ταινιωτή η κατακόρυφη λαβή. Κυλινδρικές πεταλόσχημες οι οριζόντιες. Στο χείλος ομόκεντρες ταινίες. Ίχνη διακόσμησης στο λαιμό. Στη ρίζα ταινία με κρεμάμενα τριγωνικά θέματα. Στο ανώτερο σώμα, ανάμεσα σε παράλληλες ταινίες και ορθογώνια πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών, ίχνη από καμπυλόγραμμα-ελικοειδή κοσμήματα. Από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής τρεις παράλληλες γραμμές με ενδιάμεσες κυματοειδείς. Εγκάρσιες πινελιές στις λαβές. Ίχνη χρώματος στη βάση.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα και τη διακόσμηση *ΕλλΚερΚρήτης*, 136, εικ. 41, Ε909 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.)· Guerrini 1964, πίν. IX, F, 17. Βλ. επίσης A. Enklaar, *Β′ ΕλλΚερ*, πίν. 85, Cassel T. 496.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

677. (ΜΗ6337). Ασκός δίσιομος. Συγκολλημένος. Συμπληρωμένος. Χερσόνησος. Δωρεά Τυλιανάκη (1907;) (Πίν. 99α).
Ύψ. άνευ λαβής 0,10, διάμ. βάσης 0,058 μ.
Πηλός κοκκινωπός, καθαρός. Επίχρισμα μελανό, μερικώς απολεπισμένο. Αραιωμένος πηλός για τα κοσμήματα.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα σχεδόν κωνικό κάτω και θολωτό επάνω. Τοξωτή λαβή συνδέει τις δύο προχοές, που εσωτερικά επικοινωνούν με δύο ανεξάρτητους χώρους. Στον ώμο φύλλα αμπέλου και βότρυς. Στην περίμετρο των προχύσεων κλαδί ελιάς (διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»).
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. για τον τύπο *Agora* XXIX, αριθ. 1180, 1182, σχέδ. 72· Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη, *Γ′ ΕλλΚερ*, 52, πίν. 16δ· Πατσιαδά 1983, 126, πίν. 77γ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 3ου-α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.

678. (ΜΗ30428). Ληκύθιο. Ακέραιο. Ελαφρές αποκρούσεις κατά τόπους. Τάφος από το χώρο του Ωδείου της Γόρτυνας (Πίν. 102α).
Ύψ. 0,142, διάμ. βάσης 0,05, διάμ. χείλους 0,039 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές. Λαιμός στενός, ψηλός, κυλινδρικός, με χείλος καλυκωτό και έντονο πλαστικό δακτυλίδι στη ρίζα. Παράλληλες αυλακώσεις στο χείλος. Λαβή κατακόρυφη, κυλινδρικής περίπου διατομής, με νεύρωση στον άξονα.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. το αριθ. 280.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

679. (ΜΗ30429). Ληκύθιο. Συγκολλημένο. Τάφος από το χώρο του Ωδείου της Γόρτυνας (Πίν. 102α).
Ύψ. 0,146, διάμ. βάσης 0,054, διάμ. χείλους 0,039 μ.
Πηλός καστανοκόκκινος, ακάθαρτος. Άβαφο.
Όμοιο με το προηγούμενο (αριθ. 678), με μόνη διαφορά ότι εδώ το σώμα είναι περισσότερο καμπύλο προς τα κάτω.

680. (ΜΗ29467). Πυξίδα σταμνοειδής. Ακέραιη. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 112β).
Ύψ. 0,12, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,073 μ.
Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Διακόσμηση κασταvόχρωμη.
Βάση κωνική, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, με μασιοειδή απόφυση στο κέντρο. Σώμα με ελάχιστη καμπυλότητα. Τονισμένη η ακμή του πλάγιου ώμου, όπου οριζόντιες ημικυκλικές ταινιωτές λαβές, με αυλάκωση στο μήκος. Ολόβαφη η βάση και το σώμα, με εξαίρεση ζώνη στο μέσον του ύψους, όπου σε δύο σειρές λοξά γραμμίδια. Στον ώμο και στις λαβές εγκάρσια γραμμίδια.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Πρβλ. για το σχήμα Α. Γιαννικουρή κ.ά., *Β′ ΕλλΚερ*, 177-178, πίν. 94β (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

681. (ΜΗ29468). Πυξίδα σταμνοειδής. Λείπει η μία λαβή. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 112β).
Ύψ. 0,137, διάμ. βάσης 0,064, διάμ. χείλους 0,078 μ. Πηλός καστανόχρωμος, καθαρός. Διακόσμηση καστανόχρωμη.
Πρβλ. για το σχήμα και τη διακόσμηση την προηγούμενη (αριθ. 680), με μόνη διαφορά ότι εδώ τα γραμμίδια στο σώμα έχουν αντικατασταθεί από λογχόσχημα φύλλα.

682. (ΜΗ29469). Πυξίδα σταμνοειδής. Ακέραιη. Άγνωστης προέλευσης (Πίν. 112β).
Ύψ. 0,11, διάμ. βάσης 0,054, διάμ. χείλους 0,071 μ. Πηλός κασταινόχρωμος, καθαρός. Διακόσμηση από μελανό μεταλλικό χρώμα.
Όμοια σε σχήμα και διακόσμηση με την αριθ. 680, με μόνη διαφορά ότι εδώ ο ώμος στολίζεται με γλωσσωτό θέμα.

683. (ΜΗ29472). Πυξίδα σταμνοειδής με πώμα. Συγκολλημένη. Άγνωστης προέλευσης. Κατάσχεση Γαϊτάνη (1965) (Πίν. 112β).
Ύψ. 0,113, διάμ. βάσης 0,068, διάμ. χείλους 0,075 μ. Πηλός κασιανόχρωμος, καθαρός. Χωρίς επίχρισμα. Διακόσμηση κασπανόχρωμη, εξίτηλη.
Όμοια σε σχήμα με τις αριθ. 680-682, με μόνη διαφορά ότι εδώ το σώμα είναι σχεδόν σφαιρικό. Πώμα ελάχιστα θολωτό, με κατακόρυφα τοιχώματα. Στο κέντρο του θόλου κομβιόσχημη λαβή. Στο σώμα γραπτές ταινίες και εγκάρσιες πινελιές στον ώμο και στις λαβές.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Βλ. Α. Γιαννικουρή, *Β΄ ΕλλΚερ*, 177-178, πίν. 93γ, 94α (γ΄ και τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. αντίστοιχα).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ: Β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η ελληνιστική κεραμική από την κεντρική Κρήτη συγκροτείται από αγγεία, στη συντριπτική πλειονότητά τους εγχώριας παραγωγής, τα οποία παρουσιάζουν αξιόλογη ποικιλία σχημάτων. Κατά κανόνα είναι σκεύη επιτραπέζιας χρήσης (κύπελλα, κάνθαροι, πινάκια, οινοχόες, πρόχοι κ.ά.) ή έχουν απλό καθημερινό προορισμό (μαγειρικά σκεύη, λεκάνες, λέβητες, κρατήρες κ.ά.). Ορισμένα σχήματα (κύπελλα ημισφαιρικά, γωνιώδη ή σε σχήμα «τουλίπας», κύπελλα με λαιμό κ.ά.) συνεχίζουν την παλαιότερη εγχώρια κεραμική παράδοση, ενώ δεν λείπουν οι περιπτώσεις όπου τύποι με πανελλήνια αποδοχή αντιπροσωπεύονται στα τοπικά εργαστήρια (πινάκια, άωτα σκυφίδια, μαγειρικά σκεύη, μυροδοχεία κ.ά.). Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι χαρακτηριστική είναι η εντελώς αποσπασματική παρουσία των ανάγλυφων αγγείων και των λύχνων, ενώ τα ολιγάριθμα παραδείγματα που σώζονται προσφέρουν ελάχιστες πληροφορίες για τις κατηγορίες αυτές της κεραμικής και για το ρόλο τον οποίο διαδραμάτισαν στην εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης[1].

Σε ό,τι αφορά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη θα πρέπει να τονιστεί ότι περί τα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ. διαπιστώνεται η παρουσία ορισμένων αττικών προϊόντων, κυρίως στην περιοχή της Κνωσού (πινάκια, άωτα σκυφίδια, κάνθαροι), τα οποία συνυπάρχουν με τα πολυπληθέστερα της εγχώριας παραγωγής. Όμως, μετά τις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. η εξάρτηση από τον αττικό Κεραμεικό μειώνεται αισθητά, για να απαλειφθεί περί τα μέσα του αιώνα, οπότε και αποκρυσταλλώνεται ο ξεχωριστός χαρακτήρας της εγχώριας ελληνιστικής κεραμικής, ο οποίος θα επιβιώσει τουλάχιστον έως τον 1ο αι. π.Χ.[2]. Αναφορικά με την εξέλιξη των τύπων των αγγείων θα πρέπει να σημειωθεί ότι βαθμιαία απομακρύνονται από τα αρχικά καμπυλόγραμμα σχήματα και διαμορφώνονται με περισσότερο επιμήκη και ευθύγραμμα περιγράμματα, φαινόμενο χαρακτηριστικό για την ελληνιστική κεραμική γενικότερα, καθώς διαπιστώνεται ευρύτερα[3].

Στην πλειονότητά τους τα αγγεία από την κεντρική Κρήτη είναι μελαμβαφή, ενώ τα άβαφα είναι συγκριτικά λιγότερα. Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις η αγάνωτη επιφάνεια των αγγείων είναι ιδιαίτερα λεία, όμοια περίπου με εκείνη των μελανόγραφων αγγείων τύπου «Hadra», κατασκευαστικό γνώρισμα το οποίο χαρακτηρίζει τόσο την κεραμική από την περιοχή της Κνωσού όσο και εκείνη από το χώρο της Μεσαράς. Σε γενικές γραμμές ο πηλός που χρησιμοποιείται για την κατασκευή των επιτραπέζιας χρήσης αγγείων είναι καθαρός, καστανόχρωμος έως κοκκινωπός, ενίοτε ωχροκάστανος, ενώ το γάνωμα στα περισσότερα αγγεία είναι μελανό, θαμπό, με ποικίλες αποχρώσεις από την ανομοιομερή όπτηση, συχνά ακόμη και μεταλλικό. Οι περιπτώσεις με το στιλπνό μελανό χρώμα είναι μόνον εξαιρέσεις.

---

1. Σε ό,τι αφορά τους «μεγαρικούς» σκύφους η αριθμητική εικόνα του τύπου από τη γειτονική Ελεύθερνα είναι αρκετά ικανοποιητική, καθώς αναφέρονται πολυάριθμα θραύσματα, όχι όμως και ακέραια αγγεία, τα οποία δίνουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την κυκλοφορία και την εργαστηριακή προέλευση των ευρημάτων, βλ. σχετικά *Ελεύθερνα* ΙΙ, 153-155. Βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τους «μεγαρικούς» σκύφους ή τους λύχνους.

2. Ανάλογο φαινόμενο διαπιστώνεται και σε άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, βλ. ενδεικτικά *Agora* XXIX, 30-31 (για το Sciatbi της Αλεξάνδρειας)· Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 136 (Μακεδονία)· Β. Αλλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 102 (Βέροια)· Β. Πούλιος, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 126 (ανατολική Μακεδονία)· Ι. Ανδρέου, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 204 (αρχαία Λευκάδα)· Β. Πατσιαδά 1983, 131-133 (Ρόδος)· *Corinth* VII, III, 1-3 (Κόρινθος).

3. Βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 466· *Corinth* VII, III, 3-7· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 115-168.

Τα παραδείγματα με διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» αναλογικά είναι ολιγάριθμα σε σχέση με το σύνολο της κεραμικής, ενώ μια μικρότερη αλλά χαρακτηριστική ομάδα συγκροτούν και τα αγγεία με κοσμήματα της τεχνοτροπίας «Hadra» (Διάγραμμα 1, σ. 25). Η διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», αρκετά εξίτηλη στα περισσότερα παραδείγματα, αποδίδει συνηθέστερα θέματα πανελληνίως γνωστά, κυρίως φυτικά ή γεωμετρικά. Επίσης χαρακτηριστική είναι η προτίμηση των τεχνιτών για τις ζωικές μορφές (υδρόβια πτηνά, δελφίνια) σε ποικίλες αποδόσεις ή συνδυασμούς, χωρίς ακόμη να λείπουν και οι ξεχωριστές περιπτώσεις, όπως είναι τα αγγεία με τις μυθολογικές παραστάσεις[4]. Αξιομνημόνευτη είναι και η ομάδα των αγγείων της κατηγορίας «Hadra», τα οποία έχουν κατασκευαστεί από πηλό ωχροκάστανο, καθαρό και συμπαγή, ενώ την επιφάνειά τους καλύπτει σχεδόν ομοιόχρωμο επίχρισμα, επάνω στο οποίο απλώνεται η καστανόχρωμη διακόσμηση. Επίσης, χαρακτηριστικό γνώρισμα της κατηγορίας αποτελεί η χρωματική ανομοιομορφία του πηλού μετά το ψήσιμο, πράγμα που διαπιστώνεται και στη διακόσμηση, καθώς το χρώμα των κοσμημάτων συχνά κυμαίνεται από το μελανό έως το κόκκινο.

Σε ό,τι αφορά τα άβαφα, κοινής χρήσης σκεύη ο πηλός που χρησιμοποιείται για την κατασκευή τους είναι ωχροκάστανος, πορτοκαλέρυθρος ή κοκκινωπός, χονδρόκοκκος με αρκετές ξένες προσμείξεις. Συχνά στερείται συνεκτικότητας, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται αρκετά εύθρυπτος, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις στην επιφάνεια του αγγείου δημιουργούνται χρωματικές διαβαθμίσεις από την ανομοιομερή όπτηση. Βασικό επίσης χαρακτηριστικό της εγχώριας κεραμικής είναι η συνήθως πρόχειρη απόδοση των σχημάτων, τα οποία χαρακτηρίζονται για την ασυμμετρία και την έλλειψη επιμελημένων τελειωμάτων. Επιπλέον, αξιομνημόνευτη είναι σε ορισμένα είδη, ιδιαίτερα σε σκεύη καθημερινής χρήσης, η συνοπτική και αμελής διαμόρφωση στο πλάσιμο της βάσης, του χείλους ή των λαβών, ενώ ανάλογη μορφολογική εικόνα εμφανίζουν ενίοτε και τα μικρού μεγέθους αγγεία. Σημαντική είναι και η επίδραση της μεταλλοτεχνίας σε πολλές κατηγορίες κεραμικής, ένδειξη της οποίας αποτελούν τα αιχμηρά τελειώματα, τα πολλαπλά πλαστικά δακτυλίδια ή οι βαθιές αυλακώσεις και χαράξεις, που συχνά τονίζουν τις αρθρώσεις ή τα άκρα των αγγείων.

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η εικόνα που προκύπτει από την εξέταση της εγχώριας κεραμικής είναι από τις χαρακτηριστικότερες για την ελληνιστική κεραμική γενικότερα. Συγκεκριμένα, διαγράφονται με αρκετή σαφήνεια ο ξεχωριστός κεραμικός χαρακτήρας και η καλλιτεχνική ανεξαρτησία των τοπικών εργαστηρίων, χωρίς το δεδομένο αυτό να αποκλείει και ορισμένες επιδράσεις ή επιρροές τόσο μεταξύ τους όσο και με περισσότερο απομακρυσμένα κέντρα της εποχής. Πέρα όμως από τη διαπίστωση αυτή, αναμφισβήτητο παραμένει το γεγονός ότι τα κεραμικά εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης παρουσιάζονται αυτοδύναμα ήδη από τον 3ο αι. π.Χ., καθώς όχι μόνο το καθένα διαμορφώνει τον ιδιαίτερο κεραμικό χαρακτήρα του, αλλά επιπλέον είναι σε θέση να εξάγει τα προϊόντα του, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τα δύο κύρια εργαστήρια της Κνωσού και της Φαιστού, και σε άλλες περιοχές της μεσογειακής λεκάνης[5].

---

4. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 672, 673, βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

5. Για περισσότερες παρατηρήσεις αναφορικά με το θέμα, βλ. στα κεφάλαια για τα τοπικά εργαστήρια και για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής.

Α. ΑΓΓΕΙΑ ΠΟΣΗΣ

ΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ

1) Το κυλινδρικό (Πίν. 1-3 και 78α· Χρονολογικός Πίνακας Ι)

Το κυλινδρικό κύπελλο, συνηθισμένο σχήμα ανάμεσα στα αγγεία πόσης, αποβαίνει τυπικό δείγμα της εγχώριας κεραμικής της Κνωσού στους ελληνιστικούς χρόνους, όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα από το χώρο αυτό (αριθ. 11-13, 71-72, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 95-96, 127, 142, 179, 183, 190, 200, 235, 241, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 275, δεξαμενή στο Μοναστηριακό Κεφάλι· αριθ. 331-340, ιερό Γλαύκου· αριθ. 392-393, χώρος Βενιζελείου). Στην ίδια ομάδα μπορούν να προστεθούν και τα κύπελλα αριθ. 9 και 486 από την Απολλωνία και τη Λύττο αντίστοιχα, ενώ ολιγάριθμα και θραυσματικής διατήρησης δείγματα του τύπου αναφέρονται από την περιοχή της Μεσαράς[6]. Η χρονολογική τοποθέτηση των παραδειγμάτων σχετίζεται ως ένα σημείο με τη μορφολογική εξέλιξη του κυπέλλου, η οποία διαγράφεται με αρκετή σαφήνεια, καθώς τα γνωστά παραδείγματα του τύπου είναι πολυάριθμα και καλύπτουν τη μεγάλη χρονική έκταση του 3ου-2ου έως τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Ο χρονολογικός προσδιορισμός στηρίζεται κυρίως στη μορφολογική εξέταση, ενώ χρήσιμα αποδεικνύονται και τα στοιχεία από ορισμένα ανασκαφικά σύνολα της Κνωσού.

Ο πηλός των κυπέλλων είναι καστανόχρωμος έως κοκκινωπός, σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις καθαρός, ενώ το γάνωμα, που συνήθως απλώνεται άνισα στην επιφάνεια του αγγείου, έχει χρώμα καστανοκόκκινο ή μελανό, συχνά μεταλλικό. Εξαίρεση στον κανόνα αποτελούν ορισμένα μικρογραφικά κύπελλα, τα οποία μένουν αγάνωτα ή καλύπτονται από καστανοκόκκινο επίχρισμα μόνο στη ζώνη του χείλους (αριθ. 339-340). Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κύπελλα αυτού του τύπου, σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα, δεν φέρουν διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»[7].

Το προδρομικό στάδιο του τύπου για τη μετάβαση στον 3ο αι. π.Χ. αντιπροσωπεύεται από ελάχιστα παραδείγματα, τα οποία χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. και προέρχονται από ανασκαφικά σύνολα της Κνωσού. Το πρώιμο αυτό σχήμα σε σύγκριση με τα υστερότερα του 3ου αι. π.Χ. διακρίνεται για το μεγαλύτερο μέγεθος, την πλατύτερη βάση στήριξης και το ελαφρό στένεμα του σώματος κοντά στο χείλος. Στο σχήμα αυτό αντιστοιχούν τα παραδείγματα αριθ. 95 και 96 με ανάλογά τους δύο μικρογραφικά κύπελλα από το ιερό του Γλαύκου[8]. Το παλαιότερο παράδειγμα της ομάδας αποδίδει το αριθ. 95, που χρονολογείται περί το 300 π.Χ., ενώ με το σχήμα του παραπέμπει σε αττικά πρότυπα κλασικών χρόνων[9]. Αντίθετα, το σύγχρονο κύπελλο αριθ. 96 εμφανίζει σχετικά ραδινότερες αναλογίες, ενώ ένα νέο χαρακτηριστικό προστίθεται στη μορφή του, δηλαδή

---

6. Βλ. σχετικά *Gortina* I, 174, αριθ. 46, 188, αριθ. 80· *Gortina* II, 119, αριθ. 113-117, πίν. II:18-19. Πρβλ. επίσης τα παραδείγματα από τη Λατώ, βλ. Hadjimichali 1971, 201, σχέδ. 36, αριθ. 213-214· Ducrey *et al.* 1976, 265, σχέδ. 12a-b, αριθ. 542. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι ο αριθμός των γνωστών κυπέλλων είναι μεγαλύτερος από αυτών που εξετάζεται εδώ. Ωστόσο, τα σχετικά παραδείγματα δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, εξαιτίας της θραυσματικής διατήρησής τους και επειδή τα μορφολογικά γνωρίσματά τους δεν προσφέρουν πάντοτε ουσιώδη στοιχεία για την εξέλιξη του σχήματος.

7. Αντίθετα, η διακόσμηση στη ζώνη του χείλους αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό για τις κυλινδρικές πρόχους, που αποδίδουν σε μεγαλύτερο μέγεθος το σχήμα του κυλινδρικού κυπέλλου, βλ. στο σχετικό κεφάλαιο για την κατηγορία αυτή της κεραμικής.

8. Βλ. *KRS*, 16, πίν. 5, αριθ. 43-44.

9. Πρβλ. για το σχήμα *Agora* XII, 71-72, πίν. 11, αριθ. 197· Strong 1966, πίν. 18 (κέντρο).

Ι. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΚΥΠΕΛΛΟ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΚΥΛΙΝΔΡΙΚΟ	ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΚΟ	ΓΩΝΙΩΔΕΣ	ΜΕ ΛΑΙΜΟ	ΣΕ ΣΧΗΜΑ «ΤΟΥΛΙΠΑΣ»	ΑΜΦΙΚΩΝΙΚΟ
320						
310						
300						
290						
280						
270						
260						
250						
240						
230						
220						
210						
200						
190						
180						
170						
160						
150						
140						
130						
120						
110						
100						
90						
80						
70						
60						
50						

——— ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

= = = = = = = = = = = = = ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

αβαθής κυκλική αυλάκωση, η οποία περιτρέχει την κάτω, ελαφρώς κοίλη επιφάνεια της βάσης. Παρά το γεγονός ότι στο γενικό του σχήμα το αγγείο δεν παρουσιάζει ουσιώδεις μορφολογικές αλλαγές κατά τους υστεροκλασικούς χρόνους, εντούτοις οι επιμέρους αυτές διαφοροποιήσεις προαναγγέλλουν τη διαφορετική μορφή την οποία θα αποκτήσει ο τύπος στον αιώνα που ακολουθεί.

Με την είσοδο στους ελληνιστικούς χρόνους παρατηρείται ουσιαστική αλλαγή στην απόδοση της βάσης, η οποία θα σηματοδοτήσει τη μορφή του κυπέλλου σε όλη τη διάρκεια του 3ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα νεότερα παραδείγματα διαπιστώνεται ποικιλία στη διαμόρφωση της βάσης, στοιχείο που συχνά χαρακτηρίζει και άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής, ενώ παράλληλα προσφέρει τη δυνατότητα για τη συγκρότηση δύο παραλλαγών (Α και Β)[10]. Στην παραλλαγή Α η βάση είναι δακτυλιόσχημη, με ελαφρώς πλάγιο προς τα έξω το τοίχωμα, ενώ το πέρασμα προς το βαθύ κυλινδρικό σώμα διαγράφεται άλλοτε καμπύλο (αριθ. 331) και άλλοτε αιχμηρό (αριθ. 332). Επίσης, σε όλες τις περιπτώσεις το χείλος αποδίδεται ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Η παραλλαγή Β χαρακτηρίζεται για την «ψευδοδακτυλιόσχημη» βάση, η οποία σχηματίζεται από οριζόντια βαθιά αυλάκωση ακριβώς επάνω από την επιφάνεια στήριξης, έτσι ώστε να διακόπτεται το συνεχές περίγραμμα του τοιχώματος στο σημείο αυτό. Εξάλλου, χαρακτηριστικό γνώρισμα ορισμένων κυπέλλων της παραλλαγής είναι το ελαφρώς κυρτό τοίχωμα στο ύψος της λαβής (αριθ. 335-336). Πέρα όμως από τις μορφολογικές αυτές διαφορές οι δύο τύποι εμφανίζουν και κοινά χαρακτηριστικά, που εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στη διαμόρφωση της κάτω επιφάνειας της βάσης ή στο σχήμα της λαβής.

Τα πρωιμότερα σχήματα του α′ μισού του 3ου αι. π.Χ. διακρίνονται τόσο για την ελαφρώς κοίλη ή σχεδόν επίπεδη κάτω επιφάνεια της βάσης όσο και για το καμπύλο περίγραμμα της ταινιωτής λαβής, η οποία πλάθεται λεπτή και απολήγει στο εσωτερικό του χείλους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την πρώιμη αυτή μορφή του αγγείου αντιπροσωπεύει το κύπελλο αριθ. 335, που περιλαμβάνεται στα ευρήματα από το ιερό του Γλαύκου και αντιστοιχεί στον τύπο της παραλλαγής Β. Από τα μέσα περίπου του 3ου αι. π.Χ. και εξής κυκλική αυλάκωση προστίθεται στην κάτω κοίλη επιφάνεια της βάσης και των δύο παραλλαγών, με αποτέλεσμα, ιδιαίτερα στα παραδείγματα της παραλλαγής Α, να προβάλλεται εντονότερα το γωνιώδες περίγραμμα της βάσης (αριθ. 332)[11]. Εξάλλου, από το γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. και εξής οι καμπυλόγραμμες λαβές αποκτούν σταδιακά σχεδόν τριγωνικό σχήμα, μορφολογικό στοιχείο το οποίο αποτελεί ενδιάμεσο στάδιο για τη μετάβαση προς το έντονα γωνιώδες περίγραμμα, που επικρατεί γενικότερα στα μόνωτα αγγεία πόσης μετά το 221/220 π.Χ.[12]. Αντιπροσωπευτικό δείγμα της μεταβατικής αυτής βαθμίδας στην εξέλιξη του κυπέλλου προσφέρει το κύπελλο αριθ. 331 από το ιερό του Γλαύκου, που χρονολογείται στο γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., ενώ τη φάση μετά το 221/220 π.Χ. εκπροσωπεί το παράδειγμα αριθ. 127 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»[13]. Μικρή μορφολογική διαφοροποίηση παρατηρείται και στην επιφάνεια στήριξης, η οποία περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. αποδίδεται ελάχιστα μικρότερη σε σχέση με τα παλαιότερα παραδείγματα. Στον τύπο αυτό ανταποκρίνονται τα κύπελλα αριθ. 332 και 336 από το ιερό του Γλαύκου, που αντιστοιχούν στην παραλλαγή Α, με ανάλογά τους τα αριθ. 70, 127, 392 και 393 της παραλλαγής Β.

---

10. Στη συγκρότηση των δύο παραλλαγών προχώρησε πρώτος ο Callaghan, ο οποίος έχει ασχοληθεί με τη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής από την Κνωσό, βλ. σχετικά *KRS*, 15-18· *LPW*, 37-38, 55.

11. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στα παραδείγματα Η14/1-Η14/2 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 88.

12. Μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. οι λαβές των μόνωτων αγγείων πόσης αποκτούν σταδιακά τριγωνικό περίγραμμα, χαρακτηριστικό που εμφανίζεται αμυδρά στα αγγεία από το στρώμα καταστροφής της Λύττου (221/220 π.Χ.), ενώ είναι εμφανέστερο σε αγγεία του τέλους του 3ου αι. π.Χ. Πρβλ. ενδεικτικά *UM*, πίν. 87, 91, Η13/1-2, Η18/2 (τέλη του 3ου και αρχές του 2ου αι. π.Χ. αντίστοιχα).

13. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στο παράδειγμα Η13/2 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 87.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί και το κύπελλο αριθ. 486 από τη Λύττο, που χρονολογείται λίγο πριν από την καταστροφή της πόλης και αποτελεί ξεχωριστό παράδειγμα μέσα στο σύνολο των αγγείων αυτής της ομάδας, κυρίως για τα μορφολογικά γνωρίσματά του. Το παράδειγμα, που δεν εντάσσεται στην Α ή Β παραλλαγή, είναι κατασκευασμένο από το ντόπιο ακάθαρτο πηλό και εμφανίζει έντονα ίχνη καύσης στην επιφάνεια, ενώ μόνον η ζώνη του χείλους και η ράχη της λαβής είναι γανωμένες, αντίθετα προς το γενικό κανόνα του τύπου[14]. Μορφολογικά το κύπελλο ανταποκρίνεται στον υστεροκλασικό τύπο με την πλατιά, σχεδόν επίπεδη επιφάνεια στήριξης[15] και τα ελάχιστα κλίνοντα προς τα μέσα τοιχώματα τόσο γύρω από την επιφάνεια στήριξης όσο και στο ανώτερο σώμα[16]. Τα χαρακτηριστικά αυτά με την παρουσία τους στο νεότερο κύπελλο από τη Λύττο δηλώνουν αναμφίβολα τη χρονική παράταση της αρχικής μορφής του σχήματος στην εγχώρια παραγωγή της περιοχής αυτής στον προχωρημένο 3ο αι. π.Χ. Όπως και σε περιπτώσεις άλλων αγγείων από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο, αναγνωρίζεται και εδώ καθυστερημένη επιβίωση του κλασικού τύπου, φαινόμενο ιδιαίτερα χαρακτηριστικό για το κεραμικό υλικό από τη Λύττο[17].

Στην καμπή του 3ου προς το 2ο αι. π.Χ. και σε όλη τη διάρκεια του α′ μισού του 2ου αι. π.Χ. οι δύο τύποι εξακολουθούν να εμφανίζονται παράλληλα. Σε σχέση με τα παραδείγματα του τέλους του 3ου αι. π.Χ., στη χρονική αυτή περίοδο η επιφάνεια στήριξης του αγγείου περιορίζεται ακόμη περισσότερο, με αποτέλεσμα, ιδιαίτερα στην παραλλαγή Α, η μετάβαση από τη βάση στο σώμα να διαμορφώνεται σχεδόν γωνιώδης. Ο τύπος αυτός αναγνωρίζεται στα κύπελλα αριθ. 333 και 334 από το ιερό του Γλαύκου, που χρονολογούνται στο α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., ενώ κοντά σε αυτά μπορεί να προστεθεί και το θραύσμα αριθ. 142 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη». Παράλληλα, το αρχικό πλάγιο περίγραμμα της βάσης εξελίσσεται βαθμιαία σε κατακόρυφο, ενώ η πρωιμότερη κοίλη διαμόρφωση τής κάτω επιφάνειας αποδίδεται επίπεδη. Η κυκλική αυλάκωση διατηρείται, με μόνη διαφορά ότι σε αυτήν τη βαθμίδα εξέλιξης χαράσσεται πιο ρηχή (αριθ. 11)[18].

Ανάλογες είναι οι διαπιστώσεις που προκύπτουν και από την παραλλαγή Β, όπου οι μορφολογικές διαφοροποιήσεις εντοπίζονται κυρίως στην απόδοση της βάσης. Φανερή είναι η προσπάθεια απλοποίησης της άρθρωσης του αγγείου, όπου τόσο η αρχική κυκλική αυλάκωση στην κάτω επιφάνεια της βάσης όσο και η δεύτερη γύρω από τη ρίζα του τοιχώματος βαθμιαία διαλύονται, με αποτέλεσμα την επικράτηση ενός σχεδόν αδιαμόρφωτου σχήματος περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Εξάλλου, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα εμφανίζονται τα πρώτα κύπελλα με τις βαθιές παράλληλες αυλακώσεις στα εσωτερικά τοιχώματα και τη χαρακτηριστική κωνική απόφυση στο κέντρο του πυθμένα, στοιχεία τα οποία σηματοδοτούν τη μορφή του σχήματος στην περίοδο που ακολουθεί. Στον τύπο αυτό μπορούν να προσγραφούν τα κύπελλα αριθ. 71, 72 και 200, που χρονολογούνται στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.[19].

Στην επόμενη βαθμίδα εξέλιξης του σχήματος, η οποία τοποθετείται χρονικά στο γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο νωρίτερα, περιλαμβάνονται τα παραδείγματα αριθ. 12, 13 και 183, που αντιπροσωπεύουν νεότερη εξέλιξη του τύπου[20]. Στα κύπελλα της σειράς αυτής χαρακτηριστική είναι η υποτυπώδης άρθρωση της βάσης, όπου αβαθής αυλάκωση στη ρίζα του τοιχώματος και δεύτερη στην κάτω, επίπεδη επιφάνεια στήριξης υποδηλώνουν την αποδυνάμωση του τύπου, σε αντίθεση με την πρωιμότερη και πιο οργανική σχέση της βάσης προς το σώμα. Αισθητά διαφοροποιημένα

14. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στο μικρογραφικό κύπελλο αριθ. 340 από το ιερό του Γλαύκου.

15. Πρβλ. συγγενικό χαρακτηριστικό και στα όψιμα παραδείγματα της ομάδας, βλ. παρακάτω στο παρόν κεφάλαιο.

16. Πρβλ. σχετικά το κύπελλο αριθ. 95.

17. Για σχετικά σχόλια, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων από τη Λύττο και στο κεφάλαιο για το εργαστήριο της Λύττου.

18. Πρβλ. επίσης *UM*, πίν. 89, Η16/3 (α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

19. Πρβλ. ανάλογα χαρακτηριστικά και στα κύπελλα Η22/2, Η22/5, Η25/3, βλ. *UM*, πίν. 93, 95.

20. Στην ίδια σειρά μπορούν να προστεθούν και τα παραδείγματα Η23/2-Η23/3, βλ. *UM*, πίν. 94.

αποδίδονται και τα τοιχώματα του αγγείου, που πλάθονται χοντρά με έντονες αυλακώσεις εσωτερικά και φέρουν συνηθέστερα μαστοειδή απόφυση στον πυθμένα, στοιχεία που ελάχιστα θυμίζουν τα παλαιότερα, επιμελέστερης κατασκευής κύπελλα[21]. Αντίθετα, η λαβή διατηρεί το χαρακτηριστικό τριγωνικό περίγραμμα αλλά πλάθεται πιο παχιά, ενώ θα πρέπει να επισημανθεί η έλλειψη μέριμνας για την ποιότητα του γανώματος, που απλώνεται άνισα στην επιφάνεια του κυπέλλου και αποκολλάται εύκολα.

Σημαντική είναι η αλλαγή που σημειώνεται στο σχήμα του κυπέλλου περί τα τέλη του 2ου αι. π.Χ., οπότε υιοθετείται ένας γενικός τύπος με σώμα ψηλό, ευρύτερο προς τα επάνω, το οποίο αναπτύσσεται απευθείας από απλή επίπεδη βάση και καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Η ομάδα των κυπέλλων από το γέμισμα της δεξαμενής στην Κνωσό (αριθ. 275)[22] ή τα αριθ. 235 και 339, που χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 2ου και στον 1ο αι. π.Χ. αντίστοιχα, αντιπροσωπεύουν την τελική φάση του τύπου[23]. Αξιοσημείωτο είναι και ένα νέο μορφολογικό στοιχείο, που εμφανίζεται κυρίως σε κύπελλα του 1ου αι. π.Χ. και αφορά την απόδοση του κατώτερου τμήματος του αγγείου. Συγκεκριμένα, τα τοιχώματα γύρω από την επιφάνεια στήριξης διαμορφώνονται γωνιώδη, με κλίση προς τα μέσα, χαρακτηριστικό που θα διατηρηθεί αναλλοίωτο έως τους ρωμαϊκούς χρόνους (αριθ. 241, 340)[24].

2) Το ημισφαιρικό (Πίν. 4-6α και 78β-79α· Χρονολογικός Πίνακας Ι)

Τα κύπελλα αυτού του τύπου, που συγκροτούν πολυπληθή ομάδα ανάμεσα στα αγγεία από την κεντρική Κρήτη, στην πλειονότητά τους προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 30-31, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 164, 174, 180, 189, 224, 227, 234, 242, 245, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 273-274, δεξαμενή στο Μοναστηριακό Κεφάλι· αριθ. 341-344, ιερό Γλαύκου)[25], ενώ κοντά σε αυτά μπορούν να προστεθούν τα παραδείγματα αριθ. 417 και 487 από τη Λύττο και ένας αξιόλογος αριθμός από την περιοχή της Μεσαράς (αριθ. 535-536, 567-571, 619, 629-630 και το αριθ. 666, άγνωστης προέλευσης)[26]. Το είδος αυτό του κυπέλλου άλλοτε γανωμένο και άλλοτε άβαφο, πάντοτε όμως ακόσμητο, αποτελεί αντιπροσωπευτικό σχήμα της εγχώριας κεραμικής στους ελληνιστικούς χρόνους, ενώ χαρακτηριστική είναι η παρουσία του και σε άλλες περιοχές του νησιού, όπως στην Ελεύθερνα ή την Ίτανο στην ανατολική Κρήτη[27]. Ωστόσο, η παρουσία του σχήματος διαπιστώνεται ήδη σε ανασκαφικά σύνολα μεσομινωικών[28]

---

21. Πρβλ. ενδεικτικά τα παλαιότερα παραδείγματα αριθ. 71, 127, 331-336.

22. Η ομάδα των κυλινδρικών κυπέλλων από τη δεξαμενή στο Μοναστηριακό Κεφάλι Κνωσού περιλαμβάνει δώδεκα όμοιου τύπου κύπελλα, τα οποία για το λόγο αυτό δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, όπου ενδεικτικά αναφέρεται μόνο το κύπελλο αριθ. 275.

23. Βλ. επίσης *KSP*, 90, σχέδ. 5, 10, V284-V286, V340.

24. Πρβλ. επίσης τα κύπελλα H33/6-7, H35/1-3, H36/1 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» και το παράδειγμα KSP/V340 από το οικόπεδο Σταφυλάκη, που χρονολογούνται στη μεταβατική περίοδο από τους ελληνιστικούς στους ρωμαϊκούς χρόνους, βλ. *UM*, πίν. 102, 103· *KSP*, σχέδ. 10.

25. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και τα κύπελλα H16/2, H33/9, H35/6, H37/2 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 89, 102, 103.

26. Από την περιοχή της Γόρτυνας αναφέρονται επίσης ορισμένα θραύσματα κυπέλλων, βλ. *Gortina* I, 188, εικ. 176, 183, αριθ. 83, 193 και αριθ. 98-99· *Gortina* II, 120, αριθ. 118-128, πίν. II:20-21. Από την περιοχή της Φαιστού προέρχονται περισσότερα παραδείγματα του τύπου, βλ. La Rosa - Portale 1996-1997, 74 (F4894), 74a-c, 75 (5550), 75a, 76 (5680), 77 (5267a), 78 (5267b), 81 (5988), 82, 82a, 83a-i, 304-307, εικ. 99, 101, 173. Σε ό,τι αφορά το παράδειγμα αριθ. 666, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι είναι άγνωστης προέλευσης.

27. Βλ. σχετικά *Ελεύθερνα* II, 95, σχέδ. 22, Κ135-Κ140· Guerrini 1964, πίν. X, e (αριστερά).

28. Βλ. *Palace of Minos* I, 241, εικ. 181, και IV, 132-133, εικ. 100-101.

και γεωμετρικών[29] χρόνων, όπου ο τύπος αποδίδεται με ρηχό σώμα και ταινιωτή λαβή, η οποία καταλήγει στο εξωτερικό του χείλους[30].

Τα κύπελλα της ομάδας δίνουν σχεδόν ολοκληρωμένη εικόνα του τύπου από τον 3ο έως τον 1ο αι. π.Χ., ενώ ο χρονολογικός προσδιορισμός προκύπτει από τη συνδυασμένη εξέταση ανασκαφικών και μορφολογικών στοιχείων. Η διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος στηρίζεται κυρίως στα επιμέρους χαρακτηριστικά της μορφής, όπως στο σχήμα της βάσης, του σώματος ή της λαβής, ενώ ξεχωριστή σημασία έχει και το μέγεθος του κυπέλλου[31]. Πάντως, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι μορφολογικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με το γενικό τύπο που παρατηρούνται σε ορισμένα σύγχρονα μεταξύ τους παραδείγματα δεν αντιπροσωπεύουν διαδοχικές φάσεις στην εξέλιξη του σχήματος. Αντίθετα, θα μπορούσαν να συνδεθούν τόσο με διαφορετικές κεραμικές παραδόσεις όσο και με την πολυμορφία της εγχώριας κεραμικής, ενώ δεν πρέπει να παραληφθεί και η παρατηρούμενη ανεπιτυχής προσπάθεια των τοπικών εργαστηρίων στην κατασκευή εντελώς όμοιων μεταξύ τους αγγείων[32].

Το πρωιμότερο στάδιο στην εξέλιξη του σχήματος αντιπροσωπεύουν τα κύπελλα αριθ. 341 και 342 από το ιερό του Γλαύκου, χρονολογούμενα στο α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., ενώ με παραπλήσια μορφή αποδίδονται τα παραδείγματα αριθ. 568-571 από το Καμηλάρι[33]. Τα βασικά χαρακτηριστικά της ομάδας είναι η επίπεδη βάση, το ημισφαιρικό, λιγότερο ή περισσότερο πεπιεσμένο σώμα (αριθ. 569, 571) και η ταινιωτή λαβή, που σχηματίζει άνετη καμπύλη και καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι ο γενικός τύπος σε όλη τη διάρκεια του 3ου αι. π.Χ. διατηρεί τις ίδιες σχεδόν αναλογίες και το ίδιο περίγραμμα (αριθ. 342, 417, 487, 569, 571)[34]. Ορισμένες μόνο διαφοροποιήσεις παρατηρούνται ανάμεσα στα παραδείγματα του α′ και του β′ μισού του 3ου αι. π.Χ., οι οποίες επικεντρώνονται κυρίως σε δύο επιμέρους στοιχεία: στη διαμόρφωση της βάσης και στο σχήμα της λαβής. Συγκεκριμένα, μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. παράλληλα με τις επίπεδες βάσεις εμφανίζεται και ο τύπος της έντονα κοίλης στην κάτω επιφάνεια βάσης (αριθ. 487), μορφή που αναγνωρίζεται συχνά και σε άλλες κατηγορίες αγγείων της εγχώριας παραγωγής[35]. Παράλληλα, η λαβή αποκτά σταδιακά το γνωστό τριγωνικό περίγραμμα στην προτε-

---

29. Βλ. ενδεικτικά Coldstream - Catling 1996, πίν. 56, TG, 61-64, πίν. 197, T218:110, 115, 119, πίν. 211, T283:4-6. Κατά την άποψη της Papadopoulos ο τύπος είναι αττικός, διαδόθηκε όμως στην Κρήτη από αρχαιοτάτων χρόνων και έκτοτε καθιερώθηκε ως κρητικός, βλ. σχετικά *Gortina* I, 172.

30. Μετά το 475 π.Χ. εμφανίζεται ο νέος τρόπος ένωσης της λαβής με το χείλος, βλ. σχετικά *KRS*, 6.

31. Με την εξέλιξη του σχήματος του ημισφαιρικού κυπέλλου ασχολήθηκε για πρώτη φορά ο Callaghan, βλ. *KRS*, 18· *LPW*, 44-46.

32. Συχνά παρατηρούνται ελαφρές μορφολογικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε σύγχρονα αλλά διαφορετικής προέλευσης κύπελλα, φαινόμενο που σχετίζεται περισσότερο με την πολυμορφία της τοπικής κεραμικής. Πρβλ. ενδεικτικά τα κύπελλα αριθ. 569, 571 από το Καμηλάρι (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.) και το αριθ. 341 από το ιερό του Γλαύκου (αρχές του 3ου αι. π.Χ.). Για σχετικά σχόλια, βλ. επίσης *LPW*, 46, ιδιαίτερα υποσημ. 34.

33. Πρβλ. επίσης το ανάλογου τύπου κύπελλο αριθ.74 (F4894) από τη Φαιστό με πηλό ωχροκάστανο και ομοιόχρωμο επίχρισμα, καθώς επίσης και τα όμοιά του 74a-c, βλ. La Rosa - Portale 1996-1997, 304-306.

34. Τούτο δεν σημαίνει ότι πρόκειται για κανόνα, αφού για παράδειγμα το σχήμα των κυπέλλων αριθ. 569, 571 από το Καμηλάρι δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στα παράλληλα από το ιερό του Γλαύκου. Πάντως, στο γενικό τους σχήμα μπορούν να θεωρηθούν όμοια τα κύπελλα αριθ. 417, 487 από τη Λύττο (γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.) και το αριθ. 342 από το ιερό του Γλαύκου (τέλη του 3ου αι. π.Χ.). Επίσης, περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. χρονολογούνται και τα κύπελλα H20/3, H22/6 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» στην Κνωσό, βλ. *UM*, πίν. 93.

35. Ο τύπος αυτός της βάσης ονομάζεται και «αρνητικός πυθμένας». Στην περίπτωση αυτή «τα τοιχώματα του αγγείου λειτουργούν και ως πόδι, ενώ ο πυθμένας είναι λίγο ανυψωμένος σε σχέση με αυτά» σύμφωνα με τον ορισμό της Portale, βλ. σχετικά *Γ′ ΕλλΚερ*, 252. Ανάλογος τύπος παρατηρείται και στα αριθ. 267 (σκύφος), 279, 529, 636-637 (οινοχόες). Πρβλ. σχετικά την πρόχου του Στρωματογραφικού Μουσείου Κνωσού, βλ. *ARepLond* 31 (1984-1985), 128, σχέδ. 19 (250-225 π.Χ.). Για περισσότερα παραδείγματα, βλ. *Gortina* I, 180, σχέδ. 176, αριθ. 68,70· Rizza - Scrinari 1968, 126, αριθ. 74, σχέδ. 217, 4.

λευταία δεκαετία του ίδιου αιώνα (αριθ. 417)[36], μορφολογικό γνώρισμα το οποίο απαντά σε όψιμους τύπους μόνωτων αγγείων της εγχώριας παραγωγής.

Με την είσοδο στο 2ο αι. π.Χ. παρατηρούνται στο σχήμα του κυπέλλου ορισμένες διαφοροποιήσεις σε σχέση με τον αρχικό τύπο, δεδομένο που επιτρέπει τη διάκριση δύο ποικιλιών (Α και Β). Στην ποικιλία Α το σώμα διαμορφώνεται με καμπύλο περίγραμμα, κυρίως στο ανώτερο τμήμα (αριθ. 343), ενώ στην ποικιλία Β το αγγείο χαρακτηρίζεται για το σχετικά γωνιώδες σχήμα (αριθ. 344)[37]. Παρά την ελάχιστη αυτή διαφοροποίηση, τα κύπελλα έχουν κοινά τα περισσότερα μορφολογικά γνωρίσματα, όπως τη σχεδόν τριγωνική λαβή ή την ελάχιστα κοίλη επιφάνεια της βάσης, που συνυπάρχει με την επίπεδη μορφή και σταδιακά επικρατεί. Αξιοσημείωτο είναι ότι πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. εμφανίζεται και ο τύπος της βάσης με την κυκλική αυλάκωση στην κάτω επιφάνεια, χαρακτηριστικό το οποίο σηματοδοτεί τη μορφή του κυπέλλου στην περίοδο που ακολουθεί[38]. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της παραλλαγής Α θα μπορούσε να θεωρηθεί το κύπελλο αριθ. 343 από το ιερό του Γλαύκου, που χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., με παραπλήσιά του τα αριθ. 535-536, 567 και 630 από την περιοχή της Φαιστού και το αριθ. 666, άγνωστης προέλευσης. Στην παραλλαγή Β θα μπορούσε να ενταχθεί το παράδειγμα αριθ. 344 από το ιερό του Γλαύκου[39], ενώ το κύπελλο αριθ. 164, χρονολογούμενο στο β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., με το κάπως επίμηκες σώμα προαναγγέλλει τα βαθιά σχήματα που θα επικρατήσουν στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ.

Στο β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. παρατηρούνται ουσιώδεις μορφολογικές διαφοροποιήσεις στο σχήμα του κυπέλλου, σε σύγκριση με τα πρωιμότερα παραδείγματα της σειράς. Οι κυριότερες αλλαγές εντοπίζονται τόσο στο σχήμα του σώματος, όπου επικρατεί ο βαθύτερος τύπος, όσο και στη διαμόρφωση της βάσης, όπου χαράσσεται κυκλική αυλάκωση στην κάτω κοίλη επιφάνεια. Το ιδιαίτερο αυτό μορφολογικό στοιχείο αποδίδεται εντονότερο στο τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., καθώς η χαρακτηριστική αυλάκωση χαράσσεται βαθύτερη, στοιχείο που επιτρέπει τη δημιουργία ενός «ανάγλυφου δίσκου» στην κάτω επιφάνεια της βάσης. Παράλληλα, το χείλος πλάθεται χοντρό και βαρύ, μορφή χαρακτηριστική για την τελική φάση του τύπου, η οποία αναγνωρίζεται και σε παραδείγματα του 1ου αι. π.Χ. Την όψιμη αυτή εξελικτική βαθμίδα του σχήματος αντιπροσωπεύουν τα παραδείγματα αριθ. 189, 224 και 227 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», που χρονολογούνται στο γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., ενώ η ομάδα των κυπέλλων από τη δεξαμενή στο Μοναστηριακό Κεφάλι (αριθ. 273-274) εκπροσωπεί την εικόνα του σχήματος όπως διαμορφώνεται στο τελευταίο τέταρτο του ίδιου αιώνα[40].

Τα όψιμα αυτά μορφολογικά στοιχεία του τύπου προσφέρουν ένα σταθερό terminum post quem, που μπορεί να τοποθετηθεί περί το 100 π.Χ. και αποτελεί την αφετηρία για την εμφάνιση των νεωτεριστικών στοιχείων, τα οποία χαρακτηρίζουν το σχήμα του αγγείου στον 1ο αι. π.Χ. Οι διαφοροποιήσεις αυτές εντοπίζονται κυρίως στη μορφή της βάσης, η οποία περιορίζεται αισθητά, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα το σώμα να χάσει την καμπυλότητα στο κάτω μέρος και να αποκτήσει ένα σχεδόν ευθύγραμμο περίγραμμα (αριθ. 234, 242, 245)[41].

Τα παραδείγματα αριθ. 53 και 193, με προέλευση τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου και την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» αντίστοιχα, μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύουν όψιμη ποικιλία του σχήματος, η οποία εμφανίζεται στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ. Κατασκευασμένα από καστανόχρωμο καθαρό πηλό και γανωμένα με καστανοκόκκινο, κακής ποιότητας επίχρισμα, τα αγγεία χαρα-

---

36. Βλ. σχετικά σχόλια στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος του κυλινδρικού κυπέλλου.

37. Βλ. σχετικά *KRS*, 18.

38. Πρβλ. σχετικά τα αριθ. 78 (F5267β), 79 (F5685), 81 (F5988), βλ. La Rosa - Portale 1996-1997, 305-306, εικ. 101, αριθ. 78-79, εικ. 173, αριθ. 81.

39. Πρβλ. επίσης το κύπελλο Η16/2 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 89.

40. Πρβλ. ακόμη για το σχήμα και τα θραύσματα αριθ. 81-82 από τη Γόρτυνα, βλ. *Gortina* I, 188.

41. Πρβλ. ανάλογα χαρακτηριστικά και στα κύπελλα Η33/9, Η35/6, Η37/2 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 102, 103.

κτηρίζονται για την επίπεδη βάση και το ψηλό, σχεδόν αμφικωνικό σώμα, που τελειώνει σε χείλος σιραμμένο προς τα έξω. Η ταινιωτή λαβή, η οποία διατηρεί το τριγωνικό περίγραμμα, με ράχη ελάχιστα υψωμένη καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους. Το σχήμα αυτό, μολονότι αποδίδει έναν όχι και τόσο συνηθισμένο τύπο της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη, για το λόγο ότι λείπουν τα παράλληλα από άλλες περιοχές του γεωγραφικού αυτού χώρου, αναγνωρίζεται σχεδόν όμοιο και στην Ελεύθερνα, όπως χαρακτηριστικά φανερώνει το παράδειγμα Κ135[42].

3) Το ημισφαιρικό με χαρακτά πεντάγωνα (ΠΙν. 6β και 79β)

Το κύπελλο αριθ. 84, που σύμφωνα με τις ανασκαφικές ενδείξεις προέρχεται από το επιφανειακό στρώμα του αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου, με το ημισφαιρικό σχήμα του μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει παραλλαγή του προηγούμενου τύπου, ενώ με τη διακόσμησή του ανταποκρίνεται σε σπάνια κατηγορία κεραμικής για την εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης. Για το σχήμα του σώματος το κύπελλο αυτό θα μπορούσε επίσης να παραβληθεί με τις ανάλογης μορφής φιάλες, οι οποίες απαντούν σε ποικίλα ελληνιστικά κέντρα από τα τέλη του 3ου έως τα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ., μολονότι η παρουσία ορισμένων επιμέρους μορφολογικών στοιχείων, όπως είναι η βάση και η λαβή, δεν επιτρέπουν τη στενότερη τυπολογική σχέση ανάμεσα στο αγγείο αυτό και στο συνηθέστερο συγγενικό τύπο[43].

Τα κύρια χαρακτηριστικά περιορίζονται στη δακτυλιόσχημη βάση, περίπου όμοια με εκείνη των κυλινδρικών κυπέλλων του τέλους του 3ου-αρχών του 2ου αι. π.Χ.[44] και στο ευρύ ημισφαιρικό σώμα με σχεδόν κατακόρυφα τοιχώματα. Η ταινιωτή λαβή, που καταλήγει στο πέρας του σώματος, κοσμείται στη ράχη με πλαστικό επίθετο φύλλο κισσού. Το αγγείο καλύπτεται από μελανό ανομοιόμορφο γάνωμα, ενώ γεωμετρικό κόσμημα με χαρακτά πεντάγωνα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» απλώνεται σε ολόκληρη την επιφάνεια του σώματος, κάτω από τις δύο παράλληλες χαράξεις οι οποίες περιτρέχουν το χείλος.

Μολονότι το είδος αυτό του κυπέλλου αποτελεί σπάνια περίπτωση μέσα στο σύνολο της εγχώριας ελληνιστικής κεραμικής, ωστόσο το ημισφαιρικό σχήμα του αγγείου αυτό καθεαυτό είναι γνωστό ήδη από τους κλασικούς χρόνους τουλάχιστον στην Αττική[45]. Με την είσοδο στην ελληνιστική περίοδο ο τύπος βαθμιαία αποβαίνει ιδιαίτερα δημοφιλής και υιοθετείται στο γενικό του σχήμα από ποικίλες κατηγορίες κεραμικής, όπως φανερώνουν πολυάριθμα παραδείγματα, κυρίως από μεγάλα κέντρα της εποχής[46], χωρίς ακόμη να απουσιάζουν και τα παραπλήσια σχήματα

---

42. Βλ. σχετικά *Ελεύθερνα* II, 95, σχέδ. 22, Κ135.

43. Για ανάλογα παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. *PergForsch* 2, 117, σχέδ. 10 (τέλη του 3ου-α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Bruneau 1970, 496, 498-499, σχέδ. 163-164, 185.18 (α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· *Tarsus* 1, 219, πίν. 125, αριθ. 113 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· Watzinger 1901, 70, αριθ. 6· *Hama* III, 2, 20, σχέδ. 8, αριθ. 84.

44. Πρβλ. σχετικά το κύπελλο αριθ. 332, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος του κυλινδρικού κυπέλλου. Βλ. επίσης, *UM*, πίν. 88, Η14/1-2.

45. Πρβλ. για το σχήμα του ημισφαιρικού κυπέλλου το συγγενικό τύπο του μαστού, χαρακτηριστικού αγγείου των κλασικών χρόνων, βλ. σχετικά Richter - Milne 1935, 30, σχέδ. 132.

46. Για αγγεία με ημισφαιρικό σχήμα ελληνιστικών χρόνων, πρβλ. σχετικά την κατηγορία των ημίτομων σκύφων με τα πλαστικά στηρίγματα ή εκείνη των ημισφαιρικών, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους. Χαρακτηριστικά, εξάλλου, παραδείγματα του τύπου αποτελούν οι άωτοι σκύφοι με ή χωρίς βάση, η παραλλαγή του ημισφαιρικού κρατήρα, καθώς επίσης και ο μαστός, ενώ κοντά σε αυτά μπορεί ακόμη να προστεθεί η μεγάλη κατηγορία των λεγόμενων «μεγαρικών» σκύφων, βλ. σχετικά Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 148-150, σχέδ. 35-36 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, 46-47, πίν. 6, αριθ. 190 (περί το 275 π.Χ.), 93, πίν. 17, 56, αριθ. 551 (β′ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 348, εικ. 29, C7 (β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.), 372, εικ. 56, D14-15ω (μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.). Για παραδείγματα «μεγαρικών» σκύφων, βλ. ενδεικτικά *Corinth* VII, III, 151-185, πίν. 65-83, αριθ. 780-942· H. Thompson 1934, 328-330, εικ. 11a-b, A74, 351-365, σχέδ. 34-49, C16-52, 378-387, D34-52, 404-411, E74-86.

από την εγχώρια παραγωγή[47]. Εκτός από το σχήμα, και η γεωμετρική διακόσμηση αποτελεί εξίσου χαρακτηριστικό γνώρισμα του κυπέλλου. Το χαρακτό γεωμετρικό κόσμημα που καλύπτει την επιφάνεια του αγγείου συναντάται συχνότερα κατά το 2ο αι. π.Χ. τόσο στην εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης όσο και σε άλλες περιοχές του ελληνισμού[48], ενώ το πλαστικό επίθετο φύλλο κισσού στη ράχη της λαβής αποδίδει ιδιαίτερα αγαπητό τρόπο διακόσμησης, κατά κανόνα μικρών σε μέγεθος αγγείων πόσης[49].

4) Το γωνιώδες (Πίν. 6γ-7 και 79γ-80α· Χρονολογικός Πίνακας Ι)

Το γωνιώδες κύπελλο, κοινό είδος ανάμεσα στα αγγεία πόσης, είναι από τα χαρακτηριστικότερα σχήματα της εγχώριας κεραμικής, ενώ η αποκλειστική παρουσία του σε ανασκαφικά σύνολα από την περιοχή της Κνωσού συνηγορεί για την απόδοση του τύπου στο τοπικό εργαστήριο της πόλης (αριθ. 35-36, 86-87, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 97, 128, 194, 236, 243, 246, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 264-266, δεξαμενή στο Μοναστηριακό Κεφάλι· αριθ. 291, 296-298, 314-315, ιερό Δήμητρας· αριθ. 345-350, ιερό Γλαύκου· αριθ. 378-380, τάφοι στη θέση Αμπελόκηποι· αριθ. 390, 398, χώρος Βενιζελείου)[50].

Οι παλαιότερες ενδείξεις για την παρουσία του σχήματος στην εγχώρια παραγωγή ανάγονται στους γεωμετρικούς, αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους, όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα από την περιοχή της Κνωσού ή την Τοcra[51]. Στα πρώιμα κύπελλα ο βασικός τύπος αποδίδεται με βάση πλατιά, επίπεδη ή ελαφρώς κοίλη, σώμα βαθύ, σφαιρικό και σχεδόν κατακόρυφο λαιμό, χωρίς διαμορφωμένο χείλος. Σε ορισμένες ακόμη περιπτώσεις ο λαιμός υπογραμμίζεται από οριζόντια χαρακτή γραμμή[52]. Χαρακτηριστικό γνώρισμα για την κλασική φάση του σχήματος αποτελεί το μελανό ή καστανό γάνωμα, που καλύπτει συνήθως τη ζώνη του λαιμού ή το τμήμα του σώματος απέναντι από τη λαβή, ενώ η υπόλοιπη επιφάνεια και το εσωτερικό του κυπέλλου μένουν αγάνωτα[53]. Αξίζει να σημειωθεί ότι με την είσοδο στους ελληνιστικούς χρόνους παρατηρείται ιδιαίτερη προτίμηση για το τελείως άβαφο κύπελλο, με αποτέλεσμα στην πλειονότητά τους τα γνωστά παραδείγματα της εποχής αυτής να μένουν αγάνωτα[54]. Ουσιώδεις αλλαγές σημειώνονται και στο

47. Για παραδείγματα από την εγχώρια κεραμική, ιδρβλ. τον ημισφαιρικό σκύφο αριθ. 267 από το γέμισμα της δεξαμενής στο Μοναστηριακό Κεφάλι Κνωσού, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός του. Επίσης, ανάλογα παραδείγματα αναφέρονται και από τη Γόρτυνα, βλ. Rizza - Scrinari 1968, 126, σχέδ. 217/4, αριθ. 74· *Gortina* I, 184, σχέδ. 176, 180b, αριθ. 70.

48. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», όπου και σχετικά παραδείγματα.

49. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. στο κεφάλαιο για τον πλαστικό διάκοσμο.

50. Πρβλ. επίσης το παράδειγμα KRS/62 ή τα H12/15-16, H29/3, H30/2, H35/5, βλ. *KRS*, 17, σχέδ. 10· *UM*, πίν. 81, 100, 102.

51. Βλ. *Fortetsa*, πίν. 73, αριθ. 939, 1023· *KRS*, 17, σχέδ. 10, αριθ. 60-61· *KDS*, 24, σχέδ. 14, B19· Coldstream 1973, 56, σχέδ. 10, L63· *Tocra* I, αριθ. 927.

52. Πρβλ. γενικά τις επίπεδες βάσεις των κυπέλλων KRS/60-61 από το ιερό του Γλαύκου με την οριζόντια αυλάκωση στη ρίζα του λαιμού και, ακόμη, τις ελαφρώς κοίλες των παραδειγμάτων L63 και B19 από το ιερό της Δήμητρας, βλ. *KRS*, ό.π.· *KDS*, ό.π.

53. Πρβλ. σχετικά τα κύπελλα B19 από το ιερό της Δήμητρας και τα αριθ. 60-62 από το ιερό του Γλαύκου, βλ. *KRS*, 17, σχέδ. 10, αριθ. 60-61· *KDS*, 24, σχέδ. 14, B19. Πρβλ. επίσης το παράδειγμα H12/15 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 81.

54. Από το γενικό κανόνα εξαιρούνται τα κύπελλα H12/15, H19/2 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», που δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο και φέρουν καστανόχρωμη κηλίδα στο μπροστινό τμήμα του σώματος, βλ. *UM*, πίν. 81, 93.

σχήμα του αγγείου, το οποίο στους υστεροκλασικούς-πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους είναι μικρότερο σε μέγεθος σε σχέση με τα πρωιμότερα παραδείγματα του τύπου. Τα κύπελλα αυτά μπορούν να θεωρηθούν και ως παραδείγματα μεταβατικής περιόδου, καθώς ο τύπος στη χρονική αυτή βαθμίδα απομακρύνεται μορφολογικά από τον παλαιότερο κλασικό και τοποθετείται πλησιέστερα στις νεότερες μορφές.

Τα κυπέλλα της ομάδας ανήκουν σε δύο ποικιλίες ή παραλλαγές (Α και Β), σύμφωνα με την ταξινόμηση του Callaghan[55], οι οποίες στηρίζονται κυρίως στη διαφορετική απόδοση του σώματος. Με κριτήριο το χαρακτηριστικό αυτό, τα παραδείγματα της σειράς μπορούν να διακριθούν σε βαθιά (Α) και ρηχά (Β), χωρίς αυτό να υποδηλώνει ουσιώδεις μορφολογικές διαφοροποιήσεις ανάμεσά τους. Οι δύο ποικιλίες, οι οποίες φαίνεται να ακολουθούν παράλληλη πορεία εξέλιξης, δεν παρουσιάζουν μεταξύ τους σημαντικές μορφολογικές αλλαγές στη διάρκεια της περιόδου που χρησιμοποιούνται. Πάντως, πρέπει να επισημανθεί ότι περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. παρατηρείται κάποια προσπάθεια προβολής ορισμένων δευτερευόντων μορφολογικών στοιχείων από τη μία ή την άλλη παραλλαγή, χωρίς όμως αυτά να επηρεάζουν αισθητά το γενικό σχήμα του κυπέλλου[56].

Η διάρκεια του τύπου είναι μεγάλη, καθώς καλύπτει το χρονικό διάστημα δύο τουλάχιστον εκατονταετιών (3ος-αρχές του 1ου αι. π.Χ.). Η χρονολογική τοποθέτηση των παραδειγμάτων και των δύο παραλλαγών στηρίζεται τόσο στα ανασκαφικά δεδομένα όσο και στα μορφολογικά γνωρίσματα, τα οποία επιτρέπουν το σχετικά ασφαλή προσδιορισμό τους μέσα στα χρονικά πλαίσια της περιόδου που εμφανίζονται. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ένα σημαντικό στοιχείο το οποίο χαρακτηρίζει τα υστεροκλασικά-πρώιμα ελληνιστικά κύπελλα είναι η μορφή του σώματος, όπου το αρχικό σφαιρικό σχήμα των κλασικών χρόνων έχει μεταβληθεί σε περισσότερο γωνιώδες. Στα παραδείγματα αυτά το τοίχωμα διαγράφει έντονη σιγμοειδή καμπύλη, με αποτέλεσμα ο λαιμός να στρέφεται ελαφρώς προς τα έξω, σχηματίζοντας με τον τρόπο αυτό μια μορφή χείλους[57]. Παράλληλα, η λεπτή ταινιωτή λαβή που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους με το έντονα καμπύλο περίγραμμα ακολουθεί το γενικό σχήμα, το οποίο κατά κανόνα χαρακτηρίζει τα μόνωτα αγγεία της εγχώριας κεραμικής στο α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.[58]. Από μορφολογική άποψη συγγενικά είναι επίσης τα σύγχρονα κύπελλα αριθ. 97 και 345, με τη διαφορά ότι η επιφάνεια στήριξης στο δεύτερο παράδειγμα περιορίζεται αισθητά σε σχέση με το πρώτο.

Τα χαρακτηριστικά αυτά παραμένουν σχεδόν αναλλοίωτα και σε παραδείγματα του β′ μισού του 3ου αι. π.Χ., όπως φανερώνουν τα κύπελλα αριθ. 296-298. Ελάχιστη μόνο μορφολογική διαφοροποίηση διαπιστώνεται ενίοτε στο περίγραμμα του κυπέλλου της παραλλαγής Α (αριθ. 346), όπου παρατηρείται αυξημένη απώλεια της καμπυλότητάς του. Συγκεκριμένα, αποδίδεται περισσότερο γωνιώδες, ενώ η λαβή αποκτά το τριγωνικό σχήμα, μορφολογικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τα μόνωτα αγγεία της εγχώριας κεραμικής, ιδιαίτερα από το τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

---

55. Ο Callaghan διαπιστώνει την παράλληλη εμφάνιση από τον 3ο αι. π.Χ. δύο τύπων κυπέλλων με γωνιώδες περίγραμμα, εκείνου με το ρηχό σώμα και ενός δευτέρου με βαθύ. Η σύγχρονη παρουσία και των δύο αυτών παραλλαγών, στοιχείο ήδη γνωστό και από την κατηγορία των κυλινδρικών κυπέλλων, οφείλεται πιθανότατα σε διαφορετικές κεραμικές παραδόσεις, βλ. σχετικά *KRS*, 18-19. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής, όπως σε κρατήρες, οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης, λεκάνες ή μαγειρικά σκεύη, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Οι δύο παραλλαγές ακολουθούν παράλληλη πορεία εξέλιξης, με μοναδική ίσως διαφορά ανάμεσά τους την εντονότερη προβολή από τον αβαθή τύπο των εκάστοτε νεωτεριστικών στοιχείων, βλ. *KRS*, 18.

56. Για περισσότερα σχόλια, βλ. παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο.

57. Πρβλ. σχετικά το αριθ. 62 (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.) από το ιερό του Γλαύκου, ή το Η12/15 (περί το 300 π.Χ.) από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *KRS*, 17, σχέδ. 10· *UM*, πίν. 81.

58. Πρβλ. ενδεικτικά το σχήμα των λαβών στα κυλινδρικά κύπελλα αριθ. 331, 335 και στα ημισφαιρικά κύπελλα αριθ. 341, 342 από το ιερό του Γλαύκου.

έως τους ρωμαϊκούς χρόνους[59]. Ανάλογη μορφολογική εικόνα εμφανίζουν επίσης τα κύπελλα αριθ. 314-315, χρονολογούμενα περί το 200 π.Χ., μολονότι η σχετικά καμπυλόγραμμη λαβή στο παράδειγμα αριθ. 315 παραπέμπει σε παλαιότερες κεραμικές μορφές, στοιχείο που κατά μία έννοια υποδηλώνει την ανεξάρτητη εξέλιξη του τύπου.

Σε ό,τι αφορά την παραλλαγή Β του βασικού τύπου, με αντιπροσωπευτικό παράδειγμα το κύπελλο αριθ. 128 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», χρονολογούμενο στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο νωρίτερα, αναγνωρίζεται και σε αυτή την περίπτωση ανάλογη με την παραλλαγή Α πορεία εξέλιξης του σχήματος. Το δεδομένο αυτό δεν σημαίνει ότι λείπουν και ορισμένες μορφολογικές διαφοροποιήσεις, που εντοπίζονται τόσο στη μορφή της λαβής, η οποία αποκτά ιδιαίτερα επίμηκες τριγωνικό σχήμα, όσο και στο περίγραμμα του σώματος, όπου η ακμή την οποία σχηματίζουν τα δύο μέρη διαμορφώνεται αρκετά αιχμηρή. Όλα αυτά τα παραλλαγμένα χαρακτηριστικά φανερώνουν την εμμονή των τοπικών εργαστηρίων στην ποικίλη απόδοση του βασικού τύπου, φαινόμενο χαρακτηριστικό για την εγχώρια κεραμική παραγωγή, γνωστό και από άλλα είδη αγγείων[60].

Με την είσοδο στο 2ο αι. π.Χ. και σε ολόκληρη τη διάρκειά του δεν παρατηρούνται αξιοσημείωτες αλλαγές στη μορφή του κυπέλλου, όπως χαρακτηριστικά δηλώνουν τα παραδείγματα αριθ. 347 και 348, χρονολογούμενα στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ.[61]. Τα πλέον ίσως αξιομνημόνευτα γνώρισματα είναι η διαμόρφωση του χείλους, που αποδίδεται με έντονη στροφή προς τα έξω, και η διάπλαση του ώμου, ο οποίος σχηματίζεται ευθύγραμμος. Η μόνη ίσως αξιόλογη διαφοροποίηση σημειώνεται στο περίγραμμα του σώματος, που βαθμιαία σχηματίζεται περισσότερο γωνιώδες, ενώ μια δεύτερη εντοπίζεται στη διαμόρφωση του χείλους, το οποίο μεταβάλλεται σε σχεδόν οριζόντιο (αριθ. 35-36, 194, 348). Θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ορισμένα κύπελλα, που εντάσσονται χρονολογικά μετά τα μέσα του 2ου και στον 1ο αι. π.Χ., εμφανίζονται ελάχιστα παραλλαγμένα σε σχέση με εκείνα της προηγούμενης ομάδας. Η διαφορά ανάμεσά τους επικεντρώνεται κυρίως στο σχήμα του σώματος, όπου η αισθητή μετατόπιση της μέγιστης διαμέτρου προς τη βάση αλλάζει το περίγραμμα του ώμου, με αποτέλεσμα από ευθύγραμμος να μεταβάλλεται σε ελαφρώς κυρτό. Χαρακτηριστικά παραδείγματα του τύπου αντιπροσωπεύουν τα κυπέλλα αριθ. 264-266 από το γέμισμα της δεξαμενής στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι ή το ανάλογό τους αριθ. 236 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», που τοποθετούνται περί τα τέλη του 2ου και στον 1ο αι. π.Χ. αντίστοιχα. Σε αυτά πρέπει ακόμη να προστεθούν για την ομοιότητα του σχήματος τόσο τα κύπελλα αριθ. 378-380 από το νεκροταφείο στη θέση Αμπελόκηποι όσο και τα ανάλογα από τα ελληνιστικά κτίσματα στο χώρο του Βενιζελείου (αριθ. 390, 398).

Σε ελάχιστα παραδείγματα του τέλους του 2ου και σε πολυπληθέστερα του 1ου αι. π.Χ. ένα νέο μορφολογικό στοιχείο προστίθεται στο γενικό σχήμα του κυπέλλου. Μία χαρακτή γραμμή υπογραμμίζει το χείλος, στοιχείο που το διαχωρίζει σαφέστερα από τον ώμο και θα αποτελέσει χαρακτηριστικό γνώρισμα του τύπου έως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Την τελική αυτή φάση στην εξέλιξη του σχήματος αντιπροσωπεύει το παράδειγμα αριθ. 87 από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου, που εντάσσεται χρονικά στο τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., και τα ανάλογά του αριθ. 243 και 246 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»[62], ενώ το KSP/V346, το οποίο προέρχεται από το οικόπεδο Σταφυλάκη στην Κνωσό, είναι το νεότερο παράδειγμα του τύπου, χρονολογούμενο στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους[63].

---

59. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος του κυλινδρικού κυπέλλου.

60. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο σε κυλινδρικά κύπελλα και ανάλογου τύπου πρόχους, ακόμη σε αμφορείς, οινοχόες, υδρίες, άωτα σκυφίδια ή πινάκια, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

61. Πρβλ. επίσης το παράδειγμα Η16/7 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» (αρχές του 2ου αι. π.Χ.), βλ. *UM*, πίν. 89.

62. Πρβλ. επίσης τα κύπελλα Η35/4, Η35/5 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 102.

63. Βλ. σχετικά *KSP*, 99, σχέδ. 10.

5) Με λαιμό (Πίν. 8 και 80β· Χρονολογικός Πίνακας Ι)

Τα κύπελλα με λαιμό αποτελούν χαρακτηριστική αλλά σχετικά ολιγάριθμη ομάδα μέσα στο σύνολο των αγγείων της εγχώριας κεραμικής και προέρχονται κατά κύριο λόγο από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 93-94, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 351, ιερό Γλαύκου) ή από τη Λύττο (αριθ. 431, 477-478). Οι παλαιότερες ενδείξεις για το χρόνο εμφάνισης του σχήματος ανάγονται στους γεωμετρικούς-κλασικούς χρόνους και προέρχονται κυρίως από το χώρο της Κνωσού ή της Μεσαράς[64]. Επίσης, χαρακτηριστικό δείγμα για την υστεροκλασική φάση του σχήματος εκπροσωπεί το κύπελλο αριθ. 553 από το Καμηλάρι, ενώ το παράδειγμα από το ταφικό σύνολο στην Τάρρα, που χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ., δηλώνει την παρουσία του τύπου και στη δυτική Κρήτη[65].

Τα κύπελλα της ολιγάριθμης αυτής ομάδας συγκεντρώνονται κυρίως στις αρχές και στα τέλη του 3ου αι. π.Χ., δεδομένο που δεν προσφέρει τη δυνατότητα για την ολοκληρωμένη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι αντίστοιχος τύπος δεν έχει επισημανθεί για το χρονικό διάστημα του 2ου-1ου αι. π.Χ. στην κεντρική Κρήτη, ενώ λείπουν οι ανασκαφικές πληροφορίες σχετικά με τη νεότερη εξέλιξη της μορφής και από άλλες περιοχές της νήσου.

Ο πηλός των αγγείων είναι καθαρός, καστανόχρωμος έως κοκκινωπός, ενώ το γάνωμα, συνήθως μελανό ή καστανό, μεταλλικό ή αμαυρό, καλύπτει ολόκληρη την εσωτερική και εξωτερική επιφάνεια του κυπέλλου. Όλα τα παραδείγματα της σειράς αποδίδουν εγχώρια παραγωγή και είναι ακόσμητα, με μόνη εξαίρεση το κύπελλο αριθ. 431 από τη Λύττο, που φέρει στο σώμα και στο λαιμό κοσμήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος». Κύρια και χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τύπου αποτελούν η κατά κανόνα κωνική βάση, που έχει σχετικά πλατιά επιφάνεια στήριξης, και το, λιγότερο ή περισσότερο, σφαιρικό σώμα, το οποίο τελειώνει σε λαιμό, στοιχείο που προσδιορίζει και τον τύπο. Παράλληλα, το χείλος στρέφεται ελάχιστα προς τα έξω, ενώ η ταινιωτή λαβή, όπου διατηρείται, διαμορφώνεται με σχεδόν τριγωνικό περίγραμμα.

Με κριτήριο τη διαμόρφωση του λαιμού, τα κύπελλα αυτού του είδους διακρίνονται, σύμφωνα με την ταξινόμηση του Callaghan, σε δύο παραλλαγές: Α) στα κύπελλα με το χαμηλό λαιμό και Β) σε εκείνα με τον ψηλό λαιμό[66]. Αξιοσημείωτο είναι ότι και οι δύο αυτές παραλλαγές μορφολογικά ανταποκρίνονται στις αντίστοιχες των κλασικών χρόνων, που εξακολουθούν να εμφανίζονται και στην ελληνιστική περίοδο, με μόνη διαφορά ότι τα νεότερα αυτά παραδείγματα είναι σχετικά μικρότερα σε μέγεθος σε σύγκριση με τα παλαιότερα, ενώ το σχήμα τους αποδίδεται περισσότερο επίμηκες.

Στην παραλλαγή Α εντάσσονται τα κύπελλα αριθ. 94 και 431 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» και τη Λύττο αντίστοιχα. Στην αρχή της σειράς πρέπει να τοποθετηθεί το παράδειγμα αριθ. 94, χρονολογούμενο με βάση τα ανασκαφικά-μορφολογικά δεδομένα στο α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Στη φάση αυτή το σώμα αποδίδεται σχεδόν σφαιρικό, ενώ ο βραχύς και ευρύς κυλινδρικός λαιμός τελειώνει σε χείλος στραμμένο ελαφρώς προς τα έξω, στο εσωτερικό του οποίου καταλήγει η ταινιωτή

64. Για παραδείγματα από τη γεωμετρική και την ανατολίζουσα περίοδο, βλ. *Fortetsa*, αριθ. 822, 1025, 1321, 1379, 1452, 1465 (κύπελλα με χαμηλό λαιμό), αριθ. 843, 939, 1198, 1226, 1460, 1546-1547 (κύπελλα με ψηλό λαιμό)· *Arkades*, εικ. 341, 556, αριθ. 273, 420 αντίστοιχα. Αντιπροσωπευτικά δείγματα των αρχαϊκών χρόνων αποτελούν τα εισηγμένα από την Κνωσό κύπελλα που βρέθηκαν στην Τοcra, βλ. σχετικά *Tocra* I, σχέδ. 17, αριθ. 264, πίν. 56, σχέδ. 39, αριθ. 927-928· *Tocra* II, πίν. 20, σχέδ. 16, αριθ. 2104. Για κύπελλα κλασικών χρόνων, βλ. *KDS*, πίν. 11, σχέδ. 14, B16-18, C17· *KKG*, 171, σχέδ. 4, 5· *KRS*, 7, σχέδ. 5, αριθ. 10-15 (κύπελλα με χαμηλό λαιμό), αριθ. 16-18 (κύπελλα με ψηλό λαιμό)· *UM*, πίν. 76, H5/2-3, πίν. 77, I110/6, πίν. 79, H10/2. Επιπλέον, πολυάριθμα αδημοσίευτα παραδείγματα του τύπου προέρχονται από τον αποθέτη του ιερού της Δήμητρας στη Γόρτυνα, τα οποία φυλάσσονται στη δυτική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου.

65. Βλ. σχετικά Weinberg 1960, 90-108, πίν. 29h, αριθ. 73.

66. Βλ. σχετικά *KRS*, 6-9, σχέδ. 5.

λαβή[67]. Επίσης, χαρακτηριστική είναι η διαμόρφωση της βάσης, που αποδίδεται πλατιά κωνική και περισσότερο αρθρωμένη σε σχέση με τα παλαιότερα παραδείγματα του τύπου. Η μορφή αυτή αναγνωρίζεται σχεδόν όμοια και σε σύγχρονα κυπέλλα με σχήμα «τουλίπας» από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», ενώ με παραπλήσιο σχήμα εμφανίζεται επίσης η βάση του κανθάρου κρητικού τύπου αριθ. 307 από το ιερό της Δήμητρας, που χρονολογείται στα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.[68].

Το κύπελλο αριθ. 431 από το στρώμα καταστροφής της Λύττου χρονολογικά ανήκει σε μεταγενέστερη βαθμίδα του σχήματος, δηλαδή στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Οι μορφολογικές διαφορές σε σχέση με τα προηγούμενα παραδείγματα είναι χαρακτηριστικές, για το λόγο ότι το αγγείο εμφανίζεται κατά τι μικρότερο στο μέγεθος, ενώ οι αναλογίες είναι επιμήκεις, στοιχείο που επιτυγχάνεται με τον περιορισμό της καμπυλότητας του σώματος, έτσι ώστε αυτό να διαμορφώνεται σχεδόν ωοειδές. Το χαρακτηριστικό αυτό συνοδεύεται από ελάχιστη αύξηση του ύψους της βάσης σε σχέση με το υπόλοιπο αγγείο και, ακόμη, από ελαφρά μείωση της επιφάνειας στήριξης, στοιχεία δηλαδή με διαφορετικό χαρακτήρα, τα οποία φανερώνουν περισσότερο εξελιγμένη φάση του σχήματος. Αξιομνημόνευτη είναι επίσης η διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», που απλώνεται στο σώμα και στο λαιμό του κυπέλλου, καθώς για πρώτη φορά ο τύπος εμφανίζεται διακοσμημένος.

Τα κύπελλα της παραλλαγής Β, αριθ. 93, 478 και 351, που χρονολογούνται στο α', γ' και τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π. Χ. αντίστοιχα, αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της παραλλαγής για το παραπάνω χρονικό διάστημα. Το παλαιότερο της σειράς (αριθ. 93) παρουσιάζει γενικά το γνωστό σχήμα των πρώιμων παραδειγμάτων της παραλλαγής Α. Η μόνη διαφορά ανάμεσά τους εντοπίζεται κυρίως στη διαμόρφωση του λαιμού, που γίνεται ψηλότερος, ενώ διαπιστώνεται και ελάχιστη διαφοροποίηση στο σχήμα της βάσης, η οποία φαίνεται να συμφωνεί περισσότερο με τις αναλογίες σύγχρονων κανθάρων από τον ίδιο χώρο[69]. Αντίθετα, το κύπελλο αριθ. 478 από τη Λύττο χαρακτηρίζεται από το αμελές πλάσιμο και τη βαριά κατασκευή, στοιχεία που αναγνωρίζονται και σε άλλα είδη αγγείων από την ίδια περιοχή. Επίσης, τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, όπως η στενή κωνική, σχεδόν συμπαγής βάση ή το βαθύ ωοειδές σώμα με το σχεδόν ευθύγραμμο ώμο, αποδίδουν στοιχεία από την τοπική κεραμική παράδοση της Λύττου, ενώ θα μπορούσαν να σχετιστούν και με υστεροκλασικές μορφές οι οποίες απαντούν σε άλλες περιοχές της Κρήτης[70]. Με χαρακτηριστικά αρκετά διαφοροποιημένα, που το απομακρύνουν αισθητά από τον αρχικό τύπο, εμφανίζεται το παράδειγμα αριθ. 351 από το ιερό του Γλαύκου. Στη φάση αυτή το σχήμα του αγγείου γίνεται περισσότερο επίμηκες, στοιχείο το οποίο διαπιστώνεται και στο ελάχιστα πρωιμότερο κύπελλο αριθ. 431 της παραλλαγής Α. Επιπλέον, η βάση παρουσιάζει διαφορετικό χαρακτήρα, καθώς διαμορφώνεται από πολλαπλά πλαστικά δακτυλίδια, χαρακτηριστικό που ανταποκρίνεται καλύτερα προς τις σύνθετες βάσεις αγγείων, κυρίως κανθάρων αλλά και κυπέλλων, οι οποίες εμφανίζονται στον προχωρημένο 3ο και στο 2ο αι. π.Χ., όπως φανερώνουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα, κατά κύριο λόγο από την περιοχή της Κνωσού[71].

Παρά τις διαφορές στα επιμέρους μορφολογικά στοιχεία, το κύπελλο αριθ. 477 από τη Λύττο μπορεί να εξεταστεί εδώ για τη γενική ομοιότητα του σχήματος με τα υπόλοιπα της ομάδας. Τα κατασκευαστικά γνωρίσματα του αγγείου ανταποκρίνονται προς τα ανάλογα του σύγχρονου παραδείγματος αριθ. 478 από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, όπως η πλατιά κωνική βάση, το

---

67. Επειδή οι λαβές στα κύπελλα αυτά δεν διατηρούνται, η αποκατάστασή τους έγινε σύμφωνα με το σχήμα που έχουν τα σύγχρονά τους κύπελλα Η12/5-6 σε σχήμα «τουλίπας» από τον ίδιο χώρο, βλ. παρακάτω στο σχετικό κεφάλαιο για το κύπελλο σε σχήμα «τουλίπας».

68. Βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για τον κάνθαρο κρητικού τύπου.

69. Πρβλ. σχετικά *UM*, πίν. 80, Η12/1-4.

70. Πρβλ. σχετικά *UM*, πίν. 76, Η5/2-3 (4ος αι. π.Χ.). Βλ. επίσης, Weinberg 1960, πίν. 29h:73 (4ος αι. π.Χ.).

71. Για συγγενικά παραδείγματα, βλ. *UM*, πίν. 91, Η18/5-6 (α' μισό του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 95, Η24/1, 5, Η25/2 (2ος αι. π.Χ.). Πρβλ. επίσης τους κανθάρους κρητικού τύπου αριθ. 651 από τους Γυψάδες Κνωσού και αριθ. 661, άγνωστης προέλευσης, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου ή ο ευρύς λαιμός με τα ανοιχτά προς τα επάνω τοιχώματα, δύσκολα επιτρέπουν την προσγραφή στον εξεταζόμενο τύπο, ενώ παραπέμπουν σε παραπλήσιες μορφές, οι οποίες απαντούν τουλάχιστον από τους κλασικούς χρόνους στην εγχώρια παραγωγή[72].

Στην ίδια σειρά θα μπορούσε να ενταχθεί και το μόνωτο αγγείο αριθ. 408, που προέρχεται από την περιοχή της Κνωσού και μπορεί με βάση τα μορφολογικά-κατασκευαστικά γνωρίσματα να χρονολογηθεί με μεγάλη πιθανότητα στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ., καθώς τα ανασκαφικά δεδομένα ως προς τον τύπο αλλά και γενικά το σύνολο όπου εντάσσεται είναι σχεδόν ανύπαρκτα για σαφέστερη χρονολόγηση[73]. Ακόσμητο, κατασκευασμένο από καστανοκόκκινο καθαρό πηλό, με αρκετά παχιά τοιχώματα ιδιαίτερα στον πυθμένα και με επιφάνεια λεία, σχεδόν «λιπαρή», το παράδειγμα αυτό αποδίδει ένα ιδιόμορφο σχήμα, καθώς συνδυάζει χαρακτηριστικά κυπέλλου και πρόχου με λαιμό. Εντούτοις, η ομοιότητα προς τις κατηγορίες αυτές της κεραμικής είναι γενικά χαλαρή, έτσι ώστε μόνον ορισμένα επιμέρους χαρακτηριστικά τους μπορούν να σχετιστούν με το εξεταζόμενο αγγείο. Το παράδειγμα έχει βάση κωνική, από δύο χωριστά άνισα δακτυλίδια, που συνδέει με το επίμηκες ωοειδές σώμα ένα σχετικά ανεπτυγμένο πόδι. Η κάτω επιφάνεια διαμορφώνεται με μαστοειδή απόφυση και όλα αυτά τα στοιχεία αποτελούν μορφολογικά γνωρίσματα, τα οποία γενικά μπορούν να ενταχθούν στην παράδοση των κυπέλλων με λαιμό του προχωρημένου 3ου αι. π.Χ.[74]. Σημαντικό χαρακτηριστικό είναι και η εμφάνιση του σχεδόν οριζόντιου ώμου, με τη μεσολάβηση του οποίου γίνεται η μετάβαση προς τον ευρύ και σχετικά ψηλό λαιμό, που καταλήγει σε χείλος πλατύ, οριζόντιο, στοιχεία τα οποία θυμίζουν τις πρόχους με λαιμό από το γέμισμα της δεξαμενής στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι της Κνωσού[75]. Η ταινιωτή λαβή που καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους αποδίδεται με τριγωνικό περίγραμμα, χαρακτηριστικό ήδη γνωστό τόσο από τις σύγχρονες ή πρωιμότερες πρόχους με λαιμό του 2ου αι. π.Χ. όσο και από κύπελλα άλλων κατηγοριών[76]. Τέλος, το σαφές περίγραμμα με τα καθαρά τελειώματα σε συνδυασμό με τη στιλπνή και λεία επιφάνεια προδίδουν πιθανή σχέση του αγγείου με μεταλλικά πρότυπα, χαρακτηριστικό γνώρισμα και άλλων κατηγοριών από την εγχώρια παραγωγή, το οποίο παρατηρείται και στην κεραμική άλλων ελληνιστικών κέντρων[77].

6) Σε σχήμα «τουλίπας» (Πίν. 9α και 80γ· Χρονολογικός Πίνακας Ι)

Μια χαρακτηριστική κατηγορία αγγείων πόσης για την κεραμική της κεντρικής Κρήτης αποτελούν τα κύπελλα σε σχήμα «τουλίπας»[78]. Το είδος αυτό του αγγείου, ήδη γνωστό στην Κνωσό από

72. Πρβλ. σχετικά Weinberg 1960, πίν. 29h:72.

73. Η προέλευση του αγγείου, καθώς και όσων εντάσσονται στο ίδιο ανασκαφικό σύνολο δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένη. Ο Pendlebury αναφέρει ότι το αγγείο ανήκει σε σύνολο κεραμικής που βρέθηκε σε περιοχή κοντά στην «Οικία των Τοιχογραφιών» του ανακτόρου της Κνωσού. Πιθανότατα προέρχονται από αναθηματικό αποθέτη με κεραμική του 2ου αι. π.Χ. ή σε μια δεύτερη περίπτωση αποτελούσαν τον εξοπλισμό κάποιου ιερού, βλ. σχετικά Pendlebury 1963, 357-358, πίν. XLII, 3 και στον περιγραφικό κατάλογο, όπου τα σχετικά ανασκαφικά δεδομένα.

74. Πρβλ. τα όψιμα παραδείγματα αριθ. 351, 431, βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

75. Πρβλ. ενδεικτικά το παράδειγμα αριθ. 259 και τις όμοιες πρόχους από το γέμισμα της δεξαμενής στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι στην Κνωσό, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο σχετικό κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

76. Βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματος της πρόχου με λαιμό, του κυλινδρικού και ημισφαιρικού κυπέλλου ή εκείνου σε σχήμα «τουλίπας».

77. Πρβλ. σχετικά τα μαγειρικά σκεύη, τις λεκάνες, τις φιάλες ή τους «μεγαρικούς» σκύφους, ακόμη τους αμφορείς ή τις οινοχόες, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. στα σχετικά κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους και σε εκείνο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας. Για ανάλογο φαινόμενο σε άλλα ελληνιστικά κέντρα, βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 432-434· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 121-122, 148-149.

78. Η ονομασία σε σχήμα «τουλίπας» έχει δοθεί στο κύπελλο αυτού του τύπου για το λόγο ότι το συνεχές σιγμοειδές περίγραμμα του σώματος ανταποκρίνεται καλύτερα στην ανάλογη μορφή της τουλίπας, βλ. σχετικά *KRS*, 9.

τους γεωμετρικούς αλλά και τους πρωιμότερους χρόνους[79], εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και στους κλασικούς, όπως προκύπτει από ορισμένα παραδείγματα με προέλευση τόσο την περιοχή της Κνωσού όσο και άλλους χώρους από την κεντρική Κρήτη[80]. Τον υστεροκλασικό μάλιστα τύπο μπορεί να θεωρηθεί ότι εκπροσωπεί το κύπελλο αριθ. 552 από το Καμηλάρι, όπου χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί το μικρό μέγεθος του αγγείου, ενώ η κάπως βαριά κατασκευή της βάσης με τη μαστοειδή απόφυση στο κάτω μέρος ή οι κοντόχοντρες αναλογίες του ανταποκρίνονται περισσότερο στην κλασική μορφή του σχήματος[81].

Η ομάδα των ελληνιστικών κυπέλλων της κατηγορίας αυτής περιλαμβάνει παραδείγματα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» στην Κνωσό (αριθ. 91-92), τα οποία σύμφωνα με τα ανασκαφικά-στρωματογραφικά δεδομένα εντάσσονται στο α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., ενώ για τη μεταγενέστερη εξέλιξη του τύπου στον 3ο αι. π.Χ.[82] χρήσιμα στοιχεία προσφέρουν ένα κύπελλο από την ανασκαφή στο χώρο του Στρωματογραφικού Μουσείου Κνωσού[83] και το παράδειγμα από το ταφικό σύνολο Bielefeld[84]. Σαφέστερη ίσως χρονολόγηση μπορεί να ισχύσει για την ομάδα των κυπέλλων από τον Κομμό, που ανήκουν σε καλύτερα χρονολογημένα σύνολα και δίνουν ένα νεότερο χρονολογικό όριο του τύπου, το οποίο προσδιορίζεται στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα[85].

Στα γενικά χαρακτηριστικά το κύπελλο αυτής της κατηγορίας σχηματίζεται από κωνική βάση, επάνω στην οποία στηρίζεται το βαθύ, με συνεχές σιγμοειδές περίγραμμα σώμα, που καταλήγει σε χείλος μικρό, ελάχιστα στραμμένο προς τα έξω. Η ταινιωτή λαβή εκφύεται από ψηλά και καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους. Όλα τα κύπελλα αυτού του είδους είναι πάντοτε ακόσμητα, ενώ εσωτερικά και εξωτερικά καλύπτονται με επίχρισμα μελανό ή καστανό, συχνά αραιό και ανομοιόμορφο. Ο γενικός αυτός τύπος διατηρήθηκε στον 3ο-2ο αι. π.Χ., χωρίς ουσιώδεις μορφολογικές διαφοροποιήσεις. Για το λόγο αυτό και παρά τις χρονικές διαφορές μεταξύ των παραδειγμάτων, τα κυπέλλα που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη αποτελούν από μορφολογική άποψη ένα σχεδόν ενιαίο σύνολο. Τούτο οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι το απλό αυτό σχήμα στη διάρκεια της περιόδου που χρησιμοποιείται παρουσιάζει αμυδρές μορφολογικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες εντοπίζονται συνηθέστερα στην απόδοση της βάσης. Όμως, οι διαφορές αυτές δεν προσφέρουν σε κάθε περίπτωση τη δυνατότητα διαγραφής με σαφήνεια της εξελικτικής πορείας του σχήματος και, κατά συνέπεια, ελάχιστα μπορούν να χρησιμεύσουν ως χρονολογικό στήριγμα[86]. Τα δεδομένα αυτά φανερώνουν τη μακρόχρονη, χωρίς ουσιώδεις αλλαγές, χρήση του τύπου, φαινόμενο γνωστό και από άλλες κατηγορίες κεραμικής, το οποίο σχετίζεται με το συντηρητισμό και την εμμονή των εγχώριων εργαστηρίων σε μορφές απλές και καθιερωμένες. Επίσης, οι επιμέρους μορφολογικές διαφοροποιήσεις υπογραμμίζουν την αυτόνομη ή ανεξάρτητη πορεία των τοπικών εργαστηρίων, που έχει ως αποτέλεσμα την ποικιλομορφία στην απόδοση συγκεκριμένων τύπων[87]. Πέρα

---

79. Για παραδείγματα γεωμετρικών χρόνων, βλ. ενδεικτικά *Fortetsa*, αριθ. 57, 471, 1305. Πρβλ. επίσης τη μυκηναϊκή κύλικα, βλ. Bosanquet - Dawkins 1902-1903, 315, σχέδ. 14:1.

80. Για τον τύπο του κυπέλλου στους κλασικούς χρόνους, βλ. *KRS*, 9-10, σχέδ. 6. Πρβλ. επίσης για το σχήμα τα κύπελλα από τους κλιβάνους στο Μοναστηριακό Κεφάλι Κνωσού και τα θραύσματα από το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό, βλ. *KKG*, πίν. 13Α, β· *KDS*, 24, σχέδ. 14, Β17-18, C17.

81. Πρβλ. *KKG*, 171, σχέδ. 4a, 5.

82. Για τη χρονολόγηση του συνόλου, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για τα ανασκαφικά δεδομένα και στον περιγραφικό κατάλογο. Βλ. επίσης *UM*, 100, 102.

83. Βλ. *ARepLond* 31 (1984-1985), 128, σχέδ. 20.

84. Βλ. Bielefeld 1970, 16.

85. Βλ. Shaw 1978, 138, πίν. 38d, 39f.

86. Πρβλ. ενδεικτικά τις βάσεις των κυπέλλων από τον Κομμό (2ος αι. π.Χ.) και των πρωιμότερων αριθ. 91, 92 από την Κνωσό (3ος αι. π.Χ.), βλ. Shaw, ό.π.

87. Για περισσότερα σχόλια, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

όμως από τις παραπάνω διαπιστώσεις, αυτό που πρέπει να επισημανθεί εδώ είναι ότι στο πέρασμα από τους κλασικούς στους ελληνιστικούς χρόνους σημειώνεται σημαντική αλλαγή στη μορφή του κυπέλλου, οπότε εγκαταλείπονται οι σχετικά κοντόχοντρες αναλογίες και υιοθετείται ένα περισσότερο επίμηκες σχήμα[88].

Στην αρχή της σειράς τοποθετούνται τα κύπελλα αριθ. 91 και 92 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», που αντιπροσωπεύουν την πρώιμη βαθμίδα του σχήματος. Τα χαρακτηριστικά τους, δηλαδή η κωνική βάση με την πλατιά επιφάνεια στήριξης, σχήμα που θυμίζει το ανάλογο των σύγχρονων κυπέλλων με λαιμό[89], το βαθύ σε σχήμα «τουλίπας» σώμα και η κατακόρυφη ταινιωτή λαβή με το σχεδόν καμπύλο περιγράμμα, αποδίδουν τα τυπικά γνωρίσματα του είδους για τον πρώιμο 3ο αι. π.Χ. Το παράδειγμα από το Στρωματογραφικό Μουσείο Κνωσού, που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.[90], έχει ανάλογα χαρακτηριστικά με την παραπάνω πρωιμότερη ομάδα, ενώ το κύπελλο Bielefeld[91], ελάχιστα νεότερο, ουσιαστικά δεν προσφέρει με το σχήμα του ξεχωριστά στοιχεία στη μορφολογική γραμμή εξέλιξης του αγγείου. Και σε αυτή την περίπτωση αναγνωρίζεται όψιμη επανάληψη του αρχικού τύπου, ενώ ως χαρακτηριστικότερο γνώρισμα μπορεί να θεωρηθεί η μορφή της βάσης, που θυμίζει την ανάλογη του ελάχιστα πρωιμότερου κυπέλλου με λαιμό αριθ. 431 από τη Λύττο[92]. Αντίθετα, ο τύπος της λαβής με νεύρωση στο μήκος αποδίδει στοιχείο το οποίο απαντά σε σύγχρονες πρόχους με λαιμό από την Κνωσό[93]. Τα παραδείγματα από τον Κομμό της Μεσαράς συμπληρώνουν την εικόνα του σχήματος για το 2ο αι. π.Χ. και δηλώνουν τη χρήση του τύπου στο χρονικό αυτό διάστημα, καθώς απουσιάζουν ανάλογα δημοσιευμένα παραδείγματα από άλλες περιοχές της κεντρικής Κρήτης. Παράλληλα, με το σχήμα τους, που ουσιαστικά δεν αποκλίνει από τον αρχικό τύπο, επιβεβαιώνεται η αργή εξέλιξη του τύπου στην εγχώρια παραγωγή[94]. Αξίζει ακόμη να αναφερθεί εδώ και η περίπτωση του σύγχρονου, με αμελή κατασκευή, κυπέλλου από το Φαλαγκάρι της Φαιστού, το οποίο αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του τοπικού εργαστηρίου της Μεσαράς. Το αγγείο αποδίδεται με βάση πλατιά, ανεπτυγμένο πόδι και σώμα με σχεδόν κατακόρυφα τοιχώματα, στοιχεία ξεχωριστά, που ανταποκρίνονται στην πολυμορφία της εγχώριας κεραμικής[95].

7) Το αμφικωνικό (Πίν. 9β και 81α· Χρονολογικός Πίνακας Ι)

Το αμφικωνικό κύπελλο, αρκετά σπάνιο σχήμα ανάμεσα στα αγγεία πόσης, εμφανίζεται στην εγχώρια κεραμική της Κνωσού στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. και εξακολουθεί να παράγεται στα τοπικά εργαστήρια της περιοχής έως τον 1ο αι. π.Χ., όπως προκύπτει από τα γνωστά ανασκαφικά δεδομένα. Το αγγείο, με το κάπως κυρτό περίγραμμα του χείλους και το γωνιώδες του σώματος, σχετίζεται μορφολογικά, όπως διαπιστώνει ο Callaghan, με ανάλογο τύπο από το μικρασιατικό χώρο

88. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε άλλα είδη κυπέλλων, όπως στα κύπελλα με λαιμό, σε εκείνα με γωνιώδες περίγραμμα ή στα κυλινδρικά, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα κεφάλαια.

89. Βλ. στο κεφάλαιο για το κύπελλο με λαιμό.

90. Βλ. *ARepLond* 31 (1984-1985), 128, σχέδ. 20.

91. Βλ. Bielefeld 1970, 16.

92. Βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

93. Πρβλ. τόσο την πρόχου με λαιμό αριθ. 672, που πρέπει να αποδοθεί σε εργαστήριο της Κνωσού και μπορεί να προσγραφεί στο «ζωγράφο των Κενταύρων», όσο και την όμοιά της από το σύνολο Bielefeld, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο, στο σχετικό κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος και στο ανάλογο για τη διακόσμηση του αγγείου. Βλ. επίσης Bielefeld 1970, 5, 9, 11.

94. Πρβλ. ενδεικτικά ανάλογο φαινόμενο και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως στα μαγειρικά σκεύη, τις λεκάνες και τις οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης, βλ. στα ειδικά κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

95. Βλ. *ΑΔ* 42 (1987), Χρονικά, πίν. 309β.

και κυρίως από την Πέργαμο, όπου φαίνεται ότι το σχήμα ήταν ιδιαίτερα προσφιλές κατά τη χρονική αυτή περίοδο[96]. Πάντως, ο τύπος τον οποίο αντιπροσωπεύει η μικρή αυτή ομάδα δεν εμφανίζεται σε άλλα κεραμικά εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης στους ελληνιστικούς χρόνους, πράγμα που φανερώνει ότι το αγγείο αποτελεί αποκλειστικό δημιούργημα της τοπικής παραγωγής της Κνωσού[97]. Τα κύπελλα αυτής της κατηγορίας, που καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τις αρχές του 2ου αι. π.Χ. έως και το γ΄ τέταρτο του αιώνα, προέρχονται κατά κύριο λόγο από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου (αριθ. 32-34) και το ιερό της Δήμητρας (αριθ. 320), ενώ για τον 1ο αι. π.Χ. τη μόνη χρήσιμη ένδειξη για την εξέλιξη του σχήματος προσφέρει το παράδειγμα αριθ. 237 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη».

Τα γενικά χαρακτηριστικά του αγγείου περιορίζονται σε σώμα με γωνιώδες περίγραμμα και αδιαμόρφωτη, σχεδόν επίπεδη βάση, ενώ στο επάνω μέρος το σχετικά μεγάλο άνοιγμα ορίζει ψηλό κυρτό χείλος. Οριζόντιες χαράξεις τονίζουν το σώμα στο ύψος της ακμής, διαμόρφωση με καθαρά «μεταλλικό» χαρακτήρα, ενώ ανάλογες υπογραμμίζουν και το χείλος[98]. Ο πηλός είναι συνήθως καθαρός, με αποχρώσεις από το καστανό έως το κοκκινωπό, ενώ το γάνωμα μελανό ή καστανό και σπανιότερα μεταλλικό, στιλπνό ή αμαυρό, καλύπτει ολόκληρη την επιφάνεια του αγγείου. Η διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», σε όσα παραδείγματα συναντάται (αριθ. 33, 320), απλώνεται στον ώμο και χαρακτηρίζεται για τα απλοποιημένα, αρκετά σχηματοποιημένα θέματα[99].

Στην αρχή της σειράς τοποθετούνται τα κύπελλα αριθ. 32 και 320. Τα χαρακτηριστικά τους, όπως η ελαφρώς κοίλη βάση και το σχετικά ρηχό σώμα, ανταποκρίνονται περισσότερο σε ανάλογες κεραμικές μορφές του α΄ μισού του 2ου αι. π.Χ.[100]. Στο γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. εντάσσονται τα κύπελλα αριθ. 33-34 από το Μικρό Ανάκτορο, με πρώτο στη σειρά το αριθ. 33. Σε σύγκριση με τα προηγούμενα, το παράδειγμα αυτό έχει βαθύτερο σώμα αλλά διατηρεί την ελαφρώς κοίλη βάση, ενώ στον ώμο φέρει σχηματοποιημένη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος». Ανάλογό του είναι επίσης το κύπελλο αριθ. 34, με μόνη διαφορά ότι εδώ η βάση διαμορφώνεται επίπεδη με κυκλική αυλάκωση, χαρακτηριστικό που απαντά και σε άλλα είδη αγγείων από την εγχώρια παραγωγή, όπως στα κυλινδρικά ή τα ημισφαιρικά κύπελλα, ενώ ο ώμος παραμένει ακόσμητος[101]. Το νεότερο όριο της σειράς εκπροσωπεί το θραύσμα αριθ. 237, που ανήκει στον 1ο αι. π.Χ. Στα γενικά χαρακτηριστικά το σχήμα δεν εμφανίζει ουσιώδεις αλλαγές. Η μόνη μορφολογική διαφοροποίηση η οποία μπορεί να επισημανθεί εντοπίζεται κυρίως στο περίγραμμα του σώματος. Συγκεκριμένα, στο παράδειγμα αυτό διαφαίνεται ελάχιστη μετατόπιση του κέντρου βάρους του σώματος προς τα κάτω, η οποία έχει ως αποτέλεσμα την αλλαγή του περιγράμματος του ώμου από ευθύγραμμο σε ελάχιστα κυρτό, στοιχείο ήδη γνωστό και από τα σύγχρονα γωνιώδη κύπελλα[102].

---

96. Βλ. σχετικά *LPW*, 46. Για ανάλογα παραδείγματα από την Πέργαμο, βλ. *PergForsch* 2, πίν. 9-10, D31-32.

97. Πρβλ. επίσης την ανάλογη περίπτωση του γωνιώδους κυπέλλου, βλ. στο σχετικό κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός του.

98. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας κεραμικής, όπως σε μαγειρικά σκεύη, λεκάνες, φιάλες, αμφορείς, οινοχόες ή υδρίες, βλ. στα ειδικά κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

99. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

100. Πρβλ. για τον τύπο της βάσης ή του σώματος τον ανάλογο των σύγχρονων ημισφαιρικών κυπέλλων, βλ. στο ειδικό κεφάλαιο για την εξέλιξη αυτού του σχήματος.

101. Βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

102. Βλ. στο κεφάλαιο για το γωνιώδες κύπελλο.

Ο ΚΑΝΘΑΡΟΣ

1) Με πλαστικό χείλος (Πίν. 10α και 81β· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙ)

Ο κάνθαρος της παραλλαγής με το πλαστικό χείλος, που ανταποκρίνεται στο γνωστό αττικό τύπο των κλασικών χρόνων[103], εκπροσωπείται στην εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης από τα παραδείγματα αριθ. 90 και 423, τα οποία προέρχονται από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» και τη Λύττο αντίστοιχα. Ο τύπος χαρακτηρίζεται για τη βάση σε σχήμα ανεστραμμένου εχίνου με επίθετο σε αυτόν πλαστικό δακτυλίδι, που συνδέει με το ημισφαιρικό πεπιεσμένο σώμα χαμηλό κυλινδρικό στέλεχος. Ο ευρύς κυλινδρικός λαιμός καταλήγει σε πλαστικό χείλος, ενώ οι μεγάλες, σχεδόν ημικυκλικές λαβές, τετράγωνης περίπου διατομής, οι οποίες συνδέουν το σώμα με το χείλος, επιστέφονται με οριζόντιους λοβούς.

Η παραλλαγή του κανθάρου με το πλαστικό χείλος, που εμφανίζεται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα από τον αττικό Κεραμεικό και την Όλυνθο[104], θυμίζει έντονα τον τύπο του κανθάρου με τις ελεύθερες λαβές[105], ο οποίος φαίνεται ότι επιβιώνει στην Αττική μέχρι τις αρχές του 3ου αι. π.Χ., οπότε και παρατηρείται αυξημένη προτίμηση για την παραλλαγή με το απλό χείλος[106]. Ο κάνθαρος με τις ανάγλυφες ραβδώσεις στο σώμα είναι ελάχιστα νεότερος από τον απλό τύπο, καθώς ο χρόνος εμφάνισής του τοποθετείται στο β′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., όπως προκύπτει από σχετικά παραδείγματα της Ολύνθου[107]. Η εξελικτική πορεία του σχήματος, που ακολουθεί τη γενική τάση της εποχής, προχωρεί από κανθάρους με κοντόχοντρες αναλογίες σε κανθάρους με ψηλότερο το ανώτερο τμήμα του αγγείου. Παράλληλα, διαπιστώνεται αύξηση του μήκους των λοβών στις λαβές, που εμφανίζονται ταυτόχρονα με ελαφρώς ανυψωμένες τις ράχες τους[108].

Με κριτήριο τη γραμμή αυτή εξέλιξης του τύπου, ο κάνθαρος αριθ. 423 ανήκει μορφολογικά στην κλασική φάση του σχήματος, ενώ τα ανασκαφικά δεδομένα οδηγούν σε νεότερη χρονολόγηση, που τοποθετείται στο γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Στο παράδειγμα αναγνωρίζεται όψιμη επανάληψη του αρχικού σχήματος, με αποτέλεσμα η χρονική διάρκεια του τύπου για την περιοχή της κεντρικής Κρήτης να επεκταθεί έως το χρονικό αυτό σημείο. Τα χαρακτηριστικά του αγγείου, όπως η βάση από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια με αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης, το βραχύ κυλινδρικό στέλεχος, το οποίο τη συνδέει με το ημισφαιρικό πεπιεσμένο σώμα, ο βραχύς κυλινδρικός λαιμός με το πλαστικό χείλος και, τέλος, οι μεγάλες λαβές με τους ελαφρώς ανυψωμένους λοβούς, αποδίδουν μορφολογικά στοιχεία που ανταποκρίνονται σε υστεροκλασικούς κανθάρους από το χώρο της Αγοράς των Αθηνών[109]. Επίσης, χαρακτηριστικό γνώρισμα του παραδείγματος αποτελεί

---

103. Για την καταγωγή και την εξέλιξη του σχήματος στον 4ο αι. π.Χ., βλ. *Agora* XII, 122, πίν. 29, σχέδ. 7· *Agora* XXIX, 83, 85, σχέδ. 6, πίν. 4-5, αριθ. 36-47.

104. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *Agora* XII, πίν. 29, αριθ. 698 (375-350 π.Χ.), 699 (350 π.Χ. περίπου), 700 (350-325 π.Χ.)· *Agora* XXIX, 85, σχέδ. 6, πίν. 4-5, αριθ. 36-47· *Olynthus* V, πίν. 148, αριθ. 505 (αρχές του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 149, αριθ. 512-521 (4ος αι. π.Χ.)· *Olynthus* XIII, 289, πίν. 82, 185, αριθ. 510A, 513A.

105. Βλ. σχετικά *Agora* XII, σχέδ. 7, αριθ. 652 (περί το 380 π.Χ.), 661 (350-325 π.Χ.), 663 (350-325 π.Χ.).

106. Τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα της παραλλαγής με το πλαστικό χείλος από ποικίλες περιοχές του ελληνισμού είναι συγκριτικά ολιγάριθμα σε σχέση με εκείνα της παραλλαγής με το απλό χείλος, ιδρβλ. σχετικά Rotroff 1983, πίν. 53, 25-26 (300 π.Χ. περίπου)· *Sciatbi*, πίν. LIII (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *UM*, πίν. 80, H12/1 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.). Για τον κάνθαρο με το απλό χείλος, βλ. παρακάτω στο σχετικό κεφάλαιο.

107. Βλ. σχετικά *Olynthus* V, πίν. 150, 525· *Olynthus* XIII, πίν. 190, 192, 522A, 522B. Η απουσία του τύπου την ίδια χρονική περίοδο από την αθηναϊκή Αγορά μπορεί να αποδοθεί περισσότερο στο τυχαίο της ανασκαφής, βλ. σχετικά *Agora* XII, 122.

108. Βλ. σχετικά *Agora* XII, 122.

109. Βλ. D.B. Thompson 1954, 73, αριθ. 1-2 (P13528, P12698 αντίστοιχα), πίν. 24a-b (γ′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 20b, αριθ. 2 (P2552, 325-300 π.Χ.)· Miller 1974, 229, πίν. 30, αριθ. 1 (P27966, περί το 320 π.Χ.).

ΙΙ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΚΑΝΘΑΡΟΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΜΕ ΠΛΑΣΤΙΚΟ ΧΕΙΛΟΣ		ΜΕ ΑΠΛΟ ΧΕΙΛΟΣ	ΜΕ ΙΔΙΟΜΟΡΦΕΣ ΛΑΒΕΣ	ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ	ΜΕ ΔΑΚΤΥΛΙΟ-ΣΧΗΜΕΣ ΛΑΒΕΣ
	Α	Β				
320						
310						
300						
290						
280						
270						
260						
250						
240						
230						
220						
210						
200						
190						
180						
170						
160						
150						
140						
130						
120						
110						
100						
90						
80						
70						
60						
50						

——— ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

- - - - - - - - - - - - - - ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

και το κόσμημα στον πυθμένα με τους τρεις ομόκεντρους κύκλους από πυκνές χαρακτές στιγμές, στοιχείο το οποίο αναγνωρίζεται παραπλήσιο ή συγγενικό και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής, κυρίως των κλασικών χρόνων[110]. Μικρότερος σε μέγεθος και με ραδινότερες αναλογίες εμφανίζεται ο κάνθαρος αριθ. 90, που φέρει ραβδώσεις στο σώμα και χρονολογείται στο πέρασμα από τον 4ο στον 3ο αι. π.Χ. Επιπλέον, θα πρέπει να επισημανθεί ότι μορφολογικά το παράδειγμα σχετίζεται περισσότερο με την παράδοση των κανθάρων του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., όπως φανερώνουν τα παράλληλα από την Αγορά των Αθηνών ή τον Αγοραίο Κολωνό[111].

2) Με απλό χείλος (Πίν. 10β και 81γ· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙ)

Ο κάνθαρος του τύπου με το απλό χείλος και τις λαβές με τις ελεύθερες αποφύσεις είναι περισσότερο γνωστός και συνηθισμένος στον αττικό Κεραμεικό, όπου πρωτοεμφανίζεται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. και καλύπτει χρονικά το μεγαλύτερο διάστημα του 3ου αι. π.Χ.[112], ενώ μεταγενέστερα παραδείγματα της παραλλαγής αναφέρονται και από άλλες περιοχές του ελληνισμού, τα οποία τοποθετούνται περί τα τέλη του 3ου έως το α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.[113]. Τα γενικά χαρακτηριστικά του τύπου είναι όμοια σχεδόν με εκείνα της παραλλαγής με το πλαστικό χείλος, ενώ ανάλογη διαγράφεται και η εξελικτική πορεία του σχήματος[114]. Θα πρέπει όμως να επισημανθούν ορισμένες μορφολογικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται ανάμεσα στα πρώιμα και στα όψιμα παραδείγματα του τύπου, οι οποίες εντοπίζονται κατά κανόνα στην απόδοση του λαιμού και του στελέχους της βάσης. Συγκεκριμένα, στα νεότερα παραδείγματα του τύπου διαπιστώνεται σχετική αύξηση του μήκους των δύο αυτών στοιχείων, ενώ χαρακτηριστική είναι η απόδοση του περιγράμματος του σώματος, το οποίο διαμορφώνεται σχεδόν ευθύγραμμο. Επιπλέον, παρατηρείται αισθητή επιμήκυνση των λοβών στις λαβές, των οποίων οι ράχες εμφανίζονται αρκετά ανυψωμένες από το επίπεδο του χείλους.

Στον τύπο αυτό ανταποκρίνονται οι κανθάροι αριθ. 7 και 420 από την Απολλωνία και τη Λύττο αντίστοιχα, ενώ ελάχιστα θραύσματα βάσεων αναφέρονται από την περιοχή της Μεσαράς[115].

---

110. Γενικά για την ακιδωτή διακόσμηση, βλ. *Agora* XII, 22-31· *Agora* XXIX, 37-38. Ιρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και σε πινάκια ή άωτα σκυφίδια της παραλλαγής Α των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

111. Βλ. *Agora* XII, σχέδ. 7, πίν. 29, αριθ. 704 (P.18566, 320-310 π.Χ.)· Rotroff 1983, 286, πίν. 53, αριθ. 25-26 (P3993, P101, περί το 300 π.Χ.).

112. Ο τύπος του κανθάρου με το απλό χείλος είναι νεότερος από την παραλλαγή με το πλαστικό χείλος, αφού μόνον ένα δείγμα της μορφής αυτής είναι γνωστό από την Όλυνθο, αβέβαιης χρονολόγησης, ενώ τα σχετικά δείγματα από το χώρο της αθηναϊκής Αγοράς χρονολογούνται μετά το 350 π.Χ., βλ. σχετικά *Olynthus* XIII, πίν. 82, 510Α· *Agora* XII, 122, πίν. 29, 704 (320-310 π.Χ.), 711 (350-320 π.Χ.)· *Agora* XXIX, 84-85, σχέδ. 4-6, πίν. 1-4, αριθ. 1-35· H. Thompson 1934, 320, σχέδ. 5, A27, A28, A29 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Vanderpool *et al.* 1962, πίν. 20, αριθ.15, 35-38 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· K. Braun, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 23-34, πίν. 5α-β, δ, από τον Κεραμεικό (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

113. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της όψιμης φάσης του τύπου αποτελούν οι κάνθαροι Π2171 και Π2173 από τη Βέροια, που χρονολογούνται στο πέρασμα από τον 3ο στο 2ο αι. π.Χ., καθώς και οι Α414, Α1146, μεταγενέστεροί τους, από την ανατολική Μακεδονία, οι οποίοι τοποθετούνται χρονικά στο β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 152· Β. Πούλιος, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 66α, 67β, από το Ροδολείβος Σερρών (187-168/7π.Χ.) και τη Μικρόπολη Δράμας (β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.) αντίστοιχα. Για πρωιμότερα παραδείγματα από την περιοχή της Μακεδονίας, βλ. Β. Αλλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 90-102, πίν. 44α (Π4475) από τη Βέροια (β΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 104-114, πίν. 50-51 από την αρχαία Ηιόνα (α΄ τέταρτο του 3ου αι.π.Χ.), πίν. 66α. Ιρβλ. επίσης τα παραδείγματα από τη Ρόδο, βλ. Πατσιαδά 1983, πίν. 62β-γ, 63 (3ος αι. π.Χ.).

114. Για τη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος στην Αττική, βλ. *Agora* XXIX, ό.π. υποσημ. 112.

115. Βλ. σχετικά *Gortina* I, 191, σχέδ. 176, αριθ. 88 (3ος αι. π.Χ.). Ιρβλ. επίσης τον κάνθαρο από το οικοπέδο Παπαδάκη στη Χερσόνησο, βλ. *ΑΔ* 45 (1990), Χρονικά, 415.

Το παράδειγμα αριθ. 420, που χρονολογείται με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., μορφολογικά μπορεί να ενταχθεί στην ίδια σειρά με τους κανθάρους από τη δεξαμενή του Μένωνα, τον Αγοραίο Κολωνό, την αθηναϊκή Αγορά ή το πτολεμαϊκό στρατόπεδο της Κορώνης[116]. Με ανάλογο σχήμα αλλά μικρότερος σε μέγεθος εμφανίζεται ο κάνθαρος αριθ. 7. Στο παράδειγμα αυτό χαρακτηριστική είναι η ελάχιστη διαφοροποίηση που παρατηρείται στην απόδοση του σώματος, το οποίο διαμορφώνεται με λιγότερο καμπύλο περίγραμμα. Το μορφολογικό αυτό στοιχείο σχετίζεται με τη νεότερη εξέλιξη του τύπου στον 3ο αι. π.Χ.[117], ενώ το ίδιο το αγγείο ανήκει σε υστερότερη χρονική βαθμίδα, καθώς περιλαμβάνεται στο σύνολο της κεραμικής από το στρώμα καταστροφής της Απολλωνίας, που τοποθετείται χρονικά στο 171 π.Χ.[118].

3) Με ιδιόμορφες λαβές (Πίν. 10γ και 81δ· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙ)

Οι κάνθαροι με ιδιόμορφες λαβές, που συγκροτούν ολιγάριθμη αλλά χαρακτηριστική ομάδα ανάμεσα στα αγγεία της ελληνιστικής περιόδου από την κεντρική Κρήτη, αποτελούν εγχώρια παραγωγή, ενώ μορφολογικά ανταποκρίνονται στον αντίστοιχο αττικό τύπο, ο οποίος εμφανίζεται στην Αττική στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ., όπως φανερώνουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από την Αγορά των Αθηνών[119]. Οι κάνθαροι της παραλλαγής αυτής αντιπροσωπεύονται από τα παραδείγματα αριθ. 421-422 και 654, που προέρχονται από τη Λύττο και την Κνωσό αντίστοιχα, ενώ χαρακτηριστικά δείγματα του τύπου προσφέρουν ακόμη οι κάνθαροι αριθ. 664 και 665, άγνωστης προέλευσης[120]. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο τύπος εντοπίζεται και σε άλλες περιοχές της Κρήτης, όπως χαρακτηριστικά φανερώνουν τόσο ο κάνθαρος Κ41 από την Ελεύθερνα, που τοποθετείται χρονικά περί το 300 π.Χ.[121], όσο και το παράδειγμα Π1432 από τη Ρόκκα της δυτικής Κρήτης, χρονολογούμενο στο α' μισό του 3ου αι. π.Χ.[122]. Τα κύρια γνωρίσματα του τύπου προέρχονται από τους κανθάρους των παραλλαγών με το πλαστικό και το απλό χείλος, ενώ η μόνη ουσιώδης διαφορά βρίσκεται στο σχήμα των λαβών, στοιχείο που κατ' εξοχήν προσδιορίζει τον τύπο και τον απομακρύνει από την προηγούμενη ομάδα[123]. Επάνω στη βάση, η οποία διαμορφώνεται από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, στηρίζεται το ελάχιστα ημισφαιρικό σώμα με τον κυλινδρικό, ελαφρώς καμπύλο στο μέσον του ύψους λαιμό. Επίσης, χαρακτηριστικό γνώρισμα του τύπου αποτελούν τα θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» που απλώνονται στο λαιμό, με επικρατέστερα τα γεωμετρικά[124].

Όπως προαναφέρθηκε, ξεχωριστό γνώρισμα για τον τύπο αποτελούν οι λαβές, που διαμορφώ-

116. Βλ. σχετικά Miller 1974, 229, πίν. 30, αριθ. 4-5 (P27968, P27992, α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Rotroff 1983, 286-287, σχέδ. 2, πίν. 53, αριθ. 28 (P2224, 290-260 π.Χ.)· H. Thompson 1934, 320, εικ. 5, A29 (α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Vanderpool *et al.* 1962, πίν. 20, 35-36 (PR8, PR16, 265-261 π.Χ.).

117. Βλ. *Agora* XXIX, 84-85.

118. Πρβλ. ανάλογη εξέλιξη και σε κανθάρους από άλλες περιοχές, βλ. ό.π. υποσημ. 113· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βέροιας*, ό.π υποσημ. 113· Πούλιος, *Γ' ΕλλΚερ*, ό.π. υποσημ. 113.

119. Βλ. σχετικά *Agora* XII, 123, πίν. 29, αριθ. 719-721. Πρβλ. επίσης τον κάνθαρο Α1717 του Μουσείου των Βρυξελλών, που προέρχεται από την Κάλυμνο και χρονολογείται στα τέλη του α' τετάρτου του 3ου αι. π.Χ., βλ. Rotroff 1991, 69, πίν. 16, αριθ. 10.

120. Ανάλογη μορφή εμφανίζει και ο κάνθαρος F4324 από τη Φαιστό, που δεν περιλαμβάνεται στον περιγραφικό κατάλογο των ευρημάτων από το χώρο αυτό, καθώς δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί στην αποθήκη της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Φαιστό, βλ. σχετικά *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 65, σχέδ. 9.

121. Βλ. σχετικά *Ελεύθερνα* ΙΙ, 84, σχέδ. 18, πίν. 28.

122. Βλ. *ΕλλΚερΚρήτης*, 77-78, εικ. 4.

123. Για την εξέλιξη και τις παραλλαγές του τύπου, βλ. *Agora* XXIX, 89-91, σχέδ. 9-10, πίν. 10-11, αριθ. 94-117.

124. Για τα φυτικά ή τα γεωμετρικά θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», που εμφανίζονται στα παραδείγματα της ομάδας αυτής, βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική αυτή τεχνοτροπία.

νονται ποικιλότροπα, στοιχείο το οποίο επιτρέπει τη συγκρότηση δύο κύριων παραλλαγών (Α και Β) με ποικιλία τύπων η καθεμία[125]. Στην παραλλαγή Α περιλαμβάνονται παραδείγματα με λαβές απλές, ταινιωτές ή ελλειπτικής διατομής, που υψώνονται μέχρι την επιφάνεια του χείλους και ενώνονται με αυτό, όπου συνηθέστερα στο σημείο πρόσφυσης προστίθενται πλαστικά πηνία (αριθ. 421, 664)[126]. Αντίθετα, στους κανθάρους της παραλλαγής Β οι ταινιωτές λαβές καμπυλώνουν απότομα στο ύψος του χείλους και καταλήγουν στο ανώτερο τμήμα του λαιμού, ενώ χαρακτηριστικό γνώρισμα του τύπου αποδίδουν τα τετράγωνα πλαστικά στοιχεία που κοσμούν τις ράχες των λαβών (αριθ. 422, 654, 665)[127]. Σε ό,τι αφορά τη χρονική τοποθέτηση των παραδειγμάτων της ομάδας για τους κανθάρους από τη Λύττο, το κυριότερο στήριγμα προσφέρει η χρονολόγηση του στρώματος καταστροφής στο 221/220 π.Χ. Αντίθετα, ο χρονολογικός προσδιορισμός των υπόλοιπων αγγείων της σειράς είναι δύσκολος, καθώς τα ανασκαφικά δεδομένα είναι ανύπαρκτα. Έτσι, η χρονολόγησή τους μπορεί να στηριχθεί μόνο στις μορφολογικές ομοιότητες με σύγχρονα παραδείγματα, γεγονός που οδηγεί σε ευρύτερη χρονολόγηση περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. ή και αργότερα.

Στην παραλλαγή Α περιλαμβάνονται παραδείγματα τα οποία αντιπροσωπεύουν τη νεότερη μορφολογική βαθμίδα του τύπου στον 3ο αι. π.Χ., δεδομένο που δεν συμβάλλει στη διαγραφή ικανοποιητικής γραμμής εξέλιξης του σχήματος. Για το λόγο αυτό, χρήσιμα στοιχεία για το θέμα μπορεί να προσφέρει το ελάχιστα πρωιμότερο παράδειγμα από το Στρωματογραφικό Μουσείο Κνωσού, που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.[128]. Ο μελαμβαφής αλλά ακόσμητος αυτός κάνθαρος παρουσιάζεται με σχεδόν ημισφαιρικό σώμα και σχετικά κοντόχοντρες αναλογίες, ενώ οι λαβές είναι απλές ταινιωτές, χωρίς τα χαρακτηριστικά πλαστικά πηνία. Το αγγείο με το σχήμα του μπορεί να θεωρηθεί ότι εκπροσωπεί μεταβατικό στάδιο προς τις ραδινότερες μορφές του τελευταίου τετάρτου του 3ου αι. π.Χ.

Τη νεότερη εξέλιξη του τύπου αντιπροσωπεύουν ο κάνθαρος αριθ. 421 και ο ανάλογός του αριθ. 664, μικρογραφικός, που χρονολογούνται λίγο πριν από το 221/220 π.Χ.[129]. Σε αντίθεση με την πρωιμότερη φάση του τύπου, όπου επικρατούν οι σχετικά κοντόχοντρες αναλογίες, στα νεότερα αυτά παραδείγματα διαπιστώνονται ορισμένες μορφολογικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στη σχέση ύψους και πλάτους, καθώς επίσης και στην καμπυλότητα του σώματος. Σε αυτήν τη φάση παρατηρείται κάποια αύξηση του ύψους σε σχέση με τις υπόλοιπες αναλογίες του αγγείου, ενώ το καμπύλο περίγραμμα του σώματος γίνεται λιγότερο άτονο, με αποτέλεσμα το σχήμα να εμφανίζεται επίμηκες.

Τα τρία παραδείγματα, που ανήκουν στην παραλλαγή Β (αριθ. 422, 654, 665) έχουν μεταξύ τους σχεδόν όμοιο σχήμα, περίπου ταυτόσημο με εκείνο της παραλλαγής Α. Πέρα όμως από τις διαπιστώσεις αυτές, στην ομάδα παρατηρούνται ορισμένες μορφολογικές διαφοροποιήσεις, που

---

125. Η ύπαρξη παραλλαγών έχει διαπιστωθεί και στον κλασικό τύπο, όπου μάλιστα αναφέρεται και μια τρίτη ποικιλία με διπλές λαβές και πλαστικό κόμβο στη ράχη τους, βλ. *Agora* XII, 123, πίν. 29, αριθ. 715 (περί το 325 π.Χ.) και 717 (325-310 π.Χ.).

126. Τα πλαστικά πηνία εμφανίζονται για πρώτη φορά στις λαβές των αγγείων τον 5ο αι. π.Χ., όμως η παρουσία τους γενικά στην κεραμική των κλασικών χρόνων δεν είναι ιδιαίτερα συχνή. Πάντως, περισσότερο συνηθισμένες για το συγκεκριμένο τύπο του κανθάρου μπορούν να θεωρηθούν οι λαβές με κόμβους στη ράχη ή ακόμη με πλαστικά στοιχεία, όπως φύλλα κισσού ή λοβούς, βλ. σχετικά *Agora* XII, 123, ιδιαίτερα υποσημ. 70.

127. Επειδή δεν σώζονται οι λαβές στους κανθάρους αριθ. 422, 654, η αποκατάστασή τους έγινε σύμφωνα με τις αντίστοιχες του κανθάρου αριθ. 665, ο οποίος έχει ίδιο σχήμα με τα δύο πρώτα παραδείγματα. Πλαστικές μάσκες στις ράχες των λαβών φέρει επίσης ένας κάνθαρος όμοιου τύπου από τη Ρόδο (4ος-3ος αι. π.Χ.), βλ. Πατσιαδά 1983, πίν. 63δ. Για σχετικά σχόλια, βλ. *Agora* XXIX, 90-91.

128. Βλ. σχετικά *ARepLond* 31 (1984-1985), 128, εικ. 21 (250-225 π.Χ.)

129. Στην ίδια ενότητα πρέπει να περιληφθεί και ο κάνθαρος F4324 από τη Φαιστό, που εμφανίζεται χωρίς πλαστικά πηνία στις λαβές και εντάσσεται χρονικά στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., βλ. *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 65, σχέδ. 9.

αφορούν κυρίως την απόδοση του σώματος. Στα τρία αυτά αγγεία το σώμα έχει σχεδόν ευθύγραμμο περίγραμμα, ο ώμος διαμορφώνεται με κοφτερή ακμή, ενώ το χείλος αποδίδεται με εντονότερη στροφή προς τα έξω. Επίσης, από την άποψη των διακοσμητικών θεμάτων οι κάνθαροι της ομάδας αυτής, με τα γεωμετρικά κοσμήματα που αναπτύσσονται στη ζώνη του λαιμού, αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα της ώριμης φάσης της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» για την κεντρική Κρήτη[130]. Ακόμη, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πλαστικά στοιχεία στις ράχες των λαβών του κανθάρου αριθ. 665, τα οποία πιθανότατα αποδίδουν προσωπεία[131]. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι ο τύπος που αντιπροσωπεύει η παραλλαγή Β είναι ευρύτερα γνωστός, καθώς αναγνωρίζεται ανάλογος ή παραπλήσιος και σε άλλες περιοχές του ελληνισμού, όπως στη Ρόδο, τη Μακεδονία, την αρχαία Κερύνεια, το Sciatbi ή το Grabbari της Αιγύπτου[132]. Μετά τις παρατηρήσεις αυτές διαφαίνεται καθαρά ότι τα παραδείγματα της παραλλαγής Β, με το διαφορετικό μορφολογικό χαρακτήρα που εμφανίζουν, απομακρύνονται αισθητά από τα πρωιμότερα, καμπυλόγραμμα σχήματα του 3ου αι. π.Χ. και συνδέονται περισσότερο με τα πιο ευθύγραμμα και γωνιώδη, τα οποία αναφαίνονται περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ., για να επικρατήσουν στον επόμενο αιώνα[133].

4) Κρητικού τύπου (Πίν. 10δ-13α και 82· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙ)

Για τον τύπο αυτό του κανθάρου, που δείγματά του έχουν δώσει αρκετές περιοχές της κεντρικής Κρήτης, προτάθηκε από τον Callaghan η ονομασία «κρητικός», επειδή το χαρακτηριστικό σχήμα του, όπου συνδυάζονται αττικά και εγχώρια στοιχεία[134], αναγνωρίζεται αποκλειστικά στην τοπική παραγωγή της κεντρικής Κρήτης (αριθ. 424, 474-475, Λύττος· αριθ. 528, Γόρτυνα· αριθ. 538, Άη Γιάννης Φαιστού· αριθ. 661, άγνωστης προέλευσης). Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι ο τύπος φαίνεται να είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στην Κνωσό, καθώς ο μεγαλύτερος αριθμός των παραδειγμάτων προέρχεται από την περιοχή αυτή (αριθ. 162, 203, 211, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 292, 305-309, ιερό Δήμητρας· αριθ. 352, ιερό Γλαύκου· αριθ. 651-653, Γυψάδες). Τα παραδείγματα του β′ μισού του 5ου αι. π.Χ. από τα ιερά του Γλαύκου και της Δήμητρας στην Κνωσό[135] χρησιμεύουν ως ένδειξη για το χρόνο εμφάνισης του τύπου στην εγχώρια κεραμική, ενώ με τη μορφή τους υποδηλώνουν στενή τυπολογική εξάρτηση από αττικά πρότυπα[136]. Στην πλειονότητά τους οι κάνθαροι της ομάδας προέρχονται από μη στρωματογραφημένες επιχώσεις, με μόνη εξαίρεση τα παρα-

130. Τα γεωμετρικά κοσμήματα αυτού του τύπου εμφανίζονται και σε άλλα είδη αγγείων, όπως σε πυξίδες, πινάκια, κάλυκες ή καλάθους, βλ. σχετικά Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 161-163. Βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος». Για τα πλαστικά στοιχεία στις λαβές των αγγείων, βλ. σχετικές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο για τον πλαστικό διάκοσμο.

131. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και σε κάνθαρο όμοιου τύπου από τη Ρόδο, βλ. Πατσιαδά 1983, 174, πίν. 63δ, αριθ. 105.

132. Βλ. Πατσιαδά, ό.π.· Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 39γ, από τάφο στην περιοχή της Θεσσαλονίκης (μέσα του 3ου αι. π.Χ.)· *ΑΔ* 30 (1975), Χρονικά, 120, πίν. 69β, κάνθαρος από την περιοχή της Αχαΐας, με κοσμήματα γεωμετρικά της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» συνδυασμένα με διακόσμηση barbotine (β′ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· *Sciatbi*, πίν. LIV, 105, 106, 108· Pagenstecher 1913, 18, εικ. 24. Για το παράδειγμα στο Grabbari, βλ. *Agora* XXIX, 90· Hampe - Gropengiesser 1967, 19, 78-79, 112, σχέδ. 25, πίν. 33.

133. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως στα άωτα σκυφίδια, τις κυλινδρικές πρόχους και τα ανάλογου τύπου κύπελλα, τους αμφορίσκους ή τις πρόχους με λαιμό, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

134. Για την καταγωγή και τη σχέση του τύπου με αττικά πρότυπα, βλ. *KRS*, 10-11.

135. Βλ. σχετικά *KDS*, 24, σχέδ. 14, Β16 (τέλη του 5ου αι. π.Χ.)· *KRS*, 11, σχέδ. 7, αριθ. 24-25 (β′ μισό του 5ου αι. π.Χ.), αριθ. 26 (α′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

136. Πρβλ. σχετικά τους αττικούς κανθάρους τύπου Sessile, βλ. *Agora* XII, σχέδ. 7, πίν. 27, 628-630 (β′ μισό του 5ου αι. π.Χ.).

δείγματα από τη Λύττο που έχουν βρεθεί στο στρώμα καταστροφής της πόλης, το οποίο χρονολογείται στο 221/220 π.Χ. Με στήριγμα τόσο το χρονολογικό αυτό σημείο όσο και τα επιμέρους στοιχεία της μορφής, κατά κύριο λόγο το σχήμα της βάσης, τα παραδείγματα της ομάδας μπορούν να ενταχθούν σε ένα αρκετά ευρύ χρονολογικό πλαίσιο, το οποίο καλύπτει το β΄ μισό περίπου του 3ου και το 2ο αι. π.Χ., κυρίως το α΄ μισό του.

Βασικό γνώρισμα του τύπου είναι το σχήμα του σώματος, που αποδίδεται βαθύ, καλυκωτό, ενώ διαμορφώνεται συχνά με «χαμηλωμένο πυθμένα» (αριθ. 474, 292, 305-309, 424, 528, 661)[137]. Σε ορισμένους κανθάρους ο ώμος σχηματίζεται στενός, λοξότμητος (αριθ. 474, 528, 538, 651, 653, 661), ενώ ο λαιμός, που διαμορφώνεται ευρύς και κυλινδρικός, καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Οι λαβές, κατά κανόνα ταινιωτές, εκφύονται από το ανώτερο σώμα και καταλήγουν άλλοτε στη ρίζα του χείλους (αριθ. 203, 305, 352, 528, 538, 651-652) άλλοτε πάλι στο εσωτερικό του (αριθ. 162, 211, 306, 424). Αντίθετα, η μορφή της βάσης παραλλάσσει, έτσι ώστε σε ορισμένα παραδείγματα σχηματίζεται κωνική (αριθ. 305, 307, 424), ενίοτε αποτελείται από δύο (αριθ. 203, 211, 474, 652) ή περισσότερα άνισα δακτυλίδια (αριθ. 352, 651, 661), ενώ συχνά εμφανίζεται καλυκωτή (αριθ. 292, 308) και σε μία περίπτωση κωδωνόσχημη (αριθ. 528). Όλοι οι κάνθαροι της σειράς καλύπτονται από μελανό ή καστανό έως κοκκινωπό, συχνά αραιό γάνωμα, με μόνη εξαίρεση τον κάνθαρο αριθ. 661[138], όπου το επίχρισμα είναι λευκό και ιδιαίτερα απολεπισμένο, όμοιο περίπου με εκείνο των λευκών υδριών της κατηγορίας «Hadra»[139]. Από την άποψη της διακόσμησης, φυτικά θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» εμφανίζονται σε ορισμένα παραδείγματα του τύπου (αριθ. 211, 352, 474), ενώ χαρακτηριστικά διακοσμητικά στοιχεία αποτελούν επίσης τα πλαστικά πηνία (αριθ. 292, 474-475, 651-652, 661) ή τα ανάγλυφα κεφάλια στις προσφύσεις των λαβών (αριθ. 305, 661)[140]. Πάντως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι μορφολογικά οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στο γενικό σχήμα δεν συνδέονται απαραίτητα με την εξελικτική πορεία του σχήματος ή τη χρονολογική τοποθέτηση των παραδειγμάτων. Αντίθετα, τα στοιχεία αυτά μπορούν να σχετιστούν περισσότερο με διαφορετικές κεραμικές παραδόσεις, φαινόμενο αρκετά γνωστό, καθώς παρατηρείται συχνά και σε άλλες κατηγορίες της εγχώριας παραγωγής[141]. Με την προϋπόθεση αυτή και με κριτήριο τη σχέση σώματος και λαιμού μπορούν να συγκροτηθούν δύο παραλλαγές (Α και Β), με σχεδόν παράλληλη εμφάνιση και εξέλιξη.

Στον κάνθαρο της παραλλαγής Α το καλυκωτό σώμα είναι ιδιαίτερα βαθύ, ενώ ο κυλινδρικός λαιμός διαμορφώνεται σχετικά βραχύς, αλλά αισθητά ευρύτερος προς τα επάνω. Όλα αυτά τα μορφολογικά γνωρίσματα έχουν ως αποτέλεσμα το γενικό σχήμα του αγγείου να εμφανίζεται ιδιαίτερα επίμηκες, αλλά ελάχιστα αρθρωμένο. Αντίθετα, στην παραλλαγή Β το καλυκωτό σώμα αποδίδεται πιο ρηχό, με περισσότερο καμπύλο περίγραμμα, ενώ ο κυλινδρικός λαιμός είναι ελάχιστα ψηλότερος, με σχετικά ευθύγραμμα τοιχώματα. Όπως προαναφέρθηκε, οι κάνθαροι και των δύο παραλλαγών καλύπτουν τη χρονική έκταση από τα μέσα του 3ου έως τα μέσα του 2ου αι.

---

137. Το μορφολογικό αυτό γνώρισμα χαρακτηρίζει τις μελανόγραφες υδρίες της κατηγορίας «Hadra», ιδιαίτερα εκείνες της ομάδας «L», ενώ απαντά και σε ελάχιστα αγγεία από την Όλυνθο, βλ. σχετικά *KRS*, 7, σχέδ. 5, αριθ. 12, 16 (5ος αι. π.Χ.), 11, σχέδ. 7, αριθ. 24, 25 (β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.)· *Olynthus* XIII, πίν. 185, αριθ. 510 (κάνθαρος, α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.). Για το χαρακτηριστικό του «χαμηλωμένου πυθμένα», βλ. στο κεφάλαιο για τις μελανόγραφες υδρίες «Hadra» της ομάδας «L». Βλ. επίσης, *Hadra* I, 108· *Hadra* II, 43-46· *IHV*, 9-10· *Fabric Analysis*, 2.

138. Ο κάνθαρος βρέθηκε σε κιβώτιο σε ράφι της δυτικής αποθήκης του Μουσείου Ηρακλείου, με αριθμό καταγραφής αλλά χωρίς οποιαδήποτε άλλη ένδειξη, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο.

139. Για την κατηγορία των λευκών υδριών τύπου «Hadra», βλ. *IHV*, 9, ιδιαίτερα υποσημ. 11· Α. Γιαννικουρή, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 302-310.

140. Για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» ή για τον πλαστικό διάκοσμο, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια.

141. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στα κυλινδρικά κύπελλα ή τις οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης, τις οινοχόες, τους αμφορείς, τις λεκάνες ή τα μαγειρικά σκεύη, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

π.Χ. Εδώ πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα παραδείγματα της παραλλαγής Β εμφανίζονται σε ολόκληρο σχεδόν το παραπάνω χρονικό διάστημα, ενώ εκείνα της παραλλαγής Α συγκεντρώνονται στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα, έτσι ώστε να αντιπροσωπεύουν ένα σύνολο χωρίς ιδιαίτερη μορφολογική εξέλιξη.

Οι κάνθαροι αριθ. 211 και 203, ο πρώτος ευμεγέθης και ο δεύτερος μικρογραφικός, χρονολογούνται με βάση τα μορφολογικά στοιχεία στο τελευταίο τέταρτο του 3ου και στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. αντίστοιχα. Το παράδειγμα αριθ. 211 συγκεντρώνει όλα τα τυπικά μορφολογικά γνωρίσματα της παραλλαγής Α. Αντίθετα, η βάση, που διαμορφώνεται σχετικά ψηλή από δύο επάλληλα δακτυλίδια, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, ανταποκρίνεται προς τη συγγενική τής κυλινδρικής πρόχου αριθ. 212 από τον ίδιο χώρο[142]. Οι ταινιωτές λαβές, που ξεκινούν από τη ρίζα του λαιμού, καμπυλώνουν έντονα στο ύψος του χείλους και καταλήγουν στο εσωτερικό του. Επιπλέον, ίχνη γραπτής διακόσμησης της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» διακρίνονται στο λαιμό, τα οποία σε συνδυασμό με το μελανό, καλής ποιότητας γάνωμα και τα λεπτά τοιχώματα του αγγείου δικαιολογούν τόσο τη χρονολογική τοποθέτηση του κανθάρου στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. όσο και την ένταξή του ανάμεσα στα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα της εγχώριας κεραμικής της Κνωσού[143].

Ο κάνθαρος αριθ. 203 έχει ανάλογα χαρακτηριστικά, αλλά είναι μικρότερος σε μέγεθος και διαφέρει στη βάση, που σχηματίζεται κωνική με πλαστικό δακτυλίδι στο μέσον του ύψους, ενώ στην κάτω επιφάνεια διαμορφώνεται κωνική. Ο τύπος αυτός της βάσης αναγνωρίζεται παραπλήσιος και στις αντίστοιχες των κανθάρων της παραλλαγής με τις δακτυλιόσχημες λαβές, ενώ με συγγενική μορφή εμφανίζεται επίσης στο παράδειγμα αριθ. 474 της παραλλαγής Β[144]. Με ανάλογο σχήμα αποδίδεται ο κάνθαρος αριθ. 652, όπου η βάση σχηματίζεται περίπου όμοια με εκείνη του παραδείγματος αριθ. 211, ενώ πρόσθετο στοιχείο αποτελεί το πλαστικό οριζόντιο έξαρμα στο σημείο σύνδεσης με το σώμα. Στο ίδιο αγγείο ξεχωριστά στοιχεία αποδίδουν και τα πλαστικά πηνία στις λαβές. Επίσης, σε ό,τι αφορά τα κατασκευαστικά γνωρίσματα αξίζει να σημειωθεί ότι τα χοντρά τοιχώματα με τις έντονες αυλακώσεις στο εσωτερικό ή το ανομοιόμορφο αραιό μεταλλικό γάνωμα ανταποκρίνονται γενικά στην κεραμική παράδοση του 2ου αι. π.Χ., όπως αυτή είναι γνωστή και από άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής[145]. Στο τέλος της σειράς μπορεί να αναφερθεί και ο μικρογραφικός κάνθαρος αριθ. 352, που χρονολογείται στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Μολονότι μικρός σε μέγεθος και με συνοπτική απόδοση, μορφολογικά ανταποκρίνεται στο γενικό σχήμα της παραλλαγής Α. Χαρακτηριστική είναι ακόμη η μορφή της βάσης από τρία επάλληλα δακτυλίδια, μορφολογικό γνώρισμα που συναντάται κυρίως σε αγγεία του 2ου αι. π.Χ.[146].

Πολυπληθέστερη εμφανίζεται η ομάδα των κανθάρων της παραλλαγής Β, που αντιπροσωπεύει και ανάλογη ποικιλία τύπων. Ο πηλός των αγγείων είναι καθαρός, κασταν όχρωμος, κοκκινωπός ή και πορτοκαλόχρωμος. Εξαίρεση στον κανόνα αποτελεί το παράδειγμα αριθ. 661, κατασκευασμένο από ωχροκάστανο εύθρυπτο πηλό. Το επίχρισμα, συνηθέστερα μελανό, αμαυρό και σε μία περίπτωση μεταλλικό (αριθ. 651), απλώνεται άνισα στην επιφάνεια των αγγείων και αποκολλάται εύκολα. Την πρωιμότερη ομάδα, που τοποθετείται γενικά στο β′ μισό του 3ου αι. π.Χ., συγκροτούν οι κάνθαροι αριθ. 292 και 305-309. Οι μορφολογικές ομοιότητες με τους αντίστοιχους της παραλλαγής Α είναι εμφανείς, ενώ χαρακτηριστική είναι η παρουσία του «χαμηλωμένου πυθμένα», με μόνη εξαίρε-

142. Βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο σχετικό κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

143. Πρβλ. για ανάλογα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά και τα σύγχρονα αγγεία αριθ. 206, 209 από τον ίδιο χώρο, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

144. Βλ. στο κεφάλαιο για τον κάνθαρο με τις δακτυλιόσχημες λαβές.

145. Πρβλ. ενδεικτικά ανάλογο χαρακτηριστικό στις σύγχρονες κυλινδρικές πρόχους και στα ανάλογου τύπου κύπελλα, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

146. Πρβλ. για τον τύπο της βάσης τις ανάλογες των κανθάρων αριθ. 351, 661 ή τα θραύσματα Η24/1, Η24/5, Η25/2 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. σχετικά *UM*, πίν. 95.

ση το παράδειγμα αριθ. 309. Το σχήμα των βάσεων με τις ενδιαφέρουσες και ποικίλες παραλλαγές προσφέρει χαρακτηριστικά δείγματα μέσα στο σύνολο γενικά των κανθάρων της περιόδου αυτής. Έτσι, η βάση άλλοτε διαμορφώνεται καλυκωτή (αριθ. 292, 308)[147] άλλοτε πάλι κωνική (αριθ. 305, 307)[148], ενώ σε μία περίπτωση σχηματίζεται δισκόμορφη, με χαμηλό κυλινδρικό σιέλεχος (αριθ. 309). Οι μορφές αυτές είναι χαρακτηριστικές για την περίοδο αυτή, καθώς αναγνωρίζονται παραπλήσιες ή συγγενικές και σε άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής, όπως σε πρόχους με λαιμό, σε κύπελλα ή αμφορείς, σε υδρίες ή οινοχόες[149]. Ο ίδιος τύπος αναγνωρίζεται επίσης στους κανθάρους αριθ. 474 και 475, ενώ η μόνη διαφορά βρίσκεται στο σχήμα της βάσης. Συγκεκριμένα, στο ακέραιο παράδειγμα αριθ. 474 η βάση έχει περίπου όμοια μορφή με την αντίστοιχη του κανθάρου αριθ. 203 της παραλλαγής Α ή με εκείνες των σύγχρονων κανθάρων με τις δακτυλιόσχημες λαβές, ενώ συγγενική αποδίδεται και σε ορισμένα θραύσματα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»[150].

Σε ανάλογα χρονικά πλαίσια εντάσσεται και ο κάνθαρος αριθ. 424 από τη Λύττο, που μπορεί να θεωρηθεί ποικιλία της παραλλαγής Β. Με αμελή διαμόρφωση, κατασκευασμένος από το χαρακτηριστικό πορτοκαλέρυθρο, ντόπιο, ακάθαρτο πηλό και γανωμένος με μελανό ανομοιόμορφο επίχρισμα, θυμίζει ως προς τη διαμόρφωση της βάσης τις ανάλογες των κυπέλλων σε σχήμα «τουλίπας», του προχωρημένου 3ου αι. π.Χ.[151]. Αντίθετα, η απόδοση του σώματος με το «χαμηλωμένο πυθμένα» ανταποκρίνεται περισσότερο στον τύπο των κανθάρων της εξεταζόμενης παραλλαγής, ενώ ο ψηλός κυλινδρικός λαιμός, που ευρύνεται στο επάνω μέρος, διακρίνεται από το σώμα με υποτυπώδες οριζόντιο έξαρμα[152].

Τη συνέχεια στην εμφάνιση των κανθάρων της παραλλαγής Β δίνουν τα παραδείγματα αριθ. 162, 528, 538, 651 και 653, που καλύπτουν μεγάλο χρονικό διάστημα του 2ου αι. π.Χ., και κυρίως το α′ μισό του. Τόσο τα μορφολογικά όσο και τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά του κανθάρου αριθ. 651, όπως η βάση από τρία επάλληλα δακτυλίδια, τα παχιά τοιχώματα και οι παράλληλες αυλακώσεις εσωτερικά, συμφωνούν περισσότερο με κεραμικές μορφές του α′ μισού του 2ου αι. π.Χ., οι οποίες αναγνωρίζονται και σε άλλα σύγχρονα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής, όπως σε κανθάρους, κυλινδρικές πρόχους ή σε ανάλογου τύπου κύπελλα[153]. Κοντά σε αυτά τα χαρακτηριστικά μπορούν να προστεθούν και οι βαθιές χαράξεις που περιτρέχουν το σώμα και τη ρίζα του χείλους, οι οποίες μπορούν να παραβληθούν με τις ανάλογες που απαντούν και σε άλλες κατηγορίες της εγχώριας παραγωγής στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ.[154]. Ο μελαμβαφής, χωρίς βάση κάνθαρος αριθ. 162, που χρονολογείται σύμφωνα με τα συνευρήματά του στο β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., συγκεντρώνει όλα τα γνωστά γνωρίσματα της παραλλαγής Β, ενώ η μόνη διαφορά βρίσκεται στην απουσία του χαρακτηριστικού λοξότμητου ώμου και των πλαστικών πηνίων στις λαβές. Πάντως, αυτό

147. Πρβλ. για το σχήμα της βάσης τις ανάλογες ή παραπλήσιες των υδριών αριθ. 613, 617, του αμφορέα αριθ. 605 ή της οινοχόης αριθ. 608, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

148. Πρβλ. για τον τύπο της βάσης τις ανάλογες ή παραπλήσιες των υδριών αριθ. 612, 616 ή το θραύσμα Η22/4 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 93, στον περιγραφικό κατάλογο και στα σχετικά κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

149. Βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

150. Βλ. στο κεφάλαιο για τον κάνθαρο με τις δακτυλιόσχημες λαβές. Πρβλ. επίσης για τον τύπο *UM*, πίν. 93, Η22/3-4.

151. Πρβλ. σχετικά Bielefeld 1970, 16 (225-200 π.Χ.)· *ARepLond* 31 (1984-1985), 128, σχέδ. 20 (250-225 π.Χ.)· *UM*, πίν. 93, Η22/4 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

152. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στην οινοχόη/πρόχου κοινής χρήσης αριθ. 591, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος. Πρβλ. επίσης για παραπλήσιο χαρακτηριστικό και ομάδα οινοχοών από τη Βέροια, βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 155-157, σχέδ. 42.

153. Πρβλ. σχετικά τον κάνθαρο αριθ. 652 της παραλλαγής Α, βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο. Για τις κυλινδρικές πρόχους και τα ανάλογα κύπελλα, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

154. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στους αμφορίσκους αριθ. 46, 47 ή στην πρόχου αριθ. 40 σε σχήμα «τουλίπας» από το Μικρό Ανάκτορο, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

που διαπιστώνεται εύκολα σε αυτό το παράδειγμα είναι ότι το σχήμα γενικά δεν παρουσιάζει σημαντικές μορφολογικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα παλαιότερα παραδείγματα της σειράς.

Ο κάνθαρος αριθ. 528, που εντάσσεται με κριτήριο τα γενικά μορφολογικά χαρακτηριστικά του στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ., αποτελεί με το γιγαντιαίο μέγεθος και το ξεχωριστό σχήμα του ένα από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα γενικά της κατηγορίας των κανθάρων στην εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο από ωχροκάστανο καθαρό πηλό, ενώ ολόκληρη η επιφάνεια καλύπτεται από αραιό καστανό επίχρισμα, αρκετά απολεπισμένο. Τα γενικά μορφολογικά χαρακτηριστικά του ανταποκρίνονται σε εκείνα των προηγούμενων παραδειγμάτων, ενώ η βάση, με το κωδωνόσχημο σχήμα, τη βαθιά κοιλότητα στην κάτω επιφάνεια και τα δύο επάλληλα δακτυλίδια στην ένωση με το σώμα, απομακρύνεται από τους γνωστούς τύπους και ανταποκρίνεται περισσότερο προς τις ανάλογες μορφές, οι οποίες αναγνωρίζονται συχνά σε ποικίλες κατηγορίες κεραμικής από την περιοχή της Μεσαράς[155].

Τα γενικά μορφολογικά γνωρίσματα του κανθάρου αριθ. 538 επιτρέπουν την κατά προσέγγιση χρονολόγησή του στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα, καθώς τα ανασκαφικά δεδομένα είναι ασαφή, ενώ η αποσπασματική διατήρηση του παραδείγματος δεν επιτρέπει ουσιώδεις μορφολογικές συγκρίσεις. Ο κάνθαρος έχει σχεδόν όμοια χαρακτηριστικά με τα παλαιότερα παραδείγματα της σειράς. Ελάχιστη μόνο διαφοροποίηση παρατηρείται στο ανώτερο τμήμα του σώματος, όπου τα τοιχώματα είναι σχεδόν κατακόρυφα, ενώ ανάλογη μορφολογική αντίληψη ακολουθεί και το περίγραμμα του λαιμού, το οποίο αποδίδεται μόλις καμπύλο. Τα χαρακτηριστικά αυτά ανταποκρίνονται στα ανάλογα ή παραπλήσια, που απαντούν σε ποικίλα είδη αγγείων της όψιμης ελληνιστικής περιόδου και συνδέονται με τη γενικότερη τάση της εποχής για περισσότερο ευθύγραμμα και επιμήκη σχήματα[156].

Στην ενότητα αυτή πρέπει να προστεθεί και ο κάνθαρος αριθ. 661, που αποτελεί από την άποψη των κατασκευαστικών-διακοσμητικών στοιχείων μοναδική περίπτωση μέσα στο σύνολο των αγγείων από την κεντρική Κρήτη. Στο βασικό του τύπο το σχήμα αποδίδεται όπως και στα υπόλοιπα παραδείγματα, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί η χαρακτηριστική μορφή της βάσης από πολλαπλά επάλληλα δακτυλίδια, στοιχείο το οποίο ανταποκρίνεται προς ανάλογους τύπους του 2ου αι. π.Χ.[157]. Κατασκευασμένος από κιτρινωπό εύθρυπτο πηλό, ο κάνθαρος καλύπτεται από λευκό, κακής ποιότητας επίχρισμα, που αποτελεί τη βάση για την επίθεση του κόκκινου χρώματος των κοσμημάτων, τα οποία απλώνονται στην επιφάνεια του αγγείου και οδηγούν σε πρότυπα συνδεόμενα στενά με τον τρόπο διακόσμησης των λευκών υδριών τύπου «Hadra»[158].

5) Με δακτυλιόσχημες λαβές (Πίν. 13β και 83α· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙ)

Οι τρεις όμοιοι, σύγχρονοι μεταξύ τους και άγνωστης προέλευσης κάνθαροι αριθ. 658-659 και 660, της παραλλαγής με τις δακτυλιόσχημες λαβές[159], συγκροτούν μικρή ομάδα ανάμεσα στα αγγεία από την κεντρική Κρήτη, ενώ με το σχήμα και τη χαρακτηριστική πολύχρωμη διακόσμησή τους

155. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες αριθ. 604, 614, τους αμφορείς αριθ. 606, 608-609 ή την υδρία τύπου «Hadra» αριθ. 676, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

156. Πρβλ. ενδεικτικά ανάλογο χαρακτηριστικό σε κυλινδρικές πρόχους και στα ανάλογου τύπου κύπελλα, σε αμφορίσκους ή προχοΐσκες, σε άωτα σκυφίδια ή πινάκια, σε υδρίες, αμφορείς ή οινοχόες, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

157. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

158. Βλ. ενδεικτικά για την κατηγορία των λευκών υδριών Α. Γιαννικουρή, *Γ′ ΕλλΚερ*, 302-310, όπου και περισσότερη βιβλιογραφία.

159. Τα τρία αγγεία βρέθηκαν σε χωριστά κιβώτια στη δυτική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου. Τα αριθ. 659, 660 προέρχονται από κατάσχεση του έτους 1968, ενώ ουδεμία ένδειξη υπήρχε για τον κάνθαρο αριθ. 658.

αντιπροσωπεύουν ξεχωριστή κατηγορία για την εγχώρια κεραμική. Ο τύπος αυτός του κανθάρου μπορεί να προσγραφεί σε αντίστοιχο κλασικό, όπως φανερώνουν συγγενικά παραδείγματα του 4ου αι. π.Χ. από την Κόρινθο[160], ενώ για την περιοχή της Αττικής ανάλογα αγγεία είναι λιγότερο γνωστά και μόνο παρόμοιος στο σχήμα κάνθαρος αναφέρεται με την ονομασία «goblet kantharos»[161]. Σε αντίθεση προς τους κλασικούς χρόνους, ο τύπος κατά τη διάρκεια του 3ου αι. π.Χ. διαδίδεται και σε άλλες περιοχές του ελληνισμού, όπως καταδεικνύουν ανάλογες μορφές από την Κόρινθο[162], το Κάλλιο[163], τη Φωκίδα[164] ή τους Οπουντίους Λοκρούς[165].

Τα παραδείγματα αυτά, που αποτελούν εγχώρια παραγωγή, παρά τις επιμέρους μορφολογικές διαφοροποιήσεις τους σε σχέση με το βασικό τύπο, μπορούν να χρησιμεύσουν ως ένδειξη για τη γεωγραφική εξάπλωση του τύπου στους ελληνιστικούς χρόνους. Για την περιοχή της κεντρικής Κρήτης, τη μόνη ένδειξη για την παρουσία του τύπου προσφέρουν οι τρεις κάνθαροι που εξετάζονται εδώ. Τα παραδείγματα, τόσο με το σχήμα όσο και με το γραπτό πολύχρωμο διάκοσμό τους, που ανήκει στην κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος»[166], ανταποκρίνονται απόλυτα προς τα αντίστοιχα από το ταφικό σύνολο Bielefeld[167], τα οποία χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. και αποδίδονται σε εργαστήριο της Κνωσού[168]. Για το λόγο αυτό, οι κατασκευαστικές, μορφολογικές ή από την άποψη του διακόσμου ομοιότητες με το παραπάνω ανασκαφικό σύνολο επιτρέπουν την υπόθεση για κοινή προέλευση των δύο ομάδων, οι οποίες φαίνεται ότι αποδίδουν προϊόντα του ίδιου κεραμικού εργαστηρίου.

Οι τρεις κάνθαροι αντιπροσωπεύουν την όψιμη φάση του τύπου στον 3ο αι. π.Χ. και αποτελούν ένα σύνολο χωρίς μορφολογικές διαφοροποιήσεις, καθώς η έλλειψη παραδειγμάτων από παλαιότερες ή νεότερες χρονικές περιόδους καθιστά δύσκολη τη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος. Όλοι οι κάνθαροι της ομάδας είναι κατασκευασμένοι από καστανέρυθρο, καθαρό, αρκετά συνεκτικό στη σύστασή του πηλό, ενώ το επιμελημένο μελανό, στιλπνό, μεταλλικό γάνωμα αποτελεί τυπικό και χαρακτηριστικό γνώρισμα για την κατηγορία αυτή[169]. Στα γενικά χαρακτηριστικά ο κάνθαρος σχηματίζεται από βαθύ ημισφαιρικό σώμα, με μικρή καμπυλότητα στο ανώτερο τμήμα, ενώ το χείλος στρέφεται ανεπαίσθητα προς τα έξω. Επίσης, χαρακτηριστικό στοιχείο για τον τύπο αποδίδουν οι χαρακτές οριζόντιες γραμμές που χωρίζουν το αγγείο σε τρία τμήματα, αντίστοιχα προς τις τρεις διακοσμητικές ζώνες[170]. Η βάση διαμορφώνεται κωνική, με πλαστικό δακτυλίδι στο μέσον του ύψους, ενώ οι δακτυλιόσχημες ταινιωτές λαβές, στοιχείο το οποίο προσδιορίζει και τον τύπο, τοποθετούνται ακριβώς κάτω από το χείλος. Το σχήμα της βάσης είναι αρκετά συνηθισμένο και αναγνωρίζεται επίσης σε άλλες παραλλαγές σύγχρονων αγγείων, όπως στον κάνθαρο αριθ. 474 κρητικού τύπου από τη Λύττο ή σε ανάλογα θραύσματα από την Κνωσό[171]. Επι-

160. Πρβλ. σχετικά τον τύπο του λεγόμενου «cyma» κανθάρου, σύμφωνα με την ονομασία του Edwards, βλ. *Corinth* VII, III, 78, αριθ. 389 (330 π.Χ.), 400 (αρχές του 4ου αι. π.Χ.), 436-438 (4ος αι. π.Χ.), 442 (330 π.Χ.), 447-448 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.).

161. Βλ. *Agora* XII, 124, πίν. 29, αριθ. 722-723 (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.).

162. Βλ. *Corinth* VII, III, 79, πίν. 15, 52, αριθ. 399 (225 π.Χ.), 404 (275 π.Χ.), 408 (250 π.Χ.).

163. Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 20 (11682, α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 21α (11740, α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

164. *Médéon* V, 62, σχέδ. 111-112, 75.7 (275-250 π.Χ.).

165. Α. Ωνάσογλου, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 31β (α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

166. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

167. Βλ. σχετικά Bielefeld 1970, 12, 15.

168. Βλ. σχετικά *Stylistic Progression*, 32.

169. Πρβλ. ανάλογα κατασκευαστικά γνωρίσματα στις φιάλες τύπου «Medusa bowl», την πρόχου με λαιμό αριθ. 672 και την οινοχόη αριθ. 169 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους και στον περιγραφικό κατάλογο.

170. Πρβλ. παραπλήσιο χαρακτηριστικό και στα παραδείγματα από την Κόρινθο, βλ. *Corinth* VII, III, 76-82.

171. Βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για την παραλλαγή του κανθάρου κρητικού τύπου, όπου σχετικά παραδείγματα.

πλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι από τα θέματα τα οποία κοσμούν τους κανθάρους της σειράς το βουκράνιο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την άποψη του περιεχομένου, καθώς χαρακτηρίζει και τις φιάλες τύπου «Medusa bowl», για τις οποίες πιθανολογείται ότι ήταν σκεύη με τελετουργικό προορισμό[172]. Με την προϋπόθεση αυτή και με κύριο στήριγμα τα κοινά κατασκευαστικά-διακοσμητικά στοιχεία τους δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα οι τρεις κάνθαροι να είχαν ανάλογο χαρακτήρα ή σκοπό.

6) Με «ανάγλυφα πέταλα» (Πίν. 13γ και 83β· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙΙ)

Οι κάνθαροι της ολιγάριθμης αυτής ομάδας αποτελούν τόσο με το σχήμα όσο και με τη διακόσμησή τους, που ανήκει στην κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος», αντιπροσωπευτικά παραδείγματα μέσα στο σύνολο των κανθάρων από την κεντρική Κρήτη, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην πλειονότητά τους προέρχονται από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» (αριθ. 155, 191, 201), με εξαίρεση το αγγείο αριθ. 657, που έχει βρεθεί στο γειτονικό Αστρίτσι. Ο τύπος μπορεί να παραβληθεί γενικά με το σχήμα των καλυκωτών κύπελλων, τα οποία εμφανίζονται στην Αττική ή στην Όλυνθο στο β′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., ενώ δεν φαίνεται να έχει συνέχεια στον αττικό Κεραμεικό μετά το α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.[173]. Ο χρονολογικός προσδιορισμός των παραδειγμάτων, ο οποίος στηρίζεται κυρίως στη μορφολογική εξέταση, ιδιαίτερα σε επιμέρους στοιχεία του τύπου, όπως στο σχήμα της βάσης, οδηγεί σε χρονολόγηση η οποία μπορεί να τοποθετηθεί γενικά στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι ο τύπος φαίνεται να παράγεται μόνο στην περιοχή της Κνωσού και για μικρό σχετικά χρονικό διάστημα, σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα γνωστά ανασκαφικά δεδομένα, γεγονός που επιτρέπει την υπόθεση για απόδοσή του στο τοπικό εργαστήριο της περιοχής αυτής.

Τα γενικά μορφολογικά γνωρίσματα αποδίδονται σχεδόν όμοια σε όλα τα παραδείγματα της ομάδας. Το βαθύ ημισφαιρικό σώμα με διακόσμηση από «ανάγλυφα πέταλα» στηρίζεται σε βάση κωνική, που άλλοτε διαμορφώνεται βαθμιδωτή[174] (αριθ. 201) και άλλοτε με οριζόντια αυλάκωση (αριθ. 155, 657). Ο ευρύς και σχετικά ψηλός λαιμός ανοίγει προς τα επάνω και τελειώνει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Στο εσωτερικό του καταλήγουν οι ταινιωτές λαβές στο μοναδικό παράδειγμα που διατηρούνται (αριθ. 657), ενώ σε δύο περιπτώσεις αυτές φαίνεται να αγγίζουν τη ρίζα του χείλους (αριθ. 191, 201)[175]. Γενικά τα ανάγλυφα στοιχεία του τύπου θα μπορούσαν να συνδεθούν με ορισμένες μορφές «καλυκωτών» κανθάρων[176], ακόμη με τους ραβδωτούς της παραλλαγής με το πλαστικό ή το απλό χείλος[177], ενώ δεν πρέπει να παραληφθεί και η περίπτωση των ανάγλυφων σκύφων[178]. Οι κάνθαροι είναι εγχώρια προϊόντα, όπως φανερώνει η ποιότητα του πηλού και ιδιαίτερα του ανομοιόμορφου μελανού γανώματος, ενώ, όπως προαναφέρθηκε, χαρακτηριστικό

172. Για σχετικά σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τις φιάλες τύπου «Medusa bowl».

173. Βλ. σχετικά *Agora* XII, 121-122, σχέδ. 7, πίν. 28, αριθ. 691-695· *Olynthus* XIII, 294, πίν. 190-191, αριθ. 526. Για σχετικά παραδείγματα του τέλους του 4ου αι. π.Χ., βλ. Miller 1974, 231, πίν. 31, αριθ. 16-17· Πατσιαδά 1983, 118-119, πίν. 65α, αριθ. 106-107· *Sciatbi*, 70, αριθ. 189, 191, πίν. LVI, αριθ. 118, 124.

174. Πρβλ. για το σχήμα της βάσης την ανάλογη τής πρόχου σε σχήμα «τουλίπας» αριθ. 1 ή του «καλαθόσχημου» κανθάρου αριθ. 3 από την Απολλωνία, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

175. Ο τρόπος αυτός ένωσης της λαβής με το χείλος βασίζεται κυρίως στην αποκατάσταση που έχει προτείνει ο Callaghan, βλ. *UM*, 116.

176. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τους καλυκωτούς κανθάρους με το πλαστικό χείλος.

177. Πρβλ. σχετικά τον κάνθαρο αριθ. 90 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

178. Για την κατηγορία αυτή των αγγείων, βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 149-150, σχέδ. 36, Π1438, όπου και σχετικά σχόλια.

ΙΙΙ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΚΑΝΘΑΡΟΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΜΕ «ΑΝΑΓΛΥΦΑ ΠΕΤΑΛΑ»	ΚΥΛΙΝΔΡΙΚΟΣ	ΓΩΝΙΩΔΗΣ	«ΚΑΛΑΘΟΣΧΗΜΟΣ»	«ΚΑΛΥΚΩΤΟΣ»
320					
310					
300					
290		┊			
280		┊			
270		┊			
260		┊			
250		┊			
240				┃	
230				┃	
220			┃	┃	
210			┃	┃	
200			┃	┃	
190	┃		┃	┃	
180	┃		┃	┃	
170	┃		┃	┃	
160	┃		┃	┃	
150	┃		┃	┃	
140			┊		┃
130					┃
120					┃
110					┃
100					┃
90					
80					
70					
60					
50					

━━━ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┊┊┊┊┊┊┊┊┊┊┊┊┊┊ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

γνώρισμα του τύπου αποτελούν τα «ανάγλυφα πέταλα» ή τα γλωσσωτά στοιχεία, που αγκαλιάζουν το σώμα και συνδυάζονται με γραπτά ή χαρακτά κοσμήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», τα οποία απλώνονται γύρω από το λαιμό και το ανώτερο σώμα[179]. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι τόσο ο ανάγλυφος διάκοσμος όσο και τα αιχμηρά τελειώματα φανερώνουν ιδιαίτερη σχέση με τη μεταλλοτεχνία της εποχής και οδηγούν σε μετάλλινα σκεύη, τα οποία πιθανότατα είχε υπόψη του ο τεχνίτης στην κατασκευή του αγγείου[180].

7) Ο κυλινδρικός (Πίν. 13δ και 83γ· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙΙ)

Ο κάνθαρος αριθ. 662, άγνωστης προέλευσης, είναι το μοναδικό παράδειγμα της παραλλαγής με κυλινδρικό σώμα που ανταποκρίνεται στον αττικό τύπο, ο οποίος απαντά στην αθηναϊκή Αγορά και στο Δίπυλο περί τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Το σχήμα του κανθάρου, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί προδρομικό του γωνιώδους και του «καλαθόσχημου» τύπου[181], σχετίζεται με τη μορφή ενός μελανόμορφου κυπέλλου, γνωστού κυρίως στην εγχώρια κεραμική της Βοιωτίας, όπου το σχήμα εμφανίζεται σε ανασκαφικά σύνολα ήδη από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., ενώ εξακολουθεί να παράγεται στα τοπικά εργαστήρια της περιοχής έως τα μέσα τουλάχιστον του 3ου αι. π.Χ.[182].

Τα κύρια γνωρίσματα του τύπου είναι η πλατιά δακτυλιόσχημη βάση στην οποία στηρίζεται το σχεδόν κυλινδρικό σώμα, που καμπυλώνει στο κάτω μέρος, ενώ ουδεμία σχεδόν διαμόρφωση χείλους υπάρχει στο πέρας του τοιχώματος. Οι λαβές διαμορφώνονται ταινιωτές, συχνά με πλαστικά στοιχεία στη ράχη τους, ενώ αντιπροσωπευτικό γνώρισμα του τύπου αποτελούν τα κοσμήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», τα οποία κατά κανόνα αναπτύσσονται σε καθεμιά πλευρά του λαιμού[183]. Μολονότι ο κάνθαρος αριθ. 662 σχετίζεται μορφολογικά με τον αττικό τύπο, ορισμένα επιμέρους γνωρίσματα παραλλάσσουν από το βασικό σχήμα. Ακόσμητος, με φροντισμένο πλάσιμο και γανωμένος με μελανό, μέτριας ποιότητας μεταλλικό επίχρισμα, ο κάνθαρος χαρακτηρίζεται για την πλατιά δακτυλιόσχημη βάση, η οποία φέρει στην κάτω, ελάχιστα κοίλη επιφάνεια βαθιά κυκλική αυλάκωση[184]. Το σώμα έχει το βασικό κυλινδρικό σχήμα του αρχικού τύπου, ενώ οι λαβές, που διαμορφώνονται διπλές, κυλινδρικές, με τριγωνικό περίγραμμα, και διακλαδίζονται στην ένωση με το χείλος, θυμίζουν τις αντίστοιχες από άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής, όπως είναι οι οινοχόες, οι υδρίες ή οι πρόχοι με λαιμό[185]. Το παράδειγμα αυτό δύσκολα μπορεί να χρονολογηθεί, καθώς τα ανασκαφικά δεδομένα είναι ανύπαρκτα, ενώ τα γενικά μορφολογικά χαρακτηριστικά οδηγούν με μεγάλη πιθανότητα στο α′ μισό του 3ου αι. π.Χ., χωρίς τη δυνατότητα ακριβέστερου προσδιορισμού[186].

---

179. Για τα κοσμήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», βλ. στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική αυτή τεχνοτροπία.

180. Σχετικά με το θέμα της ερμηνείας των πήλινων αγγείων με βάση ανάλογα μετάλλινα πρότυπα, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. επίσης H. Thompson 1934, 432-434· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 121, ιδιαίτερα υποσημ. 22.

181. Βλ. *Agora* XXIX, 97.

182. Πολυάριθμα παραδείγματα του τύπου βρέθηκαν στο Καβείριο της Θήβας, βλ. σχετικά *Kabirion* I, 95-128, πίν. 17-19, 26, 44-59. Για περισσότερα σχόλια, βλ. *Agora* XXIX, 97-98· Watzinger 1901, 91· H. Thompson 1934, 444-445.

183. Βλ. *Agora* XXIX, 97-100, όπου και σχετικά παραδείγματα.

184. Πρβλ. για τον τύπο της βάσης τον αντίστοιχο των πρώιμων κυλινδρικών κυπέλλων, βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

185. Πρβλ. σχετικά την οινοχόη αριθ. 409 από την Κνωσό, την υδρία αριθ. 604 από το Καμηλάρι και την πρόχου με λαιμό αριθ. 669, άγνωστης προέλευσης, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

186. Πρβλ. σχετικά τους κανθάρους αριθ. 173-176 από την Αγορά των Αθηνών, βλ. *Agora* XXIX, σχέδ. 13, πίν. 16.

8) Ο γωνιώδης (ΠΙν. 13ε-14α και 83δ· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙΙ)

Οι κάνθαροι της παραλλαγής αυτής αντιστοιχούν σε αττικό τύπο[187], ο οποίος εμφανίζεται στην αθηναϊκή Αγορά στο α′ μισό του 3ου αι. π.Χ., όπου παράγεται για μικρό χρονικό διάστημα[188], αλλά διαδίδεται πλατιά στους ελληνιστικούς χρόνους, έτσι ώστε να αναγνωρίζεται συχνά στα μεγάλα κέντρα της εποχής[189]. Βασικό χαρακτηριστικό της μορφής αποτελεί η διάπλαση του σώματος, όπου η μετάβαση από το ελάχιστα διογκωμένο ή σχεδόν ευθύγραμμο κάτω μέρος του αγγείου προς τον ψηλό, ευρύ και καμπύλο λαιμό αποδίδεται σχεδόν γωνιώδης, ενώ συχνά η άρθρωση τονίζεται με οριζόντια χάραξη. Η βάση σχηματίζεται από επάλληλα δακτυλίδια, ενίοτε με αυλακώσεις ενδιάμεσα, ενώ οι κατακόρυφες ταινιωτές λαβές κοσμούνται στις ράχες με πλαστικά στοιχεία. Εξάλλου, χαρακτηριστικό γνώρισμα της παραλλαγής αποτελεί η διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», που απλώνεται στο ανώτερο σώμα του αγγείου.

Στην πλειονότητά τους τα γνωστά παραδείγματα του τύπου προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 129, 143, 153, 163, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 358, ιερό Γλαύκου· αριθ. 26-29, Μικρό Ανάκτορο), ενώ δύο ακόμη αναφέρονται από την Απολλωνία (αριθ. 3, 5). Ο χρονολογικός προσδιορισμός που προκύπτει από τα ανασκαφικά-μορφολογικά δεδομένα επιτρέπει την ένταξη των παραδειγμάτων γενικά στο χρονικό διάστημα από τα τέλη του 3ου-α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα. Πάντως, αξιοσημείωτο είναι ότι αν και οι κάνθαροι της ομάδας μπορούν να προσγραφούν γενικά στο βασικό αττικό τύπο, ωστόσο η παρουσία ορισμένων επιμέρους μορφολογικών διαφοροποιήσεων, κυρίως στη διάπλαση της βάσης ή των λαβών, δηλώνουν την ποικιλότροπη εμφάνιση του σχήματος στην εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης.

Στο βασικό τύπο το σχήμα παραμένει γωνιώδες. Χαρακτηριστική όμως είναι η αύξηση του ύψους του λαιμού σε σχέση με το κατώτερο σώμα (αριθ. 3, 26, 163, 358), η μείωση της διαμέτρου στο ανώτερο τμήμα του, συνοδευόμενη από την εντονότερη στροφή του χείλους προς τα έξω (αριθ. 5, 28, 153, 358), ή ο περιορισμός της επιφάνειας στο σημείο μετάβασης από τη βάση προς το σώμα (αριθ. 3, 26-29, 163, 358). Οι μορφολογικές αυτές διαφοροποιήσεις ελάχιστα μπορούν να σχετιστούν με την εξελικτική πορεία του σχήματος και να χρησιμεύσουν ως χρονολογικές ενδείξεις για τη διάκριση ανάμεσα σε παλαιότερα και νεότερα παραδείγματα. Αντιθέτως, θα πρέπει να συνδυαστούν περισσότερο με την ύπαρξη διαφορετικών κεραμικών παραδόσεων[190]. Ωστόσο, οι κάνθαροι της σειράς, ανεξάρτητα από τη διαφοροποιημένη μορφή τους, έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά τόσο κατασκευαστικά όσο και μορφολογικά. Ο πηλός είναι κατά κανόνα καστανόχρωμος ή κοκκινωπός, σχεδόν πάντοτε καθαρός, ενώ οι δύο επιφάνειες καλύπτονται από καστανόχρωμο ή μελανό αμαυρό, κακής ποιότητας γάνωμα, κάποτε με μεταλλική υφή (αριθ. 153). Εξαίρεση στον κανόνα αποτελεί το παράδειγμα αριθ. 143, με στιλπνό μελανό γάνωμα, ενώ, συνηθέστερα, θέματα χαρακτά ή γραπτά της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» κοσμούν καθεμιά πλευρά του λαιμού (αριθ. 3, 26, 153, 358) ή απλώνονται γύρω από αυτόν (αριθ. 129, 163).

Σε ό,τι αφορά τα μορφολογικά γνωρίσματα θα πρέπει να σημειωθεί ότι χαρακτηριστική είναι η διαμόρφωση της βάσης, η οποία άλλοτε σχηματίζεται κωνική (αριθ. 28-29) άλλοτε πάλι αποτε-

187. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος του κυλινδρικού κανθάρου.

188. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 100-103, όπου και περισσότερα σχόλια.

189. Για την εξέλιξη του σχήματος στην Αττική, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 100-103, αριθ. 183-231, σχέδ. 14-16, πίν. 17-21. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. *Corinth* VII, III, 83-86, αριθ. 458, 514, πίν. 16, 53· *Alt-Ägina* II, 1, 73, αριθ. 538, πίν. 41· Braun 1970, 167, πίν. 79:3· *Demetrias* I, 105, αριθ. 72, πίν. 41:3· Β. Πατσιαδά, *Β′ ΕλλΚερ*, 167-168, αριθ. 83, πίν. 61:α, β· Adriani 1940, 79-80, σχέδ. 38.

190. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και σε άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής, όπως σε κυλινδρικά κύπελλα και σε ανάλογης μορφής πρόχους, σε οινοχόες, μαγειρικά σκεύη ή λεκάνες, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

λείται από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια (αριθ. 3, 5, 26, 163, 358), ενώ η κάτω επιφάνεια αποδίδεται κοίλη (αριθ. 5) ή με κωνική βάθυνση (αριθ. 3, 26, 163, 358). Το σχήμα αυτό της βάσης, που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τους κανθάρους της σειράς, αναγνωρίζεται συχνά σε παράλληλα από το μικρασιατικό χώρο, κυρίως από την Πέργαμο[191], ενώ δεν λείπουν και τα παραδείγματα από την εγχώρια παραγωγή[192]. Επίσης, ξεχωριστό γνώρισμα του τύπου αποτελούν οι οριζόντιες χαράξεις, που άλλοτε απλές και άλλοτε διπλές περιτρέχουν το κατώτερο σώμα και τη ρίζα του χείλους, όπου καταλήγουν οι ταινιωτές λαβές. Σε μία ακόμη περίπτωση συμπλήρωμα των λαβών αποτελούν τα πλαστικά πηνία στη ράχη τους (αριθ. 163), διακοσμητικά στοιχεία αρκετά γνωστά και από άλλες κατηγορίες κεραμικής[193]. Μοναδική είναι η περίπτωση του κανθάρου αριθ. 5, όπου στις απολήξεις των λαβών διαμορφώνονται λοβοί, στοιχείο το οποίο απουσιάζει από τα γνωστά παραδείγματα της εγχώριας παραγωγής, ενώ αναγνωρίζεται συχνά σε αγγεία, κατά κύριο λόγο κανθάρους, από άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου[194].

Μολονότι το γενικό σχήμα του αγγείου ελάχιστα διαφοροποιείται κατά τη διάρκεια της περιόδου που χρησιμοποιείται, ωστόσο θα πρέπει να επισημανθούν ορισμένες αλλαγές, οι οποίες σημειώνονται στα όψιμα παραδείγματα της σειράς. Ο κάνθαρος αριθ. 27, που χρονολογείται περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., χαρακτηρίζεται για το έντονα γωνιώδες περίγραμμα του σώματος, όπου η ακμή συνοδεύεται από χαρακτή γραμμή. Επιπλέον, παρατηρείται διαφοροποίηση στο σχήμα της βάσης, η οποία αποδίδεται σχεδόν κωνική, καθώς τα χαρακτηριστικά πλαστικά δακτυλίδια συμφύρονται στην απόδοσή τους. Όλα αυτά τα μορφολογικά γνωρίσματα, που δηλώνουν απλοποίηση και σχηματοποίηση του τύπου, αναγνωρίζονται συχνά σε άλλα σύγχρονα είδη αγγείων της εγχώριας κεραμικής και αποδίδουν ενδιάμεσες μορφές, οι οποίες οδηγούν προς την τελική βαθμίδα εξέλιξης του σχήματός τους. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η έλλειψη μέριμνας για την απόδοση του περιγράμματος ενισχύεται και από την απουσία της διακόσμησης, η οποία κατά μία έννοια περιορίζεται σε απλή οριζόντια χάραξη στο ύψος των λαβών, ενώ μια δεύτερη υπογραμμίζει το χείλος[195]. Τα παραδείγματα αριθ. 28 και 29 με την προχωρημένη απλοποίηση στο σχήμα αντιπροσωπεύουν την τελική φάση στην εξέλιξη του τύπου, η οποία τοποθετείται περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή αργότερα. Τα διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά των δύο κανθάρων εντοπίζονται κυρίως στη μορφή της βάσης και του σώματος. Τα παραδείγματα εμφανίζονται με βάση απλή, κωνική, ψηλότερη στον κάνθαρο αριθ. 28. Παράλληλα, τα τοιχώματα σχηματίζουν έντονα γωνιώδες περίγραμμα, όπου το ανώτερο μέρος, ιδιαίτερα στον κάνθαρο αριθ. 29, αποδίδεται σχεδόν κατακόρυφο, ενώ το χείλος υπογραμμίζεται από δύο παράλληλες αυλακώσεις.

---

191. Βλ. *PergForsch* 2, πίν. 15-16, D52, D65, D63.

192. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στον κάνθαρο κρητικού τύπου αριθ. 211, την κυλινδρική πρόχου αριθ. 212, το μικρογραφικό κάνθαρο αριθ. 352 ή τον αριθ. 661, με μόνη διαφορά ότι εδώ τα πλαστικά δακτυλίδια είναι τρία. Επίσης, το σχήμα αυτό της βάσης θυμίζει τις αντίστοιχες σύγχρονων κανθάρων του τύπου με τα «ανάγλυφα πέταλα», κυπέλλων ή πρόχων, πρβλ. σχετικά τον κάνθαρο αριθ. 201, τα θραύσματα H15/1, H16/8-9 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» στην Κνωσό ή την πρόχου σε σχήμα «τουλίπας» αριθ. 1, βλ. *UM*, πίν. 89, στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

193. Πρβλ. ενδεικτικά ανάλογο χαρακτηριστικό σε κανθάρους κρητικού τύπου, σε υδρίες της κατηγορίας «Hadra» ή σε τριφυλλόστομες οινοχόες, βλ. στα σχετικά κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

194. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *Corinth* VII, III, 74-80, 83-85, πίν. 15-16, 52-53, αριθ. 378 (300 π.Χ.), 379 (250 π.Χ.), 399 (225 π.Χ.), 401 (300 π.Χ.), 404 (275 π.Χ.), 460 (325 π.Χ.), 463 (250-225 π.Χ.), 466 (275 π.Χ.)· *Agora* XXIX, σχέδ. 19, αριθ. 307.

195. Πρβλ. ενδεικτικά ανάλογο φαινόμενο και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως για παράδειγμα στις κυλινδρικές πρόχους, ακόμη σε εκείνες με λαιμό και σε σχήμα «τουλίπας» ή στους αμφορίσκους και στις προχοΐσκες, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

9) Ο «καλαθόσχημος» (Π ί ν. 14β-15α και 83ε-84α· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙΙ)

Οι «καλαθόσχημοι» κάνθαροι συγκροτούν αξιόλογη ομάδα μέσα στο σύνολο των κανθάρων από την κεντρική Κρήτη και ανταποκρίνονται στον αττικό τύπο, που γνωρίζει μεγάλη διάδοση είτε με αντιγραφές είτε με απομιμήσεις σε πολυάριθμα κέντρα του ελληνιστικού κόσμου[196]. Στην πλειονότητά τους οι κάνθαροι της σειράς προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 154, 165-166, 202, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 355-357, 359, ιερό Γλαύκου· αριθ. 83, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου), ενώ στην ίδια ομάδα μπορεί να προστεθεί και το παράδειγμα αριθ. 4 από το στρώμα καταστροφής της Απολλωνίας, χρονολογούμενο στο 171 π.Χ.[197]. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ανάμεσα στα αγγεία του συνόλου περιλαμβάνονται και μικρογραφίες του σχήματος (αριθ. 355-357, 359) με αναθηματικό χαρακτήρα. Για τον τύπο αυτό του κανθάρου τα παραδείγματα από την Αγορά των Αθηνών προσφέρουν μια πρώτη ένδειξη για την παρουσία του σχήματος στην Αττική, που τοποθετείται στο α′ μισό του 3ου αι. π.Χ. Μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης του τύπου σημειώνεται περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ., ενώ το σχήμα παύει να εμφανίζεται στον αττικό Κεραμεικό στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα[198].

Οι κάνθαροι της σειράς αυτής καλύπτουν τη χρονική έκταση από τα μέσα του 3ου έως το β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., προσφέροντας παράλληλα αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του σχήματος για τη διάρκεια της περιόδου που χρησιμοποιείται. Ο χρονολογικός προσδιορισμός των κανθάρων στηρίζεται σε μορφολογικά κριτήρια, κυρίως στη σύγκριση με τύπους από άλλες περιοχές. Για το παράδειγμα από την Απολλωνία τα ανασκαφικά δεδομένα είναι περισσότερο σαφή, καθώς το αγγείο προέρχεται από το στρώμα καταστροφής της πόλης, χρονολογούμενο στο 171 π.Χ. Κύριο και χαρακτηριστικό γνώρισμα της παραλλαγής αποτελεί η διαμόρφωση του σώματος, όπου το περίγραμμα σχηματίζει συνεχή σιγμοειδή καμπύλη από τη βάση έως το χείλος. Αξιομνημόνευτη είναι η παρατηρούμενη σε ορισμένα παραδείγματα ανάστροφη σχέση των αναλογιών[199], στοιχείο που δεν δείχνει να οφείλεται στην ύπαρξη χρονικής απόστασης μεταξύ των παραδειγμάτων της ομάδας. Αντίθετα, το δεδομένο αυτό μπορεί να σχετιστεί με διαφορετικά κεραμικά εργαστήρια, φαινόμενο ήδη γνωστό και από άλλες κατηγορίες αγγείων της κεντρικής Κρήτης[200]. Με κριτήριο το χαρακτηριστικό αυτό, οι κάνθαροι της ομάδας μπορούν να διακριθούν σε εκείνους με κοντόχοντρες αναλογίες (παραλλαγή Α) και στους επιμήκεις κανθάρους (παραλλαγή Β).

---

196. Για τον «καλαθόσχημο» κάνθαρο και την εξέλιξη του σχήματος στον αττικό Κεραμικό, βλ. *Agora* XXIX, 103-105, αριθ. 232-277, σχέδ. 16-18, πίν. 22-28. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. *Γ′ ΕλλΚερ*: 1) Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, πίν. 53α-β (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.), από την αρχαία Ηιόνα της ανατολικής Μακεδονίας, 2) Β. Πούλιος, πίν. 66β (Α4049, 220-210 π.Χ.), πίν. 69α-β (Α4037, 178-168 π.Χ.) (Α4353, 187-168/7 π.Χ.), από την περιοχή Σερρών, 3) Δ. Κυριακού, πίν. 134, Π4121 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.) από την Πάτρα· V. Grozdanova, *B′ ΕλλΚερ*, 68, πίν. 32f, (αρχές του 3ου αι. π.Χ.), από την Οχρίδα της περιοχής Πρεσπών· Καλτσάς 1983, 34, σχέδ. 6, πίν. 7δ, Π1656 (225-200 π.Χ.), από την Πύλο· Πατσιαδά 1983, 116, 167-168, πίν. 61α-β, αριθ. κατ. 83 (Η12724, όψιμος 2ος αι. π.Χ.), σχέδ. 16, πίν. 61γ, 84 (Π9330)· Morel 1981, 262-263, πίν. 94, αριθ. 3450· *PergForsch* 2, 60, πίν. 9-10, D26· *Tarsus* I, 218, σχέδ. 124, 182, αριθ. 102, 110· *Demetrias* I, 102-105, πίν. XX, αριθ. 62-71· *Histria* II, 195, πίν. 98, XXXVII:2· Pfrommer 1985, 56, 69, σχέδ. 32, αριθ. 32. Πρβλ. επίσης την κορινθιακή παραλλαγή, γνωστή και σε άλλες περιοχές του ελληνισμού, βλ. *Corinth* VII, III, 76-82, πίν. 15, 52-53, αριθ. 389-450· *PergForsch* 2, 49-50, πίν. 14-16, D52-D66· *Ephesos* IX, ii/ii, B, 35-36, 45-46, πίν. 24-28, 18-B29.

197. Από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο προέρχεται και ένας τρίτος αδημοσίευτος κάνθαρος (MH22239), ο οποίος ανήκει στον τύπο που εξετάζεται εδώ.

198. Για σχετικά παραδείγματα και σχόλια, βλ. H. Thompson 1934, 320, εικ. 5, A30, A31, 338, εικ. 18, B21· Braun 1970, πίν. 79, αριθ. 9, 79, 80, 81, 101, 102, 114· *Agora* XXIX, 103-104, αριθ. 232, 263, σχέδ. 16-17, πίν. 22, 25.

199. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στον αντίστοιχο αττικό τύπο, βλ. *Agora* XXIX, 103-104.

200. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο στις κυλινδρικές πρόχους και στα ανάλογου τύπου κύπελλα, τις οινοχόες, τους αμφορείς ή τις υδρίες, τα μαγειρικά σκεύη, τα άωτα σκυφίδια ή τα πινάκια, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

Στην παραλλαγή Α, όπου ανήκουν τα περισσότερα παραδείγματα (αριθ. 4, 83, 154, 165-166, 202, 355-356), το σώμα διαμορφώνεται ευρύ, με σχετικά πλατιά την επιφάνεια στήριξης, ενώ το τοίχωμα σχηματίζει άνετη σιγμοειδή καμπύλη, η οποία ενίοτε συνοδεύεται και από την εντονότερη στροφή του χείλους προς τα έξω. Αντίθετα, στην παραλλαγή Β το σχήμα του αγγείου είναι επίμηκες και η καμπυλότητα του σώματος σχετικά άτονη (αριθ. 357, 359). Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η διάρκεια ζωής της παραλλαγής Α είναι μεγαλύτερη σε σχέση με την αντίστοιχη της παραλλαγής Β, καθώς τα παραδείγματά της καλύπτουν το χρονικό διάστημα ενός περίπου αιώνα, δηλαδή από τα μέσα περίπου του 3ου έως το β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Αντίθετα, οι κάνθαροι της παραλλαγής Β συγκεντρώνονται στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα.

Σε όλα σχεδόν τα παραδείγματα ο πηλός είναι καστανόχρωμος ή κοκκινωπός, σχεδόν πάντοτε καθαρός, με μόνη εξαίρεση τον κάνθαρο αριθ. 4, που έχει κατασκευαστεί από τεφρό με ξένες προσμείξεις πηλό. Το γάνωμα είναι συνήθως μελανό, θαμπό, μέτριας ποιότητας, και καλύπτει ολόκληρη την επιφάνεια του αγγείου. Τα κοσμήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», όπου εμφανίζονται, κοσμούν καθεμιά πλευρά του λαιμού (αριθ. 154, 165-166, 202, 355) ή απλώνονται γύρω από αυτόν (αριθ. 4, 357). Σε ό,τι αφορά τα επιμέρους μορφολογικά γνωρίσματα θα πρέπει να σημειωθεί ότι η βάση των κανθάρων και στις δύο παραλλαγές διαμορφώνεται χαμηλή, κωνική (αριθ. 355-356, 359), κάποτε με περιμετρική αυλάκωση στην κάτω κοίλη επιφάνεια (αριθ. 83, 355)[201], ενώ σε μια τρίτη περίπτωση αποτελείται από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια (αριθ. 4, 357)[202]. Όπως στους γωνιώδεις κανθάρους, έτσι και στην εξεταζόμενη παραλλαγή σημαντικό χαρακτηριστικό αποτελούν οι οριζόντιες χαράξεις που περιτρέχουν το σώμα στη ρίζα των λαβών ή του χείλους, όπου καταλήγουν οι ταινιωτές λαβές.

Στην αρχή της παραλλαγής Α πρέπει να τοποθετηθούν οι μικρογραφικοί κάνθαροι αριθ. 355 και 356 και το παράδειγμα αριθ. 83, ενώ η σύγκριση με παράλληλα από τον αττικό Κεραμεικό οδηγεί με μεγάλη πιθανότητα στη χρονολόγησή τους στο β′ μισό του 3ου αι. π.Χ.[203]. Οι κάνθαροι της σειράς χαρακτηρίζονται για τη σχετικά πλατιά επιφάνεια στήριξης και το ευρύ, με αρκετά καμπύλο περίγραμμα στην κοιλιά σχήμα, το οποίο στον κάνθαρο αριθ. 83 μετατοπίζεται χαμηλότερα, ενώ στη ρίζα του στραμμένου προς τα έξω χείλους καταλήγουν οι ταινιωτές λαβές. Δύο οριζόντιες αυλακώσεις υπογραμμίζουν το χείλος των κανθάρων, ενώ τρίτη περιτρέχει το κατώτερο σώμα των δύο μικρογραφικών από το ιερό του Γλαύκου[204]. Τη συνέχεια στην εμφάνιση των κανθάρων της παραλλαγής Α δίνουν τα παραδείγματα αριθ. 4, 154, 165-166 και 202, που εντάσσονται γενικά στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Στην όψιμη αυτή φάση το γενικό σχήμα παρουσιάζεται με μορφολογικά χαρακτηριστικά ελάχιστα διαφοροποιημένα από εκείνα των πρωιμότερων παραδειγμάτων. Το κύριο γνώρισμα, που προσδιορίζει επίσης την παραλλαγή Α, δηλαδή η πλατιά διαμόρφωση του σώματος, χαρακτηρίζει και τη μεταγενέστερη αυτή ομάδα. Αντίθετα, το σχήμα της βάσης εμφανίζεται διαφοροποιημένο και, όπου αυτή διατηρείται, αποτελείται από δύο επάλληλα άνισα δακτυλίδια, ενώ η κάτω επιφάνεια αποδίδεται κοίλη (αριθ. 4).

Στην παραλλαγή Β εντάσσονται οι μικρογραφικοί κάνθαροι αριθ. 357 και 359, που χρονολογούνται με βάση τα ανασκαφικά-μορφολογικά δεδομένα στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Στα παραδείγματα αυτά, εκτός από το χαρακτηριστικό επίμηκες σώμα όπου τα ανώτερα τοιχώ-

---

201. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε σύγχρονα ή νεότερα κυλινδρικά κύπελλα και σε ανάλογου τύπου πρόχους, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

202. Πρβλ. ανάλογο σχήμα και σε ορισμένες βάσεις κανθάρων του γωνιώδους τύπου, βλ. παραπάνω στο σχετικό κεφάλαιο για την παραλλαγή αυτή.

203. Η εξέλιξη του σχήματος είναι αρκετά προβληματική, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις η σχέση των αναλογιών μήκους-πλάτους είναι ανάστροφη, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 103-105, όπου σχετικά παραδείγματα.

204. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στους γωνιώδεις κανθάρους, βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για την παραλλαγή αυτή.

ματα αποδίδονται σχεδόν ευθύγραμμα, στοιχείο το οποίο προσδιορίζει και την παραλλαγή, στα επιμέρους χαρακτηριστικά αναγνωρίζεται η ίδια σχεδόν μορφή με εκείνη της παραλλαγής Α. Σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση της βάσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στον κανθάρο αριθ. 359 αποδίδεται ψηλή, κωνική, μορφή ήδη γνωστή από την παραλλαγή Α, ενώ η αντίστοιχη στο παράδειγμα αριθ. 357 σχηματίζεται από δύο υποτυπώδη δακτυλίδια, μορφολογικό χαρακτηριστικό που προαναγγέλλει τις μεταγενέστερες βάσεις από διπλό πλαστικό δακτυλίδι του 2ου αι. π.Χ.[205].

10) Ο «καλυκωτός» με πλαστικό χείλος (Πίν. 84β· Χρονολογικός Πίνακας ΙΙΙ)

Ο τύπος του «καλυκωτού» κανθάρου με το πλαστικό χείλος, που αντιπροσωπεύει η χαρακτηριστική αυτή ομάδα, ανταποκρίνεται στο γνωστό αττικό σχήμα, το οποίο εμφανίζεται στα κεραμικά εργαστήρια της Αθήνας στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. και γνωρίζει μεγάλη διάδοση σε πολλά κέντρα του ελληνισμού είτε με αττικά προϊόντα είτε με ντόπιες απομιμήσεις[206]. Το κατώτερο χρονολογικό όριο του σχήματος δεν φαίνεται να υπερβαίνει τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. για την Αττική, σε αντίθεση με άλλες περιοχές όπου οι εγχώριες αντιγραφές παρατείνουν τη χρήση του τύπου για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα[207]. Αξιοσημείωτο είναι ότι το σχήμα του αγγείου με το καλυκωτό σώμα και τον ψηλό κυλινδρικό λαιμό, ελάχιστα κοίλο στο μέσον του ύψους, φαίνεται ότι αποδίδει σε γενικές γραμμές τόσο εκείνο του «καλυκωτού» κρατήρα[208] όσο και το ανάλογο του «καλυκωτού» κυπέλλου[209], ενώ οι ιδιόμορφες ελεύθερες διπλές λαβές μιμούνται τις ανάλογες της αττικής κύλικας των κλασικών χρόνων[210].

Οι «καλυκωτοί» κάνθαροι της σειράς προέρχονται από τη δεξαμενή στο Μοναστηριακό Κεφάλι της Κνωσού (αριθ. 283) και από έναν αποθέτη ή ιερό στην ίδια περιοχή (αριθ. 410-415). Επειδή τα ανασκαφικά δεδομένα αναφορικά με τα παραδείγματα από το ιερό ή τον αποθέτη δεν είναι διευκρινιστικά, ο χρονολογικός προσδιορισμός στηρίζεται αναγκαστικά στη μορφολογική εξέταση με το παράλληλο αριθ. 283, το οποίο μαζί με τα συνευρήματά του τοποθετείται χρονικά στο β'

---

205. Πρβλ. σχετικά τον κάνθαρο αριθ. 4 της παραλλαγής Α ή τους γωνιώδεις κανθάρους αριθ. 3 από την Απολλωνία, αριθ. 358 από το ιερό του Γλαύκου, αριθ. 163 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» και αριθ. 26 από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου, βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για την παραλλαγή αυτή.

206. Οι «καλυκωτοί» κάνθαροι, που συνηθέστερα είναι μελαμβαφείς, άλλοτε φέρουν ανάγλυφες ραβδώσεις στο σώμα και άλλοτε αποδίδονται απλοί. Παράλληλα, εμφανίζονται τόσο με πλαστικό όσο και με απλό χείλος. Τα όψιμα αττικά παραδείγματα του τύπου κοσμούνται συχνά με θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», ενώ δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που φέρουν ονόματα, όπως *ΑΦΡΟΔΙΤΗ* ή *ΦΙΛΙΑΣ* στο λαιμό ή στο χείλος, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 85-89, αριθ. 52-93, σχέδ. 7-9, πίν. 6-9· Schaal 1923, πίν. 59ε· *Médéon* V, 89, εικ. 164 (α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.). Επίσης, πρέπει να αναφερθεί ότι σε ορισμένα παραδείγματα του τύπου η επιφάνεια είναι επιχρυσωμένη, κατ' απομίμηση των ανάλογων σκευών από πολύτιμο μέταλλο, βλ. *Corinth* VII, III, 72. Για κανθάρους «καλυκωτούς» των κλασικών χρόνων, βλ. *Agora* XII, 118-119, σχέδ. 7, πίν. 28, αριθ. 648-670· *Olynthus* XIII, πίν. 183, αριθ. 499 (α' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), 502-504 (β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 184, αριθ. 497-498 (α' μισό του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 187, αριθ. 501 (β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), 505-506 (β' και α' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), 509 (β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 189, αριθ. 517 (α' μισό του 4ου αι. π.Χ.). Για νεότερα παραδείγματα, βλ. H. Thompson 1934, 338, εικ. 18, B17-B20 (320-240 π.Χ.)· Miller 1974, πίν. 30, αριθ. 8-10 (μετά το 275 π.Χ.)· Rotroff 1991, 65, σχέδ. 1 (μετά το 275 π.Χ.), 71, σχέδ. 5 (περί το 260 π.Χ.), 75, σχέδ. 6 (περί το 260 π.Χ.)· *Sciatbi*, πίν. LIII, αριθ. 104.

207. Βλ. Rotroff, ό.π., και *Agora* XXIX, ό.π., όπου σχετικά παραδείγματα. Πρβλ. επίσης την περίπτωση των κανθάρων από την Κόρινθο, βλ. *Corinth* VII, III, 71-74, πίν. 14, 51, αριθ. 375-376 (α' μισό του 3ου αι. π.Χ.).

208. Για το σχήμα του «καλυκωτού» κρατήρα, βλ. γενικά Richter - Milne 1935, 7-8, εικ. 55-59. Για περισσότερα παραδείγματα, βλ. Boardman 1974 και Boardman 1975, εικ. 227 και εικ. 22-24, 130, 172, 188, 274, 306, αντίστοιχα.

209. Βλ. *Agora* XII, 121-122, σχέδ. 7, πίν. 28, αριθ. 691-695. Βλ. επίσης Rotroff 1991, πίν. 15, αριθ. 9· Miller 1974, πίν. 31, αριθ. 16-17· Πατσιαδά 1983, 118-119, πίν. 65α, αριθ. 106-107.

210. Βλ. γενικά για το σχήμα *Agora* XII, 88-97, σχέδ. 4-5, 20, 22, πίν. 18-20, 49, αριθ. 378-445· Πατσιαδά 1983, 111-112, πίν. 55γ-δ, αριθ. 38 (α' μισό του 3ου αι. π.Χ.).

μισό του 2ου αι. π.Χ., με μεγαλύτερη πιθανότητα περί τα τέλη του[211]. Οι όψιμοι αυτοί κάνθαροι με το σχήμα τους αντιπροσωπεύουν σχεδόν στερεότυπη επανάληψη του αρχικού αττικού τύπου και παράλληλα επιβεβαιώνουν τη χρησιμοποίηση του σχήματος έως τον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ., καθώς επίσης και την ανεξάρτητη εξέλιξή του. Όλοι οι κάνθαροι της ομάδας εμφανίζουν ένα βασικό σχήμα με επουσιώδεις διαφοροποιήσεις, οι οποίες σημειώνονται κυρίως στην ανάγλυφη διακόσμηση του σώματος ή στο περίγραμμά του. Επίσης, χαρακτηριστικά γνώρισματα των παραδειγμάτων, όπως και όλων σχεδόν των ευρημάτων από το ιερό ή τον αποθέτη, αποτελούν τα χοντρά τοιχώματα και γενικά η βαριά κατασκευή. Ο πηλός είναι καστανόχρωμος ή κοκκινωπός, πάντοτε όμως καθαρός, η υφή της εξωτερικής επιφάνειας λεία, ενώ το επίχρισμα, όπου διατηρείται, έχει κοκκινωπό ή μελανό χρώμα[212]. Τα κοινά αυτά κατασκευαστικά χαρακτηριστικά, τα οποία παρατηρούνται στους κανθάρους της ομάδας, σε συνδυασμό με την ομοιότητα στο σχήμα αλλά και τη σύγχρονη χρονολόγησή τους επιτρέπουν την υπόθεση για απόδοση των παραδειγμάτων σε εργαστήριο της περιοχής της Κνωσού, το οποίο πρέπει να είχε περιορισμένη χρονική διάρκεια παραγωγής.

Όπως προαναφέρθηκε, τα μορφολογικά γνωρίσματα των κανθάρων αυτής της ομάδας αντιστοιχούν γενικά προς εκείνα του αττικού τύπου. Το χαρακτηριστικό όμως στοιχείο που διαφοροποιεί τα παραδείγματα από τα αττικά παράλληλα είναι η απλοποίηση του σχήματος της βάσης, η οποία σε όλες τις περιπτώσεις αποδίδεται χαμηλή, κωνική, μικρή σε σχέση με το σώμα, ενώ στην κάτω επιφάνεια διαμορφώνεται βαθιά κυλινδρική κοιλότητα. Βάσεις κανθάρων με το σχήμα αυτό δεν είναι γνωστές, με μόνη ίσως εξαίρεση ένα παραπλήσιο παράδειγμα από την ομάδα Β (Β20) του Η. Thompson από την αθηναϊκή Αγορά, που αποδίδεται με χαμηλή βάση, χωρίς όμως το σχήμα αυτό να ανταποκρίνεται σε εκείνο των κρητικών παραδειγμάτων[213]. Μάλιστα, ο ίδιος μελετητής αναγνωρίζει στενή σχέση του τύπου με μετάλλινα σκεύη, καθώς το σχήμα αυτό με την πλατιά διάδοση έχει συχνά αποδοθεί σε μέταλλο, όπως φανερώνουν τα παραδείγματα από το θησαυρό του Τάραντα και εκείνα από τον Βόσπορο[214], ενώ δεν είναι σπάνιες οι απεικονίσεις του αγγείου σε «μεγαρικούς» σκύφους ή ακόμη σε νομίσματα[215]. Αξίζει να επισημανθεί ότι σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το αγγείο αποδίδεται με ψηλό στέλεχος, ενώ η βάση σχηματίζεται από πλαστικά δακτυλίδια, μορφή η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «μεταλλική», καθώς με το σχήμα της υποδηλώνει σαφέστερα κάποια σχέση με τη μεταλλοτεχνία[216]. Το σώμα, που αποδίδεται καλυκωτό και σε δύο περιπτώσεις σχηματίζει περίπου ανεστραμμένο κώνο (αριθ. 411, 413), χαρακτηρίζεται κυρίως για τα ανάγλυφα γλωσσωτά στοιχεία, τα οποία αγκαλιάζουν την επιφάνειά του. Τα λογχόσχημα πέταλα (αριθ. 283, 414-415) ή οι ακτινωτές ραβδώσεις-χαράξεις (αριθ. 410, 412) είναι τα συνηθέστερα θέματα, ενώ σε δύο περιπτώσεις (αριθ. 411, 413) η επιφάνεια του σώματος παραμένει ακόσμητη. Ο λαιμός, που διακρίνεται από το σώμα με στενό ώμο, είναι ψηλός, ευρύς, κυλινδρικός, και καταλήγει σε χείλος κατακόρυφο με πλαστικό περίγυρο στη ρίζα[217]. Ο τύπος του «καλυκωτού» κανθάρου με το πλαστικό χείλος έχει σχε-

---

211. Για τη χρονολογική τοποθέτηση της κεραμικής από τη δεξαμενή, βλ. *KCG*, 175-176· *LPW*, 51 και, επίσης, στο αντίστοιχο κεφάλαιο για τα ανασκαφικά δεδομένα.

212. Όμοια κατασκευαστικά χαρακτηριστικά παρατηρούνται και στα υπόλοιπα ευρήματα από τον ίδιο αποθέτη ή ιερό, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο. Εκτός τούτου, η καστανοκόκκινη και λεία υφή της επιφάνειας υποδηλώνει προσπάθεια μίμησης επιχρυσωμένων προτύπων, τα οποία δεν είναι σπάνια σε αυτό τον τύπο του κανθάρου, βλ. *Corinth* VII, III, 72.

213. Βλ. H. Thompson 1934, 338, εικ. 18.

214. Βλ. Wuilleumier 1930, 41-47, πίν. V, VI· Reinach 1892, πίν. XXXVIII.

215. H. Thompson 1934, 363, εικ. 48, C36 και 386, D49. Βλ. Wuilleumier, ό.π.· Vlastos 1899, 1-8, πίν. A, αριθ. 9.

216. Για σχετικά σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας. Για ανάλογα παραδείγματα, βλ. *CVA Brussels* III (B3), πίν. 1, αριθ. 11. Πρβλ. επίσης το παράδειγμα από τον τύμβο Ε της Νικήσιανης ή από τον τάφο Β του Δερβενίου, βλ. Barr-Sharrar - Borza 1982, 126, εικ. 5-6.

217. Στα αττικά παραδείγματα το πλαστικό χείλος ήταν συχνά κατασκευασμένο χωριστά και στη συνέχεια το προσάρμοζαν στο πέρας του λαιμού. Στα κρητικά παραδείγματα, όπως και σε εκείνα από άλλες περιοχές, μόνον ο πλαστικός δακτύλιος στη ρίζα του χείλους είναι πρόσθετος, βλ. *Corinth* VII, III, 73, ιδιαίτερα υποσημ. 71.

δόν σύγχρονη και παράλληλη εμφάνιση με τον ανάλογο της παραλλαγής με το απλό χείλος, ενώ η εικόνα αυτή μορφολογικά μπορεί να παραβληθεί με την αντίστοιχη των κανθάρων της παραλλαγής με το πλαστικό και το απλό χείλος[218]. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του τύπου αποτελούν και οι ίδιες οι λαβές, που σε όλες τις περιπτώσεις πλάθονται λεπτές, κυλινδρικές, και υψώνονται ενωμένες και ελεύθερες από τον ώμο μέχρι περίπου το επίπεδο του χείλους ή λίγο ψηλότερα, όπου καμπυλώνονται απότομα προς τα μέσα και κάτω. Εκτός τούτου, σε δύο παραδείγματα (αριθ. 414-415) ξεχωριστό συμπλήρωμα του διακόσμου αποτελούν τα ανάγλυφα γυναικεία κεφάλια στη ρίζα των λαβών, κατασκευασμένα από την ίδια μήτρα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι γενικότερα στη μεγάλη κατηγορία των κανθάρων οι ανάγλυφες μορφές απαντούν σπανίως στην κάτω πρόσφυση των λαβών, ενώ ως παραπλήσιες περιπτώσεις μπορούν να αναφερθούν ορισμένοι κάνθαροι κρητικού τύπου από το ιερό της Δήμητρας ή ο ανάλογος αριθ. 661, που κοσμούνται με πλαστικά κεφάλια, διαφορετικού όμως τύπου, τα οποία προσαρμόζονται στη ρίζα των λαβών[219].

Ο ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ - Η ΠΡΟΧΟΪΣΚΗ

(Πίν. 15β-17α και 84γ· Χρονολογικός Πίνακας IV)

Το σχήμα του αμφορίσκου και της προχοΐσκης, που αναγνωρίζεται σε σχετικά πολυάριθμα αγγεία από το σύνολο της εγχώριας παραγωγής, αντιποκρίνεται σε τύπο ήδη γνωστό από τους κλασικούς χρόνους στην περιοχή της Κνωσού, όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»[220], ενώ εξακολουθεί να παράγεται στα τοπικά εργαστή-

IV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ/ ΠΡΟΧΟΪΣΚΗ
320	
310	
300	
290	┃
280	┃
270	┃
260	┆
250	┆
240	┆
230	┆
220	┃
210	┃
200	┃
190	┃
180	┃
170	┆
160	┆
150	┃
140	┃
130	┃
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

┃ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

218. Τα δεδομένα αυτά ισχύουν για την Αττική και την Κόρινθο, όπου συναντώνται και οι δύο τύποι, βλ. *Corinth* VII, III, 73-74.

219. Βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος. Για τα πλαστικά στοιχεία στις λαβές, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τον ανάγλυφο διάκοσμο των αγγείων.

220. Βλ. σχετικά *UM*, πίν. 76, 78-79, H5/4, H9/5, H10/3.

ρια και κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων (αριθ. 107-109, 132-134, 139, 140, 175, 206-207, 210, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 45-47, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 288-289, ιερό Δήμητρας· αριθ. 354, ιερό Γλαύκου)[221]. Ωστόσο, ο τύπος δεν φαίνεται να διαδίδεται σε άλλες περιοχές της κεντρικής Κρήτης, γεγονός που επιτρέπει να θεωρηθεί το είδος αυτό του αγγείου αποκλειστικό δημιούργημα της κνωσιακής κεραμικής. Τη μόνη εξαίρεση στον κανόνα αποτελεί το παράδειγμα αριθ. 509 από το στρώμα καταστροφής της Λύττου, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ως εγχώρια αντιγραφή του τύπου, χωρίς όμως να αποκλείεται και η δυνατότητα εισαγωγής του αγγείου από την Κνωσό[222].

Τα παραδείγματα αυτής της σειράς έχουν όμοιο σχήμα, ενώ η μόνη μεταξύ τους διαφορά βρίσκεται στον αριθμό των λαβών, που άλλοτε δύο και άλλοτε μία αποτελούν τα στοιχεία εκείνα τα οποία προσδιορίζουν και διακρίνουν τα δύο είδη αγγείων. Κοινά και χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τύπου είναι το σχεδόν σφαιρικό σώμα, με τη συνηθέστερα επίπεδη επιφάνεια στήριξης, και ο κυλινδρικός, ευρύτερος προς τα επάνω λαιμός, με τις παράλληλες βαμμένες αυλακώσεις. Η χαρακτηριστική αυτή διαμόρφωση του λαιμού μπορεί γενικά να παραβληθεί με την παραπλήσια μιας ομάδας οινοχοών από τη Λύττο, που αποδίδουν εγχώρια παραγωγή[223], ενώ με συγγενική μορφή εμφανίζονται και άλλες από την περιοχή της γειτονικής Χερσονήσου, χρονολογούμενες στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ.[224]. Επίσης, οι κατακόρυφες ταινιωτές λαβές, που εκφύονται από τον ώμο, καμπυλώνουν επάνω από την επιφάνεια του χείλους και απολήγουν στο εσωτερικό του.

Στην πλειονότητά τους τα αγγεία αυτού του τύπου είναι κατασκευασμένα από καστανό ή κοκκινωπό καθαρό πηλό, με γάνωμα συνήθως μέτριας ποιότητας, καστανόχρωμο ή μελανό, σε ορισμένες ακόμη περιπτώσεις μεταλλικό. Το επίχρισμα καλύπτει ολόκληρο το αγγείο και συνήθως απλώνεται άνισα στην επιφάνεια.

Τα πρώιμα παραδείγματα του τύπου παραμένουν ακόσμητα, ενώ στον προχωρημένο 3ο αι. π.Χ. θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» απλώνονται στη ζώνη του ώμου[225]. Επίσης, κατά την ίδια σχεδόν χρονική περίοδο παρατηρείται και δεύτερη ουσιώδης αλλαγή αναφορικά με το μέγεθος του αγγείου, το οποίο γίνεται μικρότερο, χαρακτηριστικό που θα διατηρηθεί σε όλα τα μεταγενέστερα παραδείγματα. Η χρονική περίοδος όπου εντάσσονται τα αγγεία της σειράς δεν καλύπτει ολόκληρη την έκταση του 3ου-2ου αι. π.Χ. Με αυτή την προϋπόθεση δεν είναι δυνατή η ολοκληρωμένη διαγραφή της γραμμής εξέλιξης του σχήματος, μολονότι τα παραδείγματα της ομάδας προσφέρουν ικανοποιητική εικόνα του τύπου για το χρονικό διάστημα των ελληνιστικών χρόνων. Ο χρονολογικός προσδιορισμός των αγγείων στηρίζεται στα ανασκαφικά δεδομένα, όπου αυτά υπάρχουν, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις χρησιμοποιείται η συγκριτική μορφολογική εξέταση ως μοναδική μέθοδος για την κατά προσέγγιση χρονολόγησή τους[226].

Στην αρχή της σειράς μπορούν να τοποθετηθούν τα παραδείγματα αριθ. 107-109, 288 και 289, που χρονολογούνται στο α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Το σχήμα, στην πρώιμη αυτή φάση, χαρακτηρίζεται για την ελαφρώς κοίλη βάση και το σφαιρικό σώμα, ενώ ο ψηλός κυλινδρικός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω λαιμός, χωρίς διαμορφωμένο χείλος, διακρίνεται για τις παράλληλες αυλακώσεις, οι οποίες συνεχίζονται αραιότερες στην επιφάνεια του ώμου. Με τον τρόπο αυτό δια-

---

221. Στην ίδια ομάδα μπορεί επίσης να ενταχθεί ο αμφορίσκος Η17/4 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», ο οποίος δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί στο Στρωματογραφικό Μουσείο Κνωσού, ενώ σύμφωνα με τα ανασκαφικά-μορφολογικά δεδομένα μπορεί να χρονολογηθεί στο β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., βλ. *UM*, πίν. 91.

222. Πρβλ. σχετικά τις ανάλογες περίπτωσεις της κυλινδρικής πρόχου αριθ. 434 ή εκείνων με λαιμό με προέλευση τη Λύττο, βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων τους και στο αντίστοιχο για τα τοπικά εργαστήρια.

223. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 441, 442, 490-493, βλ. στο κεφάλαιο για τις οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης.

224. Βλ. *ΑΔ* 45 (1990), Χρονικά, 415, πίν. 196β.

225. Πρβλ. ανάλογη εξέλιξη και στις κυλινδρικές πρόχους, βλ. στο κεφάλαιο για την κατηγορία αυτή. Για τα κοσμήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

226. Για το χρονολογικό προσδιορισμό των παραδειγμάτων, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα εισαγωγικά κεφάλαια του περιγραφικού καταλόγου.

μορφώνεται βαθμιαία η ζώνη του ώμου, όπου στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. θα αναπτυχθούν τα θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», τα οποία θα κοσμούν την επιφάνεια αυτή μέχρι τις αρχές του 2ου αι. π.Χ. Με ανάλογο σχήμα και μέγεθος εμφανίζεται το παράδειγμα αριθ. 509, χρονολογούμενο στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.[227], γεγονός που υποδηλώνει την αργή εξέλιξη του σχήματος στο μεγαλύτερο διάστημα του 3ου αι. π.Χ., και ακόμη την καθυστερημένη επιβίωση χαρακτηριστικών από την πρώιμη φάση του τύπου[228].

Αντίθετα, στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. ή και αργότερα, όπου εντάσσονται τα παραδείγματα αριθ. 45, 132-134, 139-140, 175, 206-207, 210 και 354, το σχήμα του αγγείου παρουσιάζεται αρκετά διαφοροποιημένο σε σχέση με τα προγενέστερα παράλληλα. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της χρονικής αυτής βαθμίδας είναι το μικρότερο μέγεθος και το σχεδόν ωοειδές σώμα. Ο λαιμός διαμορφώνεται ψηλότερος και γενικότερα ο τύπος εμφανίζει ραδινότερες αναλογίες. Επίσης, πρόσθετο και ξεχωριστό γνώρισμα για τον τύπο αποτελεί η παρουσία των γραπτών κοσμημάτων της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» στη ζώνη του ώμου.

Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα για τη χρονική αυτή περίοδο προσφέρουν το προχοΐδιο αριθ. 139, το θραύσμα αριθ. 175 και ο αμφορίσκος αριθ. 45. Τα παραδείγματα αριθ. 45 και 175 διακρίνονται για την ελαφρώς κοίλη κάτω επιφάνεια της βάσης, χαρακτηριστικό που τα συνδέει περισσότερο με τα πρώιμα παραδείγματα της σειράς[229]. Αντίθετα, το προχοΐδιο αριθ. 139 εμφανίζεται αρκετά διαφοροποιημένο, με επιμελέστερη την απόδοση της βάσης, όπου κυκλική αυλάκωση περιτρέχει την κάτω, σχεδόν επίπεδη επιφάνεια στήριξης. Το μορφολογικό αυτό γνώρισμα, που είναι αρκετά γνωστό και συνηθισμένο στην εγχώρια παραγωγή της Κνωσού, αναγνωρίζεται και σε άλλα είδη αγγείων, όπως σε κυλινδρικά και σε ημισφαιρικά κύπελλα ή σε κυλινδρικές πρόχους[230]. Τα υπόλοιπα παραδείγματα της ομάδας εμφανίζουν επίπεδη την κάτω επιφάνεια, ενώ χαρακτηριστική είναι η διαμόρφωση της βάσης από πολλαπλά επάλληλα δακτυλίδια στο μικρογραφικό αμφορίσκο αριθ. 354, στοιχείο που παραπέμπει στις αναλογίες των παραδειγμάτων αριθ. 352 και 661 και αποδίδει γνώρισμα το οποίο κατά κανόνα απαντά σε αγγεία του 2ου αι. π.Χ.[231].

Την όψιμη και τελική αυτή φάση στην εξέλιξη του σχήματος αντιπροσωπεύουν οι αμφορίσκοι αριθ. 46 και 47. Κύρια χαρακτηριστικά είναι τα σχετικά παχιά τοιχώματα, η ξηρότητα του περιγράμματος, η εκτεταμένη χρήση της εγχάραξης στο σώμα και, ακόμη, οι οξυκόρυφες ράχες των λαβών, όπως αυτές εμφανίζονται στον αμφορίσκο αριθ. 46[232]. Όλα αυτά τα γνωρίσματα σε συνδυασμό με την έλλειψη διακόσμου στη ζώνη του ώμου, χαρακτηριστικό στοιχείο και για τα πρώιμα παραδείγματα της ομάδας, δηλώνουν τη βαθμιαία απλοποίηση του σχήματος και την τάση για περισσότερο γωνιώδη και ευθύγραμμα περιγράμματα, μορφολογικά στοιχεία τα οποία σηματοδοτούν γενικότερα την κεραμική του όψιμου 2ου-1ου αι. π.Χ.[233].

---

227. Πρβλ. επίσης για το σχήμα έναν αμφορίσκο από την ανασκαφή στο χώρο του Σιρωματογραφικού Μουσείου Κνωσού, ο οποίος με βάση τα συνευρήματά του χρονολογείται από τον Callaghan στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά *ARepLond* 31 (1984-1985), 128, σχέδ. 19.

228. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε άλλα είδη αγγείων από το στρώμα καταστροφής της Λύττου, όπως σε κανθάρους, πινάκια, μαγειρικά σκεύη που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. στα κεφάλαια για τις κατηγορίες αυτές και στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

229. Πρβλ. παραπλήσιο φαινόμενο και στα κυλινδρικά κύπελλα, βλ. στο κεφάλαιο για την κατηγορία αυτή.

230. Πρβλ. επίσης για παραπλήσιο χαρακτηριστικό το προχοΐδιο αριθ. 110 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» ή το αμφικωνικό κύπελλο αριθ. 34 από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

231. Βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

232. Ανάλογα ή παραπλήσια χαρακτηριστικά παρατηρούνται και σε άλλες κατηγορίες αγγείων της εγχώριας παραγωγής, όπως σε πινάκια, άωτα σκυφίδια, κυλινδρικές πρόχους ή σε ανάλογου τύπου κύπελλα, βλ. στα κεφάλαια για τις κατηγορίες αυτές.

233. Πρβλ. ενδεικτικά ανάλογο χαρακτηριστικό σε πρόχους κυλινδρικές ή με λαιμό, επιπλέον σε αμφικωνικά κύπελλα, άωτα σκυφίδια ή σε πινάκια, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

Ο ΣΚΥΦΟΣ

1) Αττικού τύπου (Πίν. 17β και 85α· Χρονολογικός Πίνακας V)

Οι σκύφοι από τους τάφους στο Καμηλάρι της περιοχής Φαιστού (αριθ. 562-566) και ο σκύφος αριθ. 328 από το ιερό του Γλαύκου συγκροτούν ολιγάριθμη ομάδα ανάμεσα στα αγγεία της ελληνιστικής περιόδου από την κεντρική Κρήτη, ενώ με το σχήμα τους αντιπροσωπεύουν συνηθισμένη κατηγορία κεραμικής, των κλασικών κυρίως χρόνων. Με καταγωγή από τον αττικό Κεραμεικό και με πλατιά γεωγραφική εξάπλωση κατά τον 4ο αι. π.Χ.[234], όπως δηλώνουν παραδείγματα τόσο από τον ελλαδικό όσο και από τον ευρύτερο μεσογειακό χώρο[235], ο σκύφος είναι ένα είδος αγγείου το οποίο δεν φαίνεται να χρησιμοποιείται μετά το α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.[236], μολονότι η εμφάνισή του σε χρονολογημένα σύνολα του α′ μισού του 2ου αι. π.Χ. από την ανατολική Μακεδονία προσφέρει γενικά ένα κατώτερο χρονικό όριο στον τύπο[237]. Από το χώρο της κεντρικής Κρήτης τα γνωστά παραδείγματα του τύπου, που τοποθετούνται στην παράδοση του 4ου αι. π.Χ., προέρχονται κυρίως από το ιερό του Γλαύκου στην Κνωσό[238], ενώ ένα ακόμη αγγείο αναφέρεται από την Απολλωνία[239]. Οι σκύφοι της ομάδας αποδίδουν εγχώρια παραγωγή, ενώ τα ανασκαφικά στοιχεία για το χρονολογικό προσδιορισμό τους είναι ασαφή, καθώς προέρχονται από μη στρωματογραφημένες επιχώσεις. Κατά συνέπεια, απομένει μόνον η μορφολογική συγκριτική εξέταση με σύνολα άλλων περιοχών, η οποία επιτρέπει την τοποθέτηση των παραδειγμάτων γενικά στα τέλη του 4ου-α′ μισό του 3ου αι. π.Χ., χωρίς τη δυνατότητα ακριβέστερης χρονολόγησης.

Στα γενικά χαρακτηριστικά ο σκύφος σχηματίζεται από δακτυλιόσχημη βάση και έχει σώμα με καμπύλα τοιχώματα στο μέσον του ύψους, ενώ το χείλος αποδίδεται με ελαφρά στροφή προς τα έξω. Επίσης, τυπικό γνώρισμα του είδους αποτελούν οι οριζόντιες πεταλόσχημες λαβές, που συνήθως τοποθετούνται στη ρίζα του χείλους. Όλοι οι σκύφοι της ομάδας καλύπτονται από μελανό αραιό, αμαυρό, αρκετά αποπεπισμένο επίχρισμα, χαρακτηριστικό συνηθισμένο για την εγχώρια κεραμική, ενώ το παράδειγμα από το ιερό του Γλαύκου με το επιμελέστερο γάνωμα είναι η μοναδική εξαίρεση στον κανόνα[240]. Σε δύο ακόμη περιπτώσεις (αριθ. 563, 565) η κάτω επιφάνεια της βάσης βάφεται κόκκινη και κοσμείται με γραπτούς μελανούς κύκλους στο κέντρο, συνηθισμένος τρόπος διακόσμησης των σκύφων σε ολόκληρο σχεδόν το χρονικό διάστημα που χρησιμοποιούνται[241].

---

234. Ο αττικού τύπου σκύφος προέρχεται από τον κορινθιακό, ο οποίος περί τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. υιοθετήθηκε από τους αθηναίους αγγειοπλάστες, οι οποίοι μετά από μακρά περίοδο πειραματισμών έδωσαν στο σκύφο στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. το γνωστό για ολόκληρη την κλασική εποχή σχήμα, βλ. *Agora* XII, 84-85, πίν. 16-17, σχέδ. 4, αριθ. 334-354· *Agora* XXIX, 94, αριθ. 150-154, σχέδ. 12, πίν. 14.

235. Για παραδείγματα από την Αττική, βλ. *Agora* XII και XXIX, ό.π. Για ανάλογα από άλλες περιοχές, βλ. *Corinth* VII, III, 66-71, πίν. 13-14, 50-51· *Médéon* V, 43, σχέδ. 52-54, 59 Α.4, 59 Α.5 (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.)· Ure 1913, πίν. XVII, αριθ. 4 (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.)· *BCH* 81 (1957), Chronique, 650, εικ. 22 (Άργος)· Β. Μητσοπούλου-Λεόν, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 92, αριθ. 17-18 (από την Ολυμπία)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 55, Π1476· *Apollonia* I, πίν. 109 (για την ιλλυρική Απολλωνία)· *Sciathi*, πίν. LVI, αριθ. 120 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.).

236. Βλ. σχετικά *Corinth* VII, III, 67, όπου ο τύπος παύει να εμφανίζεται περί το 275 π.Χ. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και στην Αττική, βλ. *Agora* XXIX, ό.π. υποσημ. 234. Για παραδείγματα του α′ μισού του 3ου αι. π.Χ., βλ. *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, πίν. 646δ (αρχές του 3ου αι. π.Χ. από τη Νάξο)· *Médéon* V, 68-69, σχέδ. 129-130, αριθ. 115 bis.2 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.). Για τον υπόλοιπο 3ο αι. π.Χ. δεν αναφέρονται σύμφωνα με τα σημερινά ανασκαφικά δεδομένα ανάλογα παραδείγματα.

237. Βλ. Β. Πούλιος, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 68 (Α3100), 70-71 (Α4354, Α1145), από την περιοχή της Δράμας.

238. Βλ. *KRS*, 5, σχέδ. 4, αριθ. 3-8 (τέλη του 5ου-α′ μισό του 4ου αι. π.Χ.).

239. Πρόκειται για τον αδημοσίευτο σκύφο-κοτύλη ΜΗ20777, που ανήκει στην κλασική μορφή του σχήματος.

240. Εκτός από τα μελαμβαφή παραδείγματα, πρβλ. επίσης και τα ερυθρόμορφα κλασικών χρόνων, καθώς επίσης και ορισμένα με επίθετη γραπτή ή ανάγλυφη διακόσμηση, βλ. *Aléria* 1960-1968, πίν. 97, αριθ. 626, 554, 1394, πίν. 98, αριθ. 1611-1612, 1331, 390, πίν. 106, αριθ. 290, 775, 80, πίν. 109, αριθ. 771, 1335, 392, 81, με επίθετη, φυτική κυρίως διακόσμηση, βλ. Caskey 1960, 168-172, πίν. 54-55, με ανάγλυφη μυθολογική παράσταση.

241. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε αγγεία κλασικών χρόνων, όπως σε σκύφους κορινθιακού τύπου, σε εκείνους του τύπου «bolsal» ή του τύπου «cup skyphos», ακόμη σε μόνωτα σκυφίδια, πινάκια, πρόχους του τύπου «Pheidias shape»

V. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΣΚΥΦΟΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΤΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ	«ΜΕΓΑΡΙΚΟΣ»	ΗΜΙΤΟΜΟΣ	ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΚΟΣ
320				
310				
300				
290				
280				
270				
260				
250				
240				
230				
220				
210				
200				
190				
180				
170				
160				
150				
140				
130				
120				
110				
100				
90				
80				
70				
60				
50				

——— ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

= = = = = = = = = = = = = = ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

Σε αντίθεση με τα παραδείγματα των κλασικών χρόνων, οι σκύφοι της σειράς αυτής χαρακτηρίζονται για το σχεδόν σιγμοειδές περίγραμμα του σώματος και την έντονη στροφή του χείλους προς τα έξω. Παράλληλα, το κατώτερο τμήμα, αισθητά περιορισμένο σε σχέση με τα πρωιμότερα παραδείγματα, καταλήγει σε βάση δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Οι χαρακτηριστικές πεταλόσχημες λαβές, άλλοτε τοποθετημένες ακριβώς κάτω από το χείλος (αριθ. 328, 565) άλλοτε πάλι ελάχιστα χαμηλότερα (αριθ. 562-564, 566), έχουν κυλινδρική διατομή, με εξαίρεση τα παραδείγματα αριθ. 328 και 566, όπου πλάθονται ταινιωτές. Τέλος, ξεχωριστό γνώρισμα για το σκύφο αριθ. 566 αποτελεί η βαθιά αυλάκωση, η οποία διατρέχει τον άξονα των λαβών. Αξίζει ακόμη να επισημανθεί ότι τα παραδείγματα αυτά, μολονότι ολιγάριθμα, προσφέρουν σαφή ένδειξη για την παρουσία του τύπου στην εγχώρια παραγωγή στους υστεροκλασικούς-πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους και παράλληλα καταδεικνύουν τη στενή εξάρτηση της ντόπιας κεραμικής στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ. από την αττική κεραμική παράδοση των κλασικών χρόνων, ακόμη και σε μια περιοχή γεωγραφικά απομακρυσμένη.

2) Ο «μεγαρικός» (Πίν. 18α και 85β· Χρονολογικός Πίνακας V)

Οι «μεγαρικοί» σκύφοι από την κεντρική Κρήτη συγκροτούν ολιγάριθμη ομάδα και προέρχονται κατά κύριο λόγο από το γέμισμα της δεξαμενής στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι (αριθ. 284)[242] ή την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» (αριθ. 167, 238)[243]. Στην ίδια σειρά μπορούν επίσης να προστεθούν ορισμένα παραδείγματα τόσο από άλλες θέσεις της περιοχής της Κνωσού[244] όσο και από το χώρο της Μεσαράς[245]. Ακόμη, ανάλογου τύπου ακέραια αγγεία ή θραύσματα αναφέρονται από τη δυτική Κρήτη, ενώ τα σχετικά από την ανατολική είναι ελάχιστα και έχουν εντοπιστεί στην πόλη του Αγίου Νικολάου[246]. Τα ημισφαιρικά αυτά ανάγλυφα και κατασκευασμένα με μήτρα αγγεία πόσης, γνωστά και ως «μεγαρικοί» σκύφοι[247], που εμφανίζονται στον 3ο για να επικρατήσουν κατά το 2ο αι. π.Χ.[248], αποδίδουν ένα σχήμα ιδιαίτερα χαρακτηριστικό γενικά για την ελληνιστική κεραμική, ενώ η συχνή παρουσία τους σε χώρες της μεσογειακής λεκάνης καταδεικνύει την πλατιά γεωγραφική εξάπλωση

ή σε κύπελλα με ή χωρίς πόδι. Βλ. σχετικά *Agora* XII, πίν. 11, αριθ. 201, 203, 205 (5ος αι. π.Χ.), πίν. 14, αριθ. 303-304, 308-309, 311-312, 316 (6ος-5ος αι. π.Χ.), πίν. 21, αριθ. 446, 456, 461 (5ος αι. π.Χ.), πίν. 22, αριθ. 481, 493 (β′ μισό του 5ου αι. π.Χ.), πίν. 24, αριθ. 532, 539-541, 548-550, 556 (5ος-αρχές του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 25, αριθ. 568, 578 (αρχές του 5ου αι. π.Χ.), πίν. 26, αριθ. 586, 593, 603 (τέλη του 5ου-αρχές του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 27, αριθ. 617, 621, 622 (τέλη του 5ου-αρχές του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 31, αριθ. 748-753 (αρχές του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 32, αριθ. 777, 801, 811 (αρχές του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 35, αριθ. 966, 979, 989 (τέλη του 5ου-αρχές του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 37, αριθ. 1061, 1067 (τέλη του 5ου-αρχές του 4ου αι. π.Χ.).

242. Στο κεφάλαιο αυτό σχολιάζεται μόνο το παράδειγμα αριθ. 284, καθώς τα υπόλοιπα θραύσματα που αναφέρονται στη δημοσίευση B. Homann-Wedeking, δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν στο Μουσείο Ηρακλείου ή στο Στρωματογραφικό Μουσείο Κνωσού, βλ. σχετικά *KCG*, 188-189.

243. Εκτός από τα δύο αυτά παραδείγματα, που αναφέρονται στον περιγραφικό κατάλογο των αγγείων από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», υπάρχουν και ορισμένα μη στρωματογραφημένα θραύσματα από τον ίδιο χώρο, τα οποία, αν και δεν περιλαμβάνονται στο σχετικό κατάλογο λόγω της εντελώς θραυσματικής κατάστασής τους, σχολιάζονται στην παρούσα μελέτη, βλ. σχετικά *UM*, 132-133, αριθ. 79-84, 86, πίν. 118.

244. Τα θραύσματα αυτά προέρχονται από την ανασκαφή στο οικόπεδο Σταφυλάκη, στη νοτιοανατολική πλαγιά της ακρόπολης στην Κνωσό. Τα παραδείγματα αυτά, όπως και τα περισσότερα από την Κνωσό, προσγράφονται σε δηλιακούς τύπους, βλ. *KSP*, 98, V.339, σχέδ. 9, V.339 (θραύσμα μήτρας), 100, V.363, V.364, πίν. 12h.

245. Βλ. σχετικά *Gortina* I, 184-185, εικ. 181, αριθ. 71· *Gortina* II, 112, 115, αριθ. 13, πίν. I:2. Απροσδιόριστος, εξάλλου, αριθμός θραυσμάτων αναφέρεται και από την περιοχή της Φαιστού, βλ. *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 62.

246. Για σχετικές θέσεις και παρατηρήσεις, βλ. *Ελεύθερνα* II, 153.

247. Για το χαρακτηρισμό των αγγείων αυτής της κατηγορίας ως «μεγαρικών», βλ. σχετικά σχόλια στο *Agora* XXII, 2-3.

248. Για την εμφάνιση των ανάγλυφων αυτών αγγείων, βλ. H. Thompson 1934, 457· Courby 1992, 333, 360· *Agora* XXII, 6· *Corinth* VII, III, 88-90.

του τύπου[249]. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη ότι τα αγγεία της κατηγορίας αυτής πιθανότατα οφείλουν την καταγωγή τους σε μετάλλινα πρότυπα, καθώς τόσο ο τρόπος κατασκευής όσο και η χαρακτηριστική «μεταλλική» διαμόρφωσή τους φανερώνουν συχνά στενή σχέση με την τορευτική[250].

Από τα παραδείγματα της σειράς, μόνο το αριθ. 284 είναι σχεδόν ακέραιο, ενώ τα υπόλοιπα διατηρούνται σε θραυσματική κατάσταση. Ο πηλός είναι σχετικά καθαρός, συνήθως τεφρός, ακόμη και καστανός, ενώ το επίχρισμα, γκριζωπό έως μελανό ή και καστανοκόκκινο, σε όλες όμως τις περιπτώσεις θαμπό, οδηγεί στο ανάλογο των δηλιακών τύπων[251]. Εκτός τούτου, από μορφολογική άποψη τα αγγεία αυτά έχουν ένα βασικό ημισφαιρικό σχήμα με ασήμαντες διαφοροποιήσεις, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στην απόδοση του χείλους, που άλλοτε στρέφεται προς τα μέσα (αριθ. 167, 238) άλλοτε πάλι κλίνει ελαφρώς προς τα έξω (αριθ. 284). Χαρακτηριστικά στοιχεία αποτελούν επίσης τα διακοσμητικά θέματα, κυρίως φυτικά ή γεωμετρικά. Τα κοσμήματα αυτά βρίσκουν ακριβή παράλληλα ανάμεσα στο θεματολόγιο των δηλιακών σκύφων[252], καθώς είναι γνωστές οι στενές εμπορικές και οικονομικές σχέσεις της Κρήτης, ιδιαίτερα μάλιστα της Κνωσού, με τη Δήλο στους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους[253]. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι στον 1ο αι. π.Χ. φαίνεται ότι παράλληλα με τους εισηγμένους σκύφους από τη Δήλο εμφανίζονται στην περιοχή της Κνωσού και εγχώριες απομιμήσεις ή αντιγραφές του τύπου, όπως υποδηλώνουν κυρίως τα κατασκευαστικά-διακοσμητικά γνωρίσματα ορισμένων παραδειγμάτων[254].

Σε ό,τι αφορά τη διακόσμηση αυτή καθεαυτή, το ακέραιο παράδειγμα αριθ. 284 αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα για την κατηγορία των «μεγαρικών» σκύφων. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται καθαρά η οργάνωση των ανάγλυφων κοσμημάτων σε ζώνες, γνωστός και συνηθισμένος τρόπος απόδοσης για το είδος αυτό των αγγείων. Το κέντρο του μεταλλίου καλύπτει πολύφυλλος ρόδακας, που περιβάλλεται από τρεις σειρές ενάλληλων μικρών, σχηματοποιημένων, τριγωνικών φύλλων με νευρώσεις[255]. Στον κάλυκα απλώνεται συστρεφόμενο κλαδί κληματίδας με φύλλα και βότρυς[256], ενώ κάτω από το ακόσμητο χείλος υπάρχει διακοσμητική ζώνη με σύνθετο μαίανδρο, όπου ανάμεσα στις κεραίες του διαμορφώνονται τετράγωνα με χιαστές γραμμές[257].

Τα υπόλοιπα παραδείγματα της ομάδας, παρά την αποσπασματική και συχνά κακή διατήρησή τους, μπορούν και αυτά να προσγραφούν σε δηλιακούς τύπους, καθώς τα ανάγλυφα, φυτικά κυρίως, κοσμήματά τους επαναλαμβάνονται στερεότυπα σε πολλά θραύσματα, τα οποία προσγράφονται σε εργαστήρια της Δήλου. Το θέμα που εμφανίζεται στα παραδείγματα από την Κνωσό είναι φύλλα άκανθας στον κάλυκα (Η32/5), κόσμημα το οποίο σχετίζεται με το γνωστό εργαστήριο του Φίλωνα[258]. Επίσης, το σώμα άλλοτε στολίζεται με δελφίνια εναλλασσόμενα με ρόδακες

---

249. Για σχετικά παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. *Agora* XXII, ό.π. Βλ. επίσης Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, όπου συνολική διαπραγμάτευση του θέματος και πρόσφατη βιβλιογραφία· Καλτσάς 1983, 51-55, πίν. 12-13· Κ. Τσάκος, *Β' ΕλλΚερ*, 139-144, πίν. 77-78· *Délos* XXXI· *Labraunda* II, 1, 19-23, πίν. 9-11, 34, αριθ. 96-162· *SCE* IV, 3, 63· *Tarsus* I, 163-165, πίν. 128-130· *Alt-Ägina* II, 1, 77-83, πίν. 45-49· *Eretria* II, 23-27.

250. Για σχετικά σχόλια, βλ. *Agora* XXII, 6-9· H. Thompson 1934, 452-454.

251. Πρβλ. για την ποιότητα του πηλού και του γανώματος τα αντίστοιχα παραδείγματα από την Ελεύθερνα, όπου και εκτενέστερα σχόλια για τις κατασκευαστικές ομοιότητες γενικά μεταξύ των δηλιακών και των κρητικών «μεγαρικών» σκύφων, βλ. *Ελεύθερνα* II, υποσημ. 4, 154.

252. Για σχετικά σχόλια, βλ. παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο.

253. Για σχετικά σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα. Για το ίδιο θέμα, βλ. *Ελεύθερνα* II, ιδιαίτερα υποσημ. 16, όπου και νεότερη βιβλιογραφία.

254. Βλ. σχετικά *KCG*, 188-189· *KSP*, 100, V.365, πίν. 12h.

255. Για ανάλογο κόσμημα, πρβλ. ενδεικτικά Courby 1992, 390, σχέδ. 82, αριθ. 13· *Délos* XXXI, πίν. 56-57, αριθ. 5119, 5134 και αριθ. 5116, 5160, 5187. Πρβλ. επίσης H. Thompson 1934, 359, σχέδ. 44, C26.

256. Πρβλ. σχετικά Courby 1992, 382, σχέδ. 77, αριθ. 9.

257. Πρβλ. σχετικά Courby 1992, 379, σχέδ. 76, αριθ. 4· *Délos* XXXI, πίν. 12, αριθ. 1798, 8077, 9316, 67 Ε1653· *Samaria-Sebaste* III, 277-278, σχέδ. 63, αριθ. 1· *Antioch* IV, 1, σχέδ. 17, αριθ. 20.

258. Βλ. σχετικά *Délos* XXXI, 247 κ.ε., πίν. 60, αριθ. 2010.

(Η32/5)[259] άλλοτε πάλι με τρίφυλλο κόσμημα (Η18/7)[260], ενώ σε τρίτη περίπτωση ολόκληρη η επιφάνεια του κυπέλλου καλύπτεται με μεγάλα πέταλα, εναλλασσόμενα με ελικοειδείς ποδίσκους (Η38/81)[261]. Συνηθισμένα είναι επίσης τα μικρά σχηματοποιημένα τριγωνικά φύλλα (Η38/84) ή τα σαρκώδη με τις αποστρογγυλεμένες κορυφές, που φέρουν νευρώσεις στην επιφάνεια (Η38/82-83)[262]. Κάτω από την ακόσμητη ζώνη του χείλους σχηματίζονται ανάγλυφοι ρόδακες (Η32/5, Η38/79)[263], ανθέμια (Η38/80)[264] ή «ιωνικά αυγά» και αστράγαλος[265], ενώ αξιοσημείωτη είναι η περίπτωση του θραύσματος Η38/86, όπου στη βάση αποδίδεται με ανάγλυφα γράμματα το όνομα του Μενεμάχου, γνωστού τεχνίτη από τη Δήλο[266]. Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις τα ολιγάριθμα αυτά παραδείγματα από την Κνωσό, σε συνδυασμό με όσα ανασκαφικά στοιχεία μπορούν να συνεκτιμηθούν, εντάσσονται σε όμοια με τα δηλιακά παράλληλα χρονική βαθμίδα, η οποία καλύπτει γενικά το χρονικό διάστημα από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. έως την κατάληψη της Κρήτης από τους Ρωμαίους (67 π.Χ.).

3) Ο ημίτομος με πλαστικά στηρίγματα (Πίν. 85γ· Χρονολογικός Πίνακας V)

Ο ημίτομος σκύφος αριθ. 363[267] από το ιερό του Γλαύκου στην Κνωσό ανήκει στην κατηγορία των μικρών ημισφαιρικών μελαμβαφών σκύφων χωρίς λαβές, με κύριο χαρακτηριστικό τα τρία πλαστικά στοιχεία στη θέση της βάσης, τα οποία συνηθέστερα έχουν το σχήμα αχιβάδας και σπανιότερα τη μορφή προσωπείου ή γυναικείων κεφαλών[268]. Τυπικό γνώρισμα της κατηγορίας αποτελεί και η διακόσμηση της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος», η οποία κατά κανόνα οργανώνεται σε ζώνες γύρω και κάτω από το χείλος[269]. Η εμφάνιση του ημισφαιρικού αυτού αγγείου τοποθετείται στον όψιμο 4ο αι. π.Χ. στην Αττική, μολονότι το σχήμα αυτό δεν είναι άγνωστο και σε προγενέστερες χρονικές περιόδους[270]. Πάντως, αποβαίνει χαρακτηριστική μορφή της κεραμικής παραγωγής κατά τον 3ο-2ο αι. π.Χ. με πλατιά γεωγραφική εξάπλωση, όπως φανερώνουν τα γνωστά παράλληλα από την Αθήνα, τη Φωκίδα, τη Βέροια, τη Θεσσαλονίκη, τη Δημητριάδα, την Πριήνη, την

259. Βλ. *Délos*, πίν. 33, αριθ. 2437.

260. Βλ. *Délos*, πίν. 13, αριθ. 1723, 9301.

261. Βλ. *Délos*, πίν. 11, αριθ. 4797, πίν. 29, αριθ. 4766, πίν. 58, αριθ. 8834, 4482, πίν. 59, αριθ. 4579.

262. Πρβλ. ενδεικτικά *Délos* XXXI, πίν. 56-57, αριθ. 5012, 5235, 5238, 5268, 5134 και αριθ. 5006, 5576, 5340, 5160, 5116.

263. Πρβλ. ενδεικτικά *Délos* XXXI, πίν. 13, αριθ. 1723, 2188, πίν. 14, αριθ. 633, 5911-5910, πίν. 60, αριθ. 5653, 4986.

264. Βλ. *Délos* XXXI, πίν. 13, αριθ. 2108, πίν. 15, αριθ. 2286, 2403, πίν. 77, αριθ. 1113, πίν. 79, αριθ. 619.

265. Βλ. *Délos* XXXI, πίν. 12, αριθ. 5880, 8050.

266. Για το εργαστήριο του Μενεμάχου, βλ. σχετικά *Délos* XXXI, 21-68.

267. Η ονομασία «ημίτομος», που αποδίδεται στον Πάμφιλο και διασώθηκε από τον Αθήναιο (*Δειπνοσοφισταί* XI, 470d), προτάθηκε από τον Edwards για τους σκύφους με ανάγλυφη διακόσμηση, το σχήμα των οποίων ανταποκρίνεται ικανοποιητικά σε αυτό που εξετάζεται εδώ. Αντίθετα, η ονομασία «κόνδυς», που προτείνει η Rotroff, αντιστοιχεί αποκλειστικά σε ασιατικό αγγείο, βλ. σχετικά Edwards 1956, 83-84· Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, 22, υποσημ. 12-14· *Agora* XII, 2-3· *Agora* XXIX, 107-108, αριθ. 311-317, σχέδ. 20, πίν. 32· Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*, 92.

268. Για τη μορφολογική ταξινόμηση του σχήματος, τη χρονολόγηση καθώς και τα προβλήματα ερμηνείας του, βλ. Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*, 89-96· Δρούγου 1988, 77-79· *Agora* XXIX, 107-108.

269. Στα πρωιμότερα κυρίως παραδείγματα της κατηγορίας η διακόσμηση της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος», που απλώνεται στη ζώνη του χείλους, συνηθέστερα αποδίδει γνωστά θέματα, όπως για παράδειγμα είναι η γιρλάντα ή το στεφάνι με κισσόφυλλα, βλ. σχετικά Δρούγου 1988, 78, εικ. 2, 2793 (αριθ. κατ. 5), 2806 (αριθ. κατ. 8). Επίσης, ξεχωριστό στοιχείο για τον τύπο, εκτός από τα επίθετα πλαστικά στοιχεία στη θέση της βάσης, είναι η ένταξη των κοσμημάτων σε ζώνες, και μάλιστα με θέματα ιδιαίτερα σπάνια για το θεματολόγιο της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», πρβλ. σχετικά τα κοσμήματα του εξεταζόμενου σκύφου.

270. Για σχετικά σχόλια, βλ. Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*, 91-92, ιδιαίτερα υποσημ. 6, 9· Δρούγου 1988, 77-79· *Agora* XXIX, 107-108, όπου και σχολιάζεται η εξέλιξη του σχήματος στην Αττική.

Κρήτη και άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου[271]. Το σχήμα αυτό, που συνυπάρχει στον όψιμο 3ο αι. π.Χ. με σκύφους όμοιου τύπου της κατηγορίας των λεγόμενων «μεγαρικών», υιοθετείται κατά το 2ο αι. π.Χ., και ιδιαίτερα μετά τα μέσα του αιώνα, από τη μεγάλη αυτή ομάδα των ανάγλυφων αγγείων, με ανάλογη πάντοτε χρήση[272]. Μολονότι τα περισσότερα σωζόμενα παραδείγματα είναι πήλινα, δεν λείπουν οι αποδόσεις του τύπου σε πολύτιμα μέταλλα ή ακόμη και σε γυαλί, γεγονός που επιβεβαιώνει τη στενή σχέση και εξάρτηση που συχνά παρατηρείται μεταξύ κεραμικής και μεταλλοτεχνίας[273].

Ο εξεταζόμενος ημίτομος σκύφος[274] σχηματίζεται από μικρό ημισφαιρικό κύπελλο, που στηρίζεται σε τρία πλαστικά γυναικεία κεφάλια, διακοσμητικά στοιχεία με σποραδική εμφάνιση ανάμεσα στα γνωστά παραδείγματα, τα οποία όμως παρουσιάζονται σε σκύφο του Μουσείου του Βερολίνου με προέλευση την Κρήτη. Απέναντι στο εντελώς ημισφαιρικό και ανοιχτό σχήμα των πρωιμότερων σκύφων[275], τα σχεδόν κάθετα τοιχώματα όπως και το κάπως βαθύτερο σώμα του εξεταζόμενου αγγείου οδηγούν σε μεταγενέστερες μορφές του τύπου, χαρακτηριστικά τα οποία συμφωνούν γενικά με τη χρονολογική τοποθέτηση στο β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το μελανό μεταλλικό γάνωμα απλώνεται εσωτερικά και εξωτερικά, ενώ κοσμήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», σπάνια για το θεματολόγιο της τεχνοτροπίας, περιτρέχουν το χείλος και το ανώτερο σώμα του αγγείου[276].

4) Ο ημισφαιρικός (Πίν. 18β και 85δ· Χρονολογικός Πίνακας V)

Ο ημισφαιρικός σκύφος αριθ. 267, που ανήκει στο σύνολο των αγγείων από το γέμισμα της δεξαμενής στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι χρονολογούμενων περί τα τέλη του 2ου αι. π.Χ.[277], μολονότι αντιπροσωπεύει ένα σχήμα συνηθισμένο στην κεραμική άλλων ελληνιστικών κέντρων, αποτελεί σπάνια περίπτωση για την εγχώρια παραγωγή, καθώς ελάχιστα μόνο θραύσματα του τύπου ανα-

---

271. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. Miller 1974, 204-205, 234, αριθ. 34 (P27986), πίν. 32, 49 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.) με επιγραφή *ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ*· Shear 1969, πίν. 103d· Thompson - Scranton 1943, 359, εικ. 60a (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Médéon* V, 40, σχέδ. 44-45, αριθ. 42.3 (τέλη του 4ου-α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Δρούγου 1988, 78, εικ. 2 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Demetrias* I, 123, αριθ. 136, πίν. 43, 1, XIX, 4 (3ος αι. π.Χ.)· *Priene*, 396, εικ. 526, 7 (3ος αι. π.Χ.)· Watzinger 1901, 75-76, αριθ. 20, με επιγραφή *ΦΙΛΙΑΣ* (3ος αι. π.Χ.)· *Alt-Ägina* II, 1, 72, 74, πίν. 40, αριθ. 523 (πρώιμος 3ος αι. π.Χ.), πίν. 41, αριθ. 546 (όψιμος 3ος αι. π.Χ.)· Broneer 1958, 31, πίν. 13d (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· Morel 1981, 139, σειρά 2131-2133, πίν. 31.

272. Το ημισφαιρικό σχήμα των ημίτομων σκύφων με τις τρεις πλαστικές αχιβάδες υιοθετήθηκε περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. από τη μεγάλη κατηγορία της ελληνιστικής κεραμικής, τα αγγεία με ανάγλυφο φυτικό διάκοσμο, με κύρια διαφορά ότι για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν πήλινες μήτρες. Ελάχιστα είναι τα παραδείγματα που φέρουν κοχύλια στη θέση της βάσης, όπως για παράδειγμα το αριθ. 2.65 από την Αγορά των Αθηνών (τέλη του 3ου αι. π.Χ.), βλ. σχετικά *Agora* XXII, 16, αριθ. 2. Τα περισσότερα γνωστά αγγεία ανήκουν στο 2ο αι. π.Χ. και ιδιαίτερα στο β′ μισό του. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*, 94, ιδιαίτερα υποσημ. 24.

273. Για ασημένιους σκύφους, βλ. Bothmer 1984, αριθ. 105-106, όπου τρία πλαστικά κεφάλια στη θέση της βάσης, το ένα είναι μάσκα ηθοποιού και τα υπόλοιπα δύο κεφαλές Διονύσου. Βλ. επίσης *Ταξιδεύοντας με το πλοίο της Κηρύνειας στο χρόνο και στο μύθο* (Έκθεση Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, 1987), 75, αριθ. 27, από την Αιτωλοακαρνανία (β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.). Πρβλ. επίσης Oliver 1977, 85, αριθ. 47 (όψιμοι ελληνιστικοί-πρώιμοι αυτοκρατορικοί χρόνοι). Για σκύφους από γυαλί η Δρούγου αναφέρει ένα αδημοσίευτο παράδειγμα από τάφο του 3ου αι. π.Χ. στην Πύδνα, βλ. Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*, 93.

274. Ο σκύφος αυτός θα μπορούσε να είναι εισηγμένος, για το λόγο ότι αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα αυτού του τύπου μέσα στο σύνολο των αγγείων από την κεντρική Κρήτη. Αξιοσημείωτο είναι ότι τόσο στο σκύφο της ομάδας αυτής όσο και σε εκείνο του Μουσείου του Βερολίνου στη θέση της βάσης υπάρχουν, αντί των συνηθέστερων αχιβάδων, τρία πλαστικά γυναικεία κεφάλια, βλ. Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*, 93.

275. Για σχετικά σχόλια, βλ. Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*, 93· Δρούγου 1988, 79, ιδιαίτερα υποσημ. 24.

276. Βλ. για τα κοσμήματα στο αντίστοιχο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

277. Για τη χρονολογική τοποθέτηση του συνόλου, βλ. στο αντίστοιχο εισαγωγικό κεφάλαιο του περιγραφικού καταλόγου.

φέρονται από την περιοχή της Μεσαράς[278]. Κατασκευασμένος από κοκκινωπό καθαρό πηλό, ο σκύφος καλύπτεται σε ολόκληρη την εσωτερική επιφάνεια και κατά τόπους στην εξωτερική από κατανοκόκκινο πολύ αραιό γάνωμα, έτσι ώστε να δημιουργούνται έντονες χρωματικές διαβαθμίσεις. Το αγγείο σχηματίζεται από βαθύ ημισφαιρικό κύπελλο με λεπτά τοιχώματα, ενώ οριζόντιες αυλακώσεις υπογραμμίζουν εξωτερικά το χείλος. Η επιφάνεια στήριξης, χωρίς εξωτερική διαμόρφωση, είναι αρκετά στενή και αποδίδεται έντονα κοίλη κάτω, μορφολογικό στοιχείο το οποίο συχνά αναγνωρίζεται και σε άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής ήδη από τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.[279]. Στο σχήμα αυτό του σκύφου ανταποκρίνεται καλύτερα ο σχεδόν σύγχρονος τής ομάδας «D» (D14) του H. Thompson από την αθηναϊκή Αγορά, όπου θα πρέπει να σημειωθεί ότι αναφαίνεται κάποια επίδραση μετάλλινων προτύπων, με μόνη διαφορά ότι στο αττικό αγγείο η βάση είναι επίπεδη[280]. Γενικά το σχήμα μπορεί ακόμη να σχετιστεί με εκείνο των άωτων σκύφων[281] ή με τη μεγάλη κατηγορία των «μεγαρικών»[282], ενώ ως παραπλήσιες περιπτώσεις μπορούν να αναφερθούν ο τύπος του ημίτομου σκύφου ή ο συγγενικός με τα χαρακτά πολύγωνα[283].

Β. ΑΓΓΕΙΑ ΟΙΝΟΥ

Η ΠΡΟΧΟΥΣ

1) Η κυλινδρική (Πίν. 18γ-22α και 85ε-86α· Χρονολογικός Πίνακας VI)

Η κυλινδρική πρόχους αντιπροσωπεύει μέσα στο σύνολο των αγγείων που εξετάζονται εδώ ένα από τα χαρακτηριστικότερα σχήματα της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη. Ο τόπος καταγωγής του τύπου εντοπίζεται στην Κνωσό, για το λόγο ότι όλα σχεδόν τα γνωστά παραδείγματα προέρχονται από την περιοχή αυτή (αριθ. 14-25, 73-75, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 131, 138, 176, 182, 204, 212-216, 226, 247, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 321-322, ιερό Δήμητρας· αριθ. 394, 399-400, ιερό-οικία στο Βενιζέλειο), με μόνη εξαίρεση τα παραδείγματα αριθ. 434 και 510, που βρέθηκαν στο στρώμα καταστροφής της Λύττου. Με την προϋπόθεση αυτή ο τύπος μπορεί να θεωρηθεί προϊόν του τοπικού εργαστηρίου της Κνωσού, ο οποίος διαδίδεται κατά τον 3ο αι. π.Χ. στη Λύττο, ενώ δεν διαπιστώνεται ευρύτερη γεωγραφική εξάπλωσή του, καθώς ανάλογης μορφής αγγεία, σύμφωνα με τις τωρινές γνώσεις, δεν έχουν επισημανθεί σε άλλες περιοχές του νησιού.

Από μορφολογική άποψη η κυλινδρική πρόχους μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεγέθυνση του ήδη γνωστού κυλινδρικού κυπέλλου. Το σύνολο των αγγείων αυτής της κατηγορίας μπορεί να δια-

---

278. Στο ίδιο σύνολο κεραμικής ανήκει και ένας δεύτερος σκύφος ανάλογου σχήματος, που αναφέρεται στη δημοσίευση του υλικού αλλά δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί, βλ. *KCG*, 180-181, σχέδ. 19Α. Πιθανότατα το αγγείο χάθηκε μαζί με άλλα από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο κατά τη διάρκεια του β' παγκοσμίου πολέμου. Και αυτό το παράδειγμα εμφανίζεται με «αρνητικό πυθμένα» αλλά έχει πιο ανοιχτά τοιχώματα, ενώ την εσωτερική επιφάνεια περιτρέχουν τρεις παράλληλες λευκές ταινίες. Ο τύπος αυτός ανταποκρίνεται στα ανάλογα παραδείγματα από τις ομάδες C και D του Thompson, βλ. H. Thompson 1934, 348, εικ. 29, C7, 371-372, εικ. 56, D14, 376, εικ. 62, D28 και 437, σχέδ. 118. Για παραδείγματα από τη Γόρτυνα, βλ. σχετικά *Gortina* II, 118, αριθ. 73-74, πίν. II:11-13.

279. Για το μορφολογικό αυτό γνώρισμα, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος του ημισφαιρικού κυπέλλου, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

280. Βλ. H. Thompson 1934, 371-372, όπου ο ίδιος μελετητής συνδέει τον τύπο αυτό με ομάδα αργυρών αγγείων από έναν τάφο στην Αιτωλία των αρχών του 2ου αι. π.Χ. Βλ. επίσης Σωτηριάδης 1906, 79-80, εικ. 5-7. Για περισσότερα σχόλια και παραδείγματα, βλ. *Agora* XXIX, 109-110, αριθ. 324-331, σχέδ. 20, πίν. 32-33.

281. Για ανάλογα παραδείγματα, βλ. Πατσιαδά 1983, 112-113, 156, σχέδ. 10, πίν. 55στ (β' μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 148-150, σχέδ. 34-36, πίν. 51, Π1438.

282. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος του «μεγαρικού» σκύφου.

283. Για σχετικά σχόλια και παραδείγματα, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχημάτός τους.

κριθεί, με κριτήριο τη διαμόρφωση της βάσης, σε δύο παραλλαγές (Α και Β), οι οποίες αντιποκρίνονται στην ανάλογη ταξινόμηση του κυλινδρικού κυπέλλου και φαίνεται να σχετίζονται με δύο διαφορετικές κεραμικές παραδόσεις[284]. Κύριο χαρακτηριστικό της παραλλαγής Α είναι η δακτυλιόσχημη βάση, που ξεχωρίζει από το σώμα και σχηματίζει με το κατακόρυφο τοίχωμά του γωνιώδες περίγραμμα (αριθ. 17, 19-20, 399-400, 434, 510). Αντίθετα, στην παραλλαγή Β η βάση, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως απομίμηση εκείνης της Α, σχηματίζεται από πλατιά αυλάκωση, η οποία περιτρέχει το κατακόρυφο τοίχωμα του σώματος ακριβώς επάνω από την επιφάνεια στήριξης, έτσι ώστε το συνεχές περίγραμμα να διακόπτεται στο σημείο αυτό (αριθ. 24-25, 75, 204).

Οι κυλινδρικές πρόχοι και των δύο παραλλαγών, παρά τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν, έχουν ορισμένα κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά. Στα γενικά τους γνωρίσματα σχηματίζονται από βαθύ κυλινδρικό σώμα, το οποίο στηρίζεται σε δακτυλιόσχημη βάση και απολήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Στο ύψος της λαβής διαμορφώνεται ώμος, που ορίζεται κάτω από δύο άβαφες χαρακτές γραμμές και επάνω από απλή χάραξη ή κυρτό κυμάτιο, το οποίο περιτρέχει τη ρίζα του χείλους. Ο σχηματισμός του ώμου αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της κυλινδρικής πρόχου, το οποίο τη διαφοροποιεί μορφολογικά από το αντίστοιχο κύπελλο, καθώς το στοιχείο αυτό απουσιάζει από όλα τα παραδείγματα του σχετικού τύπου. Η κατακόρυφη ταινιωτή λαβή έχει συνηθέστερα τριγωνικό περίγραμμα και καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους. Ο πηλός των αγγείων είναι καστανόχρωμος ή κοκκινωπός και στα περισσότερα παραδείγματα δεν περιέχει ξένα σώματα. Το επίχρισμα, συχνά άνισα απλωμένο στην επιφάνεια του αγγείου, είναι μελανό ή καστανοκόκκινο, σε αρκετές ακόμη περιπτώσεις μεταλλικό. Σε αγγεία του 1ου αι. π.Χ. το γάνωμα καλύπτει μόνο τη ζώνη του χείλους, ενώ το υπόλοιπο αγγείο μένει άβαφο

VI. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΠΡΟΧΟΥΣ

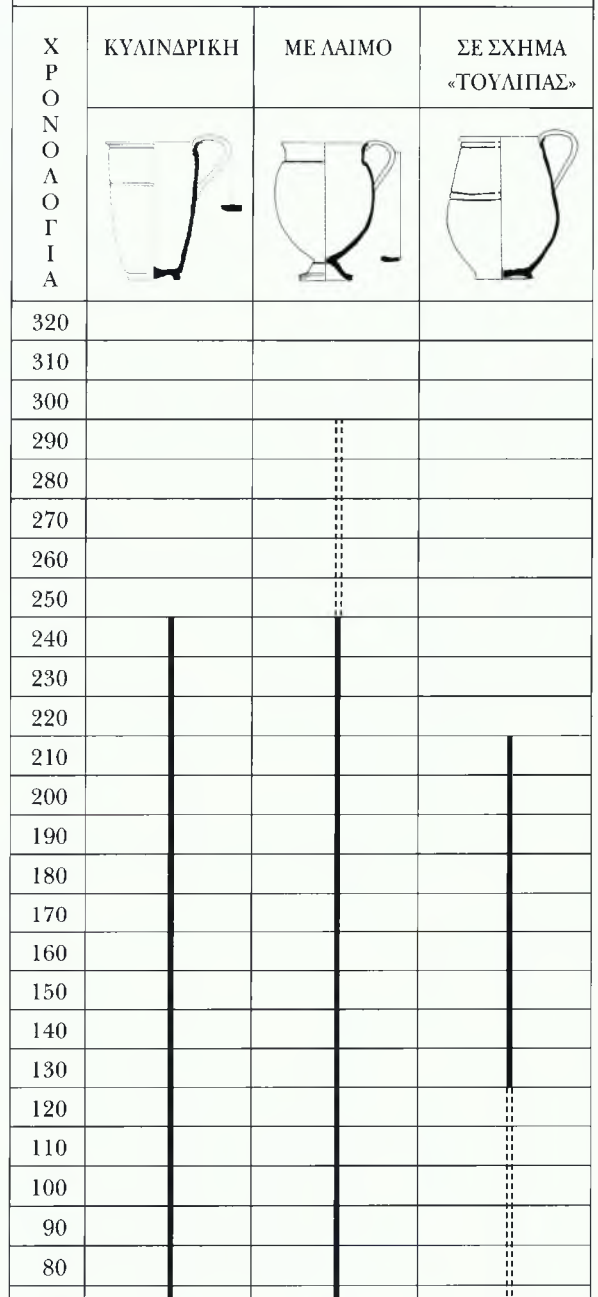

284. Βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του κυλινδρικού κυπέλλου.

(αριθ. 247), χαρακτηριστικό το οποίο αναγνωρίζεται και σε άλλα είδη αγγείων της όψιμης ελληνιστικής περιόδου[285]. Στις περισσότερες περιπτώσεις στη ζώνη του ώμου αναπτύσσονται θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» με επιμελημένη απόδοση στα ώριμα παραδείγματα της σειράς, ενώ στα όψιμα εμφανίζονται αμελέστερα και απλοποιημένα[286]. Και οι δύο παραλλαγές, που έχουν παράλληλη εμφάνιση, καλύπτουν με τα παραδείγματά τους το χρονικό διάστημα από το γ' τέταρτο του 3ου έως τον 1ο αι. π.Χ., έτσι ώστε να είναι δυνατή μια ικανοποιητική διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος. Ο χρονολογικός προσδιορισμός του συνόλου στηρίζεται κυρίως στη μορφολογική εξέταση των τύπων και λιγότερο στα ανασκαφικά δεδομένα, καθώς αυτά σε αρκετές περιπτώσεις είναι ασαφή για την ακριβή χρονολόγησή τους[287].

Για το γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. αντιπροσωπευτικό παράδειγμα προσφέρει το θραύσμα αριθ. 21, που χαρακτηρίζεται για τα σχεδόν κατακόρυφα τοιχώματα και τον ευθύγραμμο ώμο, στοιχεία τα οποία προϋποθέτουν αρκετά πλατιά επιφάνεια στήριξης και σχετίζονται ιδιαίτερα με την πρώιμη φάση του σχήματος[288]. Παράλληλα, το χείλος πλάθεται στενό, οριζόντιο, και υπογραμμίζεται από απλή χάραξη. Ανάλογο σε σχήμα και με κοσμήματα στον ώμο είναι το παράδειγμα αριθ. 212, το οποίο με την κωνική βαθμιδωτή βάση αποτελεί μοναδική περίπτωση ανάμεσα στα γνωστά παραδείγματα του είδους[289].

Την επόμενη βαθμίδα στην εξέλιξη του σχήματος αντιπροσωπεύουν τα παραδείγματα αριθ. 14-15, 22, 131, 138, 176, 214-216, 399, 434 και 510, τα οποία ανήκουν στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Κύρια γνωρίσματα του τύπου στη φάση αυτή και ιδιαίτερα μετά το 221/220 π.Χ. αποτελούν η σαφής διαμόρφωση του ώμου, η πλατύτερη απόδοση του χείλους και το τριγωνικό σχήμα της λαβής. Ο ώμος εμφανίζεται κυρτός και ορίζεται κάτω από δύο παράλληλες χαράξεις, οι οποίες κατά κανόνα γεμίζουν με γραπτά θέματα, παραπληρωματικά της κύριας διακόσμησης. Το χείλος υπογραμμίζεται από κυρτό κυμάτιο, ενώ η λαβή αποκτά τριγωνικό περίγραμμα, χαρακτηριστικό το οποίο επικρατεί γενικότερα στα μόνωτα αγγεία της εγχώριας παραγωγής από τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. και εξής[290].

Στα πρώιμα παραδείγματα του τελευταίου τετάρτου του 3ου αι. π.Χ., που χρονολογούνται πριν από την καταστροφή της Λύττου (221/220 π.Χ.), παρατηρούνται μικτά, πρώιμα και όψιμα μορφολογικά γνωρίσματα. Για το λόγο τούτο, τα δείγματα αυτά, με το διαφορετικό χαρακτήρα που εμφανίζουν, αποδίδουν ενδιάμεση ή μεταβατική μορφή προς τα πιο εξελιγμένα σχήματα του τέλους του 3ου αι. π.Χ. Μέσα στα πλαίσια της μεταβατικής αυτής φάσης μπορεί να ενταχθεί η κυλινδρική πρόχους αριθ. 434, η οποία αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της χρονολογικής αυτής πρωιμότητας και ανήκει τυπολογικά στην παραλλαγή Α. Ορισμένα χαρακτηριστικά της, όπως η κάπως πλατιά βάση με το πλάγιο περίγραμμα, ο σχεδόν ευθύγραμμος ώμος, το στενό οριζόντιο χείλος και η κατακόρυφη λαβή, που εκφύεται από χαμηλά, τη συνδέουν με τα πρωιμότερα παραδείγματα της σειράς[291]. Αντίθετα, η υποτυπώδης εμφάνιση του κυρτού κυματίου στη ρίζα του χείλους και το σχεδόν τριγωνικό περίγραμμα της λαβής προαναγγέλλουν τη μορφή την οποία θα λάβει το σχήμα στο

285. Πρβλ. ενδεικτικά τα άωτα σκυφίδια του τέλους του 2ου-αρχών του 1ου αι. π.Χ. ή τα σύγχρονά τους πινάκια, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

286. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

287. Για τη χρονολόγηση της ομάδας, βλ. στα αντίστοιχα εισαγωγικά κεφάλαια του περιγραφικού καταλόγου.

288. Ο τύπος με την πλατιά βάση εμφανίζεται κυρίως σε παραδείγματα που χρονολογούνται πριν από την καταστροφή της Λύττου (221/220 π.Χ.), ενώ στα μεταγενέστερα αποδίδεται γενικά με στενή βάση και σχετικά ανοιχτά προς τα επάνω τοιχώματα.

289. Πρβλ. επίσης τη βάση του σύγχρονου κανθάρου κρητικού τύπου αριθ. 211 από το ίδιο σύνολο, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

290. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε κύπελλα άλλων κατηγοριών, ακόμη σε πρόχους με λαιμό ή σε σχήμα «τουλίπας», βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

291. Πρβλ. ενδεικτικά το παράδειγμα αριθ. 21, βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Με μικτά μορφολογικά γνωρίσματα εμφανίζονται και τα παραδείγματα αριθ. 131 και 138, τα οποία εντοπίζονται κυρίως σε δύο επιμέρους στοιχεία: στον ώμο και στο χείλος. Συγκεκριμένα, χαρακτηριστική είναι η συνύπαρξη του ελάχιστα κυρτού ώμου και της απλής χάραξης κάτω από το χείλος στο παράδειγμα αριθ. 131 ή αντιστρόφως του ευθύγραμμου ώμου και του κυρτού κυματίου κάτω από το χείλος στην πρόχου αριθ. 138. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του τύπου για την τελευταία εικοσαετία του 3ου αι. π.Χ. προσφέρουν οι κυλινδρικές πρόχοι αριθ. 14-15 και 215-216, όπου αποτυπώνονται όλα τα τυπικά γνωρίσματα της φάσης αυτής. Η επιφάνεια στήριξης του αγγείου δείχνει να περιορίζεται αισθητά σε σχέση με το σώμα[292], ενώ τα κυλινδρικά τοιχώματα ευρύνονται μέχρι το ύψος των δύο παράλληλων χαράξεων, οι οποίες αποτελούν το κάτω όριο της ζώνης του ώμου. Στο σημείο αυτό ο ώμος εμφανίζεται ελάχιστα διογκωμένος και απολήγει σε χείλος σχεδόν οριζόντιο και πλατύτερο σε σύγκριση με τα πρωιμότερα παραδείγματα, υπογραμμισμένο από κυρτό κυμάτιο.

Για τον τύπο της κυλινδρικής πρόχου στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. αντιπροσωπευτικά είναι τα παραδείγματα αριθ. 16-20, 73-75 και 394, ενώ στην ίδια ενότητα μπορεί να προστεθεί και το αγγείο αριθ. 213, για την ομοιότητα του σχήματός του. Οι διαφορές ανάμεσα στην παλαιότερη και στη νεότερη αυτή ομάδα εντοπίζονται κυρίως στη διαμόρφωση της βάσης, του σώματος και του χείλους. Η εξέλιξη του σχήματος της βάσης ακολουθεί παράλληλη πορεία με εκείνη των αντίστοιχων κυλινδρικών κυπέλλων[293]. Στα παραδείγματα αριθ. 17 και 19-20, που ανήκουν στην παραλλαγή Α, το τοίχωμα της βάσης έχει χάσει το πρωιμότερο λοξό περίγραμμα και παρουσιάζεται σχεδόν κατακόρυφο. Παράλληλα, η κάτω επιφάνεια και στις δύο παραλλαγές άλλοτε αποδίδεται ελαφρώς κοίλη (αριθ. 17, 20, 25) άλλοτε πάλι σχεδόν επίπεδη, με κυκλική αυλάκωση (αριθ. 24, 400). Τα τοιχώματα πλάθονται αρκετά παχιά (αριθ. 16-17, 73, 213, 322) και το περίγραμμα του ώμου, σε αντίθεση προς το κυρτό του τέλους του 3ου αι. π.Χ., εμφανίζεται σχεδόν ευθύγραμμο (αριθ. 17-19, 24-25, 73, 204, 322, 400). Οι χαράξεις που ορίζουν τη ζώνη του ώμου αποδίδονται ρηχές, ενώ το χείλος διαμορφώνεται χοντρό και υπογραμμίζεται από αμελές κυρτό κυμάτιο (αριθ. 16, 20, 204, 400)[294]. Όλες αυτές οι μορφολογικές διαφοροποιήσεις οδηγούν στη σταδιακή απλοποίηση του σχήματος, η οποία εμφανίζεται στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. και ολοκληρώνεται στους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους.

Χαρακτηριστικά δείγματα της φάσης αυτής προσφέρουν οι κυλινδρικές πρόχοι αριθ. 20 και 400, που εντάσσονται χρονικά περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Στα παραδείγματα αυτά απαντούν σε πλήρη εξέλιξη όλα τα νεότερα γνωρίσματα του τύπου, όπως το σχεδόν κατακόρυφο τοίχωμα της βάσης, το κυλινδρικό σώμα, ελάχιστα διογκωμένο στο μέσον του ύψους, ο σχεδόν ευθύγραμμος ώμος και το υποτυπώδες κυμάτιο στη ρίζα του χείλους. Παράλληλα, οι επιπόλαιες οριζόντιες χαράξεις στη ζώνη του ώμου, όπου αναπτύσσονται απλοποιημένα θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», σε συνδυασμό με τα μορφολογικά γνωρίσματα του αγγείου προαναγγέλλουν τη διάλυση των αρθρώσεων, στοιχείο το οποίο χαρακτηρίζει ιδιαίτερα το σχήμα της κυλινδρικής πρόχου στο β′ μισό του 2ου και στον 1ο αι. π.Χ. Τη μορφή αυτή παρουσιάζει το παράδειγμα αριθ. 226, που χρονολογείται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του αγγείου, όπως το απλό, ευρύτερο προς τα επάνω περίγραμμα του σώματος, όπου κάθε στοιχείο άρθρωσης του ώμου έχει χαθεί, και παράλληλα το οριζόντιο χείλος με τη ρηχή χάραξη στη ρίζα οδηγούν στην πλήρη παραμόρφωση του σχήματος. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αποτελούν το θραύσμα του τελευταίου τετάρτου του 2ου αι.

---

292. Η άποψη αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι το περίγραμμα του σώματος διαμορφώνεται ευρύτερο προς τα επάνω.

293. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τα κυλινδρικά κύπελλα.

294. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής από την όψιμη ελληνιστική περίοδο και σχετίζεται με τη γενικότερη τάση της εποχής για πιο επιμήκη και γωνιώδη σχήματα. Πρβλ. ενδεικτικά την κατηγορία των άωτων σκυφιδίων, των πινακίων, των υδριών τύπου «Hadra» ή των αμφορίσκων, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

π.Χ. από το γέμισμα της δεξαμενής στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι στην Κνωσό[295] και το αριθ. 247, χρονολογούμενο στον 1ο αι. π.Χ. Στα παραδείγματα αυτά χαρακτηριστικά στοιχεία αποτελούν το ψηλό κωνικό σώμα[296] ή η χρήση χρώματος μόνο στη ζώνη του χείλους (αριθ. 247).

2) Με λαιμό (Πίν. 22β-26 και 86β-89α· Χρονολογικός Πίνακας VI)

Η πρόχους με λαιμό αντιπροσωπεύει με το σχήμα και τη διακόσμησή της αξιόλογη ομάδα μέσα στο σύνολο της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη[297]. Ο τόπος καταγωγής του τύπου εντοπίζεται στην περιοχή της Κνωσού, από όπου προέρχεται ο μεγαλύτερος αριθμός των παραδειγμάτων, έτσι ώστε το είδος αυτό του αγγείου να αποτελεί χαρακτηριστικό σχήμα της κνωσιακής κεραμικής[298] (αριθ. 111, 146-148, 159, 170-173, 178, 181, 183, 187, 196-197, 199, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 293, ιερό Δήμητρας· αριθ. 37-38, 76, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 259, δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι). Όμοιου σχήματος αγγεία αλλά αριθμητικά λιγότερα έχουν βρεθεί και σε άλλες περιοχές της κεντρικής Κρήτης, όπως στο Αστρίτσι (αριθ. 656), τη Λύττο (αριθ. 432-433, 489), το Καστέλλι (αριθ. 525) ή τη Φαιστό (αριθ. 635). Στην ίδια ομάδα πρέπει να προστεθούν και ελάχιστα δείγματα, άγνωστης προέλευσης (αριθ. 669, 672-673). Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το σχήμα της πρόχου με λαιμό είναι και από παλαιότερα γνωστό, καθώς αποτελεί ουσιαστικά μεγέθυνση του ήδη διαδεδομένου από τους γεωμετρικούς-κλασικούς χρόνους κυπέλλου με λαιμό[299].

Ανεξάρτητα από τις επιμέρους μορφολογικές διαφοροποιήσεις που μπορούν να χρησιμεύσουν ως χρονολογικό στήριγμα, η πρόχους με λαιμό, με βάση τα γενικά εξωτερικά γνωρίσματα, χαρακτηρίζεται για τη σχεδόν σφαιρική διαμόρφωση του σώματος, τον ευρύ χαμηλό κυλινδρικό λαιμό, ο οποίος τελειώνει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω, και την κατακόρυφη, συνήθως ταινιωτή λαβή, που καταλήγει στο εσωτερικό του[300]. Αντίθετα, το σχήμα της βάσης παρουσιάζει ποικιλία μορφών, με παράλληλη εμφάνιση ήδη από τον 3ο αι. π.Χ. Σε ορισμένα παραδείγματα η βάση άλλοτε εμφανίζεται απλή, δακτυλιόσχημη (αριθ. 259, 433, 525, 635, 656, 669), άλλοτε πάλι αποτελείται από πλατύ εχίνο, που συνδέει με το σώμα κυλινδρικό στέλεχος (αριθ. 432, 489, 672)[301], ενώ σε μια τρίτη περίπτωση (αριθ. 111) διαμορφώνεται σχεδόν κωνική.

---

295. Το παράδειγμα αυτό δεν περιλαμβάνεται στο σχετικό κατάλογο για το λόγο ότι δεν κατέστη δυνατόν να εντοπισεί. Πιθανότατα χάθηκε κατά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο μαζί με άλλα ευρήματα από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο. Ωστόσο, αναφέρεται στην εξέταση του σχήματος, επειδή με τη μορφή του συμβάλλει στην πληρέστερη γνώση της εξελικτικής πορείας του σχήματος στους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. σχετικά *KCG*, 187, σχέδ. 30.

296. Πρβλ. σχετικά το δείγμα από το Μοναστηριακό Κεφάλι, βλ. *KCG*, ό.π.

297. Η αρχική ονομασία για τον τύπο είναι «όλπη», όρος ο οποίος χρησιμοποιήθηκε από τους παλαιότερους μελετητές (P.J. Callaghan - V. La Rosa). Σε αυτήν τη μελέτη προτείνεται η ονομασία «πρόχους με λαιμό», καθώς θεωρείται ότι αποδίδει σαφέστερα το σχήμα του αγγείου. Επιπλέον, ο τύπος δεν συγχέεται με τον εντελώς διαφορετικό της γνωστής όλπης των κλασικών χρόνων, βλ. στο σχετικό κεφάλαιο για την εξέλιξη αυτού του σχήματος.

298. Κοντά σε αυτά αναφέρονται και τα αγγεία V348-V349, V290, V292 από το οικόπεδο Σταφυλάκη στην Κνωσό, τα οποία δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, αλλά σχολιάζονται, καθώς με το σχήμα τους αποδίδουν την τελευταία βαθμίδα στην εξελικτική πορεία του, βλ. *KSP*, 90, 99, σχέδ. 5 και 10, αντίστοιχα (V290, V292, V349).

299. Για παραδείγματα του κυπέλλου με λαιμό κλασικών χρόνων, βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος. Πρβλ. επίσης Coldstream - Catling 1996, πίν. 104/T.34:19 (ύστερο ανατολίζον).

300. Ο γενικός αυτός τύπος διατηρήθηκε σε όλη τη διάρκεια του 3ου-2ου αι. π.Χ., όπως υποδηλώνουν τόσο τα πρώιμα όσο και τα όψιμα δείγματα της σειράς. Πρβλ. ενδεικτικά το παράδειγμα αριθ. 433 από τη Λύττο (γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.) ή το αριθ. 259, που αντιπροσωπεύει την ομάδα από τη δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι της Κνωσού (τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.), βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο.

301. Πρβλ. για το σχήμα της βάσης το παράδειγμα από το ταφικό σύνολο Bielefeld, βλ. Bielefeld 1970, 5, 9, 11. Με συγγενική μορφή εμφανίζεται η βάση και στο κύπελλο αριθ. 431 με χαμηλό λαιμό από τη Λύττο, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός του.

Ο πηλός των αγγείων είναι καστανόχρωμος ή κοκκινωπός χωρίς προσμείξεις, ενώ το γάνωμα μελανό ή κασιανό, μέτριας ποιότητας, απλώνεται συνήθως άνισα στην επιφάνεια της πρόχου, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ανοιχτόχρωμες κηλίδες μετά την όπτηση. Ένας ορισμένος αριθμός παραδειγμάτων εμφανίζεται με γάνωμα μελανό, στιλπνό και μεταλλικό (αριθ. 159, 635, 669, 672), στοιχείο το οποίο μπορεί να παραβληθεί με το παραπλήσιο της φιάλης τύπου «Medusa bowl» ή του κανθάρου με τις δακτυλιόσχημες λαβές. Τα κοσμήματα, γραπτά ή χαρακτά, της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», που κοσμούν την επιφάνεια των αγγείων από το τελευταίο τέταρτο του 3ου μέχρι και το γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., αναπτύσσονται κυρίως στο λαιμό και στο σώμα, όπου σε ορισμένες περιπτώσεις εκτός από τα γνωστά φυτικά θέματα εμφανίζονται και σύνθετα, όπως μυθολογικές (αριθ. 672-673) ή άλλες παραστάσεις (αριθ. 187)[302].

Οι πρόχοι με λαιμό της ομάδας αυτής δίνουν ολόκληρη τη σειρά εξέλιξης του σχήματος από τον 3ο μέχρι τον 1ο αι. π.Χ. με παραδείγματα χαρακτηριστικά και για τους τρεις σχεδόν αιώνες. Στις πρόχους του 3ου αι. π.Χ. το σώμα εμφανίζεται σχεδόν σφαιρικό με τη μέγιστη διάμετρο κάπως ψηλά τοποθετημένη, μορφολογικό γνώρισμα το οποίο χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τα αγγεία του τελευταίου τετάρτου του 3ου αι. π.Χ. (αριθ. 76, 672)[303]. Στα πρώιμα παραδείγματα ο λαιμός διαμορφώνεται ευρύς και βραχύς, ενώ μόλις στα τέλη του αιώνα αυξάνεται ελάχιστα σε ύψος. Το χείλος στρέφεται ελαφρώς προς τα έξω, ενώ η κατακόρυφη ταινιωτή λαβή, συχνά με κεντρική νεύρωση (αριθ. 187, 672), αποδίδεται με σχεδόν καμπύλο περίγραμμα στα πρώιμα παραδείγματα και με τριγωνικό μετά το 221/220 π.Χ. Εξαίρεση στον κανόνα αποτελούν οι πρόχοι αριθ. 635 και 669 με δίλοβες λαβές και πλαστικό κόμβο στη ράχη της πρώτης, χαρακτηριστικά που απαντούν παραπλήσια και σε άλλα είδη αγγείων από την εγχώρια παραγωγή[304].

Στην αρχή της σειράς πρέπει να τοποθετηθεί η πρόχους αριθ. 111, η οποία χρονολογείται στο α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Στο παράδειγμα αυτό χαρακτηριστική είναι η διαμόρφωση της βάσης με το πλατύ κωνικό σχήμα, που θυμίζει τις ανάλογες των σύγχρονων κυπέλλων σε σχήμα «τουλίπας» ή εκείνων με λαιμό από τον ίδιο χώρο[305]. Επίσης, το σώμα διαμορφώνεται σχεδόν σφαιρικό και τελειώνει σε ευρύ και βραχύ λαιμό με χείλος ελάχιστα στραμμένο προς τα έξω, όπου καταλήγει η λαβή με το καμπύλο περίγραμμα. Τη συνέχεια στην εξέλιξη του σχήματος δίνουν οι πρόχοι αριθ. 432, 433 και 489, που τοποθετούνται χρονικά λίγο πριν από το 221/220 π.Χ.[306], ενώ κοντά σε αυτές μπορούν να προστεθούν και τα παραδείγματα αριθ. 293 και 525.

Τα αγγεία αριθ. 433 και 525 παρουσιάζονται με βάση δακτυλιόσχημη, ενώ οι υπόλοιπες αποτελούνται από πλατύ εχίνο και κυλινδρικό στέλεχος, στοιχεία τα οποία στην περίπτωση του παραδείγματος αριθ. 489 αποδίδονται με καλύτερη άρθρωση[307]. Η μορφή αυτή της βάσης αναγνωρίζεται παραπλήσια και σε άλλες, σχεδόν σύγχρονες κατηγορίες κεραμικής, όπως στο κύ-

---

302. Για σχετικά σχόλια, βλ. στο ειδικό κεφάλαιο για την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος».

303. Πρβλ. επίσης ανάλογο χαρακτηριστικό στην πρόχου από το σύνολο Bielefeld, βλ. Bielefeld, ό.π. υποσημ. 301.

304. Πρβλ. για τον τύπο το συγγενικό σχήμα της υδρίας αριθ. 604 από το Καμηλάρι και της οινοχόης αριθ. 409 από την περιοχή της Οικίας των Τοιχογραφιών στην Κνωσό, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο. Ο πλαστικός κόμβος ως μορφολογικό στοιχείο συναντάται συχνά και σε άλλα είδη αγγείων, όπως σε κανθάρους ή οινοχόες, βλ. ενδεικτικά *Corinth* VII, III, πίν. 15, αριθ. 451, 453, 456 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Δ. Κυριακού, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 140α, 115043· *BICS* 30 (1983), 31-39, πίν. 4, G12 (α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.). Ο πλαστικός κόμβος στις ράχες των λαβών συναντάται από τον 5ο αι. π.Χ. αλλά η χρήση του γενικεύεται αργότερα, βλ. σχετικά *Agora* XII, 123, πίν. 29, αριθ. 715 (325 π.Χ. περίπου), 717 (325-310 π.Χ.), 719 (περί το 325 π.Χ.).

305. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματος του κυπέλλου σε σχήμα «τουλίπας» ή εκείνου με λαιμό.

306. Στην ίδια ομάδα μπορεί επίσης να ενταχθεί και η πρόχους Η19/1 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», που δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί ανάμεσα στα ευρήματα από το ανασκαφικό αυτό σύνολο. Το αγγείο αναφέρεται στην εξέταση του σχήματος για το λόγο ότι αποδίδει χαρακτηριστικό δείγμα του τύπου, βλ. *UM*, πίν. 93.

307. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στην πρόχου Η19/1, βλ. *UM*, ό.π.

πελλο με λαιμό αριθ. 431 από τη Λύττο και σε ορισμένα παραδείγματα κανθάρων κρητικού τύπου από το ιερό της Δήμητρας[308]. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε όλα τα παραδείγματα η διαμόρφωση του σώματος με το καμπύλο περίγραμμα συμφωνεί περισσότερο με τον αρχικό τύπο, στοιχείο που φανερώνει τη βραδεία και συντηρητική εξέλιξη του σχήματος, φαινόμενο αρκετά συνηθισμένο για την εγχώρια κεραμική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του τύπου για το τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. αντιπροσωπεύουν οι πρόχοι αριθ. 672 και 673, ενώ κοντά σε αυτές πρέπει να προστεθούν και τα παραδείγματα αριθ. 76 και 187. Σε αυτές τις περιπτώσεις χαρακτηριστική είναι η διαμόρφωση του σώματος, με τη μέγιστη διάμετρο ψηλότερα τοποθετημένη, η απόδοση του λαιμού, ο οποίος είναι κατά τι ψηλότερος σε σχέση με τα πρωιμότερα αγγεία, και ακόμη το σχήμα της λαβής, που έχει σαφές τριγωνικό περίγραμμα. Επίσης, από την άποψη των κοσμημάτων, τα αγγεία αυτά με την επιμεληµένη και σε δύο περιπτώσεις πολύχρωμη διακόσμησή τους (αριθ. 672-673) αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της ώριμης φάσης της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»[309].

Στο α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. το σχήμα παρουσιάζεται αρκετά διαφοροποιημένο. Η επιφάνεια στήριξης του αγγείου περιορίζεται αισθητά, το σώμα διαμορφώνεται με περισσότερο καμπύλο περίγραμμα στο κατώτερο τμήμα, ενώ το ανώτερο αποδίδεται σχεδόν ευθύγραμμο[310]. Ο λαιμός αποκτά μεγαλύτερο ύψος και το χείλος διαμορφώνεται πλατύ με στροφή προς τα έξω. Η λαβή διατηρεί το τριγωνικό περίγραμμα και καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους. Η απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων είναι αμελέστερη και πιο απλοποιημένη σε σχέση με εκείνη του τέλους του 3ου αι. π.Χ., ενώ το χάραγμα χρησιμοποιείται συχνότερα (αριθ. 146-148, 159, 196, 656)[311]. Προχωρώντας στην εξέταση του σχήματος, διαπιστώνουμε ότι στο β′ και γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. ο τύπος εμφανίζεται διαφοροποιημένος, με χαρακτηριστικά, όπως το σχεδόν αμφικωνικό σώμα, τον ψηλό λαιμό με το χοντρό χείλος και την υποτυπώδη παρουσία του ώμου. Η μορφή της βάσης, σε όσα παραδείγματα διατηρείται, είναι δακτυλιόσχημη, ενώ τα κοσμήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», μολονότι απλοποιημένα, εξακολουθούν να εμφανίζονται σε όλη τη διάρκεια της χρονικής αυτής περιόδου.

Αντιπροσωπευτικό δείγμα της σειράς αποδίδει η πρόχους αριθ. 635, όπου εκτός από το γεωμετρικό θέμα στο σώμα[312] αξιομνημόνευτος είναι ο «μεταλλικός» χαρακτήρας του αγγείου, ο οποίος αναγνωρίζεται στο λαμπρό μεταλλικό γάνωμα, στη δίλοβη λαβή με τον κόμβο στη ράχη και στην εκτεταμένη χρήση του χαράγματος στην επιφάνεια του σώματος[313]. Για τα εντελώς όμοια μορφολογικά-κατασκευαστικά χαρακτηριστικά πρέπει να αναφερθεί εδώ και η πρόχους αριθ. 669, που διακρίνεται για τις οριζόντιες χαρακτές ζώνες στο σώμα και στον ώμο, όπου κλαδί κισσού αποτελεί το μοναδικό γραπτό διάκοσμο[314]. Σε ανάλογη βαθμίδα εξέλιξης μπορούν ακόμη να τοποθετηθούν τα παραδείγματα αριθ. 37-38 και 170-173, χρονολογούμενα στο β′ και γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., καθώς στο γενικό τους σχήμα παρουσιάζονται όμοια με εκείνα της προηγούμενης ομάδας.

---

308. Βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

309. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

310. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στις πρόχους σε σχήμα «τουλίπας» ή στις τριφυλλόστομες οινοχόες των αρχών του 2ου αι. π.Χ., βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

311. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, βλ. για σχετικές παρατηρήσεις Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 161-163 (Μακεδονία)· Η. Thompson 1934, 438-439 (Αττική)· Πατσιαδά 1983, 138-139 (Ρόδος)· *Alt-Ägina* II, 1, 76 (Αίγινα)· *PergForsch* 2, 58 (Πέργαμος). Για περισσότερα σχόλια, βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

312. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

313. Πρβλ. όμοιο χαρακτηριστικό και σε άλλα είδη αγγείων, όπως σε μελαμβαφείς αμφορείς ή υδρίες, σε κανθάρους της παραλλαγής με τα «ανάγλυφα πέταλα» ή στους «καλυκωτούς», βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους και σε εκείνο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

314. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

Την τελική φάση του σχήματος εκπροσωπούν η ομάδα από το γέμισμα της δεξαμενής στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι, με ενδεικτικό παράδειγμα το αριθ. 259 και το θραύσμα αριθ. 199, που χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Οι διαφορές ανάμεσα σε αυτές τις πρόχους και σε εκείνες της προηγούμενης ομάδας εντοπίζονται τόσο στη διαμόρφωση του ώμου, που έχει αποκτήσει μεγαλύτερη επιφάνεια, όσο και στην απόδοση του χείλους, το οποίο εμφανίζεται οριζόντιο και αισθητά πλατύτερο. Επίσης, χαρακτηριστική είναι η παντελής απουσία διακοσμητικών θεμάτων, γραπτών ή χαρακτών. Τέλος, σε παραδείγματα του 1ου αι. π.Χ. εμφανίζονται σποραδικά οριζόντιες χαράξεις στο λαιμό (KSP/V290, V292), ενώ η βάση του αγγείου γίνεται πιο χοντρή (KSP/V348). Παράλληλα, το κατώτερο τμήμα του σώματος αποδίδεται σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου (KSP/V349)[315], μορφολογικό στοιχείο που δηλώνει την οριστική εγκατάλειψη των παλαιότερων σφαιρικών σχημάτων και την υιοθέτηση τύπων με περισσότερο ευθύγραμμο περίγραμμα.

Στη σειρά αυτή θα μπορούσαν επίσης να αναφερθούν τρία παραδείγματα με προέλευση την Κνωσό: το αγγείο αριθ. 52 από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου, το μικρογραφικό αριθ. 364 από το ιερό του Γλαύκου και το ανάλογό τους αριθ. 395 από το χώρο του Βενιζελείου. Τα αγγεία αυτά, που ο Callaghan ονομάζει όλπες, αποδίδουν ένα σχήμα το οποίο θυμίζει περισσότερο το αντίστοιχο της πρόχου με λαιμό[316], μολονότι οι μεταξύ τους μορφολογικές ομοιότητες είναι γενικές. Από τα παραδείγματα αυτά, που είναι κατασκευασμένα από καστανό έως κοκκινωπό πηλό, το αριθ. 364 καλύπτεται από κιτρινωπό, κακής ποιότητας γάνωμα, ενώ τα αριθ. 52 και 395 είναι άβαφα, και μόνο μια κηλίδα καστανού εξίτηλου χρώματος απλώνεται κάτω από το χείλος στην κύρια όψη. Το χαρακτηριστικό αυτό αποτελεί ξεχωριστό γνώρισμα για την εγχώρια παραγωγή, αφού παρατηρείται και σε άλλα είδη αγγείων προγενέστερης χρονικής βαθμίδας, όπως σε πρώιμα γωνιώδη κύπελλα ή σε όλπες[317].

Κύρια χαρακτηριστικά των κυπέλλων είναι το βαθύ ωοειδές σώμα, άλλοτε με δακτυλιόσχημη, επίπεδη στην κάτω επιφάνεια βάση (αριθ. 364), άλλοτε πάλι χωρίς εξωτερική διαμόρφωση (αριθ. 52), ενώ στο παράδειγμα αριθ. 395 εμφανίζεται περίπου όμοια με εκείνη των ημισφαιρικών κυπέλλων του προχωρημένου 2ου αι. π.Χ.[318]. Ο λαιμός, ευρύς και ψηλός, διακρίνεται καθαρά από το σώμα με βαθιά εγκοπή και τελειώνει σε χείλος έντονα στραμμένο προς τα έξω, όπου καταλήγει και η ταινιωτή λαβή. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά θα ήταν δυνατόν να παραβληθούν σε γενικές γραμμές με τα ανάλογα που εμφανίζουν οι όψιμες πρόχοι με λαιμό από τη δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι, με μόνη ίσως διαφορά ότι σε εκείνες τα μορφολογικά γνωρίσματα διακρίνονται σαφέστερα και αποδίδονται εντονότερα[319]. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η χρονική τοποθέτηση των παραδειγμάτων μπορεί να προσδιοριστεί κατά προσέγγιση με βάση τις μορφολογικές-κατασκευαστικές ομοιότητες με αγγεία άλλων κατηγοριών από τους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους, δεδομένο που επιτρέπει κατ' αναλογία την ένταξη των παραδειγμάτων σε όμοια χρονικά πλαίσια.

---

315. Βλ. σχετικά *KSP*, 90, σχέδ. 5, 99, σχέδ. 10.

316. Ο Callaghan με τον όρο «όλπη» αναφέρεται στον τύπο της όλπης «κρητικού τύπου», η οποία στην παρούσα μελέτη μετονομάζεται σε πρόχου με λαιμό.

317. Πρβλ. επίσης τα πινάκια ή τα άωτα σκυφίδια της όψιμης ελληνιστικής περιόδου, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

318. Πρβλ. χαρακτηριστικά την ομάδα των ημισφαιρικών κυπέλλων από το γέμισμα της δεξαμενής στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι στην Κνωσό, βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

319. Οπωσδήποτε, το δεδομένο αυτό σχετίζεται και με το μέγεθος των αγγείων, καθώς τα εξεταζόμενα παραδείγματα αποτελούν μικρογραφία του σχήματος, ενώ εκείνα από το Μοναστηριακό Κεφάλι έχουν κανονικό μέγεθος.

3) Σε σχήμα «τουλίπας» (Πίν. 27 και 89β· Χρονολογικός Πίνακας VI)

Η πρόχους σε σχήμα «τουλίπας» αντιπροσωπεύει ένα σχήμα αρκετά χαρακτηριστικό για την ελληνιστική κεραμική της κεντρικής Κρήτης, μολονότι τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα του τύπου είναι σχετικά ολιγάριθμα. Τα σωζόμενα αγγεία αυτού του είδους προέρχονται κυρίως από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 39-42, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 158, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»)[320], χωρίς να απουσιάζουν και χαρακτηριστικά παραδείγματα από άλλες περιοχές, όπως φανερώνουν τα ευρήματα από τη Φαιστό (αριθ. 628)[321] ή την Απολλωνία (αριθ. 1). Αξίζει να αναφερθεί ότι οι πρόχοι αυτής της ομάδας καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τα τέλη του 3ου έως το γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., γεγονός που υποδηλώνει την όψιμη εμφάνιση του τύπου στην εγχώρια κεραμική της κεντρικής Κρήτης[322]. Το δεδομένο αυτό δεν σημαίνει ότι λείπουν οπωσδήποτε τα πρωιμότερα παραδείγματα του τύπου, καθώς η έλλειψη αυτή μπορεί να οφείλεται αποκλειστικά στο τυχαίο της ανασκαφής. Η μορφή της πρόχου σε σχήμα «τουλίπας» αναγνωρίζεται σχεδόν όμοια και στα κύπελλα του ανάλογου τύπου[323]. Η μόνη χαρακτηριστική διαφοροποίηση σημειώνεται στο σχήμα της βάσης, η οποία, όπου σώζεται, αποδίδεται δακτυλιόσχημη.

Τα αγγεία της ομάδας καλύπτονται στην εσωτερική και εξωτερική επιφάνεια από μελανό ή καστανόχρωμο επίχρισμα, με καλύτερο παράδειγμα το αριθ. 39, το οποίο διακρίνεται για το λαμπρό γάνωμά του. Στο σύνολό τους παραμένουν ακόσμητα, με εξαιρέση τις πρόχους αριθ. 158 και 628, που φέρουν στη ζώνη του ώμου φυτικά θέματα της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος»[324]. Ως βασικά χαρακτηριστικά του τύπου, τα οποία σε γενικές γραμμές είναι όμοια για όλες τις φάσεις στην εξέλιξη του σχήματος, μπορούν να θεωρηθούν η δακτυλιόσχημη βάση, επάνω στην οποία στηρίζεται το χαρακτηριστικό σε σχήμα «τουλίπας» σώμα, που καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω και υπογραμμίζεται από χαρακτή γραμμή. Η λαβή είναι κατακόρυφη, ταινιωτή, και έχει το γνωστό τριγωνικό περίγραμμα, το οποίο χαρακτηρίζει τα μόνωτα αγγεία της εγχώριας παραγωγής από τα τέλη του 3ου αι. π.Χ.

Στην αρχή της σειράς μπορεί να τοποθετηθεί η πρόχους αριθ. 39. Τα χαρακτηριστικά της, όπως το επιμελημένο πλάσιμο της βάσης, που θυμίζει έντονα εκείνο της πρόχου με λαιμό αριθ. 433, η διαμόρφωση του σώματος με το περισσότερο καμπύλο περίγραμμα στην κοιλιά και το καλής ποιότητας γάνωμα, ανταποκρίνονται καλύτερα σε παραδείγματα κυρίως του τέλους του 3ου αι. π.Χ.[325]. Σε ανάλογη χρονική βαθμίδα πρέπει επίσης να ενταχθεί το παράδειγμα αριθ. 158 για τα σχεδόν όμοια μορφολογικά γνωρίσματά του. Στο θραύσμα αυτό αξιομνημόνευτη είναι η διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», που απλώνεται στον ώμο. Ελάχιστα διαφοροποιημένη παρουσιάζεται η κατά τι νεότερη μικρή πρόχους αριθ. 1. Το αγγείο εμφανίζεται με βάση στενότερη, όπου βαθιά οριζόντια αυλάκωση χαράσσεται στο πάχος, και σχήμα περίπου όμοιο με εκείνο του σύγχρονου κανθάρου αριθ. 201 ή ορισμένων «καλαθόσχημων»[326]. Αντίθετα, το περίγραμμα του

320. Στον ίδιο τύπο ανήκει και το θραύσμα KSP/V350 από το οικόπεδο Σταφυλάκη στην Κνωσό, βλ. *KSP*, 99-100, σχέδ. 10 (100-25 π.Χ.).

321. Ανάλογου τύπου είναι επίσης η αδημοσίευτη πρόχους F4363 από τη Φαιστό, βλ. *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 154, εικ. 112, 115.

322. Για το χρονολογικό προσδιορισμό των παραδειγμάτων, βλ. στα αντίστοιχα εισαγωγικά κεφάλαια του περιγραφικού καταλόγου.

323. Βλ. στο κεφάλαιο για το κύπελλο σε σχήμα «τουλίπας». Πρβλ. ανάλογη αντιστοιχία τύπων και σε άλλες κατηγορίες αγγείων πόσης, όπως για παράδειγμα ανάμεσα στα κυλινδρικά κύπελλα και στις κυλινδρικές πρόχους, στα κύπελλα με χαμηλό λαιμό και στις αντίστοιχες πρόχους, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

324. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

325. Πρβλ. για το σχήμα του σώματος το αντίστοιχο πρόχων με λαιμό του τέλους του 3ου αι. π.Χ. Για παραδείγματα άλλων κατηγοριών με ανάλογης ποιότητας γάνωμα, πρβλ. ενδεικτικά την προχοΐσκη αριθ. 207, τις οινοχόες αριθ. 209-210 ή τον κάνθαρο αριθ. 211 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια.

326. Βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

σώματος είναι περισσότερο καμπύλο προς τα κάτω και αναγνωρίζεται παραπλήσιο σε σύγχρονες πρόχους με λαιμό[327], ενώ ταυτόχρονα προαναγγέλλει τη μορφή που θα αποκτήσει το σχήμα στο β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Αυτή ακριβώς τη φάση για τη σειρά της πρόχου αυτού του τύπου αντιπροσωπεύει το παράδειγμα αριθ. 628[328]. Εδώ το σχήμα, σε σύγκριση με τα πρωιμότερα παραδείγματα, παρουσιάζεται αρκετά διαφοροποιημένο, με χαρακτηριστικά, όπως τη στενότερη βάση σε σχέση με το υπόλοιπο αγγείο, το βαρύτερο σώμα, που διαμορφώνεται έντονα καμπύλο στο κατώτερο τμήμα και περισσότερο ευθύγραμμο στο ανώτερο, και το χείλος, το οποίο αποδίδεται με έντονη στροφή προς τα έξω.

Η όψιμη φάση του τύπου αντιπροσωπεύεται από την πρόχου αριθ. 40, που χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Το παράδειγμα αυτό έχει διαφορετικό μορφολογικό χαρακτήρα από τα προηγούμενα και διακρίνεται κυρίως για το σχεδόν αμφικωνικό περίγραμμα του σώματος, που τονίζεται από δύο χαρακτές γραμμές στην κοιλιά. Παράλληλα, η διαμόρφωση της βάσης είναι αμελής και το στόμιο στενότερο[329]. Οι πρόχοι αριθ. 41 και 42, μολονότι εντάσσονται στην ίδια χρονική βαθμίδα με την προηγούμενη, αποτελούν με το σχήμα τους πιο εξελιγμένη μορφή του τύπου. Εδώ το σώμα εμφανίζεται με σχεδόν ευθύγραμμο το ανώτερο τμήμα, όπου το χείλος αποδίδεται με ελάχιστη καμπυλότητα στο πέρας, ενώ στο παράδειγμα αριθ. 42 το μορφολογικό αυτό στοιχείο εξελίσσεται σε σχεδόν οριζόντιο. Αισθητή είναι επίσης η απουσία της οριζόντιας χάραξης κάτω από το χείλος, τυπικό χαρακτηριστικό όλων των πρωιμότερων παραδειγμάτων. Τέλος, εδώ θα μπορούσε να αναφερθεί και το θραύσμα KSP/V350 από το ανώτερο τμήμα πρόχου, με προέλευση την Κνωσό[330], που χαρακτηρίζεται για το κοφτό ευθύγραμμο περίγραμμά του, μορφολογικό γνώρισμα το οποίο αναγνωρίζεται επίσης σε άλλες κατηγορίες κεραμικής στον προχωρημένο 2ο-1ο αι. π.Χ. και σχετίζεται με τη γνωστή προτίμηση της εποχής για τα πιο γωνιώδη σχήματα.

Η ΟΙΝΟΧΟΗ

1) Η τριφυλλόστομη (Πίν. 28-31α και 90-92α· Χρονολογικός Πίνακας VII)

Η τριφυλλόστομη οινοχόη αποτελεί συνηθισμένο και γνωστό σχήμα μέσα στο σύνολο των αγγείων από την εγχώρια παραγωγή με πλατιά διάδοση και μακρά χρονική διάρκεια στην περιοχή της κεντρικής Κρήτης, όπως δείχνουν τα πολυάριθμα παραδείγματα του τύπου (αριθ. 365-367, ιερό Γλαύκου· αριθ. 260-262, δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι· αριθ. 114, 169 (;), 205, 208-209, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 401, ιερό-οικία στο χώρο του Βενιζελείου· αριθ. 425-426, 505-508, Λύττος· αριθ. 2, Απολλωνία· αριθ. 624, 637, 644, 649, Φαιστός· αριθ. 529, υστεροελληνιστική οικία στην Τρυπητή· αριθ. 670-671, άγνωστης προέλευσης). Το μέγεθος των παραδειγμάτων ποικίλλει από το κανονικό έως το μικρογραφικό, όπως χαρακτηριστικά δείχνουν οι αναθηματικές οινοχόες από το ιερό του Γλαύκου (αριθ. 365-367), ενώ ο τύπος περιλαμβάνει και μεγάλη ποικιλία παραλλαγών, προϊόντα των τοπικών εργαστηρίων, με κοινό σε κάθε περίπτωση χαρακτηριστικό τη διαμόρφωση του χείλους, το οποίο χωρίζεται σε τρία «φύλλα».

Η τριφυλλόστομη οινοχόη διακρίνεται σε δύο κύριες κατηγορίες (Α και Β), με ποικιλία παραλλαγών η καθεμία, που στηρίζονται κατά κανόνα στη διαμόρφωση ή όχι χωριστού λαιμού. Με

---

327. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τις πρόχους με λαιμό, όπου και περισσότερα σχόλια.

328. Πρβλ. επίσης την ανάλογη F4363, βλ. *ASAtene*, ό.π. υποσημ. 321.

329. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στις σύγχρονες κυλινδρικές πρόχους ή στους αμφορίσκους και στις προχοΐσκες, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

330. Το παράδειγμα προέρχεται από το οικόπεδο Σταφυλάκη στην Κνωσό, που έχει δώσει κεραμική κυρίως ρωμαϊκών χρόνων, βλ. *KSP*, 99, σχέδ. 10.

VII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΟΙΝΟΧΟΗ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΤΟΜΗ				ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΧΟΗ	ΚΟΙΝΗΣ ΧΡΗΣΗΣ
	A	B	B1	B2		
320						
310						
300						
290						
280						
270						
260						
250						
240						
230						
220						
210						
200						
190						
180						
170						
160						
150						
140						
130						
120						
110						
100						
90						
80						
70						
60						
50						

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

κριτήριο το μορφολογικό αυτό γνώρισμα, η κατηγορία Α χαρακτηρίζεται για το συνεχές περίγραμμα από τη δακτυλιόσχημη βάση έως το τριφυλλόσχημο χείλος, χωρίς δηλαδή να δηλώνονται με σαφήνεια τα μέρη του αγγείου. Αντίθετα, στην κατηγορία Β τα μέρη διακρίνονται καλύτερα. Το πέρασμα από την κοιλιά στο λαιμό γίνεται με τη μεσολάβηση του ώμου, έτσι ώστε το αγγείο να εμφανίζεται με καλύτερη άρθρωση.

Επίσης, αξίζει να επισημανθεί ότι σε όλα τα παραδείγματα της σειράς διαπιστώνεται μεγάλη ποικιλομορφία τόσο στην ποιότητα του πηλού όσο και του γανώματος, που καλύπτει συνηθέστερα ολόκληρη την επιφάνεια του αγγείου, ενώ σε άλλες περιπτώσεις περιορίζεται στη ζώνη του χείλους και στη λαβή (αριθ. 260-262, 366, 401). Ακόμη, σε ορισμένα παραδείγματα η αγάνωτη επιφάνεια του αγγείου είναι λεία (αριθ. 114, 367) ακριβώς όπως στις μελανόγραφες υδρίες τύπου «Hadra», κατασκευαστικό γνώρισμα που απαντά και σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής[331]. Τέλος, αξιομνημόνευτη είναι η ποικιλομορφία των διακοσμητικών στοιχείων, όπου εκτός από τα θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» (αριθ. 2, 208-209, 365, 649) εμφανίζονται και παραδείγματα με πλαστική επίθετη διακόσμηση κυρίως στις συμφύσεις των λαβών (αριθ. 114, 670-671), ενώ σε ορισμένα αγγεία διαφαίνεται η προσπάθεια μίμησης μετάλλινων προτύπων (αριθ. 262, 505-506, 670)[332]. Οι οινοχόες και των δύο κατηγοριών που εξετάζονται εδώ καλύπτουν ολόκληρο σχεδόν το χρονικό διάστημα από τις αρχές του 3ου έως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν είναι δυνατή η ολοκληρωμένη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος για κάθε κατηγορία χωριστά, επειδή τα συγκεκριμένα παραδειγμάτα δεν εκπροσωπούν επάλληλες βαθμίδες στη μορφολογική εξέλιξη του τύπου και, επιπλέον, συγκροτούν ποικίλες ομάδες με αρκετές παραλλαγές και διαφορετική προέλευση η καθεμία.

Στην κατηγορία Α πρέπει να ενταχθεί η οινοχόη αριθ. 425 από τη Λύττο, που εμφανίζει στενή μορφολογική εξάρτηση από τον αττικό Κεραμεικό[333]. Το παράδειγμα είναι εγχώριο προϊόν, όπως φανερώνει η ποιότητα του πηλού και του γανώματος, ενώ στη μορφή του αναγνωρίζεται ο τύπος της ανάλογης αττικής οινοχόης[334], η οποία εμφανίζεται στα εργαστήρια της Αθήνας ήδη από τους κλασικούς χρόνους και γνωρίζει μεγάλη διάδοση τόσο στον κυρίως ελλαδικό χώρο όσο και στον ευρύτερο μεσογειακό[335]. Ο τύπος εντάσσεται στην ίδια κεραμική παράδοση με τις οινοχόες αριθ. 132, 133 και 469 της αθηναϊκής Αγοράς, που χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 4ου και στο α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. αντίστοιχα[336]. Ορισμένα όμως παραλλαγμένα μορφολογικά γνωρίσματα, όπως ο βραχύς και στενός λαιμός που συνδυάζεται με την εντονότερη στροφή του τρίφυλλου χείλους προς τα έξω, συνηγορούν για την υστερότερη χρονολόγηση του τύπου, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα[337]. Κοντά σε αυτήν τη διαπίστωση πρέπει να επισημανθεί ότι γενικά οι εγχώριες απομιμήσεις εισηγμένων τύπων έχουν συχνά ως απο-

---

331. Για τη μέθοδο αυτή της «λείανσης» της επιφάνειας των αγγείων («self-polished» vases), βλ. σχετικά Catling - Waywell 1977, 99, αριθ. 27-41· *Fabric Analysis*, 2, υποσημ. 18. Πρβλ. επίσης ανάλογο γνώρισμα σε οινοχόες/πρόχους ή σε κρατήρες κοινής χρήσης, σε λεκάνες και αγγεία της κατηγορίας «Hadra», βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

332. Η προσπάθεια μίμησης μετάλλινων προτύπων αναφαίνεται συχνά σε πολλά είδη αγγείων της εγχώριας κεραμικής και αποτελεί ξεχωριστό χαρακτηριστικό γενικά της κεραμικής παράδοσης της εποχής. Πρβλ. ενδεικτικά μαγειρικά σκεύη, λεκάνες, αμφορείς ή υδρίες, βλ. στα σχετικά κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους και στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

333. Για κλασικά παραδείγματα από την Αττική, βλ. *Agora* XII, 60-63, πίν. 6-7. Για την εξέλιξη του σχήματος στην Αττική, βλ. *Agora* XXIX, 125-127, αριθ. 467-493, σχέδ. 34-36, πίν. 46-48.

334. Το αγγείο ονομάζεται και «χους» από τη Rotroff. βλ. *Agora* XXIX, ό.π. Για τη χρήση του αγγείου και τις παραλλαγές του, βλ. σχετικά σχόλια στο Richter - Milne 1935, 18-20, εικ. 114-134.

335. Για σχετικά παραδείγματα του τύπου από άλλα κέντρα της εποχής, βλ. ενδεικτικά H. Thompson 1934, 320, εικ. 5, A36· *Apollonia* I, πίν. 85-86 (306)· *Sciatbi*, XLIX, 78 και 76, 79 με ραβδώσεις.

336. Βλ. ό.π. υποσημ. 333.

337. Για την εξέλιξη του σχήματος, βλ. σχετικά Forti 1965, 71-72.

τέλεσμα τη μακρόχρονη και χωρίς ουσιώδεις αλλαγές χρήση τους στα τοπικά εργαστήρια[338], πράγμα το οποίο παρατηρείται και σε αυτή την περίπτωση. Επίσης, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το φαινόμενο αυτό είναι γενικότερο, καθώς χαρακτηρίζει και άλλες κατηγορίες αγγείων της εγχώριας παραγωγής[339]. Ο πηλός είναι καστανοκόκκινος χωρίς προσμείξεις, ενώ ολόκληρο το αγγείο καλύπτεται από στιλπνό αραιό, μελανό έως κοκκινωπό γάνωμα, το οποίο έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία κηλίδων διαφορετικού χρώματος στην επιφάνεια. Ο τύπος χαρακτηρίζεται για τη δακτυλιόσχημη βάση, κοίλη στην κάτω επιφάνεια, και το σχεδόν σφαιρικό σώμα με το συνεχές περίγραμμα έως το τριφυλλόσχημο χείλος. Η κατακόρυφη ταινιωτή λαβή, με κεντρική νεύρωση και οξυκόρυφη την κάτω απόληξη, εκφύεται από τον ώμο και καταλήγει στο εσωτερικό του στομίου[340].

Ανάλογης μορφής αλλά μικρότερη σε μέγεθος είναι η οινοχόη αριθ. 670, που μπορεί να τοποθετηθεί γενικά στην κεραμική παράδοση του προχωρημένου 3ου-α′ μισού του 2ου αι. π.Χ.[341]. Κατασκευασμένη από κοκκινωπό καθαρό πηλό και με αμελές μελανό γάνωμα, η οινοχόη χαρακτηρίζεται για την ελάχιστη διαφοροποίηση στο περίγραμμα του σώματος, το οποίο εμφανίζεται με εντονότερη καμπυλότητα στο κάτω μέρος, μορφολογικό γνώρισμα που επικρατεί στα αγγεία της κατηγορίας αυτής κυρίως στο 2ο αι. π.Χ., ενώ συχνά αναγνωρίζεται και σε άλλα είδη της εγχώριας κεραμικής κατά την ίδια χρονική περίοδο[342]. Επίσης, οι πλαστικές ραβδώσεις στον άξονα της λαβής, σε συνδυασμό με τα ανάγλυφα κεφάλια Σατύρου και Σιληνού στην επάνω και κάτω σύμφυση αντίστοιχα, θυμίζουν τις ανάλογες αλεξανδρινές οινοχόες από φαγεντιανή του 3ου αι. π.Χ. με τις οποίες θα μπορούσε να σχετιστεί γενικά το σχήμα του αγγείου[343]. Με ανάλογα χαρακτηριστικά παρουσιάζεται και το θραύσμα αριθ. 507 από το λαιμό μελαμβαφούς οινοχόης, ενώ σε ό,τι αφορά το παράδειγμα αριθ. 169 θα πρέπει να σημειωθεί ότι με επιφύλαξη μπορεί να ενταχθεί στον τύπο της τριφυλλόστομης οινοχόης, καθώς λείπει το χείλος. Όμως, η διαμόρφωση του περιγράμματος του σώματος υποδηλώνει ότι το θραύσμα θα μπορούσε με μεγάλη πιθανότητα να ανήκει στον εξεταζόμενο τύπο και να ενταχθεί σε ανάλογη με τα προηγούμενα παραδείγματα χρονική βαθμίδα.

Τη συνέχεια στην εξέλιξη του σχήματος για το α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. προσφέρει η οινοχόη αριθ. 2, που σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα μπορεί να χρονολογηθεί λίγο πριν από το 171 π.Χ., ενώ το ελάχιστα νεότερο παράδειγμα αριθ. 644 μπορεί να ενταχθεί για τα σχεδόν όμοια χαρακτηριστικά του στην ίδια βαθμίδα εξέλιξης. Σε σχέση με τα πρωιμότερα αγγεία της σειράς, οι μορφολογικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στις οινοχόες αυτής της ομάδας είναι σχετικά ελάχιστες και επικεντρώνονται κυρίως στο μέγεθος του αγγείου, το οποίο παρουσιάζεται αισθητά μικρότερο, και στο «καλαθόσχημο» σχήμα του, που επιτυγχάνεται με τη μετατόπιση της μέγιστης διαμέτρου του σώματος προς τη βάση. Ο λαιμός, που παραμένει βραχύς και σχετικά στενός, καταλήγει στο τριφυλλόσχημο στόμιο, ενώ η κατά κανόνα ταινιωτή λαβή, η οποία καμπυλώνει απότομα στο ύψος του χείλους, άλλοτε καταλήγει στο εσωτερικό (αριθ. 2) άλλοτε πάλι στο εξωτερικό του (αριθ. 644).

Σε ανάλογη βαθμίδα εξέλιξης μπορεί να ενταχθεί το θραύσμα αριθ. 624 από το ανώτερο σώμα οινοχόης, που καλύπτεται από μελανό ανομοιόμορφο επίχρισμα και κοσμείται με φυτικά θέ-

---

338. Πρβλ. ενδεικτικά την ανάλογη περίπτωση του κανθάρου αριθ. 423, που ανήκει στον τύπο με το πλαστικό χείλος από τη Λύττο, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

339. Πρβλ. ενδεικτικά αγγεία με απλό σχήμα, όπως οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης, λεκάνες ή μαγειρικά σκεύη, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

340. Πρβλ. ανάλογο σχήμα και σε θραύσμα χείλους μελαμβαφούς οινοχόης των αρχών του 3ου αι. π.Χ. από τη Γόρτυνα, βλ. *Gortina* I, 175, 178, σχέδ. 174α, αριθ. 48.

341. Το αγγείο βρέθηκε σε κιβώτιο στη δυτική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου, χωρίς καμία ένδειξη, με μόνη παρατήρηση ότι προέρχεται από κατάσχεση, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο.

342. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε σύγχρονες πρόχους με λαιμό ή σε σχήμα «τουλίπας», βλ. σχετικά στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους. Ανάλογη εξέλιξη διαπιστώνεται και στην Αττική, βλ. *Agora* XXIX, ό.π. υποσημ. 333.

343. Βλ. σχετικά D.B. Thompson 1973, πίν. LXII.

ματα της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος». Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο κυλινδρικός λαιμός, ο οποίος υπογραμμίζεται από παράλληλες αυλακώσεις στη ρίζα, είναι πιο επιμήκης από τα πρωιμότερα παραδείγματα του 3ου αι. π.Χ., χωρίς όμως να παρουσιάζει τις ραδινότερες αναλογίες που αναγνωρίζονται σε υστερότερες οινοχόες του β′ τετάρτου του 2ου αι. π.Χ., όπως φανερώνει χαρακτηριστικό παράδειγμα της ομάδας C (C13) του H. Thompson από την αθηναϊκή Αγορά[344].

Ανάλογα είναι και τα μορφολογικά γνωρίσματα στην οινοχόη αριθ. 644, η οποία εντάσσεται χρονικά στο β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Στο αγγείο αυτό χαρακτηριστικές είναι οι δύο παράλληλες αυλακώσεις που περιτρέχουν το σώμα στο ύψος της λαβής, ενώ τα ίχνη λευκού χρώματος, τα οποία διατηρούνται κατά τόπους, υποδηλώνουν την παρουσία κοσμημάτων της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» στην επιφάνεια του σώματος. Στην ίδια ενότητα πρέπει να προστεθεί και η μικρογραφική οινοχόη αριθ. 365 από το ιερό του Γλαύκου. Το σχήμα εδώ είναι ραδινότερο, με την αύξηση κυρίως του ύψους του λαιμού. Χαρακτηριστική είναι και η απλοποιημένη χαρακτή διακόσμηση από κρεμάμενα τόξα που αναπτύσσονται στην κοιλιά του αγγείου, διακοσμητικός τρόπος αρκετά γνωστός για την όψιμη φάση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»[345]. Τελευταία στη σειρά μπορεί να τοποθετηθεί η οινοχόη αριθ. 262. Κύρια και χαρακτηριστικά γνωρίσματα είναι τόσο ο ιδιαίτερα ψηλός και λεπτός λαιμός, που τονίζεται στη ρίζα του από πυκνές αυλακώσεις, όσο και η υποτυπώδης διαμόρφωση του τρίφυλλου χείλους, που υπογραμμίζεται από διπλή χάραξη[346]. Τα μορφολογικά αυτά στοιχεία, με το διαφορετικό κεραμικό χαρακτήρα που εμφανίζουν, υποδηλώνουν τη σχέση του σχήματος με μετάλλινα σκεύη, φαινόμενο που παρατηρείται συχνά και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως σε υδρίες, πρόχους με λαιμό ή μαγειρικά σκεύη[347].

Στην ίδια σειρά μπορεί να ενταχθεί και η οινοχόη αριθ. 508 από τη Λύττο, που χρονολογείται με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα στο γ′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., ενώ τα μορφολογικά γνωρίσματα παραπέμπουν σε πρωιμότερους τύπους. Άβαφο, με αμελές πλάσιμο και κατασκευασμένο από πορτοκαλέρυθρο ακάθαρτο πηλό, το αγγείο αυτό αποδίδεται με πλατιά δακτυλιόσχημη βάση, ελάχιστα διαμορφωμένη εξωτερικά. Το σώμα χαρακτηρίζεται για τις κοντόχοντρες αναλογίες και το συνεχές περίγραμμα έως το υποτυπώδες τριφυλλόσχημο χείλος, όπου καταλήγει και η μικρή κυλινδρική λαβή. Το σχήμα αυτό του αγγείου, ήδη γνωστό από τους κλασικούς χρόνους, απαντά άλλοτε άβαφο και άλλοτε γανωμένο τόσο στη δυτική Κρήτη όσο και σε άλλες περιοχές του ελληνισμού (Όλυνθος), όπως φανερώνουν παραπλήσια παραδείγματα του τύπου[348].

Όπως προαναφέρθηκε, στην κατηγορία Β τοποθετούνται κατά κανόνα τα αγγεία με κύριο χαρακτηριστικό το χωριστό λαιμό και τον πλατύ, σαφέστερα διαμορφωμένο ώμο. Τα παραδείγματα της σειράς αυτής συγκεντρώνονται κυρίως στον 3ο-2ο αι. π.Χ., ενώ με το σχήμα τους αποδίδουν χαρακτηριστικά παραδείγματα της κατηγορίας που εκπροσωπούν. Η οινοχόη αριθ. 209, η οποία χρονολογείται περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ., με βάση κυρίως τη συγκριτική-μορφολογική εξέταση και των υπόλοιπων αγγείων του συνόλου όπου εντάσσεται, αντιπροσωπεύει την πρώιμη βαθμίδα στην κατηγορία Β. Το ανώτερο σωζόμενο τμήμα της χαρακτηρίζεται για την πλατιά επιφάνεια του ώμου και το λεπτό ψηλό λαιμό, που καταλήγει σε τριφυλλόσχημο χείλος, ενώ ολόκληρο το αγγείο

344. Βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 350, σχέδ. 32, C13.

345. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

346. Πρβλ. για το περίγραμμα του σώματος την οινοχόη αριθ. 490 από την αθηναϊκή Αγορά (β′ μισό του 2ου αι. π.Χ.), βλ. *Agora* XXIX, 126-127, σχέδ. 36, πίν. 48.

347. Πρβλ. ενδεικτικά την πρόχου με λαιμό αριθ. 635 από τη Φαιστό, τις υδρίες αριθ. 604, 612, 617 ή την οινοχόη αριθ. 603 από το Καμηλάρι· επίσης, την οινοχόη αριθ. 278 από το γέμισμα της δεξαμενής στην Κνωσό ή την οινοχόη αριθ. 527 από το ελληνιστικό οικοδόμημα στη Γόρτυνα, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Για περισσότερα σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

348. Για ανάλογα παραδείγματα από τη δυτική Κρήτη ή την Όλυνθο, βλ. Weinberg 1960, 107, πίν. 29h, αριθ. 74 (4ος αι. π.Χ.)· *Olynthus* XIII, 217, 221-222, 247, πίν. 159-160, αριθ. 416 (β′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), 293 (αρχές του 4ου αι. π.Χ.), 312 (τέλη του 5ου-4ος αι. π.Χ.).

καλύπτεται από καλής ποιότητας μελανό γάνωμα και κοσμείται στον ώμο με χαρακτηριστικά θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»[349].

Σε παραλλαγή της κατηγορίας Β μπορούν να ενταχθούν οι τριφυλλόστομες οινοχόες αριθ. 114 και 208, χρονολογούμενες στο α′ και στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. αντίστοιχα. Τα αγγεία αποδίδουν μορφές του τοπικού εργαστηρίου της Κνωσού, ενώ κοντά στο παράδειγμα αριθ. 208 θα μπορούσε ακόμη να τοποθετηθεί το θραύσμα αριθ. 205 για την ομοιότητα του περιγράμματός του. Ο τύπος στα παραδείγματα αυτά παρουσιάζεται με μορφολογικά χαρακτηριστικά που παραλλάσσουν από το γενικό σχήμα. Συγκεκριμένα, εκτός από τη βάση, η οποία διατηρεί το αρχικό χαμηλό κωνικό σχήμα, το σώμα αποδίδεται βαθύ, ωοειδές, ενώ ο ψηλός και λεπτός λαιμός υπογραμμίζεται στη ρίζα από έντονες αυλακώσεις. Σε ό,τι αφορά την οινοχόη αριθ. 114, χαρακτηριστικά διακοσμητικά στοιχεία αποτελούν τα πλαστικά πηνία στις προσφύσεις της κατακόρυφης λαβής και το ανάγλυφο κεφάλι Αθηνάς στη ρίζα, που συμπληρώνει τον πλαστικό διάκοσμο του αγγείου[350]. Εξίσου χαρακτηριστική είναι και η απόδοση της επιφάνειας, που είναι άβαφη και λεία, καθώς έχει υποστεί τη γνωστή τεχνική επεξεργασία της «λείανσης», η οποία εφαρμόζεται συχνά σε αγγεία της εγχώριας παραγωγής[351]. Σε αντίθεση προς την προηγούμενη οινοχόη, η νεότερη αριθ. 208, μικρότερη σε μέγεθος και με ραδινότερες αναλογίες, χαρακτηρίζεται για το επιμελημένο πλάσιμο και το μελανό στιλπνό γάνωμα, που καλύπτει ολόκληρη την επιφάνειά της. Χαρακτηριστική είναι επίσης η διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», η οποία απλώνεται στον ώμο του αγγείου και αποδίδει θέματα αντιπροσωπευτικά για την ώριμη φάση της τεχνοτροπίας[352].

Ξεχωριστό παράδειγμα από την περιοχή της Φαιστού αποτελεί η άβαφη οινοχόη αριθ. 637, που διαμορφώνεται με βάση έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια[353] και σώμα σχεδόν σφαιρικό με χωριστό ψηλό λαιμό, ο οποίος καταλήγει σε τρίφυλλο στόμιο[354]. Όμοιο στα γενικά χαρακτηριστικά εμφανίζεται και το θραύσμα αριθ. 649, ενώ με παραπλήσιο σχήμα αποδίδεται επίσης η γανωμένη οινοχόη αριθ. 529. Στο παράδειγμα αυτό, προϊόν τοπικού εργαστηρίου, όπως φανερώνουν τα κατασκευαστικά κυρίως χαρακτηριστικά, δηλαδή ο μέτριας ποιότητας πηλός και το ανομοιόμορφο κασιανό γάνωμα, αναγνωρίζονται σε γενικές γραμμές όλα σχεδόν τα μορφολογικά γνωρίσματα τα οποία χαρακτηρίζουν τα αγγεία της σειράς αυτής. Η βάση είναι έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια, το σώμα σχεδόν σφαιρικό, ενώ η μόνη σημαντική διαφορά παρατηρείται στο σχήμα του λαιμού και στη διαμόρφωση του ώμου. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα παραδείγματα, ο λαιμός αποδίδεται αισθητά ευρύτερος, ενώ ο σχηματισμός του ώμου είναι υποτυπώδης και υπογραμμίζεται στη ρίζα από μόλις διακρινόμενη εγκοπή.

Σε διαφορετική παραλλαγή της κατηγορίας Β πρέπει να ενταχθεί και μια ομάδα αγγείων με κνωσιακή προέλευση, που συγκεντρώνονται χρονικά κυρίως στο β′ μισό του 2ου αι. π.Χ., με μόνη ίσως εξαίρεση τη μικρογραφική οινοχόη αριθ. 366 από το ιερό του Γλαύκου, η οποία χρονολογείται γενικά στον 3ο-2ο αι. π.Χ. Η παραλλαγή αυτή χαρακτηρίζεται για τη δακτυλιόσχημη βάση, το ελάχιστα σφαιρικό σώμα και το σχετικά ψηλό λαιμό, τον οποίο κατά διαστήματα περιτρέχουν οριζόντιες αυλακώσεις[355]. Ιδιαίτερο μορφολογικό γνώρισμα της ομάδας αποτελεί η χρήση μελανού

---

349. Για τα θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική αυτή τεχνοτροπία.

350. Για σχετικά σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τον πλαστικό διάκοσμο των αγγείων.

351. Βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο για τη μέθοδο της «λείανσης», όπου και σχετικά σχόλια.

352. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

353. Για τον τύπο του «αρνητικού πυθμένα», βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για το ημισφαιρικό κύπελλο.

354. Πρβλ. σχετικά τη μελαμβαφή τριφυλλόστομη οινοχόη με στρεπτή την κατακόρυφη λαβή που βρέθηκε σε τάφο στο Φαλαγκάρι της Φαιστού μαζί με θησαυρό αργυρών νομισμάτων, βλ. σχετικά *ΑΔ* 42 (1987), Χρονικά, 540, πίν. 311γ.

355. Πρβλ. συγγενικό χαρακτηριστικό και στις οινοχόες αριθ. 426, 505-506 από τη Λύττο, βλ. παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο.

χρώματος αποκλειστικά στη ζώνη του χείλους και στη ράχη της λαβής, στοιχείο που αναγνωρίζεται και σε άλλα είδη της εγχώριας κεραμικής, όπως σε σταμνοειδείς λέβητες τύπου Β, σε δίωτα ή άωτα σκυφίδια, σε πινάκια ή σε πρόχους με λαιμό[356]. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του τύπου αποδίδουν οι οινοχόες αριθ. 260, 261 και 401, ενώ με ανάλογο σχήμα εμφανίζονται επίσης οι μικρογραφικές αριθ. 367 και 366, που τοποθετούνται χρονικά στο α′ και στο β′ μισό του 2ου αι. π.Χ. αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο παράδειγμα αριθ. 367 ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η διακόσμηση τύπου «Hadra», η οποία απλώνεται στο σώμα, όπου με την τεχνική της σκιαγραφίας αποδίδεται παράσταση κυνηγιού με αίγαγρο και δύο σκυλιά[357].

Στις τριφυλλόστομες οινοχόες της κατηγορίας Β ανήκουν επίσης τα παραδείγματα αριθ. 426, 505 και 506, που αντιπροσωπεύουν παραλλαγή του σχήματος, η οποία συναντάται στον 3ο αι. π.Χ. στην περιοχή της Λύττου. Προϊόντα του εγχώριου εργαστηρίου, οι οινοχόες αυτές έχουν κατασκευαστεί από το χαρακτηριστικό ντόπιο πορτοκαλέρυθρο, με πολλές ξένες προσμείξεις πηλό και είναι γανωμένες με μελανό, κακής ποιότητας επίχρισμα, το οποίο εύκολα απολεπίζεται. Οι τρεις οινοχόες, που γενικά παρουσιάζουν ένα σχήμα γνωστό από παραπλήσια παραδείγματα με προέλευση τη δυτική Κρήτη[358], έχουν βάση δακτυλιόσχημη, σώμα σχεδόν σφαιρικό, χωρίς σαφή διαμόρφωση του ώμου, με μόνη εξαίρεση το παράδειγμα αριθ. 506, όπου διακρίνεται καλύτερα. Ο λαιμός, στενός και χωριστός, άλλοτε με υποτυπώδη εγκοπή στη ρίζα (αριθ. 505) άλλοτε πάλι με αυλάκωση (αριθ. 426), καταλήγει στο τριφυλλόσχημο στόμιο. Οι λαβές, ταινιωτές (αριθ. 426, 505) ή σχεδόν ελλειπτικής διατομής (αριθ. 506), με την έντονα υπερυψωμένη ράχη επάνω από το επίπεδο του χείλους, καταλήγουν σε αυτό και το περικλείουν. Ξεχωριστό μορφολογικό γνώρισμα του τύπου αποτελούν και οι βαθιές οριζόντιες αυλακώσεις που περιτρέχουν κατά διαστήματα τον ώμο και το λαιμό, χαρακτηριστικά τα οποία υποδηλώνουν σχέση του σχήματος με μετάλλινα πρότυπα, σύνδεση που ισχύει και για άλλες κατηγορίες αγγείων[359].

Στη σειρά αυτή πρέπει επίσης να ενταχθεί η οινοχόη αριθ. 671, η οποία έχει κατασκευαστεί από καθαρό κασιανόχρωμο πηλό και καλύπτεται από μελανό ανομοιόμορφο γάνωμα[360]. Το σχήμα αυτό, από όσο τα σημερινά ανασκαφικά δεδομένα επιτρέπουν να γνωρίζουμε, αποδίδει σπάνια μορφή για το χώρο της κεντρικής Κρήτης. Για το λόγο αυτό, από τις ποικίλες τριφυλλόστομες οινοχόες που εμφανίζονται σε άλλες περιοχές εκτός Κρήτης, ως παραπλήσια περιπτώση θα μπορούσε να αναφερθεί η παραλλαγή η οποία αντιστοιχεί στον τύπο Ε της τυπολογίας των Δρούγου - Τουράτσογλου και απαντά στο χώρο της Μακεδονίας από τα μέσα του 3ου έως τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.[361]. Το παράδειγμα θα μπορούσε γενικά να σχετιστεί και με μια οινοχόη από τάφο του β′ μισού του 3ου αι. π.Χ. με προέλευση την περιοχή της Φωκίδας[362]. Πάντως, τα επιμέρους μορφολογικά χαρακτηριστικά και των δύο τύπων, που αναφέρθηκαν ως παραπλήσια παραδείγματα, παρουσιάζουν αισθητές διαφοροποιήσεις σε σχέση με την εξεταζόμενη οινοχόη, έτσι ώστε αυτή να αποτελεί μοναδική περίπτωση μέσα στο σύνολο των αγγείων της σειράς αυτής.

Το παράδειγμα χαρακτηρίζεται για τη στενή κωνική βάση, επάνω στην οποία στηρίζεται το ωοειδές, σχετικά εξογκωμένο στο ανώτερο τμήμα σώμα. Ο ώμος αποδίδεται σχεδόν οριζόντιος, ενώ ο λαιμός είναι ψηλός και πτυχωτός με τριφυλλόσχημο χείλος. Η κατακόρυφη, κυλινδρικής

---

356. Βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

357. Για σχετικά σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της ομάδας «D» τύπου «Hadra».

358. Το παράδειγμα από την Τάρρα, που σχετίζεται με την ομάδα αυτή, μολονότι αποδίδει περισσότερο το σχήμα των ληκύθων, ωστόσο στα γενικά χαρακτηριστικά μπορεί να σχετιστεί με τις οινοχόες αυτής της ομάδας, βλ. Weinberg 1960, 105, πίν. 32h, αριθ. 50.

359. Για σχετικά σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

360. Η οινοχόη αυτή βρέθηκε σε κιβώτιο στη δυτική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου, με μόνη ένδειξη Β.Κ.366β, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο.

361. Βλ. σχετικά Δρούγου - Τουράτσογλου, *AntK* 34 (1991), 11· Ανδρόνικος 1955, 41, εικ.19, αριθ. 2, 3.

362. Βλ. *Mέθεον* V, 56, 61, σχέδ. 107-108, αριθ. 75.5.

διατομής λαβή, που φέρει κεντρική νεύρωση, με την αρκετά υπερυψωμένη του χείλους ράχη καταλήγει σε αυτό, όπου στην ένωση προστίθεται ανάγλυφο γυναικείο κεφάλι[363]. Συμπλήρωμα του πλαστικού διακόσμου αποτελούν και τα χαρακτά «ιωνικά αυγά», τα οποία περιτρέχουν τη ρίζα του λαιμού, κόσμημα αρκετά γνωστό από τον τύπο D και E της τυπολογίας των Δρούγου - Τουράτσογλου[364]. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο τύπος αυτός της οινοχόης εμφανίστηκε με ποικιλία σχημάτων στους ελληνιστικούς χρόνους, φαινόμενο που παρατηρείται και σε άλλες κατηγορίες αγγείων, έτσι ώστε να σημαιοδοτεί γενικότερα την εγχώρια κεραμική της κεντρικής Κρήτης.

2) Χωρίς προχοή (Πίν. 31β-32α και 92β-93α· Χρονολογικός Πίνακας VII)

Για τα τέσσερα αγγεία αριθ. 278, 409, 527 και 603 με προέλευση τη δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι, το ιερό ή αποθέτη στην περιοχή Κνωσού, το οικοδόμημα στη Γόρτυνα και το νεκροταφείο στο Καμηλάρι της Φαιστού, αντίστοιχα, προτείνεται η ονομασία της οινοχόης χωρίς προχοή, για το λόγο ότι στα παραδείγματα αυτά το χείλος κατά μία έννοια διαμορφώνεται κυκλικό, δηλαδή χωρίς πρόχυση. Οι οινοχόες της σειράς, μολονότι με τα διαφοροποιημένα επιμέρους μορφολογικά χαρακτηριστικά τους εκπροσωπούν διαφορετικούς κεραμικούς τύπους, με το γενικό τους σχήμα υποδηλώνουν ιδιαίτερη σχέση με τις μελανόγραφες υδρίες της κατηγορίας «Hadra», στοιχείο εμφανέστερο στα δύο παραδείγματα από την περιοχή της Μεσαράς (αριθ. 527, 603)[365].

Όλες οι οινοχόες είναι ακόσμητες και καλύπτονται από καστανό ή κοκκινωπό επίχρισμα, κακής ποιότητας, που εύκολα αποκολλίζεται. Εξαίρεση στον κανόνα αποτελεί το παράδειγμα αριθ. 409, όπου η επιφάνεια είναι αγάνωτη και λεία, όμοια περίπου με την αντίστοιχη των μελανόγραφων υδριών της κατηγορίας «Hadra», ενώ ανάλογο χαρακτηριστικό αναγνωρίζεται συχνά και σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής[366]. Κύριο και κοινό χαρακτηριστικό τους, εκτός από την όμοια διαμόρφωση του χείλους, είναι το επίμηκες σώμα με τον ψηλό, χωριστό και ευρύτερο στο επάνω μέρος κυλινδρικό λαιμό, μορφολογικό γνώρισμα το οποίο διακρίνει ιδιαίτερα τις όψιμες υδρίες τύπου «Hadra»[367], ενώ δεν είναι σπάνιο και σε άλλα είδη αγγείων, όπως σε μελαμβαφείς υδρίες ή σε οινοχόες[368]. Αξίζει επίσης να υπογραμμιστεί η περίπτωση της οινοχόης αριθ. 409, όπου το σώμα «φυτρώνει» μέσα από ανάγλυφα φύλλα άκανθας και αποδίδει διακοσμητική αρχή γνωστή ήδη από τους κλασικούς χρόνους, η οποία απαντά και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής από διάφορες περιοχές του ελληνισμού[369]. Κατά διαστήματα στο σώμα χαράσσονται οριζόντιες αυλακώσεις, ενώ ανάλογες χαράξεις όπως και πλαστικά δακτυλίδια διαμορφώνονται στη ρίζα του λαιμού. Το χαρακτηριστικό αυτό, που επαναλαμβάνεται στην οινοχόη αριθ. 278, οπωσδήποτε φανερώνει τη

363. Για τον πλαστικό διάκοσμο, βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

364. Βλ. *AntK* 34 (1991), 11.

365. Πρβλ. ενδεικτικά για το σχήμα την όψιμη υδρία τύπου «Hadra» αριθ. 547 από τον τάφο στον Άη Γιάννη της Φαιστού, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος. Για παραδείγματα από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας, βλ. σχετικά *Hadra* II, 57, σχέδ. 27. Πρβλ. επίσης την υδρία από την Ίτανο της ανατολικής Κρήτης, βλ. Guerrini 1964, πίν. IX, F17 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.) ή την υδρία Cassel T.496 από την περιοχή της Μεσαράς, βλ. A. Enklaar, *Β' ΕλλΚερ*, πίν. 85. Πρβλ. επίσης ανάλογα παραδείγματα υδριών τύπου «Hadra» από την Κνωσό, βλ. *UM*, πίν. 104, Η37/10-11.

366. Πρβλ. ενδεικτικά τις οινοχόες αριθ. 114, 636, το πινάκιο αριθ. 416 ή τις λεκάνες αριθ. 625-626, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

367. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες τύπου «Hadra» T.496 στο Cassel της Γερμανίας, την αριθ. 676 ή την ανάλογη από την Ίτανο, βλ. Guerrini, ό.π. υποσημ. 365 και στο κεφάλαιο για την κατηγορία «Hadra».

368. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στις υδρίες αριθ. 604, 612 από το Καμηλάρι, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Πρβλ. επίσης την οινοχόη G12 του Βρετανικού Μουσείου με διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», βλ. *Stylistic Progression*, 36, πίν. 4 (α' μισό του 2ου αι. π.Χ.).

369. Για περισσότερα σχόλια και παραδείγματα, βλ. στο κεφάλαιο για τον πλαστικό διάκοσμο.

στενή σχέση των παραδειγμάτων με μετάλλινα πρότυπα[370], ενώ ανάλογο μορφολογικό στοιχείο απουσιάζει από τα παραδείγματα της Μεσαράς.

Αντίθετα, το σχήμα της βάσης παραλλάσσει, έτσι ώστε στις οινοχόες αριθ. 278 και 409 διαμορφώνεται κωνική από επάλληλα άνισα δακτυλίδια, μορφή γνωστή κυρίως από παραδείγματα με προέλευση την περιοχή της Κνωσού, χρονολογούμενα περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., ενώ για το παραπλήσιο σχήμα της βάσης θα πρέπει να αναφερθεί εδώ και ο κάνθαρος κρητικού τύπου αριθ. 661[371]. Σε αντίθεση με το προηγούμενο παράδειγμα, η βάση στην οινοχόη αριθ. 603 αποδίδεται καλυκωτή με δύο έντονα πλαστικά δακτυλίδια στην ένωση με το σώμα. Η μορφή αυτή επιτρέπει την τυπολογική σύνδεση, παρά τις ορισμένες μορφολογικές διαφορές, με τις ανάλογες βάσεις μελαμβαφών υδριών ή αμφορέων από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο, όπως και με εκείνες ορισμένων κανθάρων από το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό ή ακόμη με παραπλήσιες από τη νεκρόπολη στο Sciatbi της Αλεξάνδρειας, οι οποίες τοποθετούνται γενικά στην παράδοση του 3ου-αρχών του 2ου αι. π.Χ.[372]. Για την ιδιόμορφη απόδοση της κάτω επιφάνειας της βάσης, όπου σχηματίζεται βαθιά κοιλότητα, η οινοχόη αυτή πρέπει ακόμη να σχετιστεί με άλλα είδη αγγείων, όπως υδρίες, αμφορείς, κανθάρους ή κρατήρες, που εμφανίζονται με όμοιο ή παραπλήσιο χαρακτηριστικό και προέρχονται αποκλειστικά από την περιοχή της Μεσαράς. Το δεδομένο αυτό επιτρέπει κατ' αναλογία την απόδοση του μορφολογικού αυτού στοιχείου στο τοπικό εργαστήριο της περιοχής αυτής[373]. Σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση του χείλους στο παράδειγμα αριθ. 278 αποτελείται από κρεμαστό κυμάτιο και επίθετο σε αυτό πλαστικό δακτυλίδι, απόδοση περίπου όμοια με εκείνη την οποία εμφανίζουν και άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως υδρίες, λεκάνες ή κάλαθοι[374]. Αντίθετα, στα αγγεία αριθ. 527 και 603 το χείλος σχηματίζεται πλατύ και σχεδόν επίπεδο, μορφή γνωστή κυρίως από τις όψιμες υδρίες «L» τύπου «Hadra», η οποία συχνά αναφαίνεται ανάλογη ή παραπλήσια και σε άλλα είδη αγγείων της ίδιας κατηγορίας[375]. Αξιομνημόνευτο είναι το παράδειγμα αριθ. 409, όπου το πλατύ επίπεδο χείλος περιτρέχουν εξωτερικά ανάγλυφα «ιωνικά αυγά» στεφανωμένα από λοξά χαρακτά γραμμίδια, διακοσμητικό θέμα το οποίο εμφανίζεται συχνά γραπτό σε ερυθρόμορφα αττικά αγγεία, ενώ αναγνωρίζεται συνηθέστερα χαρακτό ή ανάγλυφο σε μετάλλινα σκεύη, κατά κύριο λόγο σε υδρίες[376].

Με διαφοροποιημένο σχήμα εμφανίζονται επίσης οι λαβές των παραδειγμάτων της σειράς. Συ-

---

370. Η διαπίστωση αυτή ισχύει και για άλλα είδη αγγείων, όπως για παράδειγμα τον «καλυκωτό» κάνθαρο ή εκείνον με τα «ανάγλυφα πέταλα», ακόμη τη μελαμβαφή υδρία ή τον αμφορέα, τη λεκάνη και τα μαγειρικά σκεύη, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Για περισσότερες παρατηρήσεις, βλ. στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

371. Πρβλ. σχετικά τον κάνθαρο κρητικού τύπου αριθ. 352, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 95, H24/1, 5, H25/2.

372. Πρβλ. σχετικά την υδρία αριθ. 613 ή τον αμφορέα αριθ. 605 από το Καμηλάρι, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Πρβλ. επίσης τη βάση του κανθάρου αριθ. 308 από το ιερό της Δήμητρας, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο. Για παραπλήσια παραδείγματα από το Sciatbi, βλ. *Sciatbi*, πίν. XXXVI, αριθ. 44-45.

373. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στις υδρίες αριθ. 604, 612-614, στους αμφορείς αριθ. 605-609, 647, στον κάνθαρο κρητικού τύπου αριθ. 528 ή στο αγγείο αριθ. 647, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Για σχετικά σχόλια, βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

374. Πρβλ. για τον τύπο του χείλους τις υδρίες αριθ. 612, 613, 617 ή τη λεκάνη αριθ. 500, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Πρβλ. επίσης για ανάλογο χαρακτηριστικό τη λεκάνη Κ241 ή τον κάλαθο Κ232 από την Ελεύθερνα, όπως και τον ανάλογο Π1345 από τη Βέροια, βλ. *Ελεύθερνα* II, 104-105, σχέδ. 28-29· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 154, σχέδ. 41, πίν. 27.

375. Πρβλ. παραπλήσια διαμόρφωση στις οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης αριθ. 591, 595, στην υδρία αριθ. 604 ή στο θήλαστρο αριθ. 602, ακόμη στις οινοχόες αριθ. 640-641 και στον κωδωνόσχημο κρατήρα αριθ. 647, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους. Πρβλ. επίσης ανάλογο χαρακτηριστικό στη μελαμβαφή οινοχόη G12 του Βρετανικού Μουσείου, βλ. *Stylistic Progression*, ό.π. υποσημ. 368.

376. Για σχετικά σχόλια και παραδείγματα, βλ. στα κεφάλαια για τον πλαστικό διάκοσμο και για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

γκεκριμένα, στην οινοχόη αριθ. 603 η λαβή πλάθεται πλατιά, ταινιωτή, με αυλακώσεις στο μήκος, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στο ανάλογο μορφολογικό γνώρισμα ορισμένων υδριών «L» της κατηγορίας «Hadra» αλλά και αγγείων από άλλα είδη κεραμικής[377]. Αντίθετα, στο παράδειγμα αριθ. 278 η λαβή αποδίδεται διπλή, έχει κυλινδρική διατομή και κοσμείται στο μήκος με ενάλληλα λογχόσχημα χαρακτά φύλλα, θέμα το οποίο αναφαίνεται παραπλήσιο και στην κοινής χρήσης οινοχόη/πρόχου αριθ. 591 από το Καμηλάρι, χρονολογούμενη στον προχωρημένο 3ο αι. π.Χ.[378]. Σε ό,τι αφορά το σχήμα της λαβής, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο παράδειγμα αριθ. 527 η μορφή είναι πιο σύνθετη, καθώς διαμορφώνεται από δύο στρεπτές ενωμένες λαβές, που έχουν ως πρόσθετο διακοσμητικό στοιχείο πλαστικό πηνίο στην ένωση με το χείλος. Ο τύπος αυτός είναι συνηθέστερος στις πρώιμες μελανόγραφες υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra», ενώ απαντά και σε μεταγενέστερη τριφυλλόστομη οινοχόη με προέλευση το Φαλαγκάρι της Φαιστού, με τη διαφορά ότι σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η λαβή αποδίδεται απλή, ελικοειδής, συχνά χωρίς το πλαστικό πηνίο[379]. Ανάλογη διακοσμητική αντίληψη ακολουθεί και η λαβή στο παράδειγμα αριθ. 409, όπου ανάγλυφα φυτικά θέματα, συνδυασμένα με μορφές από το διονυσιακό κύκλο, συνθέτουν έναν πλούσιο πλαστικό διάκοσμο, πιθανότατα μοναδικό για την εγχώρια κεραμική της κεντρικής Κρήτης, ωστόσο όμως περισσότερο γνωστό από άλλα παραδείγματα της σύγχρονης ή και παλαιότερης μεταλλοτεχνίας[380]. Όλες αυτές οι διαπιστώσεις σχετικά με τα μορφολογικά γνωρίσματα των οινοχοών της σειράς αυτής, όπως τα κοφτά τελειώματα στο περίγραμμα της βάσης ή του χείλους, η εκτενής χρήση της χάραξης ή των πλαστικών στοιχείων σε συνδυασμό με τις σύνθετες μορφές των λαβών, προσφέρουν σαφείς ενδείξεις για την ύπαρξη στενής σχέσης και εξάρτησης των αγγείων της ομάδας με μετάλλινα σκεύη, φαινόμενο συνηθισμένο για την εποχή, γνωστό και από άλλες κατηγορίες κεραμικής[381].

3) Η κοινής χρήσης (Πίν. 32β-36 και 93β-95· Χρονολογικός Πίνακας VII)

Οι οινοχόες/πρόχοι κοινής χρήσης που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη προέρχονται από τους τάφους στο Καμηλάρι (αριθ. 588-601) ή τη Φαιστό (αριθ. 631-634, 636, 640-641, 645), ενώ κοντά σε αυτές μπορούν να προστεθούν ορισμένα παραδείγματα από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 115α-γ, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη») και μια ομάδα με προέλευση το στρώμα καταστροφής της Λύττου (αριθ. 490-493, 441-442). Το κοινής χρήσης και συνήθως αμελούς κατασκευής αυτό αγγείο, άλλοτε άβαφο άλλοτε πάλι γανωμένο, αποτελεί το κατ' εξοχήν σχήμα της οινοχόης/πρόχου κατά τον 3ο-2ο αι. π.Χ.[382] με πολυάριθμα παραδείγματα και ποικιλία παραλλαγών που απαντούν σε πολλές περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, γεγονός το οποίο δηλώνει την πλατιά γεωγραφική εξάπλωση του τύπου[383].

---

377. Πρβλ. ενδεικτικά για τον τύπο της λαβής τις υδρίες «L« τύπου «Hadra» αριθ. 576, 580, 583-584 από το Καμηλάρι ή τις αριθ. 533-534 από τον Άγιο Παύλο της Φαιστού, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός τους.

378. Βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

379. Πρβλ. την υδρία «L» τύπου «Hadra» αριθ. 574, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος. Για ανάλογα παραδείγματα, βλ. *Hadra* II, 53, σχέδ. 12-14, 16· *Hadra Vases*, πίν. 1-3, 19, 46-47. Για το παράδειγμα από το Φαλαγκάρι, βλ. *ΑΔ* 42 (1987), Χρονικά, 540, πίν. 311γ.

380. Για περισσότερα σχόλια και παραδείγματα, βλ. στα κεφάλαια για τον πλαστικό διάκοσμο και για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

381. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

382. Η οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης εξαιτίας της αγάνωτης επιφάνειας πιθανότατα χρησίμευε συνηθέστερα ως αγγείο για την αποθήκευση νερού και όχι οίνου. Ωστόσο, εξετάζεται στο κεφάλαιο για τις οινοχόες, καθώς η χρήση της δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένη, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 124.

383. Η μορφή του απλού αυτού αγγείου, που γνωρίζει μεγάλη διάδοση στους ελληνιστικούς χρόνους, έχει να παρουσιάσει πολυάριθμα παραδείγματα, βλ. ενδεικτικά Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 92-94, σχέδ. 39-41 (τέλη του 4ου-

Οι οινοχόες/πρόχοι του συνόλου αποτελούν προϊόντα των εγχώριων εργαστηρίων, ενώ με τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά τους εμφανίζουν αξιόλογη ποικιλία παραλλαγών, οι οποίες σε όλες τις περιπτώσεις αποδίδουν την κεραμική παράδοση των εργαστηρίων παραγωγής τους. Τα παραδείγματα στο σύνολό τους καλύπτουν ολόκληρο το χρονικό διάστημα του 3ου και το α΄ μισό περίπου του 2ου αι. π.Χ. Όμως, τα ανασκαφικά δεδομένα είναι συχνά ασαφή, έτσι ώστε ο χρονολογικός προσδιορισμός στις περισσότερες περιπτώσεις να στηρίζεται κυρίως στη μορφολογική εξέταση και στη σύγκριση με τύπους από άλλες περιοχές[384].

Την πολυπληθέστερη ομάδα της σειράς αντιπροσωπεύουν οι οινοχόες/πρόχοι από το Καμηλάρι και οι ανάλογες από τη Φαιστό, οι οποίες τόσο με τα μορφολογικά όσο και με τα κατασκευαστικά γνωρίσματά τους αποτελούν χαρακτηριστική παραλλαγή της κατηγορίας των αγγείων όπου εντάσσονται. Όλα τα παραδείγματα που περιλαμβάνονται στην ομάδα έχουν μέσο ύψος 0,20-0,30 μ., είναι συνήθως άβαφα, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις καλύπτονται από επίχρισμα καστανού (αριθ. 592) ή κιτρινωπού χρώματος (αριθ. 591, 600, 634), που εύκολα απολεπίζεται. Ο πηλός των αγγείων, συνήθως χρώματος ανοιχτού καστανού έως κιτρινωπού, είναι κατά κανόνα καθαρός, σε ορισμένες όμως περιπτώσεις περιέχει πολλά ξένα σώματα και είναι ιδιαίτερα εύθρυπτος, με αποτέλεσμα η επιδερμίδα να απολεπίζεται εύκολα συχνά μαζί με το υπόστρωμα (αριθ. 593, 596). Επιπλέον, στο παράδειγμα αριθ. 599 τμήματα της επιφάνειας διαφοροποιήθηκαν χρωματικά κατά τη διάρκεια της όπτησης, με αποτέλεσμα τη δημιουργία κηλίδων κατά τόπους.

Βασικά μορφολογικά γνωρίσματα του τύπου είναι η δακτυλιόσχημη βάση, συχνά με κωνική διαμόρφωση εξωτερικά (αριθ. 588-589, 591, 593-596, 599, 603), ενώ σε δύο περιπτώσεις αποδίδεται έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια (αριθ. 634, 641)[385]. Το σχεδόν σφαιρικό ή ωοειδές σώμα με τον ευρύ και ψηλό κυλινδρικό λαιμό άλλοτε καταλήγει σε χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω (αριθ. 588-590, 592-593, 597-600) άλλοτε πάλι σε πλατύ και επίπεδο (αριθ. 591, 595, 640-641), ενώ σε δύο παραδείγματα είναι εντελώς αδιαμόρφωτο (αριθ. 594, 596). Οι λαβές, κατά κανόνα απλές, ταινιωτές, με τις ελαφρώς υψωμένες ράχες τους καταλήγουν άλλοτε στο εσωτερικό (αριθ. 588-590, 597-598) και άλλοτε στο εξωτερικό του χείλους (αριθ. 593-594, 596, 599, 631, 641). Επίσης, χαρακτηριστικό διακοσμητικό στοιχείο αποτελούν τα ενάλληλα χαρακτά λογχοειδή φύλλα, που αναπτύσσονται στο μήκος της λαβής στο παράδειγμα αριθ. 591, χαρακτηριστικό το οποίο απαντά παραπλήσιο ή συγγενικό και στις μεταγενέστερες οινοχόες/πρόχους αριθ. 278 και 409 από την περιοχή της Κνωσού[386]. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο βασικό της σχήμα η οινοχόη/πρόχους αυτής της κατηγορίας διατηρείται σχεδόν αναλλοίωτη σε όλη σχεδόν τη χρονική διάρκεια που χρησιμοποιείται, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει το συντηρητικό χαρακτήρα των αγγείων αυτού του είδους[387].

Αξιοσημείωτο είναι ότι ανάμεσα στις οινοχόες/πρόχους αυτής της σειράς διακρίνονται ποικίλες παραλλαγές, που στηρίζονται κυρίως στη διαφορετική απόδοση του ανώτερου σώματος και ιδιαίτε-

---

αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 464-465, εικ. 8/A50 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, 139-142, πίν. 63/727 (3ος-2ος αι. π.Χ.)· *Médéon* V, 37, σχέδ. 33-34, 41.3 (3ος αι. π.Χ.)· Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 73στ (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Histria* II, 186, πίν. XXIV/4 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Apollonia* I, πίν. 88/342· *SCE* IV, 3, σχέδ. 28, 1-3 (150-50 π.Χ.)· *Adriani* 1952α-β (νεκρόπολη El Manara), εικ. 21/20 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.) (νεκρόπολη Plinthine), πίν. LIV/1 (240-210 π.Χ.)· *Tomis*, 22-3/11b,12b, 26/15b (3ος αι. π.Χ.), 57/37a (2ος αι. π.Χ.).

384. Για το χρονολογικό προσδιορισμό των αγγείων, βλ. στα αντίστοιχα εισαγωγικά κεφάλαια του περιγραφικού καταλόγου.

385. Για τον τύπο αυτό της βάσης (αρνητικός πυθμένας), βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος του ημισφαιρικού κυπέλλου.

386. Βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος της οινοχόης χωρίς προχοή.

387. Η εμμονή σε καθιερωμένους παλαιότερους τύπους αποτελεί φαινόμενο που χαρακτηρίζει γενικότερα την ελληνιστική κεραμική της Κρήτης· για σχετικά σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια. Βλ. επίσης *Gortina* I, 173· Hayes 1971, 273-274.

ρα στη σαφή ή όχι διάκριση του λαιμού, χωρίς όμως οι μορφολογικές αυτές διαφοροποιήσεις να έχουν κάποια χρονολογική σημασία[388]. Συγκεκριμένα, σε ορισμένες περιπτώσεις το αγγείο διαμορφώνεται κατά μία έννοια με συνεχές σιγμοειδές περίγραμμα από τη βάση έως το χείλος και παράλληλα δηλώνεται ο ώμος (παραλλαγή α′) (αριθ. 588-590, 597-598, 600-601). Ωστόσο, δεν απουσιάζουν οι περιπτώσεις όπου το περίγραμμα του αγγείου παρουσιάζεται καλύτερα αρθρωμένο, καθώς ο χωριστός κυλινδρικός λαιμός διακρίνεται σαφέστερα από το σώμα (παραλλαγή β′) (αριθ. 591-592, 595, 599, 632-634, 640-641), στοιχείο το οποίο σε ορισμένα παραδείγματα τονίζεται από παράλληλες χαράξεις (αριθ. 632, 634) ή οριζόντιο υποτυπώδες έξαρμα (αριθ. 591). Πέρα όμως από τις μορφολογικές αυτές διαφορές, αξίζει να σημειωθεί ότι κύριο και κοινό χαρακτηριστικό των οινοχοών/πρόχων της ομάδας αποτελεί το ευρύ, με καμπύλο περίγραμμα στην κοιλιά σχήμα. Εκτός τούτου, οι μικρές αυτές διαφοροποιήσεις, καθώς δεν αντιπροσωπεύουν διαδοχικές φάσεις στην εξελικτική πορεία του σχήματος, ελάχιστα μπορούν να χρησιμεύσουν ως χρονολογικό σιήριγμα. Περισσότερο ίσως υποδηλώνουν την αργή εξέλιξη του αγγείου με το απλό αυτό σχήμα, φαινόμενο που παρατηρείται και σε άλλα κοινής χρήσης σκεύη, όπως σε λεκάνες ή σε μαγειρικά σκεύη[389]. Επιπλέον, αξίζει να επισημανθεί η ποικιλομορφία των παραδειγμάτων του βασικού τύπου, η οποία αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της εγχώριας παραγωγής της κεντρικής Κρήτης, ενώ αναγνωρίζεται και ευρύτερα[390].

Το σχήμα αυτό της οινοχόης/πρόχου, που μπορεί να τοποθετηθεί γενικά μέσα στα χρονικά πλαίσια του 3ου αι. π.Χ., απαντά με ελάχιστες μορφολογικές διαφοροποιήσεις και σε άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, όπως χαρακτηριστικά φανερώνουν οι οινοχόες Π5585, Π5586 και Π5587 από πρώιμο ελληνιστικό λαξευτό τάφο στην περιοχή των Χανίων[391], ενώ κοντά σε αυτές μπορούν να αναφερθούν και οι σύγχρονές τους από τις νεκροπόλεις Sciatbi και Hadra (El Manara) της Αλεξάνδρειας[392]. Εξάλλου, συγγενικά στο σχήμα αγγεία από την Αττική, μαζί με ορισμένα παραπλήσιά τους από την Όλυνθο και τη Βέροια, επιβεβαιώνουν την παρουσία του σχήματος τουλάχιστον από τον 4ο αι. π.Χ.[393].

Αισθητά διαφοροποιημένο από το γενικό τύπο και με σχήμα που θυμίζει έντονα εκείνο της τριφυλλόστομης οινοχόης τύπου Α[394], το αγγείο αριθ. 631 από τη Φαιστό αποδίδει ποικιλία της κατηγορίας, ενώ μορφολογικά αποτελεί μοναδική περίπτωση μέσα στο σύνολο των αγγείων που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη. Ξεχωριστό χαρακτηριστικό του παραδείγματος αποτελεί η σφαιρική διαμόρφωση του σώματος, το οποίο στηρίζεται σε πλατιά δακτυλιόσχημη βάση και τελειώνει σε στενό υποτυπώδη λαιμό με πλατύ επίπεδο χείλος, όπου καταλήγει η ταινιωτή λαβή. Σημαντικό μορφολογικό γνώρισμα αποτελούν και οι οριζόντιες αυλακώσεις, οι οποίες περιτρέχουν το σώμα στο ύψος της λαβής, έτσι ώστε το συνεχές περίγραμμα του αγγείου να φαίνεται ότι διακόπτεται κατά μία έννοια στο σημείο αυτό.

Εξίσου σημαντική εμφανίζεται η ομάδα των οινοχοών/πρόχων από την Κνωσό, που μπορούν μορφολογικά να ενταχθούν στην παραλλαγή β′ (αριθ. 115α-γ). Τα αγγεία αποδίδουν πρώιμη πα-

---

388. Πρβλ. ανάλογη διάκριση και στην κατηγορία των τριφυλλόστομων οινοχοών, βλ. παραπάνω στο σχετικό κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

389. Βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

390. Η αρκετά μεγάλη ποικιλία των σχημάτων της εγχώριας παραγωγής γενικά στον 3ο-2ο αι. π.Χ. φανερώνει την ύπαρξη αυτόνομων τοπικών εργαστηρίων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα το καθένα, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι απουσιάζουν και οι μεταξύ τους επιδράσεις, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

391. Βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή, ό.π. υποσημ. 383.

392. Βλ. *Sciatbi*, 87, εικ. 43. Για περισσότερα παραδείγματα από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις, βλ. Adriani 1936, (κοιμητήριο Mustâfa Pacha), 136, σχέδ. 58, 10,12,19 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· Adriani 1940, Hadra (rue d'Aboukir), πίν. XXX, 25 (260-220 π.Χ.).

393. Βλ. σχετικά *Agora* XII, πίν. 78, αριθ. 1698 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.)· *Olynthus* XIII, πίν. 151, αριθ. 284-285 (α′ μισό του 4ου αι. π.Χ.)· *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, πίν. 513δ (4ος αι. π.Χ.).

394. Πρβλ. ενδεικτικά για το περίγραμμα του σώματος τις τριφυλλόστομες οινοχόες αριθ. 425, 670, βλ. παραπάνω στο σχετικό κεφάλαιο για τον τύπο.

ραλλαγή του τύπου, καθώς χρονολογούνται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., ενώ με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους συγκροτούν ξεχωριστή ομάδα μέσα στο σύνολο των αγγείων που εξετάζονται εδώ. Προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου, τα παραδείγματα βρίσκονται ακόμη κοντά στην κεραμική παράδοση των οινοχοών/πρόχων του προηγούμενου αιώνα, όπως φανερώνουν παλαιότερα παραδείγματα από το χώρο της Κνωσού[395]. Τα αγγεία χαρακτηρίζονται για τη δακτυλιόσχημη βάση, η οποία είναι καλύτερα αρθρωμένη στα παραδείγματα αριθ. 115α και 115γ, το σχεδόν σφαιρικό σώμα, αρκετά εξογκωμένο στο επάνω τμήμα, και τους καλά διαμορφωμένους ώμους. Ο χωριστός και ευρύς κυλινδρικός λαιμός καταλήγει σε χείλος, το οποίο άλλοτε στρέφεται ελαφρώς προς τα έξω, όμοια περίπου με παλαιότερα παραδείγματα από τον ίδιο χώρο (αριθ. 115β-γ)[396], άλλοτε πάλι εμφανίζεται σχετικά πλατύ και επίπεδο (αριθ. 115α), χαρακτηριστικό που το συνδέει με νεότερες κεραμικές μορφές[397]. Οι λαβές, πλατιές και ταινιωτές, διαγράφοντας άνετη καμπύλη επάνω από την επιφάνεια του χείλους, καταλήγουν στη ρίζα του. Πρόσθετο και τυπικό γνώρισμα της ομάδας, που χαρακτηρίζει γενικότερα την εγχώρια κεραμική της Κνωσού ήδη από τους κλασικούς χρόνους, πρέπει να θεωρηθεί το καστανό εξίτηλο χρώμα, το οποίο καλύπτει το επάνω μισό τμήμα των οινοχοών/πρόχων[398].

Στην παράδοση των οινοχοών/πρόχων του 3ου αι. π.Χ. μπορούν ακόμη να ενταχθούν τα παραδείγματα αριθ. 593, 594 και 596, που αποδίδουν σχήμα σπάνιο για την εγχώρια παραγωγή, καθώς εμφανίζονται με μικτά χαρακτηριστικά λαγύνου και οινοχόης. Κύρια μορφολογικά γνωρίσματα είναι η χαμηλή κωνική βάση, το σφαιρικό, έντονα εξογκωμένο στο ανώτερο τμήμα σώμα με τον καλά διαμορφωμένο πλατύ ώμο, που ιδιαίτερα στο παράδειγμα αριθ. 594 αποδίδεται με κοφτερή ακμή. Ο στενός και βραχύς λαιμός καταλήγει σε κυκλικό στόμιο με παράλληλες χαράξεις στη ρίζα (αριθ. 594, 596), ενώ σε μία περίπτωση παρατηρείται υποτυπώδης διαμόρφωση του χείλους, η οποία συνοδεύεται από ελαφρά στροφή του προς τα έξω (αριθ. 593). Περισσότερο γνωστή από άλλες περιοχές, η παραλλαγή αυτή της οινοχόης/πρόχου αναγνωρίζεται σε συγγενικού τύπου αγγεία ελληνιστικών χρόνων από την Κόρινθο και την Πύλο[399], ενώ τα γνωστά παραδείγματα από την Αττική χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους[400].

Στις οινοχόες/πρόχους της παραλλαγής β′ θα πρέπει να περιληφθούν και τα παραδείγματα αριθ. 490 και 493 από τη Λύττο, που αντιπροσωπεύουν παραλλαγή του τύπου, ενώ κοντά σε αυτά θα μπορούσαν ακόμη να προστεθούν τα παραδείγματα αριθ. 491, 441-442, 492 και 479 από τον ίδιο χώρο, τα οποία αποδίδουν ποικιλίες του βασικού σχήματος. Ο τύπος αυτός της οινοχόης/πρόχου, που στο γενικό σχήμα απαντά όχι μόνο στην παραπάνω περιοχή αλλά και στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, ανάγεται στα όψιμους κλασικούς-πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, όπως φανερώνουν παραπλήσια παραδείγματα, κυρίως από την περιοχή της Λύττου, αλλά και ορισμένα από την Κνωσό[401]. Η εικόνα του τύπου συμπληρώνεται και με μια ποικιλία της παραλλαγής, η οποία εντοπίζεται στη γειτονική Χερσόνησο και αποδίδει σε απλή μορφή το εξεταζόμενο σχήμα[402]. Κατασκευασμέ-

395. Βλ. σχετικά *UM*, πίν. 76, 79, Η5/5-6, Η10/8-12 (α′ και β′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. αντίστοιχα).

396. Βλ. *UM*, ό.π., Η10/8-12.

397. Πρβλ. για τον τύπο του χείλους νεότερες οινοχόες/πρόχους από την περιοχή της Μεσαράς, όπως για παράδειγμα τις αριθ. 591, 595, 640-641. Συγγενική είναι επίσης η απόδοση του χείλους στις υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra», βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός τους.

398. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στις τριφυλλόστομες οινοχόες αριθ. 260, 261, 367, 401, του 2ου αι. π.Χ., σε σταμνοειδείς λέβητες τύπου Β κλασικών χρόνων, σε γωνιώδη κύπελλα ή σε όψιμες πρόχους με λαιμό, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους. Βλ. επίσης *UM*, πίν. 76, 77, Η5/7 (α′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), Η6/5 (380-350 π.Χ.) αντίστοιχα· *KRS*, 13, σχέδ. 8 (5ος/4ος αι. π.Χ.).

399. Βλ. σχετικά *Corinth* VII, III, 113-115, πίν. 633, 634, 636· Καλισάς 1983, 66, σχέδ. 28, αριθ. 1739, όπου και σχετικά σχόλια.

400. Βλ. σχετικά *Agora* XII, 208, πίν. 77, αριθ. 1682 (5ος αι. π.Χ.), 1685 (4ος αι. π.Χ.).

401. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, 886, πίν. 661δ· *UM*, πίν. 79, Η10/8.

402. Βλ. *ΑΔ* 45 (1990), Χρονικά, 415, πίν. 196β.

νες από το χαρακτηριστικό πορτοκαλέρυθρο με ξένες προσμείξεις πηλό, που ιδιαίτερα στο παράδειγμα αριθ. 492 είναι εντελώς καμένος, με αμελές, κακής ποιότητας γάνωμα, οι οινοχόες/πρόχοι αυτής της ομάδας χαρακτηρίζονται κυρίως για τη χαμηλή κωνική (αριθ. 442) ή μικρή δακτυλιόσχημη βάση (αριθ. 441, 491), η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις αποδίδεται χωρίς εξωτερική διαμόρφωση (αριθ. 479, 490, 493) με ελάχιστα κοίλη την κάτω επιφάνεια, στοιχείο το οποίο θυμίζει έντονα τις βάσεις σύγχρονων αμφορίσκων από την Κνωσό[403]. Το σώμα διαμορφώνεται σφαιρικό, ενώ ο χωριστός και σχεδόν κατακόρυφος κυλινδρικός λαιμός, που αυλακώνεται από οριζόντιες χαράξεις[404], τελειώνει σε κυκλικό στόμιο, όπου καταλήγει και η απλή ταινιωτή λαβή. Πρόσθετο και ξεχωριστό μορφολογικό γνώρισμα αποτελεί η κυλινδρική, με μείωση προς το πέρας προχοή, σε μία περίπτωση με υποτυπώδη διαμόρφωση (αριθ. 442), που υψώνεται στον ώμο των αγγείων αριθ. 441-442 και 491 απέναντι από τη λαβή. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά, τα οποία εμφανίζονται και σε συγγενικού σχήματος αγγεία από το χώρο κυρίως της Κνωσού ήδη από τον 4ο αι. π.Χ., υποδηλώνουν σαφή σχέση και εξάρτηση ανάμεσα στα δύο τοπικά εργαστήρια, πράγμα που παρατηρείται και σε άλλες κατηγορίες αγγείων από τις περιοχές αυτές[405]. Σε αντίθεση με τις οινοχόες/πρόχους που εξετάστηκαν προηγουμένως, το παράδειγμα αριθ. 492 έχει περισσότερο ωοειδές περίγραμμα στην κοιλιά και κυλινδρική προχοή στον ώμο, ενώ ο βραχύς, χωριστός και χωρίς αυλακώσεις λαιμός καταλήγει σε κυκλικό στόμιο, το οποίο σφραγίζεται από ηθμό. Η χαρακτηριστική αυτή διαμόρφωση του στομίου, όπως και η παρουσία της προχοής, αποτελούν μορφολογικά γνωρίσματα που ανταποκρίνονται σε ένα παρόμοιο αγγείο του τέλους του 4ου αι. π.Χ. από την περιοχή της Λύττου, το οποίο φέρει επίσης γραπτή διακόσμηση[406].

Στο ίδιο κεφάλαιο θα μπορούσαν ακόμη να εξεταστούν τα παραδείγματα αριθ. 110 και 636 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» και τη Φαιστό αντίστοιχα, μολονότι η μορφή που εμφανίζουν δεν επιτρέπει την ένταξή τους σε μία από τις προηγούμενες ποικιλίες. Κύρια χαρακτηριστικά του κνωσιακού παραδείγματος, που χρονολογείται στο α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., είναι η μικρή δακτυλιόσχημη βάση όπου στηρίζεται το μονοκόμματο με σιγμοειδές περίγραμμα σώμα, το οποίο διακόπτεται στο μέσον του ύψους από οριζόντιες χαράξεις. Το χείλος αποδίδεται με ελαφρά στροφή προς τα έξω, ενώ στη ρίζα του απολήγει και η κατακόρυφη ταινιωτή λαβή. Το απιόσχημο αυτό σχήμα, σπάνιο για την εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης, θα μπορούσε γενικά να παραβληθεί με έναν τύπο μελαμβαφούς, μικρού μεγέθους οινοχόης, που εμφανίζεται στο χώρο της Μακεδονίας (Βεργίνα) περί τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., χωρίς όμως να επιβιώνει ως σχήμα στους επόμενους ελληνιστικούς χρόνους[407]. Εκτός τούτου, μπορεί να σχετισιεί με μεταγενέστερο τύπο οινοχόης/πρόχου με προέλευση το Φαλαγκάρι της Φαιστού, χρονολογούμενο λίγο πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.[408], ενώ συγγενικής μορφής μπορεί να θεωρηθεί και η οινοχόη/πρόχους αριθ. 631 από τη Φαιστό[409].

Το αγγείο αριθ. 636, που αποτελεί αποκλειστικό δημιούργημα της εγχώριας κεραμικής και χρονολογείται στο β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., έχει κατασκευαστεί από καστανόχρωμο καθαρό πηλό, είναι άβαφο και έχει λεία επιφάνεια. Η βάση είναι αδιαμόρφωτη εξωτερικά, ενώ η κάτω επιφάνεια αποδίδεται έντονα κοίλη. Το σώμα, που αποδίδεται σφαιρικό στο κατώτερο τμήμα και κολουροκωνικό στο ανώτερο, καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Η ταινιωτή λαβή ξεκινά

403. Βλ. σχετικά *UM*, πίν. 82, H12/31-34 και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

404. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στους αμφορίσκους και στις προχοΐσκες, βλ. στο σχετικό κεφάλαιο για τον τύπο, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

405. Για περισσότερα σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

406. Βλ. *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, 886, πίν. 661δ.

407. Βλ. σχετικά Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, *Γ′ ΕλλΚερ*, 134-135, πίν. 73ε.

408. Βλ. *ΑΔ* 42 (1987), Χρονικά, 540, πίν. 308β.

409. Βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

από τη ρίζα του κώνου και καταλήγει στο λαιμό κάτω από το χείλος, όπου στο σημείο αυτό διαμορφώνεται με πτύχωση. Το αγγείο αποδίδει αρκετά σπάνιο σχήμα, καθώς ένα μόνο παράλληλο αναφέρεται από την περιοχή της Φαιστού[410], ενώ θα ήταν δυνατόν να παραβληθεί γενικά με το κατά πολύ πρωιμότερο προχοΐδιο αριθ. 110.

Ο ΚΡΑΤΗΡΑΣ

1) Ο κιονωτός (Πίν. 37α και 96α· Χρονολογικός Πίνακας VIII)

Ο κιονωτός κρατήρας ή κατά την αρχαία ονομασία «κορίνθιος ή κορινθιουργής»[411] αντιπροσωπεύεται στην εγχώρια κεραμική από την κεντρική Κρήτη με το παράδειγμα αριθ. 221, που ανήκει στα ευρήματα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» και χρονολογείται στα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. Κοντά σε αυτόν μπορεί ακόμη να προστεθεί και ο μικρογραφικός αριθ. 361, ο οποίος προέρχεται από το ιερό του Γλαύκου και εντάσσεται χρονικά στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ. Το είδος αυτό του κρατήρα, ιδιαίτερα αγαπητό στους αρχαϊκούς-πρώιμους κλασικούς χρόνους στην Αττική και στην Κόρινθο, όπου το σχήμα αντιπροσωπεύεται με άριστα παραδείγματα από τη μελανόμορφη και ερυθρόμορφη αγγειογραφία[412], δεν απαντά συχνά στα μεταγενέστερα αττικά σύνολα, σε αντίθεση με την Κόρινθο όπου ο τύπος εξακολουθεί να κατέχει σημαντική θέση[413]. Αγγεία ανά-

VIII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΚΡΑΤΗΡΑΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΚΙΟΝΩΤΟΣ	ΚΩΔΩΝΟΣΧΗΜΟΣ
320		
310		
300		
290		
280		
270		
260		
250		
240		
230		
220		
210	┆	
200	┆	
190	┆	┆
180	┆	┆
170	┆	┃
160	┆	┃
150	┆	┃
140	┆	┃
130	┆	┆
120		┆
110		┆
100		┆
90		
80		
70		
60		
50		

┃ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

410. Πρόκειται για το παράδειγμα F5454α, που είναι μεγαλύτερο σε μέγεθος (σωζ. ύψ. 0,18 μ.) από το αριθ. 636 και διατηρείται μέχρι το ύψος της λαβής, όπου και διακρίνονται ίχνη οριζόντιων αυλακώσεων, βλ. σχετικά *ASAtene* LXXIV-LXXV, n.s. LVIII-LIX (1996-1997), 325.

411. Για την ονομασία «κρατήρ κορίνθιος ή κορινθιουργής», βλ. σχετικά Amyx 1958, 198, υποσημ. 79· Rumpf 1927, 45, 123· Beazley 1941, 597.

412. Βλ. Ducrey *et al.* 1976, 256, ιδιαίτερα υποσημ. 4. Για παραδείγματα κιονωτών κρατήρων αρχαϊκών-κλασικών χρόνων, βλ. Boardman 1974, 67, εικ. 65.1, 71, εικ. 75· Boardman 1975, 116, εικ. 168-170, 186, εικ. 333.

413. Για περισσότερα σχόλια και σχετικά παραδείγματα, βλ. *Agora* XII, 54-55· Boulter 1953, 91, πίν. 33· Ducrey *et al.* 1976, 256.

λογου τύπου κλασικών χρόνων αναφέρονται και από τη νότια Ιταλία[414] ή από περιοχές της ανατολικής Μεσογείου[415], ενώ δεν απουσιάζουν και τα εισηγμένα παράλληλα από την Αττική σε χρονολογημένα σύνολα της Κνωσού[416]. Επίσης, και άλλοι κιονωτοί κρατήρες, όπως εκείνοι από τη Λατώ[417], την Κόρινθο[418], τη Δήλο[419], την αθηναϊκή Αγορά[420] ή την Πέργαμο[421], που ενδεικτικά αναφέρονται, φανερώνουν την επιβίωση του σχήματος σε πολλές περιοχές της μεσογειακής λεκάνης και στους ελληνιστικούς χρόνους.

Ο κιονωτός κρατήρας αριθ. 221, θραυσματικής διατήρησης, αποτελεί τόσο με το σχήμα όσο και με τη χαρακτηριστική διακόσμηση τύπου «Hadra» ένα από τα πιο αξιόλογα παραδείγματα της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη[422]. Το αγγείο χαρακτηρίζεται για το σφαιρικό σώμα, τον ευρύ χωριστό λαιμό με τα ανοιχτά προς τα επάνω τοιχώματα, ο οποίος στεφανώνεται με χείλος επίπεδο, σχηματισμένο από πλατιά πλαστική ταινία με βάθυνση στην εσωτερική περίμετρο. Οι κατακόρυφες διπλές, κυλινδρικής διατομής λαβές με μείωση στο μέσον του ύψους, οι οποίες συνδέουν τον ώμο με το χείλος, διαμορφώνονται στην ένωση με αυτό πλατύτερες και με μικρές οριζόντιες προεξοχές. Από την ευρύτερη περιοχή της κεντρικής Κρήτης γνωστά παραδείγματα τα οποία μπορούν να συνδεθούν με το αγγείο αριθ. 221 είναι οι δύο κιονωτοί κρατήρες από τη Λατώ, που τοποθετούνται στην κεραμική παράδοση του 3ου αι. π.Χ.[423]. Το πρώτο παράδειγμα (αριθ. 549) εμφανίζεται λιγότερο αρθρωμένο σε αντίθεση με το καλύτερα πλασμένο από την Κνωσό, ενώ στο δεύτερο (αριθ. 550) το σχήμα είναι πιο επίμηκες σε σχέση με το περισσότερο σφαιρικό του κρατήρα αριθ. 221. Πάντως, όλες αυτές οι μορφολογικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται ανάμεσα στα παραδείγματα αυτά δεν φαίνεται να έχουν ιδιαίτερη χρονολογική σημασία, ενώ πιθανότατα μπορούν να υποδηλώνουν ότι τουλάχιστον στον 3ο και στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. το αγγείο αυτό απαντά σε ποικιλία σχημάτων[424].

Ο μικρογραφικός κιονωτός κρατήρας αριθ. 361, κατασκευασμένος από καστανό με ξένες προσμείξεις πηλό και γανωμένος με μελανό, αρκετά απολεπισμένο επίχρισμα, αντιπροσωπεύει με το αρκετά διαφοροποιημένο σχήμα του χαρακτηριστικό όψιμο τύπο της κατηγορίας. Το μικρό αυτό αγγείο με το γενικά επίμηκες σώμα αλλά κυρίως με τη βάση από πολλαπλά επάλληλα δακτυλίδια και το ανεπτυγμένο πόδι, στοιχείο το οποίο χαρακτηρίζει και άλλες μικρογραφίες αγγείων από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο[425], φαίνεται να αποδίδει περισσότερο ποικιλία του σχήματος, φαινόμενο ήδη γνωστό από άλλες κατηγορίες κεραμικής και χαρακτηριστικό για την εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης.

---

414. Βλ. Trendall 1967, 40-41, πίν. 17, 108-109, πίν. 55.

415. Βλ. Ducrey *et al.* 1976, 257.

416. Βλ. Coldstream 1973, 57-58, σχέδ. 11, αριθ. 76-79.

417. Βλ. Ducrey *et al.* 1976, 253-260, σχέδ. 1 (αριθ. 549), σχέδ. 2-3 (αριθ. 550).

418. Βλ. *Corinth* VII, III, 107-108, πίν. 21, 59, αριθ. 613-615 (περί το 300 π.Χ.).

419. Βλ. Leroux 1913, αριθ. 107.

420. Πρόκειται για το παράδειγμα P.17985, που βρέθηκε σε ανασκαφικό σύνολο του 3ου αι. π.Χ. από την αθηναϊκή Αγορά, αλλά δεν φαίνεται να προέρχεται από αττικό εργαστήριο, βλ. *Agora* XII, 54-55.

421. Βλ. *PergForsch* 2, 104, πίν. 47-48.

422. Για τη διακόσμηση τύπου «Hadra» της ομάδας «D», βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

423. Βλ. Ducrey, ό.π. υποσημ. 417.

424. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως σε οινοχόες ή σταμνοειδείς λέβητες, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

425. Πρβλ. για τον τύπο της βάσης την ανάλογη του σχεδόν σύγχρονου μικρογραφικού κωδωνόσχημου κρατήρα αριθ. 360 από το ιερό του Γλαύκου ή εκείνη του μικρογραφικού κανθάρου κρητικού τύπου αριθ. 352 από τον ίδιο χώρο, ή ακόμη του αμφορίσκου αριθ. 354, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

2) Ο κωδωνόσχημος (Πίν. 37β-38α και 96β· Χρονολογικός Πίνακας VIII)

Οι κωδωνόσχημοι κρατήρες αριθ. 43, 44 και 647 με προέλευση τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου και τη Φαιστό αντίστοιχα, καθώς επίσης και οι μικρογραφικοί αριθ. 360 και 402 από το ιερό του Γλαύκου και το ιερό-οικία στο χώρο του Βενιζελείου στην Κνωσό τόσο με το χαρακτηριστικό σχήμα του σώματος, στοιχείο που προσδιορίζει και τον τύπο, όσο και με τα διακοσμητικά θέματα[426], τα οποία εμφανίζονται στα αγγεία αριθ. 43 και 647, αποτελούν αξιόλογα δείγματα όχι μόνο για την ίδια την κατηγορία τους αλλά και για την ελληνιστική κεραμική της κεντρικής Κρήτης γενικότερα. Στην ίδια ομάδα θα μπορούσε επίσης να προστεθεί το θραύσμα αριθ. 324 από το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό, που πιθανότατα ανήκει σε αγγείο ανάλογου τύπου.

Με καταγωγή από τον αττικό Κεραμεικό το σχήμα αυτό του κρατήρα είναι ήδη γνωστό από τους κλασικούς χρόνους όχι μόνο στην Αττική αλλά και σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου[427], ενώ ανάλογου τύπου αγγεία έχουν δώσει και οι κλίβανοι στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι στην Κνωσό, που χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ.[428]. Χαρακτηριστικά δείγματα ελληνιστικών χρόνων για το είδος αυτό του αγγείου, με αρκετές όμως μορφολογικές διαφοροποιήσεις, παραδίδουν επίσης πολυάριθμοι κρατήρες, οι οποίοι προέρχονται από ποικίλα κέντρα της εποχής, γεγονός που φανερώνει τη χρήση του σχήματος μέχρι τους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους[429].

Οι κωδωνόσχημοι κρατήρες της ομάδας είναι σχεδόν σύγχρονοι μεταξύ τους, καθώς οι αριθ. 43, 44 και 647 χρονολογούνται στο β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα, ενώ για τους μικρογραφικούς μπορεί να προταθεί ευρύτερη χρονολόγηση στο 2ο αι. π.Χ. Τόσο με το σχήμα όσο και με τη διακόσμησή τους αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικές κεραμικές παραδόσεις και επιπλέον ισάριθμες διακοσμητικές τεχνοτροπίες, καθώς τα παραδείγματα αριθ. 43 και 324 ανήκουν στην ομάδα των αγγείων της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», ενώ τα αριθ. 44 και 647 εντάσσονται σε εκείνη του τύπου «Hadra».

Ο ευρύστομος κρατήρας αριθ. 43, αποσπασματικής διατήρησης, με το σιγμοειδές περίγραμμα του σώματος, που τελειώνει στο επάνω μέρος σε πλατύ, στραμμένο προς τα έξω χείλος, όπου χαράσσεται περιμετρική αυλάκωση, αλλά και με τις οριζόντιες κυλινδρικές και υπερυψωμένες λαβές, ανταποκρίνεται καλύτερα, παρά τις ελάχιστες μορφολογικές διαφοροποιήσεις, προς το σχήμα μιας ομάδας κρατήρων από τη Δήλο, χρονολογούμενων στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ. Τα δηλιακά αυτά παραδείγματα με την πλατιά βάση, η οποία αποτελείται από επάλληλα κυμάτια με κοφτερά τελειώματα, μπορούν επίσης να δώσουν μια ιδέα για την αντίστοιχη του κρητικού αγγείου, που δεν σώζεται[430]. Ολόκληρη η εσωτερική μαζί και η εξωτερική επιφάνεια του αγγείου καλύπτονται από μελανό ανομοιόμορφο επίχρισμα, ενώ τα κοσμήματα της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος» εντάσ-

426. Για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» και εκείνη τύπου «Hadra», βλ. σχετικά στα αντίστοιχα κεφάλαια.

427. Το σχήμα του κωδωνόσχημου κρατήρα, περισσότερο συνηθισμένο στη μελανόμορφη και ερυθρόμορφη αττική αγγειογραφία, αποβαίνει αρκετά σπάνιο στα απλά ακόσμητα αγγεία των όψιμων κλασικών χρόνων. Ήδη από τους κλασικούς χρόνους ο τύπος διακρίνεται σε δύο παραλλαγές, που πιθανότατα μπορούν να συνδυαστούν με δύο διαφορετικές προελεύσεις: α) στον κρατήρα με λαβές σε σχήμα ωτίου (Αττική) και β) σε εκείνον με κανονικές λαβές (Μίλητος), βλ. σχετικά *Agora* XII, 55, σχέδ. 2, πίν. 3, αριθ. 59-62. Πρβλ. επίσης για το σχήμα του κωδωνόσχημου κρατήρα το συγγενικό ενός τύπου λεκάνης, βλ. *Agora* XII, πίν. 82-84· Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 63.

428. Οι κωδωνόσχημοι κρατήρες από τους κλιβάνους στο Μοναστηριακό Κεφάλι, ένας ακέραιος με καστανοκόκκινο επίχρισμα και τμήματα τεσσάρων με καστανό γάνωμα, αποτελούν προϊόντα τοπικού εργαστηρίου, ενώ από τον ίδιο χώρο αναφέρεται και ένας μικρογραφικός, αποσπασματικής διατήρησης, γανωμένος με κοκκινωπό επίχρισμα, βλ. *KKG*, 171, πίν. 13, A, a, e.

429. Βλ. σχετικά S. Rotroff, *Γ′ ΕλλΚερ*, 22, πίν. 3γ (αθηναϊκή Αγορά, β′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Παισιαδά 1983, 119-121, 174-182, σχέδ. 20-23, πίν. 65β-70α (Ρόδος, 3ος-2ος αι. π.Χ.)· *PergForsch* 2, 48, 58, πίν. 13-14 (περί το 230-170 π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 239-240, σχέδ. 45, ιδιαίτερα αριθ. 1 (τέλη του 3ου-2ος αι. π.Χ.).

430. Βλ. *Délos* XXXI, πίν. 14, αριθ. 6000-6001, πίν. 22, αριθ. 6201, πίν. 108, αριθ. 6002.

σονται σε ζώνες γύρω από το σώμα του αγγείου. Σε ό,τι αφορά τους μικρογραφικούς κρατήρες αριθ. 360 και 402 θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα στο πρώτο παράδειγμα, ανταποκρίνονται γενικά στην υστεροκλασική φάση του σχήματος[431]. Αντίθετα, η διαμόρφωση της βάσης από επάλληλα δακτυλίδια συνδέει το αγγείο με κεραμικές μορφές του 2ου αι. π.Χ.[432].

Ο κωδωνόσχημος κρατήρας αριθ. 647, που παρουσιάζεται με διαφορετικά μορφολογικά και κατασκευαστικά γνωρίσματα, αντιπροσωπεύει ποικιλία του σχήματος, ενώ θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα χαρακτηριστικά αυτά σχετίζονται στενά με την κεραμική παράδοση του τοπικού εργαστηρίου της Φαιστού[433]. Ολόκληρη η εσωτερική επιφάνεια έχει μελανό ανομοιόμορφο γάνωμα, ενώ η εξωτερική καλύπτεται από κιτρινωπό λείο αλείφωμα, όπου απλώνονται τα κοσμήματα της κατηγορίας «Hadra»[434]. Το αγγείο σχηματίζεται από ημισφαιρικό σώμα, το οποίο στηρίζεται σε βάση πλατιά, βαθμιδωτή, με ανεπτυγμένο πόδι και βαθιά κοιλότητα στην κάτω επιφάνεια. Ο λαιμός, ευρύς και ψηλός, καταλήγει σε χείλος πλατύ και επίπεδο, σχήμα που θυμίζει έντονα τις υδρίες «L» τύπου «Hadra» αλλά και αγγεία από άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής[435]. Επίσης, στη ρίζα του ώμου υψώνονται οι δύο κυλινδρικές λαβές, οι οποίες σταματούν κάτω από το χείλος. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το σχήμα της βάσης, με τη χαρακτηριστική διαμόρφωσή του, αποδίδει έναν τύπο συνηθισμένο στην περιοχή της Μεσαράς, καθώς εμφανίζεται όμοιος ή παραπλήσιος και σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής, όπως σε αμφορείς ή υδρίες, έτσι ώστε να αποτελεί ξεχωριστό μορφολογικό γνώρισμα του τοπικού εργαστηρίου, ιδιαίτερα κατά το 2ο αι. π.Χ.[436].

Η ΛΑΓΥΝΟΣ

(Πίν. 38β και 96γ· Χρονολογικός Πίνακας IX)

Η λάγυνος[437], το γνωστό αυτό αγγείο των ελληνιστικών χρόνων με το χαρακτηριστικό ασκόμορφο σώμα και το στενό ψηλό λαιμό[438], αντιπροσωπεύεται μέσα στο σύνολο της κεραμικής από την κεντρική Κρήτη με το παράδειγμα αριθ. 285, που προέρχεται από το γέμισμα του φρεατίου στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι της Κνωσού, ενώ σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα χρονολογείται στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ. Το είδος αυτό του αγγείου, το οποίο χρησίμευε κυρίως ως «οινοφόρος» σε συμπόσια ή γιορτές[439], συναντάται σε πολλές περιοχές της μεσογειακής λεκά-

---

431. Πρβλ. σχετικά τους κρατήρες από τους κλιβάνους στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι στην Κνωσό, βλ. *KKG*, 171.

432. Πρβλ. σχετικά τον κιονωτό μικρογραφικό κρατήρα αριθ. 361 από τον ίδιο χώρο, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος, όπου σχετικά παραδείγματα.

433. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

434. Πρβλ. επίσης ανάλογο χαρακτηριστικό στις υδρίες «L» τύπου «Hadra», βλ. στο σχετικό κεφάλαιο για την κατηγορία.

435. Πρβλ. για τον τύπο του χείλους την ανάλογη ή παραπλήσια διαμόρφωση σε υδρίες της ομάδας «L», στα θήλαστρα-υδρίες αριθ. 602, 622 και στις οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης αριθ. 591, 595, 640-641, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

436. Βλ. σχετικά σχόλια και παραδείγματα στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους και σε εκείνο για το τοπικό εργαστήριο της Φαιστού.

437. Για το σχήμα έχει επίσης προταθεί η ονομασία «Pitane ware», καθώς πολυάριθμα παραδείγματα του τύπου έχουν βρεθεί στην περιοχή αυτή του μικρασιατικού χώρου, βλ. *Agora* XXIX, 225· *AvP* XI, 122.

438. Γενικά για το σχήμα και τη διασπορά του τύπου, βλ. ενδεικτικά Leroux 1913· H. Thompson 1934, 450-451· Pierobon 1979, 27-50· *Agora* XXIX, 127, αριθ. 494-498, σχέδ. 37, πίν. 49, 225-232, αριθ. 1503-1545, σχέδ. 88-94, πίν. 115-117· *PergForsch* 2, 104, 106-109, σχέδ. 7-9, πίν. 41-42, 46-49· *Délos* XXVII, 251-252, D96-D119, πίν. 44-45· *Délos* XVIII, 377-378, πίν. CV.

439. Βλ. H. Thompson 1934, 450. Για περισσότερα σχόλια, βλ. Anderson 1954, 156-157. Στην Αττική εμφανίζεται ήδη από το β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. ο τύπος της λαγύνου καθημερινής χρήσης. Πρόκειται για μεγάλο αγγείο πιθανότατα προορισμένο για το εμπόριο, όπου ορισμένα παραδείγματα φέρουν και ενσφράγιστες λαβές όπως ακριβώς και οι αντίστοιχοι αμφορείς, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 226· Vanderpool *et al.* 1962, 39, αριθ. 50, πίν. 21· Edwards *et al.* 1965, 18-19.

νης, κυρίως μετά τα μέσα του 2ου έως το α′ μισό του 1ου αι. π.Χ.[440], μολονότι τα πρωιμότερα δείγματα του τύπου ανάγονται στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. ή και λίγο νωρίτερα[441]. Αντίθετα, το σχήμα δεν φαίνεται να έχει συνεχιστές μετά τα μέσα του 1ου αι. π.Χ., καθώς απουσιάζει από τα πρώιμα ανασκαφικά σύνολα των ρωμαϊκών χρόνων[442]. Η χρονολόγηση των λαγύνων είναι προβληματική, κυρίως για το λόγο ότι η μορφολογική εικόνα που εμφανίζουν δεν ανταποκρίνεται στη συνηθισμένη εξέλιξη των αναλογιών ενός αγγείου, δηλαδή στην αύξηση του ύψους σε σχέση με το πλάτος, αλλά συνηθέστερα ακολουθεί ανάστροφη

IX. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΛΑΓΥΝΟΣ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	‖
130	‖
120	‖
110	‖
100	‖
90	
80	
70	
60	
50	

========== ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

440. Οι λάγυνοι που έχουν κατασκευαστεί σε κέντρα της δυτικής Μεσογείου διαφέρουν τόσο στο σχήμα όσο και στη διακόσμηση από εκείνες των ανατολικών περιοχών. Μάλιστα, η Canosa θεωρείται ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα παραγωγής τους, βλ. Pottier 1913, 169· Machioro 1910, 168-196. Στην ανατολική Μεσόγειο εντοπίζονται δύο τουλάχιστον μεγάλα κέντρα παραγωγής τους, η περιοχή της Περγάμου και η Κύπρος, βλ. *PergForsch* 2, 109-110· *AvP* XI, 122· *SCE* IV, 3, 57, 59. Αντίθετα, η αραιή εμφάνιση του σχήματος στην κυρίως Ελλάδα, τη Συρία, την Παλαιστίνη και τη Βόρεια Αφρική πιθανότατα υποδηλώνει την απουσία εργαστηρίων παραγωγής λαγύνων στις περιοχές αυτές. Για παραδείγματα από ανατολικές περιοχές της Μεσογείου και την κυρίως Ελλάδα, βλ. *Labraunda* II, 1, 17-19, πίν. 8, 33, αριθ. 81-95· Bruneau 1970, 513-515, 518· Καλτσάς 1983, 37-41· Α. Γιαννικουρή, Β. Πατσιαδά, Μ. Φιλήμονος, *Β′ ΕλλΚερ*, 175-176. Για συγκεντρωμένη βιβλιογραφία και παραδείγματα, βλ. επίσης *Agora* XXIX, 226, υποσημ. 35.

441. Ορισμένα θραύσματα του τύπου από την αθηναϊκή Αγορά δείχνουν ότι το αγγείο αυτό ήταν ήδη γνωστό στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. στην Αττική, ενώ στην Ταρσό έχει βρεθεί θραύσμα αγγείου, που πιθανολογείται ότι ανήκει σε λάγυνο και χρονολογείται στο τέλη του 3ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 227· *Tarsus* I, 226, αριθ. 189. Οι «λάγυνοι» αριθ. 1145, 1146 από την Αγορά των Αθηνών, που αναφέρονται από τον Howland και χρονολογούνται στον 3ο αι. π.Χ., αποδίδουν περισσότερο το παραπλήσιο σχήμα του ασκού τύπου «guttus», βλ. *Agora* IV, 95. Πρώιμα παραδείγματα του τύπου εμφανίζονται σποραδικά και στην Κύπρο, βλ. *SCE* IV, 3, 75.

442. Ο Leroux πιστεύει ότι η παρουσία του σχήματος και στα μεταγενέστερα ρωμαϊκά ανασκαφικά σύνολα μπορεί να θεωρηθεί πιθανή, απλώς δεν έχει ακόμη διαπιστωθεί, βλ. Leroux 1913, 102. Η ονομασία «λάγυνος» εξακολούθησε να χρησιμοποιείται και στους ρωμαϊκούς χρόνους για αγγεία με παραπλήσιο σχήμα, βλ. σχετικά Ghali-Kahil 1960, 73-91.

πορεία[443]. Πάντως, με βάση την ταξινόμηση του Hellström οι λάγυνοι διακρίνονται σε δύο κύριες παραλλαγές με παράλληλη εμφάνιση και εξέλιξη: α) σε εκείνες με ψηλότερο το κατώτερο σώμα σε σχέση με το ανώτερο (παραλλαγή Α) και β) στις λαγύνους με αμφικωνικό σώμα (παραλλαγή Β)[444].

Η λάγυνος αριθ. 285, που δεν διατηρεί τη βάση της, μπορεί να ενταχθεί, σύμφωνα με την παραπάνω διάκριση, στην παραλλαγή Α. Το αγγείο χαρακτηρίζεται για το κωνικό-κυλινδρικό σώμα, τον ελάχιστα καμπύλο ώμο με την έντονη ακμή και το στενό ψηλό, χωριστό, κυλινδρικό λαιμό, ο οποίος τελειώνει σε χείλος από πλαστικό δακτυλίδι. Η ταινιωτή με γωνιώδες περίγραμμα λαβή, που φέρει αυλακώσεις στο μήκος, διακρίνεται για την ιδιόμορφη κατασκευή της, καθώς δεν είναι συμπαγής, ενώ το ίδιο χαρακτηριστική είναι και η διαμόρφωση του λαιμού, ο οποίος προχωρεί στο εσωτερικό του σώματος[445]. Τα κατασκευαστικά αυτά γνωρίσματα είναι συνηθισμένα για την κατηγορία των λαγύνων και απαντούν συχνά σε παράδειγματα από την Αθήνα, την Κόρινθο, την Πριήνη ή τα Λάβρανδα[446]. Στο σχήμα της εξεταζόμενης λαγύνου ανταποκρίνονται καλύτερα τα παραδείγματα από την Αίγινα, την αθηναϊκή Αγορά, τον Κεραμεικό, την Ερέτρια ή τη Ρόδο[447]. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι το αγγείο δείχνει να είναι εισηγμένο, όπως φανερώνουν τόσο η σύσταση του πηλού όσο και το κιτρινωπό, αρκετά εύθρυπτο επίχρισμα. Κοντά σε αυτά τα ξεχωριστά για την τοπική κεραμική παραγωγή κατασκευαστικά γνωρίσματα, που οδηγούν με μεγάλη πιθανότητα σε ξένη προέλευση, πρέπει επίσης να προστεθεί η μοναδικότητα του σχήματος μέσα στο σύνολο των αγγείων που παράγονται στα εγχώρια εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης. Σε ό,τι αφορά το γραπτό φυτικό διάκοσμο που απλώνεται στον ώμο της λαγύνου, όπου πιθανότατα συνδυάζονται σχηματοποιημένοι βότρυες με ταινίες[448], θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο θεματικός αυτός χαρακτήρας σχετίζεται στενά με τη χρήση του αγγείου, καθώς μπορεί να συνδεθεί με τις πραγματικές ταινίες ή τα στεφάνια, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις κοσμούσαν τις ίδιες τις λαγύνους σε συμπόσια και γιορτές[449].

Η ΟΛΠΗ

(Πίν. 38γ-39α και 96δ· Χρονολογικός Πίνακας Χ)

Το είδος αυτό του μικρού σε μέγεθος αγγείου, το οποίο χρησίμευε κυρίως για τη μέτρηση υγρών[450], αντιπροσωπεύεται από σχετικά ολιγάριθμη ομάδα μέσα στο σύνολο της κεραμικής από την κεντρική Κρήτη. Ο τύπος ανάγεται στους αρχαϊκούς χρόνους[451] και εκπροσωπεί συνηθισμένη κατη-

---

443. Βλ. *SCE* IV, 3, 75· H. Thompson 1934, 450-451.

444. Βλ. *Labraunda* II, 1, 18.

445. Στην κατηγορία αυτή των αγγείων ο λαιμός, εξαιτίας του σωληνωτού σχήματός του, κατασκευάζεται χωριστά και στη συνέχεια προσαρμόζεται στο σώμα του αγγείου.

446. Για ανάλογη διαμόρφωση του λαιμού και της λαβής, βλ. Leroux 1913, 21, 24, αριθ. 16, 26 αντίστοιχα· Broneer 1935, 71· *Labraunda* II, 1, 19.

447. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *Alt-Ägina*, II, 1, 84, αριθ. 668-669 (β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 404, E72 (περί τα τέλη του 2ου αι. π.Χ.)· *Kerameikos* IX, 167, πίν. 71, αριθ. 403:4 (β΄ τέταρτο του 1ου αι. π.Χ.)· Leroux 1913, 21, αριθ. 17· *Β΄ ΕλλΚερ*, 175, πίν. 89α (Π7258, α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.).

448. Για λαγύνους με κοσμήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», βλ. Πατσιαδά 1983, 124, πίν. 76δ-ε, αριθ. 180-181· Leroux 1913, 63, αριθ. 125· Broneer 1947, 240, πίν. 58, 12. Για τη συνηθέστερη κατηγορία των λευκών λαγύνων, βλ. *PergForsch* 2, 103, 105-106.

449. Βλ. σχετικά Δ. Κυριακού, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 192· Αθήναιος VII, 276, b.

450. Βλ. σχετικά *Agora* XII, 78· *Agora* X, 56-57.

451. Ο τύπος απαντά ήδη στον 6ο αι. π.Χ. στην Αττική, βλ. *Agora* XII, 76-77, αριθ. 236-54, σχέδ. 3. πίν. 12. Σύγχρονα παραδείγματα αναφέρονται και από άλλες περιοχές, όπως τη Σικελία, τη Θήρα ή τη Ρόδο, βλ. σχετικά Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 77, ιδιαίτερα υποσημ. 199-201. Επίσης ο Vanderpool αναφέρει ένα παράδειγμα του τέλους του 6ου-αρχών του 5ου αι. π.Χ. που βρέθηκε σε φρεάτιο, βλ. Vanderpool 1946, 276.

γορία ανάμεσα στα καθημερινής χρήσης αγγεία, ιδιαίτερα στους κλασικούς χρόνους, όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα από την Αγορά των Αθηνών, την Όλυνθο ή τη Ριτσώνα της Βοιωτίας[452]. Από την περιοχή της κεντρικής Κρήτης χαρακτηριστικά δείγματα του τύπου έδωσαν οι κλίβανοι από το Μονασιηριακό Κεφάλι στην Κνωσό, τα οποία εντάσσονται στην κεραμική παράδοση του 4ου αι. π.Χ.[453]. Επίσης, τα νεότερα παραδείγματα από την περιοχή των Χανίων, χρονολογούμενα στο πέρασμα από τον 4ο στον 3ο αι. π.Χ., προσφέρουν σαφή ένδειξη για την παρουσία του τύπου στο νησί στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους[454]. Εκτός όμως από την πολυπληθή αυτή ομάδα της δυτικής Κρήτης, η εικόνα του τύπου συμπληρώνεται και με τα παραδείγματα του συνόλου αυτού, που προέρχονται κυρίως από τους τάφους στο Καμηλάρι (αριθ. 556-558) και το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό (αριθ. 290, 299-301, 316-317), ενώ το σχήμα εκπροσωπείται στη Λύτο με το παράδειγμα αριθ. 494.

Στα γενικά χαρακτηριστικά η όλπη σχηματίζεται από επίμηκες ωοειδές σώμα με επίπεδη βάση και στενό λαιμό, που καταλήγει σε χείλος ελάχιστα στραμμένο προς τα έξω. Σημαντικό γνώρισμα του τύπου αποτελεί επίσης το σχήμα της ταινιωτής λαβής, η οποία αποδίδεται με ράχη υψωμένη, συχνά αισθητά ψηλότερα από το χείλος (αριθ. 290, 316, 494, 558). Ορισμένες από τις όλπες της ομάδας (αριθ. 556-558), για τα κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά που εμφανίζουν με τις αντίστοιχες από τα Χανιά, μπορούν να ενταχθούν σε ανάλογη χρονική βαθμίδα, ενώ κοντά σε αυτές μπορεί να προστεθεί και η μικρογραφική αριθ. 290. Αντίθετα, οι υπόλοιπες (αριθ. 299-301, 316-317, 494), οι οποίες χρονολογούνται στο β΄ μισό του 3ου-αρχές του 2ου αι.

Χ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΟΛΠΗ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

452. Βλ. σχετικά *Agora* XII, 78-79, αριθ. 255-283, σχέδ. 3, πίν. 12-13, όπου παρουσιάζεται είτε ολόβαφη είτε με ταινίες στο σώμα. Βλ. επίσης *Olynthus* V, 204-211, πίν. 162-165· Burrows - Ure 1908, πίν. XIIIg.

453. Βλ. *KKG*, 169, σχέδ. 3.

454. Βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 77-83, σχέδ. 33-35. Ανάλογα δείγματα προέρχονται επίσης από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας, βλ. *Sciatbi*, πίν. I/88, LI/94.

π.Χ., αποτελούν το νεότερο όριο της ομάδας, γεγονός που σημαίνει ότι ο τύπος εξακολουθεί να χρησιμοποιείται τουλάχιστον στην περιοχή της κεντρικής Κρήτης και στην ώριμη φάση των ελληνιστικών χρόνων.

Όλα τα αγγεία της ομάδας έχουν αμελές πλάσιμο, ενώ ο πηλός είναι ωχροκάστανος, καθαρός και αρκετά εύθρυπτος, με μόνη εξαίρεση την όλπη αριθ. 494, η οποία είναι κατασκευασμένη από καστανόχρωμο με ξένες προσμείξεις πηλό. Από τα παραδείγματα της ομάδας, τα αριθ. 556 και 558 είναι αγάνωτα, σε αντίθεση με τις μικρογραφικές όλπες από το ιερό της Δήμητρας, οι οποίες φέρουν μελανό έως καστανοκόκκινο αραιό και κακής ποιότητας γάνωμα. Επίσης, σε δύο περιπτώσεις (αριθ. 494, 557) η επιφάνεια του ανώτερου σώματος και η ράχη της λαβής (αριθ. 494) καλύπτονται από αραιό καστανό εξίτηλο χρώμα[455].

Οι όλπες της σειράς αυτής, εκτός από το χαρακτηριστικό μικρό μέγεθος και το επίμηκες σώμα, εμφανίζουν μεταξύ τους ορισμένες μορφολογικές διαφοροποιήσεις, που εντοπίζονται κυρίως στην εξωτερική διαμόρφωση της βάσης και στο σχήμα του σώματος. Με την προϋπόθεση αυτή, οι όλπες της ομάδας αντιπροσωπεύουν και τις τρεις παραλλαγές (Α, Β, Γ) της τυπολογίας των Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή[456], οι οποίες έχουν παράλληλη εμφάνιση. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ελάχιστες μορφολογικές διαφορές που παρατηρούνται στο σχήμα δεν αποδίδουν διαδοχικές βαθμίδες στην εξέλιξή του, αλλά, το πιθανότερο, αντιπροσωπεύουν διαφορετικές κεραμικές παραδόσεις, πράγμα το οποίο παρατηρείται και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως σε αμφορείς, οινοχόες ή υδρίες[457].

Στην αρχή της σειράς θα μπορούσε να τοποθετηθεί η μικρογραφική όλπη αριθ. 290, που διαμορφώνεται με αμελή επίπεδη βάση, ωοειδές σώμα, εξογκωμένο στο ύψος του ώμου, και με υψωμένη τη ράχη της λαβής, χαρακτηριστικά τα οποία ανταποκρίνονται περισσότερο στην παραλλαγή Α της τυπολογίας των Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή. Με ανάλογο σχήμα εμφανίζονται επίσης οι όλπες αριθ. 299-301, που χρονολογούνται με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα στο β′ μισό του 3ου αι. π.Χ., ενώ κοντά σε αυτές μπορούν να τοποθετηθούν για την ομοιότητα του σχήματος και οι νεότερες μικρογραφικές αριθ. 316 και 317.

Αντίθετα, η όλπη αριθ. 556, που ανήκει στην παραλλαγή Β, παρουσιάζεται με τα γνωστά χαρακτηριστικά του τύπου, όπως είναι η επίπεδη βάση χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση εξωτερικά, όπου μόνον αμελής αυλάκωση χαράσσεται γύρω από την επιφάνεια στήριξης. Το σώμα σχηματίζεται επίμηκες, ωοειδές, ελάχιστα εξογκωμένο στον ώμο, ενώ ο λαιμός είναι βραχύς και καταλήγει σε χείλος ελαφρώς στραμμένο προς τα έξω. Επίσης, ξεχωριστό μορφολογικό στοιχείο αποτελεί το σχήμα της λαβής, που στο παράδειγμα αυτό με υψωμένη τη ράχη ελάχιστα επάνω από το επίπεδο του χείλους καταλήγει στο εσωτερικό του.

Οι υπόλοιπες όλπες της ομάδας (αριθ. 494, 557-558), που ανταποκρίνονται τυπολογικά στην παραλλαγή Γ, διακρίνονται ως προς το σχήμα από τις προηγούμενες παραλλαγές με τη σχετικά πλατύτερη βάση και το περισσότερο ωοειδές σώμα, το οποίο έχει συνεχές περίγραμμα έως το στενό στόμιο, όπου διαμορφώνεται χείλος με ελάχιστη στροφή προς τα έξω. Σημαντικό επίσης χαρακτηριστικό, που προσδιορίζει και τον τύπο, είναι η αισθητά ανυψωμένη επάνω από το πέρας του τοιχώματος λαβή, η οποία, ιδιαίτερα στα αγγεία αριθ. 494 και 558, με απότομη καμπύλη καταλήγει στο εσωτερικό του χείλους. Εκτός από την ομάδα αυτή και την πολυπληθέστερη της δυτικής Κρήτης, λείπουν ουσιαστικά οι ενδείξεις για την παρουσία του σχήματος σε άλλες περιοχές της Κρήτης. Πάντως, ο μεγάλος αριθμός των παραδειγμάτων από την περιοχή των Χανίων επιτρέπει

---

455. Πρβλ. όμοιο χαρακτηριστικό και στην όλπη Π5590 από το λαξευτό τάφο των Χανίων, βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 82, σχέδ. 35. Το χαρακτηριστικό αυτό εμφανίζεται για πρώτη φορά σε παραδείγματα του γ′ τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XXIX, 128· *Agora* XII, 255, πίν. 13, αριθ. 275 (P12692).

456. Βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 78.

457. Βλ. σχετικά στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

την υπόθεση ύπαρξης στο γεωγραφικό αυτό χώρο ενός τοπικού εργαστηρίου στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους με ιδιαίτερη προτίμηση στο σχήμα της όλπης.

ΤΟ ΣΦΑΙΡΙΚΟ ΠΡΟΧΟΪΔΙΟ

(Πίν. 39β και 96ε· Χρονολογικός Πίνακας XI)

Τα προχοΐδια αριθ. 404 από την Κνωσό και αριθ. 537 και 639 από την περιοχή της Φαιστού ανταποκρίνονται σε αττικό τύπο των όψιμων ελληνιστικών χρόνων[458], ενώ το σχήμα τους μπορεί να θεωρηθεί ότι αποδίδει σε μικρογραφία το παραπλήσιο της χύτρας των κλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων[459]. Η χρονολόγηση των παραδειγμάτων στηρίζεται κυρίως στη σύγκριση με τύπους από τον αττικό Κεραμεικό, δεδομένο που επιτρέπει την ένταξή τους στα χρονικά πλαίσια του 2ου αι. π.Χ., με σχετική πιθανότητα περί τα μέσα του αιώνα και ιδιαίτερα στο β΄ μισό του[460].

Τα προχοΐδια της σειράς συγκροτούν τόσο από κατασκευαστική όσο και από μορφολογική άποψη μια σχετικά ομοιογενή ομάδα με αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, μολονότι θα πρέπει να σημειωθεί ότι διαπιστώνονται και ορισμένες διαφοροποιήσεις ανάμεσά τους. Ο πηλός των αγγείων είναι καθαρός, κιτρινωπός ή καστανόχρωμος, ενώ αραιό καστανοκόκκινο επίχρισμα καλύπτει ολόκληρη την εξωτερική και εσωτερική επιφάνειά τους. Τα παραδείγματα αυτά, αν και στο γενικό σχήμα εμφανίζονται σχεδόν όμοια, διαφοροποιούνται συχνά στα επιμέρους χαρακτηριστικά, έτσι ώστε να παραλ-

458. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 132-133, αριθ. 533-555, σχέδ. 39-40, πίν. 51-52.

459. Για παραδείγματα κλασικών χρόνων, βλ. σχετικά *Olynthus* V, 227, πίν. 173, αριθ. 839-841 (5ος-αρχές του 4ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 132. Η Metzger χρησιμοποιεί την ονομασία της «χύτρας» για τον τύπο, βλ. I.R. Metzger 1973, 80-81.

460. Σε ό,τι αφορά το παράδειγμα αριθ. 639 τα ανασκαφικά δεδομένα επιτρέπουν ακριβέστερη χρονολόγηση, καθώς το αγγείο βρέθηκε στο στρώμα καταστροφής της Φαιστού, που τοποθετείται χρονικά περί το 150 π.Χ.

XI. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΣΦΑΙΡΙΚΟ ΠΡΟΧΟΪΔΙΟ
	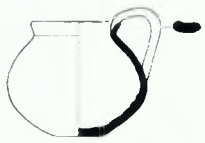
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	⋮
150	⋮
140	⋮
130	⋮
120	⋮
110	⋮
100	⋮
90	
80	
70	
60	
50	

⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

λάσσουν από το βασικό τύπο. Τα τρία προχοΐδια παρουσιάζονται με αδιαμόρφωτη εξωτερικά βάση, άλλοτε επίπεδη στην κάτω επιφάνεια (αριθ. 537, 639) άλλοτε πάλι ελάχιστα κοίλη (αριθ. 404). Το σώμα διαμορφώνεται περισσότερο (αριθ. 639) ή λιγότερο σφαιρικό (αριθ. 537) και σε μία περίπτωση ανεπαίσθητα αμφικωνικό (αριθ. 404). Στη ρίζα του χείλους, το οποίο άλλοτε στρέφεται έντονα προς τα έξω (αριθ. 404) και άλλοτε είναι σχεδόν κατακόρυφο (αριθ. 639), καταλήγει η ταινιωτή λαβή, η οποία σε μία περίπτωση έχει σχεδόν τετράγωνη διατομή και φέρει αυλακώσεις στο μήκος (αριθ. 404)[461].

Προχοΐδια παραπλήσιου σχήματος με διαμορφωμένη ή όχι την επιφάνεια στήριξης και περισσότερο ή λιγότερο βαθύ σώμα είναι γνωστά στην Αττική και περιλαμβάνονται στις ομάδες Β και C από την αθηναϊκή Αγορά[462]. Μάλιστα, σύμφωνα με την άποψη του H. Thompson, στα παραδείγματα αυτά αναφαίνεται και κάποια επίδραση μετάλλινων προτύπων. Κοντά σε αυτά μπορούν επίσης να αναφερθούν και συγγενικά αγγεία από την Κόρινθο, την Πριήνη ή την Κύπρο[463], ενώ πρωιμότερη βαθμίδα του σχήματος αποδίδει η ομάδα από τη νεκρόπολη στο Sciatbi της Αλεξάνδρειας[464].

Ο ΑΜΦΟΡΕΑΣ

(Πίν. 39γ-41α και 97α· Χρονολογικός Πίνακας XII)

Οι αμφορείς που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη προέρχονται κατά κύριο λόγο από το Καμηλάρι (αριθ. 605-611), ενώ δύο παραδείγματα

461. Πρβλ. για τον τύπο της λαβής τις αντίστοιχες δύο αγγείων από το Φαλαγκάρι της Φαιστού, που χρονολογούνται λίγο πριν από το 150 π.Χ., βλ. σχετικά *ΑΔ* 42 (1987), Χρονικά, 539, πίν. 308β, δ.

462. Βλ. H. Thompson 1934, 341, εικ. 21, B32 (τέλη του 4ου-α' μισό του 3ου αι. π.Χ.), 348, εικ. 29, C8 (β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.). Βλ. επίσης *Agora* XXIX, 132.

463. Βλ. σχετικά *Corinth* VII, III, 56, πίν. 10, 49, αριθ. 280· *Priene*, 422, εικ. 538:4, 7, αριθ. 65-66· *SCE* IV, 3, 60, 65, σχέδ. 23:15 και σχέδ. 28:1 αντίστοιχα.

464. Βλ. σχετικά *Sciatbi*, 89, σχέδ. 48-49.

XII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΑΜΦΟΡΕΑΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	A	B
320		
310		
300		
290		
280		
270		
260		
250		
240		
230		
220		
210		
200		
190		
180		
170		
160		
150		
140		
130		
120		
110		
100		
90		
80		
70		
60		
50		

========== ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

(αριθ. 540-541) έχουν βρεθεί στον Άη Γιάννη της Φαιστού[465]. Τα αγγεία της σειράς, μολονότι ολιγάριθμα, συγκροτούν χαρακτηριστική ομάδα μέσα στο σύνολο της κεραμικής από την κεντρική Κρήτη, καθώς με τα ιδιόμορφα μορφολογικά γνωρίσματά τους αποδίδουν αντιπροσωπευτικούς τύπους του εργαστηρίου της Φαιστού. Αξιόπιστη μαρτυρία για την απόδοση των παραδειγμάτων στην εγχώρια παραγωγή της Μεσαράς αποτελεί και η έλλειψη όμοιων ή παραπλήσιων παραδειγμάτων από άλλες γεωγραφικές ενότητες του νησιού, με μόνη εξαίρεση τους αμφορείς που ανήκουν σε ταφικό σύνολο από την Ίτανο στην ανατολική Κρήτη[466].

Σε ό,τι αφορά το χρονολογικό προσδιορισμό των αγγείων, αυτός δύσκολα μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια, για το λόγο ότι τα ανασκαφικά δεδομένα είναι ασαφή, καθώς όλα τα παραδείγματα έχουν βρεθεί σε μη στρωματογραφημένες επιχώσεις. Με αφετηρία το δεδομένο αυτό, η χρονολογική τοποθέτηση των αμφορέων μπορεί να στηριχθεί μόνο σε επιμέρους στοιχεία της μορφής, όπως είναι το σχήμα της βάσης, του σώματος ή του χείλους. Η μορφολογική εξέταση, που στη συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί το μοναδικό σημείο αναφοράς καθώς σπανίζουν οι ακριβείς ανασκαφικές ενδείξεις, οδηγεί στα τέλη του 3ου-α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. ή και λίγο αργότερα, χωρίς όμως να υπάρχει η δυνατότητα για σαφέστερο χρονολογικό προσδιορισμό.

Στην πλειονότητά τους οι αμφορείς είναι κατασκευασμένοι από πηλό κασταvοκόκκινο, καθαρό, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις από ωχροκάστανο (αριθ. 540, 611) ή ακόμη και τεφρό (αριθ. 541). Το γάνωμα, αραιό μελανό και σε μία περίπτωση μεταλλικό (αριθ. 541), καλύπτει ολόκληρη την εξωτερική επιφάνεια μαζί και την εσωτερική του χείλους και του λαιμού. Εξαίρεση στον κανόνα αποτελεί το παράδειγμα αριθ. 611, όπου το επίχρισμα είναι υπόλευκο και σχεδόν τελείως απολεπισμένο[467], ενώ στο αγγείο αριθ. 540 η αγάνωτη επιφάνεια έχει υφή λεία, όμοια περίπου με την αντίστοιχη των μελανόγραφων υδριών «L» τύπου «Hadra»[468]. Κύριο και κοινό μορφολογικό γνώρισμα για τους αμφορείς της ομάδας αποτελεί το ωοειδές σώμα, χωρίς όμως να λείπουν και οι αποκλίσεις από το αρχικό σχήμα. Αντίθετα, η διαμόρφωση της βάσης, του λαιμού ή του χείλους είναι τα χαρακτηριστικά εκείνα που κατά κύριο λόγο διαφοροποιούν τα παραδείγματα της σειράς και επιτρέπουν τη διάκρισή τους σε ποικίλες παραλλαγές. Με βάση την παρατήρηση αυτή, μπορούν να συγκροτηθούν δύο κύριοι τύποι-μορφές, ο επιμήκης (Α) και ο σφαιρικός (Β), με ιδιαίτερα ο καθένας χαρακτηριστικά.

Ο πρώτος τύπος (Α), που αντιπροσωπεύεται από τους αμφορείς αριθ. 540, 541 και 611, χαρακτηρίζεται για τις μεγάλες ομοιότητες μεταξύ των παραδειγμάτων, έτσι ώστε από μορφολογική άποψη τα αγγεία της σειράς να αποτελούν πραγματική ενότητα. Με ύψος που κυμαίνεται από 0,25 έως 0,40 μ. περίπου[469], τα παραδείγματα εμφανίζονται με στενή κωδωνόσχημη βάση, έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια, και ανεπτυγμένο πόδι, μορφή αρκετά γνωστή και από άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής, όπως κανθάρους ή μελαμβαφείς υδρίες, χωρίς ακόμη το σχήμα να απου-

---

465. Ο αμφορέας εκτός από αγγείο οίνου χρησίμευε επίσης για την αποθήκευση και άλλων υγρών, ακόμη και στερεάς τροφής, βλ. σχετικά Richter - Milne 1935, 3-4.

466. Σε ό,τι αφορά τα παραδείγματα από την Ίτανο θα πρέπει να θεωρηθεί ότι πρόκειται πιθανότατα για εισηγμένα προϊόντα ή για πιστά αντίγραφα των φαιστιακών παραδειγμάτων, καθώς είναι γνωστές οι φιλικές-εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο αυτών περιοχών και των κοινών συμμάχων τους, των Πτολεμαίων της Αιγύπτου, τον 3ο αι. π.Χ. και στις αρχές του 2ου αι. π.Χ., βλ. Guerrini 1964, πίν. X, b-c. Για το τοπικό εργαστήριο της Φαιστού και για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής, βλ. στα σχετικά κεφάλαια.

467. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στον κάνθαρο κρητικού τύπου αριθ. 661, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την κατηγορία.

468. Για την τεχνική αυτή, βλ. σχετικά σχόλια και παραδείγματα στο κεφάλαιο για τις μελανόγραφες υδρίες της ομάδας «L» τύπου «Hadra».

469. Το παράδειγμα αριθ. 541, που διατηρεί μόνο το ανώτερο τμήμα του, είναι ακόμη μεγαλύτερο σε μέγεθος από τα δύο ακέραια όμοιά του, καθώς το σωζόμενο ύψος του από τον ώμο έως το χείλος είναι περίπου 0,17 μ. και η διάμετρος χείλους 0,132 μ.

σιάζει και από τις όψιμες υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra»[470]. Το ιδιαίτερα επίμηκες σώμα με το χαρακτηριστικό στενό και ψηλό λαιμό καταλήγει σε χείλος που έχει όμοια σχεδόν μορφολογική διαμόρφωση με εκείνη της βάσης. Οι ταινιωτές λαβές, με έντονες ραβδώσεις στο μήκος, ξεκινούν από τον ώμο και καταλήγουν εξωτερικά στη ρίζα του χείλους, όπου προστίθενται πλαστικά πηνία, διακοσμητικά στοιχεία οπωσδήποτε ξεχωριστά για τον τύπο[471]. Αμφορείς με ανάλογα χαρακτηριστικά εμφανίζονται και στο ταφικό σύνολο από την Ίτανο, χρονολογούμενοι με βάση τα συνευρήματα στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ., ενώ με όμοιο περίπου σχήμα αποδίδονται και ορισμένες όψιμες οινοχόες αλλά και υδρίες «L» τύπου «Hadra», οι οποίες εντάσσονται γενικά σε ανάλογα χρονικά πλαίσια[472].

Ο δεύτερος τύπος (Β), που αντιπροσωπεύεται από το μεγαλύτερο αριθμό των παραδειγμάτων, περιλαμβάνει αμφορείς, οι οποίοι στην πραγματικότητα έχουν διαφορετική μορφή ο καθένας. Αξίζει να σημειωθεί ότι το πλέον χαρακτηριστικό γνώρισμα, κοινό για όλα σχεδόν τα αγγεία της ομάδας, είναι η έντονα μεταλλική διαμόρφωση ιδιαίτερα της βάσης και του χείλους, η οποία δίνει καθαρή αντίληψη μετάλλινου σκεύους, επίδραση αρκετά γνωστή και από άλλα είδη αγγείων της περιόδου αυτής[473]. Στο γενικό τους σχήμα οι αμφορείς αυτού του τύπου έχουν σε σχέση με τους προηγούμενους περισσότερο καμπύλο-ωοειδές περίγραμμα στην κοιλιά, ενώ ο λαιμός αποδίδεται βραχύτερος και ευρύς. Επίσης, τόσο η βάση όσο και το χείλος, που εμφανίζονται συχνά με διαφοροποιημένο σχήμα, συνοδεύονται σχεδόν πάντοτε από βαθιές χαράξεις ή έντονα πλαστικά δακτυλίδια, στοιχεία τα οποία με το κοφτό περίγραμμά τους υποδηλώνουν στενή σχέση με μετάλλινα πρότυπα. Στους περισσότερους αμφορείς η βάση είναι κωδωνόσχημη με ψηλό ή ελάχιστα χαμηλότερο πόδι και κατά κανόνα με βαθιά κοιλότητα στην κάτω επιφάνεια (αριθ. 606, 608-610). Αντίθετα, στο παράδειγμα αριθ. 607 το σχήμα εμφανίζεται κάπως διαφοροποιημένο, καθώς τα μέρη της βάσης κατά μία έννοια «συναιρούνται», με αποτέλεσμα το πόδι να φαίνεται περισσότερο ανεπτυγμένο από ό,τι είναι στην πραγματικότητα, μορφή η οποία θυμίζει έντονα την ανάλογη του κρατήρα αριθ. 647 από τη Φαιστό[474]. Σε τρίτη περίπτωση (αριθ. 605) η βάση αποδίδεται καλυκωτή, σχήμα αρκετά γνωστό καθώς εμφανίζεται όμοιο ή παραπλήσιο τόσο σε μελαμβαφείς υδρίες ή οινοχόες από την περιοχή της Μεσαράς όσο και σε ελάχιστα δείγματα κανθάρων από το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό, τα οποία γενικά τοποθετούνται στην κεραμική παράδοση του προχωρημένου 3ου ή των αρχών του 2ου αι. π.Χ.[475]. Το χείλος άλλοτε αποδίδεται κωδωνόσχημο και βρίσκεται σε απόλυτη αντιστοιχία με την όμοια απόδοση της βάσης (αριθ. 606, 608) άλλοτε πάλι εμφανίζεται με παραπλήσιο σχήμα (αριθ. 607, 609) σχεδόν όμοιο με εκείνο της βάσης του αμφορέα αριθ. 607. Τέλος, στα παραδείγματα αριθ. 605 και 610 το χείλος σχηματίζει έναν ευρύ κάλυκα, μορφολογικό στοιχείο που υποδηλώνει σαφή σχέση του αγγείου τόσο με τη μορφή ορισμένων όψι-

---

470. Πρβλ. ενδεικτικά τον κάνθαρο κρητικού τύπου αριθ. 528 από τη Γόρτυνα, τις υδρίες αριθ. 604, 614, 676, τη μικρή υδρία του Μουσείου του Μονάχου ή την υδρία τύπου «Hadra» Ε907 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους. Βλ. επίσης *ΕλλΚερΚρήτης*, 136, εικ. 41· Guerrini 1964, πίν. X, F, 22.

471. Βλ. σχετικά σχόλια στα κεφάλαια για τον πλαστικό διάκοσμο των αγγείων και για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

472. Βλ. Guerrini 1964, πίν. X, F, 22 και b-c. Πρβλ. τη μελαμβαφή υδρία αριθ. 604 και την οινοχόη αριθ. 603 από το Καμηλάρι, τις οινοχόες αριθ. 527 και 278 από τη Γόρτυνα και τη δεξαμενή στην Κνωσό αντίστοιχα, την υδρία τύπου «Hadra» αριθ. 547 από τον Άη Γιάννη της Φαιστού και την αριθ. 676 από τη Γόρτυνα, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για τις κατηγορίες αυτές. Πρβλ. επίσης την υδρία Ε907 ή εκείνη από την Ίτανο, βλ. *ΕλλΚερΚρήτης*· Guerrini 1964, πίν. IX, F, 17.

473. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

474. Βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

475. Πρβλ. τις μελαμβαφείς υδρίες αριθ. 613, 617, την οινοχόη αριθ. 603 από το Καμηλάρι ή τους κανθάρους αριθ. 292, 308 από το ιερό της Δήμητρας, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

μων παναθηναϊκών αμφορέων[476] όσο και με την ανάλογη μελαμβαφών από την Κυρήνη[477]. Αξιομνημόνευτη είναι ακόμη η μορφολογική συγγένεια των παραδειγμάτων της σειράς με έναν αμφορέα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από τη νεκρόπολη στο Sciatbi της Αλεξάνδρειας[478], γεγονός που καταδεικνύει την ύπαρξη, εκτός των στενών εμπορικών σχέσεων, και ξεχωριστής κεραμικής σχέσης μεταξύ των δύο αυτών γεωγραφικών περιοχών της ανατολικής Μεσογείου[479].

Ο ΚΑΔΟΣ (SITULA)

(Πίν. 41β και 97β· Χρονολογικός Πίνακας XIII)

Ο μικρογραφικός κάδος αριθ. 428 από το στρώμα καταστροφής της Λύττου αποδίδει σχήμα σπάνιο για την κεραμική της κεντρικής Κρήτης, αρκετά όμως γνωστό και συνηθισμένο ιδιαίτερα στη μεταλλοτεχνία, τουλάχιστον από τους κλασικούς χρόνους, χωρίς ο τύπος να απουσιάζει και από την κεραμική παραγωγή των μεγάλων κέντρων της αρχαιότητας[480]. Τα περισσότερα από τα γνωστά παραδείγματα του τύπου είναι από μέταλλο και προέρχονται από ποικίλες περιοχές της μεσογειακής λεκάνης[481], ενώ οι απομιμή-

476. Βλ. Βαλαβάνης 1991, πίν. 5-31.

477. Βλ. Kopcke 1964, πίν. 26-27/3.

478. Βλ. *Sciatbi*, πίν. XXXV, αριθ. 42.

479. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής.

480. Για χάλκινα παραδείγματα του τύπου, βλ. Προσκυνητοπούλου 1979, 110-125, πίν. 46-48, με αναλυτικό κατάλογο και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Για πήλινους κάδους, βλ. *Agora* XXIX, 134-135, αριθ. 570-578, σχέδ. 40, πίν. 53· Candela 1985, 32-34· Morel 1981, 398-399, πίν. 197-199, αριθ. 6511-6531· Green 1979, 81-87.

481. Ως κέντρο παραγωγής αυτών των αγγείων έχουν προταθεί διάφοροι τόποι, όπως η Κάτω Ιταλία (Τάρας), η Βουλγαρία, η Μικρά Ασία ή η Αθήνα, για το λόγο ότι σε αυτές τις περιοχές άνθισαν κατά την αρχαιότητα αξιόλογα κέντρα μεταλλοτεχνίας, βλ. Al. Radnóti, *Die römischen Bronzegefässe von Pannonie*, Leipzig 1938, 107· W. Züchner, *Der Berliner Mänadenkrater, 98es Winckelmannsprogramm*, Berlin 1938, 21-22· Ch. Picard, *L'art ionien de la Anatolie à la Grèce du Nord*, *Manuel* III, 1, Paris 1948, 199-200· Schneider-Herrman 1964, 118. Γενικά για το θέμα της προέλευσης των «κωδωνόσχημων» κάδων, βλ. Προσκυνητοπούλου 1979, 120-122.

XIII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΚΑΔΟΣ (SITULA)
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	‖
230	‖
220	‖
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

========== ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

σεις του σχήματος σε πηλό, μολονότι σχετικά ολιγάριθμες, αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα του τύπου και της περιόδου όπου ανήκουν[482]. Οπωσδήποτε το γεγονός της ανεύρεσης μεγάλου αριθμού κάδων σε ποικίλα κέντρα του αρχαίου κόσμου δηλώνει την πλατιά γεωγραφική εξάπλωση του τύπου και τη μεγάλη χρονική διάρκειά του, καθώς αγγεία με παραπλήσιο σχήμα εμφανίζονται και στους ρωμαϊκούς χρόνους[483]. Ο ίδιος ο κάδος, ο οποίος γενικά θεωρείται σκεύος καθημερινής χρήσης[484], χρησίμευε συχνότερα ως αγγείο οίνου[485], ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε και ως τεφροδόχος[486].

Το παράδειγμα αριθ. 428, που ανήκει στον τύπο Α της Zahlaas, γνωστό και ως κωδωνόσχημο[487], είναι κατασκευασμένο από καστανοκόκκινο καθαρό πηλό και καλύπτεται από μελανό στιλπνό ανομοιόμορφο γάνωμα. Το μικρό αυτό αγγείο έχει βάση δακτυλιόσχημη, έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια, και σώμα κωδωνόσχημο, που τελειώνει σε ευρύ άνοιγμα με χείλος αδιαμόρφωτο, το οποίο κλίνει ελαφρώς προς τα μέσα. Η ταινιωτή αψιδωτή λαβή καταλήγει σε δύο διαμετρικά αντίθετα σημεία στο πέρας του τοιχώματος, όπου στις προσφύσεις σχηματίζονται ψευδοπροχοή σε μορφή λεοντοκεφαλής και ανάγλυφο γυναικείο κεφάλι αντίστοιχα, ενώ σε κάθε απόληξη υπάρχει από ένα εμπίεστο ανθέμιο[488]. Ο μικρογραφικός κάδος της Λύττου βρίσκεται ακόμη στην παράδοση των αγγείων του τέλους του 4ου αι. π.Χ., καθώς με το σχήμα του θυμίζει περισσότερο κλασικά μετάλλινα πρότυπα από άλλες περιοχές[489], ενώ τα ανασκαφικά δεδομένα οδηγούν σε νεότερη χρονολόγηση, περί το γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Παραπλήσια πήλινα αγγεία, τα οποία μπορούν να συνδεθούν μορφολογικά με το κρητικό παράδειγμα, είναι ένας μικρογραφικός κάδος στο Μουσείο της Γενεύης[490] και ένας δεύτερος στη Limoges της Γαλλίας[491], με τη διαφορά ότι σε αυτά την ανάγλυφη λεοντοκεφαλή έχει αντικαταστήσει απλή κυλινδρική προχοή.

---

482. Στην πλειονότητά τους οι πήλινοι κάδοι προέρχονται από την Κάτω Ιταλία, κυρίως από την Απουλία, την Καμπανία, την Ετρουρία ή τον Τάραντα, βλ. Προσκυνητοπούλου 1979, 120, ιδιαίτερα υποσημ. 90. Σε ορισμένες ακόμη περιπτώσεις φέρουν επάνω στο συνηθέστερα μελανό στιλπνό γάνωμα, που μιμείται μετάλλινα πρότυπα, γραπτή διακόσμηση, η οποία κατά κανόνα περιορίζεται στη ζώνη του χείλους, βλ. σχετικά *Aléria* 1960-1968, 269, 281, 295, πίν. 110, 129, αριθ. 752, 817, 899· G. Pianu, *Ceramiche Etrusche Sovradipinte*, Roma 1982, 131-132, πίν. CX, 262a, 264c, 265d· I. Jucker, *Aus der Antikensammlung des Bernischen Historischen Museums*, Bern 1970, 67-68, πίν. 40, αριθ. 94.

483. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 134-135.

484. Γενικά για τη χρήση του κάδου, βλ. Amyx 1945, 510, εικ. 1-2· Sparkes 1975, 133, πίν. XVI:c.

485. Στον κάδο συνήθως υπήρχε το κρασί, άκρατο ή κεκραμένο, από όπου το αντλούσαν με την «αρύταινα» ή με μια προχοΐσκη και το μετάγγιζαν στις οινοχόες, για να γίνει στη συνέχεια η οινοχόηση στα κύπελλα πόσης, βλ. Sparkes 1975, 135, πίν. XVII:f.

486. Για τη χρήση του κάδου ως τεφροδόχου αγγείου χαρακτηριστικά είναι τα δύο παραδείγματα από τη Σκιλλουντία της Ηλείας, που βρέθηκαν γεμάτα από καμένα οστά, υπολείμματα τέφρας και ένα κομμάτι λινού υφάσματος, βλ. Προσκυνητοπούλου 1979, 124.

487. Βλ. G. Zahlaas, *Grossgriechische und römische Metalleimer*, München 1971.

488. Τα πλαστικά αυτά στοιχεία στις προσφύσεις της λαβής εμφανίζονται σε αρκετά μεγάλη ποικιλία με επικρατέστερο θέμα τη λεοντοκεφαλή σε συνδυασμό με κεφάλι Σιληνού ή Αθηνάς, ενώ δεν είναι σπάνιοι και άλλοι συνδυασμοί όπως με κεφάλι Ηρακλή, εφήβου ή γυναίκας, πρβλ. σχετικά το κρητικό παράδειγμα· βλ. επίσης Candela 1985, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

489. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα από την περιοχή της Μακεδονίας, βλ. *ΑΔ* 18 (1963), Χρονικά, 194, πίν. 227:δ (Δερβένι, τάφος β)· Ανδρόνικος 1984, 146, 210-211, εικ. 104, 176-177 αντίστοιχα (Βεργίνα).

490. Βλ. *CVA Genève* I, *Musée d'Art et d'Histoire*, 1962, 69, πίν. 41, αριθ. 13 (MF 184).

491. Βλ. *CVA, Musée de Limoges Andrien Dubuché*, Paris, 1969, 44, πίν. IV, αριθ. 11 (79-86).

Γ. ΑΓΓΕΙΑ ΓΙΑ ΕΛΑΙΑ - ΠΟΙΚΙΛΑ ΥΓΡΑ

ΤΟ ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ - Ο ΨΕΥΔΟΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ

(Πίν. 41γ-43α και 98· Χρονολογικός Πίνακας XIV)

Τα μυροδοχεία[492] αποτελούν για την κεραμική των ελληνιστικών χρόνων χαρακτηριστική και συνηθισμένη κατηγορία αγγείων, με προορισμό όχι μόνο ταφικό[493], καθώς χρησίμευαν συνηθέστερα για την αποθήκευση αρωματικών ελαίων[494]. Το σχήμα, που εμφανίζεται περί τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. σε πολλές περιοχές της μεσογειακής λεκάνης, φαίνεται ότι συνεχίζει την παράδοση του αρυβαλλοειδούς ληκυθίου, γνωστού ταφικού κτερίσματος στους κλασικούς χρόνους, το οποίο διαδέχεται και αντικαθιστά μέσα στο σύνολο των πήλινων κτερισμάτων των τάφων[495]. Παρά το γεγονός ότι τα μυροδοχεία αντιπροσωπεύουν ένα σχήμα γνωστό και με πλατιά γεωγραφική εξάπλωση, ωστόσο είναι δύσκολο να καθοριστεί ο τόπος καταγωγής του τύπου, ο οποίος κατά την άποψη ορισμένων μελετητών τοποθετείται σε περιοχές της ανατολικής Μεσογείου[496].

Τα εξεταζόμενα μυροδοχεία και ψευδοαμφορίσκοι από την κεντρική Κρήτη προέρχονται τόσο από ταφικά σύνολα (αριθ. 554, Καμηλάρι· αριθ. 381-388, τάφοι στη θέση Αμπελόκηποι Κνωσού· αριθ. 405, 407, Σεράγια Κνωσού) όσο και από οικιστικά (αριθ. 218, 230, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 437-439, Λύττος), ενώ δύο παραδείγματα έχουν άγνωστη προέλευση (αριθ. 667-668). Ο αριθμός των αγγείων που συγκροτούν την ομάδα είναι σχετικά μικρός, όμως με βάση τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τα παραδείγματα αντιπροσωπεύουν αξιόλογη ποικιλία τύπων με ανάλογες χρονολογικές αντιστοιχίες. Με μέγεθος το οποίο ποικίλλει από το φυσικό έως το «γιγαντιαίο» (αριθ. 405, 667)[497] τα μυροδοχεία της ομάδας καλύπτουν τη χρονική έκταση από τα τέλη του 4ου έως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα, προσφέροντας παράλληλα αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του σχήματος για όλη τη διάρκεια της περιόδου που χρησιμοποιείται. Επίσης, αξίζει να επισημανθεί ότι στα περισσότερα μυροδοχεία της σειράς τόσο η χρονολογική τοποθέ-

---

492. Για τα βραχύσωμα αυτά αγγεία, που συχνά ονομάζονται και δακρυδόχοι, βαλσαμάρια ή αλάβαστρα, χωρίς όμως οι όροι αυτοί να είναι γενικότερα αποδεκτοί, ουδεμία έως σήμερα ολοκληρωμένη μελέτη έχει υπάρξει. Επίσης, από τον J. de Alarcão χρησιμοποιείται ο λατινικός όρος olfactariolum, βλ. σχετικά J. de Alarcão, La céramique commun, locale et régionale, *Fouilles de Conimbriga* 5, Paris 1975, 36. Με την κατηγορία αυτή της κεραμικής ασχολήθηκαν κατά καιρούς διάφοροι μελετητές, οι απόψεις των οποίων έχουν παρουσιαστεί σε αρχαιολογικά περιοδικά και μελέτες. Για την πρώιμη ελληνιστική περίοδο, βλ. σχετικά Forti 1962, 143-157. Γενικά για την κατηγορία, βλ. *Labraunda* II, 1, 23-27· *Agora* XXIX, 175-178, αριθ. 1163-1172, σχέδ. 72, πίν. 85· H. Thompson 1934, 472-474· *Tarsus* I, 171-172· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 123-29· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 241-244· Τσάκος 1977, 344-419· Καλτσάς 1983, 56-63· Anderson-Stojanović 1987, 105-122, όπου και περισσότερη βιβλιογραφία.

493. Η παρουσία μυροδοχείων σε οικιστικά σύνολα αλλά και σε ιερά είναι συχνή και διαπιστωμένη σε διάφορες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου. Πρβλ. σχετικά τα μυροδοχεία από τη Λύττο ή την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη». Βλ. επίσης H. Thompson 1934, 326, A64-65, 335, B6-7, 342, B44, 368, C76· *Alt-Ägina* II, 1, 88-91, πίν. 55-56· *Tarsus* I· *Hama* III, 2, 45-50.

494. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 175-176, ιδιαίτερα υποσημ. 31.

495. Βλ. σχετικά Forti 1962, 143· Boulter 1963, 115· *Labraunda* II, 1, 25. Για τη χρήση των κλασικών ληκυθίων, βλ. Haspels 1936, 92, 125-129, 176. Η Rotroff σε σχετικά πρόσφατη μελέτη της υποστηρίζει ότι τα αττικά, γκρίζου χρώματος μυροδοχεία οφείλουν την καταγωγή τους στους κυπριακούς δίχρωμους αμφορείς τύπου V, βλ. Rotroff 1984, 258.

496. Ο Thompson προτείνει ως τόπο καταγωγής των μυροδοχείων τη Συρία, ενώ ο Westholm την Αίγυπτο, βλ. H. Thompson 1934, 474· *SCE* IV, 3, 74. Αντίθετα, ο Hellström αντικρούει τις παραπάνω απόψεις και πιστεύει ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένος τόπος καταγωγής των αγγείων, αλλά μόνο τοπικές σύγχρονες παραλλαγές, που απαντούν σε περιοχές της μεσογειακής λεκάνης, βλ. *Labraunda* II, 1, 26-27.

497. Μολονότι το συνηθισμένο μέγεθος των παραδειγμάτων κυμαίνεται από 0,08-0,20 μ., αναφέρονται και παραδείγματα με «γιγαντιαίο» μέγεθος από άλλα ελληνιστικά κέντρα, βλ. σχετικά Wiseman - Mano-Zissi 1976, 280, σχέδ. 9.

XIV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΜΥΡΟΔΟΧΕΙΟ/ ΨΕΥΔΟΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

——— ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

========== ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

τηση όσο και η τυπολογική κατάταξη επιχειρείται με κάθε επιφύλαξη και στηρίζεται κυρίως στις μορφολογικές ομοιότητες με παρόμοια στρωματογραφημένα παραδειγμάτα από ποικίλες γεωγραφικές περιοχές του ελληνιστικού κόσμου. Η μέθοδος αυτή της χρονολόγησης ακολουθείται για το λόγο ότι τα ανασκαφικά στοιχεία σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις είναι ασαφή και δεν προσφέρουν ουσιαστική χρονολογική στήριξη. Σε ό,τι αφορά την εξελικτική πορεία του σχήματος διαπιστώνεται και εδώ η γενικότερη τάση της ελληνιστικής κεραμικής, που προχωρεί από κοντόχοντρα σε πιο επιμήκη αγγεία. Η αλλαγή αυτή, η οποία σημειώνεται κυρίως στο πέρασμα από τον 3ο στο 2ο αι. π.Χ., δεν συνδέει σε κάθε περίπτωση τη μορφολογική εξέλιξη του σχήματος με τη χρονολογική τοποθέτηση των παραδειγμάτων, ιδιαίτερα για το χρονικό διάστημα του 2ου αι. π.Χ., καθώς σε ανασκαφικά σύνολα αυτής της περιόδου συχνά συνυπάρχουν σφαιρικά και ατρακτόσχημα μυροδοχεία[498].

Ως πρωιμότερο παράδειγμα του συνόλου μπορεί να θεωρηθεί το μυροδοχείο αριθ. 668, το σχήμα του οποίου θυμίζει έντονα τους σφαιρικούς αμφορίσκους των κλασικών χρόνων και για το λόγο αυτό πρέπει να θεωρηθεί ότι συνεχίζει την κεραμική παράδοση εκείνων των αγγείων[499]. Το βραχύσωμο αυτό μυροδοχείο, που χαρακτηρίζεται από την απουσία ποδιού, εμφανίζεται με πλατιά δακτυλιό-

498. Βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 472. Για τα προβλήματα της τυπολογικής και χρονολογικής κατάταξης των μυροδοχείων, βλ. επίσης νεότερες μελέτες, Τσάκος 1977, 350, σχέδ. 2, αριθ. 2154, 2193 και 374, σχέδ. 11· Καλτσάς 1983, 56, 60-62, σχέδ. 24, αριθ. 1672, σχέδ. 25, αριθ. 1746, σχέδ. 26, αριθ. 1681, 1755· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 125.

499. Τα πρωιμότερα παραδείγματα της κατηγορίας με το σφαιρικό χωρίς πόδι σώμα θυμίζουν τους κλασικούς αμφορίσκους, με μόνη διαφορά ότι εδώ δεν υπάρχουν οι λαβές και το κυρτό χείλος. Για κλασικούς αμφορίσκους, βλ. *Agora* XII, πίν. 39, αριθ. 1147, 1150, 1159. Το σφαιρικό σχήμα των μυροδοχείων, που κυριαρχεί στην ανατολική Μεσόγειο στα τέλη του 4ου αι. π.Χ., εμφανίζεται πολύ νωρίτερα στην Ισπανία, συγκεκριμένα στο α' μισό του 5ου αι. π.Χ., βλ. Forti 1962, 146, αριθ. 13· Guadrado 1977-1978, 399, 401, σχέδ. 1.

σχημη βάση και σχεδόν σφαιρικό σώμα. Ο λαιμός διαμορφώνεται στενός και βραχύς, ενώ το χείλος πλάθεται ταινιωτό με κλίση προς τα κάτω. Άβαφο με καστανόχρωμες γραπτές ταινίες στον ώμο και με ολόβαφο το χείλος, καθώς επίσης και το επάνω μέρος του λαιμού, το παράδειγμα αυτό αποδίδει το συνηθισμένο τρόπο διακόσμησης της κατηγορίας σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που χρησιμοποιείται[500]. Επιπλέον, η εμφανής ομοιότητα του σχήματος με παραδείγματα του τέλους του 4ου αι. π.Χ. από τον Κεραμεικό και την αθηναϊκή Αγορά επιβεβαιώνει τη σχέση του αγγείου με την αττική κεραμική παράδοση και δικαιολογεί την ένταξή του σε ανάλογα χρονικά πλαίσια[501].

Στην ομάδα των μυροδοχείων εντάσσεται και ο ψευδοαμφορίσκος αριθ. 554 από το νεκροταφείο στο Καμηλάρι. Το σχήμα αυτό, ήδη γνωστό και συνηθισμένο από τον 4ο αι. π.Χ., όπως φανερώνουν παραδείγματα από τον κυρίως ελλαδικό αλλά και τον ευρύτερο μεσογειακό χώρο, εμφανίζεται με ανάλογη συχνότητα και σε νεότερα ανασκαφικά σύνολα του 3ου-2ου αι. π.Χ.[502]. Άβαφο και με αμελή κατασκευή, το παράδειγμα διαμορφώνεται με χαμηλή κωνική βάση, σχετικά ευρύ σώμα χωρίς πόδι και δύο ψευδολαβές στο ύψος των ώμων, ενώ ο στενός και βραχύς λαιμός καταλήγει σε λεπτό χείλος. Στο γενικό σχήμα το αγγείο ομοιάζει με εκείνα από την αγορά των Αθηνών, τον Κεραμεικό, την Αίγινα ή τη Βέροια, τα οποία χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ., δεδομένο που επιτρέπει την τοποθέτησή του σε ανάλογη χρονική βαθμίδα[503].

Την επόμενη φάση για τη σειρά των μυροδοχείων αντιπροσωπεύουν τα παραδείγματα αριθ. 437-439 από τη Λύττο, τα οποία μπορούν να χρονολογηθούν στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Με μελανό, κακής ποιότητας γάνωμα και οριζόντιες υπόλευκες γραπτές ταινίες στο σώμα και στον ώμο (αριθ. 437-438), τα παραδείγματα έχουν, σε αντίθεση με τα προηγούμενα, λιγότερο καμπύλο περίγραμμα στην κοιλιά[504]. Ιδιαίτερα στο ακέραιο μυροδοχείο αριθ. 437 το σώμα τελειώνει σε λαιμό κάπως βραχύ με χείλος στενό, ενώ το ελάχιστα διαμορφωμένο πόδι καταλήγει σε αμελή κωνική βάση. Ως παραπλήσιες περιπτώσεις μπορούν να αναφερθούν τα παραδείγματα με προέλευση το λαξευτό τάφο στα Χανιά ή τα ανάλογα από την Αγορά των Αθηνών, τον Κεραμεικό ή τη Βέροια, χρονολογούμενα στα τέλη του 4ου-α' μισό του 3ου αι. π.Χ.[505].

Αντίθετα, το αμελέστερης κατασκευής άβαφο μυροδοχείο αριθ. 439 με το σχετικά γωνιώδες περίγραμμα στην κοιλιά, που ξεχωρίζει απότομα από το λαιμό, και το ελάχιστα ψηλό πόδι, το οποίο καταλήγει σε κωνική βάση, διακρίνεται σαφώς από τα δύο προηγούμενα, επιμελέστερης κατασκευής και περισσότερο καμπυλόγραμμα μυροδοχεία. Παραδείγματα με το σχήμα αυτό και με παραπλήσια κατασκευαστικά χαρακτηριστικά προέρχονται από το λαξευτό τάφο των Χανίων, ενώ

---

500. Για πρώιμα παραδείγματα, βλ. Β. Αλλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, *Γ' ΕλλΚερ*, πίν. 45γ-δ (αρχές και β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, πίν. 1, αριθ. 3, 5, 9· Α. Γιαννικουρή, Β. Πατσιαδά, Μ. Φιλήμονος, *Β' ΕλλΚερ*, πίν. 87α:2 (α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.). Για όψιμα παραδείγματα, βλ. H. Thompson 1934, 391, D78, 418, E138 (β' μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 53, Π1474 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.).

501. Πρβλ. σχετικά *Kerameikos* IX, 184, πίν. 96, E81 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.)· *Agora* XII, πίν. 63, αριθ. 1491, 1492 (325-300 π.Χ.).

502. Βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 127, ιδιαίτερα υποσημ. 42· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 107, σχέδ. 16, πίν. 46, αριθ. 8 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.)· Parović-Pečikan 1974, 109, σχέδ. 93/1-2.

503. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *Kerameikos* IX, ό.π. υποσημ. 501· *Agora* XII, ό.π. υποσημ. 501· *Alt-Ägina* II, 1, 88, πίν. 55, αριθ. 700-704· Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Γ' ΕλλΚερ*, πίν. 38α/1. Από τον ευρύτερο μεσογειακό χώρο, βλ. Forti 1962, 116· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, τύπος 1, 108-109, σχέδ. 93/1-2.

504. Για τα μελαμβαφή μυροδοχεία, την εξέλιξη ή τη χρονική διάρκειά τους, βλ. σχετικά σχόλια στο *Agora* XXIX, 176-177, όπου και περισσότερα παραδείγματα του τύπου.

505. Βλ. σχετικά Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 85, σχέδ. 36, αριθ. 5602, 5600· H. Thompson 1934, 342, B44 (320-240 π.Χ.)· *Kerameikos* IX, πίν. 68, αριθ. 360/3, 364/2 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.), 369/4, 378/2.1 (μέσα του 3ου αι. π.Χ.)· Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Γ' ΕλλΚερ*, πίν. 38β/1 (α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

ως παράλληλα μπορούν να αναφερθούν και μυροδοχεία από ποικίλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, όπως τον Κεραμεικό, τη Ρόδο ή την Κύπρο[506].

Στο τελευταίο τέταρτο του 3ου ή στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. μπορεί να ενταχθεί το μυροδοχείο ή ψευδοαμφορέας αριθ. 218. Το παράδειγμα αυτό, που σε μέγεθος υπερβαίνει το φυσιολογικό, φέρει μελανό μεταλλικό, μέτριας ποιότητας γάνωμα και πιθανότατα ανήκει στην κατηγορία των ψευδοαμφορέων, σε περίπτωση που το ανεπαίσθητο έξαρμα στον ώμο υποδηλώνει την ύπαρξη λαβών. Τα χαρακτηριστικά του σχήματος, όπως το ευρύ, αρκετά εξογκωμένο στο επάνω τμήμα σώμα με το χαμηλό πόδι και τη σχετικά πλατιά δακτυλιόσχημη βάση, όπως επίσης ο στενός, ελάχιστα ευρύτερος προς τα επάνω λαιμός με το λοξότμητο χείλος, είναι στοιχεία τα οποία συμφωνούν με πρωιμότερες αλλά και με σύγχρονες μορφές. Ως παραπλήσιες περιπτώσεις μπορούν να αναφερθούν τα παραδείγματα Π2159 από τη Βέροια[507] και Π310 και Π364 από την Πέλλα[508]. Από τα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ. γνωστά παραδείγματα τα οποία μπορούν να συνδεθούν γενικά με το αγγείο αριθ. 218 είναι οι αμφορείς-μυροδοχεία Π5614 και Π5618 από το λαξευτό τάφο στα Χανιά, που σε αντίθεση προς το κνωσιακό αγγείο χαρακτηρίζονται για το περισσότερο καμπύλο περίγραμμα του σώματος και το σχετικά ευρύτερο λαιμό[509].

Το «γιγαντιαίο» μυροδοχείο αριθ. 405, μολονότι δεν σώζει τη βάση του ώστε να υπάρχει σαφής εικόνα του σχήματος, μπορεί μορφολογικά να τοποθετηθεί στα ευρύτερα χρονικά πλαίσια του 2ου αι. π.Χ. Επίσης, το μυροδοχείο αριθ. 407, το οποίο σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα προέρχεται από την ίδια ταφή, αντιπροσωπεύει μεταγενέστερη εξέλιξη του τύπου, γεγονός που καθιστά αρκετά δύσκολη την τοποθέτηση των παραδειγμάτων αυτών σε σχετική χρονολογική σειρά. Το μυροδοχείο αριθ. 405, κατασκευασμένο από τεφρό εύθρυπτο πηλό και με γάνωμα μελανό, κακής ποιότητας, χαρακτηρίζεται κυρίως για το σχεδόν σφαιρικό σώμα, ενώ ο λαιμός, ο οποίος διαμορφώνεται στενός και σχετικά ψηλός, καταλήγει σε χείλος από πλαστικό λοξότμητο δακτυλίδι. Τα μορφολογικά αυτά γνωρίσματα μπορούν να σχετιστούν με τη σταδιακή παραμόρφωση του σχήματος που σημειώνεται στο 2ο αι. π.Χ., στοιχείο το οποίο ενισχύει και η αμελής κατασκευή του αγγείου. Αξίζει ακόμη να αναφερθεί ότι ο τύπος αναγνωρίζεται παραπλήσιος και σε άλλα κανονικού μεγέθους μυροδοχεία, τα οποία προέρχονται από άλλες περιοχές και χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ.[510].

Τα υπόλοιπα μυροδοχεία της ομάδας (αριθ. 230, 381-382, 384-388, 407, 667) πρέπει να χρονολογηθούν μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα, με βάση τις μορφολογικές ομοιότητές τους με άλλα στρωματογραφημένα παραδείγματα. Ανάμεσα στα μυροδοχεία της σειράς, τα αριθ. 382 και 384, όπου εντάσσεται και ο ψευδοαμφορίσκος αριθ. 383, μπορούν να αποτελέσουν μια ενότητα για το λόγο ότι έχουν κοινά κατασκευαστικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά. Εκτός από τον όμοιο κοκκινωπό πηλό και το κακής ποιότητας μελανό γάνωμα, τα παραδείγματα χαρακτηρίζονται κυρίως για το ευρύ με καμπύλο περίγραμμα στην κοιλιά σχήμα, περισσότερο έντονο στο αριθ. 382, και το σχετικά πλατύ, ελάχιστα ανεπτυγμένο πόδι που καταλήγει σε δακτυλιόσχημη βάση, με εξαίρεση το μυροδοχείο αριθ. 382, όπου διαμορφώνεται κωνική και αμελής. Τα μορφολογικά αυτά γνωρίσματα, που ανταποκρίνονται σε προγενέστερη χρονική βαθμίδα του σχήματος,

---

506. Βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 88, σχέδ. 37, Π5582, Π6080/5· *Kerameikos* IX, 185, πίν. 96, E89/1, E91 (μέσα του 3ου αι. π.Χ.)· Α. Γιαννικουρή, *Γ' ΕλλΚερ*, πίν. 239γ, Π4020 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· *SCE* IV, 3, σχέδ. 24, αριθ. 27 (ελληνιστική Ι κεραμική, 325-150 π.Χ.).

507. Βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 65 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

508. Βλ. Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, πίν. 36 (2ος αι. π.Χ.).

509. Βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 89, σχέδ. 38, πίν. 25α.

510. Πρβλ. ενδεικτικά Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Γ' ΕλλΚερ*, 84, πίν. 40α (αριστερά, α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 157, πίν. 22, αριθ. 164 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 60, Π2104 (α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

χαρακτηρίζουν και μυροδοχεία από άλλα ελληνιστικά κέντρα, όπως την Πέλλα, την Πύλο ή τη Βέροια, χρονολογούμενα στον προχωρημένο 2ο ή στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.[511].

Το «γιγαντιαίο» μελαμβαφές μυροδοχείο αριθ. 381, όπως και το παραπλήσιο αριθ. 667 αντιπροσωπεύουν όψιμη φάση του σχήματος, που μπορεί να τοποθετηθεί στο β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.[512]. Κύρια χαρακτηριστικά είναι το σφαιρικό σώμα, ιδιαίτερα εξογκωμένο στο επάνω τμήμα στο παράδειγμα αριθ. 381, και η αρκετά πλατιά επιφάνεια του ώμου, στοιχεία τα οποία εμφανίζονται συχνά και σε πρώιμα παραδείγματα[513]. Αντίθετα, ο λαιμός, που διαμορφώνεται στενός και ανεπτυγμένος με χείλος λοξότμητο, ή το σχετικά ψηλό πόδι, το οποίο καταλήγει σε κωνική βάση, συμφωνούν περισσότερο με νεότερες μορφές. Εκτός από τα παραδείγματα αυτά, η εικόνα του τύπου συμπληρώνεται και από άλλα παρόμοια, που προέρχονται από τη Δήλο, την Πύλο, τη Βέροια ή τη Σάμο και χρονολογούνται στα τέλη του 2ου ή στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.[514].

Στην ίδια χρονική βαθμίδα μπορούν επίσης να ενταχθούν τα μυροδοχεία αριθ. 230, 385-388 και 407. Στα παραδείγματα αυτά τα χαρακτηριστικά παραλλάσσουν έτσι, ώστε οι μεταξύ τους διαφορές δεν επιτρέπουν την ένταξή τους στην ίδια μορφολογική ενότητα. Με την προϋπόθεση αυτή, τα παραδείγματα αριθ. 230, 386-387 και 407, με το επίμηκες σώμα, τον ψηλό λαιμό και το ανεπτυγμένο πόδι, που καταλήγει σε αμελή κωνική βάση, ή τις γραπτές υπόλευκες ταινίες στην κοιλιά και το λαιμό του μυροδοχείου αριθ. 230, αντιπροσωπεύουν χαρακτηριστικό και γνωστό τύπο με πλατιά γεωγραφική εξάπλωση στους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους[515]. Παραπλήσιο σχήμα έχει και το παράδειγμα αριθ. 385, το οποίο σε αντίθεση με τα προηγούμενα χαρακτηρίζεται για τον ευρύτερο λαιμό και το καστανό χρώμα στη ζώνη του χείλους, γνωστός τρόπος διακόσμησης των όψιμων ατρακτόσχημων μυροδοχείων και συνηθέστερος για εκείνα χωρίς πόδι, που υποκαθιστούν τα επιμήκη από τα μέσα του 1ου αι. π.Χ. και εξής[516]. Τέλος, το μυροδοχείο αριθ. 388 με την αμελή κατασκευή και τις σχετικά κοντόχοντρες αναλογίες, όπου η διάμετρος του χείλους είναι σχεδόν ίση με εκείνη της βάσης, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της παραμόρφωσης του σχήματος, η οποία παρατηρείται στους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους[517].

---

511. Βλ. Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 184, πίν. 36-37, αριθ. 310, 309· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 10, Π1243, Π1244 (αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· Καλτσάς 1983, 57, σχέδ. 21, αριθ. 1720 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.).

512. Με ανάλογα μορφολογικά χαρακτηριστικά παρουσιάζονται επίσης τα παραδείγματα από το φρεάτιο στο Μοναστηριακό Κεφάλι της Κνωσού, όπως και το θραύσμα αριθ. 91 (inv. 1375) από τη Γόρτυνα. Τα παραδείγματα από την Κνωσό δεν περιλαμβάνονται στο σχετικό κατάλογο, για το λόγο ότι δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν στο Μουσείο Ηρακλείου ή στο Στρωματογραφικό Μουσείο Κνωσού. Πιθανότατα χάθηκαν κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, βλ. σχετικά *KCG*, πίν. 14 c-d· *Gortina* I, 192, σχέδ. 185-186.

513. Βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο για τα πρώιμα παραδείγματα του τύπου.

514. Πρβλ. σχετικά Φ. Ζαφειροπούλου - Π. Χατζηδάκης, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 198, 202, Β14960 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.)· Καλτσάς 1983, 62, σχέδ. 26, πίν. 20, 32, αριθ. 1681, 1755· Β. Αλλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 79α:3 (Π2944, μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· Τσάκος 1977, 411, πίν. 133δ, αριθ. 2184 (μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα).

515. Πρβλ. ενδεικτικά Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 160, 162, σχέδ. 47, αριθ. 192, πίν. 22, αριθ. 179 (β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 56-57, πίν. 26, Π1402, Π1404 (β΄ μισό του 2ου-1ος αι. π.Χ.)· *Kerameikos* IX, πίν. 69, αριθ. 387 (μέσα του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 71, αριθ. 402:1-2 (1ος αι. π.Χ.), πίν. 96, Ε101:2 (2ος αι. π.Χ.)· *Alt-Ägina* II, 1, 89, πίν. 56, αριθ. 720 (β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

516. Πρβλ. σχετικά Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 133-134, σχέδ. 30, πίν. 7, αριθ. 57 (2ος αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 26, Π1410 (μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα)· Φ. Ζαφειροπούλου - Π. Χατζηδάκης, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 202α, Β14902 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.)· *Tomis*, 44-45, 32c (2ος αι. π.Χ.).

517. Πρβλ. σχετικά Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, πίν. 26, Π1409 (μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα)· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 172, πίν. 28, αριθ. 252· Bruneau 1970, 483, σχέδ. 116, αριθ. 61.14 (β΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.), 491, σχέδ. 143-144, αριθ. 85.3, 85.4 (τέλη του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα).

Ο ΑΣΚΟΣ

1) Ο «πτηνόσχημος» (Πίν. 43β· Χρονολογικός Πίνακας XV)

Ο «πτηνόσχημος» ασκός[518], σχήμα γνωστό τουλάχιστον από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. στον αττικό Κεραμεικό και ιδιαίτερα χαρακτηριστικό για την κεραμική των κλασικών χρόνων, αντιπροσωπεύεται στα ανασκαφικά σύνολα από την κεντρική Κρήτη με το παράδειγμα αριθ. 113, που προέρχεται από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» στην Κνωσό και χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Τα αγγεία της κατηγορίας αυτής, τα οποία χρησίμευαν για τη φύλαξη ελαίων ή πολύτιμων αρωμάτων, εμφανίζονται με ποικιλία τύπων σε διάφορα μεγέθη στα χρονολογημένα σύνολα του 5ου-4ου αι. π.Χ.[519], όπως φανερώνουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από την Αττική και την Όλυνθο[520].

Ο ασκός αριθ. 113 θα μπορούσε γενικά να ενταχθεί στον τύπο Beazley A, ο οποίος εμφανίζεται στην Αττική περί τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., χρησιμοποιείται συχνότερα στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ.[521], ενώ το κατώτερο χρονολογικό του όριο δεν φαίνεται να υπερβαίνει τις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ., όπως τουλάχιστον συμπεραίνεται από τα μέχρι σήμερα

XV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΑΣΚΟΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	«ΠΤΗΝΟΣΧΗΜΟΣ»	ΔΙΣΤΟΜΟΣ	«GUTTUS»
320			
310			
300			
290	┆		┆
280	┆		┆
270	┆		┆
260			┆
250			┆
240			
230			
220			
210			
200		┆	
190		┆	
180		┆	
170			
160			
150			
140			
130			
120			
110			
100			
90			
80			
70			
60			
50			

┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

518. Η ονομασία «πτηνόσχημος» χρησιμοποιείται από τη Rotroff και αντιστοιχεί στον τύπο Α της τυπολογίας Beazley, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 171, αριθ. 1126-1130, πίν. 83.

519. Στο β' μισό του 4ου έως τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. το αγγείο αποκτά μικρότερο μέγεθος και χρησιμοποιείται, το πιθανότερο, μόνο για τη φύλαξη πολύτιμων ελαίων, βλ. *Agora* XXIX, 171.

520. Για τη μορφή του αγγείου, τις παραλλαγές και τη χρήση του στους κλασικούς χρόνους, βλ. *Agora* XII, 157-160, σχέδ. 11, 22, πίν. 39, 46, 47, αριθ. 1166-1196, 210-211, σχέδ. 14, πίν. 80, αριθ. 1725-1738. Πρβλ. επίσης παραδείγματα από την Όλυνθο, βλ. *Olynthus* XIII, πίν. 170-171α, αριθ. 448-455.

521. Ο τύπος Beazley A χαρακτηρίζεται, εκτός από το «πτηνόμορφο» και σχετικά ψηλό σχήμα του σώματος, κυρίως για τη μία μόνο προχοή που φέρει, σε αντίθεση με τα πολυάριθμα ετρουσκικά και κατωιταλιώτικα παραδείγματα του τύπου Β, τα οποία είναι ολιγάριθμα στον ελλαδικό χώρο και φέρουν δύο προχύσεις, βλ. *Agora* XII, 210, ιδιαίτερα υποσημ. 7.

γνωστά παραδείγματα του τύπου[522]. Κατασκευασμένος από κοκκινωπό με ξένες προσμείξεις πηλό, εμφανίζεται ακόσμητος όπως όλα τα αγγεία του τύπου και καλύπτεται στο ανώτερο τμήμα του σώματος από καστανόχρωμο μεταλλικό ανομοιόμορφο επίχρισμα, ενώ το υπόλοιπο σώμα και η βάση μένουν άβαφα. Κύριο γνώρισμα του παραδείγματος, χαρακτηριστικό για τον τύπο που αντιπροσωπεύει, είναι το «πτηνόμορφο» σχήμα του σώματος με τις δύο παράλληλες αυλακώσεις στο ύψος του ώμου[523]. Το σώμα στηρίζεται σε δακτυλιόσχημη βάση και στεφανώνεται από τοξωτή ταινιωτή λαβή, στην πρόσφυση της οποίας υπάρχει κυκλικό στόμιο, όπου στερεώνεται ευρύ πλαστικό δακτυλίδι[524].

Από τα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ. τα γνωστά παραδείγματα που μπορούν να συνδεθούν με το σχήμα του «πτηνόσχημου» ασκού προέρχονται κυρίως από την αθηναϊκή Αγορά και τη νεκρόπολη του Sciatbi στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, με τη διαφορά ότι στις περιπτώσεις αυτές το στόμιο του αγγείου διαμορφώνεται καλυκωτό[525]. Άλλα περίπου σύγχρονα ή κάπως νεότερα παραδείγματα, όπως εκείνο που περιλαμβάνεται στην ομάδα Β (Β31) του H. Thompson ή τα αριθ. 1128-1130 από την αγορά της Αθήνας, σε αντίθεση με τα προηγούμενα, εμφανίζονται με σώμα βραχύ και ευρύτερο, στοιχεία τα οποία ανταποκρίνονται σε σχετικά νεότερη βαθμίδα εξέλιξης του τύπου[526].

2) Ο δίστομος (Πίν. 99α· Χρονολογικός Πίνακας XV)

Ο δίστομος ασκός αριθ. 677 από τη Χερσόνησο Πεδιάδος, με διακόσμηση της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος», αντιπροσωπεύει έναν τύπο ήδη γνωστό από τους κλασικούς χρόνους, όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα από την Αττική, ο οποίος χρησίμευε για τη φύλαξη λαδιού και ξυδιού[527]. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη το γεγονός ότι το πρωιμότερο παράδειγμα του τύπου ανάγεται στον 5ο αι. π.Χ.[528], ενώ τα περισσότερα σωζόμενα αγγεία του είδους ανήκουν στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. και στους ελληνιστικούς χρόνους, με προέλευση κυρίως την Αττική, τη Φωκίδα, τη Βοιωτία, την Κόρινθο ή τη Δήλο[529], και ακόμη τη Ρόδο ή την αιτωλική Καλλίπολη[530].

Ο δίστομος ασκός αριθ. 677 έχει το γνωστό σχήμα του τύπου, το οποίο στα γενικά χαρακτηριστικά διατηρείται σχεδόν αναλλοίωτο σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που χρησιμοποιείται. Το αγγείο σχηματίζεται από δακτυλιόσχημη βάση, όπου στηρίζεται το κατώτερο με μικρή καμπυλότητα τμήμα του σώματος, ενώ το ανώτερο αποδίδεται θολωτό. Με τοξωτή λαβή συνδέονται οι δύο προχοές, η μία απλή κυλινδρική και η άλλη με τριφυλλόσχημη απόληξη, οι οποίες επικοινωνούν εσωτερικά με δύο ανεξάρτητους χώρους. Ολόκληρη η εξωτερική επιφάνεια καλύπτεται από μελανό, αρκετά απολεπισμένο γάνωμα, ενώ η γραπτή διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», εκτός από τον ώμο, εμφανίζεται επίσης στον κώδωνα και γύρω από το λαιμό των προχύσεων. Φύλλα αμπέλου και

522. Για παραδείγματα του τύπου αυτού από τα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ., βλ. *Agora* XII, 358-359, πίν. 80, αριθ. 1735-1736 (β' μισό του 4ου αι. π.Χ.), 1737 (320-275 π.Χ.)· H. Thompson 1934, 341, εικ. 21, Β31 (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 171, αριθ. 1126-1130· Braun 1970, 135, πίν. 54:2 από το Δίπυλο· *Sciatbi*, πίν. LIX, αριθ. 135 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.).

523. Οι αυλακώσεις αυτές, όχι μόνον αποδίδουν διακοσμητικά στοιχεία, αλλά έχουν και πρακτική σημασία, καθώς με την παρουσία τους δηλώνεται το σημείο όπου πρέπει να εφαρμοστεί διαφορετική επεξεργασία στο πλάσιμο του αγγείου, πράγμα που επιβάλλει το σχήμα αυτό καθεαυτό. Για περισσότερες παρατηρήσεις, βλ. *Agora* XII, 211.

524. Για την εξέλιξη του σχήματος στον αττικό Κεραμεικό, βλ. *Agora* XXIX, ό.π. υποσημ. 522.

525. Βλ. *Sciatbi*, ό.π. υποσημ. 522· *Agora* XII, ιδιαίτερα αριθ. 1735-1736· *Agora* XXIX, αριθ. 1126.

526. Βλ. H. Thompson 1934, 341, εικ. 21· *Agora* XXIX, πίν. 83.

527. Για αττικά παραδείγματα, βλ. *Agora* XXIX, 179-180, αριθ. 1173-1182, σχέδ. 72, πίν. 86· Bovon - Bruneau 1966, 138, αριθ. 31 (5ος αι. π.Χ.), αριθ. 27 (τέλη του 4ου αι. π.Χ.). Για περισσότερα σχόλια, βλ. *Médéon* V, 78-79. Βλ. επίσης Robinson 1962, 117, πίν. 45α. Για τη χρήση του αγγείου, βλ. Bovon - Bruneau 1966, 139-143· *Médéon* V.

528. Βλ. σχετικά Bovon - Bruneau 1966, 138, αριθ. 31, σχέδ. 16.

529. Βλ. *Agora* XXIX, ό.π. υποσημ. 527· Bovon - Bruneau 1966, 132-138. *Médéon* V, 79-82· Robinson 1962, 117, πίν. 45α.

530. Βλ. Πατσιαδά 1983, 126, πίν. 77γ· Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη, *Γ' ΕλλΚερ*. 52, πίν. 16δ.

βότρυες απλώνονται γύρω από το κέντρο του θολωτού τμήματος και στον ώμο, ενώ με απλό κλαδί ελιάς κοσμείται το πέρας των προχοών[531]. Αξιοσημείωτο είναι ότι απέναντι στα πρωιμότερα, περισσότερο καμπύλα και κοντόχοντρα σχήματα[532], στο κρητικό παράδειγμα το περίγραμμα του αγγείου αποδίδεται περισσότερο ευθύγραμμο, ενώ παρατηρείται και ουσιαστική αλλαγή στη σχέση ύψους και πλάτους. Συγκεκριμένα, ο ασκός γίνεται περισσότερο επιμήκης, χαρακτηριστικό που αναγνωρίζεται στα παραδείγματα του 2ου ή των αρχών του 1ου αι. π.Χ.[533]. Στο σχήμα του κρητικού παραδείγματος ανταποκρίνεται καλύτερα ο δίστομος ασκός από το Κάλλιο ή οι αντίστοιχοι από τον αττικό Κεραμεικό, οι οποίοι χρονολογούνται στο πέρασμα από τον 3ο στο 2ο αι. π.Χ.[534].

3) Τύπου «guttus» (Πίν. 43γ· Χρονολογικός Πίνακας XV)

Το σχήμα του ασκού τύπου «guttus», που εκπροσωπείται στην εγχώρια παραγωγή με τα παραδείγματα αριθ. 68 και 69 από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου, είναι γνωστό στον αττικό Κεραμεικό ήδη από τους κλασικούς χρόνους[535], ενώ σημαντικός αριθμός ανάλογης μορφής αγγείων έχει βρεθεί και στην Όλυνθο[536]. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο τύπος εξακολουθεί να παράγεται και στους ελληνιστικούς χρόνους, παρά το γεγονός ότι τα γνωστά παραδείγματα είναι σποραδικά και σχετικά ολιγάριθμα[537]. Το μικρό αυτό αγγείο, το οποίο μπορεί να σχετιστεί με την αποθήκευση πολύτιμων ελαίων, στο γενικό σχήμα χαρακτηρίζεται για την πλατιά δακτυλιόσχημη βάση, το χαμηλό βαρύ, σχεδόν «καλαθόσχημο» σώμα και το στενό ψηλό λαιμό, που καταλήγει σε χείλος έντονα στραμμένο προς τα έξω. Η μικρή δακτυλιόσχημη λαβή τοποθετείται στον ώμο, ενώ χαρακτηριστικά γνωρίσματα αποδίδουν οι χαράξεις ή οι αυλακώσεις στη μέγιστη διάμετρο του σώματος και στη ρίζα του λαιμού.

Σε ό,τι αφορά τα παραδείγματα της σειράς, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα κατασκευαστικά γνωρίσματα, όπως η σύσταση του πηλού ή το αραιό κασταν όχρωμο γάνωμα, συνηγορούν για την εγχώρια προέλευσή τους. Τα ανασκαφικά στοιχεία δεν επιτρέπουν τον ακριβή χρονολογικό προσδιορισμό των αγγείων, δεδομένο που οδηγεί στη συγκριτική μορφολογική εξέταση, κυρίως με παράλληλα από τον αττικό Κεραμεικό. Με βάση, κατά κύριο λόγο, τα επιμέρους στοιχεία της μορφής των ασκών της σειράς, προκύπτει ευρύτερη χρονολόγησή τους, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί στον 3ο αι. π.Χ., με μεγαλύτερη πιθανότητα στο α′ μισό του. Τα δύο παραδείγματα, με βάση τα μορφολογικά γνωρίσματα, μπορούν να προσγραφούν σε αττικούς τύπους των αρχών του 3ου αι. π.Χ.[538]. Το σχήμα διατηρεί τα βασικά στοιχεία του τύπου, ενώ χαρακτηριστικές μορφές αποτελούν ο ελάχιστα κυρτός ώμος ή το μόλις γωνιώδες περίγραμμα του σώματος, που εκπροσωπούν ενδιάμεσες ή μεταβατικές μορφές ανάμεσα στα πρώιμα και στα υστερότερα, εντελώς γωνιώδη και περισσότερο επιμήκη σχήματα[539].

---

531. Πρβλ. ανάλογη διακόσμηση και στα αττικά παράλληλα, βλ. *Agora* XXIX, 179. Αντίθετα, τα υστεροκλασικά παραδείγματα κοσμούνται με φυτικά θέματα αποδοσμένα με μελανό ή ερυθρό χρώμα, όμοια με εκείνα των κλασικών ασκών, βλ. σχετικά *Olynthus* V, 85-86, 172-173, αριθ. 86-90, 401, 403, 404, 407· *Olynthus* XIII, 258-259, αριθ. 457-461, πίν. 173, 174.

532. Πρβλ. σχετικά τα πρωιμότερα παραδείγματα από την Αττική, βλ. *Agora* XXIX, 179-180, αριθ. 1173-1176· *Médéon* V, 70, σχέδ. 137-138, 129 Α.1 (μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.), 72, σχέδ. 141-42, 129 Β.1 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

533. Βλ. Bovon - Bruneau 1966, 136, σχέδ. 8-11, 137, σχέδ. 14· *Agora* XXIX, 180, αριθ. 1180-1182.

534. Βλ. Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη, ό.π. υποσημ. 530· *Agora* XXIX, 180, αριθ. 1180.

535. Για την εξέλιξη του σχήματος στους κλασικούς χρόνους, βλ. *Agora* XII, 160, αριθ. 1192-1196, σχέδ. 11, πίν. 39.

536. Βλ. σχετικά *Olynthus* V, 224-226, αριθ. 813, 814, 820, 821, 823, 824, 826, 830, 834, πίν. 172· *Olynthus* XIII, 246-248, αριθ. 411-415, 417-421, πίν. 168.

537. Βλ. ενδεικτικά *Agora* XXIX, 173-174, αριθ. 1143-1151, σχέδ. 71, πίν. 83-84· *Alt-Ägina* II, 1, 69, αριθ. 469, 36· *Demetrias* I, 106, αριθ. 79, πίν. XXI:3 και 42:3· Anderson 1954, 154, αριθ. 254, σχέδ. 17· Πατσιαδά 1983, 125, αριθ. 182-189, σχέδ. 30, πίν. 76στ-77β.

538. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 1143, 1144 από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XXIX, 173, σχέδ. 71.

539. Βλ. *Agora* XXIX, αριθ. 1150, 1151.

ΤΟ ΦΛΑΣΚΙ

(Πίν. 99β· Χρονολογικός Πίνακας XVI)

Τα δύο φλασκιά αριθ. 440 και 518 από τη Λύττο αντιπροσωπεύουν ένα σχήμα ήδη γνωστό από την εποχή του Χαλκού τόσο στην Κρήτη[540] όσο και ευρύτερα[541], το οποίο έκτοτε εμφανίστηκε με ποικιλία μορφών σε πολλές περιοχές της μεσογειακής λεκάνης[542]. Η παρουσία του τύπου είναι σπάνια στον ελλαδικό χώρο κατά τη διάρκεια των αρχαϊκών-κλασικών χρόνων, σε αντίθεση προς τους ελληνιστικούς χρόνους, οπότε το σχήμα απαντά συχνότερα στα ανασκαφικά σύνολα της εποχής[543], ενώ εμφανίζεται σπανιότερα μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.[544]. Ως μοναδικό γνωστό παράδειγμα από τον κρητικό χώρο μπορεί να αναφερθεί το φλασκί από τη Λατώ, που χρονολογείται στα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.[545], και ακόμη ορισμένα θραύσματα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», τα οποία φαίνεται να ανήκουν στην κεραμική παράδοση του 4ου αι. π.Χ.[546].

Τα γνωστά παραδείγματα του τύπου από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο είναι πολυπληθέστερα και εντοπίζονται στην Αττική, την Πύλο, την Εύβοια ή το Κάλλιο της Αιτωλίας[547]. Ο τύ-

XVI. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΦΛΑΣΚΙ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

540. Για παραδείγματα προϊστορικών χρόνων, βλ. σχετικά *Palace of Minos*, II, 179, εικ. 91· Bosanquet - Dawkins 1902-1903, 316, σχέδ. 15. Για αγγεία γεωμετρικών ή αρχαϊκών χρόνων, βλ. ενδεικτικά *Fortetsa*, 31, 34, αριθ. 312, πίν. 21· *Arkades*, 16, 23-24, πίν. XIII/2, XVII/2, XXVI/1-3.

541. Βλ. σχετικά Furumark 1941, 32, 67· Mountjoy 1986, 80-81, 189, 199.

542. Για παραδείγματα από το μεσογειακό χώρο, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 184. Για συγκεντρωτικό κατάλογο, βλ. επίσης Mingazzini 1967, 349-352.

543. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 183-187, αριθ. 1198-1213, σχέδ. 74, πίν. 88-89.

544. Η διαπίστωση αυτή ισχύει τουλάχιστον για την περιοχή της Αττικής, όπου το σχήμα εμφανίζεται σποραδικά μετά το 150 π.Χ., παρά το γεγονός ότι ελάχιστα δείγματα του τύπου έχουν βρεθεί σε όψιμα ανασκαφικά σύνολα ελληνιστικών χρόνων, βλ. *Agora* XXIX, 186.

545. Βλ. Hadjimichali 1971, 198, εικ. 29-30.

546. Βλ. *UM*, 132, πίν. 117, αριθ. 76-78.

547. Βλ. *Agora* XXIX 183-187· *ΑΔ* 22 (1967), Χρονικά, 59, πίν. 76γ· Miller 1974, 203, 231, πίν. 31, αριθ. 23· Χαριτωνίδης 1979, 182, πίν. 50ε, Α294, 283, όπου το σχή-

πος εμφανίζεται σε ποικίλες μορφές[548], ενώ συνηθέστερη μπορεί να θεωρηθεί η παραλλαγή σε σχήμα αμφίκυρτου ή κοιλόκυρτου φακού. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των αγγείων αυτού του είδους, όπως η διαμόρφωση του σώματος, του χείλους ή των λαβών, μπορούν να έχουν κάποια χρονολογική σημασία, ενώ σε ορισμένα παραδείγματα οι λαβές φέρουν σφραγίσματα, στοιχείο που επιτρέπει τη σαφέστερη χρονολόγησή τους[549].

Τα δύο φλασκιά από τη Λύττο αποτελούν προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου, καθώς είναι κατασκευασμένα από το χαρακτηριστικό ντόπιο, κοκκινωπό με ξένες προσμείξεις πηλό[550]. Σε ολόκληρη την εξωτερική επιφάνεια φέρουν μελανό εξίτηλο χρώμα, ενώ στο σχήμα μιμούνται τύπους γνωστούς και συνηθισμένους, κυρίως σε χώρες της ανατολικής Μεσογείου[551]. Το φλασκί αριθ. 518 αποδίδει ένα σχήμα σπάνιο, για το λόγο ότι τα επιμέρους μορφολογικά χαρακτηριστικά το διαφοροποιούν από τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα και το καθιστούν ξεχωριστή περίπτωση τόσο για την εγχώρια κεραμική όσο και ευρύτερα. Στο αγγείο αυτό οι δύο επιφάνειες, η μία επίπεδη και η άλλη ελάχιστα κοίλη με κυκλική βάθυνση στο κέντρο, έχουν κατασκευαστεί με μήτρα[552] και συνδέονται με πλατιά ταινία, η οποία χρησίμευε για την τοποθέτηση της λωρίδας δέρματος για την ανάρτηση και μεταφορά του αγγείου. Το χαρακτηριστικό αυτό, μοναδικό σε παραδείγματα από περιοχές του ελλαδικού χώρου, από όσο τουλάχιστον είναι γνωστό μέχρι σήμερα, απαντά συχνότερα σε φλασκιά από χώρες της Μέσης Ανατολής, χρονολογούμενα στο 2ο αι. π.Χ., όπως φανερώνει παραπλήσια περίπτωση από το νησί Failaka[553]. Ωστόσο η παρουσία του τύπου στο κεραμικό υλικό από τη Λύττο υποδηλώνει πρωιμότερη εμφάνιση, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί λίγο πριν από το 221/220 π.Χ.[554]. Επίσης, ξεχωριστό μορφολογικό γνώρισμα αποτελεί η τετράγωνη, ελαφρώς κοίλη στο κέντρο επιφάνεια στήριξης, στοιχείο μοναδικό για τον τύπο, καθώς τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα στερούνται βάσης. Ο λαιμός, βραχύς και στενός, καταλήγει σε στόμιο καλυκωτό, μορφή που θυμίζει την αντίστοιχη του αγγείου αριθ. 1200 από τη αθηναϊκή Αγορά[555], ενώ οι μικρές διπλές κυλινδρικές λαβές ξεκινούν από τον ώμο και απολήγουν στη ρίζα του χείλους. Τα χαρακτηρισιικά αυτά, που στο σύνολό τους δεν απαντούν σε γνωστά παραδείγματα του είδους, φανερώνουν ότι στους ελληνιστικούς χρόνους το αγγείο αυτό παρουσιάζεται με ποικιλία μορφών.

μα ονομάζεται «κώθων» (Αττική)· Καλτσάς 1983, 72-73, πίν. 7γ (Πύλος)· Παπαβασιλείου 1910, 60, εικ. 38 (Εύβοια)· Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη, *Γ' ΕλλΚερ*, 54, πίν. 23, Π11683 (Κάλλιο). Για συγκεντρωτικό κατάλογο, βλ. *Agora* XXIX, 185, υποσημ. 40.

548. Πρβλ. σχετικά τις τρεις παραλλαγές του τύπου σε παραδείγματα από την Αττική, βλ. *Agora* XXIX, 185.

549. Για περισσότερα σχόλια και παραδείγματα βλ. *Agora* XXIX, 186-187.

550. Πρβλ. για την όμοια σύσταση του πηλού τις οινοχόες αριθ. 505, 506, 508, τα μαγειρικά σκεύη αριθ. 502, 503 ή τις λεκάνες αριθ. 497-500 από το στρώμα καταστροφής της Λύττου, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για το αντίστοιχο εργαστήριο.

551. Βλ. Furumark 1941, 32, 67. Για παραδείγματα από την Κύπρο, από όπου πιθανότατα κατάγεται ο τύπος, βλ. Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1968, *BCH* 93 (1969), 499, 502, εικ. 139. Για περισσότερα παραδείγματα από περιοχές της Μέσης Ανατολής, βλ. ενδεικτικά *Samaria-Sebaste* III, 173-175, εικ. 24· *Dura-Europos* IV, 1, 36, εικ. 8, αριθ. 203· *Ikaros* 2, 40-42, πίν. 31-33· Wooley 1962, πίν. 35, αριθ. U7659· Stronach 1978, σχέδ. 115:4, όπου και καταγράφεται γενικά η ιστορία του σχήματος στο Ιράν.

552. Φλασκιά κατασκευασμένα με μήτρα είναι σπάνια. Ως παραπλήσια παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν ορισμένα θραύσματα από το νησί Failaka, που βρίσκεται στο σημερινό Κουβέιτ, τα οποία έχουν και ανάγλυφη διακόσμηση στη μία ή και στις δύο όψεις, βλ. *Ikaros* 2, 27, 41, πίν. 31, αριθ. 310. Για τον τρόπο κατασκευής των αγγείων αυτών, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 185.

553. Βλ. *Ikaros* 2, ό.π.

554. Η παρουσία της πλατιάς ταινίας γύρω από την περιφέρεια του αγγείου συναντάται κυρίως σε παραδείγματα από τη Μέση Ανατολή, που χρονολογούνται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., ενώ με μικρότερο πλάτος εμφανίζεται και σε πρωιμότερα αγγεία χρονολογούμενα περί το 200 π.Χ., βλ. για σχετικά σχόλια και παραδείγματα *Ikaros* 2, 41, ιδιαίτερα υποσημ. 453· Stronach 1978, 261, υποσημ. 8.

555. Το παράδειγμα χρονολογείται στον προχωρημένο 3ο αι. π.Χ., βλ. *Agora* XXIX, 185, σχέδ. 74, πίν. 88.

Αντίθετα, το φλασκί αριθ. 440, μικρότερο σε μέγεθος από το προηγούμενο, έχει γενικά το συνηθισμένο σχήμα των αγγείων της κατηγορίας. Στο παράδειγμα αυτό η μία επιφάνεια διαμορφώνεται κυρτή και η άλλη σχεδόν επίπεδη, ενώ και σε αυτή την περίπτωση ο λαιμός σχηματίζεται στενός, κυλινδρικός. Χαρακτηριστικές είναι και οι ομόκεντρες χαράξεις που κοσμούν τη μία όψη, στοιχείο το οποίο συναντάται όμοιο και στο παράδειγμα από τη Λατώ[556], ενώ απουσιάζει από άλλες περιπτώσεις με προέλευση τον ελλαδικό χώρο. Ωστόσο, η αποσπασματική διατήρηση του αγγείου δεν επιτρέπει περισσότερες μορφολογικές παρατηρήσεις, ενώ, σε ό,τι αφορά τη χρονολόγησή του, αυτή μπορεί να τοποθετηθεί στη χρονική περίοδο λίγο πριν από την καταστροφή της Λύττου (221/220 π.Χ.).

Η ΥΔΡΙΑ - ΘΗΛΑΣΤΡΟ

(Πίν. 44α και 99γ-100α· Χρονολογικός Πίνακας XVII)

Τα δύο μικρά αγγεία αριθ. 602 και 622 από το Καμηλάρι και τη Φαιστό αντίστοιχα αποτελούν τόσο με το σχήμα, αποδοσμένο με μικτά χαρακτηριστικά υδρίας και θηλάστρου, όσο και με τη διακόσμηση της τεχνοτροπίας «Hadra», που οργανώνεται σε ζώνες επάνω στην επιφάνεια του αγγείου[557], χαρακτηριστικά δείγματα όχι μόνο για την κατηγορία τους αλλά και γενικότερα για την ελληνιστική κεραμική από την κεντρική Κρήτη. Οι υδρίες-θήλαστρα αποτελούν σπάνια ευρήματα, καθώς το σχήμα δεν είναι γνωστό από άλλες περιοχές, δεδομένο που επιτρέπει την απόδοση του τύπου στο τοπικό εργαστήριο της Φαιστού. Σε ό,τι αφορά τη χρονολογική τοποθέτηση των παραδειγμάτων, η έλλειψη επαρκών ανασκαφικών στοιχείων κα-

XVII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΥΔΡΙΑ - ΘΗΛΑΣΤΡΟ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	‖
200	‖
190	‖
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

========== ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

556. Βλ. Hadjimichali, ό.π. υποσημ. 545. Πρβλ. επίσης τα παραδείγματα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, ό.π. υποσημ. 546.

557. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στις υδρίες «L» τύπου «Hadra», βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την κατηγορία. Για τη διακόσμηση τύπου «Hadra», βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

θιστά δύσκολο το χρονολογικό προσδιορισμό τους, επειδή το αριθ. 602 στερείται στρωματογραφικών δεδομένων, ενώ για το αριθ. 622 η μέχρι σήμερα μελέτη των ανασκαφικών στοιχείων οδηγεί με σχετική πιθανότητα στη χρονολόγησή του περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ.[558]. Το δεδομένο αυτό, σε συνδυασμό με τη μορφολογική εξέταση, επιτρέπουν την υπόθεση για ανάλογη χρονολογική τοποθέτηση του παραδείγματος αριθ. 602, η οποία μπορεί να προσδιοριστεί περί το 200 π.Χ. ή λίγο αργότερα.

Τα αγγεία έχουν κατασκευαστεί από κιτρινωπό έως καστανόχρωμο καθαρό πηλό, ενώ η σχεδόν ομοιόχρωμη επάλειψη που καλύπτει ολόκληρη την εξωτερική επιφάνεια, όπως και η υφή του αγγείου, ανταποκρίνονται προς την ανάλογη τεχνική επεξεργασία των μελανόγραφων υδριών «L» τύπου «Hadra»[559]. Από μορφολογική άποψη, οι δύο υδρίες-θήλασιρα εμφανίζονται περίπου όμοιες. Το ακέραιο παράδειγμα αριθ. 602 χαρακτηρίζεται για τη στενή κωνική βάση, που φέρει μικρή μαστοειδή απόφυση στην κάτω επιφάνεια, και αποδίδει μορφή η οποία συνηγορεί για τη χρονολόγησή του περί τα τέλη 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.[560]. Το σώμα και στα δύο αγγεία διαμορφώνεται σχεδόν σφαιρικό αλλά με πιο καμπύλο περίγραμμα στο αγγείο αριθ. 622, ενώ το πέρασμα στον κυλινδρικό, ελάχιστα ευρύτερο στο επάνω μέρος του λαιμό διακρίνεται καθαρά με τη μεσολάβηση του ανεπαίσθητα πλάγιου ώμου. Το χείλος αποδίδεται πλατύ και επίπεδο, ενώ στη ρίζα του καταλήγει η κατακόρυφη ταινιωτή λαβή. Οι οριζόντιες και ανάλογης διατομής λαβές τοποθετούνται πλάγια επάνω στο σώμα του αγγείου, άλλοτε κάτω από την ακμή του ώμου (αριθ. 602) σε ανάλογο με την κυλινδρική προχοή ύψος[561], άλλοτε πάλι χαμηλότερα (αριθ. 622).

Τα μορφολογικά αυτά γνωρίσματα, όπως η απόδοση του ώμου με την τονισμένη ακμή, η διαμόρφωση του χείλους ή ο τύπος των λαβών, είναι γνωστά κυρίως από τις υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra»[562], χωρίς όμως να απουσιάζουν και από άλλα είδη αγγείων, όπως οινοχόες ή κρατήρες, τα οποία γενικά τοποθετούνται στην κεραμική παράδοση του τέλους του 3ου-2ου αι. π.Χ.[563]. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη ότι στην περίπτωση του παραδείγματος αριθ. 602 η μετάβαση από το ένα μέρος του αγγείου στο επόμενο γίνεται κατά μία έννοια απότομα, στοιχείο που παρατηρείται ιδιαίτερα σε υδρίες «L» τύπου «Hadra» του τέλους του 3ου αι. π.Χ., όπως και στις χρονολογημένες στα 200/199 και 197 π.Χ.[564].

---

558. Την πληροφορία αυτή οφείλω στη συνάδελφο Ch. Portale, που μελετά την ελληνιστική κεραμική από τη Φαιστό, την οποία και ευχαριστώ.

559. Για την τεχνική αυτή επεξεργασία της επιφάνειας των υδριών τύπου «Hadra» καθώς και των αγγείων που εντάσσονται στην ίδια κατηγορία, βλ. *Fabric Analysis*, 2 και στο κεφάλαιο για τις τριφυλλόστομες οινοχόες. Πρβλ. επίσης ανάλογη τεχνική (self-polished vases) σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής που χρησιμοποιείται ήδη από τους κλασικούς χρόνους, βλ. Catling - Waywell 1977, 99· *KRS*, 11-15, αριθ. 27-41.

560. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στη γραμμή εξέλιξης των μελανόγραφων υδριών «L» τύπου «Hadra», βλ. στο σχετικό κεφάλαιο για την κατηγορία.

561. Η τοποθέτηση των οριζόντιων λαβών κάτω ακριβώς από την ακμή του ώμου στο παράδειγμα αριθ. 602 μπορεί να θεωρηθεί στοιχείο χρονολόγησης, καθώς το ίδιο μορφολογικό γνώρισμα, όταν εμφανίζεται σε υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra», υποδηλώνει συνήθως όψιμη χρονική βαθμίδα. Αντίθετα, όταν οι λαβές τοποθετούνται χαμηλότερα επάνω στο σώμα φανερώνουν συνηθέστερα χρονολογική πρωιμότητα, βλ. σχετικά *Hadra* I,145.

562. Για τη διαμόρφωση του ώμου και του χείλους, πρβλ. *Hadra* II, 57, σχέδ. 24-26 (220-210 π.Χ.). Πρβλ. για το σχήμα των λαβών τις πλατιές ταινιωτές που γενικά χαρακτηρίζουν τις υδρίες «L» τύπου «Hadra» από την περιοχή της Μεσαράς, βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

563. Πρβλ. ενδεικτικά για όμοια ή παραπλήσια χαρακτηριστικά τις οινοχόες χωρίς προχοή, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

564. Πρβλ. για ανάλογο χαρακτηριστικό την υδρία 19125 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, που αποδίδεται στο «ζωγράφο του δελφινιού» από τον Enklaar και ταυτίζεται με τον «Aliki painter» του Callaghan, βλ. Guerrini 1964, πίν. II, A21 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· *Hadra* II, 142.

Η ΥΔΡΙΑ

(Πίν. 44β-46α και 100β-101α· Χρονολογικός Πίνακας XVIII)

Οι υδρίες που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη προέρχονται κυρίως από το νεκροταφείο στο Καμηλάρι (αριθ. 604, 612-617) και από τον τάφο στον Άη Γιάννη της Φαιστού (αριθ. 542-543, 551), ενώ τα παραδείγματα ανήκουν σε δύο διαφορετικούς τύπους (Α και Β), οι οποίοι πρέπει να σχετίζονται με διαφορετικές κεραμικές μορφές. Στον τύπο Α εντάσσονται όλα σχεδόν τα παραδείγματα της ομάδας, εκτός από την υδρία αριθ. 604 που αντιπροσωπεύει τον τύπο Β. Από μορφολογική άποψη οι υδρίες της ομάδας Α σχετίζονται γενικά με τις ανάλογες μελαμβαφείς του 4ου αι. π.Χ. από τον αττικό Κεραμεικό, σχήμα ιδιαίτερα επηρεασμένο από τη σύγχρονη μεταλλοτεχνία, το οποίο στους όψιμους κλασικούς χρόνους γνωρίζει μεγάλη διάδοση και εμφανίζεται με ποικιλία μορφών[565]. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο τύπος γενικά επιβιώνει και σε μεταγενέστερα σύνολα του πρώιμου 3ου αι. π.Χ., τα οποία προέρχονται από ποικίλα κέντρα της εποχής[566], ενώ η παρουσία του δεν έχει διαπιστωθεί τουλάχιστον μέχρι σήμερα σε άλλες περιοχές της κεντρικής Κρήτης.

Τα παραδείγματα της ομάδας χρονολογούνται δύσκολα, καθώς τα ανασκαφικά δεδομένα είναι ασαφή για το χρονολογικό προσδιορισμό και την ένταξή τους στο ανάλογο πλαίσιο. Το γεγονός αυτό οδηγεί αναγκαστικά σε γενική και ευρύτερη χρονολόγηση, η οποία στηρίζεται στη συγκριτική εξέταση με όμοιους ή παραπλήσιους τύπους από άλλες περιοχές και κυρίως από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Με βάση τα μορφολογικά κριτήρια, οι

XVIII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΥΔΡΙΑ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	A	B
320		
310		
300		
290		
280		
270		
260		
250		
240		
230		
220		
210		
200		
190		
180		
170		
160		
150		
140		
130		
120		
110		
100		
90		
80		
70		
60		
50		

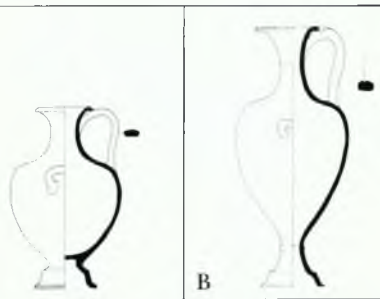

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

565. Για την καταγωγή και εξέλιξη του σχήματος στους κλασικούς χρόνους, βλ. *Agora* XII, 53, σχέδ. 20, πίν. 3, αριθ. 45-51. Ο τύπος εμφανίζεται άλλοτε απλός άλλοτε με ραβδώσεις στο σώμα, βλ. σχετικά Kopcke 1964, 69-70, πίν. 30:1-4. Για παραδείγματα σε μέταλλο, βλ. Richter 1946, 361-367, πίν. XXII-XXVIII. Βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

566. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. Α. Ωνάσογλου, *Γ' ΕλλΚερ*, 61, πίν. 26α (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Sciatbi*, πίν. XXXV, αριθ. 43 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Hayes 1984, 108-109, αριθ. 189 (300-280 π.Χ.).

υδρίες του τύπου Α μπορούν γενικά να ενταχθούν στην κεραμική παράδοση του 3ου αι. π.Χ., με μεγαλύτερη πιθανότητα στο β΄ μισό του αιώνα, χωρίς όμως τη δυνατότητα ακριβέστερης χρονολόγησης.

Τα κατασκευαστικά γνωρίσματα των παραδειγμάτων είναι σχεδόν όμοια και αρκετά γνωστά ήδη από άλλες κατηγορίες κεραμικής του ίδιου ανασκαφικού συνόλου[567]. Σε όλες τις υδρίες ο πηλός είναι καθαρός, καστανόχρωμος έως κοκκινωπός, ενώ το μελανό ανομοιόμορφο γάνωμα, που καλύπτει ολόκληρη την εξωτερική επιφάνεια μαζί και την εσωτερική του λαιμού, είναι κακής ποιότητας και εύκολα απολεπίζεται, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις μαζί με το υπόστρωμα (αριθ. 614, 617). Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι στο παράδειγμα αριθ. 613 διακρίνονται στο σώμα ίχνη διακόσμησης της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», ενώ το καλύτερα διατηρημένο παράδειγμα αριθ. 551 αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση, καθώς στην επιφάνειά του συνδυάζονται κοσμήματα διαφορετικών τεχνοτροπιών, δηλαδή «Δυτικής Κλιτύος» και τύπου «Hadra»[568].

Ο τύπος Α, μολονότι στο βασικό σχήμα δεν διαφοροποιείται κατά τη χρονική περίοδο της χρήσης του, περιλαμβάνει αρκετές παραλλαγές, που στηρίζονται κυρίως στην ποικίλη διαμόρφωση της βάσης, του λαιμού ή του χείλους. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των υδριών της ομάδας αποτελεί η «μεταλλική» διαμόρφωσή τους, η οποία εκφράζεται συχνά με έντονα πλαστικά δακτυλίδια στη ρίζα του λαιμού (αριθ. 551, 613) ή στη μετάβαση από τη βάση στο σώμα (αριθ. 613), ενώ ανάλογη αντίληψη «μετάλλινου» σχήματος φανερώνουν και τα αιχμηρά τελειώματα ή οι βαθιές αυλακώσεις στο περίγραμμα κυρίως της βάσης και του χείλους (αριθ. 551, 613-615, 617)[569]. Κύριο χαρακτηριστικό του τύπου Α είναι το κατά κανόνα ωοειδές σώμα, το οποίο σε μία περίπτωση διαμορφώνεται με έντονα καμπύλο περίγραμμα στην κοιλιά (αριθ. 614). Η βάση άλλοτε αποδίδεται κωνική με πλατιά επιφάνεια στήριξης (αριθ. 612, 615-616), σχήμα που συναντάται περίπου όμοιο και σε μελαμβαφείς υδρίες από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας[570], άλλοτε πάλι εμφανίζεται καλυκωτή (αριθ. 613, 617) ή κωδωνόσχημη (αριθ. 614), μορφές γνωστές και από άλλα είδη αγγείων του τοπικού εργαστηρίου της Φαιστού, όπως αμφορείς, κανθάρους ή οινοχόες[571], χωρίς ακόμη να απουσιάζουν και τα συγγενικά παραδείγματα από άλλες περιοχές της κεντρικής Κρήτης[572]. Επίσης, σε μια άλλη περίπτωση (αριθ. 551) η βάση είναι πλατιά και δισκόμορφη, σχήμα το οποίο χαρακτηρίζει ιδιαίτερα έναν αμφορέα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από το Sciatbi της Αλεξάνδρειας[573]. Παράλληλα, η βαθμιδωτή κάτω επιφάνεια της υδρίας, όπως και η ανάλογη ή παραπλήσια διαμόρφωση των υπόλοιπων παραδειγμάτων της ομάδας, αποδίδουν τυπικό και ξεχωριστό μορφολογικό γνώρισμα του τοπικού εργαστηρίου, το οποίο αναγνωρίζεται και σε άλλες γνωστές κατηγορίες κεραμικής[574]. Ο ψηλός κυλινδρικός λαιμός, ελάχιστα καμπύλος στο μέσον του ύψους, διακρίνεται καθαρά από το σώμα με τη μεσολάβηση του σχεδόν οριζόντιου ή ανεπαίσθητα πλάγιου ώμου. Το χείλος, που αποδίδεται ευρύ, άλλοτε σχηματίζεται από κατακόρυφο δακτυλίδι και λοξότμητο κρεμαστό κυμάτιο (αριθ. 551, 612-613, 617), τυπική μορφή των υδριών

---

567. Πρβλ. ενδεικτικά τους αμφορείς ή τους σκύφους αττικού τύπου από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

568. Βλ. σχετικά στα κεφάλαια για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» και τύπου «Hadra».

569. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

570. Βλ. Hayes 1984, ό.π. υποσημ. 566.

571. Πρβλ. σχετικά τους αμφορείς αριθ. 606, 608, 609, την οινοχόη αριθ. 603 από το Καμηλάρι ή τον κάνθαρο κρητικού τύπου αριθ. 528 από τη Γόρτυνα, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

572. Πρβλ. για την καλυκωτή βάση τον κάνθαρο κρητικού τύπου αριθ. 308 από το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για τον τύπο.

573. Βλ. *Sciatbi*, πίν. XXXV, αριθ. 42.

574. Πρβλ. ενδεικτικά αμφορείς ή οινοχόες χωρίς προχοή, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους και στο αντίστοιχο για το τοπικό εργαστήριο της Φαιστού.

αυτού του είδους γνωστή και από άλλες κατηγορίες κεραμικής[575], άλλοτε πάλι διαμορφώνεται απλό, χωρίς το πλαστικό δακτυλίδι (αριθ. 614-616), σχήμα το οποίο εμφανίζεται παραπλήσιο και σε οινοχόες του α′ μισού του 2ου αι. π.Χ., κυρίως από την περιοχή της Μεσαράς[576]. Στη ρίζα του χείλους καταλήγει η κατακόρυφη ταινιωτή (αριθ. 612, 614) ή κυλινδρικής διατομής λαβή (αριθ. 551, 613, 615-617), ενώ οι οριζόντιες, που σε όλες τις περιπτώσεις είναι λεπτές κυλινδρικές και πεταλόσχημες, με υψωμένες τις ράχες πιέζονται προς το σώμα.

Η υδρία αριθ. 604, που ανήκει στον τύπο Β, μολονότι έχει μοναδικό σχήμα για την εγχώρια κεραμική, η μορφή της αναγνωρίζεται παραπλήσια στη μικρή μελαμβαφή υδρία του Μονάχου, η οποία προέρχεται από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και χρονολογείται στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.[577]. Κατασκευασμένη από ιεφρό, κακής ποιότητας πηλό με γάνωμα μελανό, ανομοιόμορφο, αρκετά απολεπισμένο, η υδρία αποτελεί τυπικό προϊόν του τοπικού εργαστηρίου της Φαιστού, ενώ με το χαρακτηριστικό επίμηκες σχήμα της θυμίζει γενικά την ανάλογη διαμόρφωση σύγχρονων αγγείων από άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως αμφορείς, οινοχόες ή υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra»[578].

Βασικά χαρακτηρισιικά του αγγείου είναι η διαμόρφωση του κατώτερου και του ανώτερου μέρους, στοιχεία τα οποία διαφοροποιούν αισθητά τη μορφή του παραδείγματος και το καθιστούν ξεχωριστή περίπτωση μέσα στο σύνολο της εγχώριας κεραμικής. Το ωοειδές επίμηκες σώμα στηρίζεται σε βάση σχετικά στενή, κωδωνόσχημη, με ανεπτυγμένο πόδι και βαθιά κοιλότητα στην κάτω επιφάνεια, ενώ έντονο πλαστικό δακτυλίδι στερεώνεται στην ένωση της βάσης με το σώμα. Η μορφή αυτή της βάσης αποδίδει χαρακτηριστικό γνώρισμα του τοπικού εργαστηρίου, καθώς αναγνωρίζεται συχνά σε πολυάριθμα παραδείγματα από άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής, όπως αμφορείς, κανθάρους ή όψιμες υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra»[579]. Ο λαιμός αποδίδεται ιδιαίτερα ψηλός και καμπυλώνει ελάχιστα στο μέσον του ύψους του, όπου διαμορφώνεται οριζόντιο έξαρμα, ενώ το πέρας στεφανώνεται από ευρύ επίπεδο χείλος με βαθιά περιμετρική αυλάκωση.

Τα μορφολογικά αυτά γνωρίσματα εμφανίζονται στο σύνολό τους περίπου όμοια και στη μικρή υδρία του Μονάχου, ενώ χαρακτηρίζουν, το καθένα ξεχωριστά, και άλλες κατηγορίες κεραμικής. Σε ό,τι αφορά τόσο το επίμηκες σχήμα του λαιμού όσο και τον τύπο του χείλους με την πλατιά επίπεδη διαμόρφωση, χαρακτηριστικά παραδείγματα προσφέρουν κυρίως σύγχρονες οινοχόες χωρίς προχοή ή υδρίες της κατηγορίας «Hadra», που εντάσσονται γενικά στα χρονικά πλαίσια του α′ μισού του 2ου αι. π.Χ.[580]. Ιδιόμορφο είναι επίσης το σχήμα της κυλινδρικής κατακόρυφης λαβής, που διακλαδίζεται στο ύψος της ράχης, όπου το ένα σκέλος καμπυλώνει προς τα κάτω και καταλήγει στο μέσον του λαιμού, ενώ το δεύτερο περικλείει το χείλος. Ο τύπος αυτός, ο οποίος μιμείται

575. Πρβλ. σχετικά την οινοχόη αριθ. 278 από το Μοναστηριακό Κεφάλι στην Κνωσό ή τη λεκάνη αριθ. 500 από τη Λύττο, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για τους τύπους. Πρβλ. επίσης τους καλάθους Κ232, Π1345 από την Ελεύθερνα και τη Βέροια αντίστοιχα, βλ. *Ελεύθερνα* ΙΙ, 104, σχέδ. 28· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 153-155, σχέδ. 41, πίν. 27.

576. Πρβλ. σχετικά τις οινοχόες αριθ. 527 από τη Γόρτυνα και αριθ. 603 από το Καμηλάρι, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

577. Βλ. *Nuovo vaso*, 100-101, σχέδ. 5-6· Guerrini 1964, πίν. X, F22. Για τη χρονολόγηση στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά *Stylistic Progression*, 36.

578. Πρβλ. για το σχήμα του σώματος τους αμφορείς αριθ. 540, 541, 611 από την περιοχή της Μεσαράς ή τους ανάλογους από την Ίτανο, βλ. Guerrini 1964, πίν. X, b-c. Πρβλ. επίσης τις οινοχόες αριθ. 527, 603 από τη Γόρτυνα και το Καμηλάρι αντίστοιχα ή τις υδρίες τύπου «Hadra» αριθ. 547 από τη Φαιστό, την παραπλήσια από την Ίτανο ή την Ε907 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βλ. Guerrini 1964, πίν. X, b-c και IX, F17· *ΕλλΚερΚρήτης*, 136, εικ. 41 και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

579. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για το τοπικό εργαστήριο της Φαιστού.

580. Βλ. σχετικά παραδείγματα στα αντίστοιχα κεφάλαια για τους τύπους των αγγείων.

μετάλλινα πρότυπα, είναι γνωστός κυρίως από παραπλήσιες μορφές της εγχώριας κεραμικής, όπως αυτές αποδίδονται στις οινοχόες αριθ. 278 και 409 ή στις πρόχους με λαιμό αριθ. 635 και 669[581]. Οι οριζόντιες λαβές έχουν το χαρακτηριστικό σχήμα της κατηγορίας και διαμορφώνονται εντελώς όμοιες με εκείνες των υδριών τύπου Α[582].

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι για την κατασκευή της υδρίας αριθ. 604 φαίνεται να έχουν διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο τα σκεύη από μέταλλο, καθώς ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως το πλαστικό δακτυλίδι, τα κοφτερά τελειώματα, οι αιχμηρές ακμές ή η σύνθετη απόδοση της λαβής, προδίδουν «μεταλλική» αντίληψη, στοιχεία ήδη γνωστά τόσο από τον τύπο Α όσο και από άλλες κατηγορίες κεραμικής[583]. Μια ακόμη παρατήρηση μπορεί να προστεθεί εδώ, η οποία αφορά κυρίως την τυπολογική συσχέτιση της υδρίας με εκείνη του Μονάχου. Οι εμφανείς μορφολογικές συγγένειες που παρατηρούνται ανάμεσα στα δύο αυτά αγγεία καταδεικνύουν γενικότερα τις στενές ως προς την κεραμική σχέσεις της Αιγύπτου με την Κρήτη, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται από άλλες ανάλογες περιπτώσεις και οπωσδήποτε σχετίζεται με τις οικονομικού, εμπορικού ή στρατιωτικού χαρακτήρα επαφές, που σημειώνονται μεταξύ των δύο αυτών γειτονικών περιοχών στους ελληνιστικούς χρόνους[584].

ΤΟ ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ

(Πίν. 46β και 101β-102α· Χρονολογικός Πίνακας XIX)

Τα τρία αρυβαλλοειδή ληκύθια αριθ. 559, 560 και 561 από τους τάφους στο Καμηλάρι της Φαιστού σχετίζονται τόσο μορφολογικά όσο και από την άποψη της διακόσμησης με τον ανάλογο υστεροκλασικό τύπο, ο οποίος γνώρισε μεγάλη διάδοση στον ελλαδικό χώρο κυρίως κατά τον 4ο αι. π.Χ., ενώ τα περισσότερα και πιο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα έχουν βρεθεί στο στρώμα καταστροφής της αρχαίας Ολύνθου[585]. Τα μικρά αυτά αγγεία πρέπει να προσγραφούν στον τύπο των ανθεμωτών ληκυθίων του 4ου αι. π.Χ., ενώ τα ανασκαφικά στοιχεία είναι ασαφή για το χρονολογικό προσδιορισμό των παραδειγμάτων, γεγονός που επιτρέπει μόνο τη μορφολογική εξέταση, η οποία οδηγεί σε ευρύτερη χρονολόγησή τους στο β′ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Τα ανθεμωτά ληκύθια της ομάδας, τα οποία πιθανότατα αποδίδουν εγχώριες απομιμήσεις του τύπου, έχουν κατασκευαστεί από κοκκινωπό καθαρό πηλό, ενώ από την άποψη της διακοσμητικής τεχνοτροπίας ανήκουν στην κατηγορία των ερυθρόμορφων αγγείων. Κύρια και κοινά χαρακτηριστικά είναι το λιγότερο (αριθ. 559, 561) ή περισσότερο σφαιρικό σώμα (αριθ. 560), που στηρίζεται σε πλατιά δακτυλιόσχημη βάση, με μόνη εξαίρεση το παράδειγμα αριθ. 559, όπου αποδίδεται ελάχιστα στενότερη. Ο λαιμός, ο οποίος διαμορφώνεται στενός και ψηλός με εγκοπή στη ρίζα, καταλήγει σε χείλος κωνικό, επίπεδο στο άνω μέρος, ενώ ανάλογη αυλάκωση χαράσσεται στην ένωση λαιμού-χείλους. Η μικρή, σχεδόν ταινιωτή λαβή διαμορφώνεται κάπως δακτυλιόσχημη και καταλήγει στη ρίζα του χείλους. Επίσης, χαρακτηριστικό γνώρισμα των ληκυθίων αποτελούν τα ανθέμια, στοιχεία που προσδιορίζουν και τον τύπο, τα οποία απλώνονται στο σώμα (αριθ. 559-

581. Βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

582. Οι μικρές αυτές και διόλου εύχρηστες λαβές πιθανότατα υποδηλώνουν αποκλειστικά τον ταφικό προορισμό των υδριών αυτών, καθώς η αρχική χρησιμοποίησή τους ως αγγείων καθημερινής χρήσης επιβάλλει οπωσδήποτε διαφορετική, περισσότερο πρακτική διαμόρφωση των λαβών, βλ. για σχετικά σχόλια *Hadra* I, 109, 137. Πρβλ. επίσης τις αντίστοιχες λαβές των λευκών υδριών τύπου «Hadra», βλ. Α. Γιαννικουρή, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 234-245.

583. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

584. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής και τη διακίνηση των κεραμικών προϊόντων.

585. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *Olynthus* V, πίν. 139, 141-144· *Olynthus* XIII, πίν. 102-112, 122· *KDS*, πίν. 21, αριθ. 16· *EtThas* VII, πίν. XLIX, αριθ. 66-67· *Apollonia* I, πίν. 44.

ΧΙΧ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΑΡΥΒΑΛΛΟΕΙΔΕΣ ΛΗΚΥΘΙΟ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	Α	Β
320	⋮	
310	⋮	
300		
290		
280		
270		
260		
250		
240		
230		
220		
210		
200		
190		
180		
170		
160		
150		
140		⋮
130		⋮
120		⋮
110		⋮
100		⋮
90		
80		
70		
60		
50		

⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

560). Ωστόσο σε μία περίπτωση (αριθ. 561) η διακόσμηση είναι πιο σύνθετη, καθώς απεικονίζονται δύο γυναικεία κεφάλια εραλδικά τοποθετημένα με κωνικό αντικείμενο ανάμεσα, πιθανότατα κάτοπτρο. Όλα τα παραπάνω κοσμήματα είναι γνωστά και από άλλα ανάλογα παραδείγματα που εντοπίζονται κυρίως στην Όλυνθο, την παράδοση των οποίων φαίνεται να ακολουθούν και τα κρητικά αγγεία[586].

Στην ίδια σειρά θα μπορούσαν ακόμη να ενταχθούν και άλλα τρία ληκύθια (αριθ. 280, 678-679), μολονότι στην πραγματικότητα τόσο τα κατασκευαστικά-μορφολογικά γνωρίσματα όσο και ο χρονολογικός προσδιορισμός τους διαφέρουν αισθητά από της προηγούμενης ομάδας. Ως μόνο κοινό χαρακτηριστικό μπορεί να θεωρηθεί γενικά το σχήμα του αγγείου, το οποίο έστω και παραλλαγμένο εξακολουθεί να εμφανίζεται σε μεταγενέστερα ανασκαφικά σύνολα, όχι μόνο στην περιοχή της κεντρικής Κρήτης αλλά και ευρύτερα[587]. Χαρακτηριστικά δείγματα της εξελιγμένης αυτής φάσης του τύπου αντιπροσωπεύουν τα τρία, σχεδόν όμοια μεταξύ τους ληκύθια αριθ. 678, 679 και 280, με προέλευση τη Γόρτυνα και την Κνωσό αντίστοιχα. Σε ό,τι αφορά το χρονολογικό προσδιορισμό των παραδειγμάτων, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το αγγείο αριθ. 280, το οποίο ανήκει στο σύνολο της κεραμικής από τη δεξαμενή στο Μοναστηριακό Κεφάλι, μπορεί να χρονολογηθεί στο β′ μισό του 2ου αι. π.Χ., ενώ σε ανάλογη χρονική βαθμίδα θα μπορούσαν να τοποθετηθούν για τον όμοιο τύπο τους και τα παραδείγματα από τη Γόρτυνα.

Τα τρία αυτά αγγεία, που αποδίδονται άβαφα και με αμελή διαμόρφωση, έχουν το χαρακτηριστικό, σχεδόν σφαιρικό ή ελάχιστα ωοειδές σώμα του τύπου, το οποίο διακρίνεται από τη δακτυλιόσχημη βάση με σχετικά πλατιά ταινία-πόδι. Ο ψηλός κυλινδρικός λαιμός, που διακρίνεται από το σώμα με έντονο πλαστικό δακτυλίδι, τελειώνει σε χείλος καλυκωτό με παράλληλες αυλακώσεις εξωτερικά. Η λαβή πλά-

586. Βλ. *Olynthus* V, ό.π.· *Olynthus* XIII, ό.π.

587. Πρβλ. ενδεικτικά Α. Ωνάσογλου, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 33β (δεύτερο από αριστερά)· H. Thompson 1934, 389, εικ. 76, D62· *Tomis*, 18, πίν. 7a, 99, πίν. 61b.

θεται σχεδόν κυλινδρική με ραβδώσεις στο μήκος, ενώ ξεχωριστό γνώρισμα για το παράδειγμα αριθ. 280 αποτελούν τα στενά παράλληλα εξάρματα, τα οποία διαμορφώνονται κατά διαστήματα στο σώμα. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι όλα αυτά τα μορφολογικά γνωρίσματα δίνουν «μεταλλική» μορφή στο αγγείο, γεγονός το οποίο επιτρέπει τη σύνδεσή του με μετάλλινα πρότυπα, φαινόμενο αρκετά συνηθισμένο, καθώς παρατηρείται και σε άλλα είδη αγγείων από την εγχώρια παραγωγή[588]. Αξιομνημόνευτο είναι επίσης το γεγονός ότι παραπλήσιος τύπος αναγνωρίζεται και στην ομάδα «D» του H. Thompson από την αθηναϊκή Αγορά[589], που εντάσσεται σε ανάλογη με τα κρητικά παραδείγματα χρονική βαθμίδα, με τη διαφορά ότι στο αττικό αγγείο το σώμα αποδίδεται κάπως αμφικωνικό, ενώ στη ρίζα του καλυκωτού χείλους υπάρχει έντονο πλαστικό δακτυλίδι.

Δ. ΑΓΓΕΙΑ ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑΣ ΧΡΗΣΗΣ

ΤΟ ΠΙΝΑΚΙΟ

1) Με έσω νεύον χείλος (Πίν. 46γ· Χρονολογικός Πίνακας ΧΧ)

Το πινάκιο αριθ. 103 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» μπορεί να προσγραφεί γενικά στον αττικό τύπο με το έσω νεύον χείλος, μολονότι με τη συγγενική μορφή που εμφανίζει θα πρέπει, το πιθανότερο, να θεωρηθεί ποικιλία του σχήματος[590]. Το σχήμα ανάγεται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.[591], αλλά αποβαίνει ιδιαίτερα προσφιλές στον αττικό Κεραμεικό κατά την ελληνιστική περίοδο, ενώ διαδίδεται και σε άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου είτε με αττικά προϊόντα είτε με απομιμήσεις[592]. Ωστόσο, η μορφή αυτή δεν φαίνεται να είναι δημοφιλής στην εγχώρια παραγωγή, καθώς σύμφωνα με τα τωρινά δεδομένα απουσιάζουν τα ανάλογα παραδείγματα του τύπου τόσο στην κεντρική Κρήτη όσο και ευρύτερα[593].

Κύριο γνώρισμα του τύπου αποτελεί η δακτυλιόσχημη βάση, το ευρύ και ρηχό σώμα, που καταλήγει σε χείλος παχύ, στραμμένο προς τα μέσα, ενώ ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αποδίδει η εμπίεστη διακόσμηση η οποία συχνά απλώνεται στο εσωτερικό του αγγείου[594]. Τα γενικά μορφολογικά γνωρίσματα του πινακίου αριθ. 103 ανταποκρίνονται στο βασικό τύπο[595], ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι το αγγείο είναι ολόβαφο αλλά ακόσμητο[596]. Επίσης, τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά

---

588. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

589. Το αγγείο αυτό, που ο Thompson χαρακτηρίζει ως οινοχόη/πρόχου (water pitcher), είναι σχεδόν διπλάσιο σε ύψος από τα κρητικά παραδείγματα, βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 389, εικ. 76, D62. Πρβλ. επίσης *Agora* XXIX, 169-171, αριθ. 1110-1125, σχέδ. 69-70, πίν. 81-82.

590. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 142-145, αριθ. 631-700, σχέδ. 46-50, πίν. 60-62.

591. Για την καταγωγή και την εξέλιξη του σχήματος, βλ. *Agora* XII, 147, σχέδ. 10, πίν. 36, αριθ. 1046-1060.

592. Για παραδείγματα από την Αττική ή άλλες περιοχές του ελληνισμού, βλ. H. Thompson 1934, 433, σχέδ. 116, A70· Miller 1974, 235, σχέδ. 5, αριθ. 43-44 (α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Vanderpool *et al.* 1962, 40, σχέδ. 8, αριθ. 12-13 (265-261 π.Χ.)· *PergForsch* 2, πίν. 1, C1-C2· *Demetrias* I, πίν. 29, αριθ. 4-5· Morel 1981, 129, πίν. 26, 1642α1, 1642c1 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 143, υποσημ. 5-6, όπου εκτενής κατάλογος παραδειγμάτων.

593. Από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» αναφέρεται επίσης το μεταγενέστερο παράδειγμα H18/9, το οποίο όμως δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί, ενώ συγγενικός τύπος εμφανίζεται και στη Λατώ της ανατολικής Κρήτης, βλ. *UM*, πίν. 91· Ducrey *et al.* 1976, 261, σχέδ. 5-6, αριθ. 538. Τα ανάλογα παραδείγματα του τύπου απουσιάζουν από την Ελεύθερνα, βλ. *Ελεύθερνα* II.

594. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 143.

595. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 650, 652-654 από την Αγορά των Αθηνών (300-275 π.Χ.), βλ. *Agora* XXIX, 144, σχέδ. 46, πίν. 61.

596. Βασικό χαρακτηριστικό του τύπου αποτελεί η απουσία του γραπτού διακόσμου, καθώς τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα από τον αττικό Κεραμεικό είναι μελαμβαφή αλλά ακόσμητα, με εξαίρεση το πινάκιο αριθ. 829, που αποτελεί παραλλαγή του τύπου όπου στον πυθμένα απλώνονται γραπτές γιρλάντες της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 143, 153, σχέδ. 56, πίν. 69.

ΧΧ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΠΙΝΑΚΙΟ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΜΕ ΕΣΩ ΝΕΥΟΝ ΧΕΙΛΟΣ	ΜΕ ΠΤΥΧΩΤΟ ΧΕΙΛΟΣ	ΙΧΘΥΟΠΙΝΑΚΙΟ	ΜΕ ΠΡΟΕΞΕΧΟΝ ΧΕΙΛΟΣ
320				
310				
300				
290	┆		┆	┆
280	┆		┆	┆
270	┆		┆	┆
260	┆		┆	┆
250	┆		┆	┆
240	┆	┆	┆	┆
230	┆	┆	┆	┆
220	┆	┆	┆	┆
210		┆		┆
200		┆		┆
190		┆		┆
180		┆		┆
170		┆		┆
160		┆		┆
150		┆		┆
140				┆
130				┆
120				┆
110				┆
100				┆
90				┆
80				┆
70				┆
60				
50				

┆ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

του παραδείγματος αναγνωρίζονται σχεδόν όμοια σε παράλληλα από την αθηναϊκή Αγορά, ενώ η χρονολόγηση του πινακίου στις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. επιβεβαιώνεται και από τα αντίστοιχα αττικά.

Στον ίδιο τύπο θα ήταν ορθό να ενταχθεί και το μελαμβαφές πινάκιο αριθ. 512 από τη Λύττο, μολονότι δεν σώζεται το άνω μέρος του σώματος. Προς την άποψη αυτή συνηγορούν τα μορφολογικά γνωρίσματα του αγγείου, τα οποία δεν φαίνεται να απέχουν από τον αρχικό τύπο. Το ευρύ και ρηχό σώμα στηρίζεται σε βάση πλατιά ψηλή, δακτυλιόσχημη, ελάχιστα κυρτή εξωτερικά, ενώ κυκλική αυλάκωση περιτρέχει την επιφάνεια στήριξης. Τα χαρακτηριστικά αυτά αντιστοιχούν στην υστεροκλασική φάση του σχήματος[597], ενώ το πινάκιο χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., γεγονός που υποδηλώνει τη χρονική παράταση του τύπου μέχρι το χρονικό αυτό σημείο για την περιοχή της Λύττου. Η εμπίεστη διακόσμηση στο κέντρο του πυθμένα, όπου πέντε ομόκεντροι κύκλοι από πυκνά λοξά, χαρακτά γραμμίδια περικλείουν οκτώ ανθέμια, συνδεόμενα μεταξύ τους με χαρακτά ημικύκλια, αποδίδει αντιπροσωπευτικό γνώρισμα για τον τύπο, το οποίο αναγνωρίζεται συνηθέστερα σε παραδείγματα των αρχών του 3ου αι. π.Χ., ενώ η διακοσμητική αυτή πρακτική δεν φαίνεται να υπερβαίνει χρονικά το τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.[598].

2) Με πτυχωτό χείλος (Πίν. 46δ-47α και 102β· Χρονολογικός Πίνακας XX)

Στην ολιγάριθμη ομάδα των πινακίων με πτυχωτό χείλος εντάσσονται παραδείγματα με προέλευση τη Λύττο (αριθ. 454-455, 513)[599], που σχετίζονται μορφολογικά με τον αντίστοιχο αττικό τύπο, ο οποίος εμφανίζεται στον αττικό Κεραμεικό περί το 375 π.Χ., ενώ το σχήμα ανάγεται σε πρωιμότερη μορφή του 5ου αι. π.Χ.[600]. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη ότι αν και ο τύπος είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στην Αττική σε όλη τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων, εντούτοις εμφανίζεται σποραδικά και με παραπλήσια μορφή σε άλλα κέντρα της εποχής[601].

Κύριο γνώρισμα του τύπου είναι η μορφή του χείλους, που αποδίδεται σχεδόν οριζόντιο με βαθιές ομόκεντρες αυλακώσεις. Το σώμα διαμορφώνεται ευρύ, σχετικά βαθύ, με καμπύλο περίγραμμα και στηρίζεται σε βάση απλή, δακτυλιόσχημη, ελάχιστα λοξή προς τα έξω. Τα παραδείγματα αριθ. 454, 455 και 513 εντάσσονται στο γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. και είναι προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου της Λύττου, όπως φανερώνουν τα κατασκευαστικά γνωρίσματα. Ο πηλός είναι πορτοκαλέρυθρος με πολλά ξένα σώματα, η υφή της αγάνωτης επιφάνειας αποδίδεται αδρή, ενώ

---

597. Πρβλ. σχετικά τα αριθ. 632, 635, 641, 646 από τη Αγορά των Αθηνών, βλ. *Agora* XXIX, σχέδ. 46, πίν. 60· H. Thompson 1934, 316, 327, εικ. 2, A1, A70. Για σχετικά παραδείγματα κλασικών χρόνων, βλ. επίσης *Olynthus* V, πίν. 157-159, αριθ. 609-625· *Olynthus* XIII, πίν. 222-230.

598. Για σχετικά σχόλια και παραδείγματα, βλ. *Agora* XXIX, 143. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε άωτα σκυφίδια της παραλλαγής Α, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

599. Ο τύπος εκπροσωπείται επίσης από το παράδειγμα Η32/7, που ανήκει στην όψιμη βαθμίδα εξέλιξης του σχήματος και προέρχεται από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη». Το πινάκιο αυτό, που χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ., δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί, βλ. σχετικά *UM*, πίν. 101.

600. Για την εξέλιξη του τύπου στους κλασικούς-ελληνιστικούς χρόνους, βλ. *Agora* XII, 146-147, σχέδ. 10, πίν. 36, αριθ. 1022-1045· *Agora* XXIX, 151-152, αριθ. 776-815, σχέδ. 54-56, πίν. 67-68.

601. Για παραδείγματα από την Αττική, βλ. H. Thompson 1934, 316, 321, σχέδ. 117, εικ. 2, 6, A3, A38 αντίστοιχα (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα)· Vanderpool *et al.* 1962, 40, σχέδ. 8, αριθ. 24-25 (265-261 π.Χ.)· Miller 1974, 235, σχέδ. 5, αριθ. 41· Braun 1970, 135, 150, 159, αριθ. 20, 146, 196, σχέδ. 11, πίν. 54/3, 74/1· Χαριτωνίδης 1979, 181-182, Α.258, Α.255, εικ. 5:κ, ξ. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. *Eretria* II, 43, I. 1.26, πίν. 2, 34· *Kabirion* III, 138, αριθ. 365-373, πίν. 17· *Demetrias* I, 100-101, αριθ. 56, πίν. XVIII:3 και 36:1· Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 55, Α4200 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Morel 1981, 128, πίν. 2526, 1633a1, 1635a1 (2ος-1ος αι. π.Χ.), 1636a1 (πιθανότατα περί τα τέλη του 2ου αι. π.Χ.), 1637a1 (περί το 200 π.Χ.).

χαρακτηριστικά γνωρίσματα των αγγείων αποτελούν η βαριά κατασκευή και τα χοντρά τοιχώματα με το έντονο καμπύλο περίγραμμα του σώματος (αριθ. 455, 513). Τα παραπάνω κατασκευαστικά-μορφολογικά στοιχεία των πινακίων ανταποκρίνονται καλύτερα στην πρώιμη φάση του τύπου, ενώ παραπλήσιες ή συγγενικές μορφές απαντούν και σε σχεδόν σύγχρονα παραδείγματα από τον αττικό Κεραμεικό[602].

Τα πινάκια αριθ. 168 και 217 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», που τοποθετούνται με βάση τα στρωματογραφικά-μορφολογικά στοιχεία περί τα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου και στο β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. αντίστοιχα, εμφανίζονται επίσης με χαρακτηριστικά τα οποία ανταποκρίνονται στο βασικό σχήμα. Εντούτοις, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εκπροσωπούν ποικιλία του τύπου, καθώς το χείλος περιτρέχει μόνο μία αυλάκωση[603]. Τα παραδείγματα αποδίδουν εγχώρια παραγωγή, όπως φανερώνουν η σύσταση του πηλού και η ποιότητα του γανώματος, ενώ σε ό,τι αφορά το πινάκιο αριθ. 217 θα πρέπει να σημειωθεί ότι χαρακτηριστικό γνώρισμα αποτελεί η διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», που αναπτύσσεται σε ζώνες στην εσωτερική επιφάνεια. Τα μορφολογικά-διακοσμητικά γνωρίσματα του παραδείγματος αναγνωρίζονται παραπλήσια και σε μικρή ομάδα αγγείων από τον αττικό Κεραμεικό με σχετικά περιορισμένη χρονική διάρκεια, η οποία καλύπτει γενικά τον 3ο-αρχές του 2ου αι. π.Χ., γεγονός που επιτρέπει την προσγραφή του τύπου στον αντίστοιχο αττικό[604].

3) Το ιχθυοπινάκιο (Πίν. 47β και 102γ· Χρονολογικός Πίνακας ΧΧ)

Ο τύπος αναγνωρίζεται στα παραδείγματα αριθ. 448, 449 και 511 από τη Λύττο, ενώ δίπλα σε αυτά θα μπορούσε να τοποθετηθεί και το παράδειγμα αριθ. 326 από το ιερό της Δήμητρας, για την παραπλήσια απόδοση του κατώτερου σώματος. Επιπλέον, ορισμένα θραύσματα ανάλογης μορφής αγγείων αναφέρονται από την Απολλωνία ή τη Γόρτυνα[605]. Το ιχθυοπινάκιο ή «οξύβαφον»[606] αντιπροσωπεύει ένα σχήμα προσφιλές στον αττικό Κεραμεικό, όπου εμφανίζεται περί τα τέλη του 5ου αι. π.Χ.[607], ενώ αντιγραφές ή απομιμήσεις του τύπου απαντούν συχνότατα σε περιοχές της μεσογειακής λεκάνης κατά την ελληνιστική περίοδο[608]. Στο βασικό σχήμα το ιχθυοπινάκιο έχει δισκόμορφη βάση και ρηχό ευρύ σώμα, που καταλήγει σε χείλος πλατύ, σχεδόν κατακόρυφο. Το χαρακτηριστικότερο όμως γνώρισμα αποτελεί η ομφαλωτή βάθυνση στο κέντρο του πυθμένα[609], που ορίζεται από βαθιά αυλάκωση, η οποία επαναλαμβάνεται στο πέρας του τοιχώματος.

Τα παραδείγματα από τη Λύττο, που αποδίδουν εγχώρια παραγωγή, μπορούν να σχετιστούν μορφολογικά με τα αττικά ιχθυοπινάκια του β' μισού του 3ου αι. π.Χ., όπου το σώμα είναι κάπως

602. Βλ. *Agora* XXIX, αριθ. 776, 785, 795, σχέδ. 54.

603. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 152-153, αριθ. 820, σχέδ. 56.

604. Γενικά για την ομάδα των μικρών αυτών πινακίων, βλ. *Agora* XXIX, 152-153, αριθ. 820-828, σχέδ. 56, πίν. 69.

605. Βλ. σχετικά Ιωαννίδου-Καρέτσου 1973, 211, σχέδ. 7:2· *Gortina* I, 179-181, σχέδ. 176, αριθ. 55-56· *Gortina* II, 116, αριθ. 49-50, πίν. II:1-2. Θα πρέπει επίσης να διευκρινιστεί ότι το παράδειγμα Η30/4 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», που ο Callaghan με βάση τη μορφή του χείλους ονομάζει ιχθυοπινάκιο, στην πραγματικότητα δεν αντιστοιχεί στο γνωστό τύπο με τη χαρακτηριστική ομφαλωτή βάθυνση στο κέντρο του πυθμένα. Ανάλογη ονομασία χρησιμοποιείται κάποτε και σε πινάκια από άλλες περιοχές, χωρίς όμως τα παραδείγματα αυτά να ανταποκρίνονται στο βασικό τύπο, βλ. σχετικά *UM*, 121· *Samaria-Sebaste* III, 220-222· *Agora* XXIX, 149.

606. Το ιχθυοπινάκιο οφείλει την ονομασία του στις γραπτές παραστάσεις ιχθύων ή άλλων θαλασσινών που διακοσμούσαν τα ερυθρόμορφα παραδείγματα του τύπου, βλ. McPhee - Trendall 1987, 151· Lacroix 1934. Για την ονομασία «οξύβαφον», βλ. *Agora* XII, 8, 132, 147.

607. Για την εξέλιξη του σχήματος στους κλασικούς χρόνους, βλ. *Agora* XII, 144 κ.ε.

608. Βλ. *Agora* XXIX, 146, υποσημ. 13, όπου εκτενής κατάλογος παραδειγμάτων.

609. Η κοιλότητα αυτή πιθανότατα χρησίμευε για τη συγκέντρωση των υγρών ή των καρυκευμάτων της τροφής που περιείχε το σκεύος, βλ. *Agora* XXIX, 146-147.

βαθύτερο σε σχέση με τον αρχικό τύπο, ενώ το τοίχωμα εσωτερικά εμφανίζεται ελάχιστα κοίλο. Σε μία περίπτωση χαράσσεται περιμετρική αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης (αριθ. 448), στοιχείο που παραπέμπει στην υστεροκλασική φάση του σχήματος, ενώ χαρακτηρίζει συχνά και άλλες κατηγορίες κεραμικής[610]. Σε άλλη περίπτωση παράλληλες αυλακώσεις περιτρέχουν κατά διαστήματα την εσωτερική επιφάνεια του αγγείου (αριθ. 448), ενώ το χείλος αποδίδεται σχεδόν οριζόντιο (αριθ. 448, 511), κάποτε με περιμετρικές αυλακώσεις (αριθ. 511), και η ομφαλωτή βάθυνση διαμορφώνεται πιο ρηχή (αριθ. 448)[611]. Τα μορφολογικά αυτά δεδομένα με βάση τον αττικό τύπο ανταποκρίνονται πλήρως στο χρονολογικό προσδιορισμό των παραδειγμάτων, που σύμφωνα με τα ανασκαφικά στοιχεία τοποθετείται στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

4) Με προεξέχον χείλος (Πίν. 47γ-49α και 102δ-103α· Χρονολογικός Πίνακας XX)

Η πολυάριθμη αυτή ομάδα περιλαμβάνει πινάκια με κοινό χαρακτηριστικό το προεξέχον χείλος, ενώ η διαμόρφωση στα επιμέρους στοιχεία είναι ποικιλότροπη. Τα παραδείγματα σχετίζονται μορφολογικά με τύπους που εμφανίζονται στον αττικό Κεραμεικό στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., όπου εξακολουθούν να παράγονται μέχρι τον 1ο αι. π.Χ., ενώ διαδίδονται ταχύτατα και σε πολλά κέντρα της μεσογειακής λεκάνης[612]. Η σειρά συγκροτείται από παραδείγματα με κύρια προέλευση την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 102, 156, 192, 228, 233, 240, 248, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 271-272, δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι· αριθ. 416, «Οικία Τοιχογραφιών») ή της Λύττου (αριθ. 450, 452-453, 456-457), ενώ ελάχιστα θραύσματα του τύπου αναφέρονται από την περιοχή της Μεσαράς[613]. Αντίθετα, η παρουσία του σχήματος διαπιστώνεται συχνότερα σε άλλες γειτονικές περιοχές, όπως την Ελεύθερνα ή τη Λατώ, ενώ φαίνεται να λείπουν τα σχετικά παράλληλα από τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της Κρήτης[614].

Η ομάδα αποτελείται από πινάκια, που, σύμφωνα με τα ανασκαφικά-μορφολογικά δεδομένα, καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τις αρχές του 3ου έως τον 1ο αι. π.Χ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ομάδας αποτελεί η ποικίλη απόδοση των επιμέρους μορφολογικών στοιχείων, η οποία επιτρέπει τη διαμόρφωση παραπλήσιων ή συγγενικών τύπων με ευρεία διάδοση. Οι διαφοροποιήσεις αυτές ελάχιστα συμβάλλουν στη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος, ενώ το ορθότερο είναι να σχετιστούν με την πολυμορφία της εγχώριας ελληνιστικής κεραμικής γενικότερα. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, αντίθετα προς τον κανόνα, στο βασικό τύπο το σχήμα διαμορφώνεται βαθύ[615], ενώ στο σύνολό τους τα παραδείγματα αντιπροσωπεύουν την εγχώρια παραγωγή.

Τα κατασκευαστικά γνωρίσματα εμφανίζονται συνήθως κοινά, ενώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί γενικότερα το αμελές πλάσιμο των αγγείων. Ο πηλός είναι καστανοκόκκινος ή ωχροκάστανος, κατά κανόνα καθαρός, ενώ το μέτριας ποιότητας γάνωμα,

---

610. Πρβλ. ενδεικτικά τα πρώιμα άωτα σκυφίδια της παραλλαγής α', τα πινάκια με το έσω νεύον ή με το πτυχωτό χείλος, επιπλέον τους τύπους των σύγχρονων κανθάρων με το πλαστικό και το απλό χείλος, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

611. Βλ. *Agora* XXIX, 147-148, αριθ. 720-723, σχέδ. 51, πίν. 64-65.

612. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 149-150, αριθ. 734-775, σχέδ. 52-53, πίν. 66-67. Για παραδείγματα από περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, βλ. ενδεικτικά Bruneau 1970, 476, 519, 504-507, αριθ. 61.5, 188:4, σχέδ. 105, 212, 179-180, 212· *Alt-Ägina* II, 1, 60, αριθ. 393, σχέδ. 17· *Demetrias* I, 97, αριθ. 37, πίν. 29:4· *Hama* III, 2, 9, αριθ. 38, σχέδ. 4-5· *Tarsus* I, 213, αριθ. 32, σχέδ. 179· *Antioch* IV, 1, 12, αριθ. 25, σχέδ. 2:4, πίν. II· *Samaria-Sebaste* III, 222, 264, αριθ. 10-13, 1-11, σχέδ. 35, 55.

613. Βλ. σχετικά *Gortina* I, 181, αριθ. 57, σχέδ. 176.

614. Βλ. σχετικά *Ελεύθερνα* II, 100-102, σχέδ. 26· Ducrey *et al.* 1976, 262, σχέδ. 6-7:a-b, αριθ. 534, 539.

615. Το πινάκιο αυτής της παραλλαγής ελάχιστα σχετίζεται με το τυπικό σχήμα, όπου κατά κανόνα το σώμα είναι ρηχό με ανοιχτά τοιχώματα. Το δεδομένο αυτό οδήγησε τη Rotroff στη χρήση διαφορετικής ονομασίας για την παραλλαγή, δηλαδή «saucer» σύμφωνα με τον αγγλικό όρο, που ανταποκρίνεται σε σκεύος με βαθύτερο σώμα, βλ. *Agora* XXIX, 149.

συχνότερα μελανό ή καστανοκόκκινο, καλύπτει συνηθέστερα και τις δύο επιφάνειες του αγγείου. Αντίθετα, σε πινάκια του προχωρημένου 2ου-1ου αι. π.Χ. το επίχρισμα περιορίζεται στο εσωτερικό του αγγείου και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους (αριθ. 228, 240). Αξίζει να σημειωθεί η ποιοτική υπεροχή του παραδείγματος αριθ. 102, που κοσμείται με θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», ενώ χαρακτηριστική ομάδα συγκροτούν επίσης τα πινάκια με διακόσμηση τύπου «Hadra» από τη Λύττο (αριθ. 450, 452)[616]. Πάντως, τα παραδείγματα της σειράς, παρά τις γενικές ομοιότητες με ανάλογους τύπους από περιοχές εκτός Κρήτης, εμφανίζουν αυτόνομη εξέλιξη, η οποία μπορεί να συνδυαστεί με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της εγχώριας παραγωγής[617].

Στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο νωρίτερα πρέπει να τοποθετηθεί το παράδειγμα αριθ. 102. Κατασκευασμένο από καστανόχρωμο καθαρό πηλό και γανωμένο με μελανό ανομοιόμορφο επίχρισμα, το αγγείο αποδίδεται με πλατιά βάση και χαμηλό ευρύ σώμα, που καταλήγει σε χείλος οριζόντιο, ενώ αυλακώσεις περιτρέχουν εσωτερικά το ανώτερο τοίχωμα και το χείλος. Τα μορφολογικά αυτά χαρακτηριστικά αναγνωρίζονται σε τύπους υστεροκλασικούς-πρώιμους ελληνιστικούς τόσο από την Αττική όσο και ευρύτερα[618]. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του αγγείου αποτελεί και ο γραπτός φυτικός διάκοσμος της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος», ο οποίος απλώνεται στην εσωτερική επιφάνεια, στοιχείο που συνδέει το παράδειγμα με την αντίστοιχη ομάδα από τον αττικό Κεραμεικό[619].

Τα πινάκια με προέλευση τη Λύττο εκπροσωπούν σχεδόν σύγχρονη βαθμίδα του τύπου στην εγχώρια παραγωγή, καθώς με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα χρονολογούνται στο γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα παραδείγματα της σειράς εντοπίζονται ορισμένες χαρακτηριστικές διαφοροποιήσεις, που σημειώνονται κυρίως στα επιμέρους μορφολογικά γνωρίσματα. Η βάση αποδίδεται συνηθέστερα δακτυλιόσχημη με λοξό περίγραμμα, μορφή η οποία ανταποκρίνεται γενικά στον αττικό τύπο, ενώ αναγνωρίζεται και ευρύτερα[620]. Το λιγότερο ή περισσότερο βαθύ σώμα με τα ανοιχτά τοιχώματα εμφανίζεται συνηθέστερα με συνεχές περίγραμμα έως το χείλος, ενώ σε μία περίπτωση σχηματίζει γωνία στο επάνω μέρος (αριθ. 450)[621]. Το χείλος αποδίδεται απλό, σχεδόν οριζόντιο, κάποτε με περιμετρικές χαράξεις (αριθ. 452), στοιχείο που αντισιοιχεί περισσότερο στην αρχική φάση του τύπου[622]. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο πινάκιο αριθ. 457 οι καστανόχρωμοι ομόκεντροι κύκλοι, οι οποίοι περιτρέχουν το εσωτερικό του, παραπέμπουν γενικά σε παλαιότερους χρονολογικά τρόπους διακόσμησης, που εμφανίζονται συνηθέστερα σε λεκάνες υστεροκλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων[623].

Σε νεότερη χρονική βαθμίδα, που καλύπτει το 2ο-1ο αι. π.Χ., εντάσσονται τα πινάκια αριθ. 156, 192, 228, 233, 240, 248, 271-272 και 650, ενώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι από μορφολογική άποψη η ομάδα είναι περισσότερο ομοιογενής σε σχέση με την πρώτη. Στην πλειονότητά τους τα παραδείγματα

---

616. Βλ. σχετικά στα κεφάλαια για τις διακοσμητικές αυτές τεχνοτροπίες.

617. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

618. Πρβλ. ενδεικτικά το παράδειγμα αριθ. 1016 (375-350 π.Χ.) από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XII, 307· Vanderpool *et al.* 1962, 40, σχέδ. 8, αριθ. 12, 23, 25 (265-261 π.Χ.)· *Demetrias* I, πίν. 29, αριθ. 4-5· Β. Μησιοπούλου-Leoni, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 165, πίν. 94, αριθ. 26-28 (Ολυμπία)· *Hama* III, 2, 10, σχέδ. 4, αριθ. 21-29 (α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.).

619. Πρβλ. από την άποψη του διακόσμου το παράδειγμα αριθ. 217, που ανήκει σε ποικιλία του τύπου με το πτυχωτό χείλος, βλ. παραπάνω στο σχετικό κεφάλαιο.

620. Πρβλ. ενδεικτικά τα παραδείγματα αριθ. 735, 737, 739, 742, 743-745 από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XXIX, σχέδ. 52, πίν. 66. Βλ. επίσης Ducrey *et al.*, ό.π. υποσημ. 614· *Ελεύθερνα* II, αριθ. Κ188, Κ200, σχέδ. 26.

621. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε σύγχρονα ή νεότερα παραδείγματα από τον αττικό Κεραμεικό, βλ. *Agora* XXIX, αριθ. 741, 742, 748-749, σχέδ. 52, πίν. 66.

622. Βλ. *Agora* XXIX, 150, αριθ. 735-737, πίν. 52.

623. Πρβλ. σχετικά τις λεκάνες αριθ. 467, 498, 499 από τη Λύττο, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την κατηγορία. Για παραδείγματα υστεροκλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων από την Αττική, βλ. *Agora* XII, 364, σχέδ. 15, αριθ. 1820 (320-290 π.Χ.).

αποδίδονται με πλατύ κυρτό περίδρομο στραμμένο προς τα έξω και κάτω, ενίοτε με αυλάκωση στην εσωτερική ρίζα του χείλους, χαρακτηριστικό το οποίο απαντά κυρίως στα ιχθυοπινάκια, ενώ το ίδιο στοιχείο εμφανίζεται συνηθέστερα σε αττικά παράλληλα μετά το 225 π.Χ. και κυριαρχεί στο 2ο-1ο αι. π.Χ.[624]. Αντίθετα, τα υπόλοιπα μορφολογικά γνωρίσματα ανταποκρίνονται στο βασικό τύπο, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι ενίοτε η βάση αποδίδεται στενότερη[625].

Ο ΔΙΣΚΟΣ - ΠΙΑΤΕΛΑ

(Πίν. 49β· Χρονολογικός Πίνακας XXI)

Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται τα αγγεία αριθ. 463 και 515 από το στρώμα καταστροφής της Λύττου (221/220 π.Χ.), ενώ ανάλογα θραύσματα του τύπου αναφέρονται και από το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό, χρονολογούμενα περί τα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.[626]. Πρόκειται για χαρακτηριστικό τύπο αγγείων, με κύριο γνώρισμα το μεγάλο ευρύ και ρηχό σώμα, που διαμορφώνεται με καμπύλα, στραμμένα προς τα έξω τοιχώματα, τα οποία καταλήγουν σε χείλος απλό (αριθ. 515) ή με περιμετρική αυλάκωση (αριθ. 463)[627]. Η βάση, που αποδίδεται επίπεδη και εξωτερικά δακτυλιόσχημη, αυλακώνεται στην κάτω επιφάνεια από ομόκεντρες χαράξεις (αριθ. 515)[628], ενώ ανάλογο μορφολογικό στοιχείο εμφανίζεται και στην περίμετρο του πυθμένα.

Τα παραδείγματα από τη Λύττο είναι κατασκευασμένα από το χαρακτηριστικό πορτοκαλέρυθρο με αρκετές ξένες προσμείξεις πηλό της περιοχής. Το αγγείο αριθ. 463 είναι άβαφο, ενώ

624. Βλ. *Agora* XXIX, 150.

625. Πρβλ. επίσης ανάλογο χαρακτηριστικό σε όψιμα άωτα σκυφίδια, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

626. Σε ό,τι αφορά τα θραύσματα από το ιερό της Δήμητρας (H68-70, H72-74, H76-77), αυτά δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, εξαιτίας της εντελώς αποσπασματικής διατήρησής τους, βλ. σχετικά *KDS*, 30, 39, σχέδ. 15, πίν. 24.

627. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στα παραδείγματα H68-H69, βλ. *KDS*, ό.π.

628. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στα παραδείγματα H68-H70, H72-74, βλ. *KDS*, ό.π.

XXI. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΔΙΣΚΟΣ - ΠΙΑΤΕΛΑ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

στο δίσκο αριθ. 515 χρησιμοποιείται υπόλευκο ή κιτρινωπό επίχρισμα, το οποίο απλώνεται στο εσωτερικό του. Ξεχωριστό γνώρισμα για το δεύτερο παράδειγμα αποτελεί η γραπτή καστανόχρωμη διακόσμηση με γεωμετρικά θέματα, όπως το δικτυωτό, οι ενάλληλες γωνίες ή οι εγκάρσιες γραμμές, που αναπτύσσονται σε ζώνη στην εσωτερική επιφάνεια των τοιχωμάτων[629]. Ο τρόπος οργάνωσης τόσο των διακοσμητικών θεμάτων επάνω στην επιφάνεια του αγγείου όσο και τα ίδια τα κοσμήματα ανταποκρίνονται προς όμοιους ή παραπλήσιους τύπους από την περιοχή της Λύττου[630]. Το δεδομένο αυτό επιτρέπει να θεωρηθούν τα χαρακτηριστικά αυτά τυπικά για την εγχώρια παραγωγή, ενώ η σχεδόν σύγχρονη παρουσία τους και στην κεραμική της Κνωσού υποδηλώνει στενή σχέση και φανερές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο αυτών κέντρων[631].

Η ΑΛΑΤΟΘΗΚΗ

(Πίν. 49γ και 103β· Χρονολογικός Πίνακας XXII)

Ο τύπος που εκπροσωπούν τα τρία παραδείγματα αριθ. 419, 481 και 482 από τη Λύττο αντιστοιχεί στην παραλλαγή γ′ της αττικής αλατοθήκης, η οποία ανάγεται στους κλασικούς χρόνους, ενώ το σχήμα δεν φαίνεται να επιβιώνει μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. στον αττικό Κεραμεικό[632]. Τα μικρά αυτά αγγεία είναι κατα-

XXII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΛΑΤΟΘΗΚΗ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

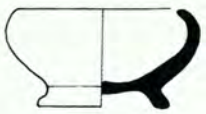

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

629. Πρβλ. επίσης ανάλογο τύπο διακόσμησης στα παραδείγματα από την Κνωσό, βλ. *KDS*, ό.π.

630. Πρβλ. για τη διακόσμηση το θραύσμα αριθ. 596 από το λαιμό πρόχου ή υδρίας με προέλευση το Καστέλλι Πεδιάδος, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο. Πρβλ. ανάλογο παράδειγμα και από την ευρύτερη περιοχή της Λύττου, βλ. *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, 886, πίν. 661δ.

631. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια. Ιρβλ. παραπλήσιο τύπο διακόσμησης σε υδρίες ή άλλα είδη αγγείων κλασικών χρόνων, βλ. *Agora* XII, 357, σχέδ. 18, αριθ. 1582-1583, πίν. 79, αριθ. 1723.

632. Η ονομασία του αττικού τύπου είναι «αλατοθήκη με πόδι» (footed saltcellar). Για τις παραλλαγές του τύπου και την εξέλιξη του σχήματος, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 165-167, αριθ. 1064-1066, 1067-1074, 1075-1089, σχέδ. 65, πίν. 78-79. Για παραδείγματα κλασικών χρόνων της παραλλαγής γ′, βλ. *Agora* XII, 137-138, αριθ. 939-950, σχέδ. 9, πίν. 34.

σκευασμένα από το ντόπιο πορτοκαλέρυθρο ακάθαρτο πηλό, ενώ η εσωτερική επιφάνεια και η ζώνη του χείλους εξωτερικά έχουν κασιανό γάνωμα. Στο βασικό τύπο το σχήμα ανταποκρίνεται στην παραλλαγή α′ των άωτων σκυφιδίων, ενώ χαρακτηριστικό γνώρισμα του αγγείου αποτελεί το μικρό μέγεθος, στοιχείο που κατ' εξοχήν προσδιορίζει τον τύπο[633]. Επιπλέον, θα πρέπει να επισημανθεί ότι τόσο το καμπύλο περίγραμμα του κυπέλλου όσο και τα ισοπαχή τοιχώματα επιτρέπουν την ένταξη των παραδειγμάτων στη σειρά των αλατοθηκών αριθ. 1083-1089 από την Αγορά των Αθηνών, οι οποίες εντάσσονται στο β′-γ′ τέταρτο του 3ου αι. πΧ., ενώ τα ανασκαφικά δεδομένα από τη Λύττο οδηγούν σε ανάλογη χρονολόγηση των αγγείων της ομάδας[634].

ΤΟ ΣΚΥΦΙΔΙΟ

1) Το άωτο (Π ί ν. 49δ-54α και 103γ-104· Χρονολογικός Πίνακας XXIII)

Τα άωτα σκυφίδια, τα οποία είχαν πιθανότατα επιτραπέζια χρήση[635], συγκροτούν πολυάριθμη ομάδα ανάμεσα στα αγγεία από την κεντρική Κρήτη[636], ενώ ο τύπος που αντιπροσωπεύουν γνωρίζει μεγάλη διάδοση στην ελληνιστική περίοδο τόσο στον κυρίως ελλαδικό χώρο όσο και σε χώρες της μεσογειακής λεκάνης είτε με εισηγμένα αττικά προϊόντα είτε, συνηθέστερα, με ντόπιες απομιμήσεις ή παραλλαγές[637]. Τα παραδείγματα της ομάδας προέρχονται κατά κύριο λόγο από την περιοχή της Κνωσού και της Λύττου, ενώ τα ανάλογα ως προς τον τύπο αγγεία φαίνεται ότι σπανίζουν από την περιοχή της Μεσαράς[638]. Η χρονική διάρκεια του τύπου, ιδιαίτερα για την περιοχή της Κνωσού, είναι μακρά, καθώς καλύπτει ολόκληρο σχεδόν το χρονικό διάστημα της ελληνιστικής περιόδου, δηλαδή εκτείνεται από τα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου έως τον 1ο αι. π.Χ.

Πάντως, το θέμα της μορφολογικής εξέλιξης του σχήματος είναι αρκετά δύσκολο[639]. Το γενικά όμοιο και σχεδόν στερεότυπα επαναλαμβανόμενο σχήμα του μικρού αυτού αγγείου, το οποίο αμυδρά μόνο διαφοροποιείται σε ολόκληρη τη διάρκεια της χρήσης του, ελάχιστα στοιχεία μπορεί να προσφέρει για τη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του. Ωστόσο, με βάση τη διαμόρφωση του χείλους, χαρακτηριστικό που φαίνεται να μη σχετίζεται ιδιαίτερα με τη χρονική εξέλιξη του τύπου, μπορούν να συγκροτηθούν δύο παραλλαγές (Α και Β), οι οποίες αντιστοιχούν στις ανάλογες της τυπολογίας των Δρούγου - Τουράτσογλου. Στην παραλλαγή Α προσγράφονται τα άωτα σκυφίδια που έχουν το χείλος στραμμένο προς τα μέσα, ενώ στη Β εντάσσονται εκείνα τα οποία αποδί-

---

633. Η μέση διάμετρος του χείλους είναι 0,06-0,08 μ., αναλογία που ανταποκρίνεται στην αντίστοιχη των αττικών παραδειγμάτων, βλ. *Agora* XXIX, 167.

634. Βλ. *Agora* XXIX, 167, σχέδ. 65, πίν. 79.

635. Για τη χρήση των άωτων σκυφιδίων, βλ. σχετικά Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 129· Ανδρόνικος 1955, 36. Ο Schäfer θεωρεί ότι το άωτο σκυφίδιο της παραλλαγής α′ χρησίμευε, το πιθανότερο, ως αγγείο πόσης, βλ. *PergForsch* 2, 37. Η Rotroff έχει αντίθετη άποψη, καθώς πιστεύει ότι τόσο το σχήμα όσο και το μέγεθος των αγγείων αυτών, που ποικίλλει, σε συνδυασμό με τη σχετικά σποραδική παρουσία του τύπου σε ανασκαφικά σύνολα από τον αττικό Κεραμεικό δεν επιτρέπουν την αποδοχή της άποψης του Schäfer τουλάχιστον για την περιοχή της Αττικής, βλ. *Agora* XXIX, 161, ιδιαίτερα υποσημ. 55.

636. Ο αριθμός των άωτων σκυφιδίων από την κεντρική Κρήτη είναι μεγαλύτερος αλλά δεν αναφέρονται στην παρούσα μελέτη, για το λόγο ότι δεν συμβάλλουν ουσιαστικά στη μορφολογική εξέλιξη του σχήματος είτε εξαιτίας της θραυσματικής κατάστασής τους είτε επειδή έχουν όμοιο, επαναλαμβανόμενο σχήμα.

637. Τα αττικά αγγεία απαντώνται κυρίως στα υστεροκλασικά-πρώιμα ελληνιστικά ανασκαφικά σύνολα, ενώ στους μεταγενέστερους ελληνιστικούς χρόνους οι εισαγωγές αττικών προϊόντων μειώνονται ή σταματούν και επικρατεί η εγχώρια παραγωγή, που συχνά αντιγράφει ή μιμείται αττικούς τύπους. Πρβλ. σχετικά *KDS*, 41, πίν. 23, Η47-49 (Κνωσός). Για παραδείγματα από άλλα ελληνιστικά κέντρα, βλ. *Samaria-Sebaste* III, 248-249, σχέδ. 49, αριθ. 1-2· *Tarsus* I, 151, σχέδ. 179, αριθ. 2-8· *Corinth* VII, III, 29, ιδιαίτερα υποσημ. 14.

638. Πρβλ. σχετικά το παράδειγμα αριθ. 58 της παραλλαγής α′ από τη Γόρτυνα, βλ. *Gortina* I, 182, σχέδ. 176, εικ. 179.

639. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 129-130.

ΧΧΙΙΙ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΣΚΥΦΙΔΙΟ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΩΤΟ		ΜΟΝΩΤΟ		ΔΙΩΤΟ
	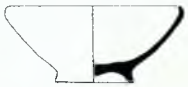 A	B	A	B	
320					
310					
300					
290					
280					
270					
260					
250					
240					
230					
220					
210					
200					
190					
180					
170					
160					
150					
140					
130					
120					
110					
100					
90					
80					
70					
60					
50					

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

δονται με χείλος στραμμένο προς τα έξω[640]. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τα ανασκαφικά-μορφολογικά δεδομένα, στην ομάδα της παραλλαγής Α περιλαμβάνονται παραδείγματα με ευρύτερο πλαίσιο, που καλύπτει ολόκληρο το χρονικό διάστημα των ελληνιστικών χρόνων. Αντίθετα, η παραλλαγή Β αποτελείται από σχετικά νεότερα παραδείγματα, των οποίων η αρχή τοποθετείται περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ., ενώ η εμφάνισή τους στην όψιμη ελληνιστική περίοδο συμπίπτει με εκείνη των αντίστοιχων της παραλλαγής Α.

Πέρα όμως από τις μορφολογικές αυτές διαφοροποιήσεις, τα άωτα σκυφίδια και των δύο παραλλαγών εμφανίζουν ορισμένα κοινά, κατά κανόνα, κατασκευαστικά γνωρίσματα. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις ο πηλός είναι καστανόχρωμος έως κοκκινωπός, ενίοτε και ωχροκάστανος, συνηθέστερα καθαρός, ενώ σε ελάχιστα παραδείγματα περιέχει ξένα σώματα. Το μέτριας ποιότητας μελανό ή καστανό, σε ορισμένες περιπτώσεις μεταλλικό, γάνωμα απλώνεται ανομοιόμορφα άλλοτε στην εσωτερική επιφάνεια και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους, άλλοτε πάλι καλύπτει ολόκληρο το αγγείο εκτός από την κάτω επιφάνεια της βάσης, ενώ σε τρίτη περίπτωση τα σκυφίδια είναι αγάνωτα (αριθ. 79-81, 391). Μολονότι τα χαρακτηριστικά αυτά οδηγούν σε εγχώρια προέλευση των αγγείων, σε μία τουλάχιστον περίπτωση διαπιστώνεται η αττική προέλευση του παραδείγματος (αριθ. 98), η οποία μαρτυρεί τη συνύπαρξη εισηγμένων προϊόντων με ντόπιες απομιμήσεις του τύπου περί τα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.[641].

Η παραλλαγή Α[642], που ανάγεται στους κλασικούς χρόνους όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα από την αθηναϊκή Αγορά ή την Όλυνθο[643], στο βασικό τύπο έχει σώμα ημισφαιρικό με χείλος σιραμμένο προς τα μέσα. Η βάση είναι συνηθέστερα δακτυλιόσχημη, κοίλη στην κάτω επιφάνεια (αριθ. 98-99, 137, 239, 269, 483) ή χαμηλή κωνική (αριθ. 80-81, 310, 325), όπου συχνά διαμορφώνεται μικρή μαστοειδής απόφυση (αριθ. 50, 79, 100, 294-295, 311, 391, 418, 485). Παρά το κοινό σχήμα, στα επιμέρους χαρακτηριστικά τα άωτα σκυφίδια εμφανίζουν ορισμένες μορφολογικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στην παραλλαγμένη απόδοση της βάσης, του σώματος ή του χείλους. Με βάση το δεδομένο αυτό, διακρίνονται τρεις υποομάδες-ποικιλίες, που αντιστοιχούν στις ανάλογες του αττικού τύπου[644].

Στην πρώτη υποομάδα εντάσσονται τα παραδείγματα τα οποία αντιστοιχούν στον κλασικό τύπο, όπου κύριο χαρακτηριστικό είναι το ρηχό κύπελλο και συχνά η εμπίεστη διακόσμηση. Τα δύο παραδείγματα αριθ. 98 και 99, που χρονολογούνται στα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ., μπορούν για την ομοιότητα του σχήματος με τα αττικά παράλληλα να ενταχθούν στην ποικιλία α′. Το πρώτο σκυφίδιο διαμορφώνεται από ρηχό ανοιχτό κύπελλο, το οποίο στηρίζεται σε δακτυλιόσχημη βάση με περιμετρική αυλάκωση στην επιφάνεια στήριξης[645]. Επίσης, τόσο το επιμελημένο πλάσιμο όσο και το λαμπρό γάνωμα επιτρέπουν την αναγνώριση της αττικής προέλευσης και την ένταξη του αγγείου στην ίδια τυπολογική-χρονολογική βαθμίδα με τα παράλληλα από την αθηναϊκή Αγορά[646]. Χαρακτηριστι-

---

640. Βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, ό.π.

641. Βλ. παρακάτω στην παραλλαγή Α το άωτο σκυφίδιο αριθ. 98. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε άλλες περιοχές του ελληνισμού, βλ. σχετικά Ε. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, *Γ′ ΕλλΚερ*, 136· Β. Πούλιος, *Γ′ ΕλλΚερ*, 126-127.

642. Για τα σκυφίδια της παραλλαγής Α ο Edwards έχει χρησιμοποιήσει την ονομασία «echinus bowl», για το λόγο ότι το περίγραμμα του σώματος ομοιάζει με εκείνο του εχίνου των δωρικών κιονοκράνων, βλ. *Corinth* VII, III, 29.

643. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *Agora* XII, 128-132, σχέδ. 8, 22, πίν. 32-33, 57-58, αριθ. 777-842· Vanderpool 1946, 288· Talcott 1936, 341, εικ. 9, P5147 (460-440 π.Χ.)· Boulter 1953, πίν. 29γ, 67, 69-70 (425-400 π.Χ.)· Corbett 1949, 328-329, αριθ. 63-67· *Olynthus* V, 230-232, πίν. 175-176· *Olynthus* VIII, πίν. 218-224, αριθ. 758-759, 765, 768, 774, 785-786, 789-790.

644. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 161-164, αριθ. 965-1036, σχέδ. 62-64, πίν. 75-77.

645. Το μορφολογικό αυτό γνώρισμα χαρακτηρίζει κυρίως τα υστεροκλασικά παραδείγματα, ενώ περί το 300 π.Χ. εμφανίζονται οι απλές βάσεις που επικρατούν στους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 162.

646. Πρβλ. σχετικά H. Thompson 1934, 317-318, εικ. 3-4, A14, A20 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· Miller 1974, 204, πίν. 32, σχέδ. 4, αριθ. 32 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Rotroff 1983, 287, πίν. 54, αριθ. 32 (325-300 π.Χ.)· *Agora* XXIX, 161-162, αριθ. 965-966, 971, σχέδ. 62, πίν. 75.

κά είναι επίσης τα διακοσμητικά θέματα στο εσωτερικό του αγγείου, όπου τα εμπίεστα, σε ακτινωτή διάταξη ανθέμια στο κέντρο του πυθμένα, οριζόμενα από τρεις ομόκεντρους κύκλους από χαρακτά εγκάρσια γραμμίδια, αποδίδουν τυπική μορφή διακόσμησης των κλασικών χρόνων, η οποία αναφαίνεται σε πολυάριθμα παραδείγματα από τον αττικό Κεραμεικό[647]. Σε αντίθεση προς το προηγούμενο παράδειγμα, το σκυφίδιο αριθ. 99, αν και αντιγράφει τον αττικό τύπο, όμως με το μέτριας ποιότητας γάνωμα και την απουσία της διακόσμησης φανερώνει την εγχώρια προέλευσή του[648].

Στην υποομάδα β′ συγκεντρώνονται αγγεία με παραπλήσιο σχήμα αλλά χρονολογικά νεότερα, ενώ η διαφορά με τον προηγούμενο τύπο εντοπίζεται τόσο στη διαμόρφωση της βάσης, η οποία αποδίδεται χαμηλή, κωνική, όσο και στην αμελέστερη διάπλασή τους. Τα σκυφίδια που συγκροτούν την ομάδα προέρχονται από τη Λύττο (αριθ. 451, 485, 514) και την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 81, 310-311, 325) ή έχουν άγνωστη προέλευση (αριθ. 663), ενώ με βάση τα ανασκαφικά-μορφολογικά δεδομένα τοποθετούνται στο γ′ τέταρτο του 3ου και περί τα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. αντίστοιχα. Μορφολογικά, τα παραδείγματα αντιστοιχούν σε αττικά παράλληλα χρονολογούμενα περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.[649], ενώ σε ό,τι αφορά τα σκυφίδια αριθ. 451 και 514 θα πρέπει να επισημανθεί ότι ως προς το μέγεθος σχετίζονται με υστεροκλασικά-πρώιμα ελληνιστικά παραδείγματα από την αθηναϊκή Αγορά[650].

Η υποομάδα γ′ περιλαμβάνει περισσότερα παραδείγματα με κύριο χαρακτηριστικό το βαθύ κύπελλο, ενώ τα επιμέρους μορφολογικά γνωρίσματα διαμορφώνονται ποικιλότροπα, χωρίς το δεδομένο αυτό να σχετίζεται σε όλες τις περιπτώσεις με τη χρονική εξέλιξη του σχήματος[651]. Ο τύπος αυτός ανάγεται στους υστεροκλασικούς χρόνους, ενώ διαδίδεται πλατιά κατά την ελληνιστική περίοδο και ιδιαίτερα μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ., οπότε σταδιακά αντικαθιστά την ποικιλία με το ρηχό σώμα[652]. Πρωιμότερα παραδείγματα της σειράς μπορούν να θεωρηθούν τα αριθ. 100 και 101, χρονολογούμενα στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., όπου η χαμηλή κωνική βάση και το βαθύ ημισφαιρικό σώμα, περισσότερο καμπύλο στο επάνω μέρος, ανταποκρίνονται σε σχεδόν σύγχρονα αττικά παράλληλα[653]. Τα σκυφίδια αριθ. 418 και 483 από τη Λύττο, που αντιπροσωπεύουν σχετικά νεότερη χρονική βαθμίδα, εμφανίζουν τα πρώιμα χαρακτηριστικά του τύπου, με μόνη διαφορά το λιγότερο καμπύλο περίγραμμα στο παράδειγμα αριθ. 483, ενώ ανάλογες μορφές απαντούν και σε περιοχές εκτός Κρήτης[654]. Με παραπλήσια χαρακτηριστικά αποδίδονται τα σκυφίδια αριθ. 294 και 295, χρονολογούμενα περί τα τέλη του 3ου-α′ μισό του 2ου αι. π.Χ., ενώ θα πρέπει να επισημανθεί ότι στα παραδείγματα της σειράς αυτής διαπιστώνεται περαιτέρω αποδυνάμωση των καμπύλων στοιχείων του σώματος, χαρακτηριστικό που παρουσιάζεται περί τα μέσα του 3ου και απαντά συνηθέστερα έως το β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.[655].

---

647. Για την εμπίεστη διακόσμηση στον πυθμένα αγγείων κλασικών χρόνων, βλ. *Agora* XII, 22 κ.ε. Χρήσιμες επίσης είναι οι παρατηρήσεις του Corbett, βλ. σχετικά Corbett 1955, 172-186, πίν. 66-67, 69. Για παραδείγματα πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, βλ. H. Thompson 1934, 430-432, σχέδ. 115.

648. Βλ. Rotroff 1983, 267, σχέδ. 5, πίν. 51, αριθ. 5· Miller 1974, 232-234, σχέδ. 4.

649. Βλ. *Agora* XXIX, 162, αριθ. 983, 984, 986, 990-992, σχέδ. 62, πίν. 75.

650. Η διάμ. χείλους είναι 0,19 μ. (αριθ. 451), 0,22 μ. (αριθ. 514), πρβλ. σχετικά τις αντίστοιχες διαστάσεις στα παραδείγματα αριθ. 979-982 από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XXIX, 161-162, σχέδ. 62.

651. Βλ. για σχετικές παρατηρήσεις *Agora* XXIX, 162-164.

652. Βλ. σχετικά *Agora* XII, 132· *Agora* XXIX, 162-164, αριθ. 993-1033, σχέδ. 63-64, πίν. 76-77.

653. Βλ. *Agora* XXIX, αριθ. 993, 996, 1018, σχέδ. 63, πίν. 76-77.

654. Πρβλ. σχετικά *Corinth* VII, III, πίν. 2, αριθ. 27 (περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 44, αριθ. 32 (περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.)· *Tarsus* I, σχέδ. 180, J-K (τέλη του 4ου-μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 249, σχέδ. 49, αριθ. 11 (3ος αι. π.Χ.)· Rotroff 1983, 267, σχέδ. 5, αριθ. 35 (285-250 π.Χ.)· Miller 1974, 233-234, σχέδ. 4, αριθ. 30· *Demetrias* I, πίν. 29, αριθ. 3 (α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

655. Πρβλ. σχετικά τα αγγεία αριθ. 1003-1010 από τη αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XXIX, 163, σχέδ. 63, πίν. 76. Βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 435-436, σχέδ. 117, A20, D9, E46· *Corinth* VII, III, 29-31, πίν. 2, 43-44, αριθ. 15-71.

Τα μορφολογικά γνωρίσματα στα παραδείγματα της επόμενης σειράς (αριθ. 51, 79-80, 137, 185, 391) είναι όμοια με εκείνα της προηγούμενης ομάδας, εκτός από τη διαμόρφωση του χείλους, που αποδίδεται λοξότμητο, στραμμένο προς τα μέσα. Το χαρακτηριστικό αυτό προέρχεται από τον αντίστοιχο αττικό τύπο, ο οποίος αναγνωρίζεται σε παραδείγματα από την αθηναϊκή Αγορά, χρονολογούμενα στο β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα[656], ενώ εμφανίζεται σποραδικά και σε άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου[657]. Χαρακτηριστική είναι η διαμόρφωση της κάτω επιφάνειας της βάσης στο παράδειγμα αριθ. 137, όπου η κυκλική αυλάκωση αποδίδει χαρακτηριστικό της εγχώριας κεραμικής, γνωστό κυρίως από σύγχρονα ή νεότερα κυλινδρικά κύπελλα και όμοιου τύπου πρόχους, ενώ δεν είναι σπάνιο και σε άλλες κατηγορίες αγγείων[658]. Τα υπόλοιπα παραδείγματα της ποικιλίας γ′ ανήκουν στο β′ μισό του 2ου ή στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. και αντιπροσωπεύουν τη νεότερη εξέλιξη του σχήματος στην εγχώρια παραγωγή. Η εικόνα που διαμορφώνεται από τα όψιμα κρητικά άωτα σκυφίδια ανταποκρίνεται και πάλι σε αυτήν της σειράς από τον αττικό Κεραμεικό. Δίπλα στο γνωστό σχήμα με τα σχεδόν ευθύγραμμα τοιχώματα (αριθ. 50, 89, 229) συνυπάρχει και ο τύπος με το καμπύλο περίγραμμα (αριθ. 186, 239, 269), μορφή η οποία θυμίζει τα πρώιμα παραδείγματα της σειράς, ενώ το ανώτερο χρονικό όριο για τον αττικό τύπο τοποθετείται περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., δεδομένο που ισχύει και για την εγχώρια παραγωγή[659].

Ο τύπος που εκπροσωπεί η παραλλαγή Β σχετίζεται μορφολογικά με τον αντίστοιχο αττικό, ο οποίος έχει την αρχή του στον 3ο αι. π.Χ.[660], ενώ διαδίδεται πλατιά κατά την ελληνιστική περίοδο[661]. Όλα τα γνωστά παραδείγματα του τύπου προέρχονται από την Κνωσό, με μόνη εξαίρεση το αγγείο αριθ. 620 που έχει βρεθεί στη Φαιστό. Στο βασικό σχήμα το άωτο σκυφίδιο της παραλλαγής Β σχηματίζεται από καλυκωτό ευρύ κύπελλο, το οποίο στηρίζεται σε δακτυλιόσχημη ή κωνική βάση και καταλήγει σε χείλος στραμμένο προς τα έξω. Με βάση τα κατασκευαστικά κυρίως χαρακτηριστικά, μπορούν να σχηματιστούν δύο σειρές-ποικιλίες, που ανταποκρίνονται στις αντίστοιχες από τον αττικό Κεραμεικό[662]. Στην πρώτη προσγράφονται τα σκυφίδια με κανονικό μέγεθος, τα οποία συνηθέστερα είναι ολόβαφα με μέτριας ποιότητας γάνωμα. Αντίθετα, στη δεύτερη περιλαμβάνονται όσα έχουν μεγάλο μέγεθος και φέρουν μελανό-καστανό, ανομοιόμορφο επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους, ενίοτε και στο ανώτερο σώμα[663], ενώ κάποτε κοσμούνται με εμπίεστα ανθέμια[664].

Σε ό,τι αφορά τη μορφολογική εξέλιξη του σχήματος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε γενικές γραμμές μπορεί να συνδεθεί με τη χρονολογική τοποθέτηση των παραδειγμάτων, χωρίς όμως το

---

656. Βλ. *Agora* XXIX, 163, αριθ. 1023, 1024, 1033, σχέδ. 63-64, πίν. 77· H. Thompson 1934, 436, σχέδ. 117, D9.

657. Βλ. σχετικά *Samaria-Sebaste* III, 224, 249-250, σχέδ. 38, 49, αριθ. 4 και 12, 15 αντίστοιχα.

658. Πρβλ. για τη μορφή της βάσης τις ανάλογες των σύγχρονων κυλινδρικών κυπέλλων Η14/1-2 ή της προχοΐσκης αριθ. 139, βλ. *UM*, πίν. 88. Πρβλ. επίσης την κυλινδρική πρόχου αριθ. 24 (α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.) και το αμφικωνικό κύπελλο αριθ. 34 από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

659. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 163, αριθ. 1012-1015, σχέδ. 63, πίν. 76-77. Πρβλ. επίσης *Ελεύθερνα* II, 99-100, σχέδ. 25, Κ176-Κ187· H. Thompson 1934, 371, 436, εικ. 55, σχέδ. 117, D7-D9· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 128, σχέδ. 21, Π1265 (α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)· *Tarsus* I, 216, σχέδ. 180g.

660. Βλ. *Agora* XII, 128-130.

661. Βλ. γενικά για την παραλλαγή *Agora* XXIX, 156-160, αριθ. 866-959, σχέδ. 59-61, πίν. 72-74. Για παραδείγματα από περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, βλ. *Agora* XXIX, 156, υποσημ. 38, όπου αναλυτικός κατάλογος.

662. Βλ. *Agora* XXIX, ό.π.

663. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και σε σκυφίδια από την Κόρινθο ή τη Σαμάρεια, βλ. *Corinth* VII, III, ό.π. υποσημ. 655· *Samaria-Sebaste* III, 223, σχέδ. 37, αριθ. 16.

664. Εκτός από τις δύο αυτές ποικιλίες αναφέρεται και μια τρίτη, η οποία απουσιάζει από την εγχώρια κεραμική. Η ποικιλία αυτή αντιστοιχεί στον κλασικό αττικό τύπο, όπου εκτός από το καλής ποιότητας γάνωμα τα σχετικά παραδείγματα φέρουν συχνά στο εσωτερικό και εμπίεστη διακόσμηση, βλ. *Agora* XXIX, 157-158, αριθ. 866-904, σχέδ. 59-60, πίν. 72. Στην ποικιλία α′ εντάσσονται γενικά όσα σκυφίδια έχουν διάμ. χείλους από 0,08-0,15 μ. περίπου ενώ στη β′ τα μεγαλύτερα, με διάμ. χείλους από 0,15-0,27 μ. περίπου.

δεδομένο αυτό να έχει σε κάθε περίπτωση απόλυτη ισχύ. Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται ανάμεσα στα παλαιότερα και τα νεότερα σκυφίδια εντοπίζονται κυρίως στη διαμόρφωση της βάσης, του περιγράμματος του κυπέλλου ή του χείλους. Γενικά στα παραδείγματα του 3ου αι. π.Χ. η βάση διαμορφώνεται απλή δακτυλιόσχημη, με πλατιά την επιφάνεια στήριξης. Το σώμα είναι συνηθέστερα ρηχό, με περισσότερο στρογγυλεμένη την ακμή του κάλυκα, ενώ το χείλος μόλις στρέφεται προς τα έξω[665]. Την εξέλιξη αυτή του σχήματος στον 3ο αι. π.Χ. αντιπροσωπεύουν τα παραδείγματα αριθ. 77, 78, 130, 136 και 219, ενώ ανάλογος ή παραπλήσιος τύπος αναγνωρίζεται συχνά και σε άλλες περιοχές της μεσογειακής λεκάνης[666].

Περί τα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. παράλληλα προς τον τύπο του 3ου αι. π.Χ. εμφανίζονται και τα γωνιώδη σκυφίδια, όπου τα δύο μέρη του σώματος σχηματίζουν ακμή, ενώ ο κάλυκας συνοδεύεται από μεγαλύτερη στροφή του χείλους προς τα έξω. Το κύπελλο αποδίδεται συνηθέστερα βαθύτερο σε σχέση με τα πρωιμότερα της σειράς (αριθ. 195, 225), ενώ η βάση περιορίζεται αισθητά (αριθ. 157, 195, 312) και διαμορφώνεται σε ορισμένες περιπτώσεις με έντονη κοιλότητα στην κάτω επιφάνεια (αριθ. 195, 225)[667]. Ο τύπος απαντά με μεγαλύτερη συχνότητα μετά τις πρώτες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ., ενώ εξακολουθεί να παράγεται και στον 1ο αι. π.Χ.[668]. Η νεότερη αυτή εξέλιξη του τύπου εκπροσωπείται από πολυάριθμα παραδείγματα (αριθ. 145, 157, 195, 225, 232, 270, 312, 327), ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα σκυφίδια που χρονολογούνται στο β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. ή αργότερα η ακμή του κάλυκα αποδίδεται πιο αιχμηρή σε σχέση με τα πρωιμότερα της σειράς (αριθ. 225, 270). Ανάλογη μορφολογική εξέλιξη παρατηρείται ενίοτε και στα υπόλοιπα μέρη του αγγείου, όπως στη βάση (αριθ. 312) ή στο χείλος (αριθ. 225, 270), όπου επικρατούν τα περισσότερο γωνιώδη περιγράμματα ή τα κοφτερά τελειώματα[669]. Η «μεταλλική» αυτή απόδοση των σκυφιδίων αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της ελληνιστικής κεραμικής, η οποία αναγνωρίζεται συχνά τόσο στην εγχώρια παραγωγή όσο και ευρύτερα[670]. Αξιομνημόνευτο είναι το γεγονός ότι ο όψιμος αυτός τύπος αναγνωρίζεται και σε πολυάριθμα κέντρα της εποχής, καθώς αποτελεί ιδιαίτερα δημοφιλές σχήμα της ελληνιστικής κεραμικής γενικότερα[671].

Στην ποικιλία β′ περιλαμβάνονται μεγαλύτερα σε μέγεθος σκυφίδια, με κύρια προέλευση την Κνωσό (αριθ. 49, 88, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 276-277, Μοναστηριακό Κεφάλι· αριθ. 184, 220, 231, 249, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»), ενώ από την περιοχή της Φαιστού αναφέρεται το παράδειγμα αριθ. 620. Με βάση τα ανασκαφικά-στρωματογραφικά δεδομένα, τα σκυφίδια της σειράς καλύπτουν το χρονικό διάστημα από το β′ τέταρτο του 2ου έως τον 1ο αι. π.Χ., ενώ τα περισσότερα τοποθετούνται στο β′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Τα κατασκευαστικά-μορφολογικά γνωρίσματα των σκυφιδίων αντιστοιχούν στα όψιμα της ποικιλίας α′[672] και αναγνωρίζονται στον αντίστοιχο αττικό τύπο, ο οποίος αντιπροσωπεύει την όψιμη βαθμίδα του σχήματος και καλύπτει χρονικά τα τέλη του 2ου-1ο

665. Πρβλ. ανάλογη εξέλιξη στην Αττική και στην Κόρινθο, βλ. H. Thompson 1934, 435· *Corinth* VII, III, 33-34.

666. Πρβλ. σχετικά Braun 1970, 164, σχέδ. 16, αριθ. 166 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· *PergForsch* 2, 36, πίν. 3, C5 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 245, σχέδ. 48, αριθ. 3-4 (3ος αι. π.Χ.), αριθ. 7-8 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.).

667. Πρβλ. επίσης ανάλογη διαμόρφωση σε πινάκια του τέλους του 2ου-1ου αι. π.Χ., βλ. ενδεικτικά *UM*, 123, πίν. 101, H32/7· *KSP*, 99, σχέδ. 10, V.357· Hayes 1971, 259, σχέδ. 9, αριθ. 16. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στο παράδειγμα αριθ. 620, βλ. παρακάτω στην ποικιλία β′.

668. Πρβλ. ανάλογη εξέλιξη και στην Αττική, βλ. *Agora* XXIX, 159, όπου περισσότερα σχόλια και σχετικά παραδείγματα.

669. Πρβλ. ανάλογη απόδοση και σε όψιμα σκυφίδια από την Αττική, την Κόρινθο, τη Σαμάρεια ή την Ταρσό, βλ. H. Thompson 1934, 435, σχέδ. 117, D5, E33· *Corinth* VII, III, 33-34, πίν. 3, 44, αριθ. 76 (146 π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 233-234, σχέδ. 43, αριθ. 4· *Tarsus* I, 156, σχέδ. 179, αριθ. 41-42, 46.

670. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

671. Πρβλ. ενδεικτικά H. Thompson 1934, 436, σχέδ. 117, D5· *Antioch* IV, 1, πίν. II, αριθ. 43α· *Samaria-Sebaste* III, 234, σχέδ. 43, αριθ. 5 (β′ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· *PergForsch* 2, 36, πίν. 3, αριθ. C7, C9 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.).

672. Βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

αι. π.Χ.[673]. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το αγγείο από τη Φαιστό προσγράφεται στην ομάδα αυτή κυρίως για το μεγάλο του μέγεθος, μολονότι το σχήμα του είναι σχετικά διαφοροποιημένο, καθώς το περίγραμμα του κάλυκα είναι περισσότερο καμπύλο σε σχέση με τα υπόλοιπα παραδείγματα της σειράς. Επίσης, η κυκλική βάθυνση, η οποία διαμορφώνεται στον πυθμένα του σκυφιδίου αριθ. 276, αποτελεί ξεχωριστό χαρακτηριστικό, γνωστό κυρίως από τον τύπο του ιχθυοπινακίου[674]. Χαρακτηριστική είναι και η εμπίεστη διακόσμηση στον πυθμένα των παραδειγμάτων αριθ. 88 και 276, όπου ανθέμια, ακτινωτά τοποθετημένα, ορίζονται από κυκλική ζώνη με εγκάρσιες πυκνές, χαρακτές γραμμές. Ο τρόπος αυτός σύνθεσης των κοσμημάτων είναι γνωστός ήδη από τους κλασικούς χρόνους[675], ενώ ο τύπος του ανθεμίου αντιστοιχεί στον ανάλογο από την ομάδα D (D5) του H. Thompson από την αθηναϊκή Αγορά[676], όπως και σε παραπλήσιους ή συγγενικούς από άλλα ελληνιστικά κέντρα[677].

2) Το μόνωτο (Πίν. 54β-55α και 105α· Χρονολογικός Πίνακας XXIII)

Ο τύπος που αντιπροσωπεύει η μικρή αυτή σειρά αγγείων από την κεντρική Κρήτη αναγνωρίζεται κυρίως στο σύνολο της κεραμικής από το στρώμα καταστροφής της Λύττου (αριθ. 429-430, 476, 516-517), ενώ ολιγάριθμα παραδείγματα προέρχονται από το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό (αριθ. 313) και το Καμηλάρι στην περιοχή της Φαιστού (αριθ. 555). Πάντως, τα αγγεία αυτής της κατηγορίας είναι γνωστά κατά τον 4ο αι. π.Χ., ιδιαίτερα στη δυτική Κρήτη, από όπου αναφέρονται πολυάριθμα παραδείγματα[678]. Το σχήμα θυμίζει έντονα τον τύπο του αττικού μελαμβαφούς ή διακοσμημένου με ταινίες μόνωτου αγγείου των κλασικών χρόνων, που θα επιζήσει έως τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και τον οποίο φαίνεται ότι μιμούνται τα κρητικά σκυφίδια[679]. Ο χρονολογικός προσδιορισμός των παραδειγμάτων ποικίλλει. Το αγγείο αριθ. 555 χρονολογείται δύσκολα, καθώς προέρχεται από μη στρωματογραφημένες επιχώσεις, ενώ τα μορφολογικά χαρακτηριστικά οδηγούν στον κλασικό τύπο του 4ου αι. π.Χ.[680]. Αντίθετα, η χρονολόγηση του στρώματος καταστροφής της Λύττου στο 221/220 π.Χ. παρέχει ένα χρονολογικά σταθερό σημείο αναφοράς για την κεραμική που περιλαμβάνεται σε αυτό, ενώ χρήσιμη είναι και η μορφολογική εξέταση, η οποία μπορεί να προσφέρει σημαντικά στοιχεία για τον τύπο. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, τα παραδείγματα από τη Λύττο συγκεντρώνονται στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., ενώ το σκυφίδιο από την Κνωσό εντάσσεται στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ.[681].

---

673. Βλ. *Agora* XXIX, 159-160, αριθ. 950-959, σχέδ. 61, πίν. 74.

674. Βλ. στο κεφάλαιο για την κατηγορία των ιχθυοπινακίων.

675. Για την εμπίεστη διακόσμηση στους κλασικούς χρόνους, βλ. *Agora* XII, 22 κ.ε.· Corbett 1949, 198-351· Corbett 1955, 172-186. Για τη μορφολογική εξέλιξη των εμπίεστων κοσμημάτων στους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. H. Thompson 1934, 429-432· *Samaria-Sebaste* III, 253-256.

676. Βλ. H. Thompson 1934, 431, σχέδ. 115.

677. Βλ. *Samaria-Sebaste* III, 255, σχέδ. 52, αριθ. 21-26 (πιθανότατα περί τα τέλη του 2ου αι. π.Χ.).

678. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή 1982, 94-95, σχέδ. 42, πίν. 26β-γ, Π5601, Π5616· Weinberg 1960, πίν. 29b, g, αριθ. 52, 66, 67 (4ος αι. π.Χ.). Επίσης, όμοιου σχήματος αγγείο με αριθ. καταλόγου ΜΗ1556 και με προέλευση την Ίτανο φυλάσσεται στη δυτική αποθήκη του Μουσείου Ηρακλείου.

679. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *Agora* XII, 124-127, πίν. 30-31, σχέδ. 8, αριθ. 724-743 (αγγεία με ταινιωτή διακόσμηση), αριθ. 744-763 (αγγεία μελαμβαφή)· *Olynthus* XIII, πίν. 214, 215 (αριθ. 684, 703, 699, 691, 729), 216-217 (4ος αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 155-156, αριθ. 856-865, σχέδ. 58, πίν. 71. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η χρήση τους δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένη, καθώς εκτός από επιτραπέζια αγγεία πιθανότατα χρησίμευαν και ως κύπελλα πόσης, βλ. *Agora* XXIX, 155.

680. Πρβλ. σχετικά το παράδειγμα αριθ. 766 από την Αγορά των Αθηνών, βλ. *Agora* XII, 127, πίν. 30.

681. Σύμφωνα με την αναθεώρηση της χρονολόγησης του αποθέτη F από το ιερό της Δήμητρας που πρότεινε ο Callaghan, όλα τα σχετικά ευρήματα, τα οποία αρχικά είχαν χρονολογηθεί περί τα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ., πρέπει να χρονολογηθούν στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ. Ο Callaghan κατέληξε σε αυτήν τη διαπίστωση μετά από συγκριτική μελέτη με υλικό από το κυρίως γέμισμα του αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου της Κνωσού, βλ. σχετικά *LPW*, 51.

Στα γενικά χαρακτηριστικά το μόνωτο σκυφίδιο ελάχιστα διαφοροποιείται μορφολογικά στη διάρκεια της χρήσης του. Το στοιχείο αυτό μπορεί να συνδεθεί με τη βραδεία εξέλιξη των απλών σχημάτων και σχετίζεται με το συντηρητισμό των τοπικών εργαστηρίων, που εκφράζεται με την εμμονή σε τύπους κλασικούς, που επιβιώνουν σχεδόν αναλλοίωτοι σε όλη τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου. Ο τύπος σχηματίζεται από ένα σχεδόν ημισφαιρικό κύπελλο, που αναπτύσσεται συνηθέστερα απευθείας από επίπεδη, χωρίς καμία εξωτερική διαμόρφωση βάση (αριθ. 429-430, 476, 516-517), ενώ κάποτε στηρίζεται σε απλή δακτυλιόσχημη (αριθ. 313) ή χαμηλή κωνική (αριθ. 555).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η κυριότερη μορφολογική διαφοροποίηση που παρατηρείται στα σκυφίδια της ομάδας εντοπίζεται στον τρόπο ένωσης της λαβής με το χείλος, στοιχείο το οποίο οδηγεί στη συγκρότηση δύο παραλλαγών, Α και Β. Στην παραλλαγή Α η λαβή είναι κατακόρυφη και καταλήγει με την ελαφρώς υπερυψωμένη ράχη στο εσωτερικό του χείλους. Αντίθετα, στην παραλλαγή Β η λαβή τοποθετείται οριζόντια, με τη ράχη ελάχιστα ψηλότερα από το χείλος, πράγμα που αποτελεί και το συνηθέστερο τρόπο σύνδεσης με το αγγείο, όπως δηλώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα του τύπου[682]. Η μορφολογική αυτή διαφοροποίηση δεν υποδηλώνει οπωσδήποτε και χρονική απόσταση μεταξύ των παραδειγμάτων, ενώ πιθανότατα μπορεί να συνδεθεί με διαφορετικές κεραμικές παραδόσεις, φαινόμενο αρκετά συνηθισμένο στην εγχώρια παραγωγή, γνωστό και από άλλες κατηγορίες αγγείων[683].

Προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου με χονδροειδή τοιχώματα και κατασκευασμένα από πορτοκαλόχρωμο με ξένες προσμείξεις πηλό, τα μόνωτα σκυφίδια από τη Λύττο αποτελούν τα μοναδικά μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα της παραλλαγής Α, ενώ από μορφολογική άποψη μπορούν να σχετιστούν με τα παραπλήσια από το λαξευτό τάφο των Χανίων, τα οποία χρονολογούνται στο πέρασμα από τον 4ο στον 3ο αι. π.Χ.[684].

Η παραλλαγή Β αντιπροσωπεύεται από τα παραδείγματα αριθ. 555 και 313. Το πρώτο αγγείο, κατασκευασμένο από ωχροκάστανο καθαρό πηλό και με καστανό χρώμα στη ζώνη του χείλους και στη ράχη της λαβής, αντιστοιχεί σε τύπο του 4ου αι. π.Χ., με κύρια χαρακτηριστικά το σχετικά βαθύ ημισφαιρικό σώμα, που στηρίζεται σε στενή χαμηλή κωνική βάση, ενώ το χείλος είναι αδιαμόρφωτο και η οριζόντια κυλινδρική λαβή κολλά στο πέρας του τοιχώματος[685]. Ελάχιστα διαφοροποιημένο στα επιμέρους χαρακτηριστικά εμφανίζεται το παράδειγμα αριθ. 313, το οποίο έχει κατασκευαστεί από πορτοκαλόχρωμο πηλό και καλύπτεται με καστανό γάνωμα. Η δακτυλιόσχημη βάση, όμοια περίπου με εκείνη των κλασικών σκυφιδίων από την Αγορά των Αθηνών[686], είναι στενότερη σε σχέση με το υπόλοιπο αγγείο, ενώ τα τοιχώματα σε σύγκριση με το πρωιμότερο δείγμα διαμορφώνονται πιο ευθύγραμμα. Οι μικρές αυτές μορφολογικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες διαπιστώνονται μεταξύ των πρώιμων και των όψιμων παραδειγμάτων, επιβεβαιώνουν χαρακτηριστικά ότι το σκεύος αυτό εμφανίζεται σε όλη τη διάρκεια της χρήσης του με μορφή που ελάχιστα παραλλάσσει από τον αρχικό τύπο[687].

Το μικρό μόνωτο σκυφίδιο αριθ. 480 με προέλευση το στρώμα καταστροφής της Λύττου, μολονότι δεν εντάσσεται σε καμία από τις προηγούμενες παραλλαγές, μπορεί να αναφερθεί στη σειρά αυτή, καθώς εμφανίζεται με συγγενικό σχήμα. Προϊόν του τοπικού εργαστηρίου, το παράδειγ-

682. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα από το λαξευτό τάφο στα Χανιά, βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή, ό.π. υποσημ. 678.

683. Πρβλ. ενδεικτικά τις κυλινδρικές πρόχους ή τα ανάλογου τύπου κύπελλα, τους σταμνοειδείς λέβητες ή τις οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

684. Βλ. Μαρκουλάκη - Νινιού-Κινδελή, ό.π. υποσημ. 678.

685. Βλ. *Agora* XII, αριθ. 766.

686. Πρβλ. ενδεικτικά *Agora* XII, πίν. 30, αριθ. 728, 764-766, 769-770, πίν. 31, αριθ. 749-753.

687. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο στις όλπες ή στις κοινής χρήσης αγάνωτες οινοχόες/πρόχους, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

μα έχει κατασκευαστεί από καστανόχρωμο καθαρό πηλό και είναι γανωμένο ολόκληρο με μελανό ανομοιόμορφο μεταλλικό επίχρισμα. Ο τύπος αντιστοιχεί σε μια αρκετά σπάνια κατηγορία μικρών αγγείων με περιορισμένη διάρκεια ζωής, καθώς το σχήμα εμφανίζεται στην Αττική περί το β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., χωρίς όμως να επιβιώνει στους υστεροκλασικούς ή στους ελληνιστικούς χρόνους[688]. Το αγγείο αριθ. 480 έχει βάση κωνική με μικρή μαστοειδή απόφυση στην κάτω επιφάνεια, σώμα σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου με χείλος από πλαστική λοξή ταινία, η οποία ξεχωρίζει από το σώμα με βαθιά αυλάκωση, και οριζόντια κυλινδρική λαβή τοποθετημένη στο πέρας του τοιχώματος. Το σχήμα αυτό, που ανταποκρίνεται στην κεραμική παράδοση του 4ου αι. π.Χ., όπως φανερώνει χαρακτηριστικό αγγείο από την Αγορά των Αθηνών[689], πρέπει να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα για τη χρονική παράταση του τύπου και σε μεταγενέστερα ανασκαφικά σύνολα, όπως αυτό της Λύττου, χρονολογούμενο στο 221/220 π.Χ.

3) Το δίωτο (Πίν. 55β και 105β· Χρονολογικός Πίνακας XXIII)

Τα δίωτα σκυφίδια αριθ. 435 και 484, που ανήκουν στο σύνολο των ευρημάτων από το στρώμα κατασιροφής της Λύττου, αντιπροσωπεύουν μια κατηγορία αγγείων γνωστή στην εγχώρια κεραμική ήδη από τη γεωμετρική περίοδο[690], χωρίς όμως το σχήμα να απουσιάζει από τον αττικό Κεραμεικό, όπου εμφανίζεται συγγενικό σε ανασκαφικά σύνολα γεωμετρικών ή κλασικών χρόνων, ενώ δεν φαίνεται να έχει συνεχιστές μετά τις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ.[691]. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα δύο παραδείγματα ανταποκρίνονται περισσότερο στον πρωιμότερο τύπο των γεωμετρικών-κλασικών χρόνων[692], δεδομένο που επιτρέπει να θεωρηθούν ως καθυστερημένη επιβίωση του παλαιού αυτού σχήματος, καθώς τα ανασκαφικά δεδομένα μαρτυρούν χρονολόγηση του συνόλου της κεραμικής από τη Λύττο στον προχωρημένο 3ο αι. π.Χ. (221/220 π.Χ.)[693].

Τα δύο αγγεία της σειράς, προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου, έχουν κατασκευαστεί από πορτοκαλόχρωμο ακάθαρτο πηλό, ο οποίος στο παράδειγμα αριθ. 484 είναι εντελώς καμένος από την πυράκτωσή του στο στρώμα κατασιροφής. Το μελανό, κακής ποιότητας γάνωμα απλώνεται σε ολόκληρη την εσωτερική επιφάνεια του αγγείου και εξωτερικά στη ζώνη του χείλους και στις ράχες των λαβών, ενώ το υπόλοιπο σώμα και η βάση μένουν άβαφα[694]. Στο γενικό σχήμα και παρά τις μικρές μορφολογικές διαφοροποιήσεις που εμφανίζουν, τα δύο σκυφίδια χαρακτηρίζονται κυρίως για το περισσότερο (αριθ. 484) ή λιγότερο (αριθ. 435) καμπύλο περίγραμμα του

688. Για το είδος αυτό του αγγείου και για σχετικές παρατηρήσεις ή παραδείγματα, βλ. *Agora* XII, 127, 291, σχέδ. 8, πίν. 31, αριθ. 776 (375-350 π.Χ.). Πρβλ. επίσης δύο αγγεία ανάλογου τύπου από την Κνωσό, που πρέπει να είναι εισηγμένα, βλ. σχετικά *UM*, πίν. 77, H7/3 (β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.)· *KDS*, 31, σχέδ. 13, πίν. 14, E1 (375-350 π.Χ.).

689. Για αττικά παραδείγματα, βλ. *Agora* XII, ό.π. Πρβλ. επίσης τα εισηγμένα στην Κνωσό, βλ. προηγούμενη υποσημείωση. Οι διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στα αττικά και στο παράδειγμα από τη Λύττο αφορούν τόσο την ποιότητα του γανώματος όσο και την παρουσία των δύο μελανόχρωμων ομόκεντρων κύκλων στην κάτω ερυθρόχρωμη επιφάνεια της βάσης, οι οποίες λείπουν στο κρητικό παράδειγμα.

690. Για παραδείγματα από την εγχώρια παραγωγή των γεωμετρικών-αρχαϊκών χρόνων με τη χαρακτηριστική διακόσμηση της περιόδου που εκπροσωπούν, βλ. ενδεικτικά *UM*, πίν. 56, GE12, GE13, πίν. 57, GH15, πίν. 58, GH6.

691. Βλ. *Agora* XII, 87, 261, πίν. 17, αριθ. 364 (περί το 600 π.Χ.), αριθ. 365 (600-575 π.Χ.), αριθ. 371-373 (5ος αι. π.Χ.). Πρβλ. γενικά για τον τύπο τους δίωτους σκύφους τύπου «bolsal», καθώς επίσης και εκείνους με την ονομασία «cup-skyphos», βλ. *Agora* XII, 107-110, πίν. 24, 53, αριθ. 532-561 και 25-27, 54-55, αριθ. 562-623.

692. Πρβλ. για το σχήμα το ανάλογο των παραδειγμάτων από την Κνωσό, βλ. *UM*, ό.π. υποσημ. 690.

693. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και σε άλλα είδη αγγείων από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο, πρβλ. ενδεικτικά τον κάνθαρο αριθ. 423 ή το μόνωτο σκυφίδιο αριθ. 480, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

694. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε σταμνοειδείς λέβητες τύπου Β ή σε μεταγενέστερες τριφυλλόστομες οινοχόες και κυλινδρικές πρόχους από την περιοχή της Κνωσού, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

σώματος, που άλλοτε στηρίζεται σε μικρή δακτυλιόσχημη βάση (αριθ. 484) άλλοτε πάλι αναπτύσσεται απευθείας από την ελάχιστα κοίλη κάτω επιφάνεια στήριξης (αριθ. 435). Το χείλος αποδίδεται σχεδόν οριζόντιο με έντονη στροφή προς τα έξω, ενώ στη ρίζα του τοποθετούνται οι οριζόντιες, ελάχιστα υψωμένες, χοντρές ταινιωτές λαβές. Μολονότι τα δύο αγγεία αποδίδουν ένα σχήμα σπάνιο για την εγχώρια παραγωγή, θα μπορούσαν να παραβληθούν γενικά με τα δίωτα σκυφίδια των υστεροκλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, τα οποία απαντούν σε περιοχές εκτός Κρήτης, παρά το γεγονός ότι εκείνα παρουσιάζονται αρκετά διαφοροποιημένα σε σχέση με τα κρητικά παραδείγματα[695].

Η ΦΙΑΛΗ ΤΥΠΟΥ «MEDUSA BOWL»

(Πίν. 55γ και 105γ-106α· Χρονολογικός Πίνακας XXIV)

Η φιάλη τύπου «Medusa bowl» με το άριστης ποιότητας γάνωμα και το χαρακτηριστικό πλαστικό διάκοσμο, που συνδυάζεται με θέματα της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος», αντιπροσωπεύει ξεχωριστή και σπάνια κατηγορία αγγείων τόσο στο σύνολο της εγχώριας παραγωγής όσο και ευρύτερα[696]. Τα γνωστά παραδείγματα του τύπου προέρχονται από ποικίλες περιοχές της κεντρικής Κρήτης (αριθ. 427, Λύττος· αριθ. 655, Αστρίτσι· αριθ. 144, 198, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 48, αποθέτης Μικρού

695. Πρβλ. ενδεικτικά Β. Αλλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, *Γ' ΕλλΚερ*, πίν. 43α, γ, Π4423 (310-300 π.Χ.), Π2687 (α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.)· *Médéon* V, 37, σχέδ. 35-36, 41.4 (αρχές του 3ου αι. π.Χ.), 46, σχέδ. 60-61, 59 Β.2, 49, σχέδ. 68069, 60.4, 61, σχέδ. 109-110, αριθ. 75.6 (α'μισό του 3ου αι. π.Χ.), 73, σχέδ. 143-144, 129 Β.2 (περί το 300 π.Χ.).

696. Για παραδείγματα και σχετική βιβλιογραφία, βλ. *Medusa Rondanini*, 59-70· *UM*, 129-130, πίν. 96, Η26/2, πίν. 116α-β· Hadjimichali 1971, 204-208, εικ. 40-41· *Stylistic Progression*, 31-37· Rizza - Scrinari 1968, 65, πίν. 102e, 66, αριθ. 14· Hood *et al.* 1964, πίν.14/2 (Περισάκια, περιοχή Ελεύθερνας)· Courby 1992, 227, 4Α· Rayet - Collignon 1888, 331, εικ. 121· *Hadra* I, 126-29, 136, «ζωγράφος του μαιάνδρου».

XXIV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΦΙΑΛΗ «MEDUSA BOWL»
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	┆
210	┆
200	┃
190	┃
180	┃
170	┃
160	┃
150	┃
140	┆
130	┆
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

━━━ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆┆┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

Ανακτόρου· αριθ. 6, Απολλωνία)[697], ενώ κατά τον Callaghan ο τύπος θα πρέπει να προσγραφεί στο τοπικό εργαστήριο της Κνωσού[698]. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ίδιος μελετητής θεωρεί πιθανότερη την τελετουργική χρήση του αγγείου, ενώ η διαπίστωση αυτή δεν πρέπει να αποκλείει και το συνηθέστερο για τον τύπο καθημερινό προορισμό[699]. Ο χρονολογικός προσδιορισμός των αγγείων στηρίζεται κατά κύριο λόγο στα ανασκαφικά δεδομένα, εφόσον υπάρχουν, ενώ σημαντική βοήθεια προσφέρουν οι διακοσμητικές ομοιότητες των παραδειγμάτων με σύγχρονα αγγεία από άλλες κατηγορίες κεραμικής. Με βάση τη συγκριτική εξέταση των διακοσμητικών θεμάτων, η χρονική διάρκεια του τύπου μπορεί να τοποθετηθεί στο διάστημα λίγο πριν από το 221/220 π.Χ. έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα[700].

Τα γενικά χαρακτηριστικά της φιάλης είναι απλά και περιορίζονται σε ρηχό ανοιχτό, ημισφαιρικό κύπελλο, το οποίο καλύπτεται εσωτερικά και εξωτερικά από στιλπνό μελανό γάνωμα. Η διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» οργανώνεται σε ζώνες στο εσωτερικό του αγγείου, ενώ στο κέντρο του πυθμένα, σε υψηλό συνήθως ανάγλυφο, αποδίδεται κεφάλι Μέδουσας, το οποίο προβάλλει συχνά από άνθος ή φωτοστέφανο[701]. Στην αρχή της σειράς θα πρέπει να τοποθετηθεί το παράδειγμα αριθ. 427 από τη Λύττο, που χρονολογείται λίγο πριν από το 221/220 π.Χ. Το αγγείο παρουσιάζεται με πρώιμα χαρακτηριστικά, τα οποία εντοπίζονται τόσο στη χρήση του απλού χαράγματος στη θέση της συνηθέστερης ακιδωτής διακόσμησης των μεταγενέστερων παραδειγμάτων, όσο και στην εμφάνιση της απλούστερης διχρωμίας για την απόδοση των γραπτών θεμάτων. Με βάση τα δεδομένα αυτά, το παράδειγμα από τη Λύττο μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει ενδιάμεση ή μεταβατική μορφή, που οδηγεί στα κανονικά παραδείγματα του τύπου, τα οποία εμφανίζονται μετά την καταστροφή της Λύττου και διακρίνονται για τη σύνθετη και πλούσια διακόσμησή τους.

Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτής της μορφής αποτελεί η φιάλη αριθ. 655, που χρονολογείται περί το 200 π.Χ. ή λίγο αργότερα[702]. Στο αγγείο αυτό αναγνωρίζονται όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά της κατηγορίας, δηλαδή ο πολύχρωμος διάκοσμος, ο οποίος συνδυάζεται με μεγαλύτερη ποικιλία θεμάτων, και η χρήση της ακιδωτής διακόσμησης. Ελάχιστα νεότερη θεωρείται η φιάλη αριθ. 198, που χρονολογείται στο α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Στο παράδειγμα αυτό οι λεπτομέρειες του προσώπου της Μέδουσας έχουν διαβρωθεί, καθώς η μήτρα έχει φθαρεί, ενώ ο γραπτός διάκοσμος εμφανίζει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά της κατηγορίας. Το παράδειγμα αριθ. 6 διατηρεί μόνο το ανάγλυφο κεφάλι της Μέδουσας, το οποίο είναι ιδιαίτερα φθαρμένο και περιβάλλεται από δύο χαρακτούς κύκλους. Το θραύσμα χαρακτηρίζεται για τη χρήση της απλής εγχά-

---

697. Πρβλ. σχετικά τα θραύσματα 71P5 από τη Γόρτυνα, βλ. *Gortina* II, 114, αριθ. 12, πίν. I:2 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.). Βλ. επίσης V. La Rosa, *Β′ ΕλλΚερ*, πίν. 82b, c, d/a-d, F5672, F5670, F6307· Ch. Portale, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 203β· *ASAtene* IV-V (1921-1922), 172, σχέδ. 8.

698. Βλ. σχετικά *Medusa Rondanini*, 67. Για την προέλευση του τύπου έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις. Η Hadjimichali αποδίδει με επιφύλαξη τον τύπο σε κρητικό εργαστήριο, το οποίο έχει δεχθεί έντονη επίδραση από την αλεξανδρινή μεταλλοτεχνία, βλ. Hadjimichali 1971, 207. Αντίθετα, ο Pagenstecher θεωρεί ως τόπο καταγωγής του τύπου την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, ενώ ο Courby πιστεύει ότι ο τύπος του μεταλλίου έχει δημιουργηθεί στην Αθήνα, βλ. Pagenstecher 1909, 8· Courby 1992, 273.

699. Ο Callaghan στηρίζει το δεδομένο αυτό τόσο στο υψηλής ποιότητας γάνωμα και στην πολύχρωμη διακόσμηση όσο και στο θεματικό περιεχόμενο του διακόσμου, βλ. σχετικά *Stylistic Progression*, 37. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι τα γραπτά θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», όπως τα βουκράνια ή οι ταινίες δεμένες σε «φιόγκους», απαντούν και σε άλλες κατηγορίες αγγείων καθημερινής χρήσης, όπως σε κανθάρους, ιριφυλλόστομες οινοχόες, πρόχους με λαιμό, ενώ ανάλογες διαπιστώσεις προκύπτουν και από την εξέταση του μεταλλίου στον πυθμένα της φιάλης, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων και στα αντίστοιχα για το διάκοσμο των αγγείων.

700. Το παράδειγμα από τη Λατώ, που προέρχεται από ανασκαφικό στρώμα των αρχών του 3ου αι.π.Χ., θα πρέπει, το πιθανότερο, να θεωρηθεί ως μη στρωματογραφημένο, βλ. Hadjimichali 1971, 207.

701. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τον πλαστικό διάκοσμο των αγγείων και στο αντίστοιχο για την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος».

702. Βλ. σχετικά *Medusa Rondanini*, 63.

ραξης στη θέση της συνηθέστερης ακιδωτής διακόσμησης. Επίσης, η προέλευσή του από το στρώμα καταστροφής της Απολλωνίας, χρονολογούμενο στο 171 π.Χ.[703], οδηγεί στη διαπίστωση για απλοποίηση στην απόδοση του διακόσμου κατά το παραπάνω χρονικό διάστημα, η οποία θα ολοκληρωθεί περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Φιάλες τύπου «Medusa bowl», αποσπασματικής διατήρησης, είναι γνωστές και από την περιοχή της Μεσαράς. Τμήμα από το ανάγλυφο κεφάλι Μέδουσας παραδίδει το θραύσμα 71P5 από τη Γόρτυνα, που χρονολογείται στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.[704], ενώ τα παραδείγματα από το χώρο της Φαιστού εκπροσωπούν την τελική φάση του τύπου[705]. Αξιομνημόνευτη είναι η χρήση της διπλής ακιδωτής διακόσμησης στο θραύσμα F5672, που ανήκει στο α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., ενώ τα παραδείγματα F5670 και F6307, με την απλή εγχάραξη και την απλοποιημένη διακόσμηση, αποτελούν το νεότερο όριο της σειράς, το οποίο τοποθετείται χρονικά στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Η φιάλη αριθ. 48, που χρονολογείται στο γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως παράδειγμα εκτός της κανονικής σειράς του τύπου. Μολονότι διατηρεί το γραπτό διάκοσμο από ταινίες και βουκράνια, στην απόδοση των θεμάτων απουσιάζει ο φυσιοκρατικός χαρακτήρας των παλαιότερων παραδειγμάτων, ενώ εμφανής είναι η διάθεση της σχηματοποίησης, ακόμη και της παραμόρφωσης. Επίσης, θα πρέπει να επισημανθεί η απουσία του μεταλλίου στο κέντρο του πυθμένα, που έχει αντικατασταθεί από πολύφυλλο γραπτό ρόδακα, ενώ η χρήση της απλής εγχάραξης στη θέση της καθιερωμένης ακιδωτής αποτελούν στοιχεία τα οποία προσδίδουν διαφορετικό χαρακτήρα στο παράδειγμα και το απομακρύνουν από τα πλαίσια της κανονικής σειράς του τύπου.

Ε. ΑΓΓΕΙΑ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΧΡΗΣΗΣ

Η ΛΕΚΑΝΗ

(Πίν. 55δ-59α και 106β-107α· Χρονολογικός Πίνακας XXV)

Οι λεκάνες από την κεντρική Κρήτη συγκροτούν πολυάριθμη ομάδα ανάμεσα στα απλά αγγεία καθημερινής χρήσης, ενώ με το σχήμα τους αντιπροσωπεύουν τοπικές παραλλαγές ή απομιμήσεις αττικών, κυρίως, τύπων, που γνώρισαν μεγάλη διάδοση στους ελληνιστικούς χρόνους[706]. Στην πλειονότητά τους τα παραδείγματα της ομάδας προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού[707] (αριθ. 104, 124-126, 160, 188, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 55, 82, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 268, δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι· αριθ. 368-371, ιερό Γλαύκου) ή από τη Λύττο (αριθ. 447, 464, 467, 468-469, 496-500), ενώ από την Απολλωνία αναφέρεται το αγγείο αριθ. 10. Τα

703. Βλ. σχετικά στο αντίστοιχο εισαγωγικό κεφάλαιο του περιγραφικού καταλόγου και σε εκείνο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής.

704. Η Papadopoulos θεωρεί ότι το δείγμα αυτό είναι εισηγμένο από την Κνωσό, για σχετικά σχόλια βλ. *Gortina* II, ό.π. υποσημ. 697.

705. Η καταστροφή της Φαιστού από τη γειτονική Γόρτυνα τοποθετείται περί στο 150 π.Χ., γεγονός που αποτελεί σταθερό terminum ante quem για τη χρονολόγηση της κεραμικής από το στρώμα καταστροφής της Φαιστού, βλ. σχετικά Στράβων X, 479· Guarducci, *IC*, I, 268· Manganaro 1978, 55· V. La Rosa, *Β′ ΕλλΚερ*, 160-166.

706. Για αττικά παραδείγματα, βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 468-470, σχέδ. 122, όπου η μορφολογική εξέλιξη του τύπου συνδέεται περισσότερο με την απόδοση του χείλους. Για αττικές απομιμήσεις ή παραλλαγές, βλ. ενδεικτικά Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Γ′ ΕλλΚερ*, 108, 113, πίν. 63 (A4284, A4286)· A. Bozkova, *Γ′ ΕλλΚερ*, 227, πίν. 174α-β· Braun 1970, 186, σχέδ. 28, 30, αριθ. 152, 189.

707. Ο αριθμός των λεκανών από την περιοχή της Κνωσού είναι μεγαλύτερος, καθώς ορισμένα παραδείγματα δεν έχουν περιληφθεί στον περιγραφικό κατάλογο ούτε σχολιάζονται στο επιμέρους κεφάλαιο, είτε επειδή δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν είτε λόγω της θραυσματικής κατάστασής τους δεν συμβάλλουν ουσιαστικά στη μορφολογική εξέλιξη του τύπου.

XXV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΛΕΚΑΝΗ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	Α	Β
320		
310		
300		
290	┆	┆ ┃
280	┆	┆ ┃
270	┆	┆ ┃
260	┆	┆ ┃
250	┆	┆ ┃
240	┃	┆ ┃
230	┃	┆ ┃
220	┃	┆ ┃
210		┃
200		┃
190	┆	┃
180	┆	┃
170	┆	┃
160	┆	┃
150	┆	┃
140		┃
130		┃
120		┃
110		┃
100		┃
90		
80		
70		
60		
50		

━━━ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

γνωστά παραδείγματα του τύπου από την περιοχή της Μεσαράς είναι σχετικά ολιγάριθμα και προέρχονται κυρίως από τη Φαιστό (αριθ. 618, 625-627), ενώ κοντά σε αυτά μπορούν να προστεθούν και ελάχιστα θραύσματα από τη Γόρτυνα[708].

Τα περισσότερα από τα αγγεία της σειράς ανήκουν σε χρονολογημένα σύνολα[709], πράγμα που επιτρέπει την κατά προσέγγιση τυπολογική και χρονολογική ταξινόμηση, χωρίς όμως το δεδομένο αυτό να θεωρείται σε κάθε περίπτωση απόλυτο. Με βάση τα ανασκαφικά στοιχεία, οι λεκάνες της ομάδας καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τις αρχές του 3ου έως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ., ενώ από μορφολογική άποψη η ποικιλία των τύπων που αντιπροσωπεύουν δεν είναι ανάλογη και προς την αριθμητική εικόνα τους. Πάντως, αξιοσημείωτη είναι η εμμονή σε τύπους παλαιούς, που χρησιμοποιούνται χωρίς ουσιώδεις αλλαγές έως τους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους, φαινόμενο το οποίο σχετίζεται συχνά με τη βραδεία εξέλιξη των απλών σχημάτων, ενώ παράλληλα καταδεικνύει το συντηρητισμό της εγχώριας κεραμικής[710].

Με βάση τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, οι λεκάνες της ομάδας μπορούν να διακριθούν σε δύο κύριους τύπους (Α και Β), με ποικιλία παραλλαγών ο καθένας. Ο τύπος Α χαρακτηρίζεται για την πλατιά επιφάνεια έδρασης και τα κυλινδρικά, ευρύτερα προς τα επάνω τοιχώματα, σε αντίθεση με τον τύπο Β, που εμφανίζει ένα βασικό ημισφαιρικό σχήμα. Στον

708. Η δημοσιευμένη ελληνιστική κεραμική από τη Γόρτυνα δεν περιλαμβάνεται στον περιγραφικό κατάλογο αυτής της μελέτης, για το λόγο ότι τα αγγεία στην πλειονότητά τους είναι θραυσματικής κατάστασης. Αναφέρονται κατά περίπτωση μόνον ορισμένοι χαρακτηριστικοί τύποι στην εξέταση της εξέλιξης του σχήματος των αγγείων, βλ. σχετικά *Gortina* Ι, 169-198, ιδιαίτερα για τον τύπο, 187-188, αριθ. 76-79, σχέδ. 185.

709. Για τη χρονολογική τοποθέτηση των ανασκαφικών συνόλων όπου εντάσσονται τα παραδείγματα, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα εισαγωγικά κεφάλαια του περιγραφικού καταλόγου.

710. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε άλλες κατηγορίες απλών αγγείων, όπως σε μαγειρικά σκεύη ή σε κοινής χρήσης οινοχόες/πρόχους, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για τους τύπους. Για σχετικά σχόλια, βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

τύπο Α εντάσσονται όλα σχεδόν τα αγγεία από τη Λύττο (αριθ. 447, 464, 467-469, 497-499) και τα παραδείγματα αριθ. 104, 125 και 188 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», τα οποία, αν και δεν δίνουν την απαραίτητη πλήρη εικόνα του τύπου, όμως τα επιμέρους μορφολογικά γνωρίσματά τους επιτρέπουν με μεγάλη πιθανότητα την προσγραφή τους στον τύπο Α. Εκτός από τις λεκάνες με προέλευση το στρώμα καταστροφής της Λύττου (221/220 π.Χ.), οι οποίες μπορούν να τοποθετηθούν με βάση το σταθερό αυτό χρονολογικό σημείο στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., τα υπόλοιπα παραδείγματα από την Κνωσό, σύμφωνα με τα ανασκαφικά-μορφολογικά στοιχεία, εντάσσονται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, δηλαδή στις αρχές του 3ου (αριθ. 104, 125) και στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ. (αριθ. 188).

Σε όλες σχεδόν τις λεκάνες του τύπου Α χαρακτηριστικό γνώρισμα αποτελεί το βαρύ σώμα με τα χοντρά τοιχώματα και η αδρή επιφάνεια, ενώ ξεχωριστή σημασία έχει επίσης η σύσταση του πηλού, που επιτρέπει την αναγνώριση των εργαστηρίων προέλευσης των παραδειγμάτων. Τα αγγεία από τη Λύττο είναι κατασκευασμένα από το χαρακτηριστικό ντόπιο πορτοκαλοκόκκινο ακάθαρτο πηλό, γνωστό και από άλλες κατηγορίες κεραμικής του τοπικού εργαστηρίου[711]. Αντίθετα, στα θραύσματα από την Κνωσό ο πηλός είναι διαφορετικός τόσο στη σύσταση όσο και στην υφή. Το χρώμα είναι ωχροκάστανο έως καστανό, με ελάχιστες ξένες προσμείξεις, ενώ σε ό,τι αφορά την απόδοση της επιφάνειας, αυτή είναι λεία και καθαρή. Όλα τα παραδείγματα της ομάδας είναι αγάνωτα, με εξαίρεση τα αριθ. 467, 498 και 499, όπου ομόκεντρες καστανόχρωμες ταινίες περιτρέχουν την εσωτερική επιφάνεια, στοιχείο γνωστό και από αττικά παραδείγματα των αρχαϊκών-κλασικών χρόνων[712].

Οι λεκάνες τύπου Α, γενικά μεγάλου μεγέθους[713], έχουν το βασικό κυλινδρικό ή ελαφρώς κωνικό σχήμα με τη μεγάλη επιφάνεια στήριξης και το ευρύ άνοιγμα στο επάνω τμήμα. Οι ελάχιστες όμως διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται ανάμεσα στα παραδείγματα και εντοπίζονται κυρίως στη διαμόρφωση της βάσης ή του χείλους αποτελούν τα στοιχεία εκείνα τα οποία καθορίζουν τις ποικιλίες ή τις παραλλαγές του τύπου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση των αγγείων αυτού του είδους οι μορφολογικές διαφορές δεν έχουν απαραίτητα και χρονολογική σημασία, αλλά περισσότερο μπορούν να σχετιστούν με τις προτιμήσεις των τοπικών εργαστηρίων, που αντλούν συχνά στοιχεία από την κοινή ελληνιστική και ιδιαίτερα την αττική κεραμική, τα οποία στη συνέχεια προσαρμόζουν στη δική τους εγχώρια παράδοση.

Στα παραδείγματα τύπου Α η διαμόρφωση της βάσης είναι ελάχιστα επιμελημένη, καθώς στα περισσότερα αγγεία, κυρίως σε αυτά από τη Λύττο, αποδίδεται δακτυλιόσχημη μόνον εξωτερικά και πάντοτε επίπεδη στην κάτω επιφάνεια (αριθ. 464, 467, 469, 497-499), ενώ σε μία περίπτωση είναι εντελώς αδιαμόρφωτη (αριθ. 468)[714]. Αντίθετα, στο παραδείγματα αριθ. 104 και 188 από την Κνωσό η απόδοση της βάσης είναι επιμελέστερη, καθώς σχηματίζεται δακτυλιόσχημη, συμπαγής (αριθ. 104) ή κοίλη στην κάτω επιφάνεια όπου χαράσσεται αβαθής κυκλική αυλάκωση (αριθ. 188), στοιχείο γνωστό και από άλλα, σχεδόν σύγχρονα ή πρωιμότερα είδη αγγείων από την ίδια περιοχή[715].

---

711. Με όμοιο πηλό είναι κατασκευασμένα τα περισσότερα αγγεία από το στρώμα καταστροφής της Λύττου. Για περισσότερες παρατηρήσεις, βλ. στο κεφάλαιο για το τοπικό εργαστήριο της Λύττου.

712. Για ανάλογο χαρακτηριστικό, βλ. *Agora* XII, 359, 365, πίν. 82, 87, αριθ. 1745 (αρχές του 6ου αι. π.Χ.), 1836 (330-320 π.Χ.).

713. Η διάμετρος του χείλους κυμαίνεται από 0,30-0,70 μ. περίπου.

714. Πρβλ. για την παραπλήσια διαμόρφωση της βάσης και το παράδειγμα από τη Λατώ, βλ. Hadjimichali 1971, 202, σχέδ. 39, αριθ. 426.

715. Πρβλ. όμοιο ή παραπλήσιο χαρακτηριστικό σε πινάκια, αμφορίσκους ή κυλινδρικά κύπελλα, βλ. ενδεικτικά *UM*, πίν. 88-89, Η14/1-2, Η14/9 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.). Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και σε λεκάνη κλασικών χρόνων από τον ίδιο χώρο, βλ. *UM*, πίν. 79, Η10/6 (4ος αι. π.Χ.).

Ποικιλότροπα διαμορφώνεται και το χείλος, που συνήθως αποδίδεται καμπύλο, στραμμένο λιγότερο (αριθ. 467-469) ή περισσότερο προς τα έξω και κάτω (αριθ. 104, 125, 188, 464, 497-499), στοιχείο το οποίο βρίσκεται σε συμφωνία με τα αττικά πρότυπα[716]. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αποτελεί επίσης το έντονο, ενίοτε οξυκόρυφο έξαρμα, που υπογραμμίζει συχνά το χείλος (αριθ. 464, 468, 497-498), μορφολογικό στοιχείο το οποίο αναγνωρίζεται σε ανάλογα αγγεία από άλλες περιοχές της Κρήτης[717], χωρίς να λείπουν και τα αττικά παράλληλα[718]. Εξαίρεση στον κανόνα αποτελεί η λεκάνη αριθ. 499, όπου τη ρίζα του χείλους περιτρέχει πλατιά ανάγλυφη ταινία με οριζόντια νεύρωση στο μέσον του ύψους.

Επιπλέον, τυπικό και χαρακτηριστικό γνώρισμα για σημαντικό αριθμό παραδειγμάτων είναι οι μικρές οριζόντιες κυλινδρικές λαβές, κολλημένες σχεδόν κάτω από το χείλος[719] (αριθ. 464, 467, 469, 497-498), ενώ στο παράδειγμα αριθ. 499 υπάρχει μία μόνο λαβή, η οποία διαμορφώνεται δακτυλιόσχημη και τοποθετείται οριζόντια στην άκρη του χείλους. Το χαρακτηριστικό αυτό, ιδιαίτερα σπάνιο για την κατηγορία γενικότερα, μπορεί να παραβληθεί με την αντίστοιχη μορφή της λεκάνης αριθ. 1790 από την αθηναϊκή Αγορά[720], ενώ ανάλογο γνώρισμα είναι αρκετά συνηθισμένο σε άλλα είδη αγγείων[721]. Αντίθετα, στη λεκάνη αριθ. 468 οι λαβές πλάθονται μικρές, συμπαγείς, τετράγωνης διατομής και τοποθετούνται λίγο επάνω από την επίπεδη επιφάνεια στήριξης, αποδίδοντας μορφή ξεχωριστή και σπάνια για τα τωρινά δεδομένα. Εξίσου χαρακτηριστική είναι η απόδοση της εσωτερικής επιφάνειας στο ίδιο αγγείο, όπου στον πυθμένα διαμορφώνονται ομόκεντρες αυλακώσεις, ενώ περιμετρικά χαράσσονται λογχόσχημα φύλλα.

Στον τύπο Β, όπου περιλαμβάνονται συνηθέστερα λεκάνες μικρού μεγέθους και από περισσότερες περιοχές της κεντρικής Κρήτης, αναγνωρίζονται δύο ποικιλίες (α′ και β′), οι οποίες στηρίζονται κυρίως στη διαφορετική απόδοση των λαβών, ενώ σε δύο περιπτώσεις αυτές δεν υπάρχουν (αριθ. 500, 625). Στην ποικιλία α′ οι, κατά κανόνα, κυλινδρικές λεπτές, πεταλόσχημες λαβές υψώνονται από το μέσον περίπου του τοιχώματος και με έντονη καμπύλη καταλήγουν στην κάτω επιφάνεια του χείλους (αριθ. 124, 126, 369, 496), το οποίο σε μία περίπτωση εγγίζουν (αριθ. 126)[722]. Αντίθετα, οι λαβές της ποικιλίας β′ πλάθονται ταινιωτές, συχνά με κεντρική αυλάκωση, και κολλούν ακριβώς κάτω από το χείλος (αριθ. 10, 55, 82, 160, 268, 368, 370-371, 618, 626)[723].

Στο γενικό σχήμα τα αγγεία και των δύο ποικιλιών έχουν το βασικό ημισφαιρικό σχήμα

---

716. Για την εξέλιξη της μορφής αυτής του χείλους, βλ. H. Thompson, ό.π. υποσημ. 706, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

717. Βλ. Hadjimichali, ό.π. υποσημ. 714.

718. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε λεκάνες αρχαϊκών-κλασικών χρόνων από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XII, 359, 361, πίν. 82-83, αριθ. 1741, 1785.

719. Για τους τρόπους ένωσης των λαβών με το σώμα της λεκάνης, βλ. σχετικά *Agora* XII, 213-214, όπου για την κατηγορία αυτή της κεραμικής το στοιχείο αυτό, τουλάχιστον στους αρχαϊκούς-κλασικούς χρόνους, έχει και χρονολογική σημασία.

720. Βλ. *Agora* XII, 362, πίν. 83.

721. Πρβλ. σχετικά την κατηγορία των μόνωτων σκυφιδίων των αρχαϊκών-κλασικών χρόνων, βλ. *Agora* XII, 124-127, σχέδ. 8, 22, πίν. 30-31, 56, αριθ. 724-726. Για περισσότερα παραδείγματα, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

722. Ο τύπος αυτός της λεκάνης είναι αττικός και ανάγεται στους πρώιμους αρχαϊκούς χρόνους, ενώ στους όψιμους αρχαϊκούς-κλασικούς γίνεται αρκετά δημοφιλής και διαδίδεται σε διάφορες περιοχές του ελληνισμού, βλ. σχετικά *Agora* XII, 214-215, σχέδ. 15, 20, πίν. 86, αριθ. 1821-1834. Πρβλ. επίσης για τον ίδιο τύπο το παράδειγμα από την Ηιόνα της ανατολικής Μακεδονίας, βλ. Μ. Νικολαΐδου - Πατέρα, ό.π. υποσημ. 706. Για το σχήμα των λαβών, πρβλ. ανάλογη διαμόρφωση και στους κωδωνόσχημους κρατήρες, βλ. *Agora* XII, 55, πίν. 3, αριθ. 60-61.

723. Ο τρόπος αυτός ένωσης των λαβών με το αγγείο, καθώς επίσης και η ταινιωτή διάπλασή τους είναι οι επικρατέστερες μορφές του εξεταζόμενου τύπου. Πρβλ. σχετικά τα πρωιμότερα παραδείγματα από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XII, καθώς επίσης και το αγγείο Κ224 από την Ελεύθερνα, βλ. *Ελεύθερνα* ΙΙ, 105, σχέδ. 29.

του αρχικού τύπου, που στηρίζεται σε δακτυλιόσχημη βάση και καταλήγει σε χείλος πλατύ και επίπεδο[724]. Ωστόσο, τα επιμέρους μορφολογικά γνωρίσματα των παραδειγμάτων εμφανίζονται συχνά ελάχιστα παραλλαγμένα, στοιχείο το οποίο σχετίζεται περισσότερο με τη γνωστή ποικιλομορφία της εγχώριας παραγωγής, ενώ δεν φαίνεται να υποδηλώνει χρονική απόσταση μεταξύ των παραδειγμάτων[725]. Σε ό,τι αφορά τη χρονική έκταση του τύπου Β, σύμφωνα με τα ανασκαφικά στοιχεία, οι λεκάνες της ομάδας καλύπτουν γενικά την περίοδο από τις αρχές του 3ου έως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ., χωρίς όμως το δεδομένο αυτό να προσφέρει και την ολοκληρωμένη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος. Πάντως, τα παραδείγματα της ομάδας είναι χαρακτηριστικά και δίνουν καλή εικόνα του είδους μέσα στην εγχώρια ελληνιστική κεραμική.

Οι λεκάνες που προσγράφονται γενικά στον τύπο Β έχουν κατασκευαστεί με περισσότερη επιμέλεια σε σύγκριση με εκείνες του τύπου Α. Ο πηλός είναι καλύτερης ποιότητας, ενώ στην πλειονότητά τους καλύπτονται εσωτερικά από καστανοκόκκινο ή μελανό γάνωμα, το οποίο συχνά απλώνεται στο χείλος ή ακόμη και στην εξωτερική του ζώνη (αριθ. 10, 55, 82, 126, 160, 368-371, 496, 618). Σε μία μόνο περίπτωση το αγγείο είναι αγάνωτο (αριθ. 500), ενώ σε δύο παραδείγματα από τη Φαιστό (αριθ. 625-626) η άβαφη επιφάνεια έχει υποστεί διαφορετική επεξεργασία και η υφή της είναι λεία, όμοια περίπου με εκείνη των μελανόγραφων υδριών της κατηγορίας «Hadra», καθώς και άλλων τύπων της εγχώριας παραγωγής[726].

Οι λεκάνες της ποικιλίας α′, που είναι σχετικά ολιγάριθμες, έχουν σχεδόν όμοιο σχήμα, ενώ στη μορφή τους αναγνωρίζεται ο αττικός τύπος των κλασικών χρόνων με τις χαρακτηριστικές πελαλόσχημες λαβές, στοιχείο το οποίο και' εξοχήν προσδιορίζει την ομάδα[727]. Τα παραδείγματα αριθ. 124 και 126, που αντιπροσωπεύουν την πρωιμότερη φάση της ποικιλίας α′, εκτός από το ημισφαιρικό σώμα και τις χαρακτηριστικές λαβές (αριθ. 126) διακρίνονται επίσης για τις οριζόντιες χαράξεις στο ύψος των λαβών, οι οποίες στο παράδειγμα αριθ. 124 συνδυάζονται με κυματοειδή χαρακτή γραμμή και αποδίδουν στοιχεία ξεχωριστά για τη σειρά, καθώς επαναλαμβάνονται σχεδόν ομοιότροπα και στο αγγείο αριθ. 496[728]. Παράλληλα, το χείλος αποδίδεται πλατύ και στραμμένο προς τα έξω, μορφή γνωστή και από άλλες κατηγορίες κεραμικής, ιδιαίτερα από την περιοχή της Κνωσού[729]. Σχεδόν ταυτόσημη μορφή έχει και η λεκάνη αριθ. 496, που χρονολογείται λίγο πριν από το 221/220 π.Χ., ενώ με ανάλογο σχήμα εμφανίζεται και η μικρογραφική αριθ. 369, η οποία εντάσσεται γενικά στον 3ο αι. π.Χ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των παραδειγμάτων και κοινό για τις περισσότερες λεκάνες του τύπου Β είναι το πλατύ επίπεδο (αριθ. 496) ή στραμμένο προς

724. Γενικά για το σχήμα αυτό της λεκάνης, πρβλ. τα πρωιμότερα παραδείγματα από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XII, πίν. 83-87. Με όμοιο γενικά σχήμα εμφανίζονται και τα παραδείγματα από την Ελεύθερνα, βλ. *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 28, Κ222-Κ231.

725. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και σε άλλες κατηγορίες της εγχώριας παραγωγής. Η ποικιλομορφία της εγχώριας ελληνιστικής κεραμικής αποδίδει φαινόμενο γνωστό και σε άλλα κέντρα της εποχής, γεγονός που σχετίζεται περισσότερο με την αυτόνομη παραγωγή των τοπικών εργαστηρίων, η οποία έχει ως φυσικό επακόλουθο τη διαμόρφωση και καθιέρωση ενός ιδιαίτερου κεραμικού χαρακτήρα για κάθε περιοχή. Για σχετικά σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και στην ελληνιστική κεραμική από τη Μακεδονία, βλ. σχετικά Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 167-168· Β. Πούλιος, *Γ′ ΕλλΚερ*, 123-127.

726. Για την τεχνική της «λείανσης», βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τον τύπο της τριφυλλόστομης οινοχόης, όπου και σχετικά παραδείγματα.

727. Σε ό,τι αφορά το παράδειγμα αριθ. 124 θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η προσγραφή του στην ποικιλία α′ οφείλεται κυρίως στο σχήμα του σώματος και στα χαρακτά στοιχεία που απλώνονται στο ύψος των λαβών, καθώς οι ίδιες οι λαβές δεν σώζονται.

728. Χαρακτηριστικό δείγμα της ίδιας παραλλαγής αποτελεί και η λεκάνη Η19/6 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», χρονολογούμενη στον προχωρημένο 3ο αι. π.Χ., η οποία όμως δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί, βλ. *UM*, πίν. 93.

729. Πρβλ. ενδεικτικά το χείλος πίθου από το ίδιο σύνολο, βλ. *UM*, πίν. 85, Η12/59.

τα έξω χείλος (αριθ. 124, 369), ενίοτε οριζόμενο περιμετρικά με αυλάκωση (αριθ. 82, 368, 496, 618). Η μορφή αυτή απαντά συγγενική και σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής[730], ενώ χαρακτηρίζει την κεραμική και από άλλες γειτονικές περιοχές[731], χωρίς όμως να έχει χρονολογική σημασία, καθώς εμφανίζεται σε ποικίλες χρονικές βαθμίδες της μορφολογικής γραμμής εξέλιξης του σχήματος.

Στην ποικιλία β′ περιλαμβάνονται νεότερα παραδείγματα, που ανήκουν γενικά στο 2ο αι. π.Χ., με μόνη εξαίρεση τη λεκάνη αριθ. 500 με προέλευση το στρώμα καταστροφής της Λύττου. Σύμφωνα με τις χρονολογικές ενδείξεις, οι λεκάνες αριθ. 82 και 160 από την Κνωσό μπορούν να τοποθετηθούν στο α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., ενώ σε σχεδόν σύγχρονα χρονικά πλαίσια εντάσσεται και η αριθ. 10 από το στρώμα καταστροφής της Απολλωνίας (171 π.Χ.). Αντίθετα, τα παραδείγματα από τη Φαιστό αριθ. 618, 625 και 626 αποτελούν την επόμενη χρονική βαθμίδα, η οποία τοποθετείται λίγο πριν από το 150 π.Χ., ενώ τα αριθ. 55 και 268 αντιπροσωπεύουν τα νεότερα παραδείγματα της σειράς, χρονολογούμενα στο β′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Σε ό,τι αφορά τις μικρογραφικές λεκάνες από το ιερό του Γλαύκου (αριθ. 368, 370-371) θα πρέπει να σημειωθεί ότι με το σχήμα τους αποδίδουν μορφές γνωστές του 3ου-2ου αι. π.Χ., χωρίς όμως τη δυνατότητα σαφέστερου χρονολογικού προσδιορισμού.

Οι λεκάνες της ποικιλίας β′, παρά τις γενικές τυπολογικές ομοιότητες που εμφανίζουν με εκείνες της α′, παρουσιάζουν αμυδρή διαφοροποίηση στην απόδοση του σώματος, καθώς τούτο διαφορφώνεται ελάχιστα βαθύτερο, με λιγότερο καμπύλο περίγραμμα (αριθ. 10, 55, 82, 160, 268, 618), στοιχείο το οποίο απουσιάζει από το πρωιμότερο παράδειγμα αριθ. 500. Το δεδομένο αυτό μπορεί να χρησιμεύσει σε ορισμένες περιπτώσεις ως στοιχείο χρονολόγησης[732], χωρίς όμως αυτό να θεωρείται γενικός κανόνας, καθώς σε άλλα παραδείγματα η εξέλιξη του σχήματος έχει ανάστροφη πορεία (αριθ. 625). Επίσης, ποικιλία της ίδιας παραλλαγής αντιπροσωπεύει η λεκάνη αριθ. 626, με κύριο γνώρισμα το σχεδόν κωνικό σώμα, που σχηματίζει γωνία με έντονη ακμή στο επάνω τμήμα, χαρακτηριστικό το οποίο ανταποκρίνεται σε σχεδόν σύγχρονο αττικό τύπο[733].

Σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση του χείλους, στα παραδείγματα της ποικιλίας β′, θα πρέπει να σημειωθεί ότι αποδίδεται συνηθέστερα πλατύ, επίπεδο (αριθ. 55, 160, 268, 370-371) ή ελάχιστα στραμμένο προς τα κάτω (αριθ. 82), ενίοτε με περιμετρική αυλάκωση (αριθ. 10, 82, 368, 618, 626)[734] ή ακόμη με απλή χάραξη στην οριζόντια επιφάνεια (αριθ. 268, 371), μορφή τυπική και για άλλα είδη αγγείων[735]. Επίσης, σε δύο περιπτώσεις το χείλος υπογραμμίζεται στη ρίζα από οριζόντια εγκοπή (αριθ. 160, 625), στοιχείο που μπορεί να παραβληθεί με το ανάλογο ή παραπλήσιο και άλλων κατηγοριών της εγχώριας κεραμικής. Χαρακτηριστική ακόμη είναι η διαμόρφωση του χείλους στο παράδειγμα αριθ. 500, που σχηματίζεται από λοξότμητο κρεμαστό κυμάτιο και κατακόρυφο πλαστικό δακτυλίδι, τύπος γνωστός και από άλλες κατηγορίες κερα-

730. Πρβλ. για ανάλογη ή παραπλήσια διαμόρφωση του χείλους την οινοχόη χωρίς προχοή αριθ. 278 από τη δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι στην Κνωσό ή την υδρία αριθ. 604 από το Καμηλάρι, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

731. Βλ. *Ελεύθερνα* ΙΙ, 104, σχέδ. 28, Κ225.

732. Γενικά η αύξηση του ύψους της λεκάνης μπορεί να θεωρείται συχνά ως στοιχείο χρονολόγησης, καθώς τα νεότερα παραδείγματα συνηθέστερα είναι πιο βαθιά. Πάντως, αυτό το στοιχείο δεν είναι απόλυτο, αφού μπορεί και όψιμα παραδείγματα να έχουν σχετικά μικρό ύψος, πρβλ. σχετικά τη λεκάνη αριθ. 268 από την δεξαμενή στην Κνωσό. Για σχετικά σχόλια, βλ. επίσης, *UM*, 98.

733. Για ανάλογα παραδείγματα από την Αττική, βλ. Braun 1970, 186, σχέδ. 28, αριθ. 152, πίν. 66, αριθ. 152.

734. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και σε λεκάνες της ποικιλίας α′, βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

735. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό στο πινάκιο αριθ. 168 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», στον κρατήρα αριθ. 647 από τη Φαιστό ή στην υδρία αριθ. 612 από το Καμηλάρι, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Πρβλ. επίσης τη λεκάνη Κ228 από την Ελεύθερνα, βλ. *Ελεύθερνα* ΙΙ, σχέδ. 28.

μικής τόσο από την κεντρική Κρήτη όσο και ευρύτερα[736]. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ορισμένα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά φανερώνουν στενή σχέση με τη σύγχρονη μεταλλοτεχνία, φαινόμενο συνηθισμένο για την εποχή, που παρατηρείται συχνά και σε άλλα είδη αγγείων[737].

Ο ΚΑΔΟΣ

(Πίν. 107β-108β· Χρονολογικός Πίνακας XXVI)

Οι κάδοι της ομάδας αυτής προέρχονται κυρίως από το γέμισμα της δεξαμενής στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι της Κνωσού (αριθ. 253-258), ενώ κοντά σε αυτούς πρέπει να τοποθετηθεί και το παράδειγμα αριθ. 638 από την επιχωμάτωση φρεατίου στο χώρο του ανακτόρου της Φαιστού[738]. Από μορφολογική άποψη, όλοι οι κάδοι της σειράς αποτελούν ενιαίο σύνολο και συγκεντρώνονται με βάση τις ανασκαφικές ενδείξεις στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ., με μόνη εξαίρεση το παράδειγμα από τη Φαιστό, που χρονολογείται λίγο πριν από το 150 π.Χ. Παρά το γεγονός ότι τα αγγεία είναι σύγχρονα ή έστω χρονικά απέχουν ελάχιστα μεταξύ τους, με τα επιμέρους διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά τους, μπορούν να διακριθούν σε δύο βασικές παραλλαγές.

Η πιο σημαντική μορφολογική διαφορά που παρατηρείται ανάμεσα στους κάδους του συνόλου αφορά κυρίως την παρουσία ή όχι των κωνικών πλαστικών αποφύσεων επάνω στην επιφάνεια του σώματος, στοιχείο το οποίο επιτρέπει τη διάκρισή τους: α) σε εκείνους με ανάγλυφα κωνικά εξάρματα και β) στους απλούς κάδους. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι αλλα-

XXVI. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΚΑΔΟΣ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	┊
140	┃
130	┃
120	┃
110	┃
100	┃
90	
80	
70	
60	
50	

━━━ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┊┊┊┊┊ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

736. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες αριθ. 612, 613, 617 από το Καμηλάρι, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για τον τύπο. Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* II, 104, σχέδ. 28, Κ232· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 154, σχέδ. 41· Miller 1974, 235, σχέδ. 5, αριθ. 45.

737. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

738. Από τον ίδιο χώρο προέρχεται και θραύσμα κάδου όμοιου τύπου, βλ. σχετικά *ASAtene* LXXIV-LXXV, n.s. LVIII-LIX (1996-1997), 327, αριθ. 121a.

γές που διαπιστώνονται στην απόδοση του σχήματος δεν αποτελούν στοιχεία για τη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του, καθώς ελάχιστη χρονολογική σημασία έχουν. Στην πραγματικότητα οι μορφολογικές διαφοροποιήσεις μπορούν, το πιθανότερο, να σχετιστούν με διαφορετικά κεραμικά εργαστήρια, φαινόμενο αρκετά γνωστό και συνηθισμένο, το οποίο χαρακτηρίζει και άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής[739]. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι όλα σχεδόν τα αγγεία της σειράς εντάσσονται στην παραλλαγή Α, με μόνη εξαίρεση το αγγείο αριθ. 255, που αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα της παραλλαγής Β.

Πέρα όμως από τις παραπάνω μορφολογικές διαφορές, όλοι οι κάδοι του συνόλου εμφανίζονται γενικά με σχεδόν όμοια χαρακτηριστικά, κυρίως κατασκευαστικά. Άβαφοι και κατασκευασμένοι από κοκκινωπό ακάθαρτο πηλό, έχουν πολύ παχιά τοιχώματα, ενώ το ύψος τους μαζί με τη λαβή κυμαίνεται από 0,33 έως 0,50 μ. Τα παραδείγματα εμφανίζονται με βάση χαμηλή, κωνική (αριθ. 253-255, 257-258, 638), σε μία περίπτωση χωρίς εξωτερική διαμόρφωση (αριθ. 256). Το σώμα άλλοτε αποδίδεται σχεδόν σφαιρικό (αριθ. 254-256, 258, 638) άλλοτε πάλι περισσότερο εξογκωμένο προς τα κάτω (αριθ. 253, 257), σχήμα αρκετά γνωστό από σύγχρονες αλλά και παλαιότερες πρόχους με λαιμό[740]. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις το χείλος σχηματίζεται από στενή, σχεδόν κατακόρυφη ταινία με οριζόντια χάραξη στη ρίζα, με μόνη εξαίρεση τα παραδείγματα αριθ. 253 και 257, όπου το περίγραμμα του σώματος είναι συνεχές μέχρι το στόμιο. Η τοξωτή, κατά κανόνα ελλειπτικής διατομής λαβή, συχνά με κεντρική αυλάκωση, καταλήγει εξωτερικά στη ρίζα του χείλους, όπου στην ένωση διαμορφώνονται συχνά διπλές κατακόρυφες νευρώσεις (αριθ. 253, 257), με σκοπό την ενίσχυση του τοιχώματος στο σημείο αυτό. Εκτός τούτου, και το περίγραμμα του χείλους ποικίλλει, καθώς είναι συνηθέστερα ελλειψοειδές (αριθ. 253-254, 256), πράγμα που οφείλεται κυρίως στην «πίεση» προς το εσωτερικό του αγγείου, η οποία κατά μία έννοια ασκείται από τις απολήξεις της λαβής, ενώ σε δύο περιπτώσεις αποδίδεται κυκλικό (αριθ. 256, 258). Ξεχωριστό χαρακτηριστικό των κάδων αποτελούν και οι ανάγλυφες κωνικές αποφύσεις, που εμφανίζονται σε δύο σειρές επάνω στο σώμα, με κύριο σκοπό την προστασία του αγγείου από την πρόσκρουση στα τοιχώματα του φρεατίου[741]. Το χαρακτηριστικό αυτό, σπανιότατο και χωρίς παραπλήσια παραδείγματα, μπορεί γενικά να παραβληθεί με το συγγενικό μορφολογικό γνώρισμα μιας κατηγορίας μαγειρικών σκευών που ανάγονται στους γεωμετρικούς χρόνους, και το οποίο δείχνει να είχε παραπλήσιο προορισμό[742].

Η παραλλαγή Β αντιπροσωπεύεται από το παράδειγμα αριθ. 255 και φαίνεται να είναι περισσότερο συνηθισμένη στα παλαιότερα τουλάχιστον χρόνια. Συγκεκριμένα, κάδοι με παραπλήσιο σχήμα απαντούν σε σύνολα της εγχώριας κεραμικής από την Κνωσό, χρονολογούμενα στην ανατολίζουσα περίοδο[743], ενώ ο τύπος εμφανίζεται συγγενικός και σε ορισμένα σχεδόν σύγχρονα παραδείγματα από την Αττική, τα οποία μάλιστα φέρουν διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»[744].

---

739. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο σε οινοχόες, κρατήρες, μαγειρικά σκεύη, κύπελλα ποικίλων κατηγοριών ή αμφορείς, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

740. Πρβλ. για το σχήμα του σώματος την πρόχου με λαιμό αριθ. 259 από τον ίδιο χώρο, αλλά και τις πρωιμότερες των αρχών του 2ου αι. π.Χ., όπως το παράδειγμα αριθ. 656 από το Ασπρίτσι, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

741. Το είδος αυτό του κάδου πιθανότατα ταυτίζεται με το «γαυλό», δηλαδή το δοχείο με το οποίο αντλούσαν το νερό από το πηγάδι, βλ. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* XI, 500 κ.ε., «τοὺς κάδους μὲν οὖν καλοῦσι γαυλοὺς πάντες οἱ προγάστορες».

742. Βλ. σχετικά *UM*, 72, πίν. 55, GD32.

743. Βλ. σχετικά Coldstream 1973, 41, πίν. 14, αριθ. 72-73.

744. Βλ. σχετικά Rotroff 1991, 90, 97, πίν. 44, αριθ. 108-109 (120-86 π.Χ.)· *Agora* XXIX, 134-135, αριθ. 570-578, πίν. 53.

Ο ΛΕΒΗΣ

1) Ο κυλινδρικός (Πίν. 59β-60α· Χρονολογικός Πίνακας XXVII)

Στα κοινής χρήσης σκεύη περιλαμβάνεται επίσης ο κυλινδρικός λέβης[745], σχήμα γνωστό από ελάχιστα μόνο παραδείγματα, στην πλειονότητά τους αποσπασματικής διατήρησης, που προέρχονται κυρίως από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» (αριθ. 116-118, 222-223, 251), ενώ σε αυτά πρέπει να προστεθεί και το αγγείο αριθ. 406 από τον τάφο στη θέση Σεράγια της Κνωσού. Οι ανασκαφικές ενδείξεις σχετικά με το χρονολογικό προσδιορισμό των παραδειγμάτων είναι πενιχρές, με αποτέλεσμα η χρονολόγηση να προκύπτει κατά κύριο λόγο από τη μορφολογική εξέταση, η οποία οδηγεί συνηθέστερα σε ευρύτερα χρονικά πλαίσια, χωρίς τη δυνατότητα σαφέστερου προσδιορισμού. Σε ό,τι αφορά τη χρονική έκταση του τύπου, οι κυλινδρικοί λέβητες αριθ. 116-118 αποτελούν τα πρώιμα παραδείγματα της σειράς, χρονολογούμενα στο α′ μισό του 3ου αι. π.Χ., ενώ στο αντίστοιχο χρονικό διάστημα του 2ου αι. π.Χ. μπορεί με μεγάλη πιθανότητα να τοποθετηθεί το θραύσμα αριθ. 251[746]. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη ότι ο τύπος δεν φαίνεται να χρησιμοποιείται στους αρχαϊκούς ή κλασικούς χρόνους, όπως καταδεικνύουν τα αντίστοιχα ανασκαφικά σύνολα από την κεντρική Κρήτη, σε αντίθεση προς τη ρωμαϊκή περίοδο, οπότε το αγγείο με όμοιο ή παραπλήσιο σχήμα εμφανίζεται συχνότερα[747].

XXVII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΚΥΛΙΝΔΡΙΚΟΣ ΛΕΒΗΣ
320	
310	
300	
290	⋮
280	⋮
270	⋮
260	⋮
250	⋮
240	⋮
230	⋮
220	⋮
210	⋮
200	⋮
190	⋮
180	⋮
170	⋮
160	⋮
150	⋮
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮⋮ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

745. Για το αγγείο αυτό, που ο Callaghan ονομάζει «κυλινδρικό κρατήρα», προτιμήθηκε η ονομασία του «κυλινδρικού λέβητος», καθώς τόσο το σχήμα όσο και η κατασκευή του ανταποκρίνονται καλύτερα προς τα σκεύη καθημερινής χρήσης, σε αντίθεση προς τον κρατήρα, που κατά κανόνα προορίζεται για την αποθήκευση οίνου, βλ. σχετικά *UM*, 101, 118, 126.

746. Βλ. για σχετικά σχόλια *UM*, 103, 127.

747. Βλ. σχετικά *UM*, 188, 200, πίν. 132, 146, αριθ. A2/66 και C1/55. Θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι για το παράδειγμα A2/66 χρησιμοποιείται ο λατινικός όρος «modiolus», που σχετίζεται περισσότερο με τη μορφή του κάδου. Το αγγείο αυτό, που θυμίζει τον τύπο της παραλλαγής Α, καλύπτεται εξωτερικά από κιτρινωπό επίχρισμα και κοσμείται με κυματοειδές κλαδί κισσού, καστανού χρώματος.

Όπως προαναφέρθηκε, ο τύπος απαντά σποραδικά σε σύνολα που εντάσσονται στα χρονικά πλαίσια του 3ου-α′ μισό του 2ου αι. π.Χ., ενώ δεν παρουσιάζει αισθητές διαφοροποιήσεις στη διάρκεια της περιόδου χρήσης του. Με τη σχεδόν αναλλοίωτη αυτή μορφή που εμφανίζει, φανερώνει την εμμονή στο αρχικό βασικό σχήμα. Το φαινόμενο αυτό σχετίζεται με τη γενικότερη εικόνα των αγγείων κοινής χρήσης, όπως είναι οι χύτρες ή οι αρυτήρες[748], και οπωσδήποτε υποδηλώνει τη συντηρητική διάθεση των ντόπιων κεραμέων, οι οποίοι αποδίδουν τα απλά σχήματα χωρίς ουσιώδεις μορφολογικές αλλαγές για μεγάλες χρονικές περιόδους. Σε όλες τις περιπτώσεις ο πηλός είναι καστανός ή κοκκινωπός με ξένες προσμείξεις, ενώ το γάνωμα αραιό, μελανό ή κοκκινωπό, καλύπτει ολόκληρη την εσωτερική επιφάνεια του αγγείου και σε δύο παραδείγματα (αριθ. 222, 251) απλώνεται εξωτερικά τόσο στη ζώνη του χείλους όσο και στις ράχες των λαβών[749].

Τα μορφολογικά γνωρίσματα του κυλινδρικού λέβητος είναι απλά και αποδίδονται σχεδόν στερεότυπα σε όλα σχεδόν τα παραδείγματα της σειράς. Στο βασικό του τύπο το σχήμα είναι κυλινδρικό και ευρύ. Ο κύριος αυτός τύπος μπορεί να διακριθεί σε δύο παραλλαγές (Α και Β), φαινόμενο συνηθισμένο, το οποίο αναγνωρίζεται και σε άλλα είδη αγγείων, ενώ φαίνεται ότι σχετίζεται με δύο διαφορετικές κεραμικές τάσεις της εποχής[750]. Με βάση τη διαπίστωση αυτή, οι κυλινδρικοί λέβητες μπορούν να διακριθούν σε εκείνους με τα κατακόρυφα τοιχώματα (Α) και στους λέβητες με το καμπύλο περίγραμμα του σώματος (Β). Αξιοσημείωτο είναι ότι οι λέβητες της παραλλαγής Α εμφανίζονται συχνότερα στα ανασκαφικά σύνολα του 3ου αι. π.Χ., σε αντίθεση προς τους συγκριτικά λιγότερους της παραλλαγής Β, οι οποίοι απαντούν γενικά σε σύνολα του 2ου αι. π.Χ.

Στην παραλλαγή Α το σώμα είναι κυλινδρικό, βαρύ, με χοντρά κατακόρυφα τοιχώματα και τελειώνει σε χείλος απλό, στραμμένο προς τα έξω (αριθ. 116-118, 223, 406). Οι μεγάλες κατακόρυφες ταινιωτές λαβές ξεκινούν από χαμηλά και καταλήγουν εξωτερικά στη ρίζα του χείλους, όπου σε μία περίπτωση χαράσσονται δύο ζεύγη παράλληλων αυλακώσεων (αριθ. 223). Αντίθετα, η βάση, που κατά κανόνα αποδίδεται δακτυλιόσχημη, στις επιμέρους λεπτομέρειες διαμορφώνεται ποικιλότροπα, έτσι ώστε το σχήμα να ανταποκρίνεται προς εκείνο της δακτυλιόσχημης (αριθ. 116-117) ή της «ψευδοδακτυλιόσχημης» (αριθ. 118, 223, 406) βάσης του σύγχρονου κυλινδρικού κυπέλλου ή της ανάλογου τύπου πρόχου[751]. Το χαρακτηριστικό αυτό φανερώνει τις στενές μορφολογικές συγγένειες, οι οποίες συχνά παρατηρούνται μεταξύ διαφορετικών κατηγοριών κεραμικής[752].

Οι κυλινδρικοί λέβητες της παραλλαγής Β (αριθ. 222, 251) χαρακτηρίζονται κυρίως για το σχετικά καμπύλο περίγραμμα του σώματος, στοιχείο περισσότερο φανερό στο παράδειγμα αριθ. 251, ενώ δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί το σχήμα της βάσης, καθώς από τα αγγεία της σειράς σώζεται μόνο το ανώτερο τμήμα. Εξάλλου, χαρακτηριστικό μορφολογικό γνώρισμα και στα δύο παραδείγματα της παραλλαγής Β αποτελούν οι γνωστές και από την παραλλαγή Α αυλακώσεις στο ύψος της απόληξης των λαβών, οι οποίες στο αγγείο αριθ. 251 διαμορφώνουν ένα είδος ώμου, κατά μία έννοια ανάλογου με εκείνον που εμφανίζεται στις σχεδόν σύγχρονες κυλινδρικές πρόχους[753].

---

748. Βλ. σχετικά στα κεφάλαια για τις κατηγορίες αυτές.

749. Όμοιο χαρακτηριστικό παρατηρείται και σε ορισμένους σταμνοειδείς λέβητες, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την κατηγορία αυτή.

750. Πρβλ. ενδεικτικά για ανάλογο φαινόμενο τους σταμνοειδείς λέβητες, τη μεγάλη κατηγορία των κανθάρων ή εκείνη των κυπέλλων, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

751. Βλ. σχετικά στα κεφάλαια για το κυλινδρικό κύπελλο και την ανάλογου τύπου πρόχου.

752. Πρβλ. χαρακτηριστικά τις όμοιου τύπου βάσεις, που εμφανίζονται σε διαφορετικά είδη αγγείων, όπως για παράδειγμα τις ψηλές κωδωνόσχημες, οι οποίες προσγράφονται στο εργαστήριο της Μεσαράς και παρουσιάζονται συγχρόνως σε αμφορείς, υδρίες, κανθάρους, καθώς επίσης και με μεγάλη πιθανότητα σε όψιμες υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra», βλ. στα σχετικά κεφάλαια.

753. Πρβλ. για ανάλογο χαρακτηριστικό τις κυλινδρικές πρόχους αριθ. 17, 18, 25 από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου στην Κνωσό, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

2) Ο σταμνοειδής (Πίν. 60β-62α και 108γ-109α· Χρονολογικός Πίνακας XXVIII)

Οι σταμνοειδείς λέβητες που συγκροτούν την ομάδα προέρχονται από ποικίλες περιοχές της κεντρικής Κρήτης (αριθ. 105, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 329-330, 362, 372, ιερό Γλαύκου· αριθ. 85, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 436, 460-461, 465, 488, 495, Λύττος· αριθ. 8, Απολλωνία)[754], ενώ με το σχήμα τους αντιπροσωπεύουν συνηθισμένη κατηγορία κεραμικής, γνωστή τουλάχιστον από τον 5ο αι. π.Χ., κυρίως από άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου[755], χωρίς ο τύπος να απουσιάζει και από την πρωιμότερη εγχώρια παραγωγή. Χαρακτηριστικά είναι ορισμένα παραδείγματα με προέλευση την περιοχή της Κνωσού, χρονολογούμενα στους υπομινωικούς, γεωμετρικούς, αρχαϊκούς ή κλασικούς χρόνους, τα οποία αποδίδουν την προγονική μορφή του σχήματος και δίνουν ικανοποιητική εικόνα από τις παλαιότερες φάσεις του τύπου[756]. Το σχήμα ανήκει στην κατηγορία των αγγείων καθημερινής χρή-

XXVIII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΣΤΑΜΝΟΕΙΔΗΣ ΛΕΒΗΣ

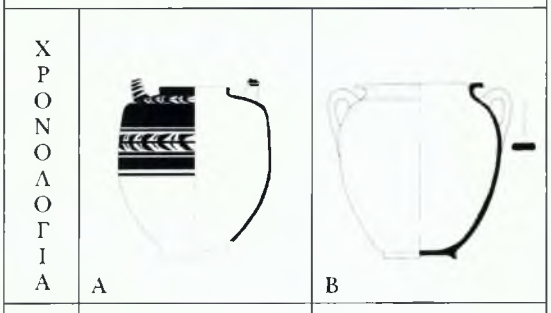

754. Στην ίδια σειρά ανήκουν επίσης τα θραύσματα F5692, F5688a-b από τη Φαιστό, που δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι μορφολογικά αντιστοιχούν στον τύπο Α, ενώ από την άποψη της διακόσμησης ανήκουν στην κατηγορία «Hadra», βλ. σχετικά La Rosa 1984, 806, σχέδ. 2, πίν. CXXVII, 3-4.

755. Το ευρύστομο αυτό αγγείο, γνωστό πιθανότατα κατά την αρχαιότητα με την ονομασία «σιπύη», που ποικίλλει σε μέγεθος και ποιότητα κατασκευής, ήταν κοινό και συνηθισμένο σε πολλές περιοχές από τους κλασικούς χρόνους. Πρβλ. *Clara Rhodos* III, πίν. 3, πάνω σειρά. Για το σχολιασμό του ονόματος, βλ. σχετικά *Amyx* 1958, 195-197· Sparkes 1962, 124. Γενικά το σχήμα αυτό ανάγει την καταγωγή του στους κρατήρες με κυκλική βάση του 7ου αι. π.Χ., βλ. *Agora* XII, 42, πίν. 5, 95. Πρβλ. επίσης τις κορινθιακές πυξίδες με τα κυρτά τοιχώματα και τις κυλινδρικές λαβές, βλ. Payne 1931, 307. Για περισσότερες παρατηρήσεις και παραδείγματα κλασικών χρόνων από την Αγορά των Αθηνών, βλ. *Agora* XII, 195-196, σχέδ. 13, αριθ. 1533, 1536-1537, 1541, πίν. 67-68, αριθ. 1527-1546.

756. Για παραδείγματα υπομινωικών, γεωμετρικών, αρχαϊκών χρόνων, πρβλ. ενδεικτικά *UM*, πίν. 49α-β, 53GD1, 74, H2/6 (πιθανότατα θραύσμα πυξίδας)· *Tocra* I, αριθ. 926· *Arkades*, 52, σχέδ. 118· Coldstream 1973, 52, σχέδ. 7, αριθ. L24. Για παραδείγματα κλασικών χρόνων (5ος-4ος αι. π.Χ.) με προέλευση την Κνωσό, βλ. *KRS*, 13-14, σχέδ. 8-9, αριθ. 37-40· *UM*, πίν. 76, H5/7 (400-375 π.Χ.), πίν. 78, H8/13 (περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.).

σης[757], μολονότι συχνά είχε και διαφορετικό προορισμό, δηλαδή χρησίμευε ως τεφροδόχος, όπως φανερώνει η συχνή παρουσία του μέσα σε τάφους ήδη από τους κλασικούς χρόνους[758]. Σε πολλές περιπτώσεις ο τύπος εμφανίζεται με γραπτή διακόσμηση, ενώ διαδίδεται πλατιά και στους ελληνιστικούς χρόνους, όπως καταδεικνύουν τα πολυάριθμα παραδείγματα, που προέρχονται από ποικίλα κέντρα της εποχής[759].

Στην πλειονότητά τους μεγάλοι σε μέγεθος, πράγμα που συμφωνεί περισσότερο με την καθημερινή οικιακή χρήση τους, χωρίς όμως να λείπουν και οι μικρογραφίες του σχήματος (αριθ. 85, 329-330, 362, 372), οι σταμνοειδείς λέβητες του συνόλου μπορούν με βάση τα μορφολογικά-κατασκευαστικά γνωρίσματα να διακριθούν σε δύο κύριες κατηγορίες ή τύπους: Ο τύπος Α, ευρύτερα γνωστός, χαρακτηρίζεται για το σχεδόν σφαιρικό σώμα, που στηρίζεται σε χαμηλή κωνική βάση, τον πλατύ, ελάχιστα πλάγιο ώμο, όπου υψώνονται οι δύο ταινιωτές λαβές, και το ευρύ άνοιγμα στο επάνω μέρος, οριζόμενο από στενή κατακόρυφη ταινία για την υποδοχή πώματος. Επίσης, από την άποψη του γραπτού διακόσμου, στην πλειονότητά τους τα παραδείγματα του τύπου Α εντάσσονται στην κατηγορία των αγγείων τύπου «Hadra»[760]. Αντίθετα, ο τύπος Β, που περιλαμβάνει αγγεία μικρότερα σε μέγεθος σε σχέση με τα αντίστοιχα του τύπου Α, φαίνεται να ανήκει στην εγχώρια κεραμική παράδοση[761]. Στα γενικά χαρακτηριστικά το αγγείο σχηματίζεται από σχεδόν σφαιρικό σώμα με ευρύ άνοιγμα, το οποίο καταλήγει σε χείλος πλατύ, έντονα στραμμένο προς τα έξω, ενώ η βάση διαμορφώνεται χαμηλή, κωνική ή δακτυλιόσχημη. Παράλληλα, οι λαβές συνηθέστερα τοποθετούνται κατακόρυφα στο ανώτερο σώμα του αγγείου. Σε ό,τι αφορά τα κατασκευαστικά γνωρίσματα του τύπου, τα παραδείγματα είναι συνήθως άβαφα και έχουν λεία επιφάνεια, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις καστανό χρώμα καλύπτει εξωτερικά τη ζώνη του χείλους και τη ράχη των λαβών.

Στην κατηγορία Α εντάσσονται τα παραδείγματα αριθ. 8, 105, 460, 461 και 488 και οι μικρογραφίες του σχήματος αριθ. 362 και 372, που καλύπτουν ολόκληρο σχεδόν το χρονικό διάστημα του 3ου έως το α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα. Από μορφολογική άποψη δεν εμφανίζουν σημαντικές αλλαγές, αλλά μόνο γενική διαφοροποίηση στο σχήμα, πράγμα το οποίο δεν συμβάλλει ουσιαστικά στη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του. Πρωιμότερο αγγείο της ομάδας θεωρείται το αριθ. 105, χρονολογούμενο με βάση τα ανασκαφικά-μορφολογικά δεδομένα στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Κατασκευασμένος από κοκκινωπό καθαρό πηλό και γανωμένος με μελανό μεταλλικό επίχρισμα, ο σχετικά μικρός σε μέγεθος σταμνοειδής λέβης αριθ. 105 αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα της σειράς το οποίο ανήκει στην κατηγορία των αγγείων της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος». Με τοιχώματα σχεδόν ευθύγραμμα, που ανοίγουν προς τα επάνω, και τονισμένη την ακμή του ελάχιστα πλάγιου ώμου, το αγγείο παρουσιάζεται ελάχιστα διαφοροποιημένο από τα υπόλοιπα αγγεία της σειράς.

Στην επόμενη σειρά των σταμνοειδών λεβήτων του τύπου Α εντάσσονται τα παραδείγματα αριθ. 460, 461 και 488, που ανήκουν σε μεταγενέστερη χρονική βαθμίδα, καθώς τοποθετούνται στο γ′ τέ-

---

757. Το αγγείο χρησίμευε κυρίως για την αποθήκευση στερεάς τροφής. Σε ό,τι αφορά το σταμνοειδή λέβητα τύπου Β θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Callaghan θεωρεί ότι χρησίμευε περισσότερο για την αποθήκευση υγρών, βλ. *KRS*, 11. Γενικά για τους λέβητες, βλ. Richter - Milne 1935, 9-10, εικ. 69-71.

758. Για παραδείγματα σταμνοειδών πυξίδων-τεφροδόχων από τον αττικό Κεραμεικό, βλ. Χαριτωνίδης 1958, 93, εικ. 159, 98-99, εικ. 168. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 140-142, ιδιαίτερα υποσημ. 86.

759. Για παραδείγματα ελληνιστικών χρόνων, βλ. ενδεικτικά Α. Γιαννικουρή κ.ά., *Β′ ΕλλΚερ*, 176-178, πίν. 92-95 (Ρόδος)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 159-160, πίν. 7, Π1222· Ακαμάτη, *Τάφοι Πέλλας*, 127, πίν. 5, αριθ. 27, 139, πίν. 12, αριθ. 84· *Sciatbi*, πίν. XLIII, αριθ. 60, XLIV, αριθ. 62· *SCE* IV, 3, 59, πίν. LXIV, 2-3 (Κύπρος)· V. Sokolovska, *Γ′ ΕλλΚερ*, 216, πίν. 161γ (Πρέσπες).

760. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την τεχνοτροπία «Hadra».

761. Για πρωιμότερα παραδείγματα από την εγχώρια παραγωγή, βλ. σχετικά *Arkades*, 52, σχέδ. 118· Coldstream 1973, 52, σχέδ. 7, αριθ. L24· *KRS*, 13-14, σχέδ. 8-9, αριθ. 37-40· *UM*, πίν. 76, 78, H5/7, H8/13.

ταρτο του 3ου αι. π.Χ.[762], ενώ το αριθ. 8, κατά τι νεότερο, μπορεί να χρονολογηθεί στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. Παρά τις χρονικές διαφορές οι οποίες διαπιστώνονται ανάμεσα στα παραδείγματα της σειράς, το κύριο χαρακτηριστικό του τύπου, δηλαδή η σφαιρική διαμόρφωση του σώματος, παραμένει σχεδόν αναλλοίωτο, όπως φανερώνουν τόσο τα πρώιμα όσο και τα νεότερα παραδείγματα της ομάδας. Η αργή εξέλιξη του τύπου αποτελεί φαινόμενο ευρύτερα γνωστό, καθώς διαπιστώνεται και σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής, συνηθέστερα σε εκείνα με απλό σχήμα. Το γεγονός αυτό μπορεί να σχετιστεί γενικότερα με το συντηρητισμό των τοπικών εργαστηρίων και την εμμονή των κεραμέων σε πρωιμότερους τύπους, οι οποίοι οδηγούν συχνά σε σχήματα των κλασικών χρόνων[763].

Στον τύπο Β προσγράφονται τα αγγεία αριθ. 436, 465 και 495, ενώ χαρακτηριστικά δείγματα της κατηγορίας εκπροσωπούν και οι μικρογραφίες του σχήματος αριθ. 85, 329 και 330[764]. Οι σταμνοειδείς λέβητες της ολιγάριθμης αυτής ομάδας καλύπτουν το μεγαλύτερο διάστημα του 3ου αι. π.Χ. έως περίπου το 221/220 π.Χ., δεδομένο που δεν προσφέρει ουσιώδη στοιχεία για τον προσδιορισμό της χρονικής διάρκειας του τύπου ή τη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος. Μολονότι στο βασικό τύπο το σχήμα αποδίδεται σχεδόν όμοιο σε όλα τα παραδείγματα της σειράς, η διαφορετική τοποθέτηση των λαβών επάνω στο σώμα του λέβητος προσφέρει τη δυνατότητα για τη συγκρότηση δύο παραλλαγών (α′ και β′) με παράλληλη εμφάνιση ήδη από τους κλασικούς χρόνους[765]. Με την προϋπόθεση αυτή, οι σταμνοειδείς λέβητες τύπου Β διακρίνονται: α) σε εκείνους με τις κατακόρυφες λαβές, που άλλοτε εγγίζουν το χείλος (αριθ. 85, 329) άλλοτε πάλι καταλήγουν στον ώμο (αριθ. 465, 495)[766], και β) στους λέβητες με τις οριζόντιες ταινιωτές λαβές, που τοποθετούνται λοξά επάνω στο σώμα του αγγείου (αριθ. 330, 436). Αξίζει να σημειωθεί ότι στην παραλλαγή β′ το άνοιγμα του στομίου είναι σχετικά ευρύτερο σε σύγκριση με εκείνο της α′. Πάντως, οι παραπάνω μορφολογικές διαφοροποιήσεις δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι υποδηλώνουν και την ύπαρξη χρονικής απόστασης μεταξύ των παραδειγμάτων, αλλά, το πιθανότερο, θα μπορούσαν να συνδυαστούν με διαφορετικές κεραμικές παραδόσεις ή με την ποικιλομορφία της εγχώριας κεραμικής[767].

Παρά τις μορφολογικές διαφορές, οι λέβητες και των δύο παραλλαγών έχουν αρκετά κοινά γνωρίσματα, κυρίως κατασκευαστικά. Ο πηλός είναι συνηθέστερα κασιανοκόκκινος, καθαρός (αριθ. 85, 329-330, 495), ενώ η ζώνη του χείλους ή και το ανώτερο σώμα μαζί με τις ράχες των λαβών καλύπτονται συχνά από μελανό γάνωμα (αριθ. 329-330)[768], χωρίς να λείπουν και οι περιπτώσεις όπου το αγγείο μένει άβαφο (αριθ. 85) ή είναι ολόβαφο εξωτερικά με μέτριας ποιότητας γάνωμα (αριθ. 495). Επίσης, ο πηλός των παραδειγμάτων αριθ. 436 και 465 είναι πορτοκαλόχρωμος και περιέχει σε μεγάλο ποσοστό ξένα σώματα, ενώ το κακής ποιότητας κασταvό γάνωμα, που έχει απλωθεί σε ολόκληρη την επιφάνεια των αγγείων, ελάχιστα διατηρείται.

---

762. Σε όμοια περίπου χρονικά πλαίσια μπορούν να τοποθετηθούν και τα ανάλογα θραύσματα του τύπου (F5692, F5688a-b) από τη Φαιστό, βλ. *ASAtene* LXXIV-LXXV, n.s. LVIII-LIX (1996-1997), 316. Βλ. επίσης, La Rosa 1984, πίν. CXXVII, αριθ. 4.

763. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο γενικά στις οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης, τα μόνωτα σκυφίδια, τις λεκάνες, τα μαγειρικά σκεύη, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Για περισσότερα σχόλια, βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

764. Πρβλ. επίσης τα μικρογραφικά αγγεία ανάλογου τύπου κλασικών-ελληνιστικών χρόνων από την Κνωσό, βλ. *KRS*, πίν. 2-4, αριθ. 30-34, 36, 41· *KDS*, πίν. 18, F36-42 (α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 27, H126-131, 133-134, 138-140 (πρώιμων ελληνιστικών χρόνων).

765. Στη συγκρότηση των δύο παραλλαγών προχώρησε πρώτος ο Callaghan, βλ. σχετικά *KRS*, 11-15.

766. Για τον τρόπο αυτό ένωσης των λαβών στη ρίζα του λαιμού, πρβλ. σχετικό παράδειγμα από την Ελεύθερνα, βλ. *Ελεύθερνα* II, σχέδ. 32, K267.

767. Όμοιο φαινόμενο παρατηρείται επίσης στα κυλινδρικά κύπελλα και στις ανάλογου τύπου πρόχους, στα κύπελλα με γωνιώδες περίγραμμα ή σε εκείνα με λαιμό, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

768. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε πρόχους ή λεκάνες που ανάγονται στους κλασικούς ή αρχαϊκούς χρόνους, βλ. σχετικά για πρόχους *UM*, πίν. 74, H1/3 (αρχαϊκών χρόνων), πίν. 76, H5/5-6 (400-375 π.Χ.), πίν. 79, H10/8-12 (β′ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), για λεκάνες, *UM*, πίν. 75, H4/9-10 (αρχαϊκών χρόνων), πίν. 79, H10/4 (βαθύ σκεύος, πιθανότατα λεκάνη, 375-350 π.Χ.).

Στην παραλλαγή α′ εντάσσονται οι σταμνοειδείς λέβητες αριθ. 465 και 495 και οι δύο μικρογραφικοί αριθ. 85 και 329. Κύρια χαρακτηριστικά του τύπου είναι το σχεδόν σφαιρικό σώμα και ο βραχύς, σχετικά ευρύς λαιμός, που τελειώνει σε χείλος πλατύ, οριζόντιο (αριθ. 85, 329, 465, 495). Αξίζει να σημειωθεί ότι αγγεία με ανάλογη μορφή χείλους εντοπίζονται και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως σε λεκάνες ή πίθους με προέλευση τόσο την Κνωσό όσο και άλλες περιοχές, ενώ η χρονολόγησή τους τοποθετείται γενικά στον 3ο αι. π.Χ.[769]. Σε ό,τι αφορά το σχήμα της βάσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι παραλλάσσει έτσι ώστε άλλοτε παρουσιάζεται απλή δακτυλιόσχημη (αριθ. 465) άλλοτε πάλι χαμηλή κωνική και σχετικά σιενή (αριθ. 495), ενώ στο μικρογραφικό λέβητα αριθ. 329 διαμορφώνεται κωνική με πλατιά την επιφάνεια στήριξης[770]. Χαρακτηριστική είναι και η απόδοση της βάσης στο μικρογραφικό αγγείο αριθ. 85, όπου σχηματίζεται συμπαγής κωνική, ενώ το ελάχιστα καμπύλο περίγραμμα του σώματος υποδηλώνει την προτίμηση για τα ευθύγραμμα σχήματα, τα οποία σηματοδοτούν την όψιμη ελληνιστική κεραμική[771].

Ο μικρογραφικός λέβης αριθ. 330 αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα της παραλλαγής β′, ενώ κοντά σε αυτόν μπορεί να ενταχθεί για την ομοιότητα του σχήματος και το παράδειγμα αριθ. 436 από τη Λύττο, με κυλινδρική προχοή στη ρίζα του χείλους ανάμεσα στις λαβές. Το αγγείο από τη Λύττο εμφανίζεται με πλατιά δακτυλιόσχημη βάση και σχετικά κοντόχονιρες αναλογίες, χαρακτηριστικά που συμφωνούν περισσότερο με την κεραμική παράδοση του β′ μισού του 4ου αι. π.Χ., ενώ τα ανασκαφικά δεδομένα οδηγούν σε νεότερη χρονολόγηση, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. ή και αργότερα[772]. Παράλληλα, το χείλος, που πλάθεται χοντρό και ανοίγει προς τα επάνω, διαμορφώνει κοίλο περίγυρο στο εσωτερικό για την υποδοχή πώματος, χαρακτηριστικό το οποίο κάνει φανερή τη σχέση του σχήματος με μαγειρικά σκεύη, όπως για παράδειγμα τις χύτρες[773]. Αντίθετα, το μικρογραφικό αγγείο αριθ. 330 αντιπροσωπεύει με τις σχετικά ραδινότερες αναλογίες του περισσότερο εξελιγμένη μορφή του σχήματος, η οποία ανταποκρίνεται καλύτερα στις κεραμικές μορφές του 3ου αι. π.Χ., όπου γενικά μπορεί να ενταχθεί.

Το αγγείο αριθ. 646 από τη Φαιστό, μολονότι δεν ανήκει στον τύπο του σταμνοειδούς λέβητος, εξετάζεται στο ίδιο κεφάλαιο, καθώς το ιδιαίτερα σπάνιο σχήμα του μπορεί να θεωρηθεί ότι συνδυάζει γενικά τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του σταμνοειδούς λέβητος τύπου Β και του κανθάρου. Το παράδειγμα, που τοποθετείται στην παράδοση του προχωρημένου 3ου αι. π.Χ.[774], καλύπτεται εσωτερικά, στην άνω επιφάνεια του χείλους και στις ράχες των λαβών από καστανό ανομοιόμορφο γάνωμα. Αντίθετα, η εξωτερική επιφάνεια φέρει ωχροκάστανη επάλειψη, σχεδόν ομοιόχρωμη με τον πηλό, όπου αναπτύσσεται η καστανόχρωμη φυτική διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra»[775]. Το αγγείο σχηματίζεται από βαθύ, σχεδόν ημισφαιρικό σώμα, το οποίο στηρίζεται σε πλατιά, σχετικά ψηλή, κωνική βάση, ενώ ο ευρύς και ανεπαίσθητα καμπύλος στο μέσον του ύψους λαιμός καταλήγει σε χείλος πλατύ, επίπεδο, με αυλακώσεις στο πάχος και στην εξωτερική περίμετρο[776]. Οι ταινιωτές με κεντρική

769. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *UM*, πίν. 85, H12/55-59· *Ελεύθερνα* II, 105, σχέδ. 30, K249. Πρβλ. επίσης τις λεκάνες αριθ. 464, 497-499 από τη Λύττο, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός τους.

770. Πρβλ. παραπλήσιο χαρακτηριστικό στα πρώιμα κύπελλα με λαιμό ή σε σχήμα «τουλίπας» από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 80, H12/5-6, H12/9-10.

771. Πρβλ. όμοιο φαινόμενο σε κυλινδρικές πρόχους και σε ανάλογου τύπου κύπελλα, ακόμη σε ημισφαιρικά κύπελλα ή σε αμφορίσκους-προχοΐσκες, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

772. Πρβλ. σχετικά το λέβητα αριθ. 40 από το ιερό του Γλαύκου στην Κνωσό, βλ. *KRS*, 14, σχέδ. 9.

773. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 121, 122, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

774. Βλ. σχετικά La Rosa 1984, 807, αριθ. 9 (F4466), σχέδ. 3, πίν. CXXVIII, 3.

775. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική κατηγορία «Hadra».

776. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στη λεκάνη αριθ. 626 από τη Φαιστό ή στην υδρία αριθ. 604 από το Καμηλάρι, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

αυλάκωση λαβές, που εγγίζουν το χείλος, αποδίδουν τον τυπικό για την παραλλαγή τρόπο ένωσης με αυτό[777]. Τα κοσμήματα περιορίζονται στο ανώτερο τμήμα του αγγείου[778], όπου ανάμεσα σε παράλληλες ανισοπαχείς ταινίες απλώνεται γύρω στο λαιμό κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού, διακοσμητικό θέμα από τα επικρατέστερα της κατηγορίας «Hadra»[779].

Ο ΛΥΧΝΟΣ

(Πίν. 62β και 109β-110· Χρονολογικός Πίνακας XXIX)

Οι εξεταζόμενοι λύχνοι συγκροτούν σχετικά ολιγάριθμη ομάδα μέσα στο σύνολο της εγχώριας παραγωγής, σχετίζονται μορφολογικά με αττικούς και εκπροσωπούν μικρή ποικιλία τύπων. Ο μεγαλύτερος αριθμός των παραδειγμάτων προέρχεται από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 56-60, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 302-304, 318-319, ιερό Δήμητρας· αριθ. 373-377, ιερό Γλαύκου· αριθ. 389, Τ. 101, Αμπελόκηποι), ενώ ελάχιστα παραδείγματα αναφέρονται από τη Λύττο (αριθ. 458-459, 519-520) ή το Καμηλάρι στη Φαιστό (αριθ. 572-573). Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι τα περισσότερα παραδείγματα δεν έχουν σαφείς ανασκαφικές ενδείξεις, με αποτέλεσμα η χρονολόγηση να στηρίζεται γενικά στη σύγκριση με τύπους ευρύτερα γνωστούς, κυρίως αττικούς. Γενικά οι λύχνοι της σειράς καλύπτουν το χρονικό διάστημα του 3ου αι. π.Χ. και εκτείνονται έως το γ' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι κρητικοί λύχνοι, ανεξάρτητα από τους τύπους όπου γενικά ανήκουν, χαρακτηρίζονται για την αυτόνομη εξέλιξή τους ή την επιλεκτική διαμόρφωση ορισμένων μορφολογικών στοιχείων, ενώ αισθη-

XXIX. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΛΥΧΝΟΣ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

777. Στα περισσότερα γνωστά παραδείγματα των κλασικών κυρίως χρόνων ο επικρατέστερος τρόπος ένωσης των λαβών με το χείλος είναι αυτός που διαπιστώνεται και στον κρατήρα από τη Φαιστό. Πρβλ. σχετικά *KRS*, 13, σχέδ. 8, αριθ. P6/1974, 27-31, 34.

778. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στις μελανόγραφες υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra», βλ. στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική αυτή κατηγορία.

779. Βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση τύπου «Hadra».

τή είναι η χρήση παρωχημένων τύπων για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Όλα τα παραδείγματα της ομάδας είναι τροχήλατα, με μόνη εξαίρεση το λύχνο αριθ. 373, που έχει κατασκευαστεί με μήτρα, και αποτελούν στο σύνολό τους εγχώρια παραγωγή, όπως φανερώνουν η σύσταση του πηλού ή η ποιότητα του γανώματος, όπου διαπιστώνεται (αριθ. 373). Ανεξάρτητα από τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, τα βασικά χαρακτηριστικά των λύχνων είναι η αδιαμόρφωτη, συνηθέστερα πλατιά, σχεδόν επίπεδη επιφάνεια στήριξης και οι οριζόντιες, κατά κανόνα ταινιωτές λαβές, ενώ συχνότατα το άνω και εμπρόσθιο μέρος του λύχνου καλύπτεται από καστανό αραιό χρώμα (αριθ. 56-60, 302-304, 318-319, 374-377).

Οι λύχνοι από τη Λύττο (αριθ. 458-459, 519-520) αποτελούν τα πρωιμότερα παραδείγματα της ομάδας, ανταποκρίνονται γενικά σε αττικούς κυρίως τύπους του 4ου αι. π.Χ., χωρίς όμως να ταυτίζονται απόλυτα με εκείνους[780]. Αντίθετα, τα ανασκαφικά δεδομένα επιτρέπουν την ένταξή τους στον 3ο αι. π.Χ., δεδομένο που φανερώνει την εμμονή των ντόπιων κεραμέων σε μορφές παρωχημένες, κλασικές[781]. Τα κατασκευαστικά γνωρίσματα των λύχνων, όπως τα χοντρά τοιχώματα, ο πορτοκαλέρυθρος ακάθαρτος πηλός ή η υφή της αγάνωτης επιφάνειας, αποδίδουν χαρακτηριστικά του τοπικού εργαστηρίου, γνωστά και από άλλα είδη αγγείων[782]. Κύρια μορφολογικά γνωρίσματα των παραδειγμάτων είναι η αδιαμόρφωτη, με έντονα ίχνη τροχού επιφάνεια στήριξης, το καμπύλο σώμα και ο βραχύς, σχεδόν ενσωματωμένος μυκτήρας. Χαρακτηριστικό επίσης γνώρισμα αποτελεί η στενή αυλάκωση, η οποία περιβάλλει την οπή πλήρωσης, με μόνη εξαίρεση το λύχνο αριθ. 458, όπου παραλείπεται. Ο λύχνος αριθ. 520 εντάσσεται στην ίδια σειρά, ενώ τόσο το γωνιώδες σχήμα του σώματος όσο και ο σχετικά μεγαλύτερος στο μήκος μυκτήρας, σε συνδυασμό με το καστανό χρώμα στο άνω μέρος, διαφοροποιούν το παράδειγμα από τα υπόλοιπα της σειράς και οδηγούν σε νεότερες μορφές του 3ου αι. π.Χ.[783].

Σε ανάλογη χρονική βαθμίδα, με βάση τα μορφολογικά γνωρίσματα, θα μπορούσαν να ενταχθούν οι λύχνοι αριθ. 572 και 573, που πρέπει να προσγραφούν γενικά στον τύπο των αγάνωτων σφαιρικών και να θεωρηθούν παραλλαγές αττικών τύπων του 4ου-α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ.[784]. Κύρια χαρακτηριστικά του τύπου είναι η ψηλή βάση, το σφαιρικό σώμα με το ευρύ άνω τμήμα και ο βραχύς μυκτήρας. Γύρω από την οπή πλήρωσης διαμορφώνονται συνηθέστερα αυλακώσεις, ενώ εσωτερικά στο κέντρο του πυθμένα σχηματίζεται κωνικό έξαρμα. Στα κρητικά παραδείγματα οι ομοιότητες με το βασικό τύπο είναι γενικές, ενώ ορισμένα διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά, όπως η επίπεδη αδιαμόρφωτη επιφάνεια στήριξης, η απουσία της αυλάκωσης γύρω από την οπή πλήρωσης στο παράδειγμα αριθ. 573 ή ο σχετικά μεγάλος μυκτήρας στο λύχνο αριθ. 572, απομακρύνουν μορφολογικά τους λύχνους από τον κύριο τύπο και οδηγούν σε παραλλαγές του τοπικού εργαστηρίου της Φαιστού. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι τα κατασκευαστικά γνωρίσματα, όπως ο ωχροκάστανος πηλός ή η αγάνωτη λεία επιφάνεια των λύχνων, ανταποκρίνονται προς τα ανάλογα χαρακτηριστικά άλλων ειδών κεραμικής από την ίδια περιοχή, τα οποία αποδίδουν αντιπροσωπευτικές μορφές της εγχώριας παραγωγής[785].

Οι υπόλοιποι λύχνοι της ομάδας (αριθ. 56-60, 302-304, 318-319, 374-377, 389) εμφανίζουν γενική μορφολογική σχέση με το βασικό ασκόμορφο ελληνιστικό τύπο, που εκτείνεται χρονικά από τα τέλη του 3ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., ενώ το σχήμα, παραπλήσιο ή συγγενικό, απαντά σε

780. Πρβλ. σχετικά τον τύπο Howland 23 C Prime, όπου θα μπορούσε να ενταχθεί ο τύπος (α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.) ή τον αντίστοιχο από την Κόρινθο Broneer VI, βλ. σχετικά *Agora* IV, 60-61, αριθ. 234-235, πίν. 8, 36· *Corinth* IV, II, 43-45, αριθ. 100-113, πίν. III, σχέδ. 28-30, εικ. 14. Πρβλ. επίσης, *Kerameikos* XI, 26-27 (ομάδα RSL 4). Για παραδείγματα από την περιοχή της Μακεδονίας, βλ. Δρούγου, *Λύχνοι Πέλλας*, 35, αριθ. 25, πίν. 7 (4ος αι. π.Χ.).

781. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και σε άλλα είδη αγγείων από το ίδιο ανασκαφικό σύνολο, βλ. περισσότερα σχόλια στο κεφάλαιο για το τοπικό εργαστήριο της Λύττου.

782. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για το τοπικό εργαστήριο της Λύττου.

783. Πρβλ. *Kerameikos* XI, 50-51, αριθ. 277, πίν. 49 (FSL 1) (250 π.Χ.)· Δρούγου, *Λύχνοι Πέλλας*, 51-52, αριθ. 84, πίν. 20 (μέσα του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα).

784. Πρβλ. σχετικά *Agora* IV (HT 25A και 27B prime = 360-260 π.Χ), 70 κ.ε.· *Kerameikos* XI, RSL 5, RSL 6, 30 κ.ε. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. Δρούγου, *Λύχνοι Πέλλας*, 40-44, πίν. 12-15.

785. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες «L» τύπου «Hadra», βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

ποικίλα κέντρα της εποχής[786]. Κύρια χαρακτηριστικά του τύπου είναι η δισκόμορφη βάση, το αμφικωνικό σώμα, ο μεγάλος μυκτήρας με την καμπύλη απόληξη και η δακτυλιόσχημη λαβή. Εντούτοις, στα κρητικά παραδείγματα παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στα επιμέρους χαρακτηριστικά, καθώς το σχήμα των λύχνων αποδίδει παραλλαγμένη ή απλουστευμένη μορφή του βασικού τύπου. Η βάση είναι επίπεδη, σχεδόν αδιαμόρφωτη ή ελάχιστα διακρινόμενη (αριθ. 57, 59-60, 389), το σώμα λιγότερο ή περισσότερο αμφικωνικό (αριθ. 57-60, 375-377), συνηθέστερα χαμηλό (αριθ. 57-60, 375-377, 389), το περιχείλωμα αποδίδεται συχνότερα αβαθές και στενό γύρω από την οπή πλήρωσης, ενίοτε όμως και πλατύτερο (αριθ. 374-377, 389), ενώ ο μυκτήρας εμφανίζεται σχετικά βραχύς με μεγάλη ελλειπτική οπή και η λαβή πλάθεται οριζόντια, ταινιωτή.

Ο λύχνος αριθ. 373 είναι το μοναδικό παράδειγμα της ομάδας που έχει κατασκευαστεί με μήτρα, τεχνική ήδη γνωστή από τον 3ο αι. π.Χ., αλλά με ευρύτατη διάδοση μόλις στο 2ο αι. π.Χ.[787]. Το παράδειγμα, το οποίο θα μπορούσε να χρονολογηθεί περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα με βάση τα κατασκευαστικά-μορφολογικά στοιχεία, συγκεντρώνει όλα σχεδόν τα βασικά χαρακτηριστικά του τύπου. Το σώμα αποδίδεται μικρό, ο μυκτήρας σχετικά μεγάλος, με στρογγυλή οπή καύσης, ενώ το γάνωμα είναι κοκκινωπό, αραιό, αρκετά απολεπισμένο[788]. Στο άνω μέρος γύρω από την οπή πλήρωσης απλώνονται τα ανάγλυφα στοιχεία που προέρχονται από φθαρμένη μήτρα. Τα έκτυπα κοσμήματα αποδίδουν ερωτιδείς εκατέρωθεν της οπής, μάσκα Σιληνού στη ρίζα της μύξας και γυναικείο κεφάλι στο διαμετρικά αντίθετο σημείο, ενώ ο μυκτήρας προβάλλει από φύλλο άκανθας. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, αν και τα πλαστικά κοσμήματα εκπροσωπούν χαρακτηριστικές μορφές διακόσμησης για τον τύπο, αυτά καθεαυτά τα θέματα του λύχνου αριθ. 373 απαντούν σποραδικά σε παραδείγματα του είδους, ενώ κάποτε μπορεί να θεωρηθούν και μοναδικά[789].

ΣΤ. ΜΑΓΕΙΡΙΚΑ ΣΚΕΥΗ

Η ΧΥΤΡΑ

(Πίν. 62γ-63α και 111α· Χρονολογικός Πίνακας XXX)

Το απλό αυτό και συνηθισμένο αγγείο καθημερινής χρήσης με το σφαιρικό σώμα, που εμφανίζεται στους αρχαϊκούς χρόνους στην Αττική και χρησιμοποιείται συχνότερα στους κλασικούς[790], γνωρίζει πλατιά γεωγραφική εξάπλωση στους μεταγενέστερους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους τόσο στην κεντρική Κρήτη[791] όσο και σε άλλες περιοχές του ελληνισμού[792]. Πάντως, η μακρόχρονη επι-

---

786. Γενικά για τον τύπο, βλ. Δρούγου, *Λύχνοι Πέλλας*, 60-62. Πρβλ. επίσης *Agora* IV (τύποι HT32, HT33A, HT34A, HT34 variants), 100 κ.ε.· *Kerameikos* XI (FSL 3), 52 κ.ε.· *Corinth* IV, II, 52-53, τύπος XII.

787. Βλ. σχετικά *Kerameikos* XI, 64 κ.ε.· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 138.

788. Βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, ό.π.

789. Βλ. για παραδείγματα με Σιληνούς ή Σατύρους *AvP* XI, 1, 154, αριθ. 363. Για το γυναικείο κεφάλι, πρβλ. σχετικά Menzel, *Antike Lampen*, 21, σχέδ. 18.

790. Για σχετικά παραδείγματα αρχαϊκών-κλασικών χρόνων από την Αττική, βλ. *Agora* XII, 224-226, 371-372, σχέδ. 18, 20, πίν. 93-94, αριθ. 1922-1958. Ο αττικός τύπος κατάγεται από τις πρωιμότερες πρόχους-χύτρες του 8ου-7ου αι. π.Χ. όπως δείχνουν σχετικά ευρήματα από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* VIII, πίν. 11, αριθ. 203-208.

791. Για παραδείγματα ελληνιστικών χρόνων από άλλες περιοχές της Κρήτης, πρβλ. τη χύτρα Κ267 από την Ελεύθερνα, βλ. *Ελεύθερνα* II, 107, σχέδ. 32. Επίσης, ο τύπος εμφανίζεται συχνά και σε ανασκαφικά σύνολα ρωμαϊκών χρόνων κυρίως από την Κνωσό και τη Γόρτυνα, βλ. ενδεικτικά *UM*, πίν. 126, αριθ. 19, 21, πίν. 133, αριθ. 71-75, πίν. 137, αριθ. 25-26, πίν. 140, αριθ. 71-75, πίν. 148, αριθ. 104, πίν. 154, αριθ. 72, πίν. 158, αριθ. 33, πίν. 162, αριθ. 26-29, πίν. 170, αριθ. 19, πίν. 171, αριθ. 9, πίν. 174, αριθ. 13, πίν. 177, 178, αριθ. 33-34, πίν. 184, αριθ. 6-7, πίν. 185, αριθ. 13· *KDS*, 48, σχέδ. 18, πίν. 29, J24, J26· Hayes 1971, 260, σχέδ. 10, αριθ. 34-36· *Gortina* I, 256, σχέδ. 211, αριθ. 256-257.

792. Για ανάλογα ή παραπλήσια παραδείγματα του τύπου από άλλες περιοχές, βλ. ενδεικτικά H. Thompson 1934,

ΧΧΧ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΧΥΤΡΑ
320	
310	
300	
290	⁞
280	⁞
270	⁞
260	⁞
250	⁞
240	⁞
230	⁞
220	⁞
210	⁞
200	⁞
190	⁞
180	⁞
170	⁞
160	⁞
150	⁞
140	⁞
130	⁞
120	⁞
110	⁞
100	⁞
90	
80	
70	
60	
50	

⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

βίωση του σχήματος δεν συνοδεύεται από ουσιώδεις μορφολογικές αλλαγές[793], πράγμα που παρατηρείται και σε άλλα είδη απλών αγγείων, όπως σε λεκάνες ή οινοχόες καθημερινής χρήσης[794]. Το φαινόμενο αυτό, που σχετίζεται γενικότερα με τη βραδεία εξέλιξη των απλής μορφής σχημάτων, συνδέεται στενά με την εμμονή των εγχώριων εργαστηρίων στη χρήση τύπων καθιερωμένων από παλαιότερες εποχές, οι οποίοι ελάχιστα διαφοροποιούνται από τον αρχικό σε ολόκληρη τη διάρκεια της παραγωγής τους.

Οι χύτρες της ομάδας αυτής αποτελούν σχετικά ολιγάριθμη ομάδα μέσα στο σύνολο της κεραμικής από την κεντρική Κρήτη, ενώ στην πλειονότητά τους προέρχονται από την Κνωσό (αριθ. 119, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 282, δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι· αριθ. 396-397, οικία-ιερό στο χώρο του Βενιζελείου). Κοντά σε αυτές μπορούν ακόμη να τοποθετηθούν και ελάχιστα παραδείγματα από τη Λύττο (αριθ. 502) ή την περιοχή της Μεσαράς (αριθ. 530, ελληνιστική οικία στην Τρυπητή)[795]. Τα ανασκαφικά στοιχεία για τις χύτρες της σειράς είναι ελάχιστα διευκρινιστικά για το χρονολογικό προσδιορισμό τους[796]. Η χρονολόγηση του στρώματος καταστροφής της Λύττου στο 221/220 π.Χ. αποτελεί χρονολογικό σταθερό για τον τύπο, ενώ το παράδειγμα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» δίνει το πρωιμό-

390, εικ. 77, D68, D70-71 (Αττική)· *Corinth* VII, III, 120-122, πίν. 27, 61, αριθ. 648-655 (Κόρινθος)· Ch. Schauer, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 120α (Ολυμπία)· Α. Γιαννικουρή, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 236β (Ρόδος)· Ι. Μιχαηλίδου-Νικολάου, *Β΄ ΕλλΚερ*, πίν. 103, αριθ. 114, 111, 122, 51, 53· *SCE* IV, 3, σχέδ. 25, αριθ. 7, σχέδ. 29, αριθ. 11-12 (Κύπρος)· *Tomis*, 78, εικ. 48d· *Sciatbi*, 89, εικ. 50 (Αίγυπτος).

793. Βλ. σχετικά Η. Thompson 1934, 466· *Corinth* VII, III, 121· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 120-122.

794. Βλ. σχετικά σχόλια στα κεφάλαια για τις κατηγορίες αυτές της κεραμικής.

795. Τα παραδείγματα αριθ. 253-254, που προέρχονται από τη Γόρτυνα, χρησιμοποιούνται εδώ μόνο για μορφολογικές συγκρίσεις, καθώς η εντελώς θραυσματική κατάσταση του δημοσιευμένου υλικού από τη Γόρτυνα καθιστά δύσκολη την παρουσίασή του στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. σχετικά *Gortina* I, 255, σχέδ. 211, εικ. 212.

796. Για τη χρονολόγηση των συνόλων, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα εισαγωγικά κεφάλαια του περιγραφικού καταλόγου.

τερο όριο της σειράς, το οποίο μπορεί να τοποθετηθεί γενικά στο α' μισό του 3ου αι. π.Χ. Παράλληλα, το νεότερο χρονολογικά σημείο της ομάδας προσφέρει το παράδειγμα από το φρεάτιο στο Μοναστηριακό Κεφάλι, που ανήκει στον προχωρημένο 2ο αι. π.Χ., ενώ τα παραδείγματα από το Βενιζέλειο στην Κνωσό και την ελληνιστική οικία στην Τρυπητή χρονολογούνται δύσκολα, καθώς λείπουν οι σαφείς ανασκαφικές ενδείξεις. Για το λόγο αυτό εντάσσονται γενικά στον 3ο-2ο αι. π.Χ., χωρίς τη δυνατότητα ακριβέστερου προσδιορισμού μέσα στα χρονικά αυτά πλαίσια.

Σε ό,τι αφορά τα κατασκευαστικά γνωρίσματα των αγγείων της ομάδας, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε όλα τα παραδείγματα ο πηλός είναι ακάθαρτος, καστανόχρωμος έως κοκκινωπός, ενίοτε τεφρός (αριθ. 396-397), ενώ σε μία περίπτωση υπάρχουν κηλίδες καύσης στο σώμα του αγγείου (αριθ. 119). Γενικά η υφή της συνηθέστερα αγάνωτης επιφάνειας είναι αδρή, ενώ το γάνωμα, όπου διαπιστώνεται (αριθ. 282), είναι κακής ποιότητας και αποκολλάται εύκολα. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των αγγείων αυτού του είδους είναι απλά και σχεδόν όμοια για όλα τα παραδείγματα της σειράς. Το σώμα διαμορφώνεται σφαιρικό (αριθ. 502), συνηθέστερα πλατύτερο στο κάτω μέρος (αριθ. 119, 282, 396-397, 530), χωρίς βάση, και τελειώνει σε ευρύ στόμιο, όπου καταλήγουν οι ταινιωτές λαβές. Το χείλος σχηματίζεται συχνότερα από στενή και σε μία περίπτωση πλατιά ταινία (αριθ. 119), που ανοίγει ελάχιστα προς τα επάνω, ενώ κάποτε αποδίδεται εντελώς κατακόρυφο (αριθ. 530). Παράλληλα, στην εσωτερική πλευρά του χείλους διαμορφώνεται στενό οριζόντιο περιχείλωμα για την υποδοχή πώματος, ενώ ξεχωριστά και χαρακτηριστικά μορφολογικά γνωρίσματα αποτελούν οι αυλακώσεις και τα δακτυλίδια στη ρίζα του χείλους και στο ανώτερο σώμα (αριθ. 119, 282, 396-397, 530). Τα στοιχεία αυτά φανερώνουν έντονη επίδραση από τη σύγχρονη ή την παλαιότερη μεταλλοτεχνία, φαινόμενο ήδη γνωστό από άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής[797], το οποίο αναγνωρίζεται επίσης σε παραδείγματα από άλλα κέντρα του ελληνιστικού κόσμου[798]. Επιπλέον, οι λαβές, που πλάθονται πλατιές ταινιωτές και καταλήγουν στην εξωτερική πλευρά του χείλους, άλλοτε έχουν καμπύλο περίγραμμα (αριθ. 119, 502) άλλοτε πάλι σχετικά γωνιώδες (αριθ. 282, 396-397, 530), στοιχείο το οποίο μπορεί να σχετίζεται με τη μορφολογική εξέλιξη του σχήματος, καθώς ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και σε αττικά παραδείγματα κλασικών χρόνων[799].

Ο ΑΡΥΤΗΡΑΣ

(Πίν. 63β-64α και 111β· Χρονολογικός Πίνακας XXXI)

Οι αρυτήρες από την κεντρική Κρήτη[800], που συγκροτούν ολιγάριθμη ομάδα, σχετίζονται μορφολογικά με τον αντίστοιχο τύπο, ο οποίος διαδίδεται σε πολλές περιοχές της μεσογειακής λεκάνης στους ελληνιστικούς χρόνους[801], ενώ το σχήμα είναι ήδη γνωστό από τους πρωιμότερους κλασικούς[802], χωρίς

797. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

798. Βλ. ό.π. υποσημ. 791, όπου σχετικά παραδείγματα.

799. Ιρβλ. ανάλογη μορφολογική εξέλιξη σε παραπλήσια παραδείγματα του 4ου αι. π.Χ. από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. σχετικά *Agora* XII, 224.

800. Για την κατηγορία αυτή της κεραμικής, βλ. σχετικά Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 120-122.

801. Για παραδείγματα από άλλα ελληνιστικά κέντρα, βλ. ενδεικτικά H. Thompson 1934, 324, εικ. 8, A57, 367, εικ. 51, C69 (Αθήνα)· K. Braun, *Γ' ΕλλΚερ*, πίν. 10α (Κεραμεικός)· *Corinth* VII, III, πίν. 27, 61, αριθ. 649, 651 (Κόρινθος)· Λ. Γιαννικουρή κ.ά., *Β' ΕλλΚερ*, πίν. 92β (Ρόδος)· Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Γ' ΕλλΚερ*, πίν. 61δ (ανατ. Μακεδονία)· Ι. Μιχαηλίδου-Νικολάου, *Β' ΕλλΚερ*, πίν. 103, αριθ. 113 (Κύπρος)· *Sciatbi*, 89, εικ. 48-49 (Αίγυπτος)· *Tomis*, 97, εικ. 60b, 101, εικ. 62e, 115, εικ. 72b, 123, εικ. 80.

802. Βλ. σχετικά *Agora* XII, 372, πίν. 93 (πλην της χύτρας αριθ. 1928)· *Olynthus* V, 227, πίν. 173, αριθ. 838-841· *Kerameikos* V, 1, πίν. 155, τάφος 68 (αριθ. 4587).

XXXI. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΡΥΤΗΡΑΣ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

========== ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ακόμη να λείπει η απόδοση του τύπου και σε χαλκό[803]. Τα παραδείγματα της ομάδας προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 120, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 65-67, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 403, Βενιζέλειο) και αποδίδουν μικρογραφίες του σχήματος, με μόνη εξαίρεση το αγγείο αριθ. 120. Τα ανασκαφικά δεδομένα δεν είναι πάντοτε ασφαλή, με αποτέλεσμα ο χρονολογικός προσδιορισμός των παραδειγμάτων να προκύπτει από τη μορφολογική εξέταση. Σε ό,τι αφορά το αγγείο αριθ. 120, τα ανασκαφικά δεδομένα επιτρέπουν την ένταξή του γενικά στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., ενώ για τα υπόλοιπα παραδείγματα της σειράς η σύγκριση με παράλληλα από άλλες περιοχές οδηγεί σε ευρύτερη χρονολόγηση στο β΄ μισό του 3ου-α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα.

Τα αγγεία αποδίδουν εγχώρια παραγωγή, ενώ τα κατασκευαστικά γνωρίσματά τους είναι σχεδόν κοινά. Ο πηλός είναι καστανόχρωμος-κοκκινωπός, ακάθαρτος, με μόνη εξαίρεση το παράδειγμα αριθ. 403, που έχει κατασκευαστεί από ωχροκάστανο καθαρό πηλό. Όλα τα αγγεία είναι άβαφα και χαρακτηρίζονται γενικά για το αμελές πλάσιμο, τα παχιά τοιχώματα και την αδρή επιφάνεια, όπου διακρίνονται έντονα ίχνη τροχού και διάσπαρτες κηλίδες καύσης ή λευκής οξείδωσης. Στο βασικό τύπο το σχήμα διαμορφώνεται σφαιρικό, χωρίς βάση, με μία λαβή. Εντούτοις, ορισμένες διαφοροποιήσεις στην απόδοση του σώματος ή του χείλους επιτρέπουν την ένταξη των παραδειγμάτων αριθ. 120 και 403 στην παραλλαγή Α της τυπολογίας των Δρούγου - Τουράτσογλου[804]. Συγκεκριμένα, στα αγγεία αυτά το σφαιρικό σώμα αποδίδεται με συνεχές περίγραμμα έως το χείλος, που διαμορφώνεται απλό και στρέφεται έντονα προς τα έξω[805]. Επιπλέον, στο πα-

803. Για όμοιου τύπου χάλκινα αγγεία από την Ήπειρο, βλ. σχετικά Βοκοτοπούλου 1975, 754, εικ. 16-17. Για περισσότερα σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

804. Βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 121.

805. Πρβλ. σχετικά το παράδειγμα αριθ. 253 από τη Γόρτυνα που αποδίδει νεότερη φάση του σχήματος, όπου το χείλος έχει επιμελέστερη άρθρωση και περισσότερο «μεταλλική» διαμόρφωση, στοιχείο που ανταποκρίνεται καλύτερα προς παραπλήσια και σχεδόν σύγχρονα παραδείγματα

ράδειγμα αριθ. 403 διαπιστώνεται μικρή διαφοροποίηση στο κατώτερο σώμα από τον αρχικό τύπο, καθώς διαμορφώνεται με βάση πλατιά και επίπεδη. Το μορφολογικό αυτό στοιχείο ανταποκρίνεται προς το ανάλογο των πρώιμων παραδειγμάτων της ομάδας Β του Η. Thompson από την αθηναϊκή Αγορά ή της υστερότερης ομάδας C[806], ενώ με παραπλήσιο σχήμα εμφανίζονται επίσης ορισμένα όψιμα αγγεία από τη Δήλο και την Πριήνη[807].

Από μορφολογική άποψη τα τρία μικρά αγγεία αριθ. 65, 66 και 67 εμφανίζονται συγγενικά ως προς τη διαμόρφωση του χείλους με το δείγμα Π1230 από τη Βέροια, το οποίο όμως δεν εντάσσεται σε καμιά από τις παραλλαγές των Δρούγου - Τουράτσογλου. Επίσης, η επίπεδη επιφάνεια στήριξης ανταποκρίνεται προς την ανάλογη του αγγείου αριθ. 403. Σε αυτά τα αγγεία το σφαιρικό, ενίοτε έντονα διογκωμένο στην κοιλιά σώμα (αριθ. 66)[808] καταλήγει σε ξεχωριστό, σχεδόν κατακόρυφο λαιμό, σε μία περίπτωση ελάχιστα κυρτό (αριθ. 66), χωρίς όμως διαμορφωμένο χείλος, μορφή η οποία αναγνωρίζεται παραπλήσια σε ομάδα ελληνιστικών αγγείων από την Αγορά των Αθηνών αλλά και ευρύτερα[809].

Η ΛΟΠΑΣ

(Πίν. 64β-65β και 111γ-112α· Χρονολογικός Πίνακας XXXII)

Για τα ρηχά αυτά μαγειρικά σκεύη, τα οποία ουσιαστικά αποτελούν παραλλαγή της ήδη γνωστής χύτρας, χρησιμοποιείται στη μελέτη αυτή η ονομασία «λοπάς», όρος που έχει προταθεί κατ' αρχήν από τους Sparkes - Talcott, για το λόγο ότι η μορφή τους εμφανίζεται συγγενική με εκείνη του οστρέου[810]. Οι λοπάδες της σειράς αυτής, που είναι πολυπληθέστερες από τις χύτρες, αποτελούν ντόπιες απομιμήσεις του γνωστού αττικού τύπου, ο οποίος εμφανίζεται στην Αθήνα στο γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ., από όπου διαδίδεται ταχύτατα και χρησιμοποιείται σε πολλά κέντρα κεραμικής έως τους ρωμαϊκούς χρόνους[811]. Στην ομάδα των λοπάδων από την κεντρική Κρήτη περιλαμβάνονται παραδείγματα κυρίως από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 121-122, 151, 244, 252, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 61-63, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου· αριθ. 281, δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι), αλλά και από τη Λύττο (αριθ. 501, 503)[812]. Η χρονική διάρκεια του τύπου είναι μεγάλη για την περιοχή της κεντρικής Κρήτης, καθώς εκτείνεται από τις αρχές του 3ου έως τον 1ο αι. π.Χ. Εντούτοις, τα παραδείγματα της σειράς δεν αντιπροσωπεύουν επάλληλες φάσεις στη μορφολογική εξέλιξη του σχήματος

από άλλες περιοχές και κυρίως τη Μακεδονία, βλ. σχετικά *Gortina* I, 255, σχέδ. 211, αριθ. 253· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 121, ιδιαίτερα υποσημ. 20.

806. Βλ. H. Thompson 1934, 341, εικ. 21, B32 και 348, εικ. 29, C8, όπου σχετικές παρατηρήσεις.

807. Πρβλ. ενδεικτικά Φ. Ζαφειροπούλου - Η. Χατζηδάκης, *Γ' ΕλλΚερ*, 246, πίν. 197γ, Β14971 (τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.)· *Priene*, 422, αριθ. 65-66, σχέδ. 538, εικ. 66.

808. Πρβλ. επίσης ανάλογο χαρακτηριστικό στο αμφικωνικό κύπελλο, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

809. Πρβλ. σχετικά *Agora* XXIX, 215-216, αριθ. 1475, 1478, 1481, σχέδ. 87, πίν. 111· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 52, 122, πίν. 21, Π1373 (α' μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Ι. Μιχαηλίδου-Νικολάου, *Β' ΕλλΚερ*, πίν. 106, αριθ. 208, 210 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.).

810. Για την ονομασία, βλ. *Agora* XII, 3, 227, ιδιαίτερα υποσημ. 4, 1 αντίστοιχα, όπου και περισσότερη βιβλιογραφία.

811. Το σχήμα της λοπάδος μπορεί να θεωρηθεί ότι προέρχεται από εκείνο της λεκάνης κοινής χρήσης των αρχαϊκών χρόνων, βλ. *Agora* XII, 227. Πρβλ. ιδιαίτερα τη λοπάδα αριθ. 1959 από την αθηναϊκή Αγορά με σχήμα συγγενικό προς εκείνο της λεκάνης, βλ. *Agora* XII, 373, πίν. 95 (500-480 π.Χ.). Για παραδείγματα κλασικών χρόνων από την Κνωσό, βλ. *KKG*, 174, σχέδ. 12. Για ανάλογα ρωμαϊκών χρόνων, πρβλ. σχετικά *UM*, πίν. 126 (αριθ. 15-16), 134 (αριθ. 78), 154 (αριθ. 68), 161 (αριθ. 22-23), 176 (αριθ. 22-24), 184 (αριθ. 4), 188 (αριθ. 14)· *KSP*, σχέδ. 6, V.326-V.327· *BSA* 66 (1971), σχέδ. 10, 17, αριθ. 39, 44-46 αντίστοιχα. Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* II, σχέδ. Κ266, Κ268-Κ269 (Ελεύθερνα)· H. Thompson 1934, 466-467, σχέδ. 121 (αθηναϊκή Αγορά)· *Corinth* VII, III, 124-128, πίν. 29-30, 62 (Κόρινθος).

812. Πρβλ. επίσης το παράδειγμα αριθ. 255 από τη Γόρτυνα, βλ. *Gortina* I, 255-256, αριθ. 255, σχέδ. 211, εικ. 213.

XXXII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΛΟΠΑΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	Α	Β	Γ
320			
310			
300			
290			
280			
270			
260			
250			
240			
230			
220			
210			
200			
190			
180			
170			
160			
150			
140			
130			
120			
110			
100			
90			
80			
70			
60			
50			

========= ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ούτε προσφέρουν ιδιαίτερα χρήσιμα στοιχεία για τη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του, καθώς στα γενικά χαρακτηριστικά ο τύπος διατηρείται σχεδόν αναλλοίωτος και πιστός στην αρχική μορφή του.

Στο βασικό τύπο το σχήμα είναι ευρύ και ρηχό. Η βάση αποδίδεται κυκλική και σχηματίζει γωνία με τα σχεδόν κατακόρυφα τοιχώματα του σώματος, που καταλήγουν σε χείλος πλατύ, ευρύτερο προς τα επάνω. Όλα σχεδόν τα παραδείγματα έχουν λαβές κολλημένες στη ρίζα του χείλους ή στο σώμα. Ωστόσο, ορισμένες διαφοροποιήσεις που σημειώνονται στον τρόπο ένωσης των λαβών με το σώμα του αγγείου επιτρέπουν τη διάκριση του τύπου σε παραλλαγές, οι οποίες εμφανίζουν συχνά ποικιλία μορφών η καθεμία. Τρεις είναι οι παραλλαγές που σχηματίζονται για την κατηγορία: α) με τις οριζόντιες λαβές (Α), β) με τις κατακόρυφες λαβές (Β) και γ) χωρίς λαβές (Γ). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά είναι σχεδόν όμοια για όλα τα αγγεία της ομάδας. Ο πηλός είναι συνήθως καστανόχρωμος έως κοκκινωπός με πολλές ξένες προσμείξεις, τα τοιχώματα σχετικά χοντρά, ενώ η υφή της συνηθέστερα αγάνωτης επιφάνειας είναι αδρή και εμφανίζει συχνά κηλίδες καύσης κατά τόπους. Επίσης, όπου παρατηρείται επίχρισμα, αυτό είναι μελανό, κακής ποιότητας και απολεπίζεται εύκολα (αριθ. 281).

Το μεγαλύτερο αριθμό λοπάδων συγκεντρώνει η παραλλαγή Α (αριθ. 62, 122, 151, 244, 252, 281), που προσφέρει και την καλύτερη εικόνα εξέλιξης του τύπου, καθώς η διάρκειά της, μολονότι εμφανίζει ορισμένα κενά, είναι μακρά και καλύπτει το χρονικό διάστημα δυόμισι περίπου εκατονταετιών (3ος-α′ μισό του 1ου αι. π.Χ.). Από μορφολογική άποψη τα παραδείγματα του 3ου αι. π.Χ. μαζί με όσα χρονολογούνται έως το γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. φανερώνουν με το χωρίς ουσιώδεις αλλαγές σχήμα τους την εμμονή στην αρχική μορφή των κλασικών χρόνων[813]. Συγκεκριμένα, οι λοπάδες

813. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται στις χύτρες και γενικότερα στα αγγεία απλής, καθημερινής χρήσης, όπως στις λεκάνες, τις οινοχόες ή τους σταμνοειδείς λέβητες, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

αριθ. 122 και 151, που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. και στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.[814] αντίστοιχα, έχουν όμοια μορφολογικά γνωρίσματα με το βασικό τύπο, όπως το ανοιχτό ρηχό σώμα, όπου τα τοιχώματα σχηματίζουν γωνία, συχνά με έντονη ακμή στην ένωση με τη βάση (αριθ. 122). Αντίθετα, στο επάνω μέρος κλίνουν έντονα προς τα μέσα, στοιχείο χαρακτηριστικό και ξεχωριστό, το οποίο αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στα πρώιμα και στα όψιμα παραδείγματα της κατηγορίας[815]. Χαρακτηριστική είναι επίσης η μορφή του χείλους, που αποδίδεται καμπύλο-κυρτό, ενώ στο εσωτερικό του διαμορφώνεται σχετικά πλατύ, οριζόντιο περιχείλωμα για την υποδοχή πώματος. Παράλληλα, στη γωνία η οποία σχηματίζεται από το σώμα και το χείλος υπάρχει ενίοτε οριζόντια χάραξη ή αυλάκωση (αριθ. 122), χαρακτηριστικό γνωστό και από τις χύτρες[816]. Οι κατά κανόνα κυλινδρικές οριζόντιες λαβές, που κολλούν στη ρίζα του σώματος (αριθ. 122) ή του χείλους (αριθ. 151), υψώνονται συνήθως μέχρι το πέρας του, ενώ σε μία περίπτωση το υπερβαίνουν (αριθ. 122).

Η λοπάς αριθ. 62, που ανήκει σε νεότερη χρονολογική βαθμίδα, δηλαδή στο γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., εκπροσωπεί μορφολογικά μεταβατική φάση του τύπου. Τα έντονα προς τα μέσα κλίνοντα τοιχώματα του αρχικού τύπου έχουν μεταβληθεί σε κάπως κατακόρυφα, το γωνιώδες περίγραμμα του σώματος αποδίδεται με αιχμηρή ακμή, ενώ την ίδια σχεδόν διαμόρφωση ακολουθεί και το χείλος, το οποίο εμφανίζεται με πιο άτονη καμπυλότητα. Η μορφολογική αυτή εξέλιξη του τύπου ανταποκρίνεται στην ανάλογη που παρατηρείται στην Αττική αλλά και σε άλλα ελληνιστικά κεραμικά εργαστήρια, σε προγενέστερη όμως χρονολογική βαθμίδα[817], γεγονός το οποίο καταδεικνύει την ανεξάρτητη αλλά ταυτόχρονα αργή εξελικτική πορεία των απλών σχημάτων στην εγχώρια παραγωγή και παράλληλα υποδηλώνει τη χωρίς αλλαγές χρησιμοποίηση των τύπων για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Τα παραδείγματα αριθ. 244, 252 και 281, που χρονολογούνται στα τέλη του 2ου-α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ., αντιπροσωπεύουν τη νεότερη εξέλιξη της παραλλαγής στην εγχώρια παραγωγή. Τα βασικά χαρακτηριστικά των αγγείων ανταποκρίνονται στον αρχικό τύπο, ενώ το σχεδόν κατακόρυφο ή ευρύτερο στο επάνω μέρος τοίχωμα του σώματος, όπως και η ανάλογη διαμόρφωση του χείλους, απομακρύνουν τα παραδείγματα από τα πρωιμότερα σχήματα και επιτρέπουν την ένταξή τους σε νεότερη τυπολογική και χρονολογική βαθμίδα[818]. Επίσης, σε μία περίπτωση τα τοιχώματα εμφανίζουν ελαφρά μείωση προς τα επάνω (αριθ. 244), στοιχείο που θυμίζει πρωιμότερες κεραμικές μορφές, μολονότι το ίδιο το αγγείο χρονολογείται με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα στον 1ο αι. π.Χ.[819]. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό είναι επίσης το σχήμα των λαβών στο παράδειγμα αριθ. 252, όπου αποδίδεται κυματοειδές, στοιχείο ξεχωριστό το οποίο συναντάται όμοιο ή παραπλήσιο σε λοπάδες ρωμαϊκών χρόνων από την περιοχή της Κνωσού[820]. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι τα

---

814. Για τη χρονολόγηση της κεραμικής από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. στο αντίστοιχο εισαγωγικό κεφάλαιο του περιγραφικού καταλόγου.

815. Γενικά για τη μορφολογική εξέλιξη του σχήματος, βλ. *Corinth* VII, III, 124-126· H. Thompson 1934, 466.

816. Πρβλ. όμοιο χαρακτηριστικό στις χύτρες αριθ. 119, 282, 396, 397, 530, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο σχετικό κεφάλαιο για την κατηγορία.

817. Πρβλ. σχετικά τα ανάλογα παραδείγματα από την Αττική ή την Κόρινθο, όπου το απλό, γωνιώδες και ευρύτερο προς τα επάνω σώμα του αγγείου έχει διαμορφωθεί σε σχετικά προγενέστερη από τα κρητικά παραδείγματα χρονική βαθμίδα, βλ. H. Thompson 1934, 467, σχέδ. 121· *Corinth* VII, III, 124-128, πίν. 29-30, αριθ. 670-671, 683-685 (μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

818. Η τελική αυτή μορφή του σχήματος αντιστοιχεί προς την ανάλογη αλλά προγενέστερη των αττικών και κορινθιακών παραδειγμάτων, βλ. H. Thompson, ό.π.· *Corinth*, ό.π.

819. Πρβλ. για τον τύπο τα πρωιμότερα παραδείγματα H28/39-40 και το αριθ. 62, βλ. *UM*, πίν. 100 και στον περιγραφικό κατάλογο αντίστοιχα. Για σύγχρονα παραδείγματα από την Κνωσό, βλ. *KSP*, 93, σχέδ. 6, V.326-V.327. Πρβλ. επίσης τα παραδείγματα που αναφέρονται από τη δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι στην Κνωσό, μολονότι δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν, βλ. *KCG*, 185, σχέδ. 28B.

820. Πρβλ. σχετικά *KSP*, V.326· *BSA* 66 (1971), 268, σχέδ. 17, αριθ. 44· *UM*, πίν. 161, αριθ. 23.

αγγεία αυτά παρουσιάζουν στενές μορφολογικές συγγένειες με σχεδόν σύγχρονα από την Αττική, την Κόρινθο ή τη Δήλο, που ενδεικτικά αναφέρονται[821].

Ποικιλία της παραλλαγής Α θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει το παράδειγμα αριθ. 501 από τη Λύττο, που αποδίδει με το σχήμα του αρκετά σπάνια μορφή της κατηγορίας. Το ευρύ και ρηχό σώμα του αγγείου όπως και οι οριζόντιες κυλινδρικές λαβές, οι οποίες κολλούν στη ρίζα του χείλους, προέρχονται από την προηγούμενη παραλλαγή. Αντίθετα, η πλατιά επίπεδη επιφάνεια στήριξης και τα κατακόρυφα κυλινδρικά τοιχώματα, που καταλήγουν σε χείλος στραμμένο προς τα έξω, απομακρύνουν το παράδειγμα από τα προηγούμενα της σειράς και το καθιστούν ξεχωριστή περίπτωση[822]. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι παραπλήσιος τύπος επισημάνθηκε σε σύνολο κλασικών χρόνων από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» στην Κνωσό[823], ενώ με συγγενική μορφή εμφανίζεται και ένα παράδειγμα των αρχών του 3ου αι. π.Χ. από τη γειτονική Λατώ[824]. Σύμφωνα με τα στρωματογραφικά-ανασκαφικά στοιχεία, η χρονολόγηση του αγγείου μπορεί να τοποθετηθεί λίγο πριν από το 221/220 π.Χ., δεδομένο που φανερώνει την μακρόχρονη, χωρίς ουσιώδεις μορφολογικές αλλαγές χρήση του τύπου μέσα στην εγχώρια κεραμική παραγωγή.

Η παραλλαγή Β εμφανίζει όμοια μορφολογικά γνωρίσματα με την Α, ενώ η μόνη ουσιώδης διαφοροποίηση σε σχέση με την πρώτη σημειώνεται στη θέση των λαβών, που τοποθετούνται κατακόρυφα επάνω στην επιφάνεια του αγγείου. Το παράδειγμα αριθ. 121 αποτελεί το μοναδικό εκπρόσωπο της παραλλαγής, ενώ ποικιλία του τύπου μπορεί να θεωρηθεί ότι αποδίδει η μόνωτη λοπάς αριθ. 503 από τη Λύττο[825]. Από τα αγγεία της παραλλαγής Β, το πρωιμότερο χρονολογικό όριο προσφέρει η λοπάς αριθ. 121, η οποία τοποθετείται στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., ενώ για το παράδειγμα από τη Λύττο σταθερό σημείο αναφοράς αποτελεί η χρονολόγηση του στρώματος καταστροφής στο 221/220 π.Χ. Στο παράδειγμα αριθ. 121 επαναλαμβάνονται σχεδόν στερεότυπα τα χαρακτηριστικά των σύγχρονων λοπάδων της παραλλαγής Α από τον ίδιο χώρο, ενώ ξεχωριστό μορφολογικό γνώρισμα αποτελούν οι έντονες οριζόντιες αυλακώσεις στο ανώτερο σώμα. Το στοιχείο αυτό, που υποδηλώνει σχέση με μετάλλινα πρότυπα, είναι πολύ γνωστό και από άλλες κατηγορίες της εγχώριας παραγωγής, ενώ παρουσιάζεται και στην κεραμική από άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα των τοπικών εργαστηρίων τους[826]. Αντίθετα προς το προηγούμενο παράδειγμα, το αγγείο αριθ. 503 με το περισσότερο καμπύλο περίγραμμα του σώματος, που καταλήγει σε ελάχιστα κυρτό χείλος όπου διαμορφώνεται και δακτυλίδι στη ρίζα, μορφολογικά βρίσκεται πλησιέστερα προς τα παλαιότερα κλασικά-πρώιμα ελληνιστικά σχήματα, όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα τόσο από την εγχώρια κεραμική όσο και από την αντίστοιχη άλλων γειτονικών ή απομακρυσμένων περιοχών[827].

---

821. Βλ. H. Thompson, ό.π. υποσημ. 817· *Corinth* VII, III, ό.π. υποσημ. 817· Φ. Ζαφειροπούλου - Π. Χατζηδάκης, *Γ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 197, Β14961 (αρχές του 1ου αι. π.Χ.).

822. Για παραπλήσια παραδείγματα με επίπεδη βάση από την Αττική, βλ. *Agora* XII, 227, ιδιαίτερα υποσημ. 2, πίν. 95, αριθ. 1970 (γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

823. Βλ. *UM*, πίν. 77, Η5/10 (α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

824. Βλ. Hadjimichali 1971, 202, σχέδ. 38, αριθ. 247 (περί το 300 π.Χ.).

825. Πρβλ. επίσης τη λοπάδα αριθ. 255 από τη Γόρτυνα (2ος αι. π.Χ.), βλ. *Gortina* I, 255-256, σχέδ. 211, 213.

826. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό σε παραδείγματα της παραλλαγής Α. Παρόμοιες παρατηρήσεις ισχύουν και για άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως λεκάνες, οινοχόες χωρίς προχοή, αμφορείς, υδρίες ή φιάλες, που ενδεικτικά αναφέρονται, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Ανάλογα μορφολογικά γνωρίσματα παρατηρούνται και στην κεραμική άλλων περιοχών, βλ. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 122· H. Thompson 1934, 466. Βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τη σχέση κεραμικής-μεταλλοτεχνίας.

827. Πρβλ. για τον τύπο *KKG*, 174, σχέδ. 12 (4ος αι. π.Χ.). Βλ. επίσης *Ελεύθερνα* ΙΙ, 107, σχέδ. 32, Κ266, Κ268 (με δύο λαβές, υστεροκλασική-πρώιμη ελληνιστική περίοδος)· *Corinth* VII, III, πίν. 29, αριθ. 667 (περί το 350 π.Χ.), 669 (460-420 π.Χ.). Πρβλ. σχετικά και το παράδειγμα αριθ. 255 από τη Γόρτυνα, όπου το γωνιώδες περίγραμμα του σώματος, τα κατακόρυφα τοιχώματα και το ευθύγραμμο προς τα έξω χείλος συμφωνούν περισσότερο με τις πιο εξελιγμένες μορφές του 2ου αι. π.Χ., γνωστές και από την προηγούμενη παραλλαγή, βλ. *Gortina* I, ό.π. υποσημ. 825.

Η παραλλαγή Γ περιλαμβάνει παραδείγματα χωρίς λαβές, που προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 61, 63) και χρονολογούνται στο γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Στα αγγεία αυτά αναγνωρίζονται τα μορφολογικά γνωρίσματα του βασικού σχήματος και παράλληλα διαπιστώνεται ο συντηρητικός χαρακτήρας των τοπικών εργαστηρίων, που εκφράζεται με τη μακρόχρονη χρήση παλαιότερων τύπων[828].

Στη σειρά των λοπάδων θα μπορούσε ακόμη να παρουσιαστεί το μαγειρικό σκεύος αριθ. 466 από το στρώμα καταστροφής της Λύττου, μολονότι το σχήμα έχει διαφορετική από τη λοπάδα μορφή και ιδιαίτερα σπάνια τόσο στο σύνολο της κεραμικής από την κεντρική Κρήτη όσο και εκείνης από άλλες περιοχές. Κατασκευασμένο από το γνωστό πορτοκαλόχρωμο ακάθαρτο ντόπιο πηλό, το αγγείο αποδίδεται αρκετά βαθύ με πλατιά επίπεδη επιφάνεια στήριξης, στοιχείο γνωστό και από το παράδειγμα αριθ. 501, ενώ τα τοιχώματα είναι κυλινδρικά και ευρύνονται ελάχιστα στο επάνω μέρος. Το αρκετά μεγάλο άνοιγμα του αγγείου ορίζεται από πλατύ με μείωση προς τα μέσα περιχείλωμα για την υποδοχή πώματος, ενώ οριζόντιες αυλακώσεις τονίζουν την επιφάνειά του. Οι σχετικά μικρές οριζόντιες, ταινιωτές, με κεντρική αυλάκωση λαβές τοποθετούνται στο πέρας του σώματος. Αξίζει να σημειωθεί ότι το παράδειγμα αυτό, με τα ιδιαίτερα μορφολογικά γνωρίσματα που εμφανίζει, καταδεικνύει όχι μόνο την ποικιλομορφία της εγχώριας παραγωγής αλλά παράλληλα φανερώνει την αυτόνομη και ανεξάρτητη πορεία των τοπικών εργαστηρίων, η οποία εκφράζεται με τη δημιουργία τύπων σύμφωνων προς τη δική της κεραμική αντίληψη[829].

ΤΟ ΤΗΓΑΝΟΣΧΗΜΟ ΣΚΕΥΟΣ

(Πίν. 65γ-66α· Χρονολογικός Πίνακας XXXIII)

Τα τηγανόσχημα σκεύη, με το χαρακτηριστικό ευρύ και ρηχό σώμα, συγκροτούν ολιγάριθμη ομάδα μέσα στην εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης και προέρχονται κατά κύριο λόγο από την Κνωσό (αριθ. 123, 150, 161, «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»· αριθ. 64, αποθέτης Μικρού Ανακτόρου) ή τη Λύττο (αριθ. 462, 504). Ο τύπος, που έχει αττική καταγωγή[830], είναι ελάχιστα γνωστός στους πρωιμότερους αρχαϊκούς-κλασικούς χρόνους, σε αντίθεση με την ελληνιστική ή τη ρωμαϊκή περίοδο, οπότε γνωρίζει μεγάλη διάδοση τόσο στην Κρήτη όσο και σε άλλες περιοχές[831].

Η ομάδα περιλαμβάνει παραδείγματα που καλύπτουν το χρονικό διάστημα δύο περίπου αιώνων (3ος-2ος αι. π.Χ.), χωρίς όμως τα αγγεία να προσφέρουν και πλήρη εικόνα της εξελικτικής πορείας του σχήματος, καθώς τα μεταξύ τους χρονικά κενά είναι μεγάλα[832]. Αξιοσημείωτο είναι ότι

828. Πρβλ. αντίστοιχη παραλλαγή και στην κεραμική από την Κόρινθο, όπου αναφέρεται ότι ο τύπος χωρίς λαβές είναι σχετικά όψιμος για την εγχώρια κεραμική της περιοχής αυτής, καθώς η παρουσία του διαπιστώνεται σε ανασκαφικά σύνολα που χρονολογούνται λίγο πριν από το 146 π.Χ., βλ. *Corinth* VII, III, 127-128, πίν. 30, 62, αριθ. 683-685.

829. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και σε άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής, ενώ τα σχετικά παραδείγματα από άλλα κεραμικά εργαστήρια ελληνιστικών χρόνων φανερώνουν όμοια χαρακτηριστικά, βλ. σχετικές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια. Πρβλ. σχετικά Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 136-137 (Μακεδονία)· Πατσιαδά 1983, 140-141 (Ρόδος).

830. Ο τύπος φαίνεται ότι εμφανίζεται στην Αττική περί τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και πιθανότατα είχε την ονομασία «τάγηνον». Για παρατηρήσεις σχετικά με τον όρο αυτό, βλ. Sparkes 1962, 129, ιδιαίτερα υποσημ. 69. Πρβλ. ακόμη για την καταγωγή του τύπου το παράδειγμα αριθ. 1983 (460-440 π.Χ.) από την αθηναϊκή Αγορά, βλ. *Agora* XII, 228, 375, πίν. 96.

831. Για παραδείγματα ελληνιστικών χρόνων από την Κρήτη, βλ. σχετικά *Ελεύθερνα* II, 106, σχέδ. 31, αριθ. Κ257-Κ259. Πρβλ. επίσης για τον τύπο το αγγείο αριθ. 247 από τη Λατώ, βλ. Hadjimichali 1971, 202, σχέδ. 38. Για αγγεία ρωμαϊκών χρόνων, βλ. ενδεικτικά *UM*, πίν. 137 (αριθ. 34), 157 (αριθ. 25), 161 (αριθ. 24), 178 (αριθ. 35, 35α). Βλ. επίσης H. Thompson 1934, 419, εικ. 105-106, Ε139-Ε140 (περί τα τέλη του 2ου αι. π.Χ.)· *Corinth* VII, III, 133, πίν. 32, 62, αριθ. 702-703 (146 π.Χ.).

832. Για το χρονολογικό προσδιορισμό των αγγείων, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα εισαγωγικά κεφάλαια του περιγραφικού καταλόγου.

και στην περίπτωση των απλών αυτών αγγείων καθημερινής χρήσης διαπιστώνεται η εμμονή των ντόπιων κεραμέων στον αρχικό τύπο, που εκφράζεται με τη σχεδόν στερεότυπη επανάληψη του σχήματος και τη χωρίς αξιόλογες μορφολογικές αλλαγές χρήση του αγγείου για μεγάλα χρονικά διαστήματα[833].

Τα τηγανόσχημα σκεύη της σειράς εμφανίζονται με ποικιλία μορφών, που εντοπίζονται κυρίως στη διαφορετική απόδοση της βάσης, του σώματος ή του χείλους. Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρά τις μορφολογικές διαφοροποιήσεις, όλα τα αγγεία της ομάδας είναι αγάνωτα, ενώ ο πηλός έχει όμοια σύσταση με τα άλλα μαγειρικά σκεύη, δηλαδή είναι καστανόχρωμος-πορτοκαλέρυθρος, ακάθαρτος και συχνά καμένος. Στα σκεύη αυτής της κατηγορίας η βάση είναι συνηθέστερα επίπεδη (αριθ. 64, 123, 161, 462), ενίοτε με βαθιές ομόκεντρες αυλακώσεις (αριθ. 150, 161, 462), στοιχείο γνωστό και από ανάλογα σκεύη ελληνιστικών χρόνων με προέλευση την αθηναϊκή Αγορά[834], ενώ σε μία περίπτωση αποδίδεται ελάχιστα κοίλη (αριθ. 504). Τα τοιχώματα διαμορφώνονται σχεδόν κατακόρυφα (αριθ. 123, 504) ή ευρύτερα προς τα επάνω (αριθ. 64, 150, 161), ενώ σε μία περίπτωση το σώμα εμφανίζεται με ελάχιστα καμπύλο περίγραμμα (αριθ. 462). Το χείλος αποδίδεται λιγότερο (αριθ. 504) ή περισσότερο πλατύ (αριθ. 64, 123, 161) με στροφή προς τα έξω και σε δύο περιπτώσεις σχηματίζει πλατιά αυλάκωση με ελάχιστα υψωμένη την εσωτερική περιφέρεια, προορισμένη για την υποδοχή πώματος (αριθ. 64, 150, 161, 462). Χαρακτηριστικές είναι επίσης οι πλατιές οριζόντιες, ταινιωτές λαβές (αριθ. 64, 123, 150, 161), που θυμίζουν τις παραπλήσιες των λοπάδων της παραλλαγής Α[835], ενώ σε άλλες περί-

XXXIII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΤΗΓΑΝΟΣΧΗΜΟ ΣΚΕΥΟΣ
320	
310	
300	
290	⁞
280	⁞
270	⁞
260	
250	
240	⁞
230	⁞
220	⁞
210	
200	
190	⁞
180	⁞
170	⁞
160	
150	
140	⁞
130	⁞
120	⁞
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

========== ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

833. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε άλλα μαγειρικά σκεύη (χύτρες-λοπάδες), όπου περισσότερα σχόλια και παραδείγματα. Βλ. επίσης στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

834. Βλ. *Agora* XII, 228, ιδιαίτερα υποσημ. 2.

835. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τον τύπο της λοπάδος. Πρβλ. ακόμη για το σχήμα των λαβών το παράδειγμα Η28/38 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» με ευρύτερη χρονολόγηση (περί τα τέλη του 3ου-α' μισό του 2ου αι. π.Χ.), το οποίο όμως δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί, βλ. *UM*, πίν. 100.

πτωσεις λείπουν (αριθ. 504, 462). Τα μορφολογικά αυτά γνωρίσματα, τα οποία απαντούν όμοια ή παραπλήσια όχι μόνο σε σύγχρονα αλλά ακόμη σε παλαιότερα ή και νεότερα παραδείγματα από περιοχές τόσο της Κρήτης όσο και ευρύτερα, φανερώνουν γενικά τη μακρά επιβίωση των σχημάτων με απλή μορφή[836].

Ζ. ΑΓΓΕΙΑ ΚΑΛΛΩΠΙΣΜΟΥ

Η ΣΤΑΜΝΟΕΙΔΗΣ ΠΥΞΙΔΑ

(Πίν. 112β· Χρονολογικός Πίνακας XXXIV)

Η ομάδα αυτή συγκροτείται από ολιγάριθμα αγγεία (αριθ. 680-683), άγνωστης προέλευσης, που αποδίδουν ένα σχήμα σχεδόν όμοιο με εκείνο του σταμνοειδούς λέβητος τύπου Α, αλλά αισθητά μικρότερο στο μέγεθος. Επίσης, θα πρέπει να επισημανθεί η συχνή παρουσία του αγγείου σε ταφικά σύνολα, δεδομένο που υποδηλώνει ότι το σκεύος αυτό ως ταφικό δώρο συνόδευε το νεκρό μέσα στον τάφο[837]. Το σχήμα της σταμνοειδούς πυξίδας με τη χαρακτηριστική διακόσμηση από γραπτές ταινίες αντιποκρίνεται στον αντίστοιχο κλασικό τύπο του 4ου αι. π.Χ., ο οποίος φαίνεται ότι επιβιώνει έως τον 3ο αι. π.Χ., όπως φανερώνουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από ποικίλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου[838].

Ο χρονολογικός προσδιορισμός των αγγείων είναι δύσκολος, καθώς η προέλευση είναι άγνωστη και τα ανασκαφικά δεδομένα ανύπαρκτα, ενώ απουσιάζουν και τα ανάλογα ή παραπλήσια παραδείγματα από την εγχώρια παραγωγή, τα οποία θα μπορούσαν να συμβάλουν στη σχετική χρονολόγηση των παραδειγμάτων.

XXXIV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΣΤΑΜΝΟΕΙΔΗΣ ΠΥΞΙΔΑ
320	⋮
310	⋮
300	⋮
290	⋮
280	⋮
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

========== ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

836. Πρβλ. για το σχήμα το πρωιμότερο παράδειγμα GH15 (9ος αι. π.Χ.) από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» στην Κνωσό, βλ. *UM*, 76, πίν. 58.

837. Βλ. σχετικά Α. Γιαννικουρή κ.ά., *Β΄ ΕλλΚερ*, 176-178, πίν. 92-95, ιδιαίτερα υποσημ. 42· *Sciatbi*, πίν. LVIII, αριθ. 130.

838. Γενικά για παραδείγματα κλασικών-ελληνιστικών χρόνων από περιοχές της μεσογειακής λεκάνης, βλ. Α. Γιαννικουρή κ.ά., *Β΄ ΕλλΚερ*, 176-177, ιδιαίτερα υποσημ. 37-42, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

Αναγκαστικά η χρονολόγηση της ομάδας στηρίζεται κυρίως στη μορφολογική σύγκριση με παραδείγματα από άλλες περιοχές και κυρίως από τη Ρόδο, καθώς τα ροδιακά ευρήματα ως προς τον τύπο ανταποκρίνονται καλύτερα στα αντίστοιχα της σειράς[839].

Οι σταμνοειδείς πυξίδες της ομάδας έχουν κατασκευαστεί από καστανοκόκκινο καθαρό πηλό, ενώ το σχήμα είναι σχεδόν όμοιο σε όλες τις περιπτώσεις. Τυπικά χαρακτηριστικά του αγγείου αποτελούν το σχεδόν σφαιρικό σώμα, που στηρίζεται σε χαμηλή κωνική βάση, ενώ στο σχεδόν επίπεδο ώμο, ο οποίος συνηθέστερα αποδίδεται με έντονη ακμή, υψώνονται δύο ταινιωτές, με αυλάκωση στο μήκος λαβές. Το πώμα, που διατηρείται στην πυξίδα αριθ. 683, διαμορφώνεται ελάχιστα θολωτό, με κατακόρυφα τοιχώματα, ενώ στην κορυφή φέρει κομβιόσχημη λαβή. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι μικρή διαφοροποίηση παραιτηρείται κυρίως στη μορφή του σώματος, όπου το σχεδόν σφαιρικό σχήμα των κλασικών χρόνων έχει αντικατασταθεί από σχετικά άτονο περίγραμμα, στοιχείο που ανταποκρίνεται καλύτερα στον υστεροκλασικό-πρώιμο ελληνιστικό τύπο[840].

Τα αγγεία χαρακτηρίζονται για τις γραπτές καστανόχρωμες ταινίες ή τα μεμονωμένα φύλλα, τα οποία οργανώνονται σε ζώνες επάνω στην άβαφη επιφάνεια και αποδίδουν τυπικό τρόπο διακόσμησης για την κατηγορία, ιδιαίτερα στο β′ μισό του 4ου και στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.[841]. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά αναγνωρίζονται σχεδόν όμοια σε ομάδα σταμνοειδών πυξίδων από τη Ρόδο, οι οποίες με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα εντάσσονται στα χρονικά πλαίσια του β′ μισού του 4ου αι. π.Χ., όπου θα πρέπει πιθανότατα να τοποθετηθούν και τα παραδείγματα της σειράς[842]. Σε ελάχιστα νεότερη βαθμίδα εξέλιξης θα μπορούσαν να ενταχθούν οι πυξίδες αριθ. 680-682, καθώς τόσο τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους, όπως το περισσότερο επίμηκες σώμα και ο σχεδόν πλάγιος ώμος, όσο και η διακόσμηση από ταινίες και σχηματοποιημένα φύλλα αναγνωρίζονται συγγενικά σε ταφικά ευρήματα του πρώιμου 3ου αι. π.Χ. από τη Ρόδο[843].

Η. Η ΥΔΡΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ «HADRA»

Η ΑΠΛΗ (ΤΥΠΟΥ «S»)

(Χρονολογικός Πίνακας XXXV)

Ο τύπος αυτός της υδρίας με την ονομασία «απλός» ή τύπου «S»[844] προσγράφεται γενικά στην κατηγορία των αγγείων τύπου «Hadra» (Διάγραμμα 2), καθώς τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά του αγγείου αναγνωρίζονται σχεδόν όμοια ή έστω παραπλήσια στις μελανόγραφες υδρίες «L» τύπου «Hadra», ενώ τα γενικά μορφολογικά γνωρίσματα είναι ευρύτερα γνωστά και αποτυπώνονται σε πολυάριθμα παραδείγματα από περιοχές εκτός Κρήτης ήδη από τους κλασικούς χρόνους[845]. Το σχήμα του αγγείου είναι από τα συνηθέστερα ανάμεσα στα μεγάλα, καθημερινής χρήσης σκεύη,

839. Βλ. Α. Γιαννικουρή, ό.π.

840. Το δεδομένο αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί απόλυτο ούτε μπορεί να χρησιμεύσει σε κάθε περίπτωση ως χρονολογικό στήριγμα, βλ. Α. Γιαννικουρή κ.ά., *Β′ ΕλλΚερ*, 178.

841. Η απλή διακόσμηση των πυξίδων της εξεταζόμενης κατηγορίας πιθανόταια σχετίζεται με την ανάλογη ορισμένων αγγείων καθημερινής χρήσης, κλασικών κυρίως χρόνων, όπως, για παράδειγμα, αποθηκευτικών αγγείων, υδριών ή πρόχων, βλ. σχετικά *Agora* XII, πίν. 68, 70, 73.

842. Για ανάλογα παραδείγματα, βλ. Α. Γιαννικουρή κ.ά., *Β′ ΕλλΚερ*, 177-178, πίν. 93γ, 94α (Π1499 και Π1363, γ′ και τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. αντίστοιχα).

843. Βλ. Α. Γιαννικουρή, ό.π., 178, πίν. 94β.

844. Γενικά για τον τύπο, βλ. *Hadra* I, 110-111, 144· *Hadra* II, 42-43, 48· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 41.

845. Για αγγεία με ανάλογο σχήμα κλασικών χρόνων, βλ. *Agora* XII, 200-201, σχέδ. 13, αριθ. 1580, πίν. 10. Για σχετικά σχόλια, βλ. *KRS*, 15. Πρβλ. επίσης Coldstream 1973, 49, πίν. 68, αριθ. 6 (500-480 π.Χ.).

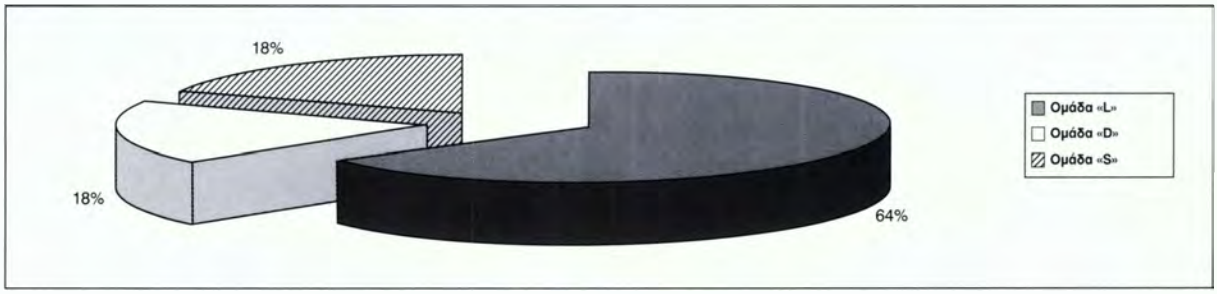

Διάγραμμα 2. Σύνολο αγγείων «Hadra» από την κεντρική Κρήτη.

ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε και ως τεφροδόχος, όπως φανερώνουν τα ανάλογα αγγεία με προέλευση τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αιγύπτου[846].

Στο βασικό του τύπο το σχήμα είναι σφαιρικό, ενώ τα κοσμημάτα αποδίδονται συνοπτικά[847], στοιχεία που διαφοροποιούν την ομάδα από την αντίστοιχη των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra» και επιτρέπουν τη διάκριση του τύπου σε τρεις υποομάδες-σειρές[848]. Στην πρώτη περιλαμβάνονται οι υδρίες τύπου «Ο», στη δεύτερη εκείνες με διακόσμηση από σπείρες, ενώ στην τρίτη εντάσσονται οι υδρίες με τις ασύμμετρες έλικες[849]. Όπως διαπιστώνει ο Enklaar, οι δύο πρώτες σειρές εντοπίζονται στην περιοχή της Κνωσού, ενώ η τρίτη παράγεται στα κεραμικά εργαστήρια της Μεσαράς[850].

1) Τύπου «Ο» (Πίν. 66β-67α· Χρονολογικός Πίνακας XXXV)

Οι υδρίες τύπου «Ο», που ανήκουν στην πρώτη υποομάδα των απλών υδριών τύπου «Hadra», έλαβαν την ονομασία τους από το μεγάλο γραπτό θέμα σε σχήμα «Ο», το οποίο διακοσμεί τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής[851]. Υδρίες με το χαρακτηριστικό αυτό θέμα έχουν εντοπιστεί μόνο στην περιοχή της Κνωσού, όπου τα πρωιμότερα παραδείγματα από τα δημοσιευμένα ανασκαφικά σύνολα ανάγονται στους όψιμους αρχαϊκούς χρόνους, ενώ τα νεότερα χρονολογούνται στον 1ο αι. π.Χ., δεδομένο που φανερώνει ότι ο τύπος γνώρισε μακρά χρήση στην Κνωσό[852]. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι υδρίες με όμοια κατασκευαστικά και μορφολογικά γνωρίσματα έχουν βρεθεί στις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας, οι οποίες κατ' αναλογία προσγράφονται στο τοπικό εργαστήριο της Κνωσού[853]. Το γεγονός αυτό φανερώνει τη μεγάλη εξάπλωση της εγχώριας κεραμι-

846. Βλ. *Hadra* I, 144· *Hadra* II, 42, 49, σχέδ. 7.

847. Η διαπίστωση αυτή δεν έχει οπωσδήποτε απόλυτη ισχύ, καθώς σε ορισμένες υδρίες με προέλευση τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις αποδίδονται κοσμήματα που ανήκουν στο θεματολόγιο των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra», όπως για παράδειγμα γιρλάντες με λογχόσχημα φύλλα στον ώμο (Alex. 10276) ή ανθέμιο ανάμεσα σε έλικες (Alex. 22691), βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α', 13, υποσημ. 15· *Hadra* II, 46, σχέδ. 6, πίν. 5c-d.

848. Για τις «απλές»υδρίες, βλ. γενικά *Hadra Vases*, 7, 13, 25-26, κεφ. 4, 41-43.

849. Βλ. σχετικά σχόλια στην αναλυτική εξέταση που ακολουθεί.

850. Βλ. σχετικά *Hadra* I, 110-111· *Hadra* II, 46-48.

851. Για την παραλλαγή αυτή της κατηγορίας «Hadra», βλ. σχετικά *Hadra* I, 144-145· *Hadra* II, 46· *Hadra Vases*, Μέρος Β', 41, σχέδ. 3 (15610), 69.

852. Για παραδείγματα από την περιοχή της Κνωσού, βλ. *UM*, πίν. 75, H4/7 (όψιμοι αρχαϊκοί χρόνοι)· *KKG*, 172-173, πίν. 12D-E (αρχές του 4ου αι. π.Χ.)· *KDS*, 43, πίν. 25, αριθ. 79-83 (4ος-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Boardman - Hood 1957, 227-228, σχέδ. 2, πίν. 45d.

853. Για σχετικά σχόλια και παραδείγματα, βλ. *Hadra* II, 46, 48, σχέδ. 5· *Hadra Vases*, Μέρος Α', 25, 41, όπου και αναλυτικός κατάλογος υδριών αυτού του τύπου.

XXXV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΥΔΡΙΑ ΤΥΠΟΥ «HADRA»

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΠΛΗ			ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ	
	Α	Β	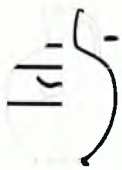 Γ	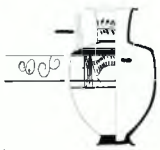 Α	Β
320					
310					
300					
290	┆		┆		
280	┆		┆		
270	┆		┆		
260	┆		┆		
250			┆	┃	
240				┃	
230				┃	
220				┃	┆
210	┆		┆	┃	┆
200	┆		┆	┃	┆
190	┆			┆	
180	┆			┆	
170	┆			┆	
160	┆			┆	
150	┆	┆		┆	
140	┆	┆			
130	┆	┆			
120	┆	┆			
110	┆	┆			
100		┆			
90					
80					
70					
60					
50					

━━━━ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

κής της Κνωσού σε ένα ιδιαίτερα σημαντικό ελληνιστικό κέντρο όπως ήταν η Αίγυπτος και παράλληλα καταδεικνύει τις στενές εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο αυτών περιοχών της ανατολικής Μεσογείου στον 3ο αι. π.Χ.[854].

Οι υδρίες τύπου «Ο» συγκροτούν μικρή, αποσπασματικής διατήρησης ομάδα και προέρχονται κυρίως από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» (αριθ. 106, 250), ενώ ένα θραύσμα από χείλος (αριθ. 54) αναφέρεται από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου[855]. Από μορφολογική-χρονολογική άποψη τα παραδείγματα ανήκουν στον πρώιμο 3ο και στον προχωρημένο 2ο-1ο αι. π.Χ., ενώ λείπουν τα ενδιάμεσα ανασκαφικά ευρήματα του τύπου, γεγονός που δεν επιτρέπει την ολοκληρωμένη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος. Πάντως, το δεδομένο αυτό δεν ισχύει αναφορικά με τη διαμόρφωση του χείλους, καθώς μπορεί να σχηματιστεί σαφέστερη εικόνα της τυπολογικής εξέλιξής του με βάση τα στοιχεία που προσφέρουν ορισμένα χρονολογημένα θραύσματα από την περιοχή της Κνωσού. Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι όλες οι μέχρι σήμερα γνωστές υδρίες τύπου «Ο» προέρχονται από οικιστικά σύνολα, ιερά ή αποθέτες, ενώ η έλλειψή τους από τα ταφικά σύνολα της Κνωσού πιθανότατα οφείλεται απλώς και μόνο στο τυχαίο της ανασκαφής.

Τα παραδείγματα που σώζονται από παλαιότερες φάσεις ή τα προερχόμενα από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις μπορούν να δώσουν γενική εικόνα του σχήματος της υδρίας τύπου «Ο»[856]. Στα βασικά χαρακτηριστικά του το αγγείο σχηματίζεται από σχεδόν σφαιρικό σώμα, το οποίο στηρίζεται σε δακτυλιόσχημη βάση, ενώ ο χωριστός κυλινδρικός και σχετικά στενός λαιμός τελειώνει σε χείλος απλό, που διακρίνεται από αυτόν με βαθιά εγκοπή. Η κατακόρυφη λαβή πλάθεται συνήθως ταινιωτή, ενώ οι οριζόντιες είναι κυλινδρικές ή ελλειπτικής διατομής. Χαρακτηριστικότερη είναι η διακόσμηση με οριζόντιες γραπτές, καστανόχρωμες ταινίες τόσο στο σώμα και στη ρίζα του λαιμού, όπου συνήθως εξαρτώνται σταγονίδια, όσο και στη ζώνη του χείλους, ενώ η βάση ή και το κατώτερο σώμα είναι ολόβαφα[857]. Στην επιφάνεια επάνω από τις οριζόντιες λαβές απλώνεται γραπτό πεταλόσχημο κόσμημα, ενώ στη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, η οποία φέρει συχνά στον άξονα γραπτή ταινία, σχηματίζεται το χαρακτηριστικό κυκλικό θέμα. Αξιοσημείωτο είναι ότι τόσο το σχήμα όσο και ο απλός διάκοσμος από γραπτές ταινίες, που περιτρέχουν την επιφάνεια των υδριών τύπου «Ο», αποτελούν και γνωρίσματα των κοινής, καθημερινής χρήσης αγγείων, στοιχεία τα οποία επαναλαμβάνονται και στις υδρίες των υπόλοιπων δύο υποομάδων[858].

Το παράδειγμα αριθ. 106, χρονολογούμενο στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., έχει κατασκευαστεί από ντόπιο καστανόχρωμο καθαρό πηλό και εμφανίζει όλα τα χαρακτηριστικά του τύπου, ενώ το χείλος αποδίδεται απλό με σχεδόν κατακόρυφα τα εσωτερικά τοιχώματα. Για τη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος χρήσιμα στοιχεία προσφέρουν ορισμένα θραύσματα από χείλος υδριών ανάλογου τύπου με προέλευση την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»[859], τα οποία τοποθετούνται χρονικά στα τέλη του 3ου και στο β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Τα παραδείγματα αυτά με το σχετικά διαφοροποιημένο σχήμα τους, όπου η εσωτερική επιφάνεια σταδιακά διαμορφώνεται με περισσότερο καμπύλο περίγραμμα, δίνουν καλή εικόνα για την εξελικτική πορεία του επιμέρους αυτού μορφολογικού στοιχείου. Την τελική φάση της εξέλιξης της μορφής αυτής του χείλους αντι-

---

854. Βλ. σχετικά σχόλια στα κεφάλαια για το τοπικό εργαστήριο της Κνωσού και για τα ιστορικά δεδομένα. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. επίσης Callaghan 1984, 789-794.

855. Για παραδείγματα κλασικών χρόνων από την Κνωσό, βλ. *KCG*, πίν. 12d-e· Boardman - Hood 1957, 229, σχέδ. 2, πίν. 45d· *KDS*, 43, πίν. 25, αριθ. 79-83.

856. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *Hadra Vases*, 41.

857. Με ανάλογη διακόσμηση εμφανίζονται και οι υστερότερες υδρίες τύπου «D», οι οποίες για το λόγο αυτό φαίνεται ότι αντιγράφουν το διακοσμητικό αυτό τρόπο, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, 25, 41.

858. Βλ. παρακάτω στα κεφάλαια για τις υπόλοιπες ομάδες των απλών υδριών.

859. Πρόκειται για τα παραδείγματα Η13/19, Η18/17-Η18/20, τα οποία δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. σχετικά *UM*, πίν. 87, 92.

προσωπεύει το θραύσμα αριθ. 54, που χρονολογείται περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., όπου το χαρακτηριστικό κοίλο περίγραμμα στο εσωτερικό τοίχωμα του χείλους αποδίδεται με ιδιαίτερα έντονη καμπυλότητα.

Το θραύσμα αριθ. 250 εμφανίζει σημαντικές διαφορές από τα προηγούμενα παραδείγματα[860]. Κύρια γνωρίσματά του είναι η πλατιά επιφάνεια του ώμου και ο ψηλός κυλινδρικός λαιμός, που καταλήγει σε ευρύ επίπεδο χείλος. Τα μορφολογικά αυτά στοιχεία, τα οποία χαρακτηρίζουν ιδιαίτερα τις όψιμες μελανόγραφες υδρίες της καιηγορίας «Hadra»[861], εντοπίζονται συχνά και σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας κεραμικής, όπως σε οινοχόες του προχωρημένου 2ου αι. π.Χ.[862]. Παράλληλα, ο ανοιχτόχρωμος κασιανός, εύθρυπτος και με αρκετές ξένες προσμείξεις πηλός του παραδείγματος αναγνωρίζεται συχνά και σε άλλες κατηγορίες της ντόπιας παραγωγής, που χρονολογούνται στον προχωρημένο 2ο και στον 1ο αι. π.Χ.[863]. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η τυπική γραπτή διακόσμηση των υδριών τύπου «Ο» διατηρείται αναλλοίωτη, στοιχείο το οποίο αποτελεί ουσιαστικά και το μοναδικό συνδετικό κρίκο των όψιμων αυτών αγγείων με τα πρωιμότερα της σειράς.

2) Με σπείρες (Πίν. 112γ· Χρονολογικός Πίνακας XXXV)

Ο τύπος που αντιπροσωπεύει η υδρία με τις σπείρες, αν και είναι δημιούργημα του τοπικού εργαστηρίου της Κνωσού, καθώς τα πρωιμότερα παραδείγματα ανάγονται στους κλασικούς χρόνους[864], σε ανασκαφικά σύνολα ελληνιστικών χρόνων από την παραπάνω περιοχή εκπροσωπείται από ένα μόνο παράδειγμα (αριθ. 286) με προέλευση τη δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι[865]. Αντίθετα, τα σχετικά δεδομένα από την Αλεξάνδρεια είναι αρκετά διαφωτιστικά, καθώς ο τύπος αναγνωρίζεται συχνότερα ανάμεσα στα ευρήματα από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις[866]. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε γενικές γραμμές το σχήμα της υδρίας με τις σπείρες είναι πιο εξελιγμένο από το αντίστοιχο τύπου «Ο», ενώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι πρώιμες υδρίες της ομάδας «D» εμφανίζουν στενή μορφολογική συγγένεια με τον εξεταζόμενο τύπο[867].

Στο βασικό τύπο το σχήμα του σώματος παραμένει σχεδόν σφαιρικό, η βάση αποδίδεται δακτυλιόσχημη και ο λαιμός καμπυλώνει ελάχιστα προς τα μέσα στον μέσον περίπου του ύψους, ενώ

860. Πρβλ. επίσης το παράδειγμα Η37/11, που δεν περιλαμβάνεται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. *UM*, πίν. 104.

861. Πρβλ. σχετικά Guerrini 1964, πίν. IX, F17. Ανάλογη μορφή έχουν ακόμη τα παραδείγματα υδριών της κατηγορίας «Hadra» από τον Κομμό, βλ. σχετικά *UM*, 127. Πρβλ. επίσης την όψιμη υδρία «L» αριθ. 676 από τη Γόρτυνα, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την κατηγορία αυτή.

862. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τις οινοχόες χωρίς προχοή.

863. Πρβλ. ενδεικτικά για τη σύσταση του πηλού τον κυλινδρικό λέβητα αριθ. 251 από τον ίδιο αποθέτη, το μικρογραφικό κύπελλο αριθ. 364 ή τη μικρογραφική λεκάνη αριθ. 371 από το ιερό του Γλαύκου, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

864. Για πρωιμότερα παραδείγματα από την Κνωσό, βλ. *KRS*, 15, αριθ. 42, πίν. 4· *KSP*, 96, V334, σχέδ. 8.

865. Μολονότι η υδρία βρέθηκε σε λάκκο απορριμμάτων που περιείχε κεραμική του προχωρημένου 2ου αι. π.Χ., δεν μπορεί να προταθεί με βεβαιότητα η σύγχρονη με τα συνευρήματα χρονολόγησή της, καθώς τα μορφολογικά γνωρίσματα του παραδείγματος υποδηλώνουν πρωιμότερη χρονολογική βαθμίδα, βλ. *KCG*, πίν. 15β. Ένα δεύτερο παράδειγμα υδρίας του τύπου με σπείρες έχει βρεθεί στο σύνολο της κεραμικής από το ιερό του Γλαύκου, το οποίο χρονολογείται από τον Callaghan στον 4ο αι. π.Χ., βλ. σχετικά *KRS*, 15, αριθ. 42. Για σχόλια σχετικά με τον τύπο, βλ. Boardman - Hood 1957, 228· *LPW*, 52, υποσημ. 56· *KDS*, 43, πίν. 25, αριθ. 79-83. Πιθανότατα η υδρία του εξεταζόμενου τύπου προέρχεται από εκείνη του τύπου «Ο», ενώ δεν αποκλείεται και η περίπτωση να αποτελεί προϊόν διαφορετικού εργαστηρίου. Μάλιστα, κατά τον Callaghan, η αρχική εμφάνιση της υδρίας με τις σπείρες πρέπει να τοποθετηθεί στον 5ο αι. π.Χ., ενώ με το σχήμα της πρέπει να συνέβαλε ουσιαστικά στη διαμόρφωση των υδριών τύπου «D» της κατηγορίας «Hadra», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 42.

866. Για ανάλογα αλεξανδρινά παραδείγματα, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 42, πίν. 13-15, όπου και αναλυτικός κατάλογος.

867. Βλ. παρακάτω στο σχετικό κεφάλαιο για τις υδρίες της ομάδας «D».

το χείλος στρέφεται ελαφρώς προς τα έξω. Η κατακόρυφη λαβή πλάθεται ταινιωτή, με αυλακώσεις στο μήκος, ενώ οι οριζόντιες διαμορφώνονται κυλινδρικές. Η γραπτή διακόσμηση, που επαναλαμβάνεται στερεότυπα σε όλα τα παραδείγματα του τύπου, αποτελείται από παράλληλες γραμμές, οι οποίες περιτρέχουν το λαιμό και το ανώτερο σώμα, ενώ χαρακτηριστικό διακοσμητικό στοιχείο αποδίδουν οι μεγάλες σπείρες, οι οποίες ξεκινούν από τις οριζόντιες λαβές και καλύπτουν την επάνω επιφάνεια του σώματος. Σε ορισμένες ακόμη περιπτώσεις, η ταινία η οποία αναπτύσσεται στο μήκος της κατακόρυφης λαβής καταλήγει σε ακανόνιστες έλικες, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι και εδώ, όπως και στην περίπτωση της υδρίας τύπου «Ο», από τη γραπτή ταινία γύρω στη ρίζα του λαιμού εξαρτώνται συνηθέστερα σταγονίδια.

Στην υδρία αριθ. 286 αποτυπώνονται όλα σχεδόν τα βασικά μορφολογικά γνωρίσματα του τύπου. Χαρακτηριστική είναι η μικρή δακτυλιόσχημη βάση, ο στενός κυλινδρικός λαιμός ή οι ψηλά τοποθετημένες λαβές[868], στοιχεία που διαφοροποιούν το παράδειγμα από τα πρωιμότερα της σειράς και επιτρέπουν την ένταξή του σε μεταγενέστερη χρονική βαθμίδα του σχήματος. Επίσης, τόσο ο πηλός, που περιέχει ξένα σώματα, όσο και η αδρή επιφάνεια του αγγείου συνηγορούν για την όψιμη χρονολόγησή του, καθώς ανάλογα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά διαπιστώνονται συχνά και σε άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής από την ώριμη ή την ύστερη ελληνιστική περιόδο[869]. Σε ό,τι αφορά τη διακόσμηση, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η παρουσία του κλαδιού κισσού, που διακρίνεται στην κύρια όψη ανάμεσα στις λαβές, αποδίδει στοιχείο σπάνιο για τον τύπο αλλά ιδιαίτερα συνηθισμένο για τις μελανόγραφες υδρίες τύπου «Hadra». Το γεγονός αυτό επιτρέπει τη θεματική σύνδεση του τύπου με τα αγγεία της διακοσμητικής αυτής τεχνοτροπίας[870].

Εκτός από το προαναφερθέν αγγείο, τα γνωστά παραδείγματα του τύπου ελληνιστικών χρόνων από την περιοχή της Κνωσού περιορίζονται σε ελάχιστα θραύσματα, τα οποία προέρχονται κυρίως από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» (Η38/41-43, 48)[871], ενώ κοντά σε αυτά πρέπει να προστεθεί και ένα ακόμη χαρακτηριστικό δείγμα του τύπου με αδιευκρίνιστη προέλευση, που φυλάσσεται στο Στρωματογραφικό Μουσείο Κνωσού[872]. Όλα τα παραπάνω ευρήματα διατηρούν ίχνη διακόσμησης, όπου αποδίδεται το τυπικό κόσμημα της σπείρας, ενώ ιδιαίτερα αξιόλογη είναι η απεικόνιση του αιγάγρου στο παράδειγμα του ΣΜΚ, καθώς το θέμα αυτό είναι χαρακτηριστικό για το εργαστήριο του «δελφινιού»[873], γεγονός που επιτρέπει αναλογικά την υπόθεση για την κοινή εργαστηριακή προέλευση των δύο αυτών τύπων[874].

---

868. Πρβλ. επίσης ανάλογη μορφολογική εξέλιξη στις υδρίες «L» τύπου «Hadra», βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την κατηγορία αυτή.

869. Βλ. ό.π. υποσημ. 863.

870. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική αυτή τεχνοτροπία.

871. Βλ. σχετικά *UM*, 130, πίν. 116.

872. Το παράδειγμα αυτό προέρχεται από την Κνωσό και αναφέρεται από τον Callaghan, χωρίς όμως να δηλώνεται η ακριβής ανασκαφική προέλευσή του, βλ. *Fabric Analysis*, πίν. 4e.

873. Για σχόλια σχετικά με τη μορφή του αιγάγρου, βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της ομάδας «D» της κατηγορίας «Hadra».

874. Πρβλ. επίσης μορφολογικές ομοιότητες μεταξύ των δύο τύπων, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την ομάδα «D». Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι οι υδρίες αυτού του τύπου δανείζονται διακοσμητικά θέματα και από την ομάδα «L», όπως φανερώνουν ορισμένα αλεξανδρινά παραδείγματα. Συγκεκριμένα, η υδρία Alex. 10276 από το Sciatbi, χρονολογούμενη πριν από το 240 π.Χ., κοσμείται στον ώμο με ζεύγη μικρών φύλλων, γεγονός που φανερώνει ότι οι υδρίες του εργαστηρίου της «δάφνης» ήταν ήδη γνωστές στα κεραμικά εργαστήρια της Κνωσού, πριν ακόμη εμφανιστούν οι υδρίες της ομάδας «D». Εκτός τούτου, στην υδρία Alex. 22691, χρονολογούμενη στα τέλη του 3ου αι. π.Χ., αποδίδεται στο σώμα ανθέμιο ανάμεσα σε σπείρες, θέμα γνωστό από πολυάριθμα όψιμα αγγεία της ομάδας «L», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 42, πίν. 13-15.

3) Με ασύμμετρες έλικες (τύπου «AS») (Πίν. 67β-68α και 113α· Χρονολογικός Πίνακας XXXV)

Ο τύπος αυτός της υδρίας, που εντοπίζεται στην περιοχή της Μεσαράς, αναγνωρίζεται συχνά στις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αιγύπτου, όπου συνυπάρχει στα ίδια ταφικά σύνολα με τις πρώιμες μελανόγραφες υδρίες της ομάδας «L», των οποίων το παλαιότερο χρονολογικό όριο δίνει η υδρία του 260 π.Χ. από το κοιμητήριο Ibrahimieh στο Sciatbi της Αλεξάνδρειας[875]. Ο τύπος μπορεί να θεωρηθεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ενδιάμεσης φάσης στην εξέλιξη των κανονικών υδριών «L», μολονότι η μορφολογική σχέση του με τη μεγάλη ομάδα των υδριών «L»[876] είναι γενική. Ωστόσο, εντάσσεται σε αυτή την κατηγορία, κυρίως για το λόγο ότι ορισμένα μορφολογικά γνωρίσματα, όπως ο τύπος των ταινιωτών λαβών, του χείλους ή η μορφή της διακόσμησης, που οργανώνεται σε ζώνες, θυμίζουν ανάλογους τύπους των μελανόγραφων υδριών του εργαστηρίου της «δάφνης»[877].

Οι ολιγάριθμες υδρίες του τύπου με τις ασύμμετρες έλικες[878] που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη προέρχονται από τους τάφους στο Καμηλάρι (αριθ. 586-587) και τη Φαιστό (αριθ. 623, 643, 648), ενώ ορισμένα θραύσματα του τύπου έχουν βρεθεί και στην περιοχή της Γόρτυνας[879]. Τα παραδείγματα της σειράς τόσο με το σχήμα όσο και με τη διακόσμησή τους ανταποκρίνονται προς τα αντίστοιχα από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις, των οποίων τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά αλλά και η ποιότητα του πηλού επιτρέπουν την αναγνώριση της προέλευσής τους από την περιοχή της Μεσαράς[880]. Τα ανασκαφικά στοιχεία ως προς τις υδρίες της ομάδας αυτής είναι ελάχιστα για τη σαφή χρονολόγησή τους. Συνεπώς, την ασφαλέστερη, κατά το δυνατόν, χρονολογική στήριξη στον τύπο προσφέρει γενικά η μορφολογική εξέταση με παράλληλες ή παραπλήσιες περιπτώσεις από τα ταφικά σύνολα της Αλεξάνδρειας. Το δεδομένο αυτό οδηγεί για τα παραδείγματα από το Καμηλάρι στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ., ενώ για τα αντίστοιχα από τη Φαιστό σε μεταγενέστερη χρονική βαθμίδα που μπορεί να τοποθετηθεί περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ.

Χρήσιμα μορφολογικά στοιχεία για τον τύπο προσφέρουν τα αλεξανδρινά παράλληλα, που δίνουν ικανοποιητική εικόνα του σχήματος για τη χρονική περίοδο της παραγωγής του[881]. Στα γενικά γνωρίσματα το αγγείο έχει το χαρακτηριστικό σφαιρικό σώμα των απλών υδριών, που στηρίζεται σε δακτυλιόσχημη βάση, ενώ ο χωριστός και ελάχιστα ευρύτερος στο επάνω μέρος λαιμός καταλήγει σε χείλος διαμορφωμένο και στραμμένο προς τα έξω. Η κατακόρυφη λαβή πλάθεται ταινιωτή, ενώ ανάλογη μορφολογική αντίληψη ακολουθούν και οι οριζόντιες, χωρίς να απουσιάζουν τα παραδείγματα με τις ελλειπτικής διατομής λαβές. Η διακόσμηση, η οποία περιορίζεται σε ταινίες γύρω από το χείλος, τη ρίζα του λαιμού, τον ώμο και το μέσον του σώματος, αποδίδει σε εντελώς απλοποιημένη μορφή το γνωστό και συνηθισμένο από τις μελανόγραφες υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra» τρόπο οργάνωσης των θεμάτων επάνω στην επιφάνεια του αγγείου[882], ενώ η βάση είναι ολόβαφη. Στον άξονα της κατακόρυφης λαβής αναπτύσσεται ταινία που καταλήγει στη ρίζα σε ασύμμετρες έλικες. Το στοιχείο αυτό στη γενική μορφή του προσδιορίζει ιδιαίτερα τις μελανόγραφες υδρίες της ομάδας «L», μολονότι στην περίπτωση εκείνων η απόδοση του θέματος είναι διαφορετική και ποικιλότροπη σε σχέση με αυτή των απλών υδριών της εξεταζόμενης ομά-

875. Για αναλυτικό κατάλογο των αλεξανδρινών παραδειγμάτων, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 42-43, πίν. 16-18.

876. Βλ. *Hadra* II, 48-48· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 169.

877. Για σχετικά σχόλια, βλ. *Hadra* I, 110-111. Για τη χρονολογημένη στο 260 π.Χ. υδρία, βλ. *Dated Hadra Vase*, 133, εικ. 17.

878. Τα αρχικά γράμματα «AS» αποτελούν συντομογραφία του αγγλικού όρου «Asymmetrical Scroll», που έχει καθιερωθεί από τον Enklaar, βλ. *Hadra* I, ό.π.

879. Βλ. σχετικά *Gortina* II, 113, 115, αριθ. 14-29, 30.

880. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. *Hadra* II, 42-43, 46.

881. Για περισσότερα σχόλια και παραδείγματα, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 42-43.

882. Για τον τρόπο οργάνωσης των διακοσμητικών θεμάτων στις μελανόγραφες υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra», βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για τη διακόσμηση τύπου «Hadra».

δας[883]. Ανάλογες ταινίες εμφανίζονται και στο μήκος των οριζόντιων λαβών, που καταλήγουν σε έλικες με στροφή προς τα επάνω, χαρακτηριστικό το οποίο αναγνωρίζεται συγγενικό και στις υδρίες τύπου «Ο» ή σε εκείνες με τις σπείρες[884].

Όπως προαναφέρθηκε, η υδρία αριθ. 586 είναι το πρωιμότερο παράδειγμα της σειράς. Κατασκευασμένο από ωχροκάστανο ακάθαρτο πηλό και άβαφο, το αγγείο χαρακτηρίζεται για τη δακτυλιόσχημη βάση, αλλά κυρίως για το μεγάλο σφαιρικό σώμα με το σχετικά βραχύ και χωρισιό κυλινδρικό λαιμό, ελάχιστα ευρύτερο προς τα επάνω, που καταλήγει σε χείλος λοξότμητο. Οι λαβές αποδίδονται πλατιές, ταινιωτές, μορφολογικό στοιχείο το οποίο εμφανίζεται στις περισσότερες μελανόγραφες υδρίες του εργαστηρίου της «δάφνης» και αποτελεί τυπικό γνώρισμα των τοπικών εργαστηρίων της Μεσαράς[885]. Επίσης χαρακτηριστική είναι η απλή διακόσμηση από καστανόχρωμες εξίτηλες ταινίες που περιτρέχουν την επιφάνεια του αγγείου, από τις οποίες, δύο αγκαλιάζουν το ανώτερο σώμα, μία τη ρίζα του λαιμού, ενώ οι ανάλογες στο μήκος των οριζόντιων λαβών μόλις καμπυλώνουν προς τα επάνω. Πάντως, οι χαρακτηριστικές για τον τύπο κρεμάμενες έλικες από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής λείπουν στο παράδειγμα αυτό, στοιχείο το οποίο επαναλαμβάνεται στην ανάλογη μικρογραφική υδρία αριθ. 587.

Όλα τα παραπάνω δεδομένα επιτρέπουν τη συναγωγή ορισμένων συμπερασμάτων. Η σφαιρική βαριά διαμόρφωση του σώματος αναγνωρίζεται σε ανάλογες υδρίες από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις, που τοποθετούνται χρονικά στην αρχή της εμφάνισης του τύπου, δηλαδή περί το 260 π.Χ.[886]. Αντίθετα, η μορφή του χείλους δεν συναντάται στα γνωστά παραδείγματα του είδους, ενώ συμπίπτει με περίπου όμοιους τύπους από άλλα είδη αγγείων, τα οποία προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού και χρονολογούνται στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ.[887]. Παράλληλα, η αδρή επιφάνεια του αγγείου, σε συνδυασμό με την ιδιαίτερα απλοποιημένη απόδοση της διακόσμησης, πιθανότατα φανερώνουν στην περίπτωση αυτή ελάχιστα πρωιμότερη χρονική βαθμίδα του σχήματος, που μπορεί να τοποθετηθεί στις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. Με την προϋπόθεση αυτή, η υδρία αριθ. 586 μπορεί να θεωρηθεί ως το μοναδικό γνωστό πρώιμο παράδειγμα του τύπου που έχει επισημανθεί μέχρι σήμερα στην περιοχή της Μεσαράς. Εξίσου σημαντικό είναι ότι για πρώτη φορά ο τύπος, ο οποίος μέχρι σήμερα είχε εντοπιστεί μόνο σε οικιστικά σύνολα στην περιοχή της Φαιστού[888], εμφανίζεται και σε ταφικά, πράγμα που, καθώς φαίνεται, οφειλόταν στο τυχαίο και μόνο της ανασκαφής. Σε αυτή την περίπτωση αποδεικνύεται, εκτός από την οικιακή, και η ταφική χρήση του αγγείου στην Κρήτη, η οποία ήταν γνωστή τουλάχιστον μέχρι σήμερα μόνον από τα αλεξανδρινά παράλληλα.

Ανάλογη περίπου στο γενικό σχήμα αλλά και στον τύπο της διακόσμησης είναι η μικρογραφική υδρία αριθ. 587, η οποία δεν διατηρεί το λαιμό και την κατακόρυφη λαβή. Σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση του σώματος, αυτό σε σχέση με το αντίστοιχο της προηγούμενης υδρίας έχει λιγότερο καμπύλο περίγραμμα, ενώ η βάση παραμένει δακτυλιόσχημη αλλά αποδίδεται σχετικά ψηλότερη. Όλα αυτά τα στοιχεία οδηγούν πιθανότατα σε νεότερη χρονολόγηση της υδρίας, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί γενικά περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα, χωρίς όμως τη δυνατότητα ακριβέστερου προσδιορισμού της.

Τα παραδείγματα αριθ. 623, 643 και 648 αντιπροσωπεύουν την όψιμη φάση του σχήματος στη σει-

---

883. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των μελανόγραφων υδριών «L» της κατηγορίας «Hadra».

884. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τις υδρίες τύπου «Ο» και στο αντίστοιχο με τις σπείρες της κατηγορίας «Hadra».

885. Για τις πλατιές ταινιωτές λαβές των υδριών «L» τύπου «Hadra» από την περιοχή της Μεσαράς, βλ. B.F. Cook 1984, 795-796 και στο κεφάλαιο για τις υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra».

886. Βλ. *Hadra* II, 49, σχέδ. 7 (Alex. 5266). Πρβλ. επίσης για το σχήμα τη χρονολογημένη στο 260 π.Χ. υδρία τύπου «Hadra», βλ. *Dated Hadra Vase*, ό.π. υποσημ. 877.

887. Πρβλ. σχετικά τις λεκάνες αριθ. 124, 125, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

888. Βλ. σχετικά La Rosa 1984, 817.

ρά των υδριών τύπου «AS». Τα αγγεία έχουν μεγαλύτερες ομοιότητες τόσο κατασκευαστικές όσο και μορφολογικές με τις μελανόγραφες υδρίες της ομάδας «L», καθώς ο ωχροκάστανος καθαρός πηλός αλλά και η λεία υφή της βαμμένης με κιτρινωπό επίχρισμα επιφάνειας αποτελούν χαρακτηριστικά τα οποία ανταποκρίνονται γενικά στις κρητικές μελανόγραφες υδρίες του εργαστηρίου της «δάφνης»[889]. Η τυπολογική σύγκριση με ανάλογες μελανόγραφες υδρίες της ομάδας «L» τόσο από την περιοχή της Φαιστού όσο και από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις, που στηρίζεται κυρίως σε επιμέρους στοιχεία της μορφής, όπως είναι το περίγραμμα του σώματος, η απόδοση του ώμου, του λαιμού ή του χείλους, προσανατολίζει στις τελευταίες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ., όπου πρέπει να ενταχθούν χρονικά τα τρία αυτά αγγεία[890].

Γενικά το σχήμα του σώματος στο μοναδικό ακέραιο παράδειγμα αριθ. 648, το οποίο αναγνωρίζεται σχεδόν όμοιο και στα υπόλοιπα δύο, αποσπασματικής διατήρησης αγγεία της σειράς (αριθ. 623, 643), είναι περισσότερο επίμηκες απέναντι στο εντελώς σφαιρικό της πρώιμης υδρίας αριθ. 586. Ο σχεδόν οριζόντιος ώμος με την τονισμένη ακμή αλλά και ο χωριστός ψηλός, ευρύτερος στο επάνω του μέρος λαιμός με το πλατύ οριζόντιο χείλος ακολουθεί την παράδοση των όψιμων υδριών της ομάδας «L». Παραπλήσια απόδοση αναφαίνεται συχνά και σε άλλα είδη αγγείων, όπως στις οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης[891]. Όλες οι λαβές πλάθονται πλατιές, τανιωτές, με αυλακώσεις στο μήκος, ενώ σε μία περίπτωση οι οριζόντιες (αριθ. 648) είναι ελλειπτικής διατομής και αποδίδουν γνωστές τυπικές μορφές του τοπικού εργαστηρίου. Από την άποψη της διακόσμησης, τα παραδείγματα ακολουθούν το συνηθισμένο για την παραλλαγή τρόπο οργάνωσης των γραπτών καστανόχρωμων ταινιών επάνω στην επιφάνεια του αγγείου. Αξιοσημείωτο είναι ότι στα παραδείγματα αυτά εμφανίζεται το κόσμημα των κρεμάμενων ελίκων στην πίσω όψη, χαρακτηριστικό διακοσμητικό θέμα για τη μεγάλη κατηγορία των μελανόγραφων υδριών του εργαστηρίου της «δάφνης».

Η ΜΕΛΑΝΟΓΡΑΦΗ

(Πίν. 68β-76α και 113β-120α· Χρονολογικός Πίνακας XXXV)

Οι μελανόγραφες υδρίες τύπου «Hadra»[892] από την κεντρική Κρήτη αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα της μεγάλης αυτής κατηγορίας αγγείων (Διάγραμμα 5, σ. 318), η οποία μέχρι σήμερα ήταν γνωστή κυρίως από τα πολυάριθμα παραδείγματα με προέλευση τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας[893], ενώ σχετικά ολιγάριθμα είναι εκείνα που αναφέρονται από άλλα ελ-

889. Για τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά των μελανόγραφων υδριών της κατηγορίας «Hadra», βλ. στο σχετικό κεφάλαιο.

890. Για ανάλογα ή παραπλήσια παραδείγματα, βλ. *Hadra* II, 56-57, τύπος L13, σχέδ. 24 (Alex. 9739), 220-210 π.Χ.

891. Πρβλ. για τον τύπο του χείλους τις οινοχόες/πρόχους απλής χρήσης αριθ. 640, 641 από τη Φαιστό, βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

892. Η ονομασία «Hadra» έχει δοθεί τόσο στην κατηγορία αυτή όσο και σε εκείνη των υδριών με λευκό βάθος, για το λόγο ότι πολυάριθμα αγγεία αυτών των τύπων βρέθηκαν για πρώτη φορά στα τέλη του 19ου αιώνα (1883-1884) στην ελληνιστική νεκρόπολη Hadra της Αλεξάνδρειας, ενώ ο όρος καθιερώθηκε αργότερα περί το 1908, βλ. σχετικά Merriam 1885, 18 κ.ε.· *IHV*, 7. Για τις υδρίες με λευκό βάθος, βλ. R.M. Cook 1960, 210· Α. Γιαννικουρή, *Γ' ΕλλΚερ*, 302-310, πίν. 233-245. Πάντως, ο Enklaar δεν θεωρεί τις υδρίες με λευκό βάθος ως κανονικές υδρίες τύπου «Hadra» και για το λόγο αυτό τις ονομάζει «αγγεία Sciatbi», καθώς πολυάριθμα παραδείγματα του τύπου βρέθηκαν στη νεκρόπολη του Sciatbi. Οι υδρίες με λευκό βάθος διαφέρουν από τις μελανόγραφες τόσο στη μορφή και στη σύσταση του πηλού όσο και στην απόδοση των κοσμημάτων, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, 5.

893. Για τις μελανόγραφες υδρίες, βλ. γενικά *Hadra* I, 110, 117-118· *Hadra* II, 48-52· *Hadra Vases*· *IHV*, 7 κ.ε.· *Brooklyn*, 114 κ.ε.· *Sciatbi*· Guerrini 1964· *Sepulchral Vases*. Αξίζει ακόμη να διευκρινιστεί ότι οι μελανόγραφες υδρίες διακρίνονται με βάση την ποιότητα του πηλού, το σχήμα και τη διακόσμηση σε δύο υποομάδες: α) στις υδρίες «L» και «D» με προέλευση την περιοχή της Φαιστού και της Κνωσού αντίστοιχα και στις «LsB» με προέλευση την Αίγυπτο, βλ. σχετικά *Hadra* I, 110, 137-139· *Hadra* II, 60-62.

ληνιστικά κέντρα[894]. Η κρητική προέλευση των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra», όπως και η διάδοση ή η εξαγωγή τους σε χώρες της μεσογειακής λεκάνης, κατά κύριο λόγο στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, προτάθηκε κατ' αρχήν από τον R.M. Cook[895], ενώ ορισμένες δημοσιεύσεις ανάλογου υλικού που ακολούθησαν από την περιοχή της Κνωσού και της Φαιστού προώθησαν ικανοποιητικά το θέμα της καταγωγής και διακίνησης των μελανόγραφων υδριών της κατηγορίας «Hadra»[896].

Οι μελανόγραφες υδρίες τύπου «Hadra» διακρίνονται σε δύο κύριες ομάδες. Η πρώτη και πολυπληθέστερη περιλαμβάνει παραδείγματα που προέρχονται από το εργαστήριο της «δάφνης» ή ομάδα «L», το οποίο εντοπίζεται στην περιοχή της Φαιστού[897]. Αντίθετα, τα αγγεία που αποδίδονται στη δεύτερη ομάδα, γνωστή και ως «D» ή εργαστήριο του «δελφινιού»[898], είναι αριθμητικά λιγότερα[899] και προσγράφονται στην εγχώρια παραγωγή της Κνωσού[900]. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι τις πληροφορίες αυτές προσφέρουν τα ταφικά ευρήματα από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις, τα οποία είναι συγκριτικά πολυπληθέστερα και για το λόγο αυτό συγκροτούν καλύτερη εικόνα της κατηγορίας, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την ομάδα «D», καθώς τα γνωστά παραδείγματα από την εγχώρια παραγωγή της Κνωσού είναι ελάχιστα και θραυσματικής κατάστασης.

Οι υδρίες που ανήκουν στις δύο αυτές ομάδες, παρά τις επιμέρους μορφολογικές ή από την άποψη της διακόσμησης διαφοροποιήσεις, έχουν ορισμένα κοινά γνωρίσματα τόσο κατασκευαστικά όσο και μορφολογικά. Χαρακτηριστική είναι η έλλειψη φροντίδας για την ακριβή απόδοση του σχήματος των αγγείων, ενώ ξεχωριστό στοιχείο αποτελεί η ασυμμετρία στην κατασκευή τους, καθώς συχνά παρατηρείται αισθητή απόκλιση από τον κατακόρυφο άξονα των παραδειγμάτων[901]. Ο πηλός και των δύο ομάδων έχει την ίδια περίπου σύσταση, είναι καστανόχρωμος έως ελάχιστα κοκκινωπός, καθαρός και συμπαγής, ενώ η εξωτερική επιφάνεια του αγγείου καλύπτεται από επίχρισμα σχεδόν στο χρώμα του πηλού με σχετικά λιπαρή υφή, ανάλογη με εκείνη που χαρακτηρίζει συχνά και άλλες κατηγορίες της εγχώριας κεραμικής[902]. Αξιομνημόνευτο ακόμη μορφολογικό στοιχείο αποτελεί η διαμόρφωση του «χαμηλωμένου πυθμένα», χαρακτηριστικό συνηθέστερο στα παραδείγματα της

---

894. Για σχετικά παραδείγματα από άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, βλ. συγκεντρωτικό κατάλογο στο *IHV*, 7-8, υποσημ. 3· *Hadra Vases*, Μέρος Β', όπου αναφέρονται υδρίες της ομάδας «L», «D» και «BL» με διαπιστωμένη προέλευση.

895. Βλ. R.M. Cook 1960, 208.

896. Βλ. σχετικά *Fabric Analysis*, 1-17· *LPW*, 35-58· *KSP*, 97-81· *Medusa Rondanini*, 59-101· *Stylistic Progression*, 31-39· *Merseyside County Museums*, 123-129, πίν. 16-18· Callaghan 1984, 789-794· La Rosa 1984, 804-818, πίν. CXXVII-CXXIX.

897. Η ονομασία αυτή οφείλεται στο χαρακτηριστικό κλαδί δάφνης που αγκαλιάζει το λαιμό των υδριών της ομάδας αυτής («Laurel group» ή «L»), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 1-25· *Hadra* I, 117-136· *Hadra* II, 48-59.

898. Η ονομασία αυτή οφείλεται στη μορφή του δελφινιού, που αποτελεί ένα από τα συνηθέστερα διακοσμητικά θέματα της ομάδας («Dolphin group» ή «D»), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 26-35· *Hadra* I, 140-145· *Hadra* II, 59-60.

899. Αξιοσημείωτο είναι ότι επί συνόλου 227 υδριών της κατηγορίας «Hadra» του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, 165 ανήκουν στην ομάδα «L» (ποσοστό 72,7%), 27 στην ομάδα «D» (ποσοστό 11,9%), 21 στην ομάδα «BL» (ποσοστό 9,2%) και, τέλος, 14 εντάσσονται στις απλές υδρίες, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α', 6.

900. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α', 6-16. Ο Callaghan υποθέτει την ύπαρξη περισσότερων εργαστηρίων στην Κρήτη (Γόρτυνα, Χανιά, Ιεράπετρα) και φέρει ως παράδειγμα τους δύο κρατήρες από τη Λατώ με παραπλήσια διακόσμηση, την οποία χαρακτηρίζει τύπου «Hadra», βλ. *UM*, 131, υποσημ. 68, 69. Βλ. επίσης *Hadra* I, 117-136 και 140-144· *Hadra* II, 52-56, 59-60· *KRS*, 15· A. Enklaar, *Β' ΕλλΚερ*, 167-170, πίν. 84-86· *UM*, 130-132, πίν. 116-17. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί η ύπαρξη τρίτης ομάδας υδριών τύπου «Hadra», της λεγόμενης «BL» («Branchless Laurel group») ή ομάδας «χωρίς μίσχο», η οποία προσγράφεται στα αλεξανδρινά κεραμικά εργαστήρια και έχει σχετικά μικρή χρονική διάρκεια, περίπου μια τριακονταετία (240-210 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α', 58-59· *Hadra* I, 137-139· *Hadra* II, 60-62.

901. Το στοιχείο αυτό χαρακτηρίζει όλες σχεδόν τις υδρίες «L» του εξεταζόμενου συνόλου, πρβλ. ενδεικτικά την υδρία αριθ. 546 από τον Άη Γιάννη της Φαιστού, ενώ για τις υδρίες της ομάδας «D» σχετικές πληροφορίες προσφέρουν μόνο τα αλεξανδρινά παράλληλα, πρβλ. ενδεικτικά την υδρία 23750 του Μουσείου Μπενάκη, βλ. Guerrini 1964, πίν. I, A, 5.

902. Για την επεξεργασία αυτή της επιφάνειας των αγγείων, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τις τριφυλλόστομες οινοχόες. Πρβλ. ενδεικτικά ορισμένες λεκάνες, οινοχόες, «καλυκωτούς» κανθάρους ή πινάκια, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

ομάδας «L»[903] ή της αλεξανδρινής «BL». Ανάλογο στοιχείο εμφανίζεται συχνά και σε κανθάρους του λεγόμενου κρητικού τύπου, χωρίς το ίδιο μορφολογικό γνώρισμα να απουσιάζει και από άλλες περιοχές του ελληνισμού, καθώς αναγνωρίζεται σε ελάχιστα αγγεία από την Όλυνθο ή το Καβείριο των Θηβών[904]. Επίσης, στις περισσότερες περιπτώσεις η όπτηση είναι άνιση και σε αρκετά παραδείγματα φαίνεται να υπερβαίνει τα επιτρεπτά όρια, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία χρωματικών διαβαθμίσεων, συνηθέστερα πορτοκαλόχρωμων, στην επιφάνεια του αγγείου.

1) Η υδρία «L» (εργαστήριο της «δάφνης») (Πίν. 68β-75 και 113β-120α· Χρονολογικός Πίνακας XXXV)

Τα παραδείγματα που αντιπροσωπεύουν το εργαστήριο της «δάφνης» στην παραγωγή της κεντρικής Κρήτης όχι μόνο συγκροτούν πολυάριθμη ομάδα[905], αλλά, το κυριότερο, δίνουν για πρώτη φορά χρήσιμα στοιχεία για την αρχική φάση της κατηγορίας στα τοπικά εργαστήρια της Μεσαράς. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι υδρίες προέρχονται από τον ευρύτερο χώρο της Φαιστού και στην πλειονότητά τους ανήκουν σε ταφικά σύνολα[906], ενώ ο μεγαλύτερος αριθμός ανήκει στην ηρώιμη φάση του τύπου, η αρχή της οποίας, σύμφωνα με το παλαιότερο χρονολογημένο αγγείο από την Αλεξάνδρεια, μπορεί να τοποθετηθεί περί το 260 π.Χ.[907]. Το γεγονός αυτό έχει ξεχωριστή σημασία καθώς δηλώνεται για πρώτη φορά η πρώιμη χρήση των υδριών της ομάδας «L» στην περιοχή της Μεσαράς, δεδομένου ότι την αρχική μορφή του τύπου είχαν προσφέρει μέχρι σήμερα μόνο τα ανάλογα ευρήματα από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις[908]. Η διαπιστωμένη πλέον και πυκνή παρουσία των με-

---

903. Εξαίρεση στον κανόνα αποτελούν οι υδρίες της ομάδας «L» αριθ. 531, 547, 676, βλ. παρακάτω στην αναλυτική εξέταση και στον περιγραφικό κατάλογο.

904. Για το χαρακτηριστικό του «χαμηλωμένου πυθμένα», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, 25, ιδιαίτερα υποσημ. 23-25· *Hadra* II, 43-46. Για περισσότερα παραδείγματα, βλ. στο κεφάλαιο για τους κανθάρους κρητικού τύπου. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το μορφολογικό αυτό γνώρισμα συναντάται στην κεραμική της κεντρικής Κρήτης ήδη από τον 5ο αι. π.Χ., γεγονός που υποδηλώνει τη μακρόχρονη χρήση του στο νησί και ενισχύει την άποψη για την κρητική καταγωγή των υδριών της ομάδας «L», βλ. *Hadra Vases*, 25· *Fabric Analysis*, 2. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. *Olynthus* XIII, 510, 510a, πίν. 185, 153· *Kabirion* III, πίν. 2, 27, πίν. 3,28, πίν. 4, 50, πίν. 5, 64. Για σχετικά σχόλια, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α', 13-15.

905. Ο αριθμός των υδριών αυτού του συνόλου είναι μεγαλύτερος, όμως εξαιτίας της εντελώς θραυσματικής κατάστασής τους δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο. Αξιοσημείωτο είναι ότι όλα τα θραύσματα που προέρχονται από το Καμηλάρι ή τον Άη Γιάννη Φαιστού μορφολογικά είναι όμοια με τα ακέραια αγγεία της ομάδας. Το μοναδικό ίσως πρόβλημα που δημιουργείται από την επιλεκτική αυτή παρουσίαση είναι ότι αλλάζει ο πραγματικός αριθμός των αγγείων και δεν υπάρχει ακριβής εικόνα για τη συχνότητα χρήσης του τύπου.

906. Τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα μελανόγραφων υδριών «L» από την περιοχή της Μεσαράς προέρχονται από οικιστικά σύνολα, ενώ μόνο τα αγγεία αριθ. 531, 532 από το Λαγολιό έχουν βρεθεί σε τάφους. Επιπλέον, οι υδρίες αριθ. 533, 534 από τον Άγιο Παύλο πιθανότατα ανήκουν σε οικιστικό σύνολο, όπως δευτερευόντως προτείνει ο Enklaar, ενώ αρχικά ο ίδιος μελετητής είχε υποστηρίξει την ταφική χρήση τους, καθώς τα ανασκαφικά δεδομένα είναι ασαφή σχετικά με την προέλευση των δύο αυτών αγγείων, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο. Βλ. επίσης Mosso 1910, 16-17· *Hadra* II, 42, υποσημ. 10· *Hadra* I, 110, υποσημ. 24. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι αρκετά θραύσματα του τύπου με ίχνη μελανόχρωμης διακόσμησης ή τμήματα βάσεων με το χαρακτηριστικό «χαμηλωμένο πυθμένα» έχουν βρεθεί και στο χώρο του Νυμφαίου της Γόρτυνας. Όλα είναι τοπικής παραγωγής, ενώ με το σχήμα και τη διακόσμησή τους δηλώνουν την παρουσία μιας μορφής κεραμικής για τις καθημερινές ανάγκες, που σχετίζεται στενά με τον τύπο των μελανόγραφων υδριών του εργαστηρίου της Μεσαράς, βλ. σχετικά *Gortina* II, 115, αριθ. 30, πίν. 1:8.

907. Για την ομάδα των χρονολογημένων υδριών, που συγκροτείται από 30 περίπου αγγεία με γραπτές ή χαρακτές επιγραφές και καλύπτουν το χρονικό διάστημα 260-197 π.Χ., βλ. σχετικά *ΙΗΥ*· A. Enklaar, *Β' ΕλλΚερ*, 167-170· *Brooklyn*, 133, εικ. 17· Rönne - Fraser 1953, 84-94, πίν. V· *Hadra* I, 111.

908. Η ομοιότητα του πηλού και του γανώματος των μελανόγραφων υδριών «L» με αγγεία κοινής χρήσης από την περιοχή της Φαιστού έχει κιόλας επισημανθεί από τον La Rosa, δεδομένο που οδηγεί στην κοινή εργαστηριακή προέλευση όλων των παραπάνω αγγείων, η οποία πλέον επιβεβαιώνεται οριστικά και με την παρουσία της πολυάριθμης αυτής ομά-

λανόγραφων υδριών «L» σε τάφους επιβεβαιώνει για την περιοχή της Μεσαράς πέρα από τον οικιακό και τον ταφικό προορισμό, για το λόγο ότι έλειπαν σχεδόν εντελώς οι ανάλογης χρήσης υδρίες από τα γνωστά ανασκαφικά σύνολα της κεντρικής Κρήτης[909].

Σε αντίθεση προς την εικόνα που διαγράφεται από τα αλεξανδρινά παράλληλα, όπου οι μελανόγραφες υδρίες δεν παρουσιάζονται σε ανασκαφικά σύνολα μετά το 200 π.Χ.[910], η παραγωγή των αγγείων της ομάδας «L» φαίνεται ότι συνεχίζεται στην Κρήτη και στο 2ο αι. π.Χ., όπως φανερώνουν τα ανάλογα ευρήματα από τη χρονική αυτή περίοδο με προέλευση την περιοχή της Μεσαράς[911]. Επίσης, δεν πρέπει να παραληφθεί και η υδρία 7736 του Μουσείου της Ιεράπετρας, που ανήκει σε ταφικό σύνολο από την Ίτανο της ανατολικής Κρήτης και με βάση τα συνευρήματά της μπορεί να χρονολογηθεί στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα[912]. Επίσης, θα πρέπει να αναφερθούν και ορισμένα δείγματα του τύπου με προέλευση τον Κομμό, χρονολογούμενα στο 2ο αι. π.Χ., ενώ την τελική φάση της ομάδας «L» φαίνεται ότι εκπροσωπούν ολιγάριθμα ακόσμητα θραύσματα υδριών από την ίδια περιοχή, τα οποία τοποθετούνται χρονικά στον 1ο αι. π.Χ.[913].

Το θέμα της χρονολογικής τοποθέτησης των μελανόγραφων υδριών της ομάδας «L» που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη είναι αρκετά δύσκολο, εξαιτίας της προέλευσής τους από μη στρωματογραφημένες επιχώσεις, γεγονός που δεν επιτρέπει την κανονική χρονολόγηση ή την ένταξή τους σε

δας των πρώιμων υδριών από τον παραπάνω χώρο. Παράλληλα, το θέμα της καταγωγής τους δεν μπορεί πλέον να αμφισβητηθεί, όπως πρόσφατα προσπάθησε η Ovidi, η οποία, με βάση τα διακοσμητικά θέματα των μελανόγραφων υδριών, υποστήριξε την προέλευσή τους από την Απουλία, βλ. σχετικά La Rosa 1984, 815-818· Ovidi 1994, 1-36.

909. Για τις ποικίλες χρήσεις των υδριών τύπου «Hadra», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 77-85, όπου και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα. Βλ. επίσης, *Hadra* I, 109-110.

910. Το δεδομένο αυτό ισχύει και για τις υδρίες της ομάδας «D», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 62-63· A. Enklaar, *Β′ ΕλλΚερ*, 167-170.

911. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες αριθ. 642, 676, βλ. στην εξέταση που ακολουθεί.

912. Για την υδρία αυτή η Guerrini αναφέρει ότι βρέθηκε σε τάφο, ο οποίος από την κεραμική που περιείχε μπορεί να χρονολογηθεί περί το 200 π.Χ., ενώ από μορφολογική άποψη εντάσσεται στην ομάδα «L», βλ. σχετικά Guerrini 1964, 19, υποσημ. 32, πίν. IX, F17. Αντίθετα, ο Callaghan με βάση την υπόλοιπη κεραμική του τάφου που περιείχε αγγεία του 1ου αι. π.Χ., και συγκεκριμένα ένα λύχνο και ένα μυροδοχείο τα οποία με βεβαιότητα εντάσσονται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, τοποθέτησε κατά αναλογία και την υδρία στην ίδια χρονική περίοδο, βλ. σχετικά *Merseyside County Museums*, υποσημ. 27· *Stylistic Progression*, υποσημ. 31· *Fabric Analysis*, 11, υποσημ. 48. Μια τρίτη άποψη εκφράζει ο Enklaar, που θεωρεί ότι το ημισφαιρικό κύπελλο το οποίο περιλαμβάνεται στα ευρήματα από τον τάφο ανταποκρίνεται σε πρωιμότερη φάση του τύπου, σύμφωνα με ανάλογα παραδείγματα από την Κνωσό. Παράλληλα, δεν αποκλείει και την περίπτωση ο τάφος να κατασκευάστηκε περί τα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. και να χρησιμοποιήθηκε ξανά στον 1ο αι. π.Χ., γεγονός που δικαιολογεί τόσο τη χρονική απόσταση μεταξύ των ευρημάτων όσο και τη χρονολόγηση που προτείνει για την υδρία, δηλαδή την τοποθέτησή της το αργότερο στις αρχές του 2ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά *Hadra Vases*, 61. Εκτός όμως από τους όψιμους τύπους της κεραμικής του τάφου, η μορφή του ημισφαιρικού κυπέλλου, όπου στηρίζει την πρώιμη χρονολόγηση ο Enklaar, δεν ανταποκρίνεται σε τύπους του 3ου αι. π.Χ. αλλά, αντίθετα, τα μορφολογικά γνωρίσματα του αγγείου, όπως το βαθύ σώμα με τη στενή βάση, το σχετικά ευθύγραμμο ανώτερο τμήμα του σώματος και, ακόμη, η τριγωνική λαβή, απαντούν συχνότερα σε κύπελλα του προχωρημένου 2ου αι. π.Χ., πρβλ. ενδεικτικά την ομάδα των κυπέλλων από το φρεάτιο στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι στην Κνωσό, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

913. Στον Κομμό έχουν βρεθεί δύο θραύσματα από βάσεις, που πιθανότατα ανήκουν σε υδρίες της κατηγορίας «Hadra», και ακόμη άλλα δύο τμήματα από τον ώμο και το λαιμό υδριών, οι οποίες ανήκουν στην ομάδα «L». Το ένα από αυτά χαρακτηρίζεται για τον επιμήκη λαιμό και το πλατύ επίπεδο χείλος, στοιχεία που θυμίζουν την υδρία αριθ. 642 από τη Φαιστό, ενώ η διακόσμησή του, που σχετίζεται με την τεχνοτροπία του εργαστηρίου της «δάφνης», χαρακτηρίζεται για την αμελή και κάπως παραλλαγμένη απόδοσή της. Συγκεκριμένα, στο λαιμό εμφανίζεται ένα ιδιόμορφο δάφνινο στεφάνι ενώ στο σώμα η κύρια μετόπη ορίζεται από απλές και πλατιές ταινίες, στοιχεία δηλαδή που πιθανότατα αντιπροσωπεύουν την τελική φάση της διακοσμητικής αυτής τεχνοτροπίας, η οποία γενικά μπορεί να τοποθετηθεί στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Σε ό,τι αφορά τα παραδείγματα που προέρχονται από χρονολογημένα σύνολα του 1ου αι. π.Χ., ο Callaghan αναφέρει ότι μολονότι δεν φέρουν διακόσμηση είναι πολύ πιθανόν να ανήκουν σε υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, 62· *Fabric Analysis*, υποσημ. 45, 48, 59· *UM*, 127, ιδιαίτερα υποσημ. 64· *ΕλλΚερΚρήτης*, 120, ιδιαίτερα υποσημ. 87.

ακριβή χρονικά πλαίσια[914]. Όμως, παρά τις δυσκολίες αυτές, ορισμένες μορφολογικές ομοιότητες που παρατηρούνται ανάμεσα στα παραδείγματα αυτής της σειράς και στην ομάδα των χρονολογημένων υδριών από την Αίγυπτο, καθώς και όσων αγγείων σχετίζονται τυπολογικά με αυτές, μπορούν να στηρίξουν μια σχετική χρονολόγηση, μολονότι το ζήτημα αυτό εξακολουθεί να παραμένει αρκετά δύσκολο[915]. Πάντως, αξίζει να επισημανθεί, όπως σημειώνει ο B.F. Cook για την ομάδα «L»[916], ότι γενικά στις πρώιμες υδρίες το σώμα αποδίδεται σφαιρικό με χαμηλή βάση, ενώ στα όψιμα παραδείγματα της σειράς οι αναλογίες είναι ραδινότερες και, ακόμη, οι οριζόντιες λαβές τοποθετούνται ψηλότερα σε σχέση με τα πρωιμότερα αγγεία, σχεδόν κάτω από την ακμή του ώμου[917].

Με βάση τη μορφολογική σύγκριση με υδρίες της ομάδας «L» από την Αίγυπτο, που συνδυάζεται με την παράλληλη εξέταση των διακοσμητικών θεμάτων, προκύπτει ότι οι υδρίες του συνόλου αυτού καλύπτουν το χρονικό διάστημα λίγο πριν από τα μέσα του 3ου έως το α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Στα πλαίσια της συγκριτικής εξέτασης για τη μορφολογική εξέλιξη του τύπου ιδιαίτερα σημαντική είναι η συμβολή των γραπτών διακοσμητικών στοιχείων. Με τη μέθοδο αυτή ενισχύεται και τεκμηριώνεται καλύτερα η χρονολόγηση των αγγείων, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις τα παραδείγματα συνδέονται με συγκεκριμένους αγγειογράφους, των οποίων η καλλιτεχνική δραστηριότητα ή η περίοδος παραγωγής τους καλύπτει ένα σχετικά ακριβές και καθορισμένο χρονικό διάστημα[918]. Αξίζει ακόμη να σημειωθούν οι κατασκευαστικές και μορφολογικές ομοιότητες των παραδειγμάτων αυτών με τις ανάλογες αλεξανδρινές υδρίες, γεγονός που σχετίζεται με την κοινή εργαστηριακή προέλευσή τους, καθώς οι στενές σχέσεις των δύο κέντρων που παρατηρούνται στο β′ μισό του 3ου αι. π.Χ. είχαν ως αποτέλεσμα τη διακίνηση και εξαγωγή προϊόντων σε μεγάλο βαθμό από την Κρήτη προς την Αίγυπτο[919]. Παράλληλα, ο ενιαίος χαρακτήρας στη διακόσμηση των υδριών της ομάδας «L», όπου τα φυτικά κυρίως θέματα επαναλαμβάνονται σχεδόν στερεότυπα σε όλα σχεδόν τα παραδείγματα, οδηγεί στα ανάλογα ή όμοια από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις. Το δεδομένο αυτό καταδεικνύει την έντονη δραστηριότητα των κεραμικών εργαστηρίων της Φαιστού αλλά και την αυτόνομη παραγωγή τους, αφού είχαν τη δυνατότητα όχι μόνο να καλύπτουν τις ντό-

---

914. Για τα ανασκαφικά δεδομένα, βλ. σχετικά στα αντίστοιχα εισαγωγικά κεφάλαια του περιγραφικού καταλόγου.

915. Τη μορφολογική εξέλιξη της κατηγορίας αυτής προσπάθησαν κατά καιρούς να εξετάσουν διάφοροι μελετητές, βλ. σχετικά Pagenstecher 1913, 35, 37· Rönne - Fraser 1953, 85 κ.ε.· Guerrini 1964, 13. Για τη μέθοδο χρονολόγησης των υδριών που σχετίζονται τυπολογικά-διακοσμητικά με τις χρονολογημένες υδρίες, καθώς επίσης και για τα ίδια τα ενεπίγραφα αγγεία του τύπου, βλ. για σχετικά σχόλια *Hadra* I, 11-113· *Hadra Vases*, 17-21, 28-35. Εδώ πρέπει ίσως να αναφερθεί και η απλή μέθοδος της διαίρεσης του ύψους με τη μέγιστη διάμετρο των ενεπίγραφων αγγείων, η οποία σε γενικές γραμμές δείχνει ότι ο δείκτης ραδινότητας των αγγείων είναι μεγαλύτερος στα νεότερα παραδείγματα. Το δεδομένο όμως αυτό δεν είναι και απόλυτο, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρείται ανάστροφη πορεία στη σχέση των αναλογιών, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 3-4.

916. Η κατηγορία των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra» διακρίνεται σε τρεις υποομάδες: α) την ομάδα «L» ή εργαστήριο της «δάφνης» («Laurel group») με προέλευση την περιοχή της Φαιστού, όπου ανήκουν τα περισσότερα παραδείγματα που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη, β) την ομάδα «D» ή εργαστήριο του «δελφινιού» («Dolphin group»), με προέλευση την Κνωσό και γ) την ομάδα «BL» ή εργαστήριο «των φύλλων δάφνης χωρίς μίσχους» («Branchless Laurel group») με προέλευση την Αίγυπτο. Πρέπει όμως να αναφερθούν εδώ ορισμένες γενικές παρατηρήσεις σχετικά με την ομάδα «BL», η οποία δεν αντιπροσωπεύεται στην κεραμική από την κεντρική Κρήτη, ενώ για τα αγγεία της ομάδας «D» σχετικά σχόλια δίδονται στο κεφάλαιο για την κατηγορία. Σε ό,τι αφορά την ομάδα «BL» αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλα τα παραδείγματα ο πηλός είναι ακάθαρτος, ενώ η ποιότητά τους είναι χαμηλή, μολονότι αναγνωρίζεται σε αυτά η προσπάθεια απομίμησης των αγγείων της ομάδας «L». Όλα διακρίνονται για το «χαμηλωμένο πυθμένα», ενώ ξεχωριστό χαρακτηριστικό αποτελεί το τρίφυλλο κόσμημα χωρίς μίσχους γύρω από το λαιμό, στοιχείο που προσδιορίζει την ομάδα. Τέλος η υπόλοιπη διακόσμηση ακολουθεί ανάλογη αντίληψη με εκείνη των δύο προηγούμενων ομάδων, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 6-7, Μέρος Β′, 26-40.

917. Βλ. σχετικά *Brooklyn*, 127. Για ανάλογες παρατηρήσεις, βλ. *Hadra* I, 118.

918. Βλ. σχετικά *Hadra* I, 116-136· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 10-21.

919. Για περισσότερα σχόλια, βλ. στα κεφάλαια για το τοπικό εργαστήριο της Φαιστού και για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής. Βλ. επίσης *Hadra Vases*, 63-64· *Β′ ΕλλΚερ*, 167-170.

πιες ανάγκες, αλλά επιπλέον να εξάγουν προϊόντα αναλογικά πολυπληθέστερα και ποιοτικά καλύτερα σε σχέση με αυτά που προορίζονταν για την εγχώρια κατανάλωση.

Εκτός τούτου, οι ίδιες οι υδρίες τόσο με τα μορφολογικά όσο και με τα κατασκευαστικά γνωρίσματά τους αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα του τοπικού εργαστηρίου της Φαιστού, τα οποία αναγνωρίζονται και σε άλλα είδη αγγείων της τοπικής παραγωγής[920]. Εξάλλου, δεν πρέπει να λησμονείται η καταγωγή των υδριών της ομάδας «L» από εκείνες με τις ασύμμετρες έλικες, γεγονός που φανερώνει τη μακρόχρονη χρήση του τύπου για την περιοχή της Μεσαράς και οπωσδήποτε επιβεβαιώνει την κοινή κρητική προέλευσή τους[921]. Τα μορφολογικά γνωρίσματα των υδριών «L» τύπου «Hadra» είναι χαρακτηριστικά και εμφανίζονται σχεδόν όμοια σε όλα τα παραδείγματα του τύπου. Οι επιμέρους διαφοροποιήσεις που σημειώνονται κυρίως στην απόδοση της βάσης, του σώματος ή του λαιμού μπορούν να έχουν κάποια χρονολογική σημασία και ακόμη να προσφέρουν χρήσιμα στοιχεία για τη διαγραφή της εξελικτικής πορείας του σχήματος.

Στα γενικά χαρακτηριστικά του ο τύπος σχηματίζεται από ευρύ, περισσότερο ή λιγότερο σφαιρικό σώμα, το οποίο στηρίζεται σε βάση απλή, κωνική ή με χαμηλό πόδι, ενώ ο ελάχιστα πλάγιος ώμος καταλήγει σε λαιμό κυλινδρικό, ευρύτερο προς τα επάνω, με χείλος πλατύ, επίπεδο, ελάχιστα κοίλο στην κάτω επιφάνεια. Για έναν αξιόλογο αριθμό υδριών ξεχωριστό μορφολογικό γνώρισμα αποτελεί ο «χαμηλωμένος πυθμένας», ενώ εξίσου χαρακτηριστικές είναι οι πλατιές ταινιωτές οριζόντιες λαβές, που κολλούν λοξά επάνω στο σώμα του αγγείου. Αξίζει ακόμη να υπογραμμιστεί ότι ο τύπος αυτός των λαβών μπορεί να θεωρηθεί ως ξεχωριστό στοιχείο του εργαστηρίου της Μεσαράς, καθώς αναγνωρίζεται συχνά σε πολυάριθμα παραδείγματα από άλλα είδη αγγείων της τοπικής παραγωγής[922]. Ανάλογη μορφή εμφανίζει και η κατακόρυφη λαβή, με μόνη εξαίρεση το παράδειγμα αριθ. 574 όπου αποδίδεται στρεπτή[923]. Επίσης, χαρακτηριστικό γνώρισμα των υδριών αποτελεί η γραπτή διακόσμηση από μελανό αραιωμένο χρώμα, που οργανώνεται σε ζώνες επάνω στην επιφάνεια του αγγείου και επαναλαμβάνεται σχεδόν στερεότυπα σε όλα σχεδόν τα παραδείγματα της κατηγορίας[924].

Ο μεγαλύτερος αριθμός των υδριών του συνόλου ανήκει στην πρώιμη φάση της ομάδας «L». Στην πλειονότητά τους τα παραδείγματα προέρχονται από τους τάφους στο Καμηλάρι (αριθ. 574-583) και από το ταφικό σύνολο στον Άη Γιάννη (αριθ. 544-546), ενώ κοντά σε αυτά θα πρέπει να προστεθούν ακόμη οι υδρίες αριθ. 533 και 675 από τον Άγιο Παύλο και την πρώην συλλογή Γιαμαλάκη αντίστοιχα. Η σύγκρισή τους με αγγεία ανάλογου τύπου από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας επιτρέπει την ένταξή τους στην αρχική φάση του σχήματος, η οποία καλύπτει το χρονικό διάστημα από το 260 έως το 240 π.Χ. Κύριο γνώρισμα των υδριών αυτών είναι το μεγάλο, σχεδόν σφαιρικό σώμα, που στηρίζεται σε χαμηλή κωνική βάση, συνηθέστερα χωρίς διαμορφωμένο δακτύλιο, ενώ η μετάβαση προς το σχεδόν οριζόντιο ώμο γίνεται ομαλά, με μόνη εξαίρεση το παράδειγμα αριθ. 580, όπου αποδίδεται σχετικά γωνιώδης. Τα αγγεία αυτά, με τη μορφή που εμφανίζουν, ανταποκρίνονται σε πρώιμους τύπους της ομάδας «L» και μπορούν να συνδεθούν μορφολογικά με την ενεπίγραφη υδρία 68.149 του Μουσείου Brooklyn (254 π.Χ.), έργο του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών»[925], όπως και με τα αγγεία 5269 (250 π.Χ.), 5270 (250 π.Χ.) και 5272

920. Για τις κατασκευαστικές-μορφολογικές ομοιότητες των αγγείων καθημερινής χρήσης και εκείνων της κατηγορίας «Hadra» χρήσιμες αποδεικνύονται οι παρατηρήσεις του La Rosa για την οικιακή ελληνιστική κεραμική της Φαιστού, βλ. La Rosa 1984, 815-818.

921. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, 55-57 και στο κεφάλαιο για τις υδρίες τύπου «AS».

922. Πρβλ. για τον τύπο των οριζόντιων λαβών τις υδρίες αριθ. 586, 587 ή τη μικρή υδρία-θήλαστρο αριθ. 602, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων. Για τον τύπο των οριζόντιων λαβών, βλ. B.F. Cook 1984, 795-796· *Fabric Analysis*, 14· *UM*, 131.

923. Για τις λαβές των υδριών της ομάδας «L» και τον τρόπο κατασκευής τους, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 2-3.

924. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των υδριών «L» της κατηγορίας «Hadra».

925. Βλ. σχετικά *Brooklyn*, 114 κ.ε., εικ. 1-4.

(242 π.Χ.) του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, έργα του «ζωγράφου των σταγονιδίων», του «ζωγράφου των μεγάλων φύλλων» και του «ζωγράφου των Κενταύρων» αντίστοιχα[926]. Από τα πρωιμότερα παραδείγματα της σειράς μπορεί να θεωρηθεί η υδρία αριθ. 574, η οποία δεν διατηρεί τη βάση και τμήμα του σώματος. Τα χαρακτηριστικά της, όπως η σφαιρική διαμόρφωση του σώματος με το καμπύλο πέρασμα στον ώμο, η κατακόρυφη στρεπτή λαβή με το πλαστικό πηνίο στην ένωση με το χείλος και, ακόμη, οι οριζόντιες κυλινδρικές λαβές, αποδίδουν πρώιμες μορφές του τύπου που αναγνωρίζονται σε αγγεία συνδεόμενα μορφολογικά με την υδρία του Brooklyn και χρονολογούμενα συγκριτικά στο χρονικό διάστημα από το 260 έως το 240 π.Χ.[927]. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι το παράδειγμα αυτό μπορεί να τοποθετηθεί λίγο πριν από το 254 π.Χ., καθώς τυπολογικά βρίσκεται πλησιέστερα προς την υδρία P.5262 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, η οποία εμφανίζει ορισμένες μορφολογικές ομοιότητες με την παλαιότερη χρονολογημένη υδρία του 260 π.Χ.[928].

Ανάλογη μορφολογική απόδοση έχουν επίσης τα παραδείγματα αριθ. 576 και 578, όπου το σφαιρικό και βαρύ σώμα στηρίζεται σε σχετικά χαμηλή βάση χωρίς διαμορφωμένο δακτύλιο, στοιχεία τα οποία αναγνωρίζονται σχεδόν όμοια και στην ενεπίγραφη υδρία 5270 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, που εντάσσεται στον τύπο L3, σύμφωνα με την ταξινόμηση του Enklaar[929]. Παραπλήσια μορφή έχει και η υδρία αριθ. 575, όπου τα επιμέρους χαρακτηριστικά, κατά κύριο λόγο η καλύτερα διαμορφωμένη βάση, οι οριζόντιες κυλινδρικές λαβές ή η κατακόρυφη πλατιά ταινιωτή λαβή με το πλαστικό πηνίο στην ένωση με το χείλος αποδίδονται όμοια στο ενεπίγραφο αγγείο 68.149 του Brooklyn, ενώ με παραπλήσια μορφή εμφανίζονται και στην υδρία Tübingen 4806 S/13, η οποία εντάσσεται στην ώριμη φάση της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών»[930]. Ανάλογη χρονολόγηση μπορεί να προταθεί και για την υδρία αριθ. 580, όπου τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, όπως η χαμηλή βάση με τον αδιαμόρφωτο δακτύλιο, το σφαιρικό σώμα με την τονισμένη ακμή στο πέρασμα προς τον ελάχιστα πλάγιο ώμο και ο σχετικά ευρύς και βραχύς κυλινδρικός λαιμός με το πλατύ επίπεδο χείλος, ανταποκρίνονται προς τα ανάλογα της υδρίας 5281 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, η οποία σχετίζεται μορφολογικά με την ενεπίγραφη υδρία του Brooklyn και αποδίδεται στον ίδιο αγγειογράφο[931].

Στην ίδια χρονολογική βαθμίδα μπορούν επίσης να ενταχθούν οι υδρίες αριθ. 544-546, 577, 579 και 581-583, που ανταποκρίνονται στον τύπο τόσο του αγγείου του Brooklyn όσο και στον αντίστοιχο του ελάχιστα νεότερου αριθ. 5269 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, χρονολογούμενου στο 250 π.Χ.[932]. Στα παραδείγματα της σειράς επαναλαμβάνονται σχεδόν στερεότυπα όλα τα γνωστά πρώιμα χαρακτηριστικά της μορφής, ενώ ελάχιστες είναι οι αποκλίσεις από το αρχικό τυπικό σχήμα. Στις υδρίες αυτές το βαρύ ογκώδες σώμα στηρίζεται σε βάση σχετικά χαμηλή, περισσότερο (αριθ. 577, 581-583) ή λιγότερο πλατιά (αριθ. 544-545, 579), άλλοτε με διαμορφωμένο δακτύλιο (αριθ. 577, 582-583) άλλοτε πάλι με υποτυπώδη δήλωσή του (αριθ. 579, 581). Ο ώμος αποδίδεται ελάχιστα πλάγιος ή σχεδόν οριζόντιος (αριθ. 544-546) με καμπύλη τη μετάβαση προς το σώμα, ενώ το σχήμα του λαιμού και του χείλους έχει τη γνωστή μορφή του τύπου. Όπως προαναφέρθηκε, τα χαρακτηριστικά αυτά αναγνωρίζονται όμοια ή παραπλήσια σε σειρά υδριών από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις, που σχετίζονται μορφολογικά με τις υδρίες του 254

926. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 5-6, 13, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

927. Βλ. *Hadra* II, 52, σχέδ. 12, τύπος L1 (Alex. P.1880), όπου και σχετικά σχόλια για τη μορφή των λαβών, καθώς επίσης και ανάλογα παραδείγματα.

928. Βλ. *Hadra* II, 49, σχέδ. 9· *Brooklyn*, 133, σχέδ. 17· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 5.

929. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 6, σχέδ. 32, πίν. 156-158.

930. Η υδρία ανήκει στον τύπο L5 της τυπολογίας του Enklaar, ενώ με βάση τη διακόσμησή της σχετίζεται περισσότερο με την ενεπίγραφη υδρία Alex. 5272 (250 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-12, πίν. 1-3, 115.

931. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, πίν. 119-121.

932. Βλ. *Hadra* II, 53, σχέδ. 15, L4.

και 250 π.Χ., ενώ ανάλογη μορφή εμφανίζει επίσης η ενεπίγραφη υδρία 26244 του Μουσείου του Καΐρου (243 π.Χ.), η οποία αποδίδεται στο «ζωγράφο της Αλεξάνδρειας 5269»[933]. Παράλληλα, τα διακοσμητικά θέματα των αγγείων της πρώιμης αυτής ομάδας ανταποκρίνονται σια ανάλογα ή συγγενικά ορισμένων αλεξανδρινών ευρημάτων, όπως σε αυτά που εμφανίζονται στην υδρία Alex. 15624 ή στις αριθ. 2558 και 2285 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, οι οποίες για το λόγο αυτό προσφέρουν σημαντικό στήριγμα για την καλύτερη χρονολόγηση των υδριών από την περιοχή της Φαιστού, καθώς συνδέονται με συγκεκριμένους αγγειογράφους της πρώιμης φάσης της κατηγορίας[934].

Στην ίδια ομάδα μπορούν ακόμη να ενταχθούν τα παραδείγματα αριθ. 533 και 675[935], για το λόγο ότι τα μορφολογικά τους γνωρίσματα σε συνδυασμό με τα διακοσμητικά στοιχεία ανταποκρίνονται καλύτερα στα ανάλογα των ενεπίγραφων υδριών 5269 (250 π.Χ.) και 5274 (240 π.Χ.) της Αλεξάνδρειας, οι οποίες προσγράφονται στο «ζωγράφο των σταγονιδίων»[936]. Σε ό,τι αφορά την υδρία αριθ. 533 θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το σχήμα της, που ανήκει στον τύπο L4 σύμφωνα με την ταξινόμηση του Enklaar, βρίσκεται πλησιέστερα προς εκείνο των υδριών 5863, 5275α και 19100 της Αλεξάνδρειας ή 26229 του Καΐρου. Παράλληλα, το διακοσμητικό θέμα στο λαιμό εμφανίζεται όμοιο στα αγγεία 4938 και 5863 της Αλεξάνδρειας και στο αγγείο 26229 του Καΐρου, τα οποία συνδέονται μορφολογικά αλλά και από την άποψη της διακόσμησης με την ενεπίγραφη υδρία 5269 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας και αποδίδονται στον ίδιο αγγειογράφο[937]. Ελάχιστα νεότερη χρονολόγηση μπορεί να προταθεί για το αγγείο αριθ. 675, καθώς τα χαρακτηριστικά του μπορούν να προσγραφούν στον τύπο της υδρίας 5274 (240 π.Χ.), ενώ το κόσμημα στο λαιμό εμφανίζεται παραπλήσιο και στο ενεπίγραφο αγγείο 5273 (238 π.Χ.), του «ζωγράφου του αστραγάλου»[938]. Με την προϋπόθεση αυτή, το κρητικό παράδειγμα μπορεί να τοποθετηθεί σε ανάλογη χρονική βαθμίδα και να θεωρηθεί ως το νεότερο αγγείο της σειράς από την πρώιμη φάση της ομάδας «L».

Η επόμενη ενότητα περιλαμβάνει παραδείγματα από περισσότερες περιοχές της Μεσαράς, τα οποία ανήκουν σε μεταγενέστερη φάση της κατηγορίας και αντιπροσωπεύουν την όψιμη βαθμίδα του σχήματος (αριθ. 674, πρώην συλλογή Γιαμαλάκη· αριθ. 531-532, Λαγολιό· αριθ. 584, Καμηλάρι· αριθ. 534, Άγιος Παύλος· αριθ. 621, Φαιστός· αριθ. 547, Άη Γιάννης). Επιπλέον, με βάση τα μορφολογικά-διακοσμητικά γνωρίσματα, που στηρίζονται στη σύγκριση με ανάλογους τύπους ή μορφές από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις, τα αγγεία μπορούν με σχετική πιθανότητα να ενταχθούν στο χρονικό διάστημα από το 220 έως το 200 π.Χ. ή λίγο αργότερα. Τα κατασκευαστικά-μορφολογικά γνωρίσματα των υδριών της σειράς είναι σχεδόν όμοια με εκείνα της προηγούμενης, ενώ η κύρια διαφορά τους βρίσκεται στο σχήμα του σώματος, το οποίο αποδίδεται πιο επίμηκες και στηρίζεται σε βάση στενή με διαμορφωμένο δακτύλιο και αρκετά ανεπτυγμένο πόδι (αριθ. 547). Παράλληλα, ο ελάχιστα πλάγιος ώμος καταλήγει σε αρκετά ψηλό λαιμό με πλατύ επίπεδο χείλος, ενώ οι πλατιές ταινιωτές λαβές ανταποκρίνεται στο γνωστό και καθιερωμένο τύπο του τοπικού εργαστηρίου της Φαιστού.

---

933. Βλ. *Hadra* I, 121· Edgar 1911, 45.

934. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 11-12, πίν. 152Α· *ΕλλΚερΚρήτης*, εικ. 26, 37. Για περισσότερες παρατηρήσεις, βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση τύπου «Hadra».

935. Σχετικά με τις υδρίες αριθ. 674, 675 της πρώην συλλογής Γιαμαλάκη, για τις οποίες δηλώνεται ως τόπος προέλευσης η Ιεράπετρα, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το δεδομένο αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί ακριβές, καθώς τα αγγεία έχουν βρεθεί κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες και κατά συνέπεια οι ανασκαφικές αυτές πληροφορίες μπορούν να χαρακτηριστούν αδιάφορες. Αντίθετα, οι εμφανείς κατασκευαστικές-μορφολογικές-διακοσμητικές ομοιότητες των υδριών αυτών με τις υπόλοιπες του συνόλου μαρτυρούν την κοινή εργαστηριακή καταγωγή τους, γεγονός που κατ' αναλογία επιτρέπει την απόδοσή τους στην εγχώρια παραγωγή της Φαιστού.

936. Βλ. *Hadra Vases*, 12-13, πίν. 132-134, 147-149.

937. Βλ. Adriani 1936, πίν. 135-140, 144-146, 150-152.

938. Βλ. *Hadra Vases*, 17, πίν. 209-211· *Hadra* I, 125, σχέδ. 10b.

Από τα παραδείγματα της ομάδας, η υδρία αριθ. 674 μπορεί να συνδεθεί μορφολογικά με το ενεπίγραφο αγγείο 90.9.39 της Νέας Υόρκης (220/219 π.Χ.), έργο του «ζωγράφου του κεραυνού», ενώ ο τύπος ορισμένων κοσμημάτων της αναγνωρίζεται σχεδόν όμοιος και σε άλλες υδρίες σύγχρονων αγγειογράφων[939]. Με την προϋπόθεση αυτή, το παράδειγμα μπορεί να τοποθετηθεί χρονικά στην αρχή της όψιμης φάσης των υδριών «L» από την περιοχή της Φαιστού, η οποία προσδιορίζεται περί το 220 π.Χ. Οι υδρίες αριθ. 531, 532, 584 και 621 αντιπροσωπεύουν ελάχιστα νεότερη βαθμίδα στην εξέλιξη του τύπου, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί στη δεκαετία 220-210 π.Χ. Τόσο τα μορφολογικά χαρακτηριστικά όσο και τα διακοσμητικά θέματα των αγγείων αναγνωρίζονται σε αρκετά αλεξανδρινά παράλληλα, τα οποία, περισσότερο ή λιγότερο, συνδέονται μορφολογικά με τις ενεπίγραφες υδρίες του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης 90.9.17 (215 π.Χ.) και 90.9.13 (213 π.Χ.), έργα του «ζωγράφου των κυματοειδών γραμμών», 90.9.29 (213 π.Χ.), του «ζωγράφου του κεραυνού», και 90.9.37 (212 π.Χ.), του «ζωγράφου των δικτυωτών ταινιών»[940]. Με ανάλογο σχήμα εμφανίζεται επίσης η υδρία αριθ. 534, ενώ η αμελής απόδοση των κοσμημάτων επιτρέπει την ένταξή της σε μεταγενέστερη χρονική βαθμίδα, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί περί το 200 π.Χ.[941].

Το παράδειγμα αριθ. 547 αντιπροσωπεύει την τελική βαθμίδα στην εξελικτική πορεία του σχήματος για την κατηγορία των μελανόγραφων υδριών τύπου «L» αυτού του συνόλου και παράλληλα δηλώνει τη συνέχεια της κατηγορίας στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Το αγγείο έχει ραδινές αναλογίες, είναι επίμηκες με βάση ψηλή, έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια, ενώ ο σχεδόν οριζόντιος ώμος καταλήγει σε λαιμό κυλινδρικό, ψηλό, ευρύτερο στο επάνω μέρος, με χείλος πλατύ και επίπεδο. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά ανταποκρίνονται στα ανάλογα από άλλα είδη αγγείων της εγχώριας κεραμικής παραγωγής, όπως οινοχόες, αμφορείς ή υδρίες[942], ενώ ο ίδιος τύπος αναγνωρίζεται επίσης σε υδρίες από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις που χρονολογούνται στο πέρασμα από τον 3ο στο 2ο αι. π.Χ.[943]. Αξίζει ακόμη να επισημανθεί ότι στο παράδειγμα αυτό δεν υπάρχει η χαρακτηριστική διαμόρφωση του «χαμηλωμένου πυθμένα», τυπικό στοιχείο της υδρίας «L», ενώ η μέτρια ποιότητα του πηλού αλλά και η σχετικά αδρή επιφάνεια του αγγείου αποτελούν γνωρίσματα της όψιμης φάσης της ελληνιστικής κεραμικής γενικότερα, στοιχεία που συνηγορούν στην ένταξη του παραδείγματος σε ανάλογη χρονική περίοδο[944].

Παραπλήσια είναι και η εικόνα της υδρίας αριθ. 642, η οποία προέρχεται από τον οικισμό Χάλαρα της Φαιστού και χρονολογείται λίγο πριν από την καταστροφή της πόλης, που τοποθετείται περί το 150 π.Χ. Στο παράδειγμα αυτό είναι φανερή η προσπάθεια απόδοσης του σχήματος της υδρίας τύπου «L», καθώς τα βασικά κατασκευαστικά και μορφολογικά γνωρίσματα φαίνεται ότι προέρχονται από την ομάδα αυτή. Όμως, ορισμένα άλλα γνωρίσματα, όπως ο ιδιαίτερα επιμήκης σε σχέση με το υπόλοιπο σώμα λαιμός, ο οποίος καταλήγει σε χείλος αισθητά πλατύ και επίπεδο, σε συνδυασμό με την έλλειψη μέριμνας για την απόδοση της διακόσμησης απομακρύνουν το πα-

939. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των υδριών «L» τύπου «Hadra».

940. Βλ. σχετικά *IHV*, 23-25, πίν. II, III, X, XI· *Hadra* I, 133-135· *Hadra* II, 56, σχέδ. 25-26, L14-L15, όπου και περισσότερα παραδείγματα· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 19-20, πίν. 300.

941. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 20-21. Για τα κοσμήματα, βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των υδριών «L» της κατηγορίας «Hadra».

942. Πρβλ. για το σχήμα τις οινοχόες αριθ. 527, 603, τους αμφορείς αριθ. 540, 541, 611 ή την υδρία αριθ. 604, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

943. Πρβλ. σχετικά *Hadra* II, 56-57, σχέδ. 27, L16, όπου και περισσότερα παραδείγματα. Πρβλ. επίσης για τον τύπο την υδρία από την Ίτανο, βλ. Guerrini 1964, πίν. IX, F:1.

944. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και στα εργαστήρια της Κνωσού, όπου σε παραδείγματα του προχωρημένου 2ου-1ου αι. π.Χ. ο πηλός είναι ιδιαίτερα εύθρυπτος, ενώ ανάλογη σύσταση έχει και σε αρκετά σύγχρονα θραύσματα υδριών από την περιοχή του Κομμού, βλ. *UM*, 127, ιδιαίτερα υποσημ. 64. Πρβλ. επίσης τα μικρογραφικά αγγεία αριθ. 358, 361, 364, 371 από το ιερό του Γλαύκου στην Κνωσό, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

ράδειγμα από τα τυπικά του εργαστηρίου της «δάφνης» και επιτρέπουν την ένταξή του σε υστερότερη τυπολογική και χρονολογική βαθμίδα.

Αξιομνημόνευτη είναι και η περίπτωση της υδρίας αριθ. 676 από τη Γόρτυνα, η οποία μπορεί να ενταχθεί με βάση τα χαρακτηριστικά της σε ανάλογη χρονική βαθμίδα. Στη χρονολογική αυτή τοποθέτηση προσανατολίζουν τόσο τα μορφολογικά γνωρίσματα όσο και τα διακοσμητικά θέματα της υδρίας, τα οποία αναγνωρίζονται συγγενικά τόσο στο σχεδόν σύγχρονο αγγείο Ε 907 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, άγνωστης προέλευσης, όσο και στις υδρίες Raleigh G.79.6.15 της Ν. Καρολίνας και 10198 της Αλεξάνδρειας[945]. Αξιοσημείωτο είναι το υπερφυσικό μέγεθος της υδρίας με το ιδιαίτερα επίμηκες σώμα, που διαμορφώνεται χωρίς το τυπικό γνώρισμα του «χαμηλωμένου πυθμένα»[946]. Εξίσου χαρακτηριστικό είναι και το σχήμα της βάσης, η οποία αποδίδεται ψηλή κωδωνόσχημη, έντονα κοίλη στην κάτω επιφάνεια, μορφή που αναγνωρίζεται ανάλογη ή παραπλήσια σε πολλά είδη σύγχρονων ή παλαιότερων αγγείων από την περιοχή της Μεσαράς[947]. Ο λαιμός σχηματίζεται ιδιαίτερα ψηλός, ενώ το χείλος πλάθεται επίπεδο, χοντρό και πλατύτερο σε σχέση με παλαιότερες μορφές. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι αρκετά συνηθισμένα στην εγχώρια παραγωγή της κεντρικής Κρήτης, καθώς βρίσκουν τα παράλληλά τους τόσο σε παραδείγματα από την περιοχή της Μεσαράς όσο και σε άλλα από την Κνωσό[948]. Η κατακόρυφη λαβή διατηρεί το τυπικό σχήμα των υδριών «L», δηλαδή πλάθεται πλατιά ταινιωτή, ενώ οι οριζόντιες, που αποδίδονται κυλινδρικές και πεταλόσχημες, συμφωνούν περισσότερο με κεραμικές μορφές γνωστές κυρίως από τις αντίστοιχες των μελαμβαφών υδριών με προέλευση την περιοχή της Φαιστού[949]. Από τις παραπάνω διαπιστώσεις μπορεί να θεωρηθεί ότι το παράδειγμα αυτό, με το σχήμα που εμφανίζει, απομακρύνεται αισθητά από τον κανονικό τύπο των υδριών της ομάδας «L». Το αγγείο αποδίδει παραλλαγμένη μορφή του βασικού σχήματος, η οποία έρχεται σε συμφωνία με τη σχηματοποιημένη απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων[950], δεδομένα που φανερώνουν την παρακμή της κατηγορίας και συνηγορούν για την όψιμη χρονολόγηση του παραδείγματος, που μπορεί να τοποθετηθεί στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. ή και αργότερα.

2) Η υδρία «D» (εργαστήριο του «δελφινιού») (Πίν. 76α· Χρονολογικός Πίνακας XXXV)

Στην ομάδα των υδριών «D» περιλαμβάνονται ολιγάριθμα θραύσματα, με προέλευση κατά κύριο λόγο την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» στην Κνωσό (αριθ. 112, 135, 141, 177)[951], δεδομένο που δεν επιτρέπει τη διαμόρφωση σαφούς εικόνας ως προς τον τύπο. Πάντως, και σε αυτή την περίπτωση αποδεικνύονται χρήσιμα τα παράλληλα από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις, καθώς συμπληρώνουν το κενό και προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για τη διαγραφή της εξελικτικής

945. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β΄, 21, πίν. 315Α, 316-318· *ΕλλΚερΚρήτης*, 136, εικ. 41.

946. Πρβλ. ανάλογο χαρακτηριστικό και στις υδρίες αριθ. 531 από το Λαγολιό, αριθ. 547 από τον Άη Γιάννη Φαιστού ή στην αριθ. 642 από τη Φαιστό, βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

947. Πρβλ. ενδεικτικά τις ανάλογες ή παραπλήσιες βάσεις των αμφορέων αριθ. 606, 608-611, των υδριών αριθ. 604, 614 από το Καμηλάρι ή του κανθάρου κρητικού τύπου αριθ. 528 από τη Γόρτυνα, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

948. Πρβλ. σχετικά το παράδειγμα αριθ. 250 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. στον περιγραφικό κατάλογο. Βλ. επίσης, A. Enklaar, *Β΄ ΕλλΚερ*, 170, πίν. 85.

949. Πρβλ. σχετικά τον τύπο των αντίστοιχων λαβών στις μελαμβαφείς υδρίες αριθ. 604, 612-617 από το Καμηλάρι, βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος όπου και περισσότερα σχόλια για τον τύπο.

950. Για τα κοσμήματα, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των υδριών «L» τύπου «Hadra».

951. Στην ίδια ομάδα μπορούν επίσης να προστεθούν τα θραύσματα H12/38-H12/39, H38/46, H38/51-52, H38/56, H38/70-74, τα οποία δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. σχετικά *UM*, 101, 130-131, πίν. 82, 116-117.

πορείας του σχήματος[952]. Το σχήμα της υδρίας «D» δείχνει να κατάγεται από το πρωιμότερο της απλής υδρίας τύπου «O» και εκείνης με τις έλικες[953]. Επίσης, η χρονική διάρκεια παραγωγής του τύπου καλύπτει περίπου τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ., καθώς η παρουσία του δεν διαπιστώνεται σε πρωιμότερα ή μεταγενέστερα ανασκαφικά σύνολα τουλάχιστον από την Αλεξάνδρεια[954], σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα.

Στα πρώιμα παραδείγματα η βάση είναι απλή δακτυλιόσχημη, το σώμα σφαιρικό και βαρύ, ενώ το χείλος πλάθεται απλό, όπως το αντίστοιχο των υδριών οικιακής χρήσης[955]. Αντίθετα, στα νεότερα παραδείγματα της ομάδας, τα οποία χρονολογούνται στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. ή και λίγο αργότερα[956], το σχήμα απομακρύνεται αισθητά από τον αρχικό τύπο. Επίσης, εκείνο που παρατηρείται σε σχέση με τις υδρίες της ομάδας «L» είναι η πολυμορφία τόσο στο σχήμα όσο και στη διακόσμηση, χωρίς ακόμη να λησμονείται και το σχετικά μικρότερο μέγεθος των αγγείων[957]. Επιπλέον, ορισμένα παραδείγματα της ομάδας «D» εμφανίζονται με «χαμηλωμένο πυθμένα»[958], ενώ το μορφολογικό αυτό γνώρισμα αναγνωρίζεται συχνότερα στις υδρίες της ομάδας «L». Από τις παραπάνω παρατηρήσεις, που στηρίζονται κατά κανόνα στα αλεξανδρινά παραδείγματα, διαμορφώνεται γενική μόνον εικόνα της μορφής των υδριών «D». Πάντως, το θέμα της μορφολογικής εξέλιξης του τύπου για την περιοχή της Κνωσού εξακολουθεί να παραμένει ασαφές, καθώς απουσιάζουν, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, τα ανάλογα ανασκαφικά ευρήματα τα οποία μπορούν να συμβάλουν στην πληρέστερη γνώση της κεραμικής παραγωγής του εργαστηρίου του «δελφινιού».

---

952. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι υδρίες τύπου «D» έχουν κατασκευαστεί από υηλό ανάλογο με εκείνο των αγγείων της ομάδας «L», ενώ διαφέρουν από αυτές τόσο μορφολογικά όσο και από την άποψη της διακόσμησης. Συχνά χαρακτηρίζονται για το «χαμηλωμένο πυθμένα», ενώ ξεχωριστό διακοσμητικό θέμα αποτελεί η μορφή του δελφινιού, από το οποίο αντλεί και την ονομασία της η ομάδα αυτή. Η οργάνωση της διακόσμησης είναι περίπου όμοια με εκείνη της ομάδας «L», με μόνη διαφορά ότι εδώ απουσιάζουν τα διαχωριστικά πλαίσια στα πλάγια των οριζόντιων λαβών, ενώ το κατώτερο σώμα συνήθως είναι ολόβαφο.

953. Βλ. στα σχετικά κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

954. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 58-64.

955. Πρβλ. ενδεικτικά την πρωιμότερη ενεπίγραφη υδρία της ομάδας «D» 90.9.47 της Νέας Υόρκης (233 π.Χ.), όπου τόσο το απλό σχήμα όσο και η συνοπτική γραμμική διακόσμηση του αγγείου συμφωνούν περισσότερο με τη μορφή των απλών υδριών, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 58, πίν. 327a.

956. Για τη χρονική διάρκεια του εργαστηρίου «D» και για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. *Hadra Vases*, 58, 62-63.

957. Οι υδρίες του εργαστηρίου του «δελφινιού» διακρίνονται για την ποικιλότροπη απόδοση του χείλους, των λαβών ή της βάσης. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η κατακόρυφη λαβή συνηθέστερα είναι στρεπτή, ενώ το πλαστικό μηνίσκο στην ένωση με το χείλος απουσιάζει παντελώς από τα γνωσιά αγγεία της ομάδας «D». Οι οριζόντιες λαβές συνήθως πλάθονται κυλινδρικές και λεπτότερες σε σχέση με εκείνες της ομάδας «L» ή και της αλεξανδρινής «BL», ενώ μπορεί να αποδοθούν και διπλές κυλινδρικές ή ελλειψοειδείς με αυλάκωση στο μήκος. Επιπλέον, τα τελειώματα στο χείλος ή στη βάση συχνά κοσμούνται με περίπλοκα κυμάτια, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 26, πίν. 240, 361, 374-376, 415-416.

958. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα H38/38, H38/71-74, βλ. *UM*, πίν. 116-117.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Τα αγγεία με γραπτή, συχνά αρκετά εξίτηλη διακόσμηση συγκροτούν σχετικά ολιγάριθμη ομάδα μέσα στο σύνολο της κεραμικής από την κεντρική Κρήτη, ενώ από την άποψη της τεχνικής κατά την απόδοση των θεμάτων κατανέμονται σε δύο διαφορετικές μεταξύ τους κατηγορίες: α) εκείνη της «Δυτικής Κλιτύος» (Διαγράμματα 3-4) και β) της τεχνοτροπίας «Hadra» (Διαγράμματα 2, σ. 296, 5).

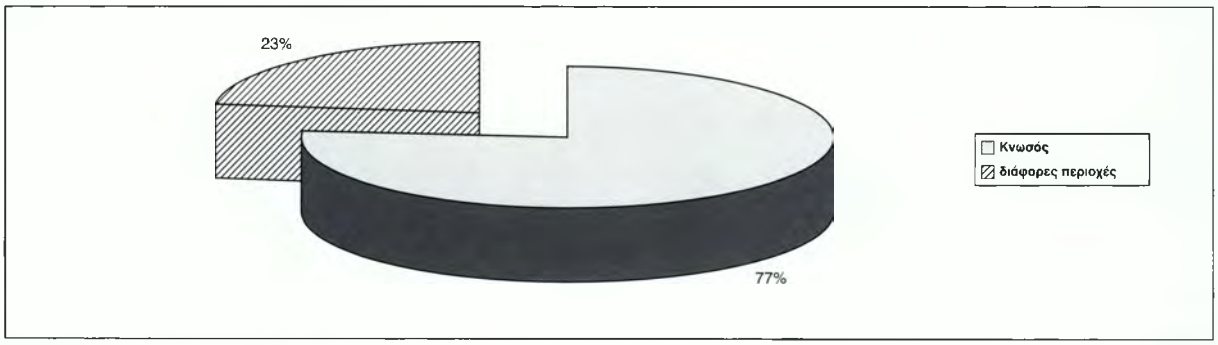

Διάγραμμα 3. Αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την κεντρική Κρήτη.

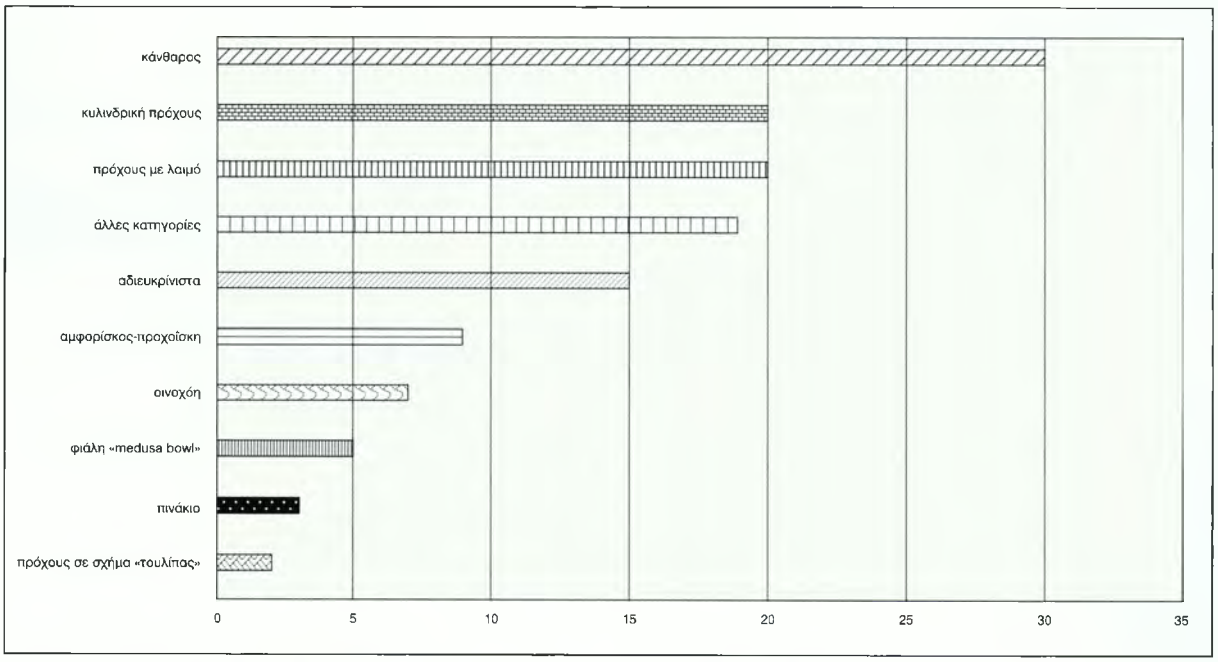

Διάγραμμα 4. Αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την κεντρική Κρήτη.

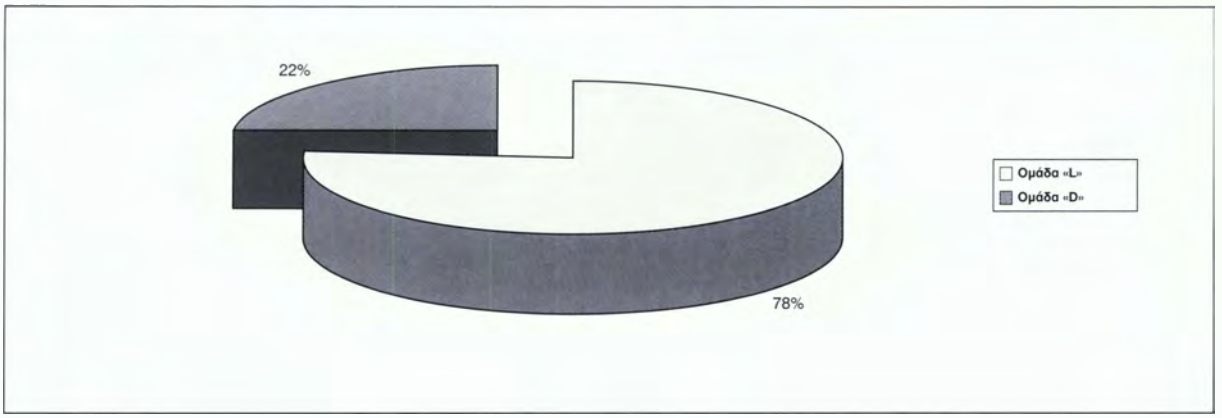

Διάγραμμα 5. Σύνολο μελανόγραφων αγγείων «Hadra» από την κεντρική Κρήτη.

Α. ΑΓΓΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»

ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η διακοσμητική κατηγορία της «Δυτικής Κλιτύος», η οποία γνώρισε μεγάλη διάδοση στους ελληνιστικούς χρόνους, ιδιαίτερα σε κεραμικά κέντρα της ανατολικής Μεσογείου[1], έλαβε την ονομασία της από τη δυτική κλιτύ της Ακρόπολης των Αθηνών, όπου σε ανασκαφές του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου βρέθηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα πολυάριθμα μελαμβαφή αγγεία με χαρακτηριστική γραπτή και χαρακτή διακόσμηση, τα οποία δημοσίευσε το 1901 ο Carl Watzinger[2]. Η προδρομική μορφή τής τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος» ανάγεται στην αττική αγγειογραφία των αρχαϊκών-κλασικών χρόνων[3], ενώ φαίνεται ότι τα θέματα-κοσμήματα προέρχονται συχνά από την κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση», η οποία εμφανίζεται σε αττικά μελαμβαφή αγγεία του 4ου αι. π.Χ.[4]. Αξίζει να σημειωθεί ότι από την προγενέστερη αυτή κεραμική υιοθετεί όχι μόνο διακοσμητικά θέματα αλλά και στοιχεία τεχνικής[5]. Σε ό,τι αφορά τα κοσμήματα θα πρέπει να υπο-

1. Για σχετικές μελέτες από άλλα ελληνιστικά κέντρα, βλ. ενδεικτικά *Agora* XXIX, 38-71· *Corinth* VII, III, 19-26· Πατσιαδά 1983, 105-210, πίν. 49-84· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 161-163· *PergForsch* 2, 45-59, πίν. 9-21· *Eretria* II, 18-23· *Alt-Ägina* II, 1, 68-76, πίν. 36-44· *Tarsus* I, 158-163, πίν. 124-128· *Antioch* IV, 1, 28· *Samaria-Sebaste* III, 236-244· *Sciathi*, πίν. XXX, αριθ. 42, πίν. XLIX, αριθ. 76-77, 79, 83, πίν. LIII, αριθ. 103, πίν. LIV, LVI, αριθ. 118, 124.

2. Βλ. σχετικά Watzinger 1901, 50-102· H. Thompson 1934, 438-447· *Alt-Ägina* II, 1, 68-70· Rotroff 1984, 173-177.

3. Ανάλογη τεχνική στη διακόσμηση των αγγείων ήταν γνωστή στον αττικό Κεραμεικό στους όψιμους αρχαϊκούς χρόνους, οπότε διαπιστώνεται παράλληλη χρήση του ερυθρού και του λευκού χρώματος σε συνδυασμό με το χάραγμα, βλ. Six 1888α, 193-210· Six 1888β, 281-294. Επιπλέον, κοσμήματα από αραιωμένο πηλό, χωρίς όμως τη χρήση του λευκού χρώματος ή του χαράγματος, εμφανίζονται και σε ομάδα πρόχων του 5ου αι. π.Χ., ενώ κατά την ίδια χρονική περίοδο γιρλάντες από λευκό και καστανό χρώμα, ενίοτε συνδυασμένες με εξηρημένη επιφάνεια, κοσμούν ορισμένους σκύφους, βλ. Shear 1970, 211, C2, πίν. 56· Rotroff - Oakley 1992, 97-98, αριθ. 142, 144, πίν. 43.

4. Στα αγγεία με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση» τα κοσμήματα ήταν αποδοσμένα με αραιωμένο πηλό και είχαν καλυφθεί με λεπτό στρώμα χρυσού, το οποίο όμως εκτός από δαπανηρό ήταν και αρκετά εξίτηλο, με αποτέλεσμα να αντικατασταθεί βαθμιαία από το λευκό επίθετο χρώμα, βλ. Kopcke 1964, 22-84· *Eretria* II, 18-20· Rotroff 1991, 59-61.

5. Όμοιο τεχνοτροπικό γνώρισμα αποτελεί η απόδοση των κοσμημάτων με αραιωμένο πηλό επάνω στη μελαμβαφή επιφάνεια του αγγείου. Σε ό,τι αφορά την κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση» θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα θέματα σχετίζονται συχνά με τα ανάλογα που διακοσμούν ταινίες ερυθρόμορφων αγγείων, ενώ η προέλευσή τους θα μπορούσε να αναζητηθεί και στη μεταλλοτεχνία της εποχής, βλ. Kopcke 1964, 64-65· *Agora* XXIX, 40.

γραμμιστεί ότι βαθμιαία το θεματολόγιο της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» εμπλουτίζεται με περισσότερα διακοσμητικά στοιχεία, που έχουν ως κατάληξη τη δημιουργία ενός ευρύτερου και ουσιαστικά νέου θεματικού φάσματος[6]. Για την προέλευση της διακοσμητικής αυτής τεχνοτροπίας δεν πρέπει ακόμη να αποκλειστούν και ορισμένες επιδράσεις από την κεραμική της Γνάθιας στην Ιταλία, που είναι πρωιμότερη από την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος», καθώς μικρός αριθμός εισηγμένων προϊόντων έχει ανευρεθεί στην περιοχή της αθηναϊκής Αγοράς[7]. Για την απόδοση των γραπτών κοσμημάτων η τεχνοτροπία της «Δυτικής Κλιτύος» χρησιμοποιεί κυρίως τον αραιωμένο πηλό, ενώ η χρήση του λευκού επίθετου χρώματος[8], ενίοτε και του κοκκινωπού, είναι σχετικά περιορισμένη και χρησιμοποιείται περισσότερο για τη δήλωση των λεπτομερειών[9]. Επιπλέον, το χάραγμα, που αποτελεί βασικό στοιχείο της διακοσμητικής αυτής κατηγορίας[10], εμφανίζεται συχνότερα στην απόδοση των γεωμετρικών θεμάτων, χωρίς όμως να λείπει και από τα υπόλοιπα κοσμήματα, όπου χρησιμοποιείται περισσότερο για τη δήλωση των δευτερευόντων στοιχείων. Στην προχωρημένη φάση της τεχνοτροπίας παρατηρείται εκτενέστερη χρήση της εγχάρακτης διακόσμησης και αντίστοιχη μείωση ή, ακόμη, και ολοκληρωτική απουσία της γραπτής[11]. Η διακοσμητική κατηγορία της «Δυτικής Κλιτύος» εμφανίζεται στα αττικά κεραμικά εργαστήρια περί τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., οριστικοποιείται στο α′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. και παράλληλα διαδίδεται σε χώρες της μεσογειακής λεκάνης, όπου η χρήση της διαπιστώνεται στα κατά τόπους εργαστήρια ήδη στο α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.[12]. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα κεραμικά κέντρα της εποχής, μολονότι υιοθετούν τα θεματικά και τεχνοτροπικά στοιχεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», δεν παραλείπουν να τα προσαρμόζουν σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις στη δική τους διακοσμητική παράδοση.

Η παρουσία παραδειγμάτων της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» στην κεραμική παραγωγή της κεντρικής Κρήτης είναι σποραδική στο α′ μισό του 3ου αι. π.Χ., σύμφωνα με τα γνωστά ανασκαφικά δεδομένα, ενώ συχνότερη εμφάνισή τους διαπιστώνεται μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.[13], όπως φανερώνουν τα γνωστά ανασκαφικά σύνολα από την περιοχή της Κνωσού ή από το στρώμα καταστροφής της Λύττου (αριθ. 102, 105, 131, 421, 474-475). Η κάπως καθυστερημένη ανάπτυξη της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» στην εγχώρια παραγωγή, σε σχέση τουλάχιστον με άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, είχε ως αποτέλεσμα την εκτενέστερη χρήση του χαράγματος ήδη στα πρώιμα παραδείγματα της τεχνοτροπίας[14]. Το δεδομένο αυτό δείχνει να οφείλεται στην επίδρα-

---

6. Βλ. σχετικά Rotroff 1991, 60.

7. Η κεραμική της Γνάθιας εμφανίζεται περί το 360 π.Χ. στην περιοχή της Απουλίας, ενώ περί τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. αγγεία της διακοσμητικής αυτής τεχνοτροπίας παράγονται στην Ετρουρία, την Καμπανία, ακόμη στην Ποσειδωνία ή τη Σικελία, βλ. Green 1976, 1-2· Green 1979, 81-90, πίν. 20, εικ. 4, πίν. 21, εικ. 5· Forti 1965, 28 κ.ε.

8. Το λευκό χρώμα χρησιμοποιείται ήδη στην ερυθρόμορφη αττική κεραμική για τη δήλωση διακοσμητικών λεπτομερειών, ενώ παράλληλα χαρακτηρίζει και την κεραμική της Γνάθιας, βλ. Kopcke, ό.π. υποσημ. 5· Πατσιαδά 1983, 106· Noble 1974, 316· Boardman 1974, 178.

9. Για περισσότερα σχόλια σχετικά με τη χρήση της πολυχρωμίας για την απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων, βλ. στην αναλυτική εξέταση που ακολουθεί.

10. Σε αντίθεση με την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος», το χάραγμα απουσιάζει σχεδόν παντελώς από την ομάδα «L» της κατηγορίας «Hadra», με μόνη εξαίρεση ελάχιστα αγγεία της όψιμης φάσης της κατηγορίας, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση τύπου «Hadra».

11. Βλ. περισσότερα σχόλια στην αναλυτική εξέταση που ακολουθεί.

12. Το δεδομένο αυτό δεν σημαίνει ότι απουσιάζουν τα πρωιμότερα παραδείγματα της κατηγορίας αυτής. Ήδη τα πρώτα αγγεία στην Αττική με διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ., ενώ σε ανάλογη χρονική βαθμίδα εντάσσονται και τα αντίστοιχα από την Κόρινθο, βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 335-336, 342, 439, σχέδ. 16-17, B3, B8, σχέδ. 22, B35· *Corinth* VII, III, 20-26. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. *Eretria* II, 18-23· *Délos* XXVII, 250-251, πίν. 44· *PergForsch* 2, 45-63· *Tarsus* I, 158-163· *Antioch* IV, 1, 28· *Samaria-Sebaste* III, 236-239.

13. Πρβλ. σχετικά τα θραύσματα D6-D8 από το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό, που χρονολογούνται λίγο πριν από τα μέσα του 3ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά *KDS*, 29, πίν. 13.

14. Βλ. ό.π.

ση των αντίστοιχων αττικών παραδειγμάτων των μέσων του 3ου αι. π.Χ., τα οποία όμως εκπροσωπούν συγκριτικά νεότερη φάση της κατηγορίας για την περιοχή της Αττικής[15].

Σε ό,τι αφορά τη χρονική διάρκεια της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος» για την εγχώρια παραγωγή, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, με βάση τις τωρινές ανασκαφικές ενδείξεις, καλύπτει το χρονικό διάστημα ενός και πλέον αιώνα, δηλαδή εκτείνεται από τα μέσα περίπου του 3ου έως το γ΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., ενώ τα περισσότερα παραδείγματα συγκεντρώνονται στα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. Από τα σχήματα των αγγείων που αντιπροσωπεύουν την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» στα εγχώρια εργαστήρια, τα συνηθέστερα είναι η κυλινδρική πρόχους, η πρόχους με λαιμό και ο κάνθαρος. Μικρότερη συχνότητα εμφάνισης διαπιστώνεται σε άλλα είδη κεραμικής, όπως στις πρόχους σε σχήμα «τουλίπας» ή στους αμφορίσκους και προχοΐσκες. Επιπλέον, τα παραδείγματα από άλλους τύπους αγγείων είναι σχετικά ολιγάριθμα, ενίοτε ακόμη και μοναδικά (Διάγραμμα 4, σ. 317). Πάντως, εκείνο που διαπιστώνει κανείς είναι ότι σε όλες τις περιπτώσεις τα κοσμήματα της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος» εμφανίζονται σε αγγεία μικρού μεγέθους, κατά κανόνα σε αγγεία πόσης ή επιτραπέζιας χρήσης, τα οποία στη συντριπτική πλειονότητά τους προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού, ενώ συγκριτικά ολιγάριθμα είναι εκείνα που έχουν βρεθεί σε άλλες περιοχές, όπως στη Μεσαρά, την Απολλωνία ή τη Λύττο (Διάγραμμα 3, σ. 317· Χάρτης 1, σ. 25).

Η παρακολούθηση της εξελικτικής πορείας της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος» στα κεραμικά εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης είναι συχνά δύσκολη, πράγμα που οφείλεται όχι μόνο στο γεγονός ότι το διαθέσιμο υλικό δεν είναι πάντοτε καλά χρονολογημένο, αλλά και στην έλλειψη ανάλογων παραδειγμάτων από άλλες περιοχές του νησιού. Τα εξεταζόμενα παραδείγματα αποτελούν προϊόντα εγχώριας παραγωγής, όπως φανερώνουν η ποιότητα του πηλού ή του κατά κανόνα αραιού, μελανού και ανομοιόμορφου γανώματος[16], όπου απλώνεται η σχεδόν εξίτηλη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος». Μια δεύτερη διαπίστωση αφορά την προέλευση των ευρημάτων, τα οποία ανήκουν στην πλειονότητά τους στο τοπικό εργαστήριο της Κνωσού, που πρωτοστατεί γενικά στην εγχώρια παραγωγή (Διάγραμμα 3, σ. 317). Τα χαρακτηριστικά της διακόσμησης της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» για την περιοχή της κεντρικής Κρήτης μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω, ενώ περισσότερα στοιχεία παρέχονται στην επιμέρους εξέταση των κοσμημάτων, η οποία ακολουθεί.

Βασικό γνώρισμα της τεχνοτροπίας στην αρχική της φάση είναι η προτίμηση σε μικρού μεγέθους φυτικά κοσμήματα, που αποδίδονται με αραιωμένο πηλό ή λευκό επίθετο χρώμα και απλώνονται συνηθέστερα στο λαιμό των κανθάρων (αριθ. 421, 474). Αισθητή είναι η χρήση του χαράγματος, κυρίως για την απόδοση βλαστών ή στελεχών[17], ακόμη για τη δήλωση των διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στις διακοσμητικές ζώνες (αριθ. 475), στοιχείο συνηθέστερο από τις τελευταίες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. και εξής (αριθ. 131, 421). Κατά την ίδια χρονική περίοδο και έως τις αρχές του 2ου αι. π.Χ. παρατηρείται αξιόλογη ποικιλία διακοσμητικών θεμάτων, τα οποία αποδίδονται με σύνθετους συνδυασμούς, ενώ χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί η πυκνή διάταξη των κοσμημάτων επάνω στην επιφάνεια ορισμένων κατηγοριών κεραμικής (αριθ. 217)[18]. Ιδιαίτερα προσφιλή θέματα της ώριμης περιόδου είναι οι απεικονίσεις ζώων, υδρόβιων πτηνών ή ανθρώπινων μορφών, ενώ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ύφους της διακοσμητικής αυτής κατηγορίας στην εγχώρια παραγωγή διαδραματίζει ο πολύχρωμος διάκοσμος ορισμένων παρα-

15. Το χαράγμα στα πρώιμα αττικά παραδείγματα της κατηγορίας περιορίζεται μόνο σε κάποια γραμμή γύρω από τη βάση, τον ώμο ή κάτω από το χείλος του αγγείου, όπως ακριβώς και στην περίπτωση της κεραμικής του 4ου αι. π.Χ., βλ. H. Thompson 1934, 439.

16. Σε ελάχιστες περιπτώσεις το γάνωμα είναι μελανό και στιλπνό, πρβλ. σχετικά την φιάλη τύπου «Medusa bowl» ή τον κάνθαρο με τις δακτυλιόσχημες λαβές, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

17. Βλ. ό.π. υποσημ. 13.

18. Πρβλ. επίσης τη διακόσμηση της φιάλης τύπου «Medusa bowl» ή του κανθάρου με τις δακτυλιόσχημες λαβές, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

δειγμάτων[19]. Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα παρατηρείται εκτενέστερη χρήση τόσο του λευκού χρώματος όσο και του χαράγματος, ενώ αξιοσημείωτη είναι η παρουσία γεωμετρικών κοσμημάτων, που αποδίδονται με μικτή τεχνική, γραπτή και χαρακτή. Τα θέματα διαμορφώνονται συχνά σε περισσότερες από μία διακοσμητικές ζώνες, οι οποίες καλύπτουν ολόκληρη σχεδόν την επιφάνεια του αγγείου, και ταυτόχρονα τα διακοσμητικά στοιχεία αποκτούν μεγαλύτερο μέγεθος (αριθ. 76, 187). Για την τελική φάση της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος», η οποία μπορεί να οριστεί χρονικά λίγο μετά την είσοδο στο 2ο αι. π.Χ. έως το γ΄ τέταρτο του ίδιου αιώνα, τα γνωστά παραδείγματα καταδεικνύουν με την απλοποίηση και τη σχηματοποίηση των κοσμημάτων την παρακμή της κατηγορίας, καθώς σε ορισμένα το χάραγμα επικρατεί σχεδόν ολοκληρωτικά (αριθ. 43, 628), ενώ τα γραπτά θέματα περιορίζονται αισθητά και χαρακτηρίζονται από προχειρότητα στην εκτέλεσή τους (αριθ. 400).

Όπως προαναφέρθηκε, η χρήση της πολυχρωμίας αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος» στα εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης. Ο χρόνος εμφάνισής της ορίζεται με βάση τα γνωστά ανασκαφικά σύνολα μετά το 221/220 π.Χ.[20], ενώ το νεότερο χρονολογικό όριο τοποθετείται λίγο μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. (αριθ. 48). Ανάλογο τεχνοτροπικό γνώρισμα δεν απαντά σε άλλα σύγχρονα κεραμικά κέντρα, δεδομένο που επιτρέπει να θεωρηθεί ο διακοσμητικός αυτός τρόπος ως επιχωριάζων στα εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης. Τα στοιχεία που διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο στη δημιουργία της τεχνικής αυτής θα μπορούσαν να αναζητηθούν σε άλλες σύγχρονες ή πρωιμότερες κατηγορίες διακόσμησης, θέμα το οποίο κατ' επανάληψη έχει απασχολήσει την έρευνα[21]. Πάντως, κάποια σχέση της τεχνοτροπικής αυτής έκφρασης με την αντίστοιχη που διαπιστώνεται έστω και σε ελάχιστα αγγεία «L» της κατηγορίας «Hadra» δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί ή να θεωρηθεί τυχαία, καθώς και στις δύο περιπτώσεις τα σχετικά παραδείγματα έχουν κοινή

---

19. Πρβλ. ενδεικτικά τις φιάλες τύπου «Medusa bowl», τους κανθάρους με τις δακτυλιόσχημες λαβές και τα αγγεία με τις μυθολογικές παραστάσεις, βλ. σχετικά στην αναλυτική εξέταση που ακολουθεί.

20. Η τεχνική αυτή χαρακτηρίζει ιδιαίτερα την κατηγορία της φιάλης τύπου «Medusa bowl», ενώ η εμφανής απουσία της τεχνικής από την πρωιμότερη φιάλη της σειράς αριθ. 427 από τη Λύττο, χρονολογούμενη λίγο πριν από την καταστροφή της πόλης στο 221/220 π.Χ., προσφέρει ένα σταθερό terminum post quem για τον καθορισμό ενός ανώτερου χρονολογικού σημείου αναφοράς. Το στοιχείο αυτό ενισχύεται από τη σύγχρονη και παράλληλη εμφάνιση της πολυχρωμίας σε τύπους αγγείων του τέλους του 3ου αι. π.Χ. και εξής, βλ. σχετικά *Stylistic Progression*, 31-33· *Medusa Rondanini*, 63-65. Πρβλ. επίσης άλλα είδη αγγείων, όπως τον κάνθαρο με τις δακτυλιόσχημες λαβές ή την πρόχου με λαιμό, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

21. Προσπάθεια σύνδεσης της τεχνικής αυτής με την κεραμική της Γνάθιας, που ανάγεται στον 4ο αι. π.Χ. και δεν υπερβαίνει το α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., έγινε από τον A. di Vita, με αφορμή την υδρία 26016 της Αλεξάνδρειας, βλ. σχετικά *Nuovo vaso*, 100. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα αγγεία της παλαιότερης αυτής κατηγορίας και τα τρία χρώματα, το καστανό, το υπόλευκο και το κοκκινωπό, χρησιμοποιούνται με την ίδια σχεδόν αναλογία στη διακόσμηση. Αντίθετα, στα παραδείγματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» το λευκό και το κόκκινο περιορίζονται στη δήλωση μόνο των λεπτομερειών. Για την κεραμική της Γνάθιας, βλ. Forti 1965, 7-70· Bernandini, *Vasi dello stile di Gnathia*. Επίσης, η χρήση της πολυχρωμίας διαπιστώνεται στη μεγάλη κατηγορία των λευκών υδριών τύπου «Hadra» ήδη από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ., οι οποίες εξακολουθούν να παράγονται έως το 2ο αι. π.Χ. με προορισμό αποκλειστικά ταφικό, ενώ τα ίδια τα αγγεία αποτελούν εγχώρια κεραμική της Αλεξάνδρειας και της Ρόδου, βλ. σχετικά Α. Γιαννικουρή, *Γ΄ ΕλλΚερ*, 302-310, πίν. 233-245· R.M. Cook 1960, 210· *IHV*, 9, 11. Για τη χρήση της πολυχρωμίας στην εγχώρια κεραμική παραγωγή, βλ. *Stylistic Progression*, 31-33· *Hadra Vases*, Μέρος Α΄, 16, 36-37, 54· *Hadra* I, 108, 114. Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να σχολιαστεί επίσης το θέμα της απλούστερης διχρωμίας, που στα παραδείγματα της διακοσμητικής κατηγορίας «Hadra» αντιπροσωπεύεται συνηθέστερα από την ομάδα «D». Η χρήση της διαπιστώνεται ήδη από την αρχή της εμφάνισης των υδριών «D», δηλαδή περί το 230 π.Χ., με μόνη διαφορά ότι ως δεύτερο χρώμα χρησιμοποιείται εδώ αποκλειστικά το λευκό, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β΄, 29-35. Το χαρακτηριστικό αυτό δεν απουσιάζει και από τα παραδείγματα της ομάδας «L», όπου για πρώτη φορά η τεχνική αυτή εμφανίζεται στο αγγείο 2285 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, χρονολογούμενο στη δεκαετία 250-240 π.Χ., όπου το χρώμα το οποίο χρησιμοποιείται για τη δήλωση των λεπτομερειών είναι το κόκκινο, βλ. *ΕλλΚερΚρήτης*, 132-134, εικ. 37. Τα παραδείγματα από την ομάδα «L» αυξάνονται αριθμητικά στην ώριμη ή τελική φάση και αναγνωρίζονται συχνότερα σε παραδείγματα του «ζωγράφου των Κενταύρων», όπου το δευτερεύον χρώμα είναι το λευκό, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τις υδρίες της ομάδας «D», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β΄, 14-15.

εργαστηριακή προέλευση και σχεδόν σύγχρονη εξελικτική πορεία[22]. Εξάλλου, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ανάμεσα σε παραδείγματα των δύο διακοσμητικών κατηγοριών διαπιστώνεται ομοιομορφία στην απόδοση των κοσμημάτων ή θεματική ομοιογένεια, στοιχεία τα οποία οδηγούν συχνά στην αναγνώριση του ατομικού ύφους ενός αγγειογράφου[23] και παράλληλα φανερώνουν τεχνοτροπικές συγγένειες ή αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο διακοσμητικών κατηγοριών[24].

ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΦΥΤΙΚΑ

Η εξέταση των διακοσμητικών θεμάτων της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» που ακολουθεί έχει ως στόχο όχι μόνο την αναλυτική παρουσίαση των θεμάτων-κοσμημάτων, αλλά παράλληλα τη σύνδεσή τους τόσο με αντίστοιχα παραδείγματα της ίδιας τεχνοτροπίας από άλλα κεραμικά κέντρα της εποχής όσο και με σύγχρονα παράλληλα από διαφορετικές κατηγορίες διακόσμησης. Από τα θέματα τα οποία διακοσμούν τα αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», επικρατέστερα είναι τα φυτικά. Συνηθέστερα οργανώνονται σε ζώνες, ενώ συχνότερα συμπληρώνουν τον κύριο διάκοσμο του αγγείου, χωρίς να λείπουν οι περιπτώσεις όπου κυριαρχούν στη σύνθεση.

1) Το κλαδί ελιάς (Πίν. 10, 12, 15-16, 18, 20, 24-25 και 81-82· Χρονολογικός Πίνακας XXXVI)

Το κλαδί ελιάς, γνωστό ήδη από την κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση»[25], αντιπροσωπεύει στο γενικό του τύπο ένα από τα επικρατέστερα θέματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» ήδη από την πρώιμη φάση της, όπως δείχνουν χαρακτηριστικά δείγματα από την Αττική, τη Μακεδονία, τη Ρόδο ή την Πέργαμο[26]. Ανάλογη εικόνα προσφέρουν επίσης τα αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την κεντρική Κρήτη, όπου η παρουσία του κλαδιού ελιάς είναι αισθητή σε ολόκληρη τη χρονική διάρκεια της τεχνοτροπίας[27]. Τα γνωστά παραδείγματα αποδίδονται με αραιω-

---

22. Σε ό,τι αφορά τις μελανόγραφες υδρίες τύπου «Hadra» η χρήση της πολυχρωμίας δεν παρατηρείται σε παραδείγματα της ομάδας «D». Αντίθετα, για το εργαστήριο της «δάφνης» τα δεδομένα είναι κάπως διαφορετικά, καθώς η τεχνική αυτή σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα διαπιστώνεται σε ολιγάριθμα παραδείγματα, όπως στην υδρία 5284 της Αλεξάνδρειας, όπου στη μελαμβαφή επιφάνεια της κύριας μετόπης τα κοσμήματα αποδίδονται με καστανό και κόκκινο χρώμα. Επίσης, στις υδρίες Kassel T.496 και Alex. 5284, που προσγράφονται στο «ζωγράφο του μαιάνδρου» και στο «ζωγράφο των βουκρανίων» αντίστοιχα, όπου χρησιμοποιείται ιώδες και καστανό ή κόκκινο και καστανό αντίστοιχα, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 15-16, 20-21, πίν. 206-208, 301-302, 312-314· *Hadra* I, 129, πίν. 2d· Guerrini 1964, πίν. IX, F, 18. Πρβλ. επίσης την αλεξανδρινή υδρία 26016 ή την πρόχου με λαιμό από το ταφικό σύνολο Bielefeld, χρονολογούμενες στα τέλη της δεκαετίας 230-220 π.Χ. και μετά το 221/220 π.Χ. αντίστοιχα, που συνδυάζουν τεχνοτροπικά στοιχεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» και τύπου «Hadra», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-15.

23. Κοντά στο «ζωγράφο των Κενταύρων» πρβλ. σχετικά και το «ζωγράφο του μαιάνδρου», για τον οποίο θα γίνει εκτενέστερος σχολιασμός παρακάτω, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 20-21.

24. Για περισσότερα σχόλια, βλ. παρακάτω στην αναλυτική εξέταση των κοσμημάτων των δύο αυτών διακοσμητικών κατηγοριών.

25. Βλ. σχετικά Kopcke 1964, 58-64, πίν. 8, αριθ. 1, πίν. 14, 16, αριθ. 1, πίν. 17· H. Thompson 1934, 438.

26. Βλ. S. Rotroff, *Γ′ ΕλλΚερ*, 22, πίν. 2e, οινοχόη (αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· *Agora* XXIX, 49· K. Braun, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 4b, 5b-c, 9c, 10b· Kopcke 1964, 62, πίν. 40-41, 43-46· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 148, σχέδ. 35, Π1352 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 131, 168-169, πίν. 62, αριθ. 89-90 (αττικής προέλευσης, τέλη του 4ου, τέλη του 3ου αι. π.Χ. αντίστοιχα)· *AνP* XI, 1, 151, αριθ. 339, πίν. 54 (φάση 12: γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

27. Με παραπλήσιο σχήμα εμφανίζεται και το κλαδί της μυρτιάς, δεδομένο που δημιουργεί συχνά δυσκολίες στη διάκριση των δύο φυτικών θεμάτων. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι το σχετικό κόσμημα απαντά τουλάχιστον στον αττικό Κεραμεικό μόνο στους κλασικούς-πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 48.

XXXVI. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»)

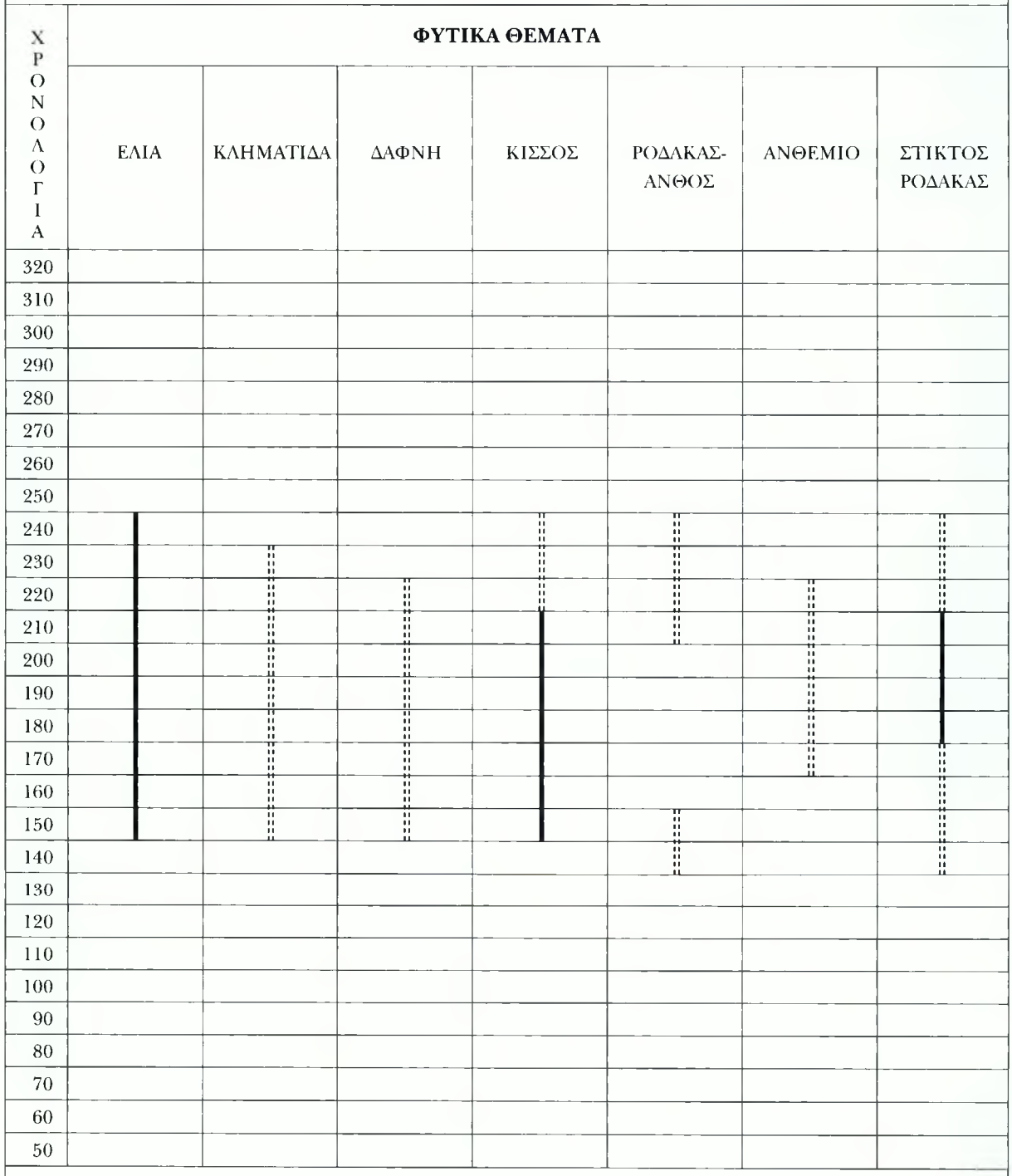

μένο πηλό, λευκό χρώμα και εγχάραξη, ενώ εκτενέστερη χρήση του χαράγματος παρατηρείται στα όψιμα δείγματα της κατηγορίας.

Το φυτικό θέμα αποδίδουν οι κάνθαροι αριθ. 421 και 474 από τη Λύττο, ενώ τα παραδείγματα από την Κνωσό είναι πολυπληθέστερα και εκπροσωπούνται από την πρόχου με λαιμό (αριθ. 38, 147) ή την κυλινδρική (αριθ. 394)[28], καθώς επίσης και από ορισμένα θραύσματα μικρών αγγείων (αριθ. 181, 212). Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλες τις περιπτώσεις το κλαδί ελιάς εμφανίζεται μικρό σε μέγεθος, ενώ με διάφορες μορφές ή παραλλαγές απλώνεται συχνότερα γύρω από το λαιμό ή τον ώμο των αγγείων. Άλλοτε αποδίδεται με τη μορφή των αντίρροπων φύλλων (αριθ. 421, 474)[29], άλλοτε πάλι εμφανίζεται με τον τύπο του συνεχούς κλαδιού (αριθ. 38, 394)[30] ή του ανθοπλοκάμου (αριθ. 16, 37, 202), ενώ στην προχοΐσκη αριθ. 139 είναι εντελώς παραλλαγμένο, καθώς τα φύλλα διαμορφώνονται μακρόστενα σε πυκνή διάταξη, σχηματίζοντας ενάλληλες γωνίες. Το ίδιο θέμα παρουσιάζεται πιο σύνθετο στα θραύσματα αριθ. 147, 181 και 212, όπου αποδίδεται με καρπούς, μορφή γνωστή ήδη από την κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση» του 4ου αι. π.Χ.[31].

Επίσης, αρκετά σπάνια απαντά σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από άλλα κεραμικά εργαστήρια της εποχής. Ως παραπλήσιες περιπτώσεις μπορούν να αναφερθούν ένας κάνθαρος από την Ελεύθερνα, χρονολογούμενος περί το 300 π.Χ., και ένα θραύσμα του 3ου αι. π.Χ. από τη Σαμάρεια[32]. Όμοιο ή παραπλήσιο θέμα αναγνωρίζεται και σε αγγεία της ομάδας «L» των μελανόγραφων υδριών της κατηγορίας «Hadra», ήδη από την πρώιμη φάση της τεχνοτροπίας, χωρίς το θέμα να λείπει από τα παράλληλα της ομάδας «D», όπου συνηθέστερα διακοσμεί τον ώμο, τα διαχωριστικά πλαίσια ή τη ράχη της κατακόρυφης λαβής. Αντίθετα προς τις παραπάνω διαπιστώσεις, τα ανάλογα παραδείγματα φαίνεται να απουσιάζουν από το σχεδόν σύγχρονο αλεξανδρινό εργαστήριο «BL»[33].

2) Η κληματίδα (Πίν. 19, 37 και 96, 99· Χρονολογικός Πίνακας XXXVI)

Η κληματίδα με φύλλα αμπέλου, ενίοτε και με βότρυς, αποτελεί χαρακτηριστικό θέμα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» ήδη γνωστό από την κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση»[34], όχι όμως ιδιαίτερα συνηθισμένο στην περιοχή της κεντρικής Κρήτης, καθώς τα δημοσιευμένα παραδείγματα είναι ολιγάριθμα και συχνά αποσπασματικής διατήρησης (αριθ. 43, 214, 216, 677). Το ανώτερο χρονολογικό σημείο αναφοράς για τον τύπο προσφέρουν ορισμένα θραύσματα από την Κνωσό, χρονολογούμενα λίγο μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.[35], ενώ το παράδειγμα αριθ. 43, που τοποθετείται χρονικά περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., αποτελεί το κατώτερο όριο για το θέμα.

---

28. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα H14/7, H28/21 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», τα οποία δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. *UM*, πίν. 88, 98.

29. Ο τρόπος αυτός απόδοσης του θέματος είναι γνωστός στην αττική αγγειογραφία ήδη από τους κλασικούς χρόνους, ενώ το ίδιο διακοσμητικό σχήμα απαντά και σε κανθάρους ελληνιστικών χρόνων, που χρονολογούνται έως το 250-240 π.Χ., βλ. *Agora* XXIX, 49.

30. Το διακοσμητικό αυτό σχήμα είναι συνηθέστερο στην αττική αγγειογραφία του β' μισού του 3ου αι. π.Χ., βλ. *Agora* XXIX, 49.

31. Βλ. Kopcke, ό.π. υποσημ. 26. Πρβλ. επίσης τα παραδείγματα αριθ. 26, 33 από την Αγορά των Αθηνών, βλ. *Agora* XXIX, πίν. 3.

32. Βλ. σχετικά *Ελεύθερνα* II, 84, σχέδ. 18, πίν. 28, αριθ. K41· *Samaria-Sebaste* III, 237, σχέδ. 44, αριθ. 14.

33. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των αγγείων «L», τύπου «Hadra». Πρβλ. επίσης τις υδρίες «D», Alex. 19125, P.7194 του Μουσείου της αθηναϊκής Αγοράς, 23738 του Μουσείου Μπενάκη, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 378, 395, 407.

34. Βλ. Kopcke 1964, πίν. 16, αριθ. 2, πίν. 22. Στην κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση» το θέμα απαντά τόσο με φύλλα αμπέλου όσο και με βότρυς, ενώ με τη δεύτερη μορφή παύει να εμφανίζεται στον αττικό Κεραμεικό μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, βλ. *Agora* XXIX, 47, όπου σχετικά παραδείγματα.

35. Πρβλ. επίσης τα θραύσματα D6-D8 από το ιερό της Δήμητρας, βλ. *KDS*, 29, πίν. 13.

Η κληματίδα απλώνεται συνηθέστερα στο λαιμό ή στο σώμα των αγγείων, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι ήδη στα πρώιμα παραδείγματα της σειράς για την απόδοση του φυτικού θέματος χρησιμοποιείται περισσότερο το χάραγμα και λιγότερο το χρώμα[36]. Πάντως, στην τελική βαθμίδα εξέλιξης το διακοσμητικό στοιχείο παρουσιάζεται μόνο χαρακτό και αρκετά σχηματοποιημένο (αριθ. 43). Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι ανάμεσα στα παραδείγματα της σειράς ξεχωριστή περίπτωση αποτελεί το θραύσμα αριθ. 214, όπου κοντά στο καθιερωμένο λευκό ή καστανό χρώμα εμφανίζεται και το κόκκινο, στοιχείο το οποίο συνδέει το δείγμα με την ομάδα των πολύχρωμων αγγείων[37].

Μολονότι η κληματίδα είναι γνωστό θέμα στην αττική αγγειογραφία ήδη από τον 4ο αι. π.Χ., οι ανάλογες ή οι συγγενικές αποδόσεις φαίνεται να σπανίζουν σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από άλλα κεραμικά εργαστήρια εκτός Κρήτης. Ανάλογη διαπίστωση ισχύει και για τα παραδείγματα της ομάδας «L» των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra». Πάντως, για το εργαστήριο του «δελφινιού» ή για το αλεξανδρινό «BL» τα δεδομένα είναι διαφορετικά, καθώς το θέμα της κληματίδας φαίνεται ότι είναι ιδιαίτερα αγαπητό και συνηθισμένο[38].

3) Το κλαδί δάφνης (Πίν. 15, 24-25, 29, 76 και 83, 120· Χρονολογικός Πίνακας XXXVI)

Το κλαδί δάφνης, χαρακτηριστικό θέμα-κόσμημα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», αντιπροσωπεύουν μέσα στο σύνολο των παραδειγμάτων από την κεντρική Κρήτη κυρίως θραύσματα αγγείων (αριθ. 171, 197, 205) και δύο ακέραιοι κανθάροι (αριθ. 353, 357). Για το χρονολογικό προσδιορισμό του θέματος το ανώτερο σημείο αναφοράς μπορεί να θεωρηθεί ότι προσφέρει ο κάνθαρος αριθ. 357, που τοποθετείται χρονικά περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ., ενώ το κατώτερο όριο μπορούν να δώσουν τα παραδείγματα αριθ. 171 και 353, χρονολογούμενα γύρω στο β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις χρησιμοποιείται σε ίση περίπου αναλογία το λευκό χρώμα και ο αραιωμένος πηλός, ενώ το χάραγμα περιορίζεται στη δήλωση των λεπτομερειών. Θα πρέπει ακόμη να αναφερθεί ο τρόπος απόδοσης του κλαδιού δάφνης στους κανθάρους αριθ. 353 και 357, όπου για τη δήλωση των φύλλων χρησιμοποιούνται τα δύο παραπάνω χρώματα εναλλάξ, διακοσμητική πρακτική η οποία χαρακτηρίζει ιδιαίτερα το περγαμηνό εργαστήριο[39]. Χαρακτηριστικός είναι και ο τρόπος απόδοσης του θέματος στα παραδείγματα αριθ. 171 και 197, όπου το σχήμα αποδίδεται τρίφυλλο[40], διακοσμητική πρακτική γνωστή και από την αττική αγγειογραφία, όπου όμως εμφανίζεται σε υστερότερη χρονική περίοδο[41].

Επιπλέον, το κλαδί δάφνης αντιπροσωπεύεται σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από άλλα γνωστά κέντρα του ελληνιστικού κόσμου, με περιορισμένη όμως συχνότητα εμφάνισης[42]. Σε αντίθεση προς τις διαπιστώσεις αυτές, το ίδιο θέμα χρησιμοποιείται συχνότερα στην εικονογραφία των μελανόγραφων υδριών της τεχνοτροπίας «Hadra» και συνηθέστερα στα παραδείγματα της ομάδας «L»[43], ενώ κοντά σε αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει να προστεθεί η ομάδα των λευκών

36. Βλ. ό.π.

37. Βλ. σχετικά σχόλια στο εισαγωγικό κεφάλαιο για τη διακοσμητική τεχνοτροπία «Δυτικής Κλιτύος».

38. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, πίν. 4-6, Brussels A13, πίν. 333, υδρία της συλλογής Pugioli, πίν. 357, Alex. P.2092, πίν. 360, Alex. 24002 (ομάδα «D»), πίν. 428, Alex. 8817, πίν. 451, Alex. 9184 (ομάδα «BL»).

39. Βλ. *PergForsch* 2, 52, πίν. 10-13, D31 (περί το 150 π.Χ.), D19 (β' μισό του 3ου αι. π.Χ.), D48 (περί το 200 π.Χ.).

40. Βλ. σχετικά *Trefoil Style*, 33-47.

41. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 49.

42. Βλ. Watzinger 1901, 80, αριθ. 29· A.E. Furtwängler, *Β' ΕλλΚερ*, πίν. 15c· S. Rotroff, *Γ' ΕλλΚερ*, πίν. 2a· *Samaria-Sebaste* III, 239, σχέδ. 45, αριθ. 1.

43. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra». Πρβλ. επίσης τις υδρίες του αλεξανδρινού εργαστηρίου «BL», βλ. σχετικά *Hadra* I, 137-139.

υδριών τύπου «Hadra», όπου τα φύλλα δάφνης εμφανίζονται σε όλη σχεδόν τη χρονική διάρκεια της κατηγορίας[44].

4) Το κλαδί κισσού (Πίν. 13-16, 21, 23-25, 27 και 83, 86-87, 89· Χρονολογικός Πίνακας XXXVI)

Ένα από τα συνηθέστερα κοσμήματα στα εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης είναι το κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού σε ποικίλες αποδόσεις και συνδυασμούς, που άλλοτε ως κύριο άλλοτε ως δευτερεύον θέμα κοσμεί τα αγγεία της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος»[45]. Τα σχήματα των αγγείων τα οποία διακοσμεί είναι κυρίως η πρόχους με λαιμό (αριθ. 37, 76, 146, 196, 293), ο κάνθαρος (αριθ. 163, 165-166, 191, 657), η προχοΐσκη (αριθ. 206) ή η πρόχους σε σχήμα «τουλίπας» (αριθ. 158, 628), όπου άλλοτε απλώνεται στο λαιμό και άλλοτε στον ώμο τους, ενώ σε αυτά θα πρέπει ακόμη να προστεθούν η κυλινδρική πρόχους αριθ. 400 και ελάχιστα θραύσματα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»[46]. Συνηθέστερα, το κλαδί κισσού περιελίσσεται σε ταινία (αριθ. 146, 158, 163, 165-166, 191, 196, 657), κυρίως στα όψιμα παραδείγματα της σειράς και συχνότερα στους κανθάρους, ενώ με τη μορφή του συνεχούς κυματοειδούς κλαδιού και σε μία περίπτωση χωρίς άνθος (αριθ. 206) εμφανίζεται σε σχετικά ολιγάριθμα αγγεία, με επικρατέστερο σχήμα την πρόχου με λαιμό (αριθ. 37, 76, 293)[47]. Συγγενικά θέματα αναγνωρίζονται και σε ενεπίγραφη υδρία της ομάδας «L» (226-225 π.Χ.) από την Αλεξάνδρεια, που προσγράφεται στο «ζωγράφο του κεραυνού»[48].

Στην ίδια θεματική ενότητα θα πρέπει πιθανότατα να προστεθεί και ο τύπος του διακοσμητικού σχήματος με τις δύο ταινίες, που σχηματίζουν ένα είδος πλοχμού με στιγμές ενδιάμεσα ή και μικρά φύλλα κισσού (αριθ. 148, 159, 201), ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ότι προέρχεται από την απλοποίηση του κλαδιού του κισσού γύρω από ταινία. Το θέμα του κισσού εμφανίζεται ήδη από την αρχική φάση της κατηγορίας (αριθ. 293), και μάλιστα με μικτή τεχνική, δηλαδή χαρακτό και γραπτό, απαντά όμως συχνότερα σε παραδείγματα της ώριμης ή τελικής εξελικτικής βαθμίδας της διακοσμητικής τεχνοτροπίας (αριθ. 163, 165-166). Τα όψιμα δείγματα της σειράς διακρίνονται για την άτεχνη και απλοποιημένη απόδοση των διακοσμητικών τους στοιχείων. Σε ορισμένες περιπτώσεις χαρακτηριστική είναι η απουσία ακόμη και των φύλλων του κισσού (αριθ. 163, 165) ή η χρήση μόνο του χαράγματος (αριθ. 628), ενώ σε μία περίπτωση το θέμα περιορίζεται σε απλή κυματοειδή ταινία με στιγμές στους κόλπους της (αριθ. 400).

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα γνωρίσματα αυτά χαρακτηρίζουν την τελική φάση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» και σε άλλα κέντρα της εποχής[49]. Το κόσμημα του κισσού, στενά συνδεόμενο με τους κύκλους του Διονύσου και της Αφροδίτης που επικρατούν κατά κανόνα στην εικονογραφική παράδοση του 4ου αι. π.Χ.[50], είναι ήδη γνωστό από την κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση»[51] και αποτελεί ένα από τα προσφιλή θέματα διακόσμησης γενικά των αγγείων

---

44. Βλ. Α. Γιαννικουρή, *Γ' ΕλλΚερ*, 309, πίν. 245β (αριστερά), 245γ.

45. Για την εξέλιξη του διακοσμητικού θέματος στην αττική αγγειογραφία, βλ. *Agora* XXIX, 48.

46. Πρόκειται για τα παραδείγματα Η38/87 που δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. σχετικά *UM*, 133, πίν. 118· Callaghan 1984, 792, πίν. CXXIV, 4.

47. Πρβλ. επίσης την απόδοση του ίδιου φυτικού θέματος στα θραύσματα Η38/87, όπου το κόσμημα συμπληρώνουν συστάδες από άνθη και λογχόσχημα στοιχεία, βλ. *UM*, ό.π.

48. Πρόκειται για την υδρία 90.9.5 της Νέας Υόρκης, που αποδίδεται από τον Enklaar στο «ζωγράφο των Κενταύρων», ενώ ο Callaghan την προσγράφει στον αγγειογράφο «Floribunda painter», βλ. *IHV*, πίν. I, αριθ. 3. Για το «ζωγράφο του κεραυνού», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 18-19.

49. Για ανάλογο φαινόμενο από άλλες περιοχές, βλ. ενδεικτικά H. Thompson 1934, 438-447· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 161-163· Πατσιαδά 1983, 135-138.

50. Βλ. H. Metzger 1951, 111 κ.ε. (Διόνυσος), 67 κ.ε. (Αφροδίτη).

51. Βλ. Kopcke 1964, 58-64· H. Thompson 1934, 438.

της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»[52]. Το θέμα του κισσού σε διάφορες μορφές και συνδυασμούς αναγνωρίζεται επίσης σε άλλες, σχεδόν σύγχρονες τεχνοτροπίες διακόσμησης, όπως είναι η μεγάλη κατηγορία των αγγείων τύπου «Hadra». Χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τα παραδείγματα της ομάδας «L»[53], χωρίς να απουσιάζει από τα παράλληλα της ομάδας «D»[54], ενώ ανάλογες αποδόσεις συναντώνται και στο αλεξανδρινό εργαστήριο «BL»[55]. Επιπλέον, το ίδιο θέμα αποτελεί χαρακτηριστικό διακοσμητικό στοιχείο και για άλλες κατηγορίες κεραμικής, όπως είναι τα ραβδωτά αγγεία με τα έκτυπα εμβλήματα[56] ή οι λάγυνοι και οι υδρίες με λευκό βάθος[57], ενώ η μορφή του αναγνωρίζεται συχνά στην προγενέστερη κεραμική της Γνάθιας στην Ιταλία[58].

5) Ο ρόδακας-άνθος (Πίν. 8, 48 και 80, 106· Χρονολογικός Πίνακας XXXVI)

Ο ρόδακας-άνθος, θέμα γνωστό από πολυάριθμα παραδείγματα σε ποικίλα κεραμικά κέντρα της ελληνιστικής περιόδου[59], απηχεί, κατά την άποψη του H. Thompson, τα ανάλογα θέματα που κοσμούσαν τη βάση των πρωτογεωμετρικών ή γεωμετρικών πινακίων και πυξίδων[60]. Σε αντίθεση με άλλες περιοχές του ελληνισμού, η παρουσία του θέματος διαπιστώνεται σπανιότερα σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την κεντρική Κρήτη, καθώς εμφανίζεται μόνο τρεις φορές και μάλιστα γραπτό: στον πυθμένα του πινακίου αριθ. 102, στο σώμα του κυπέλλου αριθ. 431 και στο εσωτερικό της φιάλης αριθ. 48 τύπου «Medusa bowl», όπου έχει αντικαταστήσει το ανάγλυφο κεφάλι της Μέδουσας.

Το παράδειγμα αριθ. 102 δίνει το πρωιμότερο όριο εμφάνισης του θέματος για την περιοχή της κεντρικής Κρήτης, χρονολογούμενο μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ., ενώ το κατώτερο σημείο αναφοράς προσφέρει το αγγείο αριθ. 48, που τοποθετείται περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα. Σε όλες τις περιπτώσεις το θέμα διαμορφώνεται αρκετά μεγάλο, έτσι ώστε να παίζει πρωτεύοντα ρόλο στη διακοσμητική σύνθεση. Η διαφορά βρίσκεται στην ποιότητα της απόδοσης, καθώς στην αρχική φάση ο ρόδακας-άνθος διακρίνεται για την επιμελέστερη σχεδιαστικά μορφή του (αριθ. 102, 431), ενώ στο τελικό στάδιο εξέλιξής του το θέμα χαρακτηρίζεται από τη συνοπτική και

---

52. Βλ. ενδεικτικά H. Thompson 1934, 335, εικ. 15-16, B3-4, 338, εικ. 18, B20, 339, εικ. 19, B22-23, 350, εικ. 33, C14, 376, εικ. 61, D27, 399, εικ. 88, E59 (Αττική)· Rotroff 1991, 70-71, πίν. 18-19, αριθ. 16, 18, 24· *Corinth* VII, III, πίν. 39-40, αριθ. 442, 189, 489, 513, 412, 188, 536 (Κόρινθος)· *Alt-Ägina* II, 1, πίν. 39, αριθ. 509, 512, 511, 514, 513, 515-519, πίν. 40, αριθ. 520-521, πίν. 41, αριθ. 540, 542-544, πίν. 42, αριθ. 558-559, πίν. 43, αριθ. 575 (Αίγινα)· *Eretria* II, πίν. 15, αριθ. 4, 63, πίν. 16, αριθ. 9, 11, πίν. 17, αριθ. 20, 22, 25, πίν. 18, αριθ. 16-17, 21, πίν. 19, αριθ. 34-35, 38-39, 41-43, 24, 62 (Ερέτρια)· *Demetrias* I, 100-101 (Δημητριάς)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 161-163, πίν. 68-69, Π1335, Π1342, Π1335, Π1421 (Βέροια)· Πατσιαδά 1983, 151, πίν. 53, αριθ. 20, 22, σ. 154, πίν. 54, αριθ. 33, σ. 159-163, πίν. 57-59, αριθ. 50-53, 56-59, 62, σ.179-181, πίν. 68-69, αριθ. 127-130, 131-134, 136, σ. 187-188, πίν. 74-75, αριθ. 165-168, σ. 200-201, πίν. 79, αριθ. 206, 208 (Ρόδος)· *PergForsch* 2, 52 κ.ε., πίν. 13, D33, πίν. 18, D3 (Πέργαμος)· *Samaria-Sebaste* III, 234, σχέδ. 43, αριθ. 7, 237, σχέδ. 44, αριθ. 7-8, 15, 240, σχέδ. 45, αριθ. 7, 243, σχέδ. 47, αριθ. 2-5, 10 (Σαμάρεια).

53. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την ομάδα «L».

54. Ιρβλ. σχετικά την υδρία 2563 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου ή τη C10 του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης, βλ. *ΕλλΚερΚρήτης*, 126, εικ. 28· *Hadra Vases*, 31, πίν. 381. Για περισσότερα σχόλια σχετικά με την ομάδα «D», βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

55. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *Hadra* I, 137-139, σχέδ. 19e-f (Alex. 22692 και 22665 αντίστοιχα).

56. Για σχετικά σχόλια και παραδείγματα, βλ. *ΕλλΚερΚρήτης*, 72-120.

57. Βλ. *PergForsch* 2, 103, 105-106· Α. Γιαννικούρη, *Γ' ΕλλΚερ*, 308-309, πίν. 238α, 244ε-στ.

58. Βλ. Forti 1965, 63-65.

59. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 51· H. Thompson 1934, 350, C12, 400, σχέδ. 89-90, E62, E63· Πατσιαδά 1983, πίν. 49, αριθ. 1, πίν. 51, αριθ. 6, πίν. 52, αριθ. 17, πίν. 65, αριθ. 108, πίν. 78, αριθ. 198· *Kabirion* III, 136, πίν. 14, αριθ. 308· *Corinth* VII, III, πίν. 40, αριθ. 532, 536-537, 541, 546, πίν. 45, αριθ. 129, πίν. 54, αριθ. 528-529, πίν. 55, αριθ. 534, πίν. 56, αριθ. 550· *PergForsch* 2, πίν. 10-11, D2, D6· *Demetrias* I, πίν. XVIII, αριθ. 8.

60. Βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 442.

αμελή απόδοση (αριθ. 48). Επίσης, στη φιάλη αριθ. 48 το διακοσμητικό αυτό στοιχείο εμφανίζεται πολύχρωμο, χαρακτηριστικό που αναγνωρίζεται και σε ορισμένα είδη αγγείων από την ώριμη ή την τελική φάση της κατηγορίας με κύρια προέλευση την Κνωσό, χωρίς να λείπουν τα παράλληλα και από την περιοχή της Φαιστού[61].

6) Το ανθέμιο (Πίν. 13, 20, 23 και 83, 86-87, 90· Χρονολογικός Πίνακας XXXVI)

Το ανθέμιο, θέμα ήδη γνωστό από την κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση»[62], εμφανίζεται συχνά σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από διάφορες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, όπου συνδυάζεται συνηθέστερα με ποικίλα διακοσμητικά σχήματα[63]. Στην εγχώρια κεραμική το ανθέμιο παρουσιάζεται πάντοτε γραπτό, σε ποικίλες αποδόσεις ή μορφές, και αποτελεί χαρακτηριστικό αλλά σχετικά σπάνιο διακοσμητικό στοιχείο, καθώς τα γνωστά παραδείγματα είναι ολιγάριθμα και καλύπτουν το χρονικό διάστημα από το τελευταίο τέταρτο του 3ου έως το α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα.

Το θέμα εμφανίζεται συνηθέστερα σε πρόχους με λαιμό (αριθ. 76, 672-673) ή σε κυλινδρικές (αριθ. 73), όπου πλαισιώνει την κύρια σύνθεση στην πρώτη περίπτωση ή διακοσμεί τον ώμο στη δεύτερη. Επίσης χαρακτηριστική είναι η παρουσία του ίδιου φυτικού θέματος στο λαιμό των κανθάρων με τις δακτυλιόσχημες λαβές αριθ. 658 και 659, όπου εμφανίζεται στον άξονα ανάμεσα σε κλαδιά ελιάς, διακοσμητική πρακτική η οποία απηχεί την ανάλογη των υδριών «L» της κατηγορίας «Hadra»[64]. Επιπλέον, στην τριφυλλόστομη οινοχόη αριθ. 2 το σχετικό θέμα με εντελώς σχηματοποιημένη και γραμμική απόδοση διακοσμεί την κύρια όψη του σώματος. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί η συχνή εμφάνιση του ανθεμίου σε υδρίες τύπου «Hadra», ιδιαίτερα σε εκείνες της ομάδας «I.», όπου το διακοσμητικό θέμα θεωρείται από τα χαρακτηριστικότερα της κατηγορίας[65].

7) Ο στικτός ρόδακας (Πίν. 14, 19-21, 23-25, 28, 37 και 85-87, 89, 96· Χρονολογικός Πίνακας XXXVI)

Ο στικτός ρόδακας αποδίδει χαρακτηριστικό θέμα για την κατηγορία της «Δυτικής Κλιτύος», καθώς χρησιμοποιείται συχνά, κυρίως ως δευτερεύον κόσμημα, σε αγγεία της τεχνοτροπίας ήδη από την ωρίμη φάση της[66], ενώ το ίδιο διακοσμητικό στοιχείο εμφανίζεται και νωρίτερα στην κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση»[67]. Στην εγχώρια παραγωγή ο στικτός ρόδακας διακοσμεί κατά κύριο λόγο μικρά αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» (αριθ. 23, 37, 43, 74, 76, 131, 146-147, 163, 169, 363, 400, 669), όπου χρησιμοποιείται συχνότερα ως συμπληρωματικό θέμα και συνδυάζεται συνηθέστερα με κλαδί κισσού (αριθ. 37, 76, 146-147, 163, 669). Το διακοσμητικό θέμα εμφανίζεται σε όλη σχεδόν τη χρονική περίοδο που διαρκεί η κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» στην εγχώρια κεραμική, ενώ τα περισσότερα παραδείγματα συγκεντρώνονται στα τέλη του 3ου-αρχές του

61. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα που αποδίδονται στο «ζωγράφο του μαιάνδρου», βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τις ανθρώπινες μορφές.

62. Βλ. σχετικά Kopcke 1964, 35, πίν. 20:2, αριθ. 70 (Agora P.19563).

63. Βλ. *Agora* XXIX, 51· Πατσιαδά 1983, πίν. 52δ, αριθ. 18, πίν. 67α, αριθ. 119-120, πίν. 73γ, αριθ. 155, πίν. 78γ-δ, αριθ. 198, 199· *PergForsch* 2, πίν. 11: D4, D11, πίν. 12: D18, πίν. 13: D39-40, D44, D46.

64. Βλ. παρακάτω στο σχετικό κεφάλαιο για τη διακοσμητική κατηγορία «Hadra», ιδιαίτερα σε εκείνο για τα διακοσμητικά θέματα του λαιμού των υδριών τύπου «L».

65. Βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για την τεχνοτροπία «Hadra».

66. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 50, όπου περισσότερα παραδείγματα.

67. Βλ. Kopcke 1964, 43, 50, αριθ. 162, αριθ. 256, πίν. 32:6, 43:4 αντίστοιχα (τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

2ου αι. π.Χ. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο στικτός ρόδακας χαρακτηρίζει ιδιαίτερα την κατηγορία των αγγείων τύπου «Hadra», όπου το φυτικό θέμα απαντά σε πολυάριθμα παραδείγματα από ολόκληρη τη χρονική διάρκεια της τεχνοτροπίας[68].

ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

(Πίν. 87-88· Χρονολογικός Πίνακας XXXVII)

Οι δύο πρόχοι με λαιμό αριθ. 672 και 673 μπορούν να περιληφθούν σε μια μικρή αλλά χαρακτηριστική ομάδα αγγείων με πολύχρωμη διακόσμηση, όπου συνδυάζονται τεχνοτροπικά γνωρίσματα ή εκφραστικοί τρόποι της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» και τύπου «Hadra»[69]. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι όλα τα γνωστά παραδείγματα της σειράς συγκεντρώνονται στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.[70], χρονολόγηση που προτείνεται και για τα εξεταζόμενα αγγεία, όπως τουλάχιστον φανερώνουν τα μορφολογικά-διακοσμητικά στοιχεία τους.

Η παράσταση που απλώνεται στο σώμα της πρόχου αριθ. 672 απεικονίζει σκηνή Γιγαντομαχίας, με κύριες μορφές την Αθηνά και ένα γίγαντα, πιθανότατα τον Εγκέλαδο[71]. Το σώμα

XXXVII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	‖
210	‖
200	‖
190	‖
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

‖‖‖‖‖‖‖‖‖‖‖‖ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

68. Βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για την κατηγορία «Hadra».

69. Πρβλ. σχετικά την απουσία του χαράγματος, που αποτελεί ξεχωριστό στοιχείο για την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» ενώ δεν διαπιστώνεται σε αγγεία της ομάδας «L», και την οργάνωση των θεμάτων επάνω στην επιφάνεια της υδρίας 26016 της Αλεξάνδρειας, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική κατηγορία «Hadra».

70. Στην ομάδα αυτή εντάσσονται η πρόχους με λαιμό από το σύνολο Bielefeld και η υδρία 26016 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, που προσγράφονται στο «ζωγράφο των Κενταύρων», ενώ με παραπλήσια τεχνική αποδίδεται και η υδρία Alex. 5284, της ομάδας «L», έργο του «ζωγράφου των βουκρανίων», βλ. σχετικά Bielefeld 1970, 3-11· *Nuovo vaso*, 97-103· *Hadra* I, 108, 126-129· *Stylistic Progression*, 35-37· *Medusa Rondanini*, 63-64, εικ. 2· Callaghan 1984, 792, πίν. CXXIV, 5, 8.

71. Το μύθο της Γιγαντομαχίας παραδίδει ο Απολλόδωρος, που περιγράφει τους γίγαντες ως τέρατα με σώμα και κεφάλι ανθρώπου με πλούσια γένια και μαλλιά, ενώ για άκρα έχουν δύο δράκοντες. Το θέμα της Γιγαντομαχίας είναι γνωστό και αγαπητό τουλάχιστον από τους αρ-

της θεάς αποδίδεται μετωπικά, το κεφάλι είναι στραμμένο προς τα αριστερά, ενώ με το υψωμένο δεξί χέρι κρατά δόρυ, που στρέφει εναντίον του πληγωμένου στα αριστερά της γίγαντα. Η γυναικεία μορφή φορά ποδήρη χιτώνα ζωσμένο στη μέση με κόλπο και απόπτυγμα, στο στήθος φέρει την αιγίδα και στο κεφάλι κράνος. Ο γίγαντας παριστάνεται γυμνός, φτερωτός, γενειοφόρος και γονατιστός με φιδίσια άκρα, ενώ με το δεξί χέρι προσπαθεί να απομακρύνει τη θεά, η οποία κρατά σφιχτά με το αριστερό της χέρι την πλούσια βοστρυχωτή κόμη του. Το σώμα του γίγαντα, με τους έντονα πλασμένους μυς, έρχεται σε αντίθεση με εκείνο της θεάς, όπου οι όγκοι σχεδόν εξαλείφονται κάτω από το χιτώνα και η κίνηση του σώματος υποδηλώνεται περισσότερο με την πορεία που ακολουθούν οι γραμμές των πτυχώσεων του ενδύματος. Την παράσταση πλαισιώνει από τη μία πλευρά μεγάλο ανθέμιο με διαγώνια κατεύθυνση, το οποίο προβάλλει από κάλυκα εκφυόμενο από τη ρίζα της λαβής, ενώ το φυτικό θέμα συμπληρώνει σε ψηλότερο επίπεδο μεμονωμένο άνθος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το παράδειγμα αριθ. 673, όπου στην αρκετά εξίτηλη παράσταση στην κύρια όψη του σώματος πιθανότατα αποδίδεται μυθική ή θεϊκή μορφή. Το κέντρο του διακοσμητικού πεδίου καλύπτει ανδρική φτερωτή μορφή, πιθανότατα γενειοφόρος, καθιστή επάνω σε βάση, με στροφή προς τα δεξιά, ενώ ο κορμός αποδίδεται μετωπικά. Φορά ιμάτιο, που τυλίγει μόνο το κατώτερο σώμα, ενώ με το απλωμένο δεξί χέρι κρατά δάφνινο στεφάνι. Στην πίσω όψη από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής εξαρτάται ανθέμιο, από όπου φύονται δύο μεγαλύτερα, τα οποία πλαισιώνουν την κύρια παράσταση του αγγείου.

Σε αντίθεση προς τις παραπάνω συνθέσεις, που καθεμιά αποτελεί μοναδική περίπτωση[72], τα διακοσμητικά θέματα στο λαιμό των δύο αγγείων είναι σχεδόν όμοια μεταξύ τους. Αντίρροπα φύλλα δάφνης από λευκό και καστανό χρώμα εναλλάξ αγκαλιάζουν το λαιμό. Στη μία περίπτωση φυτρώνουν από κεντρικό στέλεχος (αριθ. 672) και στη δεύτερη από σειρά οριζόντιων φύλλων (αριθ. 673), ενώ στο σημείο ένωσης διαμορφώνεται στικτός κύκλος με στιγμή στο κέντρο (αριθ. 672) ή ρόμβος (αριθ. 673). Το τεχνοτροπικό ύφος των παραδείγματων καθορίζεται από ορισμένα χαρακτηριστικά και ιδιόμορφα γνωρίσματα, τα οποία επαναλαμβάνονται πανομοιότυπα σε δύο ακόμη αγγεία: στην πρόχου με λαιμό από το σύνολο Bielefeld και στην υδρία 26016 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας[73]. Τα έργα αυτά, που προσγράφονται στο «ζωγράφο των Κενταύρων», μπορούν να συνδεθούν με τα κρητικά παραδείγματα, κυρίως για τους κοινούς εκφραστικούς τρόπους οι οποίοι αναγνωρίζονται στην όμοια τεχνική για την απόδοση των θεμάτων, ακόμη σε ορισμένα επιμέρους εικονογραφικά στοιχεία ή, τέλος, στον τρόπο οργάνωσης των θεμάτων επάνω στην επιφάνεια του αγγείου.

Στα εξεταζόμενα παραδείγματα χαρακτηριστική είναι η παντελής απουσία του χαράγματος και η αποκλειστική χρήση του χρώματος για την απόδοση του διακόσμου, στοιχείο το οποίο αναγνωρίζεται στα δύο μέχρι σήμερα γνωστά παράλληλα. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η χρήση μόνο γραπτού διακόσμου αποδίδει τυπικό γνώρισμα της ομάδας «L» των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra»[74], σε αντίθεση προς την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος», όπου το στοιχείο αυτό συν-

---

χαϊκούς χρόνους, όπως προκύπτει τόσο από λογοτεχνικά κείμενα όσο και από άλλες μορφές τέχνης (μνημειακή πλαστική, αγγειογραφία). Χαρακτηριστική είναι η απόδοση του θέματος στη ζωφόρο του βωμού της Περγάμου (180-160 π.Χ.), όπου οι γίγαντες εμφανίζονται φτερωτοί όπως ακριβώς και στο κρητικό παράδειγμα, βλ. σχετικά R. Wagner (επιμ.), *Mythographi Graeci*, I, Apollodori Bibliotheca-Epitoma, Stuttgart 1965 (ανατ. εκδ. Λειψίας 1924)· Fucks 1969, 461, εικ. 451.

72. Οι μυθολογικές παραστάσεις που απεικονίζονται σε όλα τα παραδείγματα της ομάδας αποτελούν μοναδικές περιπτώσεις και δεν έχουν να παρουσιάσουν τα παράλληλά τους, πρβλ. σχετικά τη σκηνή της Κενταυρομαχίας στην υδρία 26016 της Αλεξάνδρειας ή την αρπαγή της Περσεφόνης στην πρόχου από το σύνολο Bielefeld, βλ. *Nuovo vaso* και Bielefeld, ό.π. υποσημ. 70.

73. Βλ. ό.π.

74. Για τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ομάδας «L», βλ. παρακάτω στο σχετικό κεφάλαιο για την κατηγορία αυτή.

δυάζεται κατά κανόνα με την εγχάραξη, τεχνοτροπική πρακτική αντιπροσωπευτική για την κατηγορία. Πρόσθετο χαρακτηριστικό και κοινό για όλα τα παραδείγματα της σειράς είναι η παρουσία της πολυχρωμίας, όπου εκτός από το καθιερωμένο λευκό ή καστανό χρώμα γίνεται χρήση και του κοκκινωπού, σε περιορισμένη όμως κλίμακα, κυρίως για να τονίσει τις λεπτομέρειες της σύνθεσης. Η προέλευση της διακοσμητικής αυτής αρχής και η πιθανή σύνδεσή της με την ομάδα «L» έχει ήδη σχολιαστεί, ενώ οι τεχνοτροπικές-διακοσμητικές συγγένειες των δύο παραδειγμάτων με αγγεία του εργαστηρίου της «δάφνης» είναι αρκετά αισθητές. Εξάλλου, σε ό,τι αφορά τον τρόπο οργάνωσης του φυτικού θέματος στο λαιμό των αγγείων εμφανής είναι η προέλευσή του από την κατηγορία των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra»[75], διακοσμητική αρχή η οποία επαναλαμβάνεται όμοια σε όλα τα παραδείγματα της σειράς, ενώ θα πρέπει να επισημανθεί ότι ανάλογο τεχνοτροπικό στοιχείο διαπιστώνεται και στην παραλλαγή των κανθάρων με τις δακτυλιόσχημες λαβές[76] ή σε θραύσμα υδρίας από το χώρο της Φαιστού[77]. Πέρα όμως από τις διαπιστώσεις αυτές, ξεχωριστή σημασία για την κοινή εργαστηριακή προέλευση των παραδειγμάτων έχει επίσης η μορφή του θέματος στο λαιμό των δύο αγγείων, καθώς αναγνωρίζεται σχεδόν όμοιο τόσο στην υδρία 26016 της Αλεξάνδρειας όσο και στην πρόχου Bielefeld. Οι μυθολογικές παραστάσεις ή απεικονίσεις μορφών στο σώμα των αγγείων αποδίδουν μοναδικές συνθέσεις, στοιχείο χαρακτηριστικό για την ομάδα, καθώς διαπιστώνεται σε όλα τα γνωστά παραδείγματα[78]. Σε ό,τι αφορά το μύθο της Γιγαντομαχίας, οι πολυάριθμες αποδόσεις τόσο στην αγγειογραφία των κλασικών χρόνων όσο και στη μνημειακή πλαστική καταδεικνύουν ότι το θέμα αυτό ήταν ιδιαίτερα αγαπητό κατά την αρχαιότητα[79].

Παρά τη μοναδικότητα των παρασιάσεων, εμφανής είναι η ύπαρξη τεχνοτροπικής ομοιομορφίας και θεματικής ομοιογένειας μεταξύ των παραδειγμάτων, η οποία εντοπίζεται σε ορισμένα επιμέρους στοιχεία των διακοσμητικών συνθέσεων. Σε ό,τι αφορά την παράσταση της Γιγαντομαχίας, η απόδοση των φτερών του γίγαντα διατυπώνεται σχεδόν ομοιότροπη τόσο στη μορφή του παραδείγματος αριθ. 673 όσο και σε εκείνη του Έρωτα από την παράσταση της πρόχου Bielefeld. Ως πρόσθετα και κοινά τεχνοτροπικά γνωρίσματα ανάμεσα στα παραδείγματα αριθ. 672 και Bielefeld μπορούν ακόμη να θεωρηθούν η ομοιοτυπία τόσο στη διάπλαση των ανατομικών λεπτομερειών του σώματος των δύο ανδρικών μορφών όσο και στην απόδοση της κίνησής τους. Μολονότι στο παράδειγμα αριθ. 673 το τεχνοτροπικό ύφος της παράστασης είναι αρκετά δυσδιάκριτο, εξαιτίας της αρκετά εξίτηλης διακόσμησης, ως ξεχωριστό στοιχείο θα μπορούσε να θεωρηθεί ο τύπος του στεφανιού που κρατά με το δεξί χέρι η ανδρική μορφή, καθώς το διακοσμητικό αυτό στοιχείο επαναλαμβάνεται σχεδόν ομοιότροπα και στο αντίστοιχο θέμα της πρόχου Bielefeld[80].

Αναμφίβολα περισσότερο χρήσιμα είναι τα στοιχεία τα οποία προσφέρουν τα συμπληρωματικά φυτικά θέματα, καθώς η μορφή τους αναγνωρίζεται σχεδόν όμοια και στα γνωστά παραδείγ-

---

75. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για την κατηγορία αυτή.

76. Για την παραλλαγή αυτή των κανθάρων, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχημάτός τους.

77. Το θραύσμα, που δεν έχει αριθμό και δεν περιλαμβάνεται στον περιγραφικό κατάλογο, πιθανότατα ανήκει σε λαιμό υδρίας. Εκτός από τη χαρακτηριστική οργάνωση των κοσμημάτων, διαπιστώνεται επίσης η χρήση του κοκκινωπού χρώματος παράλληλα με το καστανό και το λευκό, βλ. σχετικά V. La Rosa, *Β' ΕλλΚερ*, 163, πίν. 82h.

78. Το στοιχείο αυτό αποτελεί ιδιομορφία για τα αγγεία αυτής της ομάδας, καθώς οι παραστάσεις είναι μυθολογικές, ενώ τα ίδια τα θέματα ανήκουν σε διαφορετικούς μυθολογικούς κύκλους, όπως προκύπτει από την παράσιαση της Κενταυρομαχίας στην υδρία της Αλεξάνδρειας ή από την αρπαγή της Περσεφόνης, που πιθανότατα απεικονίζεται στην πρόχου του συνόλου Bielefeld, βλ. ό.π. υποσημ. 70.

79. Για παραδείγματα από την πρωιμότερη αγγειογραφία των κλασικών χρόνων, βλ. Boardman 1974, εικ. 64· Boardman 1975, εικ. 187, 280.2. Από τη μνημειακή πλαστική, βλ. Fucks 1969, 417 (Παρθενών), 460-464 (Βωμός Περγάμου), 467 (Ναός Εκάτης Λαγίνας)· *Fouilles de Delphes* IV, 74-129· Brommer 1967, πίν. 38-82.

80. Το στεφάνι στην πρόχου Bielefeld κρατά με το δεξί χέρι η ανδρική φτερωτή μορφή, βλ. Bielefeld, ό.π. υποσημ. 70.

ματα της σειράς, δεδομένο που επιτρέπει όχι μόνο την ένταξη των κρητικών αγγείων στην ίδια ομάδα, αλλά και την κατ' αναλογία προσγραφή τους στον ίδιο αγγειογράφο. Ο τύπος του ανθεμίου στην παράσταση της πρόχου αριθ. 672 αναγνωρίζεται όμοιος στην πίσω όψη τόσο της υδρίας 26016 της Αλεξάνδρειας όσο και του αγγείου Bielefeld, ενώ επαναλαμβάνεται ανάλογος και σε αγγεία της ομάδας «L», όπως στις υδρίες 5271, P.9802, 5865 ή 23865 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, οι οποίες προσγράφονται στο «ζωγράφο των Κενταύρων»[81]. Επιπλέον, στο ίδιο παράδειγμα η μορφή του άνθους αποδίδει διακοσμητικό σχήμα που ανταποκρίνεται προς το ανάλογο του θραύσματος αριθ. 649 της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από τη Φαιστό, ενώ σχεδόν όμοιες αποδόσεις αναγνωρίζονται τόσο στη φιάλη τύπου «Medusa bowl» του Μουσείου Cabinet στο Παρίσι όσο και σε ορισμένα αγγεία της ομάδας «L», τα οποία προσγράφονται στο «ζωγράφο του μαιάνδρου», αγγειογράφο του τέλους του 3ου αι. π.Χ., ο οποίος μπορεί να μαθήτευσε δίπλα στο «ζωγράφο των Κενταύρων»[82].

Ύστερα από τις παραπάνω διαπιστώσεις, θα μπορούσε να διακρίνει κανείς στην απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων της πρόχου αριθ. 672 το ατομικό ύφος του «ζωγράφου των Κενταύρων», τεχνίτη του εργαστηρίου της «δάφνης», στον οποίο αναλογικά μπορεί να προσγραφεί και το παράδειγμα αυτό, καθώς ουσιώδη και γνωστά χαρακτηριστικά της καλλιτεχνικής φυσιογνωμίας του διαγράφονται ανάγλυφα στους τύπους των περισσότερων επιμέρους διακοσμητικών στοιχείων. Σε ό,τι αφορά τη μορφή του άνθους, μολονότι αποδίδει χαρακτηριστικό θέμα του ελάχιστα νεότερου «ζωγράφου του μαιάνδρου», αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση και δεν επαρκεί για την απόδοση του έργου σε αυτό τον τεχνίτη.

Ανάλογες διαπιστώσεις προκύπτουν από την εξέταση της μορφής των ανθεμίων στην πίσω όψη της πρόχου αριθ. 673. Κατ' αρχήν, χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί ο τρόπος οργάνωσης των φυτικών θεμάτων, όπου το κεντρικό διακοσμητικό στοιχείο πλαισιώνεται από μεγαλύτερα στα πλάγια. Η διακοσμητική αυτή αρχή προέρχεται από την ομάδα «L» της κατηγορίας «Hadra»[83], ενώ ο συγκεκριμένος θεματικός τύπος ή συνδυασμός εισάγεται στη διακοσμητική τεχνοτροπία από το «ζωγράφο των Κενταύρων», καθώς αναγνωρίζεται για πρώτη φορά σε έργα που προσγράφονται σε αυτόν[84]. Τόσο στη μορφή του κεντρικού ανθεμίου με τα στραμμένα προς τα έξω πέταλα όσο και σε εκείνη των αντίστοιχων στα πλάγια με την ανάστροφη φορά ανιχνεύεται το ατομικό ύφος του ίδιου αγγειογράφου, για το λόγο ότι τα διακοσμητικά αυτά στοιχεία αποδίδουν χαρακτηριστικούς τύπους του τεχνίτη, οι οποίοι παρουσιάζονται όμοιοι ή έστω παραπλήσιοι σε όλα σχεδόν τα έργα που προσγράφονται σε αυτόν[85].

Μετά από την προσπάθεια αναγνώρισης στα παραδείγματα αριθ. 672 και 673 του προσωπικού ύφους του «ζωγράφου των Κενταύρων», θα πρέπει επίσης να διερευνηθεί η εργαστηριακή προέλευσή τους. Στα αγγεία αυτά συνδυάζονται στοιχεία κατασκευαστικά-μορφολογικά του εργαστηρίου της Κνωσού[86], ενώ τα διακοσμητικά θέματά τους προδίδουν το χέρι του παραπάνω αγγειογράφου, που συνδέεται με το εργαστήριο της «δάφνης», το οποίο εντοπίζεται στην περιοχή της Φαιστού[87]. Ο τύπος που αντιπροσωπεύουν τα δύο αγγεία αναγνωρίζεται όμοιος και σε άλλα σύγχρονα παραδείγματα της κατηγορίας από την περιοχή της Κνωσού, ενώ σε ό,τι αφορά την ποιότητα του πηλού θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η σύστασή του επιτρέπει με μεγάλη πιθανότητα την αναγνώριση της κνωσιακής προέλευσής τους. Αντίθετα, στην περιοχή της Μεσαράς και ειδι-

81. Βλ. *Hadra* I, 126-127, σχέδ. 11-12.

82. Βλ. σχετικά V. La Rosa, *Β' ΕλλΚερ*, πίν. 82d:m· Courby 1992, πίν. 8α· *Hadra Vases*, Μέρος Β', 20-21, πίν. 40a, 301· *ΕλλΚερΚρήτης*, 134, εικ. 39.

83. Βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για την κατηγορία «Hadra».

84. Πρβλ. σχετικά την υδρία 26016 της Αλεξάνδρειας ή εκείνες της ομάδας «L» Alex. 5865, Cairo 26234 (239 π.Χ.), Alex. 5271 (239 π.Χ.), Alex. 4771, Cairo 26238, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 14-15, πίν. 174-176, 179, 182, 183-184, 187, 190.

85. Βλ. ό.π.

86. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. στο κεφάλαιο για την πρόχου με λαιμό.

87. Για το εργαστήριο «L», βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για την κατηγορία «Hadra».

κότερα στο χώρο της Φαιστού δεν έχει εντοπιστεί ανάλογος τύπος αγγείου, μολονότι αυτό καθεαυτό το σχήμα της πρόχου με λαιμό περιλαμβάνεται στην κεραμική παραγωγή του εργαστηρίου[88]. Στην προκειμένη περίπτωση μπορεί να θεωρηθεί αυτονόητη η μετακίνηση του συγκεκριμένου αγγειογράφου από τη Φαιστό στην Κνωσό. Το δεδομένο αυτό αντικατοπτρίζεται επίσης σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις[89] και αποδίδει συνηθισμένο φαινόμενο για την περιοχή της κεντρικής Κρήτης, καθώς ανάλογες διακινήσεις τεχνιτών από το ένα εργαστήριο στο άλλο αναφέρονται και σε προγενέστερες χρονικές περιόδους[90]. Πάντως, δεν πρέπει να λησμονεί κανείς ότι, παρά τις επαφές αυτές μεταξύ των δύο τοπικών εργαστηρίων, το ύφος τους ουσιαστικά παραμένει αυτόνομο και ανεξάρτητο, καθώς οι αλληλεπιδράσεις που ασκούνται είναι κατά κανόνα περιορισμένης κλίμακας και εντοπίζονται σε μεμονωμένες περιπτώσεις, ενώ οι συντηρητικές τάσεις αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της φυσιογνωμίας των τοπικών εργαστηρίων[91].

ΖΩΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

1) Το δελφίνι (Πίν. 15-20, 23-24 και 86-87, 89· Χρονολογικός Πίνακας XXXVIII)

Η μορφή του δελφινιού σε ποικίλες αποδόσεις και συνδυασμούς είναι από τα κυρίαρχα θέματα στη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την περιοχή της κεντρικής Κρήτης, ενώ τα σχετικά παραδείγματα στη συντριπτική πλειονότητά τους προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού, με μόνη εξαίρεση την πρόχου με λαιμό αριθ. 656, η οποία έχει βρεθεί στο γειτονικό Αστρίτσι. Ο τύπος του δελφινιού είναι γενικά πολύ συνηθισμένος στην εικονογραφική παράδοση των ελληνιστικών χρόνων και αναγνωρίζεται συχνότατα σε αγγεία από πολυάριθμα κέντρα της εποχής[92]. Το πρωιμότερο όριο εμφάνισης της μορφής του δελφινιού σημειώνεται στην Αττική, και συναντάται σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» ήδη από το β′ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.[93]. Στο τοπικό εργαστήριο της Κνωσού το δελφίνι εμφανίζεται για πρώτη φορά σε παραδείγματα του τελευταίου τετάρτου του 3ου αι. π.Χ. (αριθ. 76), ενώ η διάρκεια χρήσης του θέματος μπορεί να επεκταθεί έως και το α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. (αριθ. 16). Το δελφίνι διακοσμεί συνηθέστερα σχήματα αγγείων της εγχώριας κεραμικής της Κνωσού, όπως είναι η κυλινδρική πρόχους (αριθ. 15-16, 75, 399), η πρόχους με λαιμό (αριθ. 76, 656) ή ο αμφορίσκος (αριθ. 210) και η προχοΐσκη (αριθ. 207). Εμφανίζεται στο λαιμό, τον ώμο ή το σώμα των αγγείων, ενώ δεν λείπουν οι ανάλογες αποδόσεις και σε άλλα είδη αγγείων, όπως είναι ο κάνθαρος (αριθ. 202)[94].

Οι συνδυασμοί της απεικόνισης του δελφινιού με άλλα δευτερεύοντα φυτικά ή γραμμικά θέματα είναι πολυάριθμοι, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις η ομοιότροπη απόδοση των επιμέρους χαρακτηριστικών οδηγεί στην αναγνώριση συγκεκριμένων αγγειογράφων με καθορισμένη καλλιτεχνική δραστηριότητα στο τοπικό εργαστήριο της Κνωσού. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί η

---

88. Πρβλ. σχετικά την πρόχου με λαιμό αριθ. 635, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

89. Πρβλ. σχετικά την υδρία αριθ. 551 ή εκείνες της ομάδας «L» αριθ. 546, 582, ακόμη το θήλαστρο-υδρία αριθ. 602, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για τις κατηγορίες αυτές της κεραμικής.

90. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και στην αρχαϊκή περίοδο, βλ. σχετικά Λεμπέση 1985, 199-200.

91. Για σχετικά σχόλια, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

92. Βλ. Rotroff 1991, 81-85, πίν. 31-32, αριθ. 58-69, πρβλ. επίσης το λεγόμενο «Incised Wave group» (250-275 π.Χ.), 85-88, πίν. 33-34 με τα χαρακτά δελφίνια· *Alt-Ägina* II, 1, πίν. 38, αριθ. 490, 493, πίν. 40, αριθ. 528· *PergForsch* 2, πίν. 13, D39· *AvP* XI, 1, 151, πίν. 54, αριθ. 333, πίν. 59, αριθ. 428· *Corinth* VII, III, πίν. 40, 55, αριθ. 127, 539, 541· Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Γ′ ΕλλΚερ*, 84, πίν. 40β· *Samaria-Sebaste* III, 237, σχέδ. 44, αριθ. 5.

93. Βλ. Rotroff, ό.π., στο λεγόμενο «Shark group» (275-250 π.Χ.). Για περισσότερα σχόλια, βλ. *Agora* XXIX, 53.

94. Πρβλ. επίσης ανάλογο θέμα στα θραύσματα H14/11, H16/17, H28/24-27 με προέλευση την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» στην Κνωσό, βλ. *UM*, πίν. 88, 90, 98.

XXXVIII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»)

ΖΩΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

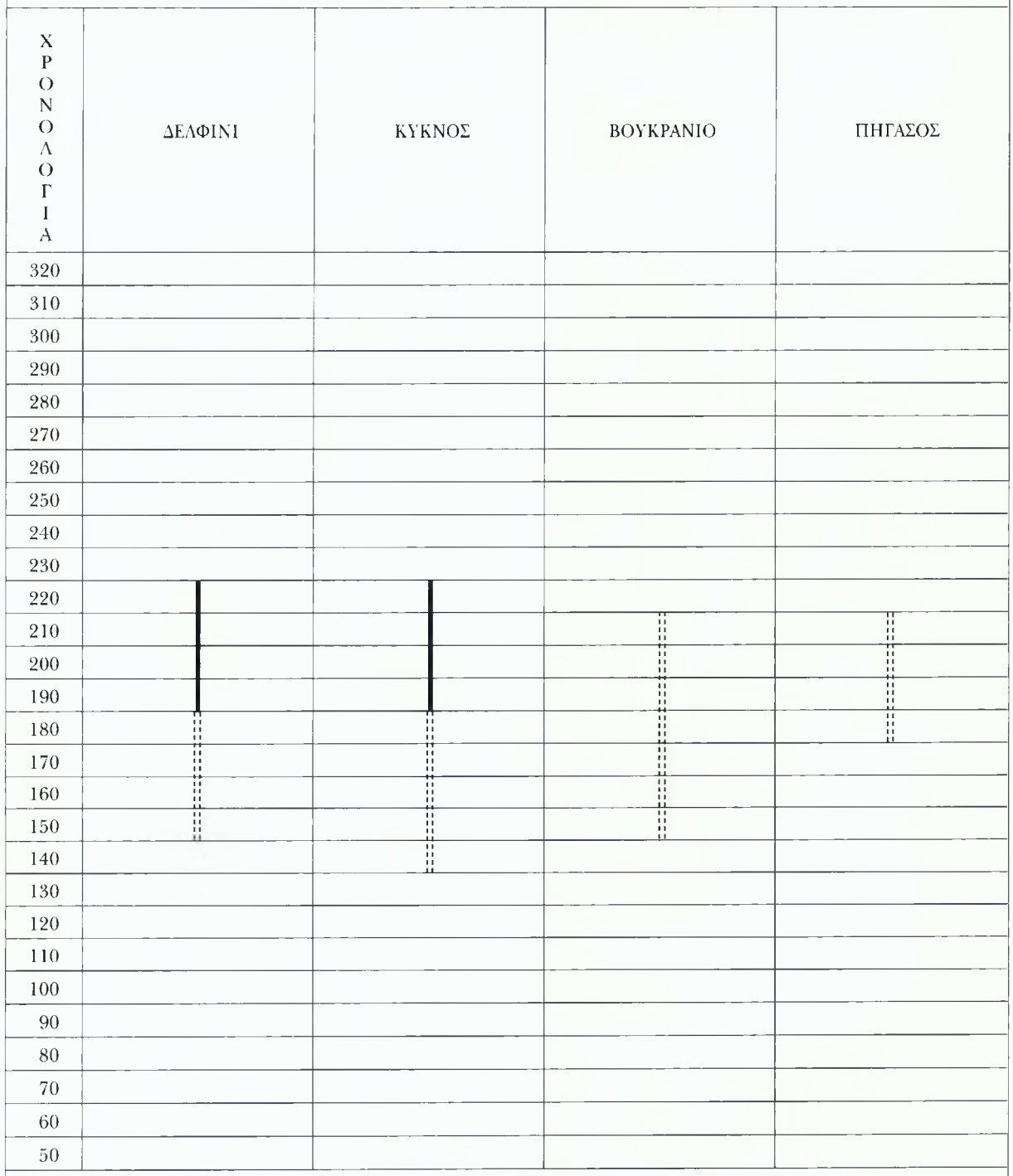

πρόχους με λαιμό αριθ. 76, χρονολογούμενη στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., όπου στο σώμα αποδίδονται δελφίνια εραλδικά τοποθετημένα, με ανθέμιο στο μέσον και στα άκρα της σύνθεσης. Η παράσταση μπορεί να παραβληθεί με τις ανάλογες που εμφανίζονται στις δύο όψεις της σύγχρονης υδρίας «D» της κατηγορίας «Hadra» (2576) του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ενώ για τον τύπο των ανθεμίων ανάλογες ή παραπλήσιες μορφές αναγνωρίζονται σε ορισμένες όψιμες αλεξανδρινές υδρίες της ομάδας «L» και «D»[95]. Γενικά ο συνδυασμός ανθεμίων με δελφίνια θα μπορούσε να θεωρηθεί χαρακτηριστικός για το περγαμηνό εργαστήριο, όπου οι ανάλογες ή παραπλήσιες αποδόσεις αντιπροσωπεύονται από σημαντικό αριθμό παραδειγμάτων της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος». Η μόνη διαφορά βρίσκεται στον τρόπο οργάνωσης των θεμάτων, καθώς στα περγαμηνά παραδείγματα τα δελφίνια εναλλάσσονται με ανθέμια[96].

Σε ό,τι αφορά τα βασικά γνωρίσματα της μορφής του δελφινιού θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο παράδειγμα αριθ. 76 ξεχωριστό στοιχείο αποτελεί το καμπύλο σχήμα της κεφαλής και η πεταλόσχημη ουρά, ενώ αξιοπρόσεκτη είναι η ζωντάνια και η κινητικότητα στην απόδοση του θέματος. Τα χαρακτηριστικά αυτά διατυπώνονται πανομοιότυπα και σε ορισμένες υδρίες «D» της τεχνοτροπίας «Hadra»[97], οι οποίες προσγράφονται από τον Enklaar στο λεγόμενο «ζωγράφο του δελφινιού»[98], δεδομένο που επιτρέπει αναλογικά την απόδοση της συγκεκριμένης μορφής στον ίδιο δημιουργό. Εκτός τούτου, η παρουσία παραπλήσιου εικονογραφικού τύπου στον ώμο της προχοΐσκης αριθ. 207 και του αμφορίσκου αριθ. 210 οδηγεί σε ανάλογες διαπιστώσεις[99], ενώ δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί η περίπτωση ο «ζωγράφος του δελφινιού» να ασκήθηκε και στις δύο αυτές κατηγορίες διακόσμησης ελληνιστικών αγγείων.

Με διαφορετική απόδοση στα επιμέρους χαρακτηριστικά εμφανίζεται η μορφή του δελφινιού σε ελάχιστα θραύσματα από την Κνωσό[100], τα οποία προσγράφονται σε έναν επιδέξιο καλλιτέχνη του τέλους του 3ου αι. π.Χ., το λεγόμενο «ζωγράφο του δρομέα»[101]. Στα σωζόμενα παραδείγματα η ουρά του δελφινιού διαμορφώνεται διχαλωτή[102], ενώ πανομοιότυπο τεχνοτροπικό στοιχείο απαντά και σε ορισμένες αλεξανδρινές υδρίες της ομάδας «D», οι οποίες προσγράφονται στον κύκλο της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του συγκεκριμένου αγγειογράφου[103]. Με παραλλαγμένη απόδοση εμφανίζεται η μορφή του δελφινιού σε θραύσμα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»[104], όπου η ουρά στρέφεται

---

95. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες «L» Cairo 26234, Alex. 5864 (218 π.Χ.) ή την υδρία «D» P.7194, του Μουσείου της αθηναϊκής Αγοράς, βλ. Edgar 1911, 40· *Hadra* I, 134, σχέδ. 16ι· *Hadra Vases*, Μέρος Β', 32, πίν. 394-395. Πρβλ. επίσης την υδρία αριθ. 551 από τον Άη Γιάννη Φαιστού, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική κατηγορία «Hadra».

96. Βλ. *PergForsch* 2, πίν. 13, D39.

97. Βλ. σχετικά *Hadra* I, 142· *Hadra Vases*, Μέρος Β', 31.

98. Βλ. Guerrini 1964, πίν. IV, C1-2, με μόνη διαφορά ότι ανάμεσα στα δελφίνια υπάρχει ρόδακας. Ο τεχνίτης αυτός ταυτίζεται με το λεγόμενο «Aliki painter» του Callaghan, βλ. *Fabric Analysis*, 11, πίν. 2, σχέδ. 3-4· Callaghan 1984, 792, πίν. CXXIV, 3a-h· *UM*, 132. Για το «ζωγράφο του δελφινιού», βλ. σχετικά *Hadra* I, 142, όπου και περισσότερα παραδείγματα. Πρβλ. επίσης για τον τύπο της σύνθεσης τις υδρίες της ομάδας «D» Liverpool 56.5.11 (216 π.Χ.) και 2576, 12126 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βλ. *Merseyside County Museums*, πίν. 17b-c· *ΕλλΚερΚρήτης*, 126-128, εικ. 28, 31-32.

99. Πρβλ. ανάλογη απόδοση και στο θραύσμα Η16/17 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, 109, πίν. 90.

100. Πρόκειται για τα παραδείγματα Η14/11, Η18/16, που δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. *UM*, πίν. 88, 92.

101. Η επωνυμία «ζωγράφος του δρομέα» οφείλεται στην παράσταση οπλιτοδρομίας που απεικονίζεται σε υδρία του Μουσείου Pouskin της Μόσχας, βλ. Guerrini 1964, πίν. I, A7. Για περισσότερα σχόλια, βλ. *Hadra* I, 140-142.

102. Βλ. *Fabric Analysis*, 11.

103. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Cairo 26226, P.6313 του Μουσείου της αθηναϊκής Αγοράς, 23760 του Μουσείου Μπενάκη, βλ. Guerrini 1964, πίν. I, A6, A3, A5.

104. Πρόκειται για το δείγμα Η28/26 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 98. Ο Callaghan στις σχετικές δημοσιεύσεις του παρουσιάζει ακόμη ελάχιστα θραύσματα από την Κνωσό με όμοια απόδοση του δελφινιού, τα οποία δεν κατέστη δυνατόν να εντοπισιούν, βλ. *Fabric Analysis*, 11-14, πίν. 3b· Callaghan 1984, 791, πίν. CXIV, 2.

προς τα αριστερά και κάτω[105]. Ο τύπος αυτός αποτελεί επινόηση του αγγειογράφου Πύλωνα, αξιόλογου κνώσιου δημιουργού του τέλους του 3ου αι. π.Χ. και επαναλαμβάνεται ομοιότροπα σε δύο ακόμη αλεξανδρινές υδρίες της ομάδας «D», οι οποίες προσγράφονται στον ίδιο τεχνίτη[106]. Παράλληλα, στο ίδιο θραύσμα τα δελφίνια εναλλάσσονται με στικτούς ρόδακες, διακοσμητικός συνδυασμός με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης σε παραδείγματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την Αττική[107], ενώ δεν πρέπει να παραληφθεί το θραύσμα αριθ. 135 από την ομάδα «D» της τεχνοτροπίας «Hadra», που εμφανίζει όμοια εικονογραφικά στοιχεία[108].

Εκτός από τις περιπτώσεις αυτές, σε δύο ακόμη παραδείγματα, δηλαδή στον ώμο της κυλινδρικής πρόχου αριθ. 16 και στον κάνθαρο αριθ. 202, η μορφή του δελφινιού συνδυάζεται με γιρλάντες από φύλλα ελιάς. Στα παραδείγματα αυτά, που μπορούν να χρονολογηθούν στις αρχές του 2ου αι. π.Χ., τα δελφίνια αποδίδονται εραλδικά επάνω από τις γιρλάντες, διακοσμητικός τρόπος ο οποίος παραπέμπει στο συγγενικό της πρόχου με λαιμό αριθ. 76. Τα θέματα εμφανίζονται με μικτή τεχνική, γραπτά και χαρακτά, ενώ η μορφή του δελφινιού είναι συνοπτικά αποδοσμένη, διακοσμητική πρακτική συνηθισμένη για την όψιμη φάση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος». Σε ό,τι αφορά τον τρόπο οργάνωσης των θεμάτων, στην περίπτωση της πρόχου αριθ. 16 θα μπορούσε κανείς να αντιπαραβάλει το σχεδόν όμοιο τρόπο με τον οποίο εμφανίζονται τα διακοσμητικά θέματα στο εσωτερικό σύγχρονης φιάλης από την Κόρινθο[109]. Ο διακοσμητικός αυτός τρόπος είναι συνηθισμένος στην κατηγορία των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra», καθώς αναγνωρίζεται επανειλημμένα σε αλεξανδρινά παραδείγματα της ομάδας «D», χρονολογούμενα στα τέλη του 3ου αι. π.Χ., τα οποία προσγράφονται συνηθέστερα στον αγγειογράφο Πύλωνα ή ακόμη στο «ζωγράφο του δρομέα» και στο «ζωγράφο του δελφινιού»[110]. Το δεδομένο αυτό επιτρέπει να θεωρήσουμε τη διακοσμητική αυτή αρχή χαρακτηριστική για το εργαστήριο της Κνωσού, όπου εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και στο 2ο αι. π.Χ. Προς την άποψη αυτή συμβάλλει θετικά η σποραδική εμφάνιση ή η παντελής απουσία του διακοσμητικού αυτού σχήματος από τη σύγχρονη αγγειογραφία των μεγάλων κέντρων της εποχής. Στην ίδια ομάδα αξίζει να προστεθούν ο αμφορίσκος αριθ. 132 και η κυλινδρική πρόχους αριθ. 15, όπου στη ζώνη του ώμου η μορφή του δελφινιού εναλλάσσεται με του κύκνου, ενώ τα χαρακτηριστικά του θαλάσσιου όντος αναγνωρίζονται όμοια σε έργα του Πύλωνα[111].

2) Ο κύκνος (Πίν. 16, 18, 25, 29· Χρονολογικός Πίνακας XXXVIII)

Ο κύκνος αποτελεί χαρακτηριστικό θέμα για την κεραμική της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος» από την κεντρική Κρήτη. Το διακοσμητικό αυτό θέμα εμφανίζεται συχνότερα περί τα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. και διακοσμεί συνηθέστερα τον ώμο μικρών αγγείων (αριθ. 15, 38, 132,

105. Η απόδοση αυτή ισχύει σε περίπτωση που το σώμα του δελφινιού στρέφεται προς τα δεξιά.

106. Η ονομασία οφείλεται στη χαρακτή επιγραφή *Πύλων Ἀγάθι ἔγραψε*, που υπάρχει σε υδρία του Μουσείου του Βερολίνου, η οποία μαζί με την υδρία Tübingen 4836 S./16 αποδίδονται σε αυτό τον αγγειογράφο, βλ. Guerrini 1964, πίν. I, A1, A2· Callaghan 1984· *Hadra* I, 142.

107. Ιδβλ. τα παραδείγματα από το λεγόμενο «Shark group», καθώς επίσης και το αριθ. 79 από το «Incised Wave group», βλ. Rotroff 1991, 81-85, πίν. 31-32, 33, αριθ. 79.

108. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των αγγείων της ομάδας «D».

109. Βλ. *Corinth* VII, III, 92, πίν. 40, αριθ. 541, με μόνη διαφορά ότι εδώ τα δελφίνια δεν αποδίδονται εραλδικά, αλλά προς τα αριστερά.

110. Ο συνδυασμός αυτός εμφανίζεται στο σώμα των υδριών αυτών και συνηθέστερα στην πίσω όψη, ιδβλ. σχετικά τις υδρίες 23740 του Μουσείου Μπενάκη, μία χωρίς αριθμό στο Μουσείο του Βερολίνου, Tübingen 4836 S./16 και 2576 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και P.2091 της Αλεξάνδρειας, βλ. Guerrini 1964, πίν. I, A5, A1, A2· *Hadra Vases*, πίν. 351, 353, 356, 368-369.

111. Βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

209), ενώ το κατώτερο χρονικό όριο για την παρουσία του τύπου στην εγχώρια κεραμική μπορεί να τοποθετηθεί λίγο μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. (αριθ. 38). Όπως προαναφέρθηκε, στα παραδείγματα αριθ. 15 και 132 ο κύκνος συνδυάζεται με το δελφίνι. Σε ό,τι αφορά την απόδοση της μορφής θα πρέπει να επισημανθεί ότι, εκτός από την απουσία των άκρων, ξεχωριστό στοιχείο αποτελεί η διάπλαση του σώματος, το οποίο διαμορφώνεται γωνιώδες, κατά κάποιον τρόπο σχηματίζει ένα έντονο «Z»[112]. Ο τύπος αυτός οδηγεί στον εντελώς όμοιο των αλεξανδρινών υδριών «D» της κατηγορίας «Hadra», που προσγράφονται στον Πύλωνα[113]. Παράλληλα το υδρόβιο αυτό πτηνό περιλαμβάνεται και στο θεματολόγιο των δύο γνωστών αγγειογράφων, του «ζωγράφου του δρομέα» και του «ζωγράφου του δελφινιού», όπως φανερώνουν η κυλινδρική πρόχους αριθ. 14 και η οινοχόη αριθ. 209 αντίστοιχα, οι οποίες ανήκουν στην τεχνοτροπία των αγγείων «Δυτικής Κλιτύος».

Στην πρώτη περίπτωση το σώμα του κύκνου διαμορφώνεται με αρκετά καμπύλο λαιμό, τα φτερά σχηματίζονται μεγάλα με άκρες που έχουν κάπως διαγώνια κατεύθυνση, ενώ τα άκρα του πτηνού δηλώνονται με αρκετή λεπτομέρεια[114]. Τα στοιχεία αυτά στο σύνολό τους φανερώνουν καλύτερη ποιότητα στην απόδοση του θέματος σε σχέση με αυτή των έργων του Πύλωνα. Συγγενικός είναι και ο τύπος των κύκνων στο παράδειγμα αριθ. 209, με μόνη διαφορά ότι στην περίπτωση αυτή τα πτηνά δείχνουν να πετούν. Σε ό,τι αφορά την απόδοση της μορφής θα πρέπει να σημειωθεί ότι χαρακτηριστικό είναι το διαφορετικό σχήμα των φτερών, τα οποία έχουν κατεύθυνση προς τα επάνω και διαμορφώνονται περισσότερο επιμήκη σε σχέση με τα αντίστοιχα του «ζωγράφου του δρομέα». Εκτός τούτου, στην οινοχόη αριθ. 209 το υδρόβιο πτηνό συνδυάζεται με το θέμα του αστραγάλου, κόσμημα τυπικό για το «ζωγράφο του δελφινιού»[115], στον οποίο προσγράφεται και το συγκεκριμένο παράδειγμα[116].

Γενικά η μορφή του κύκνου, παραπλήσια ή συγγενική, αναγνωρίζεται και σε υδρίες άλλων αγγειογράφων από την ομάδα «D» της κατηγορίας «Hadra»[117]. Ο διαφορετικός τρόπος απόδοσης όμοιων εικονογραφικών τύπων από σύγχρονους μεταξύ τους κνώσιους αγγειογράφους υποδηλώνει όχι μόνο το ατομικό ύφος και την ανεξάρτητη καλλιτεχνική πορεία του κάθε τεχνίτη, αλλά παράλληλα προσφέρει χρήσιμα στοιχεία για τη σκιαγράφηση της φυσιογνωμίας του εργαστηρίου, που στη συγκεκριμένη περίπτωση χαρακτηρίζεται για την αξιόλογη τυπολογική ποικιλία του, η οποία εκφράζεται μέσα από τη διαφορετική διατύπωση όμοιων μορφών ή διακοσμητικών θεμάτων[118]. Εκτός από τις περιπτώσεις αυτές, ο τύπος του υδρόβιου πτηνού αποδίδεται και σε ένα θραύσμα από τη Φαιστό[119], ενώ γενικά η μορφή αυτή σε ποικίλες αποδόσεις ή παραλλαγές εμφανίζεται και σε άλλα αγγεία της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος» από διάφορα ελληνιστικά κέντρα. Αυτό που διαπιστώνεται είναι ότι το θέμα χρησιμοποιείται κυρίως στην εικονογραφία της Περγάμου, της Κορίνθου ή της Ρόδου[120], ενώ δεν φαίνεται να περιλαμβάνεται στο θεματολόγιο των αγγειογράφων της Αθήνας ή άλλων περιοχών του ελληνιστικού κόσμου.

---

112. Βλ. *LPW*, 39.

113. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 30, πίν. 352-356.

114. Για το καμπύλο σχήμα του λαιμού, πρβλ. παραπλήσιο χαρακτηριστικό στα δελφίνια του «ζωγράφου του δρομέα», βλ. *LPW*, 38-39.

115. Το θέμα του αστραγάλου αναγνωρίζεται στις περισσότερες υδρίες της ομάδας «D», που προσγράφονται στο «ζωγράφο του δελφινιού», πρβλ. σχετικά τις υδρίες 90.9.34 της Νέας Υόρκης, 2576 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Brooklyn L.68.11.8, 19125 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, βλ. *HV*, 28, πίν. V, αριθ. 17· *Hadra Vases*, 31, πίν. 366-368, 372-373, 377-379.

116. Βλ. *UM*, 119.

117. Βλ. Guerrini 1964, πίν. V, C11· *Hadra Vases*, 33, πίν. 409, 418.

118. Για περισσότερα σχόλια, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

119. Το θραύσμα, που χρονολογείται στα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ., φυλάσσεται στην αποθήκη της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Φαιστό, βλ. V. La Rosa, *Β' ΕλλΚερ*, 163, πίν. 82d:g.

120. Πρβλ. σχετικά *PergForsch* 2, πίν. 9, D22, πίν. 11, D29 (μέσα και γ' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. αντίστοιχα)· *AvP* XI, 1, 15, πίν. 54, αριθ. 334· *AvP* XI, 2, 72, αριθ. 103, πίν. 42, 7L· *Corinth* VII, III, πίν. 45, αριθ. 128, πίν. 55, αριθ. 535, 538, πίν. 84, αριθ. 943· Πατσιαδά 1983, 134, 196, 202, πίν. 77ε, αριθ. 191 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 80ε, αριθ. 213 (2ος αι.

3) Το βουκράνιο (Πίν. 19, 24 και 83, 91, 106· Χρονολογικός Πίνακας XXXVIII)

Το βουκράνιο ως διακοσμητικό θέμα εμφανίζεται ήδη στην πρωιμότερη κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση» του 4ου αι. π.Χ.[121]. Σε ό,τι αφορά τη χρήση του στη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο τύπος παρουσιάζεται κάπως σπάνια σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», όπως τουλάχιστον προκύπτει από τα ολιγάριθμα γνωστά παραδείγματα, με προέλευση κυρίως την Κόρινθο, τη Ρόδο ή την Κύπρο, ενώ όμοιο ή παραπλήσιο διακοσμητικό θέμα δεν διαπιστώνεται σε αγγεία από άλλα μεγάλα κέντρα της εποχής[122].

Σε ό,τι αφορά την εγχώρια παραγωγή, το συγκεκριμένο διακοσμητικό θέμα εμφανίζεται τρεις φορές: στον κάνθαρο αριθ. 658, στο λαιμό της οινοχόης αριθ. 649 και στο εσωτερικό της φιάλης τύπου «Medusa bowl» αριθ. 48, όπου συνδυάζεται με κρεμάμενες ταινίες[123]. Στα δύο πρώτα παραδείγματα, τα οποία ανήκουν στην ώριμη φάση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», τα βουκράνια είναι φυσιοκρατικά αποδοσμένα, σε αντίθεση με τα υστερότερα της φιάλης αριθ. 48, όπου παρατηρείται ποιοτική διαφοροποίηση, καθώς οι ανάλογες μορφές εμφανίζονται σχηματοποιημένες και γραμμικές[124]. Εξάλλου, αξίζει να σημειωθεί ότι στο θραύσμα αριθ. 649 ο ίδιος θεματικός συνδυασμός αναγνωρίζεται όμοιος σε δύο αγγεία της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος», όπως επίσης και σε μία υδρία της ομάδας «L», που προσγράφονται στο «ζωγράφο του μαιάνδρου», τεχνίτη του εργαστηρίου της «δάφνης»[125]. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τη στενή θεματική σχέση και εξάρτηση των δύο σύγχρονων διακοσμητικών κατηγοριών, φαινόμενο αρκετά συνηθισμένο στην εικονογραφική παράδοση της ελληνιστικής αγγειογραφίας από την κεντρική Κρήτη[126].

Επίσης, θα πρέπει να αναφερθούν τα παραδείγματα αριθ. 178 και 215, όπου τα βουκράνια συνδυάζονται με διαφορετικά θέματα, ενώ και για τις δύο περιπτώσεις ισχύει μια χρονολόγηση περί τα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. Συγκεκριμένα, στο θραύσμα αριθ. 178 το κεφάλι του ζώου εναλλάσσεται με ρόδακες, διακοσμητικό σχήμα το οποίο αναγνωρίζεται σχεδόν όμοιο στην υδρία R. 325 του αλεξανδρινού εργαστηρίου «BL»[127], ενώ στο θραύσμα αριθ. 215 ο τύπος συνδυάζεται με θυμιατήρια (candelabra)[128]. Το βουκράνιο χαρακτηρίζει ιδιαίτερα ως θέμα τις ομάδες «D» και «L» της κατηγορίας των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra», ενώ δεν λείπουν οι ανάλογες αποδόσεις και στο αλεξανδρινό εργαστήριο «BL»[129]. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να

π.Χ.). Πτηνά εμφανίζονται και στην κεραμική από τη νότια Ρωσία με πιθανή προέλευση την Πέργαμο, βλ. Πατσιαδά 1983, 134, ιδιαίτερα υποσημ. 131, όπου και σχετικά παραδείγματα.

121. Πρβλ. σχετικά Kopcke 1964, 39, πίν. 25, αριθ. 118 (370-360 π.Χ.).

122. Βλ. *Corinth* VII, III, 40, πίν. 45, αριθ. 129 (225-200 π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 196-197, αριθ. 194 (με προέλευση την Αττική), σχέδ. 31, πίν. 78β (τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.)· Ε. Παπουτσή-Wladyka, *Δ΄ ΕλλΚερ*, πίν. 196α.

123. Βλ. αναλυτικά σχόλια στην εξέταση του σχετικού θέματος.

124. Πρβλ. επίσης ανάλογο θεματικό συνδυασμό στην πίσω όψη της υδρίας 6024 του Μονάχου, την οποία ο Callaghan αποδίδει σε κρητικό εργαστήριο και χρονολογεί στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ., βλ. *Stylistic Progression*, 36-37· *Nuovo vaso*, 100-101, εικ. 5-6.

125. Πρβλ. σχετικά τη φιάλη τύπου «Medusa bowl» στο Μουσείο Cabinet des Médailles του Παρισιού, το θραύσμα από λαιμό οινοχόης στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας ή την υδρία «L» 2572 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α΄, 25 και Μέρος Β΄, 20-21, πίν. 40α· Courby 1992, πίν. 8α· *ΕλλΚερΚρήτης*, 134-136, εικ. 39-40.

126. Πρβλ. επίσης ανάλογες περιπτώσεις από το εργαστήριο της Κνωσού, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για το τοπικό εργαστήριο της Κνωσού.

127. Βλ. *Hadra* I, 138, σχέδ. 191.

128. Πρόκειται για θέμα που συναντάται σε αγγεία της ομάδας «D» συνηθέστερα εναλλασσόμενο με τρίποδες, ενώ αυτός καθεαυτός ο τύπος απεικονίζεται συχνά και σε επιτύμβιες στήλες των κλασικών χρόνων, βλ. σχετικά Guerrini 1964, πίν. IV, C7· Pfuhl - Möbius 1977, 544. Ανάλογος συνδυασμός εμφανίζεται και στο θραύσμα από αγγείο «D» H38/58 με προέλευση την Κνωσό, βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των αγγείων της ομάδας «D». Για παραδείγματα από την αττική αγγειογραφία, βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 62-63. Βλ. επίσης *Hadra Vases*, Μέρος Α΄, 67, πίν. 75.

129. Βλ. *Hadra* I, ό.π. υποσημ. 127. Για περισσότερα παραδείγματα, βλ. επίσης, *Hadra Vases*, Μέρος Β΄, 17-18, Alex. 22104, 2284 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Alex. 19513, Alex. 7450, πίν. 232, 337, 420, 444.

θεωρηθεί απόλυτα δικαιολογημένο, καθώς το θέμα είναι ιδιαίτερα γνωστό και αγαπητό στην εικονογραφική παράδοση του νησιού ήδη από την εποχή της Χαλκοκρατίας, πράγμα που επιτρέπει την υπόθεση για τη συχνή εμφάνιση του τύπου ακόμη και στην κρητική αγγειογραφία των ελληνιστικών χρόνων[130].

4) Το φτερωτό άλογο (Πήγασος) (Πίν. 24· Χρονολογικός Πίνακας XXXVIII)

Το φτερωτό άλογο, που απεικονίζεται στο σώμα της πρόχου με λαιμό αριθ. 187, ταυτίζεται με τον Πήγασο, μορφή μυθική και ιδιαίτερα αγαπητή στην προγενέστερη αγγειογραφία, όπως φανερώνουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους[131], ενώ δεν απουσιάζουν οι ανάλογες αποδόσεις και σε σύγχρονα αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από άλλες περιοχές[132]. Η μορφή παριστάνεται σε καλπασμό, ενώ ο φυσιοκρατικός τρόπος στη διατύπωση των ανατομικών λεπτομερειών του σώματος σε συνδυασμό με την κίνηση του αλόγου θυμίζουν τις ανάλογες αποδόσεις σε ορισμένα σχεδόν σύγχρονα αγγεία της ομάδας «D», που προσγράφονται στο «ζωγράφο του Πήγασου ή του φτερωτού αλόγου», τεχνίτη από την περίοδο ακμής του κνωσιακού εργαστηρίου του «δελφινιού»[133], στον οποίο θα μπορούσε με μεγάλη πιθανότητα να αποδοθεί και το συγκεκριμένο παράδειγμα[134].

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ

Τα γεωμετρικά σχήματα, χαρακτηριστικά διακοσμητικά στοιχεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», αναγνωρίζονται επανειλημμένα σε πολυάριθμα παραδείγματα από διάφορα ελληνιστικά κέντρα, ήδη από την πρώιμη φάση της τεχνοτροπίας[135], ενώ στην πλειονότητά τους τα γνωστά ευρήματα συγκεντρώνονται στους ώριμους ή ύστερους χρόνους[136]. Σε ό,τι αφορά την προέλευσή τους αυτή θα πρέπει πιθανόταια να αναζητηθεί στην πρωιμότερη ερυθρόμορφη αγγειογραφία, όπου

130. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και στην περίπτωση του αιγάγρου-αγριμιού, που απεικονίζεται σε αγγεία της ομάδας «D», βλ. παρακάτω στο σχετικό κεφάλαιο για την κατηγορία «Hadra».

131. Για παραδείγματα από την πρωιμότερη αγγειογραφία, βλ. ενδεικτικά Boardman 1975, εικ. 62· *Ελληνική Μυθολογία*, τ. 3, *Οι Ήρωες, τοπικές παραδόσεις*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, 248, εικ. 135 (Απουλική στάμνος, περί το 400-390 π.Χ., Μουσείο Καλών Τεχνών της Βοστώνης), 253, εικ. 137 (πινάκιο από Κάτω Ιταλία, 350-300 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Τάραντος).

132. Βλ. *Corinth* VII, III, 187, πίν. 84, αριθ. 943 (τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

133. Πρβλ. σχετικά δύο υδρίες (χωρίς αριθμό) από το Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, ακόμη την υδρία 15622 της Αλεξάνδρειας, και την Leiden F11965/3.1, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 31, πίν. 380, 381, 383-385, 386-387· Guerrini 1964, πίν. V, C9-C10. Πρβλ. επίσης τον κρατήρα αριθ. 221 τύπου «Hadra» από την Κνωσό, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

134. Επειδή το παράδειγμα χρονολογείται στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. θα μπορούσε για το λόγο αυτό να προσγραφεί σε κάποιο μαθητή του «ζωγράφου του Πήγασου», καθώς η καλλιτεχνική δραστηριότητα του συγκεκριμένου αγγειογράφου περιορίζεται στο χρονικό διάστημα 230-220 π.Χ., βλ. *Hadra Vases*, ό.π.

135. Για πρώιμα παραδείγματα, βλ. *Alt-Ägina* II, 1, 70-71, πίν. 38, αριθ. 497-498 (4ος-3ος αι. π.Χ.), για νεότερα από την ίδια περιοχή, βλ. πίν. 40, αριθ. 525-527, πίν. 41, αριθ. 545, 547-551, πίν. 42, αριθ. 554, 561, πίν. 43, αριθ. 568.

136. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. ενδεικτικά H. Thompson 1934, 349, αριθ. C11, 374-375, αριθ. D25, D26, 399, αριθ. E59· *Corinth* VII, III, πίν. 40, αριθ. 532, 537, 536, 539-540, 546, πίν. 45, αριθ. 129· Bruneau 1970, 496, 498-499, σχέδ. 163-164, 185.18· *Demetrias* I, πίν. 42, αριθ. 1· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 154, 162, σχέδ. 41, Π1345, πίν. 69, Π1422· Πατσιαδά 1983, πίν. 52, αριθ. 13, πίν. 59, αριθ. 67-68, πίν. 60, αριθ. 72-77, πίν. 61, αριθ. 83, πίν. 62, αριθ. 86-88, πίν. 63, αριθ. 105, πίν. 65, αριθ. 106, πίν. 68, αριθ. 125, πίν. 69, αριθ. 135, πίν. 70, 79, αριθ. 207, πίν. 80, αριθ. 212· *PergForsch* 2, πίν. 21, D85, D79· *Samaria-Sebaste* III, 237, σχέδ. 44, αριθ. 1· *Tarsus* I, 219, πίν. 125, αριθ. 113· V.R. Anderson-Stojanović, *Δ' ΕλλΚερ*, πίν. 8b-c.

ΧΧΧΙΧ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ		
	ΑΒΑΚΩΤΟ	ΜΑΙΑΝΔΡΟΣ	ΧΑΡΑΚΤΑ ΠΟΛΥΓΩΝΑ
320			
310			
300			
290			
280			
270			
260			
250			
240			
230			
220	┆		
210	┆		
200	┆	┆	┆
190	┆	┃	┆
180	┆	┃	┆
170	┆	┃	┆
160		┃	┆
150		┆	┆
140			┆
130			
120			
110			
100			
90			
80			
70			
60			
50			

┃ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ως δευτερεύοντα διακοσμητικά σχήματα συμπλήρωναν την κύρια σύνθεση[137], καθώς ανάλογη ή παραπλήσια μορφή διακόσμου απουσιάζει από τη χρονολογικά πλησιέστερη κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση».

1) Το αβακωτό (Πίν. 10, 14 και 81· Χρονολογικός Πίνακας ΧΧΧΙΧ)

Το αβακωτό είναι από τα χαρακτηριστικότερα διακοσμητικά θέματα στην εγχώρια κεραμική από την κεντρική Κρήτη. Συνηθέστερα εναλλάσσεται με ομόκεντρα τετράγωνα (αριθ. 422, 654, 665)[138] και διακοσμεί κατά κανόνα το λαιμό των κανθάρων, ενώ σε μία περίπτωση πλαισιώνεται από φυτικά θέματα (αριθ. 153). Για την απόδοση των κοσμήματων χρησιμοποιείται μόνον η εγχάραξη, όπου κάποτε προστίθεται και το λευκό χρώμα για να τονιστούν οι αυλακώσεις, ενώ σε δύο περιπτώσεις (αριθ. 153, 654) το αβακωτό εμφανίζεται πιο σύνθετο, καθώς το χάραγμα συνδυάζεται με εκτενέστερη χρήση του λευκού χρώματος. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι τα γνωστά παραδείγματα από την κεντρική Κρήτη καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τα τέλη περίπου του 3ου έως το α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., ενώ το παλαιότερο χρονολογικό σημείο αναφοράς για το θέμα δίνει ο κάνθαρος αριθ. 422, χρονολογούμενος λίγο πριν από το 221/220 π.Χ.

Το αβακωτό είναι από τα επικρατέστερα σχήματα για την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» γενικότερα[139], ενώ ανάλογες μορφές διακόσμη-

137. Βλ. Arias - Hirmer 1962, πίν. 218-219· Πατσιαδά 1983, 106.

138. Στην ίδια ομάδα πρέπει να προστεθεί και το παράδειγμα F4324, θραυσματικής διατήρησης, από τη Φαιστό, που δεν περιλαμβάνεται στον περιγραφικό κατάλογο, καθώς δεν κατέστη δυνατόν να μελετηθεί λόγω της δυσκολίας εντοπισμού του στην αποθήκη της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Φαιστό, όπου φυλάσσεται, βλ. σχετικά *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 65, εικ. 9.

139. Το αβακωτό είναι γνωστό στην αττική αγγειογραφία ήδη από τους υστεροκλασικούς χρόνους, όπου εμφανίζεται σε δύο κανθάρους της εποχής αυτής. Εξάλλου, στην ίδια περιοχή η παρουσία του θέματος διαπιστώνεται ήδη από το 270 π.Χ. ενώ εξακολουθεί να εμφανίζεται και σε παραδείγματα του 1ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 64.

σης σπανίζουν σε άλλες σύγχρονες διακοσμητικές τεχνοτροπίες. Σε ό,τι αφορά την τεχνοτροπία «Hadra», το θέμα εμφανίζεται σε ένα μόνον αγγείο της ομάδας «L» από την όψιμη φάση της[140], ενώ παραπλήσιο κόσμημα αναγνωρίζεται σε δύο περιπτώσεις σε υδρίες της ομάδας «D»[141], χωρίς να απουσιάζουν τα παράλληλα και από την αλεξανδρινή ομάδα «BL»[142].

2) Ο μαίανδρος (Πίν. 16, 21, 24, 37 και 96, 120· Χρονολογικός Πίνακας XXXIX)

Ο μαίανδρος αποτελεί διακοσμητικό σχήμα με συχνή παρουσία σε παραδείγματα κυρίως από την περιοχή της Κνωσού, όπου χρησιμοποιείται άλλοτε ως πρωτεύον (αριθ. 45), άλλοτε πάλι ως συμπληρωματικό θέμα στην κύρια σύνθεση (αριθ. 43). Κατά κανόνα διακοσμεί το λαιμό της πρόχου με λαιμό (αριθ. 187)[143] ή της κυλινδρικής (αριθ. 182, 213), ενώ δεν λείπουν οι ανάλογες αποδόσεις σε άλλα είδη αγγείων, όπως στον κωδωνόσχημο κρατήρα αριθ. 43 ή στον αμφορίσκο αριθ. 45, αλλά και σε ορισμένα θραύσματα αγγείων (αριθ. 323)[144].

Σε ό,τι αφορά τη χρονική διάρκεια του διακοσμητικού σχήματος για την περιοχή της κεντρικής Κρήτης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα γνωστά παραδείγματα συγκεντρώνονται κατά κύριο λόγο στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. Αξίζει να σημειωθεί ότι ανάλογο ή παραπλήσιο διακοσμητικό στοιχείο δεν εντοπίζεται σε παραδείγματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από άλλα ελληνιστικά κέντρα[145]. Το δεδομένο αυτό παρέχει τη δυνατότητα να θεωρηθεί ο μαίανδρος αντιπροσωπευτικό θέμα για την εγχώρια παραγωγή, και ιδιαίτερα αυτή της Κνωσού. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος απόδοσης του κοσμήματος, καθώς, εκτός από την καθιερωμένη χρήση του χαράγματος και του καστανού ή λευκού χρώματος, σε μία περίπτωση εμφανίζεται και το κοκκινωπό[146]. Το στοιχείο αυτό συνδέει το δείγμα με την ομάδα των πολύχρωμων αγγείων[147], ενώ εντυπωσιακή είναι επίσης η προσπάθεια απόδοσης της προοπτικής, η οποία διαπιστώνεται τόσο στο θραύσμα από το ιερό της Δήμητρας όσο και στο παράδειγμα αριθ. 187[148]. Σε ό,τι αφορά το συγκεκριμένο τρόπο απόδοσης του γεωμετρικού σχήματος θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε αντίθεση προς την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» η τεχνική της προοπτικής διαπιστώνεται συχνότερα στις μελανόγραφες υδρίες τύπου «Hadra», συνηθέστε-

140. Πρβλ. σχετικά την υδρία 22694 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, έργο του «λεπτολόγου ζωγράφου» (220-200 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, 21, πίν. 319-321· *Hadra* I, 137, σχέδ. 18d.

141. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες 22699, 5872 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 390-391.

142. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες 8613, 16179 της Αλεξάνδρειας και Tübingen 5247/25, βλ. *Hadra Vases*, 75-76, πίν. 439. Πρβλ. επίσης συγγενικό διακοσμητικό στοιχείο σε «μεγαρικό» σκύφο από την Αττική, βλ. *Agora* XXII, 109 (β′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.).

143. Ανάλογο διακοσμητικό σχήμα εμφανίζεται και στα όστρακα H23/10, H31/3, που ανήκουν σε πρόχους με λαιμό με προέλευση την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», τα οποία όμως δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. *UM*, πίν. 94, 101.

144. Στην ίδια ομάδα μπορούν επίσης να ενταχθούν τα θραύσματα H22/8, G13, που προέρχονται από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» και το ιερό της Δήμητρας αντίστοιχα, αλλά δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. σχετικά *UM*, πίν. 93· *KDS*, πίν. 13.

145. Το διακοσμητικό σχήμα δεν εμφανίζεται σε παραδείγματα από τον αττικό Κεραμεικό, ενώ ανάλογες διαπιστώσεις ισχύουν και για άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, βλ. ενδεικτικά *Agora* XXIX, 70-71· *Corinth* VII, III, 19-26· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 161-163.

146. Πρόκειται για το παράδειγμα G13 από το ιερό της Δήμητρας, βλ. *KDS*, πίν. 19.

147. Βλ. σχετικά σχόλια στο εισαγωγικό κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος». Βλ. επίσης, *Stylistic Progression*, 35-37.

148. Πρβλ. ανάλογο τρόπο απόδοσης του γεωμετρικού θέματος στο θραύσμα H31/3 και στην οινοχόη G12 του Βρετανικού Μουσείου, την οποία ο Callaghan συνδέει με κρητικό εργαστήριο και χρονολογεί στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά *UM*, πίν. 101· *Stylistic Progression*, 31-39, πίν. 4.

ρα σε εκείνες της ομάδας «L» και κυρίως στα όψιμα παραδείγματα της σειράς[149], χωρίς να λείπουν τα παράλληλα και από την ομάδα «D», όπου όμως το γεωμετρικό θέμα αποδίδεται με την απλή μορφή[150].

3) Το χαρακτό πολύγωνο (Πίν. 6, 25 και 79, 89· Χρονολογικός Πίνακας XXXIX)

Στην κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» εντάσσεται επίσης η χαρακτηριστική γεωμετρική διακόσμηση με τα χαρακτά πολύγωνα, τα οποία καλύπτουν συνηθέστερα ολόκληρη τη μελαμβαφή επιφάνεια του αγγείου και αποδίδουν διακοσμητικό τρόπο που αναφαίνεται στην όψιμη φάση της τεχνοτροπίας, ενώ παράλληλα αναγνωρίζεται σε σημαντικό αριθμό παραδειγμάτων, όπως δείχνουν αντιπροσωπευτικά ευρήματα από ποικίλα ελληνιστικά κέντρα[151].

Σε ό,τι αφορά την παρουσία του γεωμετρικού σχήματος στην εγχώρια παραγωγή θα πρέπει να σημειωθεί ότι το θέμα εμφανίζεται σε δύο αγγεία, τα οποία προέρχονται από την περιοχή της Κνωσού (αριθ. 84) και από τον ευρύτερο χώρο της Μεσαράς (αριθ. 635)[152]. Για τη διάρκεια χρήσης του θέματος στα τοπικά εργαστήρια τα ανασκαφικά-μορφολογικά δεδομένα οδηγούν σε ευρύτερη χρονολόγηση, που εκτείνεται από τα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΘΕΜΑΤΑ

Εκτός από τις παραπάνω σειρές των κοσμημάτων, στο θεματολόγιο της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» περιλαμβάνεται και αξιόλογος αριθμός διακοσμητικών στοιχείων, τα οποία δεν μπορούν να ενταχθούν στα παραπάνω σύνολα, ενώ αξίζει να παρουσιαστούν ως μεμονωμένες περιπτώσεις.

1) Η σπείρα (Πίν. 14, 47 και 83· Χρονολογικός Πίνακας XL)

Η σπείρα εμφανίζεται με παραλλαγμένη απόδοση σε δύο παραδείγματα από την κεντρική Κρήτη: στον πυθμένα του πινακίου αριθ. 217, με τη μορφή της συνεχούς σπειροειδούς γραμμής, και στον ώμο του κανθάρου αριθ. 5, όπου αποδίδεται διακεκομμένη και πλαισιώνει τη διακοσμητι-

149. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. P.11515, 2572 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, την υδρία του Βερολίνου (χωρίς αριθμό), Cassel T.496, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 20-21, πίν. 304-305, 312-313· *Hadra* I, 136, σχέδ. 17b· *ΕλλΚερΚρήτης*, 134-136, εικ. 39-40· Guerrini 1964, πίν. X, F20.

150. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες 2284 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Alex.22699, Cairo 26230, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 30-32, πίν. 337, 388, 396.

151. Για σχετικά παραδείγματα βλ. H. Thompson 1934, 398, εικ. 86, E58 (τέλη του 2ου αι. π.Χ.)· Watzinger 1901, 70, αριθ. 6· *Corinth* VII, III, 102-103, πίν. 19, αριθ. 605-607 (πιθανότατα περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· Bruneau 1970, 496, 498-499, σχέδ. 163-164, αριθ. 185.18 (α' μισό του 2ου αι. π.Χ.)· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 129, σχέδ. 20, Π1460· *PergForsch* 2, 117, σχέδ. 10 (τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.)· *Tarsus* I, 219, πίν. 125, αριθ. 113 (τέλη του 3ου αι. π.Χ.)· *Hama* III, 2, 20, σχέδ. 8, αριθ. 84. Πρβλ. επίσης ανάλογη απόδοση και σε παραδείγματα από την κατηγορία των «μεγαρικών» σκύφων, βλ. *Corinth* VII, III, 182, πίν. 80, αριθ. 919 (περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· H. Thompson 1934, 382, εικ. 69α-β, D38.

152. Πρβλ. επίσης το αγγείο F4414 από τη Φαιστό ή το θραύσμα αριθ. 70 από τη Γόρτυνα, βλ. σχετικά Ch. Portale, *Γ' ΕλλΚερ*, 251, ιδιαίτερα υποσημ. 16· *Gortina* I, 184, εικ. 180b.

XL. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΠΟΙΚΙΛΑ ΘΕΜΑΤΑ		
	ΣΠΕΙΡΑ	ΤΑΙΝΙΕΣ - ΓΙΡΛΑΝΤΕΣ	ΦΟΛΙΔΩΤΟ
320			
310			
300			
290			
280			
270			
260			
250			
240			
230			
220	┆	┆	┆
210	┆	┆	┆
200	┆	┆	┆
190	┆	┆	
180	┆	┆	
170	┆	┆	
160		┆	
150		┆	
140		┆	
130		┆	
120			
110			
100			
90			
80			
70			
60			
50			

┆ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

κή ζώνη του λαιμού[153]. Παράλληλα, το ίδιο θέμα είναι ευρύτατα γνωστό, καθώς αναγνωρίζεται συχνά χαρακτό ή γραπτό σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από διάφορες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου ήδη από την πρώιμη φάση, ενώ συνηθέστερα πλαισιώνει ως συμπληρωματικό θέμα τις διακοσμητικές ζώνες που περιτρέχουν το αγγείο[154]. Στην εγχώρια παραγωγή το διακοσμητικό αυτό στοιχείο εμφανίζεται σε παραδείγματα του τέλους του 3ου-α′ τετάρτου του 2ου αι. π.Χ., ενώ στα πρωιμότερα αγγεία της σειράς (αριθ. 217)[155] το θέμα αποδίδεται γραπτό, σε αντίθεση προς το χρονολογικά νεότερο κάνθαρο αριθ. 5, όπου χρησιμοποιείται αποκλειστικά το χάραγμα. Ανάλογο θέμα περιλαμβάνεται και στις ομάδες «L» και «D» της τεχνοτροπίας «Hadra». Σε ό,τι αφορά τη διάρκεια χρήσης του σχήματος θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι στο εργαστήριο του «δελφινιού» η σπείρα εμφανίζεται σε όλο το χρονικό διάστημα της παραγωγικής δραστηριότητάς του, σε αντίθεση με εκείνο της «δάφνης», όπου το ίδιο θέμα αναγνωρίζεται σε παραδείγματα από την όψιμη φάση της ομάδας και συχνότερα σε αγγεία από τη δεκαετία 220-210 π.Χ.[156].

153. Παραπλήσιο θέμα εμφανίζεται επίσης στο θραύσμα Η28/20 από τον ώμο κυλινδρικής πρόχου με προέλευση την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», το οποίο δεν περιλαμβάνεται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. *UM*, πίν. 98.

154. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. ενδεικτικά *Agora* XXIX, 67, πίν. 27, 97, αριθ. 271, 1289 αντίστοιχα· *PergForsch* 2, πίν. 10, D28, πίν. 21, D80 (περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)· *Alt-Ägina* II, 1, 70, 74-75, πίν. 38, αριθ. 490 (περί το 300 π.Χ.), πίν. 42, αριθ. 562, 556 (3ος-2ος αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, πίν. 56, αριθ. 46, πίν. 57, αριθ. 55, πίν. 73, αριθ. 162.

155. Πρβλ. επίσης το παράδειγμα Η28/20, βλ. *UM*, πίν. 98.

156. Πρβλ. από την ομάδα «D» τις υδρίες Alex. 233356, L.68.111.8 του Μουσείου του Brooklyn, Alex. 5872, 90.9.46 του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης. Πρβλ. από την ομάδα «L» την υδρία αριθ. 485 της πρώην συλλογής Γιαμαλάκη, την υδρία Hadra Station 2566 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Alex. 5864, 90.9.13, 90.9.6 της Νέας Υόρκης, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 344, 372, 393, 423, 253, 276, 277, 285, 296.

2) Οι κρεμάμενες ταινίες-γιρλάντες δεμένες σε «φιόγκους» (Πίν. 13, 18, 24-26, 29, 55 και 83, 91, 105-106· Χρονολογικός Πίνακας XL)

Οι κρεμάμενες ταινίες ή γιρλάντες δεμένες σε «φιόγκους» αντιπροσωπεύουν διακοσμητικές συνθέσεις ή θεματικές αποδόσεις ιδιαίτερα αγαπητές στην εγχώρια κεραμική της κεντρικής Κρήτης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα του διακοσμητικού αυτού σχήματος έχουν δώσει τόσο το εργαστήριο της Κνωσού όσο και της Φαιστού[157], ενώ το θέμα συνδυάζεται συχνότερα με φυτικά κοσμήματα (αριθ. 37, 143, 208), πτηνά (αριθ. 14, 38) ή βουκράνια (αριθ. 48, 649, 655, 658). Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι συνδυασμοί αυτοί των ταινιών εμφανίζονται συνηθέστερα στην πρόχου με λαιμό (αριθ. 37, 159, 170, 173), όπου απλώνονται στον ώμο ή στο λαιμό του αγγείου, ενώ κοντά σε αυτή θα πρέπει να προσιεθεί και το σχήμα της οινοχόης (αριθ. 208, 649). Στην ίδια σειρά εντάσσονται δύο ακόμη χαρακτηριστικές κατηγορίες κεραμικής, η φιάλη τύπου «Medusa bowl» (αριθ. 48, 198, 427, 655) και ο κάνθαρος με τις δακτυλιόσχημες λαβές (αριθ. 658-660), όπου ο διακοσμητικός αυτός συνδυασμός αναπτύσσεται σε ζώνη στο εσωτερικό του αγγείου στην πρώτη περίπτωση και στο σώμα του κανθάρου στη δεύτερη.

Σε ό,τι αφορά τη χρονική διάρκεια του διακοσμητικού σχήματος για την περιοχή της κεντρικής Κρήτης η φιάλη αριθ. 427, χρονολογούμενη στη δεκαετία 230-221/220 π.Χ., μπορεί να προσφέρει το ανώτερο χρονολογικό όριο για το διακοσμητικό σχήμα, ενώ τα παραδείγματα αριθ. 37 και 48 δίνουν το νεότερο σημείο αναφοράς, το οποίο τοποθετείται χρονικά λίγο μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή και στο γ′ τέταρτο του αιώνα. Στα παραδείγματα αυτά η χρήση του λευκού χρώματος είναι εκτενέστερη σε σχέση με τα πρωιμότερα της κατηγορίας και συνηθέστερα διαπιστώνεται στις ταινίες ή στις γιρλάντες. Επίσης, για πρώτη φορά σε ορισμένα παραδείγματα εμφανίζεται και το ρόδινο ή κοκκινωπό επίθετο χρώμα, το οποίο περιορίζεται σε μικρές πινελιές, κυρίως για τη δήλωση ορισμένων λεπτομερειών και συχνότερα στα άκρα των ταινιών ή στα βουκράνια (αριθ. 48, 655, 658-660). Παράλληλα, το χάραγμα χρησιμοποιείται συνηθέστερα στις διαχωριστικές ζώνες, ενώ στη φιάλη τύπου «Medusa bowl» αξιομνημόνευτη είναι η συχνή χρήση της ακιδωτής διακόσμησης (rouletting) στα περισσότερα παραδείγματα της σειράς[158].

Οι κρεμάμενες ταινίες ή γιρλάντες δεμένες σε «φιόγκους» αποδίδουν διακοσμητικά θέματα αγαπητά για την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» στην εγχώρια παραγωγή, ενώ ανάλογα ή παραπλήσια παραδείγματα είναι γνωστά και από άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, κυρίως όμως από τα κέντρα της ανατολικής Μεσογείου[159]. Αντίθετα, στην Αττική τα σχετικά θέματα είναι αρκετά σπάνια και εντοπίζονται συνηθέστερα στην πρώιμη φάση της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος»[160], ενώ ανάλογες ή συγγενικές αποδόσεις του διακοσμητικού σχήματος φαίνεται να απουσιάζουν από τα σύγχρονα εργαστήρια άλλων περιοχών του ελλαδικού χώρου[161].

---

157. Τα φαιστιακά δείγματα είναι θραυσματικής διατήρησης και δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο, με μόνη εξαίρεση το παράδειγμα αριθ. 655, βλ. V. La Rosa, *Β′ ΕλλΚερ*, πίν. 82d:a-d, m, F4870, F5670, F5672, F5671, F5669.

158. Η διακοσμητική αυτή πρακτική, που έχει την αρχή της στην Αττική, όπου εμφανίζεται περί το 390-380 π.Χ., χαρακτηρίζεται για τα πυκνά χαρακτά εγκάρσια γραμμίδια, τα οποία γίνονται με λεπτό μεταλλικό εργαλείο και συνηθέστερα διακοσμούν τον πυθμένα ανοιχτών αγγείων. Παραπλήσια τεχνική διακόσμησης αναγνωρίζεται επίσης σε κεραμική των ρωμαϊκών χρόνων, οπότε χρησιμοποιείται ως εργαλείο ο τροχός, ενώ ανάλογες μέθοδοι συναντώνται ακόμη και στη σημερινή εποχή, όπως δείχνουν κεραμικά έργα από την Ινδία ή την Ιαπωνία, βλ. *Agora* XII, 1, 30-31, ιδιαίτερα υποσημ. 67.

159. Πρβλ. σχετικά *PergForsch* 2, πίν. 11, D27 (περί το 200 π.Χ.), πίν. 14, D55 (275-250 π.Χ.), πίν. 18, D69 (150-125 π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, 145-146, σχέδ. 2-3, αριθ. 9 (α′ μισό του 3ου αι. π.Χ.), 8 (α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.)· *Samaria-Sebaste* III, 243, σχέδ. 47, αριθ. 7-8.

160. Βλ. σχετικά S. Rotroff, *Γ′ ΕλλΚερ*, 22, πίν. 2d (3ος αι. π.Χ.).

161. Απλές γιρλάντες με δελφίνια διακοσμούν το εσωτερικό φιάλης από την Κόρινθο, βλ. *Corinth* VII, III, 92, πίν. 40, αριθ. 541 (α′ μισό του 2ου αι. π.Χ.).

Εκτός από αυτές τις περιπτώσεις, θα πρέπει επίσης να αναφερθούν τα αντίστοιχα παραδείγματα από άλλες σύγχρονες κατηγορίες διακόσμησης, έτσι ώστε να διαμορφωθεί καλύτερη εικόνα του συγκεκριμένου θέματος μέσα στην εικονογραφική παράδοση της ελληνιστικής περιόδου. Γιρλάντες ή ταινίες δεμένες σε «φιόγκους» εμφανίζονται επανειλημμένως σε διάφορες μορφές ή συνδυασμούς στις λευκές υδρίες της κατηγορίας «Hadra», και μάλιστα σε όλη τη χρονική διάρκεια που χρησιμοποιείται η διακοσμητική τεχνοτροπία, όπου συνηθέστερα απλώνονται στην κύρια όψη του σώματος ανάμεσα στις οριζόντιες λαβές[162]. Εκτός τούτου, παραπλήσιες ή συγγενικές αποδόσεις του θέματος δεν είναι σπάνιες και στην πρωιμότερη κεραμική της Γνάθιας στην Ιταλία, όπως φανερώνουν χαρακτηριστικά παραδείγματα της διακοσμητικής αυτής κατηγορίας[163]. Το ίδιο θέμα αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικότερα διακοσμητικά σχήματα για την ομάδα «D» των μελανόγραφων υδριών της κατηγορίας «Hadra», όπου συνηθέστερα διακοσμεί το πίσω μέρος των αγγείων. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζεται στην κύρια όψη ανάμεσα στις λαβές, με μορφή ή απόδοση η οποία θυμίζει την ανάλογη των λευκών υδριών τύπου «Hadra»[164]. Παραπλήσιοι ή συγγενικοί συνδυασμοί κοσμημάτων χρησιμοποιούνται σπανιότερα στα αγγεία της ομάδας «L» ή της αλεξανδρινής «BL», ενώ συνηθέστερα αναγνωρίζονται στα όψιμα παραδείγματα του εργαστηρίου της «δάφνης», όπου συχνότερα απλώνονται στην κύρια όψη ή γύρω στο λαιμό του αγγείου[165].

3) Το φολιδωτό (Πίν. 29, 47, 90· Χρονολογικός Πίνακας XL)

Το πινάκιο αριθ. 217 και η τριφυλλόστομη οινοχόη αριθ. 262, χρονολογούμενα στον προχωρημένο 3ο αι. π.Χ. και στα τέλη του 2ου αι. π.Χ αντίστοιχα, είναι τα μοναδικά παραδείγματα στο σύνολο των αγγείων της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την κεντρική Κρήτη με φολιδωτό κόσμημα. Στην πρώτη περίπτωση το θέμα εμφανίζεται γραπτό στο εσωτερικό τοίχωμα, συνδυασμένο με τρέχουσα σπείρα στον πυθμένα. Στο δεύτερο παράδειγμα αποδίδεται χαρακτό και καλύπτει το σώμα του αγγείου. Σε ό,τι αφορά τη συχνότητα εμφάνισης του κοσμήματος σε ανασκαφικά σύνολα από άλλες περιοχές η εικόνα που προκύπτει είναι σχεδόν ανάλογη, καθώς η παρουσία του διαπιστώνεται σε ελάχιστα μόνο παραδείγματα με προέλευση την Κόρινθο, χρονολογούμενα από τα τέλη του 3ου έως τα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ.[166].

4) Η στιγμή (Πίν. 14-16, 18-21, 23-26, 29 και 83-87, 96· Χρονολογικός Πίνακας XLI)

Η σειρά στιγμών ανάμεσα σε χαρακτές και σπανιότερα σε γραπτές γραμμές, που εμφανίζεται σε πολυάριθμα παραδείγματα από την περιοχή της κεντρικής Κρήτης (αριθ. 4-5, 14, 43, 45, 73-76, 132, 134, 138, 139, 146, 153, 159, 170-171, 173, 187, 196, 205-206, 213-214, 357, 363, 399) και πλαισιώνει κατά κανόνα διακοσμητικές ζώνες, αποδίδει χαρακτηριστικό στοιχείο της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», γνωστό και από άλλα ελληνιστικά κέντρα, κυρίως από την Πέργαμο, ενώ η μεγαλύτερη συχνότητα εμφά-

---

162. Βλ. Α. Γιαννικουρή, *Γ' ΕλλΚερ*, 309-310, πίν. 245δ-στ.

163. Βλ. Καλτσάς 1983, 64-65, σχέδ. 27, και ιδιαίτερα υποσημ. 114, όπου περισσότερη βιβλιογραφία για το θέμα.

164. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 29-33, πίν. 68, 343, 345, 348, 351, 353, 356, 404, 424 (πίσω όψη), 70, 369, 394 (κύρια όψη).

165. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, πίν. 308-310, 322, 444. Πρβλ. επίσης για ανάλογο κόσμημα την υδρία Alex. 7451, απομίμηση του τύπου «BL», ή του Μητρ. Μουσείου της Νέας Υόρκης, όπου αποδίδονται ανάγλυφες κρεμάμενες ταινίες στο λαιμό και προσγράφεται με μεγάλη πιθανότητα από τον Enklaar στο «ζωγράφο του μαιάνδρου», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α', 39, Μέρος Β' 20-21, πίν. 105, 457· Guerrini 1964, πίν. X, F, 20· *Sepulchral Vases*, 404, εικ. 10.

166. Βλ. *Corinth* VII, III, 90, 92, 187, πίν. 40, 54, 84, αριθ. 528, 529, 944, 537, 546.

XLI. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ»)

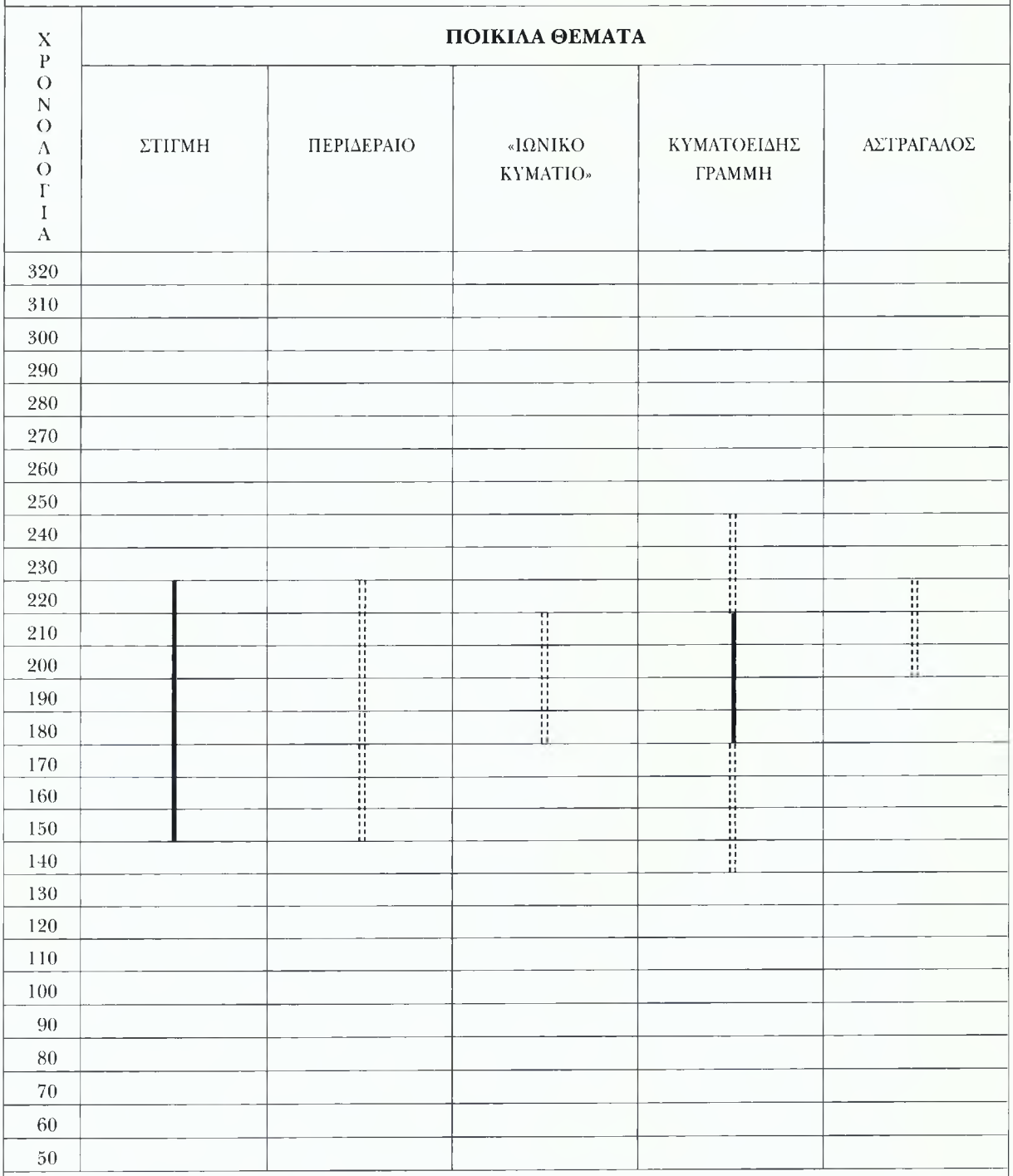

νισης του θέματος διαπιστώνεται στους ώριμους χρόνους της τεχνοτροπίας[167]. Σε ό,τι αφορά τη χρονική έκταση του διακοσμητικού στοιχείου στην εγχώρια παραγωγή θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα γνωστά παραδείγματα καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τα τέλη του 3ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα, ενώ σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις το θέμα εμφανίζεται σε μικρά αγγεία πόσης.

5) Το περιδέραιο (Πίν. 13-16, 37 και 83, 96· Χρονολογικός Πίνακας XLI)

Το περιδέραιο με σταγόνες και στιγμές σε διάφορες αποδόσεις, χαρακτηριστικό κόσμημα για την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος», εμφανίζεται συνηθέστερα στο λαιμό κανθάρων (αριθ. 26, 154, 355, 358), ενώ κάποτε απλώνεται στον ώμο του αμφορίσκου (αριθ. 134) ή στο λαιμό της υδρίας (αριθ. 551)[168]. Ανάλογο διακοσμητικό στοιχείο αναγνωρίζεται ήδη στην κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση»[169], ενώ η διακοσμητική αυτή πρακτική είναι συνηθέστερη στην κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» ήδη από την πρώιμη φάση της, όπως καταδεικνύουν πολυάριθμα παραπλήσια ή συγγενικά παραδείγματα από διάφορα κέντρα της εποχής[170].

Σε ό,τι αφορά την παρουσία του θέματος στην εικονογραφική παράδοση της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος» από την κεντρική Κρήτη θα πρέπει να σημειωθεί ότι το περιδέραιο, μολονότι απαντά σποραδικά σε παραδείγματα από την εγχώρια κεραμική, εμφανίζεται σε όλη σχεδόν τη χρονική διάρκεια της κατηγορίας, δηλαδή από το γ′ τέταρτο του 3ου (αριθ. 355) έως τα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ. (αριθ. 26, 358). Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις το θέμα εμφανίζεται γραπτό, ενώ στα παραδείγματα της ώριμης φάσης πλαισιώνεται και από άλλα δευτερεύοντα διακοσμητικά στοιχεία, όπως σειρές στιγμών ή ταινιών (αριθ. 134, 154, 551). Αντίθετα, στα νεότερα παραδείγματα της σειράς χαρακτηριστική είναι η απλοποίηση και η συνοπτική απόδοση του θέματος, όπου κατά κανόνα επικρατούν μόνο τα βασικά στοιχεία του διακοσμητικού σχήματος (αριθ. 26).

Παραλλαγμένη μορφή του ίδιου θέματος μπορεί να θεωρηθεί ότι αποδίδει το περιδέραιο με καμπυλόγραμμες ταινίες, που εμφανίζεται στο λαιμό του κανθάρου αριθ. 3, χρονολογούμενου στο α′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Στο παράδειγμα αυτό το διακοσμητικό σχήμα αποδίδεται με μικτή τεχνική, χαρακτό και γραπτό, ενώ αισθητή είναι η παρουσία της σχηματοποίησης σε σχέση με παλαιότερα παράδειγμα της ομάδας, όπου το ανάλογο διακοσμητικό σχήμα εμφανίζεται σύνθετο και φυσιοκρατικά αποδοσμένο. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ανάλογες απλοποιήσεις κοσμημάτων παρατηρούνται συχνά στην όψιμη ή τελική φάση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» τόσο σε παραδείγματα από την περιοχή της κεντρικής Κρήτης όσο και ευρύτερα[171].

---

167. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. ενδεικτικά *Agora* XXIX, 66· H. Thompson 1934, 349, εικ. 30, C11, 375, 375-376, εικ. 61, D27· *Alt-Ägina* II, 1, 75, πίν. 42-43, αριθ. 566, 570· Πατσιαδά 1983, πίν. 52, αριθ. 18, πίν. 55, αριθ. 26, πίν. 56, αριθ. 44-45, πίν. 59, αριθ. 70-71, πίν. 64, αριθ. 100, πίν. 73, αριθ. 155-157, πίν. 77, αριθ. 190, πίν. 78, 199· *PergForsch* 2, πίν. 10, D3, πίν. 11, D21, D29-30, πίν. 12, D17-19, πίν. 14, D55, πίν. 16, D63-64, πίν. 18, D68.

168. Πρβλ. για παραπλήσιο κόσμημα το παράδειγμα H13/15 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. *UM*, πίν. 87.

169. Βλ. Kopcke 1964, 63-64, πίν. 21, 34 αριθ. 8-9, 11, πίν. 41 αριθ. 3, 5-6.

170. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. ενδεικτικά H. Thompson 1934, 327, εικ. 10, A73, 338-339, εικ. 18-19, B21, B26, 374, εικ. 59, D25, 376, εικ. 61, D27· *Corinth* VII, III, πίν. 39, αριθ. 190, 494, 464· *PergForsch* 2, πίν. 14, D58-59 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.), πίν. 18, D67, D70 (γ′ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.)· Πατσιαδά 1983, πίν. 56, αριθ. 48-49, πίν. 61, αριθ. 84-85, πίν. 71-72, αριθ. 153, 151, πίν. 74, αριθ. 170, πίν. 75, αριθ. 171· *Eretria* II, πίν. 15, αριθ. 63, πίν. 18, αριθ. 48· *Demetrias* I, πίν. 1-2, 4, πίν. 37, αριθ. 3, πίν. 38, αριθ. 7, πίν. 39, αριθ. 3, πίν. 40, αριθ. 5, πίν. 41, αριθ. 1-3, πίν. 42, αριθ. 2· Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 38γ, 39δ· Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Γ′ ΕλλΚερ*, πίν. 52, A4225, πίν. 53, A4231, A4206· *Samaria-Sebaste* III, 237, σχέδ. 44, αριθ. 9-13.

171. Πρβλ. σχετικά το παράδειγμα αριθ. 400, όπου η κυματοειδής γραμμή με στιγμές στους κόλπους η οποία διακοσμεί τον ώμο αποτελεί απλοποιημένη απόδοση του κλαδιού κισσού, βλ. παραπάνω στην εξέταση του σχετικού κοσμήματος. Βλ. επίσης Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 163.

Ο κωδωνόσχημος κρατήρας αριθ. 43 είναι το μοναδικό παράδειγμα μέσα στο σύνολο των εξεταζόμενων αγγείων, όπου στη δεύτερη όψη του σώματος αποδίδονται περιδέραια με διπλούς πελέκεις (περίαπτα) στα σημεία ένωσης. Το θέμα αυτό αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση για την εγχώρια παραγωγή, ενώ παραπλήσιο ή συγγενικό απαντά τόσο σε παραδείγματα από τον αττικό Κεραμεικό όσο και σε άλλα από διάφορες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου[172], χωρίς να λείπουν οι ανάλογες αποδόσεις και από την πρωιμότερη κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση»[173]. Το θέμα αποδίδεται ιδιαίτερα απλοποιημένο και μόνο χαρακτό, μορφή χαρακτηριστική για την τελική φάση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», όπου εντάσσεται χρονικά και το εξεταζόμενο παράδειγμα.

6) Το «ιωνικό κυμάτιο» (Πίν. 16· Χρονολογικός Πίνακας XLI)

Το «ιωνικό κυμάτιο», με φύλλα ή γραμμίδια ανάμεσα στα στοιχεία που το διαμορφώνουν, εμφανίζεται ως συμπληρωματικό διακοσμητικό θέμα στην κεραμική με την «επιχρυσωμένη διακόσμηση»[174], ενώ με μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζεται σε παραδείγματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» ήδη από την πρώιμη φάση της, όπως φανερώνουν τα πολυάριθμα ευρήματα από διάφορες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου και κυρίως από τη Μακεδονία[175]. Σε αντίθεση προς τις διαπιστώσεις αυτές, τα σχετικά παράλληλα σπανίζουν ανάμεσα στα ευρήματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την κεντρική Κρήτη, καθώς το θέμα εμφανίζεται μόνο δύο φορές και διακοσμεί τον ώμο του αμφορίσκου αριθ. 133 και της προχοΐσκης ή αμφορίσκου αριθ. 140[176]. Τα παραδείγματα συγκεντρώνονται στα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ., ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι στον αμφορίσκο αριθ. 133 το διακοσμητικό σχήμα αποδίδεται μόνο γραπτό, όπου χαρακτηριστική είναι η σχεδιαστική επιμέλεια για την απόδοση των λεπτομερειών του θέματος. Αντίθετα, στο παράδειγμα αριθ. 140 το κόσμημα εμφανίζεται απλοποιημένο και γραμμικό, ενώ το χάραγμα χρησιμοποιείται εκτενέστερα, καθώς μπορεί ευκολότερα να αποδώσει τα βασικά στοιχεία του θέματος. Αξίζει να σημειωθεί ότι ανάλογος τύπος διακοσμητικού θέματος αναγνωρίζεται και σε ορισμένα παραδείγματα της ομάδας «D» των μελανόγραφων υδριών της κατηγορίας «Hadra»[177], ενώ σε μία περίπτωση παραπλήσιο κόσμημα εμφανίζεται και σε αγγείο του εργαστηρίου της «δάφνης» από την ώριμη φάση της τεχνοτροπίας[178].

7) Η κυματοειδής γραμμή (Πίν. 13, 15-21, 23-27, 29 και 83, 86-87, 89· Χρονολογικός Πίνακας XLI)

Η κυματοειδής γραμμή, που αποδίδει συνηθισμένο διακοσμητικό σχήμα για την κεραμική από την κεντρική Κρήτη, χρησιμοποιείται κυρίως ως δευτερεύον θέμα σε αγγεία της κατηγορίας «Δυ-

---

172. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 59-61, σχέδ. 1, ιδιαίτερα τα παραδείγματα αριθ. 106, 109, 120· Reinach 1892, 51-52, πίν. IX:3, XI:1, XII:3 (Κερτς)· Miller 1979, πίν. 15:α (Θεσσαλία)· Παπαβασιλείου 1910, πίν. 14:4 (Εύβοια).

173. Βλ. Kopcke 1964, 26, αριθ. 1, 3, πίν. 9:2, 10:2.

174. Βλ. σχετικά Kopcke 1964, πίν. 11, αριθ. 2, πίν. 12, αριθ. 2-3, 6, πίν. 47, αριθ. 7.

175. Για την περιοχή της Μακεδονίας, βλ. σχετικά Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 162, πίν. 68-69, Π1422, Π13422, Π1223 και ιδιαίτερα υποσημ. 146, όπου περισσότερα παραδείγματα. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. Watzinger 1901, 73, αριθ. 13 (Αττική)· *Corinth* VII, III, πίν. 39, αριθ. 418, 428 (Κόρινθος)· Πατσιαδά 1983, πίν. 53, αριθ. 23, πίν. 64, αριθ. 100, πίν. 66, αριθ. 113-114, 116-117, πίν. 75, αριθ. 169 (Ρόδος)· *PergForsch* 2, 52, πίν. 21, D80 (Πέργαμος)· *Samaria-Sebaste* III, 240, σχέδ. 45, αριθ. 4 (Σαμάρεια).

176. Πρβλ. επίσης ανάλογο κόσμημα στο θραύσμα G9 από το ιερό της Δήμητρας, που δεν περιλαμβάνεται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. *KDS*, πίν. 19.

177. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες 23738 του Μουσείου Μπενάκη, Alex. 5872, 1744 του Μουσείου της Ρόδου, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 90, 391-393, 408· *ΑΔ* 18 (1963), Χρονικά, πίν. 375α.

178. Πρβλ. σχετικά την υδρία Cairo 26227, έργο του «ζωγράφου των περίπλοκων ελίκων», βλ. *Hadra Vases*, 17, πίν. 228-230.

τικής Κλιτύος», συνηθέστερα πλαισιώνει την κύρια ζώνη διακόσμησης και συχνότερα συνδυάζεται με σειρά στιγμών (αριθ. 14, 74-76, 131, 134, 146, 158-159, 170-171, 173, 187, 196, 201-202, 205, 207, 209-210, 213-216, 357, 656), ενώ σε κάποιες περιπτώσεις συνοδεύει τη μορφή του δελφινιού ως στοιχείο υποδήλωσης του φυσικού περιβάλλοντος (αριθ. 207, 210, 399). Για την εγχώρια παραγωγή ο διακοσμητικός αυτός τρόπος αναφαίνεται σε αγγεία από την ώριμη ή την τελική φάση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», χωρίς το ίδιο διακοσμητικό στοιχείο να απουσιάζει από παραδείγματα άλλων περιοχών[179], ενώ σπανιότερα χαρακτηρίζει και υδρίες της ομάδας «D»[180]. Επίσης, η παρουσία του θέματος διαπιστώνεται και ευρύτερα, μολονότι τα γνωστά παράλληλα είναι σχετικά ολιγάριθμα και στην πλειονότητά τους προέρχονται από την Αγορά των Αθηνών[181]. Η κυματοειδής γραμμή, αν και χρησιμοποιείται σε όλη τη χρονική διάρκεια που επικρατεί η τεχνοτροπία στην εγχώρια παραγωγή, εμφανίζεται συχνότερα περί τα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. και συνηθέστερα διακοσμεί μικρά αγγεία, κυρίως πρόχους ή κανθάρους ποικίλων παραλλαγών. Επίσης, δεν λείπουν οι αποδόσεις σε άλλα σχήματα κεραμικής, όπως είναι η οινοχόη (αριθ. 205, 209) και ο αμφορίσκος ή η προχοΐσκη (αριθ. 134).

Σε αντίθεση προς τις παραπάνω περιπτώσεις, οι κατακόρυφες κυματοειδείς γραμμές, που αγκαλιάζουν ακτινωτά το κατώτερο σώμα των κανθάρων με τις δακτυλιόσχημες λαβές αριθ. 658-660, αντιπροσωπεύουν αρκετά χαρακτηριστική αλλά σπάνια διακοσμητική έκφραση για αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» γενικότερα[182]. Τα παραδείγματα χρονολογούνται στα τέλη του 3ου αι. π.Χ., ενώ το διακοσμητικό αυτό σχήμα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απλοποίηση των ανάγλυφων φύλλων ή ακτίνων, που απλώνονται στο σώμα των «μεγαρικών» σκύφων και αποδίδουν χαρακτηριστικό τρόπο διακόσμησής τους[183]. Το θέμα αυτό δεν φαίνεται να είναι συνηθισμένο για την τεχνοτροπία «Δυτικής Κλιτύος», καθώς σπανίζουν τα ανάλογα ή παραπλήσια παραδείγματα από άλλες περιοχές[184]. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι αντίστοιχο κόσμημα με συγγενική απόδοση εμφανίζεται σε υδρία της ομάδας «D» της κατηγορίας «Hadra»[185], καθώς επίσης και σε μια δεύτερη από την όψιμη φάση της ομάδας «L», όπου το ανάλογο θέμα διατυπώνεται ανάγλυφα κατ' απομίμηση των «μεγαρικών» σκύφων[186].

8) Ο αστράγαλος (Πίν. 23, 29, 55 και 87, 105· Χρονολογικός Πίνακας XLI)

Ο αστράγαλος χρησιμοποιείται ως δευτερεύον διακοσμητικό θέμα σε δύο αγγεία με προέλευση την Κνωσό (αριθ. 76, 209)[187], χρονολογούμενα περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. Επίσης, με παραπλήσια μορφή εμφανίζεται στη φιάλη τύπου «Medusa bowl» αριθ. 427 και κατά κύριο λόγο χαρακτη-

179. Πρβλ. σχετικά Rotroff 1991, πίν. 31-32, αριθ. 64-65, 68a-b.

180. Πρβλ. σχετικά Adriani 1952α, 20, 22, σχέδ. 15, 17· *Hadra Vases*, 31, πίν. 363-365 (Alex. 7449), 372-373.

181. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 68· *Corinth* VII, III, πίν. 40, 45, αριθ. 541 (α' μισό του 2ου αι. π.Χ.).

182. Ανάλογος ή παραπλήσιος διακοσμητικός τρόπος απαντά και σε ελάχιστα αγγεία από την αθηναϊκή Αγορά, χρονολογούμενα στους υστεροκλασικούς χρόνους και στον 3ο αι. π.Χ., βλ. *Agora* XXIX, 67.

183. Βλ. ενδεικτικά H. Thompson 1934, 383-386, 404-406, σχέδ. 70-71, D39-D40, σχέδ. 73a-b, D44, σχέδ. 93a-b, 94, E74-E75· *Corinth* VII, III, πίν. 66, 69, 71, 77, 82, αριθ. 795, 817, 836, 904, 938.

184. Ως παραπλήσιο δείγμα από την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» θα μπορούσε να αναφερθεί η υδρία 6024 του Μουσείου του Μονάχου, όπου ο διακοσμητικός αυτός τρόπος εκφράζεται με ανάγλυφα στοιχεία, βλ. *Nuovo vaso*, 100, εικ. 5· Guerrini 1964, πίν. X, F22.

185. Πρόκειται για την υδρία του Βερολίνου, έργο του αγγειογράφου Πύλωνα (225-215 π.Χ.). Πρβλ. επίσης μια δεύτερη υδρία της πρώην συλλογής Μπενάκη, βλ. σχετικά Guerrini 1964, πίν. I, III, A1, B28.

186. Η υδρία βρίσκεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης και αποδίδεται στο «ζωγράφο του μαιάνδρου» (225-195 π.Χ.), βλ. σχετικά *Sepulchral Vases*, 404, εικ. 10· Guerrini 1964, πίν. X, F20. Για περισσότερα σχόλια, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τον πλαστικό διάκοσμο.

187. Πρβλ. επίσης το θραύσμα H28/14, που δεν περιλαμβάνεται στον περιγραφικό κατάλογο, βλ. *UM*, πίν. 97.

ρίζει τα έργα που προσγράφονται στο «ζωγράφο του δελφινιού»[188]. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το θέμα, όμοιο ή παραπλήσιο, απαντά σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από τον αττικό Κεραμεικό ήδη από τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.[189], ενώ δεν λείπουν οι ανάλογες αποδόσεις και σε παραδείγματα από άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου[190].

Β. ΑΓΓΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ «HADRA»

ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η διακοσμητική κατηγορία «Hadra»[191], που οφείλει την ονομασία της στην ομώνυμη αλεξανδρινή νεκρόπολη[192], με τα γραπτά, κυρίως φυτικά θέματά της[193], αντιπροσωπεύει χαρακτηριστική τεχνοτροπία διακόσμησης ελληνιστικών αγγείων, κατά κανόνα υδριών[194], δείγματα της οποίας ήλθαν στο φως για πρώτη φορά στα τέλη του 19ου αιώνα, μετά από ανασκαφική έρευνα στις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας[195]. Για την προέλευση της διακοσμητικής αυτής αρχής χρήσιμα στοιχεία προσφέρουν τα αγγεία από την πρωιμότερη νεκρόπολη στο Sciatbi, όπου στο θεμα-

---

188. Βλ. σχετικά στην εξέταση του διακοσμητικού θέματος του δελφινιού και του κύκνου.

189. Βλ. σχετικά *Agora* XXIX, 63-64.

190. Βλ. *Corinth* VII, III, 90, αριθ. 529, πίν. 54 (225-200 π.Χ.).

191. Η διακοσμητική τεχνοτροπία «Hadra» εκπροσωπείται από δύο κύριες κατηγορίες κεραμικής: α) τα μελανόγραφα αγγεία και β) τις υδρίες με λευκό βάθος. Το κεραμικό υλικό που εξετάζεται σε αυτήν τη μελέτη περιλαμβάνει αγγεία από την πρώτη κατηγορία, καθώς εκείνα από τη δεύτερη εντοπίζονται σε περιοχές εκτός Κρήτης και αποδίδουν προϊόντα άλλων κεραμικών εργαστηρίων. Σχετικά με την κατηγορία των λευκών υδριών αξίζει να σημειωθεί επιγραμματικά ότι το σχήμα της υδρίας αυτού του τύπου θυμίζει το ανάλογο των υδριών του 4ου αι. π.Χ., ενώ ξεχωριστό γνώρισμα αποτελεί η πολύχρωμη και ιδιαίτερα εξίτηλη διακόσμηση. Οι υδρίες με λευκό βάθος τοποθετούνται χρονολογικά στον 3ο-α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. και είχαν αποκλειστικά ταφική χρήση. Πολυάριθμα παραδείγματα του τύπου έχουν βρεθεί κυρίως στη νεκρόπολη του Sciatbi, ενώ αρκετά πρόσφατα αξιόλογο σύνολο λευκών υδριών έχει προέλθει από νεκροταφεία της Ρόδου, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 5· Α. Γιαννικουρή, *Γ′ ΕλλΚερ*, 302-310, πίν. 233-245.

192. Για την ονομασία της κατηγορίας «Hadra», βλ. σχετικά σχόλια στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

193. Εκτός από τα φυτικά κοσμήματα, που είναι τα συνηθέστερα της κατηγορίας, χαρακτηριστικά θέματα αποτελούν επίσης τα γεωμετρικά ή οι αποδόσεις μορφών, που εμφανίζονται κυρίως σε αλεξανδρινά παραδείγματα της ομάδας «D», ενώ απουσιάζουν σχεδόν εντελώς από το κεραμικό υλικό που εξετάζεται σε αυτήν τη μελέτη, βλ. σχετικά *Hadra* I, 117-137, 140-144· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 9-35.

194. Η διαπίστωση αυτή ισχύει κυρίως για τα ευρήματα από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας, όπου το κυρίαρχο σχήμα ανάμεσα στα αγγεία της τεχνοτροπίας «Hadra» είναι η υδρία, ενώ ένας μόνον αμφορέας και ελάχιστοι λέβητες αναφέρονται από το Sciatbi, βλ. *Sciatbi*, 37, 42, πίν. 44, αριθ. 62 (Alex. 10687), αριθ. 77 (Alex. 19091)· *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 6, ιδιαίτερα υποσημ. 8, πίν. 52Α (Tübingen 5244/25). Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι η υδρία ήταν το κατά κανόνα ταφικό αγγείο στον 3ο αι. π.Χ., δεδομένο που ενισχύεται από την πληθώρα των υδριών της ομάδας «BL», από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 83-84.

195. Η έρευνα σχετικά με την κατηγορία «Hadra» είχε κατ᾽ αρχήν επικεντρωθεί κυρίως στα ενεπίγραφα αγγεία του είδους, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα ιδιαίτερα μορφολογικά ή διακοσμητικά στοιχεία της κατηγορίας, βλ. σχετικά Merriam 1885· Néroutsos 1888· *Sciatbi*. Ο πρώτος που ασχολήθηκε με το θέμα της τυπολογικής εξέλιξης των γραπτών κοσμημάτων των αγγείων της ομάδας «L» ήταν ο Pagenstecher, ο οποίος διατύπωσε την άποψη ότι η διακόσμησή τους έχει δεχθεί επιδράσεις από τις περιοχές της Βοιωτίας, της Απουλίας ή της Κύπρου και προσδιόρισε τη χρονική έκταση της κατηγορίας στην περίοδο από τα τέλη του 4ου έως τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. Αργότερα, μετά από δυσμενείς κριτικές αναγκάστηκε να αναθεωρήσει τις απόψεις αυτές και να δηλώσει ότι τα αγγεία τύπου «Hadra», εξαιτίας της χαμηλής ποιότητας τόσο στην κατασκευή όσο και στη διακόσμησή τους, δεν μπορούν να χρονολογηθούν σαφέστερα, βλ. *Sepulchral Vases*· Pagenstecher 1913. Με την άποψη αυτή συμφώνησαν αργότερα και οι Rönne, Cook και Guerrini, ενώ ελάχιστα διαφωτιστικές για το θέμα της διακόσμησης μπορούν να θεωρηθούν οι μελέτες των Cumont και Picard, βλ. σχετι-

τολόγιο κυριαρχούν τα φυτικά και γραμμικά κοσμήματα, ενώ αξιοπρόσεκτη είναι η παντελής απουσία παρασιάσεων ή περίπλοκων συνθέσεων[196]. Με την προϋπόθεση αυτή φαίνεται ότι τα γραπτά κοσμήματα αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία της κατηγορίας ήδη από την αρχική της φάση. Αντίθετα, οποιαδήποτε σύνδεση της μορφής ή της απόδοσής τους με προγενέστερες διακοσμητικές αρχές δεν μπορεί να θεωρηθεί απόλυτα δικαιολογημένη, καθώς τα φυτικά θέματα, όπως το κλαδί της δάφνης ή του κισσού, αποτελούν συνηθισμένα κοσμήματα για την ελληνιστική αγγειογραφία γενικότερα[197]. Επιπλέον, η χρήση όμοιας τεχνικής για την απόδοση των κοσμημάτων[198], η οποία δεν διαπιστώνεται σε άλλες σύγχρονες διακοσμητικές κατηγορίες, επιτρέπει να θεωρηθεί το τεχνοτροπικό χαρακτηριστικό ως δημιούργημα των τοπικών εργαστηρίων της Φαιστού, καθώς αναγνωρίζεται μόνο σε αγγεία τύπου «Hadra», τα οποία αποδίδουν εγχώρια παραγωγή.

Ο αριθμός των αγγείων από την κεντρική Κρήτη, που αντιπροσωπεύει τη διακοσμητική κατηγορία «Hadra», είναι αναλογικά μικρότερος σε σχέση με τα παραδείγματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» (Διάγραμμα 1, σ. 25). Επίσης, τα αγγεία στη συντριπτική πλειονότητά τους είναι υδρίες, χωρίς να λείπουν και άλλα είδη, όπως οινοχόες, λέβητες, πινάκια, υδρίες-θήλαστρα ή κρατήρες. Τα παραδείγματα στο σύνολό τους προέρχονται από δύο διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές του κεντρικού χώρου της Κρήτης, τη Μεσαρά και την Κνωσό (Διαγράμματα 2, 5, σ. 296, 318). Πάντως, ορισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις από άλλες περιοχές της κεντρικής Κρήτης, όπως τη Λύττο, την Απολλωνία ή τη Λατώ, θα πρέπει να θεωρηθούν ως απομιμήσεις των αγγείων τύπου «Hadra» (Χάρτης 1, σ. 25), δεδομένο που υποδηλώνει ότι η κεραμική παράδοση των μεγάλων εργαστηρίων πιθανότατα άσκησε κάποια επίδραση σε ορισμένα δευτερεύοντα, περιφερειακά εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης[199].

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο μεγάλος αριθμός των παραδειγμάτων από την περιοχή της Μεσαράς δεν εκπροσωπεί και ανάλογη ποικιλία διακοσμητικών θεμάτων, καθώς σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις τα κοσμήματα είναι απλά γραπτά, γραμμικά ή φυτικά, τα οποία επαναλαμβάνονται σχεδόν στερεότυπα επάνω στην επιφάνεια του αγγείου. Ωστόσο, σταθερή προτίμηση παρατηρείται για ορισμένα θέματα, όπως το κλαδί του κισσού, της δάφνης ή οι συνδυασμοί των ελίκων, ενώ με μικρότερη συχνότητα εμφανίζονται άλλα κοσμήματα, όπως τα ανθέμια, οι ρόδακες ή οι κυματοειδείς γραμμές[200]. Τα θέματα αυτά, όπως καταδεικνύει και η διακοσμητική παράδοση της εποχής, αναγνωρί-

---

κά Rönne - Fraser 1953, 84-94· R.M. Cook 1960· Guerrini 1964· Cumont 1924, 193-195· Picard 1938-1939, 3-20. Εκτός από τους παραπάνω μελετητές, κατά καιρούς υπήρξαν αρκετές μελέτες για το θέμα, βλ. Braunert 1950-1951, 231-263· *Nuovo vaso*, 97-103· Callaghan 1984, 789-794· La Rosa 1984, 804-818. Θεμελιακή για το θέμα της χρονολόγησης των αγγείων «Hadra» με βάση τόσο την τυπολογία όσο και τη διακόσμηση είναι η πρόσφατη μελέτη του A. Enklaar, *Hadra Vases*.

196. Για το θέμα αυτό ξεχωριστή σημασία έχει η άποψη του Breccia, ο οποίος παρατήρησε ότι στο Sciatbi όλα τα αγγεία είχαν διακόσμηση φυτική, ενώ απουσίαζαν τελείως οι εικονιστικές συνθέσεις, οι οποίες συχνά διακοσμούν ευρήματα από άλλες νεότερες νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας, βλ. *Sciatbi*, 27.

197. Η άποψη του Pagenstecher, ότι δηλαδή η διακόσμηση των αγγείων «Hadra» με μελανό χρώμα επάνω σε ανοιχτό βάθος έχει δεχθεί επιρροές από την κεραμική της Απουλίας ή του Καβειρίου της Βοιωτίας, ενώ σε ό,τι αφορά τα γεωμετρικά θέματα από την κεραμική της Κύπρου, δεν ευσταθεί, καθώς τα κοσμήματα αυτά παρουσιάζουν αμυδρές και γενικού τύπου ομοιότητες με τα αγγεία τύπου «Hadra», ενώ δεν πρέπει να λησμονεί κανείς το γεγονός ότι το κλαδί της δάφνης ή του κισσού είναι από τα συνηθέστερα διακοσμητικά θέματα στην ελληνιστική αγγειογραφία, βλ. σχετικά *Sepulchral Vases*, 390, 405-406. Για το ίδιο θέμα, βλ. επίσης *Inscrizioni*, XIV· Guerrini 1964, 11· Fraser 1972, I, 64.

198. Για την τεχνική κατά την απόδοση των θεμάτων, βλ. παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο.

199. Πρβλ. τα πινάκια αριθ. 450, 452 ή τους σταμνοειδείς λέβητες αριθ. 460, 461, 488 από τη Λύττο, καθώς επίσης και το λέβητα αριθ. 8 από την Απολλωνία, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους. Χαρακτηριστικά ακόμη παραδείγματα αποτελούν οι δύο κρατήρες από τη Λατώ, μολονότι στην περίπτωση αυτή η κατασκευαστική-διακοσμητική σύνδεσή τους με την κατηγορία «Hadra» είναι γενική, βλ. σχετικά Ducrey *et al.* 1976, 254-255, εικ. 1-2.

200. Για την αναλυτική παρουσίαση των διακοσμητικών θεμάτων, βλ. στην εξέταση που ακολουθεί.

ζονται συχνά και σε άλλες κατηγορίες διακόσμησης[201]. Το γεγονός αυτό ενισχύει το ενδεχόμενο για τον αρχικό οικιακό προορισμό των αγγείων τύπου «Hadra», χωρίς να αποκλείει τη δυνατότητα για έναν κατοπινό διαφορετικό σκοπό, δηλαδή ταφικό[202].

Η κρητική προέλευση, η γεωγραφική διάδοση ή τα χρονικά όρια της κατηγορίας «Hadra» είναι θέματα που έχουν ήδη επισημανθεί στη μορφολογική επισκόπηση των αγγείων αυτού του είδους[203]. Στο σημείο όμως αυτό θεωρείται απαραίτητη η εργαστηριακή αναγνώριση των διακοσμητικών θεμάτων και η χρονολογική ταξινόμησή τους, στο μέτρο του δυνατού, για το λόγο ότι ο κατά κανόνα ενιαίος χαρακτήρας στη διακόσμηση, σε συνδυασμό με την περιορισμένη ποικιλία των κοσμημάτων, δεν επιτρέπουν σε κάθε περίπτωση την ανίχνευση συγκεκριμένων αγγειογράφων ή την ένταξη των θεμάτων σε καθορισμένα χρονικά πλαίσια[204]. Στην περίπτωση αυτή χρήσιμα στοιχεία για το ζήτημα της ταξινόμησης των διακοσμητικών θεμάτων μπορούν να προσφέρουν τα αλεξανδρινά παράλληλα, καθώς εμφανίζουν μεγαλύτερη ποικιλία κοσμημάτων. Πέρα όμως από τη διαπίστωση αυτή, ξεχωριστή σημασία έχει η κοινή εργαστηριακή προέλευση των δύο αυτών ομάδων. Το δεδομένο αυτό επιτρέπει αναλογικά τη θεώρηση των αλεξανδρινών και κρητικών αγγείων ως ομοιογενών συνόλων και προσφέρει τη δυνατότητα για την από κοινού εξέταση των δύο αυτών σειρών.

Το σύνολο των αγγείων τύπου «Hadra», που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη κατανέμεται σύμφωνα με την ταξινόμηση του Enklaar σε δύο κύριες, διαφορετικές μεταξύ τους κατηγορίες ή σειρές, οι οποίες αποδίδουν προϊόντα ισάριθμων κεραμικών εργαστηρίων[205]. Στην πρώτη και πολυπληθέστερη περιλαμβάνονται τα παραδείγματα που αντιπροσωπεύουν το εργαστήριο της «δάφνης» ή ομάδα «L»[206], με τόπο καταγωγής τους την περιοχή της Φαιστού. Αντίθετα, η δεύτερη σειρά, γνωστή και με την ονομασία «D» ή εργαστήριο του «δελφινιού»[207], αποδίδεται στην κεραμική παραγωγή της Κνωσού, όπου σε αντίθεση προς την ομάδα «L» τα παραδείγματα που την εκπροσωπούν είναι ολιγάριθμα και θραυσματικής διατήρησης (Διαγράμματα 2, 5, σ. 296, 318).

---

201. Παραπλήσια θέματα εμφανίζονται επίσης στην κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος», ενώ συγγενικά κοσμήματα ως συμπληρωματικά στοιχεία αναγνωρίζονται και στην κεραμική των κλασικών χρόνων, πρβλ. ενδεικτικά Παπαδάκη 1983, 106, πίν. 58, 66β, 67α-β, 68β-γ, 73α (δεξιά), γ.

202. Σε αντίθεση με τις υδρίες που προέρχονται από την περιοχή της Μεσαράς, για τις οποίες η αρχική οικιακή χρήση είναι πιθανότερη, εκείνες από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις ήταν κατασκευασμένες μόνο για ταφική χρήση, όπως φανερώνουν ορισμένα στοιχεία, για παράδειγμα η αποκλειστική παρουσία τους σε τάφους, η τέφρα των νεκρών μέσα σε αυτές ή ακόμη οι μικρές οριζόντιες κυλινδρικές λαβές, που συχνά κολλούν επάνω στην επιφάνεια του αγγείου έτσι ώστε να αποβαίνουν δύσχρηστες και, τέλος, η ίδια η διακόσμηση, η οποία σε πολλά παραδείγματα έχει αποκλειστικά ταφικό χαρακτήρα, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, 65-72, 81-82. Για τον τύπο των λαβών, πρβλ. τις μελαμβαφείς υδρίες από τους τάφους στο Καμηλάρι, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων. Ανάλογο σχήμα έχουν οι λαβές ορισμένων υδριών της ομάδας «BL», όπως και της κατηγορίας με το λευκό βάθος, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, πίν. 439 (Cairo 26241)· Α. Γιαννικουρή, *Γ' ΕλλΚερ*, πίν. 233-245.

203. Βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

204. Διαφορετικά είναι τα δεδομένα των ανάλογων υδριών από την Αλεξάνδρεια, όπου το πλουσιότερο θεματολόγιό τους καθιστά ευκολότερη τη σύνδεσή τους με συγκεκριμένους αγγειογράφους της εποχής, βλ. σχετικά *Hadra* I, 116-144· *Hadra Vases*, Μέρος Β', 9-35.

205. Βλ. σχετικά *Hadra* I, 117-144· *Hadra* II, 48-60· *Hadra Vases*, Μέρος Α', 22-27, Μέρος Β', 1-35.

206. Το λατινικό γράμμα «L» είναι το αρχικό της αγγλικής λέξης «laurel» ή της γαλλικής «laurier», που σημαίνει «δάφνη». Η ονομασία αυτή δόθηκε στη συγκεκριμένη ομάδα από το χαρακτηριστικό δάφνινο στεφάνι που στολίζει το λαιμό των υδριών αυτών, βλ. σχετικά *Hadra* I και *Hadra* II.

207. Το λατινικό γράμμα «D» είναι το αρχικό της αγγλικής λέξης «dolphin» ή της γαλλικής «dauphin», που σημαίνει «δελφίνι» και αποδίδει χαρακτηριστικό διακοσμητικό θέμα της ομάδας αυτής, βλ. σχετικά στην προηγούμενη υποσημείωση.

Ι. ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ «ΔΑΦΝΗΣ» (ΟΜΑΔΑ «L»)

Τα αγγεία που συγκροτούν την ομάδα του εργαστηρίου της «δάφνης» είναι κυρίως υδρίες[208], ενώ συγκριτικά μικρότερος αριθμός παραδειγμάτων αντιπροσωπεύει άλλα είδη κεραμικής, όπως κρατήρες (αριθ. 647), υδρίες/θήλαστρα (αριθ. 602, 622), σταμνοειδείς λέβητες (αριθ. 646) ή οινοχόες (αριθ. 645). Στην ομάδα αυτή πρωτεύοντα ρόλο, τόσο από αριθμητική άποψη όσο και από την ποικιλία κοσμημάτων, κατέχουν οι υδρίες, οι οποίες δανείζουν ορισμένα διακοσμητικά θέματά τους και στα άλλα είδη των αγγείων τύπου «Hadra» της εγχώριας κεραμικής, χωρίς όμως το δεδομένο αυτό να υποδηλώνει την ύπαρξη αξιόλογου θεματολογίου στις υδρίες της ομάδας «L». Αξίζει να επισημανθεί ότι, παρά την περιορισμένη ποικιλία στο θεματολόγιο των αγγείων, οι υδρίες από τη Μεσαρά συγκροτούν μια πρώτη ενδεικτική και παράλληλα χαρακτηριστική εικόνα της διακοσμητικής αυτής τεχνοτροπίας για τη συγκεκριμένη περιοχή, καθώς μέχρι σήμερα αντίστοιχο υλικό είχαν δώσει μόνον οι πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας. Πέρα όμως από τις διαπιστώσεις αυτές, για την καλύτερη προσέγγιση και κατανόηση του θέματος της διακόσμησης των υδριών της ομάδας «L», είναι αναγκαίο και χρήσιμο να προηγηθούν ορισμένες γενικές παρατηρήσεις, οι οποίες σχετίζονται με τον τρόπο οργάνωσης και απόδοσης των κοσμημάτων επάνω στην επιφάνεια του αγγείου.

Τα θέματα που επανειλημμένως εμφανίζονται στις υδρίες της ομάδας «L» είναι γραπτά[209], φυτικά ή γραμμικά[210], και απλώνονται συνήθως με παχύ πινέλο, πάντοτε πριν από το ψήσιμο, επάνω στο σχεδόν ομοιόχρωμο με τον πηλό επίχρισμα, το οποίο έχει καλύψει τη λεία επιφάνεια του αγγείου. Το χρώμα είναι αραιό και θαμπό, ποικίλλει χρωματικά από το μελανό έως το κοκκινωπό, ενώ δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου κάτω από το λεπτό στρώμα της βαφής διακρίνεται το χρώμα του πηλού[211]. Τα διακοσμητικά θέματα οργανώνονται σε ζώνες επάνω στην επιφάνεια της υδρίας, συνηθέστερα με κατεύθυνση από τα αριστερά προς τα δεξιά, ακολουθούν δηλαδή τη φορά της ελληνικής γραφής[212].

Όλες γενικά οι υδρίες της ομάδας «L» εμφανίζουν ένα βασικό διακοσμητικό σχήμα με μεγάλη ομοιότητα στην απόδοση των θεμάτων, δεδομένο που οφείλεται τόσο στην κοινή εργαστηριακή

---

208. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τις υδρίες «L» τύπου «Hadra», βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος, όπου υπάρχει λεπτομερής κατάλογος προέλευσης με αριθμούς καταγραφής, στοιχεία τα οποία, προς αποφυγή άσκοπης επανάληψης, δεν αναφέρονται εδώ.

209. Σε αντίθεση με τη χρήση της εγχάραξης τόσο στη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», ιδιαίτερα στην όψιμη φάση της, όσο και στην προγενέστερη μελανόμορφη κεραμική, η ομάδα «L» χρησιμοποιεί σπανιότατα το χάραγμα. Τούτο απαντά μόνο σε ελάχιστα αλεξανδρινά αγγεία από την όψιμη φάση και σημειώνεται στη θέση της εξηρημένης ταινίας στο κατώτερο τμήμα της βάσης, ενώ κάποτε χρησιμοποιείται για την οριοθέτηση των διαχωριστικών πλαισίων στα πλάγια των οριζόντιων λαβών (υδρία Μονάχου 6105). Εξαίρεση αποτελεί μία μόνον υδρία με παράσταση ζώων, όπου διαπιστώνεται χρήση εγχάραξης, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, 16, πίν. 308, 315.

210. Από τις υδρίες του συνόλου απουσιάζουν τα παραδείγματα με παραστάσεις μορφών, ταφικών σκηνών ή αγώνων, καθώς επίσης και μεμονωμένων συμβόλων, όπως για παράδειγμα είναι το αλάβαστρο, το ριπίδιο ή ο τρίποδας, θέματα που συχνά αναγνωρίζονται στα αλεξανδρινά παράλληλά τους, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, 67, πίν. 71-74.

211. Εκτός από το καστανό-μέλανο χρώμα στα αλεξανδρινά παραδείγματα συχνά χρησιμοποιείται και το λευκό ως δευτερεύον χρώμα για να τονίσει ορισμένες λεπτομέρειες της διακόσμησης. Επιπλέον, σε μία περίπτωση (υδρία Kassel T.496) απαντά το τριανταφυλλί και το καστανό, ενώ σε μια δεύτερη (Alex. 5284) το κόκκινο και το καστανό, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 16. Παράλληλα, η πολύχρωμη διακόσμηση χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τις υδρίες με λευκό βάθος, ενώ απαντά συχνά και στην κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος», βλ. στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική αυτή τεχνοτροπία. Για τις υδρίες με λευκό βάθος, βλ. Γιαννικουρή, ό.π. υποσημ. 202.

212. Ο τρόπος αυτός απόδοσης των θεμάτων συχνά δημιουργεί πρόβλημα στην ένταξή τους μέσα στο διαθέσιμο διακοσμητικό πεδίο, καθώς, όπως φανερώνουν ορισμένα αλεξανδρινά παραδείγματα, ο χώρος στα δεξιά της κύριας μετόπης συχνά δεν επαρκεί για την ανάπτυξη των θεμάτων, με αποτέλεσμα τα κοσμήματα ή ακόμη και η παράσταση στο τμήμα αυτό άλλοτε να συμφύρονται άλλοτε πάλι να απλώνονται έξω από τα όρια της μετόπης, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 16, πίν. 28-29.

προέλευσή τους όσο και στο περιορισμένο φάσμα των διακοσμητικών στοιχείων τα οποία αντιπροσωπεύουν. Παράλληλες ταινίες περιτρέχουν την επάνω επιφάνεια του χείλους, ενώ στην εξωτερική περίμετρο υπάρχουν εγκάρσια γραμμίδια. Το λαιμό αγκαλιάζει τυποποιημένο δάφνινο στεφάνι[213], του οποίου τα άκρα ενώνονται με ποικιλόμορφα κοσμήματα στην κύρια όψη. Στο ύψος του ώμου και των οριζόντιων λαβών παράλληλες ταινίες δημιουργούν από μία μετόπη σε κάθε όψη, οριζόμενη στα πλάγια από ορθογώνια διαχωριστικά πλαίσια. Σε ορισμένα ακόμη αγγεία από την ώριμη φάση της κατηγορίας εμφανίζονται συμπληρωματικά θέματα και επάνω από τις οριζόντιες λαβές[214]. Από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής κρέμονται ζεύγη ελίκων σε ποικίλους συνδυασμούς, ενώ στην κύρια μετόπη απλώνονται φυτικά ή γραμμικά θέματα. Η βάση είναι ολόβαφη, πλην εξηρημένης ταινίας στο κατώτερο τμήμα, ενώ το μήκος των λαβών διακοσμούν συνηθέστερα εγκάρσια γραμμίδια. Χαρακτηριστικό και συνηθισμένο στοιχείο των υδριών είναι η χαμηλή ποιότητα στην απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων και η έλλειψη μέριμνας στην εκτέλεσή τους, καθώς σε ελάχιστα μόνο παραδείγματα διαφαίνεται η προσπάθεια των τεχνιτών για επιμελέστερη απόδοση[215]. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι ιδιαίτερα εμφανή στην πρώιμη φάση της τεχνοτροπίας, η οποία μπορεί να θεωρηθεί γενικά περίοδος δοκιμής της νέας τεχνικής. Το δεδομένο αυτό κατά ένα μεγάλο μέρος δικαιολογεί την απειρία των κεραμέων-αγγειογράφων, οι οποίοι βρίσκονται σε πειραματικό στάδιο και αναζητούν νέους τρόπους έκφρασης. Όπως προαναφέρθηκε, το κλαδί της δάφνης ή του κισσού είναι από τα επικρατέστερα θέματα ανάμεσα στα αγγεία αυτού του συνόλου, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα κοσμήματα αυτά εμφανίζονται με την ίδια σχεδόν συχνότητα και χωρίς ουσιώδεις διαφοροποιήσεις στην απόδοση τόσο σε πρώιμα όσο και σε όψιμα παραδείγματα της ομάδας[216]. Η μοναδική διαφορά μεταξύ τους εντοπίζεται κυρίως στον τρόπο σύνθεσης των κοσμημάτων, καθώς στα νεότερα αγγεία διαφαίνεται η προτίμηση για περισσότερο σύνθετους συνδυασμούς, στοιχείο που απουσιάζει από τα παλαιότερα παραδείγματα του συνόλου[217].

Αξιοσημείωτο είναι ότι τα ίδια φυτικά θέματα αναγνωρίζονται και σε άλλες μεγάλες ομάδες της κατηγορίας «Hadra», ενώ η μεταξύ τους διαφορά βρίσκεται στην απόδοσή τους[218]. Ο διαφο-

---

213. Η παρουσία του γραπτού δάφνινου στεφανιού στο λαιμό των υδριών πιθανότατα αποτελεί αντιγραφή ή απομίμηση του χάλκινου, το οποίο οι εύποροι του 4ου-3ου αι. π.Χ. προσέφεραν ως δώρο στους νεκρούς και συχνά τοποθετούσαν στο λαιμό του αγγείου, πρβλ. σχετικά *Sciatbi*, πίν. 37, αριθ. 47, ενώ περισσότερα παραδείγματα φυλάσσονται στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας, βλ. *Hadra* I, 110.

214. Η διακοσμητική αυτή αρχή εμφανίζεται για πρώτη φορά στα αγγεία του «ζωγράφου των Κενταύρων», όπου χαρακτηριστικό θέμα είναι το ανθέμιο και οι ταινίες στο μήκος των οριζόντιων λαβών, οι οποίες τελειώνουν σε περίπλοκες έλικες με στροφή προς τα επάνω, στοιχείο με έντονη μεταλλική αντίληψη, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 14-15, πίν. 169, 173Β, 181, 189. Πρβλ. επίσης την παραπλήσια απόδοση των απλών υδριών ή τύπου «AS», βλ. στο σχετικό κεφάλαιο.

215. Με περισσότερη επιμέλεια αποδίδονται συνήθως τα κοσμήματα στην κύρια μετόπη και σπανιότερα στον ώμο, ενώ σε ορισμένα όψιμα αλεξανδρινά αγγεία με ανάλογη επιμέλεια σχηματίζονται τα θέματα επάνω και γύρω από τις οριζόντιες λαβές, πρβλ. σχετικά *Hadra Vases*, 65, πίν. 163, 186, 243, 301-302, 337. Το στοιχείο αυτό ανιχνεύεται καλύτερα στα αλεξανδρινά παράλληλα, όπου ο μεγαλύτερος αριθμός των παραδειγμάτων σε συνδυασμό με την πλούσια ποικιλία των κοσμημάτων προσφέρουν τη δυνατότητα για την καλύτερη εξέταση του θέματος, βλ. ό.π. υποσημ. 214.

216. Πρβλ. ενδεικτικά τις πρώιμες υδρίες αριθ. 575, 577 ή τις όψιμες αριθ. 534, 584, βλ. παρακάτω στην αναλυτική εξέταση των διακοσμητικών θεμάτων. Πρβλ. επίσης ανάλογα θέματα στην ομάδα «BL», η οποία έχει δεχθεί έντονες επιδράσεις από την αντίστοιχη «L». Πάντως, τα φύλλα κισσού και η συστάδα των στιγμών ανάμεσα, όπως επίσης το αβακωτό, συχνά εναλλασσόμενο με κλαδί ή ανθέμιο, είναι άγνωστα στην ομάδα «L», ενώ συχνά αναγνωρίζονται σε υδρίες της ομάδας «BL», της οποίας αποτελούν αποκλειστικές δημιουργίες, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α', 65, πίν. 7, 439.

217. Για περισσότερα σχόλια, βλ. παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο.

218. Ανάλογα φυτικά θέματα αναγνωρίζονται και στην ομάδα «BL», με καταγωγή την Αλεξάνδρεια. Συγκεκριμένα, στις υδρίες της ομάδας αυτής τόσο το στεφάνι της δάφνης στο λαιμό όσο και τα φυτικά θέματα στην κύρια μετόπη προέρχονται από την ομάδα «L». Όμως, η διαφορά βρίσκεται στην απόδοσή τους, καθώς στις υδρίες «BL» τα κοσμήματα είναι εντελώς σχηματοποιημένα, ενώ τα φύλλα στο λαιμό αποδίδονται ασύνδετα μεταξύ τους. Πιθανότατα ο τύπος αυτός

ρετικός τρόπος σύνδεσης των φύλλων δάφνης στο λαιμό της υδρίας «L», στοιχείο το οποίο σε αρκετές περιπτώσεις αποτελεί ξεχωριστό γνώρισμα ορισμένων τεχνιτών, σε συνδυασμό με την απόδοση των κοσμημάτων τόσο στην κύρια μετόπη όσο και των ελίκων στην πίσω όψη, οδηγούν ενίοτε στην ανίχνευση συγκεκριμένων αγγειογράφων με σχετικά καθορισμένη καλλιτεχνική δραστηριότητα. Το δεδομένο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, για το λόγο ότι συμβάλλει στον κατά προσέγγιση προσδιορισμό τόσο του χρόνου εμφάνισης όσο και της διάρκειας των κοσμημάτων μέσα στα χρονικά πλαίσια της κατηγορίας. Επίσης, χρήσιμα στοιχεία προσφέρει η συγκριτική εξέταση των παραδειγμάτων με τα ενεπίγραφα αγγεία, τα οποία σε κάθε περίπτωση οδηγούν σε καλύτερη χρονολόγηση των υδριών «L»[219]. Εκτός από τις διαπιστώσεις αυτές, τα θέματα που εμφανίζονται στην κεραμική της κατηγορίας «Hadra» με προέλευση την περιοχή της Φαιστού μπορούν ακόμη να δώσουν σημαντικά στοιχεία για τη συγκρότηση σειρών διακόσμησης, οι οποίες διαμορφώνονται με τη βοήθεια και των αντίστοιχων αλεξανδρινών παραδειγμάτων, που συχνά συμπληρώνουν και εμπλουτίζουν το περιορισμένο φάσμα του γραπτού διακόσμου των υδριών «L» από την κεντρική Κρήτη. Με αφετηρία τα στοιχεία αυτά, μπορούν να συγκροτηθούν ορισμένες ομάδες ή σειρές κοσμημάτων, χωρίς όμως συγκεκριμένη χρονική διάρκεια η καθεμία. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει κυρίως από το γεγονός ότι τα ίδια θέματα εμφανίζονται σε αρκετές περιπτώσεις σε όλη τη χρονική διάρκεια της χρήσης των υδριών «L», πράγμα που επιβεβαιώνεται και από τα αλεξανδρινά παράλληλα, ενώ η μόνη διαφορά σημειώνεται στη συχνότητα εμφάνισης των θεμάτων, η οποία κατά καιρούς ποικίλλει[220].

ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΛΑΙΜΟΣ

1) Η συστάδα στιγμών (Πίν. 69-70 και 115-116· Χρονολογικός Πίνακας XLII)

Ένα από τα διακοσμητικά σχήματα που εμφανίζεται στο σημείο ένωσης των φύλλων του δάφνινου στεφανιού γύρω από το λαιμό των υδριών «L» είναι η συστάδα στιγμών, θέμα σχετικά σπάνιο ανάμεσα στα ευρήματα αυτού του συνόλου, όμως ιδιαίτερα γνωστό και χαρακτηριστικό για αξιόλογο αριθμό αλεξανδρινών παραδειγμάτων[221]. Σε ό,τι αφορά το χρονολογικό προσδιορισμό του διακοσμητικού σχήματος θα πρέπει να σημειωθεί ότι το θέμα χρησιμοποιείται κυρίως στην πρώιμη φάση της κατηγορίας, έτσι όπως φανερώνουν αρκετά αγγεία από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις[222], ενώ κάποτε διακοσμεί και την κύρια μετόπη ορισμένων παραδειγμάτων[223]. Η συστάδα των στιγμών, μολονότι αποτελεί σπάνιο θέμα ανάμεσα στα ευρήματα της ομάδας, καθώς εμφανίζεται μόνο δύο φορές (αριθ. 544, 577) όπου στη δεύτερη περίπτωση προστίθενται και χιαστά γραμμίδια στον πυρήνα, αναγνωρίζεται συχνότερα ανάμεσα στα αλεξανδρινά παράλληλα, τα οποία, με βάση τα ενεπίγραφα αγγεία αλλά και τα

του δάφνινου στεφανιού αντιγράφει πρότυπα από φαγεντιανή, βλ. σχετικά *Hadra* I, 137-139· *Hadra Vases*, 36-40, 65, πίν. 49-51. Πρβλ. σχετικά το στεφάνι δάφνης γύρω από το λαιμό των υδριών «L», που σχηματίζεται από οριζόντιο στέλεχος, συνήθως με εναλλασσόμενα μικρά και μεγάλα φύλλα, ενώ το σημείο ένωσής τους διαμορφώνεται ποικιλότροπα.

219. Η ταξινόμηση των υδριών της ομάδας «L» με βάση τα στοιχεία της διακόσμησης και της μορφής προτάθηκε από τον Enklaar στη μονογραφία του *Hadra* I, ενώ ανάλογη μέθοδος ακολουθείται και στην παρούσα μελέτη.

220. Για το λόγο αυτό, ουσιώδη στοιχεία για τη χρονολόγηση των υδριών της ομάδας «L» προσφέρει μόνον η συνδυασμένη εξέταση των μορφολογικών-διακοσμητικών δεδομένων, τα οποία πρέπει να συνεκτιμώνται, καθώς είναι η μόνη γνωστή και σχετικά ασφαλής μέθοδος χρονολόγησης των υδριών της κατηγορίας «Hadra».

221. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, πίν. 46, 54, 57, 177, 185, 222.

222. Ό.π.

223. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες P.1882, 16094 της Αλεξάνδρειας, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 54, 57-59.

XLII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «HADRA»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΟΜΑΔΑ «L»						
	ΛΑΙΜΟΣ						
	ΣΥΣΤΑΔΑ ΣΤΙΓΜΩΝ	ΚΥΚΛΟΣ	ΣΤΙΚΤΗ ΓΡΑΜΜΗ	ΑΝΘΕΜΙΟ	ΡΟΜΒΟΣ	ΚΙΣΣΟΣ	ΣΒΑΣΤΙΚΑ
320							
310							
300							
290							
280							
270							
260							
250	┆	┃					┆
240	┆	┃		┆			┆
230		┆	┆	┆	┆		┆
220		┆	┆	┆			┆
210		┆	┃	┆		┆	┆
200		┆	┆	┆		┆	┆
190							
180							
170							
160							
150							
140							
130							
120							
110							
100							
90							
80							
70							
60							
50							

┃ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ιδιαίτερα μορφολογικά-διακοσμητικά στοιχεία τους, εντάσσονται χρονολογικά στην πρώιμη βαθμίδα εξέλιξης της τεχνοτροπίας «Hadra». Τα κοσμήματα αυτά αποδίδουν κοινά και προσφιλή θέματα ορισμένων αγγειογράφων από την πρώιμη φάση της κατηγορίας με σχεδόν σύγχρονη καλλιτεχνική δραστηριότητα. Το δεδομένο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς τα αλεξανδρινά παραδείγματα μαζί με τα κρητικά παράλληλα δηλώνουν όχι μόνο τη συχνότητα χρήσης του συγκεκριμένου κοσμήματος, αλλά αυξάνουν και την αριθμητική εικόνα του μέσα στην εγχώρια παραγωγή από την περιοχή της Φαιστού. Επιπλέον, η μορφή του θέματος αναγνωρίζεται όμοια στις αλεξανδρινές υδρίες Alex. P.1882 και Alex. P.16094, που εντάσσονται στο αρχικό στάδιο της καλλιτεχνικής δημιουργίας δύο αγγειογράφων, του «Αρχάριου 1» και «Αρχάριου 2» αντίστοιχα, η οποία προσδιορίζεται χρονικά περί το 270-260 π.Χ.[224]. Ανάλογο θέμα διακοσμεί και τις σύγχρονες υδρίες P.1872 της Αλεξάνδρειας και 2558 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ενώ με παραπλήσια απόδοση εμφανίζεται στην αρκετά νεότερη P.1872, η οποία προσγράφεται στο «ζωγράφο των περίπλοκων ελίκων» (240-220 π.Χ.)[225].

2) Ο κύκλος (Πίν. 68-69, 71-72, 74 και 114, 116-119· Χρονολογικός Πίνακας XLII)

Ένα ακόμη διακοσμητικό θέμα, ο κύκλος, σε ποικίλες παραλλαγές ή μορφές, εμφανίζεται με μεγάλη συχνότητα ιδιαίτερα στην πρώιμη φάση της κατηγορίας, χωρίς όμως να απουσιάζουν οι ανάλογες αποδόσεις από τα όψιμα αγγεία της ομάδας. Το κόσμημα αυτό παρουσιάζεται περισσότερο ή λιγότερο σύνθετο στις υδρίες αριθ. 545, 547, 575, 578, 580, 581 και 583. Αγγεία με ανάλογο θέμα στο λαιμό είναι γνωστά από πολυάριθμα αλεξανδρινά παραδείγματα, τα οποία σχετίζονται κυρίως με τις ομάδες πρώιμων τεχνιτών της κατηγορίας, ενώ δεν λείπουν οι περιπτώσεις όπου παραπλήσιο διακοσμητικό σχήμα βρίσκεται ανάμεσα στο θεματολόγιο νεότερων αγγειογράφων της περιόδου[226]. Αναλυτικότερα, το σχήμα του κύκλου περικλειόμενο από στιγμές και με γραμμή στον κατακόρυφο άξονα, το οποίο εμφανίζεται στην υδρία αριθ. 575, αναγνωρίζεται σχεδόν όμοιο στα αγγεία Tübingen 4806 S/13[227], Cairo 26225 και Alex. 21910. Κοντά σε αυτά πρέπει να προστεθούν και οι υδρίες 2557 και 2285 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, που προσγράφονται στο «ζωγράφο των δάφνινων στεφανιών», ενώ μορφολογικά σχετίζονται με την ενεπίγραφη υδρία 68.149 του Μουσείου του Brooklyn (254 π.Χ.)[228]. Συγγενικής μορφής είναι επίσης το κόσμημα στη σύγχρονη με τα προηγούμενα παραδείγματα υδρία αριθ. 583, όπου στον κύκλο εγγράφεται σταυρός με τέσσερις στιγμές στα ισάριθμα διάχωρα. Το θέμα αυτό απαντά με παραπλήσια απόδοση στη σχεδόν σύγχρονη υδρία 90.9.27 της Νέας Υόρκης, ενώ γενική είναι η σχέση του με το αντίστοιχο της υδρίας Alex. 4941, η οποία προσγράφεται στον κύκλο του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών»[229].

---

224. Η παρούσα εξέταση των τύπων των κοσμημάτων, καθώς επίσης και οι αποδόσεις τους σε συγκεκριμένους αγγειογράφους της εποχής στηρίζονται κατά κανόνα στη σχετική μελέτη του Enklaar για τα αγγεία της κατηγορίας «Hadra», βλ. *Hadra Vases*, ό.π. Το αγγείο P.1882 προέρχεται από τη νεκρόπολη El Manara, από τις πρωιμότερες της Αλεξάνδρειας, ενώ το σχήμα του ανταποκρίνεται προς το ανάλογο της χρονολογημένης υδρίας του 260 π.Χ. (Alex. 7307). Όμοια δεδομένα ισχύουν και για το αγγείο Alex. P.16094 από το Sciatbi, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 10-11, πίν. 54-59. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι ο ζωγράφος «Αρχάριος 1» πιθανότατα ταυτίζεται με τον ελάχιστα νεότερο «ζωγράφο των σταγονιδίων», ενώ ο ζωγράφος «Αρχάριος 2» με το «ζωγράφο των δάφνινων στεφανιών» ή το «ζωγράφο του κισσού» (260-240 π.Χ.), των οποίων το αρχικό στάδιο καλλιτεχνικής δημιουργίας φαίνεται ότι εκπροσωπούν οι υδρίες Alex. P.1882, Alex. P.16094, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 10-12.

225. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 17, πίν. 222-224· *ΕλλΚερΚρήτης*, 126, εικ. 26.

226. Συγκεκριμένα παραδείγματα ακολουθούν στην αναλυτική εξέταση των κοσμημάτων.

227. Όμοιο θέμα-κόσμημα ενώνει και τα κλαδιά δάφνης που κοσμούν την κύρια μετόπη της ίδιας υδρίας, βλ. *Hadra Vases*, 11-12, πίν. 1.

228. Βλ. *Hadra Vases*, 11-12, πίν. 1-3, 128· *Brooklyn*, εικ. 1-4· *Hadra* I, 119, σχέδ. 5α· *ΕλλΚερΚρήτης*, 122, 132, εικ. 24, 37.

229. Βλ. σχετικά *Brooklyn*, 29, πίν. 5· *Hadra* I, 118-119, σχέδ. 5β.

Παραλλαγή του ίδιου διακοσμητικού σχήματος αποδίδουν οι υδρίες αριθ. 580 και 581, όπου ο κύκλος περιβάλλεται από στιγμές, ενώ στο κέντρο υπάρχει στιγμή. Το διακοσμητικό αυτό θέμα, και μάλιστα με καλύτερη απόδοση στην πρώτη περίπτωση, οδηγεί στα όμοια αλεξανδρινά παράλληλα από την πρώιμη φάση της κατηγορίας, όπως είναι οι υδρίες Alex. 8818 και Munich 6173, οι οποίες ανήκουν στον κύκλο του «ζωγράφου του κισσού». Ανάλογο κόσμημα αναγνωρίζεται και στον αμφορέα Alex. 10.522, ο οποίος πιθανότατα ανήκει στον κύκλο των έργων του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών»[230]. Η ίδια μορφή απαντά σε νεότερες αλεξανδρινές υδρίες, ακόμη σε ορισμένες από την όψιμη φάση της κατηγορίας, όπως στην υδρία Alex. 23865[231]. Το δεδομένο αυτό επιτρέπει να θεωρηθεί το διακοσμητικό αυτό στοιχείο από τα χαρακτηριστικότερα για ολόκληρη σχεδόν τη χρονική διάρκεια της χρήσης των υδριών της ομάδας «L»[232]. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από το όψιμο παράδειγμα αριθ. 674, όπου ανάμεσα στα φύλλα δάφνης σχηματίζεται στικτός κύκλος και στιγμωτή γραμμή στον κατακόρυφο άξονα. Η μορφή αυτή του κοσμήματος οδηγεί σε ανάλογα ή παραπλήσια παραδείγματα από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις, που μπορούν να σχετιστούν με έργα από την ώριμη ή τελική φάση της κατηγορίας «Hadra», ενώ στη γενική μορφή τους συνδέονται με τον κύκλο του «ζωγράφου των Κενταύρων» ή του ελάχιστα νεότερου «ζωγράφου του μαιάνδρου»[233].

Σε αντίθεση προς τα προηγούμενα παραδείγματα, απλοποιημένη μορφή του εξεταζόμενου κοσμήματος δίνουν οι υδρίες αριθ. 545 και 578, οι οποίες ανήκουν στην πρώιμη χρονική βαθμίδα της κατηγορίας «Hadra», ενώ ανάλογος τύπος εμφανίζεται και στην όψιμη υδρία αριθ. 547. Στα παραδείγματα αριθ. 545 και 547 ένας μικρός και κάπως ακανόνιστος κύκλος συνδέει τα φύλλα της δάφνης. Το θέμα είναι αρκετά γνωστό από τις αλεξανδρινές υδρίες 5270 (250 π.Χ.), 10.014 και 19.100, έργα του «ζωγράφου των μεγάλων φύλλων» και του «ζωγράφου των σταγονιδίων» αντίστοιχα, που ανήκουν στην πρώιμη φάση της κατηγορίας[234], ενώ όμοιο διακοσμητικό στοιχείο αναγνωρίζεται επίσης στην όψιμη υδρία 1920.250 του Μουσείου της Οξφόρδης[235]. Παραπλήσια είναι η απόδοση του αντίστοιχου θέματος και στην υδρία αριθ. 578, όπου ο κύκλος περικλείεται από στιγμές. Η μορφή αυτή μπορεί να παραβληθεί με την ανάλογη των αγγείων Alex. 9009 και Alex. 9398, έργων του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών» και του «ζωγράφου του κισσού» αντίστοιχα, γνωστών τεχνιτών της πρώιμης φάσης της διακοσμητικής τεχνοτροπίας «Hadra»[236].

---

230. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-14, πίν. 130a, 165-167· *Hadra* I, 123-124, σχέδ. 8b.

231. Η υδρία αυτή ανήκει στην ώριμη φάση της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του «ζωγράφου των Κενταύρων» που τοποθετείται χρονικά λίγο μετά το 220 π.Χ. Πρβλ. επίσης την υδρία Alex. 4771 του ίδιου αγγειογράφου με παραπλήσιο θέμα, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-15, πίν. 183, 191-193· *Hadra* I, 126-129, πίν. 2a-c.

232. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 5273 (238 π.Χ.) και ΕΑΜ 2571 του «ζωγράφου του αστραγάλου» (240-230 π.Χ.), Alex. 5271 (239 π.Χ.) του «ζωγράφου των Κενταύρων», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-17, πίν. 185, 209-211, 219· *Hadra* I, 125-129, σχέδ. 10a, 11b.

233. Το διακοσμητικό αυτό σχήμα στα έργα του «ζωγράφου των Κενταύρων» ομοιάζει περισσότερο με τη μορφή του στικτού ρόδακα, όπως αποδίδεται στην υδρία αριθ. 485, πρβλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-15, 20-21, πίν. 168 (Alex. 8262), 171 (Alex. 5272), 177 (Cairo 26234), 301 (υδρία Βερολίνου, ακατάγραφη).

234. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 12-13, πίν. 150-152, 156-158· *Sciatbi*, πίν. XLI, αριθ. 54· *Hadra* I, 122, πίν. 1a. Ο «ζωγράφος των σταγονιδίων» αντιστοιχεί στους αγγειογράφους «ζωγράφο της Αλεξάνδρειας 5269» και «ζωγράφο των ανθεμίων», οι οποίοι είχαν προταθεί αρχικά από τον Enklaar, βλ. σχετικά *Hadra* I,121, 124.

235. Η υδρία αυτή πιθανότατα είναι έργο του «ζωγράφου του κεραυνού», τεχνίτη από την όψιμη φάση της κατηγορίας, του οποίου η κύρια καλλιτεχνική δραστηριότητα τοποθετείται στο χρονικό διάστημα 230-205 π.Χ., βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 18-19, πίν. 272-274.

236. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-12, 13-14, πίν. 122-124, 162-164· Coulson - Leonard 1981, 53, εικ. 21.

3) Η στικτή γραμμή (Πίν. 72-74 και 114-115, 117-119· Χρονολογικός Πίνακας XLII)

Η στικτή γραμμή που εμφανίζεται στον άξονα του λαιμού ανάμεσα στα φύλλα της δάφνης εκπροσωπείται από τα παραδείγματα αριθ. 549:β, 584, 585 και 621. Το θέμα μπορεί να θεωρηθεί από τα χαρακτηριστικότερα διακοσμητικά στοιχεία του εργαστηρίου της «δάφνης» και από τα επικρατέστερα της ομάδας «L», καθώς αναγνωρίζεται επανειλημμένως και σε υδρίες από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις. Το κόσμημα είναι συνηθισμένο στην όψιμη φάση της τεχνοτροπίας «Hadra» και ιδιαίτερα στη δεκαετία 220-210 π.Χ., όπου ανήκει ο μεγαλύτερος αριθμός των παραδειγμάτων, ενώ χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τα έργα του «ζωγράφου των κυματοειδών γραμμών», χωρίς όμως να απουσιάζει και από το θεματολόγιο άλλων, σχεδόν σύγχρονων αγγειογράφων[237]. Στον ίδιο επίσης διακοσμητικό τύπο θα μπορούσε με πιθανότητα να ενταχθεί και το αντίστοιχο θέμα της υδρίας αριθ. 534, όπως υποδηλώνουν τα αμυδρά ίχνη της σωζόμενης διακόσμησης, καθώς οι φθορές στο σημείο αυτό του αγγείου δεν δίνουν σαφή εικόνα του θέματος. Αντίθετα, η υδρία αριθ. 533 είναι στο σύνολο των αγγείων από την περιοχή της Φαιστού το μοναδικό παράδειγμα με σταγονίδια στη θέση των συνηθέστερων στιγμών, τα οποία μπορούν για το λόγο αυτό να θεωρηθούν ως παραλλαγή του ίδιου θέματος. Η μορφή του διακοσμητικού αυτού σχήματος είναι γνωστή από τις αλεξανδρινές υδρίες, ενώ εμφανίζεται κατά κύριο λόγο στην πρώιμη φάση της κατηγορίας και αναγνωρίζεται ιδιαίτερα σε αγγεία με στενή μορφολογική ή από την άποψη του διακόσμου σχέση προς την ενεπίγραφη υδρία Alex. 5269 (250 π.Χ.), η οποία αποδίδει χαρακτηριστικό έργο του «ζωγράφου των σταγονιδίων»[238].

4) Το ανθέμιο (Πίν. 69, 71 και 114-115, 117· Χρονολογικός Πίνακας XLII)

Το ανθέμιο στο γενικό του τύπο αποδίδει ένα από τα συνηθέστερα διακοσμητικά στοιχεία όχι μόνο της τεχνοτροπίας «Hadra» αλλά και άλλων κατηγοριών διακόσμησης[239]. Ωστόσο, η παρουσία του στο λαιμό των υδριών αριθ. 546 και 582 και στο θραύσμα αριθ. 548:α παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον, καθώς ανάλογο θέμα σε αυτό το μέρος του αγγείου δεν έχει επισημανθεί σύμφωνα με τα τωρινά ανασκαφικά δεδομένα ανάμεσα στα παραδείγματα της ομάδας «L» με προέλευση τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις. Ως μόνη ίσως περίπτωση που μπορεί να σχετιστεί γενικά με τα παραδείγματα της σειράς είναι η υδρία 2276 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, η οποία ανήκει στην προδρομική φάση της ομάδας «L». Πάντως, στο αγγείο της Αθήνας ο τύπος του ανθεμίου είναι εντελώς διαφορετικός, καθώς σε αντίθεση προς τα παραδείγματα του συνόλου μας όπου τα πέταλα στρέφονται προς τα έξω, εκείνα είναι στραμμένα προς τα μέσα και φέρουν στικτό άνθος στην κορυφή[240]. Επίσης, παραπλήσια απόδοση αναγνωρίζεται και στο θραύσμα αριθ. 112 από λαιμό υδρίας της ομάδας «D» με προέλευση την Κνωσό[241].

---

237. Πρβλ. για το ίδιο κόσμημα τις υδρίες Alex. 29.589, R.329 και 90.9.38, 90.9.14, 90.9.13 (213 π.Χ.), 90.9.43 του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης, που αποδίδονται στο «ζωγράφο των κυματοειδών γραμμών» (225-200 π.Χ.), τις 90.9.16, 90.9.38 (227 π.Χ.), 90.9.39 (220/19 π.Χ.), έργα του «ζωγράφου των διαγώνιων γραμμών» ή του «ζωγράφου του κεραυνού» (230-205 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 18-20, πίν. 248, 260, 285-288· *Hadra* I, 133-135, σχέδ. 16d· *IHV*, πίν. II-IV, αριθ. 8, 12, 15. Πρβλ. επίσης για ανάλογο κόσμημα την υδρία Cassel T.496, που αποδίδεται στο «ζωγράφο του μαιάνδρου» (225-195 π.Χ.) και χρονολογείται στην τελική φάση της κατηγορίας (περί τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 20-21, πίν. 312-314.

238. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 5863, Alex. 4938, Cairo 26229, Alex. (χωρίς αριθμό, E11), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 12-13, πίν. 132-134, 138-140· *Hadra* I, 121. Για το «ζωγράφο των σταγονιδίων», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 12-13· Adriani 1936, 141, εικ. 60 (δεξιά).

239. Βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

240. Βλ. σχετικά *ΕλλΚερΚρήτης*, 126, εικ. 27.

241. Βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο.

Ο τύπος του ανθεμίου στα εξεταζόμενα παραδείγματα εμφανίζεται σχεδόν όμοιος στον ώμο της ενεπίγραφης υδρίας 68.149 του Μουσείου του Brooklyn (254 π.Χ.)[242], ενώ με παραπλήσια απόδοση απαντά και στα νεότερα παραδείγματα 5272 (242 π.Χ.) και 9740 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, όπου ως παραπληρωματικό θέμα διακοσμεί την κύρια μετόπη[243]. Το δεδομένο αυτό υποδηλώνει ότι ο συγκεκριμένος τύπος ανθεμίου είναι γνωστός ήδη από την πρώιμη φάση της ομάδας «L», ενώ με μεγαλύτερη συχνότητα χρησιμοποιείται στην επόμενη χρονική περίοδο, οπότε και συνδυάζεται με περισσότερα διακοσμητικά στοιχεία. Πάντως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι όμοια σχεδόν μορφή έχει και το ανθέμιο που διακοσμεί το λαιμό της υδρίας Alex. 21938[244], η οποία ανήκει στη μεταγενέστερη ομάδα «D» της Κνωσού. Το δεδομένο αυτό επιτρέπει την υπόθεση για ύπαρξη τεχνοτροπικής σχέσης μεταξύ των δύο εργαστηρίων, περισσότερο μάλιστα αισθητής στην αρχική φάση της παραγωγής του εργαστηρίου του «δελφινιού»[245]. Στο χρονικό αυτό διάστημα διαπιστώνεται συχνότερη χρήση εικονογραφικών στοιχείων, ήδη καθιερωμένων στο πρωιμότερο εργαστήριο της «δάφνης», τα οποία οι τεχνίτες της ομάδας «D» υιοθετούν και προσαρμόζουν στους δικούς τους τρόπους έκφρασης[246]. Αντίθετα, ο τύπος του ανθεμίου στο θραύσμα αριθ. 548:α είναι αρκετά διαφοροποιημένος από τον αντίστοιχο των προηγούμενων παραδειγμάτων. Στην περίπτωση αυτή τα πέταλα του ανθεμίου αποδίδονται σε πυκνή διάταξη και εντελώς γραμμικά, μορφή η οποία χαρακτηρίζει κυρίως τα έργα του «ζωγράφου των ροδάκων», καθώς αναγνωρίζεται σχεδόν όμοια στην κύρια μετόπη της υδρίας 5871 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας και σε μια δεύτερη στη Φρανκφούρτη[247].

5) Ο ρόμβος (Πίν. 72 και 118· Χρονολογικός Πίνακας XLII)

Ένα ακόμη θέμα, ο ρόμβος, εμφανίζεται ανάμεσα στα φύλλα της δάφνης στο λαιμό των υδριών «L», που διάφορες μορφές του δίνουν και πάλι τα αλεξανδρινά παραδείγματα. Αντίθετα, στα αγγεία αυτού του συνόλου το διακοσμητικό αυτό στοιχείο αντιπροσωπεύεται μόνο μία φορά, στην υδρία αριθ. 675, όπου στο ρόμβο εγγράφεται σταυρός με την κατακόρυφη κεραία έξω από το περίγραμμα, ενώ στα τέσσερα διάχωρα αντιστοιχούν ισάριθμες στιγμές. Ο συγκεκριμένος εικονογραφικός τύπος αναγνωρίζεται σχεδόν όμοιος στην ενεπίγραφη υδρία Alex. 5273 (238 π.Χ.), έργο του «ζωγράφου του αστραγάλου»[248], δεδομένο που παρέχει το πρωιμότερο όριο εμφάνισης του διακοσμητικού στοιχείου. Με ανάλογη ή παραπλήσια απόδοση εμφανίζεται και σε αρκετά παραδείγματα από την ώριμη ή την όψιμη φάση της κατηγορίας, τα οποία στην πλειονότητά τους ανήκουν στον κύκλο της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του σχεδόν σύγχρονου «ζωγράφου των ροδάκων»[249].

---

242. Βλ. *Brooklyn*, 115 κ.ε., εικ. 1.

243. Η υδρία αυτή αποδίδεται στο «ζωγράφο των Κενταύρων» (245-215 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 14-15, πίν. 171, 173Α-173Β.

244. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, πίν. 66.

245. Για την ομάδα των υδριών «D», βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός της.

246. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και σε άλλα διακοσμητικά θέματα του εργαστηρίου «L», που υιοθετούνται από το εργαστήριο «D» στην αρχή της εμφάνισής του, πρβλ. σχετικά τα σχηματοποιημένα φυτικά κοσμήματα της πρώιμης υδρίας «D» 22887 του Μουσείου Μπενάκη, τα οποία θυμίζουν τα ανάλογα της ομάδας «L», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α', 74, πίν. 328-330.

247. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 17-18, πίν. 236-238, 239-241 (Frankfurt University Coll. 150, *CVA Frankfurt*)· *Hadra* I, 131, σχέδ. 14f. Πρβλ. επίσης τον τύπο του ανθεμίου στην κύρια μετόπη της υδρίας 90.9.10 της Νέας Υόρκης, που αποδίδεται στο «ζωγράφο των βουκρανίων» (245-220 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 15-16· *IHV*, 26, πίν. IV, αριθ. 13.

248. Βλ. σχετικά *Hadra* I, 125, σχέδ. 10b.

249. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Cairo 26233 του «ζωγράφου των βουκρανίων» (245-200 π.Χ), Alex. 9739, Alex. 22104, Alex. 9394, Alex. (χωρίς αριθμό, από την ανασκαφή στο Hadra Station) του «ζωγράφου των ροδάκων» (230-210 π.Χ.),

6) Ο κισσός (Πίν. 115· Χρονολογικός Πίνακας XLII)

Το θραύσμα αριθ. 549:α είναι το μοναδικό εύρημα μέσα στο σύνολο των υδριών από την περιοχή της Φαιστού με κλαδί κισσού γύρω από το λαιμό, ενώ το ίδιο φυτικό κόσμημα στο μέρος αυτό του αγγείου δεν είναι σπάνιο στα αλεξανδρινά παράλληλα, καθώς αναγνωρίζεται με σχεδόν όμοια απόδοση στις υδρίες Alex. 19124 και Alex. 5864 (218 π.Χ.), οι οποίες προσγράφονται στο «ζωγράφο των βουκρανίων» και στο «ζωγράφο των κυματοειδών γραμμών» αντίστοιχα, τεχνίτες από την ώριμη και όψιμη φάση της κατηγορίας «Hadra»[250]. Επίσης, το σχετικό θέμα δεν φαίνεται να απουσιάζει από τα παλαιότερα παραδείγματα της ομάδας «L», καθώς εμφανίζεται στην πρώιμη υδρία 2256 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, με μόνη διαφορά ότι στην περίπτωση αυτή το κλαδί κισσού απλώνεται σε ολόκληρη την επιφάνεια του λαιμού, ενώ η απόδοσή του είναι αρκετά πρόχειρη και αμελής. Επιπλέον, στο εξεταζόμενο παράδειγμα το φυτικό κόσμημα συνοδεύεται από συνεχή σπείρα, η οποία περιτρέχει το χείλος. Το διακοσμητικό αυτό στοιχείο είναι συνηθέστερο σε παραδείγματα από την όψιμη φάση της ομάδας «L», όπου άλλοτε απλώνεται στον ώμο άλλοτε πάλι διακοσμεί την κύρια μετόπη ή το χείλος[251], ενώ το ίδιο θέμα παρουσιάζεται με ανάλογη συχνότητα και σε αγγεία από την ομάδα «D»[252].

7) Η σβάστικα (Πίν. 115· Χρονολογικός Πίνακας XLII)

Το παράδειγμα αριθ. 548:β, με γραπτή σβάστικα στο λαιμό, αποτελεί μοναδική περίπτωση όχι μόνον ανάμεσα στο σύνολο των εξεταζόμενων αγγείων αλλά και ευρύτερα, καθώς ανάλογο θέμα, και μάλιστα χωρίς την παρουσία του δάφνινου στεφανιού, απαντά για πρώτη φορά σε υδρία της ομάδας «L». Οπωσδήποτε, η θραυσματική διατήρηση και η μοναδικότητα του ευρήματος δεν επιτρέπουν τη μορφολογική-διακοσμητική ταξινόμησή του, δεδομένα τα οποία ως ένα σημείο θα μπορούσαν να προσφέρουν σχετική χρονολόγηση για το κόσμημα.

ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ

(Πίν. 68-75 και 113-119· Χρονολογικός Πίνακας XLIII)

Όπως προαναφέρθηκε, τυπικό διακοσμητικό σχήμα για τις υδρίες του εργαστηρίου της «δάφνης» αποτελούν τα ορθογώνια διαχωριστικά πλαίσια, που διαμορφώνονται στα πλάγια των οριζόντιων λαβών και ορίζουν τις δύο μετόπες του αγγείου. Στα περισσότερα παραδείγματα του εξεταζόμενου συνόλου τα διακοσμητικά αυτά στοιχεία διαμορφώνονται δικτυωτά, ενώ σε δύο μόνο περιπτώσεις εμφανίζονται με διαφορετική μορφή. Συγκεκριμένα, στο παράδειγμα αριθ. 579 τα διαχωριστικά πλαί-

---

Alex. (AE 205), 90.9.5 του «ζωγράφου των διαγώνιων ταινιών» ή του «ζωγράφου του κεραυνού» (230-210 π.Χ.), Alex. 22694 του «ζωγράφου λεπτολόγου» (220-200 π.Χ.), βλ. *Hadra* I, 128-129, 131-133, 136-137, σχέδ. 12δ, 14a-b, 15c, 18b· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 15-18, 21, πίν. 200, 231-234, 242-244, 252, 319-321.

250. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 15-16, 19-20, πίν. 197-199, 277-279· *Hadra* I, 128-129, 134-135, σχέδ. 12c, 16a.

251. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες αριθ. 485 (ώμος και χείλος) της πρώην συλλογής Γιαμαλάκη, Alex. 24869, R.329, Oxford 1920.250 (ώμος), ΕΑΜ 2566, Alex. 5864, 90.9.6, 90.9.13, 90.9.37 (κύρια μετόπη), βλ. σχετικά *Hadra* I, 132, 134, σχέδ. 15e, 16f, i· *IHV*, 22, 24-25, πίν. 11, αριθ. 5, 8, 10· *Hadra Vases*, πίν. 273, 276. Πρβλ. επίσης ανάλογο κόσμημα στις υδρίες Alex. 23356, ΕΑΜ 2284, Alex. 5872, 90.9.46 της ομάδας «D», βλ. *Hadra Vases* 1992, πίν. 337-339, 344-345, 391-393, 423. Πρβλ. επίσης την υδρία αριθ. 551 από τον Άη Γιάννη Φαιστού, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

252. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες Alex. 23356, L.68.11.8 του Μουσείου του Brooklyn, Alex. 5272, 90.9.46 της Νέας Υόρκης, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 344-345, 372-373, 393, 423.

XLIII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «HADRA»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΟΜΑΔΑ «L»		
	ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ		
	ΔΙΚΤΥΩΤΟ	ΖΕΥΓΗ ΦΥΛΛΩΝ	ΔΕΜΕΝΕΣ ΤΑΙΝΙΕΣ (ΚΕΡΑΥΝΟΣ)
320			
310			
300			
290			
280			
270			
260			
250			
240		┊	
230			
220			
210			┊
200			
190	┊		
180	┊		
170			
160			
150			
140			
130			
120			
110			
100			
90			
80			
70			
60			
50			

━━━ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┊┊┊┊┊┊┊┊┊┊ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

σια κοσμούνται από ζεύγη μικρών φύλλων[253]. Το θέμα αυτό εμφανίζεται συχνότερα στα πρώιμα αλεξανδρινά παραδείγματα της ομάδας «L», ενώ χρησιμοποιείται περισσότερο από τους σύγχρονους μεταξύ τους αγγειογράφους, δηλαδή το «ζωγράφο των δάφνινων στεφανιών», το «ζωγράφο των μεγάλων φύλλων» και το «ζωγράφο των σταγονιδίων», χωρίς όμως να απουσιάζει και από ορισμένες όψιμες υδρίες του εργαστηρίου της «δάφνης»[254]. Αντίθετα, στην υδρία αριθ. 674 το θέμα είναι διαφορετικό, καθώς τα διαχωριστικά πλαίσια κοσμούνται από συστάδα ταινιών δεμένων στο μέσον του ύψους, θέμα το οποίο κατά μία έννοια αποδίδει το σχήμα του κεραυνού του Δία. Ανάλογο διακοσμητικό σχήμα αναγνωρίζεται κάποτε και σε όψιμα αγγεία της ομάδας «L», όπως φανερώνουν σύγχρονα παραδείγματα από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις, τα οποία προσγράφονται στο λεγόμενο «ζωγράφο του κεραυνού»[255]. Σχεδόν όμοιες μορφές εμφανίζονται και

253. Το κόσμημα αυτό εμφανίζεται σε πολυάριθμα αλεξανδρινά παραδείγματα τόσο από την πρώιμη όσο και από την όψιμη φάση της κατηγορίας, στοιχείο που υποδηλώνει ότι το φυτικό αυτό θέμα δεν μπορεί να έχει κάποια χρονολογική σημασία. Πρβλ. ενδεικτικά από την πρώιμη φάση τα αγγεία Alex. 9009, Cairo 26225, Alex. 5863, Cairo 26244, Alex. 5274, Alex. 10014, από την όψιμη φάση Alex. 5286, Oxford 1920.250, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, πίν. 122, 128-130, 135-137, 141-143, 147-149, 159-161, 225-227, 272-274.

254. Πρβλ. ενδεικτικά Alex. 9009, Alex. 22029, «ζωγράφος των δάφνινων στεφανιών», Alex. 10.014, Alex. 21896, Alex. 5288, «ζωγράφος των μεγάλων φύλλων», Alex. 5863, «ζωγράφος των σταγονιδίων», βλ. *Hadra* I, 119-120, 122, σχέδ. 5i, 6g, 7d-e· *Hadra Vases*, πίν. 122, 159-160. Πρβλ. για ανάλογο κόσμημα και τις νεότερες υδρίες, Alex. 5286, «ζωγράφος των περίπλοκων ελίκων» (240-220 π.Χ.), Alex. 29569, «ζωγράφος λεπτολόγος», βλ. *Hadra Vases*, πίν. 225-226· *Hadra* I, 130, σχέδ. 13d.

255. Το θέμα αυτό άλλοτε γεμίζει τα ορθογώνια πλαίσια άλλοτε πάλι απλώνεται επάνω από τις οριζόντιες λαβές, πρβλ. σχετικά τις υδρίες 2565 (228 π.Χ.) του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, της συλλογής του Πανεπιστημίου της Αλεξάνδρειας και τις Alex. 22693, Cairo 26237, 90.9.29 (213 π.Χ.) της Νέας Υόρκης, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 18-19, πίν. 245-246, 251Β, 253-256, 269, 271. Πρβλ. επίσης για ανάλογο θέμα τον αμφορέα ιδιωτικής συλλογής στη Νέα Υόρκη, όπου στο σώμα το σχήμα του κεραυνού εναλλάσσεται με ανθέμια, ενώ στην υδρία 90.9.9 της Νέας Υόρκης το ίδιο θέμα εναλλάσσεται με ασπίδες στον ώμο του αγγείου, βλ. B.F. Cook 1966, πίν. 79, σχέδ. 8, αριθ. 17· *IHV*, 31, πίν. 6, αριθ. 25.

σε ορισμένες υδρίες της ομάδας «D»[256], χωρίς ακόμη να λείπουν οι συγγενικές αποδόσεις σε νομίσματα ή στη σύγχρονη υφαντουργία[257]. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα δικτυωτά πλαίσια σπανίζουν στα παραδείγματα της ομάδας «D», σε αντίθεση προς τα κοσμημένα με ζεύγη φύλλων που εμφανίζονται συχνότερα[258], ενώ τα σχετικά δεδομένα του αλεξανδρινού εργαστηρίου «BL» φανερώνουν ότι το δικτυωτό θέμα κυριαρχεί ανάμεσα στα παραδείγματα της ομάδας[259]. Παράλληλα, οι διακοσμητικές μετόπες ορίζονται επάνω και κάτω από πλατιά ταινία ανάμεσα σε λεπτότερες (αριθ. 575), ενώ πολυπληθέστερα είναι τα παραδείγματα όπου δύο στενές παράλληλες ταινίες ορίζουν την κάτω πλευρά της μετόπης και, σύμφωνα με την ταξινόμηση του B.F. Cook, μπορούν να ενταχθούν στη λεγόμενη ομάδα «Two-Line group» (αριθ. 533, 534, 577, 579, 621, 674)[260].

ΚΥΡΙΑ ΜΕΤΟΠΗ

1) Το κλαδί κισσού (Πίν. 70, 72-74 και 113-119· Χρονολογικός Πίνακας XLIV)

Από τα επικρατέστερα διακοσμητικά θέματα της κύριας μετόπης των υδριών «L» είναι το κλαδί του κισσού, που αποδίδεται άλλοτε με απλή και άλλοτε με σύνθετη μορφή. Το θέμα εμφανίζεται σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που επικρατεί η διακοσμητική τεχνοτροπία «Hadra», ενώ μεγαλύτερη συχνότητα χρήσης του παρατηρείται στην πρώιμη φάση της[261]. Ανάμεσα στα παραδείγματα της ομάδας, το θέμα αντιπροσωπεύουν οι υδρίες αριθ. 533, 534, 574, 575, 577, 579, 584, 585, 621 και 675. Παράλληλα, την ομάδα μπορούν να συμπληρώσουν τα πολυάριθμα αλεξανδρινά παραδείγματα, τα οποία προσφέρουν χρήσιμα στοιχεία τόσο χρονολογικά όσο και από την ποικιλία των μορφών του φυτικού αυτού θέματος. Σε όλες τις περιπτώσεις το κλαδί του κισσού εμφανίζει ένα βασικό τύπο με ελάχιστες διαφοροποιήσεις στην απόδοσή του. Εντούτοις, ο τρόπος ένταξης του θέματος επάνω στο διακοσμητικό πεδίο επιτρέπει τη συγκρότηση δύο υποομάδων ή σειρών, που καθορίζονται με βάση τη διαμόρφωση ή τους συνδυασμούς τους, οι οποίοι ενίοτε έχουν και χρονολογική σημασία. Με κριτήριο το δεδομένο αυτό διακρίνονται: α) η σειρά με το απλό κλαδί κισσού και β) εκείνη με το κλαδί κισσού σε συνδυασμό με ποικίλα φυτικά ή γραμμικά θέματα.

Στην πρώτη σειρά ανήκουν τα παραδείγματα αριθ. 575, 577 και 579 από την αρχική φάση της κατηγορίας[262], όπου το κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού καλύπτει ολόκληρη σχεδόν την επιφάνεια της κύριας μετόπης, ενώ ανάλογη απόδοση αναγνωρίζεται και σε άλλα σύγχρονα αλεξανδρινά παράλληλα. Αναλυτικότερα, η μορφή αυτή απαντά συχνότερα σε αγγεία από την ομάδα των πρώιμων

256. Πρβλ. σχετικά την υδρία Cairo 26233, όπου το θέμα του κεραυνού στολίζει την κύρια όψη, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 15-16, πίν. 200.

257. Βλ. *BMC of Coins* 1886, πίν. 3, 12.

258. Για υδρίες «D» με δικτυωτό θέμα, πρβλ. Alex. 24001, Cairo 26230 και 26224 με ζεύγη φύλλων, 2284 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Alex. 23356, την υδρία του Πύλωνα L68.11.8 του Μουσείου Brooklyn, Alex. 19125, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 331-332, 397, 400, 338, 344, 353, 372, 378.

259. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες 26239, 4567, 9013, P.1885, 9184 της Αλεξάνδρειας, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 425, 438, 447-451.

260. Βλ. σχετικά B.F. Cook 1984, 798-799, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

261. Το δεδομένο αυτό δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι το κλαδί κισσού χρησιμοποιείται λιγότερο στην όψιμη φάση της κατηγορίας. Απλώς αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι στην προχωρημένη φάση της ομάδας «L», σε αντίθεση προς την πρώιμη, το θεματολόγιο των τεχνιτών εμπλουτίζεται με περισσότερα κοσμήματα, έτσι ώστε η σχεδόν αποκλειστική χρήση του κισσού ή ανάλογων φυτικών θεμάτων να περιορίζεται αισθητά, καθώς αυξάνεται αναλογικά ο αριθμός των κοσμημάτων ή των συνδυασμών τους. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. παρακάτω στην αναλυτική εξέταση για τα διακοσμητικά θέματα.

262. Βλ. για τη χρονολόγηση των υδριών της ομάδας «L» στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός τους.

XLIV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «HADRA»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΟΜΑΔΑ «L»				
	ΚΥΡΙΑ ΜΕΤΟΠΗ				
	ΚΙΣΣΟΣ	ΔΑΦΝΗ	ΡΟΔΑΚΑΣ	ΑΚΟΣΜΗΤΗ ΜΕΤΟΠΗ	ΑΝΘΕΜΙΟ
320					
310					
300					
290					
280					
270					
260					
250	━	┆	┆	━	
240	━	┆	┆	━	┆
230	━		┆		┆
220	━		┆		┆
210	━		┆		
200	━		┆		
190					
180					
170					
160					
150					
140					
130					
120					
110					
100					
90					
80					
70					
60					
50					

━━━ ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

┆┆┆ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

αγγειογράφων της κατηγορίας, όπως στο «ζωγράφο του κισσού», το «ζωγράφο των δάφνινων στεφανιών», το «ζωγράφο των μεγάλων φύλλων» ή το «ζωγράφο των σταγονιδίων»[263], ενώ το ίδιο χαρακτηριστικό δεν είναι σπάνιο και σε αγγεία από την όψιμη φάση της ομάδας «L»[264].

Η δεύτερη σειρά συγκροτείται από παραδείγματα χρονολογικά νεότερα (αριθ. 533-534, 574, 584-585, 621, 675). Βασικό χαρακτηριστικό αποτελεί ο διαχωρισμός της κύριας μετόπης σε δύο ζώνες, οι οποίες σχηματίζονται συνηθέστερα με τη μεσολάβηση οριζόντιας γραμμής, ενώ σε μία περίπτωση εμφανίζεται δικτυωτή ταινία (αριθ. 584). Η μορφή αυτή χαρακτηρίζει περισσότερο τα παραδείγματα από την όψιμη φάση της ομάδας «L», όπως φανερώνουν τα γνωστά αλεξανδρινά παράλληλα, ενώ συνηθέστερα εμφανίζεται στις υδρίες δύο σχεδόν σύγχρονων αγγειογράφων, του «ζωγράφου των κυματοειδών γραμμών» και του «ζωγράφου των δικτυωτών ταινιών»[265].

Με κριτήριο τη διαφορετική αυτή οργάνωση ή διάταξη των κοσμημάτων επάνω στην επιφάνεια της μετόπης, μπορούν να συγκροτηθούν ακόμη δύο ποικιλίες-ομάδες: α) αυτή με το κλαδί κισσού στην επάνω ζώνη και με ακόσμητη την κάτω και β) την ομάδα με διακόσμηση και στις δύο ζώνες. Η σύνθεση των κοσμημάτων στην πρώτη ομάδα είναι γνωστή ήδη από την πρώιμη φάση της κατηγορίας, όπως φανερώνει η υδρία αριθ. 574[266], ενώ εμφανίζεται συχνότερα στα ώριμα και όψιμα αγγεία της σειράς. Το δεδομένο αυτό προκύπτει τόσο από τα ανάλογα κρητικά παραδείγματα (αριθ. 533, 621, 675) όσο και από τα αλεξανδρινά παράλληλα, τα οποία συμπληρώνουν την εικόνα εξέλιξης του διακοσμητικού σχήματος[267].

Η δεύτερη ομάδα μπορεί να θεωρηθεί αρκετά νεότερη, καθώς τα πρωιμότερα δείγματα αναγνωρίζονται σε υδρίες από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις, χρονολογούμενες περί το 240 π.Χ. ή λίγο αργότερα[268], ενώ ο μεγαλύτερος αριθμός υδριών συγκεντρώνεται στην όψιμη φάση της ομάδας «L». Σε αυτήν ακριβώς τη χρονική βαθμίδα ανήκουν και τα αγγεία αριθ. 584 και 534, που αποδίδουν αντιπροσωπευτικές μορφές της διακοσμητικής αυτής αρχής. Στην πρώτη περίπτωση το κλαδί κισσού συνδυάζεται με κυματοειδή γραμμή ανάμεσα σε στικτές, σύνθεση η οποία αναγνωρίζεται σχεδόν όμοια στην υδρία 52-45 του Μουσείου Τέχνης του Πανεπιστημίου του Princeton, έργο του «ζωγράφου των κυματοειδών γραμμών»[269]. Ανάλογες ή παραπλήσιες αποδόσεις εμφανίζονται συχνότερα σε παραδείγματα του τελευταίου τετάρτου του 3ου αι. π.Χ. και συνηθέστερα στη δεκαετία 220-210 π.Χ., που κατά κανόνα προσγράφονται στον παραπάνω αγγειογράφο ή στους σχεδόν σύγχρονους «ζωγράφο του κεραυνού» και «ζωγράφο των δικτυωτών ταινιών»[270].

---

263. Πρβλ. τα παραδείγματα Alex. 9009, Alex. 15694, Alex. 9398, Alex. 21910, Alex. 5269 (250 π.Χ.), Alex. 5863, Alex. 5275a, Alex. 21896, Alex. 8818, Cairo 26229, ΕΑΜ 2558, Munich 6173, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 122, 132, 135, 138, 152A, 162-163, 165-166· *Hadra* I, 120-121, σχέδ. 6g-i· *ΕλλΚερΚρήτης*, 126, εικ. 26.

264. Πρβλ. την υδρία 90.9.5 (226/225 π.Χ.), του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης, έργο του «ζωγράφου του κεραυνού» (230-205 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, πίν. 252· *IHV*, 21, πίν. I, IX, αριθ. 3.

265. Πρβλ. ανάλογη ή παραπλήσια απόδοση στις υδρίες Alex. P.11517, Alex. 22701, Alex. 29589, 90.9.6, 90.9.37, 90.9.14, Cairo 26227, βλ. *Hadra* I, 134-135, σχέδ. 16-17k, n, r· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 19-20, πίν. 228, 296, 300· *IHV*, 26, πίν. III, αριθ. 12.

266. Για τη χρονολόγηση της υδρίας, βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός της.

267. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 4766, 90.9.38 (227 π.Χ.) της Νέας Υόρκης, έργα του «ζωγράφου του κεραυνού» (230-205 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 18-19, πίν. 248-249.

268. Πρβλ. ενδεικτικά την υδρία Alex. 19100, έργο του «ζωγράφου των σταγονιδίων», που χρονολογείται περί το 240-230 π.Χ., βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 12-13, πίν. 150· *Hadra* I, 120-121, σχέδ. 6j.

269. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, πίν. 283-284.

270. Συνηθέστερα το κλαδί κισσού συνδυάζεται άλλοτε με ανθέμια, πρβλ. Alex. R.329, 90.9.37 της Νέας Υόρκης ή την υδρία του Πανεπιστήμιου της Αλεξάνδρειας, και άλλοτε με ελικοειδείς βλαστούς, πρβλ. 90.9.39, 90.9.17 της Νέας Υόρκης, Alex. 8819, ΕΑΜ 2570, ή με ενάλληλες γωνίες, όπως στην υδρία της συλλογής του Πανεπιστημίου της Αλεξάνδρειας, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 288, 292, 300, 260-262, 267, 280-282, 251B.

Συγγενική είναι επίσης η σύνθεση των κοσμημάτων στην υδρία αριθ. 534, με μόνη διαφορά ότι στην περίπτωση αυτή το κλαδί κισσού συνδυάζεται με απλές σταγόνες, που εξαρτώνται από την οριζόντια διαχωριστική γραμμή και καταλήγουν σε στιγμές. Εμφανής είναι η αρκετά πρόχειρη εκτέλεση των κοσμημάτων, όπως επίσης και η σχηματοποιημένη απόδοσή τους, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απλοποίηση της προηγούμενης, περισσότερο σύνθετης μορφής. Τα στοιχεία αυτά πρέπει να θεωρηθούν χαρακτηριστικά για την τελική φάση της κατηγορίας «Hadra», όπως δείχνουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της ομάδας «L» από τις αλεξανδρινές νεκροπόλεις[271]. Αξίζει να σημειωθεί ότι παραπλήσιες μορφές διακόσμησης, αλλά με καλύτερη απόδοση, δεν λείπουν και από σχετικά πρωιμότερες υδρίες του εργαστηρίου της «δάφνης», όπως φανερώνει η συγγενική σύνθεση στην ενεπίγραφη υδρία 2565 (228 π.Χ.) του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, η οποία προσγράφεται στο «ζωγράφο του κεραυνού»[272].

2) Το κλαδί δάφνης (Πίν. 69 και 115-116· Χρονολογικός Πίνακας XLIV)

Η υδρία αριθ. 544 είναι στο σύνολο των εξεταζόμενων αγγείων το μοναδικό παράδειγμα όπου στην κύρια μετόπη αποδίδονται αντίρροπα κλαδιά δάφνης με συστάδα στιγμών στο μέσον, ενώ κοντά σε αυτή μπορεί να προστεθεί και το θραύσμα αριθ. 550:α με ίχνη ανάλογου θέματος. Το φυτικό αυτό θέμα είναι χαρακτηριστικό και ιδιαίτερα αγαπητό στην ομάδα «L»[273], ενώ με την απλή μορφή του παραδείγματος αριθ. 544 εμφανίζεται κυρίως στις πρώιμες υδρίες του εργαστηρίου της «δάφνης» και συχνότερα σε αυτές που αποδίδονται στο «ζωγράφο των δάφνινων στεφανιών» ή στο «ζωγράφο των μεγάλων φύλλων»[274]. Στην πλειονότητά τους τα αγγεία προέρχονται από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αλεξάνδρειας και είναι σύγχρονα με το παράδειγμα αριθ. 544, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε ελάχιστες περιπτώσεις το κλαδί της δάφνης αποδίδεται συνεχές από τα αριστερά προς τα δεξιά (αριθ. 550:α;)[275]. Παραπλήσιο και πιο σύνθετο θέμα απαντά επίσης σε μικρό αριθμό υδριών από την ώριμη φάση της κατηγορίας, όπου το κλαδί δάφνης συνδυάζεται με ποικίλα φυτικά ή γραμμικά κοσμήματα σε διάφορες μορφές ή σχηματισμούς, χωρίς ακόμη να απουσιάζουν οι ανάλογες ή συγγενικές συνθέσεις από τα όψιμα παραδείγματα της ομάδας «L»[276]. Εκτός από τις παραπάνω περιπτώσεις, αξίζει να αναφερθεί ότι ανάλογο θέμα σε διάφορες μορφές ή συνδυασμούς αναγνωρίζεται και σε αγγεία της ομάδας

271. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες Τ.496 στο Cassel της Γερμανίας ή της συλλογής Pugioli στην Αλεξάνδρεια, που χρονολογούνται στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. και αποδίδονται στο «ζωγράφο του μαιάνδρου» (225-195 π.Χ.), βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 20-21, πίν. 311-314. Πρβλ. επίσης ανάλογο φαινόμενο και στην κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος», βλ. στο σχετικό κεφάλαιο.

272. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 18-19, πίν. 245-247.

273. Αξιοσημείωτο είναι ότι το εργαστήριο της «δάφνης» οφείλει την ονομασία του στο συγκεκριμένο κόσμημα, βλ. παραπάνω στο εισαγωγικό κεφάλαιο.

274. Το κλαδί της δάφνης εμφανίζεται όμοιο σε όλα τα παραδείγματα, ενώ ποικίλλει το κόσμημα ανάμεσα στα φύλλα, το οποίο εκτός από συστάδα στιγμών (Alex. P.1882, Alex. 16.094) μπορεί επίσης να είναι απλός κύκλος (Alex. 5270, 250 π.Χ.) ή κύκλος μέσα σε στιγμές (ΕΑΜ 2557, Tübingen 4806 S.13), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 10-13, πίν. 1-3, 54-59, 115, 156-158· *ΕλλΚερΚρήτης*, 122, εικ. 24.

275. Πρβλ. σχετικά τις πρώιμες υδρίες Alex. 10.014, «ζωγράφος των μεγάλων φύλλων» (260-240 π.Χ.), Cairo 26244 (243 π.Χ.), Alex. 9017, «ζωγράφος των σταγονιδίων» (260-235 π.Χ.), ΕΑΜ 2256 με φύλλα δάφνης και στικτούς μίσχους εναλλάξ. Για νεότερα παραδείγματα, πρβλ. Alex. 2072 (240-225 π.Χ.), Alex. P.1872, «ζωγράφος των περίπλοκων ελίκων» (240-220 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 12-13, 17, πίν. 46, 141-143, 159-161, 222· *Hadra* I, 120, σχέδ. 6k· *ΕλλΚερΚρήτης*, 123, εικ. 25.

276. Πρβλ. τις υδρίες Alex. (ΑΕ 248), Alex. 5273 (238 π.Χ.), «ζωγράφος του αστραγάλου» (240-230 π.Χ.), Alex. 19.124, «ζωγράφος των βουκρανίων» (245-220 π.Χ.), Oxford 1920.250, «ζωγράφος του κεραυνού» (225-205 π.Χ.), βλ. *Hadra* I, 125, 128, σχέδ. 10c-d, 12i· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 15-16, 18-19, πίν. 197-199, 272-274.

«D»[277], ενώ φαίνεται ότι λείπουν οι ανάλογες αποδόσεις σε παραδείγματα του αλεξανδρινού εργαστηρίου «BL».

3) Ο ρόδακας (Πίν. 68, 72 και 114, 117-118· Χρονολογικός Πίνακας XLIV)

Οι τρεις στικτοί ρόδακες σε σειρά, που κοσμούν την κύρια μετόπη της υδρίας αριθ. 576, αποδίδουν διακοσμητική πρακτική μοναδική ανάμεσα στα ευρήματα από την περιοχή της Φαιστού, ωστόσο όμως περισσότερο γνωστή από τα αλεξανδρινά παράλληλα, όπου εμφανίζεται συχνότερα σε παραδείγματα της ομάδας «L», και ιδιαίτερα σε εκείνα από την ώριμη φάση της τεχνοτροπίας[278]. Γενικά ο ρόδακας, στιγμωτός ή πολύφυλλος, χρησιμοποιείται σε όλη τη χρονική διάρκεια της τεχνοτροπίας «Hadra», ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις κατέχει πρωτεύοντα ρόλο στη σύνθεση[279]. Συνηθέστερα χρησιμοποιείται ως συμπληρωματικό διακοσμητικό στοιχείο, όπως παραστατικά αποτυπώνεται στις υδρίες αριθ. 532, 583 και 674. Εκτός από την κύρια όψη των υδριών[280] εμφανίζεται συχνά και σε άλλα μέρη του αγγείου, όπως στον ώμο[281], στο τμήμα επάνω ή στα πλάγια των οριζόντιων λαβών[282], ενώ κάποτε παρουσιάζεται και ανάμεσα στα φύλλα της δάφνης, τα οποία αγκαλιάζουν το λαιμό των υδριών[283]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η απλή παρατακτική διάταξη των ροδάκων στο κρητικό παράδειγμα επαναλαμβάνεται ομοιότροπα και στην πρώιμη υδρία Alex. 9179, έργο του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών»[284]. Επίσης, η ίδια διακοσμητική αρχή με διαφορετικά όμως θέματα αναγνωρίζεται και σε άλλα σύγχρονα παραδείγματα[285], δεδομένο που επιτρέπει αναλογικά να θεωρηθεί ο διακοσμητικός αυτός τρόπος αντιπροσωπευτικός, κυρίως για την πρώιμη φάση της ομάδας «L».

Εκτός από την παραπάνω περίπτωση, θα μπορούσε ακόμη στην ίδια σειρά να ενταχθεί και το παράδειγμα αριθ. 532, όπου η διακόσμηση στην κύρια μετόπη αποδίδει μοναδική και χαρακτηριστική για την ομάδα «L» σύνθεση[286]. Το διακοσμητικό πεδίο στολίζουν χιαστές δικτυωτές ταινίες με πολύφυλλο ρόδακα στο σημείο ένωσης, ενώ στιγμωτοί ρόδακες πλαισιώνουν την κεντρική σύνθεση. Η διακοσμητική αυτή πρακτική εμφανίζεται σε όψιμα παραδείγματα της ομάδας «L», όπως φανερώνουν αντιπροσωπευτικά ευρήματα από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις, χρονολογούμενα κοντά στην ενεπίγραφη υδρία 90.9.29 της Νέας Υόρκης (213 π.Χ.)[287]. Παράλληλα, τα θέματα αυτά συνδέονται στενά και με έργα από τον κύκλο του «ζωγράφου του κεραυνού», ενώ με συγγενική σύνθεση εμφανίζεται και η υδρία Alex. 9739, έργο του σύγχρονου «ζωγράφου των ροδάκων»[288].

---

277. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες 2284 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και Alex. 7449, 21240, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 339, 363, 411.

278. Βλ. για σχετικά παραδείγματα στην αναλυτική εξέταση που ακολουθεί.

279. Πρβλ. σχετικά την υδρία Alex. 9179, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-12, πίν. 125-127.

280. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες αριθ. 583, 674, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο. Για αλεξανδρινά παραδείγματα, πρβλ. σχετικά Cairo 26238, Princeton University 52-45, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-15, 19-20, πίν. 80, 283.

281. Πρβλ. σχετικά την υδρία αριθ. 580, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο. Για αλεξανδρινά παραδείγματα, πρβλ. Cairo 26233, Tübingen 5242/25, «ζωγράφος των βουκρανίων» (245-220 π.Χ.), Alex. 9017, «ζωγράφος των σταγονιδίων» (260-235 π.Χ.), βλ. *Hadra* I, 120, σχέδ. 6e· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 12-13, 15-16, πίν. 76, 196A.

282. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 8262, Alex. 5272, βλ. *Hadra Vases*, 14-15, πίν. 168-172.

283. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 26016, Alex. P.9801, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-16, πίν. 92, 203.

284. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 111-12, πίν. 125-127.

285. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Cairo 26225, Alex. 5281, έργα του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών», όπου στη θέση των τριών ροδάκων υπάρχουν ισάριθμα στεφάνια, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-12, πίν. 119, 128.

286. Η αποσπασματική διατήρηση της υδρίας δεν επιτρέπει την αναγνώριση των υπόλοιπων διακοσμητικών θεμάτων, όπως είναι το κόσμημα στο λαιμό ή ο τύπος των ελίκων στην πίσω όψη.

287. Πρβλ. επίσης τις υδρίες 90.9.18 της Νέας Υόρκης, Cairo 26237, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 18-19, πίν. 268-271· *IHV*, πίν. III, VII, αριθ. 9, 27.

288. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 17-18, πίν. 242-244.

4) Η ακόσμητη κύρια μετόπη (Πίν. 68-69, 71 και 114-117· Χρονολογικός Πίνακας XLIV)

Από τις υδρίες της σειράς χαρακτηριστική ομάδα συγκροτούν τα παραδείγματα αριθ. 545, 546, 578 και 580-582, όπου το βασικό γνώρισμα είναι η ακόσμητη μετόπη στην κύρια όψη. Για τα κρητικά παραδείγματα η μορφή αυτή διακόσμησης φαίνεται ότι είναι αρκετά συνηθισμένη στην πρώιμη φάση της ομάδας «L», σε αντίθεση προς τα αλεξανδρινά παράλληλα, όπου ο αντίστοιχος τύπος έχει αραιή εμφάνιση και αναγνωρίζεται κυρίως σε αγγεία χρονολογούμενα περί το 240 π.Χ. ή λίγο αργότερα[289]. Κατά συνέπεια, η διακοσμητική αυτή πρακτική συμπίπτει με την περίοδο δοκιμών της νέας τεχνοτροπίας, δεδομένο που δικαιολογεί την προτίμηση των τεχνιτών για τα απλά θέματα ή τις ακόσμητες επιφάνειες, μολονότι δεν λείπουν ενίοτε και οι αντίστοιχες διακοσμητικές μορφές σε νεότερα παραδείγματα της ομάδας «L»[290].

5) Το ανθέμιο (Πίν. 71-72 και 117-118· Χρονολογικός Πίνακας XLIV)

Το ανθέμιο, φυτικό θέμα με ποικίλες μορφές, αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο όχι μόνο για την τεχνοτροπία «Hadra» αλλά γενικότερα για την ελληνιστική κεραμική[291]. Εκτός από το λαιμό[292] εμφανίζεται ακόμη ως βασικό κόσμημα στη σύνθεση της κύριας μετόπης των υδριών της ομάδας «L» (αριθ. 583, 674). Ρόδακες και έλικες σε διάφορες μορφές ή συνδυασμούς συμπληρώνουν το κεντρικό θέμα, ενώ ο τρόπος απόδοσης των κοσμημάτων σε συνδυασμό με τα μορφολογικά γνωρίσματα του αγγείου προσφέρουν χρήσιμα στοιχεία για την εξέλιξη της διακοσμητικής αυτής αρχής για ολόκληρη τη χρονική διάρκεια που χρησιμοποιείται. Τα εξεταζόμενα παραδείγματα ελάχιστα καλύπτουν την ποικιλία της μορφής των κοσμημάτων, ενώ καλύτερη εικόνα για τους τύπους και τους ποικίλους συνδυασμούς που εμφανίζουν διαμορφώνεται με τη βοήθεια των γνωστών αλεξανδρινών παράλληλων.

Στην υδρία αριθ. 583 το ανθέμιο αποδίδεται στο κέντρο της διακοσμητικής επιφάνειας εντελώς γραμμικά και σχηματοποιημένα, ενώ οι στικτοί υποτυπώδεις ρόδακες που το πλαισιώνουν θυμίζουν τους ανάλογους των πρώιμων υδριών αριθ. 576 και 580[293]. Η σχετική σύνθεση είναι περισσότερο γνωστή από ορισμένα αλεξανδρινά παραδείγματα, με τη διαφορά ότι σε αυτά η απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων είναι πιο σύνθετη και λεπτομερειακή, ενώ ο χρονολογικός προσδιορισμός τους τοποθετείται περί το 240 π.Χ.[294]. Αντίθετα, τα απλά και σχηματικά αποδοσμένα κοσμήματα στο κρητικό παράδειγμα, σε συνδυασμό με τα μορφολογικά γνωρίσματα του αγγείου, δίνουν ένα πρωιμότερο όριο για το χρόνο εμφάνισης της διακοσμητικής αυτής πρακτικής, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα.

---

289. Πρβλ. σχετικά την υδρία του Μουσείου των Βρυξελλών (250-240 π.Χ.) και την Alex. P.9801, έργο του «ζωγράφου των βουκρανίων», που χρονολογείται λίγο πριν από το 235 π.Χ. Πρβλ. επίσης ανάλογη μορφή διακόσμησης στην πίσω όψη της υδρίας Alex. 5284, σύγχρονης με την Alex. P.9801 και έργο του ίδιου τεχνίτη, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 6, 15-16, πίν. 203, 206· Guerrini 1964, 18, πίν. VII, 8.

290. Βλ. ό.π.

291. Πρβλ. σχετικά την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» ή των υδριών με λευκό βάθος, όπου το ανθέμιο κυριαρχεί στο θεματολόγιο, βλ. για την πρώτη περίπτωση στο σχετικό κεφάλαιο για την κατηγορία και για τη δεύτερη Α. Γιαννικουρή, *Γ′ ΕλλΚερ*, 307-310, πίν. 244.

292. Βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για τα κοσμήματα του λαιμού.

293. Βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για το διακοσμητικό αυτό θέμα.

294. Πρβλ. τις υδρίες Alex. 5274 (240 π.Χ.), Alex. 9722, έργα του «ζωγράφου των σταγονιδίων», και Cairo 26234 (239 π.Χ.), του «ζωγράφου των Κενταύρων», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 12-15, πίν. 147, 153, 177. Για παραπλήσια παραδείγματα, πρβλ. τις υδρίες Alex. 5871, Frankfurt University 150, έργα του «ζωγράφου των ροδάκων» (230-210 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 17-18, πίν. 236, 239.

Περισσότερο εξελιγμένη και σύνθετη μορφή του διακοσμητικού αυτού τρόπου αποδίδει η υδρία αριθ. 674, όπου τα θέματα απλώνονται σε ολόκληρη την επιφάνεια της μετόπης και χαρακτηρίζονται για την πλούσια ποικιλία των τύπων. Μολονότι τα τεχνοτροπικά αυτά γνωρίσματα δεν είναι άγνωστα και στα πρωιμότερα παραδείγματα της ομάδας «L»[295], τόσο ο τρόπος απόδοσης των κοσμημάτων όσο και τα μορφολογικά στοιχεία απομακρύνουν το αγγείο από την προηγούμενη ομάδα και το τοποθετούν χρονικά κοντά στα όψιμα παραδείγματα της σειράς και πλησιέστερα στα χρονολογούμενα περί το 220 π.Χ.[296]. Το δεδομένο αυτό μπορεί να θεωρηθεί αρκετά σημαντικό, καθώς δηλώνει τη συνέχιση της χρήσης του συγκεκριμένου διακοσμητικού σχήματος και στην όψιμη φάση των αγγείων «L» της κατηγορίας «Hadra».

ΠΙΣΩ ΟΨΗ

1) Οι έλικες (Πίν. 68-75 και 113-119· Χρονολογικός Πίνακας XLV)

Το θέμα των ελίκων, άλλοτε με απλοποιημένη απόδοση άλλοτε πάλι με σύνθετη, είναι το κυρίαρχο διακοσμητικό στοιχείο στην πίσω όψη των υδριών της ομάδας «L», με συνεχή παρουσία σε όλη τη χρονική διάρκεια που παράγονται στο εργαστήριο της «δάφνης». Οι έλικες κατά κανόνα διαμορφώνονται σε ζεύγη και εξαρτώνται από τη ρίζα της κατακόρυφης λαβής, ενώ στα πρώιμα παραδείγματα συνηθέστερα παρουσιάζονται με απλοποιημένη μορφή και περιορίζονται σε υποτυπώδεις σχηματισμούς (αριθ. 581). Στις περισσότερες περιπτώσεις το βασικό σχήμα συμπληρώνουν ενδιάμεσα ορισμένα δευτερεύοντα φυτικά ή γραμμικά θέματα, όπως ζεύγη φύλλων (αριθ. 583), γραμμίδια απλά (αριθ. 575, 578) ή σε ακτινωτή διάταξη (αριθ. 544, 577, 579, 582), και ακόμη κατακόρυφες γραμμές σε σειρά (αριθ. 675)[297]. Ανάλογα ή παραπλήσια παραδείγματα αναγνωρίζονται επίσης σε πολυάριθμα σύγχρονα αγγεία από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις, τα οποία συμπληρώνουν την εικόνα του διακοσμητικού σχήματος και αποδίδουν όλες τις μορφές του[298]. Χαρακτηριστική είναι η υδρία αριθ. 580, όπου στη θέση των συνηθέστερων ελίκων διαμορφώνονται ελλειψοειδούς μορφής έλικες-σπείρες. Το διακοσμητικό αυτό σχήμα θυμίζει το αντίστοιχο των πρωιμότερων απλών υδριών με τις ασύμμετρες έλικες[299], από τις οποίες κατάγονται και τα αγγεία «L». Το δεδομένο αυτό επιτρέπει αναλογικά τη σύνδεση του τύπου με την παλαιότερη αυτή κατηγορία αγγείων.

Σε ό,τι αφορά τη μορφή του θέματος θα πρέπει να σημειωθεί ότι το διακοσμητικό αυτό σχήμα στην όψιμη ή τελική φάση της τεχνοτροπίας «Hadra» ακολουθεί τον αρχικό τύπο, ενώ ορισμέ-

---

295. Βλ. ό.π.

296. Πρβλ. τη μορφή των ροδάκων με τους αντίστοιχους των υδριών Alex. 29569 και 90.9.10 της Νέας Υόρκης, έργα του «ζωγράφου των βουκρανίων», που χρονολογούνται κοντά στο 220 π.Χ., ή τον τύπο των διαχωριστικών πλαισίων με τη σχηματοποιημένη μορφή κεραυνού, η οποία θυμίζει την ανάλογη των υδριών Alex. University Coll., Alex. Hadra Station (Kleostratos), 90.9.16 της Νέας Υόρκης, Cairo 26237, έργα του «ζωγράφου του κεραυνού» (230-205 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 15-16, 18-19, πίν. 251b, 253, 268-270· *IHV*, 26-27, αριθ. 13, 15, πίν. IV.

297. Σε ορισμένα αλεξανδρινά παραδείγματα εμφανίζονται επίσης ανθέμια, πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 9009, Cairo 26225, έργα του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών», και Alex. 5865, Alex. 5271, Alex. 4771, Alex. 26016, Cairo 26234, Cairo 26238, έργα του «ζωγράφου των Κενταύρων», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-12, 14-15, πίν. 124, 130, 176, 179, 182, 184, 187, 190.

298. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Broolkyn 68.149, Alex. 5281, Alex. 9179, Alex. 5270, Alex. 10014, Alex. 9398, Alex. 8262, Alex. R.329, Alex. P.1882, Alex. 22691, Alex. 5269, Alex. 5863, Alex. 9762, Cairo 26229, Cairo 26244, Amsterdam 932, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 118a-c, 121, 127, 158, 161, 164, 170, 288, 56, 15, 134, 137, 140, 143, 155, 214.

299. Πρβλ. σχετικά την υδρία Alex. 7307 (260 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 42-43, πίν. 16-18. Για τις απλές υδρίες με σπείρες, βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων. Πρβλ. επίσης την υδρία Alex. 22691 του τύπου με τις σπείρες, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 15.

XLV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «HADRA»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΟΜΑΔΑ «L»
	ΠΙΣΩ ΟΨΗ
	ΕΛΙΚΕΣ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

——— ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

= = = = = = = = = = = = = ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

νες μόνο διαφοροποιήσεις εντοπίζονται κυρίως στις λεπτομέρειες της απόδοσης. Τα στοιχεία αυτά είναι εμφανέστερα στα νεότερα παραδείγματα της ομάδας, ενώ όμοιες ή παραπλήσιες μορφές είναι γνωστές και από πολυάριθμα αλεξανδρινά παράλληλα, τα οποία καλύπτουν την ποικιλία του διακοσμητικού σχήματος κατά την ίδια χρονική περίοδο. Ανάμεσα στα όψιμα αγγεία της σειράς το θέμα αντιπροσωπεύεται από τα παραδείγματα αριθ. 534, 584, 674 και 676, ενώ η μορφή τους αποδίδεται ποικιλότροπα. Στην υδρία αριθ. 674 τρεις κατακόρυφες γραμμές με ενδιάμεσες κυματοειδείς διαμορφώνονται ανάμεσα στις διπλές έλικες. Αντίθετα, στα παραδείγματα αριθ. 534 και 584 ισχύει παραλλαγμένη και πιο σύνθετη απόδοση. Τα άκρα των εξωτερικών ελίκων πλησιάζουν την ακμή του ώμου, ενώ στην υδρία αριθ. 534 διαμορφώνουν πολυπλοκότερες απολήξεις, καθώς διακλαδίζονται στην κορυφή και προχωρούν προς τα κάτω. Οι μορφές αυτές μαζί και με όσες άλλες παραπλήσιες ή συγγενικές είναι γνωστές από τα αλεξανδρινά παράλληλα μπορούν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικές για την όψιμη φάση της κατηγορίας, και κυρίως για την τελευταία εικοσαετία του 3ου αι. π.Χ.[300]. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι οι αποδόσεις αυτές σχετίζονται κυρίως με το «ζωγράφο των κυματοειδών γραμμών», ενώ δεν λείπουν τα κάπως παλαιότερα παραδείγματα, όπως δείχνουν χαρακτηριστικά έργα από την ώριμη φάση της κατηγορίας[301]. Η υδρία αριθ. 676 είναι το νεότερο παράδειγμα της σειράς, όπου ο τρόπος απόδοσης των ελίκων απομακρύνεται από το βασικό αρχικό τύπο, καθώς το θέμα αντικαθίσταται από μεγάλα σιγμοειδή στοιχεία, διακοσμητικό σχήμα το οποίο συνδέει το παράδειγμα με τα όψιμα αλεξανδρινά παράλληλα[302]. Εμφανής εί-

300. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 5864 (218 π.Χ.), 2570 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Princeton Univ. Art M. 52-45, Alex. R.329, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 19-20, πίν. 277-284, 286-288.

301. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες ΕΑΜ 2571, Alex. P.1872, Alex. 9739, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 17-19, πίν. 218-219, 224, 244.

302. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες Raleigh N. Carolina G.79.6.15, Alex. 10198, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 21, πίν. 315Α, 318.

ναι η ξηρότητα και η δυσκαμψία στην απόδοση του σχήματος, στοιχεία που διαπιστώνονται τόσο σε σύγχρονα ευρήματα από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις όσο και σε όψιμα παραδείγματα από διαφορετικές κατηγορίες διακόσμησης[303].

Από την εξέταση του θέματος των ελίκων στην πίσω όψη των υδριών «L» διαμορφώνεται η ακόλουθη εικόνα για την εξέλιξη του διακοσμητικού σχήματος. Στα περισσότερα πρώιμα παραδείγματα το θέμα έχει απλή και υποτυπώδη μορφή, η απόδοση είναι ασταθής και γραμμική (αριθ. 546, 577, 579, 581, 582), σε αντίθεση προς τα κάπως νεότερα δείγματα χρονολογούμενα περί το 240 π.Χ., όπου το σύμπλεγμα των ελίκων εμπλουτίζεται βαθμιαία με νέα διακοσμητικά στοιχεία. Ο τύπος αυτός αντιπροσωπεύει την εξελιγμένη μορφή του θέματος[304], ενώ δεν λείπουν οι ανάλογες αποδόσεις και σε αγγεία από την όψιμη ή τελική φάση της κατηγορίας[305]. Επίσης, θα πρέπει να επισημανθεί ότι στα έργα της τελευταίας χρονικής περιόδου της ομάδας «L» αναγνωρίζεται ποιοτική διαφοροποίηση στην απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων, φαινόμενο γενικότερο, καθώς χαρακτηρίζει ολόκληρο το φάσμα του διακόσμου της τελικής φάσης της κατηγορίας «Hadra». Απέναντι στη λεπτομερέστερη και φυσιοκρατική απόδοση των θεμάτων της ώριμης ή όψιμης περιόδου της τεχνοτροπίας, στα τελευταία δείγματα της σειράς παρατηρείται αυξημένη ξηρότητα και σχηματοποίηση, στοιχείο εμφανέστερο στην υδρία αριθ. 676, όπου η διακοσμητική εικόνα στο σύνολό της εμφανίζεται στεγνή και γραμμική[306].

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

(Πίν. 113-119· Χρονολογικός Πίνακας XLVI)

Εκτός από τις παραπάνω θεματικές σειρές ή ομάδες, θα πρέπει να αναφερθούν και τα διακοσμητικά στοιχεία που σε αρκετές περιπτώσεις αποτελούν συμπλήρωμα του γραπτού διακόσμου και στολίζουν τον ώμο ή τις ράχες των λαβών ορισμένων παραδειγμάτων της ομάδας. Τα συνηθέστερα θέματα, τα οποία απλώνονται στην επιφάνεια του ώμου, είναι τα ζεύγη μικρών αντίρροπων φύλλων (αριθ. 575), η συνεχής σπείρα (αριθ. 674) ή ο στικτός ρόδακας (αριθ. 579-580), ενώ χαρακτηριστικά διακοσμητικά στοιχεία στο πίσω μέρος του ώμου αποδίδουν οι κυματοειδείς απολήξεις της ταινίας, η οποία τυλίγεται γύρω από τη ρίζα του λαιμού (αριθ. 546, 550:β). Θέματα με ανάλογη ή παραπλήσια απόδοση αναγνωρίζονται και σε αξιόλογο αριθμό αλεξανδρινών παραδειγμάτων[307], χωρίς όμως ιδιαίτερη χρονολογική σημασία, καθώς συνηθέστερα εμφανίζονται σε όλη σχεδόν τη χρονική διάρκεια χρήσης των υδριών της ομάδας «L»[308].

---

303. Πρβλ. επίσης ανάλογο χαρακτηριστικό στη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την κατηγορία.

304. Χαρακτηριστικό διακοσμητικό στοιχείο αποτελεί το ανθέμιο, που διαμορφώνεται συνήθως ανάμεσα στις έλικες, κόσμημα το οποίο εμφανίζεται για πρώτη φορά στην υδρία Cairo 26225, έργο του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών», χρονολογούμενη με βάση τα μορφολογικά-διακοσμητικά γνωρίσματα στη δεκαετία 250-240 π.Χ. Το ίδιο θέμα χρησιμοποίησε σε ποικίλες μορφές ο «ζωγράφος των Κενταύρων» σε υδρίες της χρονικής περιόδου 245-215 π.Χ., βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 11-12, 14-15, πίν. 128-130, 173Α-190.

305. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες Oxford 1920.250 (209 π.Χ.), Munich 6105, την υδρία της πρώην συλλογής Pugioli στην Αλεξάνδρεια ή την Cassel T.496, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 19-21, πίν. 272, 310-311, 314.

306. Πρβλ. τις υδρίες Raleigh του Μουσείου Τέχνης στη Ν. Καρολίνα και Alex. 10198, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 21, πίν. 315Α, 318.

307. Πρβλ. σχετικά Tübingen 4806 S/13, Alex. 9179, Alex. 22693, την υδρία από Hadra Station, Alex. 24869, Alex. R.329 και επίσης Cairo 26232, Cairo 26233, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 115, 127, 253-256, 196, 200· *Hadra* I, 132-134, σχέδ. 15d, 16f.

308. Θα μπορούσε εδώ να σημειωθεί ότι γενικά το θέμα της συνεχούς σπείρας στην επιφάνεια του ώμου εμφανίζεται συνηθέστερα σε παραδείγματα από την όψιμη φάση της κατηγορίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρόκειται για απόλυτο κανόνα.

XLVI. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «HADRA»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΟΜΑΔΑ «L»
	ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

Σε ό,τι αφορά τη διακόσμηση των λαβών, εκτός από τις στερεότυπες εγκάρσιες γραμμές στον άξονά τους, έναν αρκετά συνηθισμένο τύπο διακόσμου αποδίδουν και τα ζεύγη μικρών φύλλων, τα οποία εμφανίζονται σε ορισμένες περιπτώσεις στο μήκος της κατακόρυφης λαβής (αριθ. 544, 546, 577, 579, 582). Το στοιχείο αυτό σπάνια χαρακτηρίζει τα αλεξανδρινά παραδείγματα[309], ενώ όμοιο θέμα εμφανίζεται συχνότερα σε άλλα μέρη του αγγείου[310]. Ξεχωριστή μορφή διακόσμησης αποδίδουν και οι λεπτές παράλληλες ταινίες που αναπτύσσονται στο μήκος των οριζόντιων λαβών της υδρίας αριθ. 546 και καταλήγουν σε σπειροειδείς προς τα επάνω απολήξεις. Ο τρόπος αυτός απόδοσης του θέματος θυμίζει έντονα τον ανάλογο των υδριών του τύπου με τις ασύμμετρες έλικες[311]. Παράλληλα, δεν μπορεί να αποκλειστεί και η περίπτωση η μορφή αυτή διακόσμου να αποτελεί ενδιάμεσο παράδειγμα προς την αντίστοιχη αλλά πιο σύνθετη η οποία αναγνωρίζεται σε ορισμένα έργα του «ζωγράφου των Κενταύρων»[312]. Χαρακτηριστική μορφή διακόσμου αποδίδουν επίσης τα ημιανθέμια που πλαισιώνουν τις οριζόντιες λαβές στην υδρία αριθ. 674. Η διακοσμητική αυτή πρακτική, η οποία είναι συνηθισμένη σε αγγεία της ώριμης και όψιμης χρονικής βαθμίδας της ομάδας «L»[313], θα μπορούσε να συνδυαστεί με την αυξανόμενη προτίμηση των τεχνιτών της εποχής για σύνθετα διακοσμητικά σχήματα, χαρακτηριστικά που αντικατοπτρίζονται καθαρά στα σύγχρονα αλεξανδρινά παράλληλα[314].

309. Πρβλ. σχετικά το θραύσμα 22863 (;) του Μουσείου Μπενάκη, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 131.

310. Πρβλ. ανάλογο κόσμημα στον ώμο ή στα διαχωριστικά πλαίσια των παραδειγμάτων αυτού του συνόλου, βλ. σχετικά στο παρόν κεφάλαιο.

311. Βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος των υδριών «AS».

312. Για το «ζωγράφο των Κενταύρων», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 14-15, όπου σχετικά παραδείγματα. Βλ. επίσης *Hadra* I, 126-129.

313. Η μορφή αυτή διακόσμησης διαπιστώνεται και σε έργα από την πρώιμη φάση της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του «ζωγράφου των Κενταύρων», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 14-15, όπου σχετικά παραδείγματα.

314. Τα θέματα που στολίζουν το αντίστοιχο τμήμα των αλεξανδρινών υδριών είναι ποικίλα φυτικά ή γεωμε-

Σε αυτό το κεφάλαιο θα μπορούσε ακόμη να εξεταστεί ο κρατήρας αριθ. 647. Το αγγείο αυτό από την άποψη του διακόσμου αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση, κυρίως σε ό,τι αφορά την οργάνωση των κοσμημάτων στο σώμα και στη βάση. Το κυματοειδές κλαδί με φύλλα και άνθη κισσού που αναπτύσσεται στο λαιμό αποδίδει τυπικό θέμα του εργαστηρίου της «δάφνης», ενώ το σταυροειδές στοιχείο στο ύψος των λαβών αποτελεί ιδιόμορφο για την ομάδα «L» διακοσμητικό σχήμα, το οποίο σύμφωνα με τα γνωστά ανασκαφικά δεδομένα δεν έχει κάποιο παράλληλο[315]. Τη βάση και το σώμα περιτρέχουν γραπτές ταινίες, διακοσμητική αρχή που αναγνωρίζεται όμοια ή παραπλήσια και σε άλλα παραδείγματα της εγχώριας κεραμικής[316]. Για τη χαρακτηριστική αυτή σύνθεση των κοσμημάτων επάνω στην επιφάνεια του αγγείου δεν αποκλείεται επίσης η πιθανότητα να επέδρασαν στοιχεία από την προγονική κεραμική παράδοση των γεωμετρικών χρόνων, η οποία χρησιμοποιούσε συχνά τη συγκεκριμένη διακοσμητική πρακτική[317].

ΜΟΡΦΕΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΚΑΙ ΖΩΩΝ

(Πίν. 99· Χρονολογικός Πίνακας XLVII)

Η μικρή υδρία-θήλαστρο αριθ. 602 από το Καμηλάρι, μολονότι εντάσσεται στη σειρά των αγγείων «L» της κατηγορίας «Hadra», εξετάζεται σε ιδιαίτερο κεφάλαιο, καθώς ο διάκοσμός της, όπου στην κύρια όψη εμφανίζονται ανθρώπινη και ζωική μορφή σε συνδυασμό με φυτικά θέματα, αντιπροσωπεύει όχι μόνο ξεχωριστή διακοσμητική αρχή της τεχνοτροπίας «Hadra», αλλά παράλληλα αποτελεί το μοναδικό γνωστό παράδειγμα με ανάλογης μορφής θέματα από την περιοχή της Μεσαράς. Αγγεία της κατηγορίας «Hadra» με απεικονίσεις μορφών είναι γνωστά κυρίως από τα αλεξανδρινά ευρήματα, ενώ τα περισσότερα ανήκουν στην ομάδα «D»[318], χωρίς όμως να λείπουν και ορισμένες αποδόσεις στο εργαστήριο της «δάφνης». Το πρωιμότερο όριο της διακοσμητικής αυτής αρχής για την ομάδα «L» δίνουν ορισμένα έργα του «ζωγράφου των Κενταύρων», τα οποία προσδιορίζονται χρονικά περί το 220 π.Χ.[319]. Το νεότερο χρονολογικό σημείο προσφέρουν ελάχιστα παραδείγματα χρονολογούμενα περί το 200 π.Χ. ή λίγο αργότερα, γεγονός που υποδηλώνει τη σχετικά περιορισμένη χρονική διάρκεια της τεχνικής για την ομάδα «L»[320].

Τα θέματα που απεικονίζονται στη μικρή υδρία-θήλαστρο οργανώνονται σε ζώνες, σύμφωνα με τη διακοσμητική πρακτική των υδριών της ομάδας «L», ενώ τόσο οι μορφές όσο και το φυτικό

τρικά, πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες Cairo 26227, Alex. 22104, Alex. 5871, Frankfurt Univ. 150, Alex. 9739, EAM 2565, Alex. Univ. («ζωγράφος του κεραυνού»), Alex. 22693, Alex. 5864, EAM 2570, Alex. Univ. («ζωγράφος κυματοειδών γραμμών»), βλ. *Hadra Vases*, πίν. 229, 233, 237, 240, 243, 246, 251B, 255, 278, 281, 292.

315. Η μοναδική περίπτωση που μπορεί γενικά να παραβληθεί με το συγκεκριμένο θέμα είναι η γραπτή σβάστικα στο θραύσμα αριθ. 548:β, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

316. Πρβλ. συγγενική απόδοση στο αγγείο αριθ. 646, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος. Πρβλ. επίσης το θραύσμα αριθ. 44 ή τον κιονωτό κρατήρα αριθ. 550 από τη Λατώ, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και Ducrey *et al.* 1976, 255-256 αντίστοιχα.

317. Βλ. για σχετικά παραδείγματα *Fortetsa*, αριθ. 2e, 9· *Arkades*, 212, εικ. 236, 369, εικ. 485· Coldstream 1968, πίν. 15j. Πρβλ. επίσης για τη σύνθεση των κοσμημάτων κρατήρες κλασικών χρόνων από την Al Mina, βλ. Ducrey *et al.* 1976, 259.

318. Οι παραστάσεις μορφών ή συμβόλων στη διακοσμητική κατηγορία «Hadra» εμφανίζονται κατ' αρχήν στην ομάδα «D» και στη συνέχεια υιοθετούνται από τις ομάδες «L» και «BL». Για περισσότερες παρατηρήσεις, βλ. στο σχετικό κεφάλαιο για τη διακόσμηση των αγγείων «D». Βλ. επίσης *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 66-74.

319. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί η υδρία Alex. 26016 με παράσταση Κενταυρομαχίας, όπου χαρακτηριστική είναι η χρήση της πολυχρωμίας επάνω στο μελανό βάθος του αγγείου, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-15· *Nuovo vaso*, 97-103. Βλ. επίσης στο ειδικό κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

320. Πρβλ. ενδεικτικά την υδρία Cassel T.496 (αρχές του 2ου αι. π.Χ.), του «ζωγράφου του μαιάνδρου» (225-195 π.Χ.), βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 20-21, πίν. 312-314· *CVA Kassel* 2, πίν. 86, 3-5.

XLVII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «HADRA»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΟΜΑΔΑ «L»
	ΜΟΡΦΕΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ - ΖΩΩΝ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	⁞
200	⁞
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞⁞ ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

κόσμημα στον ώμο προέρχονται από το θεματολόγιο των αγγείων της ομάδας «D». Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ποιότητα στην απόδοση των θεμάτων είναι μέτρια, ενώ η εκτέλεσή τους συνοπτική και σχηματοποιημένη[321]. Στο λαιμό του αγγείου παριστάνεται κεφάλι ελαφιού σε κατατομή, που θα μπορούσε να θεωρηθεί παραλλαγή του γνωστότερου αιγάγρου-αγριμιού, μορφής ιδιαίτερα αγαπητής στην κρητική τέχνη ήδη από την εποχή της Χαλκοκρατίας[322]. Παράλληλα, το θέμα αντιπροσωπεύεται στα εγχώρια εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης, κυρίως από τα παραδείγματα της ομάδας «D», όπου εμφανίζεται σε ποικίλες συνθέσεις ή παραλλαγές[323]. Επιπλέον, παραπλήσιες αποδόσεις αναγνωρίζονται και σε ελάχιστες όψιμες υδρίες της ομάδας «L» ή της αλεξανδρινής «BL»[324], χωρίς ακόμη το θέμα να απουσιάζει από σύγχρονα κρητικά νομίσματα[325].

---

321. Στον τρόπο αυτό απόδοσης της διακόσμησης συμβάλλει καθοριστικά και το μικρό μέγεθος του αγγείου, που δεν επιτρέπει τη λεπτομερειακή απεικόνιση των μορφών.

322. Η μορφή του αιγάγρου-αγριμιού είναι γνωστή στην κρητική εικονογραφική παράδοση από την εποχή της Χαλκοκρατίας, πρβλ. ενδεικτικά το πλακίδιο από φαγεντιανή με αίγαγρο από την Κνωσό, τα χάλκινα αναθηματικά ειδώλια από το Δικταίον Άντρον ή τη σχετική παράσταση από το λίθινο ρυτό 2746 της Ζάκρου, βλ. Σακελλαράκης 1993, 40, 69, 76. Βλ. επίσης Rethemiotakis 1991, 407-421, όπου σχετικά σχόλια και παραδείγματα από την ΥΜ ΙΙΙ:γ περίοδο.

323. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 19410, του «ζωγράφου του πάνθηρα-γρύπα», Alex. 23356, του «ζωγράφου του δρομέα», ή τη μικρογραφική οινοχόη αριθ. 367 από το ιερό του Γλαύκου στην Κνωσό, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 29-30, πίν. 86, 344, 416Α. Βλ. για την οινοχόη στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για το εργαστήριο του «δελφινιού». Πρβλ. επίσης την υδρία Alex. 32047, πρόσφατο εύρημα με παράσταση κυνηγιού στην κύρια μετόπη, χρονολογούμενη περί το 220 π.Χ., όπου συνυπάρχουν μορφολογικά-διακοσμητικά στοιχεία των εργαστηρίων της «δάφνης» και του «δελφινιού», βλ. σχετικά P. Ballet, M.F. Boussac, A. Enklaar, *Necropolis I, Les hydries de Hadra*, Institut Français d'Archéologie Orientale, Etudes Alexandrines 5, Le Caire 2001, 273-282, σχέδ. 7.1-7.3.

324. Πρβλ. σχετικά την υδρία Raleigh N. Carolina G.79.6.15 του «ζωγράφου λεπτολόγου» και την Alex. P.1885 του «ζωγράφου El Manara», από την ομάδα «BL», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 21, 38, πίν. 314-315, 448-450.

325. Βλ. σχετικά *BMC of Coins* 1886, πίν. 17, 9-10 (Πραισός)· G. Rider 1966, πίν. 12, 5 (Υρτακίνα).

Η σύνθεση της κύριας μετόπης, όπου στο κέντρο εντελώς μετωπικά αποδίδεται όρθια ανδρική, γυμνή, φτερωτή μορφή με απλωμένα τα χέρια προς τα πλάγια και πλαισιωμένη από ανθέμια, μπορεί γενικά να παραβληθεί με τις παραπλήσιες απεικονίσεις που διακοσμούν τις δύο όψεις της υδρίας τύπου «D» 2563 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ενώ θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι διαφορετικά θέματα ορίζουν στα άκρα τις δύο αυτές συνθέσεις[326]. Αναλυτικότερα, στην ανδρική μορφή του παραδείγματος μπορεί να αναγνωριστεί ο Έρωτας, που διάφορες παραστάσεις του σε ποικίλες συνθέσεις δίνουν όψιμα παραδείγματα της ομάδας «D»[327], ενώ ο τύπος αυτός καθεαυτός δεν έχει να παρουσιάσει κάποιο παράλληλό του ανάμεσα στα γνωστά παραδείγματα. Αξίζει να επισημανθεί ότι σε όλες τις περιπτώσεις ο Έρωτας απεικονίζεται ως κυνηγός, ενώ το θήραμα άλλοτε είναι ελάφι άλλοτε πάλι έχει τη μορφή του κρητικού αιγάγρου. Το θέμα αυτό φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα αγαπητό στην εικονογραφία της εποχής, καθώς ανάλογες ή συγγενικές συνθέσεις αναγνωρίζονται και σε άλλες, σχεδόν σύγχρονες κατηγορίες κεραμικής[328], ενώ παραπλήσιες αποδόσεις εμφανίζονται και σε ψηφιδωτά δάπεδα στο Sciatbi της Αλεξάνδρειας[329]. Οι διαπιστώσεις αυτές μπορούν να θεωρηθούν ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς επιτρέπουν την υπόθεση για την ύπαρξη στενής θεματικής σχέσης ανάμεσα στις δύο αυτές τυπικά ασύνδετες μεταξύ τους μορφές, αφού τόσο η κυρίαρχη παρουσία του ελαφιού στο λαιμό του αγγείου όσο και η ανάλογη του Έρωτα στην κύρια μετόπη επιτρέπουν το συσχετισμό των μορφών με το κυνήγι.

Από τα δευτερεύοντα φυτικά θέματα που διακοσμούν το αγγείο, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η κληματίδα, η οποία απλώνεται γύρω από τον ώμο. Το θέμα αυτό είναι χαρακτηριστικό για τις ομάδες «D» και «BL», καθώς εμφανίζεται σε πολυάριθμα αλεξανδρινά παραδείγματα[330]. Αντίθετα, το φυτικό αυτό στοιχείο δεν φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα αγαπητό στο εργαστήριο της «δάφνης», όπου διαπιστώνεται σπάνια σε παραδείγματα της ομάδας[331]. Αξίζει να σημειωθεί ότι το θέμα της κληματίδας χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τα έργα του «ζωγράφου του δρομέα», αξιόλογου αγγειογράφου του εργαστηρίου του «δελφινιού», όπου εμφανίζεται σε ποικίλες αποδόσεις και συνθέσεις, ενώ συχνά το ίδιο φυτικό θέμα συνδυάζεται και με άλλα διακοσμητικά στοιχεία[332]. Ο τύπος των ανθεμίων στα πλάγια της ανδρικής μορφής μπορεί να παραβληθεί με το σχεδόν όμοιο ή παραπλήσιο, που εμφανίζεται σε αγγεία «L» από την όψιμη φάση της ομάδας, και κυρίως σε ορισμένα του «ζωγράφου των κυματοειδών γραμμών»[333], ενώ με συγγενική απόδοση απαντά σε παραδείγματα του εργαστηρίου «D» ή του αλεξανδρινού «BL»[334]. Τέ-

---

326. Στην κύρια όψη απεικονίζεται φτερωτή δαιμονική μορφή πλαισιωμένη από φτερωτά λιοντάρια με ουρές ψαριών εραλδικά τοποθετημένα, ενώ στην πίσω όψη παραπλήσια μορφή περικλείεται από δελφίνια, βλ. *ΕλλΚερΚρήτης*, 126, εικ. 28, 30· *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 69, πίν. 88-89.

327. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες 23738 του Μουσείου Μπενάκη, Tübingen 4836 S./16, Liverpool 56.5.41, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 70, 30, 32, πίν. 90, 354-356, 405-407· *Merseyside County Museums*, πίν. 17b-c.

328. Πρβλ. σχετικά παραδείγματα από τη μεγάλη κατηγορία των λεγόμενων «μεγαρικών» σκύφων, βλ. *Agora* XXII, αριθ. 249, 252-253.

329. Βλ. σχετικά Salzmann 1982, 116, αριθ. 134, πίν. 88-90· Daszewski 1985, 103, αριθ. 2.

330. Πρβλ. ενδεικτικά την υδρία «D» της πρώην συλλογής Pugioli, έργο του «ζωγράφου του δρομέα», ή τις Alex. P.2092, Alex. 24002, έργα του «ζωγράφου του δελφινιού», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 29-31, πίν. 333, 357-362. Πρβλ. επίσης ανάλογο φυτικό κόσμημα στις υδρίες της ομάδας «BL», Alex. 8817, Alex. 22667, Alex. 9184, βλ. ό.π. πίν. 428-430, 451-543· *Hadra* I, 140, σχέδ. 20e.

331. Πρβλ. σχετικά ένα θραύσμα από κλειστό αγγείο, πιθανότατα υδρία, με προέλευση τη Φαιστό, βλ. La Rosa 1984, 810, αριθ. 19, σχέδ. 3, πίν. CXXIX, 4.

332. Πρβλ. σχετικά την υδρία της πρώην συλλογής Pugioli, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 333.

333. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες Alex. P.11517, Alex. 29589, Alex. R.329, βλ. *Hadra* I, 135, σχέδ. 16n, r, p· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 19-20, πίν. 286-288· Adriani 1936, 143, αριθ. 4, εικ. 60.

334. Πρβλ. από την ομάδα «D» τις υδρίες Alex. P.2092, Brooklyn M.I.68.11.8, Alex. 5285, Alex. 19125, Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς των Αθηνών P.7194, Alex. 19513, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 27, 31-32, πίν. 359, 372-373, 376-377, 395, 420-422. Πρβλ. από την ομάδα «BL» την υδρία Alex. 4567, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 37, πίν. 438· *Hadra* I, 138, σχέδ. 19g.

λος, οι δύο παράλληλες ταινίες που περιτρέχουν τη βάση του αγγείου μπορούν να σχετιστούν με τις αντίστοιχες οι οποίες εμφανίζονται σε ορισμένες υδρίες της ομάδας «D»[335], ενώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ανάλογος διακοσμητικός τρόπος δεν έχει επισημανθεί μέχρι σήμερα σε παραδείγματα της ομάδας «L».

Από την εξέταση που προηγήθηκε προκύπτει ότι η μικρή υδρία-θήλασιρο αριθ. 602 αποτελεί χαρακτηριστικό και ξεχωριστό δείγμα της ομάδας «L», όπου παρατηρείται στενή σχέση των διακοσμητικών θεμάτων με αντίστοιχα του εργαστηρίου «D» της Κνωσού. Παράλληλα, ανακύπτει και ένα γενικότερο θέμα, αυτό της σχέσης ή των καλλιτεχνικών επιδράσεων μεταξύ των δύο μεγάλων κεραμικών εργαστηρίων της κεντρικής Κρήτης, της Φαιστού και της Κνωσού. Η εμφάνιση αντιπροσωπευτικών κοσμήματων της ομάδας «D» στο μικρό αυτό αγγείο υποδηλώνει ότι ιδιαίτερα στις τελευταίες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. οι τεχνίτες της Κνωσού είχαν δημιουργήσει εύρωστα εργαστήρια παραγωγής και είχαν αναπτύξει έντονη δραστηριότητα, με αποτέλεσμα η παρουσία των προϊόντων τους να είναι αισθητή ακόμη και στα περισσότερο συντηρητικά εργαστήρια της Μεσαράς. Απόδειξη αυτής της καλλιτεχνικής επίδρασης αποτελεί το εξεταζόμενο αγγείο, όπου διαπιστώνεται και αποτυπώνεται ανάγλυφα το στοιχείο αυτό, ενώ αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ανάλογες επιρροές θεματικού ή τεχνοτροπικού περιεχομένου παρατηρούνται και σε ορισμένες αλεξανδρινές υδρίες «L» από την όψιμη φάση της ομάδας[336].

Στα πλαίσια της εξέτασης του διακόσμου των αγγείων τύπου «Hadra» μπορεί να ενταχθεί και η υδρία αριθ. 551 (Πίν. 45 και 101· Χρονολογικός Πίνακας XVIII) από την περιοχή της Φαιστού, αφού από την άποψη της απόδοσης των κοσμημάτων αποτελεί μοναδικό εύρημα τόσο στο σύνολο των γνωστών παραδειγμάτων από την κεντρική Κρήτη όσο και ευρύτερα. Στο συγκεκριμένο αγγείο συνδυάζονται τεχνοτροπικά γνωρίσματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» και των ομάδων «L» και «D» τύπου «Hadra», ενώ τα μορφολογικά χαρακτηριστικά ανταποκρίνονται προς τα ανάλογα των μελαμβαφών υδριών της ελληνιστικής περιόδου[337]. Στο παράδειγμα αυτό τη ρίζα του λαιμού αγκαλιάζει περιδέραιο από σταγόνες ανάμεσα σε σειρές στιγμών, αποδοσμένων με την τεχνική της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος». Το θέμα είναι γνωστό από όμοιες ή παραπλήσιες απόδοσεις, καθώς εμφανίζεται σε σημαντικό αριθμό παραδειγμάτων από ποικίλα ελληνιστικά κέντρα σε όλη τη χρονική διάρκεια της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»[338]. Ανάλογος ή συγγενικός τύπος απαντά στις ομάδες «L» και «D» της τεχνοτροπίας «Hadra», χωρίς ο τύπος να απουσιάζει από τα παράλληλα του αλεξανδρινού εργαστηρίου «BL»[339].

Αντίθετα, στο ανώτερο σώμα του αγγείου επάνω σε εξηρημένη ζώνη αναπτύσσονται γραπτά φυτικά θέματα αποδοσμένα με την τεχνοτροπία «Hadra», τεχνική γνωστή κυρίως από τις υδρίες «L», όπου ο διακοσμητικός αυτός τρόπος θεωρείται τυπικός για την ομάδα. Ανάλογο χαρακτηριστικό διαπιστώνεται και σε ορισμένα παραδείγματα της ομάδας «D», ενώ αντίστοιχη μορφή δια-

---

335. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες 2284 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Alex. 23356, P.6313 του Μουσείου της Αρχαίας Αγοράς των Αθηνών, 23740 του Μουσείου Μπενάκη, Tübingen 4836 S./16, Alex. 24002, Cairo 26230, Cairo 26224, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 29-31, πίν. 337-340, 344-351, 354-356, 360-362, 396-398, 399-401.

336. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Cassel T.496 με παράσταση αιγάγρου και σκυλιού, Cairo 26227 με δελφίνι στον ώμο, Alex. 22104 και Alex. Hadra Station 1987 (221 π.Χ.) με βουκράνια, Munich 6105 και 7736 του Μουσείου Ιεράπετρας με ταινίες και γιρλάντες, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 228-230, 232-235, 308, 314, 322.

337. Βλ. για τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της υδρίας αριθ. 551 στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός της.

338. Βλ. σχετικά σχόλια και παραδείγματα στο κεφάλαιο για την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος».

339. Πρβλ. σχετικά το κόσμημα στην κύρια μετόπη της υδρίας «L» αριθ. 534, στον ώμο των υδριών «D» 23740 του Μουσείου Μπενάκη και Alex. 23356 ή στο λαιμό της υδρίας «BL» 16175 της Αλεξάνδρειας, βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για τα κοσμήματα της κύριας μετόπης. Βλ. επίσης *Hadra* I, 138, σχέδ. 19d· *Hadra Vases*, πίν. 73, 344-345.

κόσμου σπανίζει σε αγγεία της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος»[340]. Ο τρόπος οργάνωσης των φυτικών θεμάτων επάνω στο σώμα του αγγείου ανταποκρίνεται προς τον ανάλογο των μελανόγραφων υδριών τύπου «Hadra», κυρίως εκείνων της ομάδας «D». Πρόσθετη ένδειξη της σχέσης του παραδείγματος με τις υδρίες του εργαστηρίου του «δελφινιού» προσφέρει η μορφή του κατώτερου σώματος, το οποίο καλύπτεται από μελανό γάνωμα[341]. Στο ανώτερο σώμα ανάμεσα σε τρέχουσα σπείρα αναπτύσσονται ανθέμια εναλλασσόμενα με σχηματοποιημένα κρίνα, αποδοσμένα με μελανό-καστανό αραιωμένο χρώμα, τεχνική χαρακτηριστική για τα αγγεία των ομάδων «D» και «L» της κατηγορίας «Hadra»[342]. Πρόσθετο και ξεχωριστό διακοσμητικό στοιχείο αποτελεί η παρουσία διαχωριστικών πλαισίων αποκλειστικά στην κύρια όψη του αγγείου, στοιχείο το οποίο συναντάται κυρίως σε υδρίες της ομάδας «D»[343], ενώ απουσιάζει από τις αντίστοιχες του εργαστηρίου της «δάφνης». Σε ό,τι αφορά τον τύπο των φυτικών θεμάτων και τον τρόπο οργάνωσής τους επάνω στη διακοσμητική ζώνη αισθητή είναι η σχέση τους με την ομάδα «L», όπως φανερώνουν οι παραπλήσιες αποδόσεις στις ενεπίγραφες υδρίες 5272 της Αλεξάνδρειας (242 π.Χ.) και 26234 του Καΐρου (239 π.Χ.), έργα του «ζωγράφου των Κενταύρων». Συγγενικό είναι επίσης το αντίστοιχο θέμα στην υδρία «D», L 68.11.8 του Μουσείου του Brooklyn, που προσγράφεται στο «ζωγράφο του δελφινιού»[344]. Από την εξέταση των διακοσμητικών στοιχείων της υδρίας αριθ. 551 διαπιστώνεται η ύπαρξη τεχνοτροπικής σχέσης και η χρήση κοινών εκφραστικών τρόπων ανάμεσα στα δύο κύρια εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης, της Κνωσού και της Φαιστού. Τα στοιχεία αυτά εντοπίζονται και σε άλλα παραδείγματα της εγχώριας παραγωγής[345] και σκιαγραφούν γενικότερα το φυσιογνωμικό τους πλαίσιο[346].

ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΟΙ

Μετά από την εξέταση των διακοσμητικών θεμάτων των υδριών «L» από τη Φαιστό και την προσπάθεια ταξινόμησής τους σε σειρές, θα επιχειρηθεί στη συνέχεια η απόδοση των έργων, εφόσον είναι εφικτή, σε συγκεκριμένους αγγειογράφους του εργαστηρίου της «δάφνης»[347]. Η προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή δεν είναι σε κάθε περίπτωση εύκολη, καθώς δεν πρέπει να λησμονεί κανείς ότι για τις υδρίες της ομάδας «L» χρησιμοποιείται κοινή διακοσμητική γλώσσα, όπου στα περισσότερα παραδείγματα τα θέματα επαναλαμβάνονται σχεδόν πανομοιότυπα, ενώ σπανίζουν οι ιδιόμορφοι συνδυασμοί ή τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά, τα οποία συμβάλλουν θετικά στην ανίχνευση του ατομικού ύφους των τεχνιτών. Οπωσδήποτε, η προσγραφή των υδριών σε συγκεκριμένους δημιουργούς του εργαστηρίου της «δάφνης» μπορεί να έχει καλύτερο αποτέλεσμα, εφόσον απομονωθούν ορισμένα χαρακτηριστικά κοσμήματα της ομάδας «L», τα οποία χρησιμοποιούνται αποκλειστικά ή περισσότερο από ορισμένους τεχνίτες[348], πρακτική που επιτρέπει ως ένα σημείο

340. Βλ. περισσότερα σχόλια για τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά του διακόσμου στο σχετικό κεφάλαιο για την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος».

341. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των αγγείων της ομάδας «D».

342. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακοσμητική κατηγορία «Hadra».

343. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, πίν. 395, 416A.

344. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-15, 31, πίν. 171-173, 177-179, 372-373· Edgar 1911, 40.

345. Πρβλ. σχετικά τις πρόχους με λαιμό αριθ. 672, 673, το θήλαστρο-υδρία αριθ. 602 ή τις υδρίες αριθ. 546 και 582, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

346. Βλ. περισσότερες παρατηρήσεις στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

347. Τα ονόματα των αγγειογράφων που αναφέρονται αντιστοιχούν σε εκείνα που χρησιμοποιεί ο Enklaar στις σχετικές μελέτες του, βλ. *Hadra* I· *Hadra* II· *Hadra Vases*.

348. Το δεδομένο αυτό μπορεί να έχει ισχύ μόνο σε περίπτωση που τα διακοσμητικά αυτά στοιχεία ή οι συνδυασμοί που αντιπροσωπεύουν αναγνωρίζονται ανάλογα ή έστω παραπλήσια και σε αλεξανδρινά παράλληλα.

την ανίχνευση του ατομικού ύφους των τεχνιτών. Πάντως, η μέθοδος αυτή δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε περίπτωση, για το λόγο ότι στα περισσότερα παραδείγματα, και κυρίως στα πρώιμα της σειράς, ορισμένα διακοσμητικά στοιχεία αποδίδονται σχεδόν πανομοιότυπα από διαφορετικούς τεχνίτες, έτσι ώστε η απόδοση των έργων σε συγκεκριμένους δημιουργούς να είναι συχνά προβληματική. Η εικόνα που προέκυψε από τη μορφολογική-διακοσμητική εξέταση των υδριών αυτού του συνόλου καταδεικνύει ότι στην πλειονότητά τους τα παραδείγματα ανήκουν στην πρώιμη φάση των αγγείων «L» και συγκροτούν ομοιογενή ομάδα, καθώς τα μορφολογικά-διακοσμητικά στοιχεία τους αποδίδονται σχεδόν ομοιότροπα. Με την προϋπόθεση αυτή η προσγραφή των υδριών σε συγκεκριμένους δημιουργούς θα γίνει με κάθε επιφύλαξη[349].

Η υδρία αριθ. 575 θα μπορούσε να περιληφθεί στον κύκλο των έργων του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών», πρώιμου αγγειογράφου της ομάδας «L», με κύρια καλλιτεχνική δραστηριότητα στο χρονικό διάστημα 260-240 π.Χ. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του αγγείου[350] σε συνδυασμό με τα επιμέρους διακοσμητικά θέματα[351] αναγνωρίζονται σχεδόν ομοιότυπα σε ορισμένες αλεξανδρινές υδρίες του ίδιου τεχνίτη και ιδιαίτερα στην ενεπίγραφη 68.149 του Μουσείου του Brooklyn (254 π.Χ.)[352]. Ανάλογες διαπιστώσεις προκύπτουν από την εξέταση της υδρίας αριθ. 544, όπου σημαντικά χαρακτηριστικά αποτελούν η θεματική ομοιογένεια και η σχεδόν όμοια τεχνική στην απόδοση των κοσμημάτων με ορισμένα αλεξανδρινά παράλληλα, τα οποία εντάσσονται στην αρχική φάση της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών»[353]. Πιθανότατα πρόκειται για ένα από τα πρωιμότερα έργα του αγγειογράφου, όπως φανερώνουν τόσο η πρόχειρη εκτέλεση των κοσμημάτων όσο και η απόδοσή τους με παχύ πινέλο. Παράλληλα η χρονολογική τοποθέτηση του παραδείγματος κοντά στην πρωιμότερη ενεπίγραφη υδρία Alex. 7307 (260 π.Χ.) μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη[354]. Έργα του ίδιου τεχνίτη και με ανάλογο χρονολογικό προσδιορισμό φαίνονται να είναι οι υδρίες αριθ. 577 και 579, καθώς τόσο οι συνδυασμοί των θεμάτων όσο και τα μορφολογικά γνωρίσματά τους συμφωνούν περισσότερο με μορφές ή τύπους από την αρχική φάση της ομάδας «L»[355]. Στον κύκλο των έργων του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών» θα μπορούσε ακόμη να ενταχθεί και η υδρία αριθ. 580, για το λόγο ότι τα μορφολογικά γνωρίσματά της ανταποκρίνονται καλύτερα προς εκείνα της υδρίας Alex. 5281[356], ενώ το κόσμημα στο λαιμό αναγνωρίζεται παραπλήσιο και σε άλλα αγγεία του ίδιου τεχνίτη[357]. Παράλληλα, ο σπάνιος τύπος των ελίκων-σπειρών στην πίσω όψη οδηγεί σε προδρομικές μορφές της ομάδας «L»[358], ενώ το στοιχείο αυτό σε συνδυασμό με την αμελή εκτέλεση των απλών κοσμημάτων επιτρέπει με μεγάλη πιθανότητα την ένταξη της υδρίας ανάμεσα στα πρώιμα έργα του παραπάνω αγγειογράφου.

---

349. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η εξέταση αυτή αφορά κυρίως τις υδρίες που συγκεντρώνουν τις βασικές προϋποθέσεις για μία έστω κατά προσέγγιση απόδοσή τους σε συγκεκριμένο αγγειογράφο. Οι περιπτώσεις των θραυσμάτων, των αποσπασματικής διατήρησης αγγείων ή εκείνων που δεν σώζουν τη διακόσμησή τους παραλείπονται για ευνόητους λόγους.

350. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων.

351. Βλ. για την αναλυτική εξέταση των επιμέρους θεμάτων στις διακοσμητικές σειρές.

352. Βλ. σχετικά σχόλια *Hadra* I, 118-119· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-12.

353. Πρόκειται για το ζωγράφο «Αρχάριο ΙΙ» από την αρχική φάση της κατηγορίας, που ταυτίζεται με τον κατοπινό «ζωγράφο των δάφνινων στεφανιών». Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα Alex. 16094, 90.9.31 της Νέας Υόρκης, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11, πίν. 57-57· *IHV*, πίν. VI, αριθ. 24.

354. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 1, πίν. 16-18.

355. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 15624, ΕΑΜ 2558, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-12, πίν. 152Α· *ΕλλΚερΚρήτης*, 124, εικ. 26.

356. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-12, πίν. 119-121.

357. Πρβλ. την υδρία αριθ. 575, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τις σειρές των κοσμημάτων τύπου «Hadra».

358. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τις σειρές των κοσμημάτων.

Το τεχνοτροπικό ύφος του «ζωγράφου των μεγάλων φύλλων», τεχνίτη σύγχρονου με το «ζωγράφο των δάφνινων στεφανιών», διαφαίνεται πιθανότατα στην υδρία αριθ. 578. Στο παράδειγμα αυτό ο τύπος του κοσμήματος στο λαιμό σε συνδυασμό τόσο με τη μορφή των ελίκων στην πίσω όψη όσο και με το περίγραμμα του σώματος, το οποίο συμφωνεί περισσότερο με το αντίστοιχο της ενεπίγραφης υδρίας Alex. 5270 (250 π.Χ.), έργο του «ζωγράφου των μεγάλων φύλλων», επιτρέπουν με μεγάλη πιθανότητα την προσγραφή του αγγείου στον κύκλο των έργων του ίδιου δημιουργού[359]. Δύσκολα μπορεί να αποδοθεί σε συγκεκριμένο τεχνίτη η υδρία αριθ. 581, μολονότι το σχήμα της, όμοιο ή παραπλήσιο, αναγνωρίζεται σε πρώιμα αγγεία του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών»[360]. Αντίθετα, ο τύπος των ελίκων στην πίσω όψη μπορεί να σχετιστεί με τον παραπλήσιο της υδρίας Alex. P.1882, η οποία προσγράφεται στους ζωγράφους «Αρχάριο Ι ή ΙΙ»[361]. Ανάλογη εικόνα διαγράφεται και για την υδρία αριθ. 546, καθώς το σχήμα της αναγνωρίζεται σε πρώιμα αγγεία της ομάδας «L», ενώ ο τύπος του ανθεμίου στο λαιμό μπορεί να σχετιστεί με τον αντίστοιχο στην κύρια μετόπη της υδρίας Alex. 25283, έργο του «ζωγράφου του κισσού»[362]. Αντίθετα, η μορφή του ελικοειδούς κοσμήματος στο πίσω μέρος του ώμου μπορεί να παραβληθεί με το σχεδόν ομοιότυπο τόσο ορισμένων αγγείων του «ζωγράφου των δάφνινων στεφανιών»[363] όσο και της ενεπίγραφης υδρίας Alex. 5272 (242 π.Χ.), έργο του «ζωγράφου των Κενταύρων»[364]. Παράλληλα, οι ελικοειδείς απολήξεις των ταινιών στο μήκος των οριζόντιων λαβών απηχούν την προδρομική φάση της κατηγορίας «Hadra»[365], ενώ δεν πρέπει να αποκλειστεί η περίπτωση τα διακοσμητικά αυτά στοιχεία να προαναγγέλλουν τα σύνθετα του ελάχιστα νεότερου «ζωγράφου των Κενταύρων»[366]. Ανάλογες διαπιστώσεις προκύπτουν και από την εξέταση των υδριών αριθ. 545, 576 και 582. Μολονότι παραδείγματα με όμοια ή παραπλήσια διακοσμητικά στοιχεία ή συνδυασμούς θεμάτων λείπουν από τα αλεξανδρινά παράλληλα[367], τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των τριών αγγείων ανταποκρίνονται προς τα αντίστοιχα υδριών από την αρχική κυρίως φάση της ομάδας «L», τα οποία σχετίζονται περισσότερο με την καλλιτεχνική δραστηριότητα των σύγχρονων μεταξύ τους ζωγράφων «των δάφνινων στεφανιών», «των σταγονιδίων», «των μεγάλων φύλλων» ή «του κισσού».

Αντίθετα, η υδρία αριθ. 533 εμφανίζει σημαντικές μορφολογικές και διακοσμητικές ομοιότητες[368] με την ενεπίγραφη υδρία Alex. 5269 (250 π.Χ.), η οποία αποδίδεται στο «ζωγράφο των σταγονιδίων», καλλιτέχνη της πρώιμης φάσης του εργαστηρίου της «δάφνης»[369]. Κοινά γνωρίσματα

---

359. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 13, πίν. 156-158.

360. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 15624 και 2558 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βλ. *Hadra Vases*, 11, πίν. 152Α· *ΕλλΚερΚρήτης*, 124, εικ. 26.

361. Οι λεγόμενοι τεχνίτες «Αρχάριος Ι» και «Αρχάριος ΙΙ» πιθανότατα ταυτίζονται με τους κατοπινούς ζωγράφους «των σταγονιδίων» και «των δάφνινων στεφανιών» αντίστοιχα, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 10-11.

362. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 13-14· Guerrini 1964, πίν. III, B26· Adriani 1940, πίν. 30:3.

363. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Cairo 26225, Toronto 13.26, Tübingen 4806 S/13, Tübingen 5250/25, ΕΑΜ 2557, London 1926.7.13.1, Alex. 21910, Alex. 22029, Alex. 9179, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 11-12, πίν. 1, 113-115, 125-130· *ΕλλΚερΚρήτης* 122, εικ. 24.

364. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-15, πίν. 171-173.

365. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τις σειρές των κοσμημάτων.

366. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-15· *Hadra* I, 126-129.

367. Πρβλ. ενδεικτικά το κόσμημα στο λαιμό της υδρίας αριθ. 580. Στο παράδειγμα αυτό ο κύκλος με στιγμή στο κέντρο οριζόμενος από στιγμές αναγνωρίζεται σε έργα σχεδόν σύγχρονων αγγειογράφων, όπως είναι ο «ζωγράφος του κισσού» (Alex. 8818), ο «ζωγράφος του ασπραγάλου» (Alex. 5273, 238 π.Χ.) ή ο «ζωγράφος των Κενταύρων» (Alex. 5271, 239 π.Χ.), βλ. σχετικά *Hadra* I, 123, σχέδ. 8b, c, g· *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 14-17, πίν. 180-182, 209-211. Αντίθετα, η έλλειψη διακόσμησης στην κύρια μετόπη σε συνδυασμό με τις ιδιόμορφες έλικες στην πίσω όψη δεν συμβάλλουν θετικά στην ανίχνευση συγκεκριμένου καλλιτέχνη.

368. Βλ. για τα επιμέρους μορφολογικά-διακοσμητικά στοιχεία στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων και για τις σειρές των διακοσμητικών θεμάτων.

369. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 12-13, πίν. 132-134.

και για τα δύο αγγεία αποτελούν η ομοιοτροπία κατά την απόδοση τόσο του κοσμήματος στο λαιμό όσο και των ελίκων στην πίσω όψη, στοιχεία τα οποία επιτρέπουν με μεγάλη πιθανότητα την ένταξη της υδρίας στην πρώιμη φάση της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του ίδιου δημιουργού. Σε ό,τι αφορά την υδρία αριθ. 675, αυτή δεν έχει να παρουσιάσει ισχυρά διακοσμητικά στοιχεία τα οποία θα μπορούσαν να συμβάλουν στην ανίχνευση του δημιουργού της[370]. Όμως, τα κοινά μορφολογικά γνωρίσματά της με την ενεπίγραφη υδρία Alex. 5274 (240 π.Χ.), έργο του «ζωγράφου των σταγονιδίων», σε συνδυασμό με τη σχεδόν όμοια απόδοση των ελίκων στην πίσω όψη αποτελούν ουσιώδεις προϋποθέσεις για την πιθανή ένταξή της στην ομάδα των έργων του ίδιου αγγειογράφου[371]. Ανάλογη δυσκολία προσδιορισμού συγκεκριμένου καλλιτέχνη παρουσιάζει και η υδρία αριθ. 583, επειδή τα διακοσμητικά στοιχεία είναι σχετικά σπάνια, ενώ τα μορφολογικά δεδομένα οδηγούν σε χρονολόγησή της στη δεκαετία 250-240 π.Χ.[372]. Η γραμμική απόδοση των κοσμημάτων στην κύρια μετόπη[373] δικαιολογεί ένα ανώτερο χρονολογικό όριο για το διακοσμητικό σχήμα, του οποίου η πρωιμότερη εμφάνιση, με βάση τα τωρινά δεδομένα, διαπιστώνεται σε υδρίες του «ζωγράφου των σταγονιδίων», χρονολογούμενες περί το 240 π.Χ. Το δεδομένο αυτό προσφέρει τη δυνατότητα για την προσγραφή της υδρίας στον ίδιο δημιουργό, ενώ η ένταξή της σε κάπως πρωιμότερο στάδιο της καλλιτεχνικής δραστηριότητάς του, δηλαδή περί το 250 π.Χ., μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη.

Στον κύκλο των έργων του «ζωγράφου των κυματοειδών γραμμών» πρέπει να προστεθεί η υδρία αριθ. 584, καθώς αναγνωρίζονται σε αυτήν τυπικά κοσμήματα από το θεματολόγιο του συγκεκριμένου τεχνίτη. Τόσο η στικτή γραμμή στο λαιμό και η σύνθεση των κοσμημάτων στην κύρια μετόπη όσο και η μορφή των ελίκων στην πίσω όψη σε συνδυασμό με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του αγγείου θυμίζουν έντονα υδρίες συνδεόμενες μορφολογικά αλλά και από την άποψη του διακόσμου με την ενεπίγραφη υδρία 90.9.13 της Νέας Υόρκης (213 π.Χ.), έργο του ίδιου τεχνίτη[374]. Στην ομάδα των έργων του ίδιου αγγειογράφου μπορεί να προστεθεί η υδρία αριθ. 534, κυρίως για τη στενή μορφολογική συγγένεια του τύπου των ελίκων στην πίσω όψη με τις αντίστοιχες ορισμένων έργων του[375], χωρίς να παραβλέπεται και το σχήμα του αγγείου, το οποίο ανταποκρίνεται προς το ανάλογο όψιμων υδριών της ομάδας «L». Αξίζει να επισημανθεί ότι η πρόχειρη εκτέλεση των κοσμημάτων στην κύρια μετόπη υποδηλώνει όψιμη χρονολόγηση για την υδρία, η οποία μπορεί να προσδιοριστεί περί το 200 π.Χ., δηλαδή στην τελική φάση της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του παραπάνω δημιουργού[376].

Οι υδρίες αριθ. 674 και 532 προσγράφονται από τον Enklaar στο «ζωγράφο του κεραυνού» και χρονολογούνται με βάση τη συγκριτική μορφολογική ή από την άποψη του διακόσμου εξέταση με τα ενεπίγραφα αγγεία τού 220 και 213 π.Χ. αντίστοιχα[377]. Στην πρώτη περίπτωση το σχήμα των ταινιών στα διαχωριστικά πλαίσια αποδίδει χαρακτηριστικό θέμα του «ζωγράφου του κεραυνού»[378]. Αντίθετα ο τύπος των ροδάκων στην κύρια μετόπη μπορεί να παραβληθεί με τον ανάλογο

---

370. Βλ. για τα επιμέρους διακοσμητικά στοιχεία στο κεφάλαιο για τις σειρές των κοσμημάτων.

371. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 12-13, πίν. 147-149. Σύμφωνα με την ταξινόμηση των υδριών της ομάδας «L» με βάση τα διακοσμητικά στοιχεία, που είχε προτείνει ο Cook, η υδρία αριθ. 675 εντάσσεται στην ομάδα των ανθεμίων-ροδάκων, βλ. B.F. Cook 1984, 796.

372. Βλ. για τη χρονολόγηση στο σχετικό κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων.

373. Βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για τις σειρές των κοσμημάτων.

374. Βλ. σχετικά με τη διακόσμηση ή την εξέλιξη του σχήματος της υδρίας αριθ. 584 στα αντίστοιχα κεφάλαια. Βλ. για το «ζωγράφο των κυματοειδών γραμμών», *Hadra Vases*, Μέρος Β' 19-20, όπου και σχετικά παραδείγματα.

375. Βλ. σχετικά ό.π. Πρβλ. επίσης για τον τύπο των ελίκων την υδρία Alex. 4562, η οποία αρχικά είχε αποδοθεί από τον Enklaar στο «ζωγράφο των κυματοειδών γραμμών» αλλά σε επόμενη μελέτη του αποδόθηκε στο «ζωγράφο του κεραυνού», βλ. σχετικά *Hadra* I, 134-135, σχέδ. 16τ· *Hadra Vases*, 18-19.

376. Βλ. σχετικά σχόλια παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο.

377. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 18-19.

378. Βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για τις σειρές των κοσμημάτων.

των παραδειγμάτων 29569 του Μουσείου της Αλεξάνδρειας και 90.9.10 της Νέας Υόρκης, έργα του «ζωγράφου των βουκρανίων»[379] ή τον αντίστοιχο της ενεπίγραφης αλεξανδρινής υδρίας (221 π.Χ.), η οποία προσγράφεται στο «ζωγράφο των ροδάκων»[380]. Στο δεύτερο παράδειγμα η οργάνωση των κοσμημάτων στην κύρια μετόπη οδηγεί σε ανάλογα διακοσμητικά σχήματα από την όψιμη φάση της ομάδας «L», τα οποία εμφανίζονται σε έργα του «ζωγράφου του κεραυνού», ενώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι αυτή καθεαυτή η διάταξη των θεμάτων αποδίδει σπάνια μορφή διακόσμου για τα αγγεία του εργαστηρίου της «δάφνης»[381].

ΙΙ. ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ «ΔΕΛΦΙΝΙΟΥ» (ΟΜΑΔΑ «D»)

(Πίν. 30, 37, 76 και 92· Χρονολογικός Πίνακας XLVIII)

Η γραπτή διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra», που εμφανίζεται σε κεραμική από την Κνωσό, αποδίδεται στο λεγόμενο εργαστήριο του «δελφινιού» ή ομάδα «D»[382]. Τα παραδείγματα που συγκροτούν την ομάδα είναι ολιγάριθμα και στη συντριπτική πλειονότητά τους θραυσματικής διατήρησης[383], ενώ από την άποψη των θε-

XLVIII. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ (ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ «HADRA»)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΟΜΑΔΑ «D»
	ΠΟΙΚΙΛΑ ΘΕΜΑΤΑ
320	
310	
300	
290	
280	
270	
260	
250	
240	
230	
220	
210	
200	
190	
180	
170	
160	
150	
140	
130	
120	
110	
100	
90	
80	
70	
60	
50	

ΚΑΝΟΝΙΚΗ-ΠΥΚΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

ΣΠΟΡΑΔΙΚΗ-ΠΙΘΑΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

379. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 15-16.

380. Πρόκειται για την υδρία που βρέθηκε στο σταθμό Hadra της Αλεξάνδρειας το 1987 (Alex. Hadra Station), όπου στη γραπτή επιγραφή, εκτός των άλλων, αναφέρεται ότι ο νεκρός, του οποίου η τέφρα είχε εναποτεθεί στο αγγείο, ήταν ο Πολυάλκης, γιος του Αλκαίου, βλ. *Hadra Vases*, Appendix A': Inscriptions on Hadra Vases, αριθ. 21.

381. Για περισσότερα σχόλια, βλ. παραπάνω στην εξέταση των κοσμημάτων της κύριας μετόπης των υδριών «L».

382. Η ονομασία εργαστηρίου του «δελφινιού» δόθηκε στην ομάδα αυτή για το λόγο ότι το δελφίνι είναι η κυρίαρχη μορφή στο θεματολόγιο των υδριών «D». Αξίζει να σημειωθεί ότι το μοναδικό παράδειγμα από την ομάδα «L» με ανάλογο θέμα είναι η υδρία Cairo 26227, όπου το δελφίνι εμφανίζεται στον ώμο του αγγείου, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 228-230.

383. Από το σύνολο των παραδειγμάτων που εξετάζονται εδώ, μόνον η μικρογραφική οινοχόη αριθ. 367 από το ιερό του Γλαύκου είναι σχεδόν ακέραιη, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

μάτων αποτελούν χαρακτηριστικό σύνολο τόσο για την τεχνοτροπία «Hadra» όσο και για την ελληνιστική διακοσμητική παράδοση γενικότερα. Σε αντίθεση προς το στερεότυπο θεματολόγιο και τη μονοτονία στην απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων των αγγείων της ομάδας «L», στην περίπτωση του εργαστηρίου του «δελφινιού» δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς την παρουσία ενός πλουσιότερου θεματικού περιεχομένου, ακόμη την ύπαρξη ποιοτικής υπεροχής, ή, τέλος, τη φροντισμένη απόδοση των λεπτομερειών των κοσμημάτων[384]. Χαρακτηριστική ένδειξη αυτής της τάσης αποτελεί τόσο η επίθεση του λευκού χρώματος επάνω στο βασικό μελανό-καστανό των κοσμημάτων[385] όσο και η χρήση του χαράγματος, κυρίως για τη δήλωση ορισμένων δευτερευόντων στοιχείων[386]. Ανάλογος τρόπος απόδοσης είναι ιδιαίτερα σπάνιος για το εργαστήριο «L»[387] και εντελώς άγνωστος για το αλεξανδρινό «BL».

Τα παραδείγματα του εργαστηρίου «D» είναι σπάνια ανάμεσα στα ευρήματα από την Κνωσό και στη συντριπτική πλειονότητά τους αντιπροσωπεύονται από θραύσματα κρατήρων ή υδριών. Παράλληλα, δεν λείπουν και οι αδιάγνωστου τύπου περιπτώσεις, οι οποίες κατά κανόνα προέρχονται από τους αποθέτες της «Ανεξερεύνητης Έπαυλης»[388]. Για το λόγο αυτό, η καλλιτεχνική δραστηριότητα του κνωσιακού εργαστηρίου αποτυπώνεται σαφέστερα σε σημαντικό αριθμό αλεξανδρινών υδριών, όπου διαπιστώνεται αξιόλογη ποικιλία διακοσμητικών στοιχείων, ενώ από τα επικρατέστερα θέματα είναι οι παραστάσεις μορφών στην κύρια όψη του αγγείου[389]. Ανεξάρτητα πάντως από τις διαπιστώσεις αυτές, και στα παραδείγματα από την Κνωσό αναγνωρίζεται αρκετά αξιόλογη ποικιλία διακοσμητικών στοιχείων. Εκτός από τα συνηθισμένα φυτικά κοσμήματα, γνωστά και από την ομάδα «L», όπως το κλαδί κισσού, το ανθέμιο (αριθ. 112) ή ο ρόδακας[390], εμφανίζεται ακόμη η κληματίδα, ενίοτε με τσαμπιά σταφυλιού[391], ενώ σε ένα δείγμα αποδίδεται ο μαίαν-

---

384. Γενικά για τη διακόσμηση των υδριών της ομάδας «D» μπορεί να αναφερθεί ότι η εξωτερική επιφάνεια του χείλους έχει μελανό χρώμα. Σε ορισμένες περιπτώσεις γύρω από το λαιμό εμφανίζεται κλαδί δάφνης με διαφορετική απόδοση από το αντίστοιχο της ομάδας «L» ή της αλεξανδρινής «BL». Ενίοτε αποδίδονται και άλλα θέματα, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις ο λαιμός παραμένει ακόσμητος. Η οργάνωση της διακόσμησης στο σώμα της υδρίας είναι ανάλογη με εκείνη της ομάδας «L», με τη διαφορά ότι τα ορθογώνια διαχωριστικά πλαίσια αντικαθιστά απλή κατακόρυφη γραμμή, η οποία σε αρκετές περιπτώσεις μπορεί και να παραληφθεί. Στην πίσω όψη εμφανίζονται ποικίλα θέματα εκτός από τις τυπικές έλικες της ομάδας «L», ενώ σε πολυάριθμα παραδείγματα το κατώτερο σώμα είναι βαμμένο με μελανό χρώμα. Για περισσότερες παρατηρήσεις, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 29-35· *Hadra* I, 140-144.

385. Πρβλ. ενδεικτικά έργα του «ζωγράφου του δρομέα», ενώ από τα κνωσιακά παραδείγματα αντιπροσωπευτικά είναι το θραύσματα H38/51, H38/57, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 29-30· *UM*, 130, πίν. 117. Ανάλογο χαρακτηριστικό εμφανίζεται σπανιότερα στα αλεξανδρινά παραδείγματα της ομάδας «L», ενώ στα γνωστά από την περιοχή της Φαιστού απουσιάζει παντελώς, βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την κατηγορία αυτή.

386. Χαρακτηριστικά δείγματα του συγκεκριμένου τρόπου απόδοσης των θεμάτων εκπροσωπούν τα έργα του «ζωγράφου του δρομέα», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 29-30, όπου σχετικά παραδείγματα. Πρβλ. επίσης τον κιονωτό κρατήρα αριθ. 221 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση του αγγείου αυτού.

387. Στην ομάδα «L» το χάραγμα χρησιμοποιείται σε όψιμα παραδείγματα και κυρίως στη θέση της εξηρημένης ταινίας γύρω από το χείλος ή τη βάση, κάποτε εμφανίζεται και στα διαχωριστικά πλαίσια, πρβλ. την υδρία Munich 6105, ενώ σε μία περίπτωση αναγνωρίζεται σε απόδοση μορφών, πρβλ. Raleigh N. Carolina G.79.6.15, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 16 και Μέρος Β′, 20-21, πίν. 308, 315.

388. Βλ. σχετικά *UM*, 130-131, πίν. 116-117.

389. Για τα θέματα του εργαστηρίου «D», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 29-33· *Hadra* I, 140-144.

390. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. *UM*, ό.π. Πρβλ. ιδιαίτερα το ανθέμιο στο λαιμό της υδρίας αριθ. 112 με τα παραπλήσιας απόδοσης ανθέμια των υδριών αριθ. 576 και 582 από την ομάδα «L», βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση «L» τύπου «Hadra».

391. Πρβλ. σχετικά το θραύσμα H38/62, βλ. *UM*, 131, πίν. 117. Ανάλογο θέμα κοσμεί και το λαιμό του κρατήρα 221, βλ. σχετικά στην εξέταση που ακολουθεί. Η κληματίδα με φύλλα αμπέλου εμφανίζεται συχνότερα από το τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. και εξής, βλ. *Trefoil Style*, 45. Βλ. επίσης, *Hadra* I, 138-140, σχέδ. 19h, Alex. 8817, «ζωγράφος El Mahâra», σχέδ. 20c, Alex. 22667 (260-225 π.Χ.)· La Rosa 1984, 810, σχέδ. 3, αριθ. 19· Adriani 1952α, 18, σχέδ. 14 (επάνω), πίν. X, 1-2, «ζωγράφος της κληματίδας» (235-215 π.Χ.). Πρβλ. επίσης για το ανάλογο κόσμημα στον ώμο το θήλαστρο αριθ. 652 από το Καμηλάρι.

δρος[392]. Θα πρέπει ακόμη να υπογραμμιστεί ότι πολυάριθμα αλεξανδρινά αγγεία της ομάδας «D» έχουν δώσει ανάλογα θέματα σε διάφορες μορφές[393], ενώ ορισμένα από τα κοσμήματα αναγνωρίζονται παραπλήσια ή συγγενικά και στο αλεξανδρινό εργαστήριο «BL»[394]. Εκτός από τα παραπάνω θέματα, η ομάδα περιλαμβάνει και ολιγάριθμα αλλά χαρακτηριστικά παραδείγματα με παραστάσεις μορφών ή απεικονίσεις συμβόλων διαφορετικού θεματικού περιεχομένου το καθένα. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η εικονογραφική ποικιλομορφία αποτελεί ξεχωριστό χαρακτηριστικό του εργαστηρίου «D», σε αντίθεση προς την ομάδα «L», όπου γενικά επικρατεί ενιαίος χαρακτήρας στη διακόσμηση[395].

Αντιπροσωπευτικό δείγμα αποτελεί η μικρογραφική οινοχόη αριθ. 367 από το ιερό του Γλαύκου, χαρακτηριστικό δείγμα της ομάδας «D», όπου στο σώμα απεικονίζεται παράσταση κυνηγιού με αίγαγρο και δύο σκυλιά. Ανάλογο θεματικό περιεχόμενο, αλλά με διαφορετική σύνθεση ή απόδοση των μορφών, αναγνωρίζεται συχνά σε σύγχρονα αλεξανδρινά παράλληλα, τα οποία αποδίδουν χαρακτηριστικές μορφές της εικονογραφικής παράδοσης του εργαστηρίου του «δελφινιού»[396]. Οι μορφές των ζώων και ιδιαίτερα αυτή του αγριμιού μπορούν να ταυτιστούν με τον κρητικό αίγαγρο, μορφή αρκετά γνώριμη και αγαπητή στο θεματολόγιο των κρητών δημιουργών, η οποία εμφανίζεται συχνά και σε πρωιμότερες χρονικές περιόδους της κρητικής τέχνης, όπως φανερώνουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από άλλες κατηγορίες έργων[397]. Αξίζει ακόμη να αναφερθεί ότι η μορφή της σύνθεσης απηχεί το ατομικό ύφος του «ζωγράφου του δρομέα»[398], κορυφαίου τεχνίτη του εργαστηρίου του «δελφινιού», καθώς ανάλογες αποδόσεις ζώων εμφανίζονται για πρώτη φορά στην υδρία Alex. 23356, η οποία θεωρείται αντιπροσωπευτικό έργο του αγγειογράφου[399]. Ανάλογες ή συγγενικές παραστάσεις χαρακτηρίζουν και άλλα αγγεία της ομάδας «D», ενώ στο βασικό της τύπο η σύνθεση υιοθετήθηκε γενικότερα από τους αγγειογράφους του εργαστηρίου του «δελφινιού»[400], χωρίς να λείπουν οι συγγενικές αποδόσεις και σε αγγεία του εργαστηρίου της «δάφνης» ή του αλεξανδρινού «BL»[401].

Παρά την θραυσματική διατήρησή του, ο κιονωτός κρατήρας αριθ. 221 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της ομάδας «D», όπου στην απόδοση των γραπτών θεμάτων χρησιμοποιείται επικουρικά και το χάραγμα, κυρίως για τη δήλωση των λεπτομερειών. Στη μία όψη του σώματος απεικονίζονται άλογα σε καλπασμό, που αποδίδονται φυσιοκρατικά με έντονη κινητικότητα. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η μορφή του αλόγου αποτελεί θέμα γνωστό και συνηθισμένο στην εικονογραφία της ομάδας «D»[402], ενώ χαρακτηρι-

---

392. Πρβλ. τα δύο μη συνανήκοντα θραύσματα του κρατήρα H38/55, βλ. *UM*, 130, πίν. 116. Για ανάλογα παραδείγματα από την ομάδα «L», πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες 2285 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, μία ακατάγραφη στο Μουσείο του Βερολίνου ή την Cassel T.496, βλ. *ΕλλΚερΚρήτης*, 132, εικ.37· *Hadra Vases*, πίν. 301, 312· Guerrini 1964, πίν. IX, F18.

393. Πρβλ. ενδεικτικά τις υδρίες 2284, 22887 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, μία ακατάγραφη υδρία της πρώην συλλογής Pugioli, ακόμη τις Alex. P.2092, Alex. 24002, Brooklyn M. L 68.11.8, Alex. 19125, Alex. 22699, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 328-330, 333, 337-339, 357-359, 360, 372, 377, 388.

394. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 8817 (κληματίδα), Alex. 4567, Alex. 8613 (ανθέμιο), Alex. R.325 (ρόδακας), βλ. *Hadra Vases*, πίν. 428, 438, 440, 446α.

395. Βλ. στο σχετικό κεφάλαιο για τη διακόσμηση του εργαστηρίου «L».

396. Βλ. σχετικά παραδείγματα και σχόλια στο κεφάλαιο για τις εικονιστικές παραστάσεις σε αγγεία της ομάδας «L».

397. Πρβλ. σχετικά το αγγείο αριθ. 602 από την ομάδα «L», όπου και περισσότερα σχόλια, βλ. παραπάνω στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

398. Η ονομασία οφείλεται στη σκηνή οπλιτοδρομίας που απεικονίζεται στην υδρία Moscow Puskin M., βλ. Guerrini 1964, πίν. I, A7.

399. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 29-30, πίν. 344-345.

400. Πρβλ. επίσης την υδρία Tübingen 4836 S./16 με την πρόσθετη μορφή του Έρωτα, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 354-355.

401. Βλ. *Hadra Vases*, πίν. 448 (Alex. P.1885).

402. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 15622 και δύο (χωρίς αριθμό) της Νέας Υόρκης, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 82, 380-381, 383. Πρβλ. επίσης την υδρία Alex. 5285 με ζεύγος αλόγων που τραβούν άμαξα με αναβάτη, βλ. ό.π., πίν. 102.

στική είναι η απουσία του ανάλογου τύπου στο θεματολόγιο των αγγειογράφων τόσο της ομάδας «L» όσο και του αλεξανδρινού εργαστηρίου «BL». Αντίθετα, παραπλήσιες μορφές ή συνθέσεις αναγνωρίζονται επανειλημμένα στη σύγχρονη ή νεότερη εικονογραφική παράδοση άλλων κατηγοριών διακόσμησης, όπως δείχνουν χαρακτηριστικά δείγματα τόσο από την περιοχή της κεντρικής Κρήτης[403] όσο και από άλλα ελληνιστικά κέντρα[404]. Στη δεύτερη όψη του αγγείου απεικονίζονται βουκράνια σε σειρά, με ελικοειδή στοιχεία ανάμεσά τους, τα οποία διακρίνονται για το φυσιοκρατικό τους χαρακτήρα και την καλλιγραφική διάθεση στην απόδοση των λεπτομερειών. Η μορφή τους θυμίζει έντονα τις ανάλογες της υδρίας 2284 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, έργο του «ζωγράφου του δρομέα», στον οποίο προσγράφεται και ο εξεταζόμενος κρατήρας[405]. Αξίζει να σημειωθεί ότι το αγγείο της Αθήνας, που χρονολογείται περί το 225-220 π.Χ., δίνει το πρωιμότερο χρονολογικά όριο εμφάνισης του θέματος για όλες τις ομάδες της διακοσμητικής τεχνοτροπίας «Hadra», ενώ στην ίδια ενότητα μπορεί να ενταχθεί και η ενεπίγραφη υδρία Alex. Hadra Station 1987 (221 π.Χ.) της ομάδας «L»[406]. Όμοιες ή συγγενικές σύνθεσεις είναι αρκετά γνωστές και στο θεματολόγιο των εργαστηρίων «L» και «BL»[407], ενώ ανάλογες αποδόσεις εμφανίζονται συχνά σε άλλα είδη αγγείων της εγχώριας παραγωγής, τα οποία ανήκουν στην τεχνοτροπία της «Δυτικής Κλιτύος»[408]. Αξίζει ακόμη να επισημανθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις τα παραδείγματα αυτά χαρακτηρίζονται για την υψηλή ποιότητα στην απόδοση των συνθέσεων[409], ενώ οι παραπλήσιες παραστάσεις φαίνεται ότι είναι σχετικά σπάνιες σε άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου[410].

Παρά την εντελώς αποσπασματική διατήρησή του, πρέπει να αναφερθεί εδώ και το θραύσμα αριθ. 177, που πιθανότατα ανήκει σε εραλδική σύνθεση όπου αποδίδεται ανθέμιο ανάμεσα σε κε-

---

403. Πρβλ. σχετικά τη μορφή του φιερωτού αλόγου (Πήγασος), αποδοσμένου με την τεχνοτροπία «Δυτικής Κλιτύος» στην πρόχου με λαιμό αριθ. 187 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματος και για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

404. Πρβλ. σχετικά τη φιάλη αριθ. 943 με γραπτή διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την Κόρινθο, όπου αποδίδονται Πήγασοι, βλ. *Corinth* VII, III, 187, πίν. 84. Πρβλ. επίσης παραπλήσιες αποδόσεις σε ανάγλυφα αγγεία, βλ. *Agora* XXII, αριθ. 152-154, 408.

405. Ο Enklaar αποδίδει το αγγείο στο «ζωγράφου του δρομέα», στηριζόμενος στο σύνολο των διακοσμητικών στοιχείων της υδρίας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, σε αντίθεση προς τον Callaghan που θεωρεί ότι οι μορφές των αλόγων θυμίζουν τις ανάλογες του «ζωγράφου του Πήγασου», στον οποίο και αποδίδει τον εξεταζόμενο κρατήρα, βλ. σχετικά *UM*, 119-120· *Hadra Vases*, Μέρος Β', 29-30. Πρβλ. επίσης τη σιαμνοειδή κάλπη 2562 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βλ. *ΕλλΚερΚρήτης*, 121, εικ. 23.

406. Η υδρία αυτή, που προσγράφεται στο «ζωγράφο των ροδάκων» της ομάδας «L», κοσμείται με βουκράνιο, ενώ ο τρόπος απόδοσής του φαίνεται ότι ακολουθεί χρονολογικά εκείνο της υδρίας 2284 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 18-19, 30, πίν. 235. Ανάλογο επίσης θέμα αναγνωρίζεται στα θραύσματα H38/47, H38/59 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», ενώ η μόνη διαφορά ανάμεσά τους βρίσκεται στα δευτερεύοντα διακοσμητικά στοιχεία, καθώς στα παραπάνω παραδείγματα τις έλικες αντικαθιστούν στικτές γραμμές, βλ. σχετικά *UM*, 130-131, πίν. 116-117.

407. Για παραδείγματα από την ομάδα «L», πρβλ. τις υδρίες Alex. 22104, Alex. Hadra Station (221π.Χ.), την υδρία του Βερολίνου (χωρίς αριθμό), βλ. *Hadra Vases*, πίν. 232, 235, 301. Από την αλεξανδρινή ομάδα «BL», πρβλ. τις υδρίες Alex. R.325, Alex. 7450, βλ. ό.π. πίν. 446Α· *Hadra* I, 138, σχέδ. 19k.

408. Πρβλ. σχετικά τον κάνθαρο με τις δακτυλιόσχημες λαβές αριθ. 658, το θραύσμα της τριφυλλόστομης οινοχόης αριθ. 649 από τη Φαιστό, τα θραύσματα αριθ. 178 και 215 από το λαιμό πρόχου με λαιμό και κυλινδρικής αντίστοιχα, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων. Πρβλ. επίσης ανάλογο θέμα στη φιάλη τύπου «Medusa bowl» του Cabinet des Médailles στο Παρίσι και σε ένα θραύσμα από το λαιμό τριφυλλόστομης οινοχόης στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας, τα οποία αποδίδονται από τον Enklaar στο «ζωγράφο του μαιάνδρου», αγγειογράφο της ομάδας «L», βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β', 20-21, πίν. 40Α· Hadjimichali 1971, 207, σχέδ. 42.

409. Πρβλ. σχετικά τους κανθάρους με τις δακτυλιόσχημες λαβές ή τις φιάλες τύπου «Medusa bowl», βλ. στα σχετικά κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

410. Πρβλ. σχετικά το πινάκιο αριθ. 129 από την Κόρινθο, βλ. *Corinth* VII, III, πίν. 45, αριθ. 128 (250-225 π.Χ.), πίν. 84, αριθ. 943 (225-200 π.Χ.).

φάλια γρυπών. Ο τρόπος οργάνωσης των θεμάτων επάνω στην επιφάνεια του αγγείου, ο οποίος αναγνωρίζεται συχνά και σε άλλες μορφές της τέχνης ήδη από παλαιότερες χρονικές περιόδους, χαρακτηρίζει ιδιαίτερα την εικονογραφία περιοχών της ανατολικής Μεσογείου. Επίσης, είναι γνωστός και από πολυάριθμες αλεξανδρινές υδρίες της ομάδας «D»[411], χωρίς να λείπουν οι ανάλογες αποδόσεις σε αγγεία της τεχνοτροπίας «Δυτικής Κλιτύος»[412]. Εκτός από τις περιπτώσεις αυτές, η μορφή του γρύπα δεν είναι άγνωστη στο θεματολόγιο της ομάδας «L», καθώς εμφανίζεται με ανάλογη σύνθεση και στην υδρία της ομάδας «L» 26238 του Μουσείου του Καΐρου, ενώ διαφορετική και λιγότερο σύνθετη είναι η απόδοση του ίδιου θέματος στην υδρία Alex. 21438[413].

Το θραύσμα αριθ. 135, όπου δελφίνια εναλλάσσονται με στικτούς ρόδακες, αποδίδει θέμα γνωστό και ιδιαίτερα αγαπητό τόσο στην ομάδα «D» όσο και στην τεχνοτροπία «Δυτικής Κλιτύος», όπως δείχνουν οι ποικίλες μορφές και συνθέσεις σε παραδείγματα από την εγχώρια κεραμική[414] αλλά και από άλλα κέντρα του ελληνιστικού κόσμου[415]. Αντίθετα, το ίδιο θέμα είναι ιδιαίτερα σπάνιο στην ομάδα «L»[416], ενώ απουσιάζει παντελώς από το θεματολόγιο του αλεξανδρινού εργαστηρίου «BL».

Δύο ακόμη χαρακτηριστικά θέματα της ομάδας «D» διακρίνονται σε ισάριθμα θραύσματα από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη»: ο τρίποδας και το θυμιατήριο[417]. Τα διακοσμητικά στοιχεία αποδίδονται εναλλάξ, ενώ διάφορες μορφές των θεμάτων προσφέρουν και πάλι τα αλεξανδρινά παράλληλα. Χαρακτηριστική είναι η υδρία 23739 του Μουσείου Μπενάκη, όπου η σύνθεση στο σώμα της είναι εντελώς όμοια προς το κνωσιακό παράδειγμα[418]. Αντίθετα, σε άλλες περιπτώσεις απεικονίζεται μόνον ο τρίποδας πλαισιωμένος από πτηνά εραλδικά τοποθετημένα, ενώ σε άλλο δείγμα το θέμα συνδυάζεται με τη μορφή της Νίκης, η οποία αποθέτει στεφάνι στην κορυφή του[419]. Τα θέματα αυτά θα μπορούσαν ακόμη να έχουν πέρα από το διακοσμητικό χαρακτήρα και κάποιο συμβολισμό, καθώς ο τρίποδας συνδέεται γενικότερα με νικηφόρους αγώνες και έπαθλα, ενώ το θυμιατήριο μπορεί να σχετιστεί περισσότερο με ταφικά έθιμα ή τελετουργικές πράξεις προς το νεκρό[420]. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι απεικονίσεις μεμονωμένων αντικειμένων-συμβόλων

---

411. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 21938, 23740 του Μουσείου Μπενάκη, P.6313 του Μουσείου της Αρχαίς Αγοράς των Αθηνών, Liverpool 56.5.212, Cairo 26230, 2563 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, 90.9.46 της Νέας Υόρκης, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 66, 73-74, 79, 85, 88-89, 98, 99, 423.

412. Πρβλ. ενδεικτικά την πρόχου με λαιμό αριθ. 76 ή τον κάνθαρο αριθ. 202, βλ. στον περιγραφικό καταλόγο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη του σχήματός τους.

413. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 14-15, πίν. 80-80α, 185-187.

414. Στο θραύσμα Η13/20 η μορφή του δελφινιού αποδίδεται με διπλά πτερύγια στη ράχη, συνοδευόμενα από ισάριθμα στην κοιλιά και με πεταλόσχημη ουρά. Η μορφή αυτή αναγνωρίζεται όμοια στα θραύσματα Η28/24, Η28/27 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη», που ανήκουν στην κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος» και προσγράφονται από τον Callaghan στο λεγόμενο «ζωγράφο των δελφινιών με ουρά σε σχήμα U», του οποίου η καλλιτεχνική δραστηριότητα τοποθετείται στις τελευταίες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά *UM*, 105, 119, πίν. 98.

415. Πρβλ. για απεικονίσεις δελφινιών σε αγγεία της ομάδας «D» τις υδρίες Brussels A13, Alex. 21938, P.6313 του Μουσείου της Αγοράς των Αθηνών, 2576 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, βλ. *Hadra Vases*, πίν. 4-6, 66-67, 366. Για παραδείγματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για το σχετικό διακοσμητικό θέμα. Για παραδείγματα από άλλες περιοχές, βλ. ενδεικτικά Rotroff 1991, 81-88, πίν. 30-34· *Alt-Ägina* II, 1, 70, αριθ. 490, πίν. 38, αριθ. 528, πίν. 40· *Corinth* VII, III, 92, αριθ. 539, 541, πίν. 55· Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Γ′ ΕλλΚερ*, 84, πίν. 40β· *PergForsch* 2, D39, πίν. 13· Πατσιαδά 1983, 177, 186, 197, 199, αριθ. 119, 155, 198, πίν. 67α, 73γ, 78γ.

416. Η μορφή του δελφινιού εμφανίζεται μόνο στην υδρία Cairo 26227 της ομάδας «L», όπου κοσμεί τον ώμο του αγγείου, βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 17, πίν. 228-230.

417. Πρόκειται για τα δύο μη συνανήκοντα θραύσματα Η38/58, που δεν περιλαμβάνονται στον περιγραφικό κατάλογο εξαιτίας της εντελώς θραυσματικής διατήρησής τους, βλ. *UM*, 131, πίν. 117.

418. Βλ. σχετικά Guerrini 1964, 15, πίν. IV, C,7.

419. Πρβλ. για την πρώτη περίπτωση την υδρία P.6313 του Μουσείου της Αγοράς των Αθηνών, έργο του «ζωγράφου του δρομέα», ενώ για τη δεύτερη την υδρία 26224 του Καΐρου, έργο του «ζωγράφου της Ρόδου», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 29-30, 32, πίν. 346-348, 399-401· Guerrini 1964, 10-11, πίν. I, A, 3.

420. Πρβλ. σχετικά τις αποδόσεις θυμιατηρίων σε επιτύμβιες στήλες κλασικών χρόνων, βλ. Pfuhl - Möbius 1977, 544.

δεν είναι σπάνιες σε αγγεία της ομάδας «D»[421], ενώ ανάλογης μορφής θέματα εμφανίζονται κάποτε και σε άλλες κατηγορίες ελληνιστικής διακόσμησης[422]. Τέλος, χαρακτηριστικό είναι το θραύσμα αριθ. 141 από το λαιμό υδρίας, όπου αποδίδεται αστράγαλος, θέμα αντιπροσωπευτικό για την ομάδα «D» και συνηθέστερο σε υδρίες οι οποίες προσγράφονται στο «ζωγράφο του δελφινιού»[423]. Επιπλέον, το ίδιο κόσμημα αναγνωρίζεται συχνά σε παραδείγματα της ομάδας «L»[424], ενώ δεν λείπουν οι ανάλογες αποδόσεις και σε αγγεία της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος»[425].

Γ. ΑΓΓΕΙΑ ΜΕ ΠΛΑΣΤΙΚΟ ΔΙΑΚΟΣΜΟ

Η ομάδα των αγγείων με ανάγλυφη διακόσμηση που εξετάζεται στη συνέχεια περιλαμβάνει ολιγάριθμα, συχνά κακής διατήρησης παραδείγματα, τα οποία, αν και χαρακτηρίζονται για την περιορισμένη ποικιλία των θεμάτων τους, προσφέρουν μια έστω αμυδρή εικόνα για αυτήν τη μορφή διακόσμησης στην ελληνιστική κεραμική από την κεντρική Κρήτη. Τα πλαστικά στοιχεία, που έχουν στενή σχέση και εξάρτηση από τη σύγχρονη ή παλαιότερη μεταλλοτεχνία, εμφανίζονται συνηθέστερα στις λαβές ή στον πυθμένα των αγγείων και αποδίδουν διακοσμητική πρακτική γνωστή ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. στην αττική κεραμική[426]. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία ανάλογων παραδειγμάτων και σε προγενέστερες χρονικές περιόδους[427], ενώ η μορφή αυτή του διακόσμου εμφανίζεται συχνότερα στην κεραμική των ελληνιστικών χρόνων, όπου στις περισσότερες περιπτώσεις τα θέματα εναρμονίζονται προς την εικονογραφική παράδοση της εποχής[428].

Στην πλειονότητά τους τα πλαστικά στοιχεία τα οποία κοσμούν τα αγγεία από την κεντρική Κρήτη προέρχονται από τον κύκλο του Διονύσου ή της Αφροδίτης, περιορίζονται σε μάσκες Σατύρων και Σιληνών (αριθ. 507, 670-671), σε γυναικείες κεφαλές (αριθ. 363, 414, 661), ακόμη σε μία περίπτωση εμφανίζεται το κισσόφυλλο (αριθ. 84), και κατά κανόνα προσαρμόζονται στη ρίζα των λαβών μικρών αγγείων πόσης, με επικρατέστερα σχήματα την οινοχόη και τον κάνθαρο[429]. Στις ανάγλυφες αλλά αρκετά φθαρμένες μορφές που διακοσμούν την κορυφή (αριθ. 507, 670-671) ή και τη ρίζα των λαβών (αριθ. 670) αναγνωρίζεται συνηθέστερα ο τύπος του Σατύρου ή του Σιληνού, ενώ οι ίδιες οι μορφές, που αποδίδονται μετωπικά, αντιπροσωπεύουν τύπους οι οποίοι εμφανίζονται συχνά τόσο σε αγγεία από μέταλλο ή φαγεντιανή όσο και σε πήλινα ή χάλκινα ειδώλια, χωρίς να λείπουν οι αντίστοιχες αποδόσεις και σε έργα της μνημειακής πλαστικής[430]. Σε ό,τι αφορά τα μικρά, αρκετά φθαρμένα, πλαστικά γυναικεία κεφάλια, που άλλοτε λει-

---

421. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Alex. 24001 (αλάβαστρα-στεφάνια), Alex. 25246 (ριπίδιο), 23740 του Μουσείου Μπενάκη (λουτήριο-κύκνοι), βλ. *Hadra Vases*, 67, πίν. 71-73.

422. Πρβλ. σχετικά την κατηγορία των υδριών «Hadra» με λευκό βάθος ή εκείνη των λαγύνων, βλ. Α. Γιαννικουρή, *Γ' ΕλλΚερ*, 307· Leroux 1913, 114. Επιπλέον, ο τρόπος αυτός διακόσμησης με μεμονωμένα αντικείμενα εμφανίζεται για πρώτη φορά στην κεραμική της Γνάθιας, βλ. Green 1976, πίν. 2, 5α, 18.

423. Πρβλ. σχετικά τις υδρίες Brooklyn M. L 68.11.8, 2576 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Alex. 19125, 90.9.34 του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης, βλ. *IHV*, αριθ. 17, πίν. V· *Hadra Vases*, Μέρος Β', 31, πίν. 366-368, 372-373, 377.

424. Βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β', 17 («ζωγράφος του αστραγάλου», 240-230 π.Χ.), πίν. 212-214, 218-221.

425. Πρβλ. ενδεικτικά την πρόχου με λαιμό αριθ. 76 ή την οινοχόη αριθ. 209, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

426. Βλ. σχετικά *Agora* XII, 21-22.

427. Βλ. σχετικά Simon - Hirmer 1976, πίν. 14, III, 216, Metropolitan Museum 46.11.7, Beazley, ABV, 434, 3.

428. Βλ. σχετικά σχόλια για το θέμα στο Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*, 94-95.

429. Βλ. για ανάλογα παραδείγματα από άλλες περιοχές H. Thompson 1934, 320, εικ. 5, A31-A32, 338, εικ. 18, B21· *Eretria* II, πίν. 17, αριθ. 25· Watzinger 1901, 56, 72, 78-80.

430. Για την πρώτη περίπτωση, βλ. σχετικά *ΑΔ* (1963), Χρονικά, πίν. 226-227· για τη δεύτερη, βλ. H. Thompson 1973, 41-45, πίν. LXI, LX, LXIII· για την τρίτη και την τέταρτη, βλ. Fucks 1969, 137, αριθ. 126, 138, αριθ. 127/128, 362, αριθ. 401.

τουργούν ως βάση, όπως στον ημίτομο σκύφο αριθ. 363, άλλοτε πάλι διακοσμούν τη ρίζα των λαβών στους κανθάρους (αριθ. 414, 661), θα πρέπει να σημειωθεί ότι μπορούν να θεωρηθούν περισσότερο θεματικές παραλλαγές τύπων από τον κύκλο της Αφροδίτης και να ενταχθούν στην ίδια εικονογραφική ομάδα με τα προσωπεία Σιληνών, Σατύρων ή τα κισσόφυλλα. Το δεδομένο αυτό συμφωνεί περισσότερο με την πολυμορφία των διακοσμητικών θεμάτων, η οποία άρχισε να διαφαίνεται από τον 4ο αι. π.Χ., ενώ διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στους ελληνιστικούς χρόνους[431].

Ξεχωριστό ενδιαφέρον από την άποψη του θεματικού περιεχομένου του πλαστικού διακόσμου παρουσιάζει η οινοχόη αριθ. 409, καθώς στο παράδειγμα αυτό συνδυάζονται ανάγλυφα φυτικά θέματα με μορφές από το διονυσιακό κύκλο, τα οποία κοσμούν το κατώτερο σώμα, τη λαβή και τμήμα από το χείλος του αγγείου. Το κατώτερο μέρος του σώματος αγκαλιάζουν τέσσερα μεγάλα φύλλα άκανθας με κεντρικό νεύρο και κορυφές στραμμένες προς τα έξω, ενώ ανάμεσά τους διαμορφώνονται εγχάρακτες οξυκόρυφες γωνίες με χάραξη στον άξονα. Η απόδοση των φύλλων του κάλυκα χαρακτηρίζεται από έντονη σχηματοποίηση ενώ τα ενδιάμεσα χαρακτά στοιχεία πιθανότατα υποκαθιστούν τα άνθη, τα οποία γέμιζαν συνηθέστερα τα μεταξύ τους κενά[432]. Ο διακοσμητικός αυτός τρόπος, που αναγνωρίζεται σχεδόν όμοιος και σε ορισμένα θραύσματα κανθάρων από το ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό[433], είναι αρκετά συνηθισμένος στους ελληνιστικούς χρόνους και απαντά σε ποικίλα είδη αγγείων, διαφορετικής διακοσμητικής τεχνοτροπίας[434], ενώ χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τη μεγάλη κατηγορία των λεγόμενων «μεγαρικών» σκύφων[435]. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο κάλυκας ακάνθου θεωρείται ότι κατάγεται από περιοχές της ανατολικής Μεσογείου, και ιδιαίτερα από το μικρασιατικό χώρο[436]. Επίσης, αντίστοιχη διακοσμητική αρχή διαπιστώνεται και σε εργαστήρια της Κάτω Ιταλίας περί τα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ., ενώ ανάλογη μορφή διακόσμου δεν παρατηρείται στην αττική κεραμική[437].

Τα θέματα που εμφανίζονται στην επάνω και κάτω πρόσφυση της λαβής, δηλαδή κεφάλι Σατύρου και Ερωτιδέως αντίστοιχα, προέρχονται από τους κύκλους του Διονύσου ή της Αφροδίτης και αποτελούν μορφές απόλυτα εναρμονισμένες προς το λειτουργικό χαρακτήρα του αγγείου, ενώ αυτή καθεαυτή η απόδοσή τους θυμίζει τις ανάλογες πήλινων ή χάλκινων ειδωλίων του 2ου-1ου αι. π.Χ., κυρίως από περιοχές της ανατολικής Μεσογείου[438]. Ανεξάρτητα από τις διαπιστώσεις αυτές, η διάταξη των πλαστικών στοιχείων στην επάνω πρόσφυση της λαβής, όπου κυλινδρικά στελέχη με ρόδακες στις απολήξεις αγκαλιάζουν το στόμιο της οινοχόης και παράλλη-

---

431. Βλ. σχετικά Δρούγου, *Ημίτομοι σκύφοι*, 95-96.

432. Για σχόλια σχετικά με το άνθος ανάμεσα στα κενά των φύλλων του κάλυκα, βλ. Ζερβουδάκη 1984, 129-130, πίν. 45-50, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

433. Βλ. σχετικά *KDS*, 43, πίν. 25, αριθ. 86-87.

434. Πρβλ. σχετικά τη μελαμβαφή μικρή υδρία 6024 της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» του Μουσείου του Μονάχου, την υδρία «L» της κατηγορίας «Hadra» του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης, την υδρία στο Erlangen, τον κρατήρα της Ρόδου ή τους αμφορείς από τον Τάραντα, βλ. σχετικά Guerrini 1964, πίν. X, F 20, F22· Parlasca 1982, 176 κ.ε., εικ. 1-4· Hill 1947, 253 κ.ε., πίν. LXVII, 1-2· Ζερβουδάκη 1984, 129-130, πίν. 45-50. Πρβλ. επίσης γραπτές παραπλήσιες αποδόσεις της διακοσμητικής αυτής αρχής τόσο σε αγγεία τύπου «Hadra» και σε υδρίες με λευκό βάθος όσο και σε παραδείγματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», βλ. σχετικά *Hadra Vases*, πίν. 352-353· Α. Γιαννικουρή, *Γ' ΕλλΚερ*, 309, πίν. 245γ. Πρβλ. επίσης την ομάδα των κανθάρων με τις δακτυλιόσχημες λαβές, βλ. παραπάνω στο αντίστοιχο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

435. Πρβλ. ενδεικτικά τους αττικούς ανάγλυφους σκύφους, βλ. σχετικά *Agora* XXII, 6, 9, 18, 39· Rortoff 1982, 329 κ.ε.

436. Βλ. σχετικά Pfrommer 1987, 109· Wuilleumier 1930, 32.

437. Βλ. Ζερβουδάκη 1984, 129, ιδιαίτερα υποσημ. 24-26.

438. Για την πρώτη περίπτωση, βλ. Fucks 1969, 137, εικ. 126 (150 π.Χ.)· Mitten - Doeringer 1968, 128, αριθ. 130 (200-150 π.Χ.). Για τη δεύτερη, βλ. Mollard-Besques 1963, 47, πίν. 56d-f (τέλη του 1ου αι. π.Χ.), 60, πίν. 75c (τέλη του 2ου αι. π.Χ.), 161, πίν. 195h, 188, πίν. 224b (1ος αι. π.Χ.).

λα πλαισιώνουν το κεφάλι του Σατύρου, αποδίδει διακοσμητική πρακτική γνωστή ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους κυρίως από μετάλλινα αγγεία, τα οποία πρέπει να είχαν υπόψη τους οι μεταγενέστεροι αγγειοπλάστες προκειμένου να μεταφέρουν στον πηλό τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου διακοσμητικού τρόπου[439]. Σε ό,τι αφορά τα συμπληρωματικά θέματα αξίζει να σημειωθεί ότι τα φύλλα άκανθας, που στερεώνονται με πλαστικό δακτύλιο στην κορυφή της λαβής, πιθανότατα και στη ρίζα της[440], εκφράζουν διακοσμητική αρχή αρκετά συνηθισμένη, όπως τουλάχιστον φανερώνουν παραπλήσια ή συγγενικά παραδείγματα κυρίως από την Κάτω Ιταλία[441], ενώ για τον τύπο του ρόδακα ή των «ιωνικών αυγών» τα σχετικά παράλληλα είναι πολυπληθέστερα και αναγνωρίζονται τόσο στην κεραμική και στη μεταλλοτεχνία όσο και στη μικροτεχνία[442].

Εκτός από τις περιπτώσεις αυτές, ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο από κατασκευαστική όσο και από θεματική άποψη παρουσιάζει το ανάγλυφο κεφάλι της Μέδουσας, το οποίο διακοσμεί τον πυθμένα της ομώνυμης φιάλης[443]. Ο κάθε τύπος που περιλαμβάνεται στη σειρά έχει κατασκευαστεί από διαφορετική μήτρα, ενώ σε όλες τις περιπτώσεις η μορφή ταυτίζεται με τη Μέδουσα ή Γοργώ και αποτελεί ελεύθερη μεταφορά ή μετάπλαση στον πηλό κλασικού ή κλασικίζοντος έργου[444]. Ανάμεσα στα παραδείγματα της σειράς, τα καλύτερα διατηρημένα είναι τα αριθ. 427 και 655. Στην πρώτη περίπτωση το κεφάλι αποδίδεται με ελαφρά στροφή προς τα αριστερά, τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι με επιμέλεια πλασμένα, τα περιγράμματα αποδίδονται με σαφήνεια, ενώ η κόμη χωρίζεται στο μέσον και διαμορφώνεται από κυματιστούς βοστρύχους, οι οποίοι πλαισιώνουν το πρόσωπο. Η ηρεμία του προσώπου και η κάπως παθητική έκφραση των ματιών θυμίζουν περισσότερο ανθρώπινη παρά δαιμονική μορφή, ενώ δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί, σύμφωνα με την άποψη του Buschor, η πιθανότητα υιοθεσίας ορισμένων χαρακτηριστικών του τύπου από τις πολυάριθμες προσωπογραφίες του Μεγάλου Αλεξάνδρου[445]. Αντίθετα, στο δεύτερο

---

439. Σχετικά με τη διακοσμητική αυτή πρακτική θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα πλαστικά στοιχεία στα παλαιότερα παραδείγματα είναι διαφορετικά, καθώς εκεί κυριαρχούν οι γυναικείες μορφές στο κέντρο της σύνθεσης, πρβλ. ενδεικτικά Mitten - Doeringer 1968, 78, αριθ. 73 (τέλη του 6ου αι. π.Χ.)· Robinson 1942, 174, εικ. 1-2, 177, εικ. 5-6, 187, εικ. 7-8, 183, εικ. 14-15, 184, εικ. 17-18, 186, εικ. 20-21· Comstock - Vermeule, *GERB*, 296, αριθ. 422 (περί το 525 π.Χ.), 297-299, αριθ. 423-424 (περί το 450 π.Χ.), 311, αριθ. 436 (αρχές του 5ου αι. π.Χ.), 330, αριθ. 464· Κουλεϊμάνη-Βοκοτοπούλου 1975, 36 κ.ε., 91 κ.ε.

440. Η επιφύλαξη αυτή εκφράζεται για το λόγο ότι η λαβή έχει συμπληρωθεί στο σημείο αυτό, πράγμα που δεν επιτρέπει με βεβαιότητα την τοποθέτηση στη συγκεκριμένη θέση πλαστικού δακτυλίου.

441. Πρβλ. ενδεικτικά Bernardini 1932, πίν. 29, αριθ. 3-4.

442. Βλ. Bernardini 1932, πίν. 28, αριθ. 8 (γραπτά «ιωνικά αυγά»), πίν. 29, αριθ. 1-2· Comstock - Vermeule, *GERB*, 297, αριθ. 423, 318, αριθ. 444. Πρβλ. ακόμη για τα χαρακτά ανάγλυφα «ιωνικά αυγά» τα αντίστοιχα που διακοσμούν τη ρίζα του λαιμού της οινοχόης αριθ. 671, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο. Βλ. επίσης, Mitten - Doeringer 1968, 108-109, αριθ. 108 (5ος αι. π.Χ.), 112-113, αριθ. 110 (4ος αι. π.Χ.)· Mollard-Besques 1963, 101, πίν. 96, D3900-D3902.

443. Ο τύπος αυτός της φιάλης εντάσσεται στην κατηγορία των ελληνιστικών μελαμβαφών αγγείων με έκτυπα εμβλήματα, τα οποία συνδυάζονται με γραπτή επίθετη διακόσμηση, βλ. σχετικά Courby 1992, 163, 224, 251· Richter 1959, 241 κ.ε., πίν. 51-60.

444. Το κεφάλι της Μέδουσας ανταποκρίνεται στο λεγόμενο τύπο της «Ωραίας Μέδουσας», που ανάγεται κατά τον Buschor σε πρωτότυπο έργο κλασικών χρόνων, βλ. Buschor 1958, πίν. I. Ο Furtwängler σε μια πρώτη θεώρηση υποστήριξε ότι το πρωτότυπο ανήκει στον προχωρημένο 4ο αι. π.Χ., αλλά αργότερα αναθεώρησε την άποψή του και υποστήριξε πρωιμότερη χρονολόγηση μέσα στον 5ο αι. π.Χ., αποδίδοντας το έργο στο γλύπτη Κρησίλα, βλ. σχετικά Furtwängler 1893, 325-332. Διαφορετική άποψη εκφράζει ο Belson, που υποστηρίζει ότι το πρωτότυπο δεν ήταν τμήμα κάποιου συμπλέγματος αλλά ανταποκρίνεται σε μετάλλινο γοργόνειο ασπίδας, την οποία ταυτίζει με εκείνη που αφιέρωσε στην Ακρόπολη της Αθήνας ο Αντίοχος ΙΙΙ (223-187 π.Χ.) ή ο γιος του Αντίοχος IV ο Επιφανής (175-164 π.Χ.), βλ. *Medusa Rondanini*, 61.

445. Η παθητική αλλά και ανθρώπινη έκφραση του προσώπου της Μέδουσας, που αναγνωρίζεται στη μεταλλοτεχνία ή την κοροπλαστική του τέλους του 4ου-αρχών του 3ου αι. π.Χ., πιθανότατα οφείλεται σε επίδραση από την προσωπογραφία του Μεγάλου Αλέξανδρου, βλ. σχετικά Buschor 1958, 17, πίν. 17· Hadjimichali 1971, 206-207.

παράδειγμα η μορφή αποδίδεται μετωπικά, ενώ τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά, όπως το ωοειδές πρόσωπο με την εκστατική έκφραση στα μάτια, η καλοσχηματισμένη μύτη ή τα σαρκώδη χείλη, όπου το επάνω εγγίζει σχεδόν τη ρίζα της μύτης, και, ακόμη, η διαφορετική απόδοση της κόμης με τους ακατάστατους βοστρύχους, ανταποκρίνονται περισσότερο προς τις αντίστοιχες προτομές από τη Λατώ, το Μουσείο του Λούβρου ή της Βοστώνης[446], χωρίς να λείπουν και οι παραπλήσιες αποδόσεις σε αγγεία διαφορετικού σχήματος[447].

Στα πλαίσια της εξέτασης του πλαστικού διακόσμου μπορούν επίσης να περιληφθούν τόσο η λεοντοκεφαλή και το γυναικείο κεφάλι, που κοσμούν τις δύο ψευδοπροχοές του μικρογραφικού κάδου αριθ. 428, όσο και τα πηνία, τα οποία προσαρμόζονται συχνά στην πρόσφυση της κατακόρυφης λαβής με το χείλος και εμφανίζονται σε ποικίλα είδη αγγείων[448]. Πάντως, σε όλες τις περιπτώσεις τα πλαστικά στοιχεία αποτελούν απομιμήσεις μετάλλινων προτύπων[449]. Σε ό,τι αφορά την περίπτωση των πηνίων θα πρέπει να σημειωθεί ότι εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στην εγχώρια κεραμική της κεντρικής Κρήτης, ενώ η διάρκεια χρήσης τους καλύπτει ολόκληρο σχεδόν το χρονικό διάστημα των ελληνιστικών χρόνων.

ΣΧΕΣΗ ΕΓΧΩΡΙΑΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Η εξέταση της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη κατέδειξε ότι ορισμένα σχήματα, συνηθέστερα τύποι από τον αττικό Κεραμεικό, έχουν επηρεαστεί από την πρωιμότερη μεταλλοτεχνία, δεδομένο που ανταποκρίνεται προς τη γενικότερη τάση της ελληνιστικής αγγειοπλαστικής για υιοθέτηση σχημάτων που αποδόθηκαν κατ' αρχήν στο μέταλλο[450]. Εκτός τούτου, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ορισμένοι τύποι αγγείων από την εγχώρια παράδοση δανείζονται μορφολογικά στοιχεία από μετάλλινα σκεύη, τα οποία όμως μεταφέρονται με ανεξάρτητο τρόπο στον πηλό, έτσι ώστε το σχήμα να διαφοροποιείται εντελώς από τα μετάλλινα πρότυπα και να παρουσιάζει νέα εικόνα[451]. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε αντίθεση με άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου οι αρχαιολογικές πληροφορίες από την κεντρική Κρήτη είναι περιορισμένες αναφορικά με την παρουσία ή την ανάπτυξη της μεταλλοτεχνίας κατά τη διάρκεια των αρχαϊκών-κλασικών χρόνων, ενώ τα σχετικά ευρήματα από την ελληνιστική περίοδο είναι σχεδόν ανύπαρκτα[452]. Το γεγονός αυτό αναμφίβολα δυσχεραίνει τόσο τη διερεύνηση της οποιασδήποτε

---

446. Βλ. Hadjimichali 1971, 205-206, όπου σχετική βιβλιογραφία.

447. Πρβλ. σχετικά *Stylistic Progression*, πίν. 4.

448. Πρβλ. ενδεικτικά ορισμένες υδρίες τύπου «Hadra», πρόχους με λαιμό, κανθάρους κρητικού τύπου, αμφορείς ή οινοχόες χωρίς προχοή, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

449. Για τον κάδο, βλ. σχετικά παραδείγματα στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος. Για τα πλαστικά πηνία, βλ. ενδεικτικά *Dated Hadra Vase*, 118-119, ιδιαίτερα υποσημ. 7, όπου περισσότερη βιβλιογραφία για το θέμα.

450. Το φαινόμενο αυτό είναι ευρύτερα γνωστό, καθώς ανάλογες διαπιστώσεις προκύπτουν και από την εξέταση ανασκαφικών συνόλων από άλλες περιοχές του ελληνισμού, βλ. σχετικά Σ. Δρούγου - Ι. Τουράτσογλου, *Δ' ΕλλΚερ*, 155-163.

451. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και στην περιοχή της Μακεδονίας, βλ. σχετικά Barr-Sharrar - Borza 1982, 124.

452. Στη συντριπτική πλειονότητά τους τα γνωστά πρωιμότερα μετάλλινα αγγεία από την ευρύτερη περιοχή της Κρήτης είναι εισηγμένα, βλ. σχετικά *Ανατολική Μεσόγειος*, 228-259, αριθ. 268-277, 280-286, 288-290, 292-297, 299-304, 306-311, 313-321, 323. Πάντως, ελάχιστα χαρακτηριστικά χάλκινα αγγεία γεωμετρικών χρόνων έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο της Φορτέτσας, βλ. σχετικά *Fortetsa*, 133-166, πίν. 112-113. Πρβλ. επίσης τα γεωμετρικά χάλκινα τμήματα από το Ιδαίον Άντρον που ανήκαν σε τριποδικά αγγεία και στη διακόσμηση λεπτών σφυρήλατων λεβήτων, βλ. Σακελλαράκης 1993, 104.

μορφολογικής σχέσης ή εξάρτησης πήλινων και μεταλλικών αγγείων από την εγχώρια παραγωγή όσο και την ανίχνευση του ρόλου τον οποίο μπορεί να διαδραμάτισε η ντόπια μεταλλοτεχνία στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη ή και ανάστροφα[453]. Επιπλέον, η έλλειψη δημοσιευμένου υλικού έχει ακόμη ως αποτέλεσμα να αποκλείεται η δυνατότητα για τον εντοπισμό στην εγχώρια παραγωγή ανώτερου ορίου για την ταυτόχρονη δημιουργία όμοιων ή παραπλήσιων σχημάτων τόσο στο μέταλλο όσο και στον πηλό. Πάντως, η ισχνή παρουσία μετάλλινων σκευών από τα γνωστά χρονολογημένα σύγχρονα ή πρωιμότερα ανασκαφικά σύνολα δύσκολα μπορεί να αποδοθεί στο τυχαίο της ανασκαφής, ενώ ικανοποιητική ερμηνεία για το φαινόμενο μπορεί να αναζητηθεί κυρίως στους κοινωνικούς, οικονομικούς ή ιστορικούς παράγοντες της εποχής[454]. Οπωσδήποτε, το δεδομένο αυτό επιβάλλει αρκετούς περιορισμούς στην εξέταση του υλικού μας, καθώς η εικόνα η οποία διαμορφώνεται είναι συχνά ελλιπής και με πολλά κενά.

Παρά τις δυσκολίες αυτές, οι κατηγορίες των αγγείων που εμφανίζουν στενή εξάρτηση από μετάλλινα σκεύη ανταποκρίνονται κυρίως σε σχήματα από την κλασική ή την πρωιμότερη αττική μεταλλοτεχνία και αποδίδουν τύπους κοινούς και καθιερωμένους με πλατιά γεωγραφική διάδοση. Επίσης, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι απουσιάζουν γενικά οι τύποι που μπορούν να προσγραφούν σε υστεροκλασικές-πρώιμες ελληνιστικές μορφές της μεταλλοτεχνίας[455]. Αξιοσημείωτο είναι ότι από το σύνολο των σχημάτων που αντιγράφουν μετάλλινα έργα, τα περισσότερα εντάσσονται χρονολογικά στον 3ο αι. π.Χ., και ιδιαίτερα στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα. Το δεδομένο αυτό οπωσδήποτε σχετίζεται με τη σύγχρονη παρουσία εγχώριων απομιμήσεων ή αντιγραφών τύπων από τον αττικό Κεραμεικό, ενώ καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει επίσης η έντονη εμπορική δραστηριότητα των κυριότερων πόλεων της κεντρικής Κρήτης με άλλες περιοχές του ελληνισμού[456]. Πάντως, αν και τα περισσότερα παραδείγματα ανταποκρίνονται σε τύπους της παλαιότερης αττικής παράδοσης, στις περισσότερες περιπτώσεις εμφανίζονται με διαφοροποιημένα τα επιμέρους μορφολογικά στοιχεία, έτσι ώστε με το αισθητά παραλλαγμένο σχήμα τους να αποδίδουν νέα εικόνα του τύπου. Το γεγονός αυτό σχετίζεται στενά με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της εγχώριας κεραμικής, όπου κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζει η αυτόνομη ανάπτυξη των τοπικών εργαστηρίων, ακόμη η ανεξάρτητη εξέλιξη και πορεία τους κατά τη χρονική περίοδο των ελληνιστικών χρόνων, ενώ ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο, όπως προκύπτει από τα γνωστά ανασκαφικά δεδομένα[457].

Η επίδραση της τορευτικής στην εγχώρια παραγωγή διαπιστώνεται σε αγγεία τόσο καθημερινής ή επιτραπέζιας χρήσης όσο και σε άλλα με ταφικό προορισμό, των οποίων τα μετάλλινα

---

453. Με βάση τα χρονολογημένα σύνολα από άλλες, καλύτερα γνωστές αρχαιολογικά περιοχές, φαίνεται ότι τόσο η μεταλλοτεχνία όσο και η κεραμική δανείστηκαν η μία από την άλλη τύπους αγγείων, βλ. σχετικά Σ. Δρούγου - Ι. Τουράτσογλου, *Δ΄ ΕλλΚερ*, 156-158· Vickers *et al.* 1986, Εισαγωγή, Greece and Rome.

454. Οπωσδήποτε το μέταλλο είναι ακριβότερο υλικό από τον πηλό και για το λόγο αυτό η παρουσία του προϋποθέτει πλούτο, κοινωνική ευημερία, οικονομική ανάπτυξη, στοιχεία τα οποία ελάχιστα χαρακτηρίζουν τις μεγάλες πόλεις της κεντρικής Κρήτης και οπωσδήποτε δεν επαρκούν για την ανάπτυξη της μεταλλοτεχνίας στην πολυτάραχη περίοδο των ελληνιστικών χρόνων, βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής. Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι από τη Λύττο προέρχεται ένας χάλκινος κάνθαρος κρητικού τύπου, αδημοσίευτος, ο οποίος φυλάσσεται στο Μουσείο Ηρακλείου.

455. Τα συνηθέστερα σχήματα αυτής της χρονικής περιόδου εκπροσωπούν ο κάλυκας, το μυροδοχείο τύπου «guttus» και «Talcott», τα οποία θα πρέπει να σημειωθεί ότι εμφανίζονται ταυτόχρονα και στην κεραμική για πρώτη φορά, βλ. Σ. Δρούγου - Ι. Τουράτσογλου, *Δ΄ ΕλλΚερ*, 156-157.

456. Βλ. παρακάτω στα κεφάλαια για τα τοπικά εργαστήρια και για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής.

457. Για ανάλογες περιπτώσεις, βλ. ενδεικτικά *Γ΄ ΕλλΚερ*: α) Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη, 54-55 (Αιτωλία), β) Β. Αλλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, 90-102 (Βέροια), γ) Β. Πούλιος, 123-127 (Ανατ. Μακεδονία), δ) Ι. Ανδρέου, 196-204 (Αρχαία Λευκάδα).

πρότυπα ήταν κατασκευασμένα συνηθέστερα από χαλκό και σπανιότερα από άργυρο. Σε αρκετές ακόμη περιπτώσεις η «μεταλλική» διάπλαση του αγγείου ενισχύεται και από την υφή του μελανού γανώματος, όπου οι ποικίλες χρωματικές διαβαθμίσεις και φωτοσκιάσεις προδίδουν κάποια διάθεση απομίμησης έργων κυρίως από άργυρο[458].

Επιπλέον, ξεχωριστή θέση στη διάπλαση του ιδιαίτερου χαρακτήρα της εγχώριας κεραμικής κατέχουν τα πλαστικά στοιχεία. Αν και εντοπίζονται σε ολιγάριθμα σχήματα (κάνθαροι, οινοχόες, φιάλες) όπου συνηθέστερα διακοσμούν τον πυθμένα ή τη ρίζα των λαβών, τα πλαστικά στοιχεία εκπροσωπούν χαρακτηριστικές μορφές αγγείων από μέταλλο, όπως προκύπτει από σύγχρονα ή πρωιμότερα ανασκαφικά σύνολα άλλων περιοχών του ελληνισμού[459]. Στον κατάλογο των ανάγλυφων θεμάτων θα πρέπει επίσης να περιληφθούν ορισμένα πλαστικά ή ακόμη χαρακτά στοιχεία, όπως τα πηνία στην απόληξη των κατακόρυφων λαβών ή τα ανάγλυφα «ιωνικά αυγά» γύρω από το χείλος ή τον ώμο των αγγείων, τα οποία αποδίδουν χαρακτηριστικές μορφές της τορευτικής, αλλά χρησιμοποιούνται με ανάλογη συχνότητα και στην κεραμική[460].

Οι κατηγορίες των αγγείων που φανερώνουν στενή σχέση με τη μεταλλοτεχνία ανήκουν τόσο σε σχήματα απλά και καθιερωμένα, όπου ο συντηρητισμός και η βραδεία εξέλιξη της μορφής αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά τους, όσο και σε άλλα μικρότερου μεγέθους, όπου οι διαφοροποιήσεις στο σχήμα προχωρούν με ταχύτερους ρυθμούς[461]. Από την πρώτη ομάδα χαρακτηριστικά δείγματα εκπροσωπούν ο τύπος της λεκάνης, του αρυτήρα ή του σταμνοειδούς λέβητος, ενώ κοντά σε αυτά μπορεί να προστεθεί και ο κάδος (situla)[462], τα οποία ανάλογα ή παραπλήσια παρουσιάζονται σε πρωιμότερες χρονικές περιόδους και συνηθέστερα στους κλασικούς χρόνους[463]. Στον κατάλογο των απλών σχημάτων θα πρέπει ακόμη να περιληφθούν οι τύποι της άβαφης, κοινής χρήσης οινοχόης/πρόχου ή της μελαμβαφούς τριφυλλόστομης[464], που κατέχουν σημαντική θέση σε πρωιμότερα ανασκαφικά σύνολα, τα οποία ενίοτε ανάγονται και στην περίοδο της όψιμης Χαλκοκρατίας[465]. Εξίσου χαρακτηριστικές μορφές αποδίδουν η μελαμβαφής υδρία και ο αμφορέας[466] όπου στη βασική μορφή του σχήματος αναγνωρίζεται ο αττικός τύπος, όπως εμφανίζεται σε χρονολογημένα σύνολα ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους[467].

Η επίδραση της μεταλλοτεχνίας αντικατοπτρίζεται με ανάλογη συχνότητα και στη δεύτερη ομάδα, όπου τα αγγεία συνηθέστερα είναι μικρά σε μέγεθος, ενώ ανάμεσά τους κυρίαρχη θέση

---

458. Για σχετικά σχόλια, βλ. ενδεικτικά Vickers - Gill, *Artful Crafts*, 123-153· Vickers 1985, 108-128, πίν. 4-6, και ιδιαίτερα από 118 κ.ε.

459. Για περισσότερα σχόλια, βλ. στο κεφάλαιο για τον πλαστικό διάκοσμο.

460. Πρβλ. ενδεικτικά τα ανάγλυφα πηνία στις απολήξεις των λαβών ορισμένων υδριών, οινοχοών, κανθάρων ή σε πρόχους με λαιμό. Για τα ανάγλυφα «ιωνικά αυγά», πρβλ. σχετικά τις οινοχόες αριθ. 409, 671, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους και στο κεφάλαιο για τον πλαστικό διάκοσμο.

461. Για περισσότερα σχόλια, βλ. στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

462. Πρόκειται για τον κάδο αριθ. 428 από τη Λύττο, όπου το αγγείο αποδίδει μικρογραφία του σχήματος, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος.

463. Για τα σχήματα της λεκάνης και του αρυτήρα, βλ. ενδεικτικά Vokotopoulou 1975, 733-736, εικ. 4 και 754-756, εικ. 16-17· Hayes, *Metalware*, 21-22, αριθ. 24. Για το σταμνοειδή λέβητα βλ. Hayes, ό.π., 23-25, αριθ. 28-29. Για τον κάδο, βλ. σχετικά A. Ridder 1915, αριθ. 2832. Βλ. επίσης Hayes, ό.π., 12-13, αριθ. 16, 26-28, αριθ. 31 και στο σχετικό κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων.

464. Βλ. σχετικά σχόλια στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων.

465. Για την πρώτη περίπτωση, βλ. σχετικά Richter 1915, 183-184, αριθ. 475-476· Andriomenou 1975, 554-559, εικ. 23-24. Για τη δεύτερη, βλ. Βοκοτοπούλου, *Ελληνική Τέχνη*, αριθ. 160· Vickers 1985, πίν. 16.

466. Βλ. σχετικά παραδείγματα στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

467. Για την υδρία, βλ. σχετικά παραδείγματα στο Lamb 1929, 134-135, 162-165, 182-185, πίν. 46β, 59α, 71. Βλ. επίσης Andriomenou 1975, 535-555, εικ. 1-22· Βοκοτοπούλου, *Ελληνική Τέχνη*, αριθ. 149-150, 155-156· Mitten - Doeringer 1968, 108-113, αριθ. 108-110· Rolley 1967, 16, αριθ. 146· A. Ridder 1915, 109, αριθ. 2673· Richter 1915, 197-198, αριθ. 525. Για τη δεύτερη περίπτωση, βλ. Βοκοτοπούλου, *Ελληνική Τέχνη*, αριθ. 148· Mitten - Doeringer 1968, 192, αριθ. 198.

κατέχει ο κάνθαρος, και ιδιαίτερα οι παραλλαγές που έχουν επηρεαστεί από αττικούς ή ευρύτερης διάδοσης τύπους. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να αναφερθούν ο κάνθαρος με το πλαστικό και το απλό χείλος, ακόμη ο «καλυκωτός», του οποίου μάλιστα οι ιδιόμορφες ελεύθερες λαβές εκπροσωπούν χαρακτηριστικές μορφές αγγείων από άργυρο[468], ενώ δεν πρέπει να παραληφθεί η παραλλαγή με τα «ανάγλυφα πέταλα», όπου η μορφή του διακόσμου στο σώμα του κανθάρου μπορεί να συνδεθεί με την ανάλογη της φιάλης του τύπου των Αχαιμενιδών, η οποία γνωρίζει μεγάλη διάδοση στους κλασικούς αλλά και στους ελληνιστικούς χρόνους[469]. Αξιομνημόνευτη είναι ακόμη η ομοιότητα του σχήματος του σκύφου αττικού τύπου, της όλπης ή της ημισφαιρικής φιάλης[470] με αντίστοιχες μορφές σε μέταλλο, ενώ θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι στην πρώτη περίπτωση τα αντίστοιχα μετάλλινα σκεύη είναι ελάχιστα και δεν φαίνεται να υπερβαίνουν χρονολογικά τους υστεροκλασικούς χρόνους. Αντίθετα, στις άλλες δύο περιπτώσεις το σχήμα στο βασικό τύπο εξακολουθεί να εμφανίζεται και σε μεταγενέστερα ανασκαφικά σύνολα από ποικίλες περιοχές της μεσογειακής λεκάνης[471].

Είναι φανερό ότι τα σχήματα ή οι κατηγορίες των αγγείων από την κεντρική Κρήτη που αντιγράφουν ή μιμούνται στο βασικό τύπο σκεύη από μέταλλο συγκροτούν χαρακτηριστική ομάδα, ενώ η επίδραση της τορευτικής στην εγχώρια παραγωγή αναγνωρίζεται συχνότερα σε ορισμένα επιμέρους μορφολογικά στοιχεία, όπως είναι οι στρεπτές λαβές ή οι πλαστικοί κόμβοι στη ράχη τους, τα έντονα πλαστικά δακτυλίδια ή τα κοφτά τελειώματα. Τα χαρακτηριστικά αυτά εντοπίζονται σε ποικιλία τύπων οι οποίοι εμφανίζονται σε ολόκληρη σχεδόν τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων. Το δεδομένο αυτό εναρμονίζεται στο χαρακτήρα της τοπικής κεραμικής, όπου η ελεύθερη ή η ανεξάρτητη χρήση από τους κεραμείς στοιχείων έξω από καθορισμένα πλαίσια ή τύπους δηλώνει όχι μόνο την ιδιαιτερότητα της εγχώριας παραγωγής, αλλά επιπλέον επιβεβαιώνει την αυτόνομη ανάπτυξη και εξέλιξη των τοπικών εργαστηρίων και γενικότερα της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη[472].

ΤΟΠΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ

Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας ενός εργαστηρίου καθορίζεται κυρίως από τις κατασκευαστικές-μορφολογικές ομοιότητες των προϊόντων του σε συνδυασμό με την ομοιομορφία του τεχνοτροπικού ύφους των εικονογραφικών θεμάτων, ενώ σημαντικός παράγοντας για τη διερεύνηση της φυσιογνωμίας του αποτελεί και η μακρόχρονη χωρίς διακοπές παραγωγική δραστηριότητά του. Η εξέταση της ελληνιστικής κεραμικής από την κεντρική Κρήτη οδήγησε στη διαπίστωση ότι η εγχώρια παραγωγή παρουσιάζει έντονη πολυμορφία, στοιχείο που χαρακτηρίζει γενικότερα την κρητική τέχνη και μπορεί να σχετιστεί τόσο με την κοινωνική οργάνωση του νησιού σε πόλεις όσο και με τον κατακερματισμό του γεωφυσικού χώρου σε αυτοτε-

---

468. Βλ. σχετικά Wuilleumier 1930, 41-47, πίν. V-VI· Vickers *et al.* 1986, πίν. 18.

469. Βλ. σχετικά στα ειδικά κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων. Για περισσότερα παραδείγματα, βλ. Barr-Sharrar - Borza 1982, 124-126, εικ. 2-3, 5-7, 132, εικ. 17· Strong 1966, 96, πίν. 26A. Για τον τύπο του πλαστικού χείλους, πρβλ. επίσης Vokotopoulou 1975, 764-767, αριθ. 15-18, εικ. 24-27. Ιδιαίτερα για τη φιάλη του τύπου των Αχαιμενιδών, βλ. Strong 1966, 77, 82-83, 99-101, σχέδ. 23, πίν. 16A, 25A.

470. Βλ. για τους τύπους των αγγείων στα σχετικά κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων.

471. Για σχετικά παραδείγματα, βλ. ενδεικτικά Vokotopoulou 1975, 756-759, αριθ. 11-12, εικ. 18-19 (όλπη), 769-770, αριθ. 21, εικ. 30 (κοτύλη-σκύφος), 775, αριθ. 24, εικ. 34 (φιάλη)· A. Ridder 1915, 111-112, αριθ. 2697, 2698, 2720 (όλπες-οινοχόες)· Richter 1915, 191, 194, αριθ. 495, 511 (όλπη), 199, 220-221, αριθ. 530, 608-612 (φιάλες)· Strong 1966, 5, πίν. 12b (κοτύλη-σκύφος), 108-109, σχέδ. 24b-c· Hayes, *Metalware*, 13-14, αριθ. 17-18, 54-55, αριθ. 77 (όλπες-οινοχόες), 108-110, αριθ. 169-172 (φιάλες)· Comstock - Vermeule, *GERB*, 319, αριθ. 444-445, 370-371, αριθ. 516-517 (όλπες).

472. Για περισσότερα σχόλια, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τα τοπικά εργαστήρια.

λείς περιοχές[473]. Παράλληλα, τα ιδιαίτερα κατασκευαστικά-μορφολογικά, ακόμη και διακοσμητικά στοιχεία των ευρημάτων επιτρέπουν την αναγνώριση τριών τοπικών εργαστηρίων: α) της Κνωσού, β) της Φαιστού και γ) της Λύττου. Πάντως, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο τοπωνυμικός προσδιορισμός των εργαστηρίων δεν υποδηλώνει απαραίτητα την τοποθέτησή τους στο συγκεκριμένο χώρο, καθώς η επωνυμία αναφέρεται περισσότερο σε μια ευρύτερη περιοχή, όπου μπορούν να ενταχθούν και μικρότερα κεραμικά εργαστήρια με κύρια χαρακτηριστικά την κατασκευαστική-μορφολογική ομοιογένεια των προϊόντων τους[474].

Τα τοπικά εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης, μολονότι εμφανίζονται αυτοδύναμα και με το δικό τους κεραμικό χαρακτήρα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ανάμεσα στα προϊόντα τους παρατηρούνται ορισμένα κοινά κατασκευαστικά, μορφολογικά ή εικονογραφικά στοιχεία. Το δεδομένο αυτό μπορεί να σχετιστεί με τη δυνατότητα διακίνησης των κεραμέων-αγγειογράφων από το ένα εργαστήριο στο άλλο, γεγονός το οποίο σε ορισμένες περιπτώσεις έχει ως αποτέλεσμα οι ίδιοι τεχνίτες να γίνονται δέκτες διαφορετικών τρόπων έκφρασης ή φορείς της δικής τους καλλιτεχνικής εμπειρίας. Κοντά σε αυτές τις διαπιστώσεις δεν πρέπει να παραβλέπονται και ορισμένες εξωτερικές επιδράσεις από άλλα απομακρυσμένα κεραμικά κέντρα της εποχής, όπως είναι η Αττική ή η Πέργαμος. Οι επιρροές αυτές αντικατοπτρίζονται όχι μόνο σε σχήματα αγγείων της κοινής ελληνιστικής κεραμικής (πινάκια, άωτα σκυφίδια, κάνθαροι, μυροδοχεία, μαγειρικά σκεύη κ.ά.) αλλά και σε εικονογραφικά στοιχεία, καθώς σημαντικός αριθμός διακοσμητικών θεμάτων, και ιδιαίτερα εκείνων της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», αποδίδουν τύπους με πλατιά γεωγραφική εξάπλωση[475].

1) ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ

Η εικόνα που προκύπτει για το εργαστήριο της Κνωσού στη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων είναι ενδιαφέρουσα και προσφέρει χρήσιμα στοιχεία τόσο για τον καθορισμό του ιδιαίτερου χαρακτήρα του εργαστηρίου όσο και για την καλύτερη γνώση της ιστορίας στο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Η παρουσία του εργαστηρίου της Κνωσού σε κεραμικά προϊόντα είναι αισθητή ήδη από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., ενώ η παραγωγική δραστηριότητά του εκτείνεται έως τον 1ο αι. π.Χ., δηλαδή καλύπτει ολόκληρο σχεδόν το χρονικό διάστημα των ελληνιστικών χρόνων. Σημαντικό γνώρισμα του εργαστηρίου αποτελεί ο αυτοδύναμος και ανεξάρτητος χαρακτήρας, ο οποίος διαφαίνεται ήδη από την αρχή της κεραμικής παραγωγής του, καθώς οι εισαγωγές ή οι απομιμήσεις κυρίως αττικών αγγείων είναι ελάχιστες, ενώ και αυτές εξαλείφονται μετά τις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ., οπότε η εγχώρια κεραμική της Κνωσού αυτονομείται και οι ανάγκες των κατοίκων καλύπτονται αποκλειστικά με προϊόντα των εργαστηρίων της[476].

Χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί η εντυπωσιακή παρουσία παραδοσιακών σχημάτων της κνωσιακής κεραμικής, όπου επικρατούν τύποι καθιερωμένοι από παλαιότερες χρονικές περιόδους, όπως το κυλινδρικό, το ημισφαιρικό, το γωνιώδες ή το κύπελλο με λαιμό, η πρόχους σε ποι-

---

473. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε πρωιμότερες χρονικές περιόδους της ιστορίας του νησιού, βλ. σχετικά Λεμπέση 1985, 199, ιδιαίτερα υποσημ. 628.

474. Για παράδειγμα, στο εργαστήριο της Κνωσού μπορούν να περιληφθούν και αγγεία από γειτονικές περιοχές, όπως το Ασιρίτσι. Σε εκείνο της Φαιστού εντάσσονται προϊόντα από τον ευρύτερο χώρο της Μεσαράς, ενώ στο εργαστήριο της Λύττου μπορούν να αποδοθούν και τα ευρήματα από το γειτονικό Καστέλλι της Πεδιάδος ή οι περισυλλογές από τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της επαρχίας Πεδιάδος.

475. Για περισσότερα σχόλια, βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για την κατηγορία «Δυτικής Κλιτύος».

476. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και σε άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου, βλ. σχετικά *Γ' ΕλλΚερ*: α) Β. Αλλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, 102 (Βέροια), β) Β. Πούλιος, 126 (Ανατ. Μακεδονία), γ) Σ. Δρούγου - Ι. Τουράτσογλου, 136-137 (Μακεδονία).

κίλες παραλλαγές, ο αμφορίσκος και η προχοΐσκη κ.ά. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να σχετιστεί με το συντηρητισμό και γενικότερα με τις ενδοστρεφείς τάσεις της κρητικής τέχνης και των κατοίκων του νησιού, που δείχνουν να αποφεύγουν νέους τρόπους έκφρασης και προτιμούν την προσήλωση στα καθιερωμένα πρότυπα[477]. Οι συγκεκριμένοι τύποι των αγγείων ελάχιστα διαφοροποιούνται στη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων, ενώ κοντά σε αυτούς διαπιστώνεται και η σύγχρονη παρουσία σχημάτων με ευρύτερη γεωγραφική διάδοση, όπως είναι το πινάκιο, το άωτο σκυφίδιο, το μυροδοχείο ή τα μαγειρικά σκεύη, που ενδεικτικά αναφέρονται, τα οποία αποδίδουν μορφές της κοινής ελληνιστικής κεραμικής[478].

Το φαινόμενο της συνύπαρξης εγχώριων τύπων με σχημάτα αγγείων ευρύτερης αποδοχής προσφέρει καλύτερη εικόνα τόσο για την παραγωγική δραστηριότητα του εργαστηρίου όσο και για τη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του. Συγκεκριμένα, κοντά στο συντηρητικό χαρακτήρα διαφαίνονται και κάποιες ανανεωτικές τάσεις, αφού οι τεχνίτες εκτός από τους παραδοσιακούς τρόπους έκφρασης δείχνουν να αφομοιώνουν και στοιχεία λιγότερο γνωστά και καθιερωμένα. Παράλληλα προς τους τύπους των παραπάνω αγγείων, που χρησιμοποιούνται σε όλη σχεδόν τη χρονική διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων, περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. εμφανίζονται και ορισμένοι άλλοι, όπως ο «καλαθόσχημος» και ο γωνιώδης κάνθαρος ή το αμφικωνικό κύπελλο, οι οποίοι μορφολογικά μπορούν να σχετιστούν με κεραμικές μορφές ελληνιστικών εργασιηρίων της Μικράς Ασίας, και κυρίως της Περγάμου. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με την ύπαρξη εμπορικών σχέσεων μεταξύ των δύο μεγάλων κέντρων της εποχής, ενώ ανάλογο φαινόμενο διαπιστώνεται και σε άλλες περιοχές του ελληνιστικού κόσμου[479]. Η αποδοχή νέων κεραμικών τύπων με προέλευση άλλα παραγωγικά κέντρα μπορεί να συνδεθεί με τη γενικότερη άνθηση του κνωσιακού εργαστηρίου τις τελευταίες δεκαετίες του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ., οπότε η ακτίνα της εμπορικής του δραστηριότητας εκτείνεται και μέχρι την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου[480]. Το γεγονός αυτό φαίνεται κάποτε να οδηγεί στην υιοθέτηση ορισμένων νέων μορφών έκφρασης, τους οποίους όμως οι τεχνίτες προσαρμόζουν στη δική τους κεραμική παράδοση[481].

Οι κατηγορίες των αγγείων του κνωσιακού εργαστηρίου στην πλειονότητά τους περιλαμβάνουν σκεύη επιτραπέζιας χρήσης, κατασκευασμένα συνηθέστερα με αρκετή επιμέλεια. Επίσης, χαρακτηριστική ομάδα κεραμικής αντιπροσωπεύουν οι μελανόγραφες υδρίες της κατηγορίας «Hadra», προϊόντα του κνωσιακού εργαστηρίου του «δελφινιού», χωρίς όμως να λησμονούνται και τα αγγεία με προορισμό τις καθημερινές ανάγκες, τα οποία είναι αριθμητικά λιγότερα και ποιοτικά κατώτερα. Τα σκεύη επιτραπέζιας χρήσης, που αντιπροσωπεύονται συνηθέστερα από μικρά αγγεία πόσης, είναι κατασκευασμένα συχνότερα από καστανόχρωμο καθαρό και συνεκτικό στη σύστασή του πηλό, ενώ σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις το γάνωμα είναι μελανό, αραιό, ανομοιόμορφο, ενίοτε και μεταλλικό. Σε ό,τι αφορά τον τρόπο απόδοσης των λεπτομερειών στους τύπους των αγγείων εκείνο που διαπιστώνεται συχνά είναι η παρουσία επεξεργασμένων τελειωμάτων σε παραδείγματα από την περίοδο ακμής του εργαστηρίου[482], σε αντίθεση προς τα

---

477. Τα χαρακτηριστικά αυτά, που σχετίζονται με την κοινωνική οργάνωση των κατοίκων κατά πόλεις και την ενδοστρέφεια, δεν επέτρεπαν ουσιώδεις αλλαγές στην τέχνη γενικότερα, ενώ ευνοούσαν το συντηρητισμό και την ποιοτική υποβάθμιση, βλ. σχετικά σχόλια για την ισχύουσα κατάσταση στις αρχές των ελληνιστικών χρόνων στην Κρήτη, Μικρογιαννάκης 1967, 4-30· Χανιώτης 1987, 234-236.

478. Βλ. σχετικά σχόλια για τις κατηγορίες αυτές των αγγείων στα επιμέρους κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων.

479. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα.

480. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής και στο αντίστοιχο για την εξέλιξη του σχήματος της υδρίας «D».

481. Πρβλ. σχετικά τον τύπο του «καλαθόσχημου» ή του γωνιώδους κανθάρου, όπου συνδυάζονται μορφολογικά-διακοσμητικά χαρακτηριστικά του περγαμηνού και του κνωσιακού εργαστηρίου, βλ. στο σχετικό κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων.

482. Πρβλ. ενδεικτικά τα παραδείγματα αριθ. 14, 76, 187, 208, 209, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

προϊόντα της όψιμης ή τελικής φάσης, οπότε παρατηρείται ποιοτική υποβάθμιση και έλλειψη φροντίδας για την απόδοσή τους[483].

Σημαντικός αριθμός παραδειγμάτων εντάσσεται στην ομάδα των αγγείων της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», ενώ τα κοσμήματα, κυρίως φυτικά ή γεωμετρικά, αποδίδουν στην πλειονότητά τους θέματα με πανελλήνια διάδοση. Το γεγονός αυτό φανερώνει τις συχνές εμπορικές επαφές της Κνωσού με κεραμικά κέντρα κυρίως της ανατολικής Μεσογείου κατά τη διάρκεια του 3ου αι. π.Χ. και ιδιαίτερα στο β΄ μισό του[484]. Κοντά σε αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει να αναφερθούν και ορισμένα διακοσμητικά σχήματα ή συνθέσεις, κυρίως δελφίνια ή υδρόβια πτηνά, τα οποία εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα στην κνωσιακή αγγειογραφία, ενώ η παραλλαγμένη σε ορισμένες περιπτώσεις διατύπωση του ίδιου εικονογραφικού τύπου μαρτυρεί το ατομικό ύφος των τεχνιτών και επιτρέπει την αναγνώρισή τους[485]. Η εμφάνιση των συγκεκριμένων εικονογραφικών τύπων στην εγχώρια παραγωγή της Κνωσού συμπίπτει με την περίοδο ακμής της πόλης, οπότε ορισμένοι από τους τεχνίτες φαίνεται να διαμορφώνουν το προσωπικό τους ύφος, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στη διαφορετική απόδοση όμοιων εικονογραφικών τύπων. Αξιοπρόσεκτο και παράλληλα ξεχωριστό χαρακτηριστικό της φυσιογνωμίας του εργαστηρίου της Κνωσού είναι η σύγχρονη παρουσία ορισμένων από τους παραπάνω εικονογραφικούς τύπους ή συνθέσεις και σε μελανόγραφες αλεξανδρινές υδρίες «D» της τεχνοτροπίας «Hadra» χρονολογούμενες στις τελευταίες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ., οι οποίες αποδίδουν εγχώρια κεραμική της Κνωσού. Η ποιοτική υπεροχή τους και πολύ περισσότερο η ποικιλομορφία των εικονογραφικών τύπων τις διαφοροποιούν αισθητά από τις αντίστοιχες του εργαστηρίου της «δάφνης» στη Φαιστό και δικαιολογούν τη μεγάλη ζήτησή τους από την αγορά της Αλεξάνδρειας[486]. Η αναγνώριση όμοιων τύπων σε διαφορετικές διακοσμητικές κατηγορίες φανερώνει όχι μόνο την ικανότητα ορισμένων τουλάχιστον κεραμέων-αγγειογράφων του εργαστηρίου να μεταφέρουν με επιτυχία την τεχνική εμπειρία τους από τη μία τεχνοτροπία στην άλλη, πράγμα που οπωσδήποτε προϋποθέτει μακρόχρονη άσκηση και καλλιτεχνική ωριμότητα, αλλά παράλληλα δείχνει και την ύπαρξη πολυφωνίας στους τρόπους έκφρασης. Αυτονόητο ασφαλώς είναι ότι για τη διαμόρφωση του φυσιογνωμικού αυτού πλαισίου του εργαστηρίου σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η οικονομική ευρωστία της Κνωσού, καθώς παρείχε τη δυνατότητα στους τεχνίτες να αναζητήσουν νέους τρόπους έκφρασης ή τροποποίησης των καθιερωμένων εικονογραφικών τύπων[487].

Η ομάδα των χονδροειδών άβαφων αγγείων καθημερινής χρήσης, όπως είναι τα μαγειρικά σκεύη, οι λεκάνες, οι κρατήρες κ.ά., περιλαμβάνει λιγότερα παραδείγματα σε σχέση με εκείνα της πρώτης, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα αγγεία είναι θραυσματικής διατήρησης και στην πλειονότητά τους τα σχήματα αποδίδουν τύπους με πλατιά διάδοση σε περιοχές της μεσογειακής λεκάνης[488]. Από την άποψη της κατασκευής πρέπει να θεωρηθούν προϊόντα χαμηλής ποιότητας, καθώς ο κιτρινωπός ή καστανοκόκκινος πηλός περιέχει σε μεγάλο ποσοστό ξένα σώματα, ενώ η όπτηση σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις είναι άνιση, με αποτέλεσμα τη δημιουργία κηλίδων διαφορετικού χρώματος στην επιφάνεια του αγγείου. Πρόσθετο επίσης μορ-

---

483. Πρβλ. ενδεικτικά τα ευρήματα από το φρεάτιο στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

484. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της Κνωσού.

485. Βλ. σχετικά σχόλια και παραδείγματα στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

486. Βλ. σχετικά σχόλια για τη διακίνηση των κνωσιακών προϊόντων στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής και ιδιαίτερα σε εκείνο για την Κνωσό. Βλ. επίσης για την ομάδα «D» της κατηγορίας «Hadra» στο ειδικό κεφάλαιο για την εξέλιξη σχημάτων και για τη διακόσμηση της ομάδας «D».

487. Για την πολιτική κατάσταση της Κρήτης και ιδιαίτερα της Κνωσού στους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής.

488. Βλ. σχετικά στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους, όπου και περισσότερα παραδείγματα.

φολογικό χαρακτηριστικό αποτελεί η αμελής και πρόχειρη απόδοση των τελειωμάτων των αγγείων, ενώ σε ό,τι αφορά τη διαχρονική εξέλιξη των σχημάτων εμφανής είναι η μακροχρόνια εμμονή των τεχνιτών σε τύπους παλαιούς, οι οποίοι επιβιώνουν σχεδόν αναλλοίωτοι σε όλη τη χρονική διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ένα διαφορετικό, περισσότερο συντηρητικό χαρακτήρα για την κνωσιακή κεραμική, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι ανάλογο φαινόμενο διαπιστώνεται και σε άλλα κέντρα της εποχής[489].

Για την κατηγορία των ανάγλυφων αγγείων η εικόνα παραμένει αδιευκρίνιστη, καθώς τα ανάλογα παραδείγματα, σύμφωνα με τα γνωστά ανασκαφικά δεδομένα, περιορίζονται σε μικρό αριθμό θραυσμάτων. Παράλληλα, οι τύποι των κοσμημάτων μπορούν να προσγραφούν σε αντίστοιχους των εργαστηρίων της Δήλου, πράγμα που υποδηλώνει την ύπαρξη εμπορικών επαφών μεταξύ των δύο κέντρων κατά το 2ο αι. π.Χ.[490]. Πρόσθετη ένδειξη αυτής της σχέσης μαρτυρεί και η παρουσία του ονόματος του Μενεμάχου, αρχιτεχνίτη εργαστηρίου από τη Δήλο, σε θραύσμα ανάγλυφου σκύφου από την Κνωσό[491].

Όπως τουλάχιστον διαφαίνεται από την εξέταση της κεραμικής από την Κνωσό, οι ανανεωτικές τάσεις οι οποίες χαρακτήριζαν την περίοδο ακμής του εργαστηρίου φαίνεται να εξαλείφονται μετά τις πρώτες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ., καθώς την περίοδο άνθησης διαδέχεται η ποιοτική υποβάθμιση των προϊόντων. Εμφανής είναι η σχετική «καθίζηση» στον τομέα της κεραμικής από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. και εξής, η οποία θα μπορούσε να συνδεθεί γενικότερα με τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές που σημειώνονται στους χρόνους αυτούς[492]. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα νέα αυτά δεδομένα δεν ανακόπτουν την κεραμική παραγωγή του εργαστηρίου, αλλά διαφοροποιούν το φυσιογνωμικό του πλαίσιο, καθώς σταδιακά επικρατούν τα ακόσμητα αγγεία με τα απλά γωνιώδη σχήματα, τα οποία ουσιαστικά προαναγγέλλουν το χαρακτήρα της κεραμικής των ρωμαϊκών χρόνων[493].

2) ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΦΑΙΣΤΟΥ

Το εργαστήριο της Φαιστού εμφανίζει διαφορετικό χαρακτήρα από εκείνον της Κνωσού, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις τα κατασκευαστικά, μορφολογικά ή διακοσμητικά-τεχνοτροπικά στοιχεία των αγγείων αποδίδουν ειδικά χαρακτηριστικά του εργαστηρίου. Οπωσδήποτε, το δεδομένο αυτό δεν αποκλείει και ορισμένες επιδράσεις από το εργαστήριο της Κνωσού[494], ενώ εμφανείς είναι κάποτε και οι επιρροές από την αττική παράδοση, ιδιαίτερα στην κεραμική από το χώρο της Γόρτυνας[495]. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του εργαστηρίου διαφαίνεται ήδη από τις αρχές του

---

489. Βλ. σχετικά H. Thompson 1934, 466-470· *Corinth* VII, III, 117-119· Δρούγου - Τουράτσογλου, *Τάφοι Βεροίας*, 121.

490. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής, και ιδιαίτερα σε εκείνο για την Κνωσό.

491. Βλ. σχετικά *UM*, πίν. 118, αριθ. 86 και στο κεφάλαιο για την κατηγορία των «μεγαρικών» σκύφων.

492. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα και *UM*, 135-136.

493. Πρβλ. σχετικά την κεραμική από τη δεξαμενή στο Μοναστηριακό Κεφάλι, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

494. Πρβλ. σχετικά την παρουσία ορισμένων χαρακτηριστικών σχημάτων από την κεραμική παράδοση της Κνωσού, όπως είναι το κυλινδρικό ή το ημισφαιρικό κύπελλο, η πρόχους με λαιμό ή σε σχήμα «τουλίπας», ενώ κοινό μορφολογικό γνώρισμα αποτελεί επίσης ο «χαμηλωμένος πυθμένας» που διαμορφώνεται σε ορισμένα είδη αγγείων και ιδιαίτερα στις μελανόγραφες υδρίες «L» τύπου «Hadra», βλ. σχετικά σχόλια και παραδείγματα στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων, όπου και περισσότερη βιβλιογραφία.

495. Πρβλ. ενδεικτικά τον τύπο του μελαμβαφούς σκύφου, της υδρίας, του αμφορέα ή της λεκάνης, ακόμη του αρυβαλλοειδούς ληκυθίου και ελάχιστα θραύσματα πινακίων ή κανθάρων, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων τους και στο *Gortina* 1, 173-198.

3ου αι. π.Χ., η παραγωγική δραστηριότητά του αναπτύσσεται περισσότερο μετά το 270 π.Χ., χρονολογικό σημείο που συμπίπτει με την εμφάνιση των αγγείων τύπου «Hadra», προϊόντων του λεγόμενου εργαστηρίου της «δάφνης»[496], ενώ το κατώτερο χρονολογικό σημείο για τη λήξη της κύριας κεραμικής παραγωγής προσδιορίζεται περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.[497]. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα κεραμικά προϊόντα εξακολουθούν να παράγονται έως τον 1ο αι. π.Χ. σε άλλες περιοχές της Μεσαράς, όπως φανερώνουν ορισμένα θραύσματα από τη Γόρτυνα[498], κάποτε ποιοτικά καλύτερα σε σχέση με τα αντίστοιχα της Φαιστού. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και σε άλλα περιφερειακά εργαστήρια της Μεσαράς, όπως στον Κομμό ή στην Τρυπητή, όπου τα προϊόντα αποδίδουν τύπους από την εγχώρια κεραμική παράδοση του εργαστηρίου της Φαιστού, ενώ η ποιότητα της κατασκευής προδίδει έναν εντελώς τοπικό κεραμικό χαρακτήρα[499]. Το δεδομένο αυτό οδηγεί στη σκέψη ότι, αν και η κύρια κεραμική δραστηριότητα του εργαστηρίου, το οποίο σύμφωνα με τις τωρινές ανασκαφικές ενδείξεις πρέπει να τοποθετηθεί σε περιοχή κοντά στη Φαιστό, ανακόπτεται μετά την καταστροφή της πόλης (±150 π.Χ.), τα κεραμικά προϊόντα εξακολουθούν να παράγονται, έστω μειωμένα σε ποσότητα ή ποιοτικά υποβαθμισμένα, στα γειτονικά μικρότερα εργαστήρια της περιοχής[500].

Μολονότι ο αριθμός των αγγείων που αντιπροσωπεύει το εργαστήριο της Φαιστού είναι αρκετά μεγάλος, η ποικιλία των τύπων είναι αναλογικά μικρότερη. Τα συνηθέστερα σχήματα ανήκουν σε κεραμικούς τύπους γνωστούς και από άλλα ελληνιστικά κέντρα, με τη διαφορά ότι τα επιμέρους μορφολογικά γνωρίσματά τους αποδίδουν χαρακτηριστικές μορφές του τοπικού εργαστηρίου[501]. Πάντως, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου παραδοσιακά σχήματα του εργαστηρίου της Κνωσού εμφανίζονται ανάμεσα στα ανασκαφικά σύνολα, γεγονός που μαρτυρεί την επικοινωνία μεταξύ των τεχνιτών των δύο εργαστηρίων, οι οποίοι με τον τρόπο αυτό αλλά σε περιορισμένη συχνότητα γίνονταν φορείς και παράλληλα δέκτες των μορφολογικών, εικονογραφικών ή τεχνοτροπικών στοιχείων, τα οποία είχαν δημιουργηθεί στα δύο κεραμικά εργαστήρια[502].

Ο πηλός των περισσότερων αγγείων είναι κιτρινωπός ή ωχροκάστανος, σπανιότερα ανοιχτόχρωμος κόκκινος, στις περισσότερες περιπτώσεις ελάχιστα συμπαγής στη σύστασή του, ενώ συχνότερα περιέχει ξένα στοιχεία[503]. Σε μεγάλο αριθμό αγγείων η όπτηση είναι άνιση, με αποτέλεσμα να παρατηρείται χρωματική διαφοροποίηση του πηλού, ενώ σε ορισμένα παραδείγ-

---

496. Για τη διακίνηση των υδριών «L», βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα, και ιδιαίτερα σε εκείνο για την περιοχή Φαιστού. Για την εμφάνιση και τη χρονική διάρκεια των αγγείων «L», βλ. στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος και, ακόμη, *Hadra* I, 111-116· *Hadra* II, 41-43.

497. Στο χρονικό αυτό σημείο τοποθετείται η καταστροφή της Φαιστού από τους Γορτύνιους, βλ. σχετικά *ASAtene* XLV-XLVI (1967-1968), 55 κ.ε. Για σχετικά σχόλια, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα.

498. Βλ. σχετικά *Gortina* I, 173-198. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Γόρτυνα παρέμεινε μία από τις ισχυρότερες πόλεις της Κρήτης και κατά το 2ο-1ο αι. π.Χ. έως την κατάκτηση της Κρήτης από τους Ρωμαίους (67 π.Χ.), γεγονός που επέδρασε στην οικονομική και κοινωνική κατάσταση της πόλης, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα.

499. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις για την κεραμική από τον Κομμό στο κεφάλαιο για τις υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra». Για τα αγγεία από την Τρυπητή, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

500. Η άποψη αυτή εκφράζεται με βάση τα μέχρι σήμερα γνωστά ανασκαφικά δεδομένα. Οπωσδήποτε τούτο δεν σημαίνει ότι η Γόρτυνα, που ήταν ισχυρότερη από τη Φαιστό, στη συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί να είχε μικρότερη κεραμική παραγωγή από την αντίπαλό της. Όμως, το θραυσματικής διατήρησης και σχετικά ολιγάριθμο δημοσιευμένο υλικό από την Γόρτυνα δεν επιτρέπει προς το παρόν τη συναγωγή σαφέστερων συμπερασμάτων.

501. Πρβλ. ενδεικτικά το σχήμα του μελαμβαφούς αμφορέα ή της υδρίας, βλ. στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων.

502. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και στο εργαστήριο της Κνωσού, βλ. παραπάνω στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

503. Πρβλ. ενδεικτικά τα παραδείγματα αριθ. 588-591, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα ειδικά κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων.

ματα μετά από το ψήσιμο ο πηλός αποκτά μαλακή υφή και γίνεται εύθρυπτος, έτσι ώστε ενίοτε να απολεπίζονται εύκολα μεγάλα τμήματα της επιφάνειας[504]. Σε αντίθεση προς τα παραπάνω, ο πηλός των αγγείων της κατηγορίας «Hadra» είναι συνηθέστερα καστανόχρωμος, καθαρός, ιδιαίτερα συνεκτικός στη σύστασή του, ενώ το σχεδόν ομοιόχρωμο επίχρισμα απλώνεται στην επιφάνεια του αγγείου πριν από το ψήσιμο. Σε ορισμένες περιπτώσεις από την άνιση όπτηση παρατηρείται διαφοροποίηση του χρώματος του πηλού, ενώ χαρακτηριστική είναι η σκληρή, σχεδόν υαλώδης υφή της επιφάνειας του αγγείου[505]. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι τα κατασκευαστικά αυτά γνωρίσματα εμφανίζονται περίπου όμοια και σε άλλες κατηγορίες κεραμικής τόσο από την εγχώρια παραγωγή της Φαιστού όσο και από την αντίστοιχη της Κνωσού, δεδομένο που επιτρέπει να θεωρηθούν τυπικά και κοινά για τα δύο μεγάλα εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης[506].

Στην πλειονότητά τους τα αγγεία ανήκουν σε είδη κοινής καθημερινής χρήσης, με επικρατέστερα σχήματα την οινοχόη, τον αμφορέα, την υδρία ή τη λεκάνη. Αντίθετα, τα μικρά αγγεία πόσης ή επιτραπέζιας χρήσης, όπως το κύπελλο, ο κάνθαρος[507], η πρόχους με λαιμό ή σε σχήμα «τουλίπας», αντιπροσωπεύονται σε μικρό αριθμό στην κεραμική του εργαστηρίου. Επίσης χαρακτηριστική είναι η παρουσία θραυσμάτων από φιάλες τύπου «Medusa bowl», γεγονός που υποδηλώνει αυξημένη παραγωγή του τύπου από το εργαστήριο της Φαιστού[508]. Θα πρέπει ακόμη να επισημανθεί ότι χαρακτηριστική είναι η απουσία των ανάγλυφων αγγείων από τα γνωστά ανασκαφικά σύνολα της περιοχής, ενώ ελάχιστα θραύσματα του τύπου, τα οποία αναφέρονται από τη Γόρτυνα, δεν μπορούν να αποδοθούν σε συγκεκριμένο κεραμικό εργαστήριο[509]. Συνηθέστερα τα αγγεία είναι άβαφα, ενίοτε όμως η επιφάνεια καλύπτεται από επίχρισμα σχεδόν ομοιόχρωμο με τον πηλό και διακρίνεται για τη λεία υφή της, ενώ στα μελαμβαφή παραδείγματα το γάνωμα είναι μέτριας έως κακής ποιότητας, αραιό, ανομοιόμορφο και εύκολα απολεπιζόμενο.

Χαρακτηριστικές κεραμικές μορφές του εργαστηρίου αποδίδουν ορισμένα επιμέρους μορφολογικά γνωρίσματα, που αναγνωρίζονται όμοια σε διαφορετικές κατηγορίες κεραμικής. Συγκεκριμένα, μπορεί να αναφερθούν η κωδωνόσχημη, η καλυκωτή ή η βαθμιδωτή βάση, συχνά με ψηλό πόδι και έντονη κοιλότητα στο εσωτερικό, η οποία κάποτε συνοδεύεται και από όμοιου σχήματος χείλος[510]. Επίσης, χαρακτηριστικές είναι οι πλατιές ταινιωτές λαβές ή το πλατύ επίπεδο χείλος, που αναγνωρίζονται συνηθέστερα σε υδρίες «L» της κατηγορίας «Hadra» ή σε οινοχόες. Τα μορφολογικά αυτά στοιχεία είναι ξεχωριστά για την κεραμική του εργαστηρίου, καθώς συμβάλλουν στη διαμόρφωση του ιδιαίτερου χαρακτήρα και διαγράφουν καθαρά τη φυσιογνωμία του[511]. Τα αγγεία με διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» είναι σπάνια και συγκεντρώνονται στα τέλη του 3ου-α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ., ενώ από την άποψη των διακοσμητικών στοιχείων συνηθέστερα αποδίδουν τύπους κοινούς και γνωστούς από άλλα σύγχρονα κερα-

---

504. Πρβλ. ενδεικτικά τα παραδείγματα αριθ. 594, 596.

505. Βλ. για περισσότερα σχόλια στο κεφάλαιο για τις υδρίες «L».

506. Πρβλ. ενδεικτικά από την περιοχή της Φαιστού τη λεκάνη αριθ. 626, την οινοχόη/πρόχου κοινής χρήσης αριθ. 636 ή την τριφυλλόστομη αριθ. 637. Πρβλ. από την Κνωσό την τριφυλλόστομη οινοχόη αριθ. 114 από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» ή τους σταμνοειδείς λέβητες τύπου Β από το ιερό του Γλαύκου, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και στα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

507. Η ονομασία είναι γενική και αφορά όλες τις παραλλαγές του κυπέλλου ή του κανθάρου.

508. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματος και, επίσης, V. La Rosa, *Β΄ ΕλλΚερ*, πίν. 82d/a-e· *Gortina* II, 114, αριθ. 12, πίν. I.1.

509. Βλ. σχετικά *Gortina* I, 184-185, εικ. 181.

510. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 528, 540, 603-611, 613-617, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

511. Βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο για τις υδρίες τύπου «L».

μικά εργαστήρια[512]. Τα παραδείγματα με περισσότερο σύνθετα διακοσμητικά σχήματα είναι μόνον εξαιρέσεις στον κανόνα[513].

Η παραγωγική δραστηριότητα του εργαστηρίου αποτυπώνεται καλύτερα στις μελανόγραφες υδρίες της τεχνοτροπίας «Hadra», που αποδίδονται στο εργαστήριο της «δάφνης». Οι υδρίες «L» έχουν χαρακτηριστικές ομοιότητες και με άλλα σύγχρονα ή πρωιμότερα είδη αγγείων από την περιοχή της Μεσαράς, όχι μόνο σε ό,τι αφορά τα κατασκευαστικά γνωρίσματα αλλά και ως προς το σχήμα ή τα επιμέρους μορφολογικά στοιχεία[514]. Το δεδομένο αυτό καταδεικνύει την επιβίωση παραδοσιακών τρόπων έκφρασης ή τη χωρίς ουσιώδεις αλλαγές χρήση κεραμικών μορφών για μεγάλα χρονικά διαστήματα, φαινόμενο συντηρητισμού το οποίο χαρακτηρίζει άλλοτε λιγότερο άλλοτε πάλι περισσότερο την ελληνιστική κεραμική από την κεντρική Κρήτη[515]. Πάντως, η παραγωγή κεραμικών προϊόντων ήταν μεγάλη ιδιαίτερα στην περίοδο ακμής του εργαστηρίου, η οποία συμπίπτει με τη μαζική κατασκευή και εξαγωγή υδριών τύπου «Hadra» στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Το γεγονός αυτό συνδέεται στενά με τις άριστες εμπορικές και οικονομικές σχέσεις μεταξύ των δύο αυτών περιοχών της ανατολικής Μεσογείου κατά τη διάρκεια του 3ου αι. π.Χ.[516].

Η υδρία τύπου «L», που εμφανίζεται ήδη περί το 270-260 π.Χ. τόσο στην Κρήτη όσο και στην Αλεξάνδρεια, σε αντίθεση με τα δεδομένα από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις[517] φαίνεται ότι εξακολούθησε να παράγεται στην περιοχή της Μεσαράς και κατά το 2ο αι. π.Χ., κυρίως στο α' μισό του, ενώ ανάλογα ή παραπλήσια παραδείγματα του τύπου αναφέρονται και από τους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους[518]. Παρά τη μακρόχρονη παραγωγή του τύπου από το τοπικό εργαστήριο της Φαιστού και τη μεγάλη ζήτηση του προϊόντος από την αγορά της Αλεξάνδρειας στο χρονικό διάστημα 270-200 π.Χ., οι τεχνίτες δεν προχώρησαν στην αναζήτηση νέων τρόπων έκφρασης ή εικονογραφικών τύπων. Μόλις στις τελευταίες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. παρατηρούνται κάποιες ανανεωτικές τάσεις, οι οποίες οφείλονται κυρίως στην επίδραση των ποιοτικά καλύτερων υδριών του κνωσιακού εργαστηρίου του «δελφινιού»[519]. Η προσκόλληση των τεχνιτών στα καθιερωμένα παραδοσιακά εκφραστικά μέσα είναι φαινόμενο γνωστό και από πρωιμότερες μορφές της κρητικής τέχνης, ενώ στη συγκεκριμένη περίπτωση η παντελής απουσία των αγγείων τύπου «L» από ανασκαφικά σύνολα της κρητικής ενδοχώρας καταδεικνύει το συντηρητισμό και την ενδοστρέφεια των τεχνιτών, οι οποίοι δύσκολα αφομοιώνουν νέους τρόπους έκφρασης. Οι μεμονωμένες περιπτώσεις που εντοπίζονται στην κεραμική από τη Λύττο, την Απολλωνία ή τη Λατώ στην ανατολική

---

512. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 628, 635 ή ένα θραύσμα πιθανότατα από ώμο οινοχόης με προέλευση την Γόρτυνα, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και *Gortina* I, 194, αριθ. 101, εικ. 187· V. La Rosa, *Β' ΕλλΚερ*, 162, υποσημ. 20.

513. Πρβλ. σχετικά το θραύσμα αριθ. 649, που προσγράφεται στο «ζωγράφο του μαιάνδρου», καθώς και ορισμένα παραδείγματα από ανασκαφές στο χώρο της Φαιστού, βλ. σχετικά V. La Rosa, ό.π., πίν. 82d.

514. Για την καταγωγή του τύπου των υδριών «L» από τις απλές υδρίες, βλ. σχετικά σχόλια στο ειδικό κεφάλαιο. Πρβλ. ακόμη για τον τύπο των ταινιωτών λαβών, του επίπεδου χείλους ή του «χαμηλωμένου πυθμένα» τις ανάλογες μορφές που απαντούν και σε άλλα είδη της εγχώριας κεραμικής, όπως είναι οι υδρίες τύπου «S», οι οινοχόες αριθ. 527, 591, 603, η μελαμβαφής υδρία αριθ. 604 ή ο κάνθαρος αριθ. 528, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

515. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και στα εργαστήρια της Κνωσού και της Λύττου, βλ. στα σχετικά κεφάλαια.

516. Για τις σχέσεις μεταξύ Αιγύπτου και Κρήτης, βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής. Γενικά για την ελληνιστική περίοδο, βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 101-106· Σπυριδάκης 1985, 5-49.

517. Η παρουσία των υδριών «L» στις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις είναι ανύπαρκτη λίγο μετά την είσοδο στο 2ο αι. π.Χ., βλ. σχετικά A. Enklaar, *Β' ΕλλΚερ*. 167-170.

518. Πρβλ. σχετικά τα θραύσματα αδημοσίευτων αγγείων του τύπου που αναφέρει ο Callaghan, βλ. *UM*, 127, ιδιαίτερα υποσημ. 64. Βλ. επίσης στο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων.

519. Πρβλ. σχετικά τη μικρή υδρία-θήλασιρο αριθ. 602, βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση τύπου «Hadra».

Κρήτη πρέπει να θεωρηθούν ως εγχώριες μόνον απομιμήσεις ή παραλλαγές των αγγείων τύπου «L» και δεν μπορούν να σχετιστούν με ευρύτερη διάδοση ή διασπορά του τύπου σε περιοχές της κεντρικής ή της ανατολικής Κρήτης[520].

Το φυσιογνωμικό πλαίσιο του εργαστηρίου της Φαιστού καθορίζει και η ομάδα των αγγειογράφων της κατηγορίας «Hadra», οι οποίοι επί δεκαετίες ασκήθηκαν παράλληλα ή μαθήτευσαν ο ένας πλάι στον άλλο, ενώ ο σχετικά μεγάλος αριθμός τεχνιτών δεν προϋποθέτει πάντοτε και αξιόλογους δημιουργούς. Παράλληλα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν είναι σε κάθε περίπτωση εφικτή η αναγνώριση του ατομικού τους ύφους, στοιχείο περισσότερο φανερό στα πρώιμα αγγεία της κατηγορίας, όπου η φυτική κυρίως διακόσμηση επαναλαμβάνεται σχεδόν ομοιότροπα σε μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων[521]. Όπως προαναφέρθηκε, ξεχωριστό γνώρισμα των αγγειογράφων της ομάδας «L» είναι η έλλειψη ανανεωτικών τάσεων και, ακόμη, η αδυναμία υιοθέτησης νέων εικονογραφικών τύπων, καθώς σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της καλλιτεχνικής δημιουργίας τους ακολουθούσαν την τεχνική και τους εκφραστικούς τρόπους που είχαν διδαχθεί από τους αρχαιότερους. Σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις διαπιστώνεται μεγαλύτερη ποικιλία διακοσμητικών στοιχείων και αναζήτηση νέων τύπων και τεχνοτροπικού ύφους.

Τα χαρακτηριστικά αυτά αποτυπώνονται σαφέστερα κυρίως στα έργα του «ζωγράφου των Κενταύρων», ο οποίος εισάγει νέους τρόπους έκφρασης στην αγγειογραφία, αποδεσμεύεται σε μεγάλο βαθμό από τα καθιερωμένα πρότυπα και ουσιαστικά διαμορφώνει νέα εικόνα για την κεραμική παράδοση του εργαστηρίου της «δάφνης»[522]. Αντιπροσωπευτικά δείγματα της καλλιτεχνικής φυσιογνωμίας ή του ατομικού του ύφους μέσα στο σύνολο των αγγείων από την κεντρική Κρήτη αποτελούν οι δύο πρόχοι με λαιμό αριθ. 672 και 673, όπου διαφαίνεται ο δημιουργικός συνδυασμός διαφορετικών τεχνοτροπικών τάσεων και παράλληλα η συγχώνευση στο ίδιο έργο στοιχείων από την κεραμική παράδοση άλλων εργαστηρίων[523]. Παραπλήσια χαρακτηριστικά αποτυπώνονται και σε ελάχιστα θραύσματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» από την εγχώρια κεραμική της Φαιστού, τα οποία προσγράφονται στον ελάχιστα νεότερο «ζωγράφο του μαιάνδρου». Στα δείγματα αυτά ο τεχνίτης περιορίζεται κυρίως στην απομίμηση τεχνοτροπικών στοιχείων από το «ζωγράφο των Κενταύρων», χωρίς όμως να προχωρεί σε ουσιαστική αναζήτηση νέων τρόπων έκφρασης[524]. Πάντως, και στις δύο αυτές περιπτώσεις παρατηρείται το φαινόμενο ο ίδιος τεχνίτης να ασκείται σε δύο διαφορετικές τεχνοτροπίες διακόσμησης[525]. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρά την προσπάθεια συγκερασμού παραδοσιακών και ανανεωτικών τρόπων έκφρασης, που συμπίπτει με την περίοδο ακμής του εργαστηρίου, η γενική εικόνα η οποία προκύπτει από την εξέταση της κεραμικής του εργαστηρίου φανερώνει σταθερή προσήλωση ή προτίμηση των τεχνιτών για τα καθιερωμένα θέματα, σχήματα ή εικονογραφικά στοιχεία, ενώ χαρακτηριστική είναι γενικότερα η αδυναμία τους να αφομοιώσουν διαφορετικούς τρόπους έκφρασης[526].

---

520. Βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο και Ducrey *et al.* 1976, 254-255, εικ. 1-2.

521. Το δεδομένο αυτό προκύπτει και από την εξέταση των αγγείων «L», που παρουσιάζονται σε αυτήν τη μελέτη, ενώ η εικόνα συμπληρώνεται και από τις πολυπληθέστερες αλεξανδρινές υδρίες, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 23-25.

522. Βλ. σχετικά σχόλια για το «ζωγράφο των Κενταύρων» στα κεφάλαια για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra» και «Δυτικής Κλιτύος», όπου και περισσότερα παραδείγματα.

523. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος».

524. Για σχόλια σχετικά με το «ζωγράφο του μαιάνδρου» και για τα αγγεία που προσγράφονται σε αυτόν, βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος». Παράλληλα, την εικόνα της καλλιτεχνικής δραστηριότητάς του συμπληρώνει η ομάδα των υδριών «L» από τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις, βλ. σχετικά *Hadra Vases*, Μέρος Β′, 20-21.

525. Πρβλ. ανάλογο φαινόμενο και στο εργαστήριο της Κνωσού, βλ. στο σχετικό κεφάλαιο.

526. Το δεδομένο αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί απόλυτο, καθώς, έστω και σε ελάχιστες περιπτώσεις, παρατηρούνται αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τοπικών εργαστηρίων, που εντοπίζονται κυρίως στην παρουσία όμοιων εικονογραφικών τύπων ή τεχνοτροπικών στοιχείων, βλ. σχετικά στα κεφάλαια για τη διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» και τύπου «Hadra».

3) ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΛΥΤΤΟΥ

Η κεραμική του εργαστηρίου της Λύττου, μολονότι εκπροσωπείται από αρκετά σημαντικό αριθμό αγγείων, χαρακτηρίζεται για την έλλειψη πρωτοτυπίας και γενικά για τη χαμηλή ποιότητα των προϊόντων της σε σύγκριση με τα ανάλογα του γειτονικού εργαστηρίου της Κνωσού ή της Φαιστού. Η ποικιλία των σχημάτων είναι περιορισμένη και συνηθέστερα αποδίδουν τύπους της εγχώριας κεραμικής της Λύττου, ενώ δίπλα σε αυτές τις περιπτώσεις διαπιστώνεται και μια μικρή σειρά ντόπιων απομιμήσεων κνωσιακών προτύπων, χωρίς να λείπουν και ελάχιστες αντιγραφές αττικών σχημάτων[527]. Η παραγωγική δραστηριότητα του εργαστηρίου της Λύττου και η χρονική διάρκειά του διαμορφώνονται με βάση τα ανασκαφικά στοιχεία. Το δεδομένο αυτό οδηγεί σε χρονολογική τοποθέτηση μέσα στον 3ο αι. π.Χ., όπου το κατώτερο χρονολογικό όριο συμπίπτει με την καταστροφή της πόλης στο 221/220 π.Χ., ενώ για το ανώτερο σημείο αναφοράς δεν υπάρχουν σταθερές χρονολογικές ενδείξεις. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί, με βάση κυρίως τα μορφολογικά κριτήρια, στα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ., χωρίς όμως να είναι δυνατόν να καθοριστεί ακριβέστερο όριο για το χρόνο έναρξης της παραγωγικής δραστηριότητας του εργαστηρίου.

Το σύνολο των αγγείων από τη Λύττο μπορεί να διακριθεί σε δύο κύριες ομάδες με βάση τα κατασκευαστικά-μορφολογικά γνωρίσματά τους. Στην πρώτη ομάδα εντάσσονται χονδροειδή αγγεία καθημερινής ή επιτραπέζιας χρήσης, συνηθέστερα αγάνωτα, ενώ όπου σημειώνεται επίχρισμα αυτό είναι αραιό, μελανό έως καστανό, και εύκολα απολεπιζόμενο. Όλα τα παραδείγματα είναι κατασκευασμένα από το ντόπιο πορτοκαλόχρωμο έως κοκκινωπό, με ξένες προσμείξεις πηλό. Τα τοιχώματα είναι χοντρά, το πλάσιμο επιπόλαιο χωρίς επιμέλεια για την απόδοση των λεπτομερειών[528], ενώ αναγνωρίσιμη είναι ενίοτε και η σχέση με μετάλλινα πρότυπα[529]. Ορισμένες από τις παραπάνω κατηγορίες αγγείων αποδίδουν τύπους από την εγχώρια κεραμική της Λύττου, ενώ όμοιοι ή παραπλήσιοι απαντούν και στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο[530]. Επίσης, δεν είναι σπάνια τα σχήματα που ανήκουν στην κοινή υστεροκλασική-πρώιμη ελληνιστική παράδοση.

Χαρακτηριστικότερο σχήμα της τοπικής παραγωγής μπορεί να θεωρηθεί η οινοχόη, και ιδιαίτερα η παραλλαγή με το τριφυλλόσχημο χείλος, το στενό χωριστό λαιμό και τις έντονες αυλακώσεις στο ανώτερο τμήμα[531]. Κοντά σε αυτή μπορεί να προστεθεί και η παραλλαγή με τον κυλινδρικό, ευρύτερο αλλά χωρίς χείλος λαιμό, που συχνά αυλακώνεται από βαθιές χαράξεις[532]. Επίσης, ιδιόμορφο σχήμα αντιπροσωπεύει ο τύπος με την πρόσθετη κυλινδρική προχοή στον ώμο ή ακόμη το διάτρητο πώμα στο στόμιό του[533]. Στην ίδια ομάδα θα πρέπει να περιληφθεί και ο δίσκος ή πιατέλα, που πιθανότατα ανήκει στην παράδοση της κνωσιακής κεραμικής των υστε-

527. Βλ. παρακάτω στην αναλυτική εξέταση για τα κνωσιακά ή τα αττικά σχήματα στην εγχώρια παραγωγή της Λύττου.

528. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 426, 429, 435, 441, 442, 447, 454, 456, 462-465, 468, 477, 479, 482, 486, 490, 491, 501-503, 508, 513, 515, 518, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο.

529. Πρβλ. ενδεικτικά τα παραδείγματα αριθ. 426, 500, 506.

530. Πρβλ. σχετικά τις οινοχόες/πρόχους αριθ. 490, 493, που αναγνωρίζονται παραπλήσιες και στη γειτονική Χερσόνησο, ή τον τύπο αριθ. 491 με την κυλινδρική προχοή στον ώμο, όπως και τον ανάλογο με το διάτρητο πώμα, που αναγνωρίζονται σε υστεροκλασικό αγγείο από την ευρύτερη περιοχή της Λύττου, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο για τις οινοχόες/πρόχους κοινής χρήσης, όπου και περισσότερα παραδείγματα. Βλ. επίσης *ΑΔ* 29 (1973-1974), Χρονικά, 886, πίν. 661δ.

531. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 426, 505, 506, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων.

532. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 490, 493.

533. Πρβλ. για την πρώτη περίπτωση τα παραδείγματα αριθ. 441, 442, 491 και για τη δεύτερη το παράδειγμα αριθ. 492. Πρβλ. ακόμη το παράδειγμα Η10/8 (4ος αι. π.Χ.) από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» στην Κνωσό, με κυλινδρική προχοή στον ώμο, βλ. *UM*, πίν. 79.

ροκλασικών χρόνων. Χαρακτηριστική είναι η μελανόχρωμη διακόσμηση σε δύο παραδείγματα της ομάδας, όπου απλά γεωμετρικά ή γραμμικά θέματα απλώνονται άλλοτε επάνω σε υπόλευκο επίχρισμα και άλλοτε κατευθείαν επάνω στην άβαφη επιφάνεια του αγγείου[534]. Ανάλογη τεχνική αναγνωρίζεται και σε υστεροκλασικά θραύσματα από την Κνωσό, πράγμα που επιτρέπει την προσγραφή της διακοσμητικής αυτής τεχνοτροπίας στην προγενέστερη κλασική παράδοση της Κνωσού και την υιοθέτησή της στους κατοπινούς χρόνους από τους τεχνίτες του εργαστηρίου της Λύττου[535]. Αντίθετα, το σχήμα της λεκάνης, της χύτρας ή της λοπάδος αποδίδει τύπους παλαιούς, ευρύτερα γνωστούς, που επιβιώνουν σχεδόν αναλλοίωτοι και στους ελληνιστικούς χρόνους, ενώ χαρακτηριστική είναι η παρουσία του πινακίου με τα χοντρά καμπύλα τοιχώματα, που εκπροσωπεί την κλασική μορφή του σχήματος[536].

Στη δεύτερη ομάδα ανήκουν μικρά, επιτραπέζιας χρήσης αγγεία από καθαρό καστανόχρωμο πηλό με γάνωμα μελανό, ανομοιόμορφο. Από μορφολογική άποψη οι τύποι ανήκουν κυρίως στην εγχώρια κεραμική παράδοση της Κνωσού, χωρίς όμως να λείπουν και οι απομιμήσεις σχημάτων από τον αττικό Κεραμικό. Χαρακτηριστικές μορφές της κνωσιακής κεραμικής αποδίδουν η πρόχους με λαιμό ή η κυλινδρική, το ημισφαιρικό ή το κύπελλο με λαιμό, ενώ κοντά σε αυτά μπορούν ακόμη να αναφερθούν ο αμφορίσκος και η προχοΐσκη ή η φιάλη τύπου «Medusa bowl», η οποία όμως αποδίδει σχήμα ευρύτερα γνωστό στην εγχώρια κεραμική[537]. Τα παραδείγματα αυτά μπορούν να θεωρηθούν ιδιαίτερα σημαντικά, καθώς φανερώνουν στενή μορφολογική εξάρτηση της εγχώριας κεραμικής της Λύττου από την ανάλογη της Κνωσού, πράγμα που μπορεί να υποδηλώνει την εμπορική διακίνηση των προϊόντων τους στο μεγαλύτερο διάστημα του 3ου αι. π.Χ., φανερώνοντας έτσι την ύπαρξη εμπορικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο αντίπαλες πόλεις[538]. Εκτός από τις μορφολογικές διαπιστώνονται και κατασκευαστικές ομοιότητες ανάμεσα σε ορισμένα τουλάχιστον παραδείγματα από τη Λύττο και σε κνωσιακά παράλληλά τους, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στη σύσταση του πηλού, πράγμα που επιτρέπει ακόμη και την υπόθεση ότι για την κατασκευή αυτών των αγγείων χρησιμοποιήθηκε ο ποιοτικά καλύτερος πηλός της Κνωσού[539]. Στην ομάδα των εγχώριων απομιμήσεων ή αντιγραφών περιλαμβάνονται και χαρακτηριστικά σχήματα από τον αττικό Κεραμεικό με πανελλήνια διάδοση, όπως είναι ο κάνθαρος με το πλαστικό και το απλό χείλος, το πινάκιο σε ποικίλες παραλλαγές, το άωτο σκυφίδιο τύπου Α ή η αλατοθήκη των υστεροκλασικών χρόνων[540]. Πάντως, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι για όλες τις περιπτώσεις ισχύει η χρονολόγηση μέσα στον 3ο αι. π.Χ., ενώ οι τύποι που αναγνωρίζονται στα παραδείγματα αποτελούν συνηθέστερα όψιμη επι-

534. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 463, 502 και τα ανάλογά τους Η68-70, Η72-74 από υστεροκλασικό αποθέτη στο ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό, βλ. σχετικά *KDS*, 30, 42-43, σχέδ. 15.

535. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 502, 526. Το δεύτερο θραύσμα προέρχεται από ανασκαφή οικοπέδου στο Κασιέλλι Πεδιάδος, περιοχή που εντάσσεται ευρύτερα στο εργαστήριο της Λύττου, βλ. σχετικά στον περιγραφικό κατάλογο. Για ανάλογα παραδείγματα από την Κνωσό, βλ. *KDS*, πίν. 24, Η68-78.

536. Πρβλ. για τον τύπο της λεκάνης τα παραδείγματα αριθ. 464, 468, 498, 499, για τον τύπο της χύτρας και της λοπάδος τα αριθ. 502, 503 αντίστοιχα, για τον τύπο του πινακίου τα αριθ. 454, 455, 513. Για περισσότερα σχόλια, βλ. στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

537. Πρβλ. ενδεικτικά τα παραδείγματα αριθ. 417, 427, 431, 433, 434, 509, βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

538. Για την πολιτική κατάσταση και τις σχέσεις Κνωσού-Λύττου στον 3ο αι. π.Χ., βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για τα ιστορικά δεδομένα της εποχής.

539. Η εισαγωγή πηλού από μια περιοχή σε άλλη και μάλιστα γειτονική δεν μπορεί να αποκλειστεί, ενώ ανάλογη άποψη είχε διατυπωθεί παλαιότερα και από τους Enklaar και Boardman σχετικά με τη χρήση κρητικού πηλού για την κατασκευή των αλεξανδρινών υδριών «L», πριν ακόμη βρεθούν τα πολυάριθμα παράλληλα του τύπου στην περιοχή της Φαιστού, βλ. σχετικά *Hadra* I, 109, ιδιαίτερα υποσημ. 14.

540. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 418, 420, 423, 449, 481, 482, 512, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα επιμέρους κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους.

βίωση κλασικών σχημάτων του 4ου αι. π.Χ. Η χρονική αυτή παράταση υστεροκλασικών αττικών τύπων και στον 3ο αι. π.Χ. υποδηλώνει καθαρά το συντηρητικό χαρακτήρα του εργαστηρίου της Λύττου. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται ως ένα σημείο και στην εγχώρια κεραμική από τη Φαιστό, σε αντίθεση προς το εργαστήριο της Κνωσού, όπου οι σχετικές περιπτώσεις είναι συγκριτικά ολιγάριθμες, καθώς, η προσκόλληση στα καθιερωμένα εκφραστικά μέσα είναι κάπως περιορισμένη[541].

Επίσης, μικρή αλλά χαρακτηριστική ομάδα συγκροτούν τα αγγεία της κατηγορίας «Hadra», που πρέπει να θεωρηθούν εγχώριες απομιμήσεις της τεχνοτροπίας, καθώς η απόδοση των κοσμημάτων είναι ιδιαίτερα πρόχειρη και αμελής. Παράλληλα, τα σχήματα των αγγείων, όπως είναι ο τύπος του πινακίου ή του σταμνοειδούς λέβητος, ανήκουν σε μορφές με πλατιά γεωγραφική εξάπλωση στους ελληνιστικούς χρόνους. Επίσης, τα κλαδιά με φύλλα δάφνης, που κατά κανόνα κοσμούν τα αγγεία αυτά, αποδίδουν τυπικά θέματα της κατηγορίας «Hadra», συνηθέστερα όμως και χαρακτηριστικότερα για το εργαστήριο της «δάφνης» στη Φαιστό[542]. Αναφορικά με τα παραδείγματα της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» θα πρέπει να σημειωθεί ότι είναι ελάχιστα και συχνότερα αποδίδουν απλά φυτικά θέματα, όπως είναι το κλαδί ελιάς (αριθ. 421, 474) ή ο ρόδακας-άστρο (αριθ. 431), ενώ οι πιο σύνθετες μορφές διακόσμησης, όπως είναι τα γεωμετρικά κοσμήματα ή οι συνδυασμοί ταινιών, εμφανίζονται μόνο δύο φορές (αριθ. 422, 427).

Η εικόνα που διαγράφεται από την ελληνιστική κεραμική της Λύττου είναι ιδιόμορφη και χαρακτηριστική για την εγχώρια παραγωγή από την κεντρική Κρήτη, καθώς στην πλειονότητά τους τα προϊόντα εμφανίζουν καθαρά τοπικό και κλειστό κεραμικό χαρακτήρα, όπου επιβιώνουν σχεδόν αναλλοίωτοι παλαιότεροι κλασικοί τύποι. Παράλληλα, ο αριθμός των σχημάτων, αν και μικρός, εμφανίζεται με αρκετές παραλλαγές, ενώ δεν λείπουν οι επιδράσεις από τα γειτονικά εργαστήρια κυρίως της Κνωσού, χωρίς ακόμη να απουσιάζουν οι καθιερωμένοι τύποι της κοινής ελληνιστικής κεραμικής. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του εργαστηρίου είναι η έλλειψη πρωτοτυπίας και ανανεωτικών τάσεων, η χαμηλή ποιότητα των προϊόντων και η προσήλωση στους παραδοσιακούς τύπους. Τα στοιχεία αυτά συνδυάζονται με τις ενδοστρεφείς τάσεις των κατοίκων της ορεινής αυτής περιοχής, ενώ θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ανάλογο φαινόμενο, σε μικρότερη όμως κλίμακα, διαπιστώνεται και στα εργαστήρια της Κνωσού και της Φαιστού. Μολονότι οι απομιμήσεις ή οι παραλλαγές κνωσιακών αλλά και αττικών τύπων δεν είναι σπάνιες στο σύνολο των ευρημάτων από τη Λύττο, οι τύποι που αναπαράγονταν στο εργαστήριο αποτελούσαν συνηθέστερα συντηρητική επανάληψη παρωχημένων σχημάτων. Παράλληλα, απουσιάζει το στοιχείο του συγκερασμού διαφορετικών τεχνοτροπικών τάσεων ή ουσιαστικής διαφοροποίησης στην απόδοση παραδοσιακών κεραμικών μορφών. Επίσης, ο έντονος συντηρητισμός του εργαστηρίου, όπου οι τύποι επαναλαμβάνονται σχεδόν στερεότυπα χωρίς πρωτοτυπία, δεν επιτρέπει την αναγνώριση τεχνιτών με ιδιαίτερο ατομικό ύφος. Το δεδομένο αυτό υποδηλώνει την αποφυγή για ουσιαστική ανανέωση ή δημιουργική αφομοίωση διαφορετικών τρόπων έκφρασης, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα δύο εργαστήρια της κεντρικής Κρήτης, όπου περισσότερο ή λιγότερο τα χαρακτηριστικά αυτά είναι αναγνωρίσιμα.

---

541. Για σχετικές παρατηρήσεις, βλ. παραπάνω στα κεφάλαια για τα εργαστήρια της Κνωσού και της Φαιστού.

542. Πρβλ. σχετικά τα παραδείγματα αριθ. 450, 451, 460, 461, 488, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο. Για τα διακοσμητικά θέματα, βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση των αγγείων «L» της κατηγορίας «Hadra».

ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ ΣΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Τα αγγεία από την κεντρική Κρήτη που εξετάζονται σε αυτήν τη μελέτη καλύπτουν το μεγάλο χρονικό διάστημα από τα τέλη του 4ου έως τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. και παράλληλα αντιπροσωπεύουν αξιόλογο δείγμα κεραμικών μορφών για ολόκληρη την ελληνιστική περίοδο στο γεωγραφικό αυτό χώρο. Ως ανώτερο όριο για τη χρονολογική τοποθέτηση των ευρημάτων μπορεί να θεωρηθεί ο θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.), ενώ το κατώτερο σημείο συμπίπτει με την κατάκτηση της Κρήτης από τους Ρωμαίους (67 π.Χ.)[543]. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο καθορισμός των χρονικών αυτών ορίων είναι ουσιαστικά συμβατικός ή φαινομενικός αναφορικά με την εξελικτική πορεία των σχημάτων των αγγείων, καθώς δεν διαπιστώνονται απότομες διαφοροποιήσεις στη μορφή τους, σε αντίθεση με τα ιστορικά γεγονότα, τα οποία αποτελούν την αφετηρία για κοινωνικοπολιτικές αλλαγές και τέμνουν βαθιά την ιστορία της Κρήτης. Σε γενικές γραμμές οι ιστορικές μαρτυρίες αναφορικά με την ελληνιστική περίοδο στην Κρήτη είναι αποσπασματικές και συχνά ασαφείς, ενώ ανάλογη είναι η εικόνα που προκύπτει και από τα μέχρι σήμερα γνωστά ανασκαφικά δεδομένα για την εποχή αυτή[544].

Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που δημιούργησαν μια πρωτοφανή γεωγραφική ενότητα, είχαν ως αποτέλεσμα η Κρήτη να βρεθεί αιφνίδια σε κεντρική θέση του νέου κόσμου και να αποκτήσει μεγάλη στρατηγική σημασία. Με στόχο την εκμετάλλευση της σημαντικής γεωγραφικής θέσης του νησιού, οι ελληνιστικές δυνάμεις επεδίωκαν συμμαχίες, συχνά ευμετάβλητες, με μεμονωμένες κρητικές πόλεις ή συνασπισμούς, προκειμένου να ελέγχουν αποτελεσματικότερα τις κτήσεις τους στη Μεσόγειο ή να διεξάγουν ασφαλέστερα τις πολεμικές τους επιχειρήσεις. Επιπλέον, καθοριστικός παράγοντας για την ανάμειξη των ξένων δυνάμεων στην Κρήτη υπήρξε και το πλούσιο στρατιωτικό δυναμικό που διέθετε το νησί, έτσι ώστε η ζήτηση των κρητών μισθοφόρων να είναι μεγάλη και τα ελληνιστικά κράτη να ανταγωνίζονται συχνά για τη στρατολόγησή τους[545]. Η

543. Γενικά για την ιστορία της Κρήτης στους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. Χανιώτης 1987, 234-284· Μικρογιαννάκης 1967, 31 κ.ε.

544. Για την ιστορία της Κρήτης στους ελληνιστικούς χρόνους ειδικά συγγράμματα υπήρξαν τα *Κρητικά νόμιμα* του Πυργίωνα ή η *Συναγωγή των κρητικών θυσιών* του Ίστρου, τα οποία όμως δεν έχουν διασωθεί. Κορυφαίος ιστοριογράφος για την ελληνιστική Κρήτη μπορεί να θεωρηθεί ο Πολύβιος (2ος αι. π.Χ.), μολονότι δεν ήταν πάντοτε αμερόληπτος, και ακόμη ο Λίβιος (1ος αι. π.Χ.). Επίσης, σκόρπιες και ασύνδετες αναφορές σε ιστορικά γεγονότα της εποχής διαπιστώνονται σε έργα άλλων ελλήνων ή ρωμαίων συγγραφέων, βλ. Χανιώτης 1987, 175-178. Σε ό,τι αφορά τις αρχαιολογικές πληροφορίες αναφορικά με την ελληνιστική περίοδο στην Κρήτη είναι εμφανές ότι τα σχετικά στοιχεία είναι συγκριτικά ελάχιστα και συχνά ασαφή σε σχέση με εκείνα από πρωιμότερες χρονικές περιόδους. Το στοιχείο αυτό αποτυπώνεται καθαρά στην εξέταση της κεραμικής, όπου η έλλειψη ανάλογου δημοσιευμένου υλικού από άλλες περιοχές της Κρήτης είχε ως αποτέλεσμα η συγκριτική μορφολογική εξέταση να στηρίζεται κυρίως σε τύπους από απομακρυσμένα ελληνιστικά κέντρα και ο καθορισμός των χρονολογικών πλαισίων να διαμορφώνεται ευρύς, κυρίως από την απουσία κλειστών ανασκαφικών συνόλων.

545. Η συμμετοχή στρατιωτών από την Κρήτη σε κάποιο στρατό κατά την ελληνιστική περίοδο ήταν αποτέλεσμα είτε στρατολόγησης μισθοφόρων είτε αποστολής στρατού εκ μέρους μιας πόλης ή συνασπισμού πόλεων. Η απασχόληση των Κρητών ως μισθοφόρων αποτελούσε διέξοδο για τα κοινωνικά-οικονομικά προβλήματα των πόλεων, παράλληλα όμως με τις υπηρεσίες που προσέφεραν σε ξένα στρατεύματα ενίσχυσαν τη θέση της Κρήτης στις διεθνείς σχέσεις και έγιναν φορείς πολιτιστικών και κοινωνικών ιδεών, βλ. Χανιώτης 1987, 270-272· Παρασκευάς 1997, 24-25. Γενικά για το θέμα των

διείσδυση των ξένων παραγόντων στην Κρήτη και οι ανεξάρτητες συμμαχίες που συνήπταν συχνά οι πολυάριθμες πόλεις τόσο μεταξύ τους όσο και με διαφορετικά ελληνιστικά κράτη αποτελούν χαρακτηριστικά φαινόμενα για την πολιτική ιστορία του νησιού στην ελληνιστική περίοδο. Επιπλέον, ενδεικτικό στοιχείο της αβεβαιότητας και της ρευστότητας των καταστάσεων αποτελεί το γεγονός ότι οι ενδοκρητικές συγκρούσεις κατά κανόνα εξελίσσονταν σε συνάρτηση με τους πολέμους μεταξύ των ελληνιστικών κρατών. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι πόλεμοι μεταξύ των ξένων δυνάμεων και οι συχνές επεμβάσεις τους στα εσωτερικά προβλήματα των κρητικών πόλεων διατήρησαν το κλίμα ασταθείας στην πολιτική ζωή του τόπου και δεν επέτρεψαν την ανάδειξη της Κρήτης σε ισχυρή πολιτική δύναμη του ελληνιστικού κόσμου, όπως ήταν η Ρόδος ή η Πέργαμος[546]. Όλα τα παραπάνω δεδομένα συνέβαλαν στη διατήρηση των συντηρητικών τάσεων στη δομή του πολιτεύματος και στην κοινωνική οργάνωση, που αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά τόσο της κλασικής όσο και της πρωιμότερης ιστορίας του νησιού[547]. Μολονότι οι κρητικές πόλεις βρίσκονται αντιμέτωπες με τον κοσμοπολιτισμό της εποχής και με τη νέα τάξη πραγμάτων, δεν επιδέχονται ουσιώδεις αλλαγές με αποτέλεσμα να εμφανίζονται και στους ελληνιστικούς χρόνους προσκολλημένες στις καθιερωμένες δομές τους, οι οποίες απωθούσαν κάθε ουσιαστική μεταβολή ή ανανέωση[548].

Η παρακολούθηση των ιστορικών εξελίξεων στην Κρήτη κατά την περίοδο των ελληνιστικών χρόνων είναι αρκετά δύσκολη υπόθεση. Οι σχέσεις των πολυάριθμων κρητικών πόλεων με τις εξωτερικές δυνάμεις ήταν πολύπλοκες και ασταθείς, σε πολλές περιπτώσεις η εναλλαγή των καταστάσεων ταχύτατη, ενώ δεν πρέπει να λησμονεί κανείς το γεγονός ότι ο αντίκτυπος από τις διεθνείς εξελίξεις επιδρούσε συχνά στην πορεία των ενδοκρητικών σχέσεων[549]. Πάντως, μέσα από τη συνεχή ροή των γεγονότων, την εναλλασσόμενη επίδραση των ξένων δυνάμεων στις κρητικές πόλεις ή το ευμετάβλητο των συνασπισμών, ορισμένα ιστορικά δεδομένα είναι αναγκαίο να επισημανθούν, καθώς διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής.

Την ελληνιστική ιστορία της Κρήτης ήδη από το α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. σημαδεύει η διείσδυση ξένων παραγόντων στο νησί, γεγονός που σε συνδυασμό με τις έντονες τοπικές συγκρούσεις κατέστησαν αναγκαία πράξη την ίδρυση του Κοινού των Κρητών[550]. Αξίζει να σημειωθεί ότι εκτός

Κρητών μισθοφόρων στους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. Σπυριδάκης 1981, 49-83· Griffith 1935, 119-134· Ormerod 1924, 142-149. Ωστόσο, εδώ θα μπορούσε να προστεθεί και μια διαφορετική άποψη, η οποία φαίνεται να προκύπτει από την ανάλυση του περιεχομένου δύο συνθηκών μεταξύ κρητικών πόλεων (Ελεύθερνας, Ιεράπυτνας) και του Αντιγόνου Δώσωνος (229-221 π.Χ.). Σύμφωνα με τα πορίσματα από τη μελέτη των δύο επιγραφών, οι κρητικές πόλεις στους ελληνιστικούς χρόνους δεν είναι μόνο πηγές ανθρώπινου δυναμικού, αλλά ακόμη η σύνδεσή τους με τις πολιτικές εξελίξεις στην ηπειρωτική Ελλάδα παρείχε τη δυνατότητα να διαδραματίσουν ισότιμο ρόλο στις διεθνείς σχέσεις της εποχής, βλ. σχετικά Μπουραζέλης 1981, 124-125.

546. Σε αντίθεση με την περίπτωση της Κρήτης, η Ρόδος κατά τον 3ο αι. π.Χ. ήταν ισχυρή δύναμη και ιδιαίτερα μετά την αποχώρηση των Πτολεμαίων από την περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, που άρχισε ήδη επί της βασιλείας του Πτολεμαίου Δ΄ Φιλοπάτορος (221-205 π.Χ.). Εκμεταλλευόμενη το κενό που είχε δημιουργηθεί εξελίχθηκε σε μεγάλη δύναμη, ενώ ανάλογες είναι και οι διαπιστώσεις για την Πέργαμο, η οποία εκμεταλλεύθηκε όλα τα οφέλη που προέκυψαν μετά την αποχώρηση των Σελευκιδών από την παραπάνω περιοχή, βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 171 κ.ε.

547. Για θέματα κοινωνικής οργάνωσης, οικονομικής δραστηριότητας και πολιτικής εξέλιξης στους κλασικούς χρόνους στην Κρήτη, βλ. σχετικά Χανιώτης 1987, 178-234· Μικρογιαννάκης 1967, 7-30.

548. Αντίθετα με τους υπόλοιπους Έλληνες της κοσμοπολίτικης ελληνιστικής περιόδου, που δεν διακρίνονται ιδιαίτερα για την πιστή προσήλωση στα ιδανικά της πόλης-κράτους ή τον τοπικισμό τους, οι Κρήτες εξακολουθούν να διαπνέονται από τον τοπικό πατριωτισμό τους, χωρίς να επηρεάζονται ουσιαστικά από τα κοσμοϊστορικά γεγονότα των ελληνιστικών χρόνων, βλ. Cary 1951, 242· Σπυριδάκης 1986, 55.

549. Για σχετικά σχόλια, βλ. Χανιώτης 1987, 236-254· Μικρογιαννάκης 1967, 55 κ.ε.

550. Η ύπαρξη του Κοινού των Κρητών μνημονεύεται σε ορισμένες επιγραφές και κείμενα που διασώθηκαν μέχρι σήμερα. Παρά το γεγονός ότι η χρονολογία ίδρυσής του είναι προβληματική, εντούτοις η λειτουργία του είναι σαφέστερη, καθώς αποτελούσε χαλαρή ομοσπονδιακή οργάνωση, συνηθέστερα υπό την αιγίδα της Κνωσού ή της Γόρτυνας, της οποίας οι σημαντικότεροι αξιωματούχοι ήταν οι «σύνεδροι», δηλαδή οι απεσταλμένοι των κρατών-μελών της. Άλλοι

από τους φίλους και προστάτες Αθηναίους και Σπαρτιάτες[551] εμφανίζονται στο προσκήνιο των κρητικών πραγμάτων κατά κύριο λόγο οι Πτολεμαίοι[552], ακολουθούν οι Σελευκίδες[553] και οι Μακεδόνες[554], ενώ στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. ρυθμιστής των διεθνών εξελίξεων είναι πλέον η Ρώμη. Η αβεβαιότητα των περιστάσεων, παράλληλα όμως και η επιθυμία των ισχυρότερων κρητικών πόλεων, κυρίως της Κνωσού, για δυναμική παρέμβαση στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής οδηγούν ενίοτε στη συγκρότηση πρόσκαιρων συμμαχιών με τις πολυάριθμες πόλεις του νησιού. Ήδη στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. (293/292 π.Χ.) διαπιστώνεται στην Κρήτη η ύπαρξη τριών συμμαχιών ή ενώσεων πόλεων, της Κνωσού, της Γόρτυνας και της Φαιστού, με ισχυρότερο το συνασπισμό των Κνωσίων[555]. Αντίθετα, η Λύττος παρέμεινε ουδέτερη και ανεξάρτητη ακολουθώντας τη δική της πολιτική[556]. Η αντίσταση της Λύττου στις ενωτικές επιδιώξεις της Κνωσού και της Γόρτυνας είχε ως αποτέλεσμα την ολοκληρωτική καταστροφή της το 221/220 π.Χ., ενώ ανάλογες δηώσεις πόλεων και αφανισμοί πληθυσμών με κύριο στόχο την πρόσκτηση εδαφών παρατηρούνται και κατά το 2ο αι. π.Χ., όπως φανερώνει η χαρακτηριστική περίπτωση της Απολλωνίας (171 π.Χ.)[557]. Οι βίαιες ενδοκρητικές συγκρούσεις, που συχνά συνδέονται με τις πολεμικές επιχειρήσεις των ελληνιστικών κρατών, εξακολουθούν με αμείωτη ένταση και κατά το 2ο αι. π.Χ., ενώ τώρα πλέον ρυθμιστές της πολιτικής κατάστασης στην ανατολική Μεσόγειο εμφανίζονται οι Ρωμαίοι[558].

Κατά το χρονικό διάστημα από το 200 έως το 184 π.Χ. η Κνωσός με αφορμή τις ηγεμονικές

μελετητές συνδέουν την ίδρυση του Κοινού με δύο σημαντικά ιστορικά γεγονότα: α) την ενιαία δράση Κνωσού-Γόρτυνας με στόχο τη συνένωση των κρητικών πόλεων υπό την αιγίδα τους (Mijinbrugge) και β) την επιτυχημένη προσπάθεια του Φιλίππου Ε΄ της Μακεδονίας να γίνει ο προστάτης της Κρήτης το 216 π.Χ. (Effenterre, Guarducci), βλ. Σπυριδάκης 1985, 32-33. Γενικά για το ίδιο θέμα, βλ. Χανιώτης 1987, 252-254. Οι απόψεις αναφορικά με τη χρονολογία ίδρυσης του Κοινού των Κρητών είναι πολλές. Ο Mijinbrugge τοποθετεί την ίδρυσή του στο 221 π.Χ., η Guarducci στο 216 π.Χ., ενώ ο Effenterre στο γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., βλ. Mijinbrugge 1931, 59· Guarducci, *IC*, I, 49· Effenterre 1948, 137· Παρασκευάς 1997, 21-22.

551. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν οι παραδοσιακοί δεσμοί φιλίας μεταξύ της Σπάρτης, της Λύττου και της Γόρτυνας, εξαιτίας της κοινής δωρικής καταγωγής τους, ενώ η Αθήνα διατηρούσε στενές φιλικές και εμπορικές σχέσεις με την Κνωσό, αντίπαλο της Λύττου από τους κλασικούς χρόνους, βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 36-54.

552. Γενικά για την πτολεμαϊκή διείσδυση στην Κρήτη, βλ. Spyridakis 1970, 4-105· Σπυριδάκης 1985, 5-49· Μικρογιαννάκης 1967, 72-106· Χανιώτης 1987, 236-238.

553. Οι Σελευκίδες υπήρξαν φίλοι και σύμμαχοι των Λυττίων. Πιθανότατα η πρώτη σύνδεση της κρητικής πόλης με τους βασιλείς της Συρίας έγινε επί Αντιόχου Α΄ κατά το χρονικό διάστημα 281-261 π.Χ., βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 114-118.

554. Η παρουσία των Μακεδόνων στην Κρήτη εκφράζεται κυρίως με την ίδρυση του μακεδονικού προτεκτοράτου στην Κρήτη το 216 π.Χ. από τον Φίλιππο Ε΄. Η πράξη αυτή ήταν αποτέλεσμα της διάχυτης επιθυμίας για ειρήνευση στο νησί, καθώς οι Κρήτες είχαν αποκάμει τόσο από τη συμμετοχή τους στο «συμμαχικό πόλεμο» (220-217 π.Χ.) στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπου δοκιμάστηκε η αντοχή ισχύος της «Ελληνικής συμμαχίας» του Αντιγόνου Δώσωνος, όσο και από τον πόλεμο της Λύττου, που συμβάδιζε χρονικά με το συμμαχικό, βλ. σχετικά Παρασκευάς 1997, 15.

555. Οι συνασπισμοί αυτοί αναφέρονται στη συνθήκη μεταξύ 28 κρητικών πόλεων, διηρημένων σε τρεις άνισες ομάδες (Κνωσός: 20 πόλεις, Γόρτυνα: 5, Φαιστός: 3), και της Μιλήτου στη Μικρά Ασία (επιγραφή *Rehm Delphinion* 140). Η χρονολόγηση της επιγραφής τοποθετείται στο 293/292 π.Χ. (Μικρογιαννάκης) ή κατά άλλη άποψη (Χανιώτης) περί τα μέσα του 3ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά *Rehm Delphinion* 140, 130-134· Μικρογιαννάκης 1967, 55-65· Χανιώτης 1987, 237.

556. Από το κείμενο συνθήκης (249 π.Χ.) μεταξύ του Αντιόχου Β΄ της Συρίας (261-246 π.Χ.) και των Λυττίων προκύπτει ότι η Λύττος είχε διαμορφώσει ήδη κατά το χρονικό διάστημα 281-261 π.Χ. δικό της συνασπισμό πόλεων, γεγονός που φανερώνει την οικονομική ευρωστία της και επιβεβαιώνει την άρνησή της να ενταχθεί στις συμμαχίες των υπόλοιπων μεγάλων κρητικών πόλεων, βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 114-118.

557. Η Απολλωνία καταλήφθηκε αιφνίδια και καταστράφηκε από τη σύμμαχό της Κυδωνία το 171 π.Χ., ενώ στη συνέχεια η νικήτρια πόλη όπως επίσης και η Κνωσός, που προσπάθησε να προσαρτήσει τα εδάφη της Απολλωνίας, ηττήθηκαν από τους Γορτύνιους, βλ. Χανιώτης 1987, 240, 247-248. Πρβλ. επίσης την περίπτωση της Ραύκου, η οποία για ανάλογους λόγους καταστράφηκε από την Κνωσό και τη Γόρτυνα το 167 π.Χ., βλ. Χανιώτης 1987, 250.

558. Η ανάμειξη των Ρωμαίων στα κρητικά πράγματα χρονολογείται ήδη από το 195 π.Χ., οπότε αναμείχθηκαν σε θέματα που αφορούσαν τον Νάβι της Σπάρτης και ορισμένες κρητικές πόλεις, ενώ λίγο αργότερα, το 189 π.Χ., επεχείρησαν να μεσολαβήσουν και στις διενέξεις των πόλεων της Κρήτης, βλ. Σπυριδάκης 1986, 71 κ.ε.· Willetts 1955, 237.

αξιώσεις της επάνω στις κρητικές πόλεις προκαλεί αναθέρμανση των συγκρούσεων, οι οποίες κατά κανόνα χαρακτηρίζονται για την αμφίρροπη έκβαση και τις συνεχείς εναλλαγές στους συνασπισμούς. Πάντως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι γενικά κατά το 2ο αι. π.Χ. από τις πολυάριθμες κρητικές πόλεις που μαρτυρούνται επιγραφικά μόνον η Κνωσός, η Γόρτυνα και η Λύττος[559] εξακολουθούν να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην εξελικτική πορεία των κρητικών πραγμάτων, ενώ άλλες πόλεις εξίσου σημαντικές χάνουν την ανεξαρτησία τους, όπως η Φαιστός, η οποία καταστρέφεται περί τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. από τη γειτονική Γόρτυνα[560].

Γενικότερα, η αποδυνάμωση του ελληνιστικού κόσμου κατά το 2ο αι. π.Χ. είχε ως αποτέλεσμα την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους (146 π.Χ.), γεγονός που σχεδόν συμπίπτει χρονικά με την αποχώρηση των Αιγυπτίων από την Κρήτη (145 π.Χ.) και την παρακμή μεγάλων ελληνιστικών κρατών, όπως της Ρόδου ή της Συρίας. Επίσης, στις ενδοκρητικές κατασιάσεις οι εκάστοτε μεσολαβητικές προσπάθειες, κατά κύριο λόγο της Ρώμης, για την επίτευξη ειρήνης μεταξύ των κρητικών πόλεων είχαν προσωρινά αποτελέσματα, καθώς οι συνεχιζόμενες προκλήσεις και διαμάχες μεταξύ των μεγάλων πόλεων Κνωσού-Γόρτυνας οδηγούσαν σε πολεμικές συγκρούσεις με εναλλασσόμενη έκβαση[561]. Τώρα πλέον οι ενδοκρητικοί πόλεμοι και η έντονη πειρατική δραστηριότητα των Κρητών αποτελούσαν σοβαρό κίνδυνο για την ισχύ και τις επεκτατικές επιδιώξεις των Ρωμαίων[562], έτσι ώστε να θέσουν ως κύριο στόχο την κατάκτηση της Κρήτης και τη μετατροπή της σε ρωμαϊκή επαρχία, γεγονός που τελικά πραγματοποιήθηκε το 67 π.Χ., μετά από την επιτυχή στρατιωτική επέμβαση του Κόιντου Καικίλιου Μέτελλου[563].

Η εικόνα που προκύπτει από την ιστορική επισκόπηση των κρητικών πραγμάτων κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων είναι περίπλοκη και συχνά ασαφής. Ωστόσο, με τη βοήθεια της κεραμικής και παρά τις δυσκολίες που συχνά ανακύπτουν από την έλλειψη καλά χρονολογημένων συνόλων μπορεί να συμπληρωθεί στο μέτρο του δυνατού και να αποκτήσει ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία. Η πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση των πόλεων της κεντρικής Κρήτης επέδρασε αποφασιστικά στην παραγωγική δραστηριότητα των τοπικών κεραμικών εργαστηρίων του γεωγραφικού αυτού χώρου και στη διακίνηση των προϊόντων τους, στοιχεία τα οποία θα παρουσιαστούν αναλυτικά στην εξέταση που ακολουθεί.

Κνωσός: Η εικόνα που παρουσιάζουν τα προϊόντα της κεραμικής από την κεντρική Κρήτη για το χρονικό διάστημα των τελευταίων δεκαετιών του 4ου και τον 3ο αι. π.Χ. σχεδόν συμπίπτει με την αντίστοιχη η οποία προκύπτει από τις ιστορικές μαρτυρίες. Για την Κνωσό, που βρίσκεται στο κέντρο των πολιτικών εξελίξεων της εποχής και χαρακτηρίζεται για την οικονομική ευρωστία, τον ηγετικό ρόλο και την ξεχωριστή της θέση ανάμεσα στις κρητικές πόλεις, στοιχεία ήδη εμφανή τουλάχιστον από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., η εγχώρια παραγωγή της επιβεβαιώνει με αρκετή σαφήνεια αυτά τα δεδομένα, τα οποία σηματοδοτούν και το χαρακτήρα των προϊόντων των κεραμικών εργαστηρίων της.

---

559. Η Λύττος, παρά την ολοκληρωτική καταστροφή που υπέστη το 221/220 π.Χ., ξανακτίστηκε μερικές δεκαετίες αργότερα και συνέχισε τη ζωή και τη δράση της σύμφωνα με επιγραφικές πληροφορίες. Επίσης, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο υπήρξε μία από τις σημαντικότερες κρητικές πόλεις με μεγάλη ακμή, όπως δείχνουν και τα ανασκαφικά δεδομένα ή τα κινητά ευρήματα από το χώρο της Λύττου, βλ. Ρεθεμιωτάκης 1984, 49-65· Sanders 1982, 147-149.

560. Βλ. Χανιώτης 1987, 240, 249· Ch. Portale, *Γ' ΕλλΚερ*, 255-256.

561. Βλ. Χανιώτης 1987, 239-241.

562. Κατά μία διαφορετική άποψη στους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους οι Κρήτες δεν ασκούσαν την πειρατεία, μολονότι δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς το γεγονός ότι πειρατικά πλοία κατέφευγαν συχνά στα κρητικά λιμάνια. Κατά τον Στράβωνα, μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις και οι ίδιοι οι κρητικοί υπέφεραν από τις επιδρομές των πειρατών της Κιλικίας, βλ. σχετικά Σαρικάκης 1968, 137-138· Σπυριδάκης 1986, 79-80, ιδιαίτερα υποσημ. 5.

563. Για τους αγώνες των Κρητών εναντίον των Ρωμαίων, βλ. Σαρικάκης 1968, 137-141.

Οι στενές εμπορικές και οικονομικές σχέσεις της Κνωσού κατά τον 3ο αι. π.Χ. με κέντρα της Μεσογείου, και κυρίως την Αθήνα, ή στο β′ μισό του αιώνα με την Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων, την Πέργαμο ή τη Ρόδο διαπιστώνονται με βάση και τα προϊόντα της κεραμικής. Τα ανασκαφικά ευρήματα από την Κνωσό καταδεικνύουν ότι τα τοπικά εργαστήρια της πόλης παράλληλα με τους καθιερωμένους εγχώριους τύπους χρησιμοποιούν και σχήματα με αττική προέλευση, ενώ δεν λείπουν οι περιπτώσεις των εισηγμένων προϊόντων, που όμως δεν υπερβαίνουν χρονικά τις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ.[564]. Η έλλειψη εισηγμένων αττικών αγγείων, η οποία διαπιστώνεται λίγο μετά την είσοδο στον 3ο αι. π.Χ., μπορεί να συνδεθεί τόσο με τη βαθμιαία παρακμή της αθηναϊκής δημοκρατίας όσο και με την αυξανόμενη τάση της εγχώριας κεραμικής για αυτόνομη και ανεξάρτητη ανάπτυξη[565]. Η έντονη δραστηριότητα των κεραμέων της Κνωσού αποτυπώνεται επίσης καθαρά στην πλούσια παραγωγή των υδριών «D» της κατηγορίας «Hadra», η οποία διαπιστώνεται κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. Στο χρονικό αυτό διάστημα πολυάριθμα και άριστης ποιότητας δείγματα του τύπου εξάγονται στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τα σχετικά ανασκαφικά στοιχεία[566]. Άλλωστε, το δεδομένο αυτό δείχνει να ανταποκρίνεται και στα ιστορικά γεγονότα της εποχής, καθώς μόλις μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. γίνονται αισθητές οι φιλικές-εμπορικές σχέσεις μεταξύ Πτολεμαίων και Κνωσίων, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα η Κνωσός να επεκτείνει την ακτίνα των εμπορικών σχέσεών της και στην Αλεξάνδρεια[567]. Πάντως, η έντονη παρουσία των υδριών του κνωσιακού εργαστηρίου του «δελφινιού», η οποία αναγνωρίζεται στην Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων κατά την περίοδο των τελευταίων δεκαετιών του 3ου αι. π.Χ., παύει να ισχύει λίγο μετά την είσοδο στο 2ο αι. π.Χ. Το γεγονός αυτό ίσως σχετίζεται με τις πολιτικές αλλαγές της εποχής, από όσο τουλάχιστον τα ιστορικά γεγονότα της χρονικής αυτής περιόδου επιτρέπουν να εννοηθεί, οι οποίες πιθανότατα είχαν δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομική ζωή και στην άνετη διακίνηση των προϊόντων του εργαστηρίου της Κνωσού[568].

Αξιοσημείωτο είναι ότι κατά τη χρονική περίοδο των τελευταίων δεκαετιών του 3ου αι. π.Χ. αλλά και λίγο αργότερα οι επιγραφικές μαρτυρίες φανερώνουν την ύπαρξη φιλικών σχέσεων της Κνωσού με κέντρα της Μικράς Ασίας ή της ανατολικής Μεσογείου, με κύριο στόχο την εξασφάλιση μισθοφόρων. Οι πολιτικές ή φιλικές σχέσεις μεταξύ των μεγάλων αυτών δυνάμεων της επο-

---

564. Για τις σχέσεις Κνωσού-Αθήνας στον 4ο αι. π.Χ., βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 21-24. Εισηγμένα αττικά προϊόντα έχουν βρεθεί στους υστεροκλασικούς αποθέτες της «Ανεξερεύνητης Έπαυλης» και στο ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό, βλ. *UM*, 100-101, H12/1-H12/4, H12/18-H12/23, πίν. 80-81· *KDS*, 39-42, αριθ. 1-53, πίν. 20-23.

565. Για τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της εγχώριας κεραμικής, βλ. παραπάνω στο αντίστοιχο κεφάλαιο για το εργαστήριο της Κνωσού.

566. Βλ. *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 58-61, Μέρος Β′, 26-35.

567. Παρά το γεγονός ότι η επιρροή των Πτολεμαίων κατά τον 3ο αι. π.Χ. ήταν ιδιαίτερα αισθητή στην Κρήτη, αξίζει να σημειωθεί ότι η Κνωσός τουλάχιστον κατά το Χρεμωνίδειο πόλεμο (267-261 π.Χ.) φαίνεται ότι υποστήριξε τη Μακεδονία (Χανιώτης), οδηγούμενη από τις αντιθέσεις της με μέλη του αντιμακεδονικού συνασπισμού (Σπάρτη-Αίγυπτος) ή κατά άλλη άποψη μπορεί να παρέμεινε ουδέτερη (Effenterre). Αντίθετα, μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. οι συσχετισμοί και οι συμμαχίες αλλάζουν, η Κνωσός, η Γόρτυνα και οι σύμμαχοί τους με την υποκίνηση και του Πτολεμαίου Δ′ Φιλοπάτορος ενώνονται με στόχο την ενοποίηση της Κρήτης κάτω από την ηγεμονία τους (221/220 π.Χ., καταστροφή Λύττου), έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί κατά μία έννοια αποτελεσματικότερα η αύξηση της μακεδονικής ισχύος, βλ. Χανιώτης 1987, 237· Effenterre 1948, 261 κ.ε.· Παρασκευάς 1997, 14-15· *Hadra Vases*, Μέρος Α′, 63-64.

568. Για τις πολιτικές εξελίξεις κατά το 2ο αι. π.Χ. στην Κρήτη, βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφάλαιο. Μολονότι οι Πτολεμαίοι διατήρησαν την επιρροή τους στις κρητικές πόλεις και στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ., οι συσχετισμοί και τα ιστορικά δεδομένα είχαν διαφοροποιηθεί. Εκτός από τις συνεχείς συμπλοκές, οι οποίες συγκλόνιζαν την κρητική ενδοχώρα (200-184 π.Χ.), πράγμα που είχε αντίκτυπο στην οικονομική και βιοτεχνική ζωή, θα πρέπει να αναφερθούν και ορισμένα ακόμη γεγονότα, όπως η συνθήκη του 183 π.Χ. μεταξύ του Ευμένους Β′ της Περγάμου, φίλου των Ρωμαίων, και του Κοινού των Κρητών, καθώς επίσης η συμμαχία των Κνωσίων με τους Μακεδόνες κατά τον τελευταίο πόλεμο μεταξύ Μακεδονίας και Ρώμης (171-167 π.Χ.), πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή των σχέσεων μεταξύ Κνωσού-Πτολεμαίων, βλ. σχετικά Χανιώτης 1987, 239-240.

χής προσφέρουν τη δυνατότητα για την ανάπτυξη του εμπορίου και τη διακίνηση αγαθών, πράγμα το οποίο αποτυπώνεται και στα προϊόντα της κεραμικής. Είναι φανερό ότι σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα στα τοπικά εργαστήρια της Κνωσού παράλληλα με τα σχήματα της εγχώριας κεραμικής αναπαράγονται τύποι ή διακοσμητικά θέματα με μικρασιατική-ανατολική προέλευση, παρά το γεγονός ότι οι μορφές που εμφανίζονται ενίοτε διαφοροποιούνται και προσαρμόζονται στην τοπική κεραμική παράδοση[569].

Για την περίοδο του 2ου και του 1ου αι. π.Χ. έως την κατάκτηση της Κρήτης από τους Ρωμαίους το 67 π.Χ., η εικόνα που διαμορφώνεται για την Κνωσό με βάση τα προϊόντα της κεραμικής φαίνεται να είναι αρκετά διαφοροποιημένη σε σχέση με αυτή του 3ου αι. π.Χ. Παρά το γεγονός ότι η πόλη δεν παύει να διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις, οι συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις με τις κρητικές πόλεις και κυρίως με τη Γόρτυνα, η ανάμειξη της Ρώμης στις ενδοκρητικές διαμάχες και γενικότερα η ανωμαλία των εσωτερικών κατασιάσεων φαίνεται να έχουν σοβαρές επιπτώσεις και στην παραγωγή των τοπικών εργαστηρίων[570]. Μολονότι στο α′ μισό του 2ου αι. π.Χ. αναγνωρίζονται ακόμη καλής ποιότητας προϊόντα, στοιχείο που αποτυπώνεται σε μεγάλο αριθμό ευρημάτων τόσο από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη» όσο και από τον αποθέτη του Μικρού Ανακτόρου, δεν πρέπει να παραλειφθεί το γεγονός ότι κατά το ίδιο χρονικό διάστημα διαπιστώνεται και ποιοτική υποβάθμιση των προϊόντων, πράγμα ιδιαίτερα αισθητό από τα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ. και εξής. Επίσης, πρέπει να επισημανθεί ότι κατά την ίδια χρονική περίοδο διαπιστώνεται και η παρουσία των «μεγαρικών» σκύφων στα ανασκαφικά σύνολα της Κνωσού, οι οποίοι, μολονότι ολιγάριθμοι και θραυσματικής διατήρησης, ανταποκρίνονται από θεματική άποψη στα γνωστά παραδείγματα από τη Δήλο[571]. Το δεδομένο αυτό μπορεί να σχετιστεί με τις στενές εμπορικές-φιλικές σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ Κνωσού και Δήλου, όπως προκύπτει από ορισμένα τιμητικά ψηφίσματα. Το γεγονός αυτό παρείχε τη δυνατότητα για διακίνηση των δηλιακών προϊόντων όχι μόνο στην Κνωσό αλλά και στον ευρύτερο κρητικό χώρο[572].

Οι ραγδαίες εξελίξεις της εποχής, όπως η κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους το 146 π.Χ. ή η οριστική αποχώρηση των Πτολεμαίων από την Κρήτη ένα χρόνο αργότερα, σε συνδυασμό με την ένταση των πολεμικών συγκρούσεων αποτελούν σημαντικά γεγονότα, τα οποία φαίνεται ότι είχαν σοβαρές επιπτώσεις στην οικονομική ζωή της Κνωσού και αναμφίβολα δυσμενή αντίκτυπο στην παραγωγή της. Η εικόνα που παρουσιάζουν τα γνωστά παραδείγματα αντικατοπτρίζει αρκετά καλά την οικονομική κατάσταση ή την εργαστηριακή παραγωγή της πόλης. Ξεχωριστά γνώρισματα των προϊόντων της κεραμικής από την Κνωσό αποτελούν τόσο η χαμηλή ποιότητα όσο και ο περιορισμός της ποικιλίας των σχημάτων. Τα στοιχεία αυτά ανιχνεύονται κατά κύριο λόγο στα ευρήματα από τη δεξαμενή στη θέση Μοναστηριακό Κεφάλι και ως ένα σημείο σε εκείνα από τον αποθέτη του

---

569. Πρβλ. γενικά το σχήμα του αμφικωνικού κυπέλλου ή το γωνιώδη κάνθαρο αριθ. 357 από το ιερό του Γλαύκου στην Κνωσό, βλ. στον περιγραφικό κατάλογο και στα αντίστοιχα κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων τους. Για τα διακοσμητικά θέματα, πρβλ. ενδεικτικά το κλαδί δάφνης της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» με εναλλασσόμενα λευκά και κατανόχρωμα φύλλα, που αναγνωρίζεται τόσο στο περγαμηνό όσο και στο ροδιακό εργαστήριο, βλ. στο κεφάλαιο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», όπου και περισσότερα σχόλια για το θέμα. Αναφορικά με τις σχέσεις μεταξύ της Κνωσού-Περγάμου και Ρόδου στον 3ο-αρχές του 2ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά Χανιώτης 1987, 238-239, 244· Σπυριδάκης 1985, 24.

570. Ενδεικτικό στοιχείο για τη μεταβολή των συσχετισμών μεταξύ των ισχυρών πόλεων στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. είναι το γεγονός ότι, ενώ στη συνθήκη του 293/292 π.Χ. ως ισχυρότερη κρητική πόλη εμφανίζεται η Κνωσός, έναν αιώνα περίπου αργότερα στη συνθήκη του 183 π.Χ. μεταξύ του Ευμένους Β′ και 31 κρητικών πόλεων αναφέρεται πρώτη η Γόρτυνα. Εξάλλου, και κατά τον Πολύβιο (ΚΒ′, 15, 1) οι Γορτύνιοι περί το 184 π.Χ. φαίνεται να κατείχαν την πρώτη θέση ανάμεσα στις κρητικές πόλεις, γεγονός που συνάγεται από τις επιτυχίες τους εις βάρος των Κνωσίων, βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 101.

571. Για περισσότερα σχόλια, βλ. στο ειδικό κεφάλαιο για την εξέλιξη των σχημάτων.

572. Βλ. *Ελεύθερνα* II, 154-155, ιδιαίτερα υποσημ. 16, όπου αναλυτικός κατάλογος. Γενικά για τις σχέσεις της Κρήτης με τη Δήλο, βλ. Spyridakis 1969, 42-48.

Μικρού Ανακτόρου ή από την «Ανεξερεύνητη Έπαυλη». Η μετάβαση της Κνωσού και γενικότερα της Κρήτης από την ανεξαρτησία στη Ρωμαιοκρατία το 67 π.Χ. δεν φαίνεται να άλλαξε ουσιαστικά την εργαστηριακή παραγωγή σε προϊόντα κεραμικής. Εντούτοις, στους τύπους των αγγείων, όπως δείχνουν τα ευρήματα από την Κνωσό, παρατηρείται βαθμιαία μορφολογική διαφοροποίηση, που εκφράζεται με την προτίμηση για τα περισσότερο γωνιώδη και επιμήκη σχήματα, στοιχεία κάπως αισθητά και σε κατηγορίες αγγείων από ελάχιστα πρωιμότερους χρόνους, με μόνη διαφορά ότι τώρα πλέον τα γνωρίσματα αυτά σφραγίζουν τον κεραμικό χαρακτήρα μιας νέας εποχής, της ρωμαϊκής, που αποτελεί και το κατώτερο χρονικό σημείο για τη διαπραγμάτευση του παρόντος θέματος.

Φαιστός: Οι ιστορικές μαρτυρίες για την τύχη και την εξέλιξη των πολιτικών πραγμάτων της Φαιστού κατά τη διάρκεια του 3ου-α′ μισού του 2ου αι. π.Χ. είναι γενικές και συχνά ανεπαρκείς. Στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. η πόλη παρουσιάζεται ισχυρή και ηγέτιδα ολιγάριθμης ομάδας πόλεων, ενώ η πολιτική της κατάσταση φαίνεται να μεταβάλλεται στο β′ μισό του αιώνα, καθώς οι επιγραφικές πληροφορίες δείχνουν ότι η Φαιστός πιθανότατα εντάσσεται στη σφαίρα επιρροής των ισχυρών πόλεων της εποχής[573]. Δεν πρέπει ακόμη να λησμονεί κανείς το γεγονός ότι και σε αυτή την περιοχή οι συγκρούσεις και οι επεκτατικές διαθέσεις των μεγάλων πόλεων είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία αναστατώσεων και αβέβαιων καταστάσεων. Πάντως, οι φιλικές σχέσεις που ανέπτυξε η πόλη αλλά και η ευρύτερη περιοχή με τους Πτολεμαίους ήδη από τα χρόνια του Χρεμωνίδειου πολέμου (267-261 π.Χ.)[574] διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην πολιτική και πολιτιστική ζωή του γεωγραφικού αυτού χώρου. Τα δεδομένα αυτά αποτυπώνονται ως ένα σημείο στα ευρήματα της κεραμικής από τα ανασκαφικά σύνολα της Φαιστού αλλά και της ευρύτερης περιοχής.

Κατά τον 3ο αι. π.Χ. και κυρίως από τα χρόνια του Χρεμωνίδειου πολέμου και εξής στην εγχώρια κεραμική πρωτοστατεί το εργαστήριο της «δάφνης». Το βασικό προϊόν είναι οι μελανόγραφες υδρίες της κατηγορίας «Hadra», γνωστές κυρίως από μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων με προέλευση τις πτολεμαϊκές νεκροπόλεις της Αιγύπτου. Το γεγονός αυτό όχι μόνο φανερώνει την έντονη παραγωγική δραστηριότητα του εργαστηρίου «L», αλλά επιπλέον μαρτυρεί τις στενές φιλικές-εμπορικές σχέσεις μεταξύ της Αλεξάνδρειας και της περιοχής της Φαιστού, οι οποίες από την άποψη της βιοτεχνικής παραγωγής εκφράζονται με την αυξημένη διακίνηση των προϊόντων της κεραμικής στο κράτος των Πτολεμαίων. Παράλληλα, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η ευρωστία και η δραστηριότητα των κεραμικών εργαστηρίων της περιοχής της Φαιστού διαπιστώνονται και σε άλλα κέντρα της Μεσογείου, όπως στην Κυρήνη. Στην περίπτωση αυτή ως πιθανή ένδειξη της εμπορικής της σχέσης με την περιοχή της Μεσαράς μπορεί να θεωρηθεί η ανεύρεση ομάδας μελαμβαφών αμφορέων με μορφολογικά χαρακτηριστικά τα οποία εμφανίζουν στενή σχέση με τα αντίστοιχα από το Καμηλάρι[575]. Τα στοιχεία αυ-

---

573. Σύμφωνα με τη συνθήκη του 293/292 π.Χ., στην ομάδα της Φαιστού ανήκουν οι πόλεις Μάταλα και Πολυρρήνια, ενώ στη μετεγενέστερη συνθήκη του 237/236 π.Χ. ή του 229/228 π.Χ. μεταξύ Κνωσού και Γόρτυνας η πόλη δεν αναφέρεται. Πιθανότατα το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι η Φαιστός είχε ενταχθεί στη νέα μεγάλη συμμαχία, που περιελάμβανε όλες τις κρητικές πόλεις εκτός από τη Λύττο, βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 62-65.

574. Για το Χρεμωνίδειο πόλεμο και την ισχύουσα πολιτική κατάσταση στον ελληνικό χώρο, βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 106-114.

575. Οι σχέσεις της Κυρήνης κυρίως με τις νότιες περιοχές της Κρήτης είναι γνωστές, καθώς ο Μάγας, μετά τη ρήξη του με τον Πτολεμαίο Β′ Φιλάδελφο (285-246 π.Χ.), επεδίωξε συμμαχίες με πόλεις της Κρήτης, όπως προκύπτει από μια συνθήκη των Ορείων με το βασιλιά Μάγα της Κυρήνης (*IC* II, XVII, 1). Στην περίπτωση της Φαιστού οι σχέσεις με την Κυρήνη μπορεί να ήταν οπωσδήποτε χαλαρές, αφού η περιοχή αυτή διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τους Πτολεμαίους, αντιπάλους του Μάγα. Εντούτοις, η διακίνηση αγαθών από το ένα κέντρο στο γειτονικό της βόρειας Αφρικής μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη, καθώς δεν πρέπει να λησμονεί κανείς ότι και σε πρωιμότερες χρονικές περιόδους μαρτυρούνται εμπορικές σχέσεις μεταξύ Κρήτης και Κυρήνης, βλ. *Rehm Delphinion* 140, 133-134· Σπυριδάκης 1986, 56-57. Για την κατηγορία του μελαμβαφούς αμφορέα, βλ. σχετικά στο ειδικό κεφάλαιο για την εξέλιξη του σχήματός του.

τά οποσδήποτε δηλώνουν την έντονη διακίνηση των προϊόντων των εργαστηρίων της Μεσαράς στην παράλια περιοχή της βόρειας Αφρικής. Ωστόσο θα πρέπει να επισημανθεί ότι κατά τη διάρκεια του α′ μισού του 2ου αι. π.Χ. δεν διαπιστώνεται η παρουσία των υδριών της ομάδας «L» στην Αίγυπτο, πράγμα το οποίο θυμίζει την ανάλογη περίπτωση του εργαστηρίου «D» της Κνωσού[576]. Το γεγονός αυτό μπορεί να θεωρηθεί όχι μόνον ως ενδεικτικό των κοινωνικών αλλαγών, οι οποίες συντελούνται περί τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. στο κράτος των Πτολεμαίων[577], αλλά, επιπλέον, να σχετιστεί με τις πολεμικές συγκρούσεις που σημαδεύουν τις πολιτικές εξελίξεις στην Κρήτη κατά το ίδιο διάστημα και δείχνουν να προαναγγέλλουν την αρχή του τέλους για τη Φαιστό[578].

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι σε γενικές γραμμές το κεραμικό υλικό από τη Φαιστό αλλά και από τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο διακρίνεται για τον καθαρά τοπικό χαρακτήρα και τη μέτρια ποιότητά του, στοιχεία τα οποία ως ένα σημείο αντικατοπτρίζουν τη γενική πολιτική-οικονομική κατάσταση της περιοχής[579]. Πίσω από τον ελάχιστα εξελισσόμενο χαρακτήρα της κεραμικής, όπου κυριαρχούν η μέτρια ποιότητα των προϊόντων και η μικρή ποικιλία των σχημάτων, μπορεί να εννοηθεί ότι κρύβεται ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της κρητικής κοινωνίας γενικότερα, το οποίο σχετίζεται κατά κύριο λόγο με τη συντηρητική δομή της. Το στοιχείο αυτό επέδρασε αρνητικά στην εξελικτική πορεία των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών πραγμάτων, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι της Κρήτης να παραμείνουν σε όλη τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων προσηλωμένοι στις πατροπαράδοτες δομές, αρνούμενοι κάθε νεωτερισιική προσπάθεια. Επιπλέον, ο κατακερματισμός της Κρήτης σε πολυάριθμες πόλεις δεν παρείχε τις προϋποθέσεις για την ανάληψη πρωτεύοντος ρόλου στο διεθνές προσκήνιο, ενώ η εσωστρέφεια και οι επιλογές με βάση τα τοπικά συμφέροντα σημάδεψαν την πολιτική ιστορία της στους ελληνιστικούς χρόνους μέχρι την ενσωμάτωσή της στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία το 67 π.Χ.

Λύττος: Κατά τη χρονική περίοδο του 3ου αι. π.Χ. τα ιστορικά στοιχεία για τη Λύττο φανερώνουν ότι η πόλη διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής και κυρίως κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ του Χρεμωνίδειου πολέμου (267-261 π.Χ.) και του έτους καταστροφής της (221/220 π.Χ.)[580]. Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η ανεξάρτητη πολιτική της Λύττου και η

---

576. Γενικά για το θέμα, βλ. στα ειδικά κεφάλαια για την εξέλιξη των σχημάτων και σε εκείνο για τη διακόσμηση της κατηγορίας «Hadra» ή στα αντίστοιχα για τα τοπικά εργαστήρια.

577. Μετά τη μάχη της Ράφιας το 217 π.Χ. για την κατοχή της Κοίλης Συρίας, όπου οι Αιγύπτιοι νίκησαν τον Αντίοχο Γ′, οι αυτόχθονες κάτοικοι της Αιγύπτου αποκτούν μεγαλύτερη επιρροή στα πολιτικά πράγματα του τόπου, στοιχείο που γίνεται αισθητό και στην εξέλιξη των ηθών και εθίμων. Οι αλλαγές που συντελούνται αντικατοπτρίζονται και στον τρόπο κατασκευής ή διακόσμησης των ταφικών μνημείων, όπου επικρατούν ελληνικά-αιγυπτιακά στοιχεία, όπως δείχνουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από το νησί του Φάρου στην Αλεξάνδρεια. Πιθανότατα, η αισθητή παρουσία του γηγενούς στοιχείου έναντι των ξένων σε συνδυασμό με τη σταδιακή ίσως παρακμή του εθίμου της καύσης των νεκρών δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για να σταματήσει η εξαγωγή των υδριών τύπου «L» στην Αίγυπτο λίγο μετά την είσοδο στο 2ο αι. π.Χ., βλ. σχετικά *Hadra* I, 116.

578. Βλ. παραπάνω γενικά για τα ιστορικά δεδομένα.

579. Για τη Γόρτυνα, όπως προκύπτει από την αντίστοιχη εντελώς θραυσματικής διατήρησης κεραμική της, τα σχετικά δεδομένα δείχνουν να είναι διαφορετικά. Το στοιχείο αυτό ανταποκρίνεται και προς την πολιτική κατάσταση της Γόρτυνας κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, καθώς η πόλη υπήρξε από τις ισχυρότερες της Κρήτης και κατά συνέπεια τα εργαστηριακά προϊόντα της φαίνεται να υπερέχουν ποιοτικά έναντι των αντίστοιχων από την περιοχή της Φαιστού. Πάντως, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, λόγω έλλειψης επαρκών ανασκαφικών στοιχείων, η άποψη αυτή δεν πρέπει να θεωρηθεί απόλυτη, ενώ σαφέστερη εικόνα για την κεραμική από τη Γόρτυνα μπορεί μελλοντικά να δώσουν οι δημοσιεύσεις των ανασκαφών από το συγκεκριμένο χώρο.

580. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα η Λύττος διαγράφει ανεξάρτητη πολιτική, πράγμα που προκαλεί την εχθρότητα των μεγάλων πόλεων της Κρήτης και κυρίως της Κνωσού. Επίσης, η πόλη συνάπτει το 249 π.Χ. συμμαχία με τον Αντίοχο Β′ της Συρίας, ενώ φαίνεται να ηγείται συνασπισμού πόλεων, βλ. σχετικά Μικρογιαννάκης 1967, 114-126.

σθεναρή αντίστασή της στις επεκτατικές επιδιώξεις των γειτόνων Κνωσίων και των συμμάχων τους αποτελούν στοιχεία γνωστά ήδη από τον 4ο αι. π.Χ., τα οποία όμως εντείνονται στον 3ο αι. π.Χ. και καταλήγουν στην ολοκληρωτική καταστροφή της στο 221/220 π.Χ.[581]. Οι αντίξοες αυτές καταστάσεις σε συνδυασμό με τη διαρκή ενασχόληση των κατοίκων με τις πολεμικές επιχειρήσεις προκαθορίζουν ως ένα σημείο και το χαρακτήρα της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής της πόλης. Τα δεδομένα αυτά λειτούργησαν ως ανασταλτικοί παράγοντες για την ανάπτυξη ή την ποιοτική βελτίωση των βιοτεχνικών αγαθών, καθώς η παρουσία τους τουλάχιστον στα προϊόντα της κεραμικής είναι περιορισμένη και ποιοτικά υποβαθμισμένη.

Ο κλειστός αυτός χαρακτήρας της εγχώριας παραγωγής και η αδυναμία των ντόπιων κεραμέων να κατασκευάσουν καλύτερης ποιότητας προϊόντα αποτυπώνεται καθαρά στο κεραμικό υλικό από το σιρώμα καταστροφής της Λύττου. Ο κατά κανόνα κακής ποιότητας πηλός, η αμέλεια και η προχειρότητα στην κατασκευή των αγγείων ή η έλλειψη ποικιλίας στις κατηγορίες της κεραμικής αποτελούν στοιχεία τα οποία έρχονται σε πλήρη συμφωνία με τον ορεινό, φιλοπόλεμο και συντηρητικό χαρακτήρα των κατοίκων της Λύττου. Η αγροτική οικονομία της πόλης, η έντονη πολεμική δραστηριότητα, η εκτεταμένη άσκηση της πειρατείας σε συνδυασμό με τις συντηρητικές δομές της κοινωνίας και την αδυναμία του ισχύοντος συστήματος για ουσιώδεις μεταρρυθμίσεις είχαν ως αποτέλεσμα να περιοριστεί η εργαστηριακή δραστηριότητα στα στενά γεωγραφικά πλαίσια της περιοχής και να παράγονται προϊόντα μόνο για την κάλυψη των αναγκών των κατοίκων της. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι τόσο η μειωμένη ποσότητα όσο και η υποβαθμισμένη ποιότητα των προϊόντων της δεν παρείχαν τις προϋποθέσεις για να θεωρηθούν ανταγωνιστικά και να προσελκύσουν το ενδιαφέρον του καταναλωτικού κοινού στις εγχώριες ή ακόμη και στις διεθνείς αγορές. Παρόλα αυτά δεν πρέπει να μείνει χωρίς σχόλια η χαρακτηριστική παρουσία ορισμένων τύπων από την Αττική ή την κεραμική παράδοση της Κνωσού, ενώ κοντά σε αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει να προστεθεί και η μικρή ομάδα των αγγείων τύπου «Hadra»[582]. Τα δεδομένα αυτά υποδηλώνουν ότι το τοπικό εργαστήριο της Λύττου, παρά την προσήλωσή του στις καθιερωμένες και συντηρητικές δομές, ως ένα σημείο αναπτύσσει σχέσεις ή δέχεται επιρροές από άλλα κέντρα, μολονότι οι επαφές αυτές δεν φαίνεται να επιδρούν ουσιαστικά στην εξελικτική πορεία της εργαστηριακής παραγωγής και της διακίνησης των προϊόντων του.

Συμπερασματικά, στην κεραμική από την κεντρική Κρήτη που εξετάστηκε σε αυτήν τη μελέτη αποτυπώνεται ικανοποιητικά η γενική πολιτική, οικονομική ή κοινωνική ζωή του τόπου κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Όποιες και αν υπήρξαν οι διαπιστώσεις αναφορικά με το θέμα, αξίζει να επισημανθεί ότι η εργαστηριακή παραγωγή των μεγάλων πόλεων διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της κεραμικής των ελληνιστικών χρόνων. Χωρίς να αμφισβητούνται τα δεδομένα του τοπικισμού ή της προσήλωσης στις καθιερωμένες δομές και αντιλήψεις, γνωστά και χαρακτηριστικά στοιχεία της εποχής αυτής, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως υπερβολή η υπόθεση ότι οι τεχνίτες της εποχής ήταν κατά μία έννοια και νεωτεριστές, καθώς συνέβαλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του ιδιαίτερου χαρακτήρα της εγχώριας κεραμικής, δημιούργησαν δίπλα στα παραδοσιακά σχήματα και νέες μορφές αγγείων, ενώ συχνά έγιναν δέκτες και πομποί κάποιων ανανεωτικών τάσεων. Τα στοιχεία αυτά όχι μόνο σηματοδοτούν την εργαστηριακή παραγωγή της εποχής, αλλά ως ένα σημείο επηρεάζουν και τη φυσιογνωμία της κεραμικής ή την τυπολογική ποικιλία των αγγείων της ρωμαϊκής εποχής, η οποία με τη σειρά της προχωρεί στη δημιουργία νέων κεραμικών μορφών, θέμα εντελώς διαφορετικό, που απαιτεί ξεχωριστή διαπραγμάτευση.

---

581. Για την καταστροφή της Λύττου, βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 155-157.

582. Βλ. σχετικά σχόλια στο κεφάλαιο για το εργαστήριο της Λύττου.

Summary

HELLENISTIC POTTERY FROM CRETE
CENTRAL CRETE

The chronological period covered by the material examined here extends from the late 4th c. BC to about the first half of the 1st c. BC. The material comes from areas that belong geographically and administratively to the prefecture of Heraklion. The upper chronological terminus for the finds may conventionally be set in 323 BC, the year of the death of Alexander the Great, while the lower coincides with the Roman conquest of Crete in 67 BC. The descriptive catalogue contains 683 vases, either complete or in fragments, found mainly in the area of Knossos. A smaller quantity of pottery was found in other areas, such as ancient Lyttos, Apollonia or the Messara region. The majority of the finds come from groups found in settlements, while some were found in cemeteries or individual graves, and there are a few cases in which they were discovered in sanctuaries or deposits. A small number of finds is either of unknown provenance or is not accompanied by a clear excavation record.

The vast majority of the vases are local products and occur in a wide range of types and variations, a circumstance to be accounted for by the formal variety of local pottery in the Hellenistic period and also by the existence of differing pottery traditions. We do not have a completely continuous picture of the evolution of the shapes, since the vases under examination do not cover the complete spectrum of the Hellenistic period. Moreover, most of the finds come from fills and have no stratigraphic value. This means that they cannot always be assigned to a strictly defined chronological context, and the types are therefore given broad dates. Important fixed dates are provided by the destruction levels of ancient Lyttos (221-220 BC), Apollonia (171 BC) and Phaestos (*ca.* 150 BC). The dating of the vases is frequently based on comparison of their style with types drawn by choice from the immediate geographic area and to a lesser extent from further afield. The shapes of a significant number of vases, mainly from the destruction level of ancient Lyttos, are a late revival of Classical types. This may be associated with the conservatism of the local output, which makes it more difficult to date the finds. In addition the absence of coins or stamped amphora handles, and the existence only of few lamps deprive us of evidence that in other cases sheds satisfactory light on matters of chronology. Another feature is the fact that moldmade vases are found only in fragments.

The groups under examination are presented by geographical area and the evolution of the shapes is based mainly on the use or function of the vases, even though use is not clear in every case. The vases are mostly tableware or intended for use in the preparation and serving of food. They normally continue the older pottery tradition, though in some cases more widely known types are represented in the local workshops. With regard to the specific character of the vases, it should be noted that in the late 4th-early 3rd c. BC Attic products made their presence felt, mainly in the area of Knossos, where they coexist with the much more numerous local pots. After the first decades of the 3rd c. BC, the dependence on Attic pottery became less marked and disappeared completely about the middle of the 3rd c. BC.

The pottery from central Crete consists mainly of black-glaze vases, with comparatively few unpainted pots. In some cases the unglazed surface is very smooth, rather like the clay-ground 'Hadra' vases. Generally speaking, the fabric of the tableware is pure, of a brownish to reddish colour and sometimes ochre-brown. Nevertheless the majority of the vases have a black, dull glaze in a variety of colour-tones, caused by uneven firing, and in some cases the glaze is metallic. By contrast, very few vases have a shiny glaze. The fabric of the plain vessels of everyday use is ochre-

brown, orange-red or reddish, and is coarse with several inclusions. In several cases, the surface of the vase has colour variations caused by uneven firing. The normally careless rendering of the shapes is another feature of the local pottery.

The examples with 'West Slope' decoration are relatively few in number compared with the total output. Most of these come from the area of Knossos and are normally small pots, usually drinking vessels. Vases with this kind of decoration are also found in other parts of central Crete, such as Lyttos, Apollonia or the Messara region, and particularly at Phaestos and Gortyn, where it occurs mostly on kantharoi, trefoil oinochoai and jugs. The period over which 'West Slope' pottery is found in the local output extends from the middle of the 3rd c. BC down to the third quarter of the 2nd c. BC, with the majority of the examples clustered in the late 3rd-early 2nd c. BC. 'West Slope' decoration, which is fugitive in most cases, was most commonly used to render subjects found throughout the whole of Greece, most of them floral or geometric motifs. Typically, the painters show a preference for animals or sea animals treated in a variety of manners and combinations, though examples of mythological subjects are also found. A basic feature of the 'West Slope' decoration of central Crete in its initial phase is the preference for small-scale floral motifs, rendered in dilute clay and white colour. Incision was also used, mainly to indicate stalks, shoots, or dividing lines. In the late 3rd-early 2nd c. BC a greater variety of decorative motifs can be observed, rendered in very complicated combinations. An important role in the formation of the style of this decorative technique is played by the polychrome decoration found in some examples. In its final phase, which covers the period from the beginning to the third quarter of the 2nd c. BC, the known examples of 'West Slope' pottery are characterised by the stylisation and simplification of the decorative motifs, while incision tends gradually to predominate.

Another notable group is formed by 'Hadra' vases. These are made of ochre-brown, pure, solid fabric and the surface is covered with a slip not very different in colour and has a greasy texture, on which the decoration is applied in dilute brown paint. The 'Hadra' style includes clay-ground vases with painted decoration, usually hydrias, mostly from the 'laurel' workshop (group 'L'), which is located in the area of Phaestos. A second group consists of the relatively few, incomplete examples from the 'dolphin' workshop in the area of Knossos (group 'D'). The isolated vases, identified in the pottery of Lyttos, Apollonia or Lato in eastern Crete, should be regarded as local imitations or variations of 'Hadra' vases, and not as evidence for a wider distribution of the type to other parts of the island. To the 'Hadra' category may also be assigned the so-called 'simple' hydrias or 'S'-type hydrias, since their shape, and the organisation of the summarily rendered motifs on the surface of the vases may be compared, albeit loosely, with similar features of clay-ground 'Hadra' hydrias. The simple hydrias may be divided into three sub-groups on the basis of their decoration: a) 'O'-type hydrias, b) hydrias with spirals, and c) hydrias with asymmetrical scrolls. The first two are found in the area of Knossos and the third is found in the Messara region.

The 'Hadra' vases under examination are representative examples of this large category, which is known so far mainly from similar vases from the Ptolemaic cemeteries of Alexandria. In terms of shape, the majority of cretan vessels are hydrias, though other vase types are also found, such as the krater, the stamnoid lebes or the hydria-feeding bottle. They come most often from grave groups and for the most part represent the early phase of the type, the beginning of which is placed in 260 BC on the basis of the earliest dated Alexandrian hydria. This is of special importance in that it proves for the first time that the 'L' hydrias were used at an early date in the Messara region, while their presence in considerable numbers in graves indicates that they were used not only for household purposes but also as grave offerings. The comparison of their morphology with 'L' hydrias from Alexandria, and of decorative motifs, reveals that the hydrias in the group under examination cover the period from just before the middle of the 3rd c. BC down to the first half of the 2nd c. BC. In the case of a notable number of examples, the 'dropped floor' forms a distinctive feature, while the broad strap handles are also characteristic. The decoration of the 'L' vases is mostly floral; it is organised in zones on the surface of the vase and is almost uniform on all the

examples of the type. The only exception is the little hydria-feeding 602 from Kamilari, which is decorated predominantly with figure representations normally found on vases produced by the 'dolphin' workshop of Knossos. This fact points to the existence of artistic influences between the workshops of Knossos and Phaestos, especially in the final decades of the 3rd c. BC. It is not easy in every case to attribute the 'L'-hydrias under examination to painters from the 'laurel' workshop on the basis of the decorative motifs, since a common decorative language is mostly used in these vases, and in addition the distinctive combinations or special elements that might prove decisive in establishing the individual style of the painters are rare. Most of the examples are assigned to vase-painters of the early phase of the category, like the 'laurel-wreath painter', the 'big leaves painter', the 'ivy painter', and the 'droplets painter', while the 'thunderbolt painter' and the 'wavy line painter' belong to the mature phase.

The known examples from the 'dolphin' workshop of Knossos are few in number and preserved in fragments, making it impossible to form a clear picture of the type. The majority of the vases are hydrias, though there are also a few kraters and pots of uncertain shape. A rare example is the miniature oinochoe 367 which has a hunting scene. The 'D' hydrias, according to the Alexandrian parallels, seem to be derived from the earliest 'O' hydrias, or the hydrias with scrolls, while the period over which they are found covers the final three decades of the 3rd c. BC. In contrast with the stereotyped repertoire of the 'L' hydrias, the known examples are characterised by a richer range of motifs and a more careful rendering of the decorative details. The examples from Knossos have a remarkable variety of decorative elements, in which pictorial motifs and isolated symbols are to be found in addition to the common floral ornaments known from 'L' hydrias. Moreover, both the white paint applied to the basic black-brown of the motifs and the use of incision, mainly to indicate some of the secondary elements, are common, while this kind of treatment is very rare in the 'laurel' workshop.

A representative group is formed by the few vases with relief decoration, often poorly preserved, which are characterised by the limited variety of their decorative motifs. The relief elements, which are most commonly found on the handles or the inside of the vases, are closely dependent on contemporary or earlier metalwork and follow a decorative practice also known in earlier periods. The majority are drawn from the Dionysos or Aphrodite cycles, are confined to Satyr or Silenos masks and female heads, and are normally applied to the junctions of the handles of small drinking cups, the predominant shapes being the oinochoe and the kantharos. A characteristic group is formed by 'Medusa bowls', in which the floor of the vase is adorned by a relief Medusa head or a Gorgon. Mention should also be made of the spools, which are applied on top of the vertical handle, where it touches the lip, and are found in a variety of vase types. The relief elements imitate metal models, and in several cases some of the local pottery types borrow morphological elements from metal prototypes, though these are transferred freely to clay, so that their altered shape gives a new picture of the type. The influence of plastic elements on the local pottery can be seen mainly in vases of everyday use or tableware, the most common shapes being the oinochoe, kantharos and hydria; it can most often be detected in individual morphological elements such as the twisted handles, the plastic knots on top of the handles, the pronounced plastic rings, or the angular edges. In some cases the metal influence is reinforced by the texture of the black glaze, which shows a more general attempt to imitate metal vessels. These features are to be found in the local output throughout almost the entire Hellenistic period.

The Hellenistic pottery of central Crete has a wide formal variety as well as a number of conservative elements, features that may be attributed to the social organisation and the fragmentation of the geographical area into independent regions. These distinctive structural-morphological or decorative elements of the vases enable us to recognise three local workshops: a) at Knossos, b) at Phaestos, and c) at Lyttos. Although these workshops appear to be independent and to have their own character, a number of common structural, stylistic or decorative elements can be observed, alongside external influences exercised by distant regions such as Attica or Pergamon.

The Knossos workshop was productive for almost the entire Hellenistic period, and its zenith may be placed in the final decades of the 3rd-early 2nd c. BC. A characteristic feature of this workshop is the coexistence of traditional shapes of Knossian pottery and widespread types, a phenomenon suggesting that conservatism was accompanied by certain trends of renewal. The majority of the types of vases are tablewares, though a characteristic group is also formed by vessels used for the preparation and serving of food. A significant number of examples belongs to 'West Slope' ware in which sea birds or dolphins in a variety of compositions and combinations can very often be found alongside the familiar floral motifs. The occurrence of different versions of the same iconographic type often enables us to recognise the individual style of the vase painters, and it is notable that similar compositions are also to be found on Alexandrian 'D'-type hydrias. This fact suggests the existence of a pluralism in the expressive manners of the vase painters, and it may be associated with the economic prosperity of Knossos. Nevertheless, these trends of renewal appear to recede from the middle of the 2nd c. BC onwards, when the quality of the products of the Knossos workshop declines – a phenomenon that may be connected with the social and political changes observable at this time.

The Phaestos workshop has a different character, though some influences from the Knossos workshop can be seen, mainly in the vase shapes, while influences from the Attic tradition are also evident in some cases. The existence of the workshop is attested as early as the beginning of the 3rd c. BC, and its output is intensified after 270 BC, a date that coincides with the appearance of the 'L' 'Hadra' vases. The *terminus ante quem* for the end of its output is to be placed about 150 BC, the year in which Phaestos was destroyed by the Gortynians. Although we have a large number of vases from this workshop, the variety of types is relatively limited. Several of the shapes belong to widely known types, such as the amphora or the hydria, though in these cases the individual elements constitute distinctive morphological features of the workshop and delineate its personality. The elements in question are mainly the bell-shaped, the kalyx-shaped or the stepped base, frequently with a high foot and a deep underside cavity, the broad strap handles and the broad, flat rim. 'L' hydrias, with their distinctive structural-morphological features, are also typical examples of the Phaestos workshop, though similar features can also be observed in other vase types from the same region, such as jugs, kantharoi or kraters. This indicates the survival of traditional expressive manners, a phenomenon which is to be associated with the conservatism of local Hellenistic pottery in general. The personality of the workshop is also defined by the group of vase-painters of the 'Hadra' vases. In general, their work is characterised by the absence of trends of renewal, as is clearly evident in the identical rendering of floral motifs in the 'L' hydrias. The only exception is the 'Centaurs painter', who introduced new expressive manners into vase-painting through the amalgamation of different styles in the same vase; the same may also be said of the 'maeander painter'.

The pottery of the Lyttos workshop is characterised by its lack of originality and the poor quality of its products. The traditional types of local pottery are produced, though at the same time a small number of local imitations of Knossian types may be recognised, while there are also a few copies of Attic shapes. The activity of the workshop is to be placed in the 3rd c. BC; there is no clear excavation evidence for the upper chronological terminus, while the lower coincides with the date of the destruction of the city in 221/220 BC. A characteristic group is formed by a number of 'Hadra' vases, such as plates and stamnoid lebes, the composition of the fabric of which, together with the crudity of the rendering of the motifs, suggests that they were local imitations of this ware. Very few examples have 'West Slope' decoration, and most often have simple floral motifs. The majority of the vases have a clearly local, limited ceramic character, in which earlier types survive virtually without modification. This phenomenon, attributable to the introverted nature of the inhabitants of this mountain region, also accounts for the lack of craftsmen with a distinct individual style.

The history of Crete during the Hellenistic period is complicated. Relations between the numerous Cretan cities and the external powers of the period were complex and unstable. Changes in circumstances frequently followed one another rapidly, and the repercussions of

international developments often affected relations inside Crete. Conflicts within Crete usually developed in connection with the wars amongst the Hellenistic states, while frequent intervention by foreign powers in the internal problems of the Cretan cities maintained a climate of instability in political life and prevented Crete from emerging as a powerful political force in the Hellenistic world. These circumstances contributed to the preservation of conservative trends in constitutional structures and social organisation, and in the Hellenistic period the Cretan cities gave the impression of clinging to their long-established structures.

The political, economic and social conditions of the cities in central Crete had a decisive influence on the production of the local workshops and the distribution of their output. In the case of Knossos, which was at the centre of the political developments of the period and enjoyed great economic well-being, the local output confirms these features, which set their stamp on the products of the local workshop. The pottery of Phaestos and its surrounding area is distinguished generally speaking by its purely local ceramic character and mediocre quality, both of which to some extent reflect the general political and social circumstances of the region. The friendly relations enjoyed by Phaestos and the surrounding area with the Ptolemies from as early as the time of the Chremonidean war (267-261 BC) are reflected in the clay-ground hydrias of the 'laurel' workshop, which were exported in great quantities to Alexandria, mainly in the second half of the 3rd c. BC. The evidence for the history of Lyttos during the 3rd c. BC reveals that the city played a decisive role in the political developments of the period. The continuous involvement of the inhabitants of Lyttos in military operations to some extend determined the nature of the economic, political and social life of the city. These circumstances, which had an inhibiting influence on the development of craft-industrial products at Lyttos and the improvement of their quality, are clearly imprinted in the ceramic material from the destruction level of the city: the careless, crude structure of the vases and the lack of variety in the types of pottery are features completely in accord with the bellicose, conservative character of the inhabitants of this mountain region. Moreover, the distinctive character of the local pottery not only set its seal on the output of the workshops of the period, but also influenced the character of Roman pottery, which moved on to create new forms.

Translation: David Hardy

αβακωτό 54, 95, 340
Αγορά (Αθηνών) 166, 168-169, 179-180, 182, 185, 195, 206, 208, 219, 223-224, 227, 234, 238, 249, 251, 257, 259-261, 263-265, 271, 288, 293, 319, 349
Άγ. Παύλος 114, 308, 310
Άη Γιάννης 113, 116, 171, 228, 244, 308, 310
Αθηνά (-άς) 49, 140, 209, 329
αίγαγρος 86, 210, 300, 374-375, 383
Αίγινα 223, 234
Αίγυπτος 171, 238, 244, 246-247, 296, 300, 301, 304, 307, 394, 399, 410-411
άκανθα 66, 72, 93, 192, 211, 284, 387-388
αλατοθήκη 95, 105-106, 256, 402
Αλεξάνδρεια 113, 212, 215, 227, 230, 238, 244-246, 296, 299, 301, 303-305, 309, 312, 326, 330, 332, 350, 353, 366, 375, 394-395, 399, 408
άλογο 64, 383
Αμπελόκηποι 87, 157, 159, 232. 282
άμπελος (-ου) 63-64, 72, 142, 238, 324
αμφορέας 117, 128-129, 227, 391, 398
αμφορίσκος 40, 48, 52-53, 57, 62, 76, 108, 186, 333, 335-336, 341, 347-349, 394, 402
«Ανεξερεύνητη Έπαυλη» 34, 46, 80, 149, 151-153, 155, 157, 159-161, 163-166, 171, 174, 177, 180, 182, 187, 191, 195, 199, 203-204, 213, 217-218, 232, 237, 240, 249, 252-253, 262, 266, 268, 270, 276, 278, 285, 287-288, 291-292, 298, 300, 312, 326, 335, 382-383, 385, 409-410
ανθέμιο (-ια) 32, 40, 43-45, 47, 49, 57, 66, 71, 79, 86, 109, 118, 121, 128-129, 138-141, 193, 231, 247, 251, 260-261, 263, 328, 330, 332, 335, 351, 359-360, 368, 375, 377, 379, 382, 384
άνθος (-η) 32, 44, 48, 52-54, 57, 93, 115, 122-124, 133, 136-137, 140, 142, 267, 326-327, 330, 359, 363
Απολλωνία 26-27, 31, 34, 149, 168-169, 180, 182, 189, 203-204, 252, 267-268, 273, 278, 320, 351, 399, 406
αρυτήρας 42, 50, 91, 286, 391
ασκός «guttus» 42-43
ασκός δίστομος 142, 238
ασκός «πτηνόσχημος» 49, 237
αστράγαλος 44, 53, 56, 62, 193, 337, 349, 386
Αστρίτσι 138, 197, 199, 266, 333
Αττική 169, 177, 182, 193, 215-216, 218-220, 227, 237-238, 240, 251, 254, 265, 275, 284, 291, 320, 322, 333, 336, 393, 412
αυγά («ιωνικά») 56, 93, 121, 140, 193, 211-212, 388, 391
Αφροδίτη 326, 386-387

Βενιζέλειο 89, 149, 157, 159, 195, 202, 204, 220, 285-287
Βέροια 193, 215, 234-236
Βοιωτία 179, 224, 238
βότρυες 63, 72, 142, 192, 223, 239, 324
βουκράνιο (-ια) 40, 58, 63-64, 136, 138, 177, 268, 338, 344, 384

Γιγαντομαχία 140, 329
γιρλάντα (-ες) 36, 53, 61-62, 336, 344-345
Γλαύκος (-ου) 80, 149, 151-155, 157, 160-161, 171, 180, 182-183, 187, 189, 193, 202, 204, 209, 218, 220, 268, 273, 278, 282
Γνάθια 319, 327, 345
Γόρτυνα 112, 142, 171, 211, 248, 252, 268-269, 301, 397, 398, 406-407, 409
γρύπας (-ες) 57, 385
Γυψάδες 138, 171

δάφνη (-ης) 33, 61, 80, 102-103, 114, 117, 124, 140-141, 325-326, 330, 351, 354-355, 358, 360, 362, 366-367, 403
δελφίνι (-ια) 36, 44, 52, 61-62, 66, 90, 138, 192, 333, 335-337, 349, 385, 395
Δήλος 192-193, 219-220, 236, 238, 288, 291, 396, 409
Δήμητρα (-ας) 73, 157, 161, 165, 171, 186-187, 195, 199, 201, 212, 220, 224-225, 252, 255, 263, 282, 341, 387
δικτυωτό 80, 114-115, 117-118, 122-125, 131, 142, 256, 361, 363
Διόνυσος 326, 386-387
δίσκος 103, 109, 255, 401
«Δυτικής Κλιτύος» 32, 36-40, 43-45, 48, 51-63, 76, 79-80, 83-85, 90, 95, 98-99, 105, 119, 131, 136-142, 148-149, 156, 160-161, 165, 169, 171-173, 176-177, 179-180, 183, 187-188, 193-194, 197-198, 200-201, 203, 206, 208-209, 220, 230, 238, 245, 252, 254, 266-267, 275, 279, 318-330, 332-349, 351, 376-377, 384-386, 393, 398, 403

ελάφι 128, 374-375
Ελεύθερνα 153, 156, 169, 253, 324
ελιά (-άς) 36, 39, 54, 57-58, 61-62, 95, 105, 138, 142, 239, 322-323, 328, 336, 403
έλικα (-ες) 73, 115, 117-118, 122-125, 128, 131, 136, 142-143, 302, 351, 354-355, 368-370, 378-380
Έρωτας 93, 375

Hadra 33, 39, 48-49, 52-53, 57, 64, 73, 86, 102-103, 113-115, 117-119, 122-126, 128, 131, 135-136, 141-142, 147-148, 172, 206, 210-213, 215, 219-221, 228-229, 242-243, 245-246, 254, 272, 279, 281-282, 295-296, 299-300, 303-304, 308, 317, 326-329, 332, 335-338, 341, 343, 345, 338-386, 394, 397-400, 403, 410, 412
ημιανθέμιο 141, 372

θήλαστρο (υδρία-) 127, 131, 242, 351, 353, 373, 376

Ίτανος 153, 228-229, 306
ιχθυοπινάκιο 80, 101, 109, 252

κάδος 68, 134, 274
κάδος (situla) 99, 230, 391
Καλλίπολη (Κάλλιον) 176, 238-240
Καμηλάρι 119, 154, 160, 163, 189, 211, 213, 224, 227, 232, 234, 242, 244, 247, 263, 282, 301, 308, 310, 373, 410
κάνθαρος 117, 324, 326, 333, 336, 338, 340, 347, 386-387, 398
κάνθαρος «με ανάγλυφα πέταλα» 54, 59-60, 138, 177, 392
κάνθαρος με απλό χείλος 33, 95, 168, 392, 402
κάνθαρος γωνιώδης 32, 37, 51, 53-54, 56, 84, 180
κάνθαρος με δακτυλιόσχημες λαβές 138-139, 175, 200, 328, 344, 349
κάνθαρος με ιδιόμορφες λαβές 95, 138-139, 169
κάνθαρος «καλαθόσχημος» 45, 54, 56, 61, 84-85, 182, 394
κάνθαρος «καλυκωτός» 72, 93, 184, 392, 394
κάνθαρος κρητικού τύπου 56, 61-62, 76, 78, 83, 98, 105, 112, 116, 138, 140, 161, 171
κάνθαρος κυλινδρικός 139, 179
κάνθαρος με πλαστικό χείλος 46, 98, 166, 392, 402
Καστέλλι 110, 199
Κεραμεικός (αττικός) 139, 166, 168, 177, 183, 189, 206, 220, 223, 226, 234-235, 237, 239, 244, 249, 251-254, 256, 260-261, 265, 348, 389-390, 402
κισσός 39, 44-45, 53, 55, 59-61, 73, 76, 80, 115, 122-124, 131, 133, 136, 140, 142, 156-157, 201, 282, 300, 326-328, 351, 354, 361, 363, 365, 373, 382
κληματίδα 63-64, 128, 192, 324-325, 375, 382
Κνωσός 34-35, 46, 73, 80, 87, 91, 137-138, 147, 149, 153, 157, 159-160, 162-164, 169, 171, 173, 176, 180, 182, 184-186, 188, 192-193, 195, 199, 202-204, 209, 211-213, 216-217, 219-221, 226, 232, 237, 248, 253, 255-257, 260-263, 267-268, 270, 272-273, 275-276, 278, 282, 285-288, 291-292, 296, 300, 302, 304, 312-313, 319-320, 324, 328, 333, 335, 341-342, 349, 351, 359, 376-377, 381-382, 387, 393, 395-396, 398, 402-403, 406-412
Κολωνός (Αγοραίος-) 168-169
Κομμός 163-164, 306
Κόρινθος 176, 216, 218-219, 223, 227, 238, 291, 336-338, 345
κρατήρας 80, 101, 104
κρατήρας κιονωτός 64, 85, 218, 383
κρατήρας κωδωνόσχημος 39, 85, 91, 136, 341, 348
κρίνα 79, 119, 377
κύκλος (-οι) 45, 47-48, 71, 93, 98, 100, 103, 109, 117, 122-124, 141, 330
κύκνος (-οι) 35-36, 39, 52, 62, 336-337
κυμάτιο «ιωνικό» 39, 348
κύπελλο 101, 104, 110, 393, 398
κύπελλο αμφικωνικό 38, 65, 79, 164, 394
κύπελλο γωνιώδες 45, 47, 51, 59, 65-66, 69, 76-77, 79, 83, 87, 89, 157, 393
κύπελλο ημισφαιρικό 38, 41, 45, 54, 56-59, 64-66, 393, 402
κύπελλο με λαιμό 47, 83, 92, 99, 105, 120, 160, 200, 393, 402
κύπελλο σε σχήμα «τουλίπας» 46-47, 119, 161-162, 200
Κυρήνη 230, 410

Λαγολιό 113, 310
λάγυνος 72, 221
Λατώ 219, 240, 242, 253, 291, 351, 389, 399
λέβης κυλινδρικός 50, 64, 67, 92, 276
λέβης σταμνοειδής 33, 45, 48, 81, 85-86, 100, 103-104, 106-107, 135, 210, 278, 351, 353, 391, 403
λεκάνη 33, 41, 44, 48, 50-51, 55, 59, 70, 86, 101, 103-104, 107, 130, 133, 268, 391, 398, 402
ληκύθιο 72, 120-121, 142
λοπάς 42, 50, 54, 66-67, 72, 108, 288, 402
Λύττος 26, 94, 149, 152-153, 160-161, 164, 166, 168-169, 171-172, 174, 176, 187, 195, 197, 201, 204, 206, 208, 210, 213, 216, 224, 230, 232, 240, 242, 251-257, 260, 263-268, 270, 273, 278, 282-283, 285, 288, 291-292, 319-320, 324, 351, 393, 399, 401-402, 406-407, 411
λύχνος 41, 77, 79, 86-87, 89, 103, 110, 122, 282

μαίανδρος 40, 58-59, 62, 72, 192, 341, 382
Μακεδονία 171, 210, 217, 322
Μέδουσα (-ας) 32, 60, 93, 98, 138, 177, 200, 267-268, 388
Μεσαρά (-ές) 147, 149, 153, 160, 164, 168, 175, 195, 212, 228, 246, 253, 257, 268, 285, 301-302, 305-306, 308, 310, 312, 320, 332, 342, 351, 373, 397, 399
μετόπη 54, 56, 95, 114-115, 117-118, 122-125, 128,

141, 354, 363, 366-368, 380
Μικρό Ανάκτορο 34, 46, 149, 153, 156-157, 165, 180, 182, 187, 195, 199, 202-203, 220, 239, 262, 266, 268, 278, 282, 287-288, 292, 298, 409-410
Μοναστηριακό Κεφάλι 67, 149, 153, 155, 157, 159, 162, 184, 191, 194, 199, 204, 211, 220-221, 224, 248, 253, 262, 268, 274, 285-286, 288, 299, 409
μυροδοχείο 63, 65, 88, 91-92, 100, 140, 232, 394
μυρτιά (-ιάς) 54, 57-58

οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης 49, 100-101, 106-107, 127, 133-134, 213, 391, 398
οινοχόη/πρόχους τριφυλλόστομη 32, 49, 56, 62, 69, 85-86, 90, 98, 108, 113, 131, 134-136, 140, 204, 328, 338, 344-345, 349, 351, 353, 386-387, 391, 398, 401
οινοχόη/πρόχους χωρίς προχοή 71, 92, 112, 128
όλπη 76-77, 79, 107, 120, 223, 392
Όλυνθος 166, 177, 208, 215, 224, 237, 239, 247-248, 259, 305

Πέλλα 235-236
πεντάγωνο (-α) 134, 156
Πέργαμος 165, 181, 219, 322, 337, 345, 393-394, 405, 408
περιδέραιο 52, 54, 347, 376
Πήγασος 59, 339
πηνίο (-ία) 49, 56, 78, 95, 105, 112, 116-117, 122-123, 137, 139, 141, 170, 172-174, 181, 209, 213, 229, 309, 389, 391
πιατέλα 103, 109, 255, 401
πινάκιο με έσω νεύον χείλος 48, 109, 249
πινάκιο με προεξέχον χείλος 48, 55, 59, 64-67, 70, 93, 102-103, 253
πινάκιο με πτυχωτό χείλος 102, 109, 251
πλοχμός 55, 60, 326
Πριήνη 195, 223, 227, 288
προχοΐδιο 91, 116, 135, 226
προχοΐσκη 51-53, 57, 61, 76, 108, 186, 324, 326, 333, 335, 349, 394, 402
πρόχους κυλινδρική 35-37, 43, 51-52, 57-58, 61-64, 66, 79, 90, 99, 188, 195, 324, 326, 328, 333, 336-337, 341, 402
πρόχους με λαιμό 38-39, 44, 49, 53-55, 57-60, 69, 76, 85, 90, 99, 106, 111, 134, 138, 140-141, 199, 210, 324, 326, 328-329, 333, 339, 341, 344, 398, 402
πρόχους σε σχήμα «τουλίπας» 32, 39, 55, 133, 203, 326, 398
Πύλος 216, 236, 240
πυξίδα 142-143, 294

ρόδακας (-ες) 37, 39-40, 43, 51-53, 56-58, 63, 66, 68, 72, 85, 90, 93, 99, 114, 117, 123-124, 141, 192-193, 268, 327-329, 338, 351, 367-368, 382, 385, 387-388, 403
Ρόδος 171, 223, 235, 238, 295, 322, 337-338, 405, 407-408
Ρόκκα 169
ρόμβος 139, 141, 330, 360

Σάτυρος 93, 207, 386-388
σβάστικα 72, 118, 361
Sciatbi 171, 212, 215, 227, 230, 238, 245, 301, 350, 375
Σεράγια 91, 232, 276
Σιληνός 78, 140, 207, 284, 386-387
σκυφίδιο άωτο 40-41, 44-45, 47, 51-53, 55, 58, 60, 63-67, 70-71, 77-78, 80, 89, 95, 106, 109, 131, 139, 210, 257, 394, 402
σκυφίδιο μόνωτο 78, 99, 105, 109, 120, 263
σκυφίδιο δίωτο 100, 106, 210, 265
σκύφος αττικού τύπου 81, 121, 189, 392
σκύφος ημισφαιρικός 70, 194
σκύφος ημίτομος 85, 193
σκύφος «μεγαρικός» 65, 72, 191, 194, 349, 387, 409
σπείρα (-ες) 63, 73, 86, 93, 119, 141, 300, 342-343, 345, 361, 369, 371, 377-378
σταγόνα (-ες) 32, 48, 52-53, 83-84, 98, 114-115, 118-119, 122, 125, 131, 135-136, 141, 347, 366, 376
σταυρός 123, 139, 141
στεφάνι (-ια) 114-115, 117-118, 122, 124-125, 135, 141, 223
στιγμή (-ές) 32, 36, 39-40, 43-44, 52-55, 59-62, 72, 79-80, 84-85, 90, 117, 119, 122, 124-125, 131, 135-136, 138, 141, 326, 345, 347, 349, 355, 357, 366, 376

ταινία (-ες) 33, 35-37, 39-40, 43, 48, 51-57, 59-62, 64, 72-73, 79, 84, 100, 103, 109, 114-115, 117-118, 124-126, 128, 131, 135, 138, 141-143, 223, 268, 295, 326, 338, 363, 367, 371, 376, 403
τηγανόσχημο σκεύος 42, 50, 54-55, 103, 108, 292
τόξο (-α) 52-53, 80, 85, 109, 208
Τρυπητή 113, 204, 285-286

υδρία 41, 48-49, 52-54, 67, 73, 114-115, 117, 122-126, 128-131, 135-136, 141-142, 244, 295, 391, 398, 410
υδρία «AS» 301-303
υδρία «O» 296-299
υδρία με σπείρες 299-300
υδρία «L» 305-312, 353-376, 398-399, 411
υδρία «D» 312-313, 381-386, 395

Φαιστός 26, 34, 113-114, 116, 130, 155, 164, 171, 189, 199, 203-204, 209, 211, 213-215, 217-218, 220-221, 226, 228-229, 242, 244-247, 261-263, 268-269, 272-274, 282-283, 301-305, 307-308, 310-311, 328, 331-333, 337, 351-352, 355, 357, 359, 367, 376-377, 393, 395-400, 406-407, 410-411
Φαλαγκάρι 164, 213, 217
φιάλη «Medusa bowl» 32, 40, 53, 60, 98, 138, 266, 268, 327, 332, 338, 344, 349, 398, 402
«φιόγκοι» (-ους) 40, 53, 55, 57, 60, 98, 138, 344-345
φλασκί 100, 109
φολιδωτό 63, 69, 345
φύλλα 39, 44-45, 48, 53-54, 56-57, 59-61, 64, 71-72, 90, 93, 99, 104, 114-115, 117-118, 122-126, 133, 135-137, 140-143, 192-193, 213, 238, 271, 282, 295, 324, 330, 336, 362-363, 369, 371-373, 403
Φωκίδα 176, 193, 210, 238

Χάλαρα 130, 135, 311
Χανιά 224-225, 234-235, 264
Χερσόνησος 142, 187, 216, 238
χύτρα 50, 72, 90, 108, 113, 284, 402

ψευδοαμφορίσκος 63, 88, 120, 232

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΩΝ

Εργαστήριο της «δάφνης» (ομάδα «L»)

«Αρχάριος Ι» 357, 379
«Αρχάριος ΙΙ» 357, 379
«Ζωγράφος της Αλεξάνδρειας 5269» 310
«Ζωγράφος του αστραγάλου» 310, 360
«Ζωγράφος των βουκρανίων» 361, 381
«Ζωγράφος των δάφνινων στεφανιών» 308-309, 357-358, 362, 365-367, 378-379
«Ζωγράφος των δικτυωτών ταινιών» 311, 365
«Ζωγράφος των Κενταύρων» 140, 309, 330, 332, 358, 372-373, 377, 379, 400
«Ζωγράφος του κεραυνού» 311, 326, 362, 365-367, 380-381
«Ζωγράφος του κισσού» 358, 365, 379
«Ζωγράφος των κυματοειδών γραμμών» 311, 359, 361, 365, 370, 375, 380
«Ζωγράφος του μαιάνδρου» 139, 332, 338, 358, 400
«Ζωγράφος των μεγάλων φύλλων» 309, 358, 362, 365-366, 379
«Ζωγράφος των περίπλοκων ελίκων» 357
«Ζωγράφος των ροδάκων» 360, 367, 381
«Ζωγράφος των σταγονιδίων» 309-310, 358, 362, 365, 379-380

Εργαστήριο του «δελφινιού» (ομάδα «D»)

«Ζωγράφος του δελφινιού» 335-337, 350, 377, 386
«Ζωγράφος του δρομέα» 335-337, 375, 383-384
«Ζωγράφος του Πήγασου ή του φτερωτού αλόγου» 339
Πύλων 336-337

ΠΙΝΑΚΕΣ

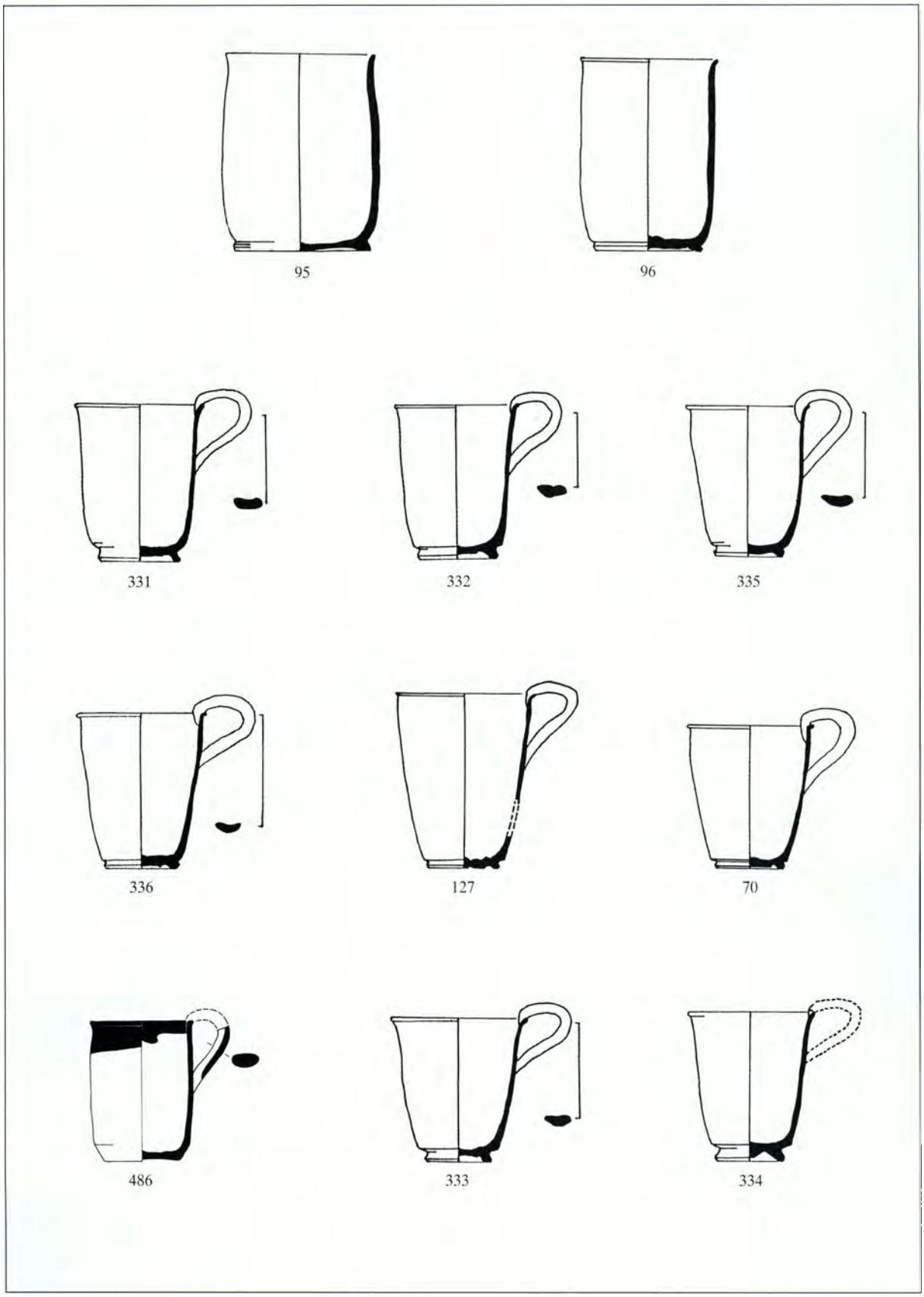

Κύπελλο κυλινδρικό.

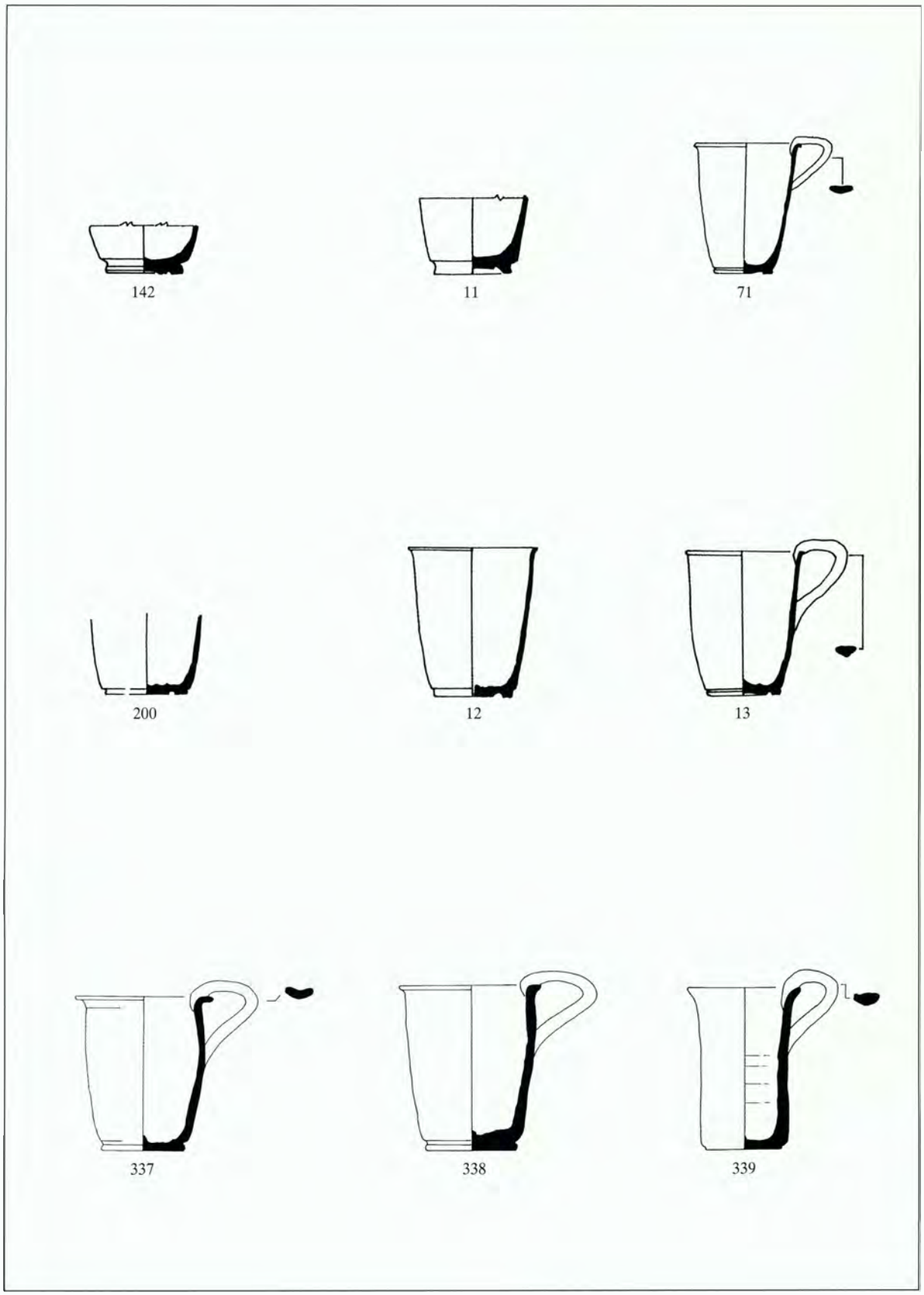

Κύπελλο κυλινδρικό.

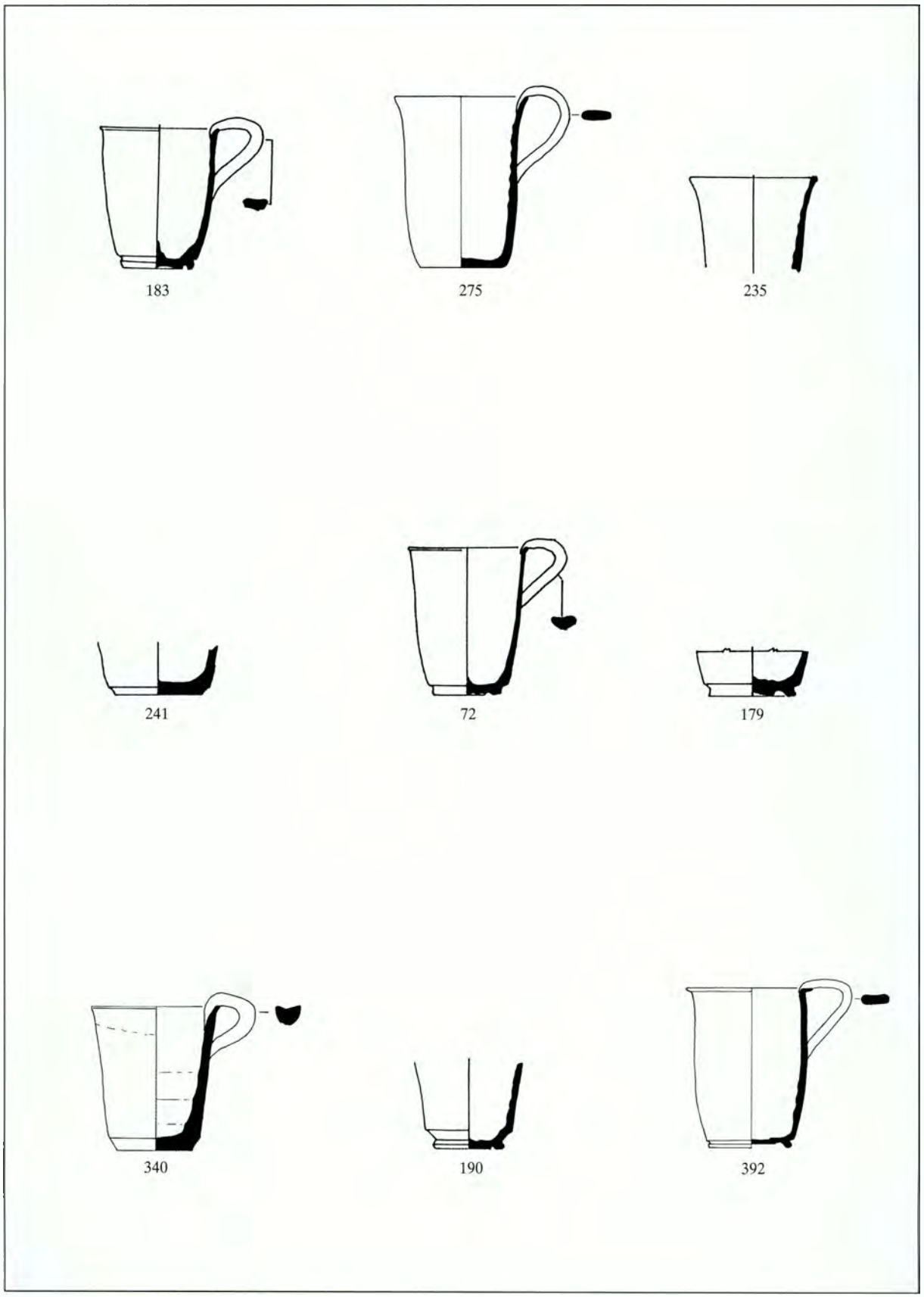

Κύπελλο κυλινδρικό.

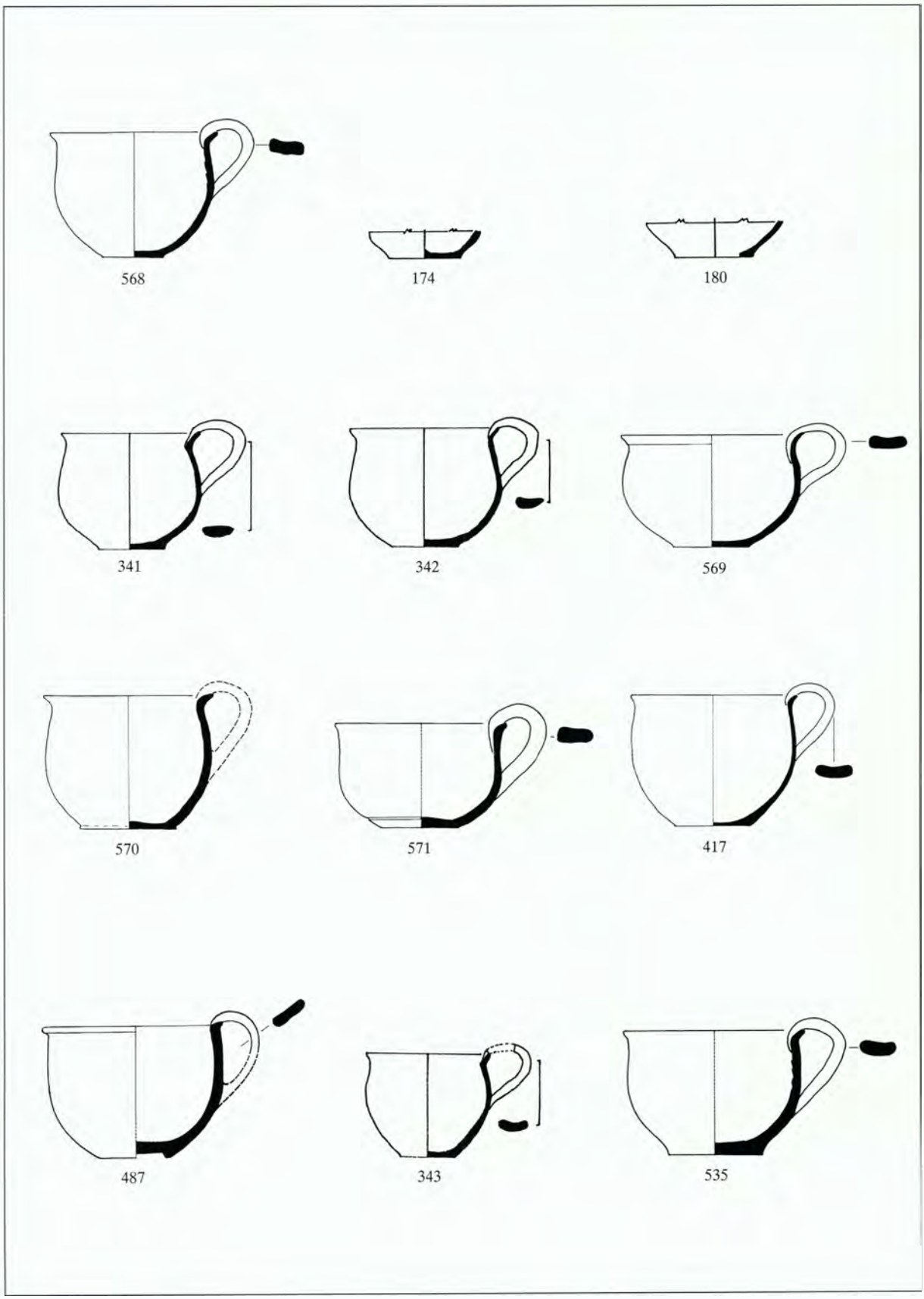

Κύπελλο ημισφαιρικό.

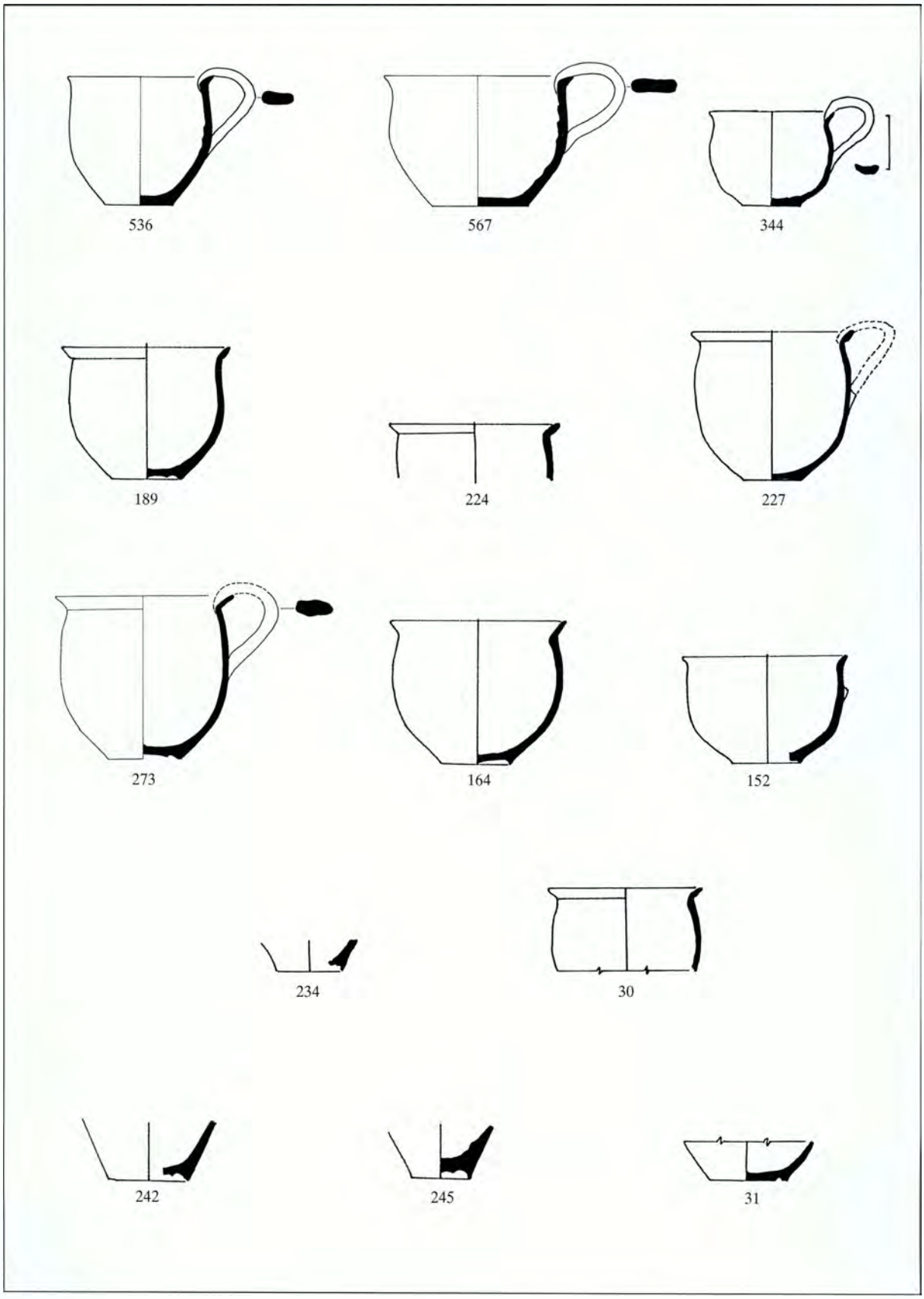

Κύπελλο ημισφαιρικό.

α

53

193

β

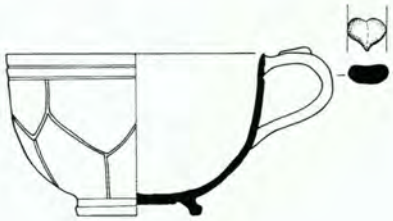

84

97

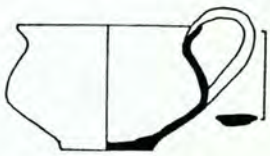

345

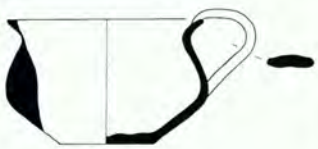

296

γ

297

291

314

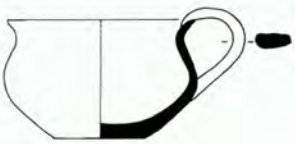

298

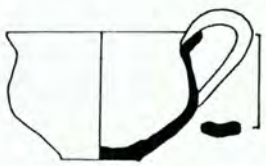

346

315

α) Κύπελλο ημισφαιρικό. β) Κύπελλο με χαρακτά πεντάγωνα. γ) Κύπελλο γωνιώδες.

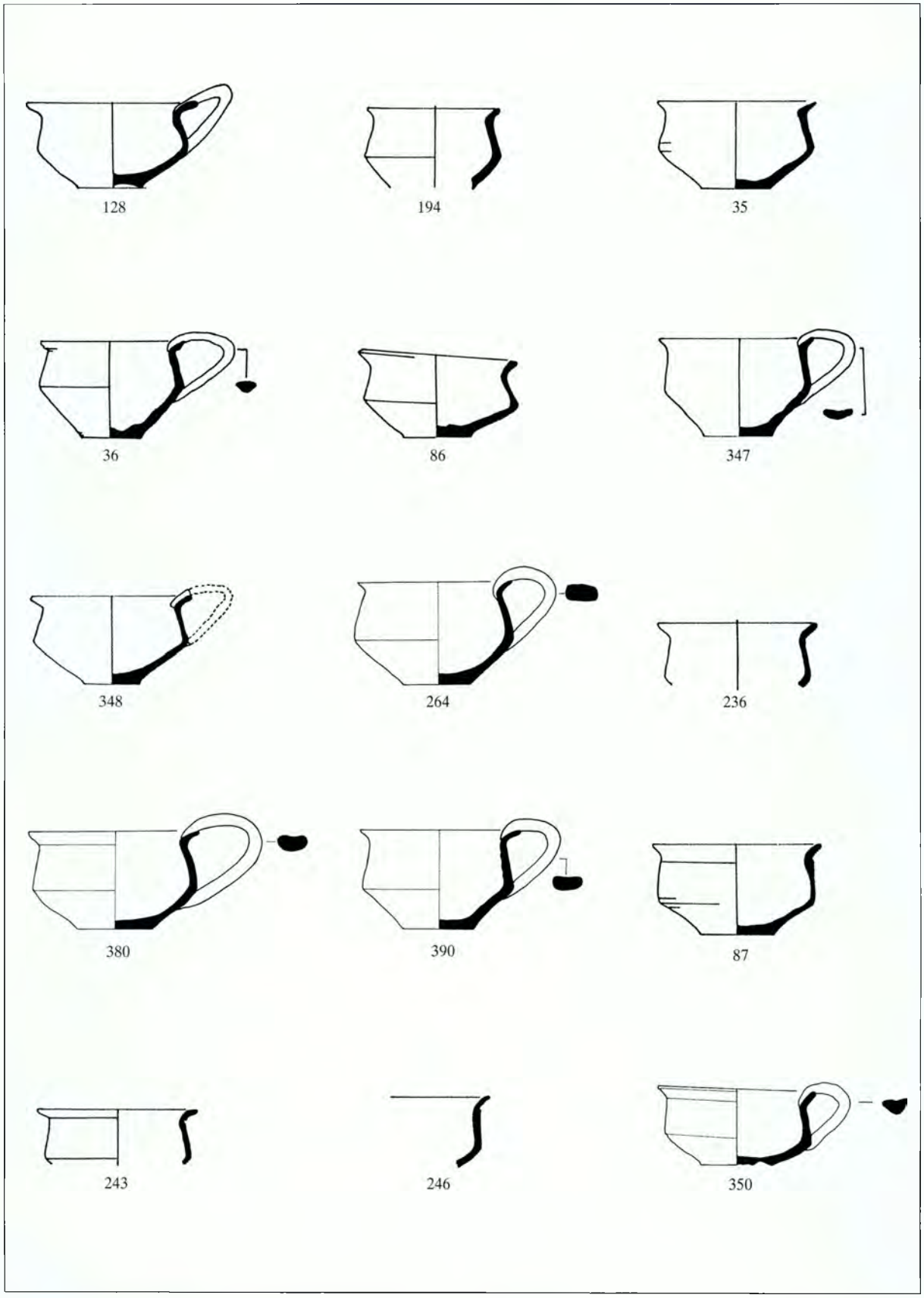

Κύπελλο γωνιώδες.

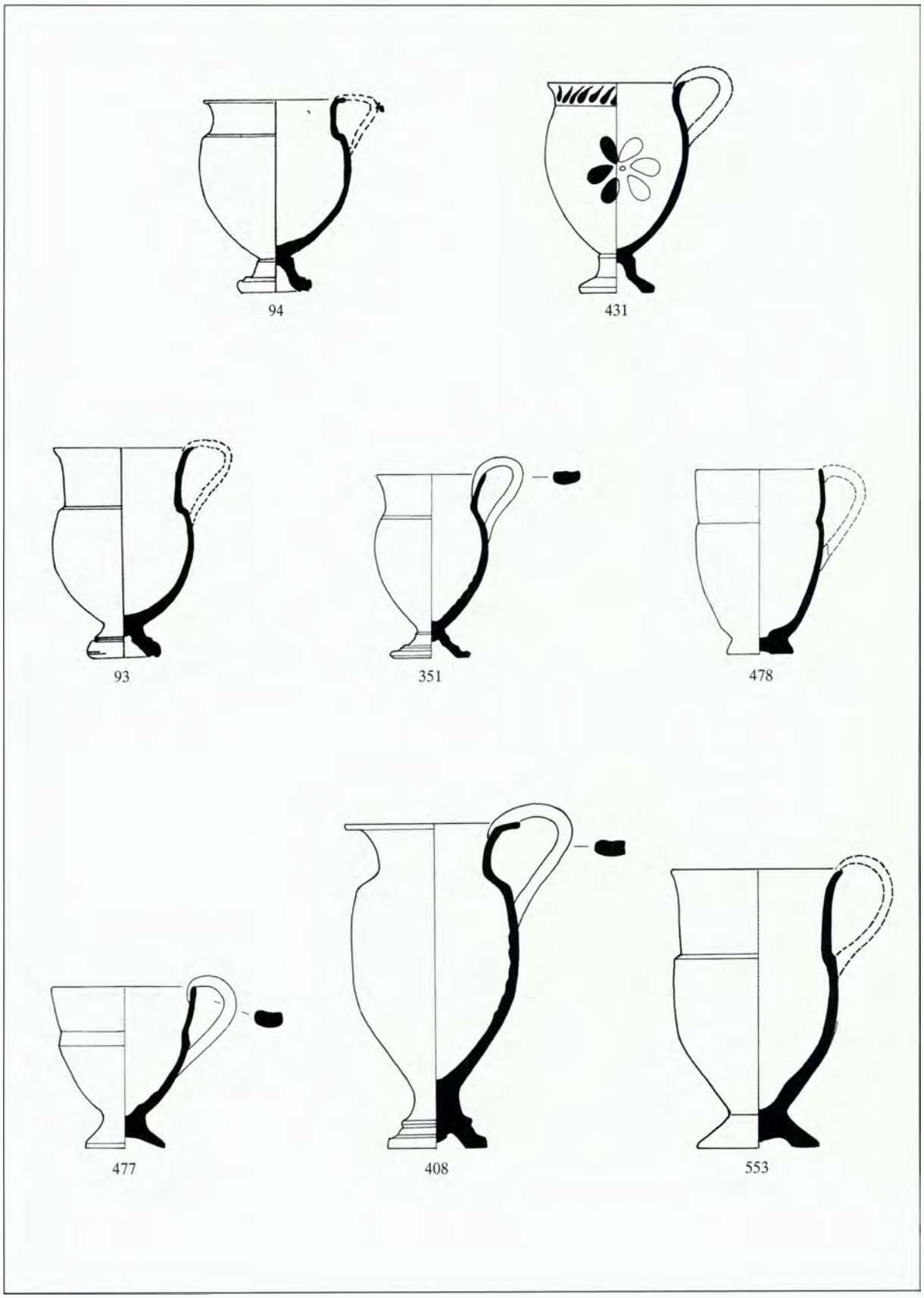

Κύπελλο με λαιμό.

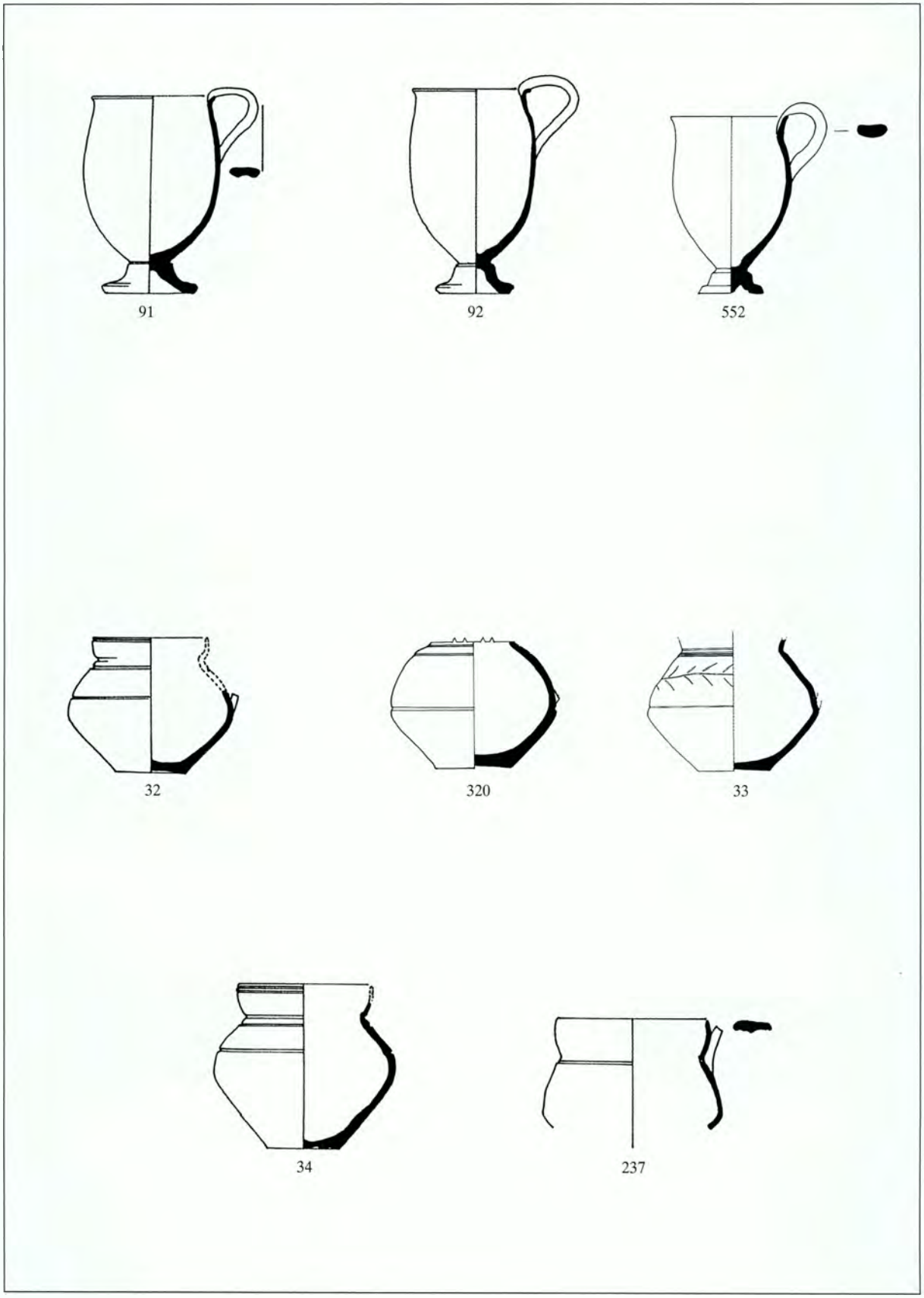

α) Κύπελλο σε σχήμα «τουλίπας». β) Κύπελλο αμφικωνικό.

α

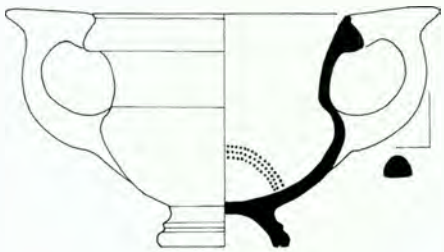

423

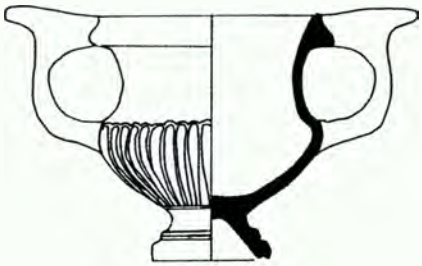

90

β

420

γ

421

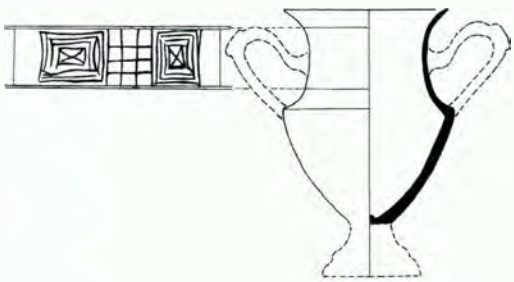

422

δ

203

α) Κάνθαρος με πλαστικό χείλος. β) Κάνθαρος με απλό χείλος. γ) Κάνθαρος με ιδιόμορφες λαβές.
δ) Κάνθαρος κρητικού τύπου.

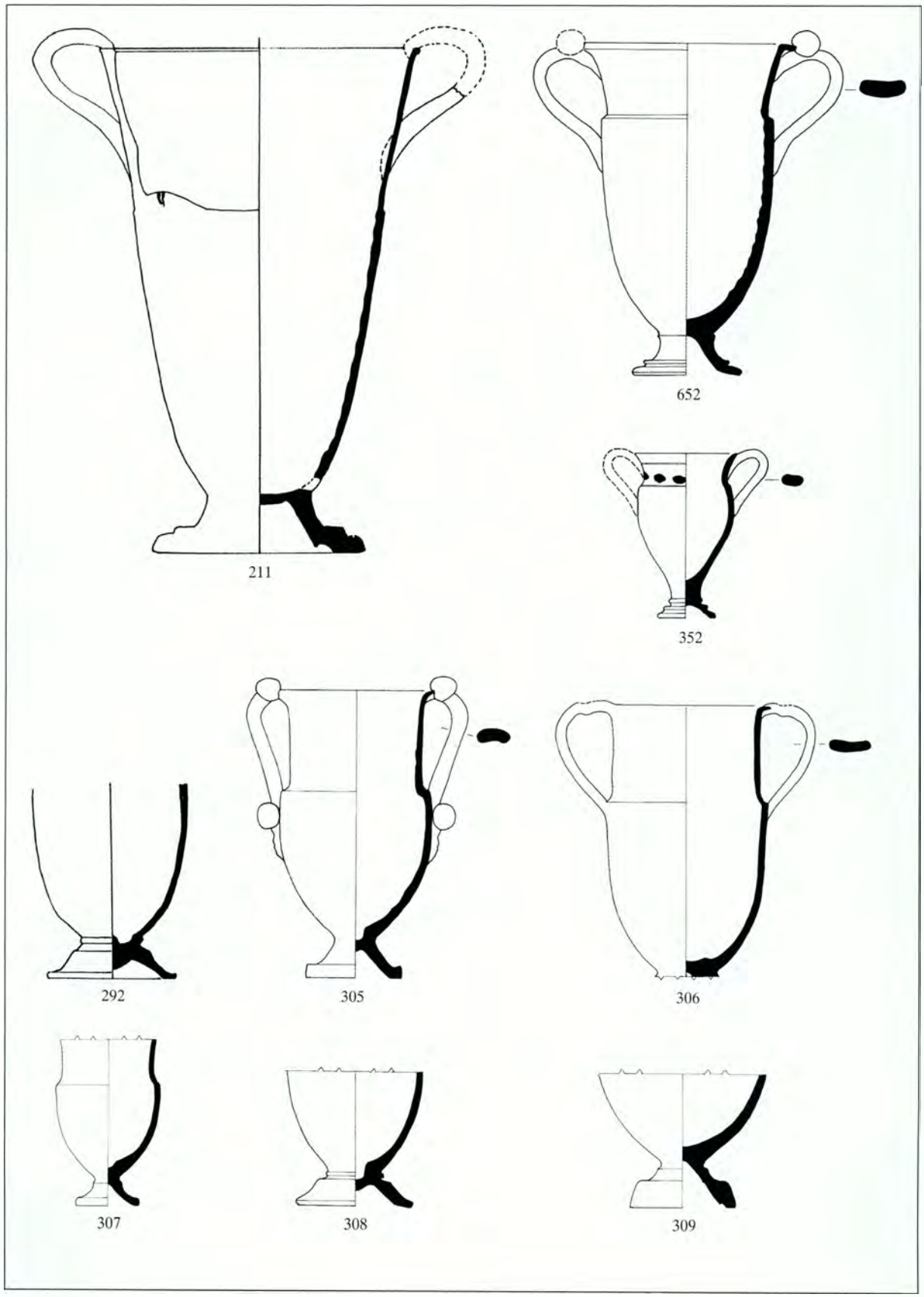

Κάνθαρος κρητικού τύπου.

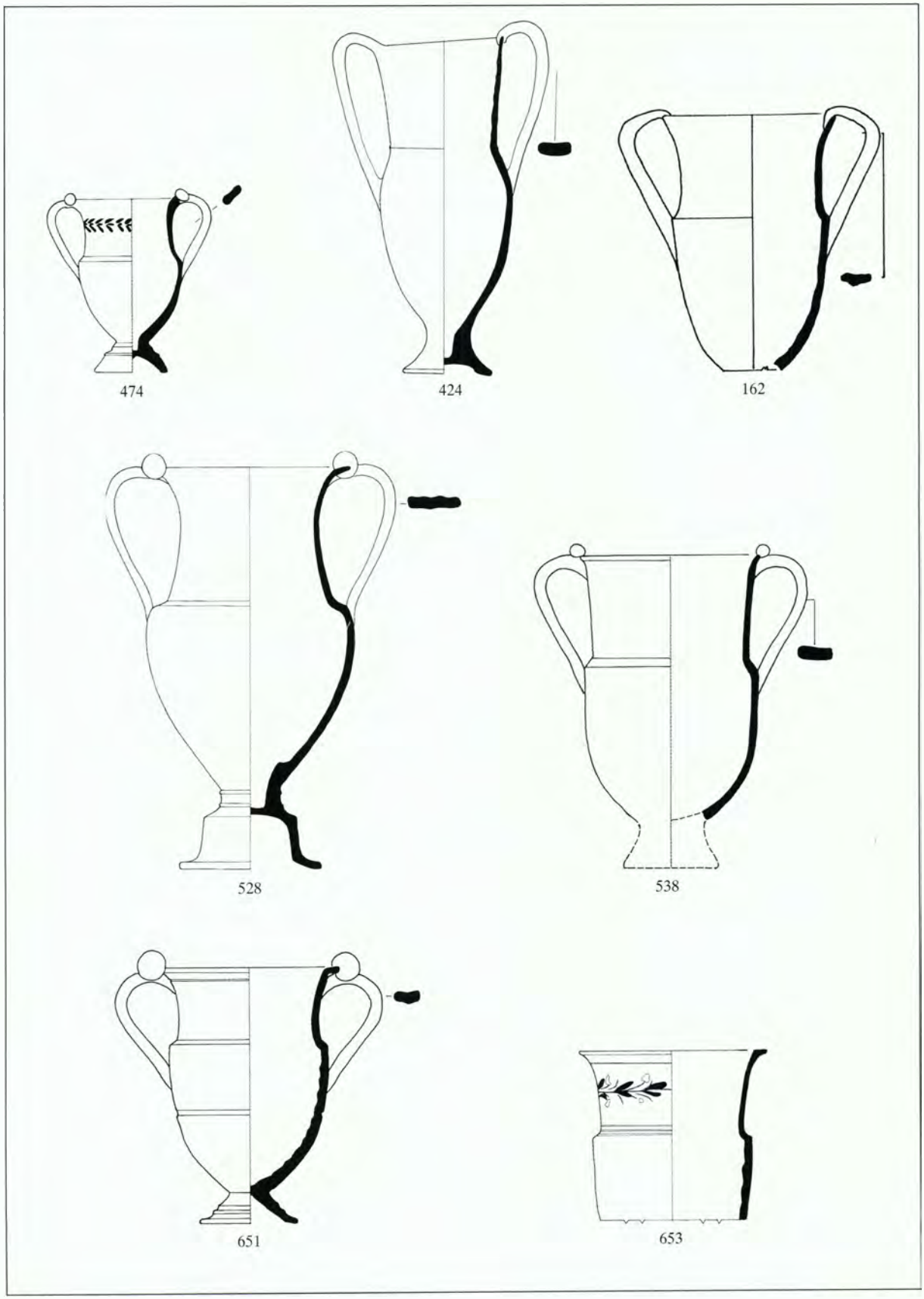

Κάνθαρος κρητικού τύπου.

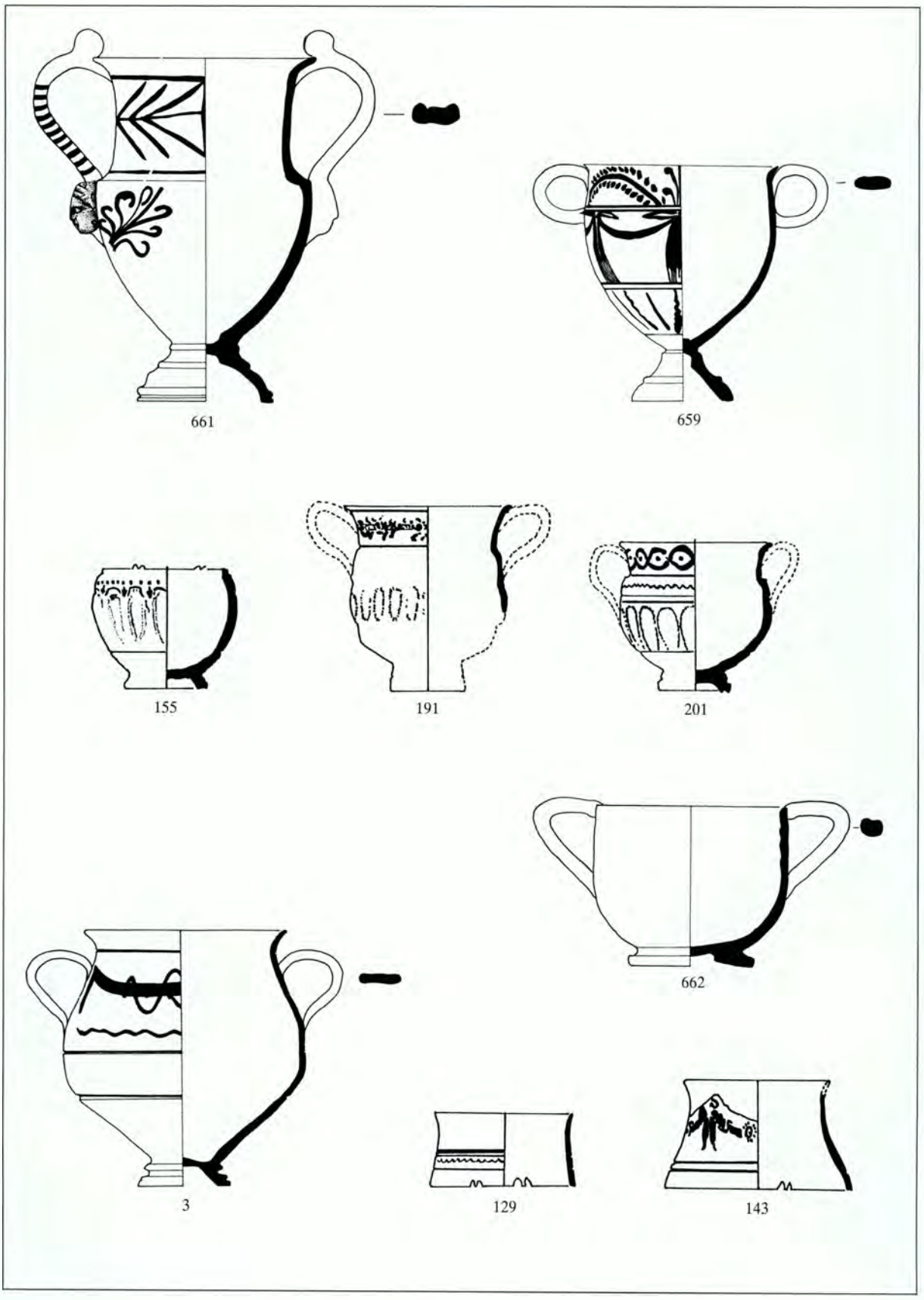

α) Κάνθαρος κρητικού τύπου. β) Κάνθαρος με δακτυλιόσχημες λαβές. γ) Κάνθαρος με «ανάγλυφα πέταλα». δ) Κάνθαρος κυλινδρικός. ε) Κάνθαρος γωνιώδης.

α

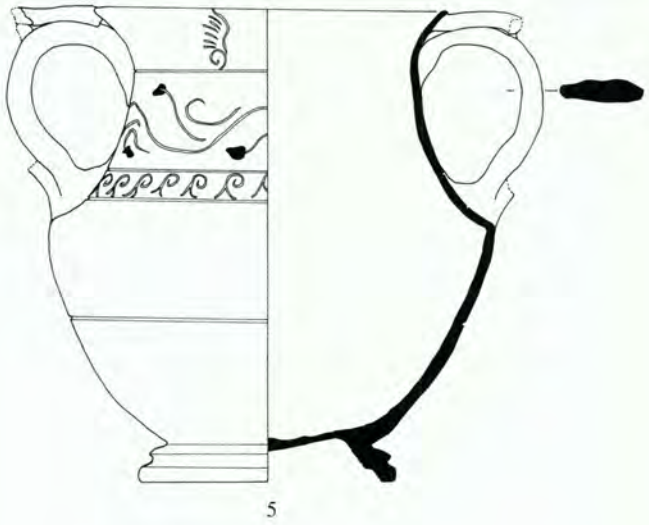
5

153

163

358

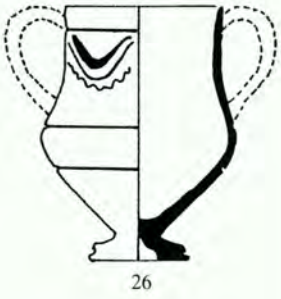
26

27

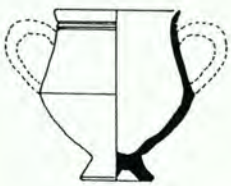
28

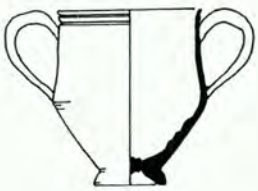
29

β

355

356

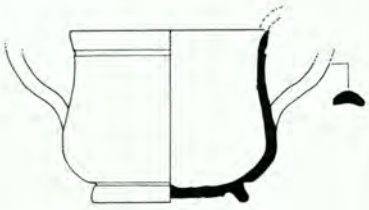
83

α) Κάνθαρος γωνιώδης. β) Κάνθαρος «καλαθόσχημος».

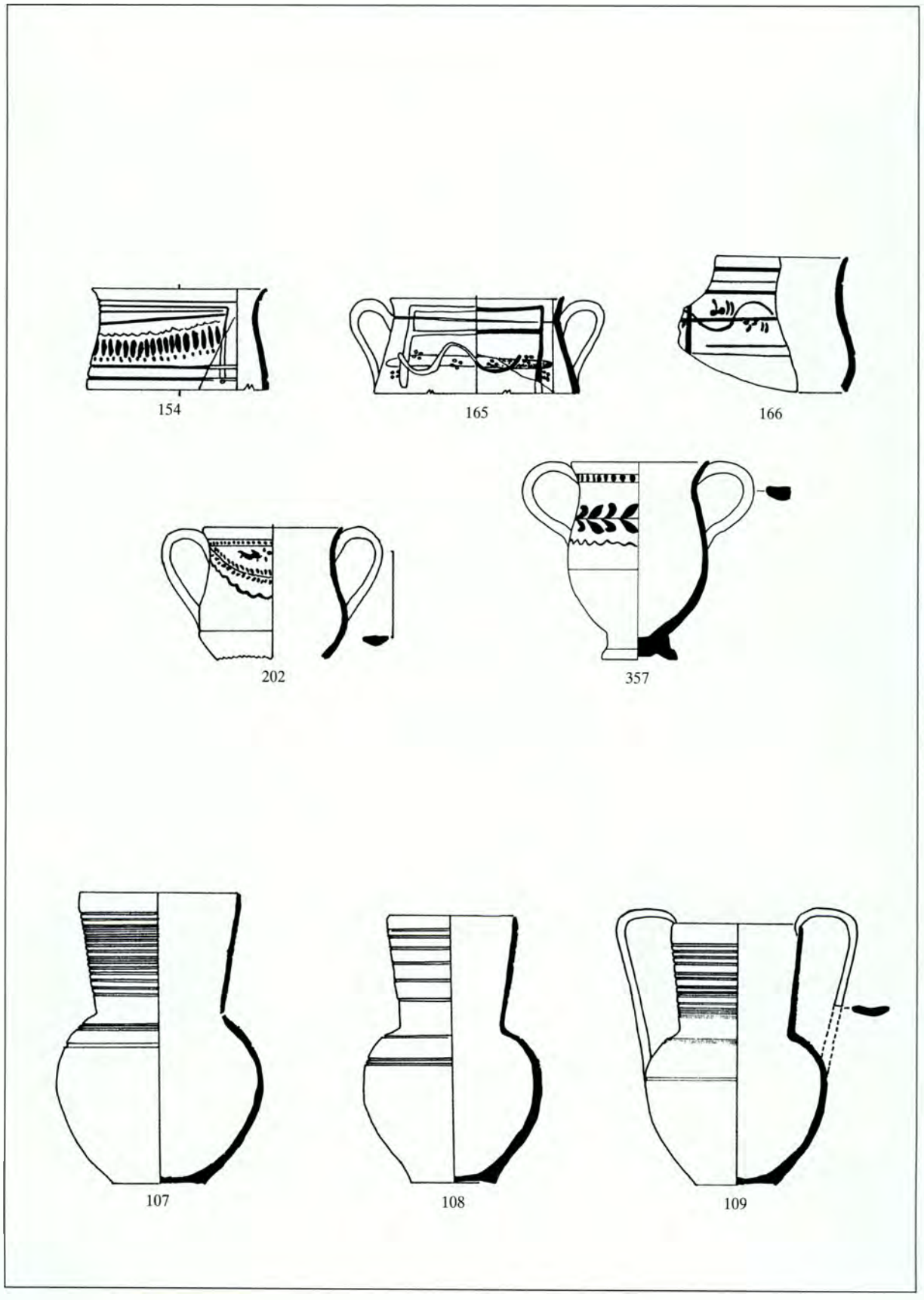

α) Κάνθαρος «καλαθόσχημος». β) Αμφορίσκος-προχοΐσκη.

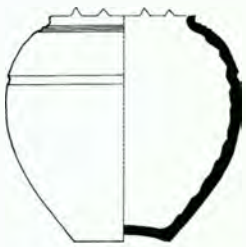
289

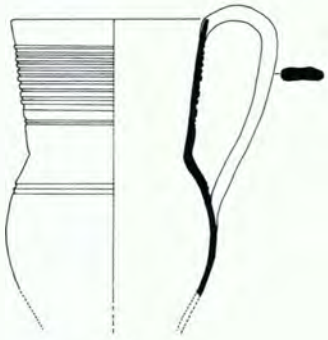
509

45

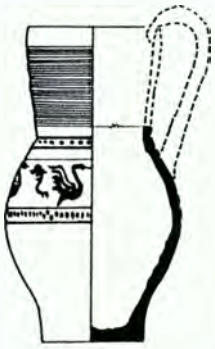
132

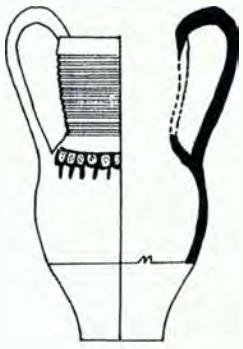
133

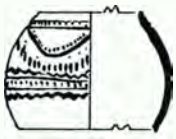
134

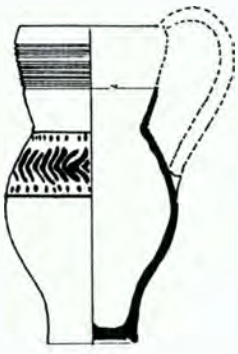
139

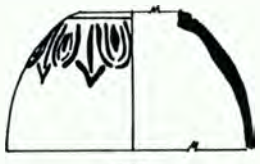
140

206

175

Αμφορίσκος-προχοΐσκη.

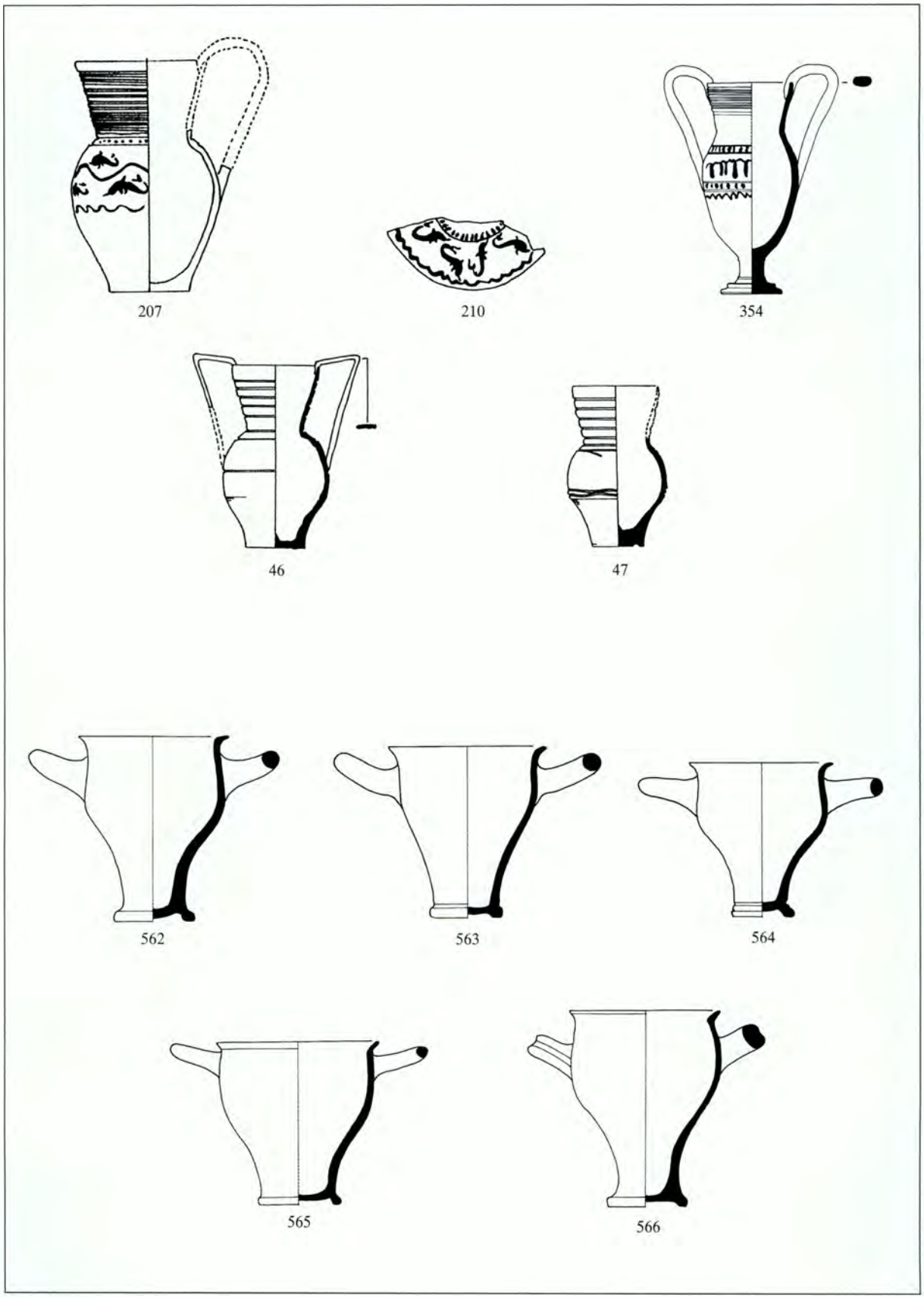

α) Αμφορίσκος-προχοΐσκη. β) Σκύφος αττικού τύπου.

α

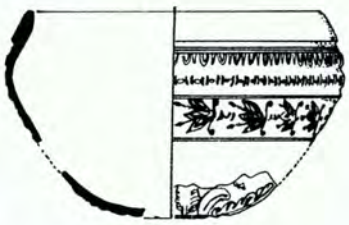

167

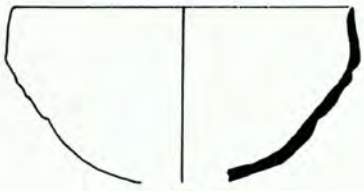

238

β

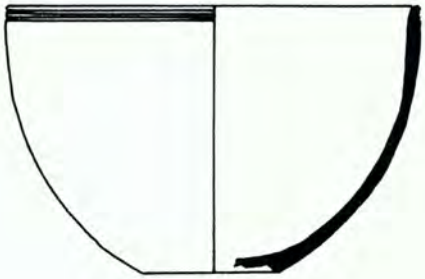

267

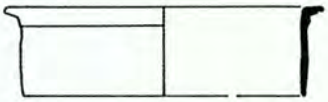

21

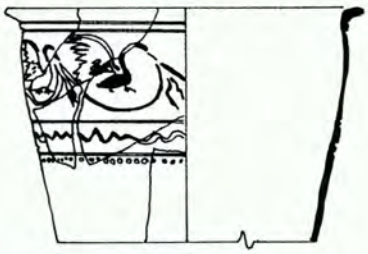

14

γ

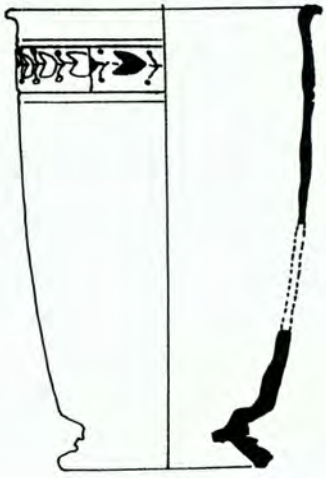

212

15

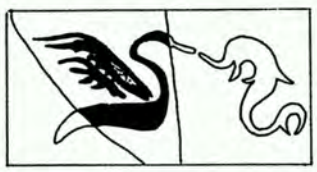

α) Σκύφος «μεγαρικός». β) Σκύφος ημισφαιρικός. γ) Πρόχους κυλινδρική.

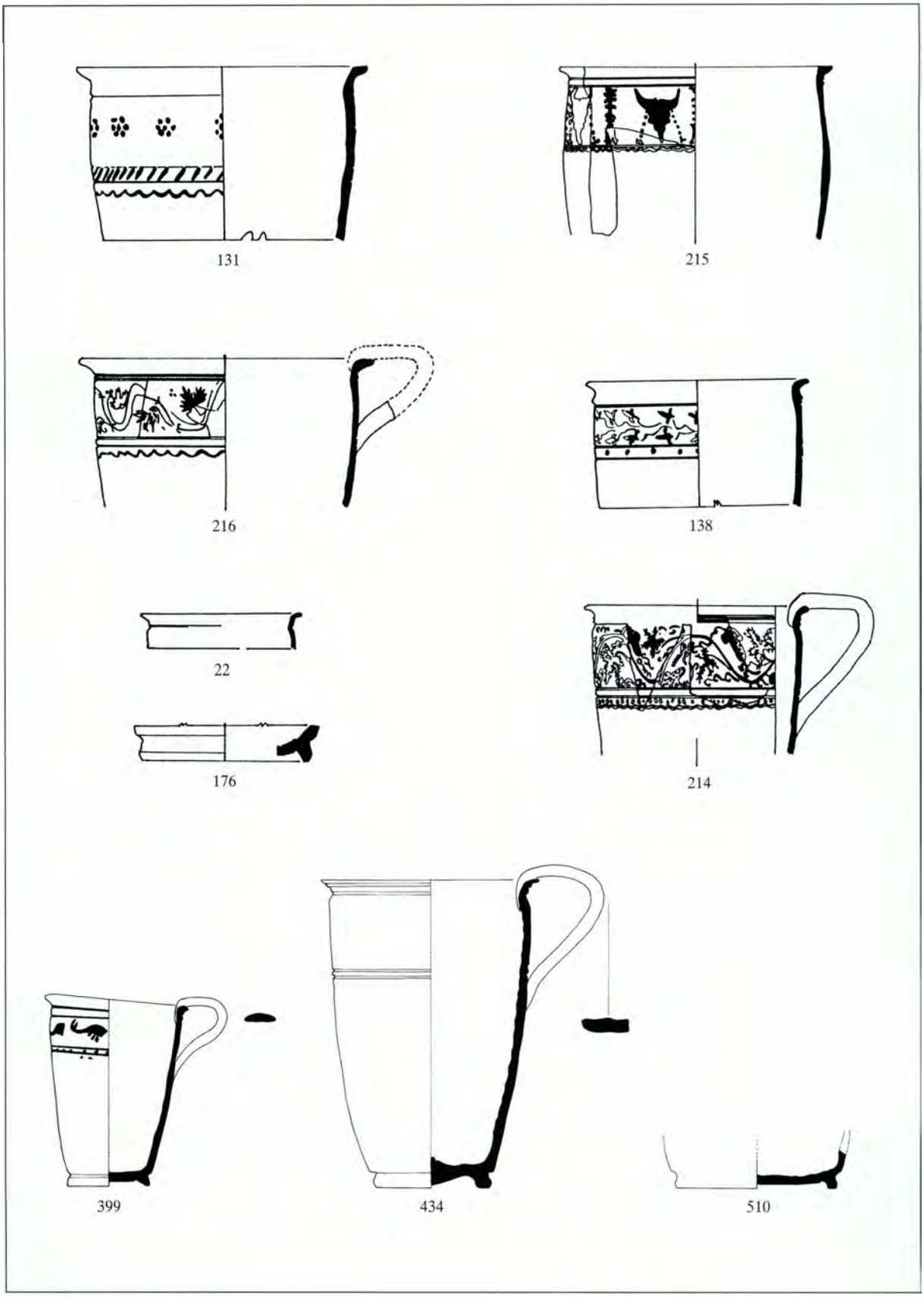

Πρόχους κυλινδρική.

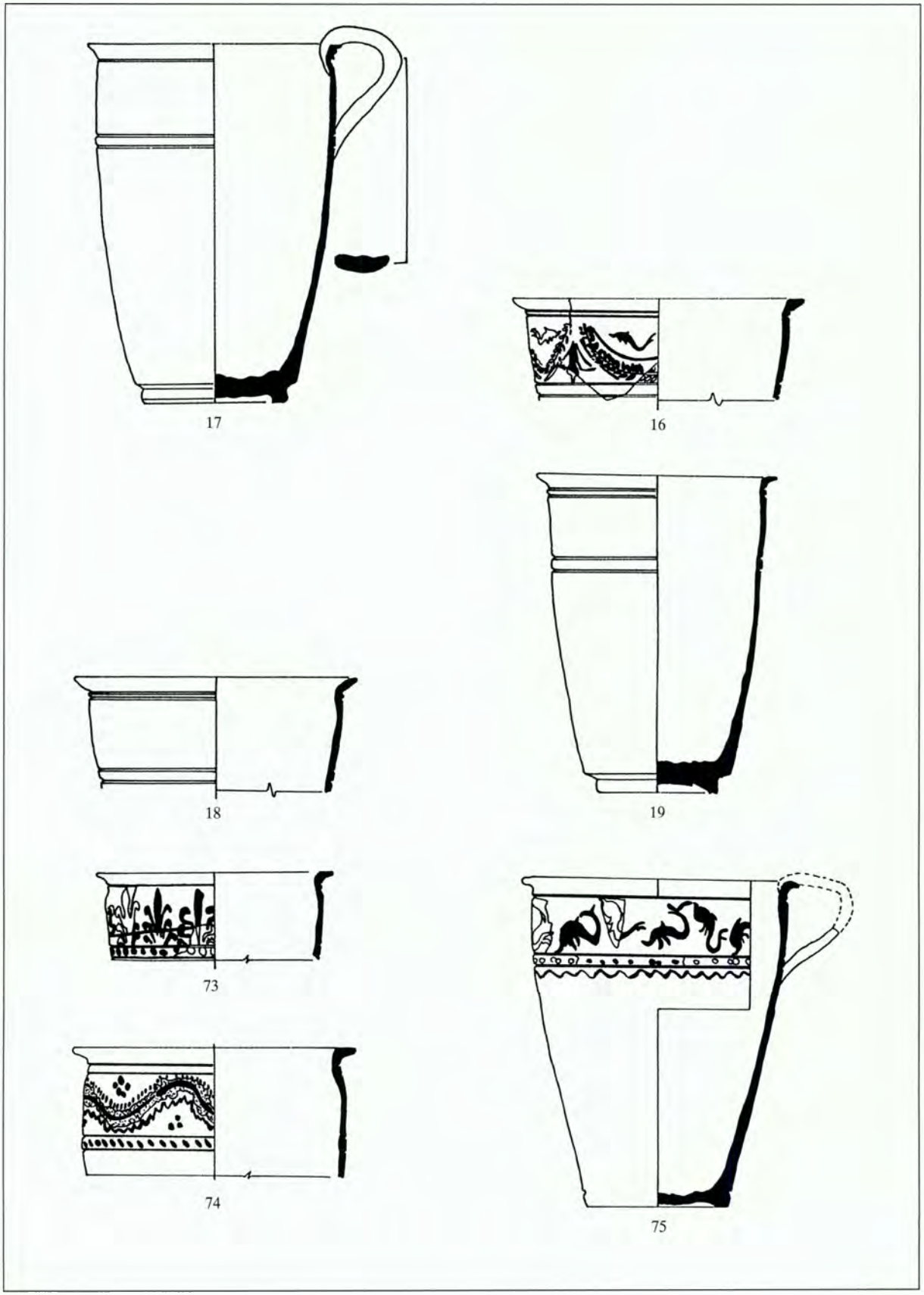

Πρόχους κυλινδρική.

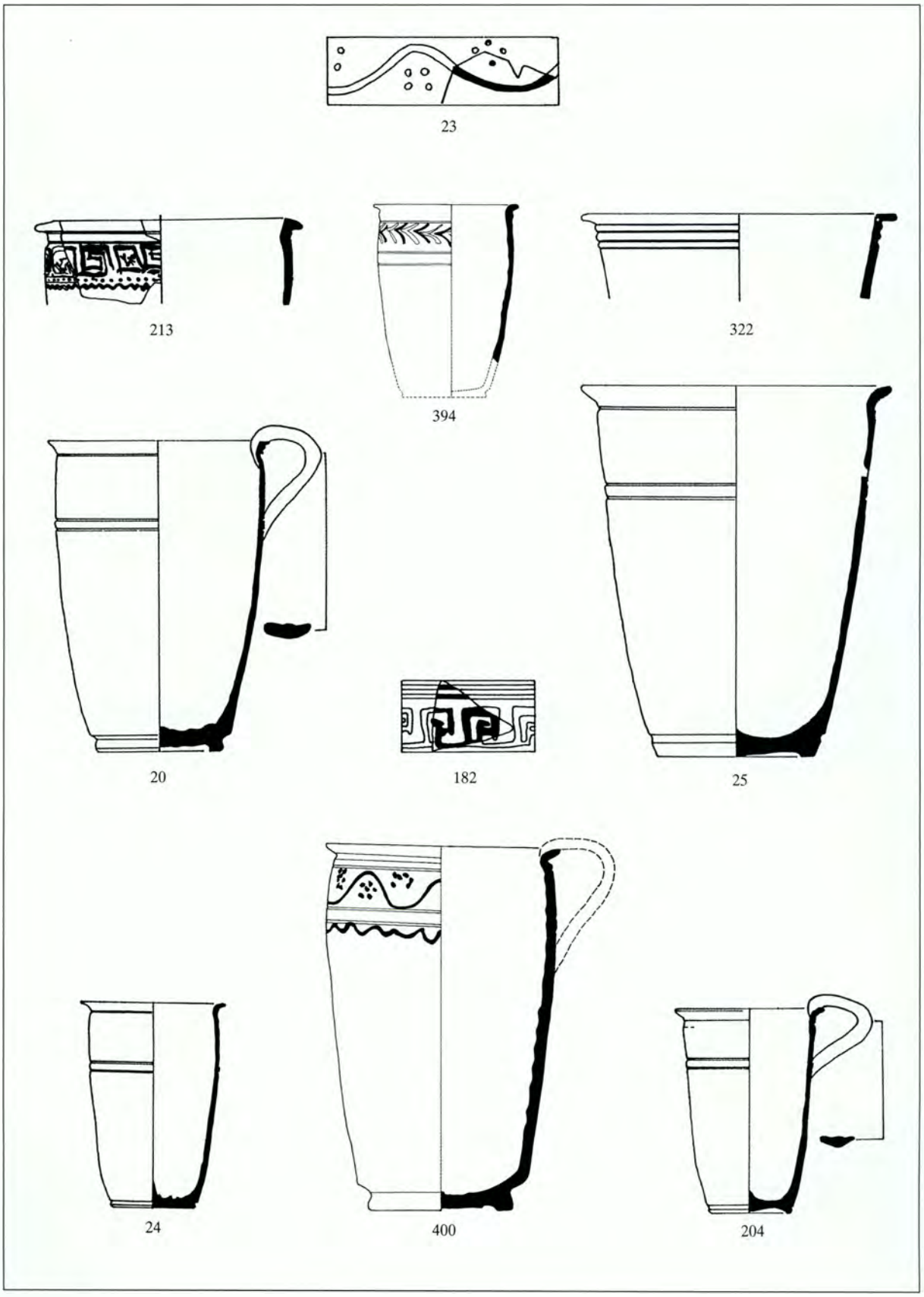

Πρόχους κυλινδρική.

α

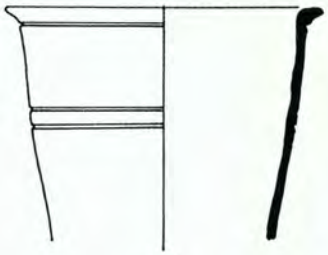

226

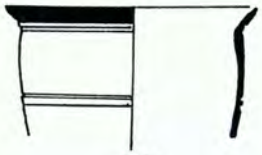

247

β

111

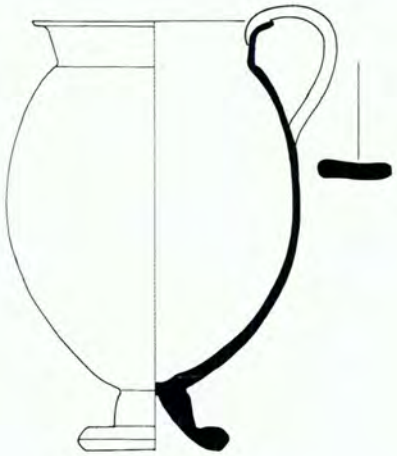

432

433

489

α) Πρόχους κυλινδρική. β) Πρόχους με λαιμό.

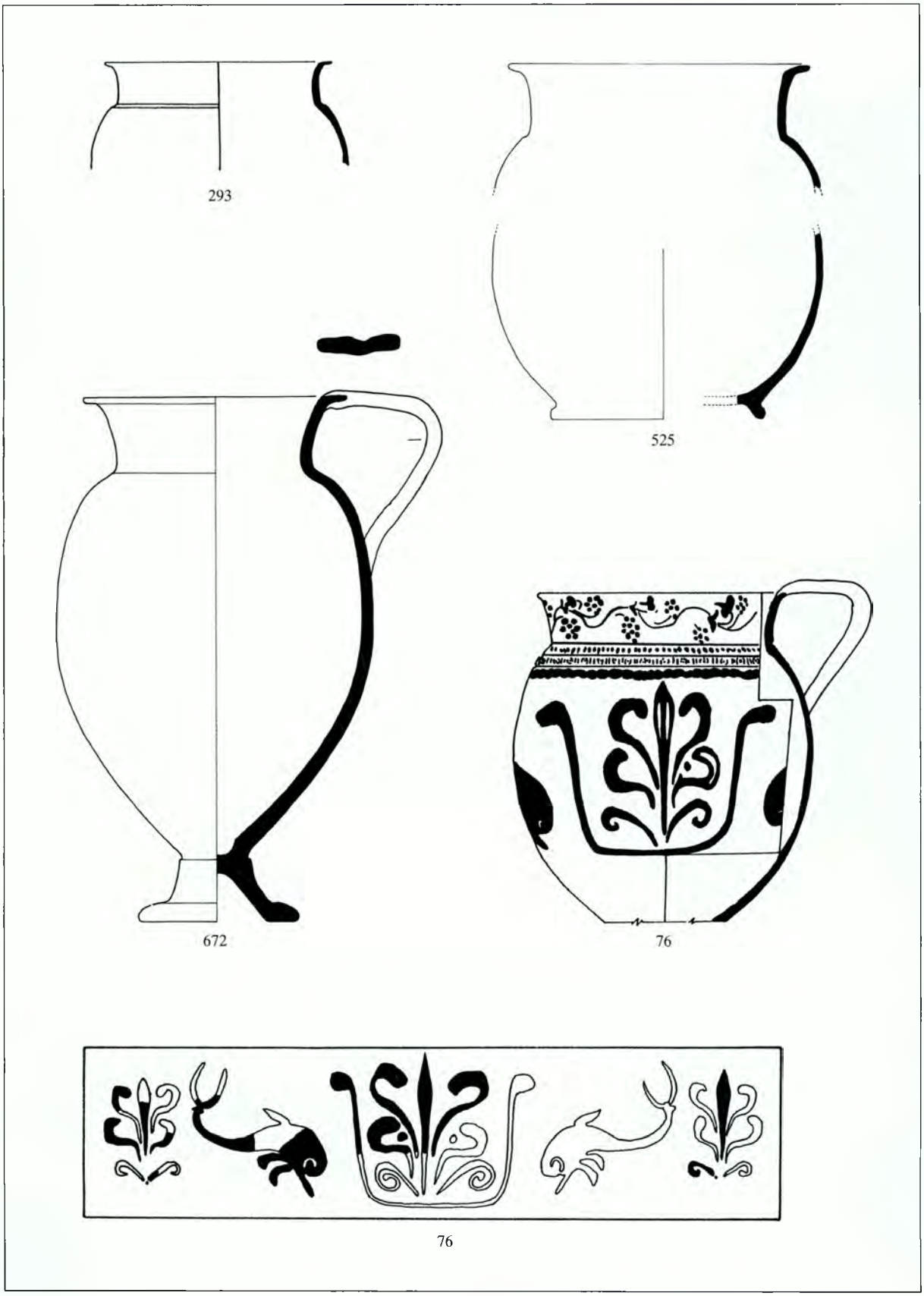

Πρόχους με λαιμό.

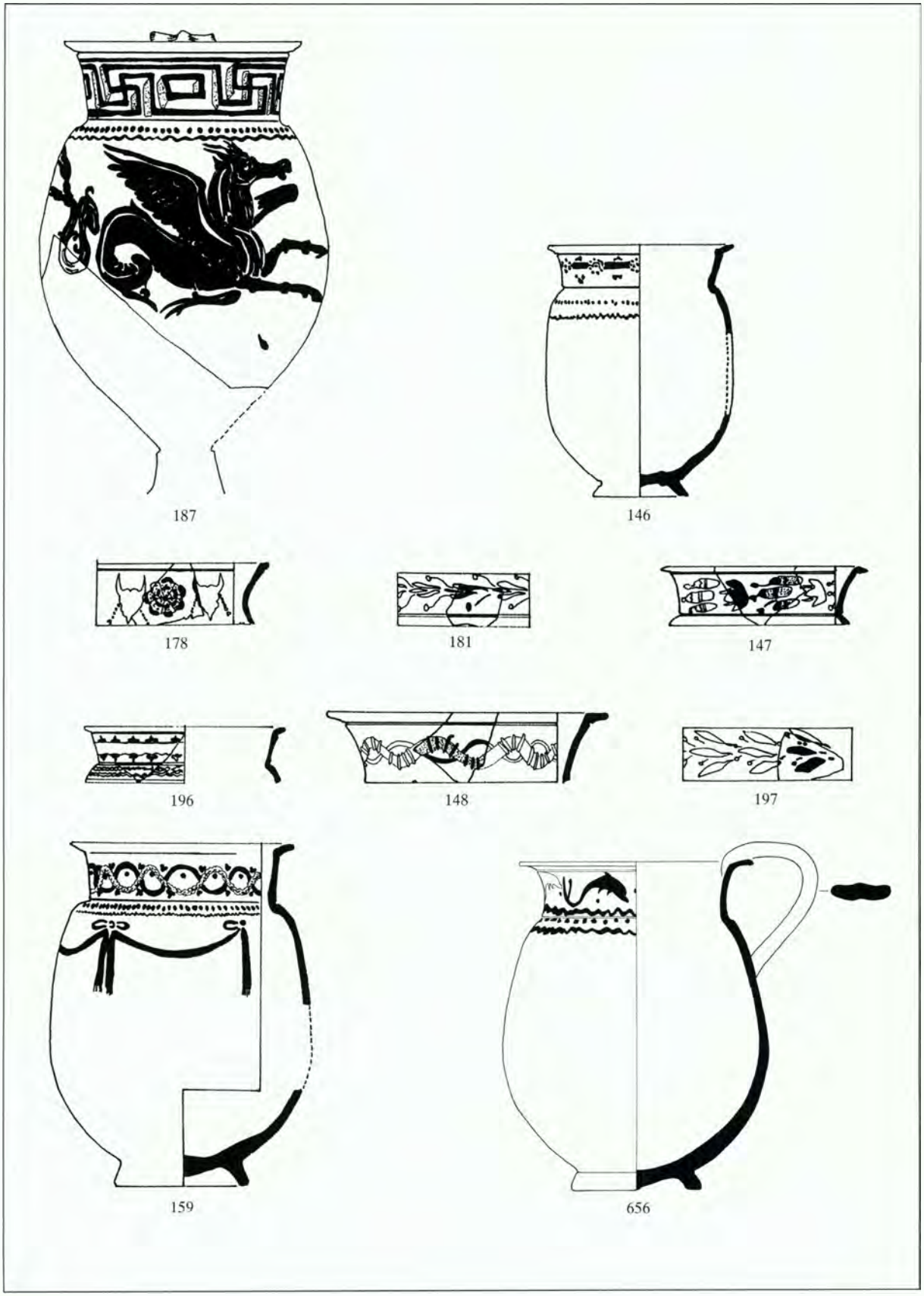

Πρόχους με λαιμό.

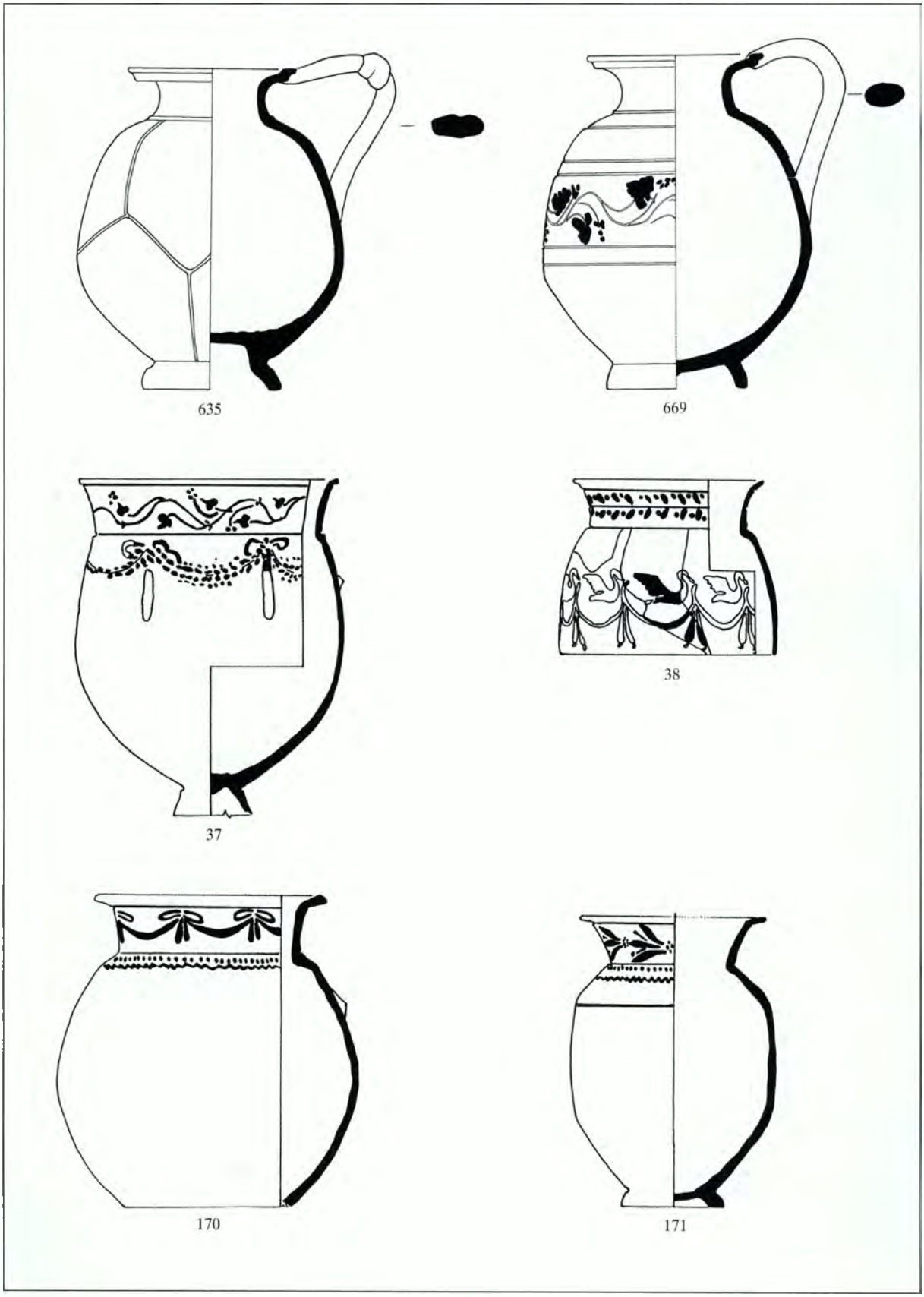

Πρόχους με λαιμό.

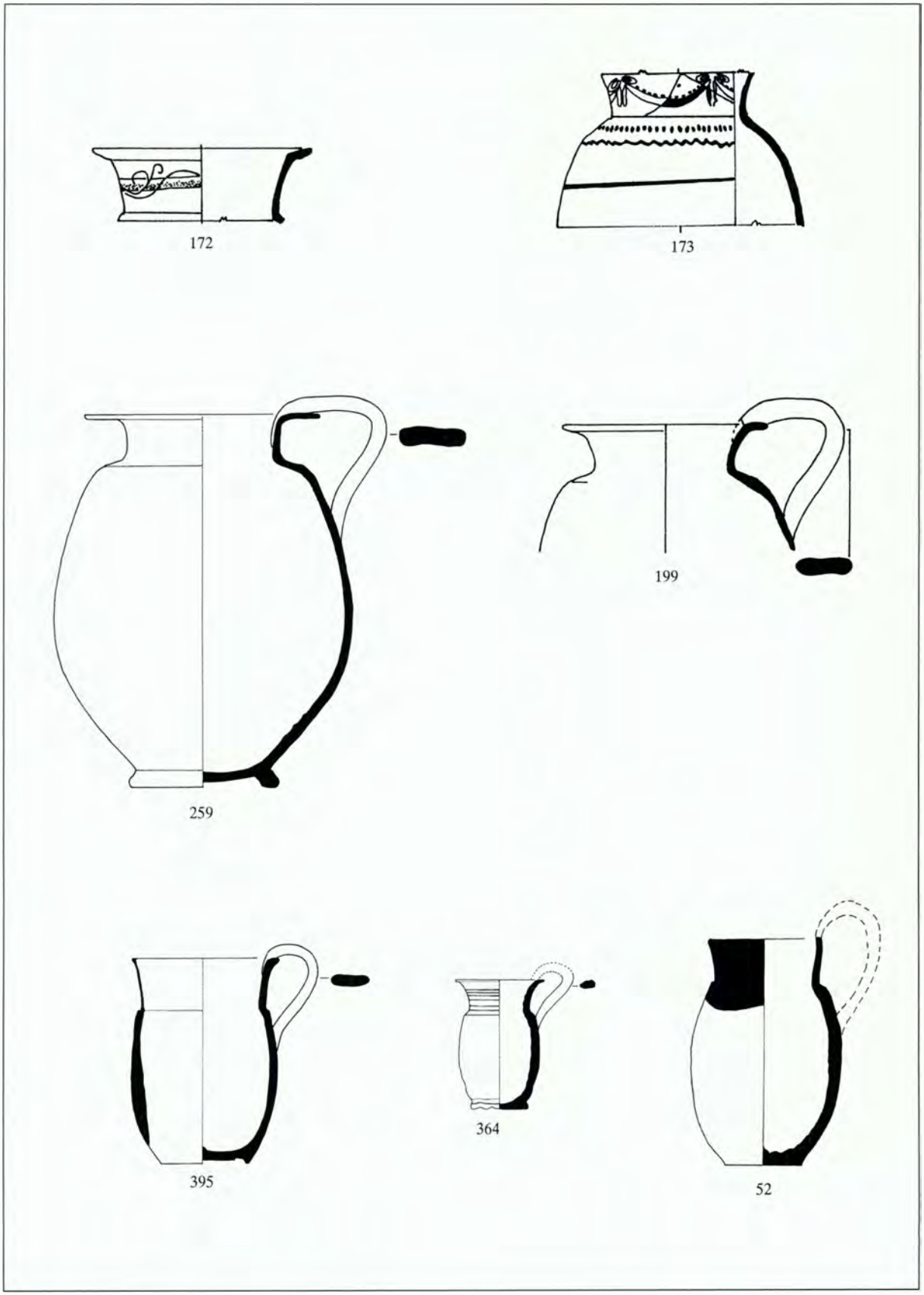

Πρόχους με λαιμό.

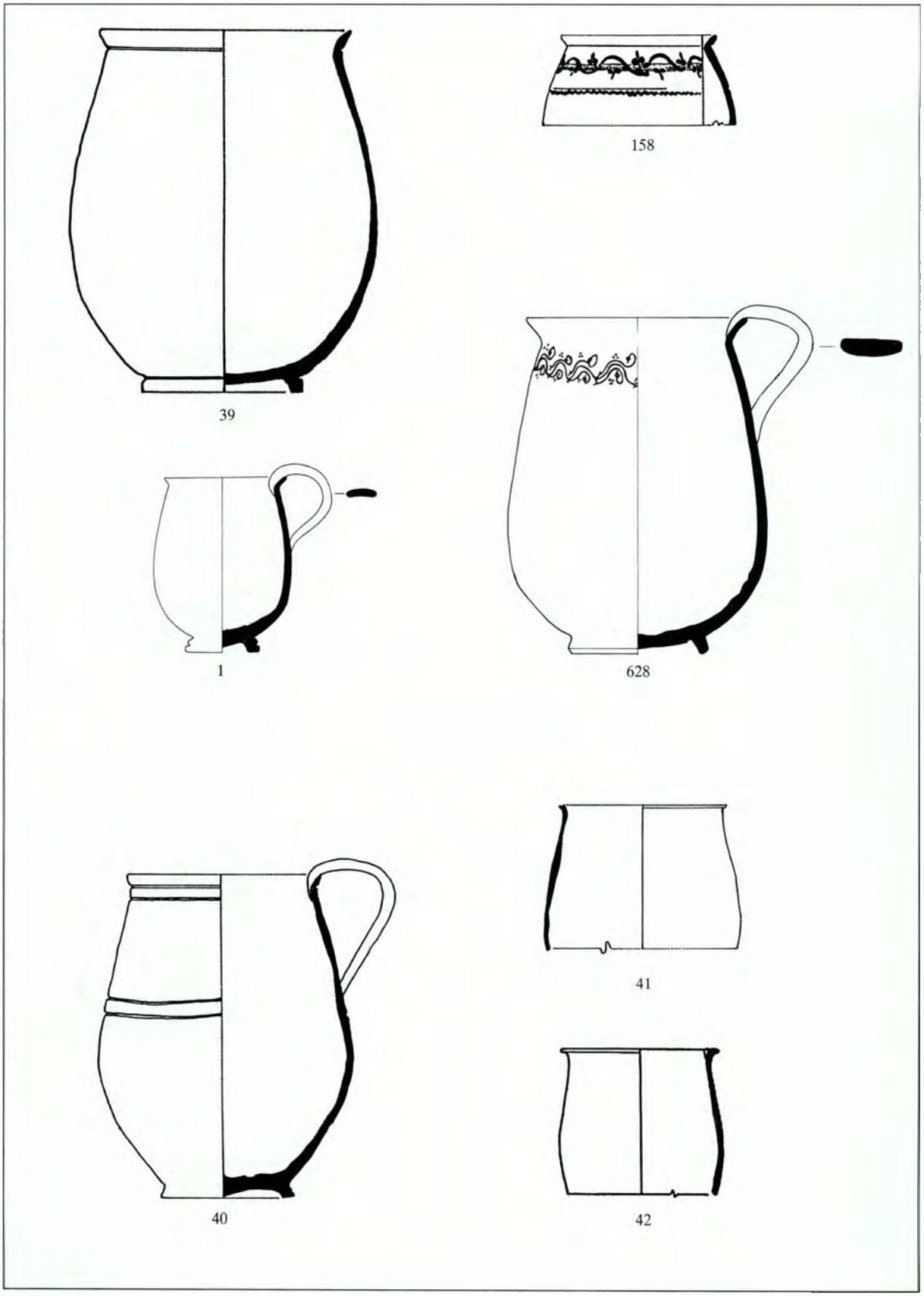

Πρόχους σε σχήμα «τουλίπας».

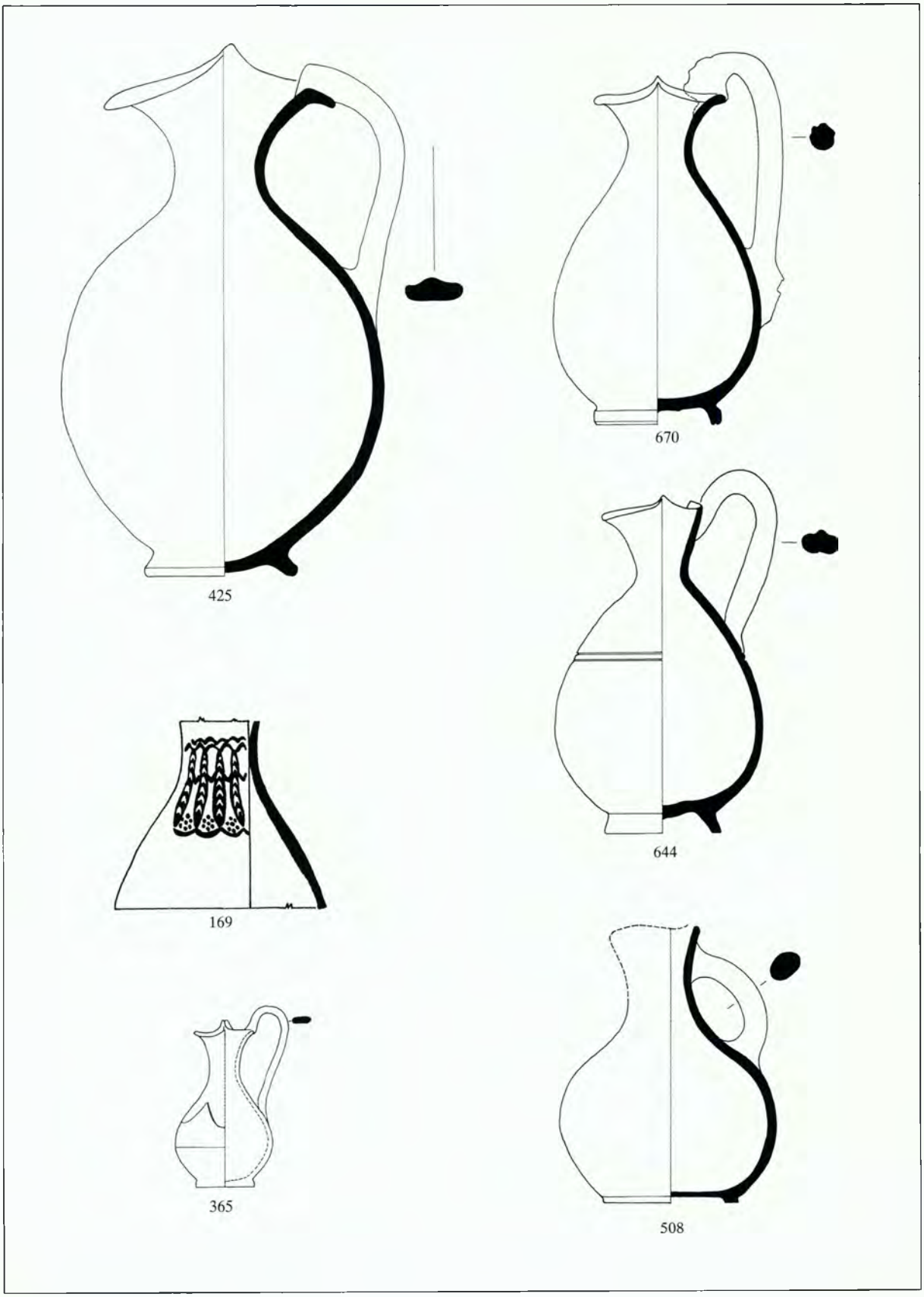

Οινοχόη τριφυλλόστομη.

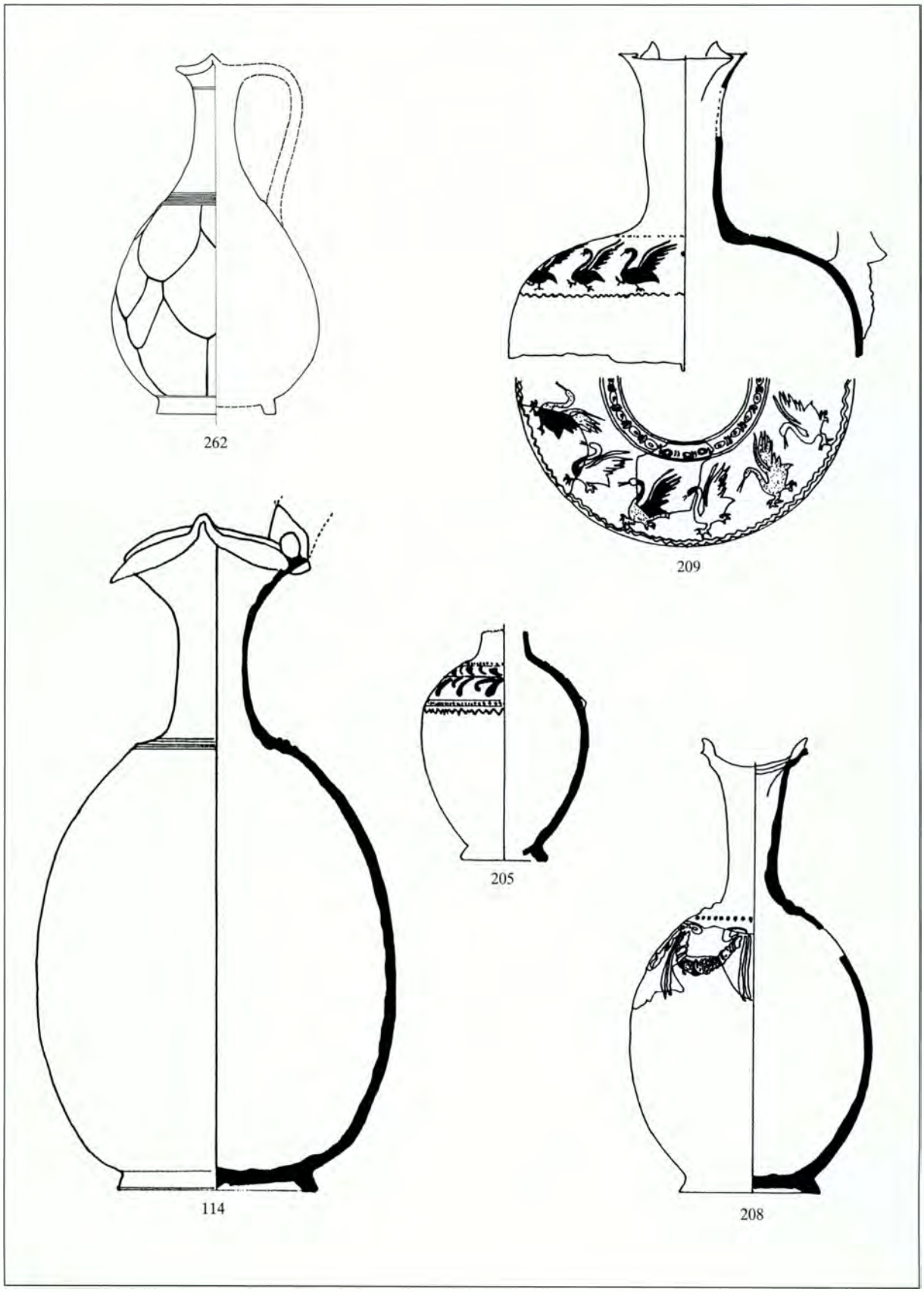

Οινοχόη τριφυλλόστομη.

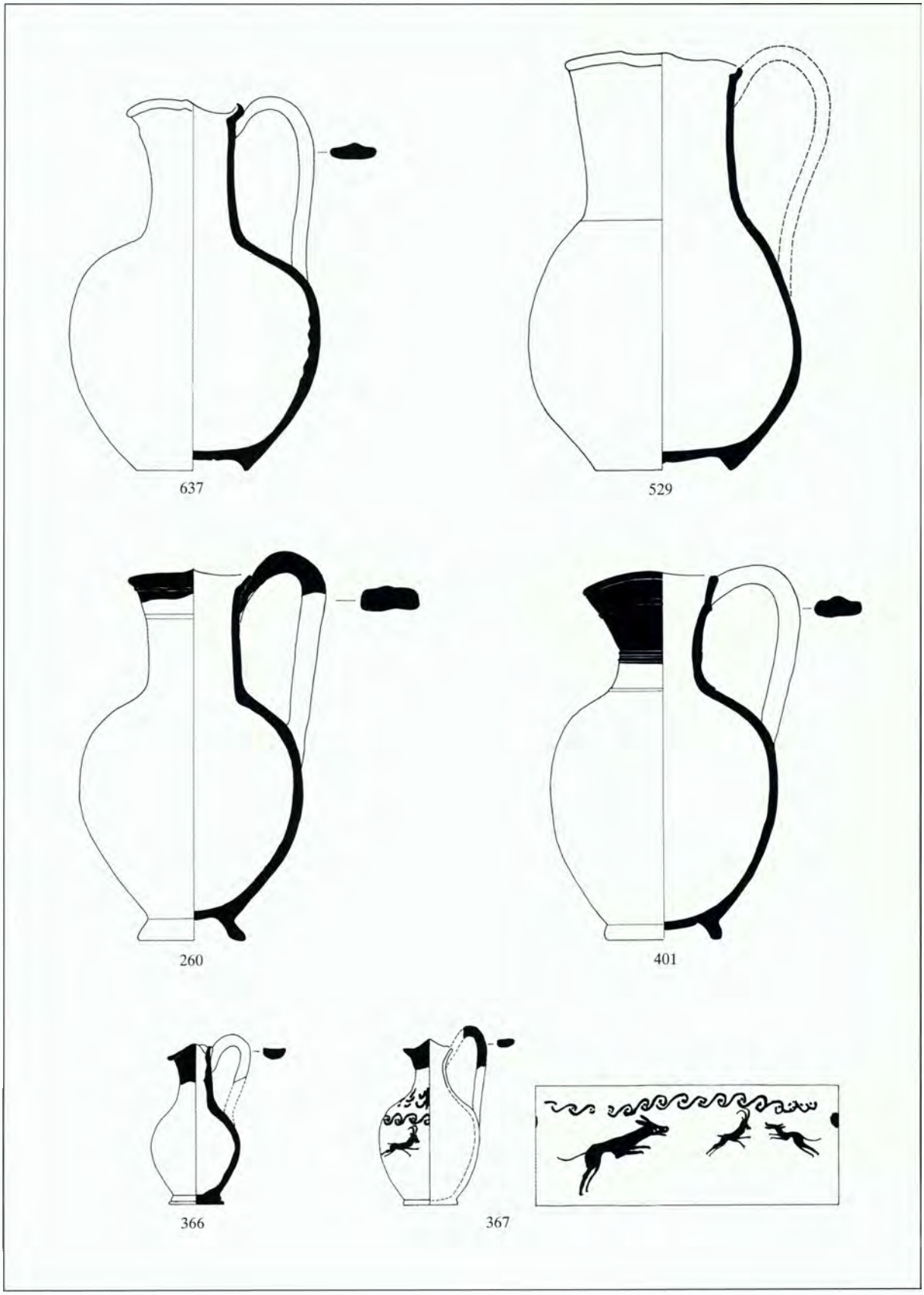

Οινοχόη τριφυλλόστομη.

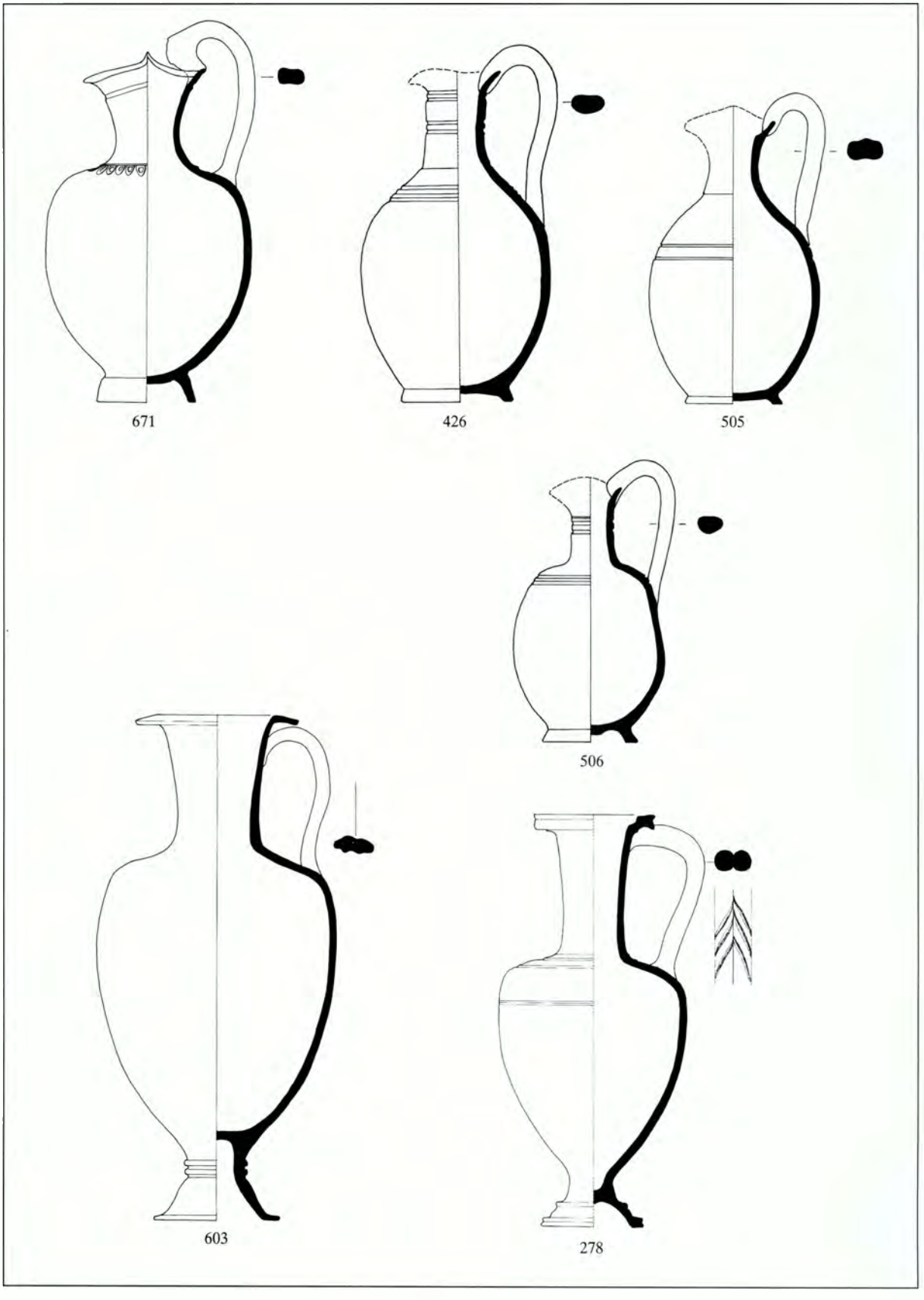

α) Οινοχόη τριφυλλόστομη. β) Οινοχόη χωρίς προχοή.

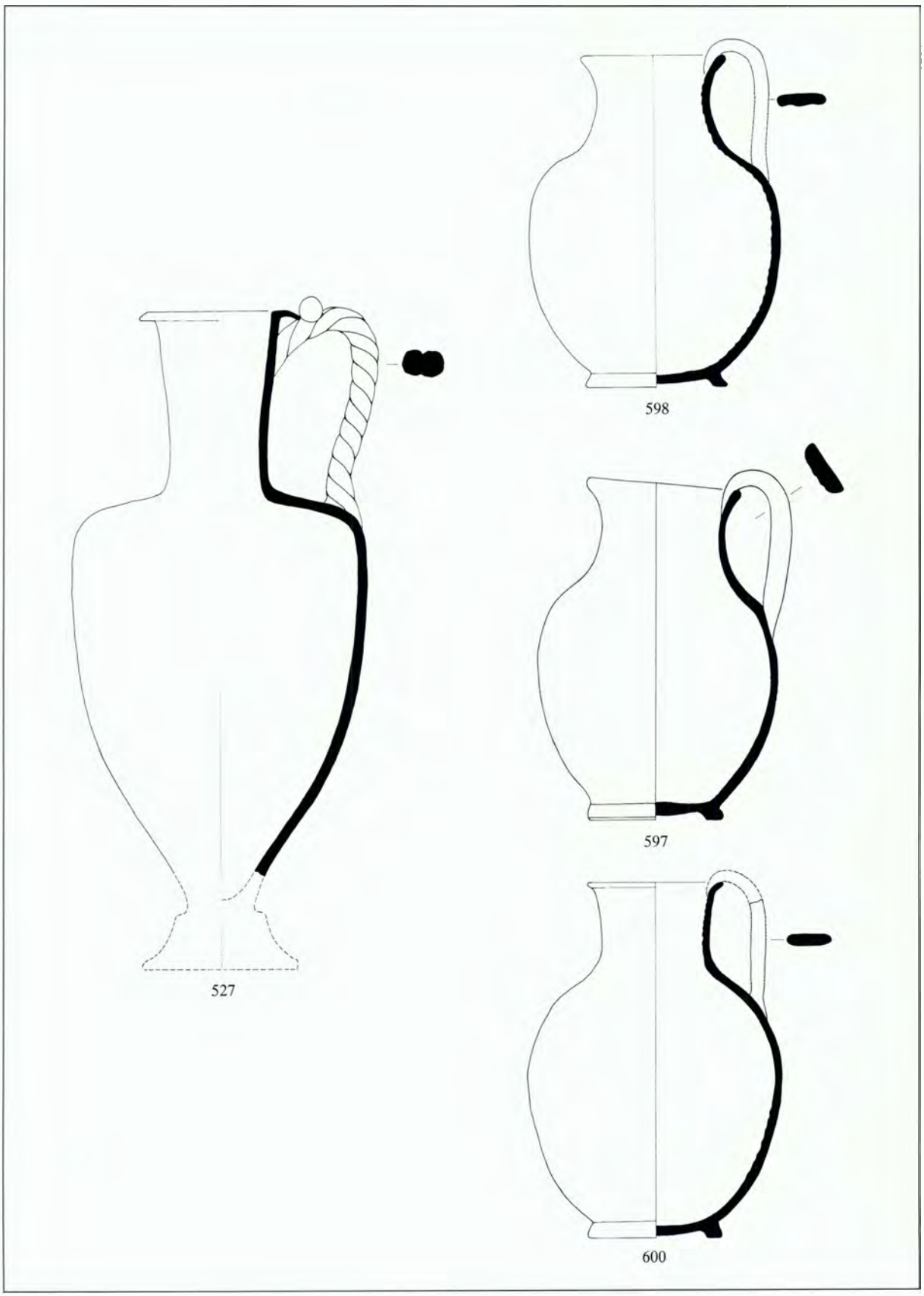

α) Οινοχόη χωρίς προχοή. β) Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης.

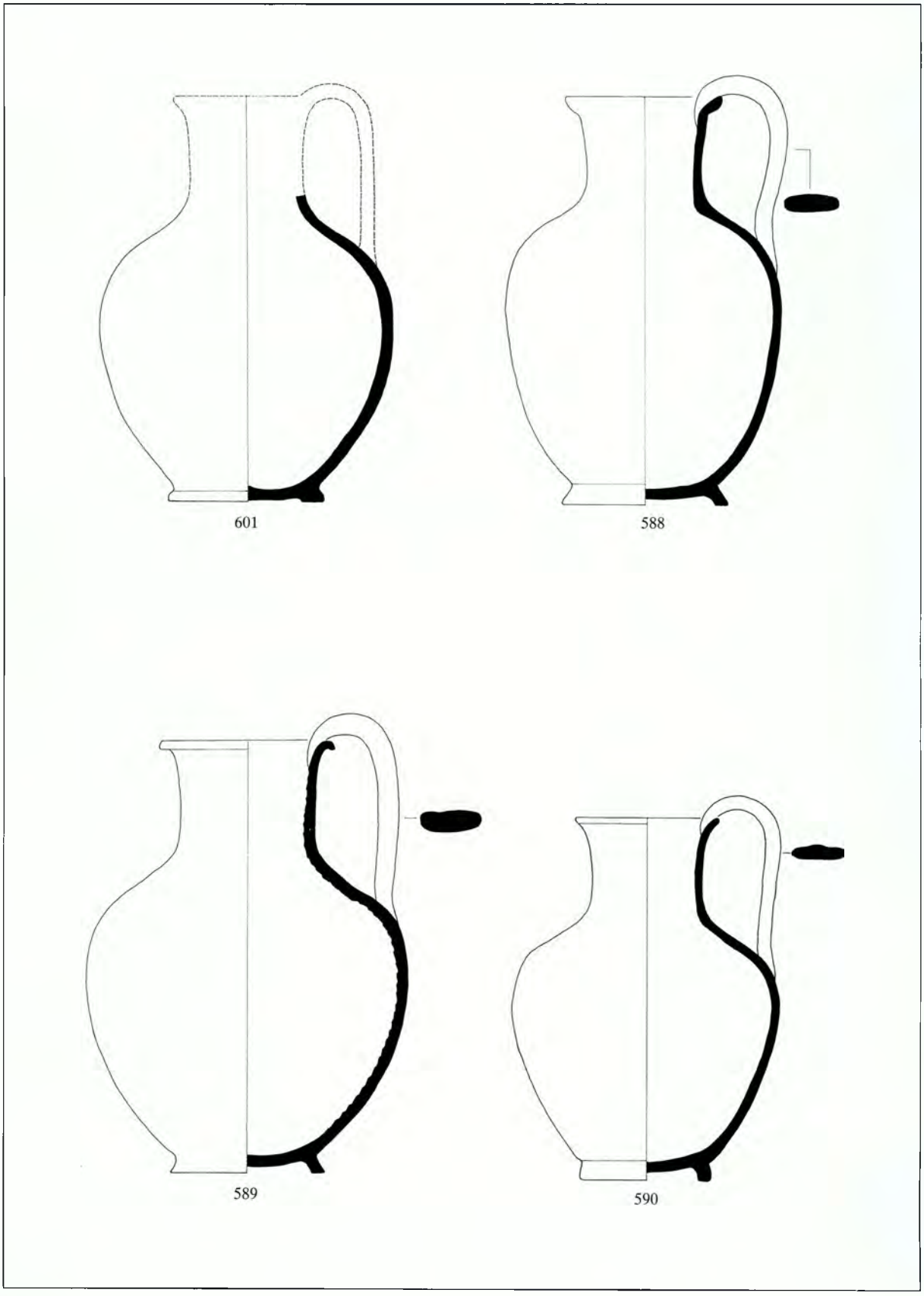

Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης.

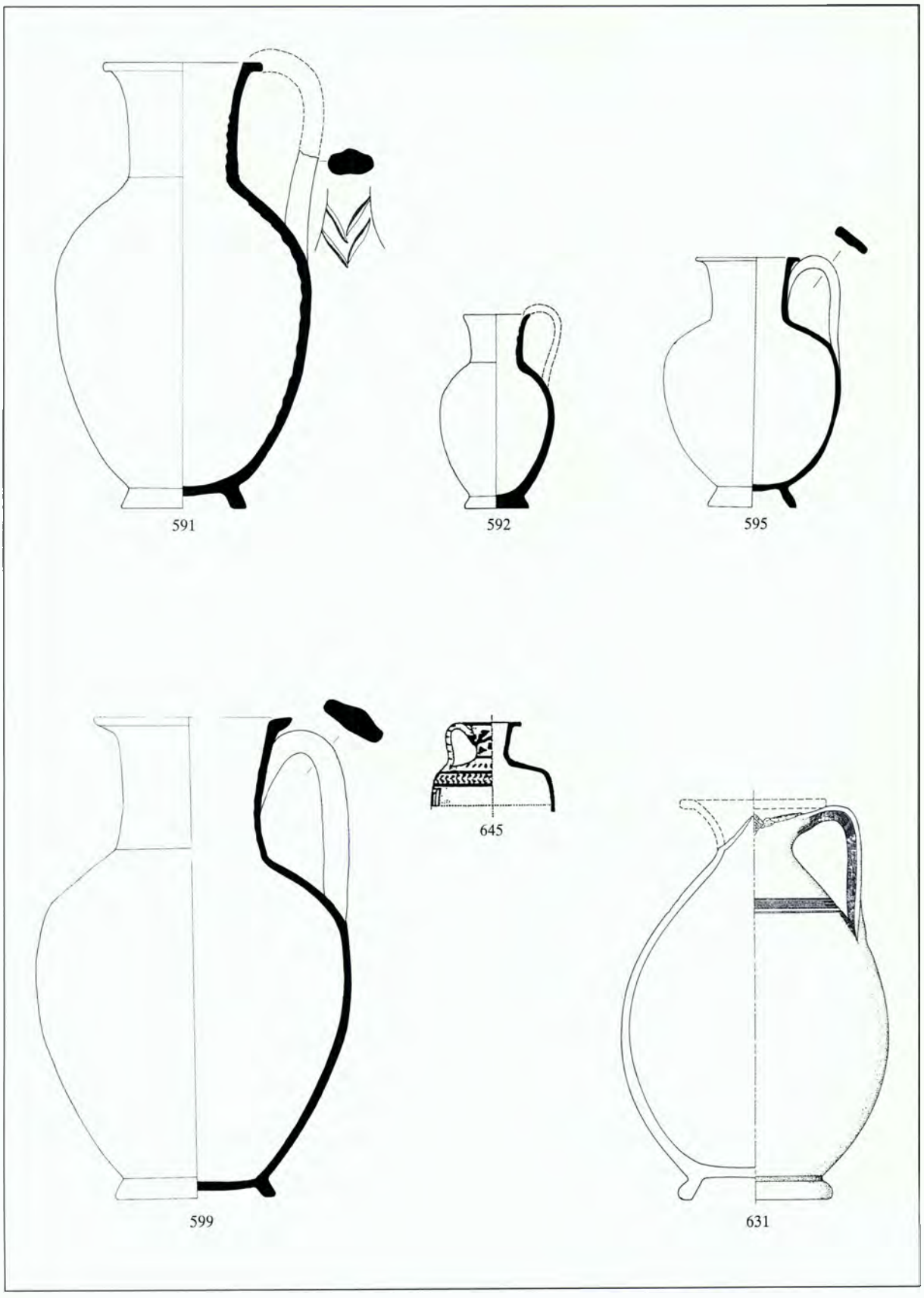

Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης.

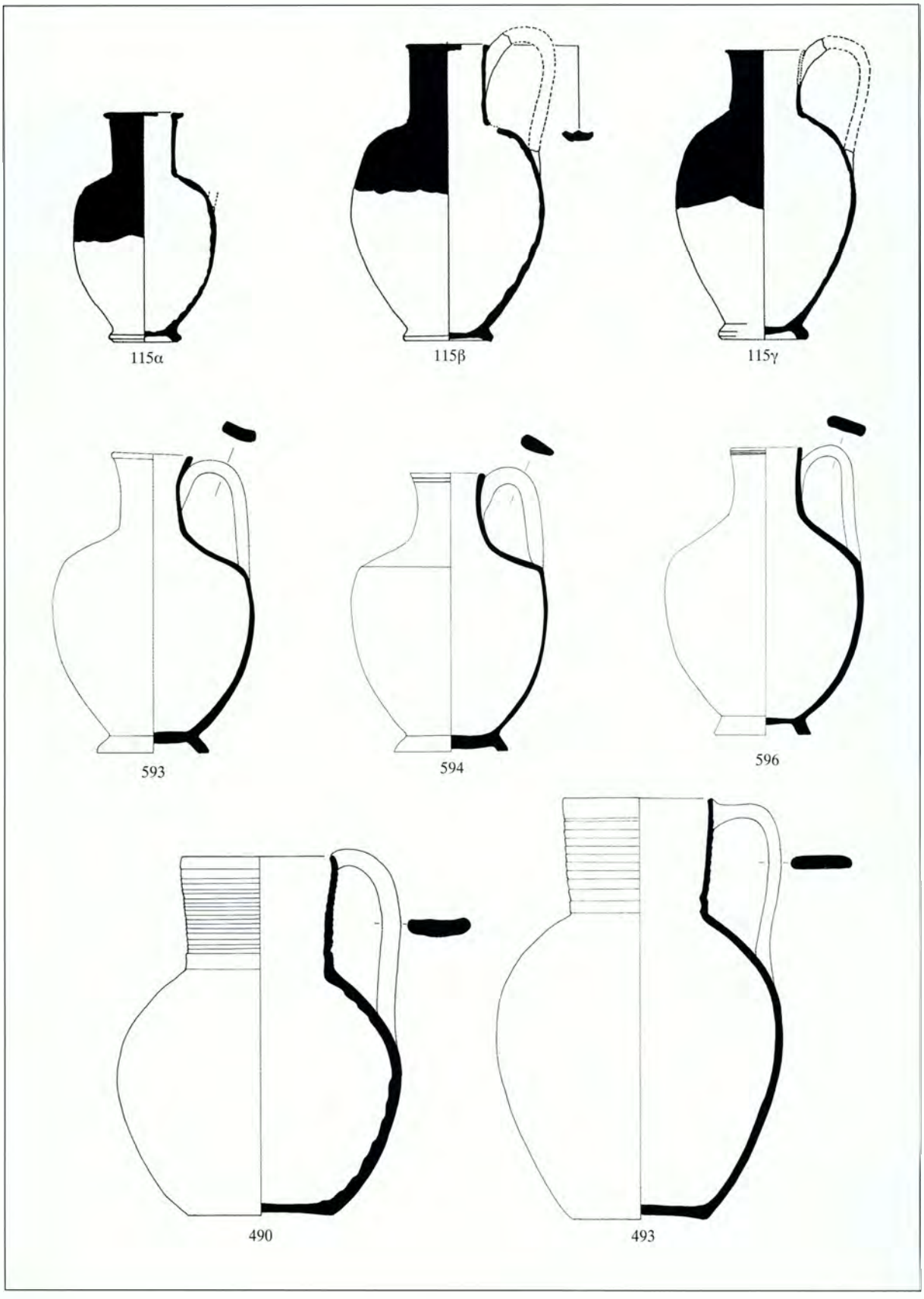

Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης.

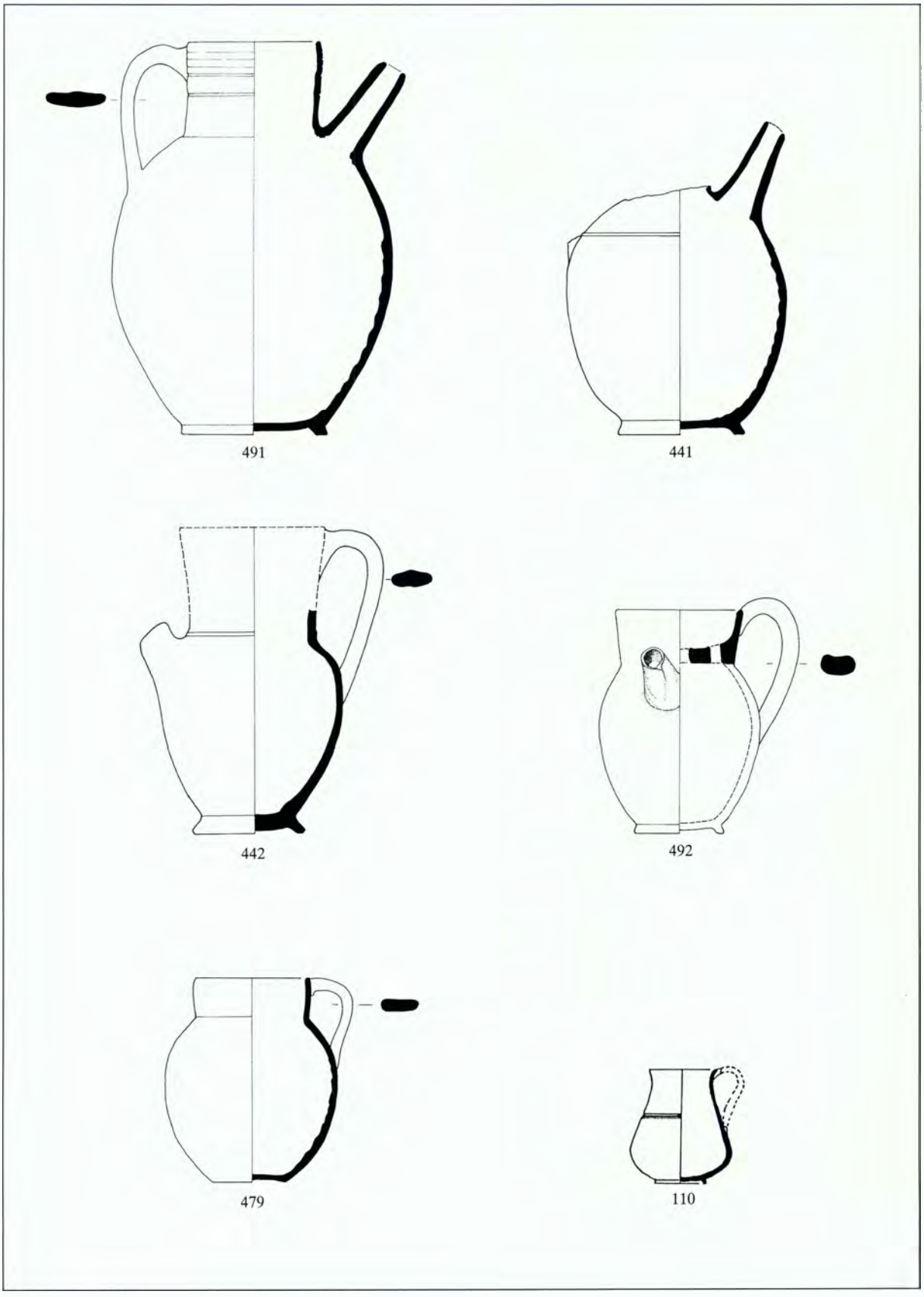

Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης.

α

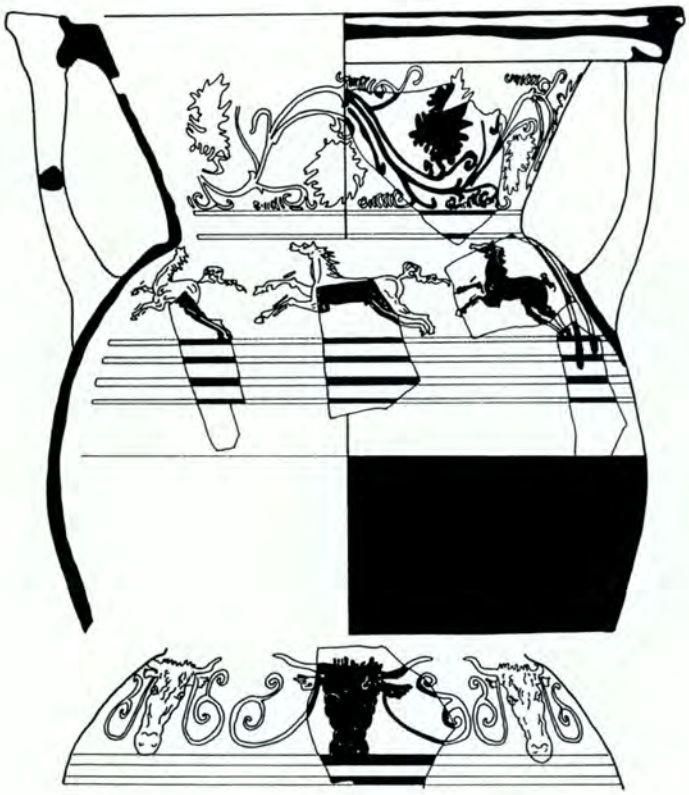

221

β

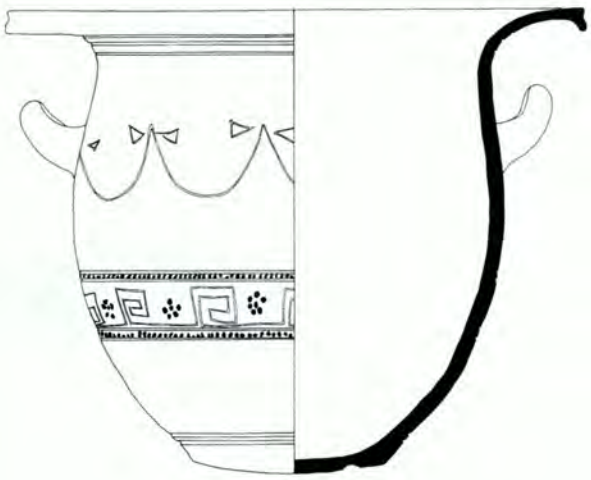

43

43

324

α) Κρατήρας κιονωτός. β) Κρατήρας κωδωνόσχημος.

α

647

44

β

285

γ

290

299

300

301

316

317

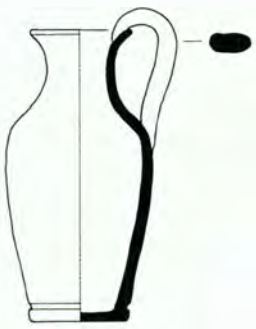

556

α) Κρατήρας κωδωνόσχημος. β) Λάγυνος. γ) Όλπη.

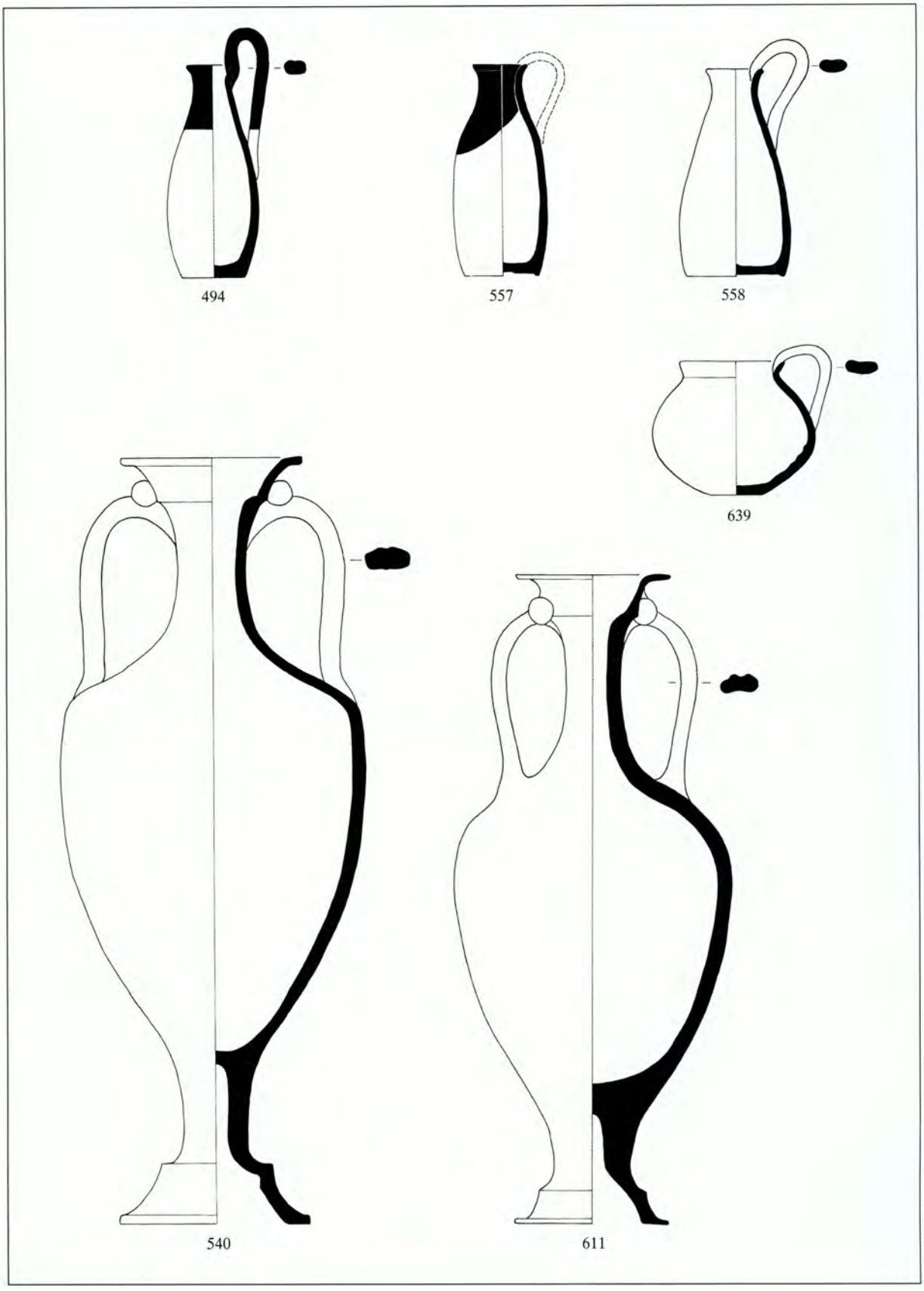

α) Όλπη. β) Προχοΐδιο σφαιρικό. γ) Αμφορέας.

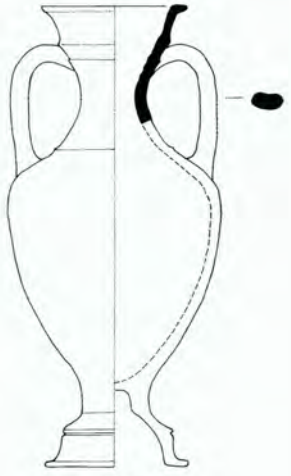

606

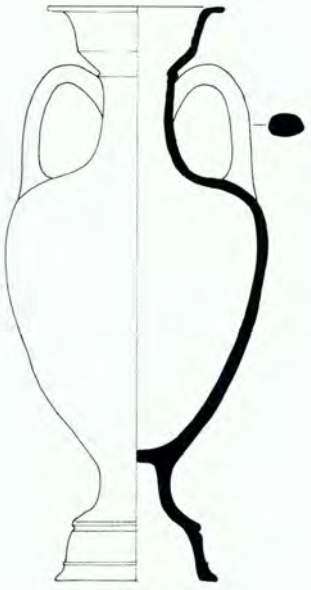

608

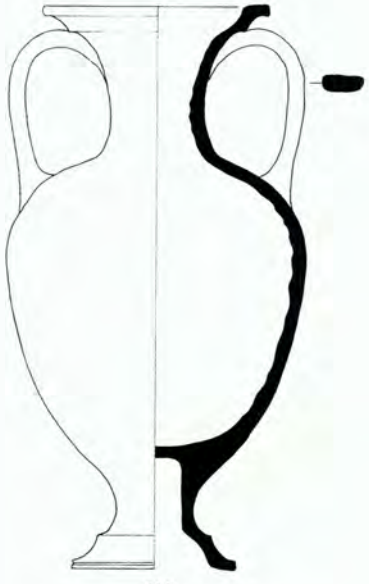

609

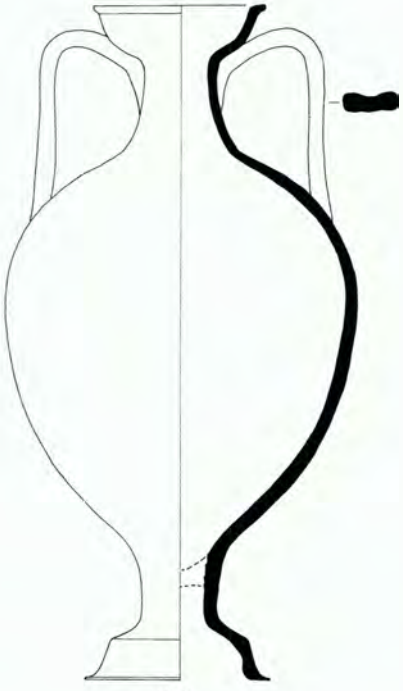

610

Αμφορέας.

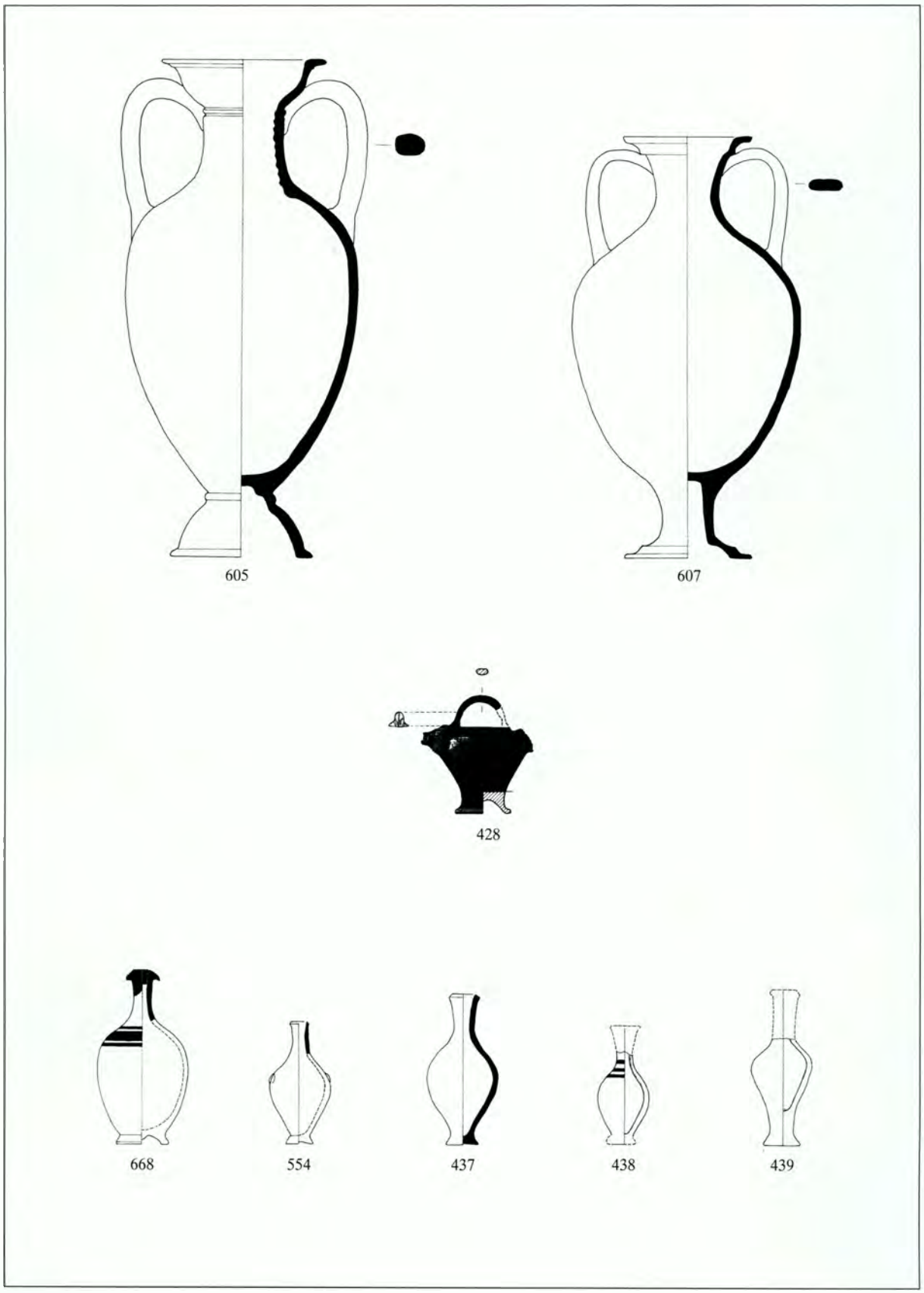

α) Αμφορέας. β) Κάδος (situla). γ) Μυροδοχείο-ψευδοαμφορίσκος.

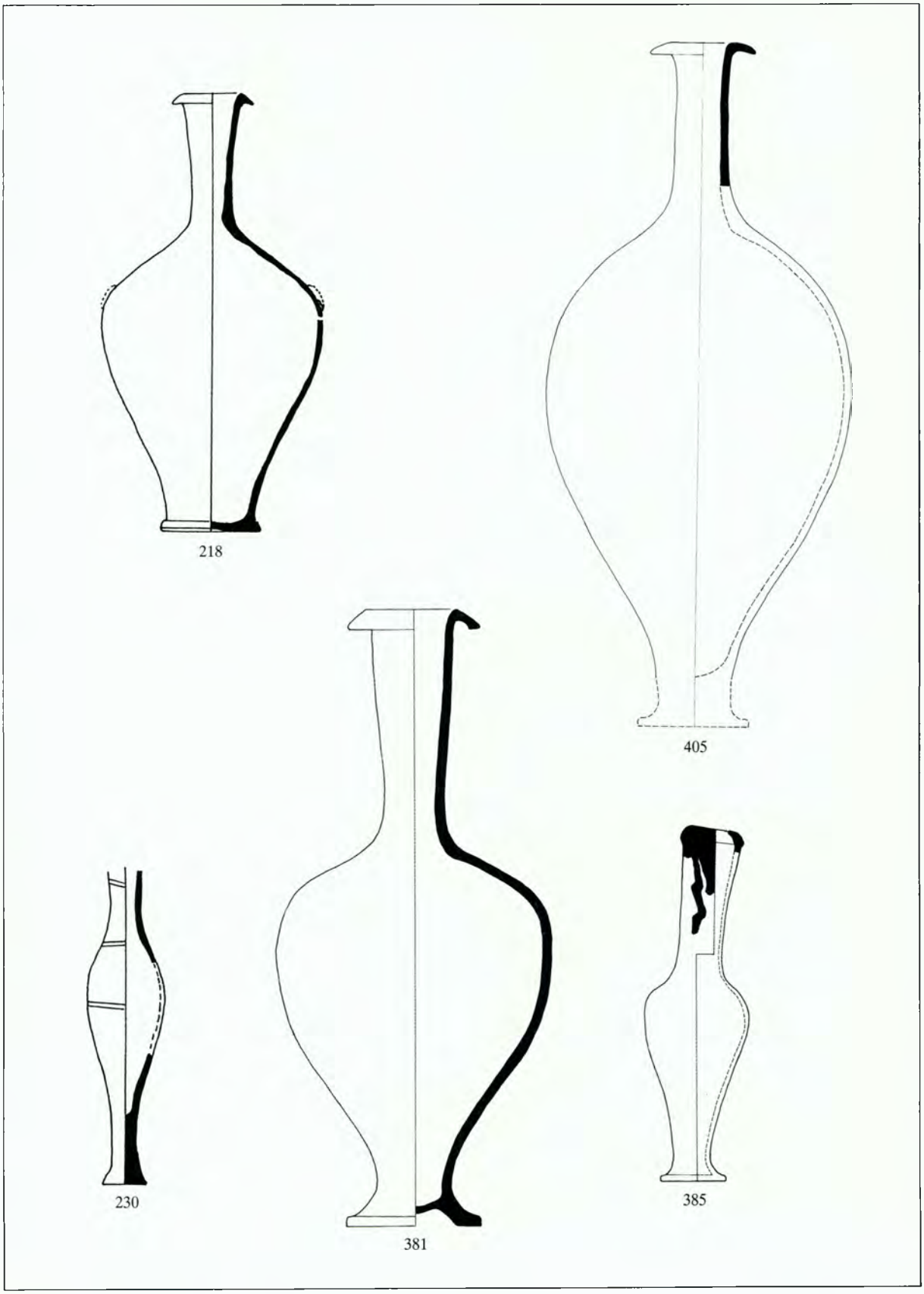

Μυροδοχείο-ψευδοαμφορίσκος.

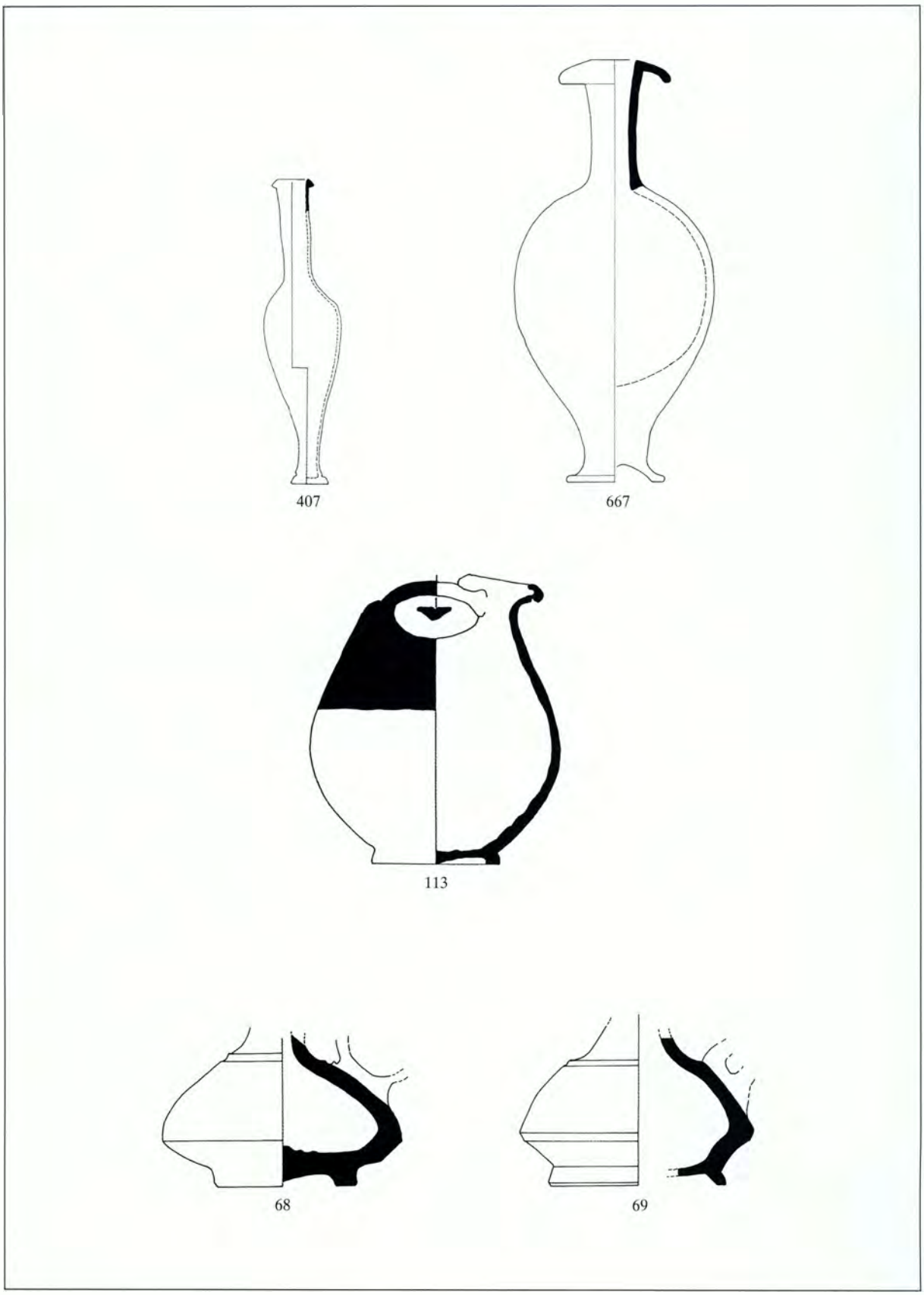

α) Μυροδοχείο-ψευδοαμφορίσκος. β) Ασκός «πτηνόσχημος». γ) Ασκός τύπου «guttus».

α

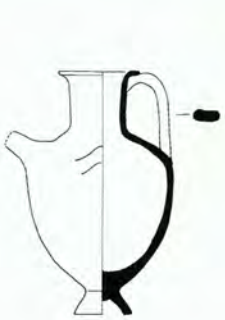

602

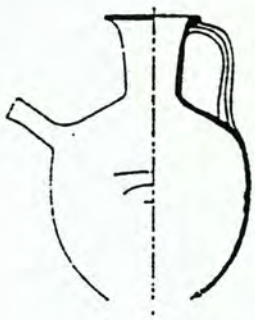

622

β

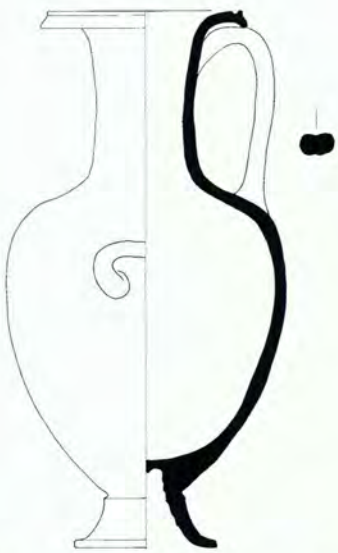

612

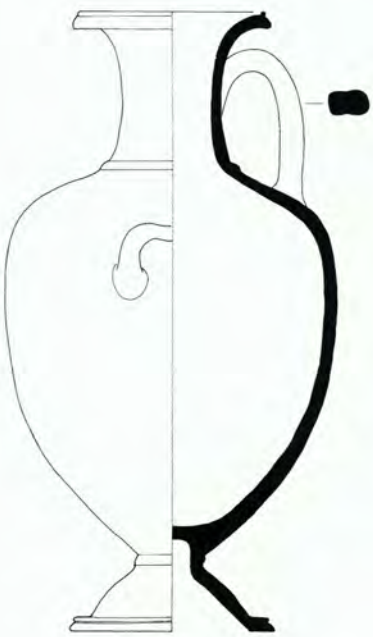

613

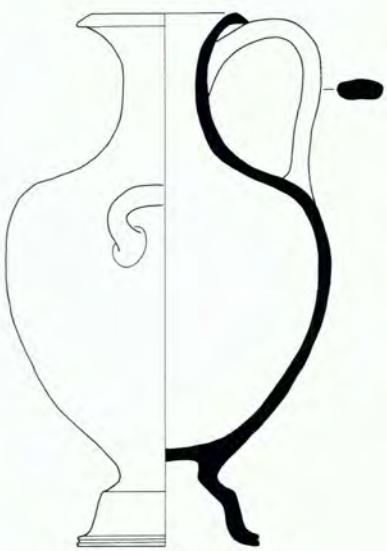

614

α) Υδρία-θήλαστρο. β) Υδρία.

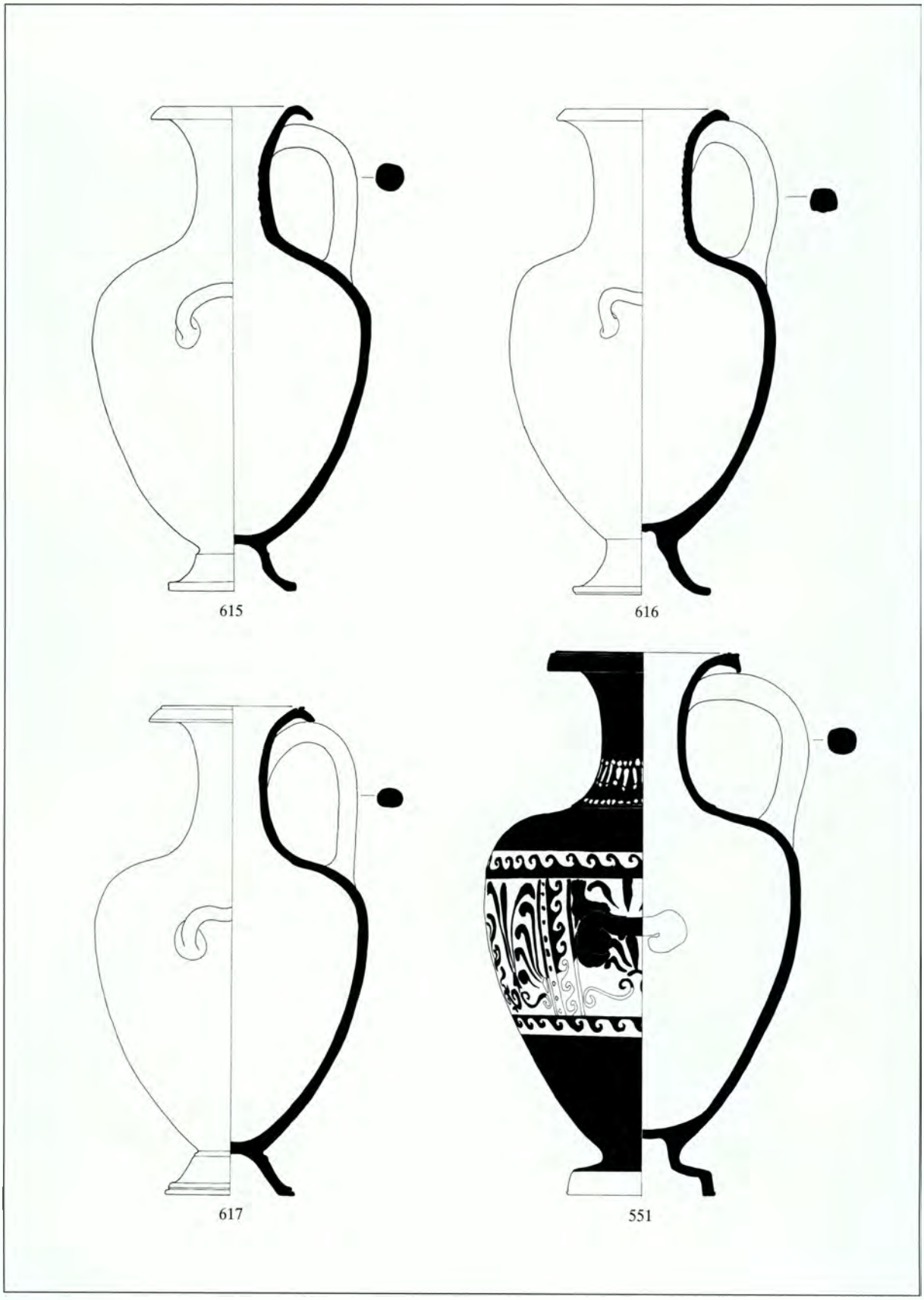

Υδρία.

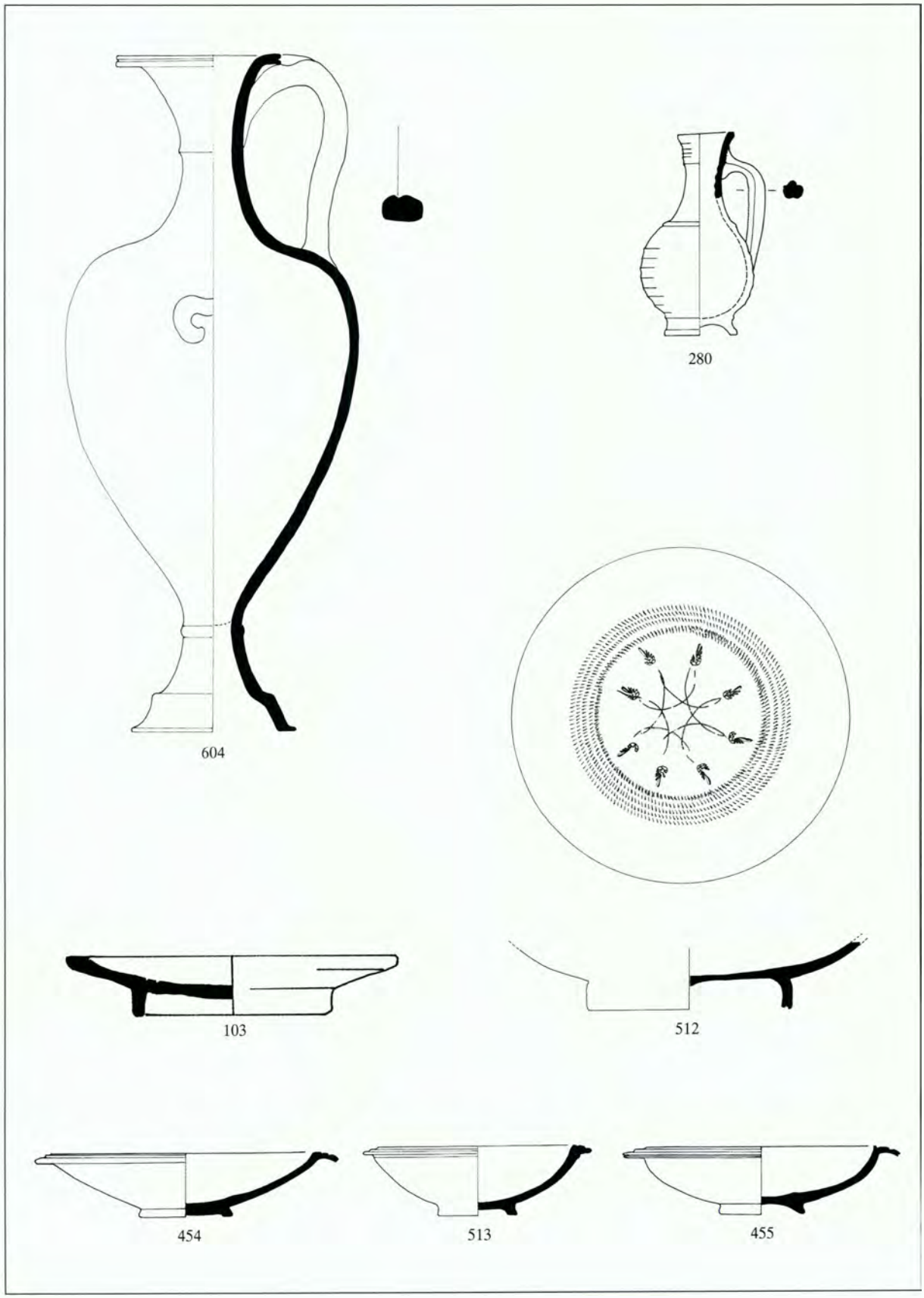

α) Υδρία. β) Ληκύθιο αρυβαλλοειδές. γ) Πινάκιο με έσω νεύον χείλος. δ) Πινάκιο με πτυχωτό χείλος.

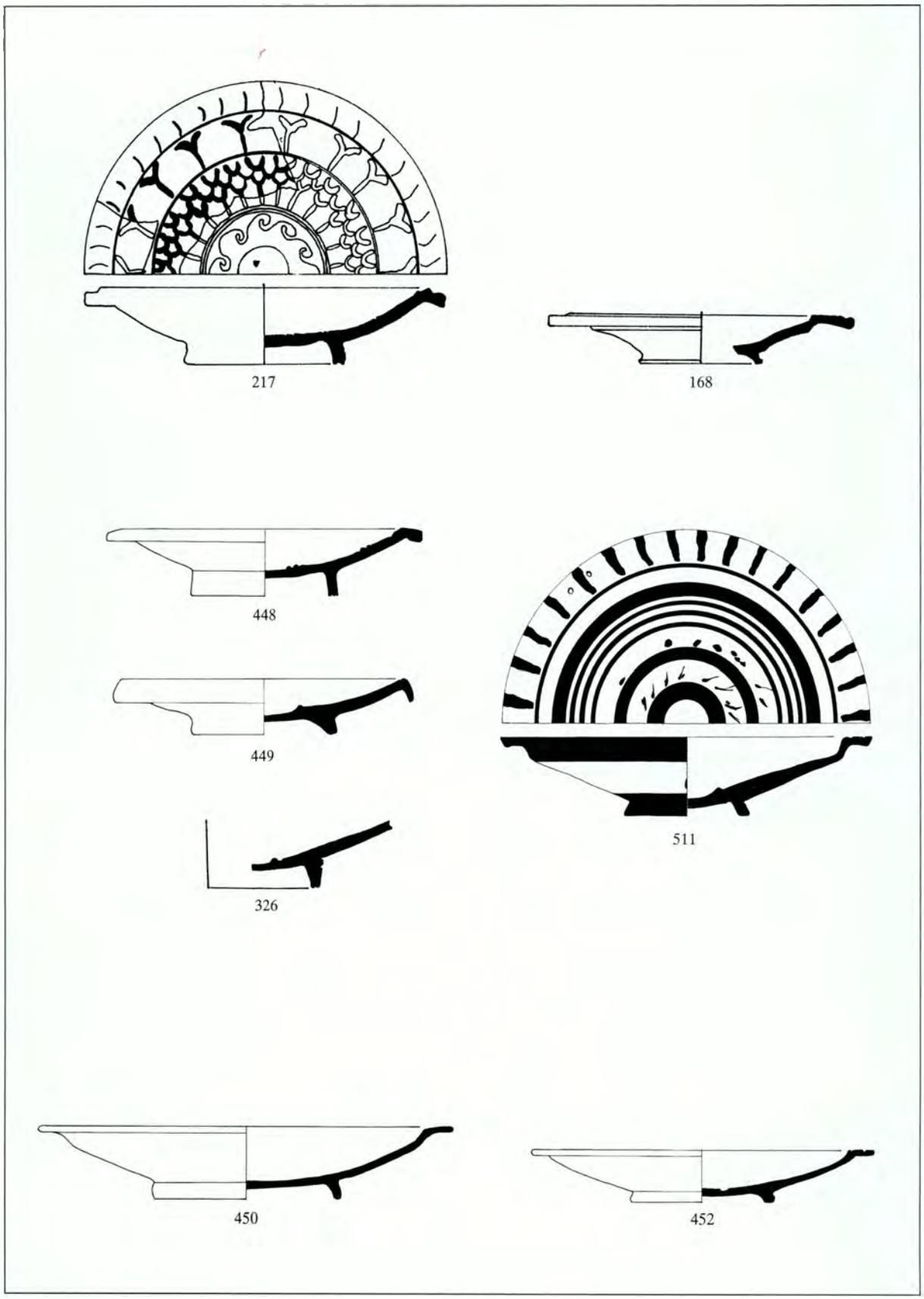

α) Πινάκιο με πτυχωτό χείλος. β) Ιχθυοπινάκιο. γ) Πινάκιο με προεξέχον χείλος.

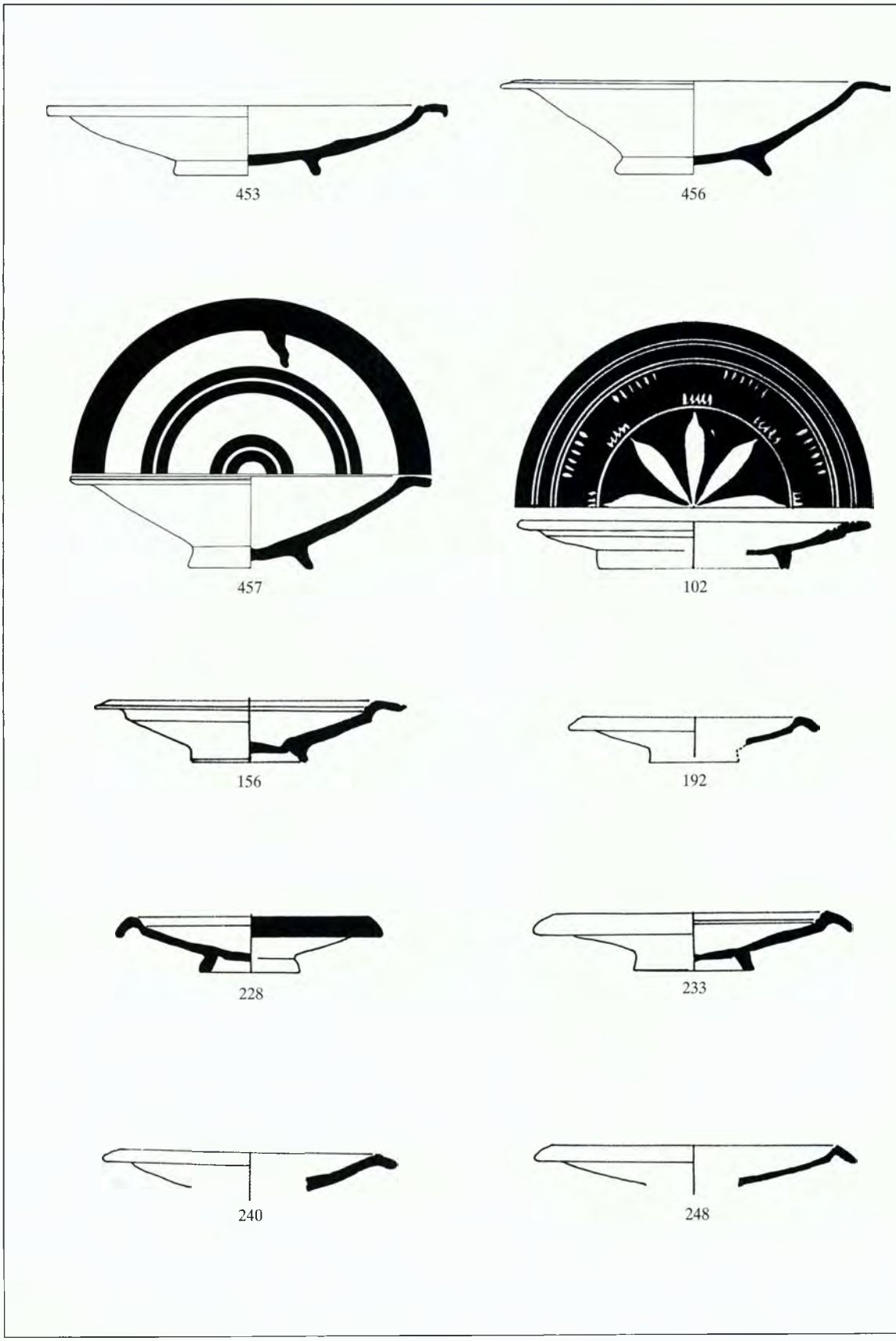

Πινάκιο με προεξέχον χείλος.

α) Πινάκιο με προεξέχον χείλος. β) Δίσκος-πιατέλα. γ) Αλατοθήκη. δ) Σκυφίδιο άωτο.

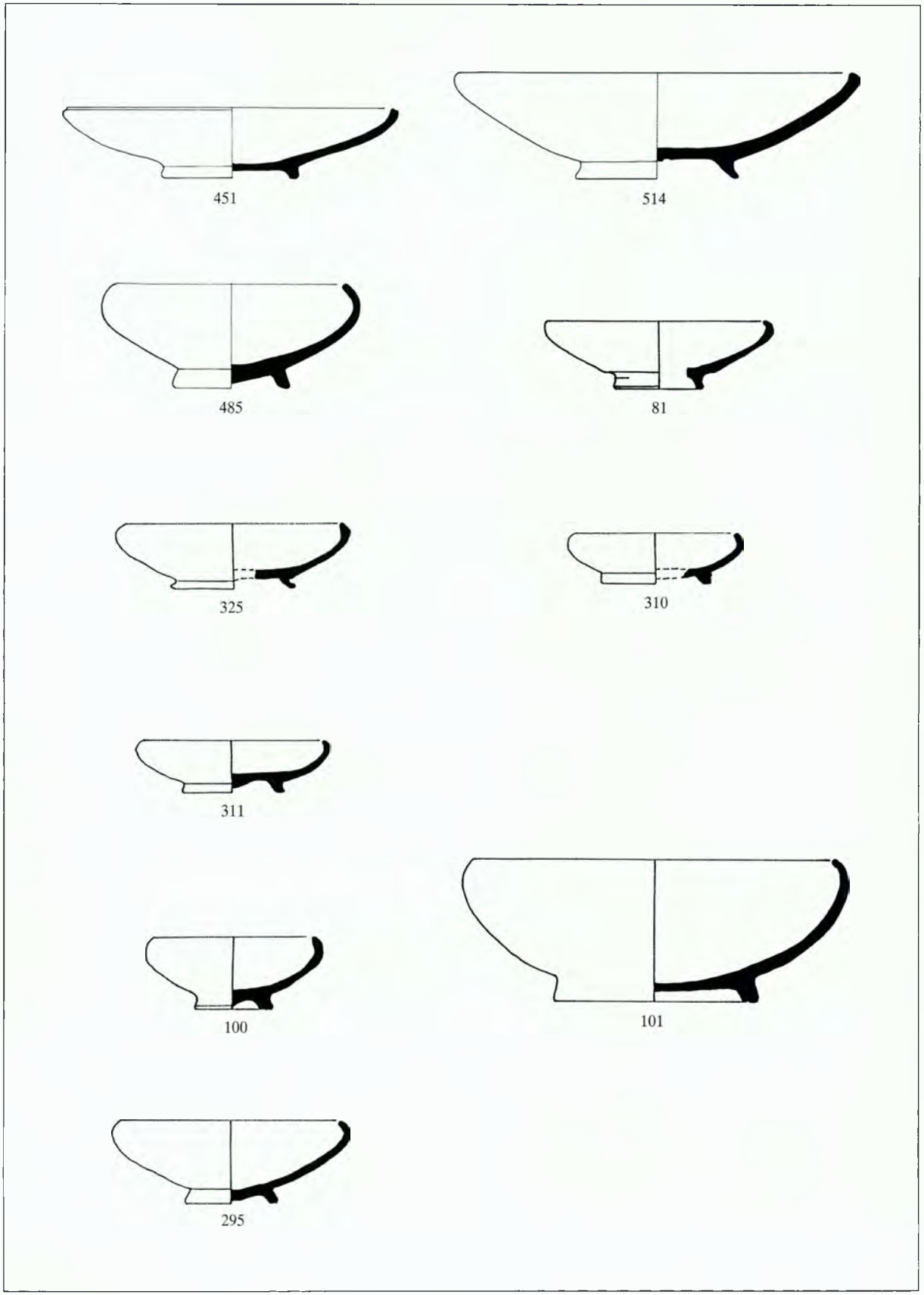

Σκυφίδιο άωτο.

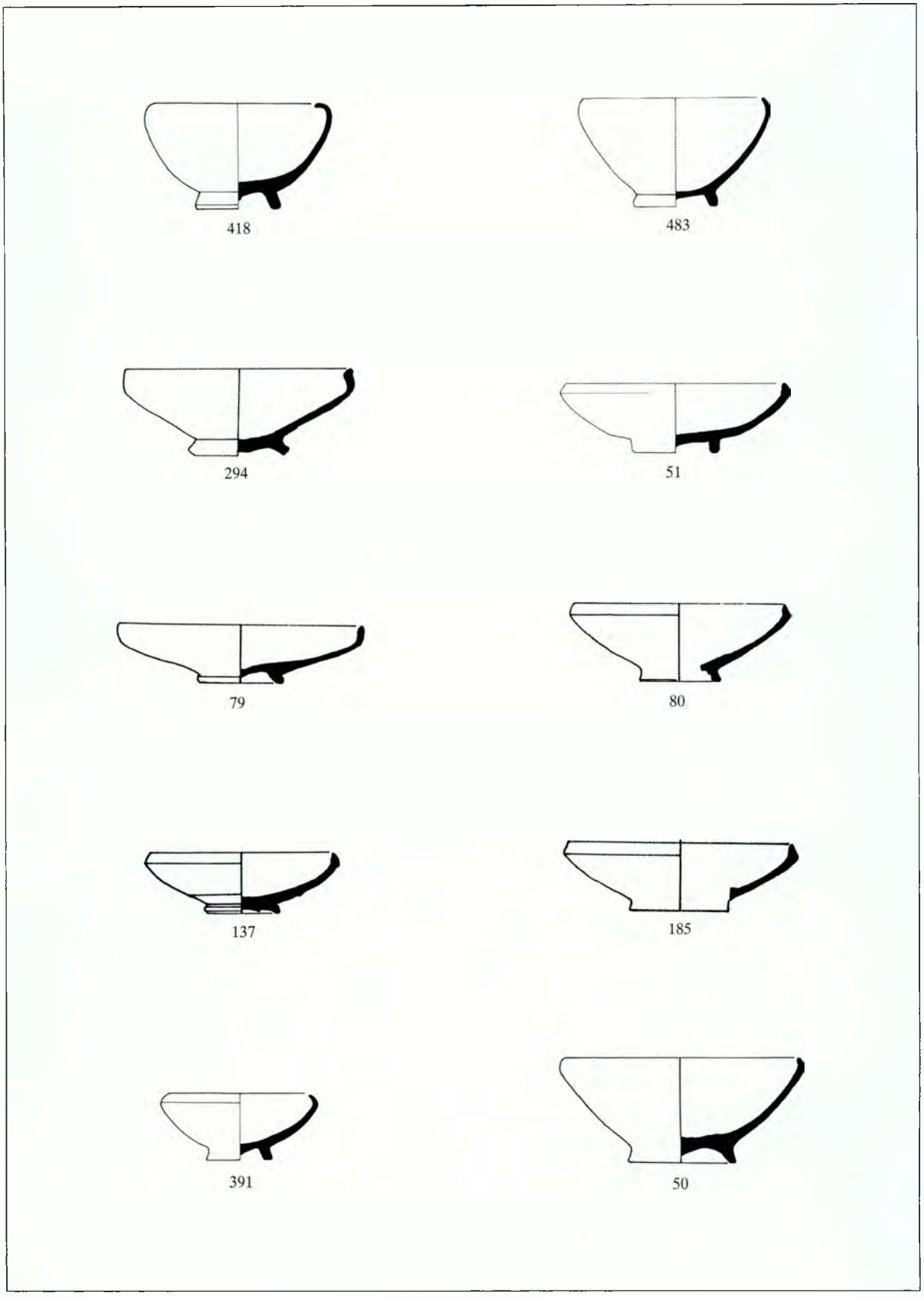

Σκυφίδιο άωτο.

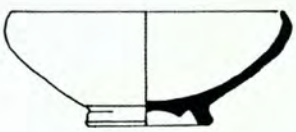
89

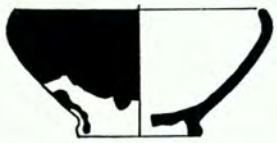
229

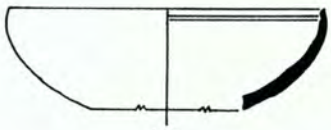
186

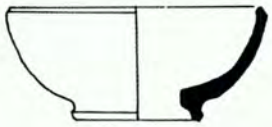
239

269

77

78

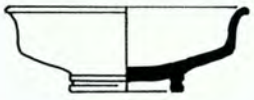
130

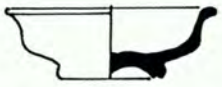
136

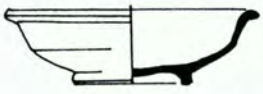
219

157

Σκυφίδιο άωτο.

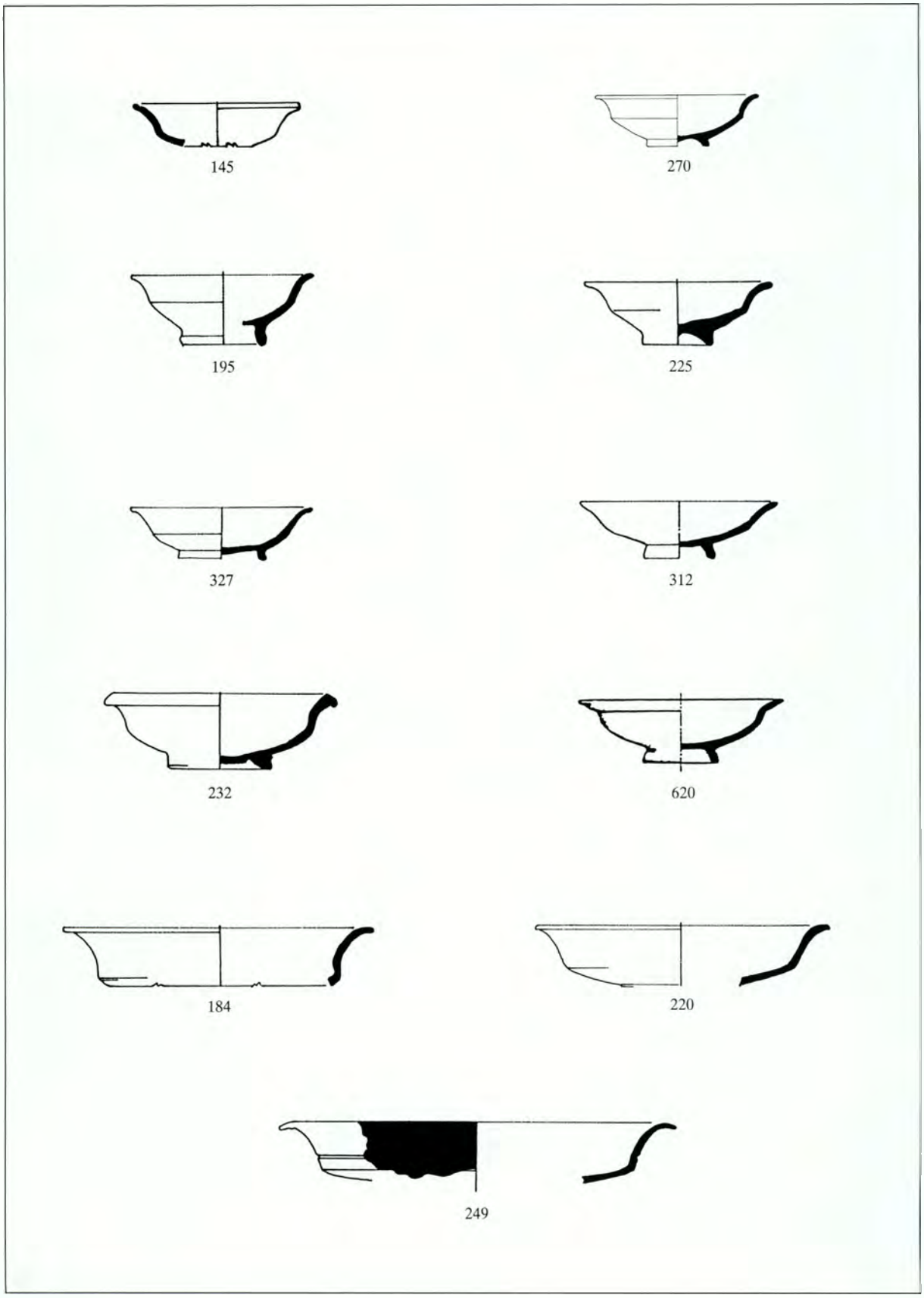

Σκυφίδιο άωτο.

α

277

276

49

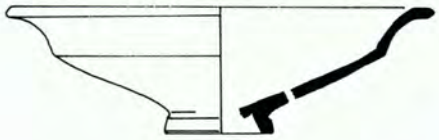

231

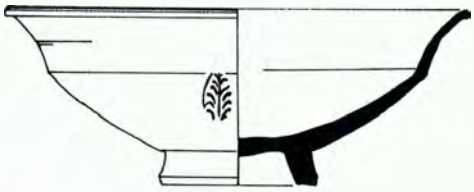

88

β

429

476

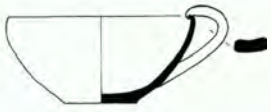

516

517

α) Σκυφίδιο άωτο. β) Σκυφίδιο μόνωτο.

α) Σκυφίδιο μόνωτο. β) Σκυφίδιο δίωτο. γ) Φιάλη τύπου «Medusa bowl». δ) Λεκάνη.

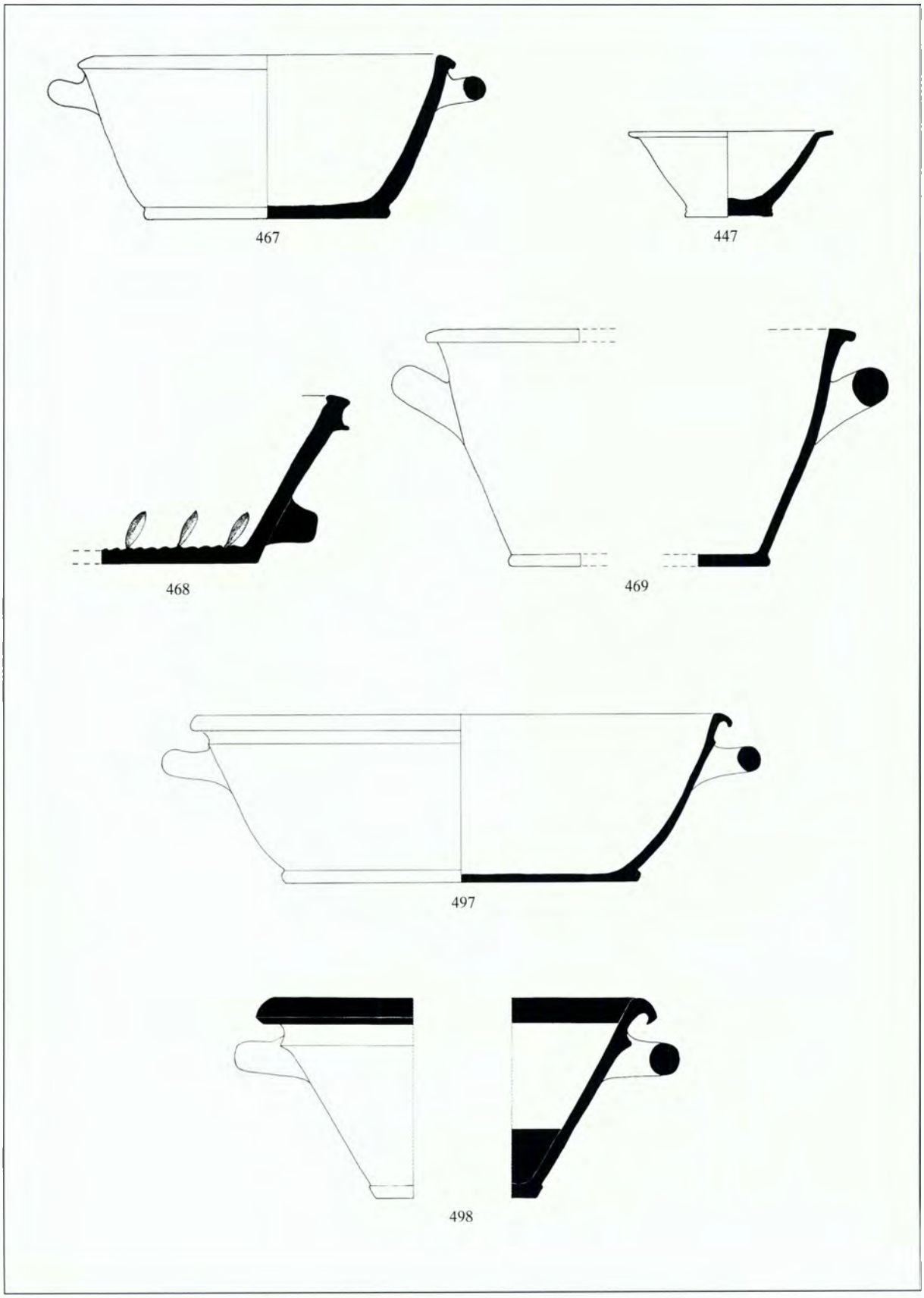

Λεκάνη.

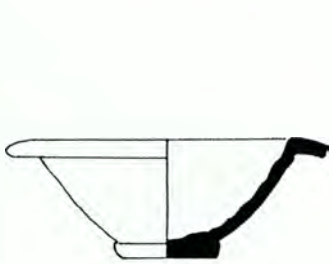

104

125

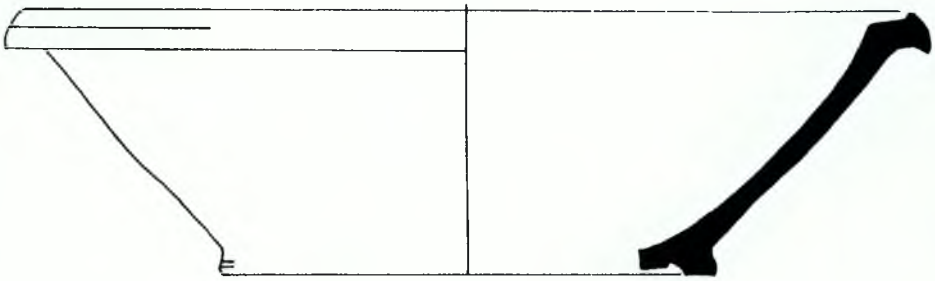

188

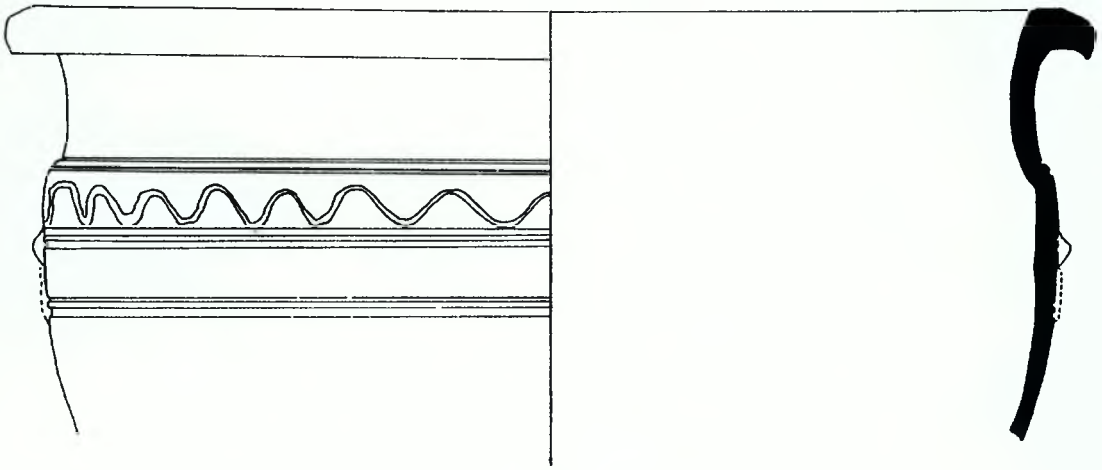

124

Λεκάνη.

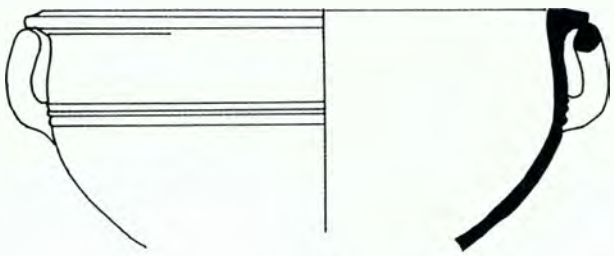

126

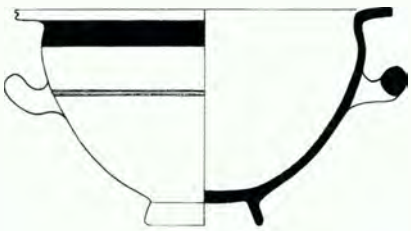

496

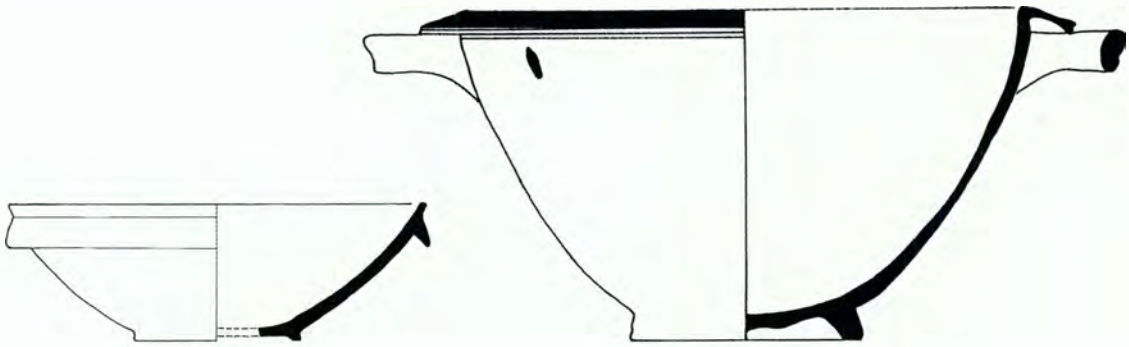

500

82

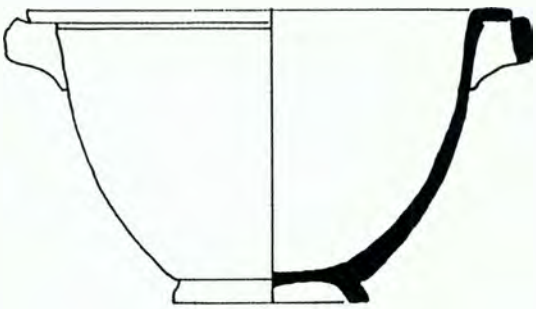

160

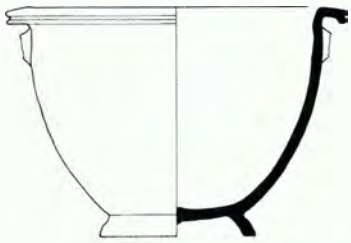

618

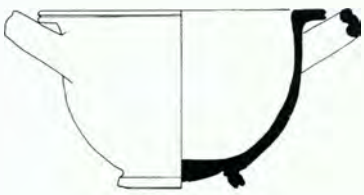

368

Λεκάνη.

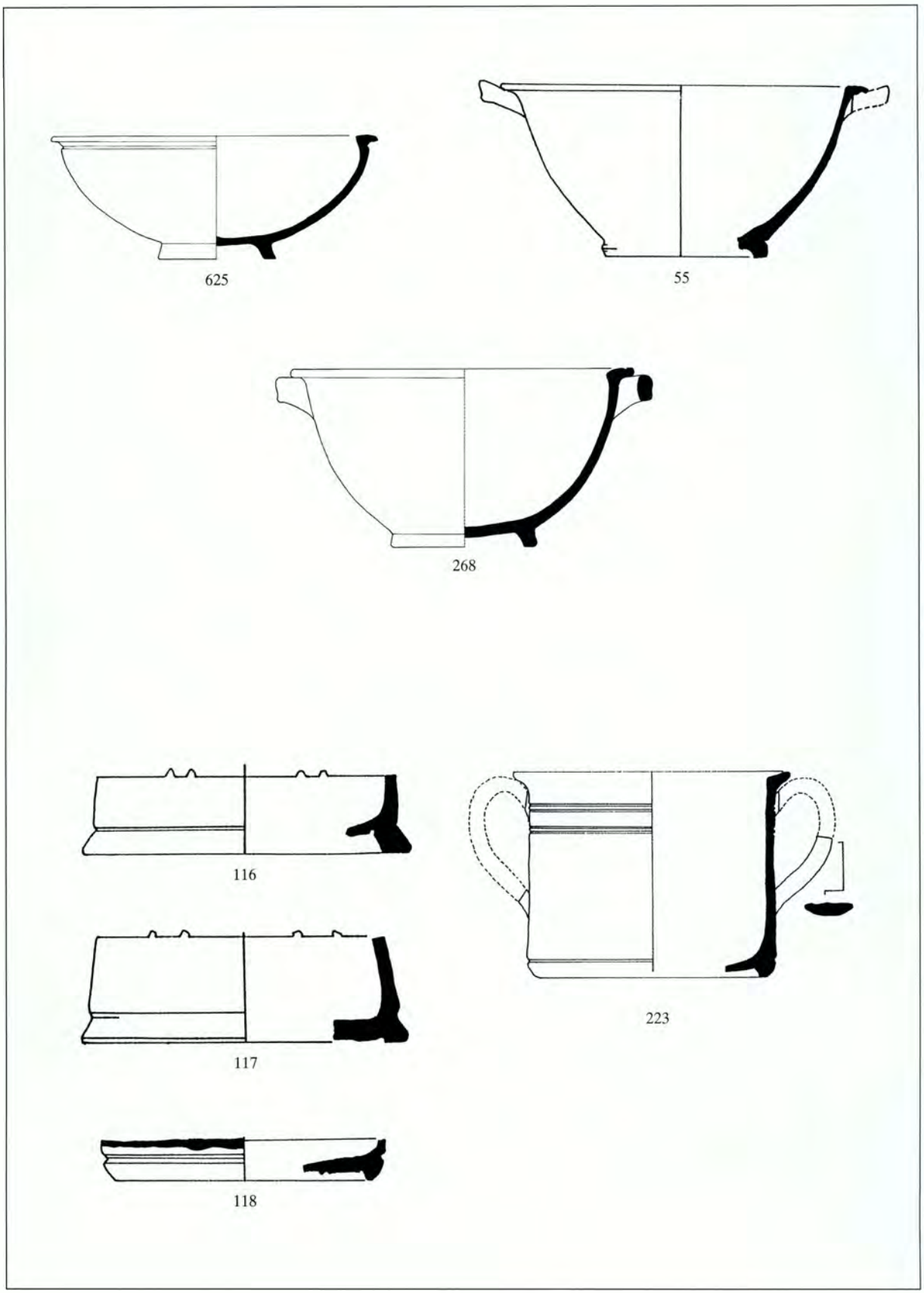

α) Λεκάνη. β) Λέβης κυλινδρικός.

α

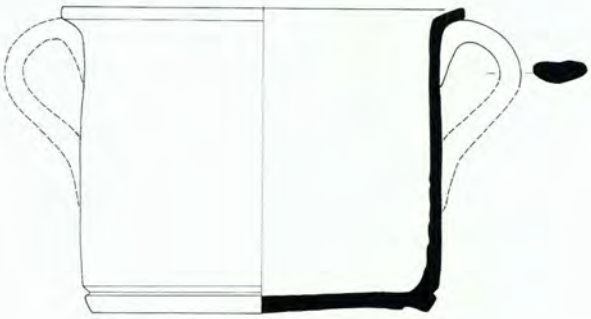

406

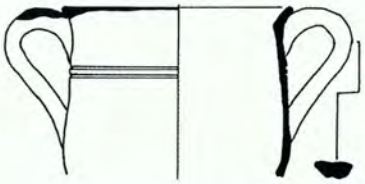

222

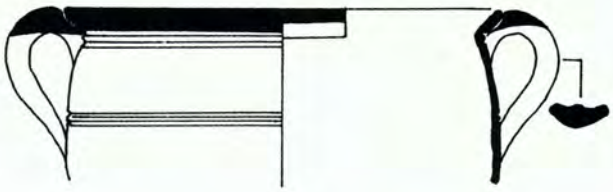

251

β

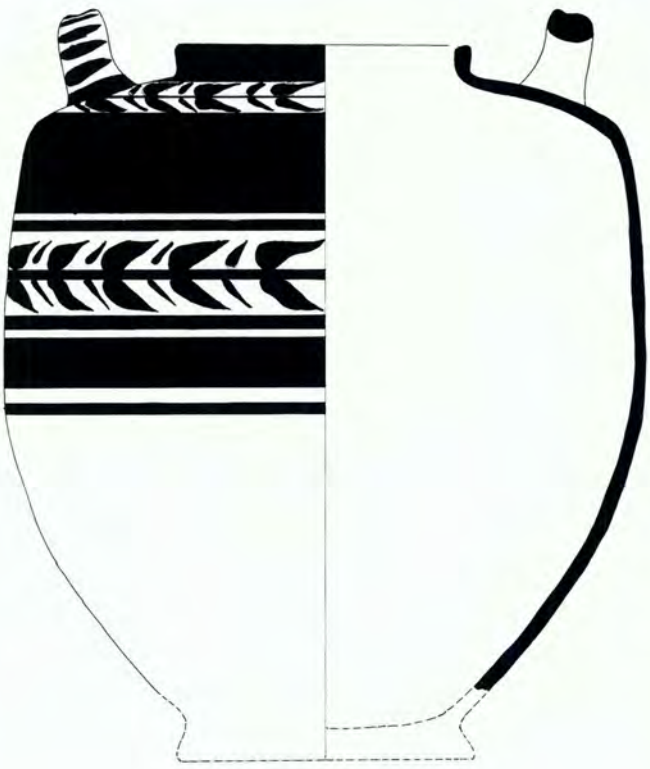

105

460

α) Λέβης κυλινδρικός. β) Λέβης σταμνοειδής.

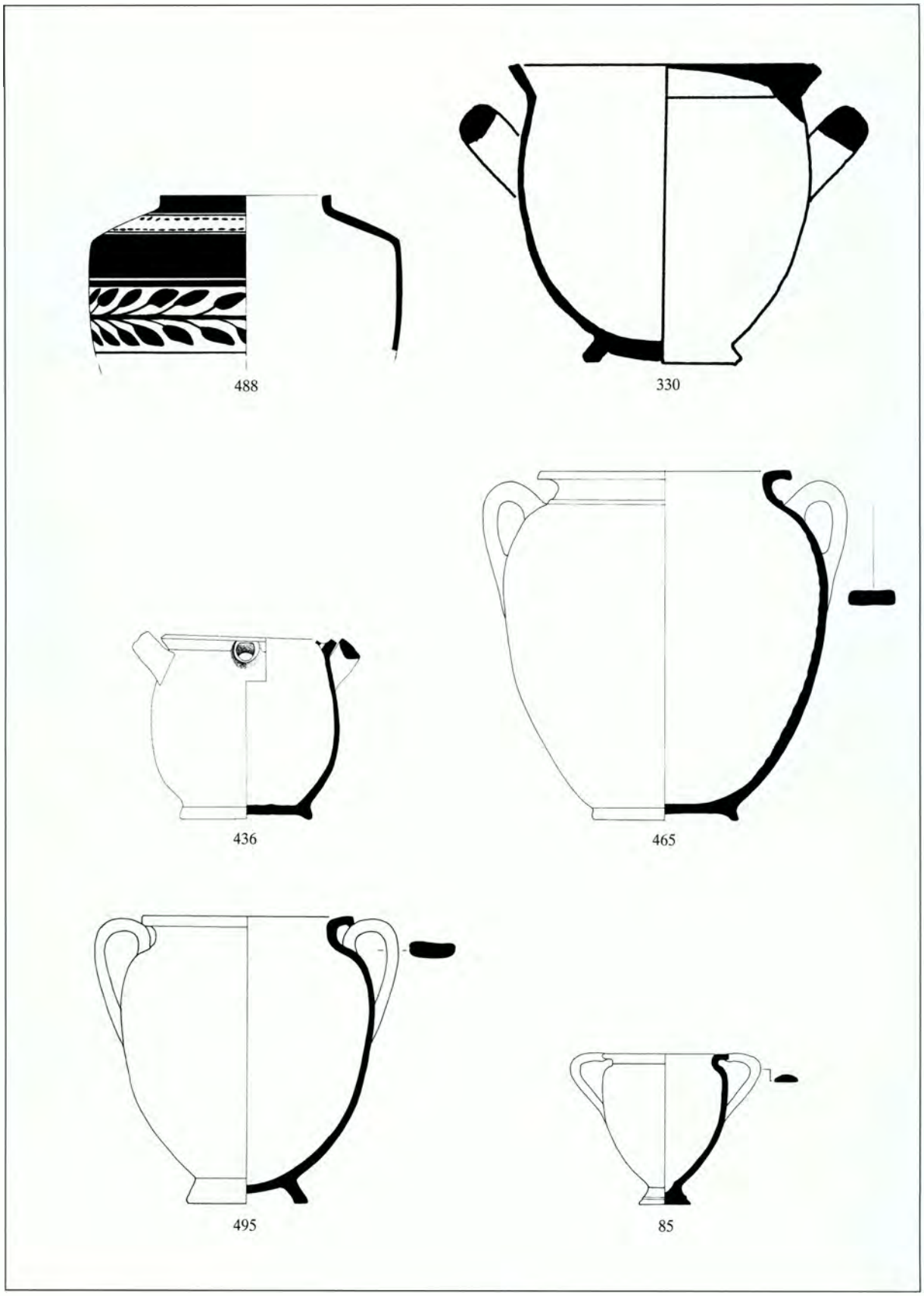

Λέβης σταμνοειδής.

α

329 646

β

302 303 304 318 56 57 60

γ

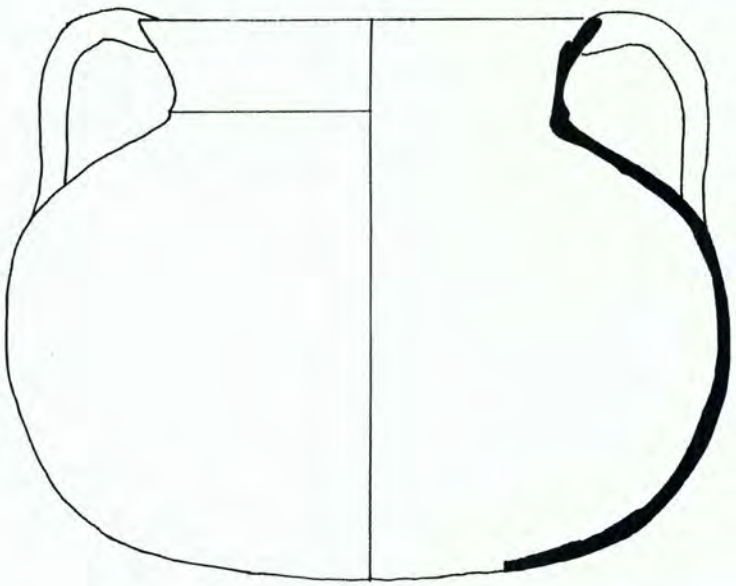

119

α) Λέβης σταμνοειδής. β) Λύχνος. γ) Χύτρα.

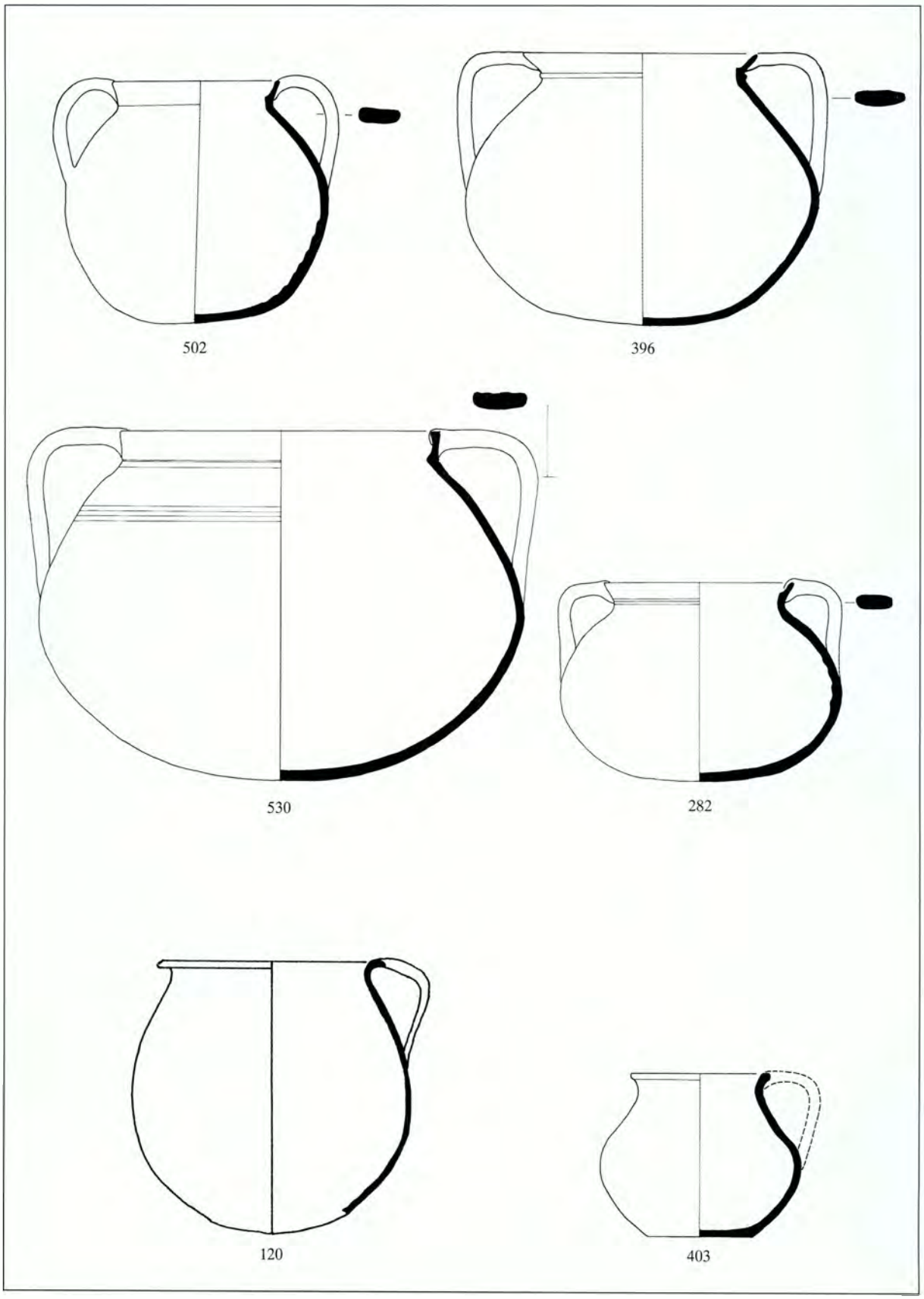

α) Χύτρα. β) Αρυτήρας.

α

65 66 67

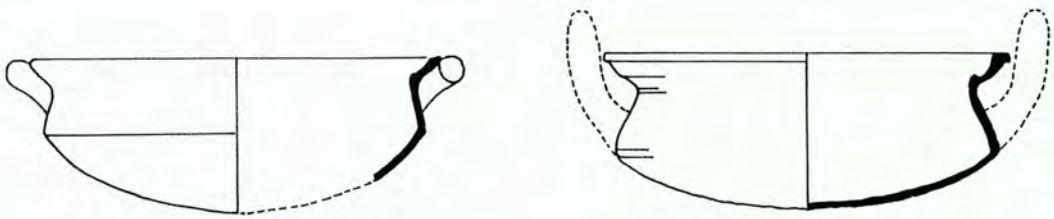

62 122

β

151 244

252 281

501

α) Αρυτήρας. β) Λοπάς.

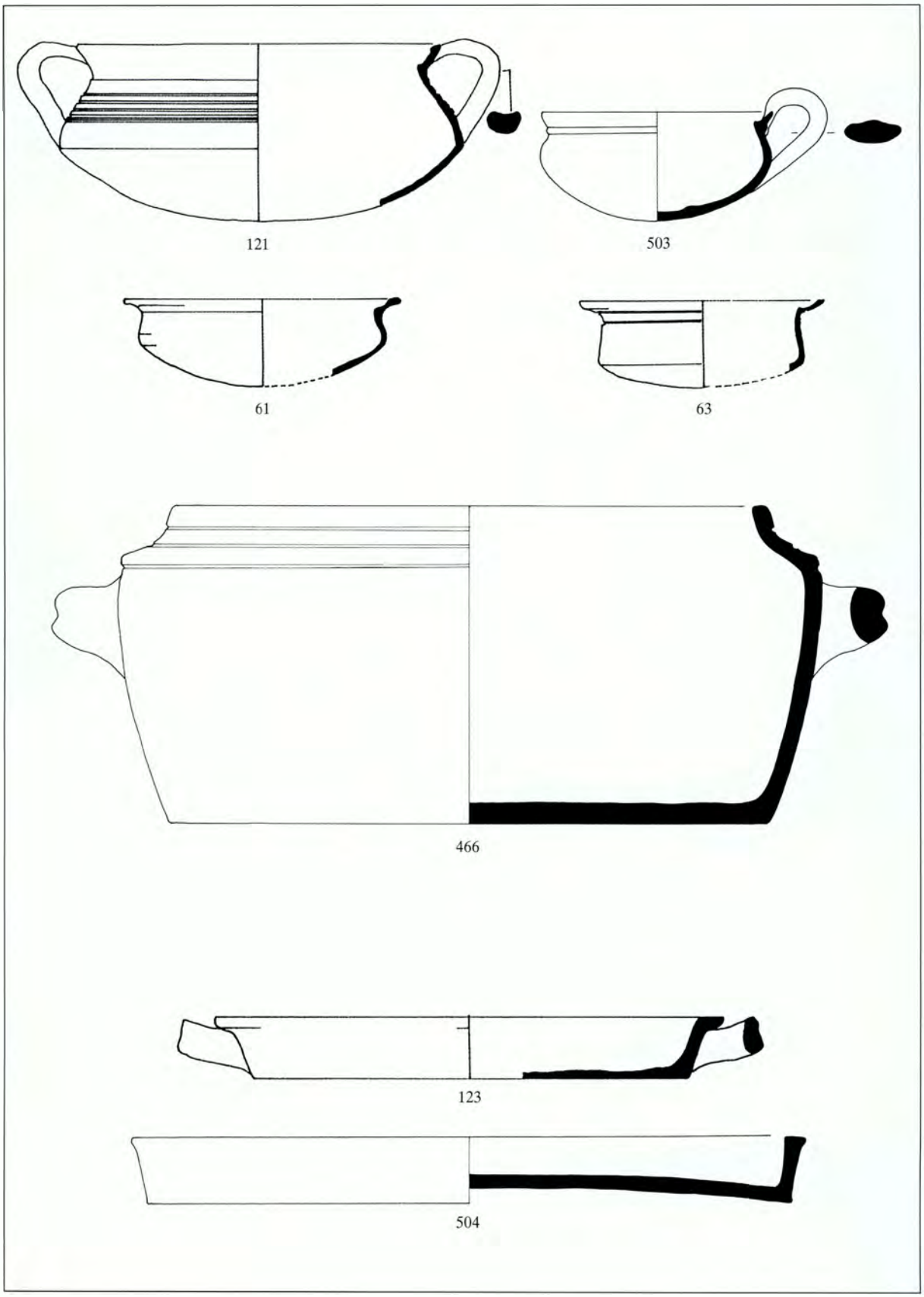

α) Λοπάς. β) Μαγειρικό σκεύος. γ) Τηγανόσχημο σκεύος.

α

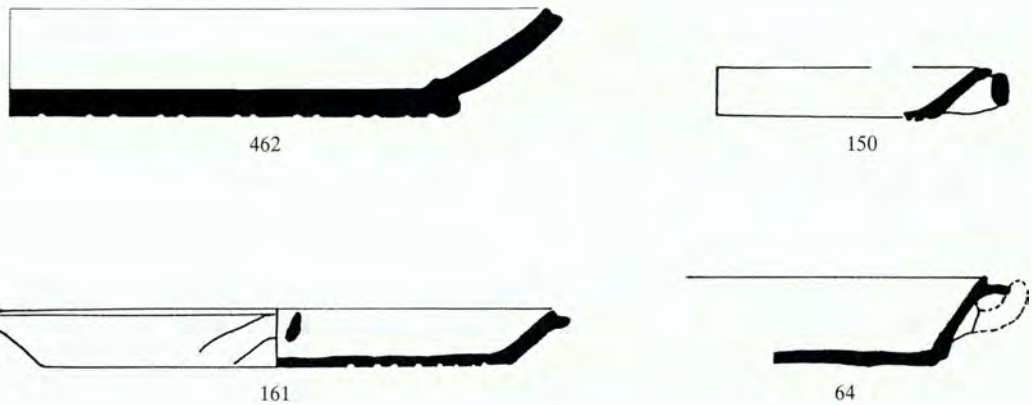

β

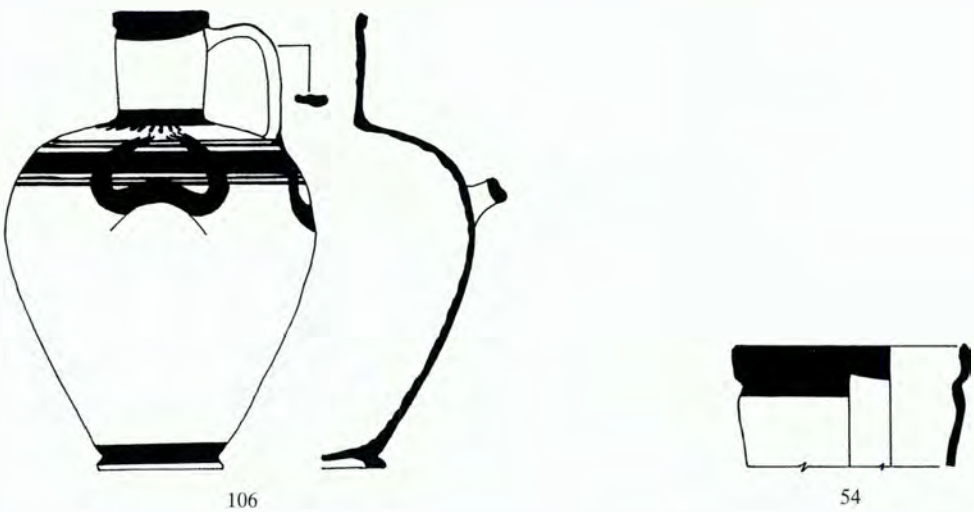

α) Τηγανόσχημο σκεύος. β) Υδρία τύπου «Ο».

α

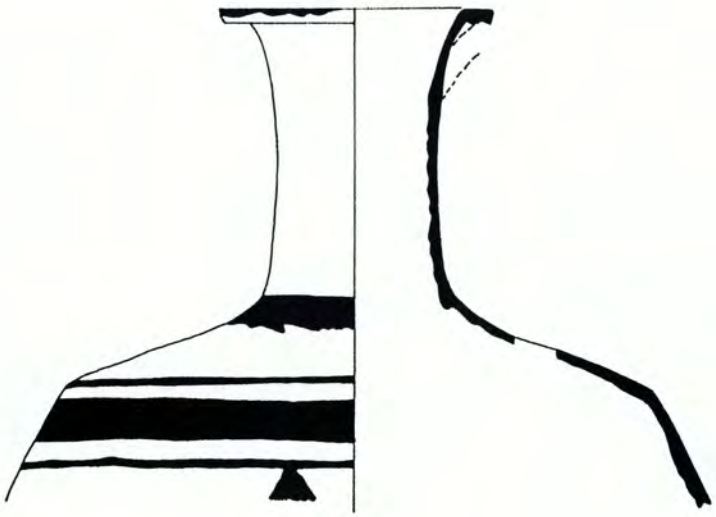

250

β

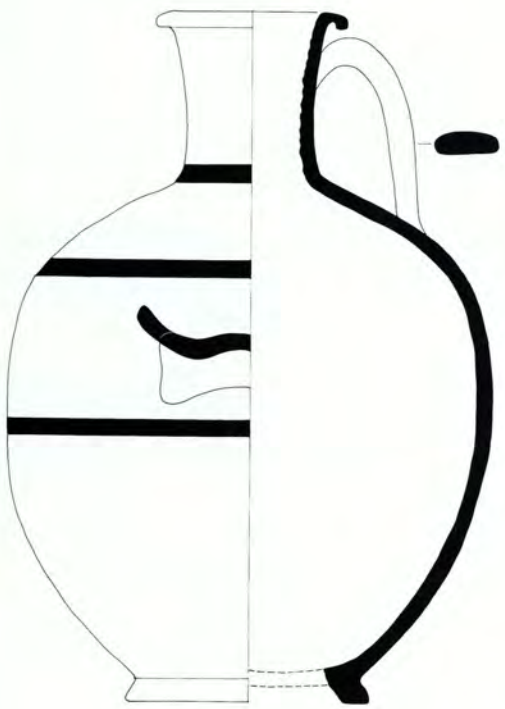

586

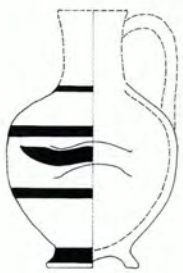

587

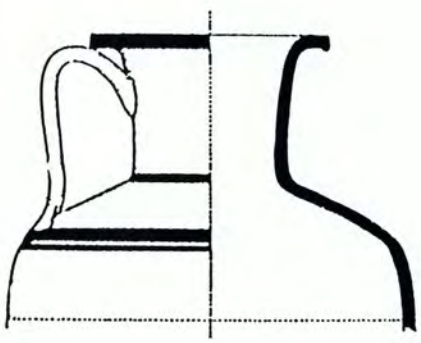

623

α) Υδρία τύπου «Ο». β) Υδρία τύπου «AS».

α

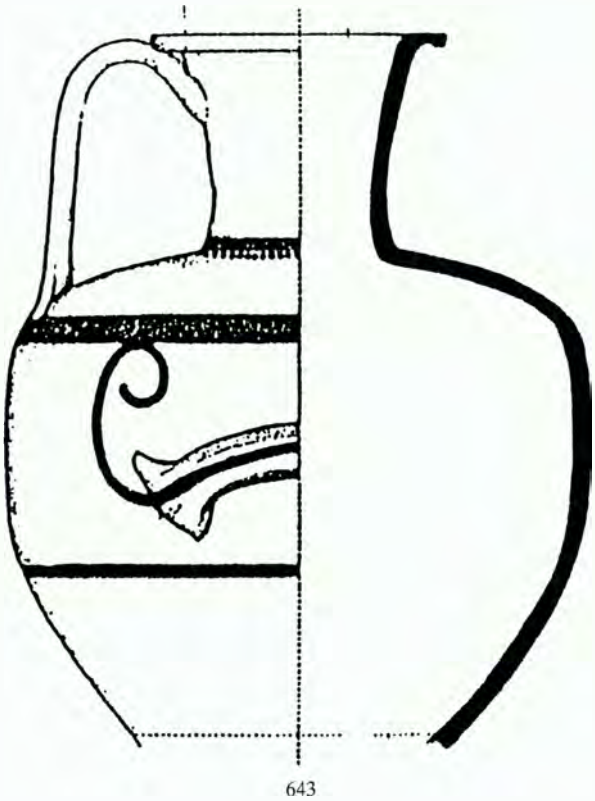

643

β

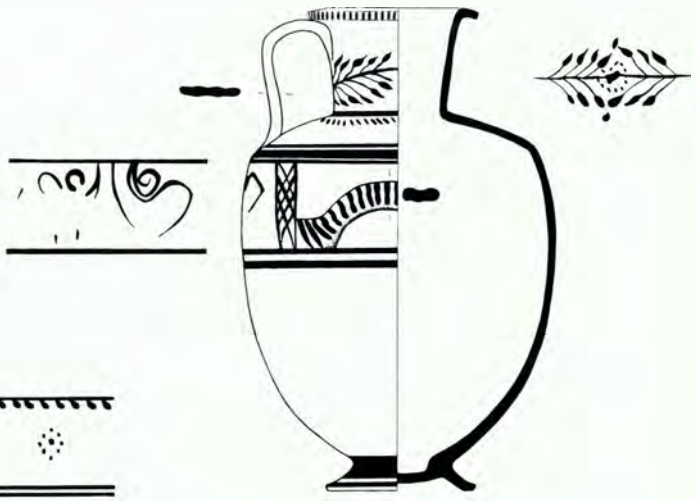

578

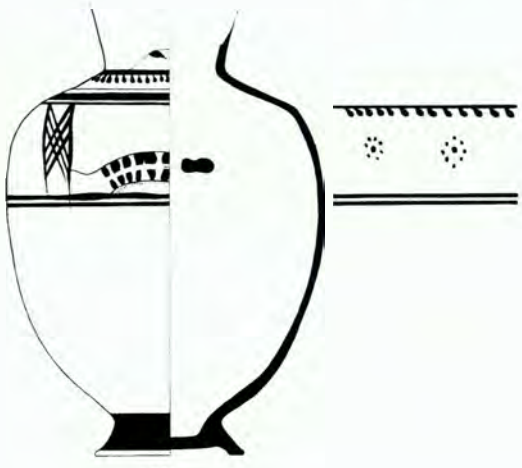

576

α) Υδρία τύπου «AS». β) Υδρία τύπου «L».

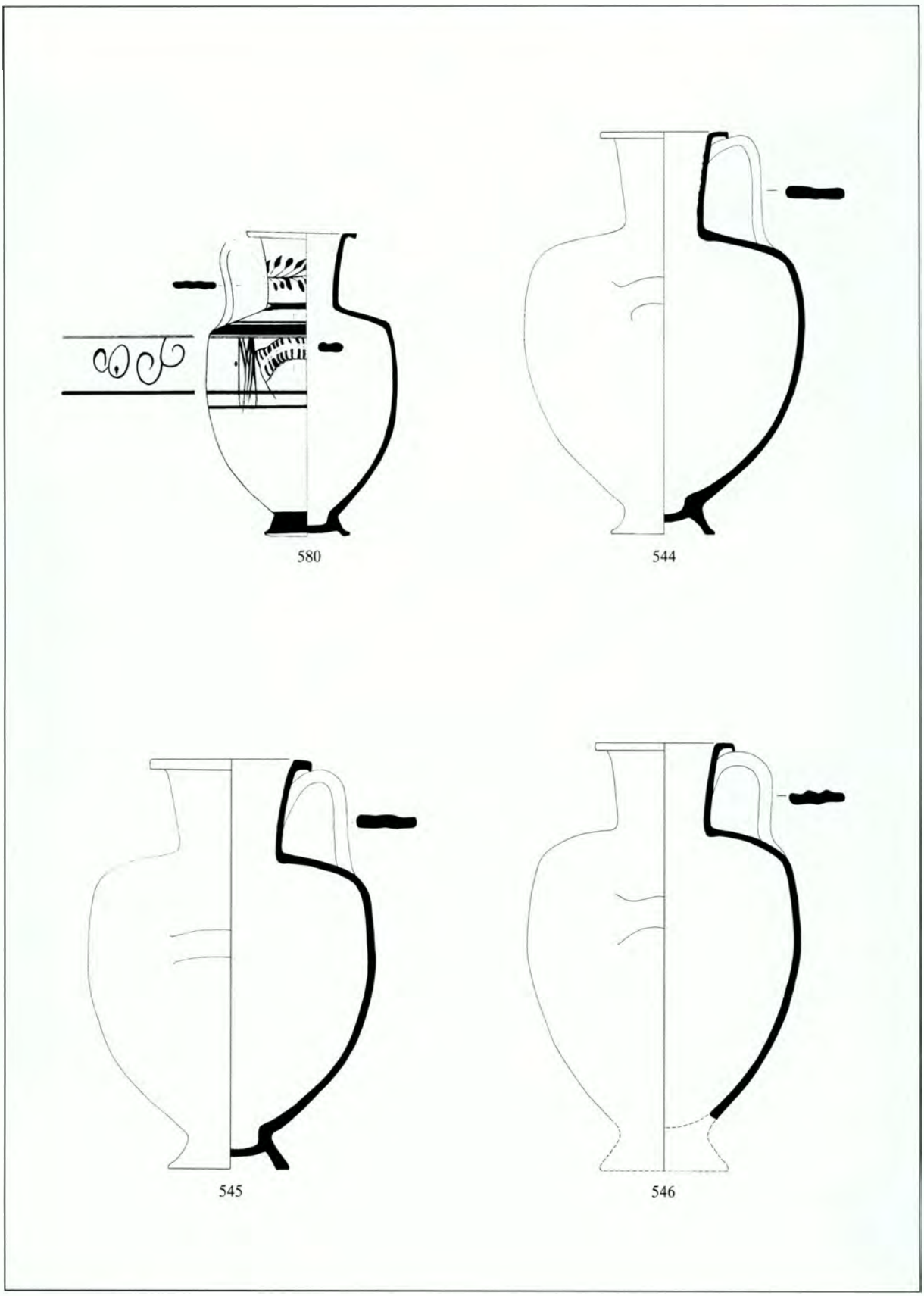

Υδρία τύπου «L».

577

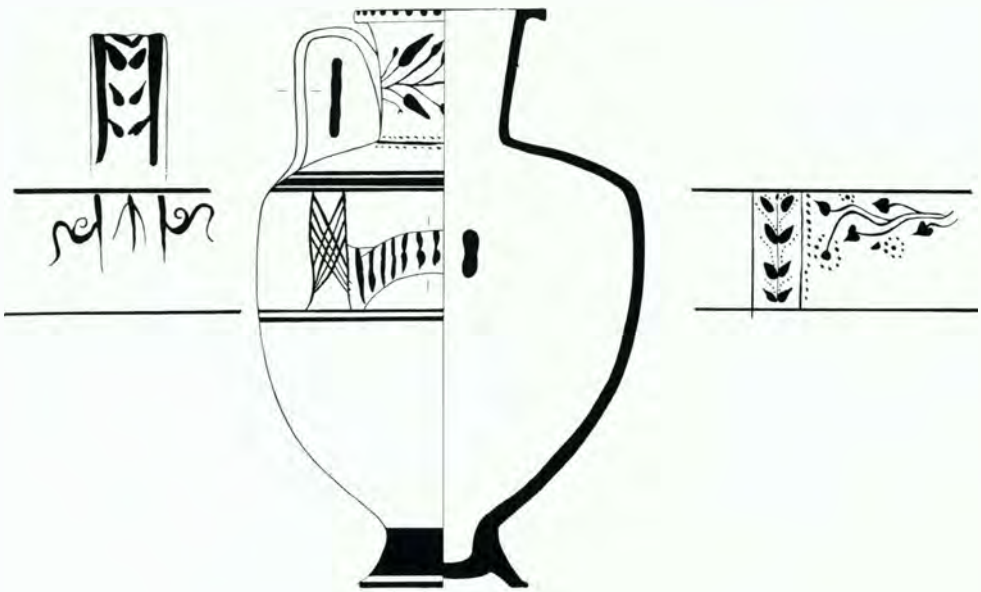

579

Υδρία τύπου «L».

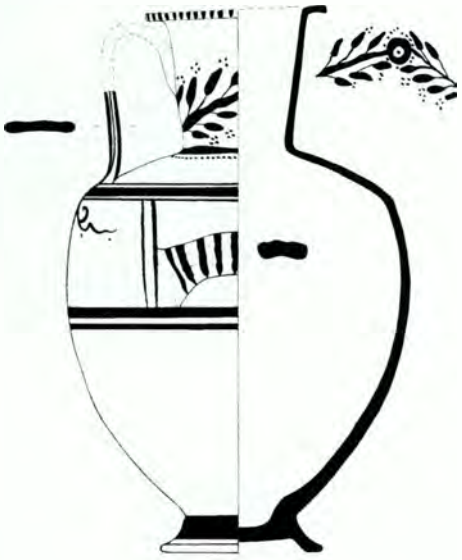

581

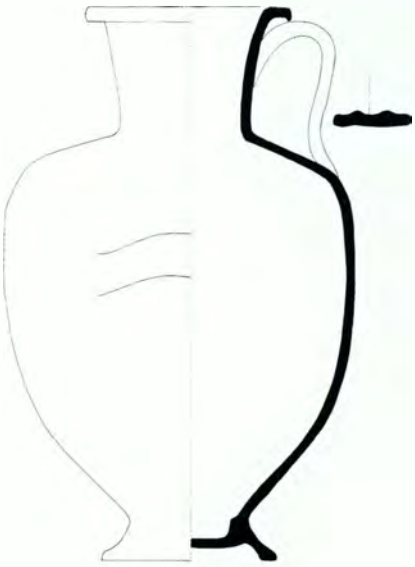

582

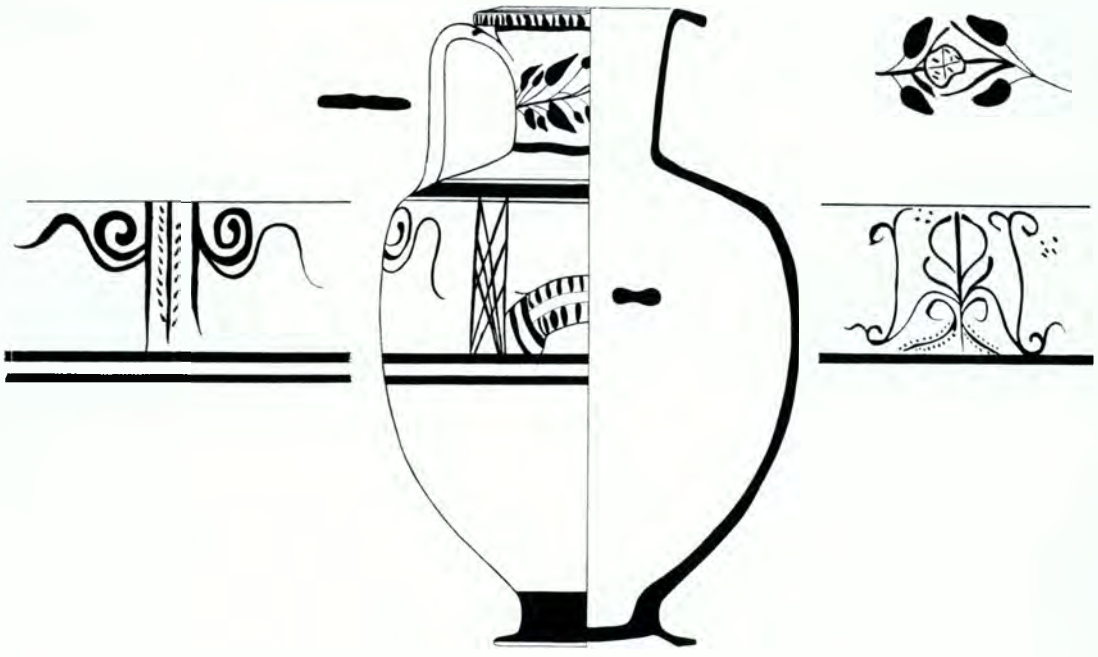

583

Υδρία τύπου «L».

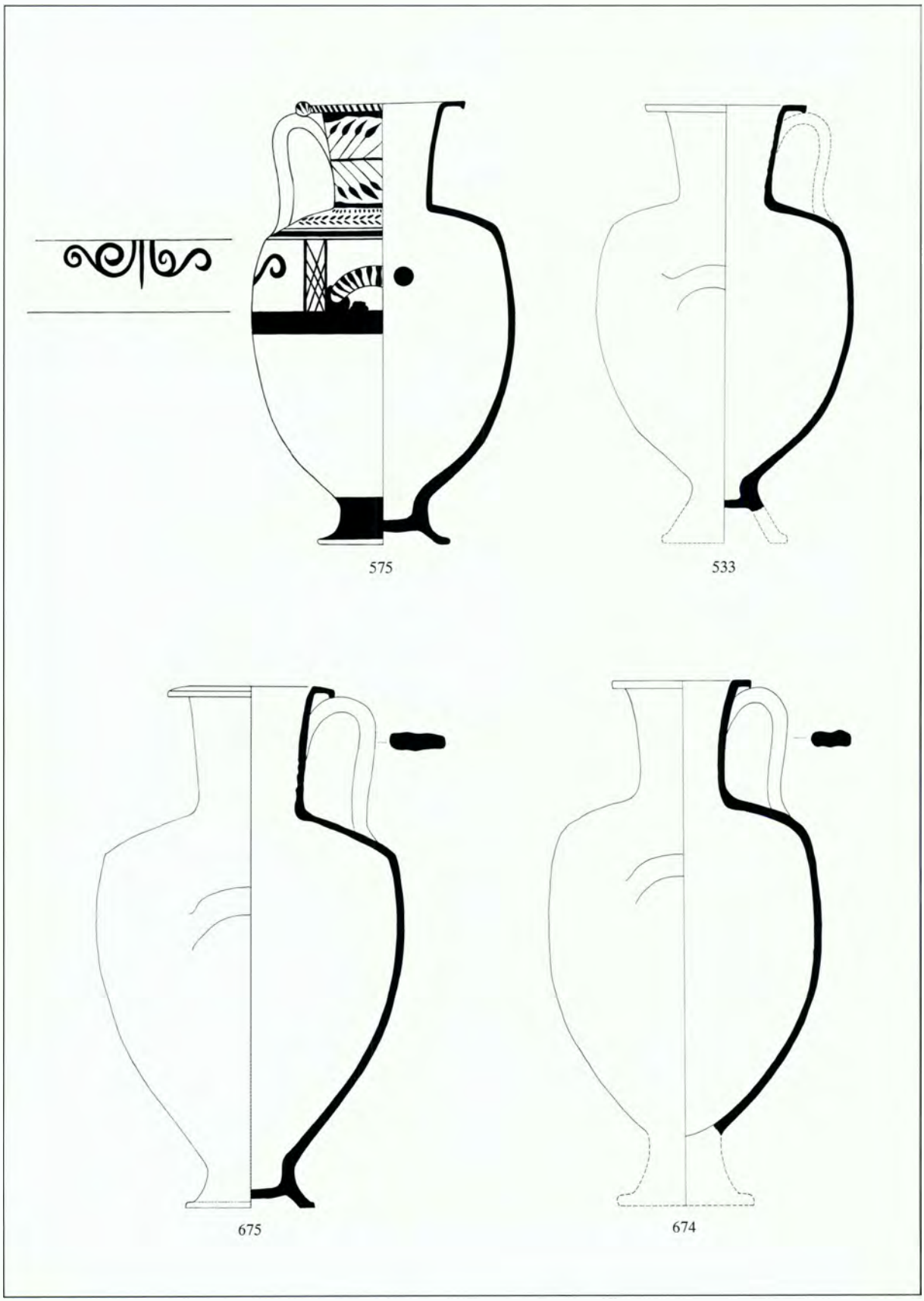

Υδρία τύπου «L».

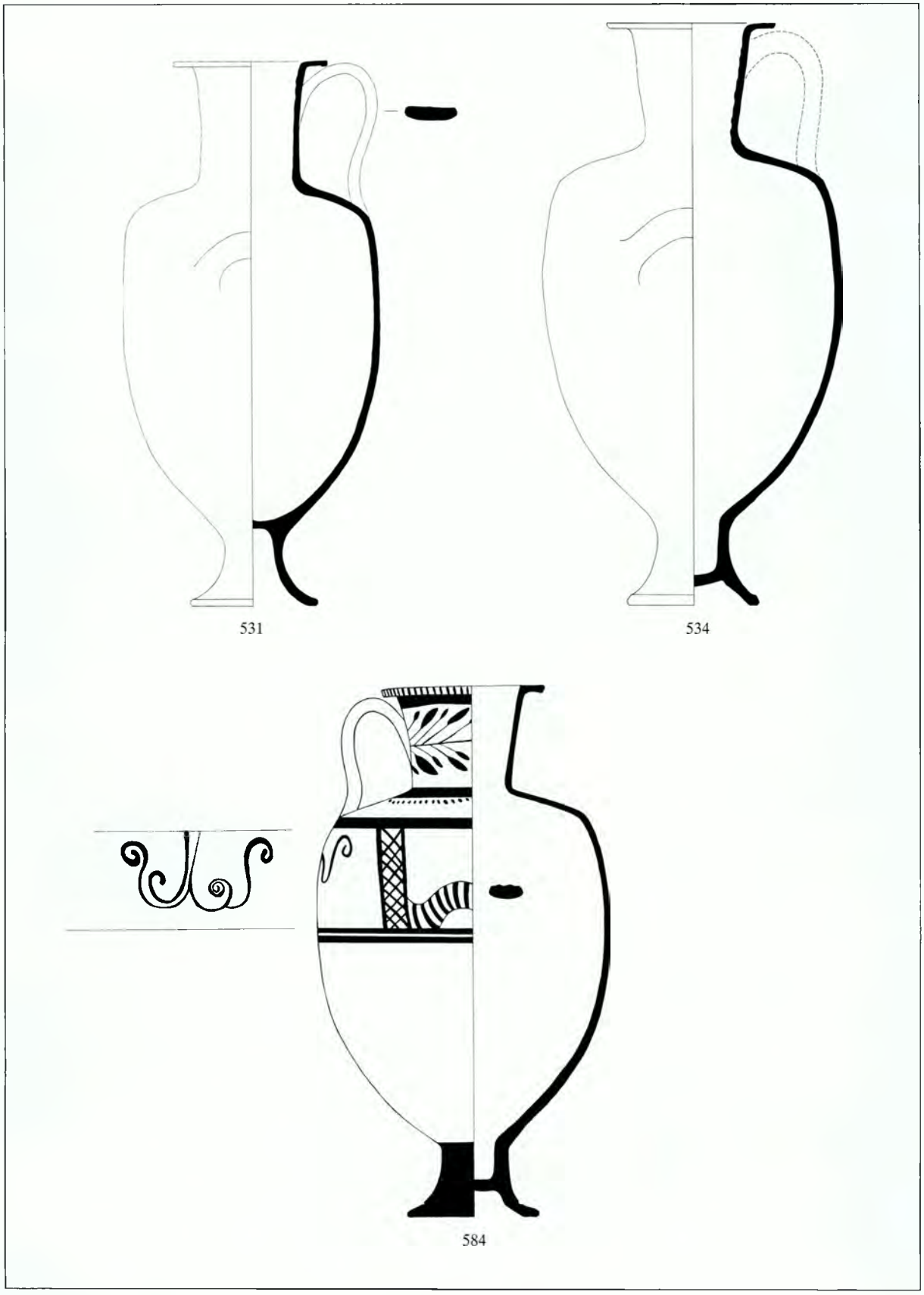

Υδρία τύπου «L».

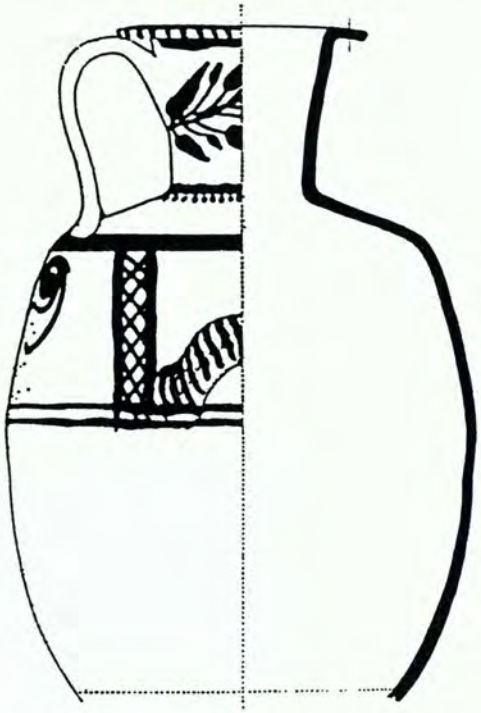

621

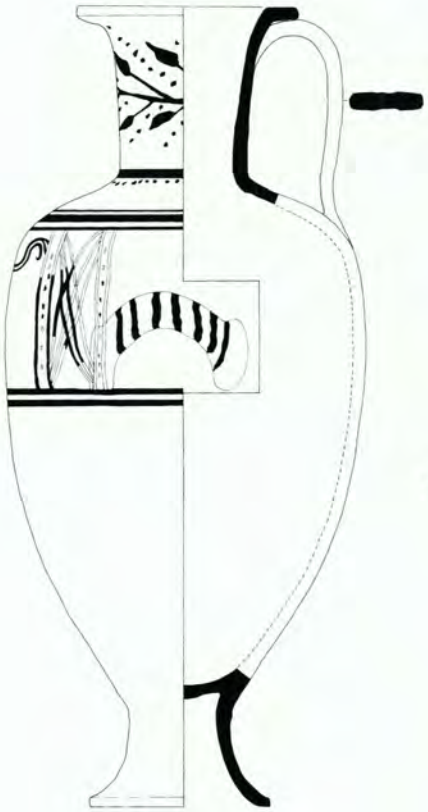

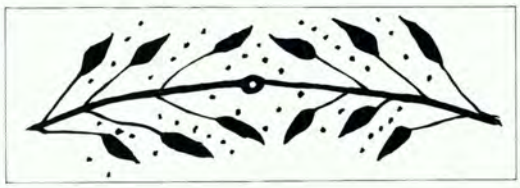

547

Υδρία τύπου «L».

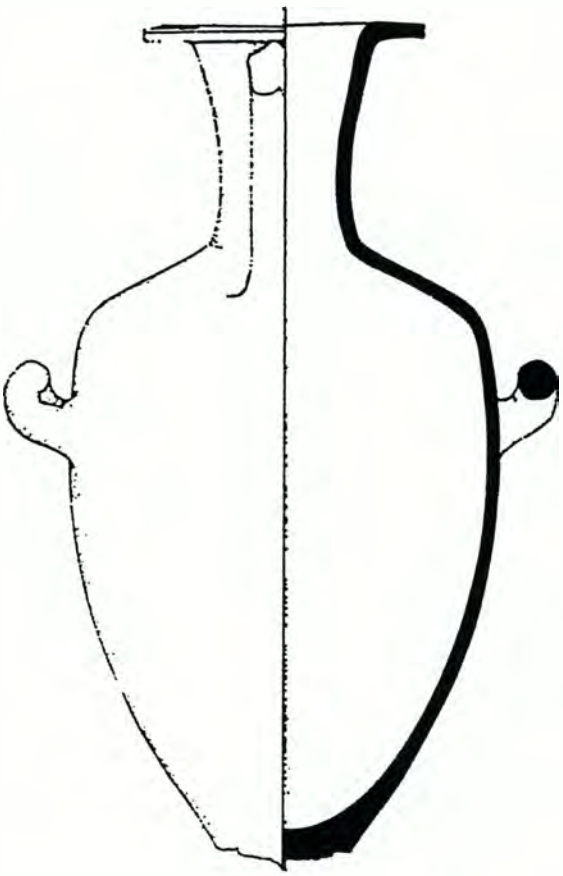

642

676

Υδρία τύπου «L».

α

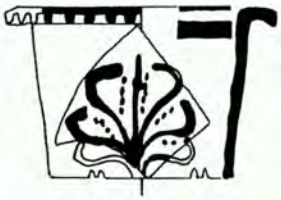

112

135

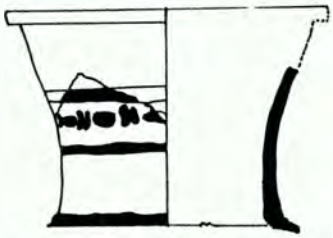

141

177

β

149

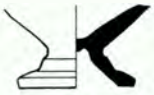

287

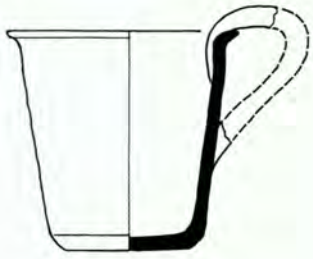

446

353

α) Υδρία τύπου «D». β) Διάφορα.

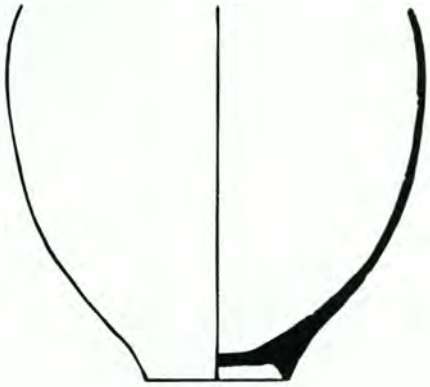

279

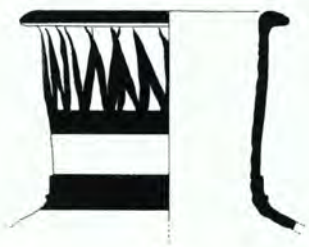

526

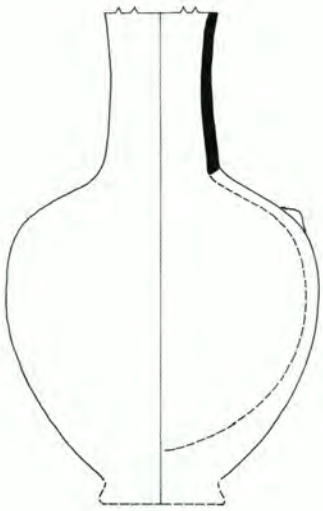

263

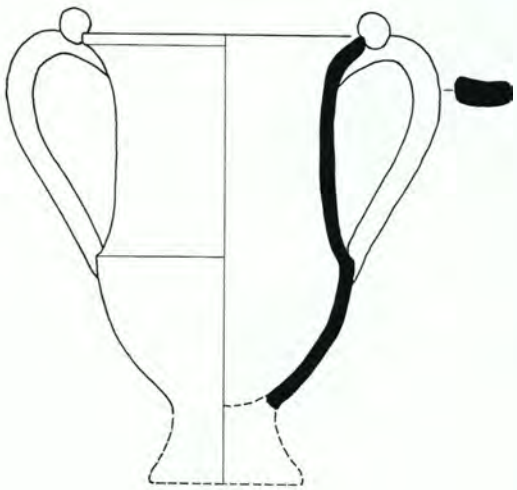

539

Διάφορα.

α

β

α) Κύπελλο κυλινδρικό. β) Κύπελλο ημισφαιρικό.

α) Κύπελλο ημισφαιρικό. β) Κύπελλο με χαρακτά πεντάγωνα. γ) Κύπελλο γωνιώδες.

α

390

264

266

265

β

553

478

477

431

351

408

γ

552

α) Κύπελλο γωνιώδες. β) Κύπελλο με λαιμό. γ) Κύπελλο σε σχήμα «τουλίπας».

α

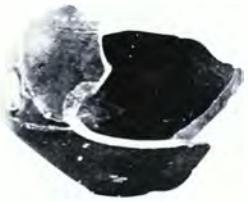

320

β

423

γ

420

7

δ

421

664

422

665

654

α) Κύπελλο αμφικωνικό. β) Κάνθαρος με πλαστικό χείλος. γ) Κάνθαρος με απλό χείλος.
δ) Κάνθαρος με ιδιόμορφες λαβές.

652

352

474

475

424

528

538

661

651

Κάνθαρος κρητικού τύπου.

659

660

658

α

657

β

662

γ

3

5

26

27

29

δ

83

355

357

ε

α) Κάνθαρος με δακτυλιόσχημες λαβές. β) Κάνθαρος με «ανάγλυφα πέταλα». γ) Κάνθαρος κυλινδρικός. δ) Κάνθαρος γωνιώδης. ε) Κάνθαρος «καλαθόσχημος».

α

4

356

359

β

413

283

415

414

411

412

410

γ

354

288

46

α) Κάνθαρος «καλαθόσχημος». β) Κάνθαρος «καλυκωτός». γ) Αμφορίσκος-προχοΐσκη.

328

564

566

563

α

562

565

β

284

γ

363

δ

267

ε

434

α) Σκύφος αττικού τύπου. β) Σκύφος «μεγαρικός». γ) Σκύφος ημίτομος. δ) Σκύφος ημισφαιρικός.
ε) Πρόχους κυλινδρική.

α

19

321

322

394

75

400

399

β

433

α) Πρόχους κυλινδρική. β) Πρόχους με λαιμό.

432

489

293

76

672

Πρόχους με λαιμό.

673

Πρόχους με λαιμό.

656 635 669

α

259 395

1 628 40

β

α) Πρόχους με λαιμό. β) Πρόχους σε σχήμα «τουλίπας».

425

670

507

2

644

365

262

Οινοχόη τριφυλλόστομη.

649

624

508

637

529

401

260

Οινοχόη τριφυλλόστομη.

α

506

426

367

505

671

β

603

527

278

α) Οινοχόη τριφυλλόστομη. β) Οινοχόη χωρίς προχοή.

α

409

β

588

597

599

598

600

591

589

590

α) Οινοχόη χωρίς προχοή. β) Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης.

601

592

595

594

596

593

645

636

634

632

631

633

Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης.

640

641

493

490

491

441

442

492

479

Οινοχόη/πρόχους κοινής χρήσης.

α

361

β

360

402

43

647

γ

285

δ

558

557

556

494

ε

639

404

537

α) Κρατήρας κιονωτός. β) Κρατήρας κωδωνόσχημος. γ) Λάγυνος. δ) Όλπη. ε) Προχοΐδιο σφαιρικό.

540

611

541

610

α

606

608

607

609

605

428

β

α) Αμφορέας. β) Κάδος (situla).

668

554

439

437

438

405

382

384

383

385

387

386

388

381

Μυροδοχείο-ψευδοαμφορίσκος.

α

677

518

β

602

440

γ

α) Ασκός δίστομος. β) Φλασκί. γ) Υδρία-θήλαστρο.

α

622

613 615 543 617

β

614 616 542

α) Υδρία-θήλαστρο. β) Υδρία.

612

604

α

551

561

β

α) Υδρία. β) Ληκύθιο αρυβαλλοειδές.

α

560

559

679

678

β

513

455

γ

326

511

448

449

δ

453

416

456

α) Ληκύθιο αρυβαλλοειδές. β) Πινάκιο με πτυχωτό χείλος. γ) Ιχθυοπινάκιο.
δ) Πινάκιο με προεξέχον χείλος.

450

457

α

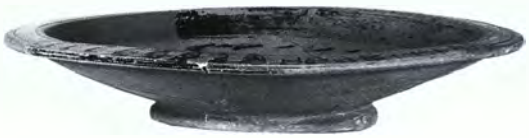

452

419

482

481

β

451

514

485

γ

α) Πινάκιο με προεξέχον χείλος. β) Αλατοθήκη. γ) Σκυφίδιο άωτο.

663

418

483

391

50

269

276

277

620

Σκυφίδιο άωτο.

430

429

517

α

476

555

480

484

435

β

6

γ

427

α) Σκυφίδιο μόνωτο. β) Σκυφίδιο δίωτο. γ) Φιάλη τύπου «Medusa bowl».

α

655

48

499

467

β

447

496

82

10

α) Φιάλη τύπου «Medusa bowl». β) Λεκάνη.

627

626

625

α

618

268

369

370

253

254

256

β

α) Λεκάνη. β) Κάδος με κωνικά εξάρματα.

α

257

258

638

β

255

γ

362

372

460

8

α) Κάδος με κωνικά εξάρματα. β) Κάδος απλός. γ) Λέβης σταμνοειδής.

436 495 646

α

85

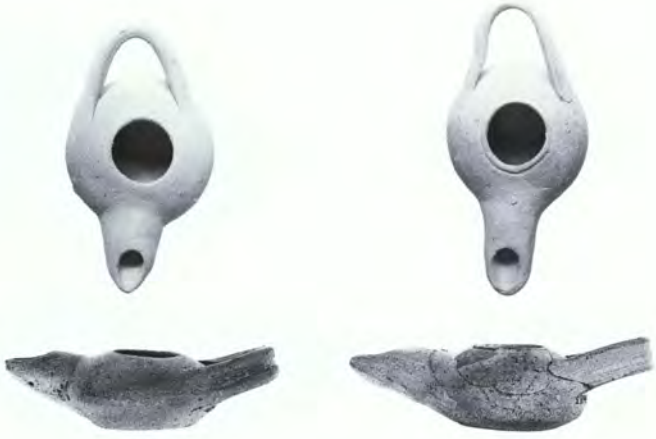

573 572

β

459 458 520 519

α) Λέβης σταμνοειδής. β) Λύχνος.

319

304

303

302

375

373

377

56

60

57

374

376

59

58

389

Λύχνος.

502 282 α

396 530

403 66 67 65 β

281 γ

501 503

α) Χύτρα. β) Αρυτήρας. γ) Λοπάς.

α

466

β

683

680

682

681

γ

286

α) Μαγειρικό σκεύος. β) Πυξίδα σταμνοειδής. γ) Υδρία με σπείρες.

586

587

648

α

623

574

β

α) Υδρία τύπου «AS». β) Υδρία τύπου «L».

575

585

576

578

580

546

Υδρία τύπου «L».

546

548α 548β 549α 549β

550α 550β

577

Υδρία τύπου «L».

544

579

545 581

Υδρία τύπου «L».

582

583 532

533

Υδρία τύπου «L».

675

674

584

Υδρία τύπου «L».

Υδρία τύπου «L».

α

642

446

353

323

443

β

444

445

471

470

472

521

523

522

524

473

263

539

α) Υδρία τύπου «L». β) Διάφορα.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

86 : ΑΠΟΘΕΤΗΣ ΜΙΚΡΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ

186 : ΑΝΕΞΕΡΕΥΝΗΤΗ ΕΠΑΥΛΗ

178c : ΔΕΞΑΜΕΝΗ ΣΤΟ 'ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟ ΚΕΦΑΛΙ'

286 : ΙΕΡΟ ΔΗΜΗΤΡΑΣ

197 : ΙΕΡΟ ΓΛΑΥΚΟΥ

■ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΣΤΗ ΘΕΣΗ "ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΟΙ"

▲ ΙΕΡΟ-ΟΙΚΙΑ ΝΟΤΙΑ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΕΙΟΥ

366 : ΤΑΦΟΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ "ΣΕΡΑΓΙΑ"

● ΑΠΟΘΕΤΗΣ-ΙΕΡΟ(;) Δυτικά ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE KNOSSOS AREA

Based on the original survey of 1958 by David Smollett and 1:5000 maps of the Geographical Service of the Greek Army (1968), revised by David Smyth, April 1977. Traced by Patricia Clarke.

100 0 500 m

N

ROYAL TOMB
ISOPATA
AYIOS IOANNIS
KEFALA
KALLITHEA (BABALI)
SELLOPOULO
AMBELOKIPI (TEKE)
ZAFER PAPOURA
TOPANA
PALAIOMILO
FORTETSA
ROMAN CIVIL BASILICA
AYIOS MIKHAILI
Villa Ariadne
86
186
ROYAL VILLA
MONASTIRIAKI KEFALA (ACROPOLIS)
178c
157
KNOSSOS
PALACE
MAVRO SPILIO
AILIAS
KAIRATOS
CARAVANSERAI
Vlikhia spring
286
AYIOS KIRILLOS
BAÏRIA
Makrokolivo spring
VLIKHIA
AYIA PARASKEVI
TEMPLE TOMB
Venetian Aqueduct
LOWER GIPSADHES
UPPER GIPSADHES
SPILIA
Egyptian Aqueduct
366

ISBN 960-214-436-X